ἘΠΕΤΗΡΙΣ

ἙΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ἜΤΟΣ Ζ'

Ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ τοῦ ἐν Παρι
Συλλόγου πρὸς ἐπίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν

ἈΘΗΝΑΙ 1930

ΤΥΠ. "ΕΣΤΙΑ" 5046

ΠΕΡΙ ΚΟΜΜΩΣΕΩΣ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ

Πρὸς κατανόησιν τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν κόμμωσιν τῶν Βυζαντινῶν πολύτιμος πηγὴ εἶναι οἱ λόγοι τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας [1] καὶ τὰ συγγράμματα τῶν κατὰ τοὺς διαφόρους αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς περιόδου ἀκμασάντων συγγραφέων, ἐν οἷς δριμύτατα ψέγονται οἱ καλλωπίζοντες ἑαυτοὺς καὶ ἐξ ὧν ἀκριβῶς μανθάνομεν τί κατὰ περιόδους ὡς πρὸς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἐνεωτέριζον οἱ πρόγονοι ἡμῶν, ἐξ ἴσου ὅμως σπουδαία πηγὴ εἶναι καὶ αἱ διάφοροι Βυζαντιναὶ εἰκόνες καὶ τὰ νομίσματα, ἅτινα, δυστυχῶς, δὲν δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν εἰς οἵαν καὶ τὰς γραπτὰς πηγὰς ἔκτασιν, μάλιστα προκειμένου περὶ παραστάσεως γυναικείων προσώπων. Ὅπως ἂν ἔχῃ, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν τούτων, ἔπειτα δὲ τῶν πρακτικῶν τῶν συνόδων, τῶν ἐγγράφων, τῶν σχολιαστῶν καὶ τῶν ποιημάτων δυνάμεθα ἀρκοῦντα περὶ τοῦ θέματος νὰ εἴπωμεν.

Ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὁ Ὅμηρος ὕμνησε τοὺς καρηκομόωντας Ἀχαιοὺς μέχρι τῆς περιόδου, ἥτις μέλλει ν' ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς, ἡ πλουσία κόμη ἐθεωρεῖτο κόσμος τοῦ φέροντος αὐτήν, ἔχομεν μάλιστα καὶ συγγραφεῖς, οἵτινες καὶ κόμης ἐγκώμιον ἔγραψαν [2], ὡς καὶ ἄλλους, οἵτινες, τὴν κοινὴν ἀντίληψιν ἀποδίδοντες, ἐκ τοῦ κοσμεῖν τὴν κόμην ἠτυμολόγησαν. Οὕτως ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (207.17) ἔγραψε· «κοσμοῦσι γὰρ αὗται (αἱ τρίχες τῆς κόμης) τὸ ἐκείνης εἰδεχθές, ὅθεν κόμαι λέγονται παρὰ τὸ κοσμεῖν» καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς (1287.2) «τὸ κείρεσθαι ἐπὶ νεκρῷ..... ἀφοσίωσις τιμῆς, ὡς τῇ φίλῃ κεφαλῇ τοῦ κατὰ τὴν κεφαλὴν ἀνατιθεμένου κόσμου, ᾧ παρώνυμος ἡ κόμη», εἶπε δὲ καὶ ὁ Πρόδρομος

καὶ σχῇς φαλάκραν κεφαλῆς ἀντὶ τοῦ ταύτης κόσμου [3].

Ἡ κόμη, τὰ μαλλία [4] ἢ μαλλίτζια [5], ὡς ἔλεγον οἱ Βυζαντινοί, ἐθεω-

---

[1] Χρησιμοποιῶ ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ πληροφορίας καὶ ἐκ τῆς προβυζαντινῆς περιόδου εἰλημμένας, διότι εἶμαι ἀπολύτως πεπεισμένος ὅτι τὰ τότε περὶ τὴν κόμμωσιν συνηθιζόμενα ἐξηκολούθησαν ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ἰσχύοντα.

[2] Ὡς λ. χ. ὁ Φιλόστρατος ἐν τῇ 16ῃ ἐπιστολῇ του καὶ Δίων ὁ Χρυσόστομος ὁ κόμης ἐγκώμιον γράψας, τῆς διατριβῆς τοῦ ὁποίου ἀποσπάσματα ἔχομεν παρὰ τῷ Κυρήνης Συνεσίῳ (P. G. 38. 1168 ἑξ.) τῷ γράψαντι φαλάκρας ἐγκώμιον.

[3] Θεοδώρου τοῦ Προδρόμου, Δεκάστιχα πρὸς τὸν βασιλέα κυρὸν Ἰωάννην τὸν Κομνηνὸν παρὰ Welz, Analecta Byzantina στ. 295.

[4] Νικ. Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 781. 11,786.12.

[5] Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques 3.419y.

ρεῖτο κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Χριστοῦ ὡς κόσμημα οὐχὶ μόνον τῶν γυναικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἐξαιρετικῶς περὶ αὐτῆς ἐφρόντιζον, τοῦθ' ὅπερ προὐκάλεσε καὶ τὴν πολεμικὴν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ὅστις ἔγραψε τὸ «ἀνήρ, ἐὰν κομᾷ, ἀτιμία αὐτῷ ἐστι»[1], χωρίον, ὅπερ τοσάκις μετὰ ταῦτα ἐχρησιμοποίησαν οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας, ἀσκοῦντες τὴν πολεμικὴν αὐτῶν κατὰ τῶν φιλοκόμων.

Καὶ εἶχον μὲν οἱ λόγοι τοῦ Παύλου ποιάν τινα ἐπίδρασιν, ταύτην ὅμως παροδικήν, ἀφ' οὗ ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς τοῦ τέλους τοῦ Β΄. καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ Γ΄. μ. Χ. αἰῶνος, ὁ Ἀλεξανδρείας Κλήμης, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι οἱ σύγχρονοί του «τὰς ἐπὶ τῇ κεφαλῇ περιέπουσι τρίχας, μικροῦ δεῖν ἀναδούμενοι κεκρυφάλοις τὰς κόμας, ὥσπερ γυναῖκες»[2], πρὸς δὲ ὅτι ἡ κόμη αὐτῶν συνεστραμμένη κατωλίσθαινεν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς εἰς μακροὺς πλοκάμους[3].

Τὸ ὅτι οἱ ἄνδρες ἔτρεφον μακρὰν κόμην κατὰ τὸν Δ΄. αἰῶνα λήγοντα καὶ τὸν Ε΄. ἀρχόμενον πιστοποιεῖ ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος, ὅστις συζητῶν τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίον τοῦ Παύλου προσθέτει[4] «ἕτεροι πάλιν εὐλαβείας εἶναι νομίζουσι τὸ κομᾶν τὰς κεφαλάς», σαφέστερον δὲ τονίζουσιν αἱ διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ἔνθα καὶ οἱ σύγχρονοι κομμωτικοὶ τρόποι περιγράφονται. Λέγεται λοιπὸν ἐν αὐταῖς[5] «Οὐκ ἔξεστί σοι τρέφειν τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς καὶ ποιεῖν εἰς ἕν, ὅ ἐστι σ π α τ ά λ ι ο ν ἢ ἀ π ό χ υ μ α ἢ μεμερισμένην τηρεῖν, οὐδὲ μὴν ὀγκοποιεῖν ἢ διαξαίνοντα καὶ πλάσσοντα οὔλην διατιθεῖν».

Τὴν συνήθειαν τῶν ἀνδρῶν τοῦ φέρειν μακρὰν κόμην καὶ τὴν ἐξαιρετικὴν περὶ τὴν διευθέτησιν αὐτῆς φροντίδα πιστοποιεῖ κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα ὁ Ἐπιφάνιος λέγων ὅτι πολλοὶ ἀποτέμνουσι τὸ γένειον «τρίχας δὲ τῆς κεφαλῆς πολλάκις κομῶσι»[6]. Κατὰ τὸν 7ον δὲ ὁ 96ος κανὼν τῆς ἐν Τρούλλῳ 6ης οἰκουμενικῆς συνόδου, ὅστις λέγει· «Τοὺς οὖν τὰς ἐν τῇ κεφαλῇ τρίχας πρὸς λύμην τῶν ὁρώντων ἐν ἐπινοίαις ἐμπλοκῆς εὐθετίζοντας καὶ διασκευάζοντας...... ἐπιτιμίῳ προσφόρῳ πατρικῶς θεραπεύομεν»[7], καὶ ἔθιμον, τὸ ὁποῖον, παρὰ τὰς ἀπαγορεύσεις τῆς ἐκκλησίας, ἐν μεγίστῃ διετηρήθη χρήσει καθ' ὅλους τοὺς μετὰ ταῦτα αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς περιόδου καὶ ὅπερ καὶ αὐτοὶ οἱ αὐτοκράτορες ἠκολούθουν, ὡς καὶ τὰ νομίσματά των δεικνύουσι, καὶ ἰδιαιτέρως διὰ μὲν τὸν Ι΄. αἰῶνα τονίζει ἐν τῇ πρεσβείᾳ του ὁ Λιουτπράνδος,

[1] Ἐπιστολ. Α΄. πρὸς Κορινθίους 11.14. Βλ. καὶ Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ, Ὑπόθεσις τῆς πρὸς Κορινθίους α΄. ἐπιστολῆς, Migne, P.G. 61.11.
[2] Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Παιδαγωγὸς βιβλ. 3 κεφ. 3 σ. 250 (Stählin).
[3] Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Ἔνθ' ἀν. βιβλ. 3 κεφ. 11 σ. 270.
[4] Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία Πϛ΄, Migne, P.G. 58-768.
[5] Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, Migne, P.G. 1.565A.
[6] Ἐ π ι φ α ν ί ο υ, Κατὰ αἱρέσεων, αἵρεσις 80η, Migne, P.G. 42.765.
[7] Ρ ά λ λ η - Π ο τ λ ῆ, Σύνταγμα 2.534.

βεβαιῶν ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Ρωμαίων ἔφερε μακρὰν κόμην[1], διὰ δὲ τὸν ΙΒ΄. αἰῶνα ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, λέγων περὶ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ (Opusc. 201.75) ὅτι «οὐδὲ τὴν κόμην πρὸς τρυφερότητα ἤσκητο, ἀλλ' εἰς κεφαλῆς κόσμον τημελῶν ἑαυτὸν καὶ τυγχάνων τοῦ ἐφετοῦ εὐθετίζειν τρίχας ἐμέμφετο».

Ὁ κατὰ τὸν ΙΒ΄. αἰῶνα ἀκμάσας ἑρμηνευτὴς τῶν κανόνων Ζωναρᾶς, ἑρμηνεύων τὸν ἀνωτέρω παρατεθέντα κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου, παρατηρεῖ περὶ τῶν συγχρόνων του ὅτι «πᾶσαν σπουδὴν ποιοῦνται κομᾶν καὶ γυναικώδεις φέρειν βοστρύχους μέχρι ζωστῆρος καθιεμένους εἰ δυνατόν»[2], τὰ αὐτὰ δὲ πιστοποιεῖ καὶ ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος ὁ Χωνιάτης, ὅστις μὴ συνιστῶν τὴν περιτρόχαλον κουράν, ψέγων δ' ἅμα τοὺς τριχομανεῖς καὶ ἀκροκόμους καὶ ἐπιθυμῶν τὴν διευθέτησιν τῆς κόμης δι' ὑποσέμνου κουρᾶς, ἐπιτίθεται κατὰ τῶν συγχρόνων του, οἵτινες ἦσαν ἠσκημένοι «βοστρυχίζειν κόμας καὶ πλοχμοὺς καθιέναι κατ' ὤμων καὶ μεταφρένων γυναικομίμῳ μορφώματι»[3]. Ἦ μὴ δὲν συμμαρτυρεῖ καὶ ὁ Πρόδρομος, ὅταν, περιγράφων τὸν Δοσικλέα, λέγει ὅτι ἦτο

λευκὸς τὸ χρῶμα, χρυσοειδὴς τὴν τρίχα
ὤμους εἰς αὐτοὺς καθιεὶς τοὺς βοστρύχους[4]

καὶ ὁ Θεσσαλονίκης δ' Εὐστάθιος λέγων (Opusc. 256.88) περὶ τῶν συγχρόνων του μοναχῶν ὅτι παρενόμουν «τρέφοντες κόμην ὑπὲρ τὰς κοσμικάς»;

Ἐννοεῖται δ' ὅτι ἡ μακρὰ κόμη ἀπήτει καὶ ἰδιαιτέραν ἄσκησιν, ἂν μὴ ἤθελεν ὁ φέρων αὐτὴν νὰ θεωρῆται ἄκομψος ἢ ἂν μὴ ἀνῆκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀσκητῶν ἐκείνων, οἵτινες ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐπισκεπτόμενοι τὰς πόλεις περιήρχοντο ρυπαροὶ τὰ ἐκ Θεοῦ δεινὰ ἀπειλοῦντες[5] ἢ ἂν μὴ ἦσαν τῶν πονηρῶν ἐκείνων μοναχῶν, οἵτινες ἐπίτηδες ἔχοντες ἐπὶ τοῦ μετώπου ἀρρύθμως ἐσπαρμένην τὴν κόμην, προσεποιοῦντο τὸν εὐλαβῆ[6].

Ὁ κομψευόμενος Βυζαντινός, ὁ σ τ ι λ β ί τ σ η ς ἢ ὁ κ ο υ ρ τ έ σ η ς, ὡς καὶ ὁ εὐγενής, ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀγλαὸς τὴν κόμην, ὡς τοιοῦτος δ' ὄντως περιγράφεται ὑπὸ τῶν συγγραφέων[7].

[1] Σ π. Ζ α μ π ε λ ί ο υ, Βυζαντιναὶ μελέται 548.
[2] Ρ ά λ λ η - Π ο τ λ ῆ, Σύνταγμα 2.534.
[3] Μ ι χ α ὴ λ Ἀ κ ο μ ι ν ά τ ο υ τ ο ῦ Χ ω ν ι ά τ ο υ, Τὰ σωζόμενα 1.42.15 καὶ 43.28 (ἔκδ. Λάμπρου).
[4] Θ ε ο δ ώ ρ ο υ τ ο ῦ Π ρ ο δ ρ ό μ ο υ, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα 2.131.
[5] Ὁ 42ος κανὼν τῆς ἐν Τρούλλῳ 6ης οἰκουμεν. συνόδου διέταξεν ὅπως καὶ οἱ ἐρημῖται οὗτοι κείρωνται ὡς καὶ οἱ λοιποὶ μοναχοὶ (Ρ ά λ λ η - Π ο τ λ ῆ, Σύνταγμα 2.406).
[6] T h. P r e s s e l, Johannis Tzetzae epistolae σελ. 82 ἐπιστ. 93.
[7] Ἡ θρὶξ αἴθειρα, περὶ ἣν σύνηθές ἐστι πονεῖσθαι τοὺς φιλοκόμους, Ε ὐ σ τ α θ. 1240.16 πρβλ. καὶ Ν ι κ ή τ α Χ ω ν ι ά τ ο υ, Χρον. Διήγ. 232.17. Τὸ σ τ λ ι β ί ζ ω ἐν ταῖς μεσαιωνικαῖς παροιμίαις σημαίνει κομψεύομαι (K. K r u m b a c h e r, M.G.S. 171) σ τ ο υ β λ ί ζ ω δὲ ἤτοι σ τ ι λ β ί ζ ω σημαίνει κοσμῶ ἐν Πόντῳ.

Ἦτο δὲ τὸ πρώτιστον καὶ κύριον μέσον, δι᾽ οὗ περιεποιοῦντο τὴν κόμην των τὸ κτένιον. Ἤδη Δίων ὁ Χρυσόστομος λέγει περὶ τῶν συγχρόνων του φιλοκόμων ὅτι «κάλαμόν τινα ἔχουσιν ἀεὶ ἐν αὐτῇ τῇ κόμῃ, ᾧ ξαίνουσιν αὐτήν»[1], εἶπε δὲ καὶ ὁ Κλήμης[2] «ἄνδρα δὲ ὄντα κτενίζεσθαι καὶ ἀποκείρεσθαι ξυρῷ πρὸς εὐπρέπειαν.... πῶς οὐ γυναικεῖον;» ἀπηγόρευον δὲ καὶ αἱ διαταγαὶ τῶν Ἀποστόλων νὰ καταχτενίζεταί τις, ἵνα μὴ διὰ τοῦ τρόπου τούτου προσελκύῃ τῶν γυναικῶν τὸν ἔρωτα[3].

Διάφορα εἴδη κτενίσματος μᾶς ἀφίνει νὰ ὑπονοήσωμεν καὶ ὁ προμνημονευθεὶς 96ος κανὼν τῆς ἐν Τρούλλῳ 6ης οἰκουμ. συνόδου ὁ λέγων «τοὺς οὖν τὰς ἐν τῇ κεφαλῇ τρίχας πρὸς λύμην τῶν ὁρώντων ἐν ἐπινοίαις ἐμπλοκῆς εὐθετίζοντας κοὶ διασκευάζοντας.... ἐπιτιμίῳ προσφόρῳ πατρικῶς θεραπεύομεν», ὡμίλησε δὲ βραδύτερον καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (Opusc. 122.43) περὶ κτενισμάτων «ἐφ᾽ οἷς πλόκαμοι πρὸς κάλλος κέχυνται».

Ὁ θέλων κατὰ τὸν μεσαίωνα νὰ εἶναι, ὡς ἔλεγον, καλότριχος ἢ καλόμαλλος[4], ἔπρεπε νὰ εἶναι καλοκτένιστος[5], νὰ τηρῇ ὅμως καὶ τὸ μέτρον, ἀποφεύγων τὰ συχνοκτενίσματα[6], ἅτινα ἐθεωροῦντο ἐπίψογα, ὡς ἐπίψογον ἐθεωρεῖτο καὶ τὸ νὰ εἶναί τις ἀκτένιστος[7].

Ἕτερος τρόπος, δι᾽ οὗ περιεποιοῦντο τὴν κόμην ἦτο ν᾽ ἀλείφωσιν αὐτὴν δι᾽ ἐλαίου, ἵνα στίλβῃ. «Ἐὰν ἴδῃ τις ὅτι ἤλειψε τὴν κεφαλὴν καὶ τὰς τρίχας αὐτοῦ ἐλαίῳ κόσμου χάριν» φέρεται ἐν τῷ Ὀνειροκριτικῷ τοῦ Ἀχμέτ[8], καὶ ἐν τοῖς νόθοις συγγράμμασι τοῦ Χρυσοστόμου (Migne, P.G. 56.535) ψέγονται αἱ γυναῖκες αἱ «ὥραν καθ᾽ ὥραν καὶ ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὰς τρίχας περιπλέκουσαι καὶ μέχρι τοῦ μετώπου διαστίλβουσαι», ἔθιμον ὅπερ θὰ ἦτο λίαν διαδεδομένον, ἀφ᾽ οὗ καὶ μέχρι σήμερον ἔτι εἶναι ἐν μεγίστῃ χρήσει παρὰ ταῖς γυναιξί.

---

[1] Ἐν τῷ φαλάκρας ἐγκωμίῳ τοῦ Κυρήνης Συνεσίου (Migne, P.G. 66.1172). Περὶ κτενίου βλέπε Olshausen, Beitrag zur Geschichte des Haarkammes ἐν Verhandlungen d. Berl. Gesell. f. Anthrop. 1899 σ. 169-187.

[2] Κλήμεντος, Ἐνθ᾽ ἀν. βιβλ. 3 κεφ. 3 σ. 246.

[3] Κλήμεντος, Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, Migne, P.G. 1.569 C.

[4] Τὸ ἐπίθετον τοῦτο φέρεται καὶ ὡς οἰκογενειακόν. Βλ. Κ. Κωνσταντοπούλου, Βυζαντιακὰ μολυβδόβουλλα τοῦ ἐν Ἀθήναις Νομισματικοῦ Μουσείου σ. 164.

[5] *Αὐτὸς ὅταν ἐμάνθανε ποτὲ οὐκ ἐκτενίσθη*
καὶ τώρα καλοκτένιστος καὶ καμαροτριχάρις

Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques 4.7. Τὸ Καλοκτένιστος ὡς κύριον ὄνομα καὶ ἐν ἐγγράφῳ τοῦ 1256 Trinchera, Syll. 423.

[6] *Μὴ ζώνου χαμηλούτσικα καὶ μὴ συχνοκτενίζου*

Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques 3.51.

[7] *καὶ σὺ τολμᾷς, ἀκτένιστε, καὶ μέναν κατακρίνεις;*

Πουλλολόγος στ. 261 (Wagner, Carmina Graeca medii aevi σ. 187).

[8] Ἀχμέτ, Ὀνειροκριτικὸν κεφ. κδ΄, σ. 18.17 (ἔκδ. Drexl).

Ἀλλὰ καὶ μὲ μῦρα πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἤλειφον τὴν κεφαλήν, ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Κλήμης ἐν τῷ παιδαγωγῷ του (βιβλ. 2 κεφ. 8 σ. 199) καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος[1] ἀπαγορεύων νὰ χρίωσιν οἱ πιστοὶ μὲ μῦρα τὸ σῶμα καὶ τὴν κεφαλήν.

Οἱ μὴ ἐπιθυμοῦντες νὰ ρίπτωσιν ἐπὶ τῶν ὤμων κεχυμένην τὴν κόμην ἐφρόντιζον, ἵνα βοστρυχίζωσιν αὐτήν[2], κλώθοντες, ὡς ἔλεγον, αὐτὴν καὶ γινόμενοι οὕτω κλωστόμαλλοι[3] ἢ καμαροτριχάριοι[4].

Ἐπετυγχάνετο δ᾽ ὁ βοστρυχισμός, τὸν ὁποῖον μάλιστα ἐπεδίωκον οἱ κομψευόμενοι[5], ἢ δι᾽ ἐπαλείψεως δι᾽ ἐλαίου[6] ἢ δι᾽ ἀλοιφῆς ἐκ ρίζης ἀσφοδέλου μετὰ οἴνου[7] ἢ ἄλλων ἐπιπλασμάτων[8] ἢ διὰ θερμοῦ σιδήρου ἢ διὰ τῆς περιτυλίξεως τῶν τριχῶν περὶ καλάμια. Τὸν τελευταῖον τοῦτον τρόπον μᾶς πιστοποιεῖ κατὰ τὸν ΙΒ΄. αἰῶνα ὁ Ζωναρᾶς λέγων· «πλάττονταί τε σφίσιν αἱ κόμαι καλάμοις συνδούμεναι, ἵν᾽ αὐταῖς οὐλότης προσγένηται»[9].

---

[1] Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Ἔπη ἠθικὰ κθ΄. (Migne, P.G. 37.902).

[2] Οἱ καταβόστρυχοι ἐθεωροῦντο ὡραῖοι. Βλ. Ἡλιοδώρου, Αἰθιοπικὰ 7.10.

[3] Τὸ Κλωστόμαλλος καὶ Κλωστομάλλης εἶναι γνωστὰ Βυζαντινὰ ἐπώνυμα. Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 3.104, 5.26. Ὅρα δ᾽ ὅτι ἐν Ἠπείρῳ νῦν κλωστὸν καὶ κλωστάρι, λέγεται τὸ ἄλλως τσουλούφι. Διὰ τὴν χρῆσιν τῆς λέξεως καὶ τοῦ πράγματος εἰς μεταγενεστέρους αἰῶνας πβ. τὸν ἐκ τῶν Ἐρωτοπαιγνίων στίχον.

καὶ ὡσὰν εἶν᾽ τὰ μαλλία σου κατάκλωστα κλωσμένα

(Hesseling-Pernot, Ἐρωτοπαίγνια στ. 396) καὶ τοὺς σημερινῶν δημωδῶν ποιημάτων στίχους:

λεβέντης ἐρροβόλαεν ἀπὸ τὰ κορφοβούνια,
εἶχε τὸ φέσι του στραβὰ καὶ τὰ μαλλιὰ κλωσμένα.

ἢ δὲν ηὗρα

τέτοιο νεὸ τέτοιο λεβέντη
τέτοιο ἄξιο παλληκάρι
νά χῃ τὰ μαλλιὰ κλωσμένα
μὲ τὸ χτένι χτενισμένα (χωρία Ὀλύμπου).

[4] Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques 4.8.

[5] «Ὑμᾶς δὲ ὁρῶ τοὐναντίον ἠσκημένους ὡς βοστρυχίζειν μὲν κόμας» εἶπεν ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος (1.42.15). Κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ Τιμαρίωνος (κεφ. 7 Ellissen, Analekten 4.49) οἱ λογάδες τῆς Θεσσαλονίκης οἱ συνοδεύοντες τὸν ἡγεμόνα εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἦσαν «οὖλοι καὶ ξανθοὶ τὰς κόμας». Πβ. καὶ Νικ. Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 579.9.

[6] *Οὐλίζει καὶ τὰς τρίχας δὲ ἡ χρίσις ἡ ἐλαίου*

Ι. Τζέτζου, Ὑπόθεσις τῆς Ζ Ὁμήρου Ὀδυσσείας στίχ. 143 (Matranga, Anecd. Gr. 1.261).

[7] *Τρίχας οὐλὰς ποιῆσαι καὶ καλάς·*
ἀσφοδέλου ρίζαν λειήνας μετὰ οἴνου χρίε τὰς τρίχας

Χ. Ἐθν. Βιβλ. Ἀθην. 1493 45β.

[8] Χρὴ δὲ οὐδὲ διαξαίνοντά τε καὶ πλάσσοντα οὔλην διατιθεῖν ἢ ξανθοποιεῖν αὐτήν, Κλήμεντος, Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, Migne, P.G. 1.565.

[9] Ζωναρᾶ, Εἰς τὸν 96ον κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ 6ης οἰκουμ. συνόδου, Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2.534.

Ὁ ἔχων εὐθείας τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς ἐκαλεῖτο κατὰ τὸν μεσαίωνα ἁπλόθριξ[1], ὁ φύσει δὲ συνεστραμμένας οὖλός[2] σγουρὸς ἢ σγουρίτζης[3] ἢ καὶ κατσαρός[4], ὁ δὲ πυκνὴν ἔχων τὴν κόμην φουντομάλλης[5].

Ἀναλόγως δὲ τοῦ χρώματος ὁ μὲν μελανὴν τρίχα ἔχων ἐλέγετο καράμαλλος, παρὰ Θεοδώρῳ Προδρόμῳ (Poèmes 4.8) φέρεται καὶ ὡς μαυρομαλλος, τριχαρᾶτος, ὁ ξανθὴν δὲ ξανθός, χρυσόμαλλος ἢ χρυσοκέφαλος, πρὸς ἃ τελευταῖα ἐπίθετα ἄριστα συμβιβάζονται φράσεις τῶν συγγραφέων, ὡς αἱ ἑπόμεναι· «ὁ χρυσοῦς οὐ μόνον τὴν κόμην, ἀλλὰ καὶ μάλιστα τὴν ψυχὴν» «καὶ τρίχες, ἃς ὁ ἥλιος ἐπιποιῶν οὐκέτι χρυσοκόμαν, ἀλλὰ ἡλιοκόμαν ποιεῖ τινα»[6], «λευκὸς τὸ χρῶμα, χρυσοειδὴς τὴν τρίχα»[7] «ἆρ᾽ ἡλιῶσαν εἶχεν ἢ χρυσῆν κόμην;»[8].

Καὶ ὑπῆρχον μὲν οἱ φρονοῦντες ὅτι τὸ ξανθὸν χρῶμα ἦτο γυναικῶδες καὶ ἄνανδρον[9], ἡ γενικὴ ὅμως ἰδέα, ἣν ἄλλως τε εἶχον καὶ οἱ ἀρχαῖοι, ἦτο ὅτι τὸ ξανθὸν χρῶμα τῆς κόμης ἦτο ὡραῖον, διὰ τοῦτο καὶ ἐξαίρεται τοῦτο ἐν ταῖς περιγραφαῖς εὐγενῶν νέων ἢ καὶ νεονύμφων καὶ δι᾽ αὐτὸ ποικίλα οἱ κομψευόμενοι μετεχειρίζοντο μέσα, ἵνα ξανθίζωσι τὴν κόμην των, περὶ ὧν μικρὸν κατωτέρω τὸν προσήκοντα θὰ κάμωμεν λόγον.

Εἶπον ἐν τοῖς ἀνωτέρω ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ κατὰ κανόνα ἔτρεφον μακρὰν τὴν κόμην· δι᾽ αὐτοῦ δὲν ἠθέλησα νὰ δηλώσω ὅτι οὐδέποτε ἀνήρχετο ἐπὶ τὴν κορυφὴν αὐτῶν κουρικὴ ψαλίς.

Ὅλως μάλιστα τοὐναντίον· ὅσοι ἐφρόντιζον νὰ φαίνωνται κομψοὶ περιέκειρον τὴν κόμην, ἀποφεύγοντες τὸ μέγα αὐτῆς μῆκος. Ἤδη κατὰ τὸν Β΄.

[1] Ἰουλίου Πολυδεύκους, Ἑρμηνεύματα καὶ καθημερινὴ ὁμιλία σ. 178 (ἔκδ. Boucherie), I. Μαλάλα, Χρονογρ. 250.17.

[2] ... οὖλος, ἐξ οὗ καὶ τὸ οὔλη δ᾽ ἐπενήνοθε λάχνη καὶ οὐχ ὡς ἡ κοινὴ συνήθεια οὐλὸς ἄνθρωπος καὶ οὐλὴ κόμη, Εὐστάθιος, 794.29 καὶ τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν χειρόγραφον ὁμιλεῖ δι᾽ οὐλὰς τρίχας.

[3] Ἄννα Κομνηνή, Ἀλεξ. 1.216.13. Οὖλον σημαίνει τὸ σγουρὸν I. Τζέτζου, Χιλιάδες χιλ. 12.444.801

ἦν μέγας, ἀλλ᾽ εὐσύνθετος εὖριν, σγουρός, μελάνθριξ

I. Τζέτζου, Προοίμιον εἰς τὴν Ὁμήρου Ἰλιάδα στίχ. 685 (Matranga, Anecd. Gr. I σ. 23). Τὸ σγουρὸς εἶναι καὶ γνωστὸν μεσαιωνικὸν ἐπίθετον. Ἐν τῇ Ἀχιλληΐδι (στιχ. 34 X. L. ἔκδ. Hesseling) φέρεται καὶ τὸ ἐπίθετον σγουροκέφαλος.

[4] Τὸ κατζαρὸς φέρεται καὶ ὡς οἰκογενειακὸν ἐπίθετον Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 6.253.

[5] Cusa, I diplomi 685.19. Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους παρείχοντο καὶ συνταγαὶ πρὸς τὸ μακρὰς καὶ πυκνὰς ποιῆσαι τὰς τρίχας X. Ἐθν. βιβλ. Ἀθην. 1493 36^{6} καὶ 46^{6}.

[6] Εὐσταθίου, Παρεκβ. 976.50 καὶ Tafel, Eustathii Opusc. 308.64.

[7] Θεοδώρου τοῦ Προδρόμου, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα 2.131.

[8] Leo Sternbach, Nicolai Calliclis carmina σ. 9 ποίημ. 6.

[9] Τιμαρίων κεφ. 9 (Ellissen, Analekten 4.52).

μ. Χ. αἰῶνα ὁ Ἀρτεμίδωρος ἐν τοῖς ὀνειροκριτικοῖς του (1 κεφ. 22) εἶπεν· «οἷς μάλιστα εὐπρεπείας μέλει οὗτοι κείρονται», τὸ παράγγελμα δὲ τοῦτο ἠκολούθησαν καὶ οἱ μετὰ ταῦτα. Οὕτως ἕνα αἰῶνα μετὰ ταῦτα Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ὁμιλεῖ διὰ τὴν διὰ ξυροῦ ἀποκοπὴν τῆς κόμης ἢ διὰ τὰς πορνικὰς κουράς, ἃς ἀπεκείροντο οἱ ἄνδρες, ἐκφέρων τὴν ἀτομικὴν γνώμην ὅτι πρέπει «ψιλὴν εἶναι τῶν ἀνδρῶν τὴν κεφαλήν, πλὴν εἰ μὴ οὔλας ἔχοι τρίχας», ἀφ᾽ οὗ ἄλλως τε ἡ μακρὰ κόμη ἐμποδίζει καὶ τὴν ὄψιν πολλάκις[1], βραδύτερον δ᾽ ὁ Χρυσόστομος βεβαιοῖ ὅτι οἱ σύγχρονοί του νέοι ἐκόμπαζον «ἐπὶ τῇ κουρᾷ τῆς κεφαλῆς»[2], ὁ αὐτὸς μάλιστα περιγράφει τὸν σύγχρονόν του κομψευόμενον ἀποκείροντα τὴν κόμην ἐν τῷ κουρείῳ καὶ περισκοποῦντα μετ᾽ ἀκριβείας τὴν σύνθεσιν τῶν τριχῶν καὶ ἐρωτῶντα τὸν κουρέα, ἂν καλῶς ἐτακτοποίησε τοῦ μετώπου τὰς τρίχας[3], ἐξ οὗ χωρίου φαίνεται ὅτι καὶ τότε ἔφερον οἱ ἄνδρες τὰς τόσον μέχρις ἐσχάτων συνηθιζομένας ἀφελείας.

Διατάσσουσι δὲ καὶ αἱ διαταγαὶ τῶν Ἀποστόλων «τὴν τρίχα τῆς κόμης μὴ παρατρέφειν, μᾶλλον δὲ συγκόπτειν καὶ καθαίρειν αὐτήν»[4].

Κατὰ ψευδεπίγραφον λόγον εἰς τὸν Χρυσόστομον ἀποδιδόμενον ὁ κουρευόμενος χαρακτηρίζεται ὡς ὡραιόμορφος[5]. Περὶ κουρέως καὶ κοπῆς τριχῶν τῆς κόμης ὁμιλεῖ κατὰ τὸν Θ΄. αἰῶνα ὁ Ἀχμὲτ ἐν τῷ Ὀνειροκριτικῷ του (κεφ. κα΄. σ. 16.21), ἐθεώρει δὲ καὶ ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος τὸ κομᾶν καθ᾽ ὑπερβολὴν «ἀνδρὶ ἄρχοντι καὶ τὴν κεφαλὴν ἐλευθέραν φέροντι αἰσχρὸν καὶ τῆς φυσικῆς ἀξίας καταβάλλον τὸ ὕψωμα» καὶ συνίστα τὴν δι᾽ ὑποσέμνου κουρᾶς διευθέτησιν τῆς κόμης[6].

Ἂς μὴ μείνῃ δ᾽ ἀπαρατήρητον ὅτι διὰ λόγους καθαριότητος καὶ ἀσφαλείας σκόπιμον ἐκρίνετο, ἵνα οἱ στρατιῶται μὴ τρέφωσι μακρὰν κόμην· «καὶ τὰς κουρὰς δὲ αὐτῶν κοντὰς γίνεσθαι καὶ μὴ ἀφεῖναι αὐτοῖς τελείας τρίχας χρήσιμόν ἐστι» φέρεται ἐν τοῖς τακτικοῖς τοῦ Λέοντας (Migne, P.G. 170.729).

Ἐκ πάντων ὅμως τούτων οὐδαμῶς, ἐπαναλαμβάνομεν, πρέπει νὰ ἐξαγάγῃ τις τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ μεσαιωνικοὶ πρόγονοι ἡμῶν ἐκείροντο βαθέως καὶ περιτρόχαλα. Τοῦτο ἦτο παλαιὰ τῶν Φράγκων συνήθεια, τὴν ὁποίαν δὲν ἐμιμήθησαν οἱ λαϊκοὶ Βυζαντινοί[7]. Ὁσάκις μάλιστα ἀναφέρεταί τις Βυζαντινὸς περιτρόχαλα κεκαρμένος τονίζεται ὅτι εἶχε τὰ μαλλίτσια του φράγκικα κουρε-

[1] Κλήμεντος, Παιδαγωγὸς βιβλ. 3 κεφ. 3 σ. 245 καὶ 246 καὶ κεφ. 11 σ. 270.271.

[2] Χρυσοστόμου, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία Ν΄., Migne, P.G. 58.503.

[3] Χρυσοστόμου, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία Δ΄, Migne, P.G. 57.49.

[4] Κλήμεντος, Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, Migne, P.G. 1.564 C.

[5] Εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ Πέτρου, Migne, P.G. 59.615.

[6] Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Τὰ σῳζόμενα 1.42.15 καὶ 43.31.

[7] Τό γε ὑπήκοον (τῶν Φράγκων βασιλέων) περίτροχα κείρονται καὶ κομᾶν αὐτοῖς περαιτέρω οὐ μάλα ἐφεῖται Ἀγαθίου, Ἱστορ. 20.6.

μένα [1], ἀξίζει μάλιστα νὰ σημειωθῶσι καὶ ὅσα γράφει ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (Opusc. 300.52) περὶ τῶν ἐπιδρομέων Νορμαννῶν τῶν καταλαβόντων τὴν Θεσσαλονίκην. «Ἐπεβούλευον δέ, γράφει, ταῖς ἑκάστων κεφαλαῖς ἐπίσης μισοῦντες τούς τε ἀκειρεκόμας, τούς τε βαθυπώγωνας. Καὶ οὐκ ἦν ἰδεῖν ἄνδρα εἴτε καὶ παῖδα τύχης τῆς οἱασοῦν μὴ κουρίαν κατὰ κύκλον».

Ταῦτα κατὰ κανόνα· ὅτι δὲ κατὰ τὸν μεσαίωνα καὶ κατὰ περιόδους προσωρινῶς ἐπεβάλλετο τῶν κρατούντων ἡ θέλησις καὶ ὡς πρὸς τὴν κόμην ἢ ὅτι καὶ τάξεις διάφοροι καθ' ὡρισμένον τρόπον ἐκείροντο γνωρίζομεν ἐκ διαφόρων μαρτυριῶν. Οὕτω Μιχαὴλ ὁ Στρατιωτικὸς ἐξέδωκε νόμον ἀναγκάζοντα τοὺς πολίτας νὰ φέρωσι κόμωσιν ὁμοίαν πρὸς τὴν συνηθιζομένην κατὰ τοὺς χρόνους τῆς νεότητός του, ὁ δὲ Θεόφιλος ἐξέδωκε νεαρὰν ἐπιβάλλουσαν εἰς πάντας τοὺς πολίτας νὰ κόπτωσι τὴν κόμην μέχρι τοῦ τραχήλου κατὰ τὸ τῶν προγόνων Ρωμαίων ἔθιμον [2].

Ἀφ' ἑτέρου οἱ Πράσινοι καὶ οἱ Βένετοι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐκείροντο Οὐννικήν, ὡς ἔλεγον, κουράν, ἤτοι ἀφίνοντες μακρὰς τὰς ὄπισθεν τρίχας τῆς κεφαλῆς, ἔκοπτον τὰς ἐμπροσθίας μέχρι τῶν κροτάφων [3].

Ἐν τῷ περὶ διευθετήσεως τῆς γυναικείας κόμης μέρει θὰ ἴδωμεν ὅτι αἱ Βυζαντιναὶ συνήθιζον νὰ φέρωσι προσθέτους κόμας· τοῦτο, προκειμένου περὶ γυναικείας φιλαρεσκείας, δὲν φαίνεται παράδοξον ὅσον ὅτι κατὰ καιροὺς ἄνδρες συνήθιζον νὰ φέρωσι φενάκας, π ρ ο κ ό μ ι α, ὅπως τότε ἔλεγον.

Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ὁμιλῶν διὰ τοὺς καρηκομόωντας Ὁμηρικοὺς ἥρωας καὶ ψέγων τοὺς ὕστερον λέγει· (1904.48 πρβλ. καὶ 165.12) «οἱ δέ γε ὕστερον ἐντριβόμενοι καὶ προκόμια περίθετα λαμβάνοντες οὐκ ἔστιν εἰπεῖν εἰς ὅσον ἐψέγοντο ἐπεὶ καὶ γυναικικά εἰσι τὰ τοιαῦτα».

Καὶ δὲν δυνάμεθα μέν, ἐλλείψει πληροφοριῶν, νὰ παρακολουθήσωμεν ἀνὰ τοὺς μέσους αἰῶνας τὸ ζήτημα τῆς χρήσεως φενάκης παρὰ τοῖς ἀνδράσι, πάντως ὅμως γνωρίζομεν ὅτι ἀπὸ τοῦ Ε'. μ. Χ. αἰῶνος τὸ ἔθιμον ἦτο ἐν χρήσει [4] καὶ ὅτι ἔφθασε τοὐλάχιστον μέχρι τοῦ ΙΒ'.

Καὶ περιορίζει μὲν τὴν χρῆσιν αὐτῆς ὁ Εὐστάθιος (1422.3) «παρὰ τοῖς γυναικιζομένοις ἀνδράσιν, οἳ τριχῶν ἐψίλωνται»· ὁ σύγχρονος ὅμως αὐτοῦ Ζωναρᾶς σαφῶς μαρτυρεῖ ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του «εἰσὶ δὲ οἳ καὶ νόθους πλοκάμους περιτιθέασιν ἑαυτοῖς τὴν ἐγγενῆ καὶ ξυμφυῆ ξυρώμενοι τρίχωσιν» [5].

---

[1] Ἀχιλλῆς στίχ. 102 (Χ. Ν. ἔκδ. Hesseling).

[2] A l f r e d R a m b a u d, Empereurs et impératrices d'Orient ἐν Revue des deux mondes 103 σ. 154.

[3] Π ρ ο κ ο π ί ο υ, Ἀνέκδοτα 7.9 (Haury).

[4] M é n a r d - S a u v a g e o t, La famille dans l'antiquité. Le vêtement σ. 336 - 337.

[5] Εἰς τὸν 96ον κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ Ϛ'. οἰκουμ. συνόδου (Ρ ά λ λ η - Π ο τ λ ῆ, Σύνταγμα 2.534).

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς κόμης τῶν λαϊκῶν. Προκειμένου περὶ τῆς τῶν κληρικῶν καὶ μοναχῶν, τὰ πράγματα εἶχον ἄλλως.

Ὁ σχολιαστὴς τοῦ Κλήμεντος σχολιάζων τὸ παρὰ Ματθαίῳ καὶ Λουκᾷ χωρίον «ἀλλὰ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ὑμῶν πᾶσαι ἠριθμημέναι» παρατηρεῖ· «ἀλλ' οἱ μοναχοὶ καὶ οἱ τοῦ κλήρου κουρίαι» [1], ὁ δὲ τοῦ Λουκιανοῦ σχολιαστὴς λέγει· «οἱ Στωϊκοὶ τὰς κεφαλὰς ἦσαν διόλου κεκαρμένοι, ὡς οἱ μοναχοὶ νῦν» [2].

Ἡ πληροφορία αὕτη ὡς καὶ αἱ φράσεις ἐκάρη ἢ ἀπεκάρη μοναχός, ἢ τὴν κοσμικὴν ἀπέθετο τρίχα ἢ κουρᾷ καὶ ἐσθῆτι ἐχρῆτο τῇ τῶν λαϊκῶν [3] σαφῶς δεικνύουσιν ὅτι οἱ τῆς τάξεως τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ κλήρου ἐκείροντο. Ὑπῆρχεν ὅμως διαφορὰ μεταξὺ τῆς κουρᾶς ἀμφοτέρων· οἱ μοναχοὶ δῆλα δὴ ἐκείροντο ἐν χρῷ [4] (κουρὰ ἐν τύπῳ μοναχοῦ [5]) εἰς ἔνδειξιν ταπεινότητος καὶ μετανοίας [6], ἐν ᾧ οἱ κληρικοὶ οὕτως ἔκειρον τῆς κεφαλῆς τὰς τρίχας, ὥστε ν' ἀπομένῃ ἐπ' αὐτῆς κύκλος τριχῶν ἐν εἴδει στεφάνου, ὅστις, καθὼς ἤθελον οἱ ἀρεσκόμενοι εἰς τοὺς συμβολισμούς, παρίστα τὸν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἰησοῦ ἐπιτεθέντα ἀκάνθινον στέφανον [7].

Ὁ τοιοῦτος τρόπος τῆς κουρᾶς ἐλέγετο π α π α λ ή θ ρ α [8], ὑπάρχουσι

---

[1] 1.236.18 (Stählin).

[2] Σ. Κ ο υ γ έ α, Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις ἐν Λαογραφίας 4.255. Περὶ τοῦ πῶς ἐγίνετο ἡ κουρὰ τῶν μοναχῶν Βλ. Σ ω φ ρ ο ν ί ο υ Ε ὐ σ τ ρ α τ ι ά δ ο υ, Τυπικὸν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μονῆς τοῦ ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Μάμαντος (Ἑλληνικὰ 1.254.)

[3] Z a c h a r i a e v. L i n g e n t h a l, Justiniani quae vocantur novellae διάτ. 13 σ. 61.

[4] Περὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου ὁ Σ ω κ ρ ά τ η ς ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ του ἱστορίᾳ (βιβλ. 3. α) εἶπεν ὅτι «ἐν χρῷ κειράμενος τὸν τῶν μοναχῶν ὑπεκρίνετο βίον», ὁ συγγραφεὺς τοῦ βίου τοῦ ὁσίου Νίκωνος (Λ ά μ π ρ ο υ, Ν. Ἑλλην. 3.136) ἔγραψεν· «ὁ Θεοφόρος ἐν χρῷ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ κείρας καὶ εἰς μοναχὸν σχηματίσας», ὁ Μ ι χ. Ψ ε λ λ ὸ ς εἶπε περὶ τῆς ἰδίας μητρὸς (Σάθα Μεσ. βιβλ. 5.23) «καὶ τοῦτο αὐτῇ τὸ μελετώμενον ἦν κεῖραι τὴν κόμην ἐν χρῷ καὶ τραχῦναι τὸ σῶμα»· ὡμίλησε δὲ καὶ ὁ Θ ε σ σ α λ ο ν ί κ η ς Ε ὐ σ τ ά θ ι ο ς (Opusc. 233.35 πβ. καὶ 236.80) διὰ τὴν τῶν μοναχῶν ἐν χρῷ κουρὰν καὶ τὴν τῶν κατὰ κόσμον ἀμφίων ἀπόδυσιν. Πβ. καὶ W. N i s s e n, Die Regelung des Klosterwesens im Rhomäerreiche bis zum Ende des 9 Jahrhunderts σ. 28.

[5] Ἀ χ μ έ τ, Ὀνειροκρ. κεφ. λ. σ. 20. 21. (Drexl.).

[6] Μ. Σ α κ ε λ λ α ρ ο π ο ύ λ ο υ, Ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον σ. 143.

[7] Πβ. ὅσα σχετικὰ λέγει ὁ Ἱεροσολύμων Σ ω φ ρ ό ν ι ο ς (Migne, P.G. 87.3985) καὶ ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γ ε ρ μ α ν ὸ ς (Migne, P.G. 98.392.396) καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Σ υ μ ε ὼ ν (Migne, P.G. 155.717).

[8] Κείρεσθαι τὴν κεφαλὴν κατὰ κληρικούς, ἤγουν ἔχειν τὴν λεγομένην παπαλήθραν Θ. Β α λ σ α μ ώ ν, Εἰς τὸν 96ον κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ 6ης οἰκουμ. συνόδου, Ράλλη—Ποτλῆ, Σύνταγμα 2.352.53. Νῦν π α π ά λ α ἐν Θήρᾳ λέγεται τὸ στέμμα. Βλ. καὶ Κ ο ρ α ῆ, Ἄτακτα σ.4.353. Μὲ τὸν τρόπον τοῦτον τῆς κουρᾶς σχετίζεται ἀναμφιβόλως καὶ τὸ ἑξῆς χωρίον τοῦ Θ ε ο φ ά ν ο υ ς 437.15 De Boor) «καὶ τοῦτον παραυτὰ στεφανίτην ἀντὶ μοναχοῦ ἔπεισε γενέσθαι».

δ' οἱ φρονοῦντες ὅτι οὗτος εἶναι μεταγενέστερος τῆς 6ης οἰκουμ. συνόδου καὶ σύγχρονος τοῦ Βαλσαμῶνος, ἤτοι ἀνάγεται εἰς τὸν ΙΒ'. αἰῶνα [1], οὐχὶ ὀρθῶς κρίνοντες, ἀφ' οὗ ἤδη κατὰ τὸν Ϛ'. αἰῶνα τὴν ἀναφέρει ὁ Ἰωάννης Λυδὸς διὰ τῶν ἑξῆς· «ὁ δὲ στέφανος τελειότητος δεῖγμά ἐστι· διὸ δὴ Θεοῖς καὶ βασιλεῦσι καὶ ἱερεῦσι ἐδίδοτο πρώτως, τῆς δὲ τύχης ἀφελομένης παρὰ τῆς ἀρετῆς τὸν στέφανον, οἱ ἱερεῖς τὸ λοιπὸν ἀποκειρόμενοι τὴν κόμην κύκλον τινὰ τριχῶν ἀντὶ στεφάνου τῇ κεφαλῇ περιποιοῦσι» [2].

Μετεβλήθη δ' ὁ τρόπος τῆς κουρᾶς τῶν κληρικῶν κατὰ τοὺς ὑστέρους αἰῶνας, οὕτως ὥστε νὰ φέρωσι πλέον οὗτοι μακρὰν κόμην. Τὸ πρᾶγμα φρονῶ ὅτι ἐγένετο πρὸς ἀντιδιαστολὴν ἀπὸ τῶν λαϊκῶν, οἵτινες ἤρχισαν νὰ κείρωνται περιτρόχαλα καὶ εἶναι πολὺ τῆς ἁλώσεως μεταγενέστερον [3].

Οἱ μοναχοὶ λοιπὸν ἐδείκνυντο ἐν χρῷ κεκαρμένοι, διὰ τοῦτο ὁ λαὸς τοὺς ἀπέδιδε τὸ σκωπτικὸν ἐπίθετον τζουριχοάγιος, ἤτοι ἐξυρημένος ἅγιος [4].

Καὶ οὕτω μὲν ὤφειλον· πολλοὶ ὅμως τὰς ἐκκλησιαστικὰς διατάξεις λησμονοῦντες, κομψότητος χάριν, ἄφινον ἀρκετὰ μακρὰν τὴν κόμην, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔψεγον οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας καὶ δὴ ὁ Χρυσόστομος καὶ ὁ Κύπρου Ἐπιφάνιος [5], χωρὶς βέβαια νὰ εἰσακουσθῶσιν ἀπολύτως αἱ παραινέσεις αὐτῶν, ἀφ' οὗ αἰῶνας ὅλους μετὰ ταῦτα ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ἔψεγε τοὺς συγχρόνους του μοναχοὺς ὅτι ἔφερον κόμην ὑπὲρ τὰς κοσμικὰς (Opusc. 256.88) ἢ ὅτι ἦσαν κομῆται πυκνῷ βρίθοντες τῷ μαλλῷ, ἀναγκαζόμενοι μάλιστα νὰ περιστρέφωσι τὴν κόμην, ἵνα μὴ ὑπὸ τοῦ μήκους αὐτῆς γίνωνται καταγέλαστοι (Opusc. 257.2).

Κατὰ κανόνα λοιπὸν οἱ λαϊκοὶ Βυζαντινοὶ ἔτρεφον μακρὰν κόμην· κουρίαι ἐδείκνυντο εἰς ἐξαιρετικὰς ὅλως περιστάσεις καὶ δή, ἂν ἀπέθνησκε τῶν

[1] Κ. Καλλινίκου, Κόμη καὶ γένειον παρὰ τοῖς κληρικοῖς, Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος 13.227.

[2] Ι. Λυδοῦ, Περὶ μηνῶν 4 κεφ. 67 (σ. 121.10 ἔκδ. Wünsch.)

[3] Κατὰ τὸν Κ. Καλλίνικον, Ἔνθ' ἀν. 13.231 ἀπὸ τῆς ἁλώσεως καὶ ἐντεῦθεν ἐπεκράτησε νὰ φέρωσι μακρὰν κόμην οἱ κληρικοί, ὁ Μακαριώτατος Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Χρυσόστομος Παπαδόπουλος εἶπε γενικῶς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας (Καιροὶ 25 Ἰουλίου 1919 ἀριθ. 480), ὁ δὲ Μητροπολίτης Μεσσηνίας Μελέτιος Σακελλαρόπουλος (Ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον σ. 143) ὑπεστήριξεν ὅτι ἀπὸ τοῦ ΙΖ'. αἰῶνος εἰσήχθη τὸ ἔθιμον. Τὸ περὶ τῆς κόμης τῶν κληρικῶν ζήτημα συνεζητήθη ἐπ' ἐσχάτων εὐρέως παρ' ἡμῖν. Πρβλ. τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν μελέτην τοῦ Καλλινίκου, ὅσα ἔγραψεν ὁ Μακαριώτατος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος ἐν τῷ Ἐκκλησιαστικῷ Κήρυκι τοῦ 1918 (φύλλα 21ης καὶ 28ης Ἰουλίου) καὶ ἐν τοῖς Καιροῖς τῆς 25ης Ἰουλίου 1919 κἑξ. καὶ βλέπε τὰ ἐν τοῖς Καιροῖς πάλιν ὑπὸ διαφόρων γραφέντα ἀπὸ τῆς 17ης Ἰουλίου μέχρι 9ης Αὐγούστου 1919.

[4] Th. Pressel, Joh. Tzetzae epistolae σ. 50 ἐπιστ. 57. Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἀναφέρει καὶ τζουριχοπρεσβύτερον. Ἔνθ' ἀν. σ. 45 ἐπιστ. 55.

[5] Ἐπιφανίου, Κατὰ αἱρέσεων, αἵρεσις 80ή (Migne, P.G. 42.765). Ὅρα καὶ Κ. Καλλίνικον, Ἔνθ' ἀν. σ. 226.

συγγενῶν τις [1], ἤ, ἂν κατεδικάζοντο δι' ἀτιμωτικὴν ἢ ἄλλην τινὰ πρᾶξιν. Οἱ διαπομπευόμενοι π. χ. ἐκουρεύοντο ὡς καὶ οἱ παραβαίνοντες τὰς διατάξεις τῶν ἀρχόντων. Τὸ τυπτέσθω καὶ κουρευέσθω συχνὰ ἀναφέρεται ἐν ταῖς διαταγαῖς τῶν ἀρχόντων.

Κουρίαι ἐπ' ἴσης ἦσαν οἱ γελωτοποιοί, παράσιτοι καὶ θαυματοποιοί, πρόσωπα δῆλα δὴ μὴ ἀπολαύοντα ὑπολήψεως [2].

Περὶ τῶν τριχῶν τοῦ μύστακος παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἐλαχίστας ἔχομεν πληροφορίας.

Κατὰ τὸν Γ'. μ.Χ. αἰῶνα θὰ ἐξύριζον, φαίνεταί τινες τὸν μύστακα, ἄλλως δὲν νοεῖται τὸ τοῦ Κλήμεντος «ἴσως τὰς ἐπὶ τῷ μύστακι μολυνομένας (τρίχας) κατὰ τὴν τροφὴν περικαρτέον, οὐ ξυρῷ (ἀγενὲς γὰρ) ἀλλὰ ταῖς δυσὶ μαχαίραις ταῖς κουρικαῖς» [3], τὸ αὐτὸ δὲ θὰ συνέβαινε καὶ κατὰ τὸν Ε'. αἰῶνα, ἀφ' οὗ Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης γράφων πρὸς νέον Διονύσιον ξυρίζοντα τὸν μύστακα, ψέγει αὐτὸν ὡς στεροῦντα τὴν ὄψιν τοῦ φυσικοῦ τῆς τιμιότητος ἄνθους [4], ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὸν Ϛ'. αἰῶνα, ἂν κρίνωμεν ἐκ τοῦ Προκοπίου (Ἀνέκδ. 7.9) ὅστις ὁμιλῶν περὶ τῶν Πρασίνων καὶ Βενέτων λέγει ὅτι δὲν ἐκείροντο ὡς οἱ ἄλλοι Ρωμαῖοι «τοῦ γὰρ μύστακος καὶ τοῦ γενείου οὐδαμῇ ἥπτοντο». Περὶ κουρᾶς δὲ τῶν τριχῶν τῆς ὑπήνης, αἵτινες ἀποτελοῦσι κόσμον τοῦ σώματος ὡμίλησε κατὰ τὸν Θ'. αἰῶνα καὶ τὸ Ὀνειροκριτικὸν τοῦ Ἀχμέτ [5].

Πλείονα γνωρίζομεν περὶ τοῦ γενείου καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐπιμελείας αὐτοῦ.

Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι γενικῶς εἰπεῖν τὸ γένειον ἐθεωρεῖτο κόσμος τοῦ ἀνδρός, οἱ δὲ ξυριζόμενοι ἐσκώπτοντο δεινῶς ὡς ἐγκαλοῦντες τῇ φύσει ὅτι αὐτοὺς ἄνδρας καὶ οὐχὶ γυναῖκας ἐποίησε [6], προϊόντος ἐν τούτοις τοῦ χρόνου, καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆς Μακεδονικῆς ἐποχῆς, ἡ ξύρισις τοῦ γενείου διεδόθη [7], ἐπεκράτησε δὲ παρ' ἡμῖν σποράδην καὶ εἰς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις, ἀφ' ἧς ἐποχῆς, μεταφερθείσης τῆς ἕδρας τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους εἰς τὸ

[1] Φ. Κουκουλέ, Ἐπιβίωσις ἐθίμων τινῶν περὶ τὴν ταφήν. Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1929 σ. 380.

[2] Χρυσοστόμου, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία ΑΖ'. Migne, P.G. 57.426. Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, Πρὸς Σέλευκον, Migne, P.G. 37.1517. Θεοδώρου Προδρόμου, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα 4.221. Βλ. καὶ Κ. Σάθα, Δοκίμιον τιθ'.

[3] Κλήμεντος, Παιδαγωγὸς βιβλ. 3 κεφ. 11 σ. 270.

[4] Δ. Μπαλάνου, Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης σ. 91.

[5] Ἀχμέτ, Ὀνειροκριτικὸν κεφ. μα'. σ. 26.13.17.

[6] Ἀθήναιος, ΙΓ'. 18. Πβ. καὶ Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1798.30, 1910.1. Ὁ Θεόπομπος (Παρὰ Πολυβίῳ 8.11.9) ὁμιλῶν περὶ τῶν περὶ Φίλιππον τὸν Ἀμύντου ἑταίρων λέγει. «Τί γὰρ τῶν καλῶν καὶ σπουδαίων οὐκ ἀπῆν; ὧν οἱ μὲν ξυρώμενοι καὶ λεαινόμενοι διετέλουν ἄνδρες ὄντες»;

[7] U. v. Wilamowitz, Staat u. Gesellschaft der Griechen u. Römer σ. 190. Ménard—Sauvageot, La famillle dans l'antiquité. Le vêtement σ. 332.

Βυζάντιον, Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας, κατὰ Ρωμαϊκὴν συνήθειαν ἰσχύσασαν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς παρακμῆς, ἐδείκνυτο ἐξυρημένος τὸν πώγωνα, γενόμενος οὕτω πρότυπον μιμήσεως εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς αὐτοκράτορας, τοὐλάχιστον μέχρι τοῦ Φωκᾶ, πλὴν ἐννοεῖται Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου [1].

Τὸ ὅτι οἱ κομψευόμενοι Βυζαντινοὶ συνήθιζον ἀνὰ τοὺς διαφόρους αἰῶνας νὰ κείρωσιν ἢ ξυρίζωσι τὸ γένειον περιτράνως μαρτυροῦσι οἱ ὑπὸ διαφόρων συγγραφέων ἔπαινοι αὐτοῦ ὡς κατόπιν καὶ ἡ σαφὴς κατὰ τῆς ξυρίσεως αὐτοῦ πολεμική.

Κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν συγγραφέα Κλήμεντα, τὸ γένειον τοῦ ἀνδρὸς ἐμποιεῖ μὲν εἰς τὸ πρόσωπον σεμνότητα, προκαλεῖ δὲ καὶ κατάπληξιν, παρουσιαζόμενον δ' ἅμα τῇ φρονήσει εἶναι δεῖγμα ἀλκῆς καὶ ἀρχῆς [2], κατὰ τὸν Θεσσαλονίκης δ' Εὐστάθιον εἶναι «ἀνδρώδους τελειότατον σύμβολον» [3]. Τούτου ἕνεκα ὁ Κλήμης ἤθελε λάσιον τὸ γένειον, ἀπέτρεπε δ' ἀπὸ τῆς ἐν χρῷ κουρᾶς αὐτοῦ, τοῦθ' ὅπερ δεικνύει ὅτι τὴν συνήθιζον οἱ σύγχρονοί του, καὶ συνίστα, ἐν ἀνάγκῃ, τὴν διὰ ψαλίδος ἐλαφρὰν περικοπήν· «αἰσχρὸν γὰρ τὸ θέαμα (τῆς παντελοῦς ἀποψιλώσεως) καὶ κατέγνωσται ἡ τοῦ γενείου ἐν χρῷ κουρὰ παρατίλσει καὶ λειότητι γειτνιῶσα» [4]. Ὁ αὐτὸς μάλιστα συγγραφεὺς ψέγει σφοδρῶς καὶ τὴν ὕπαρξιν πολλῶν κουρέων ἀπασχολουμένων μὲ τὸ ξύρισμα τῶν ἀνδρῶν ὡς καὶ προσώπων προωρισμένων διὰ διαφόρων μεθόδων ν' ἀποσπῶσι τὰς ἐν τῷ σώματι τοῦ ἀνδρὸς τρίχας [5].

Ὅτι ἡ ξύρισις τοῦ γενείου κατὰ τὸν Δ'. μ. Χ. αἰῶνα ἐθεωρεῖτο κομψότητος δεῖγμα φανερώνουσι καὶ τὰ ὅσα ἔλεγον οἱ Ἀντιοχεῖς περὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὃν ἔψεγον ὡς φαινόμενον, ἕνεκα τῆς γενειάδος του, ὡς στρατιώτην ἢ πρεσβύτην, ἐν ᾧ ἠδύνατο ξυριζόμενος νὰ φανῇ ὡς ὡραῖον μειράκιον (1.450.24 Hertlein) καὶ πρὸς οὓς μετὰ πικρίας ἀπαντῶν ἐκεῖνος ἔλεγεν ὅτι ξυριζόμενοι ἡμιλλῶντο περὶ κάλλους πρὸς τὰς γυναῖκας καὶ ὑπέφαινον τὸν ἄνδρα διὰ τοῦ μετώπου καὶ οὐχί, ὡς ἐκεῖνος, διὰ τῆς γενειάδος [6].

Τὴν συνήθειαν τοῦ ἀποκείρειν ἢ ξυρίζειν τὸ γένειον πιστοποιοῦσι καὶ ὁ Χρυσόστομος λέγων ὅτι εἶναι ἀηδὲς ὁ εὐγενὴς καὶ ἐλεύθερος νὰ μιμῆται

[1] Βλ. τὸ λεξικὸν τοῦ Cabrol ἐν λ. barbe, ἔνθα καὶ πλουσία βιβλιογραφία περὶ τοῦ θέματος.

[2] Κλήμεντος, Παιδαγωγὸς βιβλ. 3 κεφ. 3 καὶ 11 σ. 245.247.270. Ὁ Κλήμης ἤθελε «λάσιον τὸ γένειον».

[3] Λόγος εἰς τὸν αὐτοκράτορα Κὺρ Μανουὴλ τὸν Κομνηνὸν (W. Regel, Fontes rerum byzantinarum σ. 123.15).

[4] Κλήμεντος, Ἔνθ' ἀν. βιβλ. 3 κεφ. 11 σ. 270. Ὁ αὐτὸς τὸν ξυριζόμενον χαρακτηρίζει ὡς θηλυδρίαν καὶ μοιχὸν σ. 247.

[5] Κλήμεντος, Ἔνθ' ἀν. βιβλ. 3 κεφ. 3 σ. 245. Πβ. καὶ Δ. Μπαλάνου, Ἡ πολυτέλεια κατὰ τοὺς χρόνους τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας (Νέα Σιὼν τόμ. 17 σ. 434).

[6] Ἰουλιανοῦ, Ἀντιοχικὸς ἢ μισοπώγων 1.435.20 (Hertlein).

τοὺς ἐξυρημένους σκηνικούς [1], καὶ αἱ διαταγαὶ τῶν Ἀποστόλων, αἵτινες ἐκέλευον «οὐδὲ γενείου τρίχα διαφθείρειν καὶ τὴν μορφὴν τοῦ ἀνθρώπου παρὰ φύσιν ἐξαλλάσσειν» [2].

Καὶ τὸ τόσον διαδεδομένον ἔθιμον ἐξακολουθεῖ [3], καὶ ἐπεκτείνεται μάλιστα, ἀφ' ἧς ἐποχῆς, ἕνεκα τῶν σταυροφοριῶν, ἦλθον οἱ ἡμέτεροι εἰς στενωτέραν μὲ τοὺς δυτικοὺς ἐπικοινωνίαν. Ὁ κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ΙΒ'. αἰῶνος ἀκμάσας Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, ἐν ἱερᾷ ἀγανακτήσει, γράφει· «νεανίσκῳ ἄρτι ὑποπιμπλαμένῳ γενείου· ὅπερ οἱ Λατινοήθεις μεθοδεύοντες ἀεὶ ἔχειν, ὡς διὰ βίου ὑπηνῆται εἶναι, βιάζονται τὸν πώγωνα τῇ συνεχεῖ ἐν χρῷ κουρᾷ δοκεῖν πάντοτε ἄρτι γενειάσκειν· καὶ αὐτοὶ μὲν ἀτιμούσθωσαν» [4].

Καὶ ὁ μαθητὴς δὲ τοῦ ἱεράρχου τούτου καὶ εἶτα κλεινὸς τῶν Ἀθηνῶν Μητροπολίτης, Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος ὁ Χωνιάτης, πρὸς τοὺς συγχρόνους του ἀπευθυνόμενος ἔλεγεν· «.... ὑμᾶς δὲ ὁρῶ λεῖα καὶ ἄτριχα τὰ τῶν προσώπων ποιεῖν ὡς μειρακίσκας ἢ μείρακας.... ὃς οὖν τὸ τοῦ πώγωνος ἀνδρῶδες ἀποβάλλεται τρίχωμα, οὗτος λέληθεν ἑαυτὸν ἐξ ἀνδρὸς εἰς γυναῖκα μεταβαλλόμενος» [5].

Τὴν ξύρισιν τοῦ γενείου τῶν συγχρόνων ψέγων καὶ ὁ Ι. Τζέτζης τὴν χαρακτηρίζει ὡς ὀλεθρίαν καὶ προκαλοῦσαν μέμψιν μὴ τῷ χρόνῳ μαραινομένην [6], ὁ δὲ Μιχαὴλ Γλυκᾶς τὴν θεωρεῖ δεῖγμα θηλυδρίου [7].

Ἐκεῖνος ὅμως ὅστις δίδει ἀκριβεῖς καὶ πλουσίας περὶ τοῦ θέματος πληροφορίας εἶναι ὁ Ζωναρᾶς (ΙΒ'. αἰὼν) ὅστις σχολιάζων τὸν 96ον κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ 6ης οἰκουμενικῆς συνόδου, βεβαιοῖ ὅτι οἱ σύγχρονοί του νέοι, μόλις ἔβλεπον ἐπανθοῦντα τὸν ἴουλον, ἔσπευδον νὰ τὸν ξυρίσωσιν, ἵνα λειότητα τοῦ προσώπου ἔχωσιν, οἱ δὲ ἀνδρωθέντες πλέον ἢ καὶ προβεβηκότες τὴν ἡλικίαν, ἵνα λειοπρόσωποι φαίνωνται καὶ πρὸς νεανίσκους προσομοιάζωσιν, ἔκαιον τὰς τρίχας τοῦ πώγωνος προσάγοντες διάθερμον τεμάχιον κεράμου, ταῦτα δέ, προσθέτει «οὐ τοῖς τυχοῦσι μόνοις ἐπιτηδεύεται, ἀλλὰ καὶ τοῖς ὑπερλίαν αὐτοῖς. Ὅθεν κατενεχθὲν τὸ κακὸν ἐγένετο πάνδημον καὶ ὥς τι νόσημα ἐπιδήμιον ἐνσκῆψαν τοὺς Χριστιανοὺς πάντας σχεδὸν ἐπιβόσκεται... καὶ ὁ κωλύων ταῦτα οὐδείς· οὐ πατριάρχης, οὐκ ἄλλοι ἀρχιερεῖς, οὐ μοναχοί» [8].

[1] Χρυσοστόμου, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία ΜΗ'. Migne, P.G. 58.494.

[2] Κλήμεντος, Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, Migne, P.G. 1.565A.

[3] Κατὰ τὸν Θ'. αἰῶνα πληροφορούμεθα ὅτι ἡ ξύρισις τοῦ προσώπου ἐγίνετο κόσμου χάριν, «Ἐάν τις ἴδῃ ὅτι ξυρᾶται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ κόσμου χάριν» Ἀχμέτ, Ὀνειροκριτικὸν κεφ. λη'. σ. 25.9, εἶπε δὲ περὶ τοῦ Μαυρικίου ὁ Γ. Κεδρηνὸς (Ἱστορ. 1.691.12) ὅτι ἔκειρε τὸ γένειον «καθὰ Ρωμαίοις ἔθος ἐστί».

[4] Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1658.62.

[5] Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Τὰ σῳζόμενα 1.42.15.

[6] Ι. Τζέτζου, Σχόλια εἰς ἔργα καὶ ἡμέρας στίχ. 751.

[7] Μιχαὴλ Γλυκᾶ, Βίβλος χρονικὴ 264.10.

[8] Ἐπιθι Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2.535.

Τέλος τὴν μεγάλην τοῦ ἐθίμου διάδοσιν πιστοποιεῖ καὶ ὁ σχολιαστὴς τοῦ παιδαγωγοῦ του Κλήμεντος, ὅστις γράφει· «νῦν δὲ Ῥωμαῖοι μισοπώγωνες ὑπὲρ ἄνθρωπον πάντα»[1].

Ἂς μὴ μείνῃ μ' ὅλα ταῦτα ἀμνημόνευτον ὅτι ἀντιστρόφως ὑπῆρχον καὶ οἱ ἐπίτηδες μακρὰν τρέφοντες γενειάδα, οἱ μακρογένειοι, οἱ τούτου ἕνεκα σοφοὺς ἑαυτοὺς θεωροῦντες[2].

Ὡς δ' ὑπὸ τῶν ὀρθῶς φρονούντων ἐψέγετο ἡ ξύρισις τοῦ γενείου, οὕτως ἀντιστρόφως ἐθεωρεῖτο αὕτη προσήκουσα εἰς τοὺς μίμους, θαυματοποιοὺς καὶ παρασίτους, ἄνδρας δῆλα δή, οἵτινες ἐθεωροῦντο ὡς ἀποβαλόντες πᾶσαν αἰδῶ[3].

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν λαϊκῶν· οἱ κληρικοὶ καὶ οἱ μοναχοὶ ὤφειλον γενικῶς νὰ τρέφωσι γενειάδα, τοῦτο δὲ κατὰ κανόνα καὶ ἐτηρεῖτο, χωρὶς βέβαια νὰ λείπωσι καὶ παραδείγματα, μοναχῶν μάλιστα, οἵτινες, τὰ κεκανονισμένα παραβαίνοντες, ἔκειρον τὸ γένειον[4]. Ἡ ἀποψίλωσις τέλος τῆς γενειάδος τῶν κληρικῶν ἐπὶ εἰκονομάχων, ὡς ἀποτέλεσμα βίας, δὲν ἐξετάζεται ἐνταῦθα[5].

«Γενείου σεμνότης, συμμετρία» εἶπεν ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος[6]. Οἱ Βυζαντινοὶ ὄντως, πλὴν τῶν ἀσκητῶν, οἵτινες ἀπέδιδον μεγάλην σημασίαν εἰς τὸ μῆκος τῆς γενειάδος, τῆς οὐχὶ σπανίως ῥυπαρᾶς[7], ἐφρόντιζον διὰ σεμνῆς κουρᾶς νὰ διευθετῶσι τὸν πώγωνα[8], ὅστις ἐλάμβανε καὶ περιφερὲς σχῆμα[9], ἀλλὰ καὶ τετράγωνον, ὡς δεικνύουσι τὰ νομίσματα. Ἄλλοτε πάλιν ὁ αὐτός, ἐπιμελῶς κτενιζόμενος, ἐβοστρυχίζετο, ἐκλώθετο, καὶ ἢ ἐδιχάζετο ἢ κατὰ τὸ ἄκρον ἐσχίζετο, ἦτο, ὡς λέγουσι τὰ κείμενα, κεκλωσμένος καὶ διχαλός[1], σχήματα, ὧν ἰδέαν λαμβάνομεν ἔκ τε τῶν νομισμάτων καὶ τῶν ἐν χειρογράφοις εἰκόνων.

[1] Βλ. 1 σ. 337 (Stählin).

[2] Βλέπε τὸ ἐργίδιον τοῦ Θεοδώρου Προδρόμου κατὰ μακρογενείου γέροντος δοκοῦντος εἶναι διὰ τοῦτο σοφοῦ (Boissonade, Anecd. Gr. 4.430-435).

[3] Κλήμεντος, Παιδαγωγὸς βιβλ. 3 κεφ. 3 σ. 245 καὶ 246. Χρυσοστόμου, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία ΑΖ'., Migne, P.G. 57.426 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία ΜΗ'. Migne, P.G. 58.494, Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, Πρὸς Σέλευκον, Migne, P.G. 37.1517, Θεοδώρου Προδρόμου, Τὰ κατὰ Ῥοδάνθην καὶ Δοσικλέα 4.221, Ἐπιθ. καὶ Κ. Σάθα, Δοκίμιον τιθ'.

[4] Ἐπιφανίου, Κατὰ αἱρέσεων· αἵρεσις 80η· Migne, P.G. 42.765. Ὁ 41ος κανὼν τῆς ἐν Καρθαγένῃ συνόδου λέγει· clericus nec comam nutriat nec barbam radat.

[5] Κ. Καλλινίκου, Ἔνθ' ἀν. 13.228.

[6] Θεοδώρου Προδρόμου, Κατὰ μακρογενείου γέροντος δοκοῦντος εἶναι διὰ τοῦτο σοφοῦ (Boissonade, Anecd. Gr. 4.435).

[7] Tafel, Eustathii opusc. 94.89.

[8] Ὡς ἡμέρα κατάλληλος πρὸς κοπὴν τῆς γενειάδος ἐθεωρεῖτο ἡ 17η τῆς σελήνης. Ἐν σεληνοδρομίῳ (Χ. Ἐθν. Βιβλ. Ἀθην. 1275 φ. 23β) ἀναγινώσκομεν· εἰς τὰς ιζ'. τὰ Σόδομα καὶ τὰ Γόμορα κατεστράφησαν· θερίζειν, κουρεύειν τὸν πώγωνα καὶ τὴν κεφαλήν.

[9] Ἄννα Κομνηνή, Ἀλεξιὰς 5.8 (1.262.6 Βόνν.).

Τὸ νὰ καθορίσῃ τις πῶς αἱ Βυζαντιναὶ ἐστόλιζον ἢ διέθετον τὴν κόμην αὐτῶν κατὰ διαφόρους αἰῶνας εἶναι ἀρκούντως δυσχερές, πρῶτον, διότι αἱ σχετικαὶ εἰκόνες σχεδὸν μᾶς λείπουσι, καὶ δεύτερον, διότι οἱ συγγραφεῖς ὁμιλοῦσι λίαν ἀορίστως περὶ τοῦ θέματος μεταχειριζόμενοι πολλάκις λέξεις (π. χ. ἐμπλοκή, ἐμπλόκια, πλόκαμοι, πλέγματα) ἃς ἄλλοι ἄλλως ἐννοοῦσιν. Ὅσα λοιπὸν θὰ λεχθῶσι κατωτέρω ἰσχύουσι κυρίως μόνον διὰ τὸν αἰῶνα, εἰς ὃν ἀνήκει ὁ πληροφορῶν συγγραφεύς, χωρὶς ν' ἀποκλείεται τὸ ὅτι καὶ ἐπὶ μακρότερον ταῦτα ἴσχυσαν χρόνον.

Ὅταν Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς λέγῃ ὅτι οἱ σύγχρονοί του ἄνδρες ἐγυναικίζοντο κουρὰς ἀγενεῖς καὶ πορνικὰς ἀποκειρόμενοι καὶ τὰς κόμας, ὥσπερ αἱ γυναῖκες κοσμούμενοι ἤ, ὅταν κάμνῃ λόγον περὶ τῶν μυρίων σχηματισμῶν τῆς κόμης τῶν συγχρόνων του γυναικῶν καὶ τῶν ἑταιρικῶν περιπλοκῶν τῶν τριχῶν[2] ἤ, ὅταν ὁ Χρυσόστομος ὁμιλῇ περὶ τῆς διαθέσεως τῶν τριχῶν τῆς γυναικείας κόμης, ἵνα αὕτη φαίνεται καλή, ἢ περὶ τῆς μετὰ δαψιλείας χρησιμοποιήσεως ὑπ' αὐτῶν διαφόρων πλεγμάτων[3], γενικὰ ὅλως καὶ ἀόριστα μᾶς λέγουσι περὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος ἡμᾶς ζητήματος, χωρὶς νὰ μᾶς δίδωσιν οὐδεμίαν σαφῆ νύξιν.

Πρώτην σαφῆ πως πληροφορίαν μᾶς δίδει ὁ Κλήμης ἀναφέρων περὶ τῆς ἀναδέσεως τῶν σειρῶν τῶν γυναικῶν, ἐξ οὗ χωρίου μανθάνομεν ὅτι εἷς τῶν τρόπων τῆς διαθέσεως τῆς γυναικείας κόμης κατὰ τὸν Γ'. αἰῶνα ἦτο ἡ συμπλοκὴ τῶν τριχῶν αὐτῆς εἰς σειρὰς[4].

Τὴν χρησιμοποίησιν τῶν σειρῶν τούτων παρὰ ταῖς γυναιξὶν εὑρίσκομεν βραδύτερον παρὰ Γρηγορίῳ τῷ Θεολόγῳ, ὅστις ὁμιλεῖ περὶ πλοκάμων χρυσῷ σφιγγομένων[5], ἤτοι περὶ τριχῶν τῆς κόμης πεπλεγμένων καὶ σφιγγομένων διὰ τῆς παρεμβολῆς χρυσῶν ταινιῶν, ἔτι δὲ καὶ ἐν ἁγιολογικοῖς κειμένοις, ἔνθα περιγράφονται αἱ μάρτυρες πρὸ τοῦ μαρτυρίου ὡς κοσμοῦσαι ἑαυτὰς καὶ πλοκαμίζουσαι τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς[6].

Ἦσαν δ' οἱ πλόκαμοι οὗτοι, οἵτινες ἐλέγοντο πλεξίδια καὶ κατὰ τοὺς

[1] Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 367.9, 450.21, Γ. Ἀκροπολίτου, Χρονικὴ συγγραφὴ 1.32.1 (ἔκδ. Heisenberg).

[2] Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 3 κεφ. 2 σ. 243, κεφ. 3 σ. 245 καὶ κεφ. 11 σ. 271.

[3] Χρυσοστόμου, Εἰς κεφάλαιον Ε' καὶ Ϛ' τῆς Γενέσεως ὁμιλία ΚΑ', Migne, P.G. 53.184, τοῦ αὐτοῦ, Εἰς ἐπιστολὴν πρὸς Ἐφεσίους ὁμιλία ΙΒ'., Migne, P.G. 62.383 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Περὶ μετανοίας, Migne, P.G. 59.765.

[4] Κλήμεντος, Παιδαγωγὸς βιβλ. 3 κεφ. 11 σ. 271.

[5] Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Ἔπη ἠθικὰ κθ'. Migne, P.G. 37.884.

[6] Μαρτύριον τῶν ἁγίων Τιμοθέου, Ἀναγνώστου καὶ Μαύρας, Acta SS. Maii XVIIc.

τελευταίους αἰῶνας πλεξοῦδες[1] ἢ πολλοί, περὶ πλοκάμων καὶ πλοκαμίδων συχνὰ γίνεται λόγος[2], ἢ καὶ δύο μόνον, ὁπότε αἱ γυναῖκες ἐλέγετο ὅτι ἦσαν εἰς δύο πλεγμένες[3].

Ὁ αὐτὸς ἀνωτέρω μνημονευθεὶς Γρηγόριος ὁ Θεολόγος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι αἱ σύγχρονοί του γυναῖκες συνήθιζον ν' ἀφίνωσι τὴν κόμην των νὰ πίπτῃ ἄδετος ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῶν ὤμων καὶ νὰ σκιρτᾷ ὑπὸ τῆς πνοῆς τοῦ ἀνέμου[4], τοιοῦτον δὲ τρόπον διαθέσεως, πιθανώτατα, ὑπαινίσσεται καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου μνημονευομένη «κόμη κραδαινομένη»[5]. Ἂν δ' ὁ αὐτὸς πατὴρ ἐννοῇ τὴν λυτὴν ἢ εἰς σειρὰς πεπλεγμένην κόμην, ὅταν ψέγων τοὺς ὑποκριτὰς τοῦ θεάτρου λέγῃ «ὁ μὲν ὄπισθεν ἔχει κόμην νέος ὢν καὶ τὴν φύσιν ἐκθηλύνων»[6] ἀγνοῶ.

Ὅτι δ' ἡ οὕτως ἐλευθέρως πίπτουσα κόμη, ἧς μνείαν ποιεῖται κατὰ τὸν ΙΕ'. αἰῶνα καὶ τὸ θανατικὸν τῆς Ρόδου[7] (στίχ. 109) θὰ διηυθετεῖτο καταλλήλως, σαφῶς μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑπονοήσωμεν Μιχαὴλ ὁ Ψελλός, ὅστις ὁμιλεῖ περὶ τῶν τριχῶν τῆς κόμης τῆς θυγατρός του «αἵ κατὰ νῶτα μακροτενῶς ἐφαπλούμεναι οὐλότησι καὶ περικλάσεσιν ἐφαιδρύνοντο[8], περὶ πλοκάμων δ' ἑλικτῶν παλαιότερον Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης[9].

Ἕτερος τρόπος ἀναδέσεως τῆς κόμης ἦτο νὰ τὴν περιστρέφωσι καὶ κατὰ τὴν κορυφὴν τῆς κεφαλῆς νὰ συγκρατῶσι, ποιοῦσαι ὑψηλὸν κρωβύλον, τοῦθ' ὅπερ προσέδιδε τὸ σχῆμα περικεφαλαίας[10] ἢ περιστρέφουσαι πάλιν νὰ σχηματίζωσι τὸν κρώβυλον κατὰ τὸ ὄπισθεν τῆς κεφαλῆς καὶ τὸ ἄνω τοῦ τραχήλου μέρος, σχῆμα ὅπερ ἐκαλεῖτο σπατάλιον καὶ ὅπερ, πλὴν τῶν γυναικῶν, ἔφερον καὶ οἱ γυναικιζόμενοι ἄνδρες[11]. Ὁμιλεῖ δὲ καὶ ὁ Χρυσό-

---

[1] Ἔρσις· τὸ πλεξίδιον· Σουΐδας καὶ Ζωναρᾶς ἐν λ. Νῦν πλεξίδες καὶ πλεξοῦδες. Πβ. καὶ Μ. Γεωργηλᾶ, Τὸ θανατικὸν τῆς Ρόδου στίχ. 109.

[2] Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Τὰ σῳζόμενα 1.12.21 καὶ 42.15 Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἐπιστολαὶ (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5.319) Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρόη στίχ. 811 (Σπ. Λάμπρου, Romans σ. 35).

[3] Τὰ κατὰ Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην στίχ. 488 (Wagner, Trois poèmes Grecs σ. 255).

[4] Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Ἔπη ἠθικὰ κθ'. Migne, P.G. 37.884.

[5] Χρυσοστόμου, Ὁμιλία εἰς Εὐτρόπιον, Migne, P. G. 52.412.

[6] Χρυσοστόμου, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία ΛΖ'. Migne, P.G. 57.426.

[7] τὰ μαλλιὰ
ἄλλαις νὰ τά χουν ἄπλοκα καὶ ἄλλαις εἰς πλεξοῦδες.

[8] Μιχ. Ψελλοῦ, Εἰς τὴν θυγατέρα Στυλιανὴν πρὸ ὥρας γάμου τελευτήσασαν (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5.71).

[9] Δ. Μπαλάνου, Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης σ. 91.

[10] Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Ἔνθ' ἀν.

[11] Κλήμεντος, Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, Migne, P. G. 1.565. Βλ. καὶ Κ. Καλλινίκου, Κόμη καὶ γένειον παρὰ τοῖς κληρικοῖς (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος 13.224). Τὰ σπατάλια, περὶ κομμώσεως ὄντος τοῦ λόγου, ἀναφέρονται καὶ εἰς τὰ ἑρμηνεύματα τοῦ Πολυδεύκους σ. 162 (ἔκδ. Boucherie).

στομος διὰ «διοστρύχους ποικίλως ἐμπεπλεγμένους κρωβύλῳ Περσικῷ προσεοικότας»[1].

Ὁ Ἀμασείας Ἀστέριος κατὰ τὸν Δ'. αἰῶνα μ.Χ. ψέγων τοὺς μεταμφιεννυμένους κατὰ τὰς ἑορτὰς τῶν Καλανδῶν, λέγει ὅτι οὗτοι «τὸν κρώβυλον ἐπιτίθενται τῇ κεφαλῇ, ᾗ γυναιξὶ νόμος»[2]. Ἂν ὁ πατὴρ ἐννοῇ τὸ πρῶτον ἢ τὸ δεύτερον εἶδος τοῦ κρωβύλου, ἀγνοοῦμεν, ἐκ τῆς πληροφορίας του ὅμως τοῦτο μανθάνομεν ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ κρωβύλου τότε παρὰ ταῖς γυναιξὶν ἦτο νόμος, ἤτοι καθολικὸν ἔθιμον[3].

Συνήθιζον δ' ὁμοίως αἱ γυναῖκες, ὧν ἐξαίρονται «τῶν τριχῶν αἱ στρεβλώσεις»[4], νὰ διαιρῶσιν εἰς δύο τὴν κόμην σχηματίζουσαι διαχωριστικὴν γραμμὴν κατὰ τὸ μέσον τῆς κεφαλῆς καὶ ὑπὲρ τὸ μέσον τοῦ μετώπου «μεμερισμένην τηρεῖν τὴν κόμην»[5] ἢ νὰ ἀφίνωσι νὰ ἐξέχωσιν ἐκ τοῦ λινοῦ κεφαλοδέσμου καὶ νὰ πίπτωσιν ἐπὶ τοῦ μετώπου τρίχες ἁπλαῖ[6] ἢ εἰς βοστρύχους περιειλιγμέναι[7], αἵτινες ἐλέγοντο παραμπύκια[8] ἐκ τοῦ ἄμπυκος τοῦ δηλοῦντος διάδημά τι διὰ χρυσοῦ καὶ λίθων πεποικιλμένον, τὸ ὁποῖον περὶ τὰς κεφαλὰς ἔφερον αἱ γυναῖκες[9] καὶ ὅπερ ἐτέλει ὃ περίπου ἔργον καὶ ἡ μίτρα ἢ μίτα (Λατ. mita) ὃν διάφορον τοῦ πλέκτου ἢ μαλλοπλέκτου, ὅστις

---

[1] Χρυσοστόμου, Περὶ κενοδοξίας καὶ ὅπως δεῖ τοὺς γονέας ἀνατρέφειν τὰ τέκνα 2.7 (ἔκδ. Schulte).

[2] Ἀστερίου Ἀμασείας, Λόγος κατηγορικὸς τῶν Καλανδῶν, Migne, P.G. 40.221.

[3] Περὶ τῆς σημασίας ταύτης τῆς λ. νόμος πβ. Φ. Κουκουλέ, Λαογραφικαὶ εἰδήσεις παρὰ τῷ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίῳ, Ἐπετηρ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν 1.17.18.

[4] Χρυσοστόμου, Εἰς Ἰωάννην ὁμιλία ΙΗ'. Migne, P.G. 59.120.

[5] Κλήμεντος, Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, Migne, P. G. 1.565A. Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἔνθ' ἀν.

[6] Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Ἔπη ἠθικὰ κθ'., Migne, P.G. 37.885. Θεοδώρου Προδρόμου, Λόγος εἰς τὸν Πορφυρογέννητον κυρὸν Ἰσαάκιον τὸν Κομνηνὸν (Ed. Kurtz, Unedierte Texte aus der Zeit des Kaisers Johannes Komnenos B. Z. 16.116 στίχ. 183.

[7] Τὸ τοιοῦτον ἐθεωρεῖτο πολλῆς κομψείας δεῖγμα καὶ ἑταιρικόν· Παλλαδίου, Διάλογος ἱστορικός, Migne, P.G. 47.27. Ὁ Χρυσόστομος μάλιστα, (εἰς Ἰωάννην ὁμιλία ΙΗ'. Migne, P.G. 59.120) ψέγει τῶν γυναικῶν τοῦ ἐλαφροῦ κόσμου «τῶν τριχῶν τὰς στρεβλώσεις».

[8] Καὶ νῦν δέ φασιν ἀμπυκίζειν τὸ τὰς ἐμπροσθίας τρίχας ἀναδεῖν .... δῆλον δὲ ὡς καὶ ἡ κοινὴ γλῶσσα παραμπύκια ἐπὶ τριχῶν λέγειν εἴωθεν Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1280.51.59 καὶ ἐν τῷ Μ. Ἐτυμολογικῷ (86.23) φέρεται ἄμπυξ· παρὰ τὸ ἀναπυκάζειν καὶ ἀνέχειν τὴν τρίχα. Πβ. καὶ ἄμπυξ· τὸ κεφαλοδέσμιον Bachmann, Anecd. Graeca 430.

[9] Οὕτως ὁρίζει τὸν ἄμπυκα ὁ σχολιαστὴς τοῦ Εὐριπίδου (Ἑκάβ. 465). Κατὰ τὸν Εὐστάθιον (1280.51). Ἔστι δὲ ἄμπυξ μὲν ἀρσενικόν, κατὰ τοὺς παλαιούς, διάδημά τι πρὸς ἀνάδεσιν τριχῶν, ἃς περιστέλλοντες οἱ παλαιοὶ ὑπὸ τοῦτον παρῆγον. Αἱ glossae barbarae δίδουσιν· ἄμπυξ τριχόδεσμος καὶ τὸ Μ. Ἐτυμ. ἄμπυξ· ἡ γυναικεία ἀναδέσμη, ὅ ἐστι στρόφιον.

εἶναι τὸ πολλάκις μνημονευόμενον ἐμπλόκιον[1], ὅπερ ὁ Μ. Βασίλειος[2] περιγράφει ὥς τι «συγκαταπλεκόμενον ταῖς θριξὶν εἰς τὸ τῇ παρ' ἑαυτοῦ εὐχροίᾳ διεγεῖραι τῶν τριχῶν τὴν χρόαν», καὶ ὅπερ ὁ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης περιπόρφυρον λέγει[3].

Ἔφερον δ' αἱ γυναῖκες βοστρύχους ἑλικτούς[4], περὶ ὧν ὁμιλεῖ ὁ Κλήμης[5] καὶ οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ μετώπου[6], ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν μηνίγγων κατερχομένους δίκην βοτρύων καὶ τὰς σιαγόνας κατασκιάζοντας[7], ξανθῶν δὲ ἄλλα καὶ λευκῶν[8], ἔθιμον, ὅπερ διετηρήθη μέχρις ἐσχάτων[9] καὶ ἀλλαχοῦ, μάλιστα δ' ἐν Ἠπείρῳ.

Φαίνεται δ' ὅτι δὲν συνήθιζον αἱ γυναῖκες νὰ φέρωσιν ἕνα πλόκαμον, διὰ τοῦτο καὶ ὡς ἀσύνηθες ἀναφέρεται τοῦτο κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων, ὁπότε λέγεται ὅτι τὰ μαλλία τῶν γυναικῶν ἐπλέκοντο ὑπὸ τῶν ἐπιδρομέων εἰς ἕνα πλόκαμον[10].

Γρηγόριος ὁ Θεολόγος περὶ τῶν πλοκάμων τῶν γυναικῶν ὁμιλῶν εἶπεν ὅτι οὗτοι ἐσφίγγοντο χρυσῷ, λόγος δὲ γίνεται παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι καὶ περὶ ἐπιπλεγμάτων τῶν πλοκάμων[11].

Διὰ τῆς λέξεως ταύτης ἀσφαλῶς πρέπει νὰ νοηθῶσι ταινίαι χρυσαῖ ἢ χρυσοῖ κόμβοι ἢ νομίσματα ἢ καὶ πολύτιμοι λίθοι παρεμπλεκόμενοι, περὶ ὧν ῥητὰς μαρτυρίας δὲν ἔχομεν, ἀλλὰ περὶ ὧν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἰδέαν ἐκ

---

[1] Κρωβύλος δέ ἐστι μητρῶδές τι πλέγμα τὰς τῆς κορυφῆς τρίχας ἀναδέον, ὃ πλέκτην καλεῖ ὁ δημώδης λεὼς Ι. Τζέτζου, Χιλιάδες, χιλ. 1.233 (παρὰ Cramer, Anecd. Gr. 3.351). Περὶ μαργαριταρείνου μαλλοπλέκτου εἰς τὴν κορυφὴν τιθεμένου κατὰ τὸν ΙΕ'. αἰῶνα, ὁμιλεῖ ὁ Γεωργηλᾶς ἐν τῷ θανατικῷ τῆς Ρόδου (στίχ. 133).

[2] Μ. Βασιλείου, Ἑρμηνεία εἰς τὸν προφήτην Ἠσαΐαν, Migne, P.G. 30.325.

[3] Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου ἐπιτάφιος εἰς τὴν ἑαυτοῦ μητέρα, Migne, P.G. 99.888. Διὰ τὴν μεταγενεστέραν ἐποχὴν πρβ. καὶ τὰ ἑξῆς ἐν τῷ Θησαυρῷ τοῦ Meursius ἀναφερόμενα· δέμα ὁποῦ σφίγγουν καὶ πλέκουν μετ' αὐτοῦ τὰ μαλλιά των, ὃ καλοῦμεν βρουλόδεμαν ἢ βρουλόσφιγμα ἢ βρουλόμαλλον.

[4] Αἱ πλοκαμίδες τῶν γυναικῶν συχνὰ ἀντιδιαστέλλονται πρὸς τὰς βοστρυχίδας, Μιχ. Ψελλοῦ, Ἐπιστολαὶ (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5.319).

[5] Κλήμεντος, Παιδαγωγὸς βιβλ. 2 κεφ. 10. σ. 219.

[6] Παλλαδίου, Διάλογος ἱστορικός, Migne, P.G. 47.27.

[7] Μιχ. Ψελλοῦ, Ἔνθ' ἀν.

[8] Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. διήγ. 786.12.

[9] Καὶ εἰς τὸ Κρητικὸν δρᾶμα, τὸν Γύπαριν (Κ. Σάθα, Κρητικὸν θέατρον 200.409) λέγεται περὶ τῶν συγχρόνων γυναικῶν

καὶ ζεφυρίζον τὰ μαλλιὰ καὶ δαχτυλιδωμένα
τὰ κάνουν κι' ἀπομένουσι μὲ τέχνη συνθεμένα.

[10] Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 786.12.

[11] Γεωργίου Βούρτζου, Λόγος εἰς τὴν ἁγίαν καὶ Μεγάλην Πέμπτην (Βασιλείου Γεωργιάδου, Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου καὶ Γεωργίου Βούρτζου μητροπολίτου Ἀθηνῶν λόγοι σ. 49).

τῶν παρὰ ταῖς γυναιξὶ νῦν συνηθιζομένων. Μόνον ἐν τῷ θανατικῷ τῆς Ρόδου (στίχ. 109) λέγεται διὰ τὰς γυναῖκας

ἀνάκατα μὲ τὰ μαλλιὰ νά χουν βρύλλες χρυσάφι
ἀμμὰ ὅσα πλεξουδιάζουνται μὲ τὸ μαργαριτάρι

Εὐρέως παρὰ ταῖς γυναιξὶ διαδεδομένη συνήθεια ἦτο νὰ φέρωσι καὶ τεχνητοὺς πλοκάμους, τοῦθ' ὅπερ σφοδρῶς ἔψεξεν ὁ Κλήμης, ὅστις ἐχαρακτήρισεν ὡς ἄθεον τὸ νὰ στολίζωνται αἱ γυναῖκες μὲ νεκροὺς πλοκάμους[1], προσέτι δὲ καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος γράψας τὸ

μὴ κεφαλὰς πυργοῦτε νόθοις πλοκάμοισι, γυναῖκες[2].

καὶ εἰπὼν περὶ τῆς ἰδίας ἀδελφῆς· «οὐ χρυσὸς ἐκείνην ἐκόσμησεν.... οὐ ξανθαὶ πλοκαμίδες διαφαινόμεναί τε καὶ ὑποφαινόμεναι» [3].

Κατὰ τῆς χρήσεως τῶν προσθέτων πλοκάμων καὶ τῶν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἀλλοτρίων προσθεμάτων ὡμίλησε καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος[4], ἐν ᾧ ὁ Χρυσόστομος ἐπιδεινώνων τὸ πρᾶγμα καὶ ἀποβλέπων εἰς τὴν χρῆσιν ξανθῶν προσθέτων πλοκάμων ἐφοβεῖτο μὴ αἱ γυναῖκες τεράτων ἀναλάβωσι μορφὴν καὶ ἐπιθυμήσωσι χρυσᾶς νὰ ἔχωσι τρίχας[5].

Τὸ τόσον ἐν τούτοις ψεγόμενον ἔθιμον, εἰς τὸ ὁποῖον οὐκ ὀλίγον συνετέλεσε καὶ ἡ τῶν Ρωμαίων πρὸς τὰς ξανθὰς προσθέτους κόμας προτίμησις[6], ἐξηκολούθησε καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς περιόδου, ἀφ' οὗ κατὰ τὸν ΙΑ'. αἰῶνα ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς ὁμιλεῖ περὶ τῆς χρήσεως ἀλλοτρίων πλοκάμων παρὰ ταῖς γυναιξί[7], κατὰ τὸν ΙΒ'. δὲ ὁ Βαλσαμὼν ψέξας «τοὺς πληθύνοντας καὶ καλλωπίζοντας τὰς οἰκείας τρίχας ἢ ταύτας ἀλλοτρίαις συνάπτοντας» [8], καὶ κατὰ τὸν ΙΓ'. ἀρχόμενον ὁ Νικήτας Χωνιάτης [9].

Πλὴν τῶν διαφόρων ἐμπλοκίων, περὶ ὧν ἀνωτέρω ὡμιλήσαμεν, αἱ

---

[1] Κλήμεντος Παιδαγωγὸς βιβλ. 2. κεφ. 10 σ. 219 καὶ βιβλ. 3 κεφ. 11 σ. 271.

[2] Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Ἔπη ἠθικὰ κθ'. Migne, P.G. 37.884.

[3] Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Εἰς τὴν ἀδελφὴν ἑαυτοῦ Γοργονίαν λόγος ἐπιτάφιος, Migne, P. G. 35. 800.

[4] Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Λόγος περὶ τῶν συνεισάκτων, Migne, P. G. 76.30A.

[5] Migne, P. G. 62.349.50. Ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Δ. Μπαλᾶνος (Ἡ πολυτέλεια σ. 425) καὶ χρυσῆ κόμη ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους (1578) ὑπὸ τῆς νύμφης Εἰρήνης Μόσχου τῆς συζευχθείσης τὸν Θεοδόσιον Ζυγομαλᾶν.

[6] H. Baudrillart, Histoire du luxe 2.351. Ménard-Sauvageot, La famille dans l'antiquité, Le vêtement σ. 336 καὶ 337.

[7] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Εἰς τὴν θυγατέρα Στυλιανὴν πρὸ ὥρας γάμου τελευτήσασαν καὶ τοῦ αὐτοῦ Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5.16.73).

[8] Εἰς τὸν 96ον κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ 6ης οἰκουμ. συνόδου (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2.536).

[9] Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 786.11B. Καὶ περὶ τῆς ἁγίας Λουκίας λέγεται ὅτι παῖς οὖσα ἔργον εἶχεν «οὐκ ᾄσματα παιδικά, οὐ φενάκας» Scholia in orationem Tzetzae de sancta Lucia (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Varia Graeca sacra σ. 100).

γυναῖκες συνήθιζον νὰ συγκρατῶσι τὴν κόμην μὲ μίαν μακρὰν περόνην παρὰ τὸν αὐχένα, τοῦθ' ὅπερ ἐθεωρεῖτο σεμνόν [1], ἐν ᾧ ἄλλαι μετεχειρίζοντο πλείονας κατεσκευασμένας ἐξ ἐλεφαντοστοῦ ἢ ὀστοῦ κελύφους χελώνης ἢ ἄλλων ζῴων [2]. Διάφορα δ' ἄλλα κοσμήματα τῆς κόμης μᾶς ἀφίνει νὰ ὑπονοήσωμεν ὁ Χρυσόστομος, ὅταν ὁμιλῇ περὶ γυναικείου διαδήματος καὶ «πολλοῦ κόσμου γυμναῖς ταῖς θριξὶν ἐπιτιθεμένου» [3].

Εἰς τὸν πρόσθετον ἐπ' ἴσης κόσμον τῆς γυναικείας κόμης ἀνῆκον καὶ οἱ κ τ έ ν ε ς ἢ τὰ κ τ έ ν ι α, χρυσᾶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον [4].

Τέλος ἂς σημειωθῇ ὅτι τὴν κόμην περιέβαλλον αἱ γυναῖκες μὲ λεπτὸν λινοῦν λευκὸν ὕφασμα, οὗτινος ὑπῆρχον πολλαὶ διαφοραὶ [5], καὶ ὅπερ οἱ συγγραφεῖς χαρακτηρίζουσιν ὡς κ ε κ ρ ύ φ α λ ο ν, ἢ κ ε φ α λ ό δ ε σ μ ο ν ἢ κ ε φ α λ ο δ έ σ μ ι ο ν [6], ἢ φ α κ ι ό λ ι ο ν ἢ γ υ ρ ί ν [7], ὅπερ πολλάκις εἶχε πολλὰς περιελίξεις, οὕτως ὥστε οἱ συγγραφεῖς νὰ ὁμιλῶσι διὰ κρηδέμνων ἢ ἀμφιδέσμων πυργώματα [8], ἢ ὀθονοσκεπεῖς καλύπτρας [9], ἢ περὶ σκηνῆς ἢ περὶ λόφου ὁμοίου πρὸς περικεφαλαίαν [10].

Ὑπὲρ τὸ κεφαλοδέσμιον δὲ ὑπῆρχε καὶ τὸ μ α φ ό ρ ι ο ν (Λατιν. **mafors**) ὅπερ ὤφειλε νὰ φέρῃ πᾶσα γυνή [11], καὶ ἡ στέρησις ἢ ἔλλειψις τοῦ ὁποίου ἐθεωρεῖτο ἀτιμία, ὡς ἀτιμία καὶ ὕβρις ἐθεωρεῖτο τὸ νὰ εἶναι ἀκατακάλυπτος ἡ γυνή [12].

---

[1] Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Παιδαγωγὸς βιβλ. 3. κεφ. 11 σ. 271.

[2] Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Ἔνθ' ἀν. σ. 275. Β α σ ι λ ε ί ο υ τ ο ῦ Μ ε γ ά λ ο υ, Λόγος περὶ τῶν συνεισάκτων, Migne, P.G. 76.30A.

[3] Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ, Περὶ κενοδοξίας καὶ ὅπως δεῖ τοὺς γονέας ἀνατρέφειν τὰ τέκνα 2.8 (Schulte).

[4] Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Ἔνθ' ἀν. βιβλ. 3 κεφ. 4. σ. 251. Πβ. Π ο λ υ δ ε ύ κ ο υ ς, Ὀνομαστικὸν 5.96 καὶ Ἡσύχιον ἐν λ. ξάνιον.

[5] Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Ἔνθ' ἀν. βιβλ. 3 κεφ. 2 σ. 243 καὶ κεφ. 3 σ. 250 καὶ κεφ. 4 σ. 251

[6] Τὰ κεφαλοδέσμια ἔφερον πολλάκις καὶ ἐνυφασμένας εἰκόνας, καὶ δὴ καὶ τὴν τοῦ αὐτοκράτορος, Πρωτευαγγέλιον Ἰακώβου 2 παρὰ Ch. M i c h e l, Evangiles apocryphes I σ. 6. Ταῦτα ἦσαν οὐχὶ σπανίως καὶ μανδήλια κ ε φ α λ ῶ δ η ἐν τοῖς ἐγγράφοις τῆς κάτω Ἰταλίας καλούμενα (Σπ. Ζ α μ π ε λ ί ο υ, Ἰταλοελληνικὰ σ. 120).

[7] *Οὐ θέλει ἡ γυναῖκά μου γυρὶν τὴν Πασχαλίαν;*

H e s s e l i n g - P e r n o t, Poèmes Prodromiques 1.47.

[8] Μ ι χ α ὴ λ Ψ ε λ λ ο ῦ, Εἰς τὴν θυγατέρα Στυλιανὴν πρὸ ὥρας γάμου τελευτήσασαν (Κ. Σ ά θ α, Μεσ. βιβλ. 5.73).

[9] Ν ι κ ή τ α Χ ω ν ι ά τ ο υ, Χρον. Διήγ. 786.5.

[10] Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ τ ο ῦ Θ ε ο λ ό γ ο υ, Ἔπη ἠθικὰ κθ'. Migne, P.G. 37.884.906. Περὶ γυναικείων πίλων ἄλλοτε θὰ κάμωμεν τὸν προσήκοντα λόγον.

[11] Τοῦτο ἦτο καὶ μανδήλιον κ ο υ κ ο υ λ ί κ ι ο ν, κατὰ τὰ ἔγγραφα, καλούμενον. T r i n c h e r a, Syll. 487.327.

[12] Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Βυζαντινὰ καὶ οὐχὶ Τουρκικὰ ἔθιμα BZ. 30 σ. 182. Εἰς τὴν κάλυψιν τῆς κεφαλῆς τῆς γυναικὸς διέβλεπον οἱ πατέρες συμβολικῶς δεῖγμα τῆς ὑποταγῆς αὐτῆς εἰς τὸν ἄνδρα, Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ, Εἰς ἐπιστολὴν α'. πρὸς Κορινθίους ὁμιλία κστ'. Migne P.G. 61.216.217.220. Πβ. καὶ τὸ ἑξῆς χωρίον ἐκ τῶν ἐσφαλμένως εἰς τὸν Χρυσόστομον ἀποδιδομένων ἔργων «[καὶ ἦν ἰδεῖν] γυναικείων πλοκάμων, ὧν ἔδει κρύπτεσθαι τὸ σεμνὸν μυστήριον πομπεῦον. Τοῦ γὰρ λινέου ἐπὶ τῆς κεφαλῆς χιτωνίσκου περιρριπτομένου γυμνὸν τὸ κρανίον τῆς κόμης διεδείκνυτο». (Ὁμιλία εἰς τὸ ἐξελοῦ, Κύριε, ἐξ ἀνθρώπου πονηροῦ' Migne, P.G. 55.710).

Τῆς χρήσεως καὶ τοῦ σχήματος τῶν ἐπικαλυμμάτων τῆς κόμης δυνάμεθα νὰ λάβωμεν γνῶσιν ἐκ τῶν νῦν συνηθιζομένων, ἀφ' οὗ καὶ σήμερον ἔτι σῴζονται τά τε μεσαιωνικὰ ὀνόματα καὶ τὰ πράγματα. Μανδήλιον λοιπὸν ἢ ὕφασμα, μὲ τὸ ὁποῖον κυκλικῶς περιδένουσι τὴν κόμην αἱ γυναῖκες, λέγεται κ ε φ α λ ό δ ε μ α ἐν Κῷ, Καρπάθῳ καὶ Πόντῳ [1] ἢ κ ε φ α λ ο δ έ μ ι ν ἐν Πόντῳ ἢ καὶ ἁπλῶς δ έ μ α ἐν Σισανίῳ [2], γ ι ά δ ε μ α τὸ αὐτὸ ἐν Ἀρκαδίᾳ καὶ Λακωνικῇ καὶ γ ι α δ έ μ α ἐν Κερκύρᾳ, ἤτοι διάδεμα, κ ε φ α λ ο γ ι ο ύ ρ ι ἐν Ἀθήναις, Ἀρκαδίᾳ καὶ Λακωνικῇ, ὅπερ ὑπενθυμίζει τὸ μικρὸν ἀνωτέρω ὑπὸ τοῦ Προδρόμου ἀναφερόμενον γ υ ρ ὶ ν καὶ τέλος κ υ κ λ ὶ ἐν Κῷ καὶ κ ο υ κ λ ὶ ἐν Καρπάθῳ.

Καὶ ἐφρόντιζον μὲν τὴν πλοκὴν τῶν τριχῶν καὶ τοὺς μυρίους αὐτῶν σχηματισμοὺς νὰ κάμωσι μόναι αἱ γυναῖκες, πρόνοιαν λαμβάνουσαι, ἵνα μὴ αὗται κατὰ τὴν νύκτα μετασχηματισθῶσι [3], διὰ τὰς πλουσίας ὅμως ὑπῆρχον καὶ εἰδικαὶ γυναῖκες κομμώτριαι, ἐ μ π λ έ κ τ ρ ι α ι ἢ κ ο υ ρ ί δ ε ς ἢ κ ο ύ ρ ι σ σ α ι καλούμεναι [4], αἵτινες ἠσχολοῦντο περὶ τοὺς κεκρυφάλους καὶ τὰ κάτοπτρα καὶ τοὺς κτένας καὶ τὰ φάρμακα καὶ τὴν κόμμωσιν καθ' ὅλου αὐτῶν, ὅπερ προκαλεῖ οὐχὶ σπανίως δριμεῖαν τῶν συγγραφέων πολεμικήν [5].

Καὶ ἡ βαφὴ δὲ τῆς κόμης ἦτο ἐν μεγίστῃ χρήσει παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς· οἱ προβεβηκότες λοιπὸν τὴν ἡλικίαν, γυναῖκες καὶ ἄνδρες, θέλοντες ν' ἀποκρύπτωσι τὸ ἐπερχόμενον γῆρας, ἔβαπτον τὰς πολιάς, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἐν τούτοις ταχέως ἐπολλαπλασιάζετο, διότι ἠλείφοντο διὰ μύρων, ἅτινα προεκάλουν τὴν λεύκανσιν.

Περὶ τοῦ τοιούτου ἐθίμου ἐπανειλημμένως ὡμίλησεν ὁ Κλήμης ψέξας αὐτό [6], σαφῶς δὲ βραδύτερον καὶ ἄλλαι μαρτυρίαι τὸ ἐπιστοποίησαν.

Οὕτως Ἀλέξανδρος ὁ Τραλλιανὸς ἀναγράφει τέσσαρας συνταγὰς πρὸς

---

[1] Τὴν λ. παλαιότερον ἀναφέρει καὶ Βλάχος ὁ Κρὴς ἐν τῷ Θησαυρῷ του.

[2] Τὸ δ έ μ α ὁ Ἡσύχιος ἐν λ. ξάνιον καλεῖ ἀ ν α δ ε μ ά τ ι ο ν. Πβ. καὶ τὸ σημερινὸν γ ι ά δ ε μ α.

[3] Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Παιδαγωγὸς βιβλ. 3 κεφ. 11 σ. 271.

[4] Σχολιαστ. Ἀριστοφ. Ἐκκλησιάζ. 737. Ἐν χειρογράφῳ λεξικῷ φέρεται· κομμώτρια· ἡ ἐμπλέκτρια ἡ κομμῶσα καὶ ψιλοῦσα τὰς γυναῖκας, ἥτις λέγεται κούρισσα. Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, βίος καὶ γλῶσσα, Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1930 σ. 429.

[5] Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Παιδαγωγὸς βιβλ. 3 κεφ. 4 σ. 251, Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ τ ο ῦ Θ ε ο λ ό γ ο υ, Ἔπη ἠθικὰ κθ'. 37.905.

[6] Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Ἔνθ' ἀν. βιβλ. 2 κεφ. 8 σ. 199, κεφ. 10 σ. 219, βιβλ. 3 κεφ. 2 σ. 239, κεφ. 3 σ. 245 καὶ κεφ. 11 σ. 271.

μέλανσιν τριχῶν [1], κατὰ τὸν Θ΄. αἰῶνα τὸ Ὀνειροκριτικὸν τοῦ Ἀχμὲτ ὁμιλεῖ περὶ τῶν βαπτόντων τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς, ἵνα κρύψωσι τὰς πολιὰς αὐτῶν [2], κατὰ τὸν ΙΒ΄. αἰῶνα ὁ Βαλσαμὼν διὰ τοὺς κλώθοντας ἢ πλέκοντας ἢ βάπτοντας ἢ μετὰ ὕδατος βρέχοντας τὰς οἰκείας τρίχας [3], κατὰ τὸν ΙΔ΄. ὁ Μανουὴλ Φιλῆς [4], διὰ γραῖαν βαφαῖς καταχρίουσαν πυκναῖς τὰς τρίχας, κατὰ δὲ τὸν ΙΕ΄. αἰῶνα ὁ Μάζαρις ἐν τῇ ἐν Ἅδου ἐπιδημίᾳ διὰ τὸν ἔχοντα τὰς τοῦ πώγωνος καὶ τῆς κεφαλῆς τρίχας βεβαμμένας δι᾽ ᾠοῦ κόρακος [5].

Σημειωτέον δ᾽ ὅτι οἱ μελανίζοντες τὴν κόμην ἦσαν πολὺ ὀλιγώτεροι τῶν ξανθιζόντων αὐτὴν (ὁμιλῶ περὶ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν) διότι ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας, καὶ κατὰ πᾶσαν σχεδὸν τὴν Βυζαντινὴν περίοδον, ὡραιότητος δεῖγμα ἐθεωρεῖτο τὸ φέρειν ξανθὴν κόμην [6].

Ἐννοεῖται δ᾽ ὅτι εἰς τὸν τοιοῦτον μεταχρωματισμὸν ἐπεδίδοντο κυρίως αἱ γυναῖκες [7], αἵτινες κατακλειόμεναι εἰς τοὺς οἴκους των δι᾽ ὅλης τῆς ἡμέρας ἐξανθίζοντο τὸ νόθον κάλλος πρὸς λύχνον δεικνύουσαι [8].

Ἤδη ὁ Αἰλιανὸς ἐν τῇ περὶ ζῴων ἱστορίᾳ (Α΄. 48) εἶπε· «προσακούω δὲ καὶ ᾠὰ κόρακος μελαίνειν τρίχας», τὸν τρόπον δὲ τοῦτον θὰ ἐξηκολούθουν νὰ μεταχειρίζωνται ἀνὰ τοὺς αἰῶνας οἱ Βυζαντινοί, ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται πῶς ἀναφαίνεται οὗτος κατὰ τὸν ΙΕ΄. αἰῶνα, ὁπότε περιγράφεταί τις ὡς «βεβαμμένας καὶ τὰς τοῦ πώγωνος καὶ τῆς κεφαλῆς ἔχων τρίχας ἐκ κοράκων ᾠῶν», ἔνθα καὶ ὁ μνημονεύων συγγραφεὺς προσθέτει· «φασὶ γὰρ οἱ ταύτας βάπτοντες μετὰ κοράκων βάπτειν ᾠῶν μέλανας» [9].

Πρὸς μέλανσιν ἐπ᾽ ἴσης τῶν τριχῶν συχνὴ χρῆσις ἐγίνετο τοῦ κηκιδίου

---

[1] 1.453.

[2] Ἀχμέτ, Ὀνειροκριτικὸν λζ΄ σ. 24.7. (Drexl).

[3] Εἰς τὸν 96ον κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ 6ης οἰκουμ. συνόδου. Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2.536. Τοὺς τοιούτους ὁ Ζωναρᾶς καλεῖ τριχοβάπτας καὶ τριχοπλάστας.

[4] Manuelis Philae, Carmina II. 307.21.

[5] Παρ᾽ Ellisen, Analekten 4.218.

[6] Γρηγόριος ὁ Νύσσης, Μνήμη τῶν ἐκ τοῦ γάμου δυσχερειῶν (Migne, P.G. 46.329A) δεῖγμα ὡραιότητος θεωρεῖ «κόμην χρυσομιγῆ καὶ βαθεῖαν», ὁ δὲ Θεόδωρος Βαλσαμὼν ἔγραψεν·

οὐκ εἶπον ἀρκεῖν τῇ κεφαλῇ πρὸς κλέος
ξανθὴν κόμην λάμπουσαν ὡς ὁ φωσφόρος

K. Horna, Die Epigramme des Theodoros Balsamon ἐν Wiener Studien 25.183, ἐν ἐρωτικῷ δὲ στίχῳ του ἔγραψε καὶ ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος

ἕλικας ἐκτρέφουσιν ἀναδενδράδες
καὶ σὺ κεφαλὴ ξανθοβόστρυχον κόμην

Σ. Παπαδημητρίου, Theodoros Prodromos σ. 317. ἀριθ. 6.

[7] Αἱ διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων (Migne, P.G. 1.565A) ὁμιλοῦσι διὰ τοὺς ξανθοποιοῦντας τὴν κόμην.

[8] Κλήμεντος, Παιδαγωγὸς βιβλ. 3 κεφ. 2 σ. 239 καὶ κεφ. 3 σ. 245.

[9] Μάζαρι, Ἐπιδημία ἐν Ἅδου (Ellissen, Analekten 4. 218).

καὶ τοῦ φλοιοῦ τῶν καρύων, ὁ θέλων δὲ νὰ λάβῃ γνῶσιν τῶν σχετικῶν συνταγῶν ἂς ἀναγνώσῃ τὸ πρὸς μέλανσιν τριχῶν μέρος τοῦ ἔργου Ἀλεξάνδρου τοῦ Τραλλιανοῦ [1].

Διὰ τὸν ξανθισμὸν τῆς κόμης παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸν αὐτὸν Τραλλιανὸν καὶ δὴ εἰς τὰ μέρη, ἔνθα δίδει συνταγὰς εἰς τὸ «ξανθὰς τρίχας ποιῆσαι» ἢ «τρίχας μελαίνας ξανθὰς ποιῆσαι» [2], προσθέτοντες ὅτι κατὰ τὸν ΙΒ΄. αἰῶνα καὶ κατὰ συνήθειαν, ἥτις ἀσφαλῶς θὰ ἦτο καὶ παλαιοτέρα, ἵνα ἀποκτήσωσι ξανθὴν κόμην ἔβρεχον πρῶτον αὐτὴν καὶ εἶτα, καταλλήλως ἐπιπλάττοντες, ἐξέθετον εἰς τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας. Οὕτω πρέπει νὰ νοήσωμεν τὰ τοῦ Βαλσαμῶνος: «Σημείωσαι οὖν ταῦτα... διὰ τοὺς βάπτοντας ἢ μετὰ ὕδατος βρέχοντας ἢ ἄλλως πως καλλωπίζοντας τὰς οἰκείας τρίχας» [3] ἢ τὰ τοῦ Εὐσταθίου (976.50) «αἱ τρίχες, ἃς ὁ ἥλιος ἐπιποιῶν οὐκέτι χρυσοκόμαν, ἀλλὰ ἡλιοκόμαν ποιεῖ τινα», ἅτινα σαφέστερα καθιστᾷ ὁ Ζωναρᾶς λέγων [4]· «καὶ βάπτονται δὲ (αἱ κόμαι αὐτῶν) ἵν᾽ εἶεν ξανθαὶ καὶ χρυσίζουσαι. Οἱ δὲ ὕδατι τὴν τρίχα τῆς κεφαλῆς ποιοῦντες διάβροχον, εἰληθερεῖσθαι ταύτην ἐν ἀκμῇ θέρους ἀνέχονται, ἵν᾽ αὐτοῖς τὸ μέλαν μεταβληθείη τὸ τῶν τριχῶν».

Σημείωσον δ᾽ ὅτι ἡ συνήθεια αὕτη διετηρήθη παρὰ ταῖς γυναιξὶ καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν, ἀφ᾽ οὗ ἐν κειμένῳ τοῦ ΙϚ΄ αἰῶνος λέγεται ὅτι αἱ νέαι

καὶ ἄλλο πάντα δὲν κατέχουν
μόνον τὸ κεφάλι βρέχουν
. . . .
τὰ μαλλιά τους νὰ ξαθαίνουν [5].

Ὡμίλησα περὶ συνταγῶν ξανθισμοῦ κόμης, ἃς ἀναφέρει Ἀλέξανδρος ὁ Τραλλιανός· εἰς ταύτας ἂς προστεθῶσι καὶ αἱ ἑξῆς εἰλημμέναι ἐκ τοῦ ὑπ᾽ ἀριθ. 1493 χειρογράφου τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Ἀθηνῶν γεγραμμένου κατὰ τὸν ΙΒ΄. αἰῶνα.

Ἐὰν δέ σοι ξανθὴν εἶναι λίαν (τὴν κόμην θέλῃς) ἀπόκαυσον κιμωλίαν, ἐὰν δὲ μελανωτέρας στυπτηρίαν Αἰγυπτίαν λείαν ἔμπλασσε ταῖς θριξὶ καὶ ἔσονται ξανθαί.

ἄλλο

θέρμων πικρῶν ἀποβρέγματα κατάχριε καὶ γίνονται ξανθαί.

Ἶριν ξηρὰν καὶ καρδάμου μικρὸν ὄξει διεὶς ὑπόχριε τὰς τρίχας ὡς αἱ γυναῖκες βάπτουσαι εἰώθασι ποιεῖν [6].

---

[1] Τόμ. 1 κεφ. 3 σ. 453 (ἔκδ. Puschmann).

[2] 1.455.

[3] Εἰς τὸν 96ον κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ 6ης οἰκουμ. συνόδου, Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2.536. Βλ. διὰ παρόμοιον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τρόπον ξανθισμοῦ, Λουκιανοῦ, Ἔρωτες 40.

[4] Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2.534-35.

[5] Συναξάριον τῶν εὐγενῶν γυναικῶν καὶ τιμιωτάτων ἀρχόντισσων σ. 511 (K. Krumbacher, Ein vulgärgriechischer Weiberspiegel).

[6] Χ. 1493 45β καὶ 58α.

Γνωρίζομεν ὅτι αἱ γυναῖκες ἐν τῇ Δύσει ἤδη κατὰ τὸν Γ'. μ. Χ. αἰῶνα, ἵνα ἀποκτήσωσι ξανθὴν κόμην ἤλειφον αὐτὴν διὰ κρόκου [1]. Τὸ ἔθιμον τοῦτο δὲν συνήντησα κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους. Μόνον κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐν τοῖς Κρητικοῖς δράμασιν ἀναφέρεται ὅτι αἱ Κρῆσσαι ἐστόλιζον μὲ ἄνθη τὴν κόμην καὶ ἐ ξ ε φ ύ ρ ι ζ ο ν τὰ μαλλιά των, ἤτοι, ὡς ὁ μακαρίτης Ξανθουδίδης δέχεται, τὰ ἤλειφον μὲ ζαφοράν [2].

Ἀνωτέρω ὡμίλησα περὶ μελάνσεως καὶ ξανθισμοῦ τῶν τριχῶν τῆς κόμης, τὸ τοῦ Κλήμεντος ὅμως «βαφὰς δέ τινας τριχῶν καὶ χρίσματα πολιῶν καὶ ξανθίσματα ἀνδρογύνων ἐξώλων ἐπιτηδεύματα» [3] φανερώνει ὅτι καὶ ἄλλα χρώματα ἐπετήδευον βάπτοντες τὴν κόμην, ἓν δὲ τούτων μανθάνομεν ὅτι ἦτο καὶ τὸ λευκὸν ἐξ Ἀλεξάνδρου τοῦ Τραλλιανοῦ, ὅστις μᾶς παρέχει ἐν τῷ ἔργῳ του (τόμ. 1 κεφ. 3 σ. 457) συνταγὴν «τρίχας λευκὰς ποιῆσαι» [4].

Ἡ μακρὰ κόμη ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ὡς κόσμος προσιδιάζων εἰς τὰς γυναῖκας, τοῦτο δὲ πάντοτε τονίζουσιν οἱ συγγραφεῖς, διδομένης εὐκαιρίας. Ἐξαιρετικαὶ λοιπὸν ὅλως ἦσαν αἱ περιστάσεις, καθ' ἃς μία γυνὴ ἐστερεῖτο τῆς κόμης, καὶ δή, ὅταν ἐκείρετο μοναχή. Ἐπειδὴ δὲ ὑπῆρχον πολλαὶ γυναῖκες, αἵτινες ἐκείροντο, ὑποκρινόμεναι θεοσέβειαν, διὰ τοῦτο καὶ ἀπηγορεύθη συνοδικῶς τοῦτο ὑπὸ τοῦ 17ου κανόνος τῆς ἐν Γάγγρᾳ συνόδου, λέγοντος· «εἴ τις γυναικῶν διὰ νομιζομένην ἄσκησιν ἀποκείροιτο τὰς κόμας.... ἀνάθεμα ἔστω» [5].

Ἐκείρετο ἐπ' ἴσης ἡ κόμη τῶν γυναικῶν, ὅταν αὗται, ὑποπίπτουσαι εἰς παράπτωμα, μάλιστα ἠθικόν, ἐπομπεύοντο· ἡ κουρεμένη καὶ ἡ ἄτιμος γυνὴ ἦσαν κατὰ τὸν μεσαίωνα λέξεις συνώνυμοι, τέλος δὲ εἰς ἔνδειξιν πένθους, ὅταν ἀπέθνῃσκέ τις τῶν στενῶν συγγενῶν [6]. Τοῦτο τονίζων καὶ ὁ Κυρήνης Συνέσιος ἔγραφε· «Γυναιξὶ δὲ ἀεὶ καὶ πάσαις καὶ πανταχοῦ καλὸν ἐσπουδακέναι περὶ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν τριχῶν· οὐ γάρ ἐστιν οὔτε γέγονεν ἥτις ὑπέθηκε ξυρῷ τὴν κεφαλὴν ὅτι μὴ κατ' ἀπαίσιόν τινα καὶ ἀποτρόπαιον συμφοράν». [7]

«Ὀφρύες δασεῖαι καὶ εὐανθεῖς πᾶσιν ἀγαθαί, μάλιστα γυναιξίν, αὗται γὰρ ὑπὲρ εὐμορφίας καὶ μέλανι χρίονται» εἶπεν ἐν τοῖς ὀνειροκριτικοῖς του

[1] H. Baudrillart, Histoire du luxe 2.419.

[2] Γύπαρις Πρᾶξ. Α'. στίχ. 407 ἑξ. (Κ. Σάθα, Κρητικὸν θέατρον σ. 200). Ἄν, ἐννοεῖται, δὲν προέρχεται τὸ ἔθιμον καὶ ἐκ Βενετικῆς ἐπιδράσεως.

[3] Κλήμεντος, Παιδαγωγὸς βιβλ. 3 κεφ. 3 σ. 245.

[4] Ἐκ λευκῶν τριχῶν κατεσκευάζοντο καὶ ψευδεῖς βόστρυχοι. Ὁ Νικήτας τοὐλάχιστον Χωνιάτης (Χρον. Διήγ. 786.12) ὁμιλεῖ διὰ «τὰ τῶν οὔλων καὶ λευκῶν τριχῶν ἐπικροτάφια καθέματα τῶν γυναικῶν».

[5] Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα 3.113.

[6] Ἔπιθι Φ. Κουκουλέ, Ἐπιβίωσις ἐθίμων τινῶν περὶ τὴν ταφήν, Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1928 σ. 38.

[7] Συνεσίου Κυρήνης, Φαλάκρας ἐγκώμιον, Migne, P.G. 66.1192.

(1. κεφ. 25) ὁ Ἀρτεμίδωρος, περιγράφων τὴν τῶν χρόνων του συνήθειαν, ἡ ὁποία καὶ ἐξηκολούθησε δι' ὅλων τῶν αἰώνων τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς καὶ πολὺ μετὰ ταῦτα καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας, κατὰ τόπους δὲ καὶ μέχρι σήμερον διατηρεῖται. Οὕτω Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ὁμιλεῖ περὶ τῶν γυναικῶν, αἵτινες «ταῖς ὀφρύσι τὴν ἀ σ β ό λ η ν ἀναμάττονται» [1], ὁ Μ. Βασίλειος διὰ τὸ «μέλαν, ὃ μηνοειδῶς τὰς ὀφρῦς τοῖς ὀφθαλμοῖς περιγράφει» ὡς καὶ περὶ ἀσβέστου καὶ ἀ σ β ό λ η ς [2], ὁ Χρυσόστομος διὰ τὰς «ἠ σ β ο λ ω μ έ ν α ς ὀφρῦς ὥσπερ ἀπὸ χύτρας τινός» [3], Γρηγόριος ὁ Θεολόγος διὰ τὴν κυανέην ὀφρὺν τὴν ὕπερθεν τῶν γυναικείων βλεφάρων [4], τὰ δὲ νόθα συγγράμματα τοῦ Χρυσοστόμου διὰ τὰς γυναῖκας, «αἳ τὰς ὀφρύας ἐν μέλανι χρίουσι» [5].

Περὶ τῆς διὰ βαφῆς κοσμήσεως τῶν ὀφρύων ὡμίλησε βραδύτερον καὶ τὸ Ὀνειροκριτικὸν τοῦ Ἀχμὲτ [6] καὶ ὁ Συντίπας δ' ἔπειτα [7] καὶ εἶτα ὁ Ἰταλικὸς παρομοιώσας τὴν μέλαιναν γραμμὴν τὴν ὑπογράφουσαν τὰς ὀφρῦς τῆς πέρδικος πρὸς τὴν παρομοίαν τῶν καλλωπιζομένων γυναικῶν [8], καὶ ὁ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης (Ἱστορ. 216.1) ὁμιλήσας περὶ τοῦ ἔχοντος μέλανας ὀφθαλμοὺς μὲ ὑπερκειμένην ὀφρὺν «ἐν ὁμοίᾳ καὶ ἀψευδούσῃ βαφῇ».

Τόσον δὲ κομψὸν ἐθεωρεῖτο νὰ φέρωσι μέλαιναν ὀφρὺν αἱ γυναῖκες [9], ὥστε δὲν ἦσαν σπάνια τὰ παραδείγματα ἐκείνων, αἵτινες τὰς ξανθὰς ὀφρῦς των εἰς μελανὰς μετεχρωμάτιζον. Ἰδοὺ μάλιστα καὶ ἡ σχετικὴ συνταγὴ εἰλημμένη ἐκ χειρογράφου· «Βάλε ἕνα καρύδιν εἰς τζουκάλιν καινούργιον, πλὴν δ' ἀτζάκιστον, καὶ θὲς τὸ τζουκάλιν εἰς καρβούνια ζωντανὰ καὶ ἂς ἐψηθῇ τὸ καρύδιον ἀπέσω· εἶτα ἔκβαλέ το καὶ τὰς σχελίδας του κοπάνισέ τας ψιλὰς καὶ μίξε τα μὲ μέλιν καὶ ἀξούγγιν τοῦ ἀγριοαιγιδίου καὶ μάλαξον αὐτὰ καὶ μίξε τα καὶ ἄλειφε τὸν τόπον ὅπου εἶναι αἱ τρίχες ξανθὲς εἰς τὰ ὀφρύδια καὶ θέλεις νὰ γίνουν μαῦρες» [10].

Τὸ μέλαν δῆλα δὴ χρῶμα παρεσκεύαζον αἱ τότε γυναῖκες διὰ καρύων [11],

[1] Κλήμεντος, Παιδαγωγὸς βιβλ. 3 κεφ. 2 σ. 240.

[2] Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Ἑρμηνεία εἰς τὸν Προφήτην Ἠσαΐαν κεφ. 3, Migne, P.G. 30.324 καὶ τοῦ αὐτοῦ Λόγος περὶ τῶν συνεισάκτων, Migne, P.G. 76.30A.

[3] Χρυσοστόμου, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία Λ', Migne, P.G. 57. 369.

[4] Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Ἔπη ἠθικὰ κθ'., Migne, P.G. 37.901.

[5] Εἰς τὴν Γένεσιν λόγος Γ'., Migne, P.G. 56.535.

[6] Ἀχμέτ, Ὀνειροκριτικὸν νδ'. σ. 35,1.

[7] 41.2, ἀναφέρων νέαν φρυδοβαπτόχειλον.

[8] Ἰταλικοῦ, Μονῳδία ἐπὶ τῷ πέρδικι αὐτοῦ τεθνηκότι, K. Horna, Einige unedierte Stücke des Manasses und Italicos σ. 9.

[9] Τὸ ἔθιμον συνηθέστατον καὶ παρὰ ταῖς γυναιξὶ τῆς Τουρκοκρατίας, αἵτινες ἐξυμνοῦνται εἰς τὰ δημώδη ποιήματα ὡς ἔχουσαι τὸ καμαροφρύδι τόσον μέλαν, ὅσον τοῦ κοράκου τὸ πτερόν.

[10] Βλ. Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. δ λγ'.

[11] Βλ. Ἀλέξανδρον τὸν Τραλλιανὸν 1.453.

ἀκριβῶς ὅπως καὶ αἱ ἀρχαῖαι πρόγονοί των [1], καὶ αἱ σημεριναὶ ἢ ἐξ αἰθάλης (ἀσβόλης) ὡς μαρτυροῦσιν ὁ Κλήμης, ὁ Μ. Βασίλειος καὶ ὁ Χρυσόστομος. Ὅτι δὲ καὶ κηκίδια πεφρυγμένα, τῶν ὁποίων ἄλλως ἐγίνετο χρῆσις πρὸς μέλανσιν τῶν τριχῶν [2], θὰ μετεχειρίζοντο πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ὅπως καὶ σήμερον αἱ γυναῖκες, θεωρῶ λίαν πιθανὸν [3].

Ἀλλὰ καὶ ἄλλην πρόνοιαν περὶ τῶν ὀφρύων ἐλάμβανον αἱ κομψευόμεναι· ἀντὶ δῆλα δὴ νὰ ἔχωσι παχείας ὀφρῦς, προετίμων, κατ' ἐποχάς, νὰ ἔχωσιν, ὅσον τὸ δυνατόν, λεπτάς, ὡς τὸ γαϊτάνιον, νὰ γίνωνται γαϊτανοφρύδες [4]. Ἐπετύγχανον δὲ τοῦτο ἢ ξυρίζουσαι τὰς τρίχας ἢ ἀποσπῶσαι αὐτάς, ὡς μᾶς διδάσκει κείμενον μεταγενέστερον, μέθοδος περὶ ἧς ἤδη διὰ πλειόνων ὡμίλησα ἀλλαχοῦ [5].

Ἂς λεχθῇ δ' ὅτι αἱ γυναῖκες εὕρισκον μέσα καὶ τὸν χνοῦν ἀκόμη τοῦ προσώπου, καλλονῆς ἕνεκα, ν' ἀποσπῶσι.

Πῶς ἐγίνοντο αἱ παρατίλσεις αὗται, ἃς ἀναφέρει καὶ διὰ τοὺς ἄνδρας ἐν τῷ Παιδαγωγῷ του ὁ Κλήμης [6], ἀγνοοῦμεν, πιθανῶς ὅμως, ὡς καὶ σήμερον, διὰ μεταξωτῆς κλωστῆς τεινομένης, μέθοδος, ἣν κατὰ τὸν ις'. αἰῶνα ἀναφέρει τὸ συναξάριον τῶν εὐγενικῶν γυναικῶν [7]. Ἀγνοοῦμεν ἐπ' ἴσης ἂν ἡ παράτιλσις ἐγίνετο καὶ διὰ καταπισσώσεως τοῦ προσώπου, ὡς παρὰ τοῖς ἀνδράσιν [8], ἢ δι' ἀλοιφῆς.

Συχνὰ οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ὁμιλοῦσι περὶ γραπτῶν βλεφάρων καὶ γραφῆς ἢ ὑπογραφῆς ὀφθαλμῶν, ἵνα φυσικὰ ταύτην ψέξωσι, δεικνύοντες ὅμως οὕτως ὅτι ἐν μεγίστῃ αὕτη τότε ἦν χρήσει [9].

[1] Θ. Βενιζέλου, Περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σ. 151.

[2] Βλ. Ἀλέξανδρον Τραλλιανόν, Ἔνθ' ἀν.

[3] Νῦν αἱ γυναῖκες βάπτουσι τὰς βλεφαρίδας μελαίνας διὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ καρύου θερμαινομένου καὶ ἀναλυομένου πως εἰς τὴν λυχνίαν, τὰς ὀφρῦς δὲ διὰ ξυλαρίου δάφνης ἀπανθρακωθέντος καὶ ἐμβαπτισθέντος εἰς ἔλαιον. Αἱ Ἀθηναῖαι, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, τὰς ἔβαφον διὰ κηκιδίων ἀπανθρακωθέντων καὶ διαλυθέντων ἐν ἐλαίῳ.

[4] Πβ. τὴν μεσαιωνικὴν παροιμίαν «τὴν στραβὴν εἰς τἀκρωτήριν γαϊτανοφρυδοῦ τὴν κράζουν».

[5] Φ. Κουκουλέ, Βίος καὶ γλῶσσα, Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1930 σ. 428-430.

[6] Κλήμεντος, Παιδαγωγὸς βιβλ. 2 κεφ. 10, βιβλ. 3 κεφ. 3 καὶ 11 σελ. 245.246.270.

[7] Φ. Κουκουλέ, Ἔνθ' ἀν. σ. 429.

[8] Κλήμεντος, Παιδαγωγὸς βιβλ. 3 κεφ. 3 σ. 245. Λεξ. Ζωναρᾶ ἐν λ. δρωπακίζω.

[9] Κλήμεντος, Παιδαγωγὸς βιβλ. 2 κεφ. 10 σ. 219. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Ἔπη ἠθικὰ κθ'. Migne, P.G. 37.901. Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν ἀδελφὴν ἑαυτοῦ Γοργονίαν λόγος ἐπιτάφιος, Migne, P.G. 35.801. Χρυσοστόμου, Τῇ αἰδεσιμωτάτῃ διακόνῳ Ὀλυμπιάδι ἐπιστολὴ Γ'. (Migne, P.G. 52.585) τοῦ αὐτοῦ εἰς Ματθαῖον ὁμιλία Λ, Migne, P.G. 57.368, τοῦ αὐτοῦ λόγος παραινετικὸς εἰς Θεόδωρον ἐκπεσόντα, Migne, P.G. 47.296. Ἰσιδώρου τοῦ Πηλουσιώτου, Ἐπιστολαί, Migne, P.G. 78.496. Πβ. καὶ Δ. Μπαλάνου, Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης σ. 91 καὶ τοῦ αὐτοῦ ἡ πολυτέλεια σ. 419.

Εἰς τί συνίστατο ἡ ὑπογραφὴ αὕτη μανθάνομεν ἐκ λόγου εἰς τὸν Χρυσόστομον ἀποδιδομένου, ἔνθα ψέγεται γυνὴ ὡς «μέλανι τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑπογράφουσα» [1], ἔπειτα δ' ἐκ Κοσμᾶ τοῦ Ἱεροσολυμίτου μετ' ἀγανακτήσεως λέγοντος ὅτι αἱ γυναῖκες οἰστρηλατοῦνται στιβιζόμεναι καὶ χρωματιζόμεναι [2]. Πρόκειται ἑπομένως διὰ τὸ στίμμι, τὸ θειοῦχον δῆλα δὴ ἀντιμόνιον, ὅπερ μέλαν παρέχον χρῶμα καὶ διαστέλλον τὰ βλέφαρα [3] καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πρὸς ὑπογραφὴν τῶν ὀφθαλμῶν ἐχρησιμοποιεῖτο, ὀμματογράφον διὰ τοῦτο ὑπ' αὐτῶν καλούμενον [4].

Μὲ τὸ στίμμι τοῦτο, ὅπερ οἱ Βυζαντινοὶ ἔλεγον χολᾶν, κόχλον δ' αἱ γυναῖκες [5], ἄλλοι δὲ λαχᾶν [6], ἐβάφοντο τὸ ἄκρα τῶν βλεφάρων τὰ πρὸς τὰς ρίζας τῶν βλεφαρίδων καὶ αἱ βλεφαρίδες δ' αὐταί, πιθανώτατα δὲ καὶ αἱ ὀφρύες, ἂν τις κρίνῃ ἐκ τῆς σημερινῆς χρήσεως.

Δυνάμεθα δὲ νὰ παρακολουθήσωμεν ἐν μέρει καὶ τὴν χρῆσιν τοῦ χολᾶ παρὰ ταῖς γυναιξίν. Οὕτως ὁ Ι. Μαλάλας, τὰ σύγχρονα ἔθιμα ἀποδίδων, λέγει ἐν τῇ χρονογραφίᾳ του (101.16) ὅτι ἡ Βρισηῒς «ἦν κεχολαϊσμένα βλέφαρα ἔχουσα», ἐν τῷ Ὀνειροκριτικῷ τοῦ Ἀχμὲτ (νβ'. 33.17) λέγεται, «Ἐάν τις ἴδῃ ὅτι εἶδος τὸ λεγόμενον κόχλα ἐμβάλλει τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ πρὸς τὸ φανεῖσθαι φῶς ἐν ὀφθαλμοῖς», ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ὡμίλησε διὰ τὸν παρὰ τοῖς ἄρτι χολᾶν [7], ὁ Μανουὴλ Φιλῆς (Carmina 2.307) διὰ γραῖαν λημῶσαν, κἂν ὁ κόχλος ἀμφὶ τὰς κόρας, ὁ Νικήτας Χωνιάτης (Χρον. Διήγ. 629.19B) διὰ τὰς ἐψιμυθισμένας καὶ κοχλωμένας, ὁ Μαχαιρᾶς ἐν τῷ Χρονικῷ του (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 2.70) ἀνέφερε τὸ χολλιάζω ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ ἀλείφω μὲ χολᾶν, πρὸ αὐτοῦ δὲ ὁ Ἑρμονιακὸς ὡμίλησε περὶ τῆς Ἱπποδαμείας τῆς ἐχούσης βλέφαρον κεχλοϊσμένον [8].

Τὴν διὰ χολᾶ, χάριν ὡραιότητος, μέλανσιν τῶν βλεφάρων καὶ βλεφαρίδων συνήθιζον αἱ Ἑλληνίδες καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν καὶ σήμερον δὲ πολλαχοῦ, ὅπου καὶ αἱ λέξεις ἀκόμη σῴζονται [9]. Λέγεται λοιπόν, ἢ μᾶλλον τέως

[1] Χρυσοστόμου, Εἰς τὸν Ἰωσὴφ καὶ περὶ σωφροσύνης, Migne, P.G. 56.587.

[2] Κοσμᾶ Ἱεροσολυμίτου, Εἰς τὰ ᾄσματα Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Migne, P.G. 38.513.

[3] Τούτου ἕνεκα ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πλατυόφθαλμον.

[4] Τὸ στίμμι κατὰ τὸν μεσαίωνα ἀνῆκε μετὰ τοῦ μολύβδου εἰς τὰ λεγόμενα καλλιβλέφαρα, Γαληνοῦ 12. σ. 211 καὶ 734, Χ. Ἐθν. Βιβλ. Ἀθην. 1493 φ. 187β.

[5] Στίμμι, ὃ δηλοῖ τὸν καὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς καὶ παρὰ τοῖς ἄρτι δὲ χολᾶν, ὃν κόχλον ἡ γυναικεία γλῶσσα φιλεῖ καλεῖν 728.43.

[6] Στίμμι· ᾧπερ αἱ γυναῖκες κατὰ τοὺς ὀφθαλμοὺς χρίονται, ὅπερ ἐν τῇ συνηθείᾳ λαχᾶς (Bekker, Anecd. Gr. σ. 1208).

[7] Ἔνθ' ἀν.

[8] Κωνστ. Ἑρμονιακοῦ, Μετάφρασις τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ὁμήρου στίχ. 1185.

[9] Πόθεν αἱ λέξεις χολᾶς καὶ κόχλος συνεζητήθη ὑπὸ πολλῶν. Ὁ Sieg. Fraenkel, Orientalishes in Byzantinischen, B.Z. 3. 155 λέγει ὅτι εἶναι τὸ Ἀραβικὸν kuhl καὶ τὸ Συρικὸν kuhlâ. Πρὸς τὸ Ἀραβικὸν kohhol ὁμοίως συνδέει τὴν λ. καὶ ὁ

ἐλέγετο, ἐν Ἀνακοῦ τοῦ Πόντου κόχλος ὁ χολᾶς, αὐτόθι δὲ καὶ κοχλίζω τὸ βάπτω τὰ βλέφαρα καὶ τὰς βλεφαρίδας διὰ μελαίνης βαφῆς.

Ἐν Μυριοφύτῳ τῆς Θρᾴκης καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Ζαγορᾷ ἐπ' ἴσης ὁ χολᾶς λέγεται χόχλος καὶ ἡ τοῦτον ἐπὶ τῶν ὀφρύων φέρουσα χοχλιασμένη, ἡ κεχολαϊσμένη τοῦ Μαλάλα, καὶ τέλος ἐν Κύπρῳ χολλὰ (ἡ) λέγεται τὸ στίμμι καὶ τὸ ῥῆμα χολλιάζουμαι[1].

Πλεῖστα εἶναι τὰ χωρία τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ἐν οἷς ἐμφαίνεται ὁ πόλεμος αὐτῶν κατὰ τοῦ εὐρύτατα διαδεδομένου ἐθίμου τῆς βαφῆς τοῦ γυναικείου προσώπου. Ἄλλοτε συμβουλεύοντες οὗτοι, ἄλλοτε τὴν Ἁγίαν Γραφὴν ἐπικαλούμενοι, ἄλλοτε εἰρωνευόμενοι καὶ ἄλλοτε τὰ ἀνθυγιεινὰ ἀποτελέσματα τῆς βαφῆς ὑποδεικνύοντες προσπαθοῦσι ν' ἀποτρέψωσι τὰς γυναῖκας ἀπὸ τῶν ἐπιτριμμάτων[2] καὶ ἀπὸ τοῦ ἐπικτήτου κάλλους, τὸ ὁποῖον ᾔσχυνε τὴν μορφὴν τοῦ Θεοῦ, μετέβαλλε τὸ πλάσμα αὐτοῦ εἰς ζῶντα πίνακα καὶ γεγραμμένον τοῖχον, ἠτίμαζε τὸ ἀρχέτυπον, ἐξηλέγχετο εἰς τὴν πρώτην ἡλιακὴν ἀκτῖνα ἢ μετὰ ἐφίδρωσιν, ἐξωμοίου δὲ τὴν τιμίαν γυναῖκα πρὸς ἑταιρίδα[3], ἡ προσπάθεια ὅμως αὐτῶν ἀπέβαινεν εἰς μάτην, ὡς δεικνύουσιν αὐτοὶ οὗτοι οἱ ἀνὰ τοὺς αἰῶνας συνεχιζόμενοι ψόγοι. Ἡ Βυζαντινὴ δὲν ἐθεώρει ἑαυτὴν ὡραίαν, ἂν μὴ ἐβάφετο.

Ὁ Μέγας Βασίλειος λόγον ποιούμενος περὶ τῶν χρωμάτων, ἅτινα πρὸς βαφὴν τοῦ προσώπου μετεχειρίζοντο αἱ γυναῖκες, λέγει[4]· «Ἔστι τινὰ χρώματα πρὸς κόσμον ταῖς γυναιξὶ ἐπιτετηδευμένα τοῦ προσώπου, λευκόν τε καὶ

Μιχ. Στεφανίδης (Χυμευτικὴ δημώδης ὀνοματολογία, Λεξικ. Ἀρχ. 4.170-171). Πρὸς τὸ kohhol παλαιότερον συνέδεσε τὴν λ. καὶ ὁ Sophocles ἐν τῷ λεξικῷ του λ. χολαΐζω) πρὸς τὸ cohel δὲ καὶ k'hol ὁ Σ. Μενάρδος ἐν Ἐπιστ. Ἐπετ. ΙΑ'. σ. 171. Περὶ τῆς λ. κόχλα βλ. καὶ Phil. Wochenschrift 46 (1926) σ. 239. Ὁ Κοραῆς ἀφ' ἑτέρου (Ἄτακτα 5.134) εἰς τὸν τύπον κόχλος ἀποβλέπων, σχετίζει πρὸς τὸ κόγχυλος παραπέμπων εἰς τὸν Ἡσύχιον λέγοντα ὅτι κογχύλαι ἐκαλοῦντο καὶ αἱ κηκίδες, ἃς ὄντως πρὸς μέλανσιν τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν ὀφρύων καὶ τῶν βλεφαρίδων μεταχειρίζονται αἱ γυναῖκες. Εἰς τὴν ὅλην συζήτησιν ἂς ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐν χειρογράφῳ βοτανικῷ γλωσσαρίῳ φέρεται· χαλκὸς κεκαυμένος ὁ λεγόμενος χόχλος.

[1] Α. Σακελλαρίου, Κυπριακὰ 1.726, 2.863. Ἐν Κύπρῳ φέρεται καὶ τὸ χόλλιασμαν καὶ ἡ χολλιάστρα = ἡ χολιάζουσα γυνὴ καὶ ἡ χολλιαστῆρα, ἡ θήκη δηλαδή, ἔνθα φυλάσσεται ἡ χολά, Σ. Μενάρδου, Ἐνθ' ἀν. σ. 167.

[2] Τὴν λέξιν συχνὰ μεταχειρίζεται ὁ Χρυσόστομος, Migne, P.G. 51.152,52. 470,57.287,62.383. Καὶ ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, Εἰς τὴν θυγατέρα Στυλιανὴν (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5.76).

[3] Τὰ σχετικὰ χωρία βλ. παρὰ Δ. Μπαλάνῳ, Ἡ πολυτέλεια σ. 417-419, οἷς πρόσθες καὶ Κλήμεντος, Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, Migne, P.G. 1 584B, Χρυσοστόμου, Ἐπιτίμησις κατὰ τῶν ἀπολειφθέντων, Migne, P.G. 51 152,56.535, Ἀστερίου Ἀμασείας, Ὁμιλία κατὰ πλεονεξίας, P.G. 40.196B.

[4] Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Ἑρμηνεία εἰς τὸν προφήτην Ἠσαΐαν κεφ. 3, Migne, P.G. 30.324.

ἐρυθρὸν καὶ ἕτερον μελανόν. Τὸ μὲν λευκότητα τοῦ σώματος καταψεύδεται, τὸ δὲ ἐρυθρὸν ταῖς παρειαῖς ἐπανθεῖ, τὸ δὲ μέλαν μηνοειδῶς τὰς ὀφρῦς τοῖς ὀφθαλμοῖς περιγράφει», τὰ αὐτὰ δὲ αἰῶνας πολλοὺς μετὰ ταῦτα ἀνέφερεν ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (976.50) ὁμιλήσας διὰ «τὸ ἐκ ψιμυθίου περίπλασμα καὶ τὴν νόθον τῶν παρειῶν ἐρυθρότητα καὶ τὴν μέλαιναν στίμμιν».

Περὶ τῆς διὰ μέλανος χρώματος βαφῆς τῶν ὀφρύων ὡμίλησα ἀνωτέρω. Μὲ τὰ δύο λοιπὸν χρώματα, ἤτοι τὸ λευκὸν καὶ τὸ ἐρυθρόν, τὰ ὁποῖα ἠγόραζον παρὰ τῶν φαρμακοπωλῶν ἢ καὶ φαρμακίδων[1], ἐγίνοντο οἱ παραφυκισμοὶ καὶ οἱ ψιμυθισμοί[2], ἤτοι ἡ διὰ ψιμυθίου καὶ διὰ φύκους ἐπάλειψις.

Εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς τὸ ψιμύθιον σαφῶς διαστέλλεται τοῦ φύκους ἢ φυκαρίου[3] ἢ κοκκίνου[4]· ἐκεῖνο εἶναι τὸ λευκὸν χρῶμα, δι' οὗ αἱ γυναῖκες ἤλειφον τὸ πρόσωπον καὶ τὸ μέτωπον καὶ τὸν λαιμὸν ἀκόμη, τοῦτο δὲ τὸ εἰς τὰς παρειὰς προσδίδον τὴν ἐρυθρότητα.

Πρὸς ἀπόδειξιν ἂς ἀρκέσωσι τὰ ἑξῆς χωρία.

«Αὐτὴ τὴν μὲν ὄψιν ὥσπερ λειμῶνα διανθίζουσα, φύκει τὰς παρειὰς ἐρυθραίνουσα, ψιμυθίῳ δὲ τὸ μέτωπον λευκαίνουσα καὶ μέλανι τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑπογράφουσα»[5]· «τὴν τῆς εἰκόνος μορφὴν ἀλλοιοῦσαι καὶ τοῦ προσώπου τὸ φυσικὸν κάλλος ψευδόμεναι διὰ ψιμυθίου καὶ ἑτέρου ἐρυθροῦ τὰς παρειὰς ἐπιχρίσασαι»[6] «πρὸς καλλωπιζομένας γυναῖκας ἤτοι ψιμυθιζομένας καὶ φυκαριζομένας τὸν ταὼν παράδειγμα παρεισάγει..... αἱ γυναῖκες ψιμυθίοις καὶ φυκαρίοις καὶ τρίμμασι ζωγραφοῦνται χρωννύμεναι»[7] «εἰ δὲ κομμωτικῶς ἐσταλμένη πεφυκιωμένη τε καὶ ἐψι-

[1] Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Ἔπη ἠθικὰ κθ'. Migne, P.G. 37.890.905, Ἀστερίου Ἀμασείας, Ὁμιλία κατὰ πλεονεξίας, Migne, P.G. 40.196B.

[2] Κλήμεντος, Παιδαγωγὸς βιβλ. 2 κεφ. 10 σ. 219.

[3] Φῦκος· τὸ φυκάριον· Λεξ. Ζωναρᾶ ἐν λ. φῦκος· τὸ φυκάριον, ἐν ᾧ αἱ γυναῖκες ἀλείφονται (Σχολιαστ. Ὀππιανοῦ ἁλιευτ. 1.123).

[4] Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. Ι. 420 (Miller, Recueil). Τὸ κόκκινον λέγεται νῦν κοινῶς κοκκινάδι. Καὶ ὁ σχολιαστὴς τοῦ παιδαγωγοῦ τοῦ Κλήμεντος (σ. 335) ἔγραψε· φῦκος· τὸ κόκκινον. Εἰς μεταγενεστέρους ἐν τούτοις συγγραφεῖς συγχέεται τὸ ψιμύθιον μὲ τὸ κόκκινον. Ὁ Μανουὴλ Φιλῆς λ. χ. (Carmina 2.307.26) εἶπε περὶ γραὸς

ὦ γραῖς, ὠχρὰ κἂν πλανᾷς ψιμυθίῳ,

ὁ δὲ Νικήτας Χωνιάτης (Χρον. Διήγ. 629.19B) ἔγραψε· «ταῦτα γὰρ εἰς τὰς γυναῖκάς εἰσιν ἐπιτήδεια τὰς ἐψιμυθισμένας καὶ κοχλωμένας καὶ σχολαρίκια φορούσας».

[5] Χρυσοστόμου, Εἰς τὸν Ἰωσὴφ καὶ περὶ σωφροσύνης, Migne, P.G. 56.587.

[6] Χρυσοστόμου, Εἰς τὴν Γένεσιν λόγος γ'. Migne, P.G. 56.535.

[7] Κοσμᾶ τοῦ Ἱεροσολυμίτου, Εἰς τὰ ἔπη Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Migne, P.G. 38.666. Τὸ ῥῆμα φυκαρίζω μετεχειρίσθη καὶ ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ὀππιανοῦ, Ἁλιευτ. Α'. στίχ. 127.

μυθιωμένη»[1], «τὸ ἐκ ψιμυθίου περίπλασμα καὶ ἡ νόθος τῶν παρειῶν ἐρυθρότης καὶ ἡ μέλαινα στίμμις»[2].

Παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς συγγραφεῦσιν οὐχὶ σπανίως φέρονται αἱ λ. ἐπιτρίμματα καὶ τρίμματα[3] καὶ τὸ ῥῆμα δ' ἐπιτρίβω[4], διὰ τοῦ ὅρου δὲ τούτου ἀσφαλῶς ἐννοοῦνται ὕλαι, δι' ὧν αἱ γυναῖκες ἔτριβον τὸ πρόσωπον, ἵνα κοκκινήσῃ[5], μία δὲ τούτων ἦτο καὶ ἡ ἔγχουσα, ῥίζα δῆλα δὴ τῆς βοτάνης ἀγχούσης[6]· αἱ δι' αὐτῆς μάλιστα ἀνατριβόμεναι ἐλέγοντο ἐγχουσιζόμεναι[7]. Ἡ ἔγχουσα αὐτὴ εἶναι ἡ βοτάνη, ἣν ἀναφέρει ὁ Μ. Βασίλειος ἐν τῷ ἑξῆς χωρίῳ, ἔνθα ὁμιλεῖ περὶ γυναικὸς ψιμυθιουμένης· «Ἡ γὰρ ἄπιστος γυνὴ πολυτρόπους ἀψύχους ὕλας συνάγουσα καὶ χρωμάτων ποικιλίας διὰ παντοδαπῶν χρωμάτων καὶ ἀσβόλης καὶ ἀσβέστου καὶ βοτανῶν, ἃ τῷ ἰδίῳ σώματι ἔξωθέν ἐστι προσκολλήσασα, πολύμορφον ὥσπερ θηρίον ἑαυτὴν ἀπειργάσατο»[8].

Πλὴν ἐν τούτοις τοῦ λευκοῦ καὶ ἐρυθροῦ χρώματος καὶ δι' ἄλλων μέσων αἱ γυναῖκες ἐπετήδευον τοῦ δέρματος τοῦ προσώπου τὴν τρυφερότητα. Ὡς δῆλα δὴ μᾶς πληροφορεῖ ὁ Κλήμης (Παιδαγ. βιβλ. 3 κεφ. 2 σ. 239.240) αὗται ἤλειφον τὸ πρόσωπον δι' ἀποπατημάτων κροκοδείλου ἢ δι' ἀφρῶν σηπεδόνων ἢ καὶ κατεπλάττοντο διὰ φυραμάτων. Τί ἐννοεῖ διὰ τούτων ὁ συγγραφεὺς δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν, ἂν μὴ εἴχομεν τὴν σημερινὴν χρῆσιν, ἥτις οὕτω κατὰ παράδοσιν ἀποδεικνύεται.

Νῦν λοιπὸν αἱ γυναῖκες, ἐπιτηδεύουσαι τρυφερότητα τοῦ δέρματος τοῦ

---

[1] Εὐσταθίου, Προοίμιον εἰς τὸν ἰαμβικὸν κανόνα, Migne, P.G. 136.736.

[2] Εὐσταθίου, Παρεκβ. 976.50.

[3] Χρυσοστόμου, Εἰς Ἰωάννην ὁμιλία ΙΗ'., Migne, P.G. 59.120. Ἐξομνυμένη τὰ ἐκ τῶν κόνεων ἐπιτρίμματα καὶ τοὺς τῶν ὀφθαλμῶν ὑπογραμμοὺς καὶ τὸ τεχνικὸν ἀλλ' οὐ φυσικὸν ἔρευθος. Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 73.2

τὸ τῆς γραὸς ἐρύθημα τῆς ἀνακαινισθείσης
τῇ τέχνῃ τῇ κομμωτικῇ τῶν σῶν ἐπιτριμμάτων.

Σ. Παπαδημητρίου, Θεοδώρου τοῦ Πτωχοπροδρόμου, τὰ Μαγγάνια 4.40. Πβ. καὶ τὰ ὑπὸ Κοσμᾶ τοῦ Ἱεροσολυμίτου μικρὸν ἀνωτέρω μνημονευθέντα τρίμματα. Περὶ τῶν ἅμα τῇ ἡμέρᾳ ἀποτριβομένων γυναικῶν ὡμίλησεν ὁ Κλήμης ἐν τῷ Παιδαγωγῷ του (βιβλ. 3 κεφ. 2 σ. 239 καὶ κεφ. 11 σ. 272).

[4] Καθάπερ αἱ θηλύτεραι τῶν γυναικῶν ἐπιτρίβονται ἐφ' ὕβρει τοῦ θείου πλάσματος, Ι. Τζέτζου, Ἐπιστολ. 4 (Cramer, Anecd. Graeca (Oxon.) σ. 164).

[5] Μὲ τὸ φυκάριον δὲν ἐτρίβοντο, ἀλλ' ἠλείφοντο αἱ γυναῖκες· φῦκος τὸ φυκάριον, ἐν ᾧ αἱ γυναῖκες ἀλείφονται εἶπε καὶ ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ὀππιανοῦ. Ἁλιευτικὰ Α'. 123.

[6] Ἄγχουσά ἐστι εἶδος βοτάνης, ἧς ἡ ῥίζα ἐρυθρά, ᾗ ἐρυθραίνουσι τὰ πρόσωπα αἱ γυναῖκες, Σχολιαστ. Ἀριστοφ. Λυσιστρ. 48.

[7] Εἰς τὴν παρθενομάρτυρα τοῦ Θεοῦ Λουκίαν ὑπόμνημα βράχιστον Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Varia Graeca sacra σ. 84 καὶ 100.

[8] Βασιλείου τοῦ Μεγάλου Λόγος περὶ τῶν συνεισάκτων, Migne, P.G. 76.30A.

προσώπου, ἀλείφουσιν αὐτὸ μὲ ἀφρὸν σεσηπότος σίτου ἢ σεσηπυίας ὀρύζης ἢ μὲ μῖγμα ἀλεύρου μετὰ ὕδατος φυραθέντος.

Μετεχειρίζοντο δ' ἀκόμη αἱ γυναῖκες καὶ ἄλλα μέσα, ἵνα εὔχρουν καὶ ἡδὺ ὄζον ἔχωσι τὸ πρόσωπον· ἰδοὺ μερικαὶ σχετικαὶ συνταγαί·

Ὥστε εὐχροεῖν εἰς μίαν ἡμέραν

Φῦκος ἑψήσας ἔμβαλλε στυπτηρίαν ὀλίγην· εἶτα κονίαν προσμίξας, τρίψας χρῶ πολλῷ χριόμενος ἐλαίῳ.

Εὔχρουν τὸ πρόσωπον καὶ τὸ χρῶμα ποιῆσαι καὶ ἡδὺ ὄζειν.

Πελεκήματα κυπαρίσσου καὶ πρίνου ἐν τῷ αὐτῷ ζέσας ἄλειφε ὅλον τὸ σῶμα.

Ἄλλο

Λιβανωτὸν καὶ παιδέρωτα ἴσα μίξας μετὰ μέλιτος τρίψας χρίε τὸ πρόσωπον καὶ ἔα δι' ὅλης τῆς ἡμέρας, εἶτα ἀπόκλυζε.

Ἄλλο

Οἴνου μέλανος τρύγα μίξας σύγχριε εἰς τὸν ἥλιον μέλλων πορεύεσθαι προσεκνιτρώσας τὸ σῶμα[1].

Πάντα τἀνωτέρω ἀπετέλουν γενικῶς τὰ εὐθειάσματα, ἐξ ἧς λέξεως προῆλθε καὶ τὸ σημερινὸν φτειασίδι[2] (εὐθειασίδιον) τὸ τὸ ψιμύθιον δηλοῦν[3].

Καὶ αὐτὰ μὲν ἔπραττον αἱ γυναῖκες· τὸ μᾶλλον ὅμως ἐπίψογον ἦτο ὅτι καὶ ἄνδρες γυναικιζόμενοι ἢ πάρωροι ἐψιμυθιοῦντο[4], ἐν ᾧ ἄλλοι εἴτε ἀπὸ κενοδοξίαν[5] εἴτε, ἵνα ἀσκητικὸν βίον δηλώσωσι καὶ ἁγιότητος ἔκφρασιν προσλάβωσιν, ἔβαφον τὸ πρόσωπον δι' ὤχρας, ἀφανίζοντες, κατὰ τὸν Εὐαγγελιστήν, τὰ πρόσωπα αὐτῶν.

Σημειωτέον δ' ὅτι τὸ ψιμύθιον καὶ τὸ κόκκινον ἔφερον οὐ μόνον αἱ Βυζαντιναί, ἀλλὰ καὶ αἱ μετὰ τὴν ἅλωσιν Ἑλληνίδες, ὡς δεικνύουσιν οἱ δημωδῶν ποιημάτων στίχοι

βάνει τὸν ἥλιο πρόσωπο καὶ τὸ φεγγάρι ἀστήθι
καὶ τοῦ κοράκου τὸ φτερὸ βάνει καμαροφρύδι,

---

[1] Χ. Ἐθν. βιβλ. Ἀθηνῶν 1493 68β.

[2] Κακῶς πολλοὶ ἐκ τοῦ φῦκος παράγουσι τὴν λέξιν.

[3] Ὁ Νικήτας Χωνιάτης, Χρον. Διήγ. (Miller, Recueil I. 420) ἀντιδιαστέλλει τὰ εὐθειάσματα πρὸς τὰ κόκκινα τὰ προκαλοῦντα «τῶν μαγούλων τὴν κοκκινότητα»· τὰ αὐτὰ δ' εὐθειάσματα ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ ψιμύθι ἀναφέρει νεώτερος Νομοκάνων· [αἱ γυναῖκες] ἀλείφονται μὲ ψιμύθι ἢ καὶ μὲ ἄλλον φτειάσμα καὶ πηγαίνουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν Ν. Πολίτου, Ἓν κεφάλαιον Νομοκάνονος, Λαογραφ. 3.388.

[4] Tafel, Eustathii opusc. 239.2, Θεοδώρου Προδρόμου, Ἀμάραντος ἢ γέροντος ἔρωτες (Notices et extraits des manuscrits 8.2.116, Μανουὴλ Φιλῆ, Carmina 2.307.26, Ι. Τζέτζου, Σχόλια εἰς ἔργα καὶ ἡμέρας στίχ. 751.

[5] Χρυσοστόμου, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία Κ', Migne, P.G. 57.287. Tafel, Eustathii opusc. 94.92.

ἔνθα περιγράφεται ἡ διὰ κοκκίνου ἐπάλειψις τῶν παρειῶν, ἡ διὰ λευκοῦ τοῦ στήθους καὶ ἡ διὰ μέλανος χρώματος τῶν ὀφρύων, καὶ αἱ σημεριναὶ δέ, παρ' αἷς δεῖγμα ἐξαιρέτου κάλλους θεωρούμενον, ὀνομάζεται φ τ α μ ό ρ φ ι [1].

Φαίνεται δ' ὅτι, ὅπως καὶ νῦν, ὡραιότητος χάριν, πολλαὶ τῶν γυναικῶν ψευδεῖς ἀκροχορδῶνας ἐπὶ τοῦ προσώπου σχηματίζουσαι βάφουσιν αὐτοὺς ἔπειτα, οὕτω θὰ συνέβαινε καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα· αὐτὸ τοὐλάχιστον μᾶς ἐπιτρέπει νὰ εἰκάσωμεν ὁ Κλήμης, ὅταν λέγῃ· «ἄλλαι δὲ καθάπερ ἐξανθήματά τινα ἔχουσαι πρὸς εὐπρέπειαν τῶν ὁρώντων εὐανθέσι περιχρίστοις κοσμούμεναι σπιλοῦσι τὰ πρόσωπα τὰ αὐτῶν» [2].

Ἀφορμὴν δ' ἐκ τῶν ἀνωτέρω λαμβάνοντες λέγομεν ὅτι κατὰ τὸν μεσαίωνα ὡραία ἐθεωρεῖτο ἐκείνη, ἥτις εἶχε στρογγύλον τὸ πρόσωπον, ὡς τὸ τῆς πλησιφαοῦς σελήνης [3], μικρὸν μάλιστα τῆς ἀκριβείας τοῦ κύκλου ἀποκλῖνον [4] καὶ ἣν μεταγενέστερα π ο ι ή μ α τ α καλοῦσι φ ε γ γ α ρ ο μ ί σ ο υ δ η [5], σημερινὰ δὲ ποιήματα φ ε γ γ α ρ ο μ α γ ο ύ λ α [6], προσέτι δ' ἡ ἔχουσα ὀφθαλμοὺς λάμποντας καὶ παρειὰν μειδιῶσαν καὶ χεῖλος ἐρυθρὸν καὶ ῥῖνα εὐθεῖαν καὶ ὀφρὺν ἐκτεταμένην [7] ἢ ὀφρὺν ἡμικυκλικήν, ῥῖνα ὑπόγριπον, μέλαναν τὴν κόρην τῶν ὀφθαλμῶν καὶ στενὸν καὶ κατάσφικτον στόμα [8].

Γνωστὸν εἶναι ὅτι αἱ ἀρχαῖαι Ἑλληνίδες ἔβαπτον τὰ χείλη, ἔθιμον τὸ ὁποῖον, παρ' ὅλην τὴν πολεμικὴν τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, δὲν ἀπέμαθον καὶ αἱ Βυζαντιναί· μάρτυς ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος ὁμιλῶν διὰ στόμα «οὐκ ἐπιτρίμμασί τισι ἐρυθραινόμενον» [9] ἢ διὰ τὰ ἡμαγμένα χείλη τὰ ὁμοιάζοντα πρὸς στόμα ἄρκτου πεφοινιγμένον ὑπὸ αἵματος [10], ἔτι δὲ Γρηγόριος ὁ Νύσσης ἐπαινῶν τῆς γυναικὸς «χεῖλος ἐπηνθισμένον τῷ φυσικῷ ἐρυθήματι» [11], καὶ

[1] Ὡς ἐν Μαδύτῳ καὶ Βιθυνίᾳ. Ἐν Σίφνῳ τὸ αὐτὸ καλεῖται ν ι ψ ί δ ι.

[2] Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Παιδαγωγὸς βιβλ. 3 κεφ. 11 σ. 275.

[3] Τὰ κατὰ Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην στίχ. 2113 (W a g n e r, Trois poèmes).

[4] Ἄ ν ν α Κ ο μ ν η ν ή, Ἀλεξ. 1.145.7 (Βόνν.).

[5] Ἡ μ π έ ρ ι ο ς κ α ὶ Μ α ρ γ α ρ ώ ν α, στίχ. 34 (S. L a m p r o s, Collection de Romans Grecs σ. 241).

Κυρὰ μαρμαροτράχηλη καὶ φεγγαρομαγούλα.

[6] Αὐτὴ ἔχει πρόσωπο σὰν τὸ φεγγάρι λέγουσι καὶ σήμερον πολλαχοῦ, ἵνα τὴν ὡραίαν δηλώσωσι.

[7] Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ, Εἰς ἐπιστολὴν α'. πρὸς Κορινθίους ὁμιλία Λ'., Migne, P.G. 61.254.

[8] Θ ε ο δ ώ ρ ο υ τ ο ῦ Π ρ ο δ ρ ό μ ο υ, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα 1.46 ἑξ. Τὰς μελανὰς κόρας ἐπαινεῖ καὶ ὁ Ε ὐ σ τ ά θ ι ο ς, ἐν οἷς λέγει· (Opusc. 238.30) «Αἱ κατὰ τοὺς γλυκεῖς ὀφθαλμοὺς κόραι καὶ ὅσα τοιαῦτα σεμνῶς ἐκ Θεοῦ τῇ μελανίᾳ κοσμοῦνται».

[9] Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ, Εἰς τὴν Ἄνναν λόγος Δ'., Migne, P.G. 54.663.

[10] Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία Λ'., Migne, P.G. 57.369.

[11] Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ Ν ύ σ σ η ς, Μνήμη τῶν ἐκ τοῦ γάμου δυσχερειῶν, Migne, P.G. 46.329A.

ὁ Θεολόγος Γρηγόριος ἀναφωνῶν

κόσμος θηλυτέραις οὐ χείλεα πορφυρόεντα [1]

πρὸς δὲ καὶ ὁ Συντίπας (41.2) παρ' ᾧ προσαγορεύεται νέα τις ὡς γλουκοφθαλμοφρυδοβαπτόχειλος [2].

Ἀλλὰ καὶ ἄλλον στολισμὸν τοῦ προσώπου ἐγνώριζον αἱ Βυζαντιναί, ἔφερον δῆλα δὴ ἐπὶ τοῦ μετώπου χρυσᾶ νομίσματα ἢ κοσμήματα, ἅτινα κ ο υ τ ε λ ί τ α ς νῦν ἡμεῖς καλοῦμεν, κ ο ύ τ ε λ α δ' εὑρίσκω καλουμένους εἰς μεσαιωνικὸν κείμενον [3]. Τὰ κοσμήματα δὲ ταῦτα, πιθανῶς, ὑπαινίσσεται μετὰ τῶν ἐνωτίων ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος, ὅταν περὶ καλλωπιζομένης γυναικὸς λέγῃ ὅτι «χρυσία περιέθηκε τῷ προσώπῳ» [4].

Ἡ γυναικεία φιλαρέσκεια δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ στερηθῇ καὶ τῆς χρήσεως τῶν ἐνωτίων, τῶν ὁποίων μεγίστην ἔκαμνε χρῆσιν· καὶ ἔψεγε μὲν τὴν διάτρησιν τῶν λωβῶν τῶν ὤτων ὁ Κλήμης ἐρωτῶν διατί καὶ τὴν ῥῖνα δὲν διατρυπῶσιν αἱ γυναῖκες [5] καὶ προετίμα ὁ Χρυσόστομος, καὶ μετ' αὐτοῦ καὶ ἄλλοι πατέρες, ἵνα οἱ μάργαροι τῶν ἐνωτίων ἀφαιρεθῶσι καὶ δι' αὐτῶν οἱ πένητες τραφῶσιν, ἡ μόδα ὅμως ἠκολούθει τὸν δρόμον της. Αἱ γυναῖκες ἐθεώρουν ὡς δεῖγμα πλούτου καὶ πολυτελείας νὰ φέρωσι σ χ ο λ α ρ ί κ ι α [6] μὲ μαργάρους ἢ ἄλλους πολυτίμους λίθους, μικρὰ χρυσᾶ ἢ καὶ κατὰ μῆκος τῶν παρειῶν κατερχόμενα, περὶ τῶν σχημάτων καὶ κοσμημάτων τῶν ὁποίων δὲν ἐπιθυμοῦμεν εἰδικὸν ἐνταῦθα νὰ κάμωμεν λόγον [7]. Τοῦτο μόνον προσθέτομεν ὅτι τὰ σχολαρίκια, ἀπαραίτητον μέρος τῆς γυναικείας προικὸς θεωρούμενα, ὡς δεικνύουσι τὰ μεσαιωνικὰ προικοσύμφωνα, ἦσαν καὶ ἀργυρᾶ διὰ τὰς πτωχοτέρας, ἐφέροντο δὲ καὶ ὑπ' ἀνδρῶν, ὡς καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν δεικνύει, ὅπερ προέρχεται ἐκ τῶν φερόντων αὐτὰ ἀνακτορικῶν φρουρῶν, τῶν σ χ ο λ α ρ ί ω ν [8], οἵτινες, κατὰ τὸν Ἀγαθίαν (Ἱστορ. 1.5) ἦσαν «ἀστικοί τε καὶ φαιδροείμονες καὶ μόνον ὄγκου τοῦ βασιλείου ἕνεκα καὶ τῆς ἐν ταῖς προόδοις μεγαλαυχίας

[1] Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ τ ο ῦ Θ ε ο λ ό γ ο υ, Ἔπη ἠθικὰ κθ'., Migne, P.G. 37.901A.

[2] Πβ. καὶ Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Βίος καὶ γλῶσσα, Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1930 σ. 430.

[3] Κούτελον ταρέων εἴκοσι, Σ π. Ζ α μ π ε λ ί ο υ, Ἰταλοελληνικὰ σ. 140.

[4] Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ, Εἰς τὴν πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολὴν Α'. Ὁμιλία Ϛ', Migne, P.G. 62.432.

[5] Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Παιδαγωγὸς βιβλ. 3 κεφ. 11 σ. 268. Πβ. καὶ Δ. Μ π α λ ά ν ο υ, Ἡ πολυτέλεια σ. 424.

[6] Ἡ λ. ἐν τοῖς λεξικοῖς καὶ τοῖς ἐγγράφοις φέρεται ὑπὸ τοὺς τύπους σ χ ο λ α ρ ί κ ι α, σ χ ο υ λ α ρ ί κ ι α, σ κ ο υ λ α ρ ί κ ι α καὶ σ κ ο υ λ α ρ ι κ ά.

[7] Περὶ τούτων θὰ ὁμιλήσω ἄλλοτε διαλαμβάνων ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ περὶ δακτυλίων, ἐνωτίων, βραχιονίων, περιδεραίων καὶ τοῦ χρυσοῦ καθόλου τῶν γυναικῶν κόσμου.

[8] Ἀρχικῶς ἐλέγοντο ἐνώτια σχολαρίκια, τὰ ὑπὸ τῶν σχολαρίων δῆλα δὴ φερόμενα, καὶ κατόπιν ἁπλῶς σχολαρίκια. Βλ. S t. P s a l t e s, Grammatik der byzantinischen Chroniken σ. 43, ὁ Α. Κ ο ρ α ῆ ς (Ἄτακτ. 4.519) παράγει τὴν λ. ἐκ τοῦ σκόλλυς.

ἐξευρημένοι». Τὸ αὐτὸ πιστοποιεῖται καὶ ἐκ τοῦ Χρυσοστόμου λέγοντος «Πολλοὶ δὲ καὶ τῶν ὤτων ἐξαρτῶσι χρυσία· εἴθε μηδὲ κόραι τούτων ἀπήλαυον, ὑμεῖς δὲ καὶ ἐπὶ τοὺς ἄρρενας ἄγετε τὴν λύμην»[1], πρὸς δὲ καὶ ἐκ χωρίου τοῦ Ὀνειροκριτικοῦ τοῦ Ἀχμὲτ (μθ΄. σ. 31.16.19) ἔνθα λέγεται· «ἐάν τις ἴδῃ ὅτι ἐνώτια περιεβάλετο παρὰ τὴν συνήθειαν αὐτοῦ.... ἐὰν δὲ εἶχεν ἔθος ταῦτα περιβεβλῆσθαι» καὶ τέλος ἐκ τῆς μέχρις ἐσχάτων χρήσεως, ἀφ᾽ οὗ μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν πολλοί, καὶ δὴ ναυτικοί, ἔφερον ἐνώτια[2].

Εἰς τὴν ἰδιαιτέραν περὶ τοῦ καλλωπισμοῦ τοῦ προσώπου μέριμναν ὑπακτέα καὶ ἡ περὶ τῶν ὀδόντων φροντίς, ἥτις συνίστατο ἢ εἰς τὸν καθαρισμὸν αὐτῶν διὰ γλυφίδος, τοῦθ᾽ ὅπερ ὡς ἀηδὲς ἀποκρούει ὁ Κλήμης[3], καὶ ὅπερ ἐν τούτοις θὰ ἦτο ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ἐν χρήσει, ἀφ᾽ οὗ ἐν ἐγγράφῳ τοῦ 1255 ἀναφέρεται καὶ ὀδοντογλύπτης ἀργυροῦς[4], ἢ εἰς τὴν ἀπόσμιξιν αὐτῶν διὰ κόνεως πρὸς λεύκανσιν, ἥν, παλαιόθεν συνηθιζομένην[5], μνημονεύει κείμενον τοῦ Θ΄. μ. Χ. αἰῶνος[6] ἢ τέλος εἰς τὴν διαμάσησιν μαστίχης, ἀπὸ τὴν χρῆσιν τῆς ὁποίας ἀποτρέπει ὁ Κλήμης, διότι δεικνύει σεσηρὸς τὸ πρόσωπον[7], καὶ ὁ Γρηγόριος Θεολόγος, διότι προκαλεῖ ἀκοσμίαν, ἕνεκα τῆς συνεχοῦς κινήσεως τῶν σιαγόνων καὶ τοῦ ἐκσφενδονισμοῦ τοῦ σιέλου[8] καὶ τὴν ὁποίαν κατὰ τὸν ΙΒ΄. αἰῶνα ὡς ἐν χρήσει οὖσαν ἀναφέρει καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (1751.62).

Ἠρωτήθην πολλάκις, ἂν αἱ Βυζαντιναὶ ἐκάλυπτον ἐντελῶς τὸ πρόσωπον, ὅπως τέως αἱ Μουσουλμανίδες. Τὸ ὅτι τόσην φροντίδα κατέβαλλον αὗται περὶ τὸν καλλωπισμὸν τοῦ προσώπου, εἶναι, νομίζω, τρανὴ ἀπόδειξις ὅτι

[1] Χρυσοστόμου, Περὶ κενοδοξίας καὶ ὅπως δεῖ τοὺς γονέας ἀνατρέφειν τὰ τέκνα 7.32 (ἔκδ. Franz Schulte).

[2] Φ. Κουκουλέ, Βίος καὶ γλῶσσα, Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1930, σ. 437.

[3] Κλήμεντος, Ἔνθ᾽ ἀν. βιβλ. 2 κεφ. 7 σ. 193.

[4] Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 4.74.

[5] Κατὰ τὸν Θεόφραστον (Χαρακτ. 5) τὸ ἔχειν λευκοὺς ὀδόντας ἦτο δεῖγμα ἀρεσκείας, τὸ τρίβειν δὲ τοὺς ὀδόντας ἐγνώριζον καὶ οἱ Ρωμαῖοι, Πλουτάρχου, Ἀντών. 1. Ἐπίκτητος παρὰ Στοβαίῳ λόγ. 121,29, Ἀρτεμιδώρου, Ὀνειροκριτ. 1.22. Πβ. Hermann-Blümner, Lehrbuch [3] σ. 123.

[6] Ἐάν τις ἴδῃ ὅτι σμήχει αὐτὰ (τὰ ὀδόντια) πρὸς τὸ λευκάναι, Ἀχμέτ, Ὀνειροκριτ. ξε΄. σ. 41.14.

[7] Κλήμεντος, Παιδαγωγὸς βιβλ. 3 κεφ. 11 σ. 275. Καὶ ὁ σχολιαστὴς (σ. 336) παρατηρεῖ· μαστίχην τρώγοντες· μασώμενοι μαστίχην δῆθεν τοῦ ἀποκαθαίρειν τὸν ρύπον τῶν ὀδόντων. Ἡ μαστίχη ἡ καὶ σχῖνος λεγομένη εἶναι ἡ Χία ρητίνη τοῦ Γαληνοῦ pistacia lentiscus L. Ταύτην δέ, κατὰ τὰ κείμενα, «εἰώθασι τρώγειν οἱ καλλωπιζόμενοι ἕνεκα τοῦ λευκοῦν τοὺς ὀδόντας» πβ. Bachmann, Anecd. Gr. I. 378.25, Ζηνόβιον V. 96, Λεξικὸν Φωτίου ἐν λ. σχῖνον καὶ τὸ ἐπ᾽ ὀνόματι τοῦ Ζωναρᾶ λεξικὸν ἐν λ. σχίνεσθαι. Περὶ μαστίχης βλ. καὶ Heyd, histoire du commerce du Levant II. 634.

[8] Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Ἔπη ἠθικὰ κθ΄, Migne, P.G. 37.902.

δὲν ἐκαλύπτοντο ἐντελῶς. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν συγγραφέων τὸ προσωπεῖον[1], ὅπερ περίκειται ἡ γυνὴ καὶ ἡ τὸ πρόσωπον αὐτῆς περικαλύπτουσα ὀθόνη[2], ὡς καὶ ἡ σύστασις νὰ περικαλύπτεται ἡ γυνὴ τὸ πρόσωπον τὴν ἀπ᾽ ἀλλοτρίων ἀνδρῶν ὄψιν κρύπτουσα[3], κατὰ τὰς περιπτώσεις ὅμως ταύτας, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ ἔδειξα[4], πρόκειται περὶ τοιαύτης τοῦ προσώπου περικαλύψεως, ὥστε νὰ φαίνεται ἡ ρίς, μέρος τῶν παρειῶν καὶ τὸ στόμα[5].

Σημείωσαι δ᾽ ὅτι τὸ νὰ φέρῃ ἡ γυνὴ προσωπεῖον δὲν ἦτο γενικὸς κανών. Τοῦτο τοὐλάχιστον πιστοποιοῦσιν οἱ διαρκεῖς περὶ τοῦ καλλωπισμοῦ τοῦ προσώπου ψόγοι τῶν συγγραφέων καὶ αἱ εἰκόνες, γνωστὸν δ᾽ εἶναι ὅτι αἱ γυναῖκες πολλάκις οὕτως ἔφερον τὸ μαφόριον, ὥστε κατερχόμενον τοῦτο ἑκατέρωθεν τῶν παρειῶν ν᾽ ἀφίνῃ ἐλεύθερον τὸ πρόσωπον, ὡς καὶ νῦν παρὰ ταῖς χωρικαῖς πολλαχοῦ.

Τοσαῦτα περὶ τῆς κομμώσεως τῶν Βυζαντινῶν, διὰ νὰ δειχθῇ ἅπαξ ἔτι ὅτι οὐδὲν καινὸν ὑπὸ τὸν ἥλιον.

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

[1] Οὐδὲ γὰρ εἰ γυναῖκα εἶδες ἄμορφον προσωπεῖον περικειμένην καλὸν ἔπαθες ἄν τι πρὸς αὐτήν, Χρυσοστόμου, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία ΜΗ΄, Migne, P.G. 58.491.

[2] Ἄννα Κομνηνή, Ἀλεξιὰς 1.103.5 (Βόνν.).

[3] Κλήμεντος, Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, Migne, P.G. 1.585A.

[4] Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινὰ καὶ οὐχὶ Τουρκικὰ ἔθιμα B.Z. 30.182.183.

[5] Ἂν μηδόλως ἐφαίνετο τὸ πρόσωπον τῶν γυναικῶν, δὲν θὰ ἔλεγε Νικήτας ὁ Χωνιάτης (Χρον. Διήγ. 779-6) περὶ τῶν Φράγκων πορθητῶν· «Οἱ δὲ καὶ γυναικῶν ταῖς κάλλει διαφερούσαις πεπηγόσι βλέμμασι μηδὲ ῥᾳδίως ἀποσπωμένοις ἀτενίζοντες».

ΑΝΘΙΜΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΟΓΟΣ ΑΝΕΚΔΟΤΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΓΕΝΝΗΣΙΝ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Ἀνθίμου ἑνὸς τῶν διαπρεπῶν ἱεραρχῶν τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ἐλαχίστας ἔχομεν εἰδήσεις. Τούτου ἕνεκεν ἐνόμισα ἐπιβεβλημένον νὰ συναθροίσω διὰ φωτογραφιῶν τὰ σῳζόμενα ἔργα αὐτοῦ ὡς καὶ τὰ εἰς αὐτὸν ἀναφερόμενα καὶ μετὰ τὴν ἔκδοσιν αὐτῶν νὰ προσπαθήσω, ὅπως ἐξακριβώσω τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸν βίον καὶ τὰ συγγράμματα αὐτοῦ.

Τὰ σῳζόμενα ἔργα τοῦ Ἀνθίμου, ὡς καὶ τὰ ἀναφερόμενα εἰς αὐτόν, εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

1. «Λόγος εἰς τὸν ἐν ἁγίοις πατέρα ἡμῶν Ἄνθιμον, ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν, τὸν ὁμολογητήν».

Ἀρχ. Τῶν διηγήσεων ἐκείνας μᾶλλον θαυμάζουσιν οἱ ἄνθρωποι.

Περιέχεται ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμὸν 243 κώδικι τῶν Παρισίων Coislin [1] καταλαμβάνων τὰ φύλλα 191^{α} - 204^{β}.

2. «Λόγος τοῦ ἁγιωτάτου πατρὸς ἡμῶν Ἀνθίμου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου πάσης Ἑλλάδος καὶ προέδρου Κρήτης, τοῦ νέου ὁμολογητοῦ, πρός τινα Ἰωσὴφ μοναχόν, ἐκδοθεὶς ἐκ Λάκκου, ἑταῖρον καὶ συμπολίτην αὐτοῦ περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος προόδου καὶ ὡς παρ' ἑαυτοῦ ὁ υἱὸς οὐκ ἔχει τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ παρὰ τοῦ Πατρός, ὁ δὲ ἐπίλογος μετ' εὐχῆς ὑπὲρ εἰρήνης καὶ ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν».

Ἀρχ. Καλῶς ἐρευνᾶν τὰς Γραφὰς ὁ Κύριος ἐνετείλατο καὶ μὴ παροδικῶς ἀναγινώσκειν αὐτάς.

Περιέχεται ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 30 (C. 3. 16) κώδικι τῆς ἐν Ῥώμῃ «Bibliotheca Angelica» καταλαμβάνων τὰ φύλλα 352^{α} - 358^{β} (πρβλ. Piccolomini, Index codicum Craecorum bibliothecae Angelicae ἐν Studi Italiani di filologia classica τόμ. Δ΄. (1896) σ. 64ἑ.).

[1] Συγγραφεὺς τοῦ λόγου τούτου εἶναι ὁ Κωνσταντινουπόλεως Νεῖλος (1379 - 1387). Ὁ κῶδιξ ἔχει γραφῇ κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα καὶ περιέχει πλεῖστα ἔργα τοῦ Νείλου Κωνσταντινουπόλεως (πρβλ. καὶ Κρουμβάχερ - Σωτηριάδου, Ἱστορ. τῆς Βυζ. λογοτ. τόμ. Α΄. σ. 351). Ἔν τινι καταλόγῳ χειρογράφων τῆς μεγίστης Λαύρας τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ ἁγίου Ὄρους, ἐκδοθέντι ὑπὸ τοῦ Σάθα (Μεσαιων. βιβλ. τόμ. Α΄. σ. 273) ἀναγράφεται «Νεοφύτου Κεραμέως Λόγος εἰς Ἄνθιμον Ἀθηνῶν τὸν ὁμολογητήν». Ὁ λόγος οὗτος, ὡς ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω, δὲν ὑπάρχει πλέον ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς μονῆς ταύτης.

3. «Λόγος ἕτερος, ὁπόταν ὁ μητροπολίτης Ἄνθιμος τῆς φρουρᾶς ἐξῆλθεν».

Ἀρχ. Χρέος ἐστὶ τοῖς ὑπὸ χεῖρα πᾶσι κοινὸν τοῦ προσφέρειν ἕκαστον τῷ οἰκείῳ δεσπότῃ.

Περιέχεται ἐν τῷ ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθμὸν 30 κώδικι τῆς ἐν Ῥώμῃ βιβλιοθήκης Angelica, καταλαμβάνων τὰ φύλλα 3^{β} - 5^{β}.

4. «Τοῦ αὐτοῦ (Ἀνθίμου) πρὸς τὸν αὐτὸν Ἰωσὴφ ἐπιστολὴ ἐκ Λάκκου» [1].

Ἀρχ. Τίς μοι δώῃ τοῖς σοῖς, ὦ μακάριε, κἂν μικρὸν ἐφησθῆναι λόγοις.

Περιέχεται ἐν τῷ ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθμὸν 30 κώδικι τῆς ἐν Ῥώμῃ βιβλιοθήκης Angelica καταλαμβάνουσα τὰ φύλλα 358^{β} - 359^{α}.

5. «Τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Ἀνθίμου ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ προέδρου Κρήτης, τοῦ ὁμολογητοῦ, λόγος εἰς τὴν κατὰ σάρκα γέννησιν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ».

Ἀρχ. Δαυῒδ ὁ θεοπάτωρ καὶ βασιλεὺς καὶ προφήτης γράφει οὕτως ἐν τοῖς ψαλμοῖς.

Περιέχεται ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμὸν 229 κώδικι Miscell. τοῦ Ὀξωνίου καταλαμβάνων τὰ φύλλα 129^{α} - 136^{β} (πρβλ. Coxe, Catal. cod. man. bibl. Bolbeianae μέρος πρῶτον 1853 σ. 782 ἀρ. 12) [2].

Ἐκδίδων κατωτέρω τὸν ἀνέκδοτον [3] τοῦτον λόγον τοῦ Ἀνθίμου εἰς τὴν κατὰ σάρκα γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, παρατηρῶ ὅτι σφάλματά τινα τοῦ κειμένου διώρθωσα, θεωρήσας περιττὸν νὰ ἀναφέρω αὐτά. Παρατηρῶ ἔτι ὅτι ἀξία ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι ἡ γνώμη τοῦ συγγραφέως, καθ' ἣν ὁ Θεὸς γινώσκει τὰ παρελθόντα καὶ τὰ μέλλοντα ὡς παρόντα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν γνῶσιν τοῦ ἀνθρώπου γινώσκοντος ταῦτα ὡς τοιαῦτα. «Ὁ Θεὸς δὲ οὕτως βλέπει πάντα καὶ ὅσα ἐγένοντό ποτε καὶ ὅσα γίνονται σήμερον καὶ ὅσα μέλλουσιν ὑπάρξειν ὕστερον, καθὼς βλέπει ὁ ἄνθρωπος τὰ γινόμενα ἔμπροσθεν τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ καὶ οὕτως προγινώσκει ὁ Θεὸς τὰ μέλλοντα ὑπάρξειν

[1] Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ἐνταῦθα ὅτι ὁ ὑπ' ἀριθμὸν 30 κῶδιξ τῆς βιβλιοθήκης Angelica τῆς Ῥώμης ἔχει γραφῆ, πλὴν τῶν φύλλων 197 - 203, διὰ χειρὸς τοῦ Ἰωσὴφ Φιλάγρη ἀπὸ τοῦ 1393 - 1394, ὅστις εἶναι συγχρόνως καὶ ὁ συγγραφεὺς πολλῶν ἔργων περιεχομένων ἐν αὐτῷ. Ἐν φύλλῳ 117^{β} ἀναγινώσκομεν «Διηρμηνεύθησαν δὲ ἐν τῷ Κωφηνίῳ ὄρει ἐν τῇ μονῇ τῶν τριῶν μεγάλων Ἱεραρχῶν παρὰ Ἰωσὴφ τοῦ Φιλαγρίου, τοῦ τῆς αὐτῆς μονῆς κτήτορος ἐν ἔτει ϚϠΑ΄ (=1393) ἰνδ. α΄ μηνὶ Φεβρουαρίῳ ιθ΄ ἡμέρᾳ δ΄ τῆς α΄ ἑβδομάδος τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς», καὶ ἐν φύλλῳ 138^{β} «ϚϠΒ΄» (=1394). Καὶ ἐκ τῶν ἀνωτέρω δύναται νὰ ἐξακριβωθῇ ὁ χρόνος τῆς ἀκμῆς τοῦ ἡμετέρου Ἀνθίμου ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, τοῦ ἔχοντος ἀλληλογραφίαν πρὸς τὸν Ἰωσὴφ Φιλάγρην.

[2] Ὁ λόγος οὗτος μένει κολοβός, καθόσον ἐν φύλλῳ 136^{β} ἔχουσι γραφῇ δέκα καὶ τέσσαρες στίχοι μόνον, τὸ δὲ ὑπόλοιπον τοῦ φύλλου 136^{β} ὡς καὶ τὸ 137^{α} ἔχουσι μείνει ἄγραφα.

[3] Ἐλάχιστα ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ λόγου τούτου ἔχει ἐκδώσει ὁ Σπ. Λάμπρος ἐκ τοῦ αὐτοῦ κώδικος ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς πόλεως Ἀθηνῶν (τόμ Α΄. σ. 116).

ὕστερον, καθὼς γινώσκει ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνα, ἅπερ ἐγένοντο πρὸ αὐτοῦ καὶ ὑπάρχουσιν ἀληθῆ καὶ ὁμολογούμενα» (φύλ. 131α)[1]. Ἀξία ἐπίσης προσοχῆς εἶναι ἡ συλλογιστικὴ ἀπόδειξις αὐτοῦ περὶ τοῦ καλοῦ τοῦ γάμου «εἰ γὰρ κακὸς ὑπῆρχεν ὁ γάμος, οὐκ ἂν ὁ Χριστὸς κατεδέξατο γεννηθῆναι ἀπὸ σαρκὸς ἀνθρωπίνης, ἐπειδὴ δὲ ἐγεννήθη, φανερὸν ὑπάρχει ὅτι καὶ τὸν γάμον τίμιον ἔχει» ὡς καὶ ἡ ἑρμηνεία τοῦ γραφικοῦ χωρίου «οὔτε γαμοῦσιν οὔτε ἐκγαμίζονται» (Ματθ. 22, 30) διὰ τοῦ «οὔτε λαμβάνουσιν οἱ ἄνδρες εἰς γάμον γυναῖκας, οὔτε ἀπὸ γάμου χωρίζονται» (φύλ. 135α καὶ β)[2]. Τέλος παρατηρῶ ὅτι τὸ ὕφος καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ παρόντος λόγου τοῦ Ἀνθίμου διαφέρουσι τοῦ ὕφους καὶ τῆς γλώσσης τῶν ἄλλων συγγραμμάτων αὐτοῦ καὶ δὴ τοῦ λόγου αὐτοῦ περὶ τῆς προόδου τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Τὸ ὕφος καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ παρόντος λόγου εἶναι ἁπλούστερα. Καὶ δύναται μὲν νὰ ἐξηγηθῇ ἡ διαφορὰ αὕτη ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ θέματος καὶ τοῦ σκοποῦ τῶν δύο λόγων, πάντως ὅμως εἶναι ἀξία προσοχῆς.

Τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Ἀνθίμου ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ προέδρου Κρήτης, τοῦ ὁμολογητοῦ, λόγος εἰς τὴν κατὰ σάρκα γέννησιν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Δέσποτα[3].

Δαυῒδ ὁ θεοπάτωρ καὶ βασιλεὺς καὶ προφήτης γράφει οὕτως ἐν τοῖς Ψαλμοῖς· «Αὕτη ἡ ἡμέρα, ἣν ἐποίησεν ὁ Κύριος. Ἀγαλλιασώμεθα καὶ εὐφρανθῶμεν ἐν αὐτῇ». Σκοπήσωμεν δὲ ἡμεῖς, ἀδελφοί, περὶ ποίας ἡμέρας ὁ προφήτης λέγει ὅτι ἐποίησεν αὐτὴν ὁ Κύριος. Ἆρα περί τινος τῶν ἡμερῶν τοῦ χρόνου, ἃς ποιεῖ ὁ ἥλιος ἀνατέλλων καὶ δύνων ἢ περί τινος ἄλλης νοουμένης καὶ οὐχ ὁρωμένης ἡμέρας; Καὶ ἐὰν νοήσωμέν τινα τῶν ἡμερῶν τῶν τοῦ χρόνου μέλλομεν δόξειν ὅτι μίαν μόνην ἡμέραν ἐποίησεν ὁ Κύριος, τὰς δὲ ἄλλας ἡμέρας οὐδὲν ἐποίησεν ὁ Κύριος, ἀλλ' ἕτερός τις, ὅπερ ἐστὶ κακὸν καὶ ὀλέθριον. Πάσας γὰρ τὰς ἡμέρας τοῦ χρόνου ὁ Θεὸς ἐποίησεν αὐτάς. Πῶς λοιπὸν ὁ προφήτης περὶ μιᾶς λέγει τὸν λόγον τοῦτον; Καὶ προσέχετε, ἀδελφοί μου, ὅτι οὐ περὶ μιᾶς τῶν ἡμερῶν τοῦ χρόνου λέγει ὁ προφήτης τὸν λόγον, ἀλλὰ περὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας καὶ τῆς ἐκ Παρθένου γεννήσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸν λόγον τοῦτον ὁ προφήτης φησίν, ἣν καὶ ἑορτάζομεν καὶ πανηγυρίζομεν καὶ μεγαλύνομεν σήμερον. Διατί δὲ ἡμέραν αὐτὴν ὀνομάζει; Διότι πρὸ τοῦ γεννηθῆναι τὸν Χριστὸν ἦν ὅλος ὁ κόσμος ἐσκοτισμένος ὡς ἐν νυκτὶ βαθείᾳ καὶ ἀσελήνῳ· καὶ γὰρ ὥσπερ ἐν τῇ νυκτὶ καὶ τῷ

[1] Οὕτω λύει ὁ Ἄνθιμος τὸ καὶ σήμερον ἀπασχολοῦν τοὺς δογματικοὺς ζήτημα περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γνώσεως τῶν παρελθόντων καὶ μελλόντων, δεχόμενος ὅτι ταῦτα γινώσκει ὁ Θεὸς ὡς παρόντα.

[2] Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ συλλογιστικὴ ἀπόδειξις οὐδὲν ἀποδεικνύει, τὸ δὲ ἐκγαμίζονται δὲν δηλοῖ «ἀπὸ τοῦ γάμου χωρίζονται».

[3] Ἐλλείπει τὸ εὐλόγησον.

σκότει οὐδὲν δύνανται οἱ ἄνθρωποι, ἵνα γνωρίζῃ ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ, οὕτως ἠγνόησεν ὁ κόσμος τὸν Θεὸν τὸν ἀληθινόν, τὸν ποιήσαντα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ ἐφαντάσθη καὶ ἐνόμισεν ὅτι ὁ ἥλιος ὑπάρχει ὁ Θεὸς ἢ ἡ θάλασσα καὶ τοσοῦτον ἐπλανήθησαν καὶ ἐσκοτίσθησαν οἱ ἄνθρωποι ὅτι καὶ ἄλογα ζῷα καὶ πέτρας καὶ ξύλα προσεκύνησαν ὡς Θεούς. Ἐπειδὴ οὖν πρῶτον ἐφάνη ὁ νόμος καὶ αἱ γραφαὶ τῶν προφητῶν, ὥσπερ ὄρθρος, ἔπειτα ἀνέτειλεν ὁ ἥλιος τῆς δικαιοσύνης, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἀπὸ τῆς νοητῆς ἀνατολῆς τῆς παναγίας παρθένου καὶ Θεοτόκου καὶ ηὔγασε τῷ κόσμῳ τὸ φῶς τῆς θεογνωσίας, διὰ τοῦτο ἡμέραν ὀνομάζει τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν. Ἀλλ' ὁρᾶτε καθαρώτερον τὴν ἡμέραν, ἣν ὁ Κύριος ἐποίησεν. Ὥσπερ ὁ ἥλιος οὗτος ἐξέρχεται ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς καὶ λύει τὸ σκότος τῆς νυκτὸς καὶ ἐξεγείρει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τοῦ ὕπνου καὶ διεγείρει τούτους πρὸς ἐργασίαν τῶν πρὸς τὴν ζωὴν ἀναγκαίων καὶ πάλιν ἀπέρχεται εἰς τὴν δύσιν καὶ οὕτω τὴν ἡμέραν ἐργάζεται, καθὼς ὑπάρχει παρὰ τοῦ δημιουργοῦ τεταγμένος, οὕτως ἐγεννήθη καὶ ἀνέτειλε καὶ ὁ ποιητὴς τοῦ ἡλίου, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἀπὸ τῆς λογικῆς ἀνατολῆς, τῆς παναμώμου Θεοτόκου, ἣν καὶ ὁ προφήτης Ἀββακοὺμ θαιμὰν καὶ ἀνατολὴν ὀνομάζων οὕτω φησίν· ὁ Θεὸς ἀπὸ θαιμὰν ἥξει. Καὶ ἔδωκε τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ καὶ τὰ προστάγματα τοῖς ἀνθρώποις, ἅτινα ὑπάρχουσι τὸ φῶς, καθώς φησιν Ἡσαΐας· «διότι φῶς τὰ προστάγματά σου ἐπὶ τῆς γῆς» καὶ ἔλυσε τὴν νύκτα καὶ τὸ σκότος τῆς ἀγνωσίας τοῦ Θεοῦ καὶ ἐξήγειρε τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τοῦ ὕπνου τῆς ῥαθυμίας καὶ τῆς κακοφροσύνης καὶ διήγειρεν αὐτοὺς πρὸς ἐργασίαν πάσης ἀγαθῆς πολιτείας, ἥτις ὑπάρχει χρήσιμος καὶ ἀναγκαία τοῖς ἐργαζομένοις αὐτὴν πρὸς τὴν ἀπόλαυσιν τῆς αἰωνίου ζωῆς. Καὶ τοῦτο δὲ βλέπετε ὅτι ὁ ἥλιος οὗτος, τὸ ποίημα τοῦ Θεοῦ, μικρὰν καὶ σύντομον ἐργάζεται τὴν ἡμέραν, ἀσθενὴς καὶ ἀδύνατος ὑπάρχων ὡς δοῦλος, ὁ δὲ Κύριος ἡμῶν καὶ τοῦ ἡλίου δεσπότης, ἀφοῦ ἐγεννήθη καὶ ἀνέτειλε καὶ ἐφάνη ἀπὸ τῆς πανενδόξου Θεοτόκου τριάκοντα καὶ τρεῖς χρόνους μετὰ τῶν ἀνθρώπων συνανεστράφη καὶ πάλιν ἔδυ καὶ ἐκρύβη ὑπὸ τὴν γῆν, ὅτε ἐσταυρώθη καὶ ἀπέθανε καὶ ἐτάφη. Καὶ πάλιν ὁ μὲν ἥλιος οὗτος διὰ τὴν ἀδυναμίαν αὐτοῦ πολλάκις ἀνατέλλει καὶ δύνει, διότι οὐδὲν δύναται καὶ μετὰ τὴν δύσιν ἵνα φωτίζῃ, ἀλλ' ἡνίκα κρυβῇ καὶ τὸ φῶς αὐτοῦ συναπέρχεται καὶ πάλιν γίνεται σκότος, ὁ δὲ ἰσχυρὸς καὶ παντοδύναμος Κύριος ἅπαξ ἀνέτειλε καὶ ποιήσας μίαν ἡμέραν τριάκοντα καὶ τριῶν χρόνων ἔδυ μὲν καὶ ἐκρύβη σωματικῶς, τὸ δὲ φῶς τῆς θεότητος καὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ πάντοτε ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ λάμπει καὶ οὐκέτι ἔχει χρείαν, ἵνα πάλιν ἀνατέλλῃ καὶ δύνῃ. Διατί δὲ οὐκ εἶπεν ὁ μακάριος Δαυῒδ ὅτι αὕτη ἡ ἡμέρα ἣν ποιήσειν μέλλει ὁ Κύριος ὕστερον μετὰ πολλοὺς χρόνους, ἀλλ' εἶπεν· ἣν ἐποίησεν ὁ Κύριος, ὥσπερ ἂν εἰ προέλαβε καὶ ἐγένετο· καὶ γὰρ ὁ Δαυῒδ ὑπῆρχε πρὸ χρόνων πολλῶν πρότερον τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ καὶ ὕστερον μετὰ πολλοὺς χρόνους ἐγεννήθη ἐκ τοῦ σπέρματος Δαυῒδ ὁ Χριστὸς καὶ ηὔγασε τὸ φῶς

καὶ ἡ ἡμέρα τῆς θεογνωσίας. Πῶς ὡς παρελθούσης καὶ ἤδη γεγενημένης μνημονεύει τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας; Καὶ προσέχετε παρακαλῶ· πᾶς ἄνθρωπος τὰ ἅπερ γίνονται ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἐκεῖνα βλέπει καὶ τὰ γενόμενα ὄπισθεν αὐτοῦ ἢ καὶ πρὸ τοῦ γεννηθῆναι αὐτὸν παρ᾽ ἄλλων ἀκούει καὶ μανθάνει αὐτὰ τὰ πράγματα, τὰ δὲ μέλλοντα, ἅτινα βούλεται ποιήσειν ὁ Θεὸς μετὰ πολλοὺς χρόνους οὐδὲν δύναται ἄνθρωπος ἵνα προγινώσκῃ αὐτά, ὁ Θεὸς δὲ οὕτως βλέπει πάντα καὶ ὅσα ἐγένοντό ποτε καὶ ὅσα γίνονται σήμερον καὶ ὅσα μέλλουσιν ὑπάρξειν ὕστερον, καθὼς βλέπει ὁ ἄνθρωπος τὰ γινόμενα ἔμπροσθεν τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ καὶ οὕτως προγινώσκει ὁ Θεὸς τὰ μέλλοντα ὑπάρξειν ὕστερον, καθὼς γινώσκει ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνα, ἅπερ ἐγένοντο πρὸ αὐτοῦ καὶ ὑπάρχουσιν ἀληθῆ καὶ ὁμολογούμενα. Ἐπειδὴ οὖν ὁ προφήτης οὕτως προεγίνωσκεν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τὴν ἔνσαρκον οἰκονομίαν, ὥσπερ ἂν ἐγένετο πρὸ πολλῶν χρόνων πρὸ τοῦ γεννηθῆναι αὐτόν, διὰ τοῦτο εἶπεν· ἣν ἐποίησεν ὁ Κύριος καὶ οὐδὲν εἶπεν ἣν μέλλει ποιήσειν, αὕτη ἡ ἡμέρα, ἤγουν ἡ γέννησις καὶ ἡ παρουσία τοῦ Χριστοῦ, ἣν ἐποίησεν, ἤγουν ἣν μέλλει ποιήσειν ὁ Κύριος, ἤγουν ὁ δεσπότης Χριστός. Ἐνόμισαν δέ τινες ἀσεβεῖς ἄνθρωποι, ὅτι ὁ Χριστὸς οὐδὲν ὑπῆρχε πρότερον, πρὸ τοῦ γεννηθῆναι, ἀλλὰ τότε, ὅτε ἐγεννήθη ἀπὸ τῆς πανάγνου Μαρίας ἐγένετο ἀρχὴν καὶ διὰ τοῦτο ἔλεγον ὅτι ὑπάρχει δοῦλος καὶ κτίσμα καὶ ποίημα τοῦ Θεοῦ μὴ νοοῦντες οἱ ἄθλιοι ὅτι ὁ Χριστὸς λόγος ὑπάρχει τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ποτὲ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ οὐδὲν ἔλειπεν, ἀλλὰ πάντοτε ἦν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, οὐδὲν δὲ ἐφαίνετο πάντοτε, ἀλλὰ κεκρυμμένος ὑπῆρχε καὶ ὅταν ἠθέλησε, τότε ἦλθε καὶ κατῴκησεν ἐν τῇ μήτρᾳ τῆς παναγίας παρθένου καὶ ἐσαρκώθη καὶ τότε ἐγεννήθη καὶ ἐφάνη μετὰ τῆς σαρκὸς ἐξ αὐτῆς. Καὶ πάλιν ἄλλοι λέγουσιν ὅτι ὁ Χριστὸς ἕως τότε ἔζη, ἕως ὅτε ἐσταυρώθη καὶ ἀπέθανε καὶ πλέον οὐδὲν ζῇ. Ἡμεῖς δὲ ὁμολογοῦμεν ὅτι καὶ μετὰ τὸ ἀποθανεῖν πάλιν ἀνέστη ἀπὸ τῶν νεκρῶν καὶ ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ κάθηται ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς καὶ πάλιν μέλλει ἐλθεῖν ἵνα κρίνῃ καὶ τοὺς ζῶντας καὶ τοὺς νεκρούς. Δεύτερον δὲ ἐγεννήθη ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός. Τὸ πρῶτον ἐγεννήθη ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς πρὸ πάντων τῶν αἰώνων δίχα μητρὸς ὡς Θεὸς καὶ τὸ δεύτερον ἐγεννήθη, καθὸ ἄνθρωπος, ἐκ τῆς ἁγίας αὐτοῦ μητρὸς ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως δίχα πατρός. Ὥσπερ δὲ ἡ πρώτη γέννησις αὐτοῦ ὑπάρχει ὑπὲρ τὴν γνῶσιν τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἀνθρώπων, οὕτως ὑπάρχει καὶ ἡ δευτέρα γέννησις αὐτοῦ ὑπὲρ τὴν γνῶσιν καὶ τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἀνθρώπων. Καὶ ὥσπερ ἐκείνη ἡ πρώτη ὑπάρχει ἐκ μόνου πατρὸς ἀνάρχου, οὕτως ἐστὶν καὶ ἡ δευτέρα αὕτη ἐκ μόνης μητρὸς ἀφθόρου. Ἑορτάζομεν δὲ σήμερον ἡμεῖς τὴν δευτέραν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, ὅτε ἐγεννήθη ἀπὸ τῆς παρθένου μητρὸς καὶ δίκαιον ὑπάρχει ἵνα πληρώσωμεν τὴν συμβουλὴν καὶ τὴν παραίνεσιν καὶ τὴν ἐντολὴν τοῦ προφήτου, μᾶλλον δὲ τοῦ Θεοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς ἐλάλει ἐν τῷ στόματι τοῦ προφήτου. Τί δὲ λέγει καὶ

ὁρίζει ὁ Θεός; Ἵνα ἀγαλλιασώμεθα καὶ εὐφρανθῶμεν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ καὶ τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, ἣν ἐποίησε σήμερον. Ὁποίαν δὲ εὐφροσύνην καὶ ὁποίαν ἀγαλλίασιν ἀγαπᾷ ὁ Θεός; Οὐχ ἵνα γελῶμεν, οὐχ ἵνα μεθύωμεν, οὐχ ἵνα σωματικῶς καὶ σαρκικῶς ἑορτάζωμεν καὶ πανηγυρίζωμεν ἐν πορνείαις καὶ μοιχείαις καὶ παντοίαις ἀκαθαρσίαις, καθὼς ἑώρταζον καὶ ἐπανηγύριζον οἱ προσκυνοῦντες τὰ εἴδωλα, ἀλλὰ καθὼς πρέπει τοῖς χριστιανοῖς, καθὼς ἁρμόζει, ἵνα ἑορτάζωσιν οἱ ἅγιοι καὶ ἵνα τιμῶσι καὶ δοξάζωσι τὸν γεννηθέντα Χριστὸν σήμερον ἐν ψαλμῳδίαις, ἐν προσευχαῖς, ἐν νηστείαις, ἐν ἐλεημοσύναις, ἐν ἀγρυπνίαις, ἐν φόβῳ Θεοῦ, ἐν ἀγάπῃ ἀνυποκρίτῳ καὶ ἀληθινῇ, ἐν σωφροσύνῃ καὶ ἁγιασμῷ ψυχῆς καὶ σώματος, ἐν ἀληθείᾳ. Καὶ καθὼς ὕμνησαν αὐτὸν οἱ ἄγγελοι χαίροντες καὶ ἀγαλλόμενοι ἐπὶ τῇ γεννήσει αὐτοῦ, οὕτως καὶ ἡμεῖς ἀγαλλιασώμεθα καὶ εὐφρανθῶμεν ἐπὶ τῷ κατελθόντι ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ὑμνήσωμεν αὐτὸν λέγοντες σὺν ἐκείνοις· δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία, ὅτι διὰ τοῦτο κατῆλθεν, ἵνα ἀναβιβάσῃ ἡμᾶς ἀπὸ τῆς γῆς εἰς τὸν οὐρανόν. Προσδράμωμεν πρὸς αὐτὸν τὸν Χριστὸν, καθὼς οἱ ποιμένες προσέδραμον πρὸς αὐτὸν μετὰ σπουδῆς, καὶ προσκυνήσωμεν αὐτὸν μετὰ τῶν μάγων ἀποβαλλόμενοι καὶ ἀποφεύγοντες τὰς γοητείας καὶ τὰς μαγείας, καθὼς κατήργησαν ταῦτα καὶ ἐμίσησαν ἀπὸ ψυχῆς καὶ ἐκεῖνοι, ἀφοῦ τὸν Χριστὸν προσεκύνησαν, καὶ μηδεὶς πρὸς μάγους καὶ γόητας προστρεχέτω, μηδὲ μισθοὺς αὐτοῖς διδότω, ἵνα ἐνεργῶσι τὴν ἀσέβειαν ταύτην, ὅτι τὸν διάβολον προσκυνοῦσι καὶ λατρεύουσιν ὡς Θεὸν κἂν προσκυνοῦσιν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων τὸν Χριστόν, διὰ τὸ ἀρέσκειν τοῖς ἀνθρώποις, κἂν τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ σταυροῦ καὶ τῶν ἁγίων ὀνομάζουσι πρὸς ἀπάτην τῶν προσερχομένων αὐτοῖς ἀθλίων καὶ ἐλεεινῶν καὶ χωρικῶν ἀνθρώπων· εἴ τι γὰρ ἐνεργοῦσιν ἀπὸ ἐνεργείας τοῦ σατανᾶ γίνεται καὶ εἴ τις αὐτοῖς προσέρχεται καὶ δίδωσιν αὐτοῖς μισθόν, ἵνα τὴν ἀσέβειαν ταύτην ἐνεργῶσι, μετὰ τοῦ διαβόλου εἰς τὴν γέεναν τοῦ πυρὸς κατακριθήσεται, ἵνα κολάζηται εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας. Εἴ τις προστρέχει τοῖς μάγοις καὶ γόησι, κἂν ἄνδρες ὑπάρχωσι κἂν γυναῖκες, ὑβρίζει τὸν Χριστὸν καὶ προτιμᾷ τὸν Ἀντίχριστον καὶ ἔσται ἡ μερὶς αὐτοῦ μετ᾽ ἐκείνου καὶ μηδὲ εἰς ἐκκλησίαν τολμήσει ἵνα εἰσέλθῃ, εἰ μὴ κλαύσει καὶ μετανοήσει γνησίως πρότερον. Προσάξωμεν δὲ καὶ ἡμεῖς δῶρα τῷ γεννηθέντι Χριστῷ σήμερον, καθόσον εὐπορεῖ καὶ δύναται ἕκαστος, ὁ μὲν δότω ἀπὸ τοῦ βίου καὶ τῶν χρημάτων αὐτοῦ ποῦ μὲν τοῖς πένησιν ἐλεημοσύνην, ποῦ δὲ εἰς ἐκκλησιῶν ἀνοικοδομὴν καὶ εὐπρέπειαν καὶ θυσίαν. Καθὼς καὶ ἐκεῖνοι οἱ μάγοι τῷ Χριστῷ χρυσίον προσέφερον, δῶμεν καὶ ἡμεῖς αὐτῷ χρυσίον ὡς βασιλεῖ καὶ δεσπότῃ πάσης βασιλείας καὶ αὐθεντείας. Δῶμεν αὐτῷ λίβανον ὡς Θεῷ εἰς θυμίαμα· τῷ Θεῷ γὰρ τὸ θυμίαμα πρέπει. Οὐ μόνον τὸ αἰσθητὸν καὶ ὁρώμενον τοῦτο θυμίαμα, ὃ προσφέρομεν ἐν τοῖς θείοις ναοῖς, ἀλλὰ προσευχὴν μάλιστα καθαρὰν ἀπὸ καρδίας μεμιγμέ-

νην μετὰ δακρύων ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν προσαγομένην, καθὼς καὶ λέγομεν μετὰ τοῦ Δαυῒδ κατευθυνθήτω ἡ προσευχὴ ἡμῶν ὡς θυμίαμα ἐνώπιόν σου Κύριε, καθὼς καὶ οἱ μάγοι λίβανον τῷ Κυρίῳ προσέφερον. Προσάξωμεν τῷ Κυρίῳ ἡμῶν σμύρναν σὺν τοῖς μάγοις, ἣν προσέφερον αὐτῷ
5 ἐκεῖνοι αὐτίκα γεννηθέντι τὸν θάνατον αὐτοῦ προμηνύοντες· τοὺς νεκροὺς γὰρ μετὰ σμύρνης ἐνεταφίαζον οἱ Ἰουδαῖοι. Διότι γοῦν ἐβούλετο τὸ ἀποθανεῖν ὁ Κύριος ὕστερον καὶ ὡς νεκρὸς ἐνταφιασθῆναι καὶ ἐναλειφθῆναι μετὰ τῆς σμύρνης, ἐκίνησε τὰς καρδίας τῶν μάγων ἐκείνων καὶ τὴν σμύρναν προσέφερον. Ἀλλ' ἡμεῖς ἀντὶ τῆς σμύρνης, ἥτις ὑπάρχει πικρὰ καὶ κολλητική,
10 προσάξωμεν τῷ γεννηθέντι Χριστῷ τὴν ἀγάπην, ἥτις συγκολλᾷ καὶ συνδεσμεῖ ἡμᾶς τῷ Θεῷ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς ἡμῶν, προσάξωμεν δὲ καὶ τὴν νηστείαν καὶ ἀγρυπνίαν καὶ πᾶσαν ἄλλην ἀσκητικὴν κακοπάθειαν, ἥτις πικραίνει καὶ ταπεινοῖ καὶ ξηραίνει ἡμῶν τὰ σώματα. Προσάξωμεν τῷ Χριστῷ ἐλεημοσύνην, τὴν παντὸς χρυσίου τιμιωτέραν καὶ προτιμοτέραν· εἴ τις γὰρ ἄνθρω-
15 πος ἀγαπᾷ τὸ χρυσίον, οὐ δύναταί ποτε ἵνα γένηται ἐλεήμων, εἰ δὲ μισήσει τὸ χρυσίον καὶ σκορπίσει αὐτὸ εἰς τοὺς πένητας, ἀγοράζει δι' αὐτοῦ τὴν ἐλεημοσύνην καὶ ταύτην διδοὺς τῷ Θεῷ καὶ βασιλεῖ τῶν αἰώνων εὑρίσκει πρὸς αὐτὸν παρρησίαν καὶ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἀντὶ ταύτης λαμβάνει παρὰ τοῦ Θεοῦ. Προσάξωμεν τῷ Θεῷ σωφροσύνην καὶ καθαρότητα ψυχῆς καὶ
20 σώματος, τῷ καθαρῷ καὶ ὑπεραγίῳ Θεῷ, τῷ καθαρῶς καὶ ἀπαθῶς καὶ ἀφθόρως ἐκ τῆς καθαρᾶς καὶ πανάγνου Μαρίας σήμερον γεννηθέντι, διὰ τοῦτο γὰρ ὁ Χριστὸς ἐγεννήθη ἐκ παρθένου, ἵνα τὴν παρθενίαν ἡμᾶς διδάξῃ καὶ τὴν σωφροσύνην οὐ διὰ λόγου ἀλλὰ δι' ἔργου, ὅπερ μάλιστα διεγείρει τοὺς διδασκομένους πρὸς μίμησιν. Ἐκ παρθένου ἐγεννήθη καὶ παρθένον πάλιν τὴν
25 ἰδίαν μητέρα ἐφύλαξεν. Ἐκ παρθένου ἐγεννήθη καὶ αὐτὸς παρθένον τὸ πανάχραντον καὶ παντὸς ἁγιασμοῦ ὑπεράγιον αὐτοῦ σῶμα ἐτήρησεν. Ἀλλὰ καὶ τὸν σεμνὸν γάμον καὶ ἀμίαντον τιμᾷ ὁ Χριστὸς διὰ τῆς οἰκείας γεννήσεως, διότι ἀπὸ γυναικὸς ἐγεννήθη. Εἰ γὰρ κακὸς ὑπῆρχεν ὁ γάμος, οὐκ ἂν ὁ Χριστὸς κατεδέξατο γεννηθῆναι ἀπὸ σαρκὸς ἀνθρωπίνης, ἐπειδὴ δὲ ἐγεννήθη,
30 φανερὸν ὑπάρχει ὅτι καὶ τὸν γάμον τίμιον ἔχει. Ἄλλως τε καὶ τὸν ἐν Κανᾷ γάμον αὐτὸς ηὐλόγησε καὶ διὰ θαύματος μεγάλου αὐτὸν ἐδόξασε ποιήσας τὸ ὕδωρ οἶνον. Τιμᾷ οὖν καὶ τὸν γάμον, ἀλλὰ προτιμοτέραν ἔχει τὴν παρθενίαν, διότι ὁ γάμος ἀνθρώπινον ἔργον καὶ φυσικὸν τῇ σαρκὶ ὑπάρχει καὶ ἀντὶ τῆς ἀθανασίας καὶ ἀφθαρσίας ἔδωκεν αὐτὸν ὁ Θεὸς τοῖς ἀνθρώ-
35 ποις, ἵνα κατὰ διαδοχὴν πάντοτε οἱ ἄνθρωποι διαμένωσιν, ἡ δὲ παρθενία ἀγγελικὸν ἔργον ὑπάρχει, καὶ ὑπὲρ τὴν φύσιν τὴν ἀνθρωπίνην. Καὶ ὁ μὲν γάμος ἄχρι τῆς παρούσης ζωῆς ἐνεργεῖται, ἡ δὲ παρθενία καὶ ἐν τῷ παρόντι καὶ πολλῷ μᾶλλον ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι διαμένει, καθὼς εἶπεν ὁ Κύριος πρὸς τοὺς Σαδδουκαίους ὅτι ἐν τῇ ἀναστάσει οὔτε λαμβάνουσιν οἱ
40 ἄνδρες εἰς γάμον γυναῖκας, οὔτε ἀπὸ γάμου χωρίζονται, ἀλλ' εἰσὶν ὡς ἄγγε-

λοι Θεοῦ, ἤγουν ἐν παρθενίᾳ διάγοντες. Ἐν σπηλαίῳ γεννᾶται ὁ Κύριος ταπεινῷ καὶ πενιχρῷ, ἵνα τὸν ἄνθρωπον σπήλαιον γενόμενον καὶ κατοικητήριον τοῦ λῃστοῦ καὶ ἀνθρωποκτόνου διαβόλου, τοῦ δεινοῦ καὶ παμπονήρου διαβόλου, ναὸν καὶ οἶκον ποιήσῃ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐξελάσας πρότερον καὶ ἐκσπηλαιώσας ἀπ' αὐτοῦ τὸν ἐχθρόν, τὸν ἀλαζόνα καὶ ὑπερήφανον, καὶ 5 ἵνα διδάξῃ ἡμᾶς τὴν πτωχείαν καὶ τὴν ταπείνωσιν. Ἐν φάτνῃ ἀλόγων ζῴων ἀνεκλήθη καὶ ἐτέθη ὡς νήπιον, ἵνα ἡμᾶς τῆς νηπιοφροσύνης καὶ μωρίας καὶ ἀλογίας ἀπολυτρώσηται. Νέον βρέφος ὡράθη, ἵνα καθάρῃ ἡμᾶς ἀπὸ πάσης πονηρίας καὶ παλαιότητος καὶ ποιήσῃ νέους καὶ ἀκάκους καὶ . . .

Κ. Ι. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ

ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΠΛΟΙΩΝ ΔΙΑ ΞΗΡΑΣ
ΣΟΡΒΟΛΟΣ ΚΑΙ ΜΩΑΜΕΘ Β΄

Ἓν ἀπὸ τὰ αἴτια, τὰ ὁποῖα συνετέλεσαν εἰς τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι καὶ ἡ διὰ ξηρᾶς μεταφορὰ τοῦ Τουρκικοῦ στόλου. Ἡ ὑπερνεώλκησις αὕτη δὲν συνέβαινε διὰ πρώτην φορὰν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὅπως οἱ Βυζαντινοί, καί τινες νεώτεροι συγγραφεῖς, ὑποθέτουν. Ἤδη πρὸ πέντε καὶ ἡμίσεος αἰώνων ὁ Βυζαντινὸς ναύαρχος Αὐγορρούφας (ἢ Ὠορύφας, ὅπως τὸν γράφουν οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι) διαπεραιώσας τὸν στόλον του διὰ τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου, ἐπέπεσεν ἐξ ἀπροόπτου κατὰ τῶν λυμαινομένων τὴν Πελοπόννησον Ἀράβων Κρητῶν καὶ ἐξώντωσεν αὐτούς. Ἀλλὰ καὶ εἰς χρόνους πλησιεστέρους πρὸς τὸν Μωάμεθ ἔλαβε χώραν παρόμοιον, καὶ σπουδαιότερον μάλιστα, γεγονός, τοῦ ὁποίου τὰς λεπτομερείας διέσωσαν οἱ Βενετοὶ ἱστορικοὶ καὶ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα τοῦ Βενετικοῦ Ἀρχείου.

Ἡ μικρὰ τὴν ἔκτασιν Βενετικὴ Δημοκρατία, ἔχουσα διαρκεῖς πολέμους μὲ ἰσχυροτάτους ἐχθρούς, ἠναγκάζετο νὰ καταφεύγῃ εἰς τὰς κτήσεις της, ἵνα ἐκεῖθεν στρατολογῇ μισθωτοὺς στρατιώτας. Μεταξὺ τῶν καλλιτέρων μισθωτῶν Στρατιωτῶν της (Strathioti) ἦσαν οἱ Ἕλληνες, ὅπως ἐμφαίνεται ἀπὸ διάφορα ἔγγραφα σῳζόμενα εἰς τὰ Βενετικὰ Ἀρχεῖα, τινὰ τῶν ὁποίων ἐδημοσίευσεν ὁ Κ. Σάθας, ὅστις συνέλεξε πολύτιμον ὑλικὸν διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν ὑπὸ τοὺς Βενετούς. Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τούτων Στρατιωτῶν ὑπὸ τὴν Βενετίαν, ἐκλεκτὴν θέσιν κατεῖχον οἱ καταγόμενοι ἀπὸ τὴν Κρήτην καὶ ἀποτελοῦντες ἰδιαίτερον σῶμα, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ συγκριθῇ μὲ τὸ σημερινὸν σῶμα τῶν πεζοναυτῶν. Εἷς ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι ὁ ἥρως τοῦ μεγάλου κατορθώματος, τὸ ὁποῖον ὕμνησαν οἱ Βενετοὶ ἱστορικοί, διότι δι' αὐτοῦ ἐσώθη ἡ Βενετία ἀπὸ ἀναπόφευκτον καταστροφήν.

Κατὰ τὸ 1439 ἡ Δημοκρατία, πολεμοῦσα ἐναντίον τῶν Λομβαρδῶν γειτόνων της, ὄχι μόνον ἐμειονέκτει λόγῳ τῶν στρατηγικῶν θέσεων καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πολεμιστῶν, ἀλλ' εὑρίσκετο εἰς ἀδυναμίαν, ὅπως ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τῶν δύο πόλεων, τῆς Βερώνας καὶ Μπρέσσιας, ἀπειλουμένων ἀπὸ τὸν ἐχθρόν, ὁ ὁποῖος ἠδύνατο νὰ τὰς καταστρέψῃ μὲ τὸν στόλον του, παραπλέοντα τὴν λίμνην τῆς Γάρδας, παρὰ τὴν ὁποίαν ἀμφότεραι αἱ πόλεις εὑρίσκονται.

Ἡ Βενετία εἶχεν ἕνα τῶν διασημοτέρων στρατηγῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης,

τὸν περίφημον Γκαταμελάτα, ὁ ὁποῖος ἔγραψεν εἰς τὴν Βενετικὴν Γερουσίαν τονίζων τὸν κίνδυνον καὶ ὑποδεικνύων ὅτι διὰ μόνης τῆς καταλήψεως τῆς λίμνης τῆς Γάρδας θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπενεχθῇ σπουδαῖον πλῆγμα κατὰ τοῦ ἐχθροῦ.

«Ἀλλὰ τὴν πρότασιν ταύτην τοῦ στρατηγοῦ, γράφει ὁ Βενετὸς ἱστοριογράφος Βερδιτζόττη [1], καθίστα ἀπραγματοποίητον ἡ ἔλλειψις ποταμίου συγκοινωνίας ἢ ξύλων πρὸς ἐπιτόπιον κατασκευὴν πλοίων. Μετ' ἀλλεπαλλήλους συσκέψεις, ἡ Γερουσία, σταθμίσασα τὰς ἀνυπερβλήτους δυσκολίας, ἀπέκλινεν εἰς ἐγκατάλειψιν τοῦ σχεδίου. Ἐνῷ δὲ σιωπηρῶς τὸ ἐγχείρημα εἶχε καταδικασθῆ, εἷς Ἕλλην ναυτικός, ὀνόματι Σόρβολος, γηράσας εἰς τὴν πιστὴν ὑπηρεσίαν τῆς Βενετικῆς Πολιτείας, εἶπεν ὅτι αὐτὸς ἀναλαμβάνει ὅπως ὁδηγήσῃ τὸν στόλον εἰς τὴν λίμνην τῆς Γάρδας. Ἡ ὥριμος ἡλικία τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἡ δεδοκιμασμένη καρτερία τοῦ χαρακτῆρός του συνετέλεσαν ὥστε νὰ τεθῇ ὑπὸ μελέτην ἡ πρότασις. Ἀλλ' αἱ ἤδη καλῶς ὑπολογισμέναι δυσχέρειαι ἀπεθάρρυνον ἐκ τῶν προτέρων ὅλους. Ἐπὶ τέλους ἡ Γερουσία, θεωρήσασα ὅτι ἐγχείρημα, διαφεῦγον τὴν εἰδικότητά της, ἠδύνατο νὰ δοκιμασθῇ, ἀφοῦ μάλιστα ἀνταπεκρίνετο εἰς τὰς εὐχὰς ὅλων, παρεδέχθη τὴν ἀνωτέρω πρότασιν. Οὕτω χαίρων ὁ Σόρβολος ἐπεχείρησε τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σχεδίου του.»

Ὁ ἀρχαιότερος τῶν Βενετῶν ἱστορικῶν M. Sabellico, ὁ γράψας τὸ ἔργον του ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων τῆς Γερουσίας, ἀφηγεῖται ὡς ἑξῆς τὸ σημαντικὸν γεγονός:

«Ἡ σύσκεψις τοῦ Ἀνωτάτου Συμβουλίου εἶχε διαρκέσει ἀρκετὰς ἡμέρας, ὅτε κάποιος Σόρβολος ἀπὸ τὴν Κρήτην, ὁ ὁποῖος, ὅπως πιστεύω, εἶχε προηγουμένως πολὺ ἐπιμελῶς ἰδῆ καὶ μελετήσει ἐκεῖνα τὰ μέρη, ἦλθεν εἰς τὴν Γερουσίαν καὶ ἐδήλωσεν ὅτι δὲν ἐστερεῖτο οὔτε θάρρους οὔτε ἱκανότητος, ὅπως μεταφέρῃ τὰ πλοῖα ἀπὸ τὴν πόλιν εἰς τὴν λίμνην τῆς Γάρδας. Ἐπειδὴ εἰς ὅλους ἐφαίνετο ἀδύνατον νὰ μεταφερθοῦν πλοῖα τόσον μεγάλα εἰς ἀπόστασιν διακοσίων καὶ πλέον μιλίων, πρῶτον ἤρχισαν νὰ τὸν θεωροῦν παράφρονα· μόλις ὅμως ἔμαθον ὅτι εἶναι πολὺ ἱκανὸς ἄνθρωπος, καὶ ἐπειδὴ ἐκεῖνος ἐπέμενεν εἰς τὴν γνώμην του, ἡ Γερουσία τὸν ἐξουσιοδότησε νὰ κάμῃ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἤξευρεν.

«Ἀφοῦ ὡδήγησε τὰ πλοῖα κάτω διὰ τοῦ ποταμοῦ Ἀδίγη μέχρι τῆς Βερώνας, ἔπειτα ἔζευξε βόδια ἀνὰ δύο καὶ τέσσαρα καὶ τὰ ἔσυρε μέχρις ἑνὸς σημείου ὀνομαζομένου Μάουρο. Ἐκεῖ ἐτοποθέτησε κάτω ἀπὸ τὰ πλοῖα ξύλα, τὰ ὁποῖα ὠλίσθαινον καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον κατώρθωσε, μὲ βόδια καὶ ἀνθρώπους, νὰ κυλήσῃ τὰ πλοῖα σχεδὸν διὰ μέσου ὁμαλῶν ἐδαφῶν εἰς διά-

[1] Verdizzotti, Storia Veneziana Vol. I p. 473.

στημα ἕξ μιλίων εἰς τὴν λίμνην τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου. Τὰ ἄλλα μικρότερα σκάφη ἐτοποθετήθησαν ἐπάνω εἰς μεγάλας ἁμάξας».

Ὁ Biondi λέγει ὅτι «ἦσαν δύο μεγάλαι γαλέραι καὶ τρεῖς μικρότεραι καὶ μαζὶ μὲ αὐτὰς 25 μικρὰ πλοῖα (coppani). Ἀπό τινας ἄλλους, οἱ ὁποῖοι ἦσαν παρόντες, ἔμαθον ὅτι ἦσαν δύο γαλέραι μεγάλαι, μία δ' ἐξ αὐτῶν ἐκομίσθη εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο μὴ ἐξωπλισμένη ἀκόμη».

Ὁ προμνημονευθεὶς Biondi ἔγραψε κατὰ τὸ 1455 τὸ σύγγραμμά του «Περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τῶν πράξεων τῶν Βενετῶν» ἄρα ἦτο σύγχρονος. Ὁ Σαμπέλικο, ζήσας ὀλίγον μετ' αὐτόν, ἀφηγεῖται ὅτι μετέβη ἐπιτοπίως καὶ εὗρε λείψανα τῆς ἀπιστεύτου μεταφορᾶς καὶ ἐθαύμασε τὸ μεγαλούργημα τοῦ Ἕλληνος τούτου.

Ὁ Βενετὸς ἱστορικὸς Ρομανὶν [1] συγγράψας τὸ ὀγκῶδες ἔργον του ἐπὶ τῇ βάσει ἐπισήμων ἐγγράφων τοῦ ἀρχειοφυλακείου, λέγει ὅτι ὁ στόλος τὸν ὁποῖον μετέφερε διὰ ξηρᾶς ὁ Σόρβολος ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἓξ γαλέρας καὶ εἴκοσι δύο ἄλλα μικρότερα πλοῖα. Δισχίλιοι περίπου βόες ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν μεταφοράν των, διότι δι' ἑκάστην γαλέραν ἐχρειάζοντο 120 ζεύγη. Διὰ τὴν μεταφορὰν δὲ διὰ ξηρᾶς ἐχρειάσθησαν δέκα πέντε ἡμερῶν ὑπεράνθρωποι κόποι πλείστων ἐργατῶν καὶ ἀδιάκοπος ἐποπτεία τοῦ Σορβόλου. Ἡ ἐργασία αὕτη ἐκόστισεν εἰς τὴν Βενετικὴν Δημοκρατίαν δέκα πέντε χιλιάδας δουκάτων.

Ἡ δυσκολία κυρίως τῆς ἐπιχειρήσεως ἐνέκειτο εἰς τὴν διάβασιν τοῦ ὄρους Μπάλντο, καὶ δὴ εἰς ἐποχὴν χειμῶνος, ὅτε παχὺ στρῶμα χιόνος ἐσκέπαζε τὴν ὅλην ἔκτασιν.

Ὁ στόλος, ὅστις εὑρίσκετο ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Βενετοῦ ναυάρχου Πέτρου Ζένου, ἐπροχώρησε διὰ θαλάσσης ἀπὸ τὸ στόμιον τοῦ Ἀδίγη μέχρι τῆς πόλεως Ροβερέτο. Ἀπὸ τὸ σημεῖον αὐτὸ ἡ δίοδος πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους Μπάλντο ἦτο ἄβατος. Ὁ Σόρβολος διέταξε καὶ κατεσκεύασαν ὁδὸν μὲ ξύλα, λίθους καὶ ἐπιχώσεις μέχρι τοῦ σημείου, ὅπου εὑρίσκετο εἷς καταρράκτης. Ἡ κατάβασις ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου τοῦ ὄρους ἦτο τὸ δυσκολώτερον ἔργον καὶ ἀπετέλεσε θαῦμα μηχανικῆς διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἀπῄτει μηχανικὴν ἱκανότητα καὶ σιδηρᾶν ταυτοχρόνως θέλησιν. Τῇ βοηθείᾳ δυνατῶν χονδρῶν σχοινίων, δεθέντων εἰς τὰ πλευρὰ τῶν πλοίων, ἤρχισεν ἡ καταβίβασις εἰς δρόμον, ὁ ὁποῖος ἦτο σχεδὸν κάθετος. Τοιουτοτρόπως τὰ πλοῖα ἤρχισαν κατερχόμενα πρὸς τὸν ἀπότομον κατήφορον, συγκρατούμενα ἀπὸ τὰ σχοινία, τὰ ὁποῖα ἐχαλαροῦντο κατὰ διαστήματα, χάρις εἰς τροχαλίας καὶ ξυλίνους κυλίνδρους, μέχρις ὅτου ἔφθανον εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους. Ἀπὸ ἐκεῖ μέχρι τοῦ Τόρμπολε, τοῦ πλησιεστέρου

[1] S. Romanin, Storia di Venezia vol. IV p. 197.

σημείου τῆς λίμνης, ἡ ἀπόστασις ἦτο 15 περίπου μιλίων, ἡ δὲ μεταφορὰ σχετικῶς εὔκολος.

Μόλις δ' ὁ στόλος ἔφθασεν εἰς τὸ Τόρμπολε, ὁ ναύαρχος Ζένο διέταξε τὴν κατασκευὴν προχείρου λιμένος ἐπὶ τῆς λίμνης, διὰ νὰ παραμείνουν ἐν αὐτῷ ἀσφαλῆ τὰ πλοῖα.

Τοιουτοτρόπως, κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1439, ἐπραγματοποιήθη τὸ ἀπίστευτον κατόρθωμα τῆς διὰ ξηρᾶς, καὶ δὴ δι' ὄρους, μεταφορᾶς ὁλοκλήρου στόλου, κατόρθωμα τὸ ὁποῖον τιμᾷ τὴν Ἑλληνικὴν ἐφευρετικότητα.

Ἡ Βενετία, τῆς ὁποίας πρώτη φροντὶς ἦτο νὰ ἀμείβῃ γενναίως τοὺς ὑπηρετοῦντας αὐτήν, δι' ἀποφάσεως τῆς 17 Ἰουνίου 1447 ἀπένειμεν ἐτησίαν σύνταξιν εἰς τὸν Σόρβολον δουκάτων πεντήκοντα, πλέξασα ἀληθὲς ἐγκώμιον τούτου διὰ τῆς ἀκολούθου πράξεως [1].

Cum prudens vir Nic. Sorbolo suis virtutib. et fidelissimis operationib. ac laborib. quos tulit in guerris et servitutis n-ris et presertim in conducendo galeas per montes in lacu Gardae cum tanta gloria n-ra et comodo status n-ri, electus et constitutus fuerit admiratus noster candide in qua admiraria alias fuit quondam Marcus Bocheta, et non sit conveniens suis consideratis virtutib. predictis q. deterioris sit condictionis dicti Marci, vadit pars q. dictus Nicolaus auctorit. hujus consilii sit et esse intelligato in tot. et p. tot. cum omnib. salario, modis et omnib. condictionib. quib. ultimate erat predictus q-dam Marcus Bocheto, qui habebat ducatos quinquaginta in anno.

Ὁ Βενετὸς χρονογράφος Μαρίνο Σανοῦδο, ἐν τῇ πολυτόμῳ «Χρονολογίᾳ» του (Diarii) ὀνομάζει τὸν Σόρβολον Ἀθανάσιον Carhavita. Ὑποθέτομεν ὅτι πρόκειται περὶ παραδρομῆς τοῦ συγγραφέως καὶ ὅτι τὸ Carhavita δὲν εἶναι τὸ ὄνομά του, ἀλλὰ παρεπώνυμον, ἴσως σημαῖνον τὸ ἐπάγγελμά του «Καραβίτης», ἤτοι ναυτικός. Δυστυχῶς δὲν ἔχομεν κάμμίαν ἀπολύτως πληροφορίαν περὶ τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ τοῦ ἀτόμου τοῦ Σορβόλου, ὥστε νὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐκφράσωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου σαφῆ γνώμην. Ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, τὸ γεγονὸς εἶναι ὅτι εἷς Ἕλλην πρὸ πέντε περίπου αἰώνων ἐπέτυχέ τι, τὸ ὁποῖον καὶ σήμερον ἀκόμη, ὅτε τὰ μηχανικὰ μέσα εἶναι τελειότατα, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μεγαλούργημα.

Ἄλλοι Βενετοὶ ἱστορικοὶ γράφουν ὅτι τὸ σχέδιον τῆς ὑπερνεωλκήσεως συνέλαβον ὁ Νικόλαος Σόρβολος καὶ ὁ Νικόλαος Carcavilla ἢ Caravilla. Ὁ Ρομανὶν ὅμως γράφει [2] ὅτι οἱ συλλαβόντες τοῦτο ἦσαν ὁ Σόρβολος καὶ

[1] Senato, Parte Mar. p. 21. 17 Giugno 1447.
[2] S. Romanin Ἔνθ' ἀν. IV, 196.

ὁ Blasio De Arboribus, παραπέμπει μάλιστα εἰς ἔγγραφον τοῦ Βενετικοῦ Ἀρχείου (Secrete XIV σελ. 169). Δυστυχῶς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκφέρῃ τις γνώμην θετικὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, προτοῦ ἐξετάσῃ τὰ πολυάριθμα ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα, ὡς μοῦ γράφει φίλος μου ἱστοριοδίφης ἐκ Βενετίας, ὑπάρχουν ἐκεῖ σχετικῶς μὲ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Σορβόλου. Τὸ περίεργον ὅμως εἶναι ὅτι δὲν συμφωνοῦν οἱ διάφοροι συγγραφεῖς διὰ τὸ ὄνομα τοῦ δευτέρου συνεργάτου τοῦ Σορβόλου. Ἕκαστος δίδει διαφορετικὸν ὄνομα εἰς αὐτόν. Τὸ περιεργότερον δὲ εἶναι ὅτι δύο συγγραφεῖς σύγχρονοι, ὁ χρονογράφος Biondi καὶ ὁ ἱστοριογράφος Sabellico μόνον τὸν Σόρβολον ἀναφέρουν. Ὁ δὲ Ρομανὶν βεβαιοῖ ὅτι «οἱ ἱστορικοὶ δὲν ἀναφέρουν τὸν Blasio de Arboribus». Οὐχὶ ὀλιγώτερον ἀκατανόητον εἶναι πῶς οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, οἱ περιγράψαντες τὴν μεταφορὰν διὰ ξηρᾶς τῶν πλοίων τοῦ Σουλτάνου, δὲν ποιοῦνται μνείαν τοῦ σχεδὸν συγχρόνου των γεγονότος τῆς λίμνης τῆς Γάρδας, ἀλλ' ὁ μὲν Μιχαὴλ Δούκας ἀναφωνεῖ: «Τίς ποτε ἤκουσεν ἢ εἶδε τοιοῦτον ἔργον;», ὁ δὲ Φραντζῆς ἀναφέρει μόνον τὴν μεταφορὰν τῶν πλοίων διὰ τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου.

Καὶ ἤδη γεννᾶται τὸ ἐρώτημα: Ὁ Μωάμεθ εἶχε λάβει γνῶσιν τοῦ πρὸ δέκα τεσσάρων μόλις ἐτῶν λαβόντος χώραν εἰς τὴν λίμνην τῆς Γάρδας καὶ συνεπῶς ἐμιμήθη τὸν Σόρβολον; Μήπως τις ἐκ τῶν συντρόφων τοῦ Σορβόλου, ἐπανελθὼν εἰς τὴν πατρίδα του, ἐπώλησεν εἰς τὸν Σουλτάνον τὸ μυστικὸν αὐτό; Ἢ μήπως κανεὶς ἄλλος ναυτικός, ὑπηρετῶν εἰς τὸν Τουρκικὸν στόλον, κατὰ σύμπτωσιν, ἔσχε τὴν αὐτὴν ἰδέαν, τὴν ὁποίαν ὁ Σόρβολος πρὸ 14 καὶ ὁ Αὐγορρούφας πρὸ 550 ἐτῶν συνέλαβον καὶ ἐπραγματοποίησαν; Πρόκειται δηλαδὴ περὶ συμπτώσεως ἢ περὶ μιμήσεως; Ἡ ἱστορία δὲν δύναται νὰ μᾶς διαφωτίσῃ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, καὶ θὰ ἦτο παράτολμον, μὲ τὰ ὀλίγα στοιχεῖα τὰ ὁποῖα κατέχομεν, νὰ θελήσωμεν νὰ ἀπευθύνωμεν μίαν τόσον βαρεῖαν κατηγορίαν ἐναντίον οἱουδήποτε. Πάντως τὸ γεγονὸς εἶναι ὅτι σφάλλονται οἱ συγγραφεῖς οἱ γράφοντες ὅτι πρῶτος ὁ Μωάμεθ Β'. ἐπεχείρησε τὴν διὰ ξηρᾶς μεταφορὰν στόλου.

Ὁ Βερναρδάκης εἰς τὴν «Ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως» (σελ. 72) λέγει ὅτι τὸ κατόρθωμα τοῦ Σορβόλου ἀνεκοινώθη βεβαίως εἰς τὸν Σουλτάνον ὑπό τινος Χριστιανοῦ (ἀφοῦ καὶ ὁ τὴν ὑπερνεώλκησιν ταύτην διευθύνας ἦτο Γενοβέζος) ἀπεμιμήθη δὲ καὶ ἐπραγματοποίησεν ὁ Κατακτητὴς Μωάμεθ Β'. Ὁ δὲ σύγχρονος τῆς Ἁλώσεως Λατῖνος Ἀρχιεπίσκοπος Μυτιλήνης Λεονάρδος ὁ Χῖος, εἰς τὴν περίφημον ἐπιστολήν του πρὸς τὸν Πάπαν Νικόλαον Ε', εἰς τὴν ὁποίαν ἀφηγεῖται τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, λέγει ὅτι ὁ μηχανικὸς ὁ διὰ τῶν συμβουλῶν του βοηθήσας τὸ ἔργον τοῦ Μωάμεθ ἦτο ὁ ἴδιος ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἔκαμε τὸ κατόρθωμα τῆς λίμνης τῆς Γάρδας. Ἀλλ' ἄλλη σχετικὴ πληροφορία ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν ὑπάρχει.

Ὁ Α. Μουστοξύδης (Ἑλληνομνήμων σελ. 92) ὁμιλῶν περὶ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων τῶν ἀσχοληθέντων μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο λέγει: «Ἀλλ' αὐτοὶ οὗτοι οἱ ἱστορικοὶ διὰ τὴν μεγάλην τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἰταλῶν πρὸς ἀλλήλους συναλλαγὴν καὶ ἐπιμιξίαν, δὲν ἠδύναντο νὰ ἀγνοῶσι τὰ κατὰ τὸν Σόρβολον καὶ ὤφειλον ἴσως ὀρθότερον νὰ πιστεύσωσιν ὅτι ὁ Ἕλλην οὗτος, ὠφελήσας τοὺς ἀλλοεθνεῖς, ἔδωκεν ὄχι ἐκ προνοίας εἰς τὸν Μωάμεθ τὸ παράδειγμα ἐπιχειρήματος, οὗτινος ἡ μίμησις ἀπέβη ὀλεθρία εἰς τὸ ἔθνος».

Πάντως θέλει ἀπομείνει ἱστορικὸν μυστήριον ἄλυτον τὸ ἂν ὁ Μωάμεθ ἐπληροφορήθη ἀπὸ τὸν Σόρβολον ἢ ἄλλον τινά, Ἕλληνα ἢ Βενετόν, τὸν τρόπον τῆς διὰ ξηρᾶς μεταφορᾶς τῶν πλοίων εἰς τὴν λίμνην τῆς Γάρδας καὶ ἂν ὁ Σόρβολος ἤ τις τῶν ὀπαδῶν του κατέστρωσε τὸ σχέδιον, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Τουρκικὸς στόλος μετεφέρθη εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον κατὰ τὴν τραγικὴν Ἅλωσιν.

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΙΡΟΦΥΛΑΣ

Ο ΟΣΙΟΜΑΡΤΥΣ ΔΑΜΙΑΝΟΣ Ο ΝΕΟΣ

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΟΣΙΟΜΑΡΤΥΡΟΣ ΔΑΜΙΑΝΟΥ ΤΟΥ ΝΕΟΥ

I

Τῷ 1805 ἐξεδόθη τύποις «Ἑνετίησιν παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων» «Ἀσματικὴ ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις ὁσιομάρτυρος Δαμιανοῦ τοῦ ἐκ Μυριχόβου, ᾗ ἐμπεριείληπται καί τις κανὼν παρακλητικὸς πρὸς τὸν τίμιον Πρόδρομον ἐπὶ ἀσθενοῦντας ἢ καὶ ἄλλως εἰς συμφορὰς καὶ περιπετείας τελοῦντας ψαλλόμενος, ποιηθεῖσα μὲν παρὰ τοῦ ἐν ἱερομονάχοις Διονυσίου τοῦ ἐπιλεγομένου Παπαδοπούλου, προτροπῇ δὲ τοῦ πανοσιωτάτου ἀρχιμανδρίτου τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Λαρίσσης κυρίου Ἰακώβου νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα σπουδῇ καὶ φιλοτίμῳ δαπάνῃ τοῦ τιμιωτάτου κυρίου Βησσαρίωνος Χ. Γεωργίου ἀρτοπωλητοῦ, τοῦ ἐκ Λαρίσσης εἰς χρῆσιν τῶν τὴν τούτου μνήμην κατ᾽ ἔτος τελούντων καὶ τῶν ἄλλων εὐσεβῶν, ὅσοι τιμᾶν τὸν ἅγιον βούλονται» (σελ. 52).

Ἐν ἀρχῇ (σ. 3 καὶ 4) προσφώνησις τοῦ Βησσαρίωνος Χ. Γεωργίου φέρουσα χρονολογίαν «αωδ´ Σεπτεμβρίῳ» «τῷ πανοσιωτάτῳ καὶ σεβασμίῳ μοι ἀρχιμανδρίτῃ κυρίῳ κυρίῳ Ἰακώβῳ» ἐν ᾗ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἀναφέρει ὅτι ἀνατίθησι τὴν ἀκολουθίαν ταύτην αὐτῷ «ἐπειδὴ γινώσκει ὅτι καὶ πρὸς τὸν ἅγιον λίαν εὐλαβῶς διάκειται καὶ μάλιστα πρὸ πολλοῦ τὴν τούτου ἀκολουθίαν ἰδεῖν εἰς φῶς ἐπεθύμει, ὡς καὶ τὴν αὐτῆς μετάνοιαν εἰς τὸ ἐκείνου μονύδριον ἔχουσα» καὶ παρακαλῶν λέγει «δι᾽ ἐπιστασίας τῆς σῆς ἐμῶν δὲ ἀναλωμάτων σπούδασον τοῖς τύποις ἐκδοῦναι» (σ. 4).

Ἔπειτα (σ. 5 καὶ 6) ἀπάντησις τοῦ Ἰακώβου φέρουσα χρονολογίαν «αωδ´ Ὀκτωμ.» «τῷ τιμιωτάτῳ καὶ χρησιμωτάτῳ κυρίῳ Βησσαριῶνι Χ. Γεωργίῳ», ἐν ᾗ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, εὐχαριστεῖ αὐτὸν διὰ τὴν δωρεὰν πρὸς ἐκτύπωσιν τῆς ἀκολουθίας «ἧς τινος οἵ τε ἐν τῇ αὐτῇ μονῇ πατέρες καὶ οἱ ἄλλοι τῶν εὐσεβῶν ὑστερούμενοι καὶ τῆς τοῦ ἁγίου μνήμης ἐτησίως ἐφισταμένης μὴ ἔχοντες κατὰ τὸ εἰκὸς τιμᾶν αὐτὸν λίαν ἐπὶ τούτῳ ἠθύμουν τε καὶ ἤσχαλλον» (σ. 5).

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω ἕπεται ἡ ἀκολουθία (σ. 7-43) καὶ ἀκολουθεῖ «ὁ παρακλητικὸς κανὼν πρὸς τὸν τίμιον Πρόδρομον» (σ. 44-52).

II

Ἐν τῇ πανεπιστημιακῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Τυβίγγης ὑπάρχουσι δύο χειρόγραφα περιέχοντα τὴν ἀκολουθίαν Δαμιανοῦ τοῦ νέου, τὸ ὑπ᾽ ἀριθμὸν

Mb 31 (φύλ. 3α-15β) καὶ τὸ ὑπ' ἀριθμὸν Mb 37 (φύλ. 11-20). (Πρβλ. κατάλογον Schmid σ. 58 καὶ 73)[1].

Τῶν χειρογράφων τούτων ζητήσας ἔλαβον φωτογραφικὰ ἀποτυπώματα τῇ μεσολαβήσει τοῦ διαπρεποῦς ἐν Λειψίᾳ ἐφημερίου τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος παν. Θεολόγου Παρασκευαΐδου, ἀρχιμανδρίτου, ὃν καὶ ἐνταῦθα εὐχαριστῶ. Ἐν τῷ πρώτῳ τῶν χειρογράφων τούτων ἐν φύλλῳ 3α ἐν μὲν τῇ ἄνω ᾤᾳ, ἀναγινώσκομεν «Attulit e Constandinopoli Tybingem D. D. Steph. Garlachius et mihi M. Martino Crusio 30 Junii D. D. 1581» ἐν δὲ τῇ κάτω 11 Decemb. 1572 Gerlachius Tybingem attulit», ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ἐν φύλλῳ 20 ἐν τέλει «Discripsit mihi M. Martino Crusio Jacobus Maier Biniccisis, θεράπων meus 1581 mense Aprilii».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω σημειώσεων γίνεται δῆλον ὅτι τὴν πρώτην ἀκολουθίαν τοῦ Δαμιανοῦ ἔστειλεν εἰς Τυβίγγην ὁ Γερλάχιος τῷ 1572, τῷ δὲ 1581 ἐδωρήθη αὕτη τῷ Κρουσίῳ κατὰ μῆνα Ἰούνιον, κατὰ τὸ αὐτὸ δ' ἔτος κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον ἀντεγράφη αὕτη ὑπὸ τοῦ Φιλίππου Μάγερ, τοῦ βοηθοῦ φοιτητοῦ τοῦ Κρουσίου, καὶ ἐδόθη αὐτῷ. Ἐκ τῆς παραβολῆς τῆς δευτέρας ἀκολουθίας πρὸς τὴν πρώτην πιστοῦται ὅτι ἡ δευτέρα εἶναι ἀκριβὲς ἀντίγραφον τῆς πρώτης.

Ἐν τῇ κάτω ᾤᾳ τῆς πρώτης ἀκολουθίας (φ. 3α) ὑπάρχει ἡ σημείωσις «Ὁ Ρενδίνης D. Damascinus cujus putatur fuisse propinquus hic Damianus» καὶ τῇ κάτω ᾤᾳ τῆς δευτέρας ἀκολουθίας (φ. 11α) «Ὁ Ρενδίνης. Hoc manu Theodosii Zygomalae scriptum erat: reliqua omnia manu τοῦ Ρενδίνης[2]. Hic vocatur D. Damascenus: cujus putatur propinquus fuisse hic Damianus».

Τίς ὁ συγγράψας τὴν ἀκολουθίαν ταύτην δὲν γνωρίζομεν, ἐκ τοῦ σημειουμένου ὅμως ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ «εἰς τὸν ὄρθρον. Ὁ κανὼν οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ᾄσμασι τιμῶ Δαμιανὸν ἀξίως, ἐν δὲ τοῖς Θεοτοκίοις Ματαῖος» γίνεται δῆλον ὅτι ὁ γράψας τὴν ἀκολουθίαν ἐκαλεῖτο Ματθαῖος.

Παραβάλλοντες τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Δαμιανοῦ τὴν περιεχομένην εἰς τοὺς δύο μνημονευθέντας κώδικας τῆς Τυβίγγης πρὸς τὴν ἔντυπον ἀκολουθίαν αὐτοῦ παρατηροῦμεν ὅτι αὕτη εἶναι τελείως διάφορος ἐκείνων συμφωνοῦσα μόνον ἐν τούτῳ πρὸς αὐτὰς ὅτι καὶ αἱ τρεῖς περιέχουσι τὸ αὐτὸ

[1] Ὁ σοφὸς καθηγητὴς κ. Β. Α. Μυστακίδης ἐν τοῖς «Θετταλικοῖς σημειώμασι» γράφων περὶ Κρουσίου ἀναφέρει τὰ ἄνω χειρόγραφα. Ἐκ τῆς μελέτης ταύτης ἐπληροφορήθην περὶ τῆς ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Τυβίγγης ἀποκειμένης ἀκολουθίας τοῦ Δαμιανοῦ, καταγομένου ἐκ Μυριχόβου τῆς Θεοσώστου παροικίας μου.

[2] Πρόκειται περὶ τοῦ ἐξόχου θεολόγου τοῦ 16ου αἰῶνος Δαμασκηνοῦ τοῦ Στουδίτου, Ἐπισκόπου τῆς κατὰ Μακεδονίαν Λιτῆς καὶ Ρενδίνης. Πβ. τὰ προλεγόμενα τῆς ἐμῆς ἐκδόσεως, Ἀκολουθία τοῦ νεοφανοῦς μάρτυρος Νικολάου τοῦ ἐξ Ἰχθύος. Ἀθῆναι 1930.

συναξάριον τοῦ ἁγίου Δαμιανοῦ. Μικραὶ παραλλαγαὶ παρατηρούμεναι μεταξὺ τοῦ συναξαρίου τοῦ ἁγίου τῶν δύο κωδίκων τῆς Τυβίγγης καὶ τοῦ τῆς ἐντύπου ἀκολουθίας ἐξηγοῦνται ἐκ τῆς κακῆς ἀντιγραφῆς, τῆς γενομένης ὑπὸ τοῦ Διονυσίου, ἴσως δὲ καὶ τῆς τάσεως αὐτοῦ πρὸς διόρθωσιν.

III

Ἔν τινι κώδικι, ὃν ηὐτύχησα νὰ εὕρω παρερριμμένον ἐν τῇ διαλελυμένῃ καὶ ἐρήμῳ Μονῇ τῆς ἁγίας Τριάδος Σιάμου[1], εὕρηται καὶ ἡ ἀκολουθία τοῦ Δαμιανοῦ τοῦ νέου καταλαμβάνουσα τὰ φύλλα 111α-121β. Ἡ ἀκολουθία αὕτη εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν ἐν τοῖς κώδιξι τῆς Τυβίγγης περιεχομένην μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι τὸ Συναξάριον τοῦ ἁγίου ἔχει τεθῆ ἐν τέλει τῆς ἀκολουθίας, ἐνῷ ἐν τοῖς κώδιξι τῆς Τυβίγγης μεταξὺ τῆς ἕκτης καὶ ἑβδόμης ᾠδῆς. Τὸν κώδικα τοῦτον τοῦ Σιάμου, ἀφοῦ ἐμελέτησα καὶ ἀντέγραψα τὰ ἐν αὐτῷ ἀνέκδοτα, ἐν οἷς καὶ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Δαμιανοῦ τοῦ νέου, ἐδώρησα εἰς τὸ Σπουδαστήριον τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστημίου, οἱ καθηγηταὶ τῆς ὁποίας δι' ἐγγράφου τοῦ κοσμήτορος ηὐχαρίστησάν με διὰ τὴν πολύτιμον δωρεάν[2].

IV

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ἔχομεν δύο διαφόρους ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου Δαμιανοῦ τοῦ νέου, τοῦ ἐκ τοῦ χωρίου Μυριχόβου[3], τὴν ὑπὸ τοῦ Διονυσίου τοῦ ἐπιλεγομένου Παπαδοπούλου, ἥτις ἔχει καὶ τύποις ἐκδοθῆ, καὶ τὴν τοῦ Ματθαίου, ἥτις εὕρηται ἐν τοῖς εἰρημένοις κώδιξι τῆς Τυβίγγης καὶ ἐν τῷ κώδικι τῆς ἁγίας Τριάδος Σιάμου καὶ εἶναι ἀνέκδοτος[4].

Τὴν ἀνέκδοτον ταύτην ἀκολουθίαν ἐκδίδομεν κατωτέρω ἐκ τῶν εἰρημένων κωδίκων καὶ δὴ τοῦ τῆς μονῆς τῆς ἁγίας Τριάδος, ὅστις εἶναι ἀρχαιότερος τῶν κωδίκων τῆς Τυβίγγης, ὡς ἐκ τῆς γραφῆς γίνεται δῆλον.

Ἐν τῷ κειμένῳ τῶν κωδίκων ἐλάχιστα σφάλματα ὑπάρχουσιν, ἅτινα διωρθώσαμεν, χωρὶς νὰ ἀναφέρωμεν αὐτά, καθ' ὅσον ταῦτα καὶ ἐλάχιστα εἶναι καὶ ἀνάξια λόγου.

[1] Πρβλ. τὴν ἐμὴν πραγματείαν Αἱ ἱεραὶ Μοναὶ τῆς Πίνδου, ἐν Ἀθήναις 1929 σ. 19.

[2] Περιγραφὴν τοῦ κώδικος ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ (ἀρ. 3 τῆς 18 Ἰανουαρίου 1930) ὁ ἐκ τῶν καθηγητῶν τῆς Σχολῆς ταύτης κ. Κ. Δυοβουνιώτης.

[3] Ἐν τῷ χωρίῳ Μυριχόβῳ τιμᾶται ἔτι ὑπὸ τῶν χωρικῶν ἡ μνήμη τοῦ ἁγίου Δαμιανοῦ τοῦ νέου. Ἀναζητήσαντες τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου ἐν τῷ ἐνοριακῷ ναῷ τοῦ χωρίου δὲν εὕρομεν αὐτήν. Εὐτυχῶς τὴν εὕρομεν ἐν τῷ τέμπλῳ τοῦ ἀρχαίου παρεκκλησίου τῶν Ταξιαρχῶν. Ταύτην παραθέτομεν ἐκ φωτογραφίας γενομένης κατ' ἐντολὴν ἡμῶν.

[4] Μὴ διαμένων ἐν Ἀθήναις, δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξετάσω τίς οὗτος ὁ Ματθαῖος, ὅστις ἀναμφιβόλως θὰ εἶναι γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλων ὁμοίων συνθέσεων. Ὁμοίως δὲν ἐξηκρίβωσα τίς ὁ Διονύσιος Ἱερομ. Παπαδόπουλος ὁ συνθέτης τῆς ἐκδιδομένης ἑτέρας ἀκολουθίας τοῦ ὁσίου. Ὁ ἕτερος ἀναφερόμενος ἀρχιμ. τῆς Μητροπόλεως Λαρίσσης Ἰάκωβος εἶναι γνωστὸς ἐκ χειρογράφων, ἅτινα κατέλιπε περὶ τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγ. Ἀχιλλείου Λαρίσσης καὶ περὶ ἄλλων τινῶν. (Πβ. Προμηθέα Βόλου 1891 ἀρ. ΑΒ').

Μὴν Φεβρουάριος εἰς τὰς ιδ΄ μνήμη τοῦ ἁγίου ὁσιομάρτυρος Δαμιανοῦ. Ἑσπέρας εἰς τὸ Κύριε ἐκέκραξα στιχηρὰ προσόμοια. Ἦχος α΄ τῶν οὐρανίων ταγμάτων.

Τῶν Λαρισσαίων τὰ πλήθη σκίρτα καὶ χόρευε· Δαμιανὸς γὰρ ὄντως νῦν ὑμῖν φύλαξ ὤφθη γενναίως μαρτυρήσας, ὃς τοῦ ἐχθροῦ τὰς μηχανὰς ἐτροπώσατο καὶ τοὺς ἀθέους κατέβαλεν ἀνδρικῶς ἀπελέγξας τούτους ἄφρονας.

Τῶν μοναζόντων ἡ δόξα καὶ τῶν μαρτύρων σφραγίς, Δαμιανὲ γενναῖε, τὰς ἐπάρσεις καθεῖλες τῶν μὴ ὁμολογούντων ἕνα Θεὸν τρισὶ προσώποις ὑμνούμενον, διὸ στεφάνους ἐδέξω παρὰ Χριστοῦ ὑπὲρ οὗ στερρῶς ἐνήθλησας.

Ἀγάλλου, χόρευε, σκίρτα σύλλογος πᾶς τῶν πιστῶν· ἰδοὺ γὰρ ὁ γενναῖος ῥαβδισμοὺς ὑπομείνας καὶ ὕβρεις καὶ βασάνους ἐν μέσῳ ἐχθρῶν τὸν Χριστὸν οὐκ ἠρνήσατο, ἀλλ᾽ ἀνδρικῶς πάντα φέρων Δαμιανὸς μέχρι τέλους ἐστεφάνωται.

Δόξα. Ἦχος δ΄.

Τὸν φαεινὸν φωστῆρα καὶ μάρτυρα γενναῖον, πιστοί, Δαμιανὸν εὐφημήσωμεν· οὗτος γὰρ τῶν ἀθέων Ἀγαρηνῶν τὰς βλασφήμους πεύσεις εἰς ἀέρα διέλυσε καὶ τῇ ὀρθοδόξῳ πίστει πάντας τοὺς πιστοὺς ἐμμένειν ἐδίδαξε πεπλανημένους ἐπιστρέψας πρὸς φῶς θεογνωσίας λόγοις αὐτοὺς καὶ θεοσημείοις πιστωσάμενος, διὸ καὶ τὸν ἀμαράντινον παρὰ τοῦ ἀθλοθέτου Χριστοῦ ἐδέξατο στέφανον πρεσβεύων ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

Εἰς τὰ στιχηρὰ προσόμοια. Ἦχος α΄. Πανεύφημοι μάρτυρες.

Νηστείᾳ τὸ σῶμά σου σοφὲ ὅλον ἀπεκάθηρας καὶ ἀγρυπνίᾳ σὺν δάκρυσι· διὸ καὶ γέγονας οἶκος τῆς Τριάδος, ἣν καὶ ὡμολόγησας ἐνώπιον τυράννων, μακάριε, τὰς ἀπειλὰς αὐτῶν εἰς οὐδὲν λογισάμενος, ταύτην ἔχων, Πάτερ, δυναμοῦσάν σε.

Γενναίως ἀντέστης τῷ ἐχθρῷ, μάρτυς πολυύμνητε Δαμιανέ, καὶ κατήσχυνας τοῦτον καὶ ἔλυσας τὰς ἐνέδρας πάσας καὶ τὰς μηχανὰς αὐτοῦ καὶ πάντας τοὺς πιστοὺς καθωδήγησας πρὸς τὴν εὐσέβειαν, δι᾽ ἥν, μάκαρ, τέλος εἴληφας μαρτυρίου, ὅθεν ἀνυμνοῦμέν σε.

Ῥαβδισμοὺς ὑπέμεινας στερρῶς καὶ στρεβλώσεις, πάνσοφε, διὰ τὸν πάντων δεσπόζοντα καὶ τέλος ἔλαβες μαρτυρίου δρόμον· ὅθεν ἐκδυσώπησον, Θεόν, Δαμιανέ, μάρτυς ἔνδοξε, ὑπὲρ τῶν πίστει σου ἐκτελούντων τὸ μνημόσυνον λυτρωθῆναι πειρασμῶν καὶ θλίψεων.

Δόξα. Ἦχος πλ. β΄.

Ἡ Λάρισσα εὐφράνθητι σήμερον ἐπὶ τῇ ἐνδόξῳ ἀθλήσει τοῦ νέου ὁσιομάρτυρος Δαμιανοῦ ὕμνοις ᾀσματικοῖς τοῦτον γεραίρουσα· ἐκ σοῦ γὰρ ἀληθῶς ἐν τοῖς ἐσχάτοις καιροῖς, ὡς ἀστὴρ φαεινὸς ἐξανέτειλε τὸ σκότος λύων τῆς ἀγνωσίας καὶ τοὺς πιστοὺς φωτίζων ψυχικῶν καὶ σωματικῶν παθημάτων αὐτοὺς ῥυόμενος· διὸ μεγαλοφώνως τούτῳ βόησον· ὦ στρατιῶτα τοῦ Χριστοῦ καὶ μάρτυς ἀήττητε, ὡς παριστάμενος τῷ θρόνῳ τῆς τρισυποστάτου θεότητος ἐκτενῶς αὐτὴν ἱκέτευε ὑπὲρ τῶν πίστει καὶ πόθῳ τελούντων τὴν ἱερὰν καὶ πανένδοξον μνήμην σου.

Εἰς τὸν ὄρθρον κανὼν οὗ ἡ ἀκροστιχὶς Ἄσμασι τιμῶν Δαμιανὸν ἀξίως, ἐν δὲ τοῖς Θεοτοκίοις Ματαῖος: Ὠδὴ α΄ ἦχος δ΄ Ἀνοίξω τὸ στόμα μου.

Ἀγάλλου καὶ χόρευε, Λάρισσα πόλις, καὶ σκίρτησον· ἐν σοὶ γὰρ ἐνήθλησε Δαμιανὸς ὁ στερρὸς καὶ κατέβαλε τὰ θράση τῶν βαρβάρων σθένει δυναμούμενος τοῦ παντοκράτορος.

Σήμερον εὐφραίνονται χοροὶ ὁσίων καὶ ἄνθρωποι τὸν κτίστην δοξάζοντες Δαμιανῷ τῷ στερρῶς ἐναθλήσαντι δύναμιν παρασχόντα ἐξ ὕψους ἀήττητον ὑπὲρ τῆς πίστεως.

Μεγίστων ἐπέτυχες στεφάνων, πάτερ πανόλβιε, ὁσίων τὸ καύχημα καὶ τῶν μαρτύρων σφραγίς· ὅθεν μέμνησο ἡμῶν τῶν ἐκτελούντων τὴν μνήμην σου σήμερον παρὰ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ. Θ΄.

Μαρία πανάχραντε, τοῦ κόσμου σκέπη καὶ καύχημα, τοὺς δούλους σου φύλαττε, τὸν σὸν υἱὸν καὶ Θεὸν τοὺς δοξάζοντας καὶ σὲ ὁμολογοῦντας παρθένον ἀμόλυντον καὶ ἀπειρόγαμον.

Ὠδὴ γ΄. Τοὺς σοὺς ὑμνολόγους.

Ἀγγέλων χοροὶ καὶ Ἀποστόλων, μαρτύρων καὶ πάντων προφητῶν καὶ ἀσκητῶν τὰ τάγματα ἐν σοὶ νῦν ἐπαγάλλονται ὑπὲρ Χριστοῦ ἀθλήσαντι, Δαμιανὲ μάρτυς ἔνδοξε.

Σιγάτωσαν γλῶσσαι τῶν ἀπίστων καὶ πάντων ὁμοῦ τῶν οὐκ ὀρθῶς φρονούντων τὰ ἡμέτερα Δαμιανὸν τωθάζουσαι· Θεὸν γὰρ ὡμολόγησε τρισὶ προσώποις ὑμνούμενον.

Ἱκέτευε, μάκαρ, τὸν Σωτῆρα ῥυσθῆναι πταισμάτων χαλεπῶν τοὺς πόθῳ σε γεραίροντας καὶ πίστει, ἑορτάζοντας τὴν ἱεράν σου ἄθλησιν, Δαμιανὲ γενναιότατε.

Ἁγία Παρθένε Θεοτόκε, ἡ μόνη Χριστὸν ὑπερφυῶς ἐν μήτρᾳ σου βαστάσασα, τοῦτον ἀεὶ ἱκέτευε ῥυσθῆναι πάσης θλίψεως τοὺς εὐσεβῶς ἀνυμνοῦντάς σε.

Καθ. ἦχος α΄ Τὸν τάφον σου Σωτήρ.

Συμφώνως οἱ πιστοὶ εὐφημήσωμεν ὕμνοις Χριστοῦ τὸν ἀθλητήν· ἀνδρικῶς γὰρ καθεῖλε τὸ κράτος τοῦ ἀλάστορος καὶ τὴν πίστιν ἐκήρυξε μέσον σήμερον, τῶν ἀνομούντων καὶ τούτοις μὴ φρονεῖν ὀρθῶς ἀλλ᾽ ἀσεβῶς ἐπεφώνει Χριστῷ μὴ ὑπείκουσιν.

Ἕτερον. Ἐπεφάνης σήμερον.

Ὡς ἀστὴρ λαμπρότατος ἐκ τῆς Λαρίσσης ἀνεφάνης ἔνδοξε μάρτυς τοῦ Χριστοῦ Δαμιανέ, διὸ τοὺς δούλους σου φύλαττε, τοὺς ἐκτελοῦντας τὴν μνήμην σου πάντοτε. Θ'.

Παναγία Δέσποινα ἡ προστασία καὶ πιστῶν βοήθημα σῷζε ποικίλων πειρασμῶν τοὺς σὲ κυρίως δοξάζοντας, Θεοῦ μητέρα καὶ πόθῳ γεραίροντας.

Ὠδὴ δ'. Ὁ καθήμενος ἐν δόξῃ.

Τὸν γενναῖον στρατιώτην τοῦ Χριστοῦ καὶ λαμπρότατον τῶν ὁσίων στίφη καὶ τὰ τῶν ἀνθρώπων ὑμνήσατε τὸν καθελόντα τὸ κράτος τοῦ ἀλάστορος, τοῦ δεινοῦ καὶ δολίου ἡμῶν πολεμήτορος.

Ἱερῶς ψυχὴν καὶ σῶμα κατεκόσμησας ἔνδοξε ἐγκρατείας πόνοις· ὅθεν σοι σαφῶς ἐπεφοίτησε τοῦ παρακλήτου ἡ χάρις καὶ ἀνέδειξέ σε, παμμάκαρ, στερρὸν καὶ ἀήττητον μάρτυρα.

Μακαρίως σου τὸν βίον διετέλεσας, ὅσιε, μακαρίων ὄντως παρὰ τοῦ Σωτῆρος ἐπέτυχες καὶ ἀκηράτων στεφάνων· ὅθεν μέμνησο τῶν πιστῶν σου τελούντων τὴν μνήμην πανένδοξε. Θ'.

Τὴν μητέρα τοῦ ὑψίστου δεῦτε πάντες ὑμνήσωμεν, τὴν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ Ἀδὰμ ἡμᾶς ἀπαλλάξασαν καὶ βασιλείας τῆς ἄνω ἀναδείξασαν κληρονόμους καὶ φίλους Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν.

Ὠδὴ ε'. Ἐξέστη τὰ σύμπαντα.

Ὦ νῦν τοῖς τελοῦσί σου γενοῦ τὴν μνήμην, ὅσιε, φύλαξ καὶ μεσίτης πρὸς τὸν κτίστην ῥυσθῆναι πάντας ἐπηρειῶν τοῦ ἐχθροῦ καὶ τὰς τῶν βαρβάρων μηχανὰς τελείως ἀφάνισον τοῦ Χριστοῦ μάρτυς ἔνδοξε.

Δαιμόνων ἀπέλασον τὰς παρατάξεις ὅσιε τὰς κατὰ τῶν πιστῶν ἐγειρομένας τῇ μεσιτείᾳ τῇ πρὸς Θεόν σου ἀεί, πρὸς αὐτὸν γὰρ κέκτησαι σαφῶς παρρησίαν ἔνδοξε· δι' αὐτὸν γὰρ ἐνήθλησας.

Ἀγάλλεται σήμερον ἀνθρώπων φύσις ἅπασα πλοῦτον κεκτημένη σε τοιοῦτον ἄσυλον ὄντως καὶ πρὸς τὸν πάντων Θεὸν πρέσβυν δυνατώτατον ὁμοῦ. Πάντας οὖν, μακάριε, τοὺς ὑμνοῦντάς σε φύλαττε. Θ'.

Θεὸς σάρκα εἴληφεν ἐκ μήτρας σου πανάχραντε καὶ τοὺς ἁμαρτίᾳ κρατουμένους ἔσωσε πάντας καὶ πρὸς τὴν ὄντως ζωὴν αὖθις ἐπανήγαγε· διὸ πάντες σε γεραίρομεν καὶ πιστῶς μακαρίζομεν.

Ὠδὴ στ'. Τὴν θείαν ταύτην καί:

Μαρτύρων ὤφθης συνόμιλος, ὁσίων καὶ δικαίων ὁμόσκηνος, μάρτυς ἀήττητε, διὸ τοὺς δούλους σου φύλαττε βελῶν τοῦ διαβόλου ἀπολυτρούμενος.

Ἰσχύϊ πάσας ἠφάνισας τὰς πεύσεις τῶν ἀπίστων, πανένδοξε, τοῦ παντοκράτορος· ὅθεν τὴν ἧτταν μὴ φέροντες οἱ ἄνομοι πυρί σε κατέκαυσαν.

Ἀγγέλους, πάτερ, ἑώρακας, ὡς πάλαι Ἰακὼβ ὁ θεσπέσιος, πρὸ τῆς ἀθλήσεως, οἵ σοι τὴν τρίβον ὑπέδειξαν, δι' ἧς ἀπῆλθες μάκαρ πρὸς τὰ οὐράνια. Θ'.

Ἁγνὴ παρθένε πανάμωμε, μητέρα τοῦ Θεοῦ σε γινώσκομεν καὶ μεγαλύνομεν ἀναβοῶντές σοι πάναγνε τὸ χαῖρε τοῦ ἀγγέλου καὶ ἀνακράζοντες.

Κοντ. Ἦχος δ'. Ὁ ὑψωθεὶς ἐν τῷ σταυρῷ.

Τῶν ἀσεβῶν Ἀγαρηνῶν τὰς ἐπάρσεις ὁ τοῦ Χριστοῦ ἀναδειχθεὶς ἀθλοφόρος Δαμιανὸς ἀνδρείως κατεπάλαισε πάσας καὶ κατέβαλε καὶ εἰς τέλος καθεῖλεν· ὅθεν οὖν συνάχθητε οἱ πιστοὶ μετὰ πόθου ἀναβοῶντες μάρτυς σῷζε τοὺς πόθῳ τελοῦντας τὴν μνήμην σου.

Ὁ Οἶκος.

Ὕμνοις ἅπαντες πιστοὶ τὸν Θεὸν μεγαλύνωμεν, τὸν καθ' ἑκάστην ἐν ἡμῖν μεγάλα καὶ παράδοξα ἐργαζόμενον θαύματα, τὸν ῥυόμενον ἡμᾶς ἀπὸ ποικίλων πειρασμῶν καὶ ἀναδείξαντα ἐν τοῖς ἐσχάτοις καιροῖς τὸν ἔνδοξον Δαμιανὸν γενναῖον, καὶ ἀήττητον μάρτυρα· οὗτος γὰρ ἀνδρικῶς τῇ δυνάμει τοῦ Χριστοῦ τὰς συμπλοκὰς τῶν ἀσεβῶν διέλυσε, τὴν ὀρθόδοξον πίστιν τρανῶς κηρύξας. Αὐτῷ οὖν πιστῶς ἐκβοήσωμεν, μεγαλομάρτυς ἀθλητὰ ὡς ἔχων παρρησίαν πρὸς τὸν Χριστὸν τόν σε δοξάσαντα σῷζε τοὺς πόθῳ τελοῦντας τὴν μνήμην σου.

Ἐν ἔτει ͵ζοςᵠ' μηνὶ Φεβρουαρίῳ ιδ' ἄθλησις τοῦ ἁγίου ὁσιομάρτυρος Δαμιανοῦ τοῦ νέου. Στίχοι.

Δαμιανὸν φλέγουσι παῖδες ἀνόμων
Ὀρθῶς φρονοῦντα δημιουργὸν τῶν ὅλων,
Πυρὶ τετάρτῃ Δαμιανὸν δεκάτῃ τε φλέξαν. 5

Οὗτος ὁ ὅσιος μεγαλομάρτυς τοῦ Χριστοῦ Δαμιανὸς ὑπῆρχεν ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ σουλτὰν Σελὴμ ἐκ τῆς δευτέρας τῶν Θετταλῶν ἐπαρχίας ὁρμώμενος, ἐκ κώμης Ῥίχοβον ὀνομαζομένης, πατέρων εὐσεβῶν μὲν ἄλλως τε δὲ λιτῶς τὸν βίον διαγόντων. Οὗτος οὖν ἔτι νέαν ἄγων τὴν ἡλικίαν τὸν μονήρη βίον ἐπόθησε καὶ τὴν θρεψαμένην καταλιπὼν ἣ ποδῶν εἶχε τὸ περιώνυμον **10** ὄρος, τὸν Ἄθω φημί, κατέλαβε καὶ εἰς ἓν τῶν ἐκεῖ μοναστηρίων, ὃ τοῦ Φιλοθέου ὀνομάζεται, παραγενόμενος τὴν κόμην ἐκάρη τὸ τῶν μοναχῶν ἀμφιασάμενος σχῆμα. Χρόνον δὲ μικρὸν τῇ μονῇ ταύτῃ προσκαρτερήσας τῇ μοναδικῇ πολιτείᾳ ἐπρόκοπτεν, εἶτα μείζονος ἀρετῆς ἐφιέμενος κατέλιπε τὴν μονὴν καὶ πρός τινα τῶν κατὰ μόνας ἀσκουμένων σημειοφόρων ἄνδρα, ᾧ **15** Δομέτιος τοὔνομα, ἀφίκετο, μεθ' οὗ χρόνους τρεῖς μικροῦ δέοντας νηστείᾳ

καὶ ἀγρυπνίᾳ καὶ τῇ λοιπῇ σκληραγωγίᾳ τρυχόμενος διετέλεσε. Τοσοῦτον δὲ ἐπέδωκεν ἑαυτὸν τῇ ἀρετῇ ὥστε καὶ φωνῆς θείας ἀκοῦσαι λεγούσης αὐτῷ. Δαμιανὲ οὐ μόνον τὸ ἑαυτοῦ δεῖ σε ζητεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῶν ἑτέρων κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον. Τοιαύτης τινὸς φωνῆς ἀξιωθεὶς κατέλαβε τὴν Θετταλίαν τὴν ἔρημον καταλιπὼν καὶ εἰς τὰ τοῦ Ὀλύμπου Τέμπη παραγενόμενος τὰς ἐκεῖ κώμας ἐκήρυττε λαμπρᾷ τῇ φωνῇ τὸ μετανοεῖτε, πολλοὺς δὲ πρὸς θείας ὁδοὺς πορεύεσθαι καὶ τῶν ἀδικιῶν ἀπέχεσθαι παρεσκεύασεν. Ἀλλ᾽ ὁ ἀρχέκακος καὶ μισόκαλος διάβολος μὴ δυνάμενος ὁρᾶν τὸ ἀγαθὸν ἐπὶ τὸ κρεῖττον προβαίνειν τινὰς τῶν Ἀγαρηνῶν καὶ τῶν πιστῶν οὐκ ὀλίγους διήγειρε κατ᾽ αὐτοῦ πλάνον καὶ ἀπατεῶνα τοῦτον ἀποκαλοῦντας καὶ εἰ δυνατὸν ἦν θανατῶσαι ζητοῦντας. Οὗτος δὲ ὡς χριστομίμητος καταλιπὼν τὰς ἐκεῖ κώμας ἀνεχώρησε καὶ εἰς τὰ μέρη τοῦ Κισσάβου καὶ τῆς Λαρίσσης παρεγένετο. Μετὰ μικρὸν δὲ κἀκεῖθεν ἀπάρας, τὰς διαβολὰς τῶν τῆς ἀληθείας ἐχθρῶν φεύγων καὶ τὴν εἰρήνην ζητῶν τὰ τῶν Ἀγράφων ὄρη κατέλαβε καὶ πάσας τὰς ἐκεῖ κώμας διδάξας τοὺς ἐν αὐταῖς οἰκοῦντας χριστιανοὺς τῇ ὀρθῇ τῶν χριστιανῶν πίστει ἐμμένειν ἐστερέωσεν. Ἀλλ᾽ ἐπεὶ κἀκεῖ πλάνος καὶ ψευδομόναχος ὠνομάσθη παρά τινων, καταλιπὼν καὶ ταύτας τὰς κώμας διὰ τὸ ἀτάραχον εἰς τὸν Κίσσαβον αὖθις ἐπανῆλθεν, ἐν ᾧ μοναστήριον οἰκοδομήσας μικρὸν καὶ ὀλίγους τῶν μοναχῶν συναθροίσας τῷ Θεῷ μετ᾽ αὐτῶν τὰς συνήθεις εὐχὰς ἀνέπεμπεν καθ᾽ ἑκάστην. Πολλοὶ δὲ κἀκεῖσε πρὸς τὴν τούτου συνέτρεχον ζήτησιν· νουνεχὴς γὰρ ὢν ἐτύγχανεν ὁ ἀνὴρ καὶ χαρισμάτων θείων κεκοσμημένος. Διά τινα δὲ χρείαν, μᾶλλον δὲ τῆς τῶν χριστιανῶν ὠφελείας ἕνεκα, τῆς μονῆς ἐξελθὼν καὶ εἴς τινα κώμην παραγενόμενος, ἥτις Βουλγαρινὴ ὀνομάζεται, ἐκρατήθη παρά τινων Ἀγαρηνῶν, οἳ τῷ τῆς Λαρίσσης ἄρχοντι ἀπαγαγόντες αὐτὸν παρέδωκαν, ὃς ἐρωτήσας αὐτὸν τίς καὶ πόθεν ἐστὶ καὶ τίνος χάριν τὰς κώμας διέρχεται τοὺς χριστιανοὺς μὴ πρίασθαί τι ἢ πωλεῖν τῇ Κυριακῇ διδάσκων, μικρὸν ἐσίγησε τὴν ἀπόκρισιν ἐκδεχόμενος. Καὶ ὁ ἅγιος πρὸς ὠφέλειαν, μᾶλλον δὲ πρὸς σωτηρίαν τῶν χριστιανῶν ταῦτα ποιεῖν ἀπεκρίνατο. Ταῦτα ἀκούσας ὁ ἄρχων τῇ εἱρκτῇ τοῦτον ῥιφθῆναι προσέταξε τύψας πρῶτον σφοδρῶς καὶ ἁλύσεις βαρείας τῷ τραχήλῳ καὶ τοῖς ποσὶ τούτου περιθείς· ὃς ἡμέρας δεκαπέντε καὶ μικρόν τι πρὸς ἓν τῇ φυλακῇ ἐκαρτέρησεν ἄρτου βραχὺ καὶ ὕδατος μετὰ δευτέραν ἢ τρίτην ἡμέραν παρά τινος τῶν ἀπίστων δεχόμενος καὶ πληγὰς καθ᾽ ἑκάστην πλείους τῶν ἑκατὸν καθ᾽ ὅλου τοῦ σώματος προστάξει τοῦ ἄρχοντος λαμβάνων καὶ ἀναγκαζόμενος ἀρνήσασθαι τὸν Χριστὸν οὐκ ἐπείσθη, ἀλλὰ τῇ ὀρθῇ τῶν χριστιανῶν πίστει μεγαλοφώνως ἐμμένειν ἐκραύγαζε γενναίως πάντα ὑποφέρων. Ὁ ἄρχων δὲ καὶ αὖθις ἔμπροσθεν αὐτοῦ παραστῆναι τοῦτον ἐκέλευσεν, ὃς ἐρωτήσας αὐτὸν παραστάντα, ὡς καὶ πρότερον καὶ ὀρθῶς φρονοῦντα τοῦτον ἰδὼν κολακεύειν ἐπεχείρησε τιμάς τε καὶ δωρεὰς παντοίας δοῦναι αὐτῷ ὑποσχόμενος, εἰ τὸν Χριστὸν ἀρνήσασθαι βουληθῇ καὶ τῇ τούτου θρησκείᾳ, τῇ τῶν Ἀγαρηνῶν φημί, προσελθεῖν. Ὁ δὲ

τοῦ Χριστοῦ μάρτυς γενναίως ἀνταπεκρίθη· μή μοι γένοιτο, ἔφη, τὸν Χριστόν μου καὶ Θεὸν ἀρνήσασθαι, ἀλλὰ καὶ πῦρ καὶ ἀγχόνην καὶ πᾶσαν ἄλλην βάσανον ὑπὲρ αὐτοῦ δέξασθαι προαιροῦμαι. Ἐπεὶ δὲ τοῦτον ἀμετάτρεπτον εἶδεν ὁ ἄρχων καὶ τῇ πίστει ἐμμένοντα, τῇ ἀγχόνῃ πρῶτον, ὕστερον δὲ τῷ πυρὶ παραδοῦναι ἐκέλευσε. Καὶ δὴ λαβόντες αὐτὸν οἱ δήμιοι καὶ εἰς ὃν τόπον τοὺς καταδίκους εἰώθασι φονεύειν ἀπαγαγόντες ἐκρέμασαν. Εἷς δὲ τῶν παρεστώτων δημίων πελέκει τὸν ἅγιον κατὰ τὸ μετάφρενον κρούσας καὶ τὸ καλώδιον μεθ᾽ οὗ ἀπηώρητο κόψας εἰς γῆν κατήγαγεν ἔτι ἐμπνέοντα. Οἱ δὲ λοιποὶ τῶν ἀσεβῶν ὡς εἶδον αὐτὸν ἔτι ζῶντα πυρκαϊὰν μεγάλην ἀνάψαντες κατὰ τὸν τοῦ ἄρχοντος λόγον μετὰ σπουδῆς μέσον ἔθηκαν καὶ τελείως κατέκαυσαν. Εἶτα τὴν αἰθάλην συνάξαντες τῷ παραρρέοντι ποταμῷ, ᾧ Πηνειὸς τοὔνομα, ἀπέρριψαν. Καὶ οὕτω τὸν τοῦ μαρτυρίου στέφανον, ὃν ἐπόθησεν εἴληφε παρὰ τοῦ ἀθλοθέτου Χριστοῦ, ὑπὲρ οὗ στερρῶς ἐνήθλησεν, οὗ ταῖς πρεσβείαις Χριστὲ ὁ Θεὸς καὶ ἡμᾶς ἐλευθέρωσον τῶν ὁρατῶν καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν καὶ σῶσον τὰς ψυχὰς ἡμῶν ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος.

Ὠδὴ ζ΄. Οὐκ ἐλάτρευσαν τὴν..

Νουθετῶν καὶ ἐκδιδάσκων πάντας, ὅσιε, πρὸς τὴν εὐσέβειαν ἀνεπτερώθης τὸν νοῦν· διὸ καὶ ἐνήθλησας ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ ἐκραύγαζες εὐλογητὸς εἶ Κύριε ὁ Θεὸς ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν.

Ὁ λαμπρότατός σου βίος καὶ περίδοξος μαρτύρων καύχημα ὡς ἀστραπὴ πᾶσαν γῆν διέδραμεν, ἔνδοξε, καὶ πάντας ἤγειρε τοῦ δοξάζειν σε, Δαμιανὲ ἀήττητε, καὶ Θεὸν τὸν πάντων κτίστην.

Νέος ὄντως ἀνεφάνης καὶ στερρότατος πρόμαχος πίστεως τὰς μηχανὰς τῶν ἐχθρῶν δυνάμει τοῦ κτίστου σου συντρίψας, ἔνδοξε, ᾧ καὶ ἔψαλλες εὐλογητὸς εἶ κύριε. Θ΄.

Ἱκετεύομεν οἱ δοῦλοί σου, πανάχραντε, καὶ ἀνακράζομεν τῷ σῷ υἱῷ καὶ Θεῷ ῥυσθῆναι τοὺς πίστει σε ὑμνοῦντας πάντοτε καὶ δοξάζοντας καὶ μετὰ τόκον ἄφθορόν σε παρθένον φυλαχθεῖσαν [1].

[1] Σὲ παρθένε φυλαχθεῖσα τὸ χ. Τὸ κείμενον τῆς Τυβίγγης «καὶ δοξάζοντας τῆς τοῦ ἐχθροῦ κακώσεως καὶ παντοίας ἄλλης βλάβης».

Ὠδὴ η΄. Παῖδας εὐαγεῖς.

Ἁπάντων προέκρινας, τρισμάκαρ, γηΐνων τὴν θείαν ὄντως ἔφεσιν ὑπὲρ ἧς ἐνήθλησας καὶ κατεπολέμησας δράκοντα τὸν δόλιον, τὸν ἐνοχλοῦντα πιστοὺς Χριστὸν ἐνδυναμοῦντά σε ἔχων, ὃν ὑπερυψοῦμεν εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

Ξεόμενον, πάτερ, σου τὸ σῶμα, τυπτόμενον καὶ τῇ πείνῃ πιεζόμενον λίθοις τε βαλλόμενον καὶ πυρὶ διδόμενον, ὅλως οὐκ ἐδειλίασεν, ἀλλ᾽ ὥσπερ ἄσαρκος γενναίως ἐκαρτέρησας πάντα ὑπὲρ τῆς Τριάδος, ἥν, μάκαρ, ὡμολόγεις.

Ἰδών σου Θεὸς τῆς διανοίας παμμάκαρ τὸ καθαρόν τε καὶ ἀθόλωτον χάριν ἐδωρήσατο τῇ καθαρωτάτῃ σου γνῶναι τὴν σὴν ἄθλησιν ψυχῇ πανένδοξε, μαρτύρων καλλονὴ καὶ ὁσίων καύχημα καὶ δόξα Δαμιανὲ γενναῖε. Θ'.

Ὁ πᾶσαν τὴν κτίσιν περιέχων δρακὶ ἐν τῇ μήτρᾳ σου κατῴκησε, κόρη, καὶ ἀνέλαβε θέλων τὸν πλανώμενον σάρκα ὁ φιλάνθρωπος σῶσαι τὸν ἄνθρωπον, ὃν πάντες εὐλογοῦμεν, παρθένε, καὶ σὲ ἀνυμνοῦμεν εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

Ὠδὴ θ΄. Ἅπας γηγενής.

Ὤφθης ἀληθῶς Τριάδος, μακάριε, στερρὸς ὑπέρμαχος· τὰς τῶν ἐναντίων γὰρ βουλὰς καὶ πεύσεις πάσας ἠφάνισας καὶ τὸ τῆς πλάνης ἄθεον αὐτῶν διέλυσας ὡς ἀράχνης ἱστόν, παναοίδιμε, τῶν μαρτύρων ἡ δόξα καὶ καύχημα.

Σήμερον φαιδρῶς ἡ Λάρισσα, ἔνδοξε μάρτυς, εὐφραίνεται ἐπὶ τῇ ἀθλήσει σου θερμὸν προστάτην πρὸς τὸν φιλάνθρωπον σὲ κεκτημένη πάντοτε καὶ ἀντιλήπτορα καὶ μεσίτην, διὸ ἐλευθέρωσον πειρασμῶν ταύτην, πάτερ, καὶ θλίψεων. Θ'.

Σῶσον ὁ Σωτὴρ τοὺς δούλους σου ἅπαντας τοὺς σὲ δοξάζοντας ταῖς τῆς κυησάσης σε μητρὸς πρεσβείαις καὶ τοῦ σοῦ μάρτυρος Δαμιανοῦ καὶ λύτρωσιν τῶν περιστάσεων καὶ παντοίων πειρασμῶν καὶ θλίψεων σοῖς ἱκέταις ἀεὶ πᾶσι δώρησαι.

Ἐξαποστειλάριον. Ἐν πνεύματι τῷ ἱερῷ.

Μαρτύρων τὸν λαμπρότατον οἱ πιστοὶ συνελθόντες Δαμιανὸν ὑμνήσωμεν πάντες ὕμνοις συμφώνως· ὑπὲρ Χριστοῦ γὰρ ἤθλησε καὶ σὺν ἀγγέλοις χορεύει μάρτυσι καὶ προφήταις τὸν Σωτῆρα δυσωπῶν σῶσαι τοὺς πόθῳ τελοῦντας τὴν ἱερὰν αὐτοῦ μνήμην. Θ'.

Παρθένε παναμώμητε, ἡ τεκοῦσα τὸν πάντων δημιουργὸν καὶ Κύριον τοῦτον αἴτησαι πάντας ῥυσθῆναι πάσης θλίψεως τοὺς ὑμνοῦντάς σε σῷζε πόθῳ καὶ μεγαλύνοντας κόρη καὶ ἀληθῶς πανάχραντε παρθένον ὁμολογοῦντας καὶ μετὰ τόκον φανεῖσαν.

Εἰς τοὺς αἴνους. Ἦχος δ΄. ὡς γενναῖον ἐν μάρτυσι.

Τῶν ἀγγέλων συνόμιλος, τῶν ὁσίων ὁμόσκηνος, τῶν μαρτύρων γέγονας ἰσοστάσιος, Δαμιανὲ γενναιότατε, πιστῶν περιτείχισμα, ἐκκλησίας καλλονὴ καὶ τῆς πίστεως πρόμαχε· ὅθεν ἅπαντες εὐφημοῦμέν σε πόθῳ συνελθόντες καὶ Χριστὸν δοξολογοῦμεν, τὸν σὲ λαμπρῶς καταστέψαντα.

Δεῦτε πάντες ὑμνήσωμεν καὶ πιστῶς μελῳδήσωμεν τῶν μαρτύρων ᾄσμασι τὸν λαμπρότατον Δαμιανὸν τὸν νικήσαντα στερρῶς τὸν ἀντίπαλον καὶ τὰς τούτου μηχανὰς καὶ πιστοὺς ἐκδιδάξαντα πίστιν ἔνθεον καὶ τηρεῖν καὶ φυλάττειν δυσωποῦντες ταῖς πρεσβείαις σου, τρισμάκαρ σῷζε τοὺς πόθῳ τιμῶντάς σε.

Ἐξ Ἑλλάδος ἀνέτειλας ὥσπερ ἥλιος ἄδυτος καὶ πιστοὺς ἐφώτισας, μάρτυς ἔνδοξε, καὶ πρὸς τὴν Λάρισσαν ἔφθασας, ἐν ᾗ καὶ ἐνήθλησας ὑπὲρ πίστεως, σοφέ, τὸν Χριστὸν ἔχων πρόμαχον· διὸ ἅπαντες οἱ πιστοὶ ἐκτελοῦμεν καὶ τιμῶμεν τὴν σὴν ἄθλησιν προθύμως, Δαμιανὲ γενναιότατε.

Δόξα. Ἦχος πλ. δ΄.

Τὸν κατὰ τῶν τυράννων ἀνδρικῶς παραταξάμενον, Δαμιανὸν τὸν ἀήττητον μάρτυρα, μελῳδικῶς οἱ πιστοὶ εὐφημήσωμεν· ἀντέστη γὰρ τῷ Βελίαρ γενναίως καὶ τὰς τούτου μηχανὰς τελείως διέλυσε, τὸν Χριστὸν ἐν μέσῳ ἀπίστων κηρύξας, Θεὸν ὁμοῦ καὶ ἄνθρωπον ἐν δυσὶ ταῖς φύσεσι γνωριζόμενον· διὸ μετ᾽ ἀγγέλων καὶ μαρτύρων ἐν οὐρανοῖς ἀεὶ ἐπαγάλλεται τὴν θείαν λαμπρότητα καθορῶν, ἣν καὶ πρεσβεύει ἀδιαλείπτως ὑπὲρ τῶν πιστῶς ἐκτελούντων τὴν μνήμην αὐτοῦ.

† Ὁ Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων

ΙΕΖΕΚΙΗΛ

Ἐν Καρδίτσῃ

ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΑ ΚΑΙ ΒΕΝΕΤΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ

Α

Ὁ Σπυρίδων Λάμπρος ἐξέδωκεν ἐν Νέῳ Ἑλληνομνήμονι τόμ. Δ΄ σ. 188 κέ.[1] πρόσταγμα τοῦ Ἰωάννου Η΄. τοῦ Παλαιολόγου ἐκ τοῦ Παρισιακοῦ Ἑλληνικοῦ συμπληρωματικοῦ κώδικος 821. Τὸ πρόσταγμα τοῦτο ἀναφέρεται εἰς προνόμια χορηγηθέντα κατὰ τὴν ἐν Ἰταλίᾳ διαμονὴν τοῦ Ἰωάννου εἰς τὸν Φλωρεντνὸν Ἰάκωβον Παῦλον De Morelli.

Ἡ ἔκδοσις τοῦ Λάμπρου εἶναι ἀρκετὰ καλή. Κρίνω ὅμως σκόπιμον νὰ καταχωρίσω κατωτέρω μερικὰ σφάλματα. Ἐν τῇ σειρᾷ 2 τῆς περγαμηνῆς καὶ τῇ φράσει: «... τό τε περὶ τὸ θεῖον σώζοιτ᾽ ἂν εὐσεβὲς» ἐσφαλμένως ὁ Λάμπρος ἀνέγνωσεν εὐσεβὲς ἀντὶ τοῦ ἐν τῇ μεμβράνῃ σέβας. Ἐν τῇ σ. 3 καὶ τῇ φράσει: «μάλιστα δὲ καὶ κυριώτατα...» παρελείφθη τὸ μόριον γε· ὥστε γραπτέον «μάλιστα δέ γε καὶ κυριώτατα...». Ἐν τῇ σ. 10 «Ἰάκωβον... Τεμορέλης»· ἐν τῇ μεμβράνῃ ἀναγινώσκομεν: «ντεμορέλης». Ἐν τῇ σ. 21 καὶ τῇ φράσει: «ἁπλῶς καὶ πάντα τὰ τῇ προρρηθείσῃ ὑπηρεσίᾳ...», ἀντὶ τοῦ καὶ ἀναγνωστέον τὲ (sic).

Τὸ Ἑλληνικὸν κείμενον συνοδεύεται καὶ ὑπὸ Λατινικῆς μεταφράσεως, τὴν ὁποίαν δὲν ἐξέδωκεν ὁ Λάμπρος. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ μεταφράσεις εἶναι καὶ καθ᾽ ἑαυτὰς καὶ διὰ τὴν κατανόησιν καὶ ἑρμηνείαν τοῦ πρωτοτύπου χρήσιμοι, ἐκδίδω ἀμέσως κατωτέρω τὴν μετάφρασιν τοῦ ἡμετέρου ἐγγράφου.

IOHANNES: PALEOLOGUS: IN XP(IST)O: DEO: FIDELIS: REX: & Imperator Romanorum semper Augustus. | Et ceteris quidem hominibus ratione utentibus proprium simul atq(ue) conueniens est: gentiles suos ex his que habent fouere | beneficiis: per q(uo)d om(n)iu(m) in se attrahunt caritate(m): donantesq(ue) in parte recipiunt Hoc enim modo (et) cultus in deum: (et) in ge(n)tiles | societas clementiaq(ue) seruatur: Id autem in primis ac pecullariter Imperatoribus congruit: cum sit Imperii proprium munus. | Nihil enim ex omnibus Imperatorem ita facit Illustrem: ut clementia in omnes atq(ue) munificentia. Non solum enim per haec | deum imitari pro uiribus cernit(ur): dum omnib(us) aures leniter aperit: (et) precantium votis large suppeditat: regioq(ue) splendore | illustrat ita promotos: uer(um) (et) alior(um) beniuolentiam sibi conquirit: seruatq(ue) sibi adeo creditum (et) indul-

[1] Ἀνετυπώθη τελευταίως ἐν τοῖς Παλαιολογείοις καὶ Πελοποννησιακοῖς τόμ. Γ΄. σ. 345-348.

ctu(m) imperii munus. De | cet enim reges ueluti unam quanda(m) o(mn)iu(m) ho(m)i(n)u(m) a(n)i(m)a(m): seu uerius ueluti procuratores quosdam (et) rectores: humano generi ad | com(m)une com(m)odum esse propositos: ut pote dei (et) inuisibilis illi(us) sublimisq(ue) prouidentie ministros ac testes. Porro huiusce illor(um) | sententiae: (et) uoluntatis id munus seruandi inuiolatum: certius inditium dari non potest: q(uo)d non modo iusta postulantib(us) | annuere grate: uerum (et) sua sponte: petente nemine: honesta dona prompte inferre: singulorumq(ue) pro meritis honorare | virtutem congruisq(ue) promouere munerib(us). Nam quo magis indultis a se munerib(us): aliis familiari(us) congrediunt(ur) eo maxi(m)e | imperii exornant apicem: fontem illud communemq(ue) curiam iudicantes: (et) totius terreni principat(us) arcem. Horum itaq(ue) | gr(ati)a cum intendisset atie(m) Imperiu(m) meum in nobilem virum (et) prudentia preditum Jacobum Joh(ann)is pauli de morellis ciue(m) | Magnifice florentine ciuitatis: prioremq(ue) artium in presentiarum ipsius ciuitatis perfectoq(ue) illius circa honesta studio (et) in | tegritate mor(um) atq(ue) urbanitate: (et) irreprehensibili uita: ac praeterea cognita (et) comprobata grauitate: mor(um)q(ue) modestia (et) fide | ac ueritate: hoc maxime approbato cupientesq(ue) nostrum in illu(m) affectu(m) patefacere: ceterisq(ue) innotescere: adsumimus illum | (et) numero familiarium nostrorum inscribimus atq(ue) aggregamus. honorantesq(ue) (et) extollentes illum: largim[ur]: indulgemus atq(ue) | concedimus ut ex nunc ac deinceps: ut pote familiaris imperii nostri: iugiter uti possit consueto insigni imperii nostri: debita | cum reuerentia (et) honore congruo: in familiis suis quibuscumq(ue) utet(ur): in magistratib(us): honorib(us) (et) officiis: quib(us) ciuitas (et) co(mmun)itas | illustris florentie ciues suos donare consuetur. Preterea imperiu(m) meu(m) p(otes)tate propria momeratum nobilem vir(um) Iacobum | honorans atq(ue) sublimans: facit: eligit atq(ue) constituit comitem palatinum: tradens illi atq(ue) permittens plenam p(otes)tate(m): (et) in | tegram facultatem faciendi: promouendi: constituendiq(ue) notarios: siue tabularios: ad hoc idoneos: scientesq(ue) litteras cu(m) eor(um) | quos (et) si(mu)l om(ne)s (et) seorsum singulos admittet atq(ue) promouebit: memorato notariatus siue tabellionatus officio: prius exa | minauerit diligenter instituta mores ac studia. Et siquidem eos inuenerit dignos atq(ue) ad id munus idoneos: promoue | bit eos iam dicto notariatus seu tabellionatus offitio: a quib(us) etiam percipiet corporale iuramentum (et) p(ro)missione(m) quod ubiq(ue) | erunt fideles imperio: memoratumq(ue) offitium in omnib(us) instrumentis

atq(ue) contractib(us) ab eis faciendis fideliter (et) recte facie(n)t: | (et) sine dolo: fraude atq(ue) fallacia exercebunt: pureq(ue) ac sincere se habebunt. His memoratus Iacobus dabit (et) tradet plenis|simam facultatem integerrima(m)q(ue) p(otes)tate(m) faciendi l(itte)ras: instru-
5 menta componendi o(mn)imoda atq(ue) conscribendi: contractusq(ue)| ac testamenta: (et) simpliciter omnia q(uae) ad memoratu(m) offitium per leges pertinere noscunt(ur): (et) iuxta consuetudines ciuitatu(m)| in quibus morabuntur: faciendi: dictandi: scribendi: complendi: componendi: (et) exponendi: (et) imperiali p(otes)tate firmandi | ac robo-
10 randi. Donat praeterea Imperium meu(m) memorato Iacobo largitur atq(ue) concedit: ut eadem Imperiali p(otes)tate facul|tatem habeat: spurios (et) ex nefario concubitu procreatos comuniter ac diuisim: uiuentib(us) siue defunctis parentib(us) ip(s)or(um): le|gitimos facere: (et) ad omnia legitimor(um) iura ac priuilegia restituere atq(ue) reducere
15 omnem illis abolendo maculam generis | (et) omnia illis restituendo iura successionis (et) etiam ab intestato atq(ue) ad omnes honores ac dignitates quib(us) uti ac frui possent | legitimi (et) ex legitimo con(n)ubio geniti. excipimus tamen in his neq(ue) intelligi uolumusd (omi)nor(um) ac principum spurios: qui no(n) | legitime (et)
20 ex licitio coniugio p(ro)cesser(un)t: simil(iter) (et) baronu(m) (et) comitu(m) alioru(m)q(ue) in dignitatib(us) constitutor(um) uiror(um) excipim(us) spurios. | Diffinit etiam Imperiu(m) meu(m) ut quoscumq(ue) (et) qualescumq(ue) ut dictu(m) e(st) spurios(et) ex illicito concubitu genitos presenti indulcto|memoratus Iacobus legiti-
25 mos fecerit atq(ue) instituerit: ita intelligantur (et) sint legitimi: (et) tali legitimitate fruantur: ut nullo|modo ex his preiuditium fiat iurib(us) ueraciter (et) proprie legitimor(um): neq(ue) hor(um) libertates ullo pacto ledant(ur) in hereditatib(us) ac | successionib(us) (et) in omnib(us) hereditatum ac successionum distributionib(us). Atq(ue) in hor(um)
30 fidem ac munimen factum fuit | ad memoratum nobilem uirum Jacobum Johannis pauli de morellis: hoc imp(er)ii mei praeceptu(m) (et) absolutum mense Augusto | Indict(ionis) nunc current(is) se(cun)de. Anno sexmillesimo nongentesimo quadragesimo septimo. In quo (et) nostrum pium (et) a deo p(ro)|motum subscripsit imperium: apposita
35 (et) nostra consueta (et) imperiali bulla.

B

Ἐκδίδω κατωτέρω δύο γράμματα τοῦ δόγη τῆς Βενετίας Φραγκίσκου Φόσκαρη πρὸς τὸν βάϊλον τῆς Κερκύρας Ἰωάννην Lauredano καὶ τοὺς συμβούλους αὐτοῦ (1450), καθ᾽ ὅσον γνωρίζω, μέχρι τοῦδε **ἀνέκδοτα.**

Κεῖνται δὲ ταῦτα ἐν τῷ Παρισιακῷ Ἑλληνικῷ κώδικι 2583 φύλλ. A vo καὶ 192 ro [1]. Ἐγράφησαν ἐπὶ περγαμηνῆς, ἐχρησίμευον δὲ ἄλλοτε ὡς ἐξώφυλλα τῆς χειρογράφου Γραμματικῆς τοῦ Θεοδώρου Γαζῆ, μετὰ τῆς ὁποίας καὶ περιῆλθον μέχρις ἡμῶν.

Ἐπὶ τοῦ ἀγράφου μέρους τῆς περγαμηνῆς A ro εὑρίσκομεν τὸ ἀκόλουθον σημείωμα: «Nobilib(us) et sapientib(us) viris Johanni Lauredano, Baiulo et Capitan(eo) Corphoy et (con)siliariis suis». Τοῦτο ἐχρησίμευεν ὡς διεύθυνσις τοῦ (ἄγνωστον πῶς) ἐσφραγισμένου γράμματος. Ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀγράφου πλευρᾶς μεταγενεστέρα χεὶρ ἔγραψε διαφόρους λέξεις κατὰ τὸ πλεῖστον ἀποτριβείσας. Ἐκ τούτων φαίνεται εὐκρινῶς ἡ λέξις «Brondisio» (=Brindisi). Εἰς τὴν ἄλλην πλευρὰν τοῦ ἰδίου φύλλου, A vo, ἐκεῖ ὅπου καὶ τὸ κείμενον τοῦ γράμματος, εὑρίσκομεν τὸν τίτλον τοῦ βιβλίου, τὸ ὁποῖον καλύπτει ἡ περγαμηνή: «Theodori, Gram(m)atica» καὶ κάτωθεν Ἑλληνιστὶ «Θεωδώρου, (sic) Γραμματική».

Ἐπὶ τοῦ φύλλου 192 recto εὑρίσκομεν τὸ ἀκόλουθον σημείωμα: «ἐγγὺς αὐτοῦ πλησί(ον) αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου». Ἐπὶ τῆς ἑτέρας πλευρᾶς 192 vo εὑρίσκομεν πάλιν τὴν ἀνωτέρω παρατεθεῖσαν διεύθυνσιν μετὰ τῆς ἑξῆς προσθήκης: «Ex..... [2] ultimo februarii 1451» Καὶ κατωτέρω: «Q(uam) conducere..... non fiat [mol]estia aut arestatio».

Παραθέτω ἤδη τὸ κείμενον. Εἰς τὴν μεταγραφὴν ἐτήρησα πιστῶς τὴν ὀρθογραφίαν τοῦ χειρογράφου καὶ προσεπάθησα νὰ ἀποδώσω, κατὰ τὸ δυνατόν, τὰς παλαιογραφικὰς λεπτομερείας, τὰς ὁποίας τοῦτο παρουσιάζει. Οὕτως ἐτήρησα τὴν γραφὴν *-e* ἐκεῖ ὅπου ἡ ὀρθογραφία θὰ ἀπῄτει: *ae* ἢ *oe* κλ. Ἐχώρισα διὰ καθέτων γραμμῶν | τοὺς στίχους τοῦ χειρογράφου, ἐντὸς δὲ παρενθέσεων ἔκλεισα τὰς ἀναλύσεις τῶν βραχυγραφιῶν.

I

Codex Parisinus Graecus 2583 fol. 192ro.

Franciscus Foscari, Dei gr(ati)a Dux Venetiar(um). Nobilib(us) et sapientib(us) viris Johanni Lauredano de suo man(da)to baiulo et capitan(eo) et consiliariis Corfoi fidelib(us) dilectis salute(m) | et dilectionis affectum! Mandamus vobis, cum n(ost)ro collegio bladi habente a maiori | consilio libert[a]tem quod om(n)ib(us) navigiis euntib(us) 5 ad Scalosias Corfoi ac inde cum frumento | redeuntib(us) p(ro) venie(n)do cum illo frume(n)to Venetias no(n) debeatis facere aliquam novitatem | arestatio[n(e)]m vel molestiam, si caram habetis gr(ati)am n(ostr)am [3] d(om)inii im(m)o ip(s)is et cuilib(et) eor(um) | dare debeatis

[1] Πρβλ. [P. Marc]. Plan eines Corpus der Griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit. Ἐν Μονάχῳ, 1903 σ. 113.
[2] Τὸ ὑπόλοιπον τῆς λέξεως ἀπετρίβη.
[3] Ἀντὶ «nostri domini». Ἡ αἰτιατικὴ καθ᾽ ἕλξιν πρὸς τὸ gratiam.

om(n)em honestum favorem et possibilem (com)moditatem ut cum illis frume(n)tis | venire possint cito Venetias, sicut de obendientia v(est)ra plene (con)fidimus et sp(er)amus.

Datae in n(ost)ro ducali palatio die XVIII Januarii indict. 5 XIII MCCCCL.

II

Codex Parisinus Graecus 2583 fol. A^vo.

[Fr]anciscus Foscari, Dei gr(ati)a Dux Venetiar(um). Nobilib(us) et sapientib(us) viris Johan(n)i Lauredano de suo man(da)to baiulo et | capitan(eo) Corphoy et (con)siliariis suis fidelib(us) dilectis salutem et dilectionis affectum! Mittimus vobis p(er) nave(m) | cuius est 10 patronus Bernardus Cera res descriptas in cedula pr(aese)ntib(us) introclusa. Ea p(ro)p(te)r fidelitati v(est)re mandamus | quat(enus) quam primu(m) ea navis illuc applicuerit discaricari faciatis detas[1] res, de quib(us) capitan(eo) n(ost)ro g(e)n(er)ali maris notitia(m) | detis, ut de illis possit disponere, ut sibi libet. Illasq(ue) res (con)s(er)vari faciatis 15 donec idem capitan(eus) aliud vobis ordonaverit, — et volumus quod p(at)rono ip(s)ius navis dari faciatis cum illuc applicuerit ducatos septuaginta aur(eos) p(ro) nabulo ip(s)ar(um) rerum | que(m) subito et absque diletatione expediatis ut n(ostr)o amittat c(a)p(ita)n(e)o et sequi valeat viagium suum usus Nigropontem.

20 Datae in n(ost)ro ducali Palatio die III° martii, indict. XIII MCCCCL.

Ἐκ τῶν δύο τούτων ἐπιστολῶν ἡ δευτέρα ἔχει χαρακτῆρα τελείως ἰδιωτικόν. Αἱ λεπτομέρειαι περὶ τοῦ ἀποσταλέντος ὑπὸ τοῦ δόγη εἰς τὸν Βενετὸν ναύαρχον τῆς Ἀνατολῆς δέματος μᾶς εἶναι ἄγνωστοι, ἑπομένως πᾶν σχόλιον καθίσταται ἀδύνατον.

Τοὐναντίον ἡ πρώτη ἐπιστολή, γραφεῖσα τὴν 18 Ἰανουαρίου 1450 ἐν τῷ δουκικῷ μεγάρῳ τῆς Βενετίας, καὶ ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν Βάϊλον τῆς Κερκύρας, εἶναι κατὰ πολὺ γενικωτέρου ἐνδιαφέροντος. Πρόκειται ἐν αὐτῇ περὶ τῶν ἐμπορικῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα μετέφερον ἐξ Ἑλλάδος, καὶ γενικώτερον ἐξ Ἀνατολῆς, σῖτον εἰς Βενετίαν. Αἱ ὑπὸ τοῦ δόγη διδόμεναι ὁδηγίαι εἰς τὸν Βάϊλον τῆς Κερκύρας συντείνουν εἰς τὸ νὰ καταστήσουν τὴν διάβασιν τῶν πλοίων τούτων εὐκολωτέραν καὶ ταχυτέραν. «Ὀφείλετε, λέγει τὸ κείμενον, νὰ παρέχητε εἰς τὰ πλοῖα ταῦτα πᾶσαν ἔντιμον εὔνοιαν

[1] Ἀντὶ τοῦ «detas» ἀνεμένομεν datas. Ἐν τούτοις δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὑπὸ τὸ detas κρύπτεται ἡ ἰταλικὴ λέξις dette (= τὰ εἰρημένα πράγματα). Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ χρῆσις μιᾶς ἰταλικῆς λέξεως ἐν μέσῳ λατινικοῦ κειμένου δὲν εἶναι ἄγνωστος εἰς τὰ ἔγγραφα τῆς ἰδίας ἐποχῆς.

καὶ δυνατὴν εὐκολίαν, διὰ νὰ δύνανται νὰ ἔρχωνται μετὰ τοῦ ἐκ σίτου φορτίου των ταχύτερον εἰς Βενετίαν».

Ὑπάρχουν ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ μερικὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀνάγκην διευκρινήσεως. Ὁμιλῶν ὁ δόγης περὶ τῶν δυσκολιῶν, τὰς ὁποίας ὁ Βάϊλος πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ λέγει: «non debeatis facere aliquam novitatem, arestationem vel molestiam».

Ἡ τελευταία αὕτη λέξις, molestia, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ἐν μεσαιωνικοῖς ἐγγράφοις ἐν χρήσει: ἐπήρεια. Ὡσαύτως ἡ πρώτη λέξις novitas ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰς Ἑλληνικάς: Καινοτομία, καινότης καὶ καινούργημα[1]. Εἰς τί συνίστατο ἡ καινοτομία αὕτη, τὸ ἡμέτερον κείμενον δὲν προσδιορίζει. Εἶναι πάντως πιθανὸν ὅτι τὰ Βενετικὰ πλοῖα, διερχόμενα ἐκ Κερκύρας, ὑπέκειντο εἰς φόρον ἀνάλογον πρὸς τὸ Βυζαντιακὸν σκαλιατικόν[2], τοῦ ὁποίου ὁ δόγης ἀπήλλαξε διὰ τῆς ἐπιστολῆς του τὰ μεταφέροντα σῖτον πλοῖα.

Ἡ λέξις scalosia, ἡ ὁποία ἀπαντᾶται καὶ εἰς ἄλλα Βενετικὰ ἔγγραφα[3] προέρχεται ἐκ μεταγραφῆς τῆς Ἑλληνικῆς λέξεως σκαλωσία, ἡ ὁποία, καὶ αὕτη, εἶναι καταγωγῆς Λατινικῆς. Δὲν δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν, ἐὰν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ εἰδικῆς τοπωνυμίας, φερούσης τὸ ὄνομα τοῦτο, ἢ περὶ λέξεως ἀναφερομένης εἰς ὅλους τοὺς λιμένας τῆς Κερκύρας. Ἡ δευτέρα ἐκδοχὴ φαίνεται πιθανωτέρα.

Ἃς σημειωθῇ τέλος ὅτι ὁ Ἰωάννης Λορεδανός, καταγόμενος ἐκ τῆς μεγάλης Βενετικῆς οἰκογενείας τῶν Λορεδανῶν, διεδέχθη τῷ 1447 τὸν Ἄγγελον Gradenigo καὶ διετήρησε τὴν θέσιν τοῦ Βαΐλου τῆς Κερκύρας μέχρι τῆς 5ης Ἰουλίου 1450, ὁπότε ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Bembo.[4]

Sceaux

ΔΙΟΝ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ

[1] Σημειωτέον ὅτι καὶ ἡ Ἰταλικὴ λέξις novità ἔχει τὴν αὐτὴν σημασίαν· βλ· ἔγγραφον παρὰ Buchon, Nouvelles Recherches τόμ. Β'. σ. 285. Ἀνάλογον σημασίαν ἔχουν καὶ τὰ ῥήματα: νεωτερεῖν καὶ νεωτερίζειν.

[2] Σημειωτέον ὅτι τῆς λέξεως γίνεται χρῆσις καὶ εἰς τὴν Λατινικὴν πρὸς δήλωσιν τοῦ δασμοῦ τούτου (scalaticum ἢ scalagium). Βλ. Du Cange, Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis, ἐν λέξει scalagium. Κατὰ τοῦτον, scalaticum=«Praestatio pro facultate applicandi naves ad Scalam seu portum».

[3] Κ. Σάθα, Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας τόμ. Α' σ. 152.

[4] Βλ. Ch. Hopf, Chroniques gréco-romanes (Βερολῖνον, 1873) σ. 393.

ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΑΚΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΗΜΑΤΑ

Α'. Χριστιανικὴ 'Αρχαιολογία.

'Εκ τῶν ἱστορικῶν καὶ ἁγιογράφων δῆλον γίνεται ὅτι ὁ ἀπὸ τοῦ 1118-1143 ἔπαρχος καὶ στρατηγὸς τοῦ θέματος Χαλδίας, οὗ ἕδρα ἡ Τραπεζοῦς, Κωνσταντῖνος ὁ Γαβρᾶς ἀνήγειρεν ἐκ βάθρων ἱερὸν οἶκον, ἐν τῇ συνοικίᾳ τοῦ 'Αγίου Βασιλείου Τραπεζοῦντος, ἐπ' ὀνόματι τοῦ θείου αὐτοῦ — ὡσαύτως ἐπάρχου καὶ στρατηγοῦ ποτε τοῦ αὐτοῦ θέματος — Μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου Γαβρᾶ τοῦ Β', τοῦ μαρτυρήσαντος τῇ 2 'Οκτωβρίου, 1080, ἐν Θεοδοσιουπόλει. 'Ο Κωνσταντῖνος μετὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ μεγαλοπρεποῦς ἱεροῦ οἴκου, ἐν πομπαῖς καὶ παρατάξεσιν, ἤγαγε καὶ κατέθηκεν ἐν αὐτῷ τὴν ὑπ' αὐτοῦ διασωθεῖσαν τιμίαν κάραν τοῦ Μεγαλομάρτυρος, οὗτινος ἡ σύναξις ἐκεῖ ἐτελεῖτο [1].

[1] *Θεοδώρων ὕστατος Γαβρᾶς μαρτύρων,*
Σπεύσας, στεφάνων ἠξιώθη τῶν ἴσων,
Δευτερίῃ Θεόδωρος ἔτλη πῦρ, γηθόσυνος κῆρ».

'Ο ἔνδοξος οὗτος καὶ γενναῖος ἀθλητὴς τοῦ Κυρίου μεγαλομάρτυς Θεόδωρος ὁ Γαβρᾶς, ἐκ τῆς ἐν Χαλδίᾳ κωμοπόλεως Ἄτρας ὁρμώμενος.... (καὶ) ἅ τε στρατηγὸς καὶ ἡγεμὼν Χαλδίας, Τραπεζοῦντος καὶ Κολωνίας, κατ' αὐτῶν (τῶν ἐχθρῶν) ἐπιὼν καὶ ἄοκνος ὢν καὶ ὀξὺς τὴν φύσιν, πολλῷ δὴ μάλιστα τῇ ψυχῇ ἐρρωμένος, πολλὰ καὶ περιφανῆ πολεμικὰ κατ' αὐτῶν εἴργαστο. Σφόδρα δὲ φοβερὸς τοῖς ἐχθροῖς γινόμενος καὶ πολλοὺς τῶν στρατηγῶν ἀποκτείνας, ἐγκύπτει τέλος τῇ ἀπηνίᾳ τῶν ἐχθρῶν.... καὶ ὅλως ὑποχείριος γενόμενος τοῦ ἐχθροῦ.... τὸν Χριστὸν ἀρνεῖσθαι κατηναγκάζετο.... εἰ δὲ μὴ τοῦτο τάχιον ἑλέσθαι.... κολάσεσιν ὑποβληθῆναι πολλαῖς, σὺν ταύταις ὑποστῆναι θάνατον. 'Αλλ' ὁ πολὺς τῇ συνέσει ἀθλητὴς οὗτος τοῦ Ὑψίστου καὶ μέγας ἐν σοφίᾳ πολλῷ ἄλλως καθ' ἑαυτὸν διελογίζετο. Μὴ πειθόμενος γὰρ τῷ ἐχθρικῷ ἐκείνῳ κελεύσματι καὶ γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ τὸν Χριστὸν Υἱὸν Θεοῦ καὶ Θεὸν ὁμολογῶν τοιούτους πρὸς τὸν ἐχθρὸν λόγους ἐποιήσατο. Οὐδὲν τῶν ὁρωμένων ἐμοὶ τερπνόν, ὅλως τῆς ἐπιθυμίας εἰς τὸ παθεῖν ὑπὲρ Χριστοῦ κεκενωμένος. Τί δόξαν μοι ὑπισχνεῖ, ἧς οὐκ εἶ κύριος; Τί δίδεις, ἃ καὶ σὺ θᾶττον ἀπολείπει; τί δ' ὡς φοβερὸν τὸν θάνατον ἀπειλεῖς, ὃς σοὶ μᾶλλον ἀπαντᾷ φοβερός; Ἓν ἐμοὶ τερπνόν, τὸ μετὰ Χριστοῦ εἶναι· ἓν δὲ φοβερόν, τὸ ἐκείνου χωρίζεσθαι.. Ταῦτα δέ, οὐ γὰρ μαλάσσεται ἡ ἀτίθασσος ψυχή, βαθύτερον εἰσέδυσαν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἐχθροῦ, ἥτις παρελελόγιστο· ὅθεν ταραχῆς καὶ ὀργῆς ἐχόμενος ἐπιτάττει, ἵνα δριμυτάταις βασάνοις τὸν Θεόδωρον ἐπιβάλωσι, καὶ πρῶτον μὲν ὁ τρισμακάριστος ἐπὶ χιόνος πρηνὴς ἐκταθείς, πολλὰς κατὰ νώτων ἐδέξατο μάστιγας δοκοῦντος τοῦ ἐχθροῦ διὰ τῆς τοιαύτης ἴσως αἰκίας, μεταστῆναι τοῦτον τῆς ὀρθῆς καὶ ἀμωμήτου πίστεως· ἀλλὰ πολλῷ ἄλλως ἐξέβη τὸ πρᾶγμα ἢ ὅπερ ᾤετο, εὗρον γὰρ αὐτὸν ὅλως μὴ πειθόμενον, ἀλλὰ γεγωνοτέρᾳ μᾶλλον τῇ φωνῇ κηρύσσοντα τὸν Χριστὸν καὶ τὴν ἐξ ὕψους ἀντίληψιν ἐπι-

'Ο ῥηθεὶς ναὸς φαίνεται ὅτι κατεστράφη, ἀλλ' ἄδηλον ἡμῖν πῶς καὶ πότε, διασωθέντος μόνον τοῦ πρὸς τὰ ἀριστερὰ κειμένου ματρωνικίου, τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν πρὸ τῆς Τραπεζουντιακῆς αὐτοκρατορίας χρόνων ἱστορικοῦ κειμηλίου, οὗ τὸ μὲν ἐσωτερικὸν μῆκος νῦν 3.48, τὸ δὲ πλάτος 3.37 τοῦ γαλλικοῦ μέτρου. 'Επὶ δὲ τῶν ἐρειπίων τοῦ κεντρικοῦ ναοῦ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς Αὐτοκρατορίας ἀνηγέρθη ἄλλος μικρὸς δίκογχος ναός, χρώμενος καὶ οὗτος μέχρι τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος τῷ ῥηθέντι ματρωνικίῳ ὡς καὶ πρότερον.

Τοῦ δικόγχου τούτου ναοῦ ἡ μὲν πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ ματρωνικίου κόγχη εἶναι ἐπ' ὀνόματι τοῦ ῥηθέντος Μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου τοῦ Γαβρᾶ, ἡ δὲ πρὸς τὰ δεξιὰ ἐπ' ὀνόματι Δημητρίου Μεγαλομάρτυρος τοῦ Μυροβλύτου, καὶ τοῦτο ἴσως, ἐπειδὴ ἐν τῇ Λειτουργίᾳ

καλούμενον οὕτως: Εὐχαριστῶ σοι, Βασιλεῦ ὕψιστε, Υἱὲ καὶ λόγε τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἀνάξιον ὄντα με κατηξίωσας ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ἀθλήσεως. 'Ενίσχυσον τοῦ γενέσθαι με εἰς θυσίαν εὐπρόσδεκτον ἐνώπιον Σοῦ τοῦ ἐπὶ ξύλου τανυθέντος τῇ Σῇ ἀγαθότητι διὰ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν. Εὐδόκησον, Βασιλεῦ ἅγιε, τῇ θείᾳ Σου ἀντιλήψει τοῦ γενέσθαι με μέτοχον τῆς Σῆς ἐπουρανίου βασιλείας. Ταῦτα δὲ τοῦ 'Αγίου λέγοντος, εἰς τοιαύτην παραφροσύνην προῆλθεν ὁ ἐχθρός, ὥστε τῇ προστάξει αὐτοῦ μεληδὸν ὁ μάρτυς κατετέμνετο. Τὴν θεορρήμονα τούτου γλῶτταν ἐξέτεμον, τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνηλεῶς ἐξώρυττον. Τὸ δέρας ἀφαιροῦσι τῆς κεφαλῆς, καὶ χειρῶν τε καὶ ποδῶν, καὶ τέλος παντὸς ἄλλου μέρους στερήσαντες, παρέδωκαν τῷ πυρί. Καὶ ὅτε μὲν ἡ θεορρήμων αὐτοῦ γλῶττα ἐξετέμνετο, ὁ Ἅγιος οὐκ ἔληγε δοξολογῶν. 'Αλλ' οἷον δὴ δῶρον τὸ κάλλιστον προσέφερε τῷ Θεῷ· καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, ὅτε ἀνηλεῶς ἐξώρυττον, τοιαύτην ἀφίει φωνήν: *προσφερέσθω θυσία ὁ ὀφθαλμὸς τῷ ἀληθινῷ καὶ θείῳ Φωτί, ὅπερ ἐν ἡμῖν ἔκτισε τὸ φῶς·* καὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τοῦ δέρατος ἀφαιρουμένου ἔλεγεν: *ἃ ὁ Δημιουργὸς τῇ κεφαλῇ ἐθησαύρισε δι' αὐτὸν τὸν θησαυρὸν τῆς πίστεως τηρήσωμεν ἄσυλον, καὶ εἰς ὀσμὴν εὐωδίας ταύτην προσφέρωμεν αὐτῷ.* Ὅτε δὲ χειρῶν τε καὶ ποδῶν καὶ παντὸς ἄλλου μέρους στερουμένου, εὐχαριστῶν τῷ Θεῷ ἔλεγεν: *ὡσεὶ βότρυς εὐφρόσυνος ἀποτεμνόμενος ἐκ κλήματος ἀμπέλου, τῷ Θεῷ προσφέρομαι.* 'Εν πυρὶ δὲ βληθεὶς ὁ μάρτυς, ὥσπερ τὸ πάλαι οἱ τρεῖς παῖδες τὴν κάμινον εἰς δρόσον μετέβαλον, οὕτω καὶ ὁ Ἅγιος ὁμότροπος αὐτῶν, ἐν μέσῳ τοῦ πυρὸς ὤν, ἐκαρτέρει, ὥσπερ δροσιζόμενος· ὡς ἐν ἅρματι ἐπέβαινεν εἰς φῶς ἀνέσπερον καὶ παραδόξως ἐκελάδει τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ Ὑψίστου, προσεκάλει δὲ πᾶσαν τὴν κτίσιν πρὸς ὑμνῳδίαν Θεοῦ καὶ δοξολογίαν· ἀΰλοις ὄμμασιν ἑώρα τῷ φωτοδότῃ Χριστῷ ἀγαλλόμενος ἔψαλλεν: *εὐλογείτω ἡ κτίσις πᾶσα τὸν Κύριον·* οὕτω δὲ τὸ τῆς ἀθλήσεως πέρας ἀπείληφε καὶ τὸν ἀντίπαλον κατεπάλαισεν, ἦν γὰρ θαυμάσαι τὸ τούτου καρτερικόν. Τὴν δὲ τιμίαν καὶ θαυματουργὸν αὐτοῦ κεφαλὴν ὁ ἐχθρὸς εἰς τύπον ποιήσας ἐκπόματος χρυσίῳ κατέδησε, πολλὰς δὲ αὕτη τὰς ἰάσεις ἐν Θεοδοσιουπόλει τελέσασα ἦν, ὅπου δὴ καὶ τὸ τέλος ὁ μάρτυς ἀπείληφεν, ὕστερον δὲ ἡ τιμία αὐτοῦ κάρα μετεκομίσθη ἐν Τραπεζοῦντι τῇ πόλει, τοῦ πρωτοσεβάστου Κωνσταντίνου καὶ ἀδελφιδοῦ αὐτοῦ τοῦ Μεγαλομάρτυρος τὰ κατ' αὐτὴν περιέποντος.... τὸ ταύτην μετακομισθῆναι ᾠκονόμησε λαμπραῖς τε ταῖς παρασκευαῖς καὶ ταῖς προπομπαῖς καὶ λαμπάσι τὴν ἀνακομιδὴν ἐτέλεσε—. Τελεῖται δὲ ἡ αὐτοῦ Σύναξις ἐν τῇ πόλει Τραπεζοῦντι, ἐν ᾗ καὶ ἡ τιμία αὐτοῦ κεφαλὴ μετεκομίσθη, ἴδιον ἱερὸν οἶκον εἰς τὸ τοῦ 'Αγίου ὄνομα ἔχουσα τιμώμενον. ('Εκ τῶν Ἀνθῶν τοῦ Παραδείσου. Ἴδε καὶ Παράρτημα Μ. Συναξαριστοῦ, Κ. Δουκάκη).

τοῦ Μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου τοῦ Γαβρᾶ, ἀναγινώσκονται τὰ αὐτὰ σχεδὸν τυπικὰ ὡς καὶ ὁ Ἀπόστολος καὶ τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ ἐν τῇ τοῦ ἁγίου Δημητρίου.

Τοῦ τελευταίου τούτου ναοῦ τὸ ματρωνίκιον, εἴτε ἕνεκα τῆς ἐπηρείας τοῦ πανδαμάτορος χρόνου, ἢ καὶ τῆς ἀκηδίας τῶν Τραπεζουντίων, ἤρχισε νὰ καταρρέῃ, μεταβληθέντος τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου εἰς κοιμητήριον· περὶ τὰ μέσα μάλιστα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἡ οἰκογένεια Κιτρίδου καλὸν ἐθεώρησε νὰ προεκτείνῃ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ καὶ νὰ ἀνεγείρῃ ὑπερῷον ματρωνίκιον, ἐντοιχίζουσα καὶ τὴν θύραν, δι᾽ ἧς συνεκοινώνει ὁ ἀνδρὼν μετὰ τοῦ πάλαι ματρωνικίου, χωρὶς νὰ λάβῃ πρόνοιάν τινα περὶ τοῦ ἱστορικοῦ τούτου κειμηλίου τῆς ἀρχαίας Μονῆς, ὅπερ σὺν τῷ χρόνῳ, ἄνευ ἐπιβλέψεως, μετεβλήθη σχεδὸν εἰς ἐρείπια, μόλις πρὸ ἔτους ἐπισκευασθὲν ὀλίγον καὶ ἐπιστεγασθέν.

Ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ ματρωνικίου, ὅπερ ὁλόκληρον ἦτο ἱστορημένον, δυστυχῶς μία καὶ μόνον, καὶ αὕτη ἐν μέρει, ἐκ τῶν πολλῶν ἁγιογραφικῶν παραστάσεων, ἐσώθη ὡς δεῦρο, εἶναι δὲ αὕτη ἡ τῆς Δευτέρας Παρουσίας, κατέχουσα ὅλην τὴν πλευρὰν ἐκείνην καὶ κειμένη ἄνωθι τῆς πύλης, δι᾽ ἧς συνεκοινώνει τὸ ματρωνίκιον μετὰ τοῦ κεντρικοῦ ναοῦ.

Ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ἐν πολυχρώμῳ κύκλῳ, καθήμενος ἐπὶ θρόνου (*καὶ παλαιὸς τῶν ἡμερῶν ἐκάθητο* (Δανιὴλ ζ΄, 9) ἔχει δεξιὰ μὲν τὴν Θεοτόκον, ἀριστερὰ δὲ τὸν ἅγιον Ἰωάννην, ἀμφοτέρους ὀρθίους, ἐν στάσει προσευχῆς καὶ ἀνυψοῦντας χεῖρας ἱκέτιδας, πρεσβείαν ποιοῦντας. Κάτωθι τοῦ κύκλου φαίνονται φλόγες πυρός· *ποταμὸς πυρὸς εἷλκεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ* (Δανιὴλ ζ΄, 10).

Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ καὶ ὀλίγον κατωτέρω τοῦ πολυχρώμου κύκλου ὑπάρχουσιν ἑκατέρωθεν ἀνὰ ἓξ θρόνοι (*ἕως ὅτου οἱ θρόνοι ἐτέθησαν*, Δανιὴλ ζ΄, 9), ἐφ᾽ ὧν κάθηνται οἱ δώδεκα Ἀπόστολοι κρατοῦντες ἀνὰ μίαν βίβλον ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν, μετὰ καλαισθησίας ἐμποιούσης ἐξαιρετικὴν ἐντύπωσιν· *ὅταν καθίσῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καθίσεσθε καὶ ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρόνους κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραὴλ* (Ματθ. ΙΘ΄, 28).

Οἱ θρόνοι τῶν δώδεκα Ἀποστόλων εἶναι ἐξωγραφημένοι κλιμακηδὸν φέροντες καὶ ἁψῖδας, ὄπισθεν δ᾽ αὐτῶν ἵστανταί τινες τῶν Ἁγίων Πάντων, δικαίων, μαρτύρων, κλπ.

Κάτωθεν τῶν δώδεκα Ἀποστόλων ἐν μὲν τῇ δεξιᾷ, ἤτοι τῇ πρὸς ἀνατολὰς πλευρᾷ τῆς πύλης, σῴζεται μόνον ἡ στέγη τοῦ Παραδείσου, δυστυχῶς τοῦ ἄλλου ὅλου οἰκοδομήματος καταστραφέντος ὑπὸ βεβήλων χειρῶν, ἔμπροσθεν δ᾽ αὐτοῦ ἡ *Κιβωτὸς τῆς Διαθήκης τοῦ Κυρίου*, παρ᾽ ᾗ ἵστανταί τινες τῶν προφητῶν· εἰς δὲ τὴν ἀπέναντι πλευράν, ἤτοι τὴν πρὸς δυσμάς, ἡ Κόλασις, κατακαίουσα τοὺς ἁμαρτωλοὺς καὶ ἐξερεύγουσα φλόγας πυρός: *Ἰδοὺ ἡμέρα ἔρχεται καιομένη ὡς κλίβανος καὶ φλέξει αὐτοὺς καὶ ἔσονται πάντες οἱ ἀλλογενεῖς καὶ πάντες οἱ ποιοῦντες τὰ ἄνομα* (Μαλαχ. δ΄, 1) καὶ

τότε δοῦναι πῦρ καὶ σκώληκας εἰς σάρκας αὐτῶν καὶ κλαύσονται ἐν αἰσθήσει ἕως αἰῶνος (Ἰουδίθ, ιστ΄, 17), παρὰ ταύτῃ δὲ φρουρὸς ἄγγελος.

Ἐν τῇ Κολάσει εἷς προεξέχει τῶν ἄλλων ἁμαρτωλῶν, παρὰ τὸ στόμιον. Οὗτος θὰ εἶναι ὁ πλούσιος, περὶ οὗ ἀναγινώσκομεν ἐν τῷ ἱερῷ Εὐαγγελίῳ: *«... ἀπέθανε δὲ καὶ ὁ πλούσιος καὶ ἐτάφη· καὶ ἐν τῷ Ἅδῃ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, ὑπάρχων ἐν βασάνοις, ὁρᾷ τὸν Ἀβραὰμ ἀπὸ μακρόθεν καὶ Λάζαρον ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ. καὶ αὐτὸς φωνήσας εἶπε· πάτερ Ἀβραάμ, ἐλέησόν με καὶ πέμψον τὸν Λάζαρον, ἵνα βάψῃ τὸ ἄκρον τοῦ δακτύλου αὐτοῦ ὕδατος καὶ καταψύξῃ τὴν γλῶσσάν μου, ὅτι ὀδυνῶμαι ἐν τῇ φλογὶ ταύτῃ· εἶπε δὲ Ἀβραάμ, τέκνον, μνήσθητι ὅτι ἀπέλαβες σὺ τὰ ἀγαθά σου ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ Λάζαρος ὁμοίως τὰ κακά· νῦν δὲ ὅδε παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾶσαι· καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις μεταξὺ ἡμῶν καὶ ὑμῶν χάσμα μέγα ἐστήρικται, ὅπως οἱ θέλοντες διαβῆναι ἔνθεν πρὸς ὑμᾶς μὴ δύνανται, μηδὲ οἱ ἐκεῖθεν πρὸς ἡμᾶς διαπερῶσιν»* (Λουκ. ιστ΄. 22-26).

Εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς παραστάσεως ταύτης ὁ καλλιτέχνης πάντως ἐνεπνεύσθη ἐκ τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου, καὶ οὐχὶ ὡς τινες τῶν νῦν ζωγράφων ἐκ τῆς φαντασίας.

Ἄνωθι τοῦ θολίσκου τῆς θυρίδος τῆς πρὸς μεσημβρίαν πλευρᾶς τοῦ ματρωνικίου φαίνεται δυστυχῶς μόνον τὸ ἄνω μέρος τῆς κεφαλῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐκ τῆς κλίσεως τῆς ὁποίας δύναταί τις νὰ ὑποθέσῃ ἀσφαλῶς ὅτι ἐνταῦθα ὑπῆρχεν ἡ παράστασις τοῦ Νυμφίου, ἤτοι ὁ Ἰησοῦς μὲ δεδεμένας τὰς χεῖρας καὶ ὄπισθεν αὐτοῦ ὁ Σταυρὸς «καὶ δήσαντες αὐτὸν [1]». Τοῦτο εἰκάζομεν καὶ ἐξ ἄλλων παρομοίων εἰκόνων σῳζομένων ἐν καλῇ ἐν μέρει καταστάσει, ἃς εἴδομεν καὶ ἀλλαχοῦ τῶν ἐν Τραπεζοῦντι Βυζαντιακῆς ἐποχῆς ἐκκλησιῶν.

Τὸ ἐν λόγῳ ματρωνίκιον, ἐκτὸς τῆς πύλης, δι᾽ ἧς συνεκοινώνει μετὰ τοῦ ἀνδρῶνος, εἶχε καὶ δύο ἄλλας, τὴν μὲν πρὸς ἀνατολάς, τὴν δὲ πρὸς δυσμάς.

Ἰδοὺ νῦν καί τινες ὕμνοι ἐκ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ ῥηθέντος Μεγαλομάρτυρος:

»*Θείων δωρεῶν ἐπώνυμόν σε γεραίρω, Ἅγιε, διὸ μὲν ἡ Ἄτρα σὲ ἐβλάστησεν ὡς ῥόδον εὔοσμον, αἱ ἀρεταί σου ὡς ἄνθη τίμια εὐωδίασαν πᾶσαν τὴν ἑῴαν· ὄντως γὰρ τῶν πενήτων ὑπῆρχες τροφεύς, τῶν αἰχμαλώτων ῥύστης, ἠνδραγάθησας τὸ πρὶν ἐν πολέμοις τοὺς ἐχθροὺς τροπούμενος, τῶν βαρβάρων τὴν ἀθεΐαν ἤλεγξας, τούτων τὸ θράσος κατέβαλες· καὶ ἐν σταδίῳ τοῦ μαρτυρίου ἀνὴρ ὤφθης σιδηροῦς, στῦλος ἀρραγὴς καὶ ἀκλόνητος· ἡ δὲ Θεοδοσιούπολις ἀγαλλομένη, τὸ αἷμά σου ἐδέξατο ὡς πολύτιμον δῶρον.*

»*Τὴν κάραν σου, σοφὲ τοῦ Χριστοῦ στρατιῶτα, ὁ τύραννος σκευὴν ποτη-*

[1] Ματθ. κζ 2.— Μάρκ. ιε΄, 1.— Ἰωάνν. ιη΄. 24.

ρίου ποιήσας αὐτήν, εἰς συμπόσια τὰ αὐτοῦ προσεφέρετο, ἣν κατέλιπες ἐν τῷ παρόντι βίῳ, καὶ ἀπέτεμες τὰς κεφαλὰς τῶν ἀνόμων, Θεόδωρε πάνσοφε.

»Βλαστὸν τῆς Ἄτρας ὑμνήσωμεν, τὸν θεῖον ἀθλοφόρον Θεόδωρον· δόξαν, εὐγένειαν παρέδραμε, δόξαν λαβὼν τὴν ἀΐδιον, ἄθλους οὓς ὑπέστη ἐν Χριστῷ, ᾄσωμεν αὐτῷ ὅτι δεδόξασται.

»Ὁ τῆς Ἑῴας στρατηγὸς ὑπερθαύμαστος καὶ τῶν Γαβράδων βλαστὸς ὑπερμέγιστος, τῆς Τραπεζοῦντος ὁ ἄριστος πρύτανις φρουρός, σκέπε φρούρει φύλαττε τοὺς πιστῶς σε ὑμνοῦντας θρόνῳ παριστάμενος τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἣν ἐκδυσώπει σῴζεσθαι ἡμᾶς, Μεγαλομάρτυς Θεόδωρε τρισόλβιε.

»Ὕψωσας τὸν νοῦν πρὸς τὸν Ὕψιστον, ἐν τῷ ὕψει τῆς ἡγεμονίας καθήμενος, ἐγκατέλιπες τὴν δόξαν τὴν πρόσκαιρον.... Διὸ ἐν χιόνι πρηνὴς τυπτόμενος, τὴν γλῶτταν ἀφαιρούμενος, χειρῶν τε καὶ ποδῶν στερούμενος, καὶ ὡς ἡ ἄμπελος τὸ σῶμά σου τεμνόμενος ὥσπερ στρατιώτης ἀήττητος εἰς οὐρανοὺς ἀνέδραμες, ὡς ἡγεμὼν δὲ δικαιότατος, εἴληφας τὴν χάριν τὴν ἀεὶ διαμένουσαν ὡς δῶρον Θεοῦ, ἀθλοφόρε Θεόδωρε, πρέσβευε Χριστῷ τῷ Θεῷ ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

»Ἄνθος ἐκ Χαλδίας φυὲν τερπνόν, ἄθλους μαρτυρίου, εὐωδίασε νοητῶς τοὺς πιστοὺς ἐν Ἄτρᾳ Θεόδωρος ὁ θεῖος, πυρὶ τακεὶς τὰς σάρκας, Χριστοῦ τῷ ἔρωτι.

»Τοὺς ἀσπαζομένους σου, ἀθλητά, τὴν ἁγίαν κάραν καὶ σεπτὴν εἰκόνα σου εὐλαβῶς καὶ τὴν θείαν μνήμην τελοῦντας ἐτησίως, περίσῳζε, Θεόδωρε, ταῖς πρεσβείαις σου.

Β΄. Ἱστορικά.

Ὁ τοῦ ναοῦ τοῦ Μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου κτίτωρ, Κωνσταντῖνος ὁ Γαβρᾶς, τοὺς αὐτοὺς πρὸς τοὺς προκατόχους αὐτοῦ, ἐπὶ Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ Κωνσταντινουπόλεως, μετελθὼν τρόπους, κατώρθωσεν οὐχὶ μόνον νὰ κηρύξῃ ἑαυτὸν ἀνεξάρτητον ἡγεμόνα τοῦ θέματος Χαλδίας [1], ἀλλὰ καὶ ν' ἀποκόψῃ καὶ πάντα δεσμὸν μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίας.

Ὁ κ. Τρ. Εὐαγγελίδης γράφει [2]: «.... Ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία, κατὰ τὸν ΙΓ΄ αἰῶνα δὲν ἠδύνατο νὰ στερηθῇ ἡμιθέου. Ὁ ἀπαραίτητος καὶ νέος ἅγιος ἐκλεγεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ λαοῦ τῆς Τραπεζοῦντος, ὅπως γίνῃ συνήγορος αὐτῶν ἔν τε τῷ οὐρανῷ καὶ προστάτης ἐπὶ γῆς ὑπῆρξεν ὁ ἅγιος Εὐγένιος. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ ἡ λατρεία συνετέλεσαν ὅπως χωρίσωσι τοὺς

[1] Τὸ τῆς Χαλδίας θέμα ἦν τὸ ΚΑ΄ τῆς Βυζαντιακῆς αὐτοκρατορίας, ὄγδοον δὲ ἐκ τῶν τῆς Ἀσίας καὶ τρίτης τάξεως, ὁ δὲ στρατηγὸς καὶ ἔπαρχος αὐτοῦ ἐκαλεῖτο δοὺξ καὶ διέμενεν ἐν Τραπεζοῦντι, πρωτευούσῃ τοῦ θέματος.

[2] Ἱστορία τῆς Ποντικῆς Τραπεζοῦντος, σελ. 54 - 55.

Ἕλληνας τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος τῶν ἄλλων Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ οὕτω καταστῶσιν ἰδιαίτερον ἔθνος.... Ἡ εἰκὼν τοῦ ἁγίου Εὐγενίου παρισταμένου ὁτὲ μὲν πεζοῦ, ὁτὲ δὲ ἱππέως, ἐτέθη ἐφ' ὅλων τῶν ἐν Τραπεζοῦντι κοπέντων νομισμάτων».

Ἐν τοσούτῳ πολὺ πρὸ τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος ἡ Τραπεζοῦς εἶχεν ὡς προστάτην αὐτῆς τὸν ἅγιον Εὐγένιον, διότι αὐτὸς ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Γαβρᾶς, ὁ κηρύξας ἑαυτὸν ἀνεξάρτητον, ἐξελέξατο ὡς συνήγορον αὐτοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ προστάτην ἐπὶ γῆς τὸν ἅγιον Εὐγένιον, τυπώσας καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ πεζοῦ ἐπὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἀνεξαρτήτου ἡγεμόνος κοπέντων νομισμάτων. Τὸ αὐτὸ ἐπικυροῦται ἔκ τε τῆς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Ξιφιλίνου, Τραπεζουντίου, (1064—1075) συγγραφείσης βιογραφίας τοῦ ῥηθέντος Ἁγίου καὶ ὑπὸ Ἰωσὴφ Λαζαροπούλου, μητροπολίτου Τραπεζοῦντος (1364): «... Οἱ καὶ παυσάμενοι τοῦ θυμοῦ τοιαῦτα πρὸς τὸν μέγαν ἔφησαν Ἀθανάσιον [1]. *Ἐπὶ τῇδε τῇ κοινῇ καὶ θαυμαστῇ ἑορτῇ τῶν τοῦ μεγάλου μάρτυρος γενεθλίων, τοῦ κοινοῦ προστάτου καὶ ἡμῶν ὑπερμάχου, ἐχρῆν καὶ ἡμᾶς, ὦ θειότατε δέσποτα, συνεστιάτορας εἶναι καὶ κοινωνούς*» .....

Ἐκ τῶν ἱστορικῶν μανθάνομεν ὅτι οἱ τῆς Τραπεζοῦντος αὐτοκράτορες σφετερισθέντες τὸ ἔμβλημα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίας ἔφερον τοῦτο καὶ αὐτοί, ἤτοι τοὺς *δικεφάλους ἀετούς*, διὸ καὶ Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος ὑπεχρέωσε τὸν τῆς Τραπεζοῦντος αὐτοκράτορα Ἰωάννην τὸν Β΄ ἵνα φέρῃ ἀντὶ *δικεφάλων μονοκέφαλον ἀετόν*, καλέσας αὐτὸν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ πρῴην καθεστώς. Ὄντως ὁ ῥηθεὶς Κωνσταντῖνος ὁ Γαβρᾶς, ὅτε ἐκήρυξεν ἑαυτὸν ἀνεξάρτητον, ἵνα μὴ φανῇ σφετεριστὴς ξένων ἐμβλημάτων, μετεχειρίσθη, ἐξ ἰδίας βουλήσεως, *μονοκέφαλον ἀετὸν* καὶ οὐχὶ *δικεφάλους*, ὡς οἱ τῆς Κωνσταντινουπόλεως αὐτοκράτορες ἔφερον, ὅπερ δείκνυται καὶ ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ κοπέντων νομισμάτων, ἅτινα ἔφερον ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς ὄψεως τὴν προτομὴν αὐτοῦ μὲ ἐστριμμένον στρατιωτικὸν μύστακα καὶ πώγωνα, ἐπὶ κεφαλῆς στέμμα καὶ ἐν τῷ μέσῳ σταυρόν, δεξιὰ σφαῖραν, ἐφ' ἧς μακροσκελὴς σταυρὸς καὶ ἀριστερὰ τὸ στοιχεῖον Κ· ἐπὶ τῆς ἑτέρας δὲ ἄνωθι μὲν στέμμα, ἐφ' οὗ σταυρός, καὶ κάτωθι δεξιὰ μονοκέφαλον ἀετὸν καὶ ἀριστερὰ τὸν ἅγιον Εὐγένιον μὲ ἐπισκοπικὸν κάλυμμα, ἐφ' οὗ σταυρός [2].

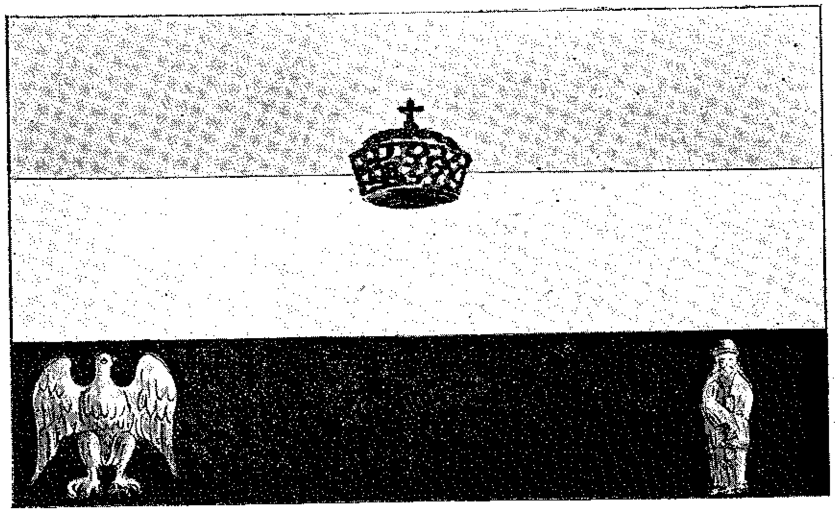
Ἐν μιᾷ τῶν ἁγιογραφικῶν παραστάσεων, δι' ὧν ἐκοσμοῦντο καὶ αἱ τέσσαρες πλευραὶ τοῦ ματρωνικίου τοῦ ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Γαβρᾶ πρὸς μνήμην τοῦ θείου του ἀνεγερθέντος Ναοῦ ἐσῴζετο ἐξωγραφημένον τρίχρουν

[1] Ἀθανάσιος Α΄ ὁ θαυματουργός, ἤκμασε περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ΣΤ΄ ἑκατονταετηρίδος.

[2] Τοιοῦτο χάλκινον νόμισμα ὑπῆρχε παρά τινι ἀρχαιοκαπήλῳ Τραπεζουντίῳ, Γρηγορίῳ Ἰωακειμίδῃ τοὔνομα, ὅστις, χάριν τῆς ὕλης, εὐκόλως ἀπεσκοράκιζε καὶ εὐγνωμοσύνας καὶ πάτρια, ἵνα δὲ μὴ περιέλθῃ τὸ νόμισμα τοῦτο εἰς χεῖρας Ῥώσσων, ἐπέτυχον ὅπως τὸ ἀγοράσῃ εἷς τῶν φίλων μου καὶ οὕτω δὲν ἐστερήθην μιᾶς ἐκτάκτου εὐκαιρίας πρὸς μελέτην αὐτοῦ ἐν ἀνέσει.

λάβαρον, δυστυχῶς ὅμως, ὅπως ἅπασαι αἱ ἄλλαι ἁγιογραφικαὶ παραστάσεις, οὕτω καὶ αὕτη ὑπό τε τῆς ἐπηρείας τοῦ πανδαμάτορος χρόνου, καὶ δὴ τελευταίως ἐπὶ τῆς ῥωσσικῆς κατοχῆς, ὑπὸ βεβήλων χειρῶν κατεστράφη ὁλοτελῶς.

Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος λάβαρον[1] ἔφερε τρία χρώματα τοῦ αὐτοῦ πλάτους ὁριζοντίως ἤτοι ἄνωθι κυανοῦν, ἐν τῷ μέσῳ λευκόν, καὶ κάτωθι χρῶμα καστανόχρουν. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ λαβάρου ἐπί τε τοῦ κυανοῦ χρώματος καὶ τοῦ λευκοῦ ὑπῆρχε χρυσοῦν στέμμα καὶ παρὰ μὲν τὴν δεξιὰν πλευρὰν ἐν τῷ καστανόχρῳ χρώματι μονοκέφαλος ἀετός, εἰς δὲ τὴν ἔναντι ἀριστερὰν

Η ΣΗΜΑΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΟΥ ΓΑΒΡΑ

ἄκραν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χρώματος ὁ Ἅγιος Εὐγένιος, ὄρθιος μὲ ἐπισκοπικὸν σχῆμα, ὡς εὕρηται τοιαύτη αὐτοῦ παράστασις ἐν τῷ ἀρχαιοτάτῳ ναϋδρίῳ τῆς ἁγίας Ἄννης. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ λαβάρου τούτου λέγομεν ὅτι καὶ ἡ σημαία Κωνσταντίνου τοῦ Γαβρᾶ θὰ εἶχεν οὕτως.

Γ΄ Τοπογραφικά.

Ἐν τῷ ὑπὸ Ἀλεξίου Γ΄ τοῦ Μεγάλου Κομνηνοῦ τῷ 1364 ἐκδοθέντι χρυσοβούλλῳ[2] τῷ ἀναφερομένῳ εἰς τὴν μεταξὺ Βενετῶν καὶ Τραπεζουντίων συναφθεῖσαν συνθήκην, λέγεται. «... διορίζεται διὰ τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου λόγου πρὸς αὐτοὺς (τοὺς Βενετοὺς) ὡς ἂν ἔχωσι καὶ νέμωνται

[1] Βλ. Ταχυδρόμον, ἐφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως (1919) ἀρ. 6450.

[2] Τρ. Εὐαγγελίδου, Ἱστορία τῆς Ποντικῆς Τραπεζοῦντος σελ. 112.

ἐλευθέραν καὶ ἀκαταζήτητον πάντη χάριτα καὶ δωρεὰν παρὰ τῆς βασιλείας μου τοποθεσίαν καὶ οὖσαν καὶ διακειμένην κάτωθεν τῆς *Μονῆς τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος καὶ σεβαστοῦ Θεοδώρου τοῦ Γαβρᾶ*, ἥτις δὲ τοποθεσία περιορισθεῖσα μεμετρημένη τοιαύτην ἔχει διατύπωσιν: ἄρχεται ἀπὸ τὴν ἔξοδον ἐκ τῆς ἀκρογωνίας τοῦ χαμοστέγου οἰκήματος, καὶ ἀπέρχεται κατ᾽ ἀνατολὰς τὴν ὁδὸν τοῦ ἁγίου Χριστοφόρου καὶ τοῦ ἁγίου Νικήτα, ἕως εἰς ἄλλην γωνίαν οἰκήματος, ἔνθα ἐστὶν ἑτέρα ὁδός, καὶ κατέρχεται κατὰ θάλατταν τὴν αὐτὴν ὁδὸν πρὸς τὴν λατινικὴν ἐκκλησίαν, εἶτα κυκλοειδῶς ὁδεύει πρὸς δύσιν ἕως τήν....».

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω χρυσοβούλλου μανθάνομεν ὅτι ἡ παραχωρηθεῖσα ὑπὸ Ἀλεξίου Γ΄ τοῦ Μεγάλου Κομνηνοῦ εἰς τοὺς Βενετοὺς τοποθεσία πρὸς ἐγκατάστασιν αὐτῶν ἔκειτο κάτωθι τῆς Μονῆς τοῦ Μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου, ἔνθα καὶ ἤγειραν πρὸς ἐναποθήκευσιν τῶν πραγματειῶν αὐτῶν τὸ νῦν Πεζεστὲν καλούμενον. Ἡ δὲ περιφέρεια ἡ παραχωρηθεῖσα ἤρχετο ἐκ τῆς παραλίας τοῦ νῦν Γκιὸν-Χανὶ καὶ προὐχώρει πρὸς μεσημβρίαν μέχρι τῆς ὁδοῦ Πασᾶ-χαμαμί, καὶ ἐκεῖθεν στρεφομένη πρὸς ἀνατολὰς διήρχετο διὰ τῆς πρὸς ἄρκτον πλευρᾶς τοῦ Παρασκευᾶ-χανὶ πρὸς τὸ Σεμερδζιλὲρ-μπασὴ καὶ εἰς τὴν κορυφὴν λήγουσα κατήρχετο ἐκεῖθεν τὴν μεταξὺ Μεταμορφώσεως καὶ Σοὺρπ-Ὀχαννὲς ὁδὸν πρὸς τὴν θάλασσαν.

Καὶ τὸ μὲν Πασᾶ-χαμαμί, οὗ ἐπὶ τῆς πρὸς ἄρκτον πλευρᾶς τοῦ τοίχου μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὑφίστατο Χριστιανικὸν ἀνάγλυφον, ὁρίζομεν ὡς Ἅγιον Χριστόφορον, ὡς Ἅγιον δὲ Νικήταν τὸ νῦν Σεμερδζιλὲρ-Τζαμισί, ἔνθα ἀνεκαλύφθησαν ἄλλοτε καὶ ἐνεπίγραφοι πλάκες, ὧν δυστυχῶς μόνον τεμάχιον εἴδομεν παρὰ τῷ κ. Γ. Κογκαλίδη, ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἡμιεξίτηλον, ὡς δὲ Λατινικὴν ἐκκλησίαν ὑποθέτομεν τὴν ἐν τῇ πλατείᾳ Σοὺρπ-Ὀχαννὲς κειμένην Βυζαντιακῆς ἐποχῆς ἐκκλησίαν, λέγομεν δὲ ὑποθέτομεν, διότι παρ᾽ οὐδενὶ συγγραφεῖ ἀπηντήσαμεν ὅτι ἐν τῇ περιφερείᾳ ἐκείνῃ, κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, εἶχόν ποτε καὶ οἱ Ἀρμένιοι ἐκκλησίαν. Γνωρίζομεν μόνον ὅτι, τῶν Βενετῶν ἀπελθόντων, ἐγκατεστάθησαν ἐκεῖ που Ἀρμένιοι, οἵτινες μετέβαλον τὴν ἐκκλησίαν εἰς Ἀρμενικὴν ἐντοιχίσαντες μάλιστα καί τινας ἐνεπιγράφους πλάκας πρὸς τελείαν οἰκειοποίησιν αὐτῆς.

Ἡ ῥηθεῖσα συνθήκη τοῦ 1364 ὀλίγον διήρκεσε· τρία δῆλα δὴ ἔτη μετὰ ταῦτα, ἤτοι τῷ 1367, ἐζήτησαν οἱ Βενετοὶ τὴν ἀνανέωσιν ταύτης μὲ ἐλάττωσιν τοῦ συμπεφωνημένου ἐμπορικοῦ δασμοῦ καὶ τὴν χορήγησιν θέσεως ἐκτεταμένης παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ἕνεκα δὲ τῶν καιρικῶν περιστάσεων ὑπεχρεώθη Ἀλέξιος ὁ Γ΄ ἵνα ἐνδώσῃ καὶ εἰς τὰς νέας ταύτας ἀξιώσεις τῶν Βενετῶν καὶ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς τὰ αἰτούμενα.

Ἡ ζητηθεῖσα ἐκτεταμένη θέσις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κεῖται πρὸς δυσμάς, ἕνεκα τοῦ μικροῦ χώρου τοῦ μεταξὺ φρουρίου καὶ Πεζεστέν, θὰ ἔκειτο λοιπὸν πρὸς ἀνατολὰς τῆς περιφερείας τῆς παραχωρηθείσης τῷ 1364. Ἡ

τοιαύτη δὲ τοποθεσία ὑποθέτομεν ὅτι ἔφθανε μέχρι τῆς πλατείας Χατσὴ-Μπὰγ τῆς κειμένης ὄπισθεν τοῦ νῦν φωτογραφείου τῶν Ἀδελφῶν Κακούλη, ἔνθα καὶ ἐρείπια ναοῦ, ἴσως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, φέροντα ἐπὶ τῶν μέχρι τοῦδε ὑφισταμένων ἐν μέρει τοίχων πλείστους σταυροὺς διαφόρων σχημάτων ἐν ἀναγλύφοις.

Ὁ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ οὗτος ναὸς φαίνεται μετωνομάσθη ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὅτε καὶ θὰ προσετέθη τὸ νῦν ἔτι ἐκεῖ σῳζόμενον ἀπερίττου τέχνης ἀνάγλυφον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ὅτι δὲ ἡ μεταλλαγὴ ὀνόματος σύνηθης ἦν παρ' ἡμῖν ἀπὸ τῆς Βυζαντιακῆς ἐποχῆς μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, τοῦτο εἶναι ἀναμφισβήτητον.

Καταστραφέντος ὅμως καὶ τοῦ μετονομασθέντος ναοῦ, ἀνηγέρθη ὁ νῦν ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ ὑπὸ τὸ ἐπώνυμον Τσαρτακλῆ, εἰς οὗ τὸν ἐξωτερικὸν τοῖχον τοῦ προαυλίου ἐνετοιχίσθη πλὰξ θωρακίου τοῦ πάλαι ναοῦ, ἔχουσα μῆκος μὲν 0,92 καὶ πλάτος 0,38 τοῦ γαλλικοῦ μέτρου. Καὶ περὶ μὲν τῆς ἐμπροσθίας ὄψεως τῆς πλακὸς ταύτης τῆς οὔσης προωρισμένης ὅπως ἀποβλέπῃ πρὸς τὸν μέσον χῶρον τοῦ ναοῦ λέγομεν ὅτι ἔχει ἐν τῷ κέντρῳ ἰδιόρρυθμον σταυρόν, περὶ ὃν εὕρηται στέφανος, ἐν εἴδει ταινίας, διπλοῦς, ἑκατέρωθεν δὲ τοῦ στεφάνου παρὰ τὰς δύο πλευρὰς ἀνὰ εἷς ταώς, οὗ τὸ ῥάμφος ἐγγίζει σχεδὸν τὸν στέφανον· περὶ τῆς ὀπισθίας ὅμως ὄψεως οὐδὲν δυνάμεθα ν' ἀποφανθῶμεν, διότι ἡ πλευρὰ αὕτη ἦτο εἰς ἡμᾶς ἀόρατος, ἂν καί τινες τοῦ αὐτοῦ εἴδους πλάκες φέρουσιν ἐνίοτε σύμβολά τινα.

Ἡ πλὰξ αὕτη ἐσῴζετο μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Ῥώσσων κατοχῆς τῆς Τραπεζοῦντος, ὅτε καί, κατεδαφισθέντος ὑπ' αὐτῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοίχου, ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἁπλῆ πλὰξ τοῦ ἐκεῖ λιθοστρώτου!

Ἔγραφον ἐν Τραπεζοῦντι κατὰ τὸ 1918.

† ΙΩΑΝΝΗΣ Π. ΜΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΑΚΑ

ΚΩΔΙΚΕΣ ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟΥ

ΓΑΒΡΑΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ

Α΄.

1. Ἡ πρὸς τὸν μακαρίτην Ι. Μηλιόπουλον πεντηκονταετὴς περίπου στενὴ φιλία πείθει με, ἕνεκα τῆς νέας αὐτοῦ μελέτης, ἵνα στρέψω τὸ τῶν μελετῶν μου βῆμα καὶ πρὸς τὴν μεγάλην Τραπεζοῦντα. Τὰ πράγματα πολλάκις οὐχ οὕτω πέφυκεν ὡς βούλεται ἕκαστος καὶ οἴεται· διότι περὶ Τραπεζοῦντος ἐν γένει οὐχὶ ὀλίγοι ξένοι καὶ ἡμέτεροι ἐπραγματεύθησαν, ὡς γνωστόν. Ἡ Ἑλληνὶς πόλις ἡ ἐν τῷ μυχῷ τοῦ Α. (Εὐξείνου) Πόντου, κέντρον σημαντικώτατον τοῦ ἀνὰ τὸν Πόντον καὶ τὴν τῆς Κολχίδος χώραν Ἑλληνισμοῦ καὶ δὴ καὶ ἀνθηρότατον, ἡ μέχρι πρὸ δύο δεκάδων ἐτῶν ἀληθῶς μεγάλη καὶ εὐδαίμων μετὰ τῶν ἐν τῇ περιοχῇ αὐτῆς ἱστορικῶν μοναστηρίων, τῶν τετιμημένων ὑπό τε τῶν Ἑλλήνων Αὐτοκρατόρων καὶ τῶν Ὀθωμανῶν Σουλτάνων, δὲν περιμένει παρ' ἐμοῦ ἐπαίνους καὶ ἐγκώμια....

2. Ἤδη πρὸ τῆς Ἁλώσεως ὀλίγιστα ἔτη δύο περιφανέστατοι αὐτῆς υἱοί, ὁ Νικαίας Βησσαρίων καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Εὐγενικός[1] δὲν ὤκνησαν μεταξὺ τῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν αὐτῶν ἐργασιῶν, ἵνα ἀναστηλώσωσιν ἐγκώμια πρὸς τὴν ἐνεγκοῦσαν αὐτούς, ἀθάνατα καὶ παραμόνιμα μνημεῖα, ἅπερ ἀκμάζοντα καὶ νεάζοντα τοῖς ἀναγινώσκουσι καὶ νῦν μένουσι καὶ μενοῦσιν.

Ἐν τούτοις καὶ ἡ φιλοκαλία ἡ πάλαι τῶν πατέρων καὶ τῶν βασιλέων δεικνύεται καὶ ἡ περὶ τὴν φύσιν καὶ τὴν θέσιν καὶ ἡ περὶ τὴν ὅλην τῆς πόλεως κατασκευὴν καὶ οἰκοδομίαν καὶ ἡ περὶ τῆς πολιτείας οἰκονομία καὶ διαχείρισις καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα καὶ ἡ περὶ τὰ πολεμικὰ ἀνδρεία καὶ γενναιότης καὶ δεινότης κλ. κλ. καταλλήλως ἀναπτύσσονται καὶ βεβαιοῦνται.

Ὁ τῆς Τυβίγγης Βυζαντινολόγος, ὁ γνωστότατος Tafel, ἐν τοῖς τοῦ

[1] Βησσαρίων ὁ Νικαίας, ὁ μετὰ τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ ψευδοσύνοδον πανίσχυρος καρδινάλιος, καὶ ὁ σύγχρονος καὶ ἐν τῇ συνόδῳ πάρεδρος Εὐγενικὸς Ἰωάννης, ὁ τοῦ Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ, τοῦ Ἐφέσου, ἀδελφός. Τὰ περὶ ἀμφοτέρων τῶν Τραπεζουντίων ὅρα ἐν τοῖς οἰκείοις τόποις τῆς Βυζαντ. Γραμματολογίας τοῦ Krumbacher, μετάφρ. Σωτηριάδου.

Εὐσταθίου ἔργοις ἐξέδωκε τὸ τοῦ Εὐγενικοῦ κατὰ τὸ 1832, [1] ὁ δὲ ἡμέτερος Σπ. Λάμπρος τὸ τοῦ Βησσαρίωνος ἐγκώμιον κατὰ τὸ 1916 [2]. Ὁ μακαρίτης Λάμπρος ἔσχε καὶ τὴν ἐπιτυχῆ ἰδέαν, ἵνα παραβάλῃ τὰ ἐγκώμια ἀμφοτέρων τῶν μεγάλων τέκνων τῆς Τραπεζοῦντος καὶ παραβαλὼν ἀμφοτέρων τὰς ἀρετὰς ἐν ὀλίγαις σειραῖς διαζωγραφήσῃ, ὡς ἑξῆς δὲ περὶ αὐτῶν ἐκφράζεται: «Τὴν μὲν τοῦ Ι. Εὐγενικοῦ περιγραφὴν τῆς Τραπεζοῦντος εὑρίσκομεν γλαφυρωτέραν καὶ ῥητορικωτέραν, ἀλλὰ κενοτέραν, τὴν δὲ τοῦ Βησσαρίωνος πολὺ πραγματικωτέραν καὶ διαφωτιστικωτέραν». Καὶ πράγματι οὕτως εἶναι· ἡ τοῦ Βησσαρίωνος καὶ γεωγραφικωτέρα καὶ ἐμπορικωτέρα ἀκόμη.

Μετὰ τὸν Fallmerayer καὶ τὸν Tafel καὶ τὸν Fischer καὶ ἐπ' ἐσχάτων τὸν W. Miller, ἔτι δὲ μετὰ τὰ περὶ ἐκκλησιῶν τῆς Τραπεζοῦντος ἔργα τῶν G. Millet (B.C.H. 19 σ. 419 - 459) Baklanov, Brounov, Alpatov, D. Talbot Rice (Βυζάντιον 4. 363 - 418 5.47 ἑξ.) ἔχομεν τὰ Τραπεζουντιακὰ τὰ ὑπὸ Ἑλλήνων, τοῦ Τριανταφυλλίδου Περ., τοῦ Ἰωαννίδου Σάββα, τοῦ Παρανίκα Ματθ., τοῦ Μηλιοπούλου Ι., τοῦ Εὐαγγελίδου Τρύφ., τοῦ Κυριακίδου Ε., τοῦ Παπαμιχαλοπούλου Κωνστ., τοῦ Παπαδοπούλου Κεραμέως [3], τοῦ Λάμπρου Σπ. τοῦ Οἰκονομίδου Δημοσθ. Σκαλιέρη καὶ τελευταῖον τοῦ Παπαδοπούλου Ἰω. τοῦ καθηγητοῦ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Πανεπιστημίου, ὑπομνηματογράφου τῆς Μ. Ἐκκλησίας.

3. Τὰ Τραπεζουντιακὰ λοιπὸν τοῦ μακαρίτου παλαιοῦ φίλου Ι. Μηλιοπούλου, ἅτινα ἐν οἰκείῳ μέρει τοῦ ἔτους τούτου βλέπουσι τὸ φῶς, ὑπέμνησάν με ὅτι καὶ ἐγὼ εἶχον σημειώματα ἐκ χειρογράφου Τραπεζουντίου. Ταῦτα τῇ εὐμενείᾳ τῆς Ἑταιρείας τῶν Β. Σ. ἐκδίδονται.

4. Κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1923 προσήχθησαν εἰς τὴν Γ. Διεύθυνσιν τῶν Μουσείων τῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς Κ/πόλεως (Musées d' Antiquités) ἓξ κώδικες χειρόγραφοι [4], πάντες Τραπεζουντίας προελεύσεως. Τῇ εἰσηγήσει τοῦ γράφοντος μετὰ πρόχειρον ἐξέτασιν οὗτοι ἠγοράσθησαν, μάλιστα ἀντὶ μείζονος τιμήματος ἐκείνου, ὅπερ ἐγὼ προσέφερον, τῇ πρόφρονι

---

[1] Tafel, Eustathii metr. Thessalonicensis Opuscula. Accedunt Trapezuntinae historiae Script. Panaretus et Eugenicus, ἐν Φραγκφούρτῃ, 1832 σ. 370-373.

[2] Ἐγκώμιον εἰς Τραπεζοῦντα, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενον κατὰ τὸν Μαρκιανὸν κώδικα, ἐν Ἀθήναις, 1916 ἐκ σελ. 62, ὧν αἱ 52 καταλαμβάνουσι τὸ ἐγκώμιον.

[3] Τὰ τῶν Ἑλλήνων συγγράμματα δὲν ἀριθμῶ, γνωστότατα, τοῦ Κεραμέως εὕρηνται ***καὶ*** ἐν τοῖς Βυζαντ: Χρονικοῖς τ: V,XII,XIX καὶ ἐν τοῖς Παραρτ. τοῦ περιοδικοῦ τοῦ ***Ε. Φ. Σ***υλλόγου ΙΕ' κ. ἑ, ὡς καὶ τοῦ Λάμπρου ἐν τῷ Ν. Ἑλληνομνήμονι. Τὰ Νομισματικὰ καὶ Γλωσσικὰ-Διαλεκτικὰ ἀντιπαρέρχομαι. Ἄλλα παρὰ Μηλιαράκῃ: Νεοελλ. Γεωγρ. φιλολ.—1889 σ. 101 κ. ἑ. Τοῦ Τρ: Εὐαγγελίδου W. Miller καὶ Σκαλιέρη τὰ ἔργα δὲν εἶδον.

[4] Τρεῖς τούτων ἐπὶ ὡραίας μεμβράνης.

προθυμίᾳ τοῦ γ. διευθυντοῦ τῶν Τουρκικῶν Μουσείων ἐξ: Χαλὴλ Ἐδχὲμ βέῃ, ἐμοῦ εὐγενεστάτου προϊσταμένου καὶ φίλου, ἵνα μὴ ἀλλαχοῦ που μεταπηδήσωσιν, ἀλλὰ διασωθῶσι πάλιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Καὶ ηὐχαριστήθημεν ὅλοι ἐπὶ τῇ προσκτήσει τῶν χειρογράφων τούτων, δι' ἧς τμῆμα Ἑλληνικῶν χειρογράφων ἴδιον νέον ὡρίζετο ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ παρὰ τοῖς πλουσίοις τῶν Ἀνατολικῶν. Ἐπεβλήθη μοι ὅμως ἐργασία εὐχάριστος μὲν ἀλλ' ἐπίπονος, διότι τὸ ἓν μόνον ἐκ τῶν χειρογράφων ἀπήρτιζον ͵ασδ΄ εἰς 4ον σελίδες (1204) τὸ φέρον ἐπὶ τῆς ῥάχεως τοῦ σταχώματος ἐπικεκολλημένον ἐπὶ χαρτίου παλαιὸν ἀρ: 1230 [1]. Ἐπεβλήθη μοι ἵνα ὑποβάλω Ἔκθεσιν (rapport) διὰ τὴν ἀγοράν, περιγραφὴν καὶ ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου αὐτῶν. Ἡ Ἔκθεσις αὕτη, πολυσέλιδος, ὑπεβλήθη Γαλλιστὶ κατ' Ἀπρίλιον τοῦ ἐπιόντος ἔτους.

5. Κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν κωδίκων τούτων διεπίστωσα ὅτι ὁ μακαρίτης ἐκεῖνος χαλκέντερος παλαιογράφος Π. Κεραμεὺς εἶχε δημοσιεύσει περιγραφὴν πολλῶν τῶν Τραπεζουντίας προελεύσεως χειρογράφων ἐν τοῖς Βυζαντινοῖς Χρονικοῖς τῆς Πετρουπόλεως (Vizantiski Vremenik). Ἐκ τοῦ βιβλιογραφικοῦ Ὑπομνήματος τοῦ Oriens Christianus [2] ἐπληροφορήθην ὅτι κατὰ τὸ 1884 ἑβδομήκοντα μὲν κώδικας κατατεθειμένους ἐν τῷ Γυμνασίῳ καὶ ταῖς ἐκκλησίαις τῆς πόλεως περιέγραψε καὶ ἄλλους δὲ 86 Ἑλληνικοὺς ἐπίσης ἀποκειμένους ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς παλαιφάτου μονῆς τοῦ Σουμελᾶ.

Κατὰ σύμπτωσιν περίεργον — ἔτη παγκοσμίου πολέμου — τὴν σειρὰν τῶν Βυζ. Χρονικῶν τῆς Πετρουπόλεως οὔτε αὐτὴ ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Ρωσικοῦ Ἀρχαιολ. Ἰνστιτούτου ἐκέκτητο, τόμοι δὲ ἐπίσης ἔλειπον καὶ ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης τῶν φίλων Ἀσσομψιονιστῶν, τῶν ἐν Χαλκηδόνι....

---

[1] Τοῦτο κατέταξα ὑπ' ἀριθ. 4. Εἶναι ὁ μέγας Νομοκάνων τοῦ Βαλσαμῶνος Θ. ὁ princeps, ἐξ οὗ ἀντεγράφη κατὰ τὸ 1779 ἐν Τραπεζοῦντι κατὰ διαταγὴν τοῦ μητροπολίτου Τραπεζοῦντος Δωροθέου καὶ δαπάναις αὐτοῦ ὁ νεώτερος κῶδιξ ἐπιμελέστατα, ὅστις ἐχρησίμευσεν ὡς βάσις τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ῥάλλη καὶ Ποτλῆ (Σύνταγμα, Ἀθήνησι 1852). Ἀνάγνωθι αὐτόθι τ: Α σ. ι - ιβ'. Ὁ κῶδιξ βομβύκινος ἐγράφη τῷ $\frac{1311}{6819}$ προτροπῇ καὶ εὐχῇ τοῦ μητροπολίτου Τραπεζοῦντος καὶ ὑπερτίμου κυρίου Βαρνάβα, διὰ χειρὸς τοῦ.... Κοσμᾶ Ἱερομονάχου».

Μέγα εὕρημα καὶ ἐπιτυχία ὅτι διεσώθη ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Μουσείων —0,220 πλ. × 0,310 ὕψ. χιλιοστ:-32-33 σειραὶ κανονικώτατα γεγραμμέναι· κατὰ σελίδα. Ἀρχικὰ ὅλα §§ κεφαλαίων κοκκίνῃ μελάνῃ. Εὐγνώμων ὁ γράφων τὰς γραμμὰς ταύτας τῷ λαμπρῷ διευθυντῇ ἐξ. Χαλὴλ Ἐδχὲμ βέῃ.

[2] Literaturbericht — Oriens Christianus ἐκδιδ. ὑπὸ Baumstark (Λιψίᾳ 1923) διὰ τὸ ἔτος 1920 - 1921 (σ. 218) ἔνθα εὐτυχῶς ἀπήντησα ὅτι ἐν τῷ XIX τ. τῶν Βυζ. Χρονικῶν (1915) I Abt. σ. 224 - 281 (Γυμνασίου) καὶ 282 - 322 (=Βιβλ. Σουμελᾶ) σημειοῦται ἡ ἐργασία τοῦ μακαρίτου. Ἐπισημειωθήτω χάριν τῶν ἀναγνωστῶν ὅτι καθ' ἃ σημειοῦται ἐν τῷ Βιβλ. Ὑπομνήματι ἐκ τῶν ἐν τῇ Μονῇ Σουμελᾶ 86 κωδίκων τὸ τέταρτον ἀνάγεται εἰς ΙΑ - ΙΕ' ἑκατονταετηρίδα. Οἷος θησαυρός!

Ὑποβαλὼν τὴν περὶ τῶν ἀγορασθέντων κωδίκων ἔκθεσίν μου ἐν τῷ πρὸς τὴν Γ. Διεύθυνσιν ἰδίῳ ἐγγράφῳ ἐσημειούμην ὅτι ὅλως ἀνεξαρτήτως εἰργάσθην διὰ τὴν περιγραφὴν καὶ τοῦτο πρὸς γνῶσιν τῶν ἐνδιαφερομένων ἢ τῶν μελλόντων ἵνα συμβουλευθῶσιν αὐτήν, ἐν τοῖς ἀρχείοις καταταχθεῖσαν.

6. Ἔτος ἓν καὶ ἥμισυ παρῆλθεν ἕως οὗ τὸ ἐν Λιψίᾳ γνωστὸν βιβλιοπωλεῖον τοῦ κ. O. Harrassowitz ἀνεύρῃ ἐκ Πετρουπόλεως τὸν ζητηθέντα τοὐλάχιστον τόμον τῶν Βυζαντινῶν Χρονικῶν καὶ ἀποστείλῃ ἡμῖν εἰς Κ/Πολιν πρὸς ἱκανοποίησιν πρὸ πάντων τῆς ἐμῆς περιεργίας. Ἤδη πρὸ τῆς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀναχωρήσεώς μου ἐδόθη μοι εὐκαιρία, ἵνα παραβάλω τὰς ἐμὰς περιγραφάς, τὰς ἐν τῇ Ἐκθέσει μου, πρὸς τὰς τοῦ μακαρίτου φιλτάτου μοι ἀνδρός, τὰς ἐν τύποις. Οὐχὶ μικρὰς ἀπήντησα ἐν γένει διαφοράς, ὑποκειμένου τοῦ λόγου περὶ τῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Μουσείων ἐξ ἀγορᾶς ἀσφαλισθέντων ἓξ κωδίκων. Κατ᾽ ἀρχὴν διέκρινα, νομίζω, ὅτι τῷ μακαρίτῃ μερικοὶ κώδικες δὲν ἐγνώσθησαν, ἢ ἀπεκρύβησαν, πρᾶγμα οὐχὶ ἀσύνηθες τοῖς ἐργαζομένοις ἄλλοτε ἐν ταῖς μοναστηριακαῖς βιβλιοθήκαις τῶν χειρογράφων.

Ὁ Κεραμεὺς ἐν τῇ σπουδῇ, μεθ᾽ ἧς εἰργάζετο, ἵνα τὰ πάντα προφθάσῃ, τοὺς πάντας ἵνα ταχύτερον εὐχαριστήσῃ, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐν μὴ πνευματικῇ ἀνέσει διατελῶν παρέλειπεν ἢ παρέτρεχεν ἐν τῇ περισυλλογῇ τῶν περιγραφῶν καὶ οὐσιώδη τινὰ ἐν αὐταῖς στοιχεῖα, δι᾽ ὅ, κατ᾽ ἐμὲ κριτήν, οὐχὶ καὶ τόσον κατακριτέος· χιλιάδας κωδίκων εἶδεν, ἐμελέτησεν ἐν ταῖς ἀνὰ τὴν Ἀνατολὴν ἐν γένει περιηγήσεσιν αὐτοῦ καὶ ἐρεύναις, αἷς ὁ Ἑλλ. Φ. Σύλλογος τὰ μέγιστα συνεβάλετο, τῇ χορηγίᾳ τοῦ μεγάλου τοῦ ἔθνους εὐεργέτου Α. Μαυρογορδάτου (Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη). Τοιοῦτό τι παρετήρησα ἄλλοτε ἐν τῇ λεπτομερεῖ περιγραφῇ, ἥπερ ἐπεχείρησα σπουδαιοτάτου κώδικος, τοῦ ὑπ᾽ ἀρ. 244, τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἐν Κ/Πόλει ἱ. Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου [1]. Οὕτω καὶ νῦν:

7. Ὁ ἡμέτερος τῶν Μουσείων κῶδιξ, ὁ ὑπ᾽ ἀρ. 1, ἀντιστοιχεῖ, ὡς παρετήρησα, τῷ παρὰ Κεραμεῖ ὑπ᾽ ἀρ. 30. Ὁ Κεραμεὺς ἀφιεροῖ διὰ τὴν περιγραφὴν αὐτοῦ, ὡς ἔστιν ἰδεῖν [2], ἐν ὅλῳ πέντε μόνον σειράς, ὅπερ δὲ τὸ περίεργον, ὅτι οὔτε τὸν τόπον, οὔτε τὸ ἔτος, καθ᾽ ὃ ἐγράφη ὁ κῶδιξ οὐδὲ τὴν ὕπαρξιν τῆς σφραγῖδος τοῦ Φροντιστηρίου σημειοῖ. Ἀριθμοῦνται δὲ παρ᾽ αὐτῷ τοῦ κώδικος φύλ. 89, ὅπερ δὲν φαίνεται λάθος τυπογραφικόν, διότι ὁ αὐτὸς ἀριθμὸς ἐπαναλαμβάνεται, ἐνῷ παρ᾽ ἐμοὶ 82. Ἀπεσπάσθησαν

[1] Mystakidis, ἐν Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher τοῦ κ. Βέη (Bées), Berlin III, σ. 350-360.

[2] Βυζαντ. Χρονικὰ 1912 ἐν Πετρουπόλει ἐκδοθέντα τῷ 1915 σ. 254. Ἑλληνικοὶ κώδικες Τραπεζοῦντος Ι: κώδικες Φροντιστηρίου.

ἄρά γε ἐκ τῆς ἀρχῆς ἢ τοῦ τέλους ἀνάλογα ἄγραφα (;) φύλλα, ὅπερ ἀφῆκα γράφων ἀπαρατήρητον καὶ ἐγὼ ἐπειγόμενος ἵνα φέρω εἰς πέρας τὴν ἀνατεθεῖσάν μοι ἐντολήν;

Β΄.

Κώδικος περιγραφή.

8α. Χειρόγραφον χαρτῷον, ἐν εἴδει βιβλίου συμπεπηγμένον, σχήματος ὀγδόου, μουσικόν, ἐκκλησιαστικοῦ περιεχομένου. Πλ. 0,135 × ὕψ. 0,190 χλστμ. Τὸ κείμενον καταλαμβάνει ἐν τῷ μεταξὺ ἔδαφος 0,090 χλστ. Στάχωσις ἐφθαρμένη ἐκ δέρματος μελανωποῦ, ἐφ᾽ οὗ ἀποτυπώματα ἐλαφρᾶς ἀνθοφόρου διακοσμήσεως. Φύλλα ἐν ὅλῳ ὀγδοήκοντα καὶ δύο (82)· τούτων τὰ δύο ἐν ἀρχῇ πρῶτα ἔμειναν ἄγραφα, ὡς καὶ τὸ τελευταῖον ἕν. Τὰ ὑπόλοιπα ἑβδομήκοντα καὶ ἐννέα (79) ἀριθμηθέντα ὑπ᾽ ἐμοῦ διὰ μολυβδίδος πληροῦσι τὸ κείμενον.

Ὄνομα τοῦ κατόχου τοῦ χειρογράφου ἀναγινώσκεται ἐν τῇ προμετωπίδι τῆς πρώτης σελίδος τοῦ πρώτου ἠριθμημένου φύλλου: *«ἐκ τῶν τοῦ ἰωάννου ἱερέως καὶ οἰκονόμου Τραπεζοῦντος»*, ἔναντι δὲ ἐν τῇ δεξιᾷ γωνίᾳ ἄνωθι δεικνύεται ἡ ἱερὰ παρακαταθήκη τοῦ χειρογράφου, ἤτοι: Σφραγὶς κυκλοτερὴς τετραμερὴς τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Φροντιστηρίου τῆς Τραπεζοῦντος σφραγίζει αὐτό.

Σελὶς ἑκάστη πλήρης ἔχει 12 ἢ 13 σειρὰς ἐν μικρᾷ γραφῇ κειμένου· ἐν τῷ μεταξὺ ἄλλαι τόσαι ἔχουσι τὰ ἀνάλογα σημάδια τῆς μουσικῆς τέχνης, ἤτοι τοὺς μουσικοὺς χαρακτῆρας καί τινας ὑποδείξεις διὰ τὴν ψαλμῳδίαν, κοκκίνῃ μελάνῃ (σημαδόφωνα).

Κόσμημα ταινιῶδες κοκκινοβαφὲς χωρίζει τὴν τοῦ κτήτορος, περὶ οὗ ἀνωτέρω, σημείωσιν καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ κειμένου, οὗ ἡ ἐπιγραφή, κοκκίνῃ μελάνῃ, ἔχει ὧδε:

«Στιχηρὰ ψαλλόμενα τῇ παραμονῇ τῶν Χριστου/γέννων εἰς τὰς μεγάλας ὥρας· ὥρα α̅» μεθ᾽ ὃ ἐν τῇ κατωτέρῳ σειρᾷ·

Βηθλεὲμ ἑτοιμάζου...

Γραφὴ μελαίνῃ μελάνῃ, εὐανάγνωστος· σελίδες τινὲς δυσανάγνωστοι, διότι μελάνη διαχυθεῖσα ἐπ᾽ αὐτῶν τὸ κείμενον δυσδιάκριτον κατέστησε.

Μελάνῃ κοκκίνῃ γράφονται: 1) μουσικὰ σημεῖα ἢ καί τινες ὑποδείξεις διὰ τὴν ψαλμῳδίαν· 2) τὰ ἀρχικὰ κεφαλαῖα ἑκάστης §, ἅτινα καὶ ἁπλούστατα διακοσμοῦνται καὶ 3) οἱ τίτλοι τῶν κεφαλαίων (chapitres).

Περιεχόμενον.— Τὸ χειρόγραφον περιέχει τὰς Ἀκολουθίας τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν Θεοφανίων ὡς καὶ τῶν παραμονῶν τῶν ὑψίστων τούτων ἑορτῶν, συνάμα δὲ καὶ τὰς τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος μέχρι τοῦ Μεγάλου Σαββάτου.

Καλλιγράφος, τόπος, χρόνος. — Τὸ χειρόγραφον ἔγραψεν ἐν Μόσχᾳ ἱερατεύων Κυπριανὸς ὁ Ἰβηρίτης, ὡς ἐν τῇ ὀπισθίᾳ σελίδι τοῦ τελευταίου ἀγράφου φύλλου δηλοῦται διὰ τῶν ἑξῆς:

«*Τὸ παρὸν ἐγράφη ἐν μόσκβᾳ/παρ' ἐμοῦ κυπριανοῦ Ἰβηρίτου καὶ θύτου:*
1694, Ἰουνίου 3.»

Συμπέρασμα — Παρατηρήσεις.

8β. Τὸ Τραπεζουντιακὸν τοῦτο μουσικὸν χειρόγραφον, τὸ διασωθὲν ἐν τοῖς κόλποις τῆς Βιβλιοθήκης τῶν Ἀρχαιολ. Μουσείων τῆς Κ/πόλεως, ἐγράφη ἐν Μόσχᾳ ὑπὸ Κυπριανοῦ τοῦ Ἰβηρίτου κατὰ τὸ 1694, ἔτυχε δὲ ἵνα εὑρίσκηται εἰς χεῖρας τοῦ ἱερέως Ἰωάννου ἐν Τραπεζοῦντι, οἰκονόμου ἀκμάζοντος, ὡς ἠδυνήθην ἐξ ἄλλων κωδίκων ἵνα διαπιστώσω, μεταξὺ τοῦ 1760 - 1768, ἀντιγράψαντος δὲ τότε Συναξάριον καὶ τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, μητροπολίτου Τραπεζοῦντος «=μηνὶ Ὀκτωβρίῳ ια´ κατὰ τὰ παλαιὰ μηνιαῖα.» συνημμένην τῇ ᾀσματικῇ Ἀκολουθίᾳ Θεοδώρου τοῦ Γαβρᾶ. Ὀκτωβ. β'.» Ἐκ σημειώματος τοῦ Κεραμέως.

Τὸ χειρόγραφον κατέταξα ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ ὑπ' ἀριθ. 1.

Ἐν τῇ πρώτῃ σελ. τοῦ 70 φύλλου, κοκκίνῃ μελάνῃ, ἀνέγνων: «Εἰς τὴν »αὐτὴν ἁγίαν ἡμέραν εἰς τὴν ἀποκαθήλωσιν τοῦ κυ/ ἡμῶν ιυ χυ ἀναγραμ»ματισμὸς ἀπὸ τὸ «σὲ τὸν ἀνα/βαλλόμενον, ποίημα τοῦ ἁγιωτάτου καὶ »ἀρίστου διδα/σκάλου — ιω τȣ κȣκȣζέλου ἦχος πλ''ος τῷ νεκρωθέντι δι' ἡμᾶς/

ᾆσμα ἐπιτάφιον μέλπεις μαΐστωρ

ἀμέσως δ' ἕπεται:

Μεγαλύνω τὰ πάθη σου / ὑμνολογῶ καὶ τὴν ταφήν σου[1].

---

[1] Χειρόγραφα τεύχη μουσικὰ ἐνέχοντα μαθήματα τοῦ Ἰω. Κουκουζέλη, τοῦ Χρυσάφη Μανουὴλ κλ. κλ. ὅρα πολλὰ ἐν τῇ Μαυρογορδατείῳ Βιβλιοθήκῃ παραρτήμ. ΙΖ'. τόμου τοῦ Ε. Φ. Συλλόγου (1886).

Περὶ τοῦ Ἰωάννου μαΐστορος Κουκουζέλη, ὀνομαστοῦ μελοποιοῦ τῶν μέσων Βυζαντιακῶν χρόνων ὅρα Γεωργ. Παπαδοπούλου Μ. Πρωτεκδίκου, Ἱστορικὴ Ἐπισκόπησις τῆς Βυζαντ. Ἐκκλησ. Μουσικῆς, ἐν Ἀθήναις 1904 σ. 77 κ. ἑ. — Ἐπίσης τὸ κατὰ τὸ 1591 γραφὲν μουσικὸν χειρόγραφον τὸ ὑπ' ἀρ. 46 κατατεθειμένον ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ ἱ. μονῆς τῶν Βλατέων, πλούσιον εἰς μαθήματα... ἐν ᾧ πρῶτον καὶ Διήγησις εἰς τὸν βίον τοῦ μεγάλου μαΐστορος τῆς Μουσικῆς Ἰωάννου τοῦ Κουκουζέλη... (Σελ. 73 Καταλόγου: Σ. Εὐστρατιάδου, πρῴην Λεοντοπόλεως, Θ/νίκη 1918).

Πίνακα ὁλοσέλιδον—notation de Koukouzéles—ὑπ' ἀρ. 6 βλέπε ἐν Gastoué, Catalogue des Manuscrits de Musique Byzantine, Paris 1907, 4ο πβ. καὶ σ. 61.

Μὴ λησμονητέα τὰ σοφὰ περὶ Μουσικῆς Ἐκκλησιαστικῆς καὶ μεγάλα ἔργα τοῦ μακαρίτου μουσικολογιωτάτου, φιλτάτου δέ μοι ἀνδρὸς ἐκ τοῦ τάγματος τῶν Ἀσσομψιονιστῶν πατρὸς Thibaut.

Γ΄.

Ἐπιγράμματα.

9. Εἰς τὸ τελευταῖον ἄγραφον φύλλον τοῦ ἀνωτέρω χειρογράφου ἀπήντησα, μετὰ δευτέραν ἐξέτασιν, γεγραμμένα τὰ κάτωθι ἐπιγράμματα, ἓξ τὸν ἀριθμόν, πλὴν τοῦ εἰς Θεόδωρον Γαβρᾶν, περὶ οὗ κάμνω λόγον ἐν τῷ Δ΄. μέρει.

Ταῦτα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ προϊόντα πρωτοπείρων μαθητῶν τοῦ σχολείου (γυμνασίου, φροντιστηρίου) τῆς μεγάλης Τραπεζοῦντος, δοκίμια, ἅτινα ὁ οἰκεῖος διδάσκαλος τῶν Ἑλληνικῶν παρετήρει ἢ καὶ διώρθου. Οἱ Γεώργιοι, οἱ Πρόδρομοι, οἱ Ἰωάνναι, οἱ Μπαλάσσαι παρελαύνουσι, διότι εἶναι γονεῖς ἢ κηδεμόνες ἢ ἐν γένει εὐεργέται τῶν εἰς τὴν ἐπιγραμματοποιΐαν γυμναζομένων, ὡς ἦσαν ἐκ παραλλήλου τὰ ῥητορικὰ γυμνάσματα εἰς τὰς ἀναλόγους τάξεις τῶν χρόνων, οἵτινες ἀπασχολοῦσιν ἡμᾶς. Οὐ μόνον ἐν τῇ Μεγάλῃ Σχολῇ τοῦ Γένους ἐγυμναζόμεθα ἐν τῇ Ἐπιγραμματοποιΐᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ (Ῥοδοκανακείῳ) Ἱερατικῇ Σχολῇ ὁ ἀείμνηστος μητροπολίτης Καισαρείας Ἰωάννης ἐπέβαλε τὴν σύνταξιν ἐπιγραμμάτων εἰς τὴν τῶν τελειοφοίτων τάξιν, ἵνα κατ' ἀνάγκην καὶ αὐτὸς ὡς τῆς Σχολῆς κηδεμὼν καὶ στηρικτὴς τύχῃ ἐγκωμίων.

Εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων μετὰ τὴν Ἅλωσιν ἔστωσαν καὶ ταῦτα κόκκος συμβολῆς [1].

α΄.

[Κατὰ τὸ] «παῖδες Ἑβραίων ἐν καμίνῳ»

◡— ◡ —|— ◡ ◡ ◡ ◡
1 Βάτος τὸ πρὶν | ἡ φλογοφόρος

— — ◡◡— ◡◡— ◡ ◡ ◡ ◡
2 καὶ ἡ κάμινός ποτε ἡ δροσοβόλος

— — — —|— — ◡◡ — ◡◡— —
3 τὴν σὴν μήτραν ἁγνὴ ἐτύπουν ἀριδήλως

◡ — — —|◡ ◡— — —◡◡— — ◡|— —
4 τὸ πῦρ γὰρ τῆς θε ό τη τος δεξαμένη οὐκ ἐ φλέχθης[1]

---

[1] Ὁ ἐν τῇ γεραρᾷ Μ. τοῦ Γ. Σχολῇ Ἑλληνομαθέστατος συνάδελφος κ. Π. Παπακωνσταντίνου γνῶσιν λαβὼν τῶν στιχουργημάτων τούτων κατὰ Δεκέμβ. (21) τοῦ 1924, εὐηρεστήθη ἐκ τῆς Ἀντιγόνου, ἵνα μοὶ σημειώσῃ, τὰς μετρικὰς σημειώσεις καὶ ἀναλύσεις, ἃς βλέπει ὁ ἀναγνώστης ὑφ' ἕκαστον αὐτῶν.

[2] Ὁ πρῶτος στ: εἶναι χορίαμβ: δίμετρον ἔχον ἐν τέλει τὴν μακρὰν εἰς δύο βραχείας λελυμένην. Ὁ πρῶτος αὐτοῦ χορίαμβος ἔχει παρὰ τάξιν τὰ δύο βραχέα.

β'.

παιδός τινος πέρι.

— — ᴗ —| ᴗ — ᴗ — | — — ᴗ — [1].

1 πρῶτος προῆλθε μητρικῆς ἐκ νηδύος

— — —| ᴗ — ᴗ — | — — ᴗ —

2 τῷ τοι κλῆσιν ἔσχε τὴν τοῦ Προδρόμου

— — ᴗ —| — — ᴗ — | ᴗ — — —

3 ὥς τοῦ τοκῆ ος σχόντος τὴν Ἰ ω άν νου

— — ᴗ —| — — — — | — — ᴗ —

4 πάππου τε αὐ τοῦ ὥ σαύ τως κε κλη μέ νου [2].

Ὁ δεύτερος στ: εἶναι δίμετρον ἀναπαιστικὸν ἔχον τὴν τελευταίαν μακρὰν λεγομένην, ὅπερ ἄηθες.

Ὁ τρίτος εἶναι τρίμετρον ἀναπαιστικὸν καταληκτικὸν ἔχον πολλὰς ἄρσεις δισυλλάβους συνῃρημένας εἰς μίαν μακράν.

Ὁ δὲ τέταρτος συνίσταται ἐκ μονομέτρου ἰαμβικοῦ, ὅπερ ἔχει τὴν δευτέραν ἄρσιν ἄλογον μακράν, μεθ' ὃ ἐπιφέρεται δίμετρον ἀναπαιστικόν, καὶ εἶτα ἐπιτάσσεται μονόμετρον ἰαμβ. βραχυκατάληκτον ἐν τέλει.

Ὁ κ. Π. Παπακωνσταντίνου μοὶ παρατηρεῖ καὶ τόδε: «ὁ ποιήσας τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο εἶχε, φαίνεται, σκοπὸν ἵνα ἐκπονήσῃ αὐτὸ κατὰ τὸ τονικὸν μέτρον, ἐφ' ᾧ καὶ προέταξεν ὡς ὑπόμνησιν τὸ «παῖδες Ἑβραίων ἐν καμίνῳ, πιθανὸν ὑπό τινος διδασκάλου τοῦ Φροντιστηρίου Τραπεζοῦντος δοθέν, εἶτα ὅμως μεταγνοὺς μετεχειρίσθη τὸ ἀρχαῖον ρυθμικὸν μέτρον».

Ὁ τέταρτος στίχος, προστίθησιν, ἠδύνατο ἵνα γραφῇ οὕτω πως:

τὸ πῦρ γὰρ τῆς θεότητος δεξαμένη οὐκ ἐ—

καὶ εἶτα ἀπὸ νέας ἀρχῆς «φλέχθης» ἐπῳδικῶς ἐπιφερομένου τοῦ βραχυκαταλήκτου τούτου ἰαμβ: μονομέτρου. Οὕτω καὶ ὁ στίχος οὗτος γινόμενος ἑξαποδικὸς θὰ ἐξισοῦτο πρὸς τὸν ἡγούμενον τρίτον, ὄντα καὶ τοῦτον ἑξαποδικόν. Ἀσυμφωνεῖ δὲ ἡ ἀρχὴ ἀμφοτέρων, διότι ὁ μὲν προτελευταῖος ἄρχεται ἀπὸ μακρᾶς, ὁ δὲ τέταρτος ἀπὸ βραχείας συλλαβῆς».

[1] Ἐν τῇ ᾤᾳ φέρεται: γρ: τῆς μητρῴας:

[2] Οἱ στίχοι ὅλοι τρίμετροι ἰαμβικοὶ ἀπὸ ἀλόγου μακρᾶς ἀντὶ βραχείας ἄρσεως ἀρχόμενοι, ὅπερ ἐπιτρέπεται.

Ἡ πρώτη διποδία τοῦ δευτέρου στίχου καταληκτική.

Ὁ τρίτος στ: ἔχει ἐν τῷ τελευταίῳ ποδὶ (ἕκτῳ) ἄλογον μακρὰν ἀντὶ βραχείας ἄρσεως, ὅπερ ἀντιπίπτει.

Ὁ δὲ τέταρτος ἔχει τὴν μεσαίαν διποδίαν ἐκ τεσσάρων συγκειμένην μακρῶν.

Τὴν βραχεῖαν ἄρσιν τοῦ πέμπτου ποδὸς ἔχουσιν ἄλογον μακρὰν οἱ στίχοι 1,2 καὶ 4.

γ'

Ἐπίγραμμα εἰς τὸν τοῦ Χατζῆ πάνου υἱόν.

ᴗ — ᴗ ᴗ ᴗ | ᴗ — — — | — ᴗ —

1 Ἐ λευ θέ ρι ος ἀ δου λόν νους [1] ὢν βί ῳ

ᴗ — ᴗ — | ᴗ — ᴗ — | — — ᴗ —

2 ἐ λευ θέ ρως ἄ νει σιν ἐκ τύρ βης βί ου

— ᴗ ᴗ — ᴗᴗ — ᴗ ᴗ — ᴗ ᴗ ᴗ — ᴗ ᴗ — —

3 ἡ ἴ θε ος θάν' ἐλευ θέ ρι ός γ' Ἰ α νου α ρι' ὀκ τὼ [2]

δ'

Ἕτερον νουθετικὸν πρὸς τὸν π[ατέ]ρα.

ᴗ ᴗᴗ — — | — ᴗ — | ᴗ ᴗ — —

1 Μέγα τι πάντως τὸ στέγειν τὰ παρόν τα

ᴗ — — — | ᴗ — — — | — ᴗ — ×

2 με γα στέρ νοι ο τοῦτ' ἀνδρός γ' εὔφρονός τε,

ᴗ — ᴗ — | — — — — | — — ᴗ —

3 φρό νη σις καὶ γὰρ τῇ ἀνδρεί' αὐχεῖν ἔ χει

— — ᴗ — | — — — | ᴗ — — —

4 ἄρ ρην ἄρ ὢν ἄρ ρει νος δεί κνυ σο στή θη [3].

---

[1] Διὰ τοῦ ἐπιθέτου τούτου ὁ τὸ ἐπίγραμμα γράψας ἤθελε νὰ δηλώσῃ τὸν μὴ δεδουλωμένον τὸν νοῦν, τὸν ἐλεύθερον τὸ φρόνημα, ποιούμενος οὕτως ὑπαινιγμὸν πρὸς τὸ ὄνομα Ἐλευθέριος.

[2] Οἱ δύο πρῶτοι στίχοι τρίμ. ἰαμβικά, ὁ τρίτος ἑξάμετρον δακτυλικόν.

Ἡ λύσις τῆς δευτέρας μακρᾶς τοῦ πρώτου στίχου καὶ ἡ ἄλογος μακρὰ τοῦ δευτέρου ποδὸς τῆς μεσαίας διποδίας, ὡς ἐπίσης ὅτι ἐλλείπει ἡ ἄρσις τοῦ πρώτου ποδὸς (προκαταληξία) τῆς τρίτης διποδίας τοῦ αὐτοῦ στίχου, ἔτι δὲ ὅτι ἐν τῇ τρίτῃ διποδίᾳ τοῦ δευτέρου στίχου ἡ βραχεῖα ἄρσις τοῦ πρώτου ποδὸς εἶναι ἄλογος μακρά, ταῦτα πάντα φαίνονται ἐν τῷ μετρικῷ διαγράμματι.

[3] Τρίμερα ἰαμβικά· Ὁ πρῶτος ποὺς τῆς πρώτης διποδίας τοῦ πρώτου στίχου ἔχει λελυμένην τὴν μακρὰν θέσιν αὐτοῦ εἰς δύο βραχείας. Ἡ δευτέρα διποδία στερεῖται τῆς ἄρσεως τοῦ πρώτου (κατὰ σειρὰν) ποδός, καὶ ἡ τρίτη ἄρχεται ἀπὸ δισυλλάβου ἄρσεως, τελευτᾷ δὲ εἰς τὴν μακρὰν θέσιν τοῦ δευτέρου ποδός, ὅστις στερεῖται ἄρσεως (καταληκτ.).

Ἐν τῷ δευτέρῳ στίχῳ ὁ 2,4 καὶ 6 ἐξ ἀρχῆς ποὺς ἔχει ἄλογον τὴν ἄρσιν ἀντὶ βραχείας (ἀντικανονικόν).

ε΄

Εἰς τὴν εἰκόνα ἡρωελεγεῖον.

— — ∪ ∪ — — — — — — ∪ ∪ — —

1 κοι νῇ ὀ ά ρων τύχθ᾿ εἰ κὼν ἐκ βα σμο λι ώ νων [1]

— ∪ ∪ — — — — — — ∪∪ —

2 ἤδ᾿, ἱ ε ρεῖ ος δ᾿ ἐκ χει ρὸς γει οργί ου [2]

ϛ΄

∪ — — ∪ | — — ∪ — | — — ∪ —

1 Μπαλά[σ]σης ὕ περ ψυ χι κῆς σω τη ρί ας

— — ∪ — | ∪ — ∪ — | ∪ — ∪ —

2 δού λης θε οῖ ο καί γε προσ κυ νη τρί ας [3]

Δ΄.

Θεόδωρος Γαβρᾶς

σεβαστὸς καὶ μάρτυς.

10. Ὁ Γ α β ρ ᾶ ς Θ ε ό δ ω ρ ο ς, δοὺξ Τραπεζοῦντος καὶ ἱδρυτὴς ἰδίας δυναστείας κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΑ΄. αἰῶνος, ὑπέστη τὸν μαρτυρικὸν θάνατον ἐν Θ ε ο δ ο σ ι ο υ π ό λ ε ι (Ἐ ρ ζ ε ρ ο ὺ μ) μὴ δεχθείς, ἵνα τὴν πίστιν τῶν πατέρων αὐτοῦ ἀπαρνηθῇ. Τῇ β΄. Ὀκτωβρίου ἄγεται Ἄ θ λ η σ ι ς τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου τοῦ Γαβρᾶ, τοῦ ἐν Τραπεζοῦντι. Περὶ τοῦ Θ ε ο δ ώ ρ ο υ τούτου τῶν Γαβράδων, ὅστις «βλαστὸς τῆς Ἄτρας»

Ὁ τ ρ ί τ ο ς ἔχει τὴν μεσαίαν διποδίαν ἐκ 4 μακρῶν συλλαβῶν συγκειμένην. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ διποδίᾳ τοῦ τρίτου καὶ τετάρτου στίχου.

Ἡ δὲ τρίτη διποδία τοῦ δευτέρου στίχου σφαλερῶς συντεθειμένη· παρέλκει ἐν αὐτῇ ὁ σύνδεσμος «τ ε», ὅστις δυνατὸν ἵνα μετατεθῇ πρὸ τοῦ «εὔφρονος» ἀντικαθιστῶν τὸν «γ ε». Ἄλλας ἀλόγους μακρὰς ἀντὶ βραχειῶν ἄρσεων διαβλέπει τις ἐν τῷ μετρικῷ διαγράμματι.

Π α ρ α τ η ρ η τ έ ο ν : σ υ ν η χ ε ῖ τ ὸ ρ.

[1] Ἡ σημασία τῆς λ. μὲ διαφεύγει.

[2] Ἐλεγειακὸν δίστιχον· ὁ πρῶτος στίχος ἄρχεται ἐκ μακρᾶς ἀνακρούσεως, μεθ᾿ ἣν ὁ τέταρτος κατὰ σειρὰν πούς εἶναι καταπληκτικὸς δάκτυλος, ὁ πέμπτος ἔχει τὸ κύριον σχῆμα τοῦ δακτύλου, ὁ ἕκτος σπονδεῖος.

Ὁ δ ε ύ τ ε ρ ο ς στίχος εἶναι τὸ σύνηθες πεντάμετρον.

[3] Τρίμετρον ἰαμβικόν. Ὁ π ρ ῶ τ ο ς στίχος μετρικῶς ἡμαρτημένος. Ἐν τῇ πρώτῃ διποδίᾳ τὸ ὄνομα «Μπαλάσης» γραπτέον διὰ δύο σῖγμα.

Ὁ δ ε ύ τ ε ρ ο ς στίχος ἔχει καλῶς.

πέφυκε [1] καὶ «τῶν Θεοδώρων μαρτύρων ὕστατος ἐγένετο» ἡ χαριτόβρυτος Ἄννα ἡ Κομνηνὴ δ έ κ α μόνον σειρῶν ἀναφέρει ἀσαφῆ λόγια ὑπισχνουμένη ὅτι περὶ τῶν κατ᾿ αὐτὸν ἐν τῇ Χαλδίᾳ πολεμικῶν γεγονότων ε ἰ ς τ ὸ ν π ρ ο σ ή κ ο ν τ α τ ό π ο ν ταμιεύσει τὰ πρέποντα. Ἐγὼ ὅμως τὸν προσήκοντα τόπον ἐν τῇ Ἀ λ ε ξ ι ά δ ι δὲν ἀνεῦρον [2].

Διὰ τὰ κατὰ τὸν Γαβρᾶν παραπέμπω τὸν φίλον ἀναγνώστην εἰς τὰ τοῦ μακαρίτου Μηλιοπούλου, τὰ ἐν τῇ Ἐ π ε τ η ρ ί δ ι τοῦ ἔτους τούτου ἀναπτυσσόμενα, ἁγιολογικά, βιογραφικὰ καὶ ἱστορικὰ τοπογραφικά, τῷ νῦν καιρῷ χρησιμώτατα, κτῆμα διὰ τὸ μέλλον.

Ἀφοῦ ἅπαξ περὶ Γαβρᾶ Θεοδώρου ὁ λόγος, ἐπιτραπήτω ἀκόμη μία οὐσιώδης παρατήρησις. Ὁ W. Fischer δημοσιεύων [3] κατὰ τὸ 1889 ὡραίαν πραγματείαν περὶ Τραπεζοῦντος κατὰ τὸν ΙΑ΄ καὶ ΙΒ΄ αἰῶνα δὲν ἀντελήφθη τὴν παρὰ Ζωναρᾷ (IV σ. 240 ἔκδ. Dindorf) διάκρισιν τῶν τῷ Γαβρᾷ ἀπονεμομένων κοσμητικῶν ἐπιθέτων σ ε β α σ τ ο ῦ **καὶ** μ ά ρ τ υ ρ ο ς, πολλὰς δὲ σειρὰς γράφων ἐζήτησεν, ἵνα συνάψῃ τὰ δύο ταῦτα ἐπίθετα εἰς ἓν καὶ διορθώσῃ τὸ κείμενον εὐφυῶς μὲν ἴσως, ἀλλ᾿ ἀνεπιτυχῶς εἰς σ ε β α σ τ ο κ ρ ά τ ο ρ ο ς. Ἀλλὰ τὸ κείμενον τοῦ Ζωναρᾶ ὀρθῶς καὶ καλῶς ἔχει. Ὁ Γαβρᾶς ἦτο καὶ σ ε β α σ τ ό ς, ἀλλ᾿ ἅμα καὶ μ ά ρ τ υ ς, ὡς εἴδομεν. Τὴν παρατήρησιν ὅμως ταύτην ἔχει ἐν καιρῷ ἀναγράψει ὁ Κεραμεὺς ἐν ταῖς ε ἰ ς τ ὴ ν Ἱ σ τ ο ρ ί α ν τ ῆ ς Τ ρ α π ε ζ ο ῦ ν τ ο ς Συμβολαῖς αὐτοῦ [4] πρὸ ἐμοῦ.

[1] Ὁ Κεραμεὺς ἐν τοῖς Β υ ζ α ν τ. Χ ρ ο ν ι κ ο ῖ ς (1905) ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν αὐτοῦ (1884) ἐν Ἄτρᾳ τῆς Χαλδίας ἀπήντησε βλαστοὺς τῆς πολυμελοῦς ταύτης οἰκογενείας, βεβαιοῖ δὲ ὅτι καὶ ἐν τῷ χωρίῳ Ζηλόνᾳ (Οὔρζουφ) τῆς ρωσσικῆς Μαριουπόλεως ὑπῆρχον ἀπόγονοι αὐτῆς.

Περὶ Γ α β ρ ά δ ω ν ὅρα § ἐν τῇ B.L.G² τοῦ Krumbacher.

[2] Ἀ λ ε ξ ι ά δ ο ς τ. Β΄. σ. 121 ἐκδ. Reiferscheid.

[3] Trapezus im 11 u. 12 Jahrh. ἐν τοῖς Mitth. d. Justitut Oester. Geschichtsforschung, ἐν Ἰννβρύκῃ 1889, σ. 193. Εἰς χεῖρον καὶ ἀσυγχώρητον σφάλμα ὑπέπεσεν ὁ γνωστότατος Fallmerayer, ὁ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν διὰ τὰ Τραπεζουντιακὰ (Original Fragm.) συγκαλύψας καὶ ἀποσιωπήσας, ὡς ἀπέδειξε τελευταῖον ὁ λαμπρὸς Βυζαντινολόγος καθηγητὴς τοῦ ἐνταῦθα Πανεπιστημίου κ. Ι. Β. Παπαδόπουλος (Ἐπιστολαὶ Χ ι ο ν ι ά δ ο υ σ. 10-13, Θεσσαλονίκη, 1929). Ἔγραψε «Ἀμηρᾶς Τάταρις ἔχων ... καὶ Χ ά ν η ν» καὶ Βαβυλωνιακὸν τεῖχος ὕψωσε διὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς λέξεως ταύτης, ἐνῷ πρόκειται ἁπλούστατα τὸ σαφὲς καὶ γνωστὸν Χ ά ν (η ς). Κριτικὴ ἔκδοσις κειμένων λέγεται αὕτη, ἐπιφωνεῖ ὁ ἡμέτερος μ. ὑπομνηματογράφος κ. Παπαδόπουλος, δικαίως.

[4] Ἐν σ. 2 τοῦ ἰδιαιτέρου ἀποσπάσματος, ὅπερ ἔχω συνημμένην καὶ τὴν τοῦ Fischer ἔκδοσιν. Ὁ Κεραμεὺς ἐν ταῖς Σ υ μ β ο λ α ῖ ς ταύταις (σ. 3-4 ἐν Πετρουπόλει, 1905) ἀναγράφων τὸ Συναξάριον, ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἰ ω σ ι φ ί δ η ς (οὕτω) Γ α β ρ ᾶ ς ἐκ Τραπεζοῦντος ἀντίγραφον τῆς Ἀκολουθίας ἐξέδωκεν ἠλλοιωμένον κ α ὶ ἐ π η υ ξ η μ έ ν ο ν ἐν Ἀθήναις καὶ κατὰ τὸ 1890. Πβλ: τὰ παρὰ Μηλιοπούλῳ νῦν. Σημειωθήτω ἔτι ὅτι ἐν ταῖς σημειώσεσί μου ἔχω καὶ τὴν γραφὴν Γ α υ ρ ᾶ ς ἐκ τῆς Sigillographie τοῦ Schlumberger.

Τέλος ἂς προστεθῇ ὅτι

11. Ἐν τῇ ὀπισθίᾳ τοῦ τελευταίου γεγραμμένου φύλλου σελίδι, ἤτοι τοῦ προτελευταίου φύλλου τοῦ προμνημονευθέντος χειρογράφου, φέρεται καὶ τὸ ἑξῆς ἐπίγραμμα:

Εἰς τὸν Γαβρᾶν.

1 Τῷ στρα τη γέ τῃ τοῦ Χρι στοῦ καὶ νε ο μάρ τυ ρι

Γα βρᾷ τῷ θεί ῳ Θε ο δώ ρῳ οἵ οἰ κέ ται σου

ἀ να γρά φο μεν σοὶ χά ρις (;) ἐ πι νι κεί ους·

ἀλλ' ὡς ἔ χων παρ ρη σί αν πρὸς τὸν Κύ ρι ον

5 ἐκ παν τοί ων ἡ μᾶς κιν δύ νων ἀ πο λύ τρω σον

6 ἵ να κρά ζω μεν χαί ροις μάρ τυς πο λύ α θλε [1].

Ε΄.

Ἐπίμετρον.

12. Εἶχον τὴν ἐργασίαν μου ταύτην ἐπισφραγίσει, ὅτε παρετήρησα ἐν τοῖς σημειώμασί μου, ἅτινα ἐχρησίμευσαν βάσις τῆς ὑποβληθείσης Ἐκθέσεώς μου, ὅτι καὶ ἕτερον χειρόγραφον, εἰς ὃ ἔδωκα τὸν ἀρ. 3, εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον τῆς Ἱστορίας τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν κατὰ τὸν ΙΗ΄. αἰῶνα ὑπάγεται ὡς τὸ ἀνωτέρω περιγραφέν, ἔχει δὲ κείμενα ἀπαντῶντα συχνότατα καὶ ἐν ὁμοίοις χειρογράφοις τῶν αὐτῶν που χρόνων,

[1] Τὸ ποίημα εἶναι πεποιημένον κατὰ τὰ μέτρα «Τῇ ὑπερμάχῳ», ἐξ οὗ ὁ συνθέτης ἐδανείσθη τὰς λέξεις «ἀναγράφομεν» (στ. 3) «ἀλλ' ὡς ἔχων» (στ. 4) «ἐκ παντοίων κινδύνων» (στ. 5) «ἵνα κράζωμεν χαίροις» στ. 6).

Ὁ κ. Παπακωνσταντίνου σημειοῦταί μοι:

«Τὰ δύο ἐξ ἀρχῆς τετράμετρα ἰαμβικὰ μὲ δύο καταλήξεις ἐν τέλει χρησιμεύουσιν ὡς προοίμιον: οἱ λοιποὶ τέσσαρες στίχοι ἀποτελοῦσι τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ᾄσματος μέρος. Πάντες εἶναι τετράμετρα τροχαϊκὰ βραχυκατάληκτα ἐν τέλει, ἐκτὸς τοῦ 5 στίχου πάσχοντος μίαν μόνον ἐν τέλει κατάληξιν καὶ ἑτέραν ἐν τῷ δευτέρῳ ποδὶ τοῦ δευτέρου κώλου. Ὁ ρυθμὸς τονικὸς μὴ ἀπομακρυνόμενος τῆς ἀρχαίας θεωρίας καὶ τέχνης».

μαθηματηρίων καὶ χρηστομαθειῶν π.χ. τοῦ Χρυσολωρᾶ, τοῦ Κάτωνος - Πλανούδη, τοῦ ἱεροῦ Φωτίου ἐπίσης ἐκ τῆς πρὸς τὸν Μιχαὴλ ἄρχοντα Βουλγαρίας ἐπιστολῆς «τί ἐστιν ἔργον ἄρχοντος» κλ. Διὰ τοῦτο πρὸς ἰδίαν χρῆσιν συνεκράτησα συναντήσας ἐν αὐτῷ σημειώσεις - ἐνθυμήσεις, ἃς παρέθηκα.

Ὅπερ δὲ ἰδιαιτέρας μνείας ἄξιον, ὅτι ἐκ τῆς ἀγορᾶς τοῦ χειρογράφου τούτου ἐνισχύεται ἡ εἰκασία, ἣν ἐσχημάτισα ἐκ τοῦ ἐλέγχου τῶν ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Κεραμέως χειρογράφων, ὅτι ὑπάρχουσι καὶ τοιαῦτα διαφυγόντα τὴν ἔρευναν αὐτοῦ ἢ ἀποκρυβέντα κατὰ τὴν ἀνὰ τὴν Τραπεζουντιακὴν χώραν περιοδείαν αὐτοῦ· διότι τὸ ὑπ' ὄψιν μου χειρόγραφον ἀνῆκον εἰς τὸν Ἠλίαν Νικολάου Κανδίλην (οὕτω καὶ οὐχὶ Κανδήλην) οὐδενὶ τῶν παρὰ Κεραμεῖ ἀντιστοιχεῖ, εἶναι δὲ ταῦτα πέντε τὸν ἀρ. τὸ $26^{ον}$, $40^{όν}$, $44^{ον}$, $47^{ον}$ καὶ $49^{ον}$ (πρβλ. ἐνταῦθα § 5 καὶ 6).

Ἐκ τοῦ χειρογράφου τούτου γινώσκεται ἀκριβέστερον ἡ ἀκμὴ τοῦ λογίου τούτου, τὸ πατρικὸν ὄνομα ὡς καὶ ἡ συνοικία τῆς Τραπεζοῦντος ἐν ᾗ κατῴκει - μαχαλᾶς ἁγίου Γεωργίου - Τζαρτακλῆ [1].

13. ***Χειρόγραφον*** χαρτῷον, εἰς $4^{ον}$ σχῆμα (0,165 πλ. × 0,240 ὕψ. χλστ.) ἐκ πολλῶν συνερραμμένων τετραδίων σχεδὸν ὁμοιομόρφου μεγέθους, διαφόρου ὅμως περιεχομένου καί που καὶ γραφῆς.

Ἠριθμημένον μέχρι τῆς 10 σελίδος κατὰ σελίδας, ἀπὸ δὲ ταύτης κατὰ φύλλα —10 - 354— διὰ μολυβδίδος. Ἡ τελευταία σελ. $354^{β}$ λήγει | «τοῖς δάκρυσι, ἁγιότης δὲ καὶ δικαιοσύνη λοιπὸν» [εἰς τὸν ἐκείνων] ἀρχικαὶ λέξεις τῆς ἐπιούσης σελίδος τοῦ ἀπεσπασμένου πάντως φύλλου —355— καὶ ...; Τὸ κείμενον τοῦτο καὶ ἐν ἀρχῇ ἐλλιπές· δὲν προσεπάθησα ἵνα διακρίνω περὶ τίνος ἦν ὁ λόγος [2], διότι ἐν σελ. $347^{α}$ ἀνέγνων .... «ἀποδιδράσκει, πρὸς τοὺς δυνατωτέρους μεταρρυεὶς | ἢ πρὸς τῷ θανάτῳ γεγενημένους ἤδη καταλιμπάνει».

Φύλλα τινὰ μένουσιν ἄγραφα: 22, 23, 24· ἀλλ' ὡς φαίνεται ἐπὶ τούτῳ, ἵν' ἀντιγραφῇ πρὸς συμπλήρωσιν ἀρχὴ λόγου ἐκκλησιαστικῆς ὕλης, ὅστις τελειώνει εἰς τὴν σελ. $39^{α}$ «καὶ ἀΐδιος βασιλεία εἰς κλῆρον ἀναφαίρετον καὶ κατασκήνωσιν καὶ ὑπερφυῆ καὶ θείαν τροφὴν καὶ ἀπόλαυσιν παρασχεθήσεται».

Ἀμέσως ἀνέγνων καὶ ἐσημείωσα τὰ ἑξῆς ἐν λεπτοτάτῃ μικρογραφίᾳ· *«ἐν Βουκουρεστίῳ ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος κατὰ τὸ 1752 ἀπριλλίου η(;) | διὰ χειρὸς Διονυσίου ἱερομονάχου Χαλδαίου ἐκ χώρας Ψήτης — Τέλος τῷ θεῷ ἐν Ὑψίστοις* | .δόξα.»

[1] Μαχαλάδων (συνοικιῶν) Τραπεζοῦντος ὀνόματα ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν συνηθέστατα εἰλημμένα γινώσκω ἱκανά, καὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ἀλλ' ἄνευ τῆς ἀναγραφομένης τώρα Τουρκικῆς προσθήκης. Τοῖς λογίοις Τραπεζουντίοις τὰ λοιπά.

[2] Ἐπίτηδες ἐκτενέστερον ἐσημείωσα τὰ μέρη ταῦτα ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ἵν' ἀνεύρω τοὺς συγγραφεῖς, ἀλλὰ τὰ πάντα ἀφῆκα καὶ ἀφίημι ἄλλοις ...

Πρὸ τοῦ προχωρήσω ἀναγκαῖον ἵνα ὁρίσω: ὅτι τὸ περιεχόμενον οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ εἶδός τι τῆς καὶ μέχρι πρὸ ὀλίγων δεκάδων ἐτῶν ἐθιζομένης Χρηστομαθείας (π. χ. τριτόμου τοῦ ἀειμνήστου Ραγκαβῆ). Τὸ χειρόγραφον δῆλα δὴ περιέχει διαφόρους λόγους ἀρχαίων καὶ νεωτέρων συγγραφέων τῆς τε ἔσω καὶ θύραθεν παιδείας μεθ' ἑρμηνείας καὶ κατὰ λέξιν ἐξηγήσεως ἐπὶ ἑκάστης τοῦ κειμένου σειρᾶς κατὰ τὸ γνωστὸν τῶν χρόνων τούτων σύστημα τῆς Ψυχαγωγίας, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ ἐν τοῖς περισελιδίοις κατὰ μαθήματα, διὰ κανονικῆς πυκνοτάτης λεπτῆς ἀλλ' εὐαναγνώστου γραφῆς ἀναπτύξεως.

Πρῶτος λόγος ἐν τῇ Χρηστομαθείᾳ ταύτῃ πρόκειται: Περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων[1] [τοῦ Λουκιανοῦ]: Καὶ τί σοι πρῶτον, ὦ φιλότης, ἢ τί ὕστατόν φασι...

Ἔστω ἓν παράδειγμα ψυχαγωγικόν·

ἄνωθι τῆς πρώτης ταύτης σειρᾶς: *«ποίαν συμφοράν, δυστυχίαν, πρῶτα καὶ ἀρχῆς, ὦ ἠγαπημένε μου Τιμόκλεις, νὰ εἰπῶ πρῶτον*· λέγει ἡ κοινὴ παροιμία, λέγει ὁ κοινὸς λόγος, λέγουσιν οἱ παροιμιασταί.

Τέλος ἀπολογίας τῶν περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων:— *τῷ δὲ θεῷ ἡμῶν δόξα.»*

Ὁ λόγος οὗτος κατέχει 27 σελίδας, ὧν ἑκάστη ἀναλαμβάνει δωδεκάδα σειρῶν κειμένου μόνον, διότι ἐπ' αὐτῶν λεπτοτέρᾳ γραφῇ εὐαναγνώστῳ ἡ ψυχαγωγία.

Ἐν σ. 28 φέρεται ὑπογραφὴ

Ἠλίας Νικολάου Κανδίλης Τραπεζούντιος
τῇ 1846 Φεβρουαρίου 14

καὶ ὑπ' αὐτὴν ἀμέσως διὰ μελάνης πρὸς τὸ κόκκινον ἀποκλινούσης:

—*«Καὶ τόδε σὺν τοῖς ἄλλοις κτῆμα κἀμοῦ Ἠλία Ν. Κανδίλη Αὐγούστου 19.*

ἀρ. 2.

Ἐκ τούτου συμπεραίνεται ὅτι ὁμοιότροπος χειρόγραφος συλλογὴ ἀναλόγου περιεχομένου ὑπῆρχεν ὑπ' ἀρ. 1, ἧς ἄγνωστος ἡ τύχη.

Συνεχίζω: φ. 39$^{\beta}$ καὶ 40$^{\alpha}$ πάλιν ἔμειναν ἄγραφα· ἐν τῷ τελευταίῳ φύλλῳ «Κάτωνος Ρωμαίου γνῶμαι παραινετικαί, ἃς μετήνεγκεν ἐκ τῆς τῶν Λατίνων φωνῆς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν διάλεκτον μάξιμος μοναχὸς ὁ πλανούδιος».

Ἐν φ. 48$^{\alpha}$ φέρονται· τέλος τῶν τοῦ Χρυσολωρᾶ γνωμικῶν ἐπῶν καὶ τῷ Θεῷ δόξα ͵αψξςῳ Ἰανουαρίου ιε^{τη}·

Ἐν μέσῳ που τοῦ χειρογράφου παρετήρησα καί:

Φωτίου τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου Κ/πόλεως ἐκ τῆς πρὸς Μιχαήλ, τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας, ἐπιστολῆς· τί ἔστιν ἔργον ἄρχοντος.

[1] Κοκκίνη μελάνη.

ἀρχ. «Οὕτω τοιγαροῦν φρονῶν καὶ πιστεύων, κατὰ παράδοσιν τῆς ἁγίας τοῦ θεοῦ καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ὦ καλὸν ἄγαλμα τῶν ἐμῶν πόνων τὰς ἁγίας καὶ οἰκουμενικάς. . . . . »

Ἐν φ. 188$^{\alpha}$ «Τοῦ. . . . Βασιλείου μεγάλου ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας — Λόγος εἰς Βαρλαὰμ μάρτυρα.

Ἐν φ. 238$^{\beta}$ φέρεται Τέλος ἐκθέσεως παραινετικῆς ἀγαπητοῦ διακόνου πρὸς Ἰουστινιανὸν τὸν καίσαρα, ἥτις παρ' Ἕλλησι βασιλικὴ ὀνομάζεται σχέδη ξ.

Κατὰ τὸ τέλος ἐν φ. 277$^{\alpha}$ - 346$^{\beta}$· Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου περὶ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος. ἀρχ: Χθὲς τῇ λαμπρᾷ τῶν φώτων ἡμέρᾳ πανηγυρίσαντες.

Τοῦ τελευταίου τετραδίου φύλλα ἀποκεκομμένα· πρὸ τῆς ἀρχῆς τούτου, ἐπίσης ἀφῃρημένης, ὑπάρχει ἔναντι κατὰ τὴν σελίδα ἐν τέλει λόγου τινὸς τὸ σημείωμα τόδε·

Ἠλία Νικολάου Κανδίλης/
Τραπεζουντίου τοῦ ἁγίου Γεωργίου/
μαχαλᾶς τζαρτα/κλῆ, μὴν δεκεμβρίου/
ἔτους ἀπὸ Χρστ 1845 | τέλος καὶ τῷ Θεῷ
δόξα ἀμήν/.

14. Τὸ χειρόγραφον εἶναι ἀφιερωμένον, ὡς ἐν τῇ δευτέρᾳ σελίδι τοῦ πρώτου φύλλου ἄνωθι ἀνέγνων: Τῷ ἐν Τραπεζοῦντι Φροντιστηρίῳ· ἐκεῖ δῆλα δὴ δι' ἄλλης χειρὸς γραφόμενα φέρονται: «Ἀφιέρωμα τῷ ἐν Τραπεζοῦντι Φροντιστηρίῳ ὑπὸ Ἠλία Νικολάου Κανδήλη· Τραπεζουντίου 1868».[1]

Β. Α. ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ
Διδάσκαλος τῆς Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας.

[1] Ἠλίας Κανδήλης ἀναφέρεται καὶ παρὰ τῷ Παρανίκᾳ, Σχεδίασμ. 1867 σ. 110.—Εἶναι ὁ παρὰ Ράλλῃ καὶ Ποτλῇ Καντίλογλους. (Σύνταγμα Θ. καὶ Ι. Κανόνων. τ. Α'. σ. ι').

Σημειωθήτω καὶ Ἐγκύκλιος προτρεπτικὴ τοῖς ὁμογενέσι περὶ βοηθείας τῆς ἐν Τραπεζοῦντι σχολῆς τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου (ΣΤ') κατὰ τὸ 1818, ἀγνοηθεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. Γεδεὼν (Π. Πίν. σ. 684) μεταξὺ ἄλλων τῶν ἐπὶ τοῦ ἀοιδίμου τούτου πατριάρχου (Λογίου Ἑρμοῦ 1819 σ. 679 - 682), ἀναδημοσιευθεῖσαν δ' εὐτυχῶς ἐν τοῖς «Γρηγορίου Ε'» τοῦ Ἀγγελοπούλου. Σειρὰ τοῦ Βιενναίου Λ. Ἑρμοῦ ὑπῆρχεν ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ.

Σύλλαβος ὀνομάτων καὶ πραγμάτων σύντομος.

VARIA AD VARIOS

Hesych. *Πεποιθότατε:* προσφιλέστατε φίλε.

Nota sunt antiqua κεχαρισμενώτερος-τατος, ἐρρωμενέστερος-τατος, εἰκότερον, et posteriora ἀραρότερον, ἀνειμενέστερος, ἐκτεταμενώτερος, ἠγαπημενώτερος, πεπερασμενώτερος, συνεσταλμενώτερος ὑφειμενέστερος, neograecum etiam προκομμενέστερος, συμφερώτερος, quod ultimum apud antiquos scriptores falsa scribarum est lectio pro συμφορώτερος, usitata tamen apud hodiernos, quos praeivit Th. Lascaris, qui ἐν τῇ Μεγάλῃ Κατηχήσει p. 118, 16 Kenam. «καὶ τῶν συμφερόντων συμφερώτερον» scripsit. (Vid. Contus ἐν τῷ Περιοδικῷ Παρνασσῷ Vol. II. 1878. p. 34. 189) et Kumanudis ἐν τῇ Συναγ. Νέων Λέξεων (v. συμφερώτερος et ἐνδιαφερώταται). Invenitur etiam apud Theod. Lascarin Epist. 91, 15 (p. 121 Fest.) «τάχ' ἂν τις τεθαρρηκότερον φαίη» pro tradita lectione θαρρηκότερον. Sed scribendum fortasse θαρρικώτερον, ut in Epistola 112,2 (p. 157) legitur «ταῦτα μὲν οὖν φιλικῷ τῷ τρόπῳ καὶ θαρρικῷ» et in Εἰσαγωγῇ Ἀστρονομίας J. Caumateri. (Progr. des Kgl. Progymnasiums Frankenthol 1907 p. 711). Legi et in Fontibus Histor. Imper. Trapez. p. 62,8 Keram. «οὗ δὴ δράκοντος καὶ ἐροῦμεν οἷόν τι χρῆμα ἐφάνη καὶ ὅπως ἀνῄρηται κατιώτερον» pro quo P. Papageorgios (B.Z.XI. 1902.94) κατώτερον coniecit. Sed nos non indignam monacho invenimus formam κατιώτερον quasi e participio κατιών, de quo locupletissime tractavit Contus ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῶν Φιλομαθῶν 1878. p. 301 et p. 322.

Nunc redeo ad glossam Herychianam, quae sine controversia corrupta est. Quid latet in ΠΕΠΟΙΘΟΤΑΤΕ? Num ΠΕΠΟΝΕΤΑΡΕ? i.e πέπον ἕταρε = προσφιλέστατε φίλε?

ib. «Συμπράξει: βοηθήσει, συλλαβεῖ.»

Non Hesychio condonandum videtur συλλαβεῖ, ut Schmiditius scribit, sed scribis. Lege συλλάβῃ. Sexcenties in talibus EI et HI inter se permutantur. Cf. ταλάσεις: ὑπομείνεις, τολμήσεις, pro quo lego ὑπομείνῃς non ὑπομενεῖς, ut Schmiditius. Similiter recte in Scholiis Aristophanis Pl. 496 Dindorfius legit «κακοτρόπους καὶ ἀσεβεῖς φύγῃ» pro φυγεῖ et in verbis Tzetzae apud Schol. Thucyd. recte

nunc legitur p. 163,13 Teubn. «ἀντίστροφον ποίησον εἰς γραφῆς τύπον τοῦ μῦ καὶ τοῦ τι, καὶ φύγης ἄρα ψόγον» pro φυγεῖς. Non dissimilis error scribarum est etiam apud Photium Epist. 92 (p. 242 Val.) «ἀλλὰ καὶ πάσης γυναικὸς ὄψιν — φεύξεΤΑΙ καὶ ἀποστραφεῖΤΑΙ» pro quo lego ἀποστραφῇ. Cf. Photius Epist. p. 161 «Ἴσως δὲ — καὶ ὁ καπνὸς διασκεδασΘΗΙ καὶ τὸ ζοφῶδες ἐκριπισΘΗΙ καὶ ἡμῖν τῆς ἀθυμίας ἀναψυχὴ πορισΘΗΣΕΤΑΙ», ubi antiquus scripserit διασκεδασθήσεται et ἐκριπισθήσεται (Vid. Contus ἐν τῇ Ἀθηνᾷ Vol. IX. p. 251).

ib. «Ὠνθυλευμένον: διεσταγμένον ἄρτυμα, ὅπερ ἔνιοι μεμονθυλευμένον.»

Nulla esse potest, me iudice, dubitatio quin vera manus Hesychii sit διασεσαγμένον.

Maneth. Apotel. v. 50 pro barbaro γνώσασθαι «οἴδε μὲν ἐν πραπίδεσσιν ἀριφραδέες τελέθουσιν γνώσασθαι» legendum νώσασθαι. Invenitur aoristus νώσασθαι et apud Apollonium Rhodium IV. 1409, Theocritum XXV. 263, Callimachum Fr. 345, Pythagoream Perictionen Stob. Anth. LXXXV. 19 (Vid. Schneiderus in Callim. Vol. I. p. 163).

Schol. in Thucyd. II. 38 (p. 133,3 Teubn.) «ἐπειδή περ ταύτην ὁ βασιλεὺς πρυτανεῖον καθεστήκει καὶ μητρόπολιν τῆς Ἑλλάδος τὰς ἄλλας καθῃρηκὼς διὰ τοῦτο πόλεις».

Sic καθεστήκει v. c. Hudius in nova Teubneriana editione edidit, sed verum vidit olim Contus ἐν τῷ Λογίῳ Ἑρμῇ V. 1876. p. 188, ubi scribit «Τὸ καθεστήκει ὁμοίαν ἔννοιαν τῷ ἐγεγένητο ἢ ἀπεδέδεικτο ἑρμηνεῦον ἀπᾴδει ὅλως τοῦ προκειμένου χωρίου, ὅπερ ἀπαιτεῖ προφανῶς ῥῆμα μεταβατικὸν σημαῖνον ἐπεποιήκει ἤ, ὡς λέγεται κοινῶς, εἶχε καταστήσει. Ὁ σχολιαστὴς ἔγραψεν ἀναμφιλέκτως «ταύτην ὁ βασιλεὺς πρυτανεῖον καθεστάκει», ὡς ὁ Σκήψιος Δημήτριος παρ' Ἀθην. σελ. 697, γ' «ὃν καὶ ὁ πρῶτος μετὰ Φιλέταιρον ἄρξας Περγάμου Ἄτταλος δικαστὴν καθεστάκει βασιλικὸν τῶν περὶ τὴν Αἰολίδα» καὶ ὁ Ἰώσηπος ἐν τῷ ἑαυτοῦ βίῳ § 17 «ὃν ἐγὼ καθεστάκειν τῆς Τιβεριάδος στρατηγόν». In sequentibus copiosissime, ut solebat, meus magister tractavit de perfecto ἕστακα, καθέστακα, etc. sensu transitivo, cui passivum ἕσταμαι, καθέσταμαι respondebat.

Schol. in Euclid. Vol. V. p. 74,23 «ὃ αὐτόθεν μὲν οὐκ ἔχει, συγχωρούμενον δὲ ὅμως.

Impeditam hanc verborum compositionem expedies scribendo «ὃ αὐτόθεν μὲν οὐκ ἔχει, συγχωροῦμεν δὲ ὅμως».

p. 125,20 «καὶ διά ΤΕ τῆς εἰς ἀδύνατον ἀπαγωγῆς δείξεως».

Ineptissimam copulam expunge.

p. 137,25 «ἀλλὰ πρὸς ἐπίπεδον ἡμμένη ἡ κάθετος πρὸς πάντα τὰ ἐν τῷ αὐτῷ ἐπιπέδῳ μέρη τὰς γωνίας ποιεῖ». Sententia postulat ἡγμένη. (Cf. p. 138,8. 139,24. 141,1).

p. 266,24 scrib. «ἰδίᾳ μὲν τὸ ἐὰν ἐντός, ἰδίᾳ δὲ τὸ ἐὰν ἐκτὸς» pro διὰ μὲν τὸ ἐὰν ἐντὸς etc.

p. 287,2 «καὶ ἄλλη σχέσις λέγεται κατὰ τὸ περιέχειν καὶ ἐλλείπειν».

Recte p. 298,12 «ὅταν ἢ ἅμα ὑπερέχῃ ἢ ἅμα ἐλλείπῃ» et v. 18 «ὑπερέχοντα ἢ ἅμα ἰσάζοντα ἢ ἐλλείποντα». Cf. etiam p. 299. 19. 23. 300.5.19.20. 429.3.

p. 318,17 «ὅρα δὲ μὴ συναρπασθήσῃ τῇ ὁμοφωνίᾳ τῶν λέξεων».

Leg. συναρπασθῇς

p. 364,25 scr. ταῖς ἀρρενωποῖς θεαῖς pro ἀρρενοποιοῖς. Cf. p. 365,3 «τό τε ἀρρενωπὸν καὶ τὸ θῆλυ σῳζούσαις καὶ μεταξὺ οὔσαις τῶν τε ἀρρενωπῶν θεαινῶν καὶ τῶν τεθηλυσμένων».

p. 365,9 Necessarium γὰρ inserendum. «αὗται ⟨γὰρ⟩ ἐπὶ πολὺ προΐασιν καὶ ἐπὶ πάντα».

p. 403,7 «ἐὰν ἐκθήσῃς ἀναλόγους ἀριθμούς». Editor scribit ἐὰν ἐκθήσεις. Facile est corrigere ἐὰν ἐκθῇς, sed vid. Byj. VI. 1928. p. 175.

p. 504,7 scr. «νῦν προτίθεται εἰπεῖν pro προΣτίθεται». Exempla dabit Thesaurus Vol. VI. 2068 A'.

p. 563,25 «ἔοικε δὲ τὰ τοῦ δεκάτου βιβλίου καὶ ἐπέκεινα ἀδίδακτα πρὸ πολλῶν γενεῶν μεῖναι δι' ἀμέλειαν».

Expectabam «ἀπὸ πολλῶν γενεῶν».

p. 593,10 scr. «ὡς οἱ θυρεοὶ καὶ αἱ ἕλικες» pro οἱ θυραῖοι.

p. 693,10 «ἐὰν δὴ ἀπὸ τοῦ Θ σημείου παράλληλον ταύτῃ τῇ ἀπὸ τοῦ Ν ἀχθείσῃ εὐθείᾳ, συμβαλεῖται τῇ ἀπὸ τοῦ Ζ καθέτῳ».

Leg. συμβαλεῖ pro συμβαλεῖται. Cf. v. 21 «ἐὰν ἀπὸ τοῦ Μ ἐπὶ τὸ σημεῖον, καθ' ὃ συμβάλλει ἡ ἀπὸ Θ τῇ ἀπὸ Ζ καθέτῳ, ἀχθῇ εὐθεῖα»

p. 697,19 «ἑκατέρον γὰρ ἑκατέρου ἀντίκειται».

Scrib. ἑκατέρῳ.

693,16 ἀΦεξαιρεθήσονται ἀπὸ τῶν περάτων. O quam monstrosum!

Phot. Epist. p. 168 Val. «οἶδε δὲ καὶ ἡ μικρὰ τῶν παραδοθέντων ἀθέτησις καὶ πρὸς ὅλην τοῦ δόγματος ἐπιτρέψαι καταφρόνησιν».

Sententia postulat ἐπιτρῖψαι. Recte p. 156 legitur «τῶν γὰρ ἐλαττόνων νόμων ἡ παράβασις ἀτιμώρητος πρὸς τὴν τῶν μειζόνων ἐπιτρίβει καταφρόνησιν».

p. 220 «ἄρχοντος γὰρ ὡς ἀληθῶς μὴ τῆς ἰδίας μόνον σωτηρίας ποιεῖσθαι φροντίδα, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐμπιστευθέντα λαὸν τῆς ἴσης ἀξιοῦν προνοίας, καὶ εἰς τὴν αὐτὴν τῆς θεογνωσίας χειραγωγεῖν τε καὶ προΣκαλεῖσθαι τελειότητα».

Scr. προκαλεῖσθαι. Cf. p. 179 «οὐ μόνον τὴν ὑμετέραν μακαριότητα ἐπὶ τοῦτο προκαλούμεθα» et p. 187 «τὴν ὑμετέραν ἐπ' ἀρετῇ τελειότητα προκαλούμεθα» et p. 276 «μονονουχὶ τοῖς ἔργοις βοῶν καὶ προκαλούμενος ἅπαντας εἰς τὴν τῶν ἀθεάτων καὶ θείων ἐποψίαν τε καὶ ἐπίγνωσιν». Recte editor p. 145,4 scripsit «ἐπ' ἀρετὴν προκαλούμενος» pro προΣκαλούμενος.

p. 352 «οὐ συνεώρα δὲ ὅτι, ἐκκαλυπτομένου τοῦ δράματος, πρὸς ΤΟ μηδὲν ἀποκερδᾶναι καὶ διπλῆς ἑαυτὸν τιμωρίας ἔνοχον παραστήσειεν».

Leg. πρὸς ΤΩΙ μηδὲν ἀποκερδᾶναι etc.

p. 387 «ὁλοκαύτωσιν περιφανεστέραν τε καὶ παραδοξοτέραν».

Planissime vox περιφανεστέραν ducit ad περιδοξοτέραν.

p. 411 «ἐχέτωσαν τῆς ἱερωσύνης».

Leg. «ἐχέσθωσαν τῆς ἱερωσύνης».

p. 441 «ἀλλὰ σύ γε τὸ βεβηκὸς τῶν τρόπων, καὶ τὸ ἐστηριγμένον τῆς γνώμης καὶ τὸ μὴ προσανεῖσθαι κόλαξι καὶ βωμολόχοις τούτοις ἀντιτάξας, σεμνότητα φίλην, εὖ ἴσθι, παρὰ τοῖς ἀρχομένοις, καὶ γλυκεῖαν αἰδὼ (scr. αἰδῶ) τῆς στρατηγικῆς χλανίδος λαμπρότερον ὀφθήσῃ περιβεβλημένος».

Requiro προσανακεῖσθαι. Cf. p. 162. «τῶν ἀνέκαθεν τῷ θρόνῳ τούτῳ προσανατεθειμένων». p. 282 «οὐδὲ τὸν Ἑλληνικαῖς θρησκείαις προσανακείμενον ὑβρίζειν». p. 575 «ἐπὶ τοσοῦτον αὐτοῖς τεθαρρηκέναι καὶ προσανατεθῆναι». Ψελλ. Vol. I. p. 73,3 Bud. «φιλοσόφοις ἀνδράσι προσανακείμενον καὶ ὑπερφυῶς θεραπεύοντα». Cf. V. II. p. 135,13 «ἐδεδίει γοῦν οὗτος οὐ τοὺς ἀπεχθανομένους αὐτῷ, ἀλλὰ τοὺς προστεθειμένους», ubi προσανατεθειμένους legerim.

Etiam pro «τῆς στρατιωτικῆς χλανίδος» legendum «στρατιωτικῆς χλαμύδος, quia χλανὶς est hominis luxuria et deliciis defluentis». Vid. Cobetus in Var. Lect. p. 150 et p. 364. Collect. Crit. p. 505. et Naberus Mnem. p. 287, 401 et Mnem. 1901 p. 188. Recte Hercherus apud Xenophontem Ephesium Λόγ. I. VIII. 2 scripsit «ἐν δὲ τῷ ἑτέρῳ Ἄρης ἦν οὐχ ὡπλισμένος, ἀλλ' ὡς πρὸς ἐρωμένην τὴν Ἀφροδίτην κεκοσμημένος, ἐστεφανωμένος, χλανίδα ἔχων» pro χλαμύδα.

p. 458 «οὔπω παρῆλθε τὸ πρότερον πένθος, καὶ πάλιν ἕτερον ἐπέπεσε

μεῖζον· τὸ μὲν εἶχεν ὑπομάζιον παῖδα· τοῦτο δὲ καὶ μητέρα, εἰμὴ θᾶττον τὸ κακὸν ἐπέστη».

Εἰμὴ scripsit editor pro ἐπὶ ἄν, nos legimus ἐπειδή. Saepissime δὴ et ἂν confunduntur.

p. 495 «Ἤδειν ἐγὼ καὶ πρὸ πείρας ἀνάξιον ἐμαυτὸν καὶ τοῦ ἀρχιερατικοῦ βαθμοῦ καὶ τῆς ποιμαντικῆς ἐγχειρίσεως».

Addito articulo legendum «καὶ τῆς ⟨τῆς⟩ ποιμαντικῆς ἐγχειρίσεως. Male p. 160 edidit Valetas «τὴν ἐγχείρΗσιν τῆς ἀρχῆς». p. 226 διαχειρΗσει. p. 310. 314. 319. 395 μεταχείρΗσις—μεταχείρΗσιν.

p. 495 «ὧν ἡ ἐλπὶς καὶ ἡ προσδοκία — συνετάρασσέ με τότε καὶ συνέσχεν».

Editor conjicit συνεῖχεν. Sine dubio lego συνέχεεν. Cf. p. 447. «ὅλον εἶχε σύγχυσις καὶ κατήφεια καὶ γνόφος».

p. 501 «τὴν βαρβαρικὴν μανίαν ἐκκλησιαστικὴν παρανομίαν ἐφιλονείκησαν ἀπεργάσασθαι».

Valetas legit προνομίαν, mihi arridet παροινίαν.

Artemid. p. 17,8. «ἐὰν ἡ τοῦ ὁρῶντος ψυχὴ μὴ ἀηδῶς ᾖ διατιθεμένη».

Scr. διατεθειμένη.

p. 37,16 «πρὸς γὰρ τῷ πολλὰ κεφάλαια κτήσασθαι καὶ οὐσίαν περιβάλλεσθαι».

Leg. περιβαλέσθαι.

p. 38,8. «καὶ περιγενόμενος ὠφεληθήσεται πολλά, φοβερὸς μὲν τοῖς ἐναντίοις, ἐπαχθὴς δὲ τοῖς ἰδίοις γενόμενος».

Requiro ἀνεπαχθὴς aut ἐπαρκής.

p. 58,2. «ἀλλ' ἢ πόλεμον καταστρεψάμενοι ἢ μεγάλου ἀποπαυσάμενοι πόνου ἐλούοντο».

Expectabam πολέμιον aut πόλιν.

p. 128,18 «εἰ μὲν Θρακὶ πυκτεύοι τις, λήψεται γυναῖκα πλουσίαν καὶ πανοῦργον καὶ φιλόπρωτον».

Fortasse scr. θώρακι, quod habet codex.

p. 182,15 «ἀεὶ δὲ ἄμεινον ἀρχόμενον ὑφαίνεσθαι ἱστὸν ἰδεῖν ἢ πρὸς τὸ ἐκτέμνεσθαι ὄντα».

Scr. πρὸς τῷ ἐκτέμνεσθαι ὄντα.

p. 203,26 «πράττουσι δὲ ἕκαστα ἄνθρωποι ἤτοι τεχνικῶς ἢ ἀτεχνῶς».

Quia τεχνικῶς opponitur ἀτέχνως, scribendum ἤτοι τεχνικῶς ἢ ἀτέχνως.

p. 234,11. scr. δρυΐνΗς. Cf. v. 15. τυφλίνης. p. 70,10. scr. κροκείων. 214,2. scr. χήμας. 183,17. ἘλπιδΟφόρος.

p. 237,2 «πρὸς δὲ τὰς ἐκπλοκὰς (ἄκανθαι καὶ σκόλοπες etc.) οὐ πάνυ τι ἐπιτήδεια διὰ τὸ καθεκτικόν».

Scr. συμπλοκάς.

Eustath. Comment. ad Hom. p. 1126.17 «ἐξ οὗ ῥηγνύειν καὶ τὰ τῆς ἱστορίας παρῆκται κατά τινας ῥήγια».

Ratio postulat τὸ τῆς Σικελίας-Ῥήγιον.

1230,61 «παράγει ὁ ποιητὴς ἁπλούστερόν τε καὶ ἀσφαλέστερον λέγοντα τὸν Ἀχιλλέα, ὡς οὐδὲ κρείων Ἀχελώιος αὐτῷ ἰσοφαρίζει».

Leg. ἀφελέστερον.

p. 1246,28 «ἐκ δὲ τοῦ λέπειν καὶ τῶν αὐτοῦ κινήσεων καὶ τὸ λεπτὸν γίνεται ὡς οἷον λεπιστόν, καὶ ἡ «ὀρειώδης λεπάς».

Scr. «ὀστρειώδης λεπάς». Eximendum e Lexicis v. ὀρειώδης.

p. 1875,16 «φθονοῦσα δὲ (ἡ Ἀηδὼν) τῇ τοῦ Δάερος Ἀμφίονος πολυτεκνίᾳ etc.»

Leg. δαέρος.

Blemmid. Epist. ad Th. Lasc. VIII (p. 299. 17 Festa) «λέγεται γὰρ τὸν κορυδαλλὸν κάπηλον εἶναί ποτε καὶ κέρας φέρειν ὡς ἔκπωμα, κἂν τούτῳ κρητίζειν ἢ κερατίζειν μετ' οἴνου τοὺς παραβάλλοντας· οὔπω γὰρ εὕρηντο τὰ ὑάλινα ἢ τὰ ἐκ τῆς ἄλλης ὕλης ἐκπώματα».

Estne κρητίζειν alia forma vocis κερατίζειν, quam ὁ γλωσσοπλάστης Βλεμμίδης παρέκοψε? Similiter eius discipulus Th. Lascaris dixit Epist. LXXVII «ὡς μὲν θροοῦντας, ὡς δὲ κρητίζοντας». Cras credam. Utraque lectio corrupta est. Recte v. c. Festa pro κρητίζοντας conjecit κερατίζοντας collato v. 10 et ep. LXXVIII, 27. Sed in «κἂν τούτῳ κρητίζειν ἢ κερατίζειν quid latet? Num κρατηρίζειν aut ionicum κρητηρίζειν? Forma ionica κρητηρίζειν occurrit in inscriptione Milesia, quam illustravit v. c. C. Vollgraphius in Mnemos. Vol. XLVI, 1918. p. 414, ubi etiam de significatione vocabuli κρητηρίζειν p. 423 scripsit.

Ut ex κρατὴρ-κρητὴρ derivatum est κρατηρίζειν-κρητηρίζειν sic e κλυστὴρ verbum κλυστηρίζω (Kum.) e καλυπτὴρ καλυπτηρίζω et διακολαπτηρίζω (Herw), e καθετὴρ τὸ ἀθησαύριστον καθετηρίζω occurrens apud Rufum Ephesium p. 647 Dar. Cf. ἐμετηρίζω. Hodierni Graeci formaverunt verbun καθετηριάζειν, καθετηριάζεσθαι, et καθετηριαστής, καθετηριασμὸς pro quo in Lexicis fertur καθετηρισμός, ut Kumanudis ἐν τῇ Συναγωγῇ Νέων Λέξεων p. 502 memorat.

Epist. CCXV «καὶ τὴν σήμερον ᾄσεις τὰ ἐπαύλια καὶ τὴν μετὰ τὴν σήμερον τραπῇς εἰς πλείονα χαρμονήν».

Editori conjicienti ᾄσεις et τραπήσῃ non obsequor. Saepe apud seriores occurrit conjuctivus pro futuro. Cf. Epist. 11,17. 53,15. 65,18. 67,4. 70,2. et quae v. c. Festa scribit p. 414. Etiam futurum ᾄσω saepissime apud sequiores scriptores fertur. Cf. Epist. 66,10. 74,24. De re diligenter meus magister Contus ἐν τῷ Περιοδικῷ Ἀθηναίῳ Vol. VIII. p. 449-459 tractavit.

Schol. in Aristoph. Nub. v. 1370 (p. 132.35 Did.) «τὰ σοφὰ ταῦτα ἢ ἀντὶ τοῦ ''ΕΠΗ ΈΠΙνοητέον».

Scr. ἔπη νοητέον.

Plut. v. 177 (p. 333.52) «Φιλέψιος καὶ οὗτος πένης ἦν, συντιθεὶς οὖν μύθους χαρίεντας ἔθαλε τοὺς ἀκούοντας».

Lege ἔθελγε.

v. 545 (p. 353.27) «τινὰ δὲ τῶν ἀντιγράφων, ἀντὶ στάμνου κεραμίου γράφεται».

Blaydesius legit «ἔν τισι δὲ τῶν ἀντιγράφων — γράφεται». Vix credo. Vitium natum est ex compendio γρ̄, quo et γράφει, γράφουσιν, γράφεται etc. denotare solent. Quid sit ubique legendum satis ἐκ τῶν συμφραζομένων apparet, nisi si quis, qui scribarum mos est, inter legendum alias res agit. Lege igitur «τινὰ δὲ τῶν ἀντιγράφων — γράφει aut γράφουσιν. Saepissime apud Eustathium in Commentariis ad Homerum occurrit πολλὰ τῶν ἀντιγράφων γράφουσι, τινὰ τῶν ἀντιγράφων γράφουσι, τινὰ τῶν παλαιῶν ἀντιγράφων ἔγραψαν etc.

Νικηφ. Γρηγ. Ἐπιστ. 48 (p. 187,1 Bud.) «νῦν ὡς ἥκιστα πάρεστι τοιούτοις ἐνδιατρίβειν ὡς τὰ πολλὰ πολλοῖς κεκυκλωμένῳ κύκλωψι δεινῶν».

Scr. κλύδωσι δεινῶν. Sic. Aeschylus. Pers. 602 dixit «κακῶν μὲν ὡς ὅταν τινὰ κλύδων ἐπέλθῃ». Soph. Oed. R. 1527 «εἰς κλύδωνα δεινῆς συμφορᾶς ἐλήλυθεν». Eurip. Med. 362 «ὡς εἰς ἄπορόν σε κλύδωνα θεός, Μήδεια, κακῶν ἐπόρευσεν». Cf «κακῶν πέλαγος» (Eur Hippol. 822) et «χειμὼν καὶ κακῶν τρικυμία» (Aesch. Prom. 1087). Quod conjecerunt κυκλῶσι ξενικὸν κόμμα est. Vid. Kumanudis ἐν Συναγωγῇ Νέων Λέξεων p. 580 v. κυκλώψ.

Epist. 129 (p. 221,20) «Οὐκ οἶσθα, τοσούτων γραφῶν αὐτήκοος γεγονώς, ὅτι ἀξύμφωνος ἀνδρὶ σοφῷ καὶ σωφρονεῖν εἰδότι, γυνὴ κόσμον ἔχουσα τὴν ἀναίδειαν, οὐδ' ἄγκυρα μία μὲν οὐδεμία κατέχειν ὡς ἀκάτιον δύναται, ἀλλ' ἀπορρήξασα δεσμὰ πολλάκις ἐκ νυκτῶν ἄλλον ἔχει λιμένα».

Imitatur Gregoras Megarensem poetam (v. 457) et comicum

Theophilum (II 475 K.), ut solebant Graeci sequioris locos quosdam insigniores et venustiores Veterum scriptis sumptos suis intexere, ut his quasi luminibus splenderet oratio et quasi floribus ornata aut gemmis distincta esse videretur.

Μιχ. τοῦ Παλαιολ. Τυπ. p. 27,3 Γεδ. «τάφῳ - λειψάνων - ἐντὸς μυΣώντων πεπληρωμένῳ».

Non est ἀθησαύριστος, ut notat Papageorgios ἐν τῷ Λεξικῷ Ἐράνῳ p. 23, sed falsa lectio pro μυΔώντων.

p. 40,15 «τὸ δὲ τὰς ὑπολήψεις κἂν ψευδεῖς ὦσιν, ἐκφεύγειν ἐπαινετόν». (=Pseudoisocr. «εὐλαβοῦ τὰς διαβολὰς κἂν ψευδεῖς ὦσιν»).

Lege ἐπιλήψεις pro ὑπολήψεις. Vid. Cobetus in Var. Lect. 522.

Psell. Vol. V. p. 98 Sath. «καὶ χειρῶν ἐπιτηδειότητος ἐνέργεια».

Legendum «καὶ χειρῶν ἐπιτηδειοτάτων ἐνέργεια». De confusis compendiis terminationum τητος et τατος consulatur Bastii Comm. Pal. p. 790 et Cobetus ἐν τῷ Λογίῳ Ἑρμῇ Vol. I p. 495. Simile vitium invenimus apud Eustathium p. 187,37 «τὸ δὲ δοῦρα σαπῆναι καὶ τὰ σπάρτα λελύσθαι ἀριδηλότητα κώλυμά ἐστιν», ubi pro ἀριδηλότητα scribendum ἀριδηλότατα.

p. 319,7 Sath. «ὥσπερ γὰρ ἐκεῖ μένει τοὔνομα τῷ θηρὶ καὶ παρεκεκκομένῳ τοὺς ὄνυχας, οὕτω etc.

Scr. «καίΠΕΡ κεκομμένῳ τοὺς ὄνυχας».

Schol. Il. Z. 211 «οἱ γοῦν συνεχῶς ἀφροδισιάζοντες τὸ τελευταῖον αἷμα φέρουσι· τὸ γὰρ μεταβαλλόμενον ἀναλώσαντες τὸ ἀμετάβλητον ἐξέλκουσιν».

Pro αἷμα φέρουσι Wilamowitzius αἷμα ἀφιᾶσιν, Hatzidakis αἷμα ἐκφέρουσιν et Bernardakis perperam αἷμα ἀφαιροῦσιν (Vid. Hatzid. in Athena Vol. XIII. p. 657).

Nos legimus αἷμΑ ἈΝΑφέρουσιν. Cf. Plut. Cleom. XV. 3 «ἔτυχε τὸν Κλεομένη συντόνως ὁδεύσαντα καὶ χρησάμενον παρὰ καιρὸν ὑδροποσίᾳ πλῆθος αἵματος ἀνενεγκεῖν καὶ τὴν φωνὴν ἀποκοπῆναι».

Schol. Lucian. p. 162,11 Rab. «ὁ μὲν Κόροιβος μωρός τις ἀπομνημονεύεται ἄνθρωπος καὶ οὕτως ὥστε γυναῖκα ἀγαγόμενος μὴ ἂν ἑλέσθαι συγκαθευδῆσαι αὐτῇ διὰ τὸν πρὸς τὴν πενθερὰν αὐτοῦ φόβον· καὶ οὕτως ἐχόμενον τοῦτον παρθενεύειν αὐτήν, μέχρις ἂν τῆς γυναικὸς σκΕψαμένης τὸ ἄρθρον ὀδύνῃ συνέχεσθαι καὶ οὐκ ἄλλως ἀπολυθῆναι, εἰ μὴ τῷ μορίῳ τοῦ ἀνδρὸς καταψηθεῖσαν».

Sine dubio legendum σκΗψαμένης. Vid. quae ἐν τῇ Ἐπετηρίδι Πανεπ. Θεσσαλονίκης Vol. I. p. 86 et 241 scripsi.

Schol. Theocrit. p. 108,17 Teubn. «ὁ δὲ Μόλων ὀνομαΣτικῶς εἴρηται».

Scr. ὀνοματικῶς. Vide quae in Mnemos. XXXVII. p. 20 p. 251 scripsi.

Theod. Lascar. Epist. 54 (p. 81,71 Festa) «φέρε καὶ τῶν Μαλιασηνοῦ ζεστακράτων μνησθῶμεν».

Editor conjicit ζεστῶν κρεάτων. Fortasse non sollicitandum. Cf. Ptochopr. IV. 49ª (p. 75 Hesseling-Pernot) «λέγει· ἂς βράσῃ τὸ κρασὶ καὶ βάλε καὶ πιπέριν». Ut Lascaris dixit ζεστάκρατος (=ζεστὸς καὶ ἄκρατος), sic ἀριστοκράτιστον (=ἄριστον καὶ κράτιστον) in Epist. 179,1.20.).

Epist. 42 (p. 54,23) «διὰ σὲ παρὰ σοῦ τῶν χαρίτων ἀπολαμβάνομεν».

Scribendum ἀπολαύομεν. Eodem remedio utendum Epist. 47 (p. 63,19), ubi lege «ὡς ἂν-ἀπολαύωσι τῶν πολλῶν» pro ἀπολαμβάνωσι. Vid. Contus ἐν Γλωσσ. Παρατ. p. 307.

Epist. 47 (p. 63,4) «ταῖς δευσοποιΑΙΣ ἀληθεστάταις μορφαῖς».

Scr. δευσοποιΟΙΣ. Cf. Epist. 59 (p. 88,9) «δευσοποιῷ Ἀριστοτελικῇ βαφῇ γνώσεως εἰδοποιηθείς». Vid. Contus ἐν Γλωσσ. Παρατ. p. 149,9.

Areth. Epist. III «οὐδ' ἂν ἔτι μοι τὸν βίον εἶναι νομίζω βιωτὸν τῶν τοιούτων εὐηχηθέντι λόγων».

Corrigendum ἐνηχηθέντι. Cf. Theod. Lascar. Epist. 28 (p. 38,3 Festa) «κέρδιον γὰρ ἐνηχεῖσθαι ταύτης ἢ κερδίστου κερασβόλα οὔατα ἐμβαλεῖν ἀπηχήματα». Dictum est etiam Θεοενήχητος: Ut scribae male εὐηχηθέντι pro ἐνηχηθέντι legerunt, sic εὔοπλος pro ἔνοπλος et εὐδυναμῶ pro ἐνδυναμῶ in Scholiis Batrachomyomachiae p. 260,3 et 214,12 Ludw. (Vid. Contus in Athena Vol. VIII. p. 476).

ΧΑΡΙΤΩΝ ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

ΤΑ ΚΕΙΜΗΛΙΑΡΧΕΙΑ

ΤΗΣ ΕΝ ΑΓΙΩ ΟΡΕΙ ΑΘΩ ΙΕΡΑΣ, ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ, ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗΣ ΚΑΙ ΣΤΑΥΡΟΠΗΓΙΑΚΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΔΟΧΕΙΑΡΙΟΥ

———

Ἐκδοὺς τὴν ἱστορίαν τῆς μονῆς τοῦ Δοχειαρίου δὲν συμπεριέλαβον ἐν αὐτῇ τὰ κειμηλιαρχεῖα αὐτῆς· μόνον ἐν παραρτήματι λίαν συνοπτικῶς ἐποιησάμην περὶ αὐτῶν λόγον, τοῦτο δ' ἕνεκα λόγων οἰκονομικῶν. Νῦν, κατ' εὐμενῆ παραχώρησιν τῆς Ἐπετηρίδος ταύτης, ἐκδίδωμι αὐτὰ ἐνταῦθα χάριν τῶν περὶ τὰς Βυζαντινὰς μελέτας καὶ τὴν ἁγιολογίαν ἀσχολουμένων.

Κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν τῶν Βυζαντινῶν ἐγγράφων δὲν ἐτήρησα τὴν χρονολογικὴν αὐτῶν τάξιν, ἀλλ' ἠρίθμουν αὐτὰ διὰ τῶν στοιχείων τῆς ἀλφαβήτου ὥς μοι παρεδίδοντο, διὰ τοῦτο δ' ἐν τῇ ταξιθετήσει αὐτῶν ἐνταῦθα δὲν τηρεῖται ἡ κανονικὴ αὐτῶν σειρά.

Ἐκ τῶν νεωτέρων ἐγγράφων, πολλῶν ὄντων, ἐλάχιστα ἠρίθμησα, ὅσα ἡ μονὴ ἐθεώρησε σπουδαιότερα, τὰ δὲ λοιπὰ ἔθηκα, κατὰ τὴν ταξιθέτησιν τοῦ ἀρχείου, εἰς δεσμίδας κατὰ τὴν χρονολογικὴν τάξιν, ἣν εἶχον, καὶ τὴν προέλευσιν αὐτῶν.

Τὰ Τουρκικὰ καὶ τὰ τῆς Μολδοβλαχίας, μὴ ὄντα πάντα μεταπεφρασμένα, δὲν ἐταξιθέτησα.

Τούτων, μεταφρασθησομένων, καὶ τῶν νεωτέρων Ἑλληνικῶν ἐγγράφων, μόνον ἀδελφὸς τῆς μονῆς, ἔχων ὅλον τὸν ἀπαιτούμενον καιρόν, δύναται ἵνα ποιήσηται λεπτομερῆ περιληπτικὸν κατάλογον.

Τὰ ἠριθμημένα ἔγγραφα διαιρῶ ἐνταῦθα εἰς τέσσαρας κατηγορίας. α') εἰς κτητορικά, ἐν οἷς περιέλαβον καὶ τὸ τοῦ κριτοῦ Βολεροῦ Κωνσταντίνου Σπαθαροκανδιδάτου ὑπόμνημα, ὡς τὸ ἀρχαιότατον τῆς μονῆς ἔγγραφον β') εἰς Αὐτοκρατορικὰ χρυσόβουλλα[1] γ') εἰς κρισιμόγραφα τῶν ἀπογραφέων τῶν διαφόρων θεμάτων τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους καὶ δ') εἰς Πατριαρχικὰ σιγίλλια καὶ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα[2] καὶ εἰς κρισιμόγραφα τῆς Μεγάλης Μέσης ἢ Συνάξεως, ὡς τὸ πάλαι ἐλέγετο ἡ ἐν Ἄθῳ τοπικὴ ἀρχή, καὶ τῆς Ἱερᾶς Κοινότητος, ὡς νῦν ὀνομάζεται αὕτη[3].

---

[1] Ἐδημοσιεύθησαν ταῦτα ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τῆς Ἑταιρείας τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν τόμῳ Δ'. (1927) σ. 285-311.

[2] Ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῷ Ε'. τόμῳ τῆς αὐτῆς Ἐπετηρίδος τῷ 1928 σ. 100-129.

[3] Τινὰ τῶν κρισιμογράφων τῆς Μεγάλης Μέσης ἐδημοσιεύθησαν μετὰ τοῦ Πρώτου τοῦ ἁγίου Ὄρους ἐν τῷ Ϛ'. τόμῳ τῆς αὐτῆς Ἐπετηρίδος τῷ 1929 σ. 233-281.

Ἡ βιβλιοθήκη, ἧς τὰ χειρόγραφα περιεγράφησαν ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Σπυρίδωνος Λάμπρου[1], χρῄζει μεγάλης ἐρεύνης καὶ μελέτης, ἐπειδὴ ἐν τῇ ᾤᾳ ἑκάστου σχεδὸν κώδικος ἢ τόμου ὑπάρχει ἀναγεγραμμένον καί τι ἱστορικὸν γεγονός, ἐπὶ πολλῶν δὲ γράφονται καὶ οἱ δωρηταὶ ἢ ἀντιγραφεῖς, ἐπί τινων δὲ μουσικῶν καὶ οἱ μελῳδοί[2].

Τὰ ἅγια λείψανα, περὶ ὧν μόνον ἡ παράδοσις ὁμιλεῖ καὶ ὧν ἡ ἀφιέρωσις εἰς τὴν μονὴν δὲν ἀναφέρεται ἐν οὐδενὶ ἐπισήμῳ ἐγγράφῳ, πλὴν ἑνὸς σταυροῦ τοῦ ἀειμνήστου ἡγεμόνος τῆς Μολδοβλαχίας κυροῦ Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου Βοεβόδα τοῦ Λαπουσνέανου, διαιρῶ εἰς δύο κατηγορίας, εἰς τὴν τῶν προτιθεμένων εἰς κοινὴν τιμητικὴν προσκύνησιν καὶ εἰς τὴν τῶν μὴ ἐκτιθεμένων, ἕνεκα τῆς πληθύος αὐτῶν, ἀλλὰ φυλασσομένων ἀσφαλῶς ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ, τῷ ὑπάρχοντι ἐν τῷ ἱερῷ βήματι τοῦ Καθολικοῦ τῆς μονῆς ναοῦ, ἐν ᾧ ἀπόκεινται καὶ τὰ εἰς προσκύνησιν ἐκτιθέμενα.

Αἱ θῆκαι τῶν ἁγίων λειψάνων κατεσκευάσθησαν ἢ ἀνεκαινίσθησαν ὑπὸ εὐσεβῶν Χριστιανῶν, εὐλαβείας χάριν, ἢ ὑπὸ τῶν μεταβαινόντων εἰς ἁγιασμὸν τῶν Χριστιανῶν «ταξειδιωτῶν» ὡς καὶ ἐν τοῖς καθέκαστα ὀψόμεθα.

Μετ' ἐπιστασίας ἐνώπιον ὅλων τῶν προϊσταμένων τῆς μονῆς ἐπιμελῶς ἐρευνήσας τὰς λειψανοθήκας, ἐν οὐδεμιᾷ εὗρον λείψανα Νείλου τοῦ μυροβλήτου, Παύλου τοῦ Θηβαίου, τῶν δυσμυρίων μαρτύρων Πολιεύκτου καὶ Φιλοθέου, ἅτινα ἀναφέρει ὁ Γεράσιμος Σμυρνάκης, ὁ ἀντιγράψας τὸν μέγαν Πρωτοσύγκελλον Κύριλλον, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ὁποίου ἴσως θὰ ὑπῆρχον, ὕστερον δ' ἀπωλέσθησαν[3].

Ἱερὰ σκεύη καὶ ἄμφια Βυζαντινῆς ἐποχῆς ἡ μονὴ τοῦ Δοχειαρίου οὐ κέκτηται, εἰ καὶ ὁ ἀείμνηστος ἡγούμενος καὶ ἀνακαινιστὴς ὅσιος Νεόφυτος «καὶ πέπλα πολύτιμα καὶ ἀργύρεα σκεύη ἱερὰ καὶ εἰκόνας ὁμοίως πανσέπτους καὶ βίβλους ἁγίας τοῖς οὖσι προστέθηκε», διότι κατ' ἐπανάληψιν ἠρημώθη καὶ ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς φρουρᾶς κατὰ τὴν μεγάλην ἡμῶν ἐπανάστασιν ἐσυλήθη. Ἔχει ὅμως ἱκανὰ τῆς μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς καὶ ὡραῖα, ἅπερ

---

[1] Κατάλογος Σπυρίδωνος Λάμπρου τόμος Α'. σελ. 233—269.

[2] Πάντα ταῦτα τὰ σημειώματα πρέπει ν' ἀποτελέσωσι ἰδίαν μελέτην, γραφησομένην μόνον ὑπὸ ἀδελφοῦ τῆς μονῆς, ἔχοντος τὸν πρὸς τοῦτο χρόνον εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ.

[3] Τὴν χειρίστην ἐντύπωσιν μοὶ προὐξένησεν ἡ ἐκ προθέσεως πρὸς συκοφαντίαν τῆς μονῆς ὑπὸ τοῦ Σμυρνάκη, οὐδὲ πόρρωθεν ἰδόντος τὸ σκευοφυλάκιον τῆς μονῆς οὐδὲ τὸ ἀρχεῖον αὐτῆς, ἀναγραφεῖσα πληροφορία ὅτι αὕτη εἶχε τὴν κάραν τοῦ ἁγίου Διονυσίου τοῦ ἐν Ὀλύμπῳ, ἥτις ἀπωλέσθη ἢ ἀπεμπολήθη πρό τινων ἐτῶν ἐν Σέρραις κατὰ τὴν περιοδείαν ταξειδιώτου τινός. Ἐκ τῆς συκοφαντικῆς μάλιστα ταύτης καὶ ψευδοῦς ἅμα ἀναγραφῆς ὡρμήθησαν οἱ πατέρες τῆς ἐν Ὀλύμπῳ ἱερᾶς μονῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ διὰ τῶν Πατριαρχείων ἐξῃτήσαντο τὴν ἀπόδοσιν αὐτῆς· ἀλλὰ πῶς νὰ ἀποδώσωσιν οἱ Δοχειαρῖται πατέρες λείψανον, ὅπερ οὐκ εἶχον καὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἀπώλεια οὐδὲ εἰς γνῶσιν αὐτῶν εἶχε περιέλθει;

κατωτέρω μετὰ τῶν ἄλλων ἱερῶν κειμηλίων λεπτομερῶς καταγράφω ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν ἐν τῷ ἀρχείῳ ἀποκειμένων ἐγγράφων.

Α΄

ΑΡΧΕΙΟΝ

α΄. Κτητορικὰ ἔγγραφα τοῦ 11ου μέχρι 16ου αἰῶνος, 9, ὑπὸ τὰ ἑξῆς στοιχεῖα.

Α΄.

Ὑπόμνημα τοῦ κριτοῦ Βολεροῦ Κωνσταντίνου Σπαθαροκανδιδάτου τοῦ ἔτος 1038, δι᾽ οὗ ἐξασφαλίζει τῇ μονῇ τὸν ἀγρὸν τῆς Περιγαρδικείας. Ἄρχεται δὲ «Ἡ ἐν ἁγίῳ ὄρει ἐπ᾽ ὀνόματι τοῦ ἁγίου Νικολάου...» καὶ λήγει· «μέχρι τοῦ πάχεος ἀκρωτῆρος, ὅθεν καὶ ἤρξατο [1]».

Β΄.

Ἔγγραφον πρατήριον τῆς συζύγου τοῦ Στεφάνου Ῥάσοπα περὶ τοῦ προαστείου τοῦ Ἴσωνος ἐκδοθὲν τῷ 1112. Ἀρχ. «† Εὐδοκίας τῆς γνησίας θυγατρὸς Γρηγορίου.....» καὶ λήγ. «Βασίλειος..... καὶ ἀρχιδιάκονος τοῦ Λαζάρου παρὼν....καὶ προτροπῇ τῆς προταξάσης μαρτυρῶν [2]».

Γ΄.

Ἀνταλλακτήριον μεταξὺ Νικηφόρου Μαγίστρου τοῦ Βούρτζη καὶ τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Νεοφύτου ἐκδοθὲν τῷ 1118. Ἀρχ. «Ἐν ὀνόματι τοῦ Πατρὸς....» καὶ λήγ. «Βασίλειος ἀρχιδιάκονος ὁ τοῦ Λαζάρου παρῆν».

Δ΄.

Ἀχρονολόγητος καὶ ἀνυπόγραφος Διάταξις τοῦ ἡγουμένου Νεοφύτου ἀρχομένη· «ὄνειόν τι χρῆμα ὁ θάνατος» καὶ λήγουσα «καὶ ποιμαίνειν ἡμᾶς καὶ οὐκ ἔτι [3]».

Ε΄.

Πρατήριον ἔγγραφον, ἐκδοθὲν τῷ 1195. Ἀρχ. «ὁ εὐτελὴς Ματθαῖος ἱερομόναχος....» καὶ λήγ. «καὶ λοιπῶν ἀξιολόγων ἀνδρῶν», οἵτινες καὶ ὑπέγραψαν αὐτό.

Ζ΄.

Διαθήκη τοῦ ἀνακαινιστοῦ τοῦ μονυδρίου τοῦ τιμίου Προδρόμου συνταχθεῖσα τῷ 1331. Ἀρχ. «Ἐπειδή μοι τὸ τοῦ βίου πέρας πλησιάζον ὁρῶ....»

[1] Ἄνωθεν τῆς νῦν ἀρχῆς τοῦ ἐγγράφου τούτου κατέστησαν ἐξίτηλοι ἕνδεκα σειραί, αἵτινες δὲν ἀναγινώσκονται.

[2] Ἕπονται ἕτεραι ἐννέα ὑπογραφαί.

[3] Τὸ ἔγγραφον τοῦτο τυγχάνει κολοβόν, ἀλλ᾽ εὑρίσκεται ἀντίγραφον αὐτοῦ νεώτερον πλῆρες ἐν τῷ ὑπ᾽ ἀριθ. 427 κώδικι ἔχον ἐν συνεχείᾳ «ἐκφυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς.....» καὶ λήγει «εἴη μετὰ πάντων ἡμῶν νῦν τε καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας Ἀμήν».

καὶ λήγ. «Τούτου γὰρ χάριν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν ἐπιτελεύτιον γράμμα μου. ἔτους, ͵ϛωλθ΄».

Η΄.

Ἀφιερωτήριον τοῦ μοναχοῦ Σίμωνος καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Δημητρίου συνταχθὲν τῷ 1382. Ἀρχ. «Ἐν ὀνόματι τοῦ Πατρὸς...» καὶ λήγ. «Ἐνώπιον τῶν ἀρχόντων τοῦ τε Δεβλιτζηνοῦ κυρίου Μανουήλ, τοῦ Ἀγγέλου κ. Γεωργίου καὶ τοῦ Κασσαντρηνοῦ κ. Μανουήλ».

Θ΄.

Ἐνοικιαστήριον τοῦ ἐν Δάφνῃ μονυδρίου πρὸς τὴν μονὴν τοῦ παπᾶ κυροῦ Διονυσίου γενόμενον κατὰ μῆνα Ἰούλιον τῆς ἐνισταμένης β΄. Ἰνδικτιῶνος τοῦ ϛϡλβ΄. ἔτους (1424). Ἀρχ. «† Ἰησοῦ Χριστὲ βοήθει. Φθονερῶν ἂν εἴη καὶ μισοκάλων ἀνδρῶν» καὶ λήγ. «ὑπογραφὲν συνήθως παρ᾽ ἡμῶν τε καὶ τοῦ πανοσιωτάτου πατρὸς καὶ Πρώτου καὶ τῶν ἄλλων πατέρων ἁγίων, οὓς προσεκαλεσάμεθα πρὸς τοῦτο», μεθ᾽ ὃ ἕπονται πολλαὶ ὑπογραφαί, ὧν ἐν τέλει γέγραπται ὁ προηγούμενος τῶν Ῥουσῶν Δωρόθεος ἱερομόναχος καὶ Δικαίου τοῦ Ἐσφιγμένου.

Ι΄.

Συμφωνητικὸν μεταξὺ μονῆς καὶ ἡγεμονίδος Ῥωξάνδρας καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Μπογδάνου. Ἀρχ. «Ἐν ἔτει ζοϛ΄. (1570) καὶ λήγ. «καὶ ἔδωκε σοῦμα ἄσπρα χιλιάδας ρξε΄.

β΄. Αὐτοκρατορικοὶ Χρυσόβουλλοι λόγοι.

ΙΑ΄.

Ἀνδρονίκου τοῦ Γ΄. ἐκδοθεὶς τῷ 1331. Ἀρχ. «Ἐπεὶ οἱ μοναχοὶ τῆς σεβασμίας μονῆς τῆς βασιλείας μου» καὶ λήγ. «ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡμέτερον εὐσεβὲς καὶ θεοπρόβλητον ἐπεσημήνατο κράτος [1]».

ΙΒ΄.

Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου ἐκδοθεὶς τῷ 1343 πρὸς ἀσφάλειαν ὅλου τοῦ κτήματος τοῦ Ῥωσσαίου, ὅπερ ἐξησφάλιζε καὶ τὸ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ΄. Ἀρχ. «Ἐπεὶ οἱ μοναχοὶ τῆς ἐν ἁγίῳ ὄρει τοῦ Ἄθω διακειμένης σεβασμίας μονῆς...» καὶ λήγ. κατὰ τὸν συνήθη τύπον.

ΙΓ΄.

Στεφάνου Δουσὰν ἐκδοθεὶς τῷ 1349 καὶ ἐξασφαλίζων τῇ μονῇ τὸ Καστέλιον καὶ τὴν Ῥεβενίκαιαν σὺν τῷ ἐκεῖσε πύργῳ. Ἀρχ. «Ἐπεὶ πρὶν εὐηργέτησεν ἡ βασιλεία μου...» καὶ λήγ. κατὰ τὸν συνήθη τῶν Αὐτοκρατορικῶν χρυσοβούλλων τύπον.

[1] Ἐλλείπουσιν αἱ λέξεις λόγος, ὁ μὴν καὶ ἡ Ἰνδικτιών.

ΙΔ΄.

Ἰωάννου τοῦ Καντακουζηνοῦ, δι᾿ οὗ παραχωρεῖται τῷ Δ. Δεβλιτζηνῷ μέρος τῶν κτημάτων τῆς Ἑρμηλείας ἐξεδόθη δὲ τῷ 1350. Ἄρχ. «Ἐπειδὴ διωρίσατο ἡ βασιλεία μου...» καὶ λήγ. ὡς συνήθως.

ΙΕ΄.

Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου πρὸς τὸν μέγαν Ἀδνουμιαστὴν Γ. Κατζαρᾶν, ἵνα κατέχῃ δι᾿ αὐτοῦ τὴν ἐν Καλαμαρίᾳ γῆν τοῦ Πατρικωνᾶ. Ἐξεδόθη τῷ 1351. Ἄρχ. «Ἐπεὶ ὁ οἰκεῖος τῇ βασιλείᾳ μου...» καὶ λήγ. ὡς συνήθως.

ΙϚ΄.

Ἕτερος τοῦ αὐτοῦ ἐξασφαλίζων τὰ ἐν ἁγίῳ ὄρει κτήματα καὶ ὅρια τῆς μονῆς. Ἐξεδόθη τῷ 1356. Ἄρχ. «Οὐδὲν οὕτως ἴδιον πέφυκεν εἶναι...» καὶ λήγ. κατὰ τὸν συνήθη τύπον.

ΙΖ΄.

Ἕτερος τοῦ αὐτοῦ περὶ κατοχῆς τοῦ Διαβολοκάμπου, τῆς σκάλας Κόνιτζας, τῶν Ἀμαριανῶν καὶ τῆς Ἑρμηλείας. Ἐξεδόθη τῷ 1356. Ἄρχεται καὶ λήγει ὡς καὶ τὸ ἀνωτέρω.

ΙΗ΄.

Ἔγγραφον τῆς μεγάλης Δομεστικίσσης Ἄννης Καντακουζηνῆς τῆς Παλαιολογίνας περὶ τῶν Ἀμαριανῶν ἐκδοθὲν τῷ 1373. Ἄρχ. «Ἡ μεγάλη Δομεστίκησσα Ἄννα...» καὶ λήγ. «ὅπερ καὶ ἐγράφη ἐκ προτροπῆς τοῦ... Πρωτονοταρίου κυρίου ...[1] τοῦ Σωτηριώτου· μηνὶ Αὐγούστῳ Ἰνδικτιῶνος ια΄. ἔτους, ϛωπα$^{\delta}$.

ΙΘ΄.

Μανουὴλ Β΄. τοῦ Παλαιολόγου περὶ τῶν Ἀμαριανῶν καὶ τῆς Ἑρμηλείας ἐκδοθεὶς τῷ 1415. Ἄρχ. «Οἱ ἐνασκούμενοι τῇ σεβασμίᾳ μονῇ τοῦ Δοχειαρίου... καὶ λήγ. «τὸ παρὸν ἴσον ἡ βασιλεία μου αὐτοῖς ἀπέλυσεν, ἵνα ἔχωσιν αὐτὸ εἰς τὰ ἑξῆς... γεγονὸς ἐν ἔτει ἑξακισχιλιοστῷ ἐννακοσιοστῷ εἰκοστῷ τρίτῳ».

Κ΄.

Ἀγνώστου Βασιλέως, ἕνεκα φθορᾶς, δι᾿ οὗ ἐξασφαλίζονται τὰ κτήματα τοῦ πανσεβάστου σεβαστοῦ κ. Δημητρίου Μουρίνου εἰς τὴν Παφλαγονίαν, Δέρκων Ἑρμήλειαν, Κραββατᾶν καὶ Ἀντιγόνειαν καὶ ὁ περὶ τὴν Σθλάνιτζαν τόπος μετὰ καὶ τοῦ ἐν τῇ νήσῳ Κασσανδρείᾳ χειμαδίου καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ παλαιοχωρίου. Ἄρχ. «Οὐδὲν ἄρα οὕτω βασιλέως οἶδε ψυχὴν...» καὶ λήγ. «Πρωτοβεστιαρίτης κύριος Δημήτριος ὁ Μουρῖνος, καθὼς εὑρίσκεται[2]».

---

[1] Ἐλλείπει τὸ ὄνομα.

[2] Ἐλλείπουσιν ἑπτὰ σειραὶ καὶ ἡ ὑπογραφὴ τοῦ βασιλέως, φθαρεῖσαι.

ΚΑ΄.

Χρυσόβουλλον ἀγνώστου ἐπίσης Βασιλέως μὴ ἀναγινωσκόμενον, ἕνεκα φθορᾶς.

Παρακελεύεται, ὅπως ἡ μονὴ τοῦ Δοχειαρίου κατέχῃ καὶ νέμηται ἅπαντα τὰ κτήματα αὐτῆς ὁπουδήποτε ὄντα.

ΚΖ΄.[1]

Ἕτερος, ἐπίσης ἀγνώστου Βασιλέως, διοριζομένου ὅπως τὰ Ἀμαριανὰ κατέχωνται ὑπὸ τῆς τοῦ Δοχειαρίου καὶ οὐχὶ ὑπὸ τῆς τοῦ Ἀκαπνίου μονῆς. Ἐξεδόθη τὸν Φεβρουάριον(;) τῆς γ΄. Ἰνδικτιῶνος καὶ ἄρχεται «Ἐπεὶ ἀνηνέχθη τῇ βασιλείᾳ μου ὡς ὁ περιπόθητος θεῖος αὐτοῦ», λήγει δὲ «ἐγένετο αὐτοῖς καὶ τὸ παρὸν τῆς βασιλείας πρόσταγμα».

ΛΕ΄.

Ἐπίσης ἀγνώστου Βασιλέως διοριζομένου, ἵνα ὁ ἀμπελὼν Γρηγορίου τοῦ Ἰσβῆ ἀνήκῃ τῇ τοῦ Δοχειαρίου μονῇ καὶ οὐχὶ τῷ Τρικανᾷ. Ἐξεδόθη τὸν Μάϊον τῆς ιδ΄. Ἰνδ. καὶ ἄρχεται «Ἐπεὶ ὁ ὑσβῆς ἐκεῖνος πρὸ χρόνων ἕξ...» καὶ λήγ. «ἐπειδὴ κατὰ πᾶσαν ἀκρίβειαν ἐξε(δικάσθη;) ἡ τοιαύτη ὑπόθεσις παρὰ τῆς βασιλείας μου!

γ΄. *Κρισιμόγραφα τῶν ἀπογραφέων τῶν διαφόρων θεμάτων τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους.*

ΚΒ΄.

Ἔγγραφον τοῦ Πρωτοκυνηγοῦ Ἰωάννου τοῦ Βατάτζη ἐκδοθὲν τὸν Ἀπρίλιον τῆς Θ΄. Ἰνδ. καὶ ἀποκαθιστὰν τὴν μονὴν ἐν τοῖς κτήμασιν αὐτῆς Ἀτουβλᾷ, Περιγαρδικείᾳ Λογγῷ, Ῥωσαίου καὶ Ἑρμηλείᾳ: Ἄρχ. «Ἐπεὶ εὗρον τὴν κατὰ τὸ ἅγιον ὄρος τοῦ Ἄθω διακειμένην...» καὶ λήγ. «ἐπεδόθη τῷ μέρει τῆς διαληφθείσης σεβασμίας βασιλικῆς μονῆς, τῆς ἐπικεκλημένης τοῦ Δοχειαρίου».

ΚΓ΄.

Σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ Δομεστίκου Κωνσταντίνου τοῦ Μακρινοῦ ἐκδοθὲν τὸν Ἀπρίλιον τῆς ϛ΄. Ἰνδ. καὶ ἐξασφαλίζον τὰ ἐπὶ τοῦ κτήματος τοῦ Ῥωσαίου δίκαια τῆς μονῆς. Ἄρχ. «Ἐν τῷ ποιεῖν με τὴν ἀπογραφικὴν ἀναθεώρησιν...» καὶ λήγ. «Ἐπεδόθη τῇ διειλημμένῃ σεβασμίᾳ βασιλικῇ μονῇ.... δι᾿ ἀσφάλειαν».

ΚΔ΄.

Σιγιλλιῶδες γράμμα, οὗ ἡ ὑπογραφὴ δυσανάγνωστος, ἐκδοθὲν τὸν Μάϊον τῆς ε΄. Ἰνδ. καὶ παραδίδον τῇ μονῇ τὴν ἁρπαγεῖσαν ὑπὸ τῶν βαρβαρηνῶν

---

[1] Δὲν τηρεῖται ἐνίοτε ἡ ἀριθμητικὴ σειρά, διότι τὰ ἐν τῷ μεταξὺ ἔγγραφα ἔχουσιν ἐκδοθῆ ἐν προηγουμένοις τόμοις τῆς Ἐπετηρίδος ταύτης.

στρατιωτῶν καὶ τοῦ Νεοκαστρίτου γῆν 1500 μοδίων, ὡς καὶ τὴν τῶν 350 ἐκ τῆς Ἑρμηλείας. Ἄρ. «Ἐπεὶ ἐδεξάμην θεῖον καὶ προσκυνητὸν πρόσταγμα...» καὶ λήγ. «τῇ διαληφθείσῃ σεβασμίᾳ μονῇ τοῦ Δοχειαρίου δι' ἀσφάλειαν».

ΚΕ'.

Ἔγγραφον τοῦ μεγάλου Δούκα τοῦ Πρωτοβεστιαρίτου ἐκδοθὲν τὸν Σεπτέμβριον τῆς ιγ'. Ἰνδ. καὶ διατάσσον τὴν παράδοσιν τῆς ὑπὸ τοῦ Χαγερῆ ἀποσπασθείσης γῆς ἐκ τοῦ κτήματος τοῦ Ῥωσαίου τῇ μονῇ. Ἀρχ. «Ἔφθασεν ὁ Χαγερῆς...» καὶ λήγ. «καὶ ἐπεδόθη τῷ μέρει τῆς διαληφθείσης σεβασμίας βασιλικῆς ἁγιορειτικῆς μονῆς δι' ἀσφάλειαν».

ΚΗ'.

Ἔγγραφον, δι' οὗ ὁ Σακελλίων τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης καὶ ὁ δοῦλος τοῦ Βασιλέως Γεώργιος ὁ .... ἀποφαίνονται ὅτι ἡ μονὴ ὀφείλει ἵνα χορηγῇ τῇ συζύγῳ τοῦ Δεβλιτζηνοῦ Μαρίᾳ ἓν ἀδελφάτον κατ' ἔτος ἐν ὅσῳ ζῇ. Ἀρχ. «Τῆς Δοβλιτζηνῆς κυρίας Μαρίας... » καὶ λήγ. «καὶ ἐπὶ τούτῳ τὸ παρὸν σεκρετικὸν ἡμέτερον ἐγεγόνει γράμμα. Μηνὶ Ὀκτωβρίῳ, ΙΓ'. Ἰνδ. ͵ϚϡΙΓ'. ἔτει» (1405).

ΚΘ'.

Σιγιλλιῶδες γράμμα Ἐδεσσηνοῦ τοῦ ὀρφανοτρόφου, δι' οὗ ἐξασφαλίζει τῇ μονῇ τὰ ἐν Ἑρμηλείᾳ κτήματα αὐτῆς. Ἐξοδόθη τὸν Μάρτιον τῆς ΙΒ'. Ἰνδ. Ἀρχ. «Ἐν τῷ ποιεῖν με τὴν ἀπογραφικὴν ἐξίσωσιν.... » καὶ λήγ. «καὶ ἐπικεκλημένη τοῦ Δοχειαρίου δι' ἀσφάλειαν».

Λ'.

Πρᾶξις τοῦ κριτοῦ καὶ ἀναγραφέως Βολεροῦ Ξιφιλίνου ἐκδοθεῖσα τῇ 25 Μαρτίου τῆς Β'. Ἰνδ. δι' ἧς ἐξασφαλίζει τῇ μονῇ τὰ ἐν Σάτουβλᾳ ἢ Ἄτουβλᾳ καὶ Περιγαρδικείᾳ κτήματα αὐτῆς. Ἀρχ. «Ἴσον τῶν τιμίων καὶ προσκυνητῶν πιττακίων». καὶ λήγ. «Δοθήτω δὲ τοῖς μοναχοῖς παρὰ σοῦ καὶ τὸ ταύτης Ἴσον μεταληφθὲν καὶ συνήθως βεβαιωθὲν εἰς ἀσφάλειαν».

ΛΑ'.

Ἔγγραφον τοῦ μεγάλου Διοικητοῦ Θεσσαλονίκης Ἰωάννου Δούκα ἐκδοθὲν τὸν Μάϊον τῆς η'. Ἰνδ. Παραδίδει δὲ δι' αὐτοῦ τῇ μονῇ τὴν Ἄτουβλαν καὶ τὴν εἰς τὸ Κατεπανίκιον τῆς Καλαμαρίας περὶ τὸ Ῥούσιον γῆν τῶν 1000 μοδίων. Ἀρχ. «Ἐπειδὴ ἐδεξάμην θεῖον καὶ προσκυνητὸν πρόσταγμα.. ...» καὶ λήγ. «καὶ ἐπεδόθη..... μονῇ τοῦ Δοχειαρίου δι' ἀσφάλειαν».

ΛΒ'.

Ἔγγραφον τῶν δούλων τοῦ Βασιλέως Παύλου Γαζῆ καὶ Γεωργίου.... δι' οὗ παραδίδουσι τῇ μονῇ τὴν Περιγαρδικείαν, τὸ ἥμισυ τῆς Ἑρμηλείας, τὸ ὅλον τοῦ χωρίου τῶν Μαριανῶν καὶ τὸ ἥμισυ τοῦ Καλοκάμπου μεθ' ὅλων

τῶν δικαίων καὶ προνομίων αὐτῆς, τὸ περὶ τὴν Ἑρμήλειαν Παλαιοχώριον, τὸν ἅγιον Νικόλαον, τὰς ἐν αὐτοῖς ζευγαρίας ἐλεύθερα καὶ ἀνενόχλητα ἀπὸ παντὸς δημοσιακοῦ βάρους καὶ πάσης ἔτι βασιλικῆς ἀπαιτήσεως. Ἀρχ. «Ἐπεὶ ὡρίσθημεν παρὰ τοῦ κραταιοῦ...» καὶ λήγ. «καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον... γράμμα. Μηνὶ Μαΐῳ, Ἰνδ. β'. κατὰ τὸ ͵ϛϡιζ'. ἔτος» (1409).

ΛΓ'.

Ἔγγραφον τῶν δούλων τοῦ Βασιλέως Στεφάνου Δούκα τοῦ Ῥαδηνοῦ, Ἰωάννου τοῦ Ῥαδηνοῦ καὶ.....[1], δι' οὗ ἀποκαθιστῶσι τὴν μονὴν ἐν τοῖς δικαίοις, ἅπερ εἶχεν ἐν τῇ Περιγαρδικείᾳ, καὶ τὰ ὁποῖα εἶχον καταπατηθῆ. Ἀρχ. «Οἱ ἐν τῇ κατὰ τὸ ἅγιον ὄρος τοῦ Ἄθω σεβασμίᾳ.... » καὶ λήγ. «Ἐπεὶ εἰς δήλωσιν τούτων καὶ ἀσφάλειαν ἐπεδόθη αὐτοῖς καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον γράμμα. Μηνὶ Δεκεμβρίῳ Ἰνδ. ιβ'».

ΛΔ'.

Γράμμα τῶν δούλων τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Δούκα τοῦ Τζυκανδυλήνου, τοῦ μεγάλου Χαρτοφύλακος καὶ Λασκάρεως τοῦ Κεφαλᾶ, δι' οὗ ἀπέδωκαν τῇ μονῇ τὴν ἀποσπασθεῖσαν ἀπὸ τοῦ κτήματος τοῦ Πατρικωνᾶ ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Κατζαρᾶ γῆν ὡσεὶ μοδίων δισχιλίων τετρακοσίων. Ἀρχ. «Ὁ οἰκεῖος τῷ ἁγίῳ ἡμῶν αὐθέντῃ...» καὶ λήγ. «ἐπεδόθη αὐτοῖς δι' ἀσφάλειαν. Μηνὶ Φεβρουαρίῳ Ἰνδικτιῶνος α'».

ΛϚ'.

Γράμμα τοῦ εἰρημένου Ἰσβῆ, δηλοῦντος ὅτι ἐπῆλθε συμβιβασμὸς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς μονῆς περὶ τοῦ ἀμπελίου καὶ ἔλαβεν ὅσα ὑπέρπυρα διέκριναν οἱ ἄρχοντες. Ἀρχ. «Ἐπεὶ εἰς τὴν περὶ ἀμπελίου ὑπόθεσιν....» καὶ λήγ. «ἐδόθη τοῖς εἰρημένοις μοναχοῖς εἰς παντελῆ ἀνενοχλισίαν καὶ ἀσφάλειαν. Μηνὶ Ἰουνίῳ Ἰνδ. δ'[2]».

δ'. Πατριαρχικὰ σιγίλλια καὶ ἄλλα Ἐκκλησιαστικὰ Ἔγγραφα, ὅσα ἡ μονὴ παρέδωκέ μοι εἰς ἀρίθμησιν.

ΛΖ'.

Ἔγγραφον τῆς Μ. Ἐκκλησίας, δι' οὗ δηλοῦται ὅτι τὸ κτῆμα τὰ Μαριανὰ ἀνήκει τῇ μονῇ τοῦ Δοχειαρίου καὶ οὐχὶ τῇ τοῦ Ἀκαπνίου. Ἀρχ. «Ἐπεὶ ὁ περιπόθητος θεῖος τοῦ κρατίστου καὶ ἁγίου μου αὐτοκράτορος....» καὶ λήγει «κατὰ τὴν παροῦσαν συνοδικὴν διάγνωσιν τῆς ἡμετέρας μετριότητος ἀπολυθεῖσαν αὐτοῖς εἰς τὴν περὶ τούτου ἀσφάλειαν. Μηνὶ Ἰανουαρίῳ Ἰνδικτιῶνος ιγ'».

[1] Τὸ ὀνοματεπώνυμον τοῦτο δυσανάγνωστον.

[2] Ἕπονται αἱ ὑπογραφαὶ τῶν ἀρχόντων.

ΛΗ΄.

Κρισιμόγραφον τοῦ ἐπισκόπου Ἀρδαμέρεως Θεοδοσίου, δι' οὗ δηλοῦται ὅτι ἡ περιουσία τοῦ προειρημένου Ἰσβῆ ἀνήκει τῇ μονῇ, ἧς ἦν μοναχὸς καὶ οὐχὶ τῷ Καβακαρίῳ Δημητρίῳ τῷ Πατρικωνᾷ. Ἄρχ. «Οἱ ἀπὸ τῆς κατὰ τὸ ἅγιον ὄρος τοῦ Ἄθω διακειμένης...» καὶ λήγ. «ἐπιδέδοται εἰς δικαίωσιν αὐτῆς καὶ ἀσφάλειαν. Μηνὶ Ἰουνίῳ Ἰνδικτιῶνος δ΄.».

ΛΘ΄.

Ἔγγραφον τοῦ Πατριάρχου ἁγίου Καλλίστου τοῦ Α΄.[1] ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον. Δι' αὐτοῦ παρακαλεῖ αὐτὸν ὅπως διατάξῃ τὸν καταλαβόντα τὸ κτῆμα τῆς μονῆς τὸ ἐν Ἑρμηλείᾳ μέγαν ἑταιρειάρχην Τραχανιώτην καὶ ἐκστῇ ἐκεῖθεν καθ' ὅλου, ἀντιστρέψῃ δὲ πρὸς τὴν μονὴν καὶ εἴ τι καὶ ὅσον φθάσας ἀπῆρεν ἐκεῖθεν. Ἄρχ. « † Κράτιστε, θεόστεπτε, θεοδόξαστε, θεοπρόβλητε...» καὶ λήγ. «χαρίσοιτο αὐτῇ μετὰ τῆς παρούσης καὶ τὴν ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐσαεὶ διαμένουσαν βασιλείαν».

Μ΄.

Κρισιμόγραφον τοῦ Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης[2], δι' οὗ ἀποφαίνεται ὅτι ἡ μονὴ ὀφείλει δοῦναι τῇ θυγατρὶ τοῦ Δοβλιτζηνοῦ, συζύγῳ δὲ τοῦ Κόμητος Βαρθολομαίου ἐπὶ ἓν ἀκόμη ἔτος τὸ εἰσόδημα τῶν ἀδελφάτων καὶ ὑπέρπυρα 12 πρὸς ἀποφυγὴν περαιτέρω ἐνοχλήσεων καὶ τέλειον ἰσασμόν. Ἄρχ. «Ὁ Δοβλιτζηνὸς ἐκεῖνος κύριος Μανουὴλ ἔτι περιὼν δέδωκε...» καὶ λήγ. «ἐπὶ τούτῳ γὰρ καὶ τὸ παρὸν τῆς ἡμῶν μετριότητος ἀπελύθη δι' ἀσφάλειαν. Μηνὶ Δεκεμβρίῳ, Ἰνδικτιῶνος ιγ΄. †».

ΜΑ΄.

Ἔγγραφον τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ Α΄. δι' οὗ κανονίζονται τὰ ὅρια τῶν μονῶν Δοχειαρίου καὶ Ξενοφῶντος. Ἄρχ. «Τῶν ἐν τῇ θείᾳ καὶ ἱερᾷ καὶ Σεβασμίᾳ μονῇ τοῦ Δοχειαρίου ἐνασκουμένων...» καὶ λήγ. «Εἰς γὰρ τὴν περὶ τούτου δήλωσιν ἀπελύθη καὶ τὸ παρὸν Πατριαρχικὸν γράμμα τῆς ἡμῶν μετριότητος τῇ διαληφθείσῃ θείᾳ καὶ ἱερᾷ καὶ Σεβασμίᾳ μονῇ τοῦ Δοχειαρίου εἰς ἀσφάλειαν. Ἔτος ,ζλη΄. (1530). Μηνὶ Ἰανουαρίῳ Ἰνδικτιῶνος γ΄».

ΜΒ΄.

Σιγίλλιον τοῦ Πατριάρχου Παρθενίου, δι' οὗ ἡ μονὴ ἀνακηρύσσεται εἰς Σταυροπήγιον. Ἄρχ. «Πολλοῖς μὲν καὶ ἄλλοις ἐξαιρέτοις προτερήμασι...» καὶ λήγ. «ἐδόθη τοῖς ὁσιωτάτοις πατράσι τῆς Πατριαρχικῆς Σταυροπηγιακῆς μονῆς τῆς ἡμετέρας ἐν μεμβράναις εἰς μόνιμον καὶ διηνεκῆ τὴν ἀσφάλειαν. Ἐν ἔτει τῷ σωτηρίῳ αχξ ἐν μηνὶ Ὀκτωβρίῳ, Ἰνδικτιῶνος ιδ΄.» Παρθένιος ἐλέῳ Θεοῦ κτλ[1].

[1] Ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία γεραίρει τὴν μνήμην αὐτοῦ τὴν 20 Ἰουνίου. Ἐπατριάρχευσε δὲ τὸ α΄. ἀπὸ τοῦ 1350 - 1354 καὶ τὸ β΄. ἀπὸ τοῦ 1355 - 1363.

[2] Τὸ ὄνομα δυσανάγνωστον.

ΜΓ΄.

Σιγίλλιον τοῦ Πατριάρχου Τιμοθέου, δι' οὗ κανονίζονται τὰ ὅρια τῶν μονῶν Δοχειαρίου καὶ Ξενοφῶντος. Ἄρχ. «Εἰ δίκαιον μέν ἐστι καὶ πᾶσι τρόποις ἀνῆκον τῇ ἡμῶν μετριότητι...» καὶ λήγ. «ὅθεν καὶ εἰς τὴν περὶ τούτου δήλωσιν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν ἐν ἔτει ,ζρκη΄. (1620) Μηνὶ Μαρτίῳ, Ἰνδικτιῶνος γ΄. Τιμόθεος ἐλέῳ Θεοῦ κτλ.»[2].

ΜΔ΄.

Ἔγγραφον, δι' οὗ δηλοῦται ὅτι ὁ Θεσσαλονίκης ἐχειροτόνησεν ἐπίσκοπον Ἱερισσοῦ καὶ ἁγίου Ὄρους τὸν κὺρ Ἰγνάτιον. Ἄρχεται «Ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος....» καὶ λήγει «κὺρ Ἰγνατίῳ εἰς μόνιμον τὴν ἀσφάλειαν: Ἐν ἔτει σωτηριώδει χιλιοστῷ ἑπτακοσιοστῷ δευτέρῳ, Ἰνδικτιῶνι δεκάτῃ, Μαρτίου ἐνάτῃ»[3].

ΜΕ΄.

Ἔγγραφον τῶν κατοίκων τῆς κωμοπόλεως Γαλιμῆς, δι' οὗ παραχωροῦσι τὸ μονύδριον τῆς ἁγίας Παρασκευῆς τῇ μονῇ τοῦ Δοχειαρίου. Ἄρχ. «Ἡ ταπεινότης ἡμῶν διὰ τοῦ παρόντος ἀποδεικτικοῦ καὶ ἐμμαρτύρου γράμματος δηλοποιοῦμεν...» καὶ λήγ. «καὶ ἐδόθη εἰς χεῖρας τῶν εἰρημένων Μακαρίου καὶ Διονυσίου. αψϞϘ, Μαρτίου κβ...»

ΜϚ΄.

Σιγίλλιον τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου περὶ τοῦ ἐν Γαλιμῇ μονυδρίου τῆς ἁγίας Παρασκευῆς, οὗ τὴν προσήλωσιν εἰς τὴν μονὴν ἐπικυροῖ. Ἄρχ. «† Καὶ περὶ πάντων μὲν τῶν ἐπ' ὠφελείᾳ κοινῇ συντεινόντων ἡ ἐκκλησιαστικὴ μέριμνα ἐργάζεται τὰ οἰκεῖα...» καὶ λήγ. «ἐδόθη τῷ διαληφθέντι ἱερῷ μοναστηρίῳ τοῦ Δοχειαρίου εἰς μόνιμον παράστασιν. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ αωιζ κατὰ μῆνα Δεκέμβριον» Κύριλλος κτλ.»[4].

ΜΖ΄.

Σιγίλλιον τοῦ Πατριάρχου Μελετίου, δι' οὗ ἐπικυροῦται καὶ κρατύνεται ἡ διαιτητικὴ πρᾶξις τῆς Κοινότητος ὡς πρὸς τὸν ἀγρὸν τοῦ Καλλιγράφου, ὃν κατακυροῖ εἰς τὴν μονὴν τοῦ Δοχειαρίου καὶ οὐχὶ εἰς τὴν τοῦ Κασταμο-

[1] Φέρει 50 ὑπογραφὰς ἀρχιερέων καὶ βοῦλλαν μολυβδίνην 0,036.

[2] Φέρει καὶ 10 ὑπογραφὰς ἀρχιερέων, ὧν τινες δυσανάγνωστοι καὶ σφραγῖδα μολυβδίνην διαμέτρου 0,040.

[3] Ὑπογραφὴ δυσανάγνωστος.

[4] Ἕπονται καὶ 14 ὑπογραφαὶ ἀρχιερέων δυσανάγνωστοι καὶ σφραγὶς μολυβδίνη διαμέτρου 0,060, ἐφ' ἧς ἡ χρονολογία αωιγ΄.

νίτου. Ἄρχ. «Τὰς μετ' εὐθυδικίας συγκυρούσας τῶν πραγμάτων διαιτήσεις καὶ συνθήκας...» καὶ λήγ. «εἰς ἔνδειξιν διηνεκῆ καὶ παράστασιν μόνιμον. Ἐν ἔτει Σωτηρίῳ χιλιοστῷ ὀκτακοσιοστῷ τεσσαρακοστῷ πέμπτῳ, κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον ἐπινεμέσεως τετάρτης. Μελέτιος κτλ» [1].

ΞΘ΄.

Ἔγγραφον φέρον τὴν σφραγῖδα τῆς μονῆς τοῦ Κασταμονίτου καὶ τὴν τῆς Μ. Μέσης καὶ πέντε ὑπογραφὰς τῶν σκευοφυλάκων τῶν μονῶν, καὶ ἀναφέρον ὅτι ἡ Σύναξις τοῦ ἁγίου ὄρους μετὰ τοῦ Μουσταφᾶ ἀγᾶ ἐπέτρεψε τὴν ἵδρυσιν νεωρίου ἐν τοῖς Δοχειαριτικοῖς ὁρίοις, ὅπερ καὶ ἐγένετο. Ἄρχ. «Διὰ τοῦ παρόντος γράμματος δηλοποιοῦμεν ἡμεῖς οἱ προεστῶτες τῆς βασιλικῆς μονῆς τοῦ Κασταμονίτου...» καὶ λήγ. «ἡμεῖς οἱ Κασταμονῖται δίδομεν τὸ παρὸν γράμμα τοῖς Δοχειαρίταις ἐσφραγισμένον μὲ τὴν σφραγῖδα τοῦ ἱεροῦ ἡμῶν μοναστηρίου καὶ μὲ τὴν σφραγῖδα τῆς μεγάλης μέσης κατὰ τὸ 1763 Μαρτίου 30».

[1]Ο΄.

Γράμμα τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντίου, δι' οὗ διαβιβάζεται τῇ μονῇ τὸ Πατριαρχικὸν καὶ Συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα περὶ τῆς μετατροπῆς τοῦ ἰδιορρύθμου μοναστηρίου εἰς Κοινόβιον. Ἄρχεται. «Ὁσιώτατοι προϊστάμενοι καὶ λοιποὶ πατέρες...» καὶ λήγει «ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ χάρις καὶ τὸ ἄπειρον ἔλεος σὺν τῇ παρ' ἡμῶν εὐχῇ καὶ εὐλογίᾳ εἴη μετὰ πάντων ὑμῶν 1834 Φεβρουαρίου 8. Ὁ Κωνσταντινουπόλεως ἐν Χριστῷ εὐχέτης [2].

[2]Ο[1].

Σιγίλλιον τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντίου περὶ τῆς προειρημένης μετατροπῆς, ὅπερ ἄρχεται μετὰ τὸ «Κωνστάντιος ἐλέῳ Θεοῦ» κτλ. «Εἰσὶ καὶ ἄλλα πολλὰ τὰ τὴν πατριαρχικὴν διατρανοῦντα μετριότητα...» καὶ λήγει «Ταῦτα ἀπεφάνθη καὶ κεκύρωται συνοδικῶς. Ἐν ἔτει αωλδ$^{\varphi}$ κατὰ μῆνα Φεβρουάριον». † Κωνστάντιος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, † Χαλκηδόνος Ζαχαρίας. † Δέρκων Νικηφόρος. † Μαρωνείας Δανιήλ [3].

---

[1] Ἕπονται δέκα καὶ τρεῖς ὑπογραφαὶ ἀρχιερέων δυσανάγνωστοι.

[2] Ἕπονται πέντε ὑπογραφαὶ ἀρχιερέων δυσανάγνωστοι.

[3] Τὸ πρωτότυπον ὑπάρχει ἐν τῷ ἀρχείῳ τῆς ἱερᾶς Κοινότητος, διότι οἱ ἀπαρεσκόμενοι εἰς τὸν κοινοβιακὸν βίον καὶ θέλοντες νέμεσθαι τὰ εἰσοδήματα τῆς μονῆς ἀνενοχλήτως προϊστάμενοι, ἀφ' οὗ δι' ἀθεμίτων μέσων μετέστρεψαν τὴν γνώμην τῶν ἁπλοϊκῶν πατέρων καὶ δὲν ἐδέχθησαν τὸ κοινόβιον, οὐδὲ τὸ σιγίλλιον ἐκράτησαν, οὗ τὸ ἀντίγραφον ἔλαβον ἐσχάτως τῇ προτροπῇ μου.

ε΄. *Κρισιμόγραφα τῆς Μεγάλης Μέσης ἢ Συνάξεως τῆς βραδύτερον μετονομασθείσης ἱερᾶς Κοινότητος.*

ΜΗ΄.

Κρισιμόγραφον, δι' οὗ ἡ Μ. Μέση ἀποφαίνεται ὅτι τὸ μονύδριον τοῦ Καλλιγράφου ἀνῆκε τῇ μονῇ τοῦ Ζωγράφου καὶ οὐχὶ τῇ τοῦ Κασταμονίτου [1]. Ἄρχ. «Προσῆλθον ἡμῖν οἱ μοναχοὶ τῆς μονῆς...» καὶ λήγ. «ἐγράφη δὲ τὸ παρὸν δικαίωμα... Μηνὶ Αὐγούστῳ, Ἰνδικτιῶνος δ΄. ἔτους 1051. Ἐγράφη δὲ διὰ χειρὸς ἐμοῦ ἱερομονάχου τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τῆς Ἐλεούσης».

ΜΘ΄.

Κρισιμόγραφον, δι' οὗ κανονίζονται τὰ ὅρια τοῦ μονυδρίου τοῦ Καλλιγράφου, ὄντος ὑπὸ τὴν κυριότητα τοῦ ἡγουμένου αὐτοῦ Θεοδωρήτου. Ἄρχ. «Ἐπειδὴ ὁ χρόνος κυκλοφορικῶς ὡς τροχὸς ἀεικίνητος ἡμῖν ἐσχημάτισται...» καὶ λήγ. «ἐπεδόθη τῷ Καλλιγράφῳ εἰς ἀσφάλειαν. Μηνὶ Ἰανουαρίῳ, Ἰνδικτιῶνος ε΄. ἔτους 1195» [2].

Ν΄.

Κρισιμόγραφον, δι' οὗ κανονίζονται τὰ ὅρια τῶν μονῶν Δοχειαρίου καὶ Ξενοφῶντος. Ἄρχ. «† Ἐπειδὴ κατὰ τὸ καθ' ἡμᾶς ἅγιον ὄρος αἱ σεβάσμιαι καὶ βασιλικαὶ μοναὶ τοῦ τε Ξενοφῶντος καὶ τοῦ Δοχειαρίου...» καὶ λήγ. «ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν γράμμα καὶ ἐπεδόθη αὐτοῖς. Μηνὶ Μαρτίῳ ἔτους ͵ϛωη (1300) Ἰνδικτιῶνος θ΄. [3].

ϛ΄.

Ἔγγραφον, τῆς Μ. Μέσης δι' οὗ ἐπετράπη τῇ μονῇ Δοχειαρίου ἡ ἐξαγορὰ τῶν πρὸ 117 ἐτῶν πωληθέντων τοπίων εἰς τὴν μονὴν τοῦ Κοχλιαρᾶ. Ἐξεδόθη δὲ τὸν Μάρτιον τῆς ι΄. Ἰνδικτιῶνος τοῦ ἔτους 1312. Ἄρχ. «Ἡ παροῦσα ὑπόθεσις, εἰ καὶ πολὺς ὅτι χρόνος ἐρρύη...» καὶ λήγ. «καὶ τῶν λοιπῶν ἀξιολόγων ἀνδρῶν. ἐν ἔτει ἑξακισχιλιοστῷ, ὀκτακοσιοστῷ εἰκοστῷ (1312) καὶ μηνὶ Μαρτίῳ, Ἰνδικτιῶνος ι΄» [4].

ΝΑ΄.

Πρατήριον τῆς Μ. Μέσης, πωλησάσης τῇ μονῇ τοῦ Δοχειαρίου τὸ μονύδριον τοῦ Καλλιγράφου. Ἄρχ. «Ὁ μὲν θεῖος Δαβὶδ ἐκεῖνος....» καὶ λήγ.

---

[1] Τὸ πρωτότυπον εὑρίσκεται ἐν τῇ τοῦ Ζωγράφου ὑπὸ τὸν ἀριθ. καὶ τὰ στοιχεῖα ταῦτα: 4.Β΄ ἀριθ. 4 $\frac{\omega}{\text{B. 4.}}$ Ἀντίγραφον αὐτοῦ ἐπίσημον ἐλήφθη τῇ προτροπῇ μου καὶ ἀπόκειται ἐν τῷ ἀρχείῳ τῆς μονῆς τοῦ Δοχειαρίου ὑπὸ τὰ στοιχεῖα ΜΗ΄.

[2] Τινῶν ἐγγράφων δὲν ἐλήφθη τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος.

[3] Ἕπονται ἑπτὰ ὑπογραφαί.

[4] Ἕπονται ἑπτὰ ὑπογραφαί.

«τοῖς τῆς δηλωθείσης Σεβασμίας μονῆς τοῦ Δοχειαρίου μοναχοῖς ἐπιδέδοται κατὰ μῆνα Ἰούνιον γεγονὸς τῆς ιγ΄. Ἰνδικτιῶνος τοῦ ,ϛωνγ΄. ἔτους». (1345)[1].

ΝΒ΄.

Ἔγγραφον τῆς Μ. Μέσης ἀποφαινομένης ὅτι ἐν τῷ στασιδίῳ τοῦ Πρωτάτου προΐσταται ὁ τοῦ Δοχειαρίου καὶ οὐχὶ ὁ τοῦ Ξενοφῶντος. Ἐξεδόθη ἐπὶ Πρώτου Δωροθέου ἱερομονάχου τῷ 1363.

ΝΓ΄.

Ἔγγραφον, δι' οὗ ἐξεχωρήθη τῷ ἐπισκόπῳ Ἱερισσοῦ καὶ ἁγίου ὄρους Σωφρονίῳ τὸ ἐν Καρυαῖς μονύδριον Μάρκου τοῦ Κωφοῦ. Ἀρχ. «Ἐπειδὴ ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος Ἱερισσοῦ καὶ ἁγίου ὄρους κύριος Σωφρόνιος...» καὶ λήγ. «ἀεὶ ἐνοικοῦντας ἐν αὐτῷ ἀπογράφει συνήθως κατὰ μῆνα Μάϊον τοῦ ,ϛϡζ΄ ἔτους (1399) Ἰνδικτιῶνος β΄.»[2].

ΝΔ΄.

Ἔγγραφον ἐπὶ Πρώτου Ἰγνατίου ἱερομονάχου ἐκδοθὲν μετὰ τὸ 1424 καὶ ἀναφερόμενον εἰς τὸ ἐν Δάφνῃ μονύδριον τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἔνθα ἡ μονὴ τοῦ Ξηροποτάμου, ἐζήτησε παρά τε τῆς κυριάρχου μονῆς τοῦ Δοχειαρίου καὶ τῆς ἐχούσης αὐτὸ ὑπ' ἐνοίκιον μονῆς τοῦ κῦρ παπᾶ Διονυσίου, καὶ ἔλαβε μέρος καὶ ἐφύτευσεν ἑσπεριδοειδῆ. Ἀλλὰ κατόπιν ἐπῆλθον φιλονικίαι, ἃς διέλυσαν ἀντιπρόσωποι καὶ τῶν τριῶν μονῶν ἀποφασίσαντες ὅπως τὰ μὲν ἑσπεριδοειδῆ ὦσι τῆς τοῦ Ξηροποτάμου, αἱ δὲ ἐλαῖαι καὶ ὁ τόπος τῆς τοῦ Δοχειαρίου. Ἄρχεται δὲ οὕτως.. «Εἰς δόξαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐσυναχθήκαμεν τὰ τρία μοναστήρια....» καὶ λήγει «Τοῦτον δὲ γέγονεν ἔμπροσθεν τῶν κάτωθεν δηλουμένων μαρτύρων»[3].

ΝΕ΄.

Ἔγγραφον τῆς Μ. Μέσης, δι' οὗ τὸ ἀπολεσθὲν κατὰ τὴν ἐρήμωσιν τῆς μονῆς Πρωτατινὸν κελλίον, εὑρεθὲν δὲ κατὰ τὴν ἀπόπειραν τῆς ἀνορθώσεως αὐτῆς ἀπεδόθη αὐτῇ τῷ 1496 ὑπὸ τοῦ Πρώτου Γρηγορίου ἱερομονάχου ἐπὶ ἡγουμένου Μακαρίου ἱερομονάχου. Τὸ ἔγγραφον ἄρχεται «Γνωστὸν ἅπασι τοῖς ἐνασκουμένοις....» καὶ λήγει «εἰς γὰρ τὴν ὑπὲρ ταύτης μου τῆς ἐκδόσεως καὶ τὸ παρὸν ἐγεγόνει γράμμα τῆς ἐμῆς ταπεινότητος κατὰ τῶν ἄνωθεν καὶ δι' ἐμοῦ καὶ τοὺς λοιποὺς ἁγίους πατέρας κατόνομαν[4]».

[1] Ἕπονται πέντε ὑπογραφαί.
[2] Ἕπονται εἴκοσιν ὑπογραφαί.
[3] Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἐβεβαίωσαν 9 μάρτυρες.
[4] Τὸ ἔγγραφον τοῦτο, ὅπερ ὑπογράφει ὁ Πρῶτος, δύο ἡγούμενοι καὶ δέκα γέροντες, ὧν ἓξ εἰσι Σλαῦοι, εἶναι τὸ χυδαιότερον ὅλων τῶν ἐγγράφων τῆς Μ. Μέσης ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως.

ΝΖ΄.

Ἔγγραφον τῆς Μ. Μέσης, δι' οὗ κατακυροῦται τὸ κελλίον τοῦ ὁσίου Μάρκου τοῦ Κωφοῦ εἰς τοὺς κατέχοντας αὐτὸ κελλιώτας, ὡς Πρωτατινόν, καὶ οὐχὶ εἰς τὴν διεκδικήσασαν αὐτὸ μονὴν τοῦ Χελανδαρίου, ἐκδιωχθεῖσαν καὶ ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ δικαστηρίου, εἰς ὃ εἶχε καταφύγει. Ἄρχεται δὲ οὕτως «Ἐπειδὴ ἀφ' οὗ ἐθραχηλίασεν ὁ παμπόνηρος κατὰ τοῦ αὐτοῦ Ὑψίστου....» καὶ λήγει «εἰς τοῦτο ἐγεγόνει καὶ τὸ παρὸν γράμμα Πρωτατινὸν ὑπὸ τὴν σύναξιν τοῦ καθ' ἡμᾶς ἁγίου ὄρους καὶ ἐπεδόθη εἰς τὸ κελλίον τὸ τοῦ Κωφοῦ κατὰ διαδοχὴν εἰς ἀσφάλειαν καὶ βεβαίωσιν τῷ ἑπτακισχιλιοστῷ ιγ΄. (1505) ὧν καὶ τὰ ὀνόματα ὑπεγράψαμεν διὰ τὸ βέβαιον[1]».

ΝΗ΄.

Ἔγγραφον τῆς Μ. Μέσης συνταχθὲν τὸν Μάϊον τοῦ ,ζκα ἔτους (1513) Ἰνδ. α΄ καὶ δηλοῦν ὅτι ἡ τοῦ Διαχειρίου μονὴ ἐκέκτητο ἀμπελῶνα παρὰ τὸν λιμένα τῆς τοῦ Κασταμονίτου. Ἄρχεται οὕτως. « + Ἐν ὀνόματι τοῦ Πατρός... Γνωστὸν ὑμῖν ἔστω πᾶσι τοῖς ἐνασκουμένοις ἐν ἁγίῳ Ὄρει...» καὶ λήγει «καὶ διὰ τοῦτο ἐγεγόνει τὸ παρόν... κατὰ τῶν ἄνωθεν ἐτῶν καὶ δι' ἐμοῦ καὶ τῶν λοιπῶν...

ΝΘ΄.

Ἔγγραφον, δι' οὗ δηλοῦται ὅτι ἀπολεσθὲν καὶ αὖθις κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐρημώσεως τῆς μονῆς τὸ Πρωτατινὸν κελλίον εὑρέθη κατόπιν ἐρεύνης καὶ ἐπεδόθη τῇ μονῇ τοῦ Δοχειαρίου. Ἀρχ. δὲ οὕτως. «Ἐπειδὴ ἡ τοῦ Δοχειαρίου μονὴ εἶχεν ἐκκλησιαστικὸν κελλίον ἐντὸς τοῦ Πρωτάτου....» καὶ λήγ. «οἳ καὶ βαλόντες τὸ θεμέλιον κατενώπιον τοῦ πανοσιωτάτου Πρώτου Ἰωσὴφ ἱερομονάχου διὰ τὸ ἀσφαλὲς καὶ βέβαιον εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας τοῦ ,ζκβ (1514) ἔτους».

[1]Ξ΄.

Ὁροθετήριον τῶν μονῶν Δοχειαρίου καὶ Ξενοφῶντος ἀρχόμενον· «Τοῦ ἐνεστῶτος καὶ παρόντος ἔτους ,ζλϛ΄. (1528) Ἰνδικτιῶνος α΄....» καὶ λῆγον «ἀλλ' ἔστωσαν ἀρραγῆ καὶ ἄθραυστα ὡς ἐθεσπίσαμεν συνοδικῶς[2]».

[2]Ξ΄.

Ἔγγραφον, δι' οὗ ἡ μονὴ τοῦ Δοχειαρίου ἐνοικίασεν εἰς τὴν τοῦ Ζωγράφου τὸν ἐν τῷ μονυδρίῳ τῆς Δάφνης ὑδρόμυλον. Ἀρχ. «Κατὰ τὴν σήμερον ἡμέραν ἥτις ἐστὶ μὴν Ἰούλιος ις΄. συνάξεως γενομένης...» καὶ λήγ. «καὶ ἐπεδόθη τῇ μονῇ τοῦ Ζωγράφου ἔτους ,ζξα΄· (1553)»[3].

[1] Τὸ ἔγγραφον τοῦτο φέρει δέκα καὶ ὀκτὼ ὑπογραφάς, ὧν ἕνδεκά εἰσι Σλαυϊκαί.
[2] Ἕπονται ὀκτὼ ὑπογραφαὶ ἁγιορειτῶν, δύο Μητροπολιτῶν, τοῦ Τυρνόβου καὶ Νικαίας καὶ τοῦ Ἐπισκόπου Ἱερισσοῦ καὶ ἁγίου Ὄρους.
[3] Ἕπονται δέκα καὶ τρεῖς ὑπογραφαί.

[1]ΞΑ΄.

Ὁροθετήριον τῶν μονῶν Δοχειαρίου καὶ Κασταμονίτου ἀρχόμενον «Ἐπειδὴ ἡ τοῦ Δοχειαρίου Σεβασμία μονὴ καὶ ἡ τοῦ Κασταμονίτου Σεβασμία καὶ αὕτη ὑπάρχουσα....»καὶ λῆγον «ὅθεν καὶ διὰ τὸ βέβαιον ἔγινε τὸ παρὸν γράμμα καὶ ἐπεδόθη τοῖς μοναχοῖς Δοχειαρίου εἰς ἀσφάλειαν κατὰ τὸ ἔτος ͵ζπζ (1579) ἐν μηνὶ Ὀκτωβρίῳ Ἰνδικτιῶνος ζ΄» [1].

[2]ΞΑ΄.

Ἕτερον ὁροθετήριον τῶν αὐτῶν μονῶν ἀρχόμενον «Ἐπικούριον τοῦ παντεπόπτου καὶ ἐφορῶντος Θεοῦ. .» καὶ λῆγον «καὶ γὰρ εἰς αὐτὸ τοῦτο ἐπεγράφησαν καὶ ἐπεδόθησαν τοῖς διαληφθεῖσι μοναχοῖς ἐν τῇ Σεβασμίᾳ μονῇ τοῦ Δοχειαρίου εἰς ἀσφάλειαν καὶ βεβαίωσιν ἐπὶ ἔτους ͵ζη (1582) Ἰνδικτιῶνος α΄. (;) [2].

ΞΒ΄.

Ἔγγραφον τοῦ 1592 πρὸς λῆψιν ὕδατος ἐκ τοῦ διερχομένου ἔμπροσθεν τοῦ Πύργου τῆς Κοινότητος. Ἀρχ. δὲ οὕτω. «† Μὲ τὸ νὰ παρακαθέζεται ἡ ἱερὰ Σύναξις τοῦ ἁγίου Ὄρους...» καὶ λήγ. «εἴ τις δὲ βουληθεῖ νὰ παρακούσῃ τὸ παρὸν γράμμα... νὰ εἶναι ἀφορισμένος παρὰ Θεοῦ Παντοκράτορος καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτος» [3].

ΞΓ΄.

Κρισιμόγραφον τῆς Μ. Μέσης κανονίζον τὰ ὅρια τῶν μονῶν Δοχειαρίου καὶ Κασταμονίτου κατὰ τὸ μονύδριον τοῦ Σκαμανδρηνοῦ. Ἄρχεται οὕτω. «Κατὰ τὸ ἔτος ͵ζρε΄. (1597) ἐν καιρῷ χειμῶνος φιλονεικία καὶ σκάνδαλα πλεῖστα καὶ οὐκ ὀλίγα ἀνεκαινίσθησαν...» καὶ λήγει «καὶ εἰς βεβαίωσιν καὶ μαρτυρίαν ἔγινε καὶ τὸ παρὸν γράμμα καὶ ἐπεδόθη τῶν Δοχειαριτῶν» [4].

ΞΔ΄.

Ἔγγραφον τῆς Μ. Μέσης ἀκυροῦν τὴν ἀπολεσθεῖσαν ὁμολογίαν τῆς μ. Δοχειαρίου ἐπειδὴ ἐξωφλήθη. Ἄρχεται οὕτως. «† Ἔτους (ἑ)πτάκις χιλιοστῷ ἑκατοστῷ τριακοστῷ δευτέρῳ...» καὶ λήγει. «Ἐλάβομεν αὐταῖς ταῖς ἐννενήντα σώαις καὶ ἀνελιπός» [5].

ΞΕ΄.

Κρισιμόγραφον κανονίζον τὰ ὅρια τῶν μ. Δοχειαρίου καὶ Κασταμονίτου ἐν τῷ μονυδρίῳ τοῦ Σκαμανδρηνοῦ. Ἀρχ. δὲ οὕτως. «Ἀείποτε ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς ὁ τὸ ἀνθρώπινον γένος βασκαίνων διάβολος...» καὶ λήγ.

---

[1] Ἕπονται ἕνδεκα ὑπογραφαί.
[2] Ἕπονται δέκα ὑπογραφαί.
[3] Ἕπονται ὀκτὼ ὑπογραφαί.
[4] Ἕπονται ἐννέα ὑπογραφαί.
[5] Ἕπονται δέκα ἐννέα ὑπογραφαί.

«ἐγράφησαν δὲ ταῦτα τὰ δύο γράμματα καὶ ἐβουλλώθησαν παρὰ τῆς μεγάλης συνάξεως, κατὰ τὸ ͵ζρλθ΄. (1631) ἔτος ἐν μηνὶ Ἰουλίῳ, καὶ ἐπεδόθησαν τὸ ἓν τῇ τοῦ Κασταμονίτου σεβασμίᾳ μονῇ, τὸ δὲ ἕτερον τῇ τοῦ Δοχειαρίου, εἰς ἀσφάλειαν» [1].

ΝϚ΄.

Ἔγγραφον τῆς Συνάξεως, δι' οὗ αὕτη ἀναγνωρίζει τὴν μεταβίβασιν τοῦ ἐντὸς τοῦ Καθίσματος κελλίου τοῦ μοναχοῦ Ἰωάσαφ εἰς τὴν μονὴν τοῦ Δοχειαρίου. Ἀρχ. «† Ἐπεὶ ἡ σεβασμία βασιλικὴ μονὴ τοῦ Δοχειαρίου ἄνωθεν μὲν καὶ ἐξ ἀρχῆς οὐκ εἶχεν ἀνάπαυσιν...» «καὶ λήγει «γέγονε δὲ κατὰ μῆνα Ἰούλιον τῆς νῦν τρεχούσης πρώτης Ἰνδικτιῶνος» [2].

ΞΗ΄.

Ἔγγραφον ἐνσφράγιστον καὶ ἐνυπόγραφον τῆς μ. τοῦ Κασταμονίτου δηλούσης ὅτι οὔτε αὐτὴ ἀδικεῖται εἰς τὰ ὅρια τοῦ Καλλιγράφου, οὔτε ἀδικεῖ τὴν τοῦ Δοχειαρίου. Ἀρχ. «Ἐν ὀνόματι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τῆς μιᾶς θεότητος. Ἀμήν. Διὰ τοῦ παρόντος ἡμῶν γράμματος...» καὶ λήγ. «διὰ ταῦτα νὰ ἔχῃ τὸ ἐπιτίμιον τοῦ ἀφορισμοῦ καὶ νὰ κληρονομήσῃ καὶ τὰς ἀρὰς τῶν τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτὼ θεοφόρων Πατέρων. Ἀμήν. Ἐν ἔτει Σωτηρίῳ $\overset{ω}{ᾳ}\,\overset{ω}{χ}\,\overset{ω}{π}\,\overset{ω}{ς}$΄». (1686) [3].

ΞϚ΄.

Συστατήριον τῆς μονῆς συνιστώσης τὸν προηγούμενον Μελέτιον πρὸς τὴν ἡγεμονίδα τῆς Οὐγγροβλαχίας Δόμναν Ῥωξάνδραν ὡς ἡγούμενον τῆς ἐν Σλομποζίᾳ μονῆς αὐτῆς. Ἀρχ. «† Εὐσεβεστάτη, ἐκλαμπροτάτη, ὑψηλοτάτη, γαληνοτάτη, καὶ συνετωτάτη γυναικῶν...» καὶ λήγ. «καὶ συναριθμῆσαι σε μετὰ τῶν φρονίμων παρθένων εἰς νυμφῶνα τὸν ἄφθαρτον, νὰ συνευφραίνεσαι μετὰ πάντων τῶν ἁγίων, Ἀμήν. ᾳψλε΄. (1735) Ἰουνίου κ. ἐξ ἁγίου ὄρους τοῦ Ἄθωνος, ἐκ τῆς μονῆς τοῦ Δοχειαρίου.

Τῆς ὑμετέρας ὑψηλοτάτης αὐθεντείας δοῦλοι καὶ εὐχέται θερμότατοι. † ὁ καθηγούμενος τῆς ἱερᾶς καὶ σεβασμίας μονῆς τοῦ Δοχειαρίου Στέφανος καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφοί».

ΞΖ΄.

Ἔγγραφον ἀγορᾶς οἰκίας τινὸς μετὰ κήπου ἐν Κατρανίτζῃ τῆς ἐπαρχίας Βοδενῶν. Ἀρχ. «† Ἔμπροσθεν τῆς ἡμῶν ταπεινότητος καὶ τῶν περὶ αὐτῆς ἐντιμοτάτων κληρικῶν, εὐλαβεστάτων ἱερέων καὶ χρησίμων γερόντων τῆς

---

[1] Ἕπονται δέκα ὑπογραφαί.
[2] Ἕποντα ἓξ ὑπογραφαί. Ἐκ τῆς παρατεταμένης ἐρημώσεως τῆς Μονῆς ἐσχηματίσθη ἡ ἰδέα ὅτι αὕτη δὲν εἶχεν ἐν τῷ Καθίσματι κελλίον, ἀλλ' ἐξ ἄλλων ἐγγράφων καταφαίνεται ὅτι εἶχε καὶ ἀπολλύμενον εὑρίσκετο.
[3] Ἕπονται ἓξ ὑπογραφαί.

πολιτείας Κατρανίτζης...» καὶ λήγ. «ὅθεν εἰς ἔνδειξιν ἐδόθη τὸ παρὸν βεβαιωτικὸν καὶ ἐμμάρτυρον γράμμα κατὰ τὸ προδοθὲν καὶ Χοτζέτιον τῆς βασιλικῆς κρίσεως. Ἔτος αψλθ΄. Ὀκτωβρίου 1».

ΟΒ΄.

Ἔγγραφον διακανονίζον τὰ ὅρια τῶν μονῶν Δοχειαρίου καὶ Κασταμονίτου καὶ ἀρχόμενον οὕτω. «Διὰ τοῦ παρόντος κοινοσφραγίστου γράμματος δηλοποιεῖται...» καὶ λῆγον «καὶ παρελήφθησαν παρὰ τῶν δύο ἱερῶν μονῶν, καὶ ἕτερον ὅμοιον διατηρούμενον εἰς τὸν κώδικα τῆς ἱερᾶς Κοινότητος, ὅπως τὸ κῦρος καὶ τὴν ἰσχὺν ἔχωσι διὰ παντὸς 1845 Ἀπριλίου 3» [1].

Β΄. ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

α) Ἡ μὲν τῶν χειρογράφων καταγραφεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου [2] περιέχει 395 κώδικας περγαμηνούς, βομβυκίνους καὶ χαρτῴους ἀπὸ τοῦ Ι΄. μέχρι τοῦ ΙΗ΄. αἰῶνος καὶ 3 φακέλλους περιέχοντας φύλλα λειτουργικῆς, ἐκκλησιαστικῆς καὶ μουσικῆς ὕλης ἀπὸ τοῦ ΙΕ΄. μέχρι τοῦ ΙΘ΄. αἰῶνος.

β) Ἡ δὲ τῶν ἐντύπων περιέχει μέχρι τοῦδε 1273 τόμους διαφόρου ὕλης, ἐξ ὧν οἱ 48, κλασσικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς. Οἱ τόμοι οὗτοι ἐτυπώθησαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1499—1600 καὶ ἔχουσιν ἀξίαν ἴσην πρὸς τὴν τῶν χειρογράφων καὶ δέον, ἵνα φυλάσσωνται καλῶς, ὡς καὶ ἐκεῖνοι, ἀπὸ τῶν διαφόρων λωποδυτῶν.

Γ΄. ΑΓΙΑ ΛΕΙΨΑΝΑ

α΄. Σταυροθῆκαι περιέχουσαι σταυροὺς μετὰ τιμίου ξύλου ἢ καὶ ἄνευ τοιούτου καὶ ἅγια λείψανα.

1) *Σταυροθήκη* [3] (42×32) [4] ἥτις περιέχει σταυρὸν ἄνευ βάσεως, διαστάσεων (30×22) καὶ λείψανα τῶν ἁγίων Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, Ἐλευθερίου, Θεοδώρου Τήρωνος, Μαγδαληνῆς Μαρίας, Βασιλέως ἐπισκόπου Ἀμασείας, λύθρον τῆς ἁγίας Παρασκευῆς, λείψανα Παντελεήμονος, Τρύφωνος, Εὐσταθίου καὶ Ἀρτεμίου. Φέρει ἐπιγραφήν. «Κτῆμα τῆς Βασιλικῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Δοχειαρίου τῆς κατὰ τὸ ἅγιον ὄρος τοῦ Ἄθωνος. Χεὶρ Ἰωάννου Σμυρναίου 1806 Σεπτεμβρίου 1».

2) *Σταυροθήκη* (32×23) ἐν ᾗ σταυρὸς διαστάσεων (19×11) περιέχων

---

[1] Φέρει 18 ὑπογραφὰς τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Κοινότητος καὶ δύο τῶν διαιτητῶν.

[2] Κατάλογος Σ. Λάμπρου, τόμ. Α΄. σ. 233—269.

[3] Αἱ σταυροθῆκαι καὶ λειψανοθῆκαί εἰσι πᾶσαι σχεδὸν ἀργυραῖ· τῶν μὴ τοιούτων θὰ ἀναφέρηται ἰδιαιτέρως ἡ ὕλη.

[4] Ὁ πρῶτος ἀριθμὸς δηλοῖ τὸ μῆκος τῆς θήκης, ὁ δεύτερος τὸ πλάτος καὶ ὁ τρίτος, ὅπου ὑπάρχει, τὸ ὕψος.

τίμιον ξύλον [1]. Οὗτος τυγχάνει δῶρον τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ Καθολικοῦ ναοῦ καὶ ἀνακαινιστοῦ τῆς μονῆς ἡγεμόνος τῆς Μολδοβλαχίας Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου τοῦ Λαπουσνεάνου. Φέρει μονοκέφαλον ἀετόν, στέμμα, καὶ ἄνωθεν τὰ γράμματα Ιω. Αλ. ι. V. B. B. Ἐπὶ δὲ τῆς ἀργυρᾶς πλακὸς τὰ γράμματα: Δ. Χ. Α. Ρ. (=Δοχειαρίου Ἀρχάγγελοι). Ἔξωθεν δὲ τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν. «Ἠργυρώθη τὸ παρὸν κατὰ τὸ αψοθ διὰ συνδρομῆς κὲ ἐξόδου τῆς ἐκλαμπροτάτης Δόμνης Ῥαλοῦς καὶ θυ(ο)τατος Ὑψηλάντου ἐν Βουκουρεστίῳ τῆς Βλαχίας, εἶτα διαρραγὲν καὶ διαφθαρθὲν ἀνακαινίσθη τὸ δεύτερον μετὰ προσθήκης καὶ καλλωπισμοῦ παρὰ τοῦ πανοσιωτάτου προηγουμένου κυρίου Παρθενίου τοῦ καὶ Λεσβίου αψκη ἀφιέρωμα μονῆς Δοχειαρίου».

Περιέχει δὲ καὶ λείψανα τῶν ἁγίων, Θεοδώρου Στρατηλάτου, Χαραλάμπους, Ἑρμολάου, Ἀρτεμίου, Παρασκευῆς καὶ Τρύφωνος.

3) *Σταυροθήκη* (23×23) περιέχουσα σταυρὸν (16×11) μετὰ τιμίου ξύλου καὶ λείψανα ἁγίων, Ἀχιλλείου, Τρύφωνος, Παντελεήμονος καὶ Χαραλάμπους.

4) *Σταυροθήκη* (27×19) περιέχουσα μικρὸν σταυρὸν [2] καὶ λείψανα ἁγίων, Χαραλάμπους, Ἀντίπα, Μοδέστου, Ἰωανιοος ACMON; — Κοσμᾶ, Δαμιανοῦ, Θεοδώρου, τεσσαράκοντα μαρτύρων, καὶ ἔξωθεν ἐπιγραφήν. «Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, ὁ Ἀρχάγγελος Γαβριὴλ 1849 Κυρίλλου Προηγουμένου Δοχειαρίτου (καὶ κατωτέρω) Δοχειαρίτου.

5) *Σταυροθήκη* περιέχουσα μικρὸν σταυρὸν καὶ λείψανα ἁγίων, Τρύφωνος, Ἀποστόλου Φιλίππου, Δαυῒδ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ δύο τεμάχια. Φέρει καὶ τὴν ἐπιγραφὴν μετὰ τῆς χρονολογίας «1788 + ἔγινε τὸ παρὸν Κουτὶ δι' ἐξόδου τοῦ πανοσιοτάτου ἐν ἱερομονάχοις Κυρίου Κυρ. Εὐγενίου ἐκ πόλεως Σόλων τοῦ ἐκ τῆς μονῆς τοῦ Δοχειαρίου 1797 Σεπτεμβρίου 10».

6) *Σταυροθήκη* (33×26) περιέχουσα μικρὸν σταυρὸν καὶ λείψανα ἁγίων, Στεφάνου τοῦ νέου, Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Θεοδώρου Τήρωνος, Γερασίμου, Ἰουλίττας, Ἀντίπα, Παντελεήμονος, Νικήτα, Χρυσοστόμου, καὶ Βασιλείου. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν τήνδε· «Τὸ παρὸν ἐτελειώθη τῷ 1805 Σεπτεμβρίου 8. Διὰ χειρὸς Ἰωάννου Σμυρναίου».

β΄. Λειψανοθῆκαι.

1) *Λειψανοθήκη* (19×16) περιέχουσα λείψανα ἁγίων, Προδρόμου, Χαραλάμπους καὶ Προκοπίου. Ἔχει τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν. «Διὰ ἐξόδου τοῦ πανοσιοτάτου προηγουμένου Γεναδήου κὲ Καληνίκου».

2) *Λειψανοθήκη* (21×15) περιέχουσα μανδήλιον μεθ' αἵματος τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Ἄλλοτε περιεῖχεν ἄλλα λείψανα. Ἔχει δὲ τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν·

---

[1] Κατὰ τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ σκευοφύλακος.

[2] Καὶ οἱ μικροὶ σταυροὶ περιέχουσι τίμιον ξύλον, κατὰ τὸν σκευοφύλακα τῆς μονῆς.

«Τοῦ ἐν ἱερομον. παπᾶ Ζαχαρία Δοχειαρίτου, τοῦ ἐκ Λίμνης ἐν Βοδεν(οῖς) διατρίβοντος ἐν ἔτει 1831 Μαρ. 21».

3) *Λειψανοθήκη* ξυλίνη (23×13) περιέχουσα σταυρὸν καὶ λείψανα ἁγίων, Μοδέστου, Παρασκευῆς, Τρύφωνος, Χαραλάμπους, Παντελεήμονος, καὶ Θεοδώρου τοῦ Στρατηλάτου.

4) *Λειψανοθήκη* ἔχουσα περίμετρον $^{54}/_{100}$ καὶ τήνδε τὴν ἐπιγραφήν· «Ἡ τιμία κάρα τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Διονυσίου τοῦ ἀρεοπαγήτου 1839».

Ὑπάρχει καὶ θήκη τετράγωνος (27×27×17) ἐξ ὀρειχάλκου, ἐν ᾗ νῦν τιθέασι τοὺς ἀργυροῦς σταυροὺς πρὸς φύλαξιν, ἔχουσα τήνδε τὴν ἐπιγραφήν· «Ἡ παροῦσα θήκη ἀφιερώνεται παρὰ τῆς τῶν Ἀμπελακίων ἀδελφότητος καὶ κοινῆς συντροφίας τῶν Κοκκινάδων, εἰς τὴν ἐν τῷ Ἄθωνι Σεβασμίαν μονὴν τοῦ Δοχειαρίου καὶ τιμὴν τῆς χαριτοβρύτου κάρας τοῦ ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας ͵αψοθ. Σεπτεμβρίου α´.».

5) *Λειψανοθήκη* μετὰ βάσεως, ἔχουσα περίμετρον $^{51}/_{100}$ καὶ τὴν ἐπιγραφὴν τήνδε « † αὕτη ἡ ἁγία κ(α)ρ(α) εἶν(αι) τ ἀγ(ιου) Μ(η)τρ(ο)φαν(ους) Π(α)τρ(ι)αρχ(ου) Κ(ων)στ(α)ν(τινου)π(ο)λε(ω)ς Αφι(ε)ρ(ω)μ(ε)ν(η) εἰς τ(ην) ιερ(αν) Μ(ο)νιν τ(ου) Δ(ο)χ(εια)ρίου † ἐν ἔτι ͵ασξβ» (1262) εἶναι δὲ ἐπίχρυσος.

6) *Λειψανοθήκη* ἔχουσα περίμετρον $^{64}/_{100}$ καὶ μέρος τῆς κάρας τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Γραπτοῦ καὶ τήνδε τὴν ἐπιγραφήν· «Ηπάρχη τῆς ἁγίας Μονῆς Δοχηαρίου ἐξόδου Προκοπίου Προηγουμένου Πελοπον(νη)σίου».

7) *Λειψανοθήκη* ἔχουσα περίμετρον $^{56}/_{100}$ καὶ περιέχουσα λείψανα τῶν ἁγίων Ἀναργύρων καὶ ἐπ᾿ αὐτῆς τὸ κοντάκιον αὐτῶν γεγραμμένον· «οἱ τὴν χάριν λαβόντες τῶν ἰαμάτων ἐφαπλοῦ(τε) τὴν ῥῶσιν τοῖς ἐν ἀνάγκαις ἰατροὶ θαυματουργοὶ ἔνδοξοι, ἀλλά, τῇ ὑμὸν ἐπισκέψυ κὲ τῶν πολεμίων τὰ θράση κα[τευνάσατε τὸν κόσμον ἰώμενοι ἐν τοῖς θαύμασι]».

8) *Λειψανοθήκη* ἔχουσα περίμετρον $^{41}/_{100}$ καὶ περιέχουσα μέρος τῆς κάρας τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος.

9) *Λειψανοθήκη* ἔχουσα μῆκος $^{39}/_{100}$ καὶ περιέχουσα μέρος τῆς χειρὸς τῆς ἁγίας Μαρίνης καὶ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἡ ἁγία Μαρίνα». Τὰ αὐτὰ καὶ Σλαυϊστί.

10) *Λειψανοθήκη* ἔχουσα μῆκος $^{17}/_{100}$ καὶ περιέχουσα μέρος τῆς δεξιᾶς χειρὸς μετὰ δέρματος τῆς ἁγίας Παρασκευῆς. Τὰ ἅγια ταῦτα λείψανα ἐκτίθενται εἰς προσκύνησιν μόνον.

γ´. Ἅγια λείψανα μὴ ἐκτιθέμενα εἰς τιμητικὴν προσκύνησιν, ἀλλὰ φυλασσόμενα ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ.

1) *Λειψανοθήκη* ξυλίνη (37×25) μετὰ πλακὸς ὀρειχαλκίνης περιέχουσα μέρος χειρὸς τῆς ἁγίας Παρασκευῆς καὶ ἄλλων δέκα ἁγίων ἀγνώστων.

2) *Λειψανοθήκη* ξυλίνη (23 × 20) περιέχουσα μέρος κάρας ἀγνώστου ἁγίου.

3) *Λειψανοθήκη* (22 X 14) περιέχουσα τίμιον σταυρὸν καὶ λείψανα ἁγίων, Τρύφωνος καὶ Μοδέστου καὶ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην· «ἀνεκινίσθη τὸ κοτὶ δι᾿ ἐξόδου τοῦ πανοσιοτάτου προηγουμένου Χριστοφόρου τὸ 1811 Μὴν Φεβρουαρίου ε´. Δοχειαρίτου».

4) *Λειψανοθήκη* ξυλίνη (31 × 25) περιέχουσα σταυρὸν ἀργυροῦν καὶ λείψανα Βασιλέως ἐπισκόπου Ἀμασείας, Χαραλάμπους, Παντελεήμονος, Τρύφωνος, Εὐσταθίου, Ἀρτεμίου, Μαρίνης, Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, Ἐλευθερίου, Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος, Μαρίας τῆς Μαγδαληνῆς, 1784, Μοδέστου, λυμ...» Ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τούτου, ἔχοντος δύο κέρατα (28 × 16 × 13 τὸ ἕτερον), καὶ ὡραίου ὄντος, ἀποτελουμένου δ᾿ ἐκ σφυρηλατηθέντος ἀργύρου καὶ σύρματος, ὑπάρχει ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή· «ἀφιέρωμα Προχώρου ἀρχιθύτου καὶ κτίτορος νέου τῆς μονῆς Δοχειαρίου» [1].

5) *Λειψανοθήκη* (21 × 17) περιέχουσα λείψανα ἁγίων, Ἰωάννου Δαμα(σκηνοῦ), Γερασίμου, Νικήτα, καὶ σταυρὸν ἐξ ὀρειχάλκου.

6) *Λειψανοθήκη* (29 × 21) περιέχουσα λείψανα ἁγίων, Βασιλέως ἐπισκόπου Ἀμασείας, Χαραλάμπους, Παρασκευῆς νέας, Παντελεήμονος, Διμοθέου [2], καὶ Ἑρμολάου.

7) *Λειψανοθήκη* (29 × 20) ἐν εἴδει εὐαγγελίου, περιέχουσα ὡραῖον τίμιον σταυρὸν (27 × 19) καὶ λείψανα Ἐλευθερίου, Ἀντίπα, Χρυσοστόμου, Μοδέστου, Χαραλάμπους, Παντελεήμονος, Τρύφωνος, Εὐσταθίου, Θεοδώρου Τήρωνος, Δημητρίου τοῦ Ἀναργύρου, Ἀναστασίου τοῦ Πέρσου, Δημητρίου, Θεοδώρου τοῦ Χίου, Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, Κηρύκου, Ἰουλίττας, Παρασκευῆς, Μαγδαληνῆς, Βαρβάρας καὶ Μαρίνης. Φέρει ἔσωθεν τὴν ἐπιγραφὴν «ὁ τίμιος καὶ ζωοποιὸς σταυρὸς ὅπου εἶναι μέσα εἰς ταύτην τὴν ἀργυρᾶν θήκην εἶναι τῆς ἁγίας μονῆς τοῦ Δοχειαρίου, ἡ ὁποία ἀργυράθη καὶ ἔγινε διὰ δαπάνις Σοφρονίου», καὶ ἔξωθεν «ἀνακενίσθη δι᾿ ἐξόδου Εὐγενίου ἱερομονάχου ͵αψϟϛ...».

8) *Λειψανοθήκη* ξυλίνη (28 × 16) περιέχουσα σταυρὸν ξύλινον ἐσκαλισμένον καὶ πέντε τεμάχια λειψάνων, ἐχόντων ἐπιγραφὰς Σλαυϊκάς.

9) *Λειψανοθήκη* ξυλίνη (24 × 21) ἔχουσα χωνευτὰ τεμάχια ἐκ θαλασσίου ὀστράκου (σεντεφίου) πέριξ καὶ περιέχουσα λείψανα ἁγίων, Παντελεήμονος, Ἀρτεμίου, Παρθενίου ἐπισκόπου Λαμψάκου, Μοδέστου, Παρασκευῆς, Γεωργίου, Ἀποστόλου Ἀνδρέου, Τρύφωνος, μέρος χλαμίδος Βασιλίσσης Θεοδώρας καὶ τεμάχιον ἐκ τοῦ σάκκου τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος.

[1] Ὁ Πρόχωρος οὗτος ἦτο Ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος (1523 — 1549) κατὰ τὴν ἐπιγραφήν, «Πρόχωρος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Προϊουστιν(ιαν)ῆς», ὑπάρχουσαν ἔξωθεν τοῦ δυτικοῦ τείχους τῆς μονῆς μεταξὺ τῶν ἐκ πλίνθων πέντε ἁψίδων καὶ ἄνωθεν τῶν σταυρῶν. Ὁ Πρόχωρος ἔκτισε τὴν πλευράν, ἐφ᾿ ἧς ὑπάρχει ἡ τράπεζα τῶν πατέρων, πρὸ τοῦ 1676, ὅτε ἱστορήθη αὕτη. Ὅρα καὶ ἱστορίαν μονῆς Δοχειαρίου ὑπὸ ἀρχιμ. Χριστοφόρου Κτενᾶ. σ. 52.

[2] Ἀντὶ Τιμοθέου.

10) *Λειψανοθήκη* ξυλίνη (35×25) περιέχουσα σταυρὸν ξύλινον ἠργυρωμένον καὶ λείψανα Τρύφωνος, Ἐλευθερίου, δύο τεμάχια ἀγνώστων ἁγίων, Βλασίου, ἕτερον Τρύφωνος, Χαραλάμπους, Παντελεήμονος, Ἀρτεμίου καὶ Πέτρου τοῦ Ἀθωΐτου.

11) *Λειψανοθήκη* (28×21) περιέχουσα σταυρὸν κεχρυσωμένον μετὰ τιμίου ξύλου καὶ λείψανα Μηνᾶ, Χαραλάμπους, Παρασκευῆς, Τρύφωνος, Παντελεήμονος, Ἐλευθερίου, ἕτερον Χαραλάμπους, Γρηγορίου, καὶ τεμάχιον τοῦ μαρμάρου τοῦ ἐξαρτηθέντος ἐκ τοῦ λαιμοῦ τοῦ νέου, τοῦ ῥιφθέντος εἰς τὴν θάλασσαν πρὸς νοσφισμὸν τοῦ εὑρεθέντος ἐν Σιθωνίᾳ θησαυροῦ, καὶ διασωθέντος διὰ θαύματος ὑπὸ τῶν Ἀρχαγγέλων [1]. Ἔχει δὲ ἡ θήκη αὕτη καὶ τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν. «Ἡ παροῦσα ἀργυρωθήκη ὑπάρχει τοῦ πανοσιωτάτου ἁγίου πνευματικοῦ Κυρίου, Κυρίου Διονυσίου Πελοπον(ν)ησίου Δοχειαρίτου ἐφθιάστι εἰς Φιλιππούπολιν 1777 εὐτελοῦς».

12) *Λειψανοθήκη* (15×12) περιέχουσα λείψανα τοῦ ὁσιομάρτυρος Στεφάνου καὶ ἔξωθεν τὴν ἐπιγραφὴν «†Διὰ ἐξόδων πάντων τῶν ἀδελφῶν τῆς νέας κοινοῖς (συν)τροφίας Τυροφλίτιον ὑφαντίδων Ρα†Ἄννης 1780 σεπτεμβρίου 22», ἔσωθεν δὲ τήνδε· «Ἡ παροῦσα θήκη ἀφιερώθη εἰς τὴν μονὴν τοῦ Δοχειαρίου τῶν ἁγίων Ταξιαρχῶν τοῦ ἁγίου ὄρους εἰς μνήμην αὐτῶν».

13) *Λειψανοθήκη* (28×19) «τῆς ἁγίας Παρασκευῆς καὶ διαφόρων ἁγίων». Ἕτερον [2] μέρος τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος καὶ ἀρχιδιακόνου Εὔπλου, καὶ δέρμα ἀγνώστου ἁγίου. Φέρει δὲ τὴν ἐπιγραφὴν «Παρὰ τοῦ ἐν ἱερομονάχοις κυρίου Ζαχαρίου Δοχειαρίτου ἐκ Σλήμνου, διατρίβοντος ἐν Βοδενοῖς τῷ 1829».

14) *Λειψανοθήκη* (27×21) ἐκ θαλασσίου ὀστράκου περιέχουσα λείψανα ἁγίων, Παρασκευῆς, Παντελεήμονος, Βλασίου καὶ Λουκᾶ. Ἐντὸς τῆς θήκης ταύτης ὑπάρχει ἑτέρα, ἔχουσα περίμετρον $^{23}/_{100}$ καὶ περιέχουσα «μέρος τῆς κάρας τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ 1789. Δ. Χ. Ρ. (Δοχειαρίου) καὶ ἄλλη ἔχουσα περίμετρον $^{19}/_{100}$ καὶ περιέχουσα λείψανα Θεοδώρου Στρατηλάτου, καὶ ἑτέρα (7×2) περιέχουσα λείψανον «†Ἡρμολάου ἱερομάτυρος».

15) *Λειψανοθήκη* (23×19) περιέχουσα σταυρὸν γλυπτὸν μετὰ τιμίου ξύλου καὶ λείψανα ἁγίων, Παγκρατίου, Ἰακώβου τοῦ Πέρσου, Μερκουρίου, Χαραλάμπους, Θεοδώρου Στρατηλάτου, Θεοδώρας τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ, Παντελεήμονος, Προκοπίου, Πέτρου Χωϊδᾶ Κεφαληνέ(ου), Χρυσοστόμου καὶ Βλασίου. Ἡ θήκη αὕτη ἔχει τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην· «Κτῆμα καὶ ἀπόκτημα διὰ ἐπιστασίας καὶ συνδρομῆς καὶ πάνυ μόχθου καὶ ἐξόδων τοῦ πανοσιωτάτου Χατζῆ παπᾶ Θεωνᾶ Δοχειαρίτου 1834 Νοεμβρίου 20».

16) *Σακκίδιον* περιέχον τεμάχια λειψάνων ἀγνώστων ἁγίων, ἅτε τῶν

[1] Ὅρα τὴν ἱστορίαν τῆς μονῆς Δοχειαρίου ὑπὸ Ἀρχιμ. Χριστοφόρου Κτενᾶ σ. 18.

[2] Φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἄλλο τεμάχιον τοῦ ἁγίου Εὔπλου, ἀλλὰ νῦν δὲν ὑπάρχει.

ἀργυρῶν θηκῶν ἁρπαγεισῶν μετ' ἄλλων ἱερῶν σκευῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τὴν μεγάλην ἡμῶν ἐπανάστασιν, ὡς ἡ παράδοσις ζωηρῶς ἀναφέρει καὶ ἡ ἔλλειψις τῶν ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ 1770 ἀναφερομένων ἐπιβεβαιοῖ [1].

Ἐνταῦθα φυλάσσεται καὶ μικρὰ ἀνάγλυφος εἰς τὸ βάθος μαρμάρου εἰκὼν τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἢ Γεωργίου οὐχὶ μεγαλυτέρα τῶν $^{10}/_{100}$ τοῦ μέτρου, ἂν ἡ μνήμη δέν με ἀπατᾷ, διότι τὸ μέγεθος αὐτῆς ἀτυχῶς δὲν ἔλαβον.

Δ'. ΙΕΡΑ ΣΚΕΥΗ

1) *Σταυροί.* Ἐν θήκῃ ἐξ ὀρειχάλκου, δωρηθείσῃ ὑπὸ τῆς ἀδελφότητος τῶν Ἀμμελακίων ἢ ἴσως Ἀμπελακίων, καὶ ἀνωτέρω περιγραφείσης, περιέχονται 18 σταυροὶ ἔχοντες τὰ ἑξῆς ὕψη 10 - 11 - 12 - 14 - 14 - 17 - 18 - $^{18}/_{100}$ τοῦ μέτρου (ὁ τελευταῖος δὲν περιέχει ξύλινον σταυρόν, ἀλλὰ μόνον ὁ ἄργυρος ὑπάρχει) καὶ ἄλλη τὰ ἑξῆς· 21 - 23 - 27. Οἱ ἑπόμενοι ἔχουσι καὶ ἐπιγραφάς, ὁ μὲν ἔχων ὕψος 21 «Σοφρονίου μοναχοῦ 1785», ὁ δὲ 23 «Ἀρχιμανδρίτου Σλομποζίας Γαβριὴλ Σμυρναίου 1837 Αὐγούστου 9», ὁ δὲ 24 «Διὰ σηνδρομῆς κ(αὶ) δι' ἐξόδου Ἀνθίμου ἱερομονάχου ἐκ τῆς Μωνῆς τῆς Θ(εοτό)κου Κωσηνήτσας. Μάστορας Δημήτρης». Ἐκ τῶν 18 τέσσαρες φαίνεται δὲν ἐμετρήθησαν. Ἕτεροι σταυροὶ ἀλλαχοῦ φυλασσόμενοι ἔχουσι τὰ ὕψη 21 - 27 - 29, ἐξ ὧν ὁ τελευταῖος ἀποτελεῖται ἐξ ὡραίου ἀργυροῦ συρματοπλέγματος. Οὗτοί εἰσιν ὡραῖοι, ὁ δὲ μετὰ βάσεως ξυλόγλυπτος ἔχων ὕψος 26 εἶναι ἐπίσης ἐξαιρέτου τέχνης.

2) *Ἱερὰ Εὐαγγέλια* ἐπάργυρα ἓν μεγέθους (11×8) ἔχει τήνδε τὴν ἐπιγραφήν· «Κτῆμα Κυρίλλου ἱερομονάχου Ῥοδειστοῦ. Διὰ χειρὸς Θωμᾶ Ἰ. Χρυσοχόου Κρουσ». Ἕτερον (18×13). Ἄλλο (20×14) «Δ. Δαμιανός, Ἀμβρόσιος μοναχοὶ Δοχειαρῖται».

Ἕτερον (37×27) μὲ τὴν ἐπιγραφήν· «Τω παρὸν Εὐαγγέλιον οἶπαρχοι τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Δοχηαρίου διά χιρως Γεωργίου στηάτης Καλλαριτιώτης 1859». Ἄλλο (42×30) τὸ καὶ ὡραιότερον καὶ βαρύτερον· «Ἀρχιμανδρίτης Σλομποζίας Γαβριὴλ Σμυρναῖος 1844» καὶ τελευταῖον τὸ καθημερινόν, δεδεμένον δι' ἀργύρου μόνον κατὰ τὰς γωνίας καὶ τὸ μέσον, (36×26) ἐπιγραφὴν φέρον· «Θεῖον καὶ Ἱερὸν Εὐαγγέλιον ἱερᾶς μονῆς Δοχειαρίου», ἐν ὅλῳ ἕξ. Ὑπάρχει ἀνὰ ἓν καὶ εἰς τὰ παρεκκλήσια τῆς μονῆς.

3) *Ἅγια δισκοποτήρια μετὰ τῶν ἐξαρτημάτων αὐτῶν.* Τοιαῦτα ὑπάρχουσιν ὀκτώ, ἐφ' ἑνὸς τούτων γέγραπται· «Σῶμα Χριστοῦ μεταλάβετε, πηγῆς ἀθανάτου γεύσασθε» καὶ κάτω «Ἀρχιμανδρίτης Σλομποζίας Γαβριὴλ Σμυρναῖος 1846. ὀκτωβρίου 20» καὶ ἐπὶ ἑτέρου· «Ἀρχιμανδρίτης Σλομποζίας Γαβριὴλ 1830 Αὐγούστου 15». Ἐπὶ ἄλλου· «Εὐγενίου μοναχοῦ, Παχωμίου Ἱερομο-

[1] Ὅρα ἱστορίαν τῆς μονῆς Δοχειαρίου ὑπὸ Ἀρχιμ. Χριστοφόρου Κτενᾶ, σ. 71 - 72.

νάχου 1755». Ἐπὶ ἑτέρου· «καὶ τόδε παρὰ τοῦ ἐν ἱερομονάχοις Κυρίου Ζαχαρίου ἐκ τῆς Λίμνου διατρίβοντες ἐν βοδενοῖς κατὰ τὸ 1832». Ἐπὶ ἄλλου «Διμ(η)τρου Καναιλ(α)ς κε τὸν τέκνο». Διμ(η)τρου Ραλιος κε τὸν τέκνο» καὶ ἐπὶ ἑτέρου «† δι' ἐξόδου Ἱερεμίου προηγουμένου Συρπιότι 1842».

Ἐφ' ἑνὸς τῶν δισκαρίων γέγραπται· «Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου». Ὑπάρχουσι καὶ δύο δισκάρια ἄνευ βάσεως καὶ τέσσαρα δοχεῖα τοῦ ζέοντος ὕδατος. Ἐφ' ἑνὸς τούτων· «Γαβριὴλ Σλομποζίας 1832».

4) *Δίσκοι ἀντιδώρου καὶ ἄλλα τινὰ σκεύη.* Δίσκος διαμέτρου $^{41}/_{100}$, ἐφ' οὗ γέγραπται· «Κτίμα μονῆς Δοχειαρίου, ἐπιτροπῆς δὲ Ἰωαννικίου Ἀρχιμανδρίτου κὲ Προηγουμένου Προκοπίου 1836 Ὀκτωβρίου 15». Ἕτερος διαμέτρου $^{35}/_{100}$ «Διὰ συνδρομῆς κ(αὶ) ἐξόδων τοῦ ὁσιωτάτου ἐν Μοναχοῖς Κυρίου Μελχισεδὲκ Δοχιαρίτου 1842 ἀπὸ ταξ(ειδίου) Ἀδιανου(πόλεως)». Ραντιστήριον (κανί), δι' οὗ ῥαίνουσι τὸν ἐπιτάφιον διὰ ῥοδελαίου. Χριαλίς, δι' ἧς χρίουσι τοὺς ἐκκλησιαζομένους δι' ἐλαίου ἐκ τῆς κανδήλας τοῦ ἑορταζομένου ἁγίου. Δοχεῖον, δι' οὗ πίνουσι τὸν ἁγιασμόν, ἐφ' οὗ γέγραπται· «διὰ ἐξώδου τοῦ Γέρου Δαμασκενοῦ μοναχοῦ Δοχ(ειαρίτου)».

Ἓν ἀρτοφόριον ὀκτάγωνον ἀνηρτημένον ἀπὸ τοῦ Κουβουκλίου τῆς ἁγίας Τραπέζης καὶ ἕτερον ἐπ' αὐτῆς. Ἡγουμενικὴ ῥάβδος ἔχουσα τεμάχια ἐν αὐτῇ κεχωνευμένα ἐκ θαλασσίου ὀστράκου καὶ ἑτέρα ἀρχιερατικὴ ἀργυρᾶ. Δύο δικέρηρα μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς· «Κτίμα ΜΝΣ. Δ. Χ. ου 1845». Ἀρτοκλασία ἔχουσα τήνδε τὴν ἐπιγραφήν· «† Καὶ τόδε σὶν τοῖς ἄλλοις ἐκ τῆς δοχιαρίου, ἐπιτροπῆς δὲ Ἰωαννικίου Ἀρχιμανδρίτου κὲ Προκοπίου προηγουμένου 1837».

5) *Θυμιατήρια.* Θυμιατήρια ὑπάρχουσι πέντε, ἐφ' ἑνὸς τούτων γέγραπται· «Ἀρχιμανδρίτης Σλομποζίας Γαβριὴλ» καὶ ἐπὶ ἑτέρου· «Ἀρχιμανδρίτης Σλομποζίας Γαβριὴλ Σμυρναῖος 1845». Θυμιατήριον ἄνευ ἁλύσεων, κατσὶ λεγόμενον, δι' οὗ θυμιῶσιν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου γέγραπται· «Σύναξις τῶν Ἀρχαγγέλων. Διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου Κυρίλ(λ)ου ἱερομονάχου Πελοποννησίου Δοχειαρίτου, ἀφιέρωσης ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ Μονὴν εἰς μνημόσυνον αὐτοῦ 1834»· ἕτερον τοιοῦτον «τοῦ ταπεινοῦ Μητροπολίτου Ἀ(δ)ριανουπόλεως Γρηγορίου τῷ ͵αωλθ΄. (1839) ἔτει».

6) *Κιβώτια.* Τὰ κιβώτια ταῦτα, τέσσαρα τὸν ἀριθμόν, ἔχοντα σχῆμα μονῆς, φέρουσιν ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου οἱ διάκονοι ὅταν θυμιῶσι τὸ ἐκκλησίασμα ἐν τῷ Καθολικῷ ναῷ ἢ καὶ τοῖς ἑορτάζουσι παρεκκλησίοις.

Ἐφ' ἑνὸς τούτων, ὡραιοτάτου ὄντος, ὑπάρχει ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή. «Τὸ παρόντι ἀργυροῦν Κυβότηον ὑπάρχυ τῆς ἱερᾶς βασιλικῆς μονῆς τοῦ Δοχυαρίου διὰ συνδρομῆς καὶ δαπάνης τοῦ πανοσιωτάτου καὶ σεβασμιωτάτου ἁγίου σκευοφύλακος Κυρίου Κυρίλλου Χιοπολίτου καὶ ὅσοι ἐβοήθησαν ὑς τοῦτο νὰ ἔχουν βοήθειαν τοὺς θύους ταξιάρχας. Ἀμὴν ͵αψϞα». (1791). Ἐπὶ τοῦ ἑτέρου γέγραπται· «κατεκοσμήθη πόθω καὶ δαψιλῆ δαπάνη τῆς τοῦ

Δ(οχειαρίου) διὰ χειρὸς Θωμᾶ Ἰσιδώρου κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1849 καραιάς».

Ἕτερον ἁπλοῦν μετακομισθὲν ἐκ τῆς ἐν Σλομποζίᾳ μονῆς καὶ ἓν ὡραῖον ξύλινον, ἔχον ἐκ θαλασσίου ὀστράκου κεχωνευμένου εἰς τεμάχια τὰς εἰκόνας τῆς Ἀναστάσεως καὶ Ἀναλήψεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ, τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ πέριξ αὐτῆς τὰς τῶν Ἀρχαγγέλων.

7) *Ἑξαπτέρυγα.* Δύο μετὰ τοῦ σταυροῦ αὐτῶν, ἐφ' οὗ γέγραπται «† Διὰ δαπάνης Μελχισεδὲκ μοναχοῦ, Ἀφιερωθέντα ἰς τὶν ἱερὰν Μονὴν τοῦ Δοχειαρίου 1844 Μαΐου 21» [1].

8) *Ἐγκόλπια.* Ἐγκόλπιον διαμέτρου $^{6}/_{100}$ ἐσκαλισμένον, ὡραῖον, ἔχον τὴν ἐπιγραφήν· «Μητροπολίτης Ἰωσὴφ» πάντως ὁ Ἀχρίδος, οὗ τὰ δικέρηρα ἐσυλήθησαν μετὰ τῶν λοιπῶν ἱερῶν σκευῶν κατὰ τὴν μεγάλην ἡμῶν ἐπανάστασιν. Ἕτερον διαμέτρου $^{7}/_{100}$ μετὰ ἁλύσεως· κάτωθι αὐτοῦ κρέμαται σταυρὸς ἀργυροῦς μετὰ λίθων. Φέρει δὲ τὴν ἐπιγραφήν. «Ταπεινὸς ἀρχιεπίσκοπος Ἐλασόνος καὶ ἀρχαγγέλων τῆς μεγάλης Μοσχοβι(ας;) ἀρσένηως ͵ξριζ» (1609). Ἐν τῷ μέσῳ ἔχει στρογγύλην πέτραν μετὰ ταῦτα τεθεῖσαν, κατὰ τὴν παράδοσιν, χρώματος κλίνοντος εἰς τὸ φαιόν, εἰμὴ εἰς τὸ κόκκινον. Μία καρδία ἐπίχρυσος μετὰ ἁλύσεως καὶ εἷς σταυρὸς ἐγκόλπιος.

Ε΄. ΙΕΡΑ ΑΜΦΙΑ

Ἡ μονὴ κέκτηται ἐπιτάφιον κεντητόν, ἀρίστης τέχνης, καὶ μεγίστης ἀξίας, ἐμποιοῦντα θαυμασμὸν τοῖς ἀρχαιολογοῦσι, καὶ ἔχοντα διαστάσεις 153×106 καὶ πέριξ τὴν ἐπιγραφὴν τήνδε· «Ἡ ζωὴ ἐν τάφῳ κατετέθης Χ(ριστ)ὲ καὶ ἀγγέλων στρατιαὶ ἐξεπλήττοντο, συνκατάβασιν — τὴν φοβεράν σου βασιλεῦ· δευτέραν παρουσίαν πίστει καὶ πόθῳ πρ(ο)σδοκῶ. Ἐξίσταμαι καὶ τρέμο· πῶς ἀτενίσο σοι κριτὰ — πῶς εἴπομου τὰς πράξεις, τίνα μεσίτην χρίσωμαι· πὸς φύγω τὰς κολάσης — ἀπαγορέβο ἐμαυτὸν πρὸς σὲ νῦν καταφεύγω· σόσον με σ(ωτ)ερ ἀωρέαν δι' οἶκτον εὐσπλα(γ)χνίας» —.

Ἄνωθεν τοῦ Ἀγγέλου τοῦ παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ ἱσταμένου γέγραπται· «ἐκ μονῆς ὑπάρχει Δοχειαρίου», κάτωθι δὲ τῶν ἑξαπτερύγων Ἀγγέλων «ἔτι ͵ζριγ΄.» (1605).

Ἕτερον κεντητὸν ἐπιτάφιον θαυμάσιον διαστάσεων 116×96. Ἐπ' αὐτοῦ γέγραπται· «χεῖρ εὐτελοῦς Καλλινίκου ἱερομονάχου ἔτει ͵ζρκβ΄.» (1614) καὶ κατωτέρω· «Ἔστι ἀεὶ κλῆρος μονῆς τῶν ἀσωμάτων Δοχειαρίου φημὶ τῶν ἐν τῷ Ἄθ(ῳ)», καὶ ἄνωθεν μεταξὺ τῶν ἑξαπτερύγων» Ἀνάθημα ἐκώμεισα Ἰουλυανη $\frac{\alpha}{\times}$ (= μοναχή). Πέριξ τοῦ ἐπιταφίου τούτου τὰ ἑξῆς· «Βροτοι βλεποντες των ἀμ(ν)ων υπλομενον στιθηται και τρεμεται βλεποντες κατω. XS (Χριστὸς) γὰρ ενδον θυεται καθημεραν· και πᾶσαι αι τάξεις αυλων τε ταγμα-

[1] Τὰ ἀγορασθέντα τῇ 21 Ὀκτωβρίου 1768 ἀπὸ τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος πάντως ἐσυλήθησαν κατὰ τὴν μεγάλην ἡμῶν ἐπανάστασιν.

των λυτουργικως κυκλουσιν αυτω σνιτρομω [1] μελιζεται δε καὶ τρεφει τους αξιους· αναξιους φλεγειν».

Ἕτερον ὡραῖον ἐπίσης, ἀλλὰ μικρότερον (61×47), ἔχοντα μόνον τὸν Χριστὸν καὶ ἕνα Ἄγγελον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ ἕτερον παρὰ τοὺς πόδας.

Τὴν σύναξιν τῶν Ἀρχαγγέλων ἔργον ἐξαισίας τέχνης, ἀλλ' ὀλίγον ἐφθαρμένον κατὰ τὰ πρόσωπα τῶν τεσσάρων Ἀγγέλων. Ἡ φθορὰ προῆλθεν ἐκ τῆς προστριβῆς τῶν ἐνδυμάτων τῶν μοναχῶν κατὰ τὸν ἀσπασμὸν τῆς εἰκόνος τῶν Ἀρχαγγέλων ἐπὶ τοῦ ἀριστουργήματος αὐτοῦ [2].

Ἡ τελεία καταστροφὴ δύναται νὰ προληφθῇ, ἐὰν διαταχθῇ ὁ σκευοφύλαξ νὰ αἴρῃ τὸ ἐξαίσιον αὐτὸ τεχνούργημα κατὰ τὸν ἀσπασμὸν τῆς εἰκόνος τῶν Ἀρχαγγέλων, ὡς πράττει καὶ ὁ σκευοφύλαξ τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων. Τὸ ἔργον τοῦτο ἔχει διαστάσεις 109×85, καὶ τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν· «Διὰ συνδρομῆς ἐμοῦ τοῦ παπᾶ Δανιὴλ Καιριγότας [3] ὑπόνιμα [4] ἀνεστορίθη ἡ παροῦσα πύλη ἐπὶ ἔτους ϙχογ΄.». (1673).

Δύο ἐπιτραχήλια, ὧν τὸ ἓν (135×35) ἔχει ὡραίας κεντητὰς τὰς τῶν Ἱεραρχῶν εἰκόνας, καὶ τὸ ἕτερον (154×31) τὰς Δεσποτικὰς ἑορτάς. Ἐπὶ τούτου ὑπάρχει τὸ ἑξῆς δίστιχον «Ἄμφιον· Ἱερέων [5] τόδε Ἀναστασίϊο δὲ χρῆμα–Ἱεροχριστοφόρος δ' ἄνθετο [6] τῷ Κυρίῳ».

Δύο ἐπιμανίκια, ἐφ' ὧν γέγραπται· «Κτῆμα Ἀναστασίϊο πέλει τόδ' ἄμφιον ὄντως ἀνέρος εὐσεβέως Χριστοφόρου τε θύτου—οὗτος γὰρ δαπάναις ἰδίαις κοσμήσατο χρῆμα κάλλιστον βλεπέειν θυότατον φορέειν».

Δύο ἐπιγονάτια ὡραῖα, ὧν τὸ ἓν $^{28}/_{100}$ ἔχει τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν· «περίζωσαι τὴν ῥομφαίαν σου ἐπὶ τ(ὸν) μηρόν σου δηνατέ, ϙψξγ (1763) χεὶρ ΤΑ, (='Αντωνίου) καὶ τὸ ἕτεραν $^{25}/_{100}$. Ἓν ὀράριον μετὰ κεντητῶν ἁγίων, καὶ ἓν ὠμοφόριον, ἐφ' οὗ γέγραπται· «Τὸ παρὸν ὠμοφόριον ὑπάρχει τοῦ Πανιερωτάτου Μ(ητ)ροπολίτου Λαρίσσης Κυρίου Διονυσίου ϙχξβ» (1662).

Εἴκοσι καὶ μίαν ζώνας ἀργυρᾶς πορπουμένας ἔμπροσθεν, καὶ ὀκτὼ ἐκ θαλασσίου ὀστράκου. Δύο μήτρας, καὶ ἄλλα ἀρχιερατικά, ἱερατικὰ καὶ διακονικὰ ἄμφια ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀξίας.

Ἡ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν συλήσασα τὸ σκευοφυλάκιον τῆς μονῆς Τουρκικὴ φρουρὰ ἢ δὲν ἔδωκε σημασίαν τινὰ εἰς τὰ κειμήλια ταῦτα ἢ δὲν εὑρίσκοντο τότε ἐν τῷ συληθέντι σκευοφυλακίῳ.

Ὅτι δὲ ἡ σύλησις αὕτη, ἣν ζωηρῶς λίαν ἀναφέρει καὶ ἡ παράδοσις τῆς μονῆς, ἔλαβε χώραν μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἔλλειψις τῶν ἑξῆς ἱερῶν ἀμφίων

[1] Ἀντὶ σὺν τρόμῳ.
[2] Ἡ Σύναξις ὑπάρχει.
[3] Ἀντὶ ἴσως Τσιριγώτης, ἐκ τοῦ Τσιρίγου, ἤτοι τῶν Κυθήρων.
[4] Ἀντὶ ἐπώνυμον.
[5] Ἀντὶ Ἱερόν.
[6] ἀνέθετο.

καὶ σκευῶν, ἅπερ ἐν τῷ ἑπομένῳ καταλόγῳ ἀναφέρονται, ὡς καὶ ἡ ἔλλειψις τῶν θηκῶν τῶν ἁγίων λειψάνων, αἵτινες δὲν ἀντικατεστάθησαν, διότι δὲν ἐγίνωσκον τίνων ἁγίων λειψάνων ἦσαν. Ἔχει δὲ ὁ κατάλογος οὗτος ὡς ἑξῆς.

«1770. Ἰανουαρίου α̅. Ἐδὼ σημειώνομεν διὰ ἐνθύμισιν τὰ σκεύη τοῦ κάτω Σκευοφυλακίου κατ' ὄνομα· ἐν τῷ παρόντι καταστίχῳ ὅπου τὰ ἐπήγαμεν εἰς τὸ ἐπάνω Σκευοφυλάκιον ἡμεῖς οἱ παρόντες γεγραμμένοι: Ὅ,τε Σκευοφύλαξ Κύριλλος, Παπᾶ Γεράσιμος, Γερο Πετρόνιος, Ἀβέρκιος, Ἰγνάτιος, καὶ ὁ Μαστρονίκος καὶ ὁ Γερο Θεόκλητος.

Θυμιατὰ ἀργυροχρυσωμένα	8
Κανδήλια σφυριστὰ καὶ χυτὰ μεγάλα μικρὰ ἀργυρᾶ ὅλα	41
Κατσία τὸ ἕνα... [1] ἀργυροχρυσωμένο	4
Κιβώτιον ἀργυροχρυσωμένον	1
Ἑξαπτέρυγα μὲ τὸν σταυρὸν ἀργυρόχρυσα	5
Πατερίτσα συρματερὴ ἀργυρόχρυση	1
Τρικήρια καὶ δικήρια ἀργυρᾶ τοῦ Ἰωσὴφ Ἀχριδῶν	2
Ὀράρια ἀργυρόχρυσα περασπεροῦ	2
Περιζώνια μὲ τὰ κολάνια τους ἀργυρᾶ	21
Σταυροὶ ἀργυρόχρυσοι μὲ μαργαριτάρια ὅλοι καλοὶ	12
Ἐγκόλπια μὲ τὸν... ἀργυρόχρυσα	5
Μονόκερα...	1
Ἐγκόλπιον μερτζάνι... ἀργυρωμένο	1
Εὐαγγέλιον μὲ τὸ μεγάλον ἀργυρόχρυσα	4
Δίσκοι ἀργυροὶ οἱ δύο μεγάλοι	3
Δισκοπότηρα μὲ τὰ ἀκόλουθά τους ἀργυρόχρυσα	6
Στράβιτσες μὲ ῥακοκάνικα ἀργυροχρυσωμέναι	13
Καπάκι ἀπὸ θυμιατὸν ἀργυροῦν	1
Καϊβὲ ἰμπρίκι χρυσωμένο	1
Πόλοι ὁ ἕνας μεγάλος καὶ ὁ ἄλλος μικρὸς ἀργυρόχρυσοι	2
Στεφάνια μὲ τὸ μικρὸν ἀργυρόχρυσα ἀπὸ δεσποτικά	3
Στεφάνια ἀργυρᾶ ἄχρηστα	3
Ἀρτοκλασία μεγάλη ἀργυρᾶ	1
Θήκη τοῦ ἁγίου Εὔπλου συρματερὴ ἀργυρόχρυση	1
Ἐπιμάνικα διὰ μαγγάνου καλὰ ζεύγη	18
Ἐπιτραχήλια διὰ μαγγάνου ἐκλεκτὰ	7
Ἀέρες μὲ 2 καλύμματα διὰ μαγγάνου ἐκλεκτὰ	3
Σαγγαροῦδι ἀργυρόχρυσον μὲ μαχαιροῦδι μπογὰς	1
Βούλ Σύναξις σιδηρένια	1
Ἐγκολπούδια μὲ ἕνα σταυρουδάκι ἀργυρᾶ	3

[1] Ἔνθα τὰ ἀποσιωπητικὰ ἐν τῷ μεταξὺ ὑπάρχουσι λέξεις δυσανάγνωστοι.

Σακκούλα διὰ μαγγάνου ὅπου ἔχει τοῦ Ἀχρίδος τὸ ἐγκόλπιον ἐκλεκτὴ	1
.... καλὸν	1
Ἐβάλαμεν καὶ εἰς τὸ ἔξω, μέσα εἰς τὸ σεντοῦκι ἐν πρώτοις: φελόνια χρυσοῦφαντα καλὰ	14
Στιχάρια χρυσοῦφαντα ὅλα καλὰ	23
Ἐπιτραχήλια χρυσοῦφαντα ὅλα καλὰ	23
Μανδήλια χρυσᾶ καλὰ τῶν εἰκόνων	13
Ποδιὲς τῶν εἰκόνων χρυσοῦφαντες καλαὶ	21
Ὡραία Πύλη διὰ μαγγάνου Σύναξις	1
Σάκκοι χρυσοῦφαντοι καλοὶ	4
Ὠμοφόρια διὰ μαγγάνου τοῦ Διονυσίου (Λαρίσσης) καὶ τοῦ Ἀχριδῶν	2
Ἐπιγονάτια διὰ μαγγάνου	4
» ἀρχιερατικὰ μὲ ἀσῆμι	2
» τῶν εἰκόνων	4

1770: Ἰδοὺ καὶ τὰ πάνω σκεύη τοῦ ἐπάνω Σκευοφυλακίου.

Σταυροὶ μεγάλοι μικροὶ ἀργυρόχρυσοι	37
Ἔτι σταυρὸς ἐκλεκτὸς σκαλιστὸς μεγάλος μὲ κλοῦφι	1
Λαβίδες μεγάλαις μικραῖς ἀργυρόχρυσαις	9
Εὐαγγέλια μικρὰ μεγάλα ἀργυρόχρυσα	6
Δισκοπότηρα μὲ τὸ μεγάλο ἀργυρόχρυσα	5
Ἀστερίσκοι ἀργυρόχρυσοι	2
Λόγχη ἀργυρᾶ	1
Δισκάρια μὲ τὸ μεγάλο ἀργυρόχρυσα	3
Πατερίτσα συντεφένια καλὴ τοῦ Πατριάρχου Διονυσίου (ἴσως ἡ ὑπάρχουσα)	1
Μονόκερον σὰν ἐγκόλπιον ἀσκάλιστον ἀργυρόδετον	1
Κούπα σιντεφένια	1
Περιζώνιον ἀργυρόχρυσον μὲ τὸ κολάνι	1
Καυκία τοῦ ὑψώματος ἀργυρόχρυσα	2
Ἕτερον ἐγκόλπιον ἀργυρόχρυσον	1

Καὶ εἰς ἓν κουτὶ μικρὰ τρανὰ ἐγκόλπια καὶ σταυρουδάκια ἀργυρόχρυσα[1].

Τὰ παλαιὰ ἔγγραφα τῆς μονῆς, ἅπερ κατὰ τὴν ἐρήμωσιν αὐτῆς εἶχον ἀπολεσθῆ, καὶ ἄγνωστόν ἐστιν ἡμῖν ποῦ καὶ πότε εὑρέθησαν, καλῶς ποιήσαντες οἱ ἀρχαῖοι πριϊστάμενοι αὐτῆς ἔθηκαν ἐντὸς σακκιδίων παννίνων, ἐν οἷς εἶναι ἀδύνατον ἵνα εἰσέλθωσιν οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν, ἥ τε κόνις καὶ ἡ σίλφη καὶ ὁ σής· εὐχῆς δ' ἔργον θὰ ἦτο, ἂν καὶ οἱ νεώτεροι τοιοῦτοι ἐτίθεσαν ἐν

[1] Ἅπαντα τὰ ἐν ταῖς δύο σημειώσεσι ταύταις ἀναφερόμενα ἱερὰ ἄμφια καὶ σκεύη ἐσυλήθησαν, πλὴν τῆς Πύλης καὶ τοῦ ὠμοφορίου τοῦ Λαρίσσης Διονυσίου, τὰ ὁποῖα ἄγνωστον πῶς ἐσώθησαν.

τοιούτοις σακκιδίοις τὰ νεώτερα ἔγγραφα τῶν μονῶν αὐτῶν καί τις λόγιος καὶ τίμιος ἀδελφὸς ἐπεμελεῖτο πάντων τούτων τακτικῶς καὶ ἐκαθάριζεν αὐτὰ καὶ τοὺς κώδικας ἀπὸ τῶν εἰρημένων ἐχθρῶν αὐτῶν, καὶ ἂν τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ ταύτην ἐξήλεγχον ἐπιμελῶς τινες τῶν προϊσταμένων τῶν μονῶν. Εὐχῆς ἐπ' ἴσης ἔργον θὰ ἦτο, ἂν καὶ τὸ πλουσιώτατον ἀρχεῖον τῆς Κοινότητος πρὸς ἐξασφάλισιν αὐτοῦ ἐκ πυρκαϊᾶς μετέφερον ἐπὶ τοῦ Πύργου καὶ ἰδίᾳ ἐν τῷ ἄνω ὀρόφῳ, ἔνθα δὲν ὑπάρχει ὑγρασία, ἐκεῖ δ' ἐταξιθέτουν αὐτό. Ἄλλοτε ἐζήτησα ὅπως δωρεὰν ἐκτελέσω τὴν ἐργασίαν αὐτήν, ἀλλά τινες τῶν ἀντιπροσώπων ἀντέστησαν δισχυρισθέντες ὅτι θὰ ἀντέγραφον αὐτὸ καὶ θὰ ἐδημοσίευον! Οἱ τοιοῦτοι σφόδρα κατεταράχθησαν καὶ ὅταν ἤκουσαν ὅτι ἡ μονὴ τοῦ Δοχειαρίου μοὶ παρεχώρησε τὸ ἀρχεῖον αὐτῆς μετὰ τῆς παρακλήσεως, ὅπως τὸ μὲν ἀρχαῖον ἀντιγράψω, τὸ δὲ νεώτερον ταξιθετήσω, ὡς καὶ ἐγένετο, προσεπάθησαν, ὅπως ματαιώσωσι τὴν ἐντολήν, μάτην ὅμως. Ἐκ τῆς ἀνατεθείσης μοι δὲ ἐργασίας ἐκείνης προέκυψεν ἡ ἱστορία τῆς μονῆς, τὰ κειμηλιαρχεῖα αὐτῆς, ἡ δημοσίευσις τῶν χρυσοβούλλων λόγων καὶ τῶν σπουδαιοτέρων ἐκ τῶν Πατριαρχικῶν σιγιλλίων καὶ ἄλλων ἐγγράφων, χωρὶς ἡ μονὴ νὰ ἐξοδεύσῃ οὐδὲ ὀβολόν.

Ἐνταῦθα ποιοῦμαι καὶ τὴν ἑξῆς σύστασιν· ὅπως, ὅταν μεταβαίνωσιν εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἄθω λόγιοι πρὸς μελέτην τῶν χειρογράφων, παρίστανται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ καὶ τῷ ἀρχείῳ πλείονες τοῦ ἑνὸς προϊστάμενοι καὶ τοὺς πρὸς μελέτην παραδιδομένους κώδικας παραδιδῶσιν ἐπὶ ἐνυπογράφῳ ἀποδείξει, ἐν ᾗ δέον ἵνα περιγράφωνται τὰ κυριώτερα τοῦ κώδικος καὶ ἰδίᾳ τὸ περιεχόμενον, ὁ ἀριθμὸς τῶν φύλλων, τῶν εἰκόνων καὶ λοιπῶν, διότι οἱ ἀναγνῶσται ἐνίοτε οὐ μόνον φύλλα κόπτουσι καὶ εἰκόνας, ἀλλὰ καὶ ἀντικαθιστῶσιν αὐτοὺς δι' ἄλλων, ὡς ἔπραξέ τις ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς μονῆς τοῦ Κουτλουμουσίου, οὐ πρὸ πολλῶν ἐτῶν, ἀντικαταστήσας τὸν κώδικα τοῦ ἀειμνήστου Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας κυροῦ Ματθαίου διά τινος χειρογράφου γραμματικῆς ἐπιθεὶς ἐπ' αὐτῆς τὸν ἀριθμὸν τοῦ κώδικος καὶ παραδοὺς ταύτην ἀντ' αὐτοῦ εἰς τὸν εὔπιστον καὶ ἀπρόσεκτον βιβλιοφύλακα τῆς μονῆς.

Αἱ μοναὶ δὲ αἱ ἔχουσαι πλούσια σκευοφυλάκια δέον ἵνα μετακαλέσωνται διὰ μέσου τῆς Κυβερνήσεως εἰδικοὺς ἄνδρας καὶ ταξιθετήσωσι τὰ ἱερὰ αὐτῶν σκεύη καὶ ἄμφια κατ' εἶδος καὶ χρονολογίαν ὑποδεικνύοντες ἐν ταὐτῷ καὶ μέρη κατάλληλα πρὸς ἀσφαλεστάτην αὐτῶν φύλαξιν ἀπό τε τῶν πυρκαϊῶν καὶ τῶν λωποδυτῶν καὶ τῆς ὑγρασίας, ἂν δὲ δὲν ὑπάρχωσι τοιαῦτα, νὰ ὑποχρεώσωσι τὰς μονὰς νὰ κατασκευάσωσιν ἢ ἐν Καρυαῖς, τῷ κέντρῳ τοῦ ἁγίου ὄρους, ἓν ἔχον διαμερίσματα ἰδιαίτερα διὰ τὰ ἱερὰ σκεύη καὶ ἄμφια ἑκάστης μονῆς ἢ ἀνὰ ἓν ἐν τῷ περιβόλῳ ἑκάστης ἐπίσης μονῆς, ἐν ᾧ δέον ἵνα τοποθετήσωσι καὶ τὰς βιβλιοθήκας, διότι ἐν τοῖς πύργοις εἶναι μὲν ἐξησφαλισμέναι αἵ τε βιβλιοθῆκαι, ὅσαι ἔχουσιν ἐν αὐτοῖς τοποθετηθῆ, καὶ τὰ ἀρχεῖα ἐκ τῶν πυρκαϊῶν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τῆς ὑγρασίας, ἥτις εἶναι ἐχθρὸς αὐτῶν ἐπίσης

ἄσπονδος. Ἐπειδὴ δὲ πιθανὸν αἱ μοναὶ ἀφ' ἑαυτῶν νὰ μὴ πράξωσι τοῦτο, τῶν ἐν αὐταῖς προϊσταμένων μὴ ὑπολογιζόντων ἀκριβῶς τὴν μεγίστην καὶ ἀνεπανόρθωτον ζημίαν, ἣν οὐ μόνον τὸ ἅγιον ὄρος θὰ ὑποστῇ, ἀλλὰ καὶ τὸ ἔθνος καὶ ὁ κόσμος ὁλόκληρος ἐκ τῆς ἀπωλείας τῶν ἀνεκτιμήτων αὐτῶν θησαυρῶν, διὰ τοῦτο ἀνάγκη πᾶσα ὅπως ἡ ἐκκλησία καὶ ἡ κυβέρνησις ἐπιβάλωσι τὴν ἵδρυσιν αὐτῶν καθ' ὅλους τοὺς ἐπιστημονικοὺς ὅρους πρὸς ἐξασφάλισιν αὐτῶν.

Οἱ προϊστάμενοι τοῦ ὄρους, εὐθὺς μετὰ τὴν πυρκαϊὰν τῆς Σίμωνος Πέτρας, τὴν ἐπισυμβᾶσαν τῇ 28 Μαΐου 1891 καὶ ἀποτεφρώσασαν 42 κώδικας περγαμηνοὺς τοῦ Ι-ΙΔ'. αἰῶνος, 147 χαρτῴους τοῦ ΙΔ-ΙΘ'. αἰῶνος καὶ 56 χαρτ. ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς τῶν αὐτῶν αἰώνων, τὰ ἀδύνατα δυνατὰ θὰ ἔπρεπε νὰ πράξωσιν, ὅπως κτίσωσιν ἰδιαίτερα κατάλληλα κτίρια πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν ἀνεκτιμήτων θησαυρῶν αὐτῶν ἁπάντων, ἀλλὰ δὲν ἔπραξαν τοῦτο. Ἀνάγκη λοιπὸν πᾶσα ὅπως ἐπιβληθῇ αὐτοῖς τοῦτο, ἵνα μὴ βραδύτερον θρηνῶμεν τὴν ἀπώλειαν αὐτῶν, ὅπερ μυριάκις ἀπεύχομαι.

† ΑΡΧΙΜ. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΚΤΕΝΑΣ

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΟΙ ΠΑΤΕΡΕΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

(Ἀνακοίνωσις πρὸ τοῦ Γ' Διεθνοῦς βυζαντιολογικοῦ συνεδρίου)

Ἐπικρατεῖ ἡ γνώμη ὅτι ἡ ἐν Βυζαντίῳ ἀνάπτυξις τῆς ἐκκλησιαστικῆς τέχνης ἀπὸ τοῦ δ' αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς προῆλθεν ἐξ ἐσωτερικῶν λόγων καὶ ὅτι κατὰ πολὺ συνετέλεσεν εἰς αὐτὴν ὁ πρὸς τὴν τέχνην θαυμασμὸς τῶν μεγάλων ἱεραρχῶν καὶ πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, οἵτινες δεόντως ἐκτιμῶντες τὰ ἀγαθὰ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀνεγνώριζον τὴν ἀξίαν οὐ μόνον τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, ἀλλὰ καὶ τῆς τέχνης. Οἱ ταῦτα φρονοῦντες ἀναγνωρίζουσι μὲν ὅτι κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας ἡ Ἐκκλησία ἐδυσπίστει πρὸς τὴν τέχνην, θεωροῦσα ταύτην ὑπηρετικὸν ὄργανον τῆς εἰδωλολατρείας, ἀλλὰ νομίζουσιν ὅτι μετὰ τὸν διὰ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου θρίαμβον τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐκλιπόντος τοῦ λόγου δι' ὃν ἡ Ἐκκλησία ἐφοβεῖτο τὴν τέχνην, ἐνεκολπώθη αὕτη ταύτην καὶ οὕτω διεμορφώθη ὑπὸ τὴν αἰγίδα της καὶ τὴν κατεύθυνσίν της εἰδικὴ ἐκκλησιαστικὴ τέχνη.

Αἱ ἀντιλήψεις αὗται εἶναι, ὡς φρονοῦμεν, ὅλως ἐσφαλμέναι. Ἡ Ἐκκλησία καὶ μετὰ τὴν διὰ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου νίκην της δὲν ἐνεκολπώθη τὴν τέχνην καὶ οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας οὐδέποτε, πλὴν σπανιωτάτων ἐξαιρέσεων, ἐμφανίζονται ὡς ὑποστηρικταί, ἐμψυχωταὶ καὶ θαυμασταὶ τῆς τέχνης, εἴτε ἐν τοῖς λόγοις των εἴτε ἐν τοῖς συγγράμμασί των εἴτε ἐν τῇ πράξει. Τοὐναντίον ἡ Ἐκκλησία, καὶ μετὰ τὸν θρίαμβόν της, ἐξηκολούθει νὰ προσβλέπῃ μετὰ δέους πρὸς τὴν τέχνην, ἕνεκα τῶν ἑξῆς κυρίως λόγων: α') Διὰ τοῦ ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας διατάγματος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἐμειώθη ἀλλ' οὐδόλως ἐξέλιπεν ὁ ἐκ τοῦ ἐθνισμοῦ κίνδυνος, πρὸς ὃν ἐπὶ πολὺ ἐξηκολούθει ὁ ἀγών, διὸ δὲν ἐξέλιπε καὶ ὁ λόγος τῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῆς τέχνης, ὡς συνδεδεμένης μετὰ τοῦ ἐθνισμοῦ. β') Ἡ διὰ τῆς τέχνης ἀπεικόνισις θείων προσώπων καὶ γεγονότων ἐθεωρεῖτο ὡς βεβήλωσις· «ἡμῖν ἀπείρηται τὰ τοιαῦτα» λέγει ὁ Καισαρείας Εὐσέβιος[1]. γ') Ὁ κυριώτατος ὅμως λόγος τῆς πρὸς τὴν τέχνην ἀντιθέσεως τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὁ πηγάζων ἐκ τῆς χριστιανικῆς ἀντι-

[1] Ἐπιστολὴ πρὸς βασίλισσαν Κωνσταντίαν, ἐν Migne Ἑλλ. Πατρολογίᾳ 20, 1545-1548. Πρβλ. Ἀστερίου Ἀμασείας, Ὁμιλία εἰς πλούσιον καὶ Λάζαρον, ἐν Migne Ἑ. Π. 40,168. Ἴδε καὶ ἀμφιβόλου γνησιότητος ἐπιστολὴν Ἐπιφανίου Κύπρου, ἐν Migne Ἑ. Π. 43,390 κ. ἑ.

λήψεως ὅτι «τὰ ἀναγκαῖα δεῖ μόνον ἐπιζητεῖν». Αἱ καλαὶ τέχναι, ὡς μὴ περιέχουσαί τι τὸ ἀναγκαῖον διὰ τὴν ἐν Χριστῷ ζωήν, ἐθεωροῦντο ὡς ἐκτὸς τοῦ κύκλου ταύτης, ὥς τι περιττόν. Οὕτως ὁ ἄριστος διερμηνεὺς τῆς χριστιανικῆς ἀντιλήψεως τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς, ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ὅτι «τέχνης ἴδιον τὸ πρός τι χρήσιμον τελευτᾶν» [1], ἐθεώρει ὡς «ματαιοπονίαν» καὶ «κακοτεχνίαν» [2] πᾶσαν τέχνην στερουμένην τῆς ἰδιότητος τοῦ χρησίμου καὶ ἐθεώρει «τὰς περιττὰς (τέχνας) οὐδὲ τέχνας ἂν εἶναι» [3]· ῥητῶς μάλιστα λέγει: «οὐδὲ τὴν ζωγραφικὴν οὐδὲ τὴν ποικιλτικὴν εἴποιμ᾽ ἂν ἔγωγε τέχνην εἶναι· εἰς γὰρ δαπάνην μόνην ἐμβάλλουσι περιττήν» [4]. Τὸ ἐξοδεύειν εἰς τὰς ματαίας ταύτας τέχνας εἶναι, κατὰ Χρυσόστομον, ἀντιχριστιανικόν, διότι ἀπάγει ἀπὸ τῆς ἐλεημοσύνης, ἥτις εἶναι «τεχνῶν ἁπασῶν ἡ ἀμείνων», ὡς «ἐν οὐρανῷ τὸ ἐργαστήριον ἔχουσα καὶ διδάσκαλον οὐκ ἄνθρωπον ἀλλὰ Θεόν» [5]. Ῥητῶς τονίζει ὁ Χρυσόστομος ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι, ὡς φαντάζονται πολλοί, «χρυσοχοεῖον οὐδ᾽ ἀργυροκοπεῖον» καὶ ὅτι «ὁ Θεὸς οὐ σκευῶν χρείαν ἔχει χρυσῶν, ἀλλὰ ψυχῶν χρυσῶν» [6] καὶ ἀναπτύσσει ὅτι ὅπως θὰ ἦτο εἰρωνεία καὶ ὕβρις ἐάν τις κατεσκεύαζε χρυσοῦς κίονας εἰς τιμὴν ἀνθρώπου ῥακενδύτου καὶ ῥιγοῦντος, οὕτως εἶναι εἰρωνεία καὶ ὕβρις πρὸς τὸν Χριστόν, «ὅταν ἀλήτης καὶ ξένος περιέρχηται, δεόμενος ὀροφῆς, σὺ δὲ αὐτὸν ἀφεὶς ὑποδέξασθαι, ἔδαφος καλλωπίζεις καὶ τοίχους καὶ κιόνων κεφαλὰς καὶ ἀργυρᾶς ἁλύσεις διὰ λαμπάδων ἐξάπτεις, αὐτὸν δ᾽ ἐν δεσμωτηρίῳ δεδεμένον μηδὲ ἰδεῖν ἐθέλεις... Μὴ τοίνυν τὸν οἶκον κοσμῶν, τὸν ἀδελφὸν θλιβόμενον περιόρα· οὗτος γὰρ ἐκείνου ναὸς κυριώτερος [7].... Μάθωμεν τοίνυν φιλοσοφεῖν καὶ τὸν Χριστὸν τιμᾶν ὡς αὐτὸς βούλεται· τῷ γὰρ τιμωμένῳ τιμὴ ἡδίστη, ἣν αὐτὸς θέλει, οὐχ ἣν ἡμεῖς νομίζομεν» [8].

Καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Χρυσοστόμου καὶ πράγματι ὑπὸ τῶν χριστιανικῶν ἀρχῶν ἐμπεποτισμένος Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης ἐξανίσταται κατὰ τῆς πλέον τῆς χρείας διακοσμήσεως τῶν ναῶν καὶ δριμέως κατακρίνει τὸν ἐπίσκοπον Πηλουσίου Εὐσέβιον ὅτι «τὴν μὲν ὄντως Ἐκκλησίαν καθαιρεῖ, σκανδαλίζων πολλούς, τὸ δ᾽ ἐκκλησιαστήριον οἰκοδομεῖ· καὶ τὴν μὲν ἀποκοσμεῖ, τοὺς σπουδαίους ἐξοστρακίζων, τὸ δὲ πολυτελέσι μαρμάροις κοσμεῖ καὶ τοῦτο πᾶσί ἐστι γνώριμον. Εἶ δὲ γνοίη ἀκριβῶς ὅτι ἄλλο ἐστὶν Ἐκκλησία καὶ ἄλλο ἐκκλησια-

[1] Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία 52, ἐν Migne Ἑ. Π. 58,522.

[2] Αὐτόθι.

[3] Αὐτόθι ὁμιλία 49, ἐν Migne Ἑ. Π. 58,501.

[4] Αὐτόθι.

[5] Αὐτόθι ὁμιλία 52, ἐν Migne Ἑ. Π. 58,522.

[6] Αὐτόθι ὁμιλία 50, ἐν Migne Ἑ. Π. 58, 508.

[7] Αὐτόθι σ. 509.

[8] Αὐτόθι σ. 508.

στήριον, ἣ μὲν γὰρ ἐξ ἀμώμων ψυχῶν συνέστηκε, τὸ δ᾽ ἀπὸ λίθων καὶ ξύλων οἰκοδομεῖται, ἡγοῦμαι ὅτι παύσεται τὴν μὲν καθαιρῶν, τὸ δὲ πλέον τῆς χρείας κοσμῶν· οὐ γὰρ τοίχων ἕνεκεν, ἀλλὰ ψυχῶν δεῦρ᾽ ἐπεφοίτησεν ὁ τῶν οὐρανῶν βασιλεύς. . . . . Ἐπὶ μὲν τῶν ἀποστόλων, ὅτε ἡ Ἐκκλησία ἐκόμα μὲν χαρίσμασι πνευματικοῖς, ἔβρυε δὲ πολιτείᾳ λαμπρᾷ, ἐκκλησιαστήρια οὐκ ἦν· ἐπὶ δὲ ἡμῶν τὰ ἐκκλησιαστήρια πλέον τοῦ δέοντος κεκόσμηται, ἡ δ᾽ Ἐκκλησία, ἀλλ᾽ οὐδὲν βούλομαι δυσχερὲς εἰπεῖν, κωμῳδεῖται. Ἐγὼ γοῦν, εἴγε αἵρεσίς μοι προὔκειτο, εἱλόμην ἂν ἐν τοῖς καιροῖς ἐκείνοις γεγενῆσθαι, ἐν οἷς ἐκκλησιαστήρια μὴ ἦν, Ἐκκλησία δὲ θείοις καὶ οὐρανίοις χαρίσμασιν ἐστεμμένη, ἢ ἐν τούτοις ἐν οἷς τὰ μὲν ἐκκλησιαστήρια παντοίοις κεκαλλώπισται μαρμάροις, ἡ δ᾽ Ἐκκλησία τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων ἐκείνων ἐρήμη καὶ γυμνὴ καθέστηκεν» [1].

Ἕνεκα τῶν ὡς ἄνω λόγων εἰς τὰ συγγράμματα τῶν μεγάλων τῆς Ἐκκλησίας Πατέρων δὲν βλέπομεν λέξεις ἐξάρσεως ἢ ἐκτιμήσεως κἂν ἔργων τέχνης· καὶ ἐνῷ συγχνότατα βλέπομεν Ἱεράρχας πρωτοστατοῦντας εἰς ἀνέγερσιν ναῶν διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν πιστῶν, ὡς καὶ εἰς ἵδρυσιν φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων καὶ ἔργων γενικωτέρας κοινωνικῆς σημασίας [2], σπανιώτατα βλέπομεν αὐτοὺς πρωτοστατοῦντας εἰς ἀνέγερσιν μεγαλοπρεπῶν ναῶν ἢ ἔργων τέχνης· ὅταν δὲ τὸ συμφέρον τοῦ ποιμνίου ἀπῄτει, οὐδόλως ἐδίσταζον οἱ μεγάλοι Ἱεράρχαι νὰ προβαίνωσιν εἰς πώλησιν πολυτίμων καὶ τεχνικῶς ἐπεξειργασμένων ἐκκλησιαστικῶν σκευῶν, διότι, ὡς ἔλεγεν ὁ Ἀμβρόσιος [3], ἡ ζωὴ τῶν λογικῶν δημιουργημάτων τοῦ Θεοῦ εἶναι πολυτιμοτέρα τῶν χρυσῶν σκευῶν.

Δὲν θέλομεν βεβαίως νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὸν κανόνα, καθ᾽ ὃν οὐδεὶς κανὼν ἄνευ ἐξαιρέσεων καὶ δὲν παραβλέπομεν ὅτι ὑπάρχουσι καὶ ἐν τῷ προκειμένῳ μεμονωμέναι ἐξαιρέσεις. Οὕτω λ. χ. ὁ μὴ τόσον ὑπὸ τοῦ γνησίου χριστιανικοῦ πνεύματος διαπνεόμενος ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος κύριον σκοπὸν τοῦ βίου του εἶχε νὰ οἰκοδομῇ ἐκκλησίας μεγαλοπρεπεῖς, διὸ κατακρίνει αὐτὸν ὁ ἐπίσκοπος Ἑλενοπόλεως Παλλάδιος διὰ τὴν «φαραώνιον λιθομανίαν εἰς οἰκοδομήματα, ὧν οὐδαμῶς χρῄζει ἡ Ἐκκλησία» [4], δι᾽ ἣν καλεῖται καὶ ὑπὸ Ἰσιδώρου τοῦ Πηλουσιώτου «λιθομανὴς καὶ χρυσολάτρις» [5].

[1] Ἰσιδώρου ἐπιστολὴ 2,246, ἐν Migne Ἑ. Π. 78,685.

[2] Οὕτω λ. χ. ὁ Θεοδώρητος Κύρου λέγει· «ὅτι καὶ πολλὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς προσόδου εἰς τὰ δημόσια ἀνηλώσαμεν οἰκοδομήματα, στοὰς ἐγείροντες καὶ λουτρὰ καὶ γεφύρας κατασκευάζοντες καὶ τῶν κοινῶν τῶν ἄλλων ἐπιμελούμενοι, οἶδεν ἡ ὑμετέρα μεγαλοφυΐα» (ἐπιστολὴ 79, ἐν Migne Ἑ. Π. 83,1256. Πρβλ. καὶ ἐπιστολὴν 81, αὐτόθι σ. 1261: «Ἐκ τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ τὴν πόλιν μὴ ὑδρευομένην εὑρών, τὸν ἀγωγὸν κατεσκεύασα καὶ τὴν ἄνυδρον πόλιν ὑδάτων ἐπλήρωσα»).

[3] De officiis ministrorum 2,28 κ. ἑ. (ἐν Migne, P. L. 16,147 κ. ἑ).

[4] Διάλογος Ἱστορικὸς κεφ. 6, ἐν Migne Ἑ. Π. 47,22.

[5] Ἐπιστολὴ 1,152, ἐν Migne Ἑ. Π. 78,285.

Εἶναι ἐπίσης ἀληθὲς ὅτι ὁ Εὐσέβιος ὁ Καισαρείας, ἂν καί, ὡς εἴπομεν, ἐν ἐπιστολῇ του πρὸς τὴν βασίλισσαν Κωνσταντίαν ρητῶς λέγει ὅτι τοῖς Χριστιανοῖς «ἀπείρηται» ἡ δι᾽ ἔργων τέχνης ἀπεικόνισις θείων προσώπων ἢ γεγονότων, προκειμένου νὰ ἐξυμνήσῃ τὴν δρᾶσιν τοῦ βασιλικοῦ του φίλου Μ. Κωνσταντίνου ἐξαίρει τὴν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τέχνης μέριμναν αὐτοῦ [1]. Ἐπίσης ὁ Γρηγόριος Νύσσης ἐν ἐπιστολῇ του πρὸς Ἀμφιλόχιον τὸν Ἰκονίου διαγράφει τὸ σχέδιον κατασκευῆς μεγάλου εὐκτηρίου οἴκου [2]· ἀλλ᾽ εἶναι γνωστὴ καὶ ἀναντίρρητος ἡ ἐπὶ τὸν Γρηγόριον Νύσσης ἐπίδρασις τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Αἱ μεμονωμέναι ὅμως αὗται ἐξαιρέσεις οὐδόλως κλονίζουσι τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ μεγάλοι τῆς Ἐκκλησίας Ἱεράρχαι ἐπὶ τοῦ ὅλου οὐδόλως συνέτειναν εἰς ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης.

Θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ λεχθῇ ὅτι οἱ πατέρες δὲν στρέφονται κατὰ τῆς τέχνης ἀλλὰ κατὰ τῆς πολυτελείας, ὅπερ εἶναί τι διάφορον. Ἐκτὸς ὅμως τοῦ ὅτι αἱ δύο αὗται ἔννοιαι εἶναι ἐν πολλοῖς ἀλληλένδετοι, διότι λ. χ. ὁ ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, ὅστις θαυμάζεται ὡς ἔργον τέχνης, εἶναι ἅμα καὶ ἔργον πολυτελείας, ρητῶς βλέπομεν ἐν τοῖς λόγοις τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἄλλων πατέρων τὸν πόλεμον κατὰ τῶν καλῶν τεχνῶν, ἐφόσον ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ ποικιλτικὴ καὶ ἄλλαι καλαὶ τέχναι θεωροῦνται ὥς τι περιττὸν καὶ ἀνάξιον καὶ αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος τῆς τέχνης.

Ἡ ἀγαθὴ τύχη ἀνάπτυξις τῆς τέχνης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ δὲν προῆλθεν ἐξ ἐσωτερικῶν λόγων, ἀλλ᾽ ἐξ ἐπιδράσεως ἰδίως τῶν ἐξ ἐθνῶν Χριστιανῶν, οἵτινες μετέφερον εἰς τὸν νέον θρησκευτικόν των βίον τοὺς κύκλους τῶν παλαιῶν των παραστάσεων καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς προτέρας των θρησκευτικῆς ζωῆς, ζητοῦντες νὰ συμβιβάσωσι, κατὰ δύναμιν, τοὺς δύο θρησκευτικοὺς κόσμους· ἰδίως ὅμως ἡ ἀνάπτυξις αὕτη προῆλθεν ἐκ τῆς πρὸς τὴν τέχνην ἀγάπης τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ τῶν διαδόχων του, οἵτινες ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐθνικῶν ἰδεῶν, ὧν οὐδέποτε ἀπεξενώθησαν ἐντελῶς, θεωροῦντες ἀναπόσπαστον τὴν ἔννοιαν τοῦ θριάμβου τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν μεγαλοπρεπῆ ἐμφάνισιν αὐτοῦ, ἐδαπάνων ἀφειδῶς πρὸς ἀνέγερσιν μεγαλοπρεπῶν ναῶν καὶ κατασκευὴν ἔργων τέχνης «ἐξ αὐτῶν τῶν βασιλικῶν θησαυρῶν» [3]. Προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου τὰ ὡραῖα ἔργα τέχνης, τὰ ὁποῖα ἀνήγειρεν ἡ φιλότεχνος διάθεσις τῶν αὐτοκρατόρων καὶ εἰς τὰ ὁποῖα ἐνετρύφων οἱ εἰς τὰς ἐθνικὰς παραδόσεις γαλουχηθέντες Χριστιανοί, ἐπεβλήθησαν εἰς τὴν κοινὴν χριστιανικὴν συνείδησιν καὶ βαθμηδόν, λησμονηθείσης τῆς ἀντιθέσεως τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος πρὸς τὴν τέχνην, ἐθεωρήθη ἡ τέχνη ὡς στοιχεῖον ἀναπόσπαστον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου καὶ ἔπαυσεν οἱαδήποτε κατ᾽

[1] Εὐσεβίου Ἐκκλ. Ἱστορία 10,2.3. Βίος Κωνσταντίνου 3,25-52 κ. ἄ.

[2] Ἐπιστολὴ 25, ἐν Migne Ἑ. Π. 46, 1093.

[3] Εὐσεβίου, Βίος Κωνσταντίνου Γ', 1, ἐν Migne Ἑ. Π. 20, 1053.

αὐτῆς ἀντίδρασις, εἰς ὃ συνετέλεσεν ἡ οἱονεὶ ἔμφυτος ἀγάπη τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου πρὸς τὴν τέχνην καὶ τὴν μεγαλοπρέπειαν.

Τὴν ἀρχαίαν πρὸς τὴν τέχνην ἀντιπάθειαν ἀνενέωσαν βραδύτερον οἱ εἰκονομάχοι καὶ αἱ αἱρέσεις τῶν Παυλικιανῶν, τῶν Βογομίλων καὶ ἄλλων.

Κατὰ ταῦτα ἡ διαμόρφωσις καὶ ἀνάπτυξις τῆς ἐκκλησιαστικῆς τέχνης δὲν ἦτο συνέπεια τῆς ἀληθοῦς πνευματικῆς καὶ θρησκευτικῆς ζωῆς τῆς τότε ἐποχῆς [1]. Ἐν πρώτοις ἀμφισβητῶ ὅτι ἡ ἐποχὴ τοῦ δ' καὶ ε' αἰῶνος εἶναι ἐποχὴ ἀκμῆς τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς [2]· εἶναι ἁπλῶς ἐποχὴ ἀκμῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας καί, ὡς γνωστόν, ἀκμὴ φιλολογίας καὶ ἀκμὴ θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ζωῆς δὲν συμπίπτουσιν ἀναγκαίως. Ἄλλως εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι οὔτε ἡ ὕπαρξις ἀληθοῦς θρησκευτικῆς ζωῆς συνεπάγεται τὴν ἀκμὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς τέχνης, οὔτε ἡ ἀκμὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τέχνης εἶναι μαρτύριον ὑπάρξεως ἀληθοῦς θρησκευτικῆς ζωῆς [3]. Εἰς πίστωσιν τῶν λεγομένων μου ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσω ὅτι κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας, ὅτε οὐδεμία ἀκμὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τέχνης παρατηρεῖται, ἡ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ εὑρίσκετο ἐν μοναδικῇ ἀκμῇ, ἐνῷ ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἢ τῶν Μεδίκων, ὅτε ἤκμαζεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ τέχνη, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐποχὴ ἀκμῆς τοῦ ἀληθοῦς χριστιανικοῦ βίου.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΙΜΟΥ ΜΠΑΛΑΝΟΣ

[1] Τὴν ἐσφαλμένην καθ᾽ ἡμᾶς ἄποψιν ταύτην ζητεῖ νὰ ὑποστηρίξῃ ὁ ἔγκριτος συνάδελφος κ. Γ. Σωτηρίου ἐν μελέτῃ του ὑπὸ τὸν τίτλον: Ἡ τέχνη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν. Σχέσις τέχνης καὶ θρησκείας. Ἀθῆναι 1929.

[2] Πρβλ. μελέτην μου: Οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ ἡ ἐποχή των, Ἀθῆναι 1926.

[3] Τοῦτο ζητεῖ νὰ ὑποστηρίξῃ ὁ κ. Γ. Σωτηρίου ἐν τῇ ὡς ἄνω μελέτῃ του. Πρλβ. ἰδίως σ. 19.

Η ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΤΟΥ DE ADMINISTRANDO IMPERIO[1]

Τὸ σύγγραμμα τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὅπερ εἶναι γνωστὸν ὑπὸ τὸν τίτλον «De administrando imperio», διέσωσε σπουδαίας ἀπὸ ἱστορικῆς, λαογραφικῆς καὶ γλωσσικῆς ἀπόψεως πληροφορίας περὶ τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης κατὰ τὸν 9ον καὶ 10ον αἰῶνα καὶ ἀποτελεῖ πολύτιμον πηγήν, ἰδιαιτέρως διὰ τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν τῶν Ῥῶς (= Ῥώσσων), Τούρκων (= Οὔγγρων), Πατζινακιτῶν (= Πετζενέγων), Σέρβλων (= Σέρβων) καὶ Χρωβάτων (= Κροατῶν).

Οἱ ἱστοριογράφοι ἤδη τοῦ 18ου αἰῶνος ἤρχισαν νὰ χρησιμοποιῶσι τὸ πλούσιον ἱστορικὸν ὑλικὸν αὐτοῦ, ὅπερ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εἵλκυσε τὴν προσοχὴν καὶ τῶν γλωσσολόγων, οἵτινες ἐπὶ τοῦ παρόντος δραστηρίως καταγίνονται εἰς τὴν μελέτην τῶν ἐν αὐτῷ διασωθέντων Σλαυϊκῶν, Τουρκικῶν καὶ Οὐγγρικῶν κυρίων ὀνομάτων[2]. Λυπηρὸν μόνον εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι μέχρι τοῦδε ἐλλείπει μία κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ πολυτίμου τούτου συγγράμματος.

Οἱ Οὔγγροι φιλόλογοι κατὰ τὸ τέλος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐπεχείρησαν προκαταρκτικὰς ἐρεύνας ὡς πρὸς τὴν διασάφησιν τῆς χειρογράφου παραδόσεως, ὡς ὁ R. Vári[3] καὶ ὁ μακαρίτης V. Pecz[4], ὁ δὲ ἀοίδιμος Ἄγγλος ἱστορικὸς καὶ φιλόλογος J. B. Bury πρὸ πολλοῦ εἶχεν ἀναγγείλει νέαν ἔκδοσιν τοῦ ἔργου ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθείσῃ συλλογῇ «Byzantine Texts». Δυστυχῶς ἡ ἔκδοσις αὕτη δὲν ἐπραγματοποιήθη, ὁ δὲ Bury ἐδημοσίευσε μόνον τὰ Νοτιοσλαυϊκὰ κεφάλαια, χωρὶς ὅμως νὰ μεταχειρισθῇ νέον χειρόγραφον ὑλικόν[5].

---

[1] Ἀνακοίνωσις, γενομένη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐν τῷ α' τμήματι τοῦ Γ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου τῇ 13 Ὀκτωβρίου 1930.

[2] Πρβλ. τὰς σχετικὰς ἐρεύνας τοῦ P. Skok, J. Németh, J. Melich κτλ.

[3] Jelentés Constantinus Porphyrogennitus De administrando imperio czimű munkájának kézirataíról, Akadémiai Értesitö 6 (1895) 710 - 712 καὶ ἐν τῇ λατινικῇ εἰσαγωγῇ αὐτοῦ τῇ διὰ τὴν νέαν ἔκδοσιν τῶν Νοτιοσλαυϊκῶν κεφαλαίων γραφείσῃ, ἡ ὁποία ὅμως μέχρι τοῦδε δὲν ἐδημοσιεύθη, ἀλλ' εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐν τῷ ἀρχείῳ τοῦ ἐν Βουδαπέστῃ Ἐθνικοῦ Μουσείου ὑπ' ἀριθμὸν 12. Quart Graec. (ἴδε τὰ φύλλα 7 - 10).

[4] Byzantinische Zeitschrift 6 (1897) 590, Századok 37 (1903) 160 - 167 καὶ ἐν ταῖς ἀνεκδότοις παραδόσεσι αὐτοῦ, τὰς ὁποίας ἔκαμε ὁ μακαρίτης ἐπανειλημμένως ἐν τῷ ἐν Βουδαπέστῃ Πανεπιστημίῳ.

[5] The early History of the Slavonic Settlements in Dalmatia, Croatia, & Serbia,

Ἐπειδὴ ὁ μακαρίτης ἐν τῇ ἀπὸ 5 Ὀκτωβρίου 1925 πρὸς ἐμὲ γραφείσῃ ἐπιστολῇ αὐτοῦ ἀνεκοίνωσεν, ὅτι ἡ ἀναγγελθεῖσα ἔκδοσις δὲν θὰ γίνῃ, ἐπεχείρησα πρὸ πέντε ἐτῶν ἐγὼ ὁ ἴδιος νὰ προετοιμάσω τὴν ποθητὴν νέαν κριτικὴν ἔκδοσιν. Ἔπρεπε πρὸ πάντων νὰ ἐξετασθῇ ἡ χειρόγραφος παράδοσις καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ταύτης νὰ διασαφηνισθῇ ἡ ἀξία καὶ ἀμοιβαία σχέσις τῶν διασωθέντων χειρογράφων καὶ τῶν μέχρι σήμερον δημοσιευθεισῶν ἐκδόσεων. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν τούτων δύνανται νὰ συγκεφαλαιωθῶσιν ὡς ἑξῆς.

Ὅπως εἶναι γνωστὸν καὶ ἐκ τῶν πολυτίμων ἐρευνῶν τοῦ G. Manojlović[1], ἡ πραγματεία «De administrando imperio» περιέχει διαφόρους διδαχάς, ὁδηγίας καὶ «νουθεσίας» — αὕτη ἡ κατάλληλος ἐπιγραφὴ ἀναγινώσκεται καὶ ἐν ἑνὶ τῶν κωδίκων —, αἵτινες ἀρχικῶς συνεγράφησαν πρὸς χρῆσιν τοῦ νέου Ῥωμανοῦ καὶ ὕστερον συνεχωνεύθησαν εἰς τὸ διασωθὲν ἡμῖν σύγγραμμα. Τὸ ἔργον λοιπὸν δὲν εἶναι τετελειωμένον λογοτεχνικὸν σύγγραμμα, ἀλλ' ἀποτελεῖ μίαν συλλογὴν σημειωμάτων καὶ ἀποσπασμάτων ἀρχικῶς οὐδεμίαν συνέχειαν ἐχόντων, τὰ ὁποῖα συνεγράφησαν διὰ τὸν νέον διάδοχον μὲ παιδαγωγικὸν σκοπὸν ὑπὸ τὴν προσωπικὴν ὁδηγίαν καὶ ἐπιστασίαν τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐπειδὴ τοιουτοτρόπως ἡ συλλογὴ αὕτη εἶχε ἐμπιστευτικόν, καὶ δὴ μυστικὸν χαρακτῆρα — πρόκειται ἐν αὐτῇ περὶ διπλωματικῶν σχέσεων καὶ περὶ τῶν ὑπὸ τῆς Βυζαντινῆς αὐλῆς θεσπισθεισῶν διατάξεων κατὰ τῶν ἀπειλούντων τὸ κράτος βαρβάρων — εἶναι εὐνόητον, ὅτι οὐδέποτε ἐδημοσιεύθη, ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶχε διαφυλαχθῇ ἐν τῷ βασιλικῷ ἀρχείῳ. Οὐδεὶς Βυζαντινὸς ἱστορικὸς ἢ χρονογράφος ἀναφέρει τὸ ἔργον τοῦτο καὶ οὐδὲν ἴχνος τῆς χρησιμοποιήσεως αὐτοῦ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων ὑπάρχει· πρέπει λοιπὸν νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι τὸ «De administrando imperio» εἶχε περιπέσει εἰς παντελῆ ἀφάνειαν κατὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχήν. Ἐκ τούτου εἶναι εὐεξήγητον τὸ γεγονός, ὅτι τὸ ἐν λόγῳ ἔργον ἔχει διασωθῇ εἰς τέσσαρα μόλις χειρόγραφα, ἐξ ὧν ἓν μόνον εἶναι Βυζαντινῆς προελεύσεως.

Τοῦτο ἀνάγεται εἰς τὸν 11ον αἰῶνα, καὶ εἶναι ὁ ὑπ' ἀριθμὸν 2009 Ἑλληνικὸς κῶδιξ τῆς ἐν Παρισίοις ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης (= **P**). Οὗτος ὁ ἐπὶ περγαμηνῆς κῶδιξ, συγκείμενος ἐκ φύλλων 211, περιέχει ἐν τοῖς φ. 1α - 2β τὴν ἐπιστολὴν Πυθαγόρα πρὸς Λαΐδα, ᾗ ἀκολουθεῖ τό: «De adminis-

---

Constantine Porphyrogennetos De administrando Imperio, Chapters 29 - 36. Edited by J. B. Bury (Texts for Students. No 18), London 1920.

[1] Studije o spisu «De administrando imperio» cara Konstantina VII. Porfirogenita I - IV., Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti 182 (1910) 1 - 65., 186 (1911) 35 - 184., 187 (1911) 1 - 132., γαλλικὸν ἀπόσπασμα ἐν τῷ Deuxième Congrès International des Études Byzantines, Belgrade 1927., Compte - rendu par D. Anastasijević et Ph. Granić, Belgrade 1929 σ. 45 - 47.

trando imperio» ἐν τοῖς φ. 3^{α} - 211^{α} [1]. Ἐν τῇ κάτω ᾤᾳ τῆς σελίδος 211^{α} ὁ
ἀντιγραφεὺς ἤρχισε νὰ γράφῃ τὴν ἐπιγραφὴν ἄλλου κειμένου, ἡ ὁποία ὅμως
ὕστερον ἐξηλείφθη· ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀναγινώσκεται σαφῶς μόνον ἡ πρώτη
λέξις: † *ἀναστάσ...*

Ὁ κῶδιξ εἶναι συμπεπηγμένος ἐκ δύο μερῶν (φ. 1 - 2 καὶ φ. 3 - 211),
καθ' ἃ ἀποδεικνύει ἀφ' ἑνὸς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἀρίθμησις τῶν τετραδίων, ἥτις
σημειοῦται ἐν τῇ κάτω ἄκρᾳ ᾤᾳ διὰ κεφαλαίου γράμματος, ἀρχίζει μόνον ἀπὸ
τοῦ φ. 3, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι ἡ περγαμηνὴ τοῦ φύλλου 3 εἶναι κατατετριμμένη,
ἡ δὲ γραφὴ αὐτοῦ θαμβὴ καὶ ἀμαυρά. Εἶναι λοιπὸν καταφανές, ὅτι τὸ κεί-
μενον τοῦ «De administrando imperio» ἀπετέλει ποτὲ χωριστὸν βιβλίον,
ὅπερ ἐγράφη ὑπὸ μιᾶς χειρός, ἐκτὸς τῶν σελίδων 31^{β} - 32^{α} καὶ 35^{6} - 36^{α}, αἵτι-
νες δεικνύουσι γραφὴν ἄλλης χειρός, τῆς αὐτῆς ἐποχῆς.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χρονολογίαν τοῦ κώδικος P, ὁ H. Omont ἐβεβαίω-
σεν, ὅτι τὸ χειρόγραφον ἀνάγεται εἰς τὸν $12^{ον}$ αἰῶνα, τοῦτο δὲ παρεδέχθησαν,
σχεδὸν ὁμοφώνως, οἱ περὶ τοῦ ἔργου πραγματευθέντες ἐπιστήμονες. Ἄλλην γνώ-
μην ἀπεφήναντο, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, ὁ C. G. Cobet[2] καὶ ὁ K. Jireček[3].
Κατὰ τοὺς ἐπιστήμονας τούτους ὁ κῶδιξ ἀνάγεται εἰς τὸν 11-$12^{ον}$ αἰῶνα.
Ἀφ' ἑτέρου ὁ S. Domanovszky[4] ἀνάγει τὸν κώδικα εἰς τὸν $10^{ον}$
αἰῶνα.

Διὰ νὰ λυθῇ τὸ ζήτημα τοῦτο, πρέπει νὰ ἐξετασθῇ πρὸ πάντων ἡ γραφὴ
τοῦ χειρογράφου, ἥτις εἶναι ἡ μὲ ἀπεστρογγυλευμένα κεφαλαῖα γράμματα
μεμιγμένη μικρογράμματος γραφὴ (ἡ τοῦ λεγομένου ἀναμίκτου μικρογραμ-
μάτου ῥυθμοῦ)[5]. Ἐναλλὰξ κεφαλαιώδη καὶ μικρογράμματον ῥυθμὸν δει-
κνύουσι τὰ ἑξῆς γράμματα· *γ, δ, ε, ζ, η, κ, λ, μ, ξ, π*. Τὰ κεφαλαιώδη σχή-
ματα εἶναι σπανιώτερα εἰς τὰ γράμματα *β, φ, ω*, λίαν δὲ σπάνια εἰς τὰ
γράμματα *α, ν, σ* (κατ' ἐξοχὴν ἐν τῷ τέλει τῶν γραμμῶν) καὶ *ψ*. Ἐπίσης λίαν
σπανίως εὑρίσκεται τὸ ἐπισεσυρμένον μικρογράμματον *θ*. Τὸ γεγονός, ὅτι τὰ
γράμματα *β, δ, φ, ψ, ω* εἶναι ἐκτὸς τοῦ μικρογραμμάτου καὶ κεφαλαιώδους

[1] Πρβλ. H. Omont, Inventaire sommaire II. 178. — Ἐγὼ ὁ ἴδιος μέχρι τοῦδε δὲν
κατώρθωσα νὰ μελετήσω ἐξ αὐτοψίας τὸ χειρόγραφον τοῦτο, εἶχον ὅμως τὴν εὐκαιρίαν
νὰ τὸ ἐξετάσω ἐπὶ τῇ βάσει φωτογραφικοῦ ἀντιγράφου τοῦ ὅλου κώδικος, τὸ ὁποῖον
κέκτηται τὸ ἐν Βουδαπέστῃ Ἐθνικὸν Μουσεῖον. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ὀφείλω νὰ
ἐκφράσω καὶ ἐνταῦθα τὰς θερμοτάτας εὐχαριστίας μου πρὸς τὸν κ. B. Hóman, διευ-
θυντὴν τοῦ μουσείου, ὅστις τὰς μνημονευθείσας φωτογραφίας μὲ εὐγενῆ προθυμίαν
ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσίν μου.

[2] Mnemosyne 4 (1876) 378 - 382.

[3] Byzantinische Zetschrift 17 (1908) 165.

[4] D. Csánki, Arpád és az Arpádok, Bndapest 1906 σελ. 15.

[5] Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς παλαιογραφικοὺς ὅρους, ἴδε P. Maas, Griechische Paläo-
graphie ἐν Gercke - Norden, Einleitung I. (3. ἔκδοσις) 9. σ. 69 - 81, τὰ νέα πορίσματα
τοῦ ὁποίου ἐχρησιμοποίησα.

ῥυθμοῦ, ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα ὡς πρὸς τὸν ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν
τῆς ἐποχῆς τῆς γραφῆς τοῦ κώδικος, διότι ταῦτα τὰ κεφαιλαιώδη σχήματα
μεταχειρίζονται οἱ ἀντιγραφεῖς μόνον μετὰ τὸ ἔτος 1000. Ἐὰν προσθέσωμεν
ἀκόμη τὴν παρατήρησιν, ὅτι ὁ ἀντιγραφεὺς τοῦ P μεταχειρίζεται ἐναλλὰξ καὶ
τετράγωνα καὶ στρογγύλα πνεύματα, προκύπτει τὸ πιθανώτατον συμπέρασμα,
ὅτι ὁ κῶδιξ οὗτος ἔχει ἀντιγραφῆ κατὰ τὸν 11 ἢ 12 αἰῶνα. Ἀλλὰ διὰ νὰ
ὁρισθῇ ἀκριβέστερον ἡ ἐποχὴ τοῦ κώδικος, ἔχομεν καὶ ἄλλο, καὶ δὴ σπου-
δαιότερον, τεκμήριον. Ἐν τῇ τελευταίᾳ σελίδι αὐτοῦ (211^{β}) ἀπαντῶμεν τὸ
ἑξῆς σημείωμα: σίμερον τὸ πρῶφητϊκὸν πεπλήρωται λόγειον·
ἵδοῦ γὰρ πρὸσκυνοῦμεν εἶς τὸν τόπον οὗ ἔστισαν καὶ μετὰ τοῦτο
ὑπὸ τῆς ἰδίας χειρός: σίμερον τὸ πρωφητικὸν πεπλήρωται λόγειον
καὶ κατόπιν κατωτέρω: *ἔτους ͵ς χ ζ . N͡.* (ω̃ ω̃ ω̃)

Τὸ προφητικὸν τοῦτο λόγιον ὑπομιμνήσκει τὸν $7^{ον}$ στίχον τοῦ $131^{ου}$ ψαλ-
μοῦ κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα, ἔνθα ἀναγινώσκομεν: .... προσκυνήσω-
μεν εἰς τὸν τόπον, οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ[1]. Ἡ σημείωσις
τοῦ ἀγνώστου ἀναγνώστου, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἀναφέρεται εἰς τὴν ἅλωσιν
τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τῶν σταυροφόρων τῇ 15 Ἰουλίου 1099, ὅπως τοῦτο
διαβεβαιώνει καὶ ἡ ὑπογεγραμμένη χρονολογία ͵ςχζ΄ (= 1098/99)[2]. Τοιου-
τοτρόπως δύναται νὰ ὁρισθῇ ἀκριβῶς ὁ terminus ante quem ὁ κῶδιξ ἔχει
ἀντιγραφῆ, ἤτοι τὸ ἔτος 1099. Ἐὰν λάβωμεν ἀκόμη ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ ἀντι-
γραφεὺς ἐν ἑνὶ χωρίῳ τοῦ κειμένου (127_{23} ἔκδ. Βόννης) ἀντὶ Ῥωμά-
νους ἔχει γράψει Κομάνους, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι εἶχε γνωρίσει ἤδη
τοὺς Κομάνους, οἵτινες ἐγένοντο γνωστοὶ ἐν Βυζαντίῳ περὶ τὸ 1078.

Συγκεφαλαιοῦντες τὴν μαρτυρίαν ὅλων τῶν ἄνω τεκμηρίων δυνάμεθα νὰ
θεωρήσωμεν ὡς βέβαιον, ὅτι τὸ κείμενον τοῦ «De administrando imperio»
τὸ περισωθὲν ἐν τῷ κώδικι P ἀντεγράφη τὸν $11^{ον}$ αἰῶνα καὶ δή, κατὰ πᾶσαν
πιθανότητα, περὶ τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος τούτου.

Περὶ τῆς τύχης τοῦ κώδικος κατὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν μέχρι τοῦ
ἔτους 1361/62 οὐδεμίαν πληροφορίαν ἔχομεν. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀνέγνωσέ
τις μετ' ἰδιάζοντος ἐνδιαφέροντος τὰ περὶ τῆς ἱστορίας τῶν Σαρακηνῶν
κεφάλαια, ὅπως καταφαίνεται ἐκ σημειώσεων ἐν τῇ ᾤᾳ τοῦ χειρογράφου
εὑρισκομένων. Ἐκ τούτων λίαν περίεργος εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία ἀναφέρεται
εἰς τὸν ἐν τῇ σ. 93_{7} ἔκδ. Βόννης, εὑρισκόμενον ἀριθμόν: ͵ςρλ΄. Ἐν τῷ χει-
ρογράφῳ, ἀμέσως μετὰ τοῦτον τὸν ἀριθμόν, προσέθηκε μεταγενεστέρα χεὶρ

[1] Τὴν γνῶσιν ταύτης τῆς παραπομπῆς χρεωστῶ εἰς τὴν φιλικὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ κ.
K. Kállay, καθηγητοῦ τοῦ ἐν Debrecen πανεπιστημίου καὶ τοῦ κ. G. Buday, ὑφη-
γητοῦ τῆς ἐν Βουδαπέστῃ Θεολογικῆς Σχολῆς.

[2] Πρέπει νὰ σημειώσω, ὅτι ἐν τῷ χειρογράφῳ τὸ γράμμα X ἔχει παράξενον σχῆμα.
Ὁ κ. F. Dölger, ὑφηγητὴς τοῦ ἐν Μονάχῳ πανεπιστημίου, εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ
ἐξετάσῃ τὴν φωτογραφίαν καὶ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ἄνω ἀνάγνωσίν μου.

τὸ σημεῖον ·/·, παραπλεύρως δὲ ἐν τῇ ᾤᾳ τοῦ φύλλου (33^{α}), ἀπέναντι τοῦ σχετικοῦ χωρίου τοῦ κειμένου ἐπαναλαμβάνεται τὸ ἴδιον μὲ σημείωμα ἔχον ὡς ἑξῆς: νῦν δέ ἐστιν, ,ϛωο΄ Ν̃ ιε. ὡς εἶναι ἀπὸ τότε ἕως νῦν χρόνοι ψμ΄[1]. Ὁ ἄγνωστος λοιπὸν Βυζαντινὸς ἀναγνώστης ἐμελέτησε τὰ εἰς τοὺς Σαρακηνοὺς ἀφορῶντα κεφάλαια (14–22) ἐκ τοῦ κώδικος ἡμῶν ἐν ἔτει 1361/62, ἂν δὲ λάβωμεν ὑπ᾿ ὄψιν, ὅτι ἐν ἔτει 1360 ἐπέρασεν ὁ σουλτάνος Μουρὰτ ὁ Α΄ τὸν Ἑλλήσποντον, τότε πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ προχώρησις τῶν Τούρκων ἐχρησίμευσεν ὡς αἰτία, δι᾿ ἣν ὁ ἀναγνώστης ἐπεχείρησε νὰ μελετήσῃ ἐκ τοῦ χειρογράφου τοῦ Κωνταντίνου τὴν ἱστορίαν τῶν Σαρακηνῶν[2].

Τὴν περαιτέρω ἱστορίαν τοῦ χειρογράφου P διαφωτίζει ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς ἄλλο ἀντίγραφον, ὅπερ διεσώθη ἐν τῷ ὑπ᾿ ἀριθμὸν 126 Παλατίνῳ κώδικι τῷ εὑρισκομένῳ σήμερον ἐν τῇ Βατικανικῇ Βιβλιοθήκῃ (=**V**).

Ὁ χαρτῷος οὗτος κῶδιξ, συγκείμενος ἐκ φύλλων 371, περιέχει τὸ κείμενον τοῦ De administrando imperio ἐν τοῖς φ. 2^{α} – 127^{α}. Μετὰ τὰς τελευταίας λέξεις ἀκολουθεῖ ἀμέσως σημείωμα ἔχον ὡς ἑξῆς: δόξα τῷ θ̄ῷ τῷ λόγον καὶ γνῶσιν τοῖς ἀ̄νοίς δωρουμένῳ: ,αφθ: ἰοῦ ἔ^{η} ἐτελειώθη: καὶ κατωτέρω ὑπὸ τῆς ἰδίας χειρός: ,αφνδ΄. μαΐῳ ιϛ^{η}΄. ἐγὼ ἀντώνιος ὁ ἔπαρχος παῖς ὢν κατὰ τὸ ,αφθ^{ον}΄ ἔτος ἔγραψα τὸ ἄνωθεν βιβλίον:[3].

Ἐκ τούτων ἐμφαίνεται, ὅτι τὸ κείμενον τοῦ De administrando imperio ἀντεγράφη ὑπὸ Ἀντωνίου τοῦ Ἐπάρχου (1491 - 1571) ἐν ἔτει 1509 ἄγοντος τότε τὸ 18^{ον} ἔτος τῆς ἡλικίας του, ἀφοῦ τρία ἔτη πρότερον τῷ 1506 ἡτοίμασε ἀντίγραφον τῶν Εὐαγγελίων[4]. Τὸ ἐν V διασωθὲν ἀπόγραφον δεικνύει τὴν γνωστὴν γραφὴν αὐτοῦ, ἐξαιρουμένου ἑνὸς χωρίου τοῦ φ. 16^{β} (90_{1-6} ἔκδ. Βόννης), ἔνθα παρατηρεῖται ἡ γραφὴ ἄλλης χειρός.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ κειμένου, μεγίστην σπουδαιότητα ἔχει τὸ ζήτημα, ποία σχέσις ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο χειρογράφων, δηλαδὴ τοῦ P καὶ τοῦ V.

[1] Πρβλ. τὴν σημείωσιν τοῦ Banduri ἐν τῇ ἐκδ. τῆς Βόννης σ. 316.

[2] Εἶναι περίεργον, καὶ ἴσως ὄχι τυχαία σύμπτωσις, τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ τὸν ἴδιον περίπου χρόνον, ἐν ἔτει 1351/2, συνεγράφη ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ χρονικοῦ Γεωργίου τοῦ Μοναχοῦ ἡ ἀνώνυμος πραγματεία: Περὶ τῆς γενέσεως τοῦ δυσσεβοῦς Μωάμεθ, ἣν ἀντέγραψεν ὁ Σπ. Π. Λάμπρος. Πρβλ. Νέον Ἑλληνομνήμονα 15 (1921) 357 - 363.

[3] Πρβλ. H. Stevenson, Codices mss. Palatini graeci bibliothecae Vaticanae σ. 60. — Ἐγὼ ὁ ἴδιος ἐξήτασα τὸν κώδικα ἐν Ῥώμῃ τῷ 1926 καὶ κατόπιν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φωτογραφιῶν, ἃς κατέχει τὸ ἐν Βουδαπέστῃ Ἐθνικὸν Μουσεῖον.

[4] Vogel-Gardthausen, Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance, Leipzig 1909, σ. 35.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀκριβοῦς συγκρίσεως τῶν δύο κειμένων καταλήγομεν εἰς τὰ ἑξῆς συμπεράσματα.

Τὸ κείμενον τοῦ V ἐν σχέσει πρὸς τὸ τοῦ P δεικνύει πολλὰς παραλλαγάς. Ἐκτὸς τῶν ὀρθογραφικῶν διαφορῶν εἶναι ἄξια προσοχῆς τὰ ἑξῆς:[1]

α) Τὸ V ἀλλάσσει τὴν σειρὰν τῶν λέξεων, π. χ. 67_8 αἰώνιος καὶ ἀνώλεθρος P: ἀνώλεθρος καὶ αἰώνιος V — 79_{13-14} ἐξέρχωνται ἄρχοντες P: ἄρχοντες ἐξέρχονται V — 80_8 τούτων κλημάτων P: κλημάτων τούτων V — 83_{10} διὰ τοῦ ἀγγέλου ὁ θεὸς P: ὁ θεὸς διὰ τοῦ ἀγγέλου V — 85_{16} πῦρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατελθὼν P: πῦρ κατελθὸν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ V — 138_{18} νησίον ἐστὶν μικρὸν P: μικρόν ἐστι νησίον V — 207_{23} ἔστιν ὀχυρὸν πάνυ P: ὀχυρόν ἐστι πάνυ V.

β) Τὸ V παραλλάσσει τὴν ῥυθμικὴν μορφὴν π. χ.: 127_{11-12} διαπερασάντων ποτὲ τῶν ῥωμάνων· ποιήσαντες οὗτοι ἐνκρύμματα P: διαπεράσαντες ποτὲ οἱ ῥωμάνοι, ἐποίησαν οὗτοι ἔγκρυμα V — 171_1 παρὰ τῶν πατζινακιτῶν οὐκ ἐδέξαντο P: μετὰ τῶν πατζινακιτῶν οὐκ ἐποίησαν V — 214_4 ἔχει ἡ ἱστορία τάδε P: ἡ ἱστορία ὧδέ πως ἔχει V — 223_{24} τοῦ τελεῖν αὐτοὺς πάκτα P: ἵνα τελῶσι τὰ πάκτα V — 235_{11} κατὰ τὸν ἐπικρατήσαντα παλαιὸν τύπον P: κατὰ τὸν παλαιὸν τύπον ἐπεκράτησαν V.

γ) Τὸ V ἀλλάσσει ἐνίας λέξεις, ἐνῷ ἐνιαχοῦ διορθώνει, ἢ καὶ φθείρει τὰς γραφὰς τοῦ P, π. χ. 66_{11} τισι P: τινι V — 85_4 αἰῶνας P: αἰῶνα V — 90_{15} καταγομένου P: καταγόμενος V — 105_{12} τῆς P: τις V — 106_{14} θεοφάνιος P: ἐπιφάνιος V — 127_{20} διελθόντων P: διελθόντες V — 138_{22} ἐν δὲ τὸ αὐτὸ κάστρον P: ἐν δὲ τῷ αὐτῷ κάστρῳ V — 153_{10} ὀνομασθεῖσα P: ὀνομαζομένη V — 164_{20} τὴν τοιαύτην χῶραν P: τῆς τοιαύτης χώρας V — 168_4 ἔσχεν P: ἐποιεῖτο V — 171_5 πρὸ ῥηθέντες P: προειρημένοι V — 173_{20} ἀναδρομεῖν P: ἐκδρομῆν V — 181_{23} σπαταλοῦ P: ποταμοῦ V — 183_2 τιμῶν P: φρονῶν V — 200_{19} β^{α} (= βασιλεία) P: βασίλισσα V — 207_{13} ἀντισήκωσιν P: συνάντησιν V — 232_{20} ἔνζοδον P: ἔνδοξον V — 238_2 πλωίμου P: πολέμου V — 254_7 ἀνακγᾶσαι P: παρακαλέσαι V — 257_{18} γυκίαν P: γυναῖκα V — 269_8 κορνιοτὸς P: κονιορτὸς V — 270_{13} πραγματείας P: πράγματος V.

δ) Τὸ V συχνάκις παραλείπει λέξεις τινάς, καὶ δὴ ὁλοκλήρους φράσεις. Τὰ σχετικὰ παραδείγματα εὑρίσκονται ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Bekker, ἔνθα τὸ M = V, τὸ δὲ B = P (πρβλ. π. χ. 93_{9-10}, 98_{18-19}, 110_{10}, 113_{7-9}, 169_6, 175_4, 225_{3-4}, 236_{22} — 237_1, 261_{10-11}).

[1] Ἀναφέρω πανταχοῦ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Bekker (Bonnae 1840).

ε) Ἐνίοτε τὸ V παρέχει λέξεις, αἵτινες ἐλλείπουσιν ἐν τῷ P, π. χ. 76_{21} ἅπαντα εἰς τὴν γῆν ὀρθόπλωρα P: ἅπαντα *τὰ μονόξυλα τὰ* εἰς τὴν γῆν ὀρθόπλωρα V — 77_{11} καὶ δεύτερον P: καὶ *εἰς τὸν* δεύτερον V — 94_{17} ἀράβων ἀβουβάχαρ P: ἀράβων *ἀρχηγὸς* ἀβουβάχαρ V — 160_{11} βασιλέα ἡράκλειον P: βασιλέα *ῥωμάνων* ἡράκλειον V — 174_7 $\overline{\Delta}$ ὁ κρίσος P: *ποταμὸς* $\overline{\Delta}$ ὁ κρίσος V — 211_4 ὁ δὲ βαλὼν αὐτὸ εἰς κοντάριον· ἐπιδέδωκεν P: ὁ δὲ λαβὼν αὐτό, εἰς κοντάριον *περιέθηκε, καὶ* ἐπιδέδωκεν V — 268_7 ἐξήνεγκαν ἔξω τῆς πόλεως θάψαι P: ἐξήνεγκαν ἔξω τῆς πόλεως *αὐτὴν* ταφῆναι V.

ζ) Οὐσιώδη διόρθωσιν παρέχει τὸ V, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν τύπον τοῦ ὀνόματος τοῦ «βοεβόδου» τῶν Τούρκων (= Οὔγγρων): 170_4 σαλμούτζης PV — 170_6 σαλμούτζης P: ὁ ἀλμούτζης V — 170_{11} σαλμούτζη P: ἀλμούτζη V.[1].

Ἐὰν παρατηρήσωμεν τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν τῶν μνημονευθεισῶν παραλλαγῶν δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν, ὅτι τὸ V ἔχει καὶ ἀνεξαρτήτους ἀπὸ τοῦ P παραλλαγάς. Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο προϋποθέτει ἀπαραιτήτως ὅτι τὸ V ἐχρησιμοποίησε ἄλλο χειρόγραφον καὶ οὐχὶ τὸ P;

Προκειμένου περὶ τοῦ ὀνόματος Ἀλμούτζης ἕκαστος φιλόλογος ἀμέσως θὰ ἀνεγνώριζεν, ὅτι ἡ φράσις ἐκεῖνος Σαλμούτζης δὲν εἶναι ὀρθή, διότι λείπει τὸ ὁ. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ ἀντιγραφεὺς τοῦ V, ὁ νέος Ἀντώνιος ὁ Ἔπαρχος, ἀνεγνώρισε τὸ σφάλμα τοῦ P, ἐν τῷ ὁποίῳ καὶ τὸ λεγόμενος σαλμούτζης παρουσιάζει τὸ διττὸν σίγμα. Αἱ δὲ ἀνωτέρω ὑπὸ ε) σημειούμεναι προσθῆκαι τοῦ V εἶναι ὅλαι τοιούτου χαρακτῆρος, ὥστε δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσιν ὡς διορθώσεις.

Ὅπως εἶναι γνωστόν, οἱ ἐργάται τῆς ἀναγεννήσεως τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, οἱ οὐμανισταί, ἦσαν οὐχὶ μόνον ἀντιγραφεῖς ἀλλὰ καὶ διορθωταὶ τῶν χειρογράφων. Τοιοῦτος ἦτο, κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν, καὶ ὁ νέος Ἀντώνιος ὁ Ἔπαρχος. Αὕτη ἡ εἰκασία ἐνισχύεται διὰ τῆς ἀκριβεστέρας ἐξετάσεως τῆς πρὸς τὸ P σχέσεως τοῦ V.

Σπουδαῖα τεκμήρια τῆς ὑπὸ τοῦ V γνώσεως καὶ ἀμέσου χρησιμοποιήσεως τοῦ P εἶναι τὰ ἑξῆς:

α) Τὰ παρασελίδια σημειώματα, καὶ δὴ καὶ τὸ εἰς τὸ ἔτος 1361/62 ἀναφερόμενον καὶ ἀνωτέρω μνημονευθέν, ἅπερ εἶχον γραφῆ ἐν τῇ ᾤᾳ τοῦ P, παραληφθέντα ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφέως τοῦ V εἰσήχθησαν εἰς τὸ κείμενον αὐτοῦ, ἔνθα ἐπανευρίσκονται ὡς ἀνήκοντα εἰς αὐτό.

β) Ἐν τῷ V ἀπαντῶμεν ἀναρίθμητα λάθη γραφῆς, τὰ ὁποῖα δύνανται

[1] Πρβλ. περὶ τοῦ ὀνόματος τούτου τὸ ἄρθρον μου τὸ Οὑγγριστὶ δημοσιευθὲν ἐν τῷ Magyar Nyelv 22 (1926) 82-84 καὶ τὴν σημείωσιν τοῦ R. Vári ἐν τῇ Byzantinische Zeitschrift 26 (1926) 203.

νὰ ἐξηγηθῶσιν ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων καὶ παραξένων σχημάτων γραμμάτων τινῶν τοῦ P, δῆλα δὴ ἐκ παλαιογραφικῶν λόγων. Ἐν ταῖς ἑξῆς λέξεσιν π. χ. ὁ ἀντιγραφεὺς τοῦ V ἐσφαλμένως ἔχει ἀναγνώσει γράμματά τινα ἢ συνδέσεις γραμμάτων τινῶν ἐν τῷ P, ἅπερ τῷ ὄντι ὁμοιάζουσιν πρὸς τὰ ἐν τῷ V εὑρισκόμενα: 89_{14} περιγίνεσθαι P: περιήνεσθαι V — 128_{18} χρωβάτοι P: χρωμάτοι V — 146_5 βράτζα P: βράτζω V — 166_5 ἔνθεν P: ὅθεν V — 181_2 χαράκουλ P: χωράκουλ V — 186_{12} ἔγγραφον P: ἄγγραφον V — 193_2 ἀπασικίου P: ἀπαισικίου V — 230_{11} προβληθέντας P: προκληθέντας V — 265_{13} ἔσπευσεν P: ἔπεσεν V — 265_{18} λεληθότι P: λεμθότι V. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐν τῷ P γράμματά τινα εἶναι ἀμαυρά, τὰ ὁποῖα συνεπείᾳ τούτου ὁ ἀντιγραφεὺς τοῦ V παρέλειψεν, π. χ. 87_{11} προσετρίψατο P: προετρέψατο V — 89_{17} ἀπεργάζεσθαι P: ἀπεργάζεται V — 91_7 συναναστρεφόμενος P: συνανατρεφόμενος V — 110_{20} μεταπεμφθεὶς P: μεταπεμφεὶς V.

Ἐπίσης καταφανὲς εἶναι, ὅτι ἐν δυσὶ περιπτώσεσιν ὁ ἀντιγραφεὺς ἐπανέλαβε ἓν μέρος τοῦ κειμένου (226_{21} καὶ τὸν — 226_{23} Μεσοποταμίας καὶ 242_{20} πρωτοσπαθαρίου — 242_{21} ταξιδεύειν) μόνον διότι αἱ πρῶται λέξεις τῶν ἐπαναλήψεων πίπτουσιν ἐν τῷ P εἰς τὴν αὐτὴν κατακόρυφον γραμμήν.

γ) Τέλος πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονός, ὅτι αἱ οὐσιώδεις φθοραὶ τοῦ P ἐπαναλαμβάνονται καὶ ἐν τῷ V. Τοιαῦται κοιναὶ φθοραὶ τῶν δύο χειρογράφων εἶναι π. χ. αἱ ἑξῆς· 67_4 σκοπὴν] σκέπων PV — 69_{24} διαβάσωσιν PV — 78_{20} καιρὸς] ταρὸς PV — 122_{21} ῥιβαντὸν PV — 165_8 χαροβόη] χαβόη PV — 198_{10} νενίκηκέται PV — 229_{16} κιβυρρωτῶν PV.

Κοινὸν εἶναι ἐν τῷ P καὶ V καὶ τὸ χάσμα ἐν σελ. 118_7. Ἐπίσης τὰς ἰδίας ἐσφαλμένας παραλλαγὰς παρέχουσι τὰ δύο χειρόγραφα ἐν τῷ εἰς τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ Χαζαρικοῦ κάστρου Σάρκελ ἀναφερομένῳ μέρει, ἔνθα δυνάμεθα νὰ διορθώσωμεν τὸ κείμενον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀντιστοίχου κεφαλαίου τοῦ ἔργου τοῦ λεγομένου Theophanes continuatus. Ἐνταῦθα παρατηροῦνται τὰ ἑξῆς κοινὰ σφάλματα: 177_{20} τὰ PV, ἐν Theoph. cont. 123_1 ἀναγινώσκονται τ´ (= τριακόσιοι) — 178_2 ὁ καὶ PV: Theoph. cont. 122_{19} καὶ ὁ. Λοιπὸν αἱ ἀρχαῖαι φθοραὶ τοῦ κειμένου ὑπάρχουσι καὶ ἐν τῷ P καὶ ἐν τῷ V.

Συγκεφαλαιοῦντες τὰ ἄνω ἐκτεθέντα δυνάμεθα νὰ ἀποφανθῶμεν ἀδιστάκτως, ὅτι τὸ V εἶναι ἄμεσον ἀπόγραφον τοῦ P. Ἐὰν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι Ἀντώνιος ὁ Ἔπαρχος, ὁ ἀντιγραφεὺς τοῦ V, διέμεινε μέχρι τοῦ ἔτους 1520 ἐν τῇ νήσῳ τῆς Κερκύρας, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τὸ P εὑρίσκετο ἐν ἔτει 1509 ἐν Κερκύρᾳ.

Ὡς εἶναι γνωστόν, ὁ Παρισιακὸς κῶδιξ ἀπεστάλη ἐν ἔτει 1599 εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῶν Γάλλων Βασιλέων ἐκ τῆς συλλογῆς τῆς Αἰκατερίνης Medici (+ 1589), πρότερον δὲ ἦτο ἐν τῇ κατοχῇ τοῦ Πέτρου Strozzi καὶ ἀκόμη πρότερον τοῦ καρδιναλίου Νικολάου Ridolfi (+ 1550)[1]. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι ἐξηκριβωμένον ἀφ᾽ ἑνός, ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ Ἀντωνίου Ἐπάρχου εἶχε μεγάλην σχέσιν μὲ τὸν συγγενῆ αὐτοῦ, Ἰανὸν τὸν Λάσκαριν (1442 - 1535), ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ὅτι πολλὰ τῶν χειρογράφων τοῦ καρδιναλίου Ridolfi ἀνῆκον πρότερον εἰς τὴν συλλογὴν Ἰανοῦ τοῦ Λασκάρεως, φαίνεται πιθανόν, ὅτι ἀπ᾽ ἐκείνου ἔλαβεν Ἀντώνιος ὁ Ἔπαρχος τὸ χειρόγραφον P διὰ νὰ ἀντιγράψῃ αὐτό. Τοῦτο ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ διισχυρισθῶμεν μὲ βεβαιότητα, διότι ἐν τοῖς καταλόγοις τῶν βιβλίων Ἰανοῦ τοῦ Λασκάρεως, ἐφ᾽ ὅσον γνωρίζω, τὸ P δὲν μνημονεύεται.

Ἀλλὰ πρὶν καταταχθῇ τὸ P εἰς τὴν Παρισιακὴν Βιβλιοθήκην, ἡτοιμάσθη ἐξ αὐτοῦ ἀκόμη ἓν ἄλλο ἀπόγραφον, ὅπερ διεσώθη ἐν τῷ ὑπ᾽ ἀριθμὸν 179 (III F 1) Ἑλληνικῷ κώδικι τῆς ἐν Modena Βιβλιοθήκης Estense (= **M**). Ἐν τοῖς φ. 2^{α} - 6^{β} τοῦ κώδικος τούτου εὑρίσκεται τὸ κείμενον τῶν κεφαλαίων 15 - 21 (ἔκδ. Bekker 92_9 - 102_5) τοῦ «De administrando imperio», τὸ ὁποῖον ἔχει ἀντιγράψει ἐκ τοῦ P Ἀνδρέας ὁ Δαρμάριος[2] ὅπως μαρτυρεῖ ἡ σύγκρισις τῶν χειρογράφων. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι γνωστόν, ὅτι ὁ περίφημος οὗτος ἀντιγραφεὺς εἰργάζετο περίπου μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1560 – 1586[3], εἶναι προφανές, ὅτι ὁ ἴδιος μετεχειρίζετο τὸ P, ὅτε τοῦτο ἦτο ἀκόμη ἐν τῇ κατοχῇ τῆς Αἰκατερίνης Medici, δῆλα δὴ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1560 - 1589.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 16ου αἰῶνος ἡτοιμάσθη, ἐκτὸς τοῦ V, καὶ ἄλλο ἀντίγραφον, τὸ ὁποῖον διεσώθη ἐν τῷ ὑπ᾽ ἀριθμὸν 2967 Ἑλληνικῷ κώδικι τῆς ἐν Παρισίοις ἐθνικῆς βιβλιοθήκης (= **F**)[4].

Τὸ χειρόγραφον τοῦτο συγκείμενον ἐκ φύλλων 241 περιέχει μεταξὺ ἄλλων συγγραφῶν καὶ τὸ De administrando imperio εὑρισκόμενον ἐν τοῖς φύλ. 1^{α} - 80^{β}. Τὸ κείμενον ἀντεγράφη ὑπὸ δύο χειρῶν, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη ἔγραψε τὰς σ. 1^{α} - 16^{β}, ἡ δὲ δευτέρα τὰς σ. 17^{α} - 80^{β}. Ἡ σύγκρισις τῆς

[1] Ἐν τῷ παλαιῷ καταλόγῳ τῶν χειρογράφων τοῦ Ridolfi ἀναγινώσκεται ἡ πρώτη περιγραφὴ τοῦ κώδικος ἔχουσα ὧδε· «Num. 21. Constantini Romanorum Imperatoris ad Romanum filium descriptio gentium et locorum, ac varia historia ad rectam administrationem tendens» (Montfaucon, Bibliotheca bibliothecarum II. 777).

[2] V. Puntoni, Indice dei codici greci della biblioteca Estense di Modena, Studi Italiani di filologia classica 4 (1896) 495.—Ἐγὼ ὁ ἴδιος ἐξήτασα τὰς φωτογραφίας τῶν μνημονευθέντων φύλλων, ἃς ἔχω ἐν τῇ κατοχῇ μου.

[3] Vogel-Gardthausen, Ἔνθ. ἀν. σ. 16 - 27.

[4] H. Omont, Inventaire sommaire III. 76.—Τοῦτον τὸν κώδικα, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται παρὰ τῷ Vári ἐν τῇ μνημονευθείσῃ ἀνακοινώσει του (σ. 711) καὶ παρὰ τῷ Bury ἐν τῇ ἐκδόσει του (σ. VI) ἐσφαλμένως ὑπ᾽ἀριθμὸν 2957, ἐμελέτησα τῇ βοηθείᾳ φωτογραφιῶν, ἃς κατέχω.

γραφῆς τοῦ δευτέρου μέρους πρὸς τὴν τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Δαμασκηνοῦ[1] ἀποδεικνύει, ὅτι ἀντεγράφη ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ τούτου Κρητὸς ἀντιγραφέως.

Στηριζόμενοι εἰς τὴν γνωστὴν ἤδη σχέσιν τοῦ P πρὸς τὸ V δὲν εἶναι δύσκολον νὰ διασαφηνίσωμεν ποῖον κείμενον ἀντέγραψε Μιχαὴλ ὁ Δαμασκηνός. Ἡ σύγκρισις δῆλα δὴ τῶν παραλλαγῶν τοῦ P καὶ V πρὸς τὰς τοῦ F ἀναμφισβητήτως ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ F εἶναι ἄμεσον ἀπόγραφον τοῦ V[2]. Δυνάμεθα μάλιστα νὰ ὁρίσωμεν καὶ τὸν χρόνον, καθ᾽ ὃν ἐγράφη τὸ F.

Εἶναι γνωστόν, ὅτι τὰ ἄλλα, καὶ δὴ χρονολογημένα χειρόγραφα Μιχαὴλ τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἀντεγράφησαν ἐν ταῖς Ἰταλικαῖς πόλεσι μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1515 - 1525[3]. Ὁ κῶδιξ F, ὁ ὁποῖος περιῆλθεν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῶν Γάλλων βασιλέων ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ Fontainebleau, μνημονεύεται ἤδη ὄχι μόνον ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Βεργηκίου καὶ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιόκαππα μεταξὺ 1549 - 1552 συνταχθέντι καταλόγῳ[4], ἀλλὰ καὶ ἐν ἐκείνῳ, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει τὰ ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου Fondulo ἐν ἔτει 1529 εἰς Fontainebleau σταλέντα χειρόγραφα[5].

Ἐπειδὴ δὲ εἶναι ἐξηκριβωμένον, ὅτι Ἀντώνιος ὁ Ἔπαρχος ἦλθε διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐν ἔτει 1520 διὰ ν᾽ ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐν Μεδιολάνῳ σχολείου καὶ ἑπομένως τὸ χειρόγραφον αὐτοῦ μόνον ἐπὶ ταύτῃ τῇ εὐκαιρίᾳ ἠδύνατο νὰ μετενεχθῇ ἀπὸ τῆς Κερκύρας εἰς τὴν Ἰταλίαν, διὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τὸ F ἀντεγράφη ἐκ τοῦ V μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1520 - 1529.

Ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ χειρόγραφον V δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν ἐν τοῖς κυριωτέροις τὴν περαιτέρω ἱστορίαν αὐτοῦ. Ὅπως καταφαίνεται ἐκ σημειώματος τοῦ ὑπ᾽ ἀρ. 1916 Παλατίνου Λατινικοῦ κώδικος[6], τὸ ἀντί-

[1] Ἴδε Ἐγχειρίδιον Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς παλαιογραφίας ὑπὸ Ἐ. Θόμψωνος κατὰ μετάφρασιν Σπ. Π. Λάμπρου, ἐν Ἀθήναις 1903. σ. 297 πανομοιότυπον 57. καὶ H. Omont, Fac-Similés de manuscrits grecs des XV et XVI siècles, Paris 1887. πανομοιότυπον 36.

[2] Ὁ Cobet, Ἔνθ. ἀν. καὶ ὁ R. Vári ἐν τῇ ἀνακοινώσει του (σ. 711) καὶ ἐν τῇ ἄνω μνημονευθείσῃ χειρογράφῳ εἰσαγωγῇ του (φ. 8) ἐφρόνουν ὅτι τὸ F ἐντεγράφη ἐκ τοῦ P.

[3] Vogel-Gardthausen σ. 310 - 311.—Τὸ ἔργον τοῦ Κωνσταντίνου ἐνταῦθα δὲν μνημονεύεται μεταξὺ τῶν ἀντιγράφων Μιχαὴλ τοῦ Δαμασκηνοῦ καταφανῶς, διότι τὴν ἀρχήν του ἔγραψεν ἄλλη χείρ.

[4] H. Omont, Catalogues des manuscrits grecs de Fontainebleau sous François I et Henri II, Paris 1889 σ. 113: «... Κωνσταντίνου βασιλέως νουθεσίαι πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν αὐτοῦ Ῥωμανὸν τὸν Πορφυρογέννητον, ὅπως δεῖ γινώσκειν παντὸς ἔθνους φύσεις τε καὶ ἤθη καὶ ἰδιώματα, καὶ τόπων καὶ χωρῶν αὐτῶν, καὶ ποῖον ἐξ αὐτῶν δύναται ὠφελῆσαι Ῥωμαίοις καὶ ποῖον οὔχι ....».

[5] H. Omont, Ἔνθ. ἀν. σ. 372. ἀρ. 25.: «Κωνσταντίνου βασιλέως πρὸς υἱὸν Ῥωμανόν».

[6] Stevenson, Ἔνθ. ἀν. σ. 302.

γραφον Ἀντωνίου τοῦ Ἐπάρχου περιῆλθεν ὕστερον εἰς τὴν κατοχὴν Ἰωάννου τοῦ Ἐγνατίου (1473 - 1553). Παράδοξον εἶναι, ὅτι ἐν τῷ φ. 127^{β} τοῦ κώδικος — ὅπως εἴδομεν — ἀναγινώσκεται καὶ δευτέρα σημείωσις Ἀντωνίου τοῦ Ἐπάρχου, ἡ ὁποία χρονολογεῖται ἀπὸ 16 Μαΐου 1554, δῆλα δὴ ἐγράφη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ κατόχου. Τοῦτο τὸ γεγονὸς δύναται νὰ ἐξηγηθῇ μόνον ὡς ἑξῆς· Ἀντώνιος δηλ. ὁ Ἔπαρχος ἐν τοῖς καταλοίποις τοῦ φίλου αὐτοῦ ηὗρε τὸν κώδικα καὶ φυλλολογήσας καὶ ἀναγνωρίσας τὸ ἑαυτοῦ ἔργον ἐσημείωσε τοῦτο τὸ γεγονὸς ἐν τῇ ᾤᾳ τοῦ μνημονευθέντος φύλλου. Κατόπιν ὁ κῶδιξ, πιθανῶς διὰ τῆς συλλογῆς τοῦ Fugger, περιῆλθεν εἰς τὴν ἐν Heidelberg Παλατίνην Βιβλιοθήκην, ἔνθα μνημονεύεται ἤδη τῷ 1584[1].

Τὰ χειρόγραφα τῆς Παλατίνης συλλογῆς, ὡς γνωστόν, μετηνέχθησαν τῷ 1623 εἰς τὴν Ῥώμην καὶ ἐκεῖ φυλάττεται ὁ κῶδιξ καὶ σήμερον.

Πρὶν ὅμως μετενεχθῇ τὸ ἀπόγραφον Ἀντωνίου τοῦ Ἐπάρχου εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐν ἔτει 1607 ἀνεκάλυψεν αὐτὸ ἐν τῇ Παλατίνῃ Βιβλιοθήκῃ Ἰωάννης ὁ Meursius, ὁ ὁποῖος τῷ 1611 ἐδημοσίευσε τὴν πρώτην ἔκδοσιν τοῦ ἔργου ὑπὸ τὴν παρ᾽ αὐτοῦ δοθεῖσαν ἐπιγραφήν: De administrando imperio (= **Me**)[2]. Ὅτι ὁ ἐκδότης ἐχρησιμοποίησε τῷ ὄντι τὸ V, φαίνεται ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς του, ἔνθα, μεταξὺ ἄλλων, γράφει καὶ τὰ ἑξῆς· «Scias autem unde habeam. Descripsi ante quatuor amplius annos ex Codice qui est in Bibliotheca Palatina et Ioannis Baptistae Egnatii olim fuisse perhibetur» (πρβλ. τὴν ἔκδ. Βόννης σ. 8).

Ἡ ἔκδοσις τοῦ περιφήμου Ὀλλανδοῦ φιλολόγου δὶς ἀνετυπώθη ἀκόμη: ἓξ ἔτη μετὰ τὴν πρώτην ἔκδοσιν ὑπὸ τοῦ ἰδίου[3] καὶ ὕστερον καὶ ἐν τῇ συλλογῇ τῶν ἔργων του[4]. Ἐφ᾽ ὅσον γνωρίζω, τὸ κείμενον τοῦ V ἐχρησιμοποίησε μέχρι τοῦδε μοναδικῶς ὁ Meursius.

[1] Ἐν τῷ ὑπὸ Fr. Sylburg περὶ τὸ 1584 συνταχθέντι καταλόγῳ εὑρίσκομεν τὴν ἑξῆς περιγραφὴν τοῦ κώδικος. «126. Constantini Imper. ad Romanum filium suum liber de Notitia utriusque Imperii orientalis sc. & occidentalis in quo & de rebus Turcicis, aliisque nationibus hodiernis ...». Περαιτέρω ἕπεται ἡ περιγραφὴ τῶν ἄλλων συγγραφῶν τῶν ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι εὑρεθεισῶν. (Catalogus ... Francofurti ad M. 1701. σ. 40).

[2] Constantini imperatoris Porphyrogeniti De administrando imperio ad Romanum f. Liber nunquam antehac editus. Ioannes Meursius primus vulgavit, latinam interpretationem ac notas adjecit. Lugduni Batavorum, ex officina typographica Ioannis Balduini, impensis vero Ludovici Elzeviri 1611.

[3] Constantini Porphyrogennetae imperatoris Opera in quibus Tactica nunc primum prodeunt. Ioannes Meursius collegit, coniunxit, edidit. Lugduni Batavorum, ex officina Elzeviriana 1617.—Ἐγὼ ὁ ἴδιος μετεχειρίσθην τὴν ἔκδοσιν ταύτην, διότι ἡ πρώτη δὲν ὑπάρχει ἐν ταῖς ἐν Βουδαπέστῃ δημοσίαις βιβλιοθήκαις. Γνωρίζω ὅμως καὶ τὴν πρώτην ἔκδοσιν ἐκ τοῦ ἐν τῇ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ εὑρισκομένου ἀντιτύπου (ἀρ. Ε. Φ. 1735^{α}).

[4] Ioannis Meursii Opera ex recensione Ioannis Lami VI. Florentiae 1745, σ. 933 - 1207.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν παλαιὸν κώδικα P, τὸ κείμενον τούτου ἐχρησιμοποίησε τὸ πρῶτον ὁ Banduri, ὁ ὁποῖος ἐν ἔτει 1711 ἐξέδωκε τὸ ἔργον (= **Ba**)[1]. Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ του ἀναγινώσκομεν, μεταξὺ ἄλλων, τὰ ἑξῆς· «Imprimis textum Graecum contuli cum Codice MS. membranaceo Bibliothecae Regiae, optimae notae num. 2661, quem annis ab hinc circiter quingentis scriptum fuisse aiunt. innumerabiles mendas, quibus Meursiana editio undique scatebat, sustulimus; loca corrupta ac mutila quae plurima erant in textu Graeco edito ex eodem MS. Regio sarcivimus». (Πρβλ. τὴν ἔκδ. Βόννης σ. 10). Ἐκ τούτου καταφαίνεται, ὅτι ὁ Banduri παρέβαλε τὸ κείμενον τοῦ Meursius πρὸς τὸ χειρόγραφον V, τὸ ὁποῖον πραγματικῶς εἶχε πρότερον τὸν ἀριθμὸν 2661[2]. Τὸ κείμενον τῆς ἐκδόσεως τοῦ Banduri ἐδημοσιεύθη καὶ ἐν τῇ Βενετικῇ συλλογῇ τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν (1729) καὶ ἐν τῷ 113 τόμῳ τῆς Patrologia Graeca τοῦ Migne (1864).

Ἀκόμη μία ἔκδοσις τοῦ κειμένου ἐγένετο κατὰ τὰ μέσα περίπου τοῦ $19^{ου}$ αἰῶνος· ἐν ἔτει δηλ. 1840 ὁ I. Bekker ἀνετύπωσε ἐν τῷ Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae τὸ κείμενον τοῦ Banduri χωρὶς νὰ χρησιμοποιήσῃ νέον χειρόγραφον ὑλικὸν (= **Be**), παρέβαλε μόνον τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ba πρὸς τὴν τοῦ Me, ἐσημείωσε τὰς παραλλαγὰς τοῦ Me καὶ ἐνιαχοῦ παρέθηκε καὶ τὰς ἑαυτοῦ διορθώσεις[3].

Αἱ πλεῖσται ἄλλαι ἐκδόσεις τοῦ ἔργου, ἐν αἷς περιέχονται κεφάλαιά τινα μόνον αὐτοῦ, οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχουσιν ἀπὸ ἀπόψεως τῆς χειρογράφου παραδόσεως, διότι σχεδὸν ὅλαι ἀνετύπωσαν τὸ κείμενον τοῦ Bekker[4]. Ἐξαίρεσιν

[1] Imperium Orientale sive Antiquitates Constantinopolitanae in quatuor partes distributae. Opera et studio Domni Anselmi Banduri, Parisiis 1711. I. 53 - 157, II. 32 - 138.

[2] Τὴν σχέσιν τῶν ἐκδόσεων τοῦ Meursius καὶ τοῦ Banduri πρὸς τὰ χειρόγραφα διεσαφήνισεν ἤδη ὁ Pecz ἐν τῷ ἀνωτέρω μνημονευθέντι ἄρθρῳ του.

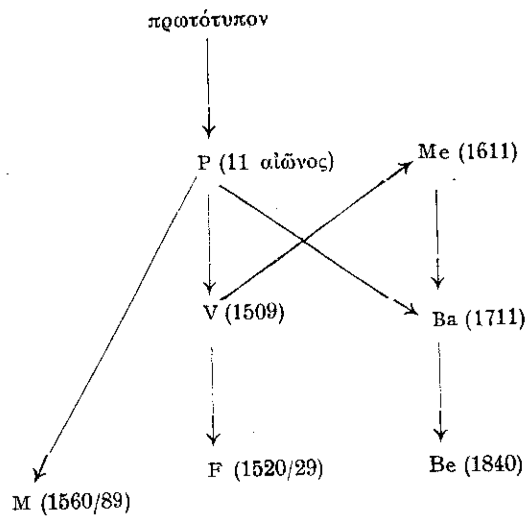
[3] Ἡ σημείωσις τοῦ G. Soyter (Byzantinische Geschichtschreiber und Chronisten. Heidelberg 1929 σ. 11) εἶναι ἀνακριβής, διότι ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Bekker τὸ B ἀνταποκρίνεται τῷ ἡμετέρῳ P καὶ Ba, τὸ P τῷ ἡμετέρῳ V, τὸ δὲ M τῷ ἡμετέρῳ Me; πρβλ. Byzantinische Zeitschrift 29 (1929/30). 287. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν σχέσιν τοῦ Bekker πρὸς τὸ Ba καὶ Me, ἐσφαλμένως ἔγραψα ἐκεῖ, ὅτι ὁ Bekker ἐγνώρισε τὴν ἔκδοσιν τοῦ Me μόνον διὰ τῶν σημειώσεων τοῦ Ba. Ἐκ τῆς ἀκριβεστέρας συγκρίσεως κατέστη φανερὰ καὶ ἀπαραγνώριστος ἡ ἄμεσος χρησιμοποίησις τῆς ἐκδόσεως τοῦ Me ὑπὸ τοῦ Bekker.

[4] Τοιαῦτα εἶναι A magyar honfoglalás kutfői. Szerkesztette Pauler Gyula és Szilágyi Sándor, Budapest 1900 σ. 110 - 136, Enchiridion Fontium Historiae Hungarorum. Angyal Dávid és Mika Sándor közreműködésével szerkesztette Marczali Henrik, Budapest 1902 σ. 27 - 55, ἔνθα εὑρίσκονται τὰ εἰς τοὺς Οὔγγρους ἀφορῶντα κεφάλαια; Documenta historiae Croaticae periodum antiquam illustrantia, collegit, digessit, explicuit Fr. Rački (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium VII) Zagrabiae 1877 σ. 264 - 419, τὸ ὁποῖον περιλαμβά-

ἀποτελοῦσι μόνον ὁ C o b e t, ὁ ὁποῖος ἐδημοσίευσε μικρὸν δεῖγμα ἐκ τοῦ P [1] καὶ ὁ E. J a k u b o v i c h, ὅστις χωρία τινὰ ἐκ τῶν οὐγγρικῶν κεφαλαίων ἐξέδωκεν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ P [2].

Παρατηρητέον ἀκόμη, ὅτι τὸ κείμενον τῶν φύλ. $111^α$, $112^β$, $113^α$ καὶ $115^β$ ἐξεδόθη ἐν φωτοτυπικῇ ἐκδόσει ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ D. C s á n k i συνταχθέντι ἔργῳ περὶ τῶν Ἀρπάδων [3], ἔνθα ὁ R. V á r i παρέθηκε καὶ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν σχετικῶν φύλλων.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν ἡμῶν ἐπὶ τῆς χειρογράφου παραδόσεως τοῦ De administrando imperio καὶ ἐπὶ τῆς σχέσεως τῶν χειρογράφων πρὸς τὰς ἐκδόσεις συνοψίζονται ἐν τῷ ἑξῆς στέμματι.

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία, ὅτι ὡς κοινὴ πηγὴ ὅλης τῆς χειρογράφου καὶ τετυπωμένης παραδόσεως τοῦ κειμένου τοῦ «De administrando imperio», ἐφ' ὅσον σήμερον γνωρίζομεν, πρέπει νὰ θεωρῆται τὸ παλαιὸν Βυζαντινὸν ἀντίγραφον P. Τὰ χειρόγραφα F καὶ M ὄντα ἀπόγραφα διασωθέντων ἡμῖν ἄλλων χειρογράφων οὐδεμίαν ἰδιαιτέραν σημασίαν ἔχουσιν. Τὸ V, ἂν καὶ εἶναι ἀντίγραφον τοῦ P, πρέπει νὰ χρησιμοποιηθῇ, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι τὸ P παρουσιάζει ἐνίοτε χάσματα καὶ φθορὰς — ἡ γραφὴ ἐγένετο ἐνιαχοῦ ἀμαυρά, αἱ δὲ ᾤαι εἶναι ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἀποκεκομμέναι —, ἀφ' ἑτέρου δέ, διότι Ἀντώνιος ὁ Ἔπαρχος ἦτο οὐχὶ μόνον ἀντιγραφεὺς ἀλλὰ καὶ διορθωτὴς καὶ κατ' ἀκολουθίαν αἱ διορθώσεις, τὰς ὁποίας τὸ V ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ P παρέχει, πρέπει νὰ τύχωσι τῆς δεούσης προσοχῆς.

Συγκρίνοντες νῦν τὸ κείμενον τοῦ P πρὸς τὸ τῶν ἐκδόσεων λέγομεν ὅτι ὁ Banduri, ὅστις μόνος μέχρι τοῦδε ἐχρησιμοποίησεν αὐτό, πολλάκις παρέλιπεν οὐσιώδεις παραλλαγάς του.

α) Ἐν τῇ ἐκδόσει λείπουσι λέξεις τινὲς τοῦ πρωτοτύπου κειμένου· π. χ. 71_2 *τῶν* Β ο υ λ γ ά ρ ω ν — 75_6 *τὸν* π ο τ α μ ὸ ν — 78_6 ἐ ά σ ε ι ν *αὐτοὺς* — 81_2 *τῆς* χ α ζ α ρ ί α ς — 82_{19} α ὐ τ ῆ ς *τῆς* — 83_8 μ ε γ ά λ ο υ *βασιλέως* — 84_{15} α ὐ τ ὸ *ἀπὸ τοῦ* — 88_{22} *καὶ* ἁ γ ί ο υ — 92_{13} *τοῦ* τ ά φ ο υ — 97_9 *τῆς* σ υ ρ ί α ς — 99_{11} δ ι ε π έ ρ α σ ε ν *αὐτὸν* — 101_{11} *πᾶσαν* τὴν ἐ ξ ο υ σ ί α ν — 122_5 α ὐ τ ο ῦ *κάστρου* — 147_{21} τ ὰ *τῆς* — 155_6 ο ἱ *αὐτοὶ* τ ρ ε ῖ ς — 165_{16} *τῆς* γ ε ν ε ὰ ς — 166_{13} ἀ λ α ν ί α ς *ὁδὸν* — 166_{16} *τὸ* ἥ μ ι σ ο ι — 167_{16} *καὶ* κ ά γ κ α ρ — 169_{19} π ρ ὸ ς α ὐ τ ὸ ν *αὐτὸν* μ ε τ ε π έ μ ψ α τ ο — $194_{5,10}$ κ α ὶ ὁ *ā (=πρῶτος)* ἀ δ ε λ φ ὸ ς — 231_{18} *τοῦ* φ ι λ ο χ ρ ί σ τ ο υ — 232_4 *πάλιν* τ ὸ — 236_{20} ὁ *α^θ' (=πρωτοσπαθάριος)* Ἰ ω ά ν ν η ς — 250_{19} ἐ λ θ ε ῖ ν *αὐτοὺς* — 255_3 κ ρ α υ γ ὴ *ἐν τῷ τοῦ φαρνάκου στρατῷ* ἐ ν δ ὲ — 260_{11} ἀ τ ρ ά κ τ ο υ *αὐτῆς*.

β) Ἐν τῷ χειρογράφῳ ἀπαντῶμεν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ δημοτικωτέρους τύπους ἢ ἐν τῇ ἐκδόσει, π. χ. 72_2 π έ π ε ρ ι ν — 82_{14} β α σ ι λ έ α ν — 88_2 et passim κ ῦ ρ η ς — 117_4 ῥ ί ν α ν — 117_{23} θ υ γ α τ έ ρ α ν — 171_{19} ἦ λ θ α ν — $181_{20,23}$ ν η σ ὴ ν — 246_{16} ε ἴ χ α μ ε ν — 260_2 ν ύ κ τ α ν.

γ) Αἱ ἐκδόσεις παρουσιάζουσι πολλαχοῦ παρεφθαρμένους τύπους τῶν κυρίων ὀνομάτων, ἐνῷ τὸ χειρόγραφον διέσωσε τοὺς ὀρθοτέρους, π. χ. 70_9 π α τ ζ ι ν ά κ α ι — 76_{13} ὀ σ τ ρ ο β ο υ ν ι π ρ ά χ — 76_{19} ἀ ε ι φ ό ρ — 77_{15} σ τ ρ ο ύ κ ο υ ν — 79_{17} Σερβίων] σ ε υ ε ρ ί ω ν — 111_7 δ ά ν ο υ β ι ν — 111_9 et passim ἄ β α ρ ε ι ς — 118_{16} et passim λ α γ ο υ β α ρ δ ί α — 119_{20} et passim λ α γ ο ύ β α ρ δ ο ι — 143_{21} β ε λ α χ ρ ω β ά τ ο ι — 145_7 τ ζ έ ν ζ η ν α — 146_5 Βάρτζω] β ρ ά τ ζ α — 151_5 β ε λ ά γ ρ α δ ο ν — 152_{12} β ο ΐ κ ι — 154_3 et passim β λ α σ τ ί μ η ρ ο ς — 154_{13} σ τ ρ ο ή μ η ρ ο ς — 165_6 β ά ϊ τ ζ α ν — 166_8 χ α ρ α β ό η — 172_{12} κ ο υ ρ τ ο υ γ ε ρ μ ά τ ο υ — 172_{21} λ ι ο ύ ν τ ι κ α — 173_{17} β ε λ έ γ ρ α δ α — 175_{10} τ α ξ ί ς — 181_2 χ α ρ ά κ ο υ λ — 191_{13} et passim μ α ν ζ ι κ ί ε ρ τ.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονῶμεν, ὅτι καὶ τὸ P, ἡ κοινὴ πηγὴ ὅλων

νει τὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Νοτιοσλάβων πραγματευόμενα κεφάλαια, ἐπίσης καὶ ἡ μικρὰ ἔκδοσις τοῦ B u r y.

[1] Locus Constantini Porphyrogeniti ex codice archetypo Parisino descriptus. Mnemosyne 4 (1876) 378 - 382, ὅπου δημοσιεύεται τὸ κείμενον τῶν φύλ. $13^α$ - $16^β$.

[2] E. J a k u b o v i c h - D. P a i s, O-magyar olvasókönyv, Pécs 1929, σ. 6 - 10.

[3] Arpád és az Arpádok, Budapest 1906 σ. 46/47, 140/141, 168/169, 174/175. — Πρέπει νὰ μνημονεύσω ἀκόμη τὸ γεγονός, ὅτι ὁ R. V á r i ἤδη ἐν ἔτει 1892 παρέβαλε τὸ κείμενον τῶν κεφαλαίων 8, 10, 12, 13, 29, 30 - 32, 35, 37 - 42 πρὸς τὸ τοῦ P, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς παραβολῆς ταύτης οὐδέποτε ἐδημοσιεύθη, πλὴν τῆς ἄνω μνημονευθείσης βραχείας ἀνακοινώσεως αὐτοῦ.

τῶν χειρογράφων καὶ ἐκδόσεων, εἶναι ἀντίγραφον καὶ δὴ — ὅπως καταφαίνεται ἐκ τῶν σφαλμάτων — ἐκ κώδικος μικρογραμμάτου γραφῆς, καὶ ὅτι συνεπείᾳ τούτου δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένον οὔτε χασμάτων οὔτε σφαλμάτων. Καθὼς εἴδομεν πραγματευθέντες περὶ τῆς σχέσεως τοῦ V πρὸς τὸ P, ἐνιαχοῦ τὸ τελευταῖον τοῦτο παρουσιάζεται παρεφθαρμένον.

Ἡ νέα ἔκδοσίς μου, ἡ ὁποία καθ' ὁλοκληρίαν χρησιμοποιεῖ τὸ παλαιὸν Βυζαντινὸν ἀντίγραφον, θὰ ἐπιχειρήσῃ, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν, τὴν συστηματικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ παραδοθέντος καὶ ἐν μέρει ἐφθαρμένου κειμένου.

Βουδαπέστη GYULA MORAVCSIK

ΟΙ ΟΡΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΑΡΧΗΣ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙΣ

Περὶ τῶν ὅρων ἐπιστήμη καὶ ἐπιστημονάρχης παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἐπραγματεύθη ὁ Δουκάγγιος ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Γλωσσαρίῳ αὐτοῦ, ἀλλ' οὔτε πλήρως, οὔτε συστηματικῶς.

Ἡ λέξις ἐπιστήμη ἀπὸ τῆς ἐννοίας τῆς θεωρητικῆς καὶ πραγματικῆς γνώσεως μετέπεσεν ἐν τῇ Βυζαντινῇ φιλολογίᾳ εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς πειθαρχίας καὶ τῆς τάξεως. Εἰς τὴν μετάπτωσιν ταύτην συνετέλεσεν, ἴσως, ἡ Λατινικὴ λέξις disciplina, ἡ ὁποία ἔχει ἀμφοτέρας τὰς ἐννοίας. Ἤδη ὁ Ὠριγένης (+255) ἀπηχῶν τὴν ἀρχαίαν πρᾶξιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἐκκλησία δὲν συνεχώρει τὰ βαρέα ἁμαρτήματα, ψέγει τὴν ἀντίθετον πρᾶξιν, λέγων, «οὐκ οἶδα ἑαυτοῖς τινες ἐπιτρέψαντες τὰ ὑπὲρ τὴν ἱερατικὴν ἀξίαν, τάχα μηδὲ ἀκριβοῦντες τὴν ἱερατικὴν ἐπιστήμην, αὐχοῦσιν ὡς δυνάμενοι καὶ εἰδωλολατρείας συγχωρεῖν, μοιχείας τε καὶ πορνείας ἀφιέναι» (Περὶ εὐχῆς 28,10). Ἐνταῦθα ἡ λέξις ἐπιστήμη δὲν φαίνεται ἀκόμη ὁριστικῶς μεταπεσοῦσα εἰς τὴν νέαν ἔννοιαν, κυμαινομένη μεταξὺ τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νέας. Ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Ἱστορίᾳ τοῦ Εὐσεβίου (+340) ἡ λέξις ἐπιστήμη μὲ τὴν νέαν ἔννοιαν ἀπαντᾷ εἰς τέσσαρα χωρία, εἰς τὰ τρία δὲ τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν προέρχεται ἐκ μεταφράσεως Λατινικοῦ κειμένου καὶ εἰδικώτερον τῆς Λατινικῆς λέξεως disciplina. Οὕτως ὁ Εὐσέβιος, κατὰ πρῶτον, μεταφράζων χωρίον τοῦ Ἀπολογητικοῦ τοῦ Τερτυλλιανοῦ γράφει· «καὶ πρὸς τὸ τὴν ἐπιστήμην αὐτῶν διαφυλάσσειν κωλύεσθαι (τοὺς Χριστιανοὺς) φονεύειν, μοιχεύειν, πλεονεκτεῖν, ἀποστερεῖν, καὶ τὰ τούτοις ὅμοια» (Γ', 33,3), τ.ἔ. οἱ Χριστιανοὶ ὑπὸ τῆς ὑποχρεωτικῆς δι' αὐτοὺς πειθαρχίας ἐκωλύοντο νὰ διαπράττωσι τὰ ἀπαριθμούμενα ἁμαρτήματα.

Τὸ Λατινικὸν χωρίον τοῦ Τερτυλλιανοῦ ἔχει ὡς ἑξῆς· «et ad coederandam disciplinam homicidium, adulterium, fraudem, perfidiam et cetera scelera prohibendes» (κεφ. β'. Migne, P. L. 1, 321). Ὁ Τερτυλλιανὸς εἰς τὸ μέρος τοῦτο τοῦ Ἀπολογητικοῦ ἀποδίδει τὸ περιεχόμενον τῆς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Τραϊανὸν (+117) ἐπιστολῆς τοῦ ἐπάρχου τῆς Βιθυνίας Πλινίου τοῦ Νεωτέρου, ἀλλ' ἀποδίδει αὐτὸ ἐλευθέρως, διὰ τοῦτο ἡ λέξις disciplina, τὴν ὁποίαν μεταχειρίζεται, δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ σχετικῷ χωρίῳ τῆς ἐπιστολῆς ἐκείνης.

Ὁ Εὐσέβιος, δεύτερον, μεταφράζων τὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Γαλερίου

(311) ἐκδοθὲν διάταγμα ἀνοχῆς τῶν Χριστιανῶν, εἰς δύο χωρία μετεχειρίσθη τὴν λέξιν ἐπιστήμην μὲ τὴν νέαν ἔννοιαν. «Ἡμεῖς μὲν βεβουλήμεθα πρό- τερον κατὰ τοὺς ἀρχαίους νόμους καὶ τὴν δημοσίαν ἐπιστήμην τὴν τῶν Ρωμαίων... οὕτως ὥστε μηδὲν ἐναντίον τῆς ἐπιστήμης αὐτοὺς πράττειν» (Η΄ 17, 6 καὶ 9), Τὸ Λατινικὸν κείμενον τοῦ διατάγματος τούτου τοῦ Γαλε- ρίου σῴζεται, καὶ ἐν αὐτῷ τὰ δύο χωρία ἔχουσιν ἐπίσης τὴν λέξιν disci- plina. «Nos quidem volueramus ante hac iuxta leges veteres et publicam disciplinam Romanorum... ita ut ne quid contra disci- plinam agant» [1].

Ἀλλὰ καὶ τὸ τέταρτον καὶ τελευταῖον χωρίον τοῦ Εὐσεβίου, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν λέξιν ἐπιστήμην μὲ τὴν νέαν ἔννοιαν, προέρχεται, ὡς φαίνεται, ἐπίσης ἐκ Λατινικῆς μεταφράσεως. Ὁ Εὐσέβιος δηλονότι παραθέτει χωρίον τῆς πρὸς τὸν Ἀντιοχείας Φάβιον ἐπιστολῆς τοῦ Ρώμης Κορνηλίου (+253), ἐν τῷ ὁποίῳ ψέγεται ὁ σχισματικὸς ἐπίσκοπος Ρώμης Νοβᾶτος. «Οὗτος γάρ τοι ὁ δογματιστής, ὁ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιστήμης ὑπερασπιστής, ὁπηνίκα παρασπᾶσθαί τε καὶ ὑφαρπάζειν τὴν μὴ δοθεῖσαν αὐτῷ ἄνωθεν ἐπισκοπὴν ἐπεχείρει» (ϛ΄, 43, 8).

Εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Ρώμης καὶ μέχρι τῶν μέσων τῆς 3ης ἑκατονταετηρίδος ἦτο ἐν χρήσει ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἀλλ' ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Κορνηλίου κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐγράφη ἀρχικῶς Λατινιστί, ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἐσώθη τὸ Λατινικὸν αὐτῆς κείμενον, ἀγνοοῦμεν, ποία κυρίως Λατι- νικὴ λέξις μετεφράσθη διὰ τῆς λέξεως ἐπιστήμη· δύναται ἐν τούτοις νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι καὶ ἐνταῦθα ὑπῆρχεν ἡ λέξις disciplina.

Ἡ λέξις ἐπιστήμη, ἀποκτήσασα τὴν νέαν ἔννοιαν καὶ δηλοῦσα ἐν γένει τὴν πειθαρχίαν καὶ τὴν τάξιν, εὐκόλως ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιηθῇ εἰδικώτερον διὰ τὴν ἐν τοῖς ναοῖς κατὰ τὰς θρησκευτικὰς συναθροίσεις ὀφει- λομένην τάξιν καὶ ἡσυχίαν. Οὕτω Κύριλλος ὁ Ἱεροσολύμων (+368) ἔγραψεν· «Βλέπεις μοι τὸ σεμνὸν τοῦτο τῆς Ἐκκλησίας κατάστημα; Θεωρεῖς μοι τάξιν καὶ ἐπιστήμην;» (Προκατήχησις δ΄, Migne 33,340). Ἡ τοιαύτη χρῆσις τῆς λέξεως καταφαίνεται ἐν ταῖς Ἀποστολικαῖς Διαταγαῖς, αἱ ὁποῖαι ἀποτει- νόμεναι πρὸς τὸν ἐπίσκοπον λέγουσιν· «ὅταν δὲ συναθροίζῃς τὴν τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαν, ὡς ἂν κυβερνήτης νηὸς μεγάλης μετ' ἐπιστήμης πάσης κέλευε ποιεῖσθαι τὰς συνόδους, παραγγέλλων τοῖς διακόνοις ὡσανεὶ ναύταις τοὺς τόπους ἐκτάσσειν τοῖς ἀδελφοῖς καθάπερ ἐπιβάταις μετὰ πάσης ἐπιμελείας καὶ σεμνότητος... χρὴ γὰρ ἐν ἐκκλησίᾳ ἐπιστημόνως καὶ νηφαλέως καὶ ἐγρηγορότως ἑστάναι» (Β΄, 57, 2 καὶ 13).

Τὸ μέρος τοῦτο τῶν Ἀποστ. Διαταγῶν εἶναι ἐπεξεργασία τῆς κατὰ τὴν 3ην ἑκατονταετηρίδα γραφείσης Ἀποστ. Διδασκαλίας, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὅμως

[1] Lactantius, De mortibus persecutorum 34.

δὲν ὑπάρχουσιν αἱ προτάσεις, ἐν ταῖς ὁποίαις ἀπαντᾷ ἡ λέξις ἐπιστήμη. Αἱ Ἀποστ. Διαταγαί, αἱ ὁποῖαι ἔχουσιν αὐτήν, ἐγράφησαν τὴν 4ην ἑκα- τονταετηρίδα.

Ὅπως τὰ παραδείγματα τοῦ Εὐσεβίου καὶ Κυρίλλου τοῦ Ἱεροσολύμων, οὕτω καὶ τὰ τῶν Ἀποστ. Διαταγῶν δεικνύουσιν, ὅτι μὲ τὴν νέαν ἔννοιαν ἡ λέξις ἐπιστήμη ἐτέθη εἰς μεγαλυτέραν χρῆσιν ἀπὸ τῆς 4ης ἑκατον ταετηρίδος.

Ἡ πειθαρχία, ἡ τάξις καὶ ἡ ἡσυχία, ἡ ὁποία ἀπῃτεῖτο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἦτο βεβαίως αὐστηροτέρα ἐν τοῖς μοναστηρίοις, διὰ τοῦτο ἡ λέξις ἐπιστήμη μὲ τὴν ἔννοιαν ταύτην ἐχρησιμοποιήθη κατ' ἐξοχὴν ἐν αὐτοῖς. Ἔν τινι ἐπεξεργα- σίᾳ τοῦ μοναχικοῦ κανόνος τοῦ Παχωμίου (+346), ἡ ὁποία δύναται ν' ἀναχθῇ εἰς τὰ τέλη τῆς 4ης ἢ τὰς ἀρχὰς τῆς 5ης ἑκατονταετηρίδος, λέγεται, ὅτι ὁ μέλλων νὰ γίνῃ μοναχός, εἰσερχόμενος εἰς τὸ μοναστήριον, «μενέτω πρὸς τὴν θύραν, δοκιμαζόμενος καὶ διδάξουσιν αὐτὸν πάσας τὰς ἐπιστήμας τῶν ἀδελφῶν» [1].

Ἐν τοῖς μοναστηρίοις ἀκριβῶς ἀνεφάνη τὸ ὑπούργημα τοῦ ἐπιστη- μονάρχου, ὁ ὁποῖος ἐμερίμνα περὶ τῆς ἐν τῷ μοναστηριακῷ ναῷ κατὰ τὰς θρησκευτικὰς συναθροίσεις διατηρήσεως τῆς τάξεως καὶ τῆς ἡσυχίας. Πρώ- την μαρτυρίαν περὶ αὐτοῦ παρέχει τὸ Τυπικὸν τοῦ Ἁγ. Σάββα, τὸ ὁποῖον ἀνάγεται εἰς τὸ ἔτος 524 καὶ τὸ ὁποῖον ἐκ Σιναϊτικοῦ κώδικος ἐδημοσίευσεν ὁ Ρῶσσος Δημητριέβσκη ἐν τῷ περιοδικῷ τῆς Θεολογικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Κιέβου (1890, τεῦχος 1. σελ. 170 κ.ἑξ.). Τὸ σχετικὸν χωρίον ἔχει ὡς ἑξῆς· «Ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἀκολουθίᾳ εἰς μὲν τὸν δεξιὸν χορὸν τάσσει ὁ ἐκκλησιάρχης, εἰς δὲ τὸν ἀριστερὸν ὁ ἐπιστημονάρχης» (κεφ. 5.) Ἐξ αὐτοῦ μανθάνομεν, ὅτι ἐν ἑκάστῳ μοναστηρίῳ ὁ ἐπιστημονάρχης ἦτο εἷς καὶ ὅτι εἰς αὐτὸν ἀνε- τέθη καὶ τὸ πρόσθετον καθῆκον νὰ καταρτίζῃ τὸν ἀριστερὸν χορόν.

Κύριον αὐτοῦ καθῆκον, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἦτο νὰ μεριμνᾷ περὶ τῆς διατηρήσεως τῆς τάξεως καὶ τῆς ἡσυχίας ἐν τῷ μοναστηριακῷ ναῷ κατὰ τὰς θρησκευτικὰς συναθροίσεις. Τὸ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον ἔχομεν ὑπ' ὄψιν ἡμῶν, δὲν ἀρκεῖ διὰ ν' ἀποφανθῶμεν, ἂν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἀφότου ἐνεφανίσθη τὸ ὑπούρ- γημα τοῦ ἐπιστημονάρχου, τὸ καθῆκον αὐτοῦ ἐπεξετείνετο καὶ εἰς τὴν τήρησιν τῆς τάξεως καὶ τῆς ἡσυχίας ἐν γένει ἐν τῷ μοναστηρίῳ. Ἐνδέχεται ἡ ἐπέκτασις αὕτη νὰ ἔγινε βαθμηδόν. Αὕτη μετ' ἄλλων ἐπελθουσῶν μετα- βολῶν ἀπαντᾷ, ὄχι βεβαίως ῥητῶς, ἀλλ' ἀρκούντως σαφῶς, τοὐλάχιστον κατὰ τοὺς χρόνους Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου (+826), ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ γραφείσης «Ὑποτυπώσεως τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου». Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι εἰς τὴν Ὑποτύπωσιν ταύτην ἔγιναν μεταγενέστεραι προσθῆκαι καὶ τροπο- ποιήσεις, ἀλλ' αὗται δὲν μετέβαλον τὰς βάσεις αὐτῆς. Πάντως τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸ ζήτημα ἡμῶν εἶναι τῆς ἐποχῆς τοῦ Θεοδώρου, διότι ὅμοια λέγονται καὶ ἔν τινι τῶν ἀναμφισβητήτως γνησίων ἐπιγραμμάτων αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον θὰ παραθέσωμεν μετ' ὀλίγον.

[1] Migne, P.G. 40,949,

Ἐκ τῆς Ὑποτυπώσεως καὶ τοῦ ἐπιγράμματος τούτου μανθάνομεν α) ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπιστημοναρχῶν ηὐξήθη, τὸ μοναστήριον δηλ. ἠδύνατο νὰ ἔχῃ περισσοτέρους τοῦ ἑνὸς ἐπιστημονάρχας, β) ὅτι εἰς χεῖρας αὐτῶν εἶχον τὴν ὅλην μοναχικὴν πειθαρχίαν, δηλ. ὄχι μόνον ἐντὸς τοῦ μοναστηριακοῦ ναοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ ἐν ὅλῳ τῷ μοναστηρίῳ καὶ γ) ὅτι, ὡς ἦτο ἑπόμενον, ἀπέκτησαν περιωρισμένην δικαστικὴν ἐξουσίαν. Τὸ σχετικὸν χωρίον τῆς Ὑποτυπώσεως τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου εἶναι τὸ ἑπόμενον· «ἰστέον, ὅτι καὶ ἐπιστημονάρχαι εἰσίν, εἰς οὓς τὰ σφάλματα τῶν μικροτέρων ἀδελφῶν ἀναφερόμενα τὴν διόρθωσιν δέχεται» [1].

Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἐν τῷ μνημονευθέντι ἐπιγράμματι αὐτοῦ παρέχει ὁδηγίας περὶ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ ἐπιστημονάρχαι θὰ ἤσκουν τὴν δικαστικὴν αὐτῶν ἐξουσίαν.

«Εἰς τοὺς ἐπιστημονάρχας»

Οἱ τῆς ἀδελφότητος ἐξειληφότες,
κρίσιν τε κρίνειν καὶ δίκαιον ἐξάγειν,
μὴ δὴ κατ' ὄψιν ἐξάγοιτε τὰς φάσεις·
μὴ προσπαθείᾳ, μηδὲ μήνιδος χάριν,
μὴ προσφιλεῖ τε, μηδ' ἀπεχθεῖ καρδίᾳ·
ἀλλ' ἠπίως τε, συμπαθῶς, οἰκτιρμόνως,
βουλευτικῶς τε, μακροθύμως, εὐτόνως·
τὸν νοῦν ἀκραιφνῶς ὀξύναντες, ὡς βέλος,
κατὰ σκοπὸν βάλλοιτε τοὺς εὐθεῖς λόγους.
Ὅπως ἀληθὲς παντὶ θηρῶντες λόγῳ,
Θεῷ δικαίας προσφέροιτε τὰς κρίσεις·
ᾧ γὰρ κρινεῖτε καὶ κριθήσεσθε τρόπῳ [2].

Ἐκ τῶν χωρίων τούτων Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου δὲν ἐξάγεται πόσοι ἦσαν οἱ ἐπιστημονάρχαι. Τοῦτο μανθάνομεν ἐκ τοῦ «Τυπικοῦ» Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου (+997/1011), τὸ ὁποῖον ὁρίζει αὐτοὺς εἰς δύο. «Ἰστέον, ὅτι καὶ ἐπιστημονάρχαι εἰσὶ δύο, κατὰ χορὸν εἷς, ὑφ' ὧν οἱ ἀδελφοὶ κοσμίως ἵστασθαι ἐν τοῖς χοροῖς ὑπομιμνήσκονται, οἱ αὐτοὶ δὲ μετὰ τὴν τοῦ ξύλου φωνὴν προτρέπονται τοὺς νωθεῖς συνδραμεῖν εἰς τὴν σύναξιν, ἀπαιτοῦσι δὲ καὶ τοὺς ἀπολειφθέντας λόγον τῆς ἀπολείψεως καὶ τοὺς μὴ κατ' ἐπιταγὴν ἢ χρείαν ἀναγκαίαν καθυστερήσαντας διὰ μετριωτέρων ἐπιτιμίων πρὸς ἀνάνηψιν διεγείρουσιν» [3].

Ἐνταῦθα τὰ καθήκοντα τῶν ἐπιστημοναρχῶν περιορίζονται εἰς τὰς ἐν τῷ μοναστηριακῷ ναῷ θρησκευτικὰς συναθροίσεις, ἐνῷ παρὰ Θεοδώρῳ τῷ Στουδίτῃ, ὡς εἴδομεν, ἀρκούντως σαφῶς φαίνονται εὐρύτερα, ἐπεκτεινόμενα εἰς τὸν βίον ἐν γένει τῶν μοναχῶν ἐν τοῖς μοναστηρίοις. Ἡ τοιαύτη ἐπέκτασις ἀπαντᾷ ῥητῶς ἐν τῷ Τυπικῷ τῆς αὐτοκρατείρας Εἰρήνης (1118), τὸ ὁποῖον, ὡς γνωστόν, ἔχει ὑπ' ὄψιν γυναικεῖον μοναστήριον. Ἐν αὐτῷ ἡ ἐπιστημονάρχισσα ἐπιβλέπει τὴν διαγωγὴν τῶν μοναχῶν ὄχι μόνον κατὰ τὰς θρησκευτικὰς συναθροίσεις, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἑστίασιν καὶ ἐν ὅλαις ταῖς ἀναστροφαῖς. «Ἡ καθηγουμένη μέντοι καὶ ἐπιστημονάρχισσαν προβαλεῖται, ἣν κατ' οἰκείαν ἐκλογὴν τῆς τοιαύτης διακονίας λογίζεται ἀξίαν, ὀφείλουσαν τῆς μοναδικῆς καταστάσεως καὶ εὐκοσμίας φροντίζειν, ἔν τε ταῖς συνελεύσεσι καὶ ὑμνῳδίαις διαθρεῖν, μήπου τινὲς τῶν ἀδελφῶν τὰς ὑμνῳδίας ἀφέμεναι ἀλλήλαις διομιλῶσι καὶ τῆς πρὸς Θεὸν ἐντεύξεως κατολιγωροῦσαι ἑτέρα τῇ ἑτέρᾳ συντυγχάνωσιν. Ἔν τε ταῖς κοιναῖς πρὸς ἑστίασιν ἐλεύσεσι ταύταις ἐπισκοπεῖν, ὡς ἂν ἐν τῇ πρεπούσῃ μοναχαῖς διαμείνωσιν ἡσυχίᾳ καὶ κοσμιότητι. Ἀλλὰ μὴν καὶ ἐν ὅλαις ἀναστροφαῖς τε τούτων καὶ διαγωγαῖς ἀκριβῶς τὰ κατ' αὐτὰς ἐπιτηρεῖν. Κἂν ἴδῃ τινὰς τούτων ἢ συγκαθημένας ἀλλήλαις ἀνόνητα διομιλούσας, ἃς ὁ μέγας Ἀπόστολος μηδὲ ἐσθίειν παρακελεύεται ἢ ἄλλο τι ποιούσας ἀπᾷδον ἐπαγγέλματος μοναδικοῦ καὶ θεοφιλοῦς ἀλλότριον καὶ πνευματικῆς καταστάσεως, προσιέναι ταύταις ἡμέρως καὶ ἀδελφικῶς καὶ πράως καὶ ἀγαπητικῶς εἰσηγεῖσθαι τὰ δέοντα καὶ συμφέροντα νουθετεῖν» [1].

Ὁ τρόπος τῆς ἐκτελέσεως τῶν καθηκόντων τοῦ ἐπιστημοναρχικοῦ ὑπουργήματος ὁρίζεται ἐνταῦθα, ὅπως ἐν τῷ ἀνωτέρω παρατεθέντι ἐπιγράμματι Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, ἤτοι ταῦτα πρέπει νὰ ἐκτελῶνται μετὰ προσηνείας καὶ πραότητος. Ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐχόντων τὸ ὑπούργημα τοῦτο εἶναι ἄλλος, διότι ἐνταῦθα ἡ ἐπιστημονάρχισσα εἶναι μία. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπιστημοναρχῶν ἐξηρτᾶτο, φαίνεται, ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μοναχῶν καὶ ἐκ τῶν παρουσιαζομένων ἀναγκῶν. Αἱ μοναχαὶ θὰ εἶχον ἀνάγκην πάντως μικροτέρας ἐπιβλέψεως.

Ἐκ τῶν μοναστηρίων τὸ ὄνομα ἐπιστημονάρχης μετεδόθη εἰς τὸν Βυζαντινὸν αὐτοκράτορα. Τὸ δικαίωμα τοῦ αὐτοκράτορος ν' ἀναμιγνύεται εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα ἐδικαιολογεῖτο καὶ δι' ἄλλων, ἀλλὰ καὶ διὰ τούτου, ὅτι ἦτο ὁ ἐπιστημονάρχης τῆς ἐκκλησίας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων ἐξηγεῖται ἡ ἔννοια τῆς τοιαύτης χρήσεως τῆς λέξεως. Ὁ αὐτοκράτωρ δηλ. εἶχεν εἰς χεῖρας αὐτοῦ τὴν ἀνωτάτην ἐκκλησιαστικὴν πειθαρχίαν καὶ τάξιν. Ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ ὁ Κομνηνὸς (1143 - 1180) ἐπληροφορήθη, ὅτι ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κοσμᾶς ὁ Ἀττικὸς κατηγορεῖτο ὡς ὀπαδὸς τῆς αἱρέσεως τῶν Βογομίλων, ἐκάλεσεν ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῶν Βλαχερνῶν σύνοδον καὶ προκαθήσας αὐτῆς ἐπελήφθη τῆς ὑποθέσεως. Ἡ κατὰ τοῦ Κοσμᾶ ἐκδοθεῖσα καθαίρεσις (1147) δικαιολογεῖ τὴν τοιαύτην ἀνάμιξιν τοῦ αὐτοκράτορος διὰ τῶν ἑπομένων· «ὁ θεοστε-

[1] Migne, P. G. 99,1709.
[2] Migne, P. G. 99,1781.
[3] Ph. Meyer, Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster σελ. 135.

[1] Migne, P. G. 127,1044.

φῆς ἡμῶν αὐτοκράτωρ τὴν τοῦ παρόντος ἐπεποίητο ζήτησιν, αὐτὸν τοῦτον (δηλ. τὸν πατριάρχην) τῇ ἐντέχνῳ τούτου καὶ ἐπιστημοναρχικῇ σοφίᾳ ἐρωτηθέντα, ἐκκαλύψαι τὰ κατ' αὐτὸν χωρίς τινος πεποίηκεν ἐξελέγχοντος» [1]. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰσαάκιος ὁ Ἄγγελος (1187) διὰ Νεαρᾶς ἀκυρώσας τὰς ἐκλογὰς πέντε ἀρχιερέων, διότι εἰς ταύτας δὲν προσεκλήθησαν ὅλοι οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει παρεπιδημοῦντες ἀρχιερεῖς, ἐδικαιολόγησε τὴν τοιαύτην αὐτοῦ ἀνάμιξιν «ὡς καὶ τὴν τοῦ ἐπιστημονάρχου τῆς ἐκκλησίας τάξιν λαχούσης τῆς βασιλείας μου παρὰ τοῦ ταύτην χρίσαντός τε καὶ βασιλεύσαντος» [2]. Ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος τὴν ἀντίθεσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν πατριάρχην Κων/πόλεως Ἀρσένιον ὤθησε μέχρι τοῦ σημείου νὰ συγκαλέσῃ σύνοδον (1262) ἐν τῷ βασιλικῷ Ἀλεξιακῷ τρικλίνῳ καὶ προκαθήσῃ αὐτῆς, ἵνα δικάσῃ τὸν πατριάρχην δι' ἀσημάντους ἢ πλαστὰς κατηγορίας, ὁ δὲ πατριάρχης ἠρνήθη νὰ παραστῇ εἰς τὴν σύνοδον, μὴ ἀναγνωρίζων ὡς νόμιμον τὸν τρόπον καὶ τὸν τόπον τῆς συγκλήσεως αὐτῆς, αὕτη διετύπωσε τὴν γνώμην, «ὡς ἐπιστημονάρχου τοῦ βασιλέως εἶναι δικαιομένου ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς πράγμασι, μὴ δίκαιον εἶναι μηδ' εὔλογον τὰ τοιαῦτα μέγιστ' ὄντα δίχα βασιλικῆς ἐπιστασίας κινεῖσθαι» [3].

Τέλος ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος Δημήτριος ὁ Χωματηνός, ἐρωτηθείς, ἂν ὁ ἐψηφισμένος ἐπίσκοπος καὶ ἀποδεχθεὶς τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ δύναται νὰ μετατεθῇ εἰς ἄλλην ἐπισκοπήν, ἀπήντησεν, ὅτι τοῦτο εἶναι ἀντικανονικόν, ἀλλὰ δύναται νὰ γίνῃ διὰ βασιλικῆς διαταγῆς. Ὁ Χωματηνὸς ἐκ τῆς ἀφορμῆς ταύτης ἐξέθηκε τὰς καισαροπαπικὰς αὐτοῦ ἰδέας. Τὸ σχετικὸν χωρίον εἶναι πασίγνωστον, πολλάκις ἀναφερόμενον. «Τὰ τοιαῦτα οὖν κέλευσις μόνη βασιλικὴ δύναμιν ἔχει μεταλλάττειν καὶ καινοτομεῖν. Ὁ βασιλεὺς γὰρ οἷα κοινὸς τῶν ἐκκλησιῶν ἐπιστημονάρχης καὶ ὢν καὶ ὀνομαζόμενος καὶ συνοδικαῖς γνώμαις ἐπιστατεῖ καὶ κῦρος ταύταις χαρίζεται, ἐκκλησιαστικὰς τάξεις ῥυθμίζει καὶ νομοθετεῖ βίῳ καὶ πολιτείᾳ τῶν τοῦ βήματος καὶ μὴν καὶ δίκαις ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν καὶ πρός γε χηρευουσῶν ψήφοις ἐκκλησιῶν, ἀνάγει δὲ καὶ ἀπὸ ἐλάττονος τιμῆς εἰς μείζονα, δηλαδὴ ἀπὸ ἐπισκόπων εἰς μητρόπολιν ἢ ἀνδρὸς ἀρετὴν ἢ πόλιν τιμῶν. . .καὶ ὡς ἔπος εἰπεῖν, πλὴν μόνου τοῦ ἱερουργεῖν, τὰ λοιπὰ ἀρχιερατικὰ προνόμια σαφῶς εἰκονίζει ὁ βασιλεύς, ἐφ' οἷς πράττει νομίμως τε καὶ κανονικῶς» [4].

Ὁ Χωματηνὸς πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ Βυζαντινοῦ καισαροπαπισμοῦ μετεχειρίσθη καὶ τὸν τίτλον τοῦ ἐπιστημονάρχου.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Κ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ

---

[1] Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα ἱερ. κανόνων Ε', 309.

[2] Zach. v. Lingenthal, Jus Graecoromanum, τόμ. III σελ. 508 κ. ἑξ.

[3] Παχυμέρους, Χρονικὸν Ι. 261, ἔκδ. Βόννης.

[4] Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Ἔνθ' ἀν. Ε', 429.

ΙΩΑΚΕΙΜ Ο «ΠΑΝΥ» ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ ΠΑΠΑΣ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ (1487 - 1567)

Ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία Ἀλεξανδρείας, μετὰ τὴν μεγάλην αὐτῆς ἀφάνειαν τῶν μέσων χρόνων, εἰσῆλθεν εἰς νέαν ἱστορικὴν περίοδον ἀπὸ τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων τοῦ ιε' αἰῶνος. Τὸ μέγα τοῦτο γεγονὸς ὀφείλεται εἰς τὸν ἐπὶ μακρὰ ἔτη προστάντα αὐτῆς Πάπαν καὶ Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Ἰωακεὶμ «τὸν πάνυ», ὡς ἀπεκάλεσαν αὐτὸν οἱ μεταγενέστεροι [1], μέγαν ἀναδειχθέντα διὰ τῆς πολυχρονίου καὶ ἐπωφελεστάτης αὐτοῦ δράσεως ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀλεξανδρείας [2].

Ὁ Ἰωακεὶμ κατήγετο ἐξ Ἀθηνῶν, ἐκ τῆς μακρᾶς δὲ βιωτῆς αὐτοῦ εἰν' ἐξηκριβωμέναι αἱ ἑξῆς χρονολογίαι. Τῇ 6 Αὐγούστου 1487 ἐχειροτονήθη Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, ἄγων τὸ 38 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, ἐτελεύτησε δὲ τῇ 17 Σεπτεμβρίου 1567. Σπουδαιοτέρα χρονολογικὴ ἔνδειξις εἶναι ἡ παρεχομένη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἰωακεὶμ ἐν σημειώματι ἐπί τινος ἀντιγράφου τῆς Ὀκτωήχου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, ἀποσῳζομένου ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Βιβλιοθήκῃ Καΐρου (Σπθ) [3]. Κατὰ τὸ ἰδιόγραφον τοῦτο σημείωμα ὁ Ἰωακεὶμ συνεπλήρωσε τὴν ἀντιγραφὴν τῆς Ὀκτωήχου τῇ 20 Μαρτίου 1540, ἄγων τὸ 92 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ! Ἀσφαλῶς λοιπὸν δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν ὡς ἔτος γεννήσεως τοῦ Ἰωακεὶμ τὸ 1448.

---

[1] Ἀθανασίου Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν (ἔκδ. Γερμανοῦ Ἀφθονίδου) ἐν Κ/πόλει 1870, σ. 27.

[2] Περὶ τοῦ Πατριάρχου Ἰωακεὶμ εἰδήσεις τινὰς ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης καὶ τῶν Πατριαρχικῶν Ἀρχείων Ἀλεξανδρείας συνεκέντρωσαν μετὰ καὶ ἀφηγήσεως περὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιτελεσθέντων θαυμάτων ὁ Γ. Γ. Μαζαράκης, Πατριαρχεία Ἰωακεὶμ τοῦ Πάνυ, ἐν τῇ Συμβολῇ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Αἰγύπτῳ Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας σελ. 81 ἑξ. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1930, ὁ αὐτός, Περὶ τοῦ Ἀθηναίου Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ἰωακεὶμ τοῦ πάνυ, ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῆς Ἀλεξανδρείας «Ὁμόνοια» 1889, καὶ παρὰ Δ. Γρ. Καμπούρογλου, ἐν τοῖς Μνημείοις τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, ἐν Ἀθήναις 1891, Β, 125 ἑξ. καὶ ὁ Πορφύριος Οὐσπένσκης, Τὸ Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας ἔκδ. ἐπιστασίᾳ Λόπαρευ, ἐν Πετρουπόλει 1898, Α, LII ἑξ. 15 ἑξ. 118 ἑξ. Πρβλ. Β. Μυστακίδου, Γερμανοὶ περιηγηταὶ εἰς Αἴγυπτον καὶ Σινᾶ κατὰ τὸν ιστ' αἰῶνα (Ἀνατ. Ν. Ποιμένος). Ἐν Κ/πόλει 1921.

[3] Γ. Μαζαράκη, Ἔνθ' ἀν. Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, σ. 143.

Ἐκ τῶν ὀλίγων ἀποσημειωμάτων καί τινων ἐγγράφων καταφαίνεται ὅτι ὁ Ἰωακεὶμ οὐδεμιᾶς ηὐμοίρησε παιδείας συστηματικῆς, τὰ ὀλίγα δὲ γράμματα, ἅτινα ἐγίνωσκεν, ἔμαθεν ἴσως ἐν τῇ Μονῇ τοῦ ὄρους Σινᾶ, ἐπαυξήσας τὴν στοιχειώδη αὐτοῦ παίδευσιν διὰ τῶν ἰδίων μελετῶν καὶ ἀντιγραφῶν.

Διῆγεν ἔτι τὸ στάδιον τῆς παιδικῆς ἡλικίας ὁ Ἰωακείμ, καθ' ὃν χρόνον κατεκτήθησαν αἱ Ἀθῆναι ὑπὸ τῶν Τούρκων (1456), πιθανῶς δὲ συνεπείᾳ τοῦ γεγονότος τούτου ἐξεπατρίσθη μετὰ τῶν εὐγενῶν αὐτοῦ γονέων, καίτοι οἱ Τοῦρκοι, κατ' ἀρχήν, εὐμενῶς προσηνέχθησαν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους [1]. Εἰκοσαέτης τὴν ἡλικίαν μετέβη εἰς τὸ ὄρος Σινᾶ καὶ εἰσήχθη εἰς τὴν περίπυστον ἐν αὐτῷ Μονήν, παιδιόθεν ἔχων, φαίνεται, ἱεροὺς πόθους πρὸς τὴν μόνωσιν καὶ ἄσκησιν, εἰς ἣν ἐπεδόθη ἐπὶ δωδεκαετίαν ὅλην. Ἑτέρους δὲ πόθους ἐπληρῶν μετέβη εἰς Παλαιστίνην πρὸς προσκύνησιν τῶν ἁγίων Τόπων καὶ εἰσήχθη εἰς τὴν Μονὴν τοῦ ἁγίου Σάββα περὶ τὸ 1480. Ἐκ τῶν λεπτομερειῶν τούτων καταφαίνεται ὁποῖον πνευματικὸν καὶ ἠθικὸν καταρτισμὸν προσέλαβεν ὁ Ἰωακεὶμ ἐν Σινᾷ καὶ ἐν Παλαιστίνῃ ἀσκούμενος, φαίνεται δὲ ὅτι καὶ προέστη ἐπὶ μικρόν, ὡς Ἡγούμενος, τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα, ἀλλ' ὅτι ταχέως μετὰ τοῦ Γερμανοῦ, τοῦ ὕστερον γενομένου οὐ μόνον Ἡγουμένου τῆς Μονῆς, ἀλλὰ καὶ περιφανεστάτου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων (1543 - 1579), ἀπομακρυνθεὶς ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα, ὑπηρέτησεν ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως, ἐν Ἱερουσαλήμ. Οὗτος ἐπίσης ἦτο μᾶλλον Μονή, διότι ἐγκεκλεισμένοι ἦσαν οἱ ἐν αὐτῷ διακονοῦντες, νυκτὸς καὶ ἡμέρας περὶ τὴν ἀδιάλειπτον ἀσχολούμενοι προσευχήν. Τῷ 1484 εὑρίσκετο ἔτι ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως ὁ Ἰωακείμ, μετὰ τοῦ Γερμανοῦ [2]. Ἀμφότεροι δὲ ἀνελάμβανον περιοδείας πρὸς αἴτησιν βοηθειῶν ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου, ὁ μὲν Γερμανὸς ἀνὰ τὴν Παλαιστίνην, ὁ δὲ Ἰωακεὶμ καὶ πέραν αὐτῆς, ἀνὰ τὴν Αἴγυπτον [3], ὅπου φαίνεται πολλάκις μεταβὰς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ διαμείνας, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐν τῷ ἐν Καΐρῳ Σιναϊτικῷ Μετοχίῳ, ὡς παλαιὸς Σιναΐτης.

Τοιαύτας τινάς, ὀλιγίστας μὲν ἀλλὰ χαρακτηριστικάς, ἔχομεν εἰδήσεις περὶ τοῦ προτέρου βίου τοῦ Ἰωακείμ, πρὸ τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐκ τῶν εἰδήσεων δὲ τούτων εἰκάζομεν πόσον ἦτο παρεσκευασμένος, ἵνα διακονήσῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ, καίτοι ἐκ ταπεινοφροσύ-

[1] Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων Β, 18. Οὐΐλιαμ Μίλλερ, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι, μετάφρασις Σ. Λάμπρου. Ἐν Ἀθήναις 1909 - 1910, Β, 155 ἑξ. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, Ἡ ἐκκλησία Ἀθηνῶν, Ἀθήνησι 1928, σ. 47 ἑξ.

[2] Περιήγησις τοῦ ἐμπόρου Βασιλείου, ῥωσ. ἐν Πετρουπόλει 1899, σ. 14. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, (Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν) Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, Ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ Ἀλεξανδρείᾳ 1910, σ. 461. Πρβλ. Περιήγησιν Τρύφωνος Κορομπεΐνικωφ, ῥωσ. ἐπιστασίᾳ Λόπαρευ, Ἐν Πετρουπόλει 1889, σ. 48 - 55.

[3] Μαξίμου Συμαίου, Οἱ ἀπὸ τῆς ΣΤ'. Οἰκ. Συνόδου Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων ἄχρις ἔτους 1810, Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, Γ, 39.

νης θ' ἀπέφευγεν αὐτήν. Ἄλλως τε ἡ σχέσις τοῦ Ἰωακεὶμ πρὸς τὴν Μονὴν τοῦ Σινᾶ, ἐξηκριβωμένη διὰ πολλῶν λεπτομερειῶν τῆς δράσεως αὐτοῦ, καὶ ἡ ἐν τῇ Μονῇ ἐκείνῃ ὑπηρεσία κατέστησεν αὐτὸν γνωστὸν τοῖς ἐν Αἰγύπτῳ Χριστιανοῖς, ὅθεν τῷ 1486, προκειμένης ἐκλογῆς Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, ἐζητήθη ὑπ' αὐτῶν ἐπιμόνως ὁ Ἰωακείμ [1]. Μέχρι τοῦ 1484 Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ἀναμφιβόλως ἦτο ὁ Μᾶρκος Ε'., ἐπειδὴ δ' ἀναφέρεται ὡς προκάτοχος τοῦ Ἰωακεὶμ ὁ Γρηγόριος Ϛ'., ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν ὅτι οὗτος μόνον ἐπὶ διετίαν ἐπατριάρχευσεν ἢ μικρόν τι πλέον, διότι λέγεται μὲν ὅτι ὁ Ἰωακεὶμ ἐξελέγη τῷ 1486, ἀλλ' ἡ χειροτονία αὐτοῦ ἐτελέσθη ἐν Δαμασκῷ τῇ 6 Αὐγούστου 1487 ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας Δωροθέου Β'. (1484 - 1523) [2]. Ἐξ ἀφηγήσεως ἀνωνύμου βιογράφου τοῦ Ἰωακεὶμ [3] μανθάνομεν ὅτι κατὰ τὸ ἔτος τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ ἦτο Ἱερομόναχος «ἐνάρετος καὶ σοφός», «ἐστολισμένος μὲ σοφίαν καὶ μὲ σωφροσύνην καὶ μὲ πᾶσαν ἄλλην ἀρετήν, εἶχε δὲ καὶ συμπάθειαν ἄμετρον εἰς τοῦ λόγου του, ἐπειδὴ ἄρτον οὐκ ἤσθιεν ἐὰν μὴ ἔδιδε πρῶτον ἐλεημοσύνην πλουσίως τοῖς πτωχοῖς καὶ διὰ τοῦτο τοσοῦτον τὸν ἀγαποῦσαν». Ἕνεκα τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ ἦτο ἀγαπητὸς οὐ μόνον εἰς τοὺς Χριστιανούς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἡγεμόνα τῶν Μαμλούκων, ὅθεν ἐπιμόνως καὶ ἐπὶ μακρὸν παρεκαλεῖτο ὑπὸ πάντων, ἵνα δεχθῇ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Ἀρνηθεὶς ἐπανειλημμένως, ὕστερον «ἄκων καὶ μὴ βουλόμενος ἀνεβιβάσθη εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον». Ὁ αὐτὸς ἀνώνυμος βιογράφος ἐπιλέγει ὅτι, ὅταν ἐξελέγη Πατριάρχης ὁ Ἰωακεὶμ ἦγε τὸ 38ον ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, ἡ χρονολογία δὲ αὕτη φαίνεται ἀκριβής [4]. Ἡ χειροτονία αὐτοῦ ἐγένετο ἐν Δαμασκῷ, διότι ἐν Αἰγύπτῳ δὲν ὑπῆρχον πάντως Ἐπίσκοποι ὀρθόδοξοι πρὸς χειροτονίαν αὐτοῦ, τοῦτο δ' ἄλλως τε ἦτο σύνηθες, πολλάκις συμβὰν καὶ κατὰ τοὺς προηγουμένους χρόνους, ὅτε ἕνεκα τῶν διωγμῶν ἀπὸ μέρους τῶν Μαμλούκων τὸ ὀρθόδοξον Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας σπανίως εἶχεν ἕνα μόνον Ἐπίσκοπον ἐκτὸς τοῦ Πατριάρχου· πολλάκις δὲ καὶ μόνος Ἐπίσκοπος ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ ὁ Πατριάρχης, ἀναγκαζόμενος καὶ οὗτος, ἕνεκα τῶν διωγμῶν, ν' ἀποδημῇ ἐκ τῆς Αἰγύπτου.

Ἀναμφιβόλως δὲ ὁ Ἰωακείμ, παρὰ τὴν συμπάθειαν, ἧς ἀπήλαυεν, εὗρε

[1] Περὶ τοῦ ἔτους τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἰωακεὶμ συμφωνοῦσι σχεδὸν πᾶσαι αἱ ἐνδείξεις τῶν Χρονογράφων καὶ τῶν Πατριαρχικῶν Καταλόγων. Πρβλ. Π. Οὐσπένσκη, Ἔνθ. ἀν. Γ. Μαζαράκη, Ἔνθ. ἀν. σ. 127 - 132 (Μνημεῖα Δ. Γρ. Καμπούρογλου).

[2] Γ. Μαζαράκη, Ἔνθ. ἀν. σ. 131. J. J. Malischewsky, Ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Μελέτιος Πηγᾶς, Ἐν Κιέβῳ 1872, ῥωσ. Α, 150 - 183. Περικοπὴ ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ ἐν Αἰγύπτῳ κώδικος φανερώνουσα τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κων/πόλεως καθὼς καὶ πρότερον κατὰ διαδοχικὴν ἐκλογὴν τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ἐν Καΐρῳ ἢ Ἀλεξανδρείᾳ πατριαρχεύσαντας, «Πανδώρα» ΙΔ, 1864, σελ. 597. (Ἡ περικοπὴ αὕτη ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Πανδώρᾳ» ὑπὸ Σ. Οἰκονόμου).

[3] Γ. Μαζαράκη, Ἔνθ. ἀν. σ. 130 ἑξ.

[4] Γ. Μαζαράκη, Ἔνθ' ἀν. σ. 131, Π. Οὐσπένσκη, Ἔνθ' σ. 15.

τοὺς Μαμλούκους δεινοὺς τῶν Χριστιανῶν διώκτας. Ὁ ἐπ' αὐτοῦ ἡγεμὼν τῆς Αἰγύπτου Aschraf Qaitbāy (1467 - 1495) διεξάγων πόλεμον πρὸς τὸν Τοῦρκον Σουλτᾶνον Βαγιαζὴτ καὶ πρὸς τοὺς τὴν Κύπρον καταλαβόντας Ἑνετοὺς ἐδείχθη τραχύτατος πρὸς τοὺς Χριστιανούς. Ἔτι τραχύτεροι ὑπῆρξαν οἱ διάδοχοι αὐτοῦ μέχρι τοῦ τελευταίου Aschraf Toumān - bāy (1516). Συνεπείᾳ τῶν διωγμῶν τῶν Μαμλούκων ἐμαρτύρησαν τότε καί τινες τῶν Χριστιανῶν ἐν Αἰγύπτῳ, ἐγένοντο δὲ γνωστοὶ δύο μάρτυρες, ὁ Γεώργιος καὶ ὁ Κρεμηδόλης, ὧν σῴζονται τὰ λείψανα ἐν τοῖς ὀρθοδόξοις τοῦ Καΐρου ναοῖς[1]. Ἐκ τῶν διωγμῶν δὲ τούτων τῶν Μαμλούκων ἐξηγοῦνται ὅλαι αἱ θαυμασταὶ εἰδήσεις περὶ τοῦ Ἰωακείμ, ἀμυνθέντος καὶ διὰ τῆς ἁγιότητος τοῦ βίου καὶ διὰ τῶν θαυμάτων.

Κατὰ τὰς εἰδήσεις ταύτας, ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος Quanson el Ghoury (1501 - 1516) τῷ 1501 ὁ Ἰωακείμ, ὡς τὸ πάλαι ὁ Ἰωσὴφ Βαρσαβᾶς καὶ ὁ Ἰοῦστος, κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ Παπίου Ἱεραπόλεως, ἔπιε δηλητήριον καὶ ἔμεινεν ἀβλαβής, ἔσωσε δὲ τὸν ἐν Καΐρῳ ναὸν τοῦ ἁγίου Νικολάου, ὃν ὁ ἡγεμὼν ἤθελε νὰ καταλάβῃ καὶ νὰ μεταβάλῃ εἰς λουτρόν[2].

Ὑπάρχει τις εἴδησις, καθ' ἥν, ἕνεκα τῆς ἀκαταστασίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ὁ Ἰωακείμ, καταλιπὼν τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον, μετέβη εἰς τὸ Σινᾶ. Ἀλλ' ἡ εἴδησις αὕτη εἶναι ἀνακριβής, ὑποδηλοῖ δ' ὅτι ὁ Πατριάρχης Ἰωακεὶμ συνεχῶς μετέβαινεν εἰς Σινᾶ, καὶ οὐχὶ ὅτι πράγματι κατέλιπε τὸν θρόνον.

Ὁ περιηγητὴς Dom Trevisan παρέχει ἐμμέσως εἴδησιν περὶ τοῦ Ἰωακεὶμ κατὰ τὸ 1512 ὅτι διέμενεν ὁτὲ μὲν ἐν Καΐρῳ ὁτὲ δ' ἐν Σινᾷ, τῷ αὐτῷ δ' ἔτει ὁ περιηγητὴς Thenaud ἔλαβε πιστοποιητικὸν τοῦ ταξιδίου αὐτοῦ γράμμα παρὰ τοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ[3]. Οὕτω πως δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ

[1] Γ. Μαζαράκη, Ἔνθ' ἀν. σ. 135. Σῴζεται λόγος ἐγκωμιαστικὸς εἰς τοὺς ἁγίους μάρτυρας Γαβριὴλ καὶ Κρεμηδόλη παρὰ τοῦ Λιβύης Θεοφίλου τοῦ ὕστερον γενομένου Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας. Οὐδεμία δὲ ἀμφιβολία ὑπάρχει, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Γ. Μαζαράκης, ὅτι οἱ ἄνω μάρτυρες ἐμαρτύρησαν ἐπὶ του Πατριάρχου Ἰωακείμ.

[2] Τὰς εἰδήσεις περὶ πόσεως τοῦ δηλητηρίου (Νεκταρίου, Ἀντίρρησις κατὰ τῆς ἀρχ. τοῦ Πάπα, ἐν Ἰασίῳ 1672, σελ 202, Εὐγενίου, Ἐπιστολὴ πρὸς Κλέρικον, Ἐν Ἀθήναις 1844, σ. 41.2.) καὶ περὶ μετακινήσεως ὄρους τινὸς (πρβλ. Α. Ὑψηλάντου, Ἔνθ' ἀν. σ. 100) διέσωσαν ἀρχικῶς ἀραβικὰ κείμενα, μεταφρασθέντα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κατὰ τὸν ιζ' αἰῶνα. Ἐπανέλαβον δὲ πάντες οἱ χρονογράφοι οἱ μνημονεύσαντες τοῦ Ἰωακείμ. Ἐνδεχόμενον νὰ ὑπάρχῃ τις ὑπερβολὴ ἐν ταῖς εἰδήσεσι ταύταις, ἀλλ' ὑπερβάλλει καὶ ὁ Γ. Μαζαράκης, Ἔνθ' ἀν. σ. 133, ἀρνούμενος ἐντελῶς αὐτάς. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος γεγονότα πολὺ πρὶν ἢ κυκλοφορήσωσιν ἀραβιστὶ ἢ ἑλληνιστί, ἀφηγήθη ὁ διάδοχος τοῦ Ἰωακεὶμ Σίλβεστρος, ἀφηγήθησαν ἐν Μόσχᾳ σύγχρονοι τοῦ Ἰωακεὶμ μοναχοὶ ἀποσταλέντες ὑπ' αὐτοῦ πρὸς αἴτησιν βοηθείας, ἀφηγήθησαν ἐπίσης Ῥῶσοι μεταβάντες εἰς Αἴγυπτον καὶ αὐτοπροσώπως γνωρίσαντες καὶ μαθόντες τὰ κατὰ τὸν Ἰωακείμ.

[3] Λόπαρευ, παρὰ Π. Οὐσπένσκῃ, Ἔνθ' ἀν. σ. LIII, Thenaud, Le voyage

ἀνωτέρω εἴδησις περὶ ἐγκαταλείψεως τοῦ θρόνου, ἣν τῷ 1728 ἤκουσεν ἐν Σινᾷ ὁ ῥῶσος Μπάρσκης[1], Ἄλλως τε ὁ Ἰωακεὶμ ὡς Σιναΐτης καὶ ἠγάπα τὸ Σινᾶ καὶ ἐνδιεφέρετο περὶ αὐτοῦ.

Ηὐτύχησε δὲ ὁ Πατριάρχης νὰ ἴδῃ βελτιωθεῖσαν τὴν ἐξωτερικὴν τῆς Ἐκκλησίας κατάστασιν διὰ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου τῶν Τούρκων Σελὴμ Α'. (1512 - 1520) τῷ 1517 γενομένης, ὅν, πρὸς τοῖς ἄλλοις, συνώδευεν εἰς τὴν κατὰ τῶν Μαμλούκων ἐκστρατείαν ὁ Ἕλλην στρατηγὸς Τζερνωτᾶς ἐκ Πελοποννήσου[2].

Κατὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Καΐρου 50.000 κατοίκων κατεσφάγησαν[3], μεταξὺ δὲ τούτων ἐν τῇ γενικῇ συγχύσει ἀπώλοντο πάντως καί τινες τῶν ὀλιγίστων Χριστιανῶν. Οὐχ ἧττον διὰ τῆς παρεμβάσεως τοῦ Τζερνωτᾶ ἐσώθη τὸ ἐν Καΐρῳ Σιναϊτικὸν Μετόχιον ἐκ τῆς καταστροφῆς[4], πάντως δὲ ὁ Πατριάρχης Ἰωακεὶμ ἔλαβε παρὰ τοῦ Σελὴμ φιρμάνιόν τι ἐπικυρωτικὸν τῶν πατριαρχικῶν προνομίων ἀσφαλιστικὸν κατὰ τῆς αὐθαιρεσίας τῶν νέων πολιτικῶν ἀρχῶν[5], ἀφ' οὗ καὶ πρὸς τὸν τῆς Ἱερουσαλὴμ Πατριάρχην Δωρόθεον (1505 - 1543) ἔδωκεν ὁ Σελήμ, ὡς γνωστόν, φιρμάνιον[6].

Δυστυχῶς δὲν περιεσώθησαν σουλτανικὰ βεράτια πρὸς τοὺς Πατριάρχας Ἀλεξανδρείας μέχρι τοῦδε ἀρχαιότερα τοῦ ιη'. αἰῶνος[7]. Ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν

et itineraire 1512, Paris 1884, σ. 59. Dom Trevisan, Relation de voyage 1512, Paris 1884, σ. 204. 212.

[1] Παρὰ Λόπαρευ, Ἔνθ' ἀν. σ. LII.

[2] Νεκταρίου, Ἱεροσολύμων, Ἐπιτομὴ ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας, Ἐνετίῃσι 1677, σ. 417. Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, ἐν Βουκουρεστίῳ 1715, σ. 1154.

[3] E. Amelineau, Resumé de l' histoire de l'Egypte, Paris 1894, σ. 282.

[4] Α. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Ἔνθ' ἀν. σ. 47. Π. Γρηγοριάδου, Ἡ ἱερὰ Μονὴ Σινᾶ, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1875, σ. 68 ἑξ.

[5] Malischewsky, Ἔνθ' ἀν. σ. 166.

[6] Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων σ. 457 ἑξ.

[7] Παραθέτομεν τὸ κείμενον τοῦ βερατίου τοῦ Γερασίμου Γ' ἔχον ὡς ἑξῆς ἐν μεταφράσει τῆς ἐποχῆς ἐκείνης:

«Ὁ Πατριάρχης τῶν Ῥωμαίων τῆς πόλεως καὶ ἡ ἐν αὐτῇ ἐνδημοῦσα σύνοδος τῶν μητροπολιτῶν δόντες ἐσφραγισμένην ἀναφορὰν εἰς τὸ ὑψηλόν μου διβάνι καὶ φανερώσαντες ὅτι ὁ διὰ ὑψηλοῦ περατίου πατριάρχης τοῦ Μισιρίου καὶ Ἀλεξανδρείας καὶ τῶν ὑποκειμένων αὐτῇ καζάδων[1] καὶ ναχιγέδων[2] καὶ χωρίων Κυπριανὸς ὀνόματι, παροικῶν ἤδη ἐν Κωνσταντινουπόλει, μὲ τὸ νὰ ἀπέθανε καὶ ἔμενεν ἡ πατριαρχία ἐκείνη μαχλούλικη[3] καὶ τὸ ὑπούργημα ἐκεῖνο κενόν, συνελθόντες εἰς ἓν ὅ,τε Πατριάρχης τῶν Ῥωμαίων καὶ ἡ σύνοδος τῶν μητροπολιτῶν καὶ εὑρόντες κατὰ κοινὴν αὐτῶν ἐκλογὴν πρόσφορον

[1] Ὑποδιοικήσεων.

[2] Δήμων.

[3] Ἀδέσποτος.

εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐν τῷ τύπῳ τοῦ παρεχομένου εἰς αὐτοὺς βερατίου μετε-

---

καὶ ἁρμόδιον τῇ ῥηθείσῃ πατριαρχίᾳ τὸν ἐπιφέροντα τὸν παρόντα βασιλικόν μου ὁρισμὸν πρώην Ἐπίσκοπον Μετρῶν, πρόκριτον τοῦ γένους τοῦ Μεσία, Γεράσιμον ὀνόματι, (οὗ τὰ τέλη εἴησαν αἴσια), ὡς γνωστὸν καὶ δόκιμον καὶ πρακτικὸν καὶ ἄξιον εἰς ἐκτέλεσιν τῆς θρησκείας των καὶ εἰς διοίκησιν τῶν ὑποθέσεων τοῦ ῥαγιᾶ, ἐξῃτήσαντο τὸ βασιλικόν μου ἔλεος, παρακαλέσαντες ὅπως, δοθέντος τοῦ συνήθους πεσχεσίου [1] εἰς τὸ βασιλικόν μου θησαυροφυλάκιον, νὰ γείνῃ τεβτζίχη [2] ἡ ῥηθεῖσα πατριαρχία εἰς τὸν εἰρημένον Γεράσιμον, μεταβᾶσα δηλαδὴ ἀπὸ τὸν ῥηθέντα Κυπριανὸν εἰς αὐτὸν καὶ νὰ χορηγηθῇ εἰς χεῖρας αὐτοῦ ὑψηλόν μου περάτιον μὲ τὴν ἔκθεσιν τῶν ἀρχαίων σιουρουτίων του [3]· Ὅθεν θεωρηθέντων τῶν ἐν τῷ βασιλικῷ μου θησαυροφυλακίῳ πεφυλαγμένων κωδήκων τοῦ ᾿πίσκοπος μουκάτασι [4] καὶ ἐξενεχθέντος ἐξ ἐκείνων ὅτι ἡ ῥηθεῖσα πατριαρχία τοῦ Μισιρίου καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῶν ὑποκειμένων αὐτῇ, συμπεριεχομένη εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ Πατριάρχου τῶν Ῥωμαίων τῆς πόλεως, ἦτον ἐπάνω εἰς τὸν ῥηθέντα Κυπριανὸν μὲ τρεῖς χιλιάδες ἑπτακόσια τεσσαράκοντα ἄσπρα, μιρὶ πεσχεσί [5] ἐγένετο βασιλική μου προσταγὴ νὰ γείνῃ τεβτζίχη εἰς τὸν εἰρημένον Γεράσιμον μὲ ὅλα τὰ σουρούτιά της, δοθέντος πρῶτον διὰ μετρητῶν τοῦ συνήθους μιρὶ πεσχεσί, οὗτινος μιρὶ πεσχεσίου ἀποδοθέντος εἰς τὸ βασιλικόν μου θησαυρφυλάκιον, κατὰ τὸ ἐκδοθὲν ἤδη σουρέτι τοῦ ῥουζναμετζῆ [6], ἐκάμαμεν τεβτζίχη τὴν ῥηθεῖσαν πατριαρχίαν εἰς τὸν εἰρημένον Γεράσιμον ἀπὸ τετάρτης τοῦ Σεπανίου [7] μηνὸς τοῦ χιλιοστοῦ ἑκατοστοῦ ἐννενηκοστοῦ ἑβδόμου ἔτους, δόντες εἰς χεῖρας αὐτοῦ τὸ παρόν μου βασιλικὸν εὐτυχὲς περάτι καὶ προστάζομεν.

α΄. Ὁ ῥηθεὶς Γεράσιμος (οὗ τὰ τέλη σφραγισθείησαν ἐπ᾿ ἀγαθῷ) νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὸ πατριαρχεῖόν του καὶ νὰ εἶναι εἰς τὸν τόπον τοῦ θανόντος Κυπριανοῦ πατριάρχης τοῦ Μισιρίου, τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῶν ὑποκειμένων αὐτῇ καζάδων καὶ χωρίων, καὶ νὰ γνωρίζωσιν αὐτὸν πατριάρχην των ὅλοι οἱ κατοικοῦντες καὶ εὑρισκόμενοι Ῥωμαῖοι εἰς τοὺς τόπους ὅπου εἶναι ἀνέκαθεν ὑποκείμενοι εἰς τὴν πατριαρχίαν αὐτὴν μικροὶ καὶ μεγάλοι, μητροπολῖται καὶ ἐπίσκοποι καὶ παπάδες καὶ καλόγεροι καὶ καλογρηαῖς καὶ ἡγούμενοι, μὴ παραβαίνοντες τὸν ὀρθόν του λόγον εἰς τὰ ἀνήκοντα τῇ θρησκείᾳ των, ἀλλὰ φυλάττοντες κάθε λογῆς εὐπείθειαν εἰς αὐτόν, καθὼς ἀπαιτεῖ ἡ θρησκεία των, καὶ ἀναφέροντες εἰς αὐτὸν τὰς ὑποθέσεις τοῦ ἀΐνιοῦ των [8]).

β΄. Οἱ ὑπὸ τὴν πατριαρχίαν διατελοῦντες μητροπολῖται καὶ ἐπίσκοποι, γνωρίζοντες τὸν εἰρημένον Γεράσιμον πατριάρχην τους, νὰ διορίζωνται καὶ νὰ ἐξώνωνται ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἴδιον, μηδενὸς ἄλλου ἀναμιγνυομένου εἰς τὸν διορισμόν, καὶ ἔξωσιν τῶν μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων.

γ΄. Τὰς ἀνέκαθεν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του ἐκκλησίας καὶ μοναστήρια, τὰς εὑρισκομένας εἰς τοὺς τόπους τοὺς ὑποκειμένους τῇ πατριαρχίᾳ ταύτῃ νὰ μὴ ἠμπορῇ τις νὰ τὰς ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὰς χεῖράς των ἄνευ χάττι σεριφίου [9].

---

[1] Δώρου (Οὕτως ἐκαλεῖτο, κατ᾿ εὐφημισμόν, ὁ πατριαρχικὸς φόρος).

[2] Διορισμός.

[3] Ἄρθρων.

[4] Τῶν ἐπισκοπικῶν προσόδων.

[5] Δώρων πρὸς τὴν ἐξουσίαν.

[6] Ἡμερησίας διατάξεως.

[7] Ὀγδόου μηνὸς τοῦ τουρκικοῦ ἔτους.

[8] Τῆς θρησκείας των.

[9] Αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος.

βλήθη τι ἐκ τῶν σῳζομένων δύο βερατίων, ὧν τὸ μὲν ἓν ἐξεδόθη ἐπ᾿ ὀνόματι

δ΄. Ὅταν κατὰ τὸ ἀρχαῖον τους σιουροῦτι, ἐπισκευασθῶσι καὶ μερεμετισθῶσιν [1] αἱ ἐκκλησίαι των, κατὰ τὴν παλαιάν τους θέσιν μὲ ἄδειαν τῆς κρίσεως νὰ μὴ ἠμπορῇ νὰ τοὺς ἐνοχλῇ περὶ τούτου κανένας.

ε΄. Οἱ ἐχλιόρφηδες [2] καὶ πολιτικοὶ ἐξουσιασταὶ νὰ μὴ ἠμποροῦν ἄνευ ἱεροῦ μου ὁρισμοῦ νὰ ἐνοχλοῦν καὶ νὰ τοὺς ζημιώνουν ἀπ᾿ ἐναντίας τῇ ἱερᾷ κρίσει, ζητοῦντες καὶ ἐπιμένοντες μὲ μόνον ἰδικόν τους πουγιουρτλὶ [3] νὰ κάμουν τεφτίσι [4] τὰς ἐκκλησίας καὶ μοναστήριά των.

στ΄ Ὅταν τινὰς τῶν Ῥωμαίων μέλλει νὰ συζευχθῇ γυναικὶ ἢ νὰ διαζευχθῇ ἀπὸ τῆς ἰδίας γυναικός, ἐκτὸς τοῦ εἰρημένου πατριάρχου καὶ τῶν μητροπολιτῶν του καὶ ἐκ τοῦ ἐκ μέρους αὐτῶν διωρισμένου ἐπιτρόπου των, ἄλλος τινὰς νὰ μὴν ἀνακατώνεται, μήτε νὰ ἐμβαίνῃ εἰς τὸ μεταξύ τους.

ζ΄. Ἐκεῖνα ὁποῦ διατίθενται καὶ ἀφιεροῦσιν οἱ θνήσκοντες μητροπολῖται καὶ καλόγηροι καὶ λοιποὶ Ῥωμαῖοι, κατὰ τὸ ἔθος τῆς θρησκείας των, εἰς τὸν πατριάρχην καὶ εἰς τοὺς μητροπολίτας του, νὰ εἶναι δεκτά, καὶ νὰ εἰσακούεται εἰς τοῦτο παρὰ τῇ ἱερᾷ κρίσει μὲ μαρτυρίαν τῶν Ῥωμαίων μαρτύρων.

η΄. Ὅταν πταίσουν καὶ σφάλουν ἐναντίον τοῦ ἀΐνιοῦ τους οἱ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ῥηθέντος πατριάρχου μητροπολῖται, ἐπίσκοποι, καλόγηροι, παπάδες, καλογρηαῖς καὶ ἡγούμενοι· καὶ διὰ τὰ πταίσματά τους τοὺς ἐξώσῃ ἀπὸ τὸ ὑπούργημά τους καὶ ἀντ᾿ αὐτῶν ἀποκαταστήσῃ ἄλλους ἀξίους ἢ κόψῃ τὰ μαλλιὰ τῶν τοιούτων ἀτάκτων καὶ τοὺς παιδεύσῃ, νὰ μὴν ἐναντιοῦται καὶ νὰ ἀνθίσταται τινὰς καὶ νὰ τὸν ἐνοχλῇ περὶ τούτου.

θ΄. Ὅταν ἄνευ ἀδείας καὶ γνώμης τοῦ ῥηθέντος πατριάρχου ἐκτελέσωσι κανένα συνοικέσιον ἀθέμιτον καὶ ἐμποδισμένον εἰς τὴν θρησκείαν τους, οἱ παπάδες ἢ οἱ ἀντιπρόσωποί του, νὰ τοὺς παιδεύῃ τοὺς τοιούτους μὲ τὴν προσήκουσαν παιδείαν ἐλευθέρως.

ι΄. Ὅταν τύχῃ καὶ ἔχωσιν ὁποιανδήποτε ἀγωγὴν ἀνήκουσαν τῇ ἱερᾷ κρίσει, ἐναγόμενοι δηλ. παρ᾿ ἄλλων περὶ ἡστινοσοῦν ὑποθέσεως εἴτε ὁ ῥηθεὶς πατριάρχης ἢ οἱ μητροπολῖταί του, ἢ οἱ ἐπίτροποι καὶ λοιποὶ ἄνθρωποί του, ἡ τοιαύτη ἀγωγὴ καὶ ταβὰς [5] νὰ μὴ θεωρηθῇ εἰς ἄλλο μέρος, ἀλλὰ νὰ γίνεται χαβαλὲς [6] εἰς τὸ νὰ θεωρηθῇ ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ μου διβανίου, ἐνώπιον τῶν μεγάλων μου βεζυράδων καὶ καζασκέριδων [7].

ια΄ Τὸ νὰ ἐμβαίνωσιν εἰς τὴν θρησκείαν τῶν πολεμίων κιαφίριδων [8], ἤτοι τῶν Φράγκων, οἱ ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν πτερύγων τῆς εὐεργετικῆς μου βασιλείας ἐσκιασμένοι ὑποτελεῖς καὶ δασμοφόροι ῥαγιάδες τοῦτο ἔχει πολλὰς ὑπονοουμένας καὶ κεκρυμμένας βλάβας καὶ κακὰ ὡς φαίνεται καταγεγραμμένον ἐν τοῖς κώδηξι τοῦ βασιλικοῦ μου θησαυροφυλακίου. Διὰ τοῦτο ὅταν τινὰς τῶν γνησίων Ῥωμαίων ῥαγιάδων θελήσῃ νὰ ἐκτελέσῃ τὰ τῆς θρησκείας τῶν Φράγκων καὶ εὑρεθῇ καὶ φωραθῇ ἐπὶ τούτῳ, τοὺς τοιούτους νὰ τοὺς ἐμποδίζῃ ἀπὸ αὐτό, παιδεύοντάς τους αὐστηρῶς καὶ βάνοντάς τους εἰς τὸ κάτεργον κατὰ τὸν ἀνὰ χεῖράς του ὑψηλόν μου ὁρισμόν.

ιβ΄. Οἱ προτρέποντες καὶ παρακινοῦντες τοὺς Ῥωμαίους ῥαγιάδες εἰς τὴν θρησκείαν

---

[1] Ἐπισκευασθῶσιν.

[2] Ἐξουσιασταὶ ἀνώτεροι ὑπάλληλοι τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας.

[3] Διαταγῆς.

[4] Ἔρευναν.

[5] Δίκη.

[6] Ἀνάθεσις.

[7] Ἀνωτάτων ἱεροδικαστῶν.

[8] Ἀπίστων.

τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ματθαίου Ψάλτου (1746 - 1766), τὸ δὲ ἕτερον

τῶν Φράγκων καὶ ἐκεῖνοι ὁποῦ τολμοῦν νὰ πέρνουν τὰ παιδιὰ τῶν Ρωμαίων ραγιάδων καὶ νὰ τὰ στέλνουν εἰς τοὺς τόπους τῶν πολεμίων νὰ διώκωνται καὶ νὰ ἀποβάλλωνται ἀνεμποδίστως.

ιγ'. Ὅσοι Φράγκοι παπάδες καὶ καλόγηροι κατόλικοι μὲ τεπτίλι [1] καὶ ἀλλαγὴν ἐνδυμάτων ἐμβαίνουν εἰς τὰς Ἐκκλησίας τῶν Ρωμαίων καὶ εἰς τὰ ὀσπίτια τῶν Ρωμαίων ραγιάδων οἱ τοιοῦτοι νὰ ἐμποδίζωνται καὶ νὰ ἀποβάλλωνται.

ιδ'. Ὅταν ὁ πατριάρχης ἐξώσῃ καὶ ἀποβάλῃ τινὰ τῶν μητροπολιτῶν του καὶ παπάδων του, καὶ εἰς τὸν τόπον ἐκείνου ἀποκαταστήσῃ ἄλλον νὰ μὴ ἀνακατώνεται εἰς τοῦτο ἄλλος τινάς, μήτε νὰ ἀνθίσταται μήτε νὰ τὸν ἐνοχλῇ καὶ νὰ τὸν παραβιάζῃ κατ' οὐδένα τρόπον μὲ μεσιτείαν καὶ παράκλησιν, λέγοντάς του ἀπόβαλε ἐκεῖνον τὸν παπᾶν καὶ δὸς τὴν ἐκκλησίαν του αὐτὸν τὸν παπᾶν.

ιε'. Ὅταν τινὲς ἀπὸ τοὺς τέρκι τουνγιάδες [2] ἤτοι τοὺς ἐγκαταλιπόντας τὸν κόσμον, δηλονότι καλόγηροι καὶ παπάδες, περιερχόμενοι καὶ περιπατοῦντες ἀπὸ μαχαλὰν εἰς μαχαλὰν γίνονται αἴτιοι ταραχῆς καὶ συγχύσεως οἱ τοιοῦτοι νὰ μὴν ἠμποροῦν νὰ περιέρχωνται ὅπου θέλουσιν, ὡς ἐναντίου ὄντος εἰς τὴν θρησκείαν τους, ἀλλὰ νὰ παιδεύωνται μὲ τὸ μαριφέτι [3] τοῦ ρηθέντος πατριάρχου καὶ νὰ ἀποστέλλωνται εἰς τὰ μοναστήρια ὁποῦ ἀνέκαθεν ἐκατοικοῦσαν.

ιστ'. Ὅταν οἱ παπάδες καὶ τινες τῶν καλογήρων μὲ ἄδειαν τοῦ εἰρημένου πατριάρχου πηγαίνωσιν εἰς τὰ ὀσπίτια τῶν Ρωμαίων ραγιάδων καὶ ἐκτελῶσι τὰ τῆς θρησκείας των νὰ μὴ γίνεται εἰς τοῦτο καμμία ἐναντιότης καὶ ἀντίστασις ἐκ μέρους τῶν κατήδων [4] καὶ ναΐπηδων [5] καὶ λοιπῶν ἐχλιόρφηδων καὶ λοιπῶν ἐξουσιαστῶν.

ιζ'. Ὅταν ὁ ρηθεὶς πατριάρχης καὶ οἱ παπάδες του ἀναγινώσκωσι τὸ εὐαγγέλιον ἐν τοῖς οἴκοις αὐτῶν ἄνευ γεγωνυίας τῆς φωνῆς νὰ μὴν ἐμποδίζωνται εἰς τοῦτο παρ' οὐδενός.

ιη'. Ὅταν περιέρχεται εἰς τοὺς τόπους τοὺς ὑποκειμένους τῇ πατριαρχίᾳ του ὁ ρηθεὶς πατριάρχης καὶ οἱ ἐπίτροποί του νὰ τὸν δίδωσι καὶ αὐτὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους του κολαγούζιδες [6] καὶ ὅταν ἀλλάξωσι τὰ ἐνδύματά τους καὶ γίνωνται τεπτίλι διὰ νὰ περνῶσιν ἀφόβως εἰς τοὺς τόπους ὅπου περιέρχονται, τόσον αὐτὸς ὁ Πατριάρχης ὅσον καὶ οἱ ἄνθρωποί του, καὶ ἐπιφέρωσι πολεμικὰ ὅπλα διὰ νὰ φυλάττωσι τὸν ἑαυτόν τους ἀπὸ τοὺς κακούς, νὰ μὴν ἐνοχλοῦνται μήτε νὰ πειράζωνται εἰς τὰ κετζίτια [7] καὶ γεφύρια καὶ λοιποὺς τόπους ἐκ μέρους τῶν παστάρδων καὶ καφαρτζήδων [8] καὶ λοιπῶν ἐχλιόρφηδων, ἐναντίον τοῦ κανονίου [9] καὶ τοῦ σουρετίου [10] τοῦ περατίου του.

λα'. Ὅταν τις τῶν ὑπ' αὐτὸν μητροπολιτῶν καὶ παπάδων καὶ καλογήρων καὶ καλογρηῶν ἀποθάνῃ καὶ παραλάβῃ ὁ ρηθεὶς πατριάρχης ἢ οἱ ἐκ μέρους αὐτοῦ διωρισμένοι ἐπίτροποι τὴν εὑρεθεῖσαν περιουσίαν του, ἄσπρα δηλ. πράγματα, ἄλογα, κτήματα καὶ ἄλλο εἴ τι καὶ ἂν εἶχεν ὁ ἀποθανών, ἀνήκοντα τῇ ἐκκλησίᾳ των, νὰ μὴν ἀνακατώνωνται

[1] Μεταμφίεσιν.
[2] Μοναχοί.
[3] Γνῶσιν καὶ ἀπόφασιν.
[4] Ἱεροδικαστῶν φόρων.
[5] Ἀντιπροέδρων δικαστηρίων.
[6] Ὁδηγούς.
[7] Παρόδους.
[8] Εἰσπρακτόρων φόρων.
[9] Νόμου.
[10] Ἄρθρον.

ἐπ' ὀνόματι τοῦ Γερασίμου Γ'. (1783 - 1788), δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ὅτι

μήτε νὰ βάνωσι χέρι εἰς τὴν περιουσίαν τοῦ θανόντος οἱ πεϊτουλματζήδες [1]), οἱ κασάμηδες [2], οἱ μουτεβελήδες [3], οἱ βοηβοτάδες [4], οἱ σουπασήδες [5] καὶ οἱ ἄνθρωποί των προβάλλοντες ὅτι τὸ πεϊτουμάλι [6] κοινὸν καὶ μερικόν, εἶναι διωρισμένον εἰς αὐτούς.

λβ'. Ὅταν τις τῶν Ρωμαίων ραγιάδων ἤθελε κάμει κανένα παράνομον συνοικέσιον, λαβὼν γυναῖκα δηλονότι τὴν μὴ ἐφειμένην αὐτῷ κατὰ τὸ ἀϊνί τους, ἐπειδὴ τοῦ τοιούτου ἡ εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἴσοδος εἶναι ἀπᾴδουσα καὶ ἐναντία εἰς τὸ ἀϊνί τους, ἂν συμβῇ νὰ ἀποθάνῃ ὑπὸ τὴν ρηθεῖσαν παρανομίαν ἔτι εὑρισκόμενος, νὰ μὴν ἠμποροῦν οἱ κατήδες, οἱ ναΐπηδες καὶ λοιποὶ ζαπήται [7] καὶ ἄλλοι ἰσχυροὶ νὰ παραβιάζωσι τοὺς παπάδες εἰς τὸ νὰ σηκώσουν τὸ λείψανόν του.

λγ'. Οἱ ἐχλιόρφηδες νὰ μὴν ἠμποροῦν νὰ παραβιάζουν τὸν πατριάρχην καὶ τοὺς ὑπ' αὐτὸν παπάδες, λέγοντάς τους, αὐτὴν τὴν γυναῖκα ὑπανδρεύσατέ την μὲ αὐτὸν τὸν Ρωμαῖον.

λδ'. Χρείας καλούσης νὰ ἀληκοτισθῇ [8] καὶ νὰ φυλακωθῇ μὲ ἄδειαν τῆς κρίσεως τις τῶν παπάδων καὶ καλογήρων, τὸν τοιοῦτον νὰ κρατῇ καὶ νὰ τὸν φυλακώνῃ ὁ πατριάρχης·

λε'. Αἱ ἀνέκαθεν τοῖς Ρωμαίοις διωρισμέναι ἐκκλησίαι καὶ τὰ ἐν αὐταῖς ἐκκλησιαστικὰ σκεύη, εἴ τι καὶ ἂν εἶναι, νὰ ἐξουσιάζωνται ὅλα παρὰ τοῦ πατριάρχου καὶ νὰ μὴν ἐπιφέρηται καμμία ἐνόχλησις εἰς τὸν ρηθέντα πατριάρχην ἐκ μέρους τῶν κατολίκων καὶ τῶν λοιπῶν μιλετίων [9] διὰ τὴν ἐξουσίαν τῶν εἰρημένων ἐκκλησιῶν καὶ τῶν πραγμάτων αὐτῶν.

λστ'. Τὰ ἄλογα καὶ μουλάρια ὁποῦ καβαλλικεύει ὁ ρηθεὶς πατριάρχης καὶ οἱ ἄνθρωποί του νὰ μὴν ἠμποροῦν νὰ τὰ πέρνουν τὰ ὀλάκια [10] καὶ ἄνθρωποι τῆς Πόρτας μου.

λζ'. Ὅταν ὁ Πατριάρχης δὲν θέλει μὲ εὐχαρίστησίν του νὰ μεταχειρισθῇ διὰ γιασακζῆ [11] του, νὰ μὴν ἠμποροῦν οἱ ἄνθρωποι τῆς Πόρτας μου νὰ τὸν παραβιάζουν εἰς τοῦτο νὰ τὸν ἐνοχλοῦν, λέγοντές του, ἡμεῖς μὲ βίαν γινόμεθα γιασακζῆδές του.

λη'. Ὅταν τινὲς τῶν Ρωμαίων διατάζωνται καὶ ἀφιερώσωσι τὸ τριτιμόριον τῆς περιουσίας των εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήριά των καὶ εἰς τὸν ρηθέντα πατριάρχην, ἡ τοιαύτη διαταγὴ νὰ γίνεται δεκτὴ παρὰ τῇ κρίσει διὰ μαρτύρων Ρωμαίων.

λθ'. Ὅταν θελήσῃ ὁ ρηθεὶς πατριάρχης νὰ πάρῃ λογαριασμὸν ἀπὸ τοὺς ἐπιτρόπους τῶν ὑπὸ τὴν Παριαρχίαν του ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων καὶ τῶν καλογήρων καὶ λοιπῶν ραγιάδων, ὁποῦ κατατρώγουσι τὰ εἰσοδήματα τῆς πατριαρχίας του καὶ ἐξώσῃ αὐτοὺς καὶ ἀποκαταστήσῃ ἄλλους, νὰ μὴ ἀνακατώνηται εἰς τοῦτο μήτε νὰ ἀνθίσταται ἄλλος τις.

μ'. Ὅταν ἐκτελῇ τὸ ἀϊνί του ὁ ρηθεὶς πατριάρχης κατὰ τὴν ἀνέκαθεν συνήθειαν νὰ μὴ ἠμπορῇ τινας τῶν ἐχλιόρφηδων νὰ ἐνοχλῇ καὶ νὰ τὸν πειράζῃ ἀναιτίως, ἐναντίον τῆς κρίσεως καὶ τῶν σιουρετίων, ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ χρηματισμοῦ καὶ ἀπολαύσεως.

[1] Ταμίαι.
[2] Οἱ ἐπὶ τῆς διανομῆς τῶν κληρονομιῶν ὑπάλληλοι.
[3] Ἐπίτροποι τῶν ἱερῶν ἱδρυμάτων.
[4] Διοικηταί.
[5] Ἀστυνόμοι.
[6] Ταμεῖον.
[7] Ἐξουσιασταί.
[8] Κρατηθῇ.
[9] Ἐθνῶν.
[10] Ὑπάλληλοι.
[11] Ραβδοῦχον σωματοφύλακα.

μα'. Μὴ χρεωστοῦντος πρός τινα τοῦ πατριάρχου γνήσιον καὶ ἀποδεδειγμένον χρέος, μήτε ἐγγύην ἔχοντος, νὰ μὴν ἠμπορῇ τινας νὰ τὸν ἐνοχλήσῃ καὶ νὰ τὸν πειράξῃ ἀπ'ἐναντίας τῇ κρίσει, ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τοῦ κερδαίνειν, προβάλλων ὅτι ἡμεῖς ἐδώκαμεν δάνεια, ἢ ἔγινες κεφίλης [1], ἢ ὅτι ἔγινες αἰτία νὰ ἐξοδεύσωμεν τόσα ἄσπρα.

μβ'. Νὰ μὴν ἐνοχλῆται ὁ ῥηθεὶς πατριάρχης ἐκ μέρους τῶν ἀσκέριδων [2] καὶ ἐχλιόρφηδων καὶ λοιπῶν διὰ τὸ κονάκι ὅπου κάθεται, ζητούντων νὰ κονεύσουν εἰς αὐτό.

ιθ'. Κανένας τῶν ἐχλιόρφηδων καὶ λοιπῶν ἐξουσιαστῶν νὰ μὴν ἠμπορῇ νὰ ἐνοχλήσῃ καὶ νὰ παραβιάζῃ μὲ βίαν καὶ δυναστείαν τινὰ τῶν Ῥωμαίων ῥαγιάδων, ὅταν ἐκεῖνος δὲν θέλει αὐτοπροαιρέτως λέγοντάς του «γένου Τοῦρκος».

κ'. Ὅταν φέρῃ ὁ ῥηθεὶς πατριάρχης εἰς τὸ κονάκι του [3] τὰ μαχσούλια [4] τῶν ἀμπέλων του καὶ ὅσα συνάζει λόγῳ ἐλεημοσύνης ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους ῥαγιάδες, κατὰ τὴν ἐπικρατήσασαν ἀνέκαθεν συνήθειαν, μοῦστον δηλ. καὶ βούτυρον καὶ μέλι καὶ ἄλλα ὅσα τοιαῦτα μαχσούλια διὰ τὴν τροφήν του, καὶ πράγματά του, νὰ μὴ ζητῶσιν οἱ γκιουμπροὺκ ἐμίνιδες [5] καὶ γιασακζῆδες [6] μήτε νὰ γίνεται εἰς τοῦτο καμμία ἐνόχλησις διὰ αὐτά, γκιουπροῦκι καὶ παξίσι [7] καὶ ἄλλα τοιαῦτα.

κα'. Κανένας ἄλλος νὰ μὴ ἠμπορῇ νὰ ἐνοχλήσῃ καὶ νὰ παρεμποδίσῃ τὸν εἰρημένον πατριάρχην εἰς τὸ νὰ δεσπόζῃ καὶ νὰ ἐξουσιάζῃ ἐλευθέρως ὅλα τὰ πράγματα καὶ ἀφιερώματα τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων τῶν εὑρισκομένων εἰς τοὺς ὑπ' αὐτὸν τόπους, ἀμπέλια, δηλονότι, παγτζέδες [8], τζιφλίκια, χωράφια, τζιαΐρια [9], μύλους, πανηγύρεις, ἁγιάσματα, ὀσπήτια, ἐργαστήρια, ὑποστατικὰ πράγματα νάκι [10], ἄσπρα, ζῷα, καρπερὰ καὶ ἄκαρπα δένδρα, καὶ ὅσα τοιαῦτα.

κβ'. Ὅταν τινὲς ἤθελον λάβει ἄρζια [11] καὶ ἰλάμια [12] ἀπὸ πασάδες καὶ κατήδες, καὶ ναΐπηδες πρὸς καταμαρτυρίαν τοῦ εἰρημένου πατριάρχου καὶ ἄζλι [13], καὶ ἐξορίαν του καὶ ἔλθουν καὶ προσκλαυθῶσι κατ' αὐτοῦ, νὰ μὴν εἰσακούωνται τὰ τοιαῦτα ἔγγραφα καὶ ἡ τοιαύτη ἀγωγή· καὶ ἂν καὶ ὑψηλὸν φερμάνι ἤθελεν ἐκδοθῇ μὲ καμμίαν μέθοδον καὶ μηχανήν, νὰ μὴν ἔχῃ κανένα ἰτιπὰρ [14] καὶ ὑπόληψιν. Ἀλλὰ καὶ ἔμρι σερὶφ [15] ἐὰν ἤθελεν ἐκδοθῇ προγενέστερον τῆς τοιαύτης ἀγωγῆς ἢ μεταγενέστερον, νὰ ἐμποδίζεται καὶ τὸ τοιοῦτον ἔμρι σερὶφ ἀπὸ τοῦ νὰ ἐνεργηθῇ καὶ νὰ ἔμβῃ εἰς πρᾶξιν κατὰ τόπον.

κγ'. Ὅταν τινὲς τῶν Ῥωμαίων ῥαγιάδων ἐπὶ ζωῆς των διατάζωνται καὶ διορίσωσι τῷ ῥηθέντι πατριάρχῃ καὶ τοῖς ὑπ' αὐτὸν μητροπολίταις καὶ ἐπισκόποις καὶ ἐκκλησίαις

[1] Ἐγγυητής.
[2] Στρατιωτικῶν.
[3] Οἰκίαν του.
[4] Προϊόντα.
[5] Ἐπιστάται τοῦ τελωνείου.
[6] Τελωνοφύλακες.
[7] Δῶρον.
[8] Κῆποι.
[9] Βοσκήσιμοι τόποι.
[10] Ἀρχαῖα.
[11] Ἀναφοράς.
[12] Δικαστικὰς ἀποφάσεις.
[13] Παῦσιν.
[14] Κῦρος.
[15] Ἱερὰ διαταγή.

του μέρος τῆς περιουσίας των, εἶτα ἀποθάνωσι, νὰ ἀληβερδίζωνται [1] τὰ τοιαῦτα μὲ τὸ μαριφέτι [2] τῆς κρίσεως ἀπὸ τοὺς κληρονόμους ἐκείνων.

κδ'. Τὰς ἀνέκαθεν συνήθως δεδομένας παρὰ τῶν Ῥωμαίων ῥαγιάδων ἐλεημοσύνας καὶ τὰ ἁγιάσματά των νὰ μὴν τὰς ἐμποδίζῃ τινάς.

κε'. Αἱ παρρησίαι καὶ προθέσεις τῶν ἀποθνησκόντων Ῥωμαίων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν νὰ ἀληβερδίζωνται μὲ τὸ μαριφέτι τῆς κρίσεως.

κστ'. Κανένας ἀπὸ τοὺς ζαΐμηδες [3] καὶ τιμὰρ σαχιπήδες [4] καὶ ἄλλους ἰσχυροὺς νὰ μὴν ἠμπορῇ νὰ κάμῃ ἀντίστασιν, μήτε νὰ παρεμποδίζῃ τὸν εἰρημένον πατριάρχην ὅταν πηγαίνει νὰ κάμῃ ἰζρὰ [5] τὸ ἀϊνί του εἰς τοὺς ῥαγιάδες ὁποῦ εὑρίσκονται εἰς τὰ τσιφτιλίκια καὶ κισλάδες [6] των, προβάλλοντες ὅτι αὐτοὶ οἱ ῥαγιάδες εἶναι ἐργάται καὶ χιζμετκιάρηδες [7].

κζ'. Ὅταν εἶναι νὰ συγκροτηθῇ κανένα συνοικέσιον ἢ νὰ διαλυθῇ νὰ μὴ δίδουν καμμίαν ἐνόχλησιν οἱ κατήδες καὶ πολιτικοὶ ἐξουσιασταί.

κη'. Ὅταν δύω Ῥωμαῖοι ῥαγιάδες, ἔχοντες διαφοράν τινα πρὸς ἀλλήλους, ἀπέλθωσιν ἰδίᾳ θελήσει πρὸς τὸν ῥηθέντα πατριάρχην καὶ βεκήλιδές του [8], τῶν τοιούτων ὑποθέσεων συμβιβαζομένων καὶ διευθετουμένων παρὰ τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν ἐπιτρόπων του καὶ ὅρκου ἐπαγομένου κατὰ τὴν χρείαν τοῖς διαφερομένοις ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ των, κατὰ τὸ ἀϊνί τους καὶ παιδευομένων μὲ ἀφορισμόν, οἱ κατήδες καὶ οἱ ναΐπηδες νὰ μὴν ἐπιφέρωσι καμμίαν ἐπήρειαν καὶ ἐνόχλησιν περὶ τούτου.

κθ'. Τὰ δεδομένα παρὰ τοῦ πατριάρχου ἀφοριστικὰ πρὸς παιδείαν καὶ σωφρονισμὸν τινος τῶν Ῥωμαίων νὰ μὴν ἐμποδίζωνται παρά τινος.

λ'. Οἱ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ εἰρημένου πατριάρχου παπάδες μὴν ἠμποροῦν ἄνευ γνώμης τοῦ πατριάρχου νὰ ἐκτελῶσι συνοικέσια κεκωλυμένα καὶ ἐμποδισμένα κατὰ τὸ ἀϊνί τους.

μγ'. Βαστῶν εἰς χεῖρας ὁ ῥηθεὶς πατριάρχης τὴν διωρισμένην αὐτῷ ῥάβδον, ἤτοι τὸ χαζράνι, νὰ μὴν ἐνοχλῆται περὶ τούτου, μήτε νὰ ἐμποδίζηται ἐκ μέρους τῶν πασιάδων καὶ ἀλάϊ πεΐδων [9] καὶ μουσελίριδων [10] καὶ μουτεβελίδων καὶ ναζίρηδων [11] καὶ βοϊβοτάδων καὶ σερτάρηδων [12] καὶ σουπασήδων καὶ ζαπιτάδων τῶν χωρίων καὶ τῶν ἀνθρώπων τῆς πόρτας μου.

Κατὰ τὰ σουρούτια λοιπὸν καὶ κεφάλαια τοῦ παρόντος ὑψηλοῦ μου περατίου ἐσεῖς οἱ ἐξουσιασταὶ νὰ μὴν ἀφήσετε ἐπ' οὐδεμιᾷ προφάσει καὶ αἰτίᾳ νὰ ἐνοχλῆται καὶ νὰ ἐμποδίζηται ὁ ῥηθεὶς πατριάρχης ἐκ μέρους τινὸς εἰς τὸ νὰ ἐξουσιάζῃ καὶ νὰ κάμῃ ζάπτι [13] τὴν ἐπαρχίαν του. Οὕτω γινώσκετε καὶ ὑποτάγητε τῷ ἱερῷ μου τούτῳ σημείῳ».

[1] Παραλαμβάνωνται.
[2] Ἔγκρισιν.
[3] Μεγάλους τιμαριούχους, φεουδάρχας.
[4] Μικροὺς τιμαριούχους.
[5] Ἐκτέλεσιν.
[6] Στρατῶνας.
[7] Ὑπηρέται.
[8] Ἐπιτρόπους του.
[9] Συνταγματαρχῶν.
[10] Ὑποδιοικητῶν.
[11] Ἐφόρων.
[12] Στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν.
[13] Κατοχήν, κατάληψιν.

γενικῶς καὶ οἱ τῆς Ἀλεξανδρείας Πατριάρχαι εἶχον τὰ αὐτά, οἷοι καὶ οἱ λοιποὶ Πατριάρχαι προνόμια [1].

Εἰδικώτερον ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας εἶχεν ἀπόλυτον ἐξουσίαν ἐπὶ πάντων τῶν κληρικῶν καὶ μοναχῶν, ἐξέλεγε, καὶ ἐν ἀνάγκῃ ἔπαυε καὶ ἀπεμάκρυνεν ἐκ τῆς Αἰγύπτου, τοὺς μητροπολίτας καὶ ἐπισκόπους, ἦτο κύριος τῶν ναῶν καὶ τῶν Μοναστηρίων τῆς δικαιοδοσίας αὐτοῦ, ἠδύνατο, τῇ ἀδείᾳ τῆς Κυβερνήσεως, νὰ ἐπισκευάζῃ τοὺς ναοὺς καὶ τὰ Μοναστήρια ἀνενοχλήτως, ἀπηγορεύετο ἡ ἀνάμιξις εἰς τὰ τοῦ γάμου καὶ τῶν διαζυγίων, εἶχε δικαίωμα κληρονομίας τῶν κληρικῶν καὶ τῶν ἀφιερωμάτων τῶν λαϊκῶν καὶ τιμωρίας καὶ καθαιρέσεως τῶν πταιόντων, ἄνευ τινὸς παρεμβάσεως τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν. Ὁ Πατριάρχης πρὸς τούτοις εἶχε δικαίωμα νὰ ἐκλέγῃ ἑτέρους κληρικοὺς εἰς ἀντικατάστασιν τῶν διὰ καθαιρέσεως ἀπομακρυνομένων ἢ παυομένων. Ὡσαύτως εἶχε δικαίωμα νὰ τιμωρῇ τοὺς παράνομα συνοικέσια συνάπτοντας, κατ᾽ ἐξαιρετικὸν δὲ προνόμιον οὐχὶ μόνον ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, ἀλλὰ καὶ οἱ μητροπολῖται καὶ οἱ Ἐπίτροποι αὐτοῦ, ὁσάκις ἠγείρετο ἀγωγὴ κατ᾽ αὐτῶν, ἐδικάζοντο μόνον ἐν Κ/πόλει πρὸ τοῦ σουλτανικοῦ Διβανίου. Διὰ λόγους δὲ πολιτικοὺς ἡ Ὑ. Πύλη διὰ τοῦ Πατριαρχικοῦ βερατίου ἀπηγόρευε τὸν προσηλυτισμὸν τῶν ὀρθοδόξων ὑπὸ τῶν λατίνων καὶ διέτασσεν αὐστηρὰς τιμωρίας κατὰ τῶν προπαγανδιστῶν. Ὡσαύτως ἀπηγόρευε τὴν διεξαγωγὴν προσηλυτισμοῦ ὑπὸ τῶν λατίνων κληρικῶν φερόντων ἀμφίεσιν ὀρθοδόξων κληρικῶν. Ὁ Πατριάρχης ἦν ἀνενόχλητος ἐν τῇ διοικήσει τοῦ ὑπ᾽ αὐτὸν κλήρου, ἀπαγορευομένης πάσης ἐπεμβάσεως τῶν τουρκικῶν Ἀρχῶν, ἠδύνατο δὲ νὰ τιμωρῇ τοὺς ἐκ τῶν Μοναστηρίων ἀπομακρυνομένους μοναχούς. Ἀνενόχλητοι ἦσαν καὶ οἱ κληρικοὶ ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν θρησκευτικῶν των καθηκόντων.

Ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως δημοσίας ἀσφαλείας ἐν τῷ Τουρκικῷ Κράτει, ὁ Πατριάρχης καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτοῦ περιώδευον οὐχὶ μόνον μετὰ συνοδείας ἐνόπλου, ἀλλὰ καὶ μετημφιεσμένοι. Ἀπηγορεύετο ἡ ἐπέμβασις τῶν τουρκικῶν Ἀρχῶν εἰς τὰ τῆς περιουσίας τῶν θνησκόντων κληρικῶν, ὡσαύτως ἀπηγορεύετο ἡ ἐκ μέρους αὐτῶν βία κατὰ τῶν κληρικῶν, ὅπως δι᾽ ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας θάπτωσι τοὺς ἐν παρανόμῳ γάμῳ ἀποθνήσκοντας ἢ νὰ τελῶσι παράνομα συνοικέσια. Οἱ ἑτερόδοξοι δὲν ἐδικαιοῦντο νὰ ἐπεμβαίνωσιν εἰς τὰ τῶν ὀρθοδόξων ναῶν. Ἀπηγορεύετο νὰ ἁρπάζωνται τὰ ζῷα, δι᾽ ὧν περιώδευεν ὁ Πατριάρχης καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτοῦ, διὰ σειρᾶς δὲ διατάξεων ἠσφαλίζετο ὁ Πατριάρχης καὶ κατὰ πολλῶν ἄλλων ἐπεμβάσεων τῶν τουρκικῶν Ἀρχῶν.

[1] Ἰ. Σακκελίωνος, Σουλτανικὸν Βεράτιον ἐν Περιοδ. «Σωτήρ», Ἀθῆναι Θ, 1886, σ. 269-276. Ὁ παλαιότερος τύπος τοῦ Θ. Μπερατίου, Μπεράτιον τοῦ Πατριάρχοῦ Ματθαίου, «Πάνταινος» Ἀλεξανδρείας, ΙΘ΄ 1926, ἀριθμ. 50. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Τὸ Βεράτιον τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Γερασίμου Γ΄ (1783-1788) «Πάνταινος» Κ΄ 1927, ἀριθ. 3-5,

Παρείχετο δὲ εἰς αὐτὸν τὸ δικαίωμα καὶ νὰ ἐκδικάζῃ τὰς μεταξὺ Χριστιανῶν διαφοράς, νὰ ἐκδίδῃ ἐπιτίμια κατὰ Χριστιανῶν, οἱ δὲ ἱερεῖς ὑπὸ τὸν Πατριάρχην δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκτελῶσι συνοικέσια ἀπηγορευμένα. Σύμβολον τῆς πατριαρχικῆς ἐξουσίας ἦτο τὸ χαζράνιον, ὅπερ ἐλευθέρως ἠδύνατο νὰ κρατῇ ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, χωρὶς νὰ παρενοχλῆται ὑπὸ τῶν τουρκικῶν Ἀρχῶν.

Οὕτω λοιπὸν ὁ Πατριάρχης ἀπήλαυε, κατὰ τὸ βεράτιον, πλήρους ἐλευθερίας ἐν τῇ ἐνασκήσει τῶν καθηκόντων αὐτοῦ, ἀλλ᾽ ἐν τῇ πραγματικότητι ἡ τουρκικὴ αὐθαιρεσία κατεπάτει τὴν ἐλευθερίαν ταύτην. Ὅθεν ἡ τουρκικὴ περίοδος τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας ἐβελτίωσε μὲν ἐξωτερικῶς τὴν θέσιν αὐτῆς, ἀλλ᾽ ὑπῆρξε περίοδος τυραννίας καὶ κακώσεων, ὡς ἡ προηγουμένη.

Ὁ Πατριάρχης Ἰωακεὶμ ἀπαλλαγεὶς τῶν Μαμλούκων ἠδύνατο νὰ κινῆται ἐλευθέρως, μετέβη δὲ μετά τινα ἔτη καὶ εἰς Ἱεροσόλυμα. Τῷ 1526 εὑρίσκετο ἐκεῖ, συμμετασχὼν Συνόδου μετὰ τοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας Μιχαὴλ Δ΄. (1523-1540) ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Πατριάρχου Κ/πόλεως Ἱερεμίου Α΄. (1522-1545), διότι κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ τελευταίου ἐκ Κ/πόλεως καὶ τὴν μετάβασιν εἰς Ἱερουσαλὴμ πρὸς προσκύνησιν τῶν Ἁγίων Τόπων, ὁ μητροπολίτης Σωζοαγαθουπόλεως Ἰωαννίκιος κατέλαβε τῷ 1526 παρανόμως τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον [1]. Ὅθεν συνελθόντες οἱ Πατριάρχαι εἰς Ἱερουσαλὴμ κατεδίκασαν αὐτόν.

Ἐξ Ἱεροσολύμων ἐπανακάμψας ὁ Ἰωακεὶμ μετέβη, φαίνεται, εἰς τὸ Σινᾶ, ὅπου τῷ 1529 ἀνῳκοδόμησε τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Μιχαὴλ ἰδίοις ἀναλώμασιν, κατὰ σῳζομένην ἐπιγραφήν. Ἐν Αἰγύπτῳ δὲ ἵδρυσε νέους ναοὺς τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ ἁγίου Μερκουρίου, ἀνεκαίνισε δὲ καὶ τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ἐπιστραφέντα παρὰ τῶν Κοπτῶν [2].

Περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀπησχόλησε τὸν Πατριάρχην καὶ τὸ πολύκροτον Σιναϊτικὸν ζήτημα. Προὔκειτο περὶ τῆς ἐπὶ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς τοῦ Σινᾶ δικαιοδοσίας τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας ἢ Ἱεροσολύμων, διότι ἐξηκολούθουν ὑφιστάμεναι αἱ γνωσταὶ ἀμφισβητήσεις. Αὗται ἠδύναντο νὰ προσαυξηθῶσιν ἕνεκα τῶν ἰδαιτέρων σχέσεων τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ἰωακεὶμ πρὸς τὸ Σινᾶ, ἔνθα, ὡς εἴπομεν, ἀνῳκοδόμησε τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Μιχαὴλ

[1] Πατριαρχικὴ Κων/πόλεως Ἱστορία, ἐν Μαρτίνου Κρουσίου Turcograecia, Basileae 1584, σ. 153-5. Μελετίου Ἀθηνῶν, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Γ, 368. Σπ. Λάμπρου, Ecthesis Chronica, London 1902 σ. 75. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἔνθ. ἀν. σ. 404. Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ πίνακες, Ἐν Κ/πόλει 1890, σ. 501. Ὁ Πατριάρχης Ἱερεμίας Α΄. ἐπεσκέφθη καὶ τὴν Αἴγυπτον περὶ τὰ ἔτη 1520-1523.

[2] Πορφυρίου Οὐσπένσκη, Περιοδεία εἰς Αἴγυπτον κατὰ τὸ ἔτος 1850, Ἐν Πετρουπόλει 1856, ῥωσ. σ. 88 ἑξ. τοῦ αὐτοῦ, Κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Αἰγύπτου κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ ιθ΄. αἰῶνος, ἐν τῷ περιοδ. τῆς Ἀκαδημίας Κιέβου, ῥωσ. 1868 τεῦχ. 8 σ. 241 ἑξ. παρὰ Malischewsky, Μελέτιος Πηγᾶς, σ. 167.

τῷ 1529[1]. Φαίνεται δὲ ἀκριβὴς ἡ εἴδησις, καθ' ἣν οὗτος κατὰ τὰ ἔτη 1529 - 30, ἔδωκε πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων[2] ἔγγραφον, δι' οὗ παρῃτεῖτο πάσης δικαιοδοσίας ἐπὶ τοῦ Σινᾶ ὑπὲρ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων. Προφανῶς ὁ Ἰωακεὶμ ὑπεχώρησε μᾶλλον ἑκουσίως καὶ ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῶν περαιτέρω λεπτομερειῶν τοῦ ζητήματος, οὐχὶ δὲ κατ' ἀπαίτησιν τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων. Οὐδ' ἔπαυσεν ὁ Ἰωακεὶμ μεταβαίνων εἰς τὸ Σινᾶ καὶ προστατεύων αὐτό. Τῷ 1540 εὑρισκόμενον ἐν Καΐρῳ εἶδον αὐτὸν διάφοροι ξένοι περιηγηταί, ὧν τοὺς μεταβαίνοντας εἰς Σινᾶ ποικιλοτρόπως διηυκόλυνε[3].

Διετέλεσε δὲ καὶ εἰς σχέσεις πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους Ῥώσους, ἐξ ὧν ἐγνώσθησάν τινες εἰδήσεις περὶ αὐτοῦ. Τῷ 1523 ἔγραψε πρὸς τὸν Τσάρον τῆς Μόσχας Βασίλειον Δ'. Ἰωάννοβιτς (1505 - 1533) συνιστῶν τοὺς ἀπεσταλμένους ὑπ' αὐτοῦ Μακάριον, Συμεὼν καὶ Ἰγνάτιον πρὸς αἴτησιν βοηθείας, ἐπίσης καὶ τὴν Ἱεροσολυμίτιδα Ἡγουμένην Μακρίνην, πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν μεταβαίνουσαν εἰς Μόσχαν. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ περιέγραψεν ὁ Ἰωακεὶμ τὰς μεγάλας παρὰ τῶν Μουσουλμάνων καταπιέσεις τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας. Τῷ 1545 ἐμεσίτευσε πρὸς τὸν Τσάρον Ἰωάννην Δ'. τὸν Τρομερὸν (1533 - 1584) περὶ ἀπελευθερώσεως τοῦ ἕνεκα οἰκτρῶν παρεξηγήσεων φυλακισθέντος ἐν Μόσχᾳ διαπρεπεστάτου Ἕλληνος μοναχοῦ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ[4]. Πρὸς τὸν αὐτὸν Τσάρον τῷ 1557 ἀπέστειλε τὸν πνευματικὸν Ἰωσήφ, τὸν γέροντα Μαλαχίαν καὶ τοὺς δύο μοναχοὺς Ἰωσὴφ καὶ Παΐσιον, γράψας ἐπιστολὴν καὶ ζητήσας βοήθειαν διὰ τὴν Ἐκκλησίαν Ἀλεξανδρείας

[1] Πορφυρίου Οὐσπένσκη, Δευτέρα περιοδεία ἀνὰ τὸ ὄρος Σινᾶ, σελ. 219. Νεκταρίου Ἱεροσολύμων, Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας Ἐπιτομή, σ. 217. Παϊσίου Ἁγιαποστολίτου, Μητροπολίτου Ῥόδου, Ἱστορία τοῦ ἁγίου ὄρους Σινᾶ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ. ἔκδ. Α. Π. Κεραμέως, ἐν Ὀρθοδόξῳ Παλαιστινῇ Συλλογῇ, XII, 2, Πετρούπολις 1891, σ. 48.

«Οὗτος γοῦν ὁ περικαλλὴς ναὸς τοῦ Ταξιάρχου
διὰ δαπάνης γέγονε τοῦ πρώην Πατριάρχου
Ἰωακεὶμ τοῦ θαυμαστοῦ, ὅστις ἐχαριτώθη
καὶ γὰρ ἔπιε τὸ φάρμακον καὶ δὲν ἐθανατώθη».

Ταῦτα ἔγραφεν ὁ Παΐσιος ὀλίγα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πατριάρχου Ἰωακεὶμ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1577 - 1592.

[2] Νεκταρίου, Ἔνθ. ἀν. σ. 217. Γ. Μαζαράκη, Ἔνθ' ἀν. σ. 138. Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, Β, 371. Κ. Ἀμάντου, Σιναϊτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα, Ἐν Ἀθήναις 1928, σελὶς 20 ἑξ.

[3] Λόπαρευ, παρὰ Π. Οὐσπένσκη, Ἔνθ' ἀν. σ. LIII.

[4] Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων ὡς πνευματικοὶ χειραγωγοὶ τῆς Ρωσίας κατὰ τὸν ιζ'. αἰῶνα Ἐν Ἱεροσολύμοις 1907, σελ. 9.10. Ἰακώβου Βατοπαιδινοῦ, Βραχέα τινὰ περὶ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ, ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» ΙΕ'. σ. 180 ἑξ. Γρηγορίου Παπαμιχαήλ, Μάξιμος ὁ Ἕλλην, Ἐν Καΐρῳ 1912.

καὶ τὸ Σινᾶ. Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ὑπέγραψε καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Σιναίου Μακάριος. Τῷ 1559 ἐστάλη ἐκ Μόσχας γενναία βοήθεια διὰ τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ Τσάρου Βασιλείου Ποζνιακὼφ. Τοῦτον ἠρώτησεν ὁ Πατριάρχης Ἰωακεὶμ λεπτομερέστατα περὶ τῆς Ῥωσίας καὶ ἐξέφρασε τὴν ἐλπίδα ὅτι αὕτη θ' ἀπελευθερώσῃ τοὺς Ἕλληνας, διηγήθη δὲ μετὰ δακρύων τὰς ὑπὸ τῶν Μουσουλμάνων ἀνυποίστους καταπιέσεις. Μεσοῦντος τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1559 ὁ Πατριάρχης Ἰωακεὶμ μετὰ τοῦ ῥώσου Ποζνιακὼφ μετέβη ἐκ Καΐρου εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἔνθα διέμειναν ἐπὶ τέσσαρας ἡμέρας. Ἐπιστρέψας ἐκ Καΐρου τῇ 27 Ὀκτωβρίου κατηυθύνθη εἰς τὸ Σίναιον ὄρος, γενόμενος μετὰ πολλῶν τιμῶν δεκτὸς ὑπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου καὶ τῶν μοναχῶν. Κατὰ τὴν ἀνάβασιν εἰς τὸ ὑψηλότερον μέρος τοῦ ὄρους ὁ μοναχὸς Μαλαχίας ἐσήκωσε τὸν Πατριάρχην ἐπὶ τῶν ὤμων. Περὶ δὲ τὰ μέσα τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1559 ὁ Πατριάρχης μετὰ τοῦ Ποζνιακὼφ ἐπέστρεψεν εἰς Κάϊρον. Τῷ 1561 ἔγραψε πάλιν εἰς Μόσχαν ὁ Ἰωακεὶμ εὐχαριστῶν ἐπὶ τῇ ἀποσταλείσῃ βοηθείᾳ καὶ ἐκφράζων τὴν ἐλπίδα ὅτι οἱ Ῥῶσοι θ' ἀπελευθερώσωσι τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τὸν ζυγὸν τῶν Ἀγαρηνῶν[1].

Κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου χρόνον καὶ Εὐρωπαῖοι περιηγηταί, ἐπισκεπτόμενοι τὴν Αἴγυπτον μετέβαινον πρὸς τὸν Ἰωακείμ, ἔδωκε δὲ οὗτος ἔγγραφον ἀπόδειξιν περὶ τῆς ἐπισκέψεως τῆς Μονῆς τοῦ ὄρους Σινᾶ τῷ κόμητι Ἀλβέρτῳ Λαιβενστάϊν (Albertus Graff zu Lewenstein, Baron in Scharpffeneck) τῇ 26 Δεκεμβρίου 1561. Οἱ περιηγηταὶ ἐπιστρέψαντες εἰς Εὐρώπην παρέσχον εἰδήσεις περὶ τοῦ Ἰωακείμ[2]. Τῷ 1561 ἤκουσεν ὁ Μαρτῖνος Κρούσιος ὅτι ὁ

[1] Περιοδεία Ἐμπόρου Βασιλείου Ποζνιακὼβ ἀνὰ τοὺς Ἁγίους Τόπους τῆς Ἀνατολῆς, (ῥωσιστὶ) ἐν Ὀρθοδόξῳ Παλαιστινῇ Συλλογῇ. Ἐν Πετρουπόλει 1887. τευχ. XVIII. Π. Οὐσπένσκη, Τὸ Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας, σελ. 217 ἑξ. N. Capteroff, Σχέσεις τῶν Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων πρὸς τὴν Ρωσικὴν Ἀρχὴν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ιστ'. μέχρι τέλους τοῦ ιη'. αἰῶνος (ῥωσιστί), Πετρούπολις 1815, σ. 94.

[2] Davidis Chytraei, Oratio de Statu Ecclesiarum hoc tempore in Graecia κλ. Wittembergae, 1580 σελ. 81 - 2. 135. Martini Crusii, Turcograecia, σ. 229. Β. Α. Μυστακίδου, Ἀνάμικτα σημειώματα, ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» Λ', 52, σ. 414.5. τοῦ αὐτοῦ, Γερμανοὶ περιηγηταὶ εἰς Αἴγυπτον καὶ Σινᾶ κατὰ τὸν ιστ'. αἰῶνα σελ. 6. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωακεὶμ ἡ δοθεῖσα πρὸς τὸν Levenstein ἔχει ὡς ἑξῆς. «Ὁμολογῶ ἐγὼ Ἰωακείμ, Πάπας καὶ Πατριάρχης τῆς μεγάλης πόλεως Ἀλεξανδρείας καὶ κριτὴς τῆς οἰκουμένης, ὁμοῦ μετὰ τοῦ πανοσιωτάτου καθηγουμένου τοῦ ὄρους Σινᾶ: Πῶς ἦλθε καὶ προσεκύνησεν τοὺς ἁγίους καὶ σεβασμίους τόπους: τὸ ἅγιον ὄρος τὸ Σίναιον, ἤγουν τὴν ἁγίαν κορυφήν, ἐν ᾗ ὁ προφήτης Μωϋσῆς τὸν νόμον ἐδέξατο, καὶ τὴν ἁγίαν βάτον, ἐν ᾗ τῆς ἁγίας καὶ ἀειπαρθένου προετυπώθη μυστήριον, καὶ τὴν ἁγίαν μεγαλομάρτυρα καὶ πάνσοφον καθαρίνην (=Αἰκατερίνην) καὶ ἅπαντα τὰ προσκυνήματα, ὁ ἐντιμότατος ἀρχὸς Ἀλμπρέχθος, γρὰφ τζοὺ Λεβεντάϊν, βαρὼν ἐν σάρφενεκ, καὶ ὅστις διαγνώσεται τὴν γραφὴν αὐτὴν δότω αὐτοῦ πίστιν καὶ μηδεὶς αὐτῇ ἀντιστῇ, οὐδὲ ἀντείπῃ, ὥσπερ ἂν εἴη μὴ ἀληθές. Καὶ εἰς πίστωσιν καὶ τῆς ἀληθείας ἀσφάλισιν, κάτωθεν ὑπεγράψαμεν ταῖς ἰδίαις ἡμῶν χερσί· ἔτει αφξα Χριστοῦ, ἀπὸ δὲ Ἀδὰμ ͵ζο, δεκεμβρίου κστ'. ἐγράπτη

'Ιωακεὶμ ἦτο ἤδη πολὺ γέρων, ἄγων τὸ 120 ἔτος τῆς ἡλικίας, ἀλλ' ἀκμαῖος, δυνάμενος νὰ ὁδοιπορῇ, ἀπέχων τῆς βρώσεως κρέατος ἀπὸ 80 ἐτῶν, μὴ δυνάμενος μόνον ν' ἀναβῇ τὰ ὄρη. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐτῶν τοῦ 'Ιωακεὶμ ἐλέχθη πάντως καθ' ὑπερβολὴν ἢ ἐτέθη στρογγύλος, διότι τότε ὁ Πατριάρχης 'Ιωακεὶμ ἦγεν ἀκριβῶς τὸ 113 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ. 'Επὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἐσημείωσεν ὁ Κρούσιος τὰ ἑξῆς περὶ τῶν ναῶν τοῦ Πατριαρχείου 'Αλεξανδρείας «Alexandriae sunt 4 ecclesiae christianae 1) S. Georgii, 2) S. Sabbae (ubi et Latini sunt), 3) S. Marci, 4) S. Michaelis. In urbe autem Caïro (ubi Graecorum Monasterium est) habitat Alexandrinus Patriarcha» [1].

'Αλλὰ καὶ περὶ τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως τῆς 'Εκκλησίας 'Αλεξανδρείας ἐπὶ τοῦ 'Ιωακεὶμ κατὰ συγκυρίαν ἔχομεν ἀξιοσημειώτους εἰδήσεις [2]. Ὁ γνωστὸς Θεσσαλονίκης διάκονος Δημήτριος Μυσός, πρὸ τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ εἰς Γερμανίαν πρὸς τοὺς Διαμαρτυρομένους [3], διέτριψεν ἐν Καΐρῳ, κατὰ τὰ ἔτη 1530 - 1540. Περιγράψας δὲ τὰ κατὰ τὴν λειτουργίαν ἐν τῷ ναῷ τοῦ Καΐρου, πληροφορεῖ ὅτι αὕτη ἐτελεῖτο μὲν ἑλληνιστί, ἀλλ' εὐχαί τινες ἐπανελαμβάνοντο καὶ εἰς τὴν ἀραβικήν. Τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ὁ 'Απόστολος ἀνεγινώσκοντο κατ' ἀρχὰς ἑλληνιστί, εἶτα ἀραβιστί. Τὸ Κύριε ἐλέησον, Παράσχου Κύριε, τὸν Χερουβικὸν ὕμνον ἔψαλλεν ὁ λαός. Καθ' ἑκάστην λειτουργίαν ἀπαραιτήτως ἐκηρύσσετο ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος ὁ θεῖος λόγος ἐπὶ ὥραν περίπου, «πλέον τῆς μιᾶς ὥρας τὸ κήρυγμα δὲν διαρκεῖ». 'Ιδιαιτέρας πληροφορίας παρέσχεν ὁ Μυσὸς περὶ τῆς κοινωνίας τῶν ἀχράντων μυστηρίων ὑπὸ τοῦ λαοῦ, κατὰ τέσσαρας τακτὰς ἡμέρας τοῦ ἐνιαυτοῦ, καὶ διαφόρους συνηθείας ὑπομιμνησκούσας τὴν ἀρχαίαν πρᾶξιν τῆς 'Εκκλησίας. 'Εκτὸς τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ ἀναφέρεται καί τις μοναχὸς Γεώργιος, λόγιος, καὶ ἄλλοι, γνωρίζοντες τήν τε ἑλληνικὴν καὶ τὴν ἀραβικήν [1].

Οὐχ ἧττον οὐδένα εἶχεν ὁ Πατριάρχης τῷ 1562 κατάλληλον πρὸς σπουδαίαν τινὰ ἀποστολὴν ἢ ἴσως οὐδένα ἠθέλησε νὰ χρησιμοποιήσῃ. Τῷ ἔτει ἐκείνῳ ἔλαβεν ἀπροσδοκήτως πρόσκλησιν διὰ τοῦ ἐν Κρήτῃ Ἑνετοῦ 'Αρχιεπισκόπου Πέτρου Λάνδου, ὅπως συμμετάσχῃ τῆς πολυκρότου ἐν Τριδέντῳ Συνόδου. 'Απαντήσας ὁ Πατριάρχης ἐδήλωσεν ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ δεχθῇ τὴν πρόσκλησιν καὶ συμμετάσχῃ τῆς Συνόδου, ἕνεκα ἐλλείψεως καταλλήλου προσώπου, ἄλλως τε ἡ πρόσκλησις ἔπρεπε ν' ἀπευθυνθῇ ἐκ Ῥώμης πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, τὸν δυνάμενον ν' ἀντιπροσωπεύσῃ καὶ τοὺς τρεῖς ἄλλους Πατριάρχας τῆς 'Ανατολῆς, ἐν περιπτώσει ἀποδοχῆς τῆς προσκλήσεως. Ὅθεν, ὁ 'Ιωακεὶμ ἔγραφε πρὸς τὸν Λατῖνον 'Επίσκοπον, ὅτι ἐκοινοποίησε τὸ ζήτημα πρὸς τοὺς Πατριάρχας 'Αντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, οἵτινες μετὰ τοῦ 'Αλεξανδρείας ἔγραψαν ἀπὸ κοινοῦ εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην καὶ ἀνέθηκαν εἰς αὐτὸν πᾶσαν πληρεξουσιότητα ἀντιπροσωπείας ἐν τῇ Συνόδῳ. 'Εξέφραζε δὲ ὁ ἅγιος Πατριάρχης τῆς 'Αλεξανδρείας τὴν εὐχήν, ἵνα ἑνωθῶσιν αἱ ἀπεσχισμέναι 'Εκκλησίαι ἐπὶ ὑγιαινούσης καὶ ὀρθῆς βάσεως «κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἁγίων ἐνδόξων καὶ πανευφήμων 'Αποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, ὡς καθὼς αἱ ἅγιαι καὶ Οἰκουμενικαὶ ἑπτὰ Σύνοδοι τῶν πάλαι ἁγίων Πατέρων ἡμῶν ἐγγράφως ἡμῖν παρέδωκαν» [2]. Συντόνους, ὡς πάντοτε, καὶ τότε ἡ λατινικὴ 'Εκκλησία κατέβαλλε προσπαθείας ἐν τῇ 'Ανατολῇ πρὸς ἕνωσιν τῶν 'Εκκλησιῶν, πράγματι ὅμως πρὸς ὑποταγὴν τῆς 'Ανατολικῆς 'Εκκλησίας. Ἕνεκα δὲ τούτου προὐκαλοῦντο ἐν τῇ 'Ανατολῇ ταραχαί, αἵτινες βραδύτερον ἀπησχόλησαν καὶ τὸν Πατριάρχην 'Αλεξανδρείας 'Ιωακείμ.

'Εν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ἔστρεψεν οὗτος τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὸ πολύκροτον Σιναϊκὸν ζήτημα. Οἱ Σιναῖται ἀπέστεργον τὴν ὑπαγωγὴν αὐτῶν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, γράψαντες δὲ πρὸς τὸν 'Αλεξανδρείας 'Ιωακεὶμ ἐζήτησαν ὅπως χειροτονήσῃ εἰς 'Επίσκοπον τὸν ἡγούμενον αὐτῶν Σωφρόνιον, καθ' ὃν τρόπον οἱ προκάτοχοι αὐτοῦ ἐχειροτόνησαν τὸν Λάζαρον (εἶτα 'Αθηνῶν) καὶ τὸν Μᾶρκον [3]. Ὁ 'Ιωακείμ, φαίνεται, δὲν ἐδέχθη, ὁ δ' Ἱεροσολύμων Γερμανὸς συνεπείᾳ τῆς παρὰ τοῦ 'Ιωακεὶμ παραιτήσεως ἀπὸ πάσης δικαιοδοσίας ἐπὶ τοῦ Σινᾶ, ἐχειροτόνησεν 'Επίσκοπον τὸν Σωφρόνιον (1540 - 1545), ἐπὶ τοῦ ὁποίου τῷ 1544 διεκανονίσθη τὸ Σιναϊτικὸν ζήτημα, διὰ συνοδικῆς ἀποφάσεως ἐν Κ/πόλει, καθ' ἣν κατε-

'Ιωακεὶμ ἐλέῳ θεοῦ πάπας καὶ πατριάρχης τῆς μεγάλης πόλεως 'Αλεξανδρείας»·

[1] Turcograecia, σ. 230.

[2] Χριστοφόρου 'Αγγέλου, 'Εγχειρίδιον περὶ τῆς καταστάσεως τῶν σήμερον εὑρισκομένων Ἑλλήνων, Lipsiae 1876, σ. 420 - 422. 'Εκτὸς τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ, ὁ Χριστόφορος Ἄγγελος ἀναγράφει σ. 550 - 560, καὶ τὸ τῆς πόσεως τοῦ δηλητηρίου θαῦμα τοῦ 'Ιωακείμ, ἀλλ' ἀποδίδει αὐτὸ εἰς Πατριάρχην Ἱεροσολύμων. Κατέστησε δὲ ὕποπτον τὴν ἀφήγησίν του, ἕνεκα πολλῶν παραδοξολογημάτων, ἅτινα ἐν τῇ ἀφηγήσει του συμπεριέλαβε πρβλ. Δημ. Γρ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν 'Αθηναίων, Β, 238. Γ. Ζαβίρα, Νέα Ἑλλὰς ἢ Ἑλληνικὸν θέατρον, ἔκδ. Γ. Κρέμου, 'Αθήνησι 1872, σ. 163.614. Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ φιλολογία, 'Εν 'Αθήναις 1867, σ. 294. E. Legrand, Bibliographie hellènique (XVII siècle) I, σ. 111 - 113, III σ. 208.209. Τιμοθέου Θέμελη, Ἑλλήνων ἐπιστολαὶ πρὸς Πατρίκιον 'Ιούνιον. «Νέα Σιὼν» Ε, 1907, σ. 308.

[3] Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, ('Αρχιεπισκόπου 'Αθηνῶν), Πρῶται σχέσεις 'Ορθοδόξων καὶ Διαμαρτυρομένων, 'Εν 'Αθήναις 1925, σ. 17 ἑξ.

[1] Turcograecia, σ. 244. Χριστοφόρου 'Αγγέλου, Ἔνθ' ἀν. Κ. Σάθα, Ἔνθ' ἀν. σ. 227. Malïschewsky, Μελέτιος Πηγᾶς, I, 170.

[2] Α. Π. Κεραμέως, Ἑλληνικὰ γράμματα ἐκ τοῦ ἐν Πετρουπόλει Μουσείου N. Lichatcheff, 'Εν Πετρουπόλει 1907, σ. 1. 2.

[3] Κ. 'Αμάντου, Σιναϊτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα, σ. 18.19.

κυρώθη ἡ ὑπαγωγὴ τοῦ ὄρους Σινᾶ ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων καὶ ἐκανονίσθη ὅπως ἡ τῶν Ἐπισκόπων Σιναίου χειροτονία τελεῖται ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων «ἕως οὗ ἥλιος ἐφορᾷ» [1]. Ἀλλ' ὁ μετὰ τὸν Σωφρόνιον Ἐπίσκοπος Σιναίου Μακάριος ὁ Κύπριος παρεῖχε τῷ Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων ἐνοχλήσεις, εἶχον δὲ καὶ οἱ Σιναῖται παράπονα ὡς καταπιεζόμενοι καὶ τιμωρούμενοι καὶ φορολογούμενοι ὑπὸ τοῦ Ἱεροσολύμων. Τούτου ἕνεκα καταφυγόντες τῷ 1545 πρὸς τὸν Πατριάρχην Κ/πόλεως Ἱερεμίαν Α΄. (1522-1545) ἐζήτησαν ν' ἀπαλλαγῶσι τοῦ Ἱεροσολύμων. Ὁ Ἱερεμίας ἐκδοὺς ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ σχετικὸν συνοδικὸν ἔγγραφον, ὑπέδειξεν ὅτι ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ἰωακείμ, ἕνεκα ἀνωμαλιῶν καὶ ἀλλεπαλλήλων ἀτασθαλιῶν, ἀπέστη ὁλοτελῶς τῆς προστασίας τῶν Σιναϊτῶν μοναχῶν καὶ «τῆς πρὸς τοὺς κρατοῦντας αὐτῶν διηνεκοῦς διαφεντεύσεως». Τοῦτο ἐπιστοποιήθη διὰ γραμμάτων οὐ μόνον τοῦ Ἰωακείμ, ἀλλὰ καὶ τοῦ Μητροπολίτου Γάζης Ἀθανασίου. Ὁ Πατριάρχης Ἱερεμίας, καὶ ἐκ τῆς ἐπισκέψεως τῶν ἁγίων Τόπων καταμαθὼν τὴν κατάστασιν τῶν Σιναϊτικῶν πραγμάτων καὶ τὰς αἰτήσεις ἔχων τῶν Σιναϊτῶν, ἀποφαίνεται ὅπως μείνῃ ἡ Μονὴ τοῦ Σιναίου ὄρους ἐλευθέρα καὶ ἀκαταπάτητος, κατὰ τὰ παλαιὰ βασιλικὰ θεσπίσματα, πάσης φορολογίας καὶ ἐκκλησιαστικῆς συνεισφορᾶς καὶ πάσης ἄλλης ἀρχιερατικῆς ἐπηρείας τε καὶ ὀχλήσεως ἀπηλλαγμένη. Πρὸς τοῦτο ὅμως καταργεῖται τὸ Ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα τοῦ Ἡγουμένου τῆς Μονῆς «ὡς ἐκεχειρίας ἐν τούτῳ λαμβανόντων τῶν σκανδάλων ἁπάντων», παρακαλεῖται δὲ ὁ Ἱεροσολύμων Γερμανὸς ν' ἀφήσῃ ἀνενόχλητον τὴν Μονήν, «ὀφείλοντος μέντοι γε καὶ τοῦ ἁγιωτάτου Πάπα καὶ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας... κὺρ Ἰωακεὶμ συνιστᾶν, ὡς τὸ πρότερον, καὶ ἐφορᾶν τὴν ἁγίαν καὶ θείαν ταύτην τοῦ Σιναίου ὄρους σεβασμίαν Μονὴν καὶ διοικεῖν καὶ οἰκονομεῖν θεοφιλῶς τοὺς ἐν αὐτῇ ἀσκουμένους καὶ λόγοις καὶ ἔργοις πολυτρόπως διαφεντεύειν αὐτοὺς καὶ ὁλοψύχως ἀγωνίζεσθαι, ὥς γε δὴ πρὸ χρόνων πολλῶν, καλῶς ποιῶν, μέχρι τοῦ νῦν διετέλει καὶ εἰς τοὺς κρατοῦντας προθύμως ὑπὲρ αὐτῶν ἠγωνίζετο ἐπειδὴ καὶ ἐξ ἀρχαίας παραδόσεως τοῦ τὰ ἐκεῖσε πάντως τῇ ἐπισκέψει καὶ κρίσει ἢ καὶ ἀνακρίσει τοῦ ἁγιωτάτου Πάπα καὶ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας ἀνάκεινται πρὸς τὸ ταῦτα οἰκονομεῖν εὐαρέστως καὶ κατὰ τῷ Θεῷ φίλον, ἐν οἷς ἐστι καὶ τὸ θεῖον ὄρος τὸ Σίναιον».

Εἰς κύρωσιν τῆς τελευταίας ταύτης γνώμης προσήχθη καί τις συνοδικὴ γραφὴ τοῦ Πατριάρχου Κ/πόλεως Νήφωνος, ἀναμφιβόλως τοῦ Α΄. πατριαρχεύσαντος κατὰ τὰ ἔτη 1311-1315. Κατὰ ταῦτα, κατηργήθη ἡ Ἐπισκοπὴ

---

[1] Τὸ κανονικὸν δίκαιον τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου Ἱεροσολύμων ἐπὶ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Σινᾶ, ἐπιμαρτυρούμενον ὑπὸ ἐπισήμων ἐκκλησιαστικῶν ἐγγράφων, ἐν Κ/πόλει 1868, σ. 6. Δοσιθέου, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, σ. 1165. Π. Γρηγοριάδου, Ἡ ἱερὰ Μονὴ τοῦ Σινᾶ κατὰ τὴν τοπογραφικήν, ἱστορικὴν καὶ διοικητικὴν αὐτῆς ἔποψιν. Ἐν Ἱεροσολύμοις 1875, σ. 180.

τοῦ Σιναίου ὄρους, ἀφωμοιώθη ἡ Μονὴ πρὸς τὰς ἄλλας Μονάς, ἀνεγνωρίσθη ἀνεξάρτητος, κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς διοίκησιν, καὶ ἐτέθη ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἐποπτείαν τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας [1].

Δύσκολον ὅμως ἦτο νὰ ἐφαρμοσθῇ τοιαύτη ἀπόφασις, ἀνθισταμένου πρώτιστα πάντων τοῦ Ἐπισκόπου Σιναίου. Ἐδέησε δὲ καὶ ἐν Καΐρῳ, ὅπου μετέβη ὁ Ἱεροσολύμων Γερμανὸς τῷ 1557, νὰ γίνῃ συνοδικὴ διάσκεψις μετὰ τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ἰωακείμ, πρὸς ῥύθμισιν τῶν Σιναϊτικῶν πραγμάτων, ἀποκατασταθείσης πάλιν τῆς Ἐπισκοπῆς Σινᾶ καὶ ὑπαχθείσης ὑπὸ τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων. Ἀλλὰ καὶ μετ' αὐτὴν ἐξηκολούθει ὁ Ἐπίσκοπος Μακάριος ταράττων τὴν Μονήν, ἐπειδὴ δὲ μετέβη εἰς Κύπρον ὁ Ἱεροσολύμων Γερμανός, συνεκρότησεν ἐκεῖ Σύνοδον καὶ καθήρεσε τὸν Μακάριον [2].

Μετ' αὐτὸν ἐξελέγη ἁπλοῦς Ἡγούμενος τοῦ Σιναίου ὄρους ὁ Νικόδημος, ὅστις τῷ 1561 ἔδωκε πιστοποιητικὸν ἐπισκέψεως τῆς ἐν αὐτῷ Μονῆς εἰς τὸν κόμητα Ἀλβέρτον Λεβενστάϊν, περὶ οὗ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴδομεν. Μετὰ πενταετίαν Ἡγούμενος τῆς Μονῆς ἀναφέρεται Σέργιός τις, ὅστις ἐπίσης συνυπέγραψεν ἔγγραφον ἀπόδειξιν ἐπισκέψεως τοῦ Σινᾶ πρὸς τὸν Χριστόφορον Φοῦρερ (Christoph Fuerer), δοθεῖσαν παρὰ τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας τῇ 1 Δεκεμβρίου 1565, σῳζομένην μέχρι σήμερον ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Νυρεμβέργης, ἐξ ἧς ὁ Φοῦρερ κατήγετο [3].

Ἐκτὸς τοῦ Σιναϊτικοῦ καὶ γενικώτερα ζητήματα προὐκάλεσαν τὴν προσοχὴν τοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ, ὡς λ. χ. τὸ προκληθὲν ἐκ διαβημάτων τινῶν ῥιψοκινδύνων τοῦ Πατριάρχου Κ/πόλεως Ἰωάσαφ β΄. (1555-1565) καὶ τοῦ Μητροπολίτου Καισαρείας Μητροφάνους, ὅστις μεταβὰς εἰς Ῥώμην, ἀπὸ μέρους τοῦ Πατριάρχου, ἐζήτησε, δῆθεν, νὰ ἑνώσῃ τὰς Ἐκκλησίας. Τὸ σκάνδολον τοῦτο προὐξένησε μεγάλην ταραχὴν καὶ ἐν Κ/πόλει καὶ ἐν τῇ λοιπῇ ὀρθοδόξῳ Ἀνατολῇ, μετὰ τοῦ Πατριάρχου δὲ Ἱεροσολύμων Γερμανοῦ καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας Ἰωακεὶμ κατεδίκασεν αὐτό, παραμένει ὅμως ἄγνωστος ἐν ταῖς λεπτομερείαις ἡ ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ συμμετοχὴ τοῦ Ἰωακείμ [4].

---

[1] Νεκταρίου, Ἐπιτομὴ ἱεροκοσμικῆς ἱστορίας σ. 216. Γ. Μαζαράκη, Ἔνθ' ἀν. σ. 138-142. Τῷ 1546 οἱ μοναχοὶ τοῦ Σινᾶ ἠριθμοῦντο εἰς 60. Π. Οὐσπένσκη, Πρώτη περιοδεία εἰς τὸ Σινᾶ, σ. 196, μετά τινα δὲ ἔτη ἐδιπλασιάσθησαν, διότι τῷ 1582 ἠριθμοῦντο εἰς 120, Turcograecia, σ. 234. Καλλινίκου Δελικάνη, Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τόμ. Β, σ. 334.

[2] Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, Β, 469. Πρβλ. 250.461.503. Νεκταρίου, Ἔνθ' ἀν. σ. 215.216. Κ. Δελικάνη, Ἔνθ' ἀν. Γ,413.415. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων σ. 475.

[3] Β. Μυστακίδου, Ἀνάμικτα σημειώματα, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» Λ, 52, σ. 415, τοῦ αὐτοῦ, Γερμανοὶ περιηγηταὶ εἰς Αἴγυπτον καὶ Σινᾶ, σ. 4 (μετὰ τοῦ πανομοιοτύπου). Ὁ Φοῦρερ ἐξέδωκε καὶ περιγραφὴν τῆς περιοδείας αὐτοῦ.

[4] Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Σχέσεις Ὀρθοδόξων καὶ Λατίνων κατὰ τὸν ιστ΄. αἰῶνα, Ἐν Ἀθήναις 1925, σ. 11 ἑξ.

Ἀλλὰ καὶ τὴν καθόλου αὐτοῦ μακρὰν δρᾶσιν ἐπαρκῶς δὲν διεφώτισαν
αἱ περὶ αὐτοῦ εἰδήσεις τῶν ἀρχαίων. Ἐν αὐταῖς τονίζεται μόνον ἡ ἁγιότης
τοῦ βίου αὐτοῦ, ἣν ἐπεμαρτύρησαν οἱ ἐκ τῶν ἡμετέρων καὶ τῶν ξένων προ-
σωπικῶς αὐτὸν γνωρίσαντες. Ἕνεκα τούτου ἀπέβη πολύκροτος ἡ πατριαρχεία
αὐτοῦ, ἥτις ἀναμφιβόλως ὑπῆρξεν ὠφέλιμος καὶ σωτηριωδεστάτη διὰ τὴν
ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν Ἀλεξανδρείας.

Ἐκ τῶν τεκμηρίων τῆς πρὸς αὐτὸν ἀγάπης καὶ τοῦ σεβασμοῦ σῴζον-
ται λείψανά τινα, καὶ δὴ ἀρχιερατικὴ μίτρα ἐξ ἐπικεχρυσωμένου ἀργύρου,
πεποικιλμένη διὰ πολυτίμων λίθων καὶ μαργαριτῶν, δῶρον τοῦ συμπολίτου
του Δημητρίου Παλαιολόγου, ὡς δηλοῖ καὶ ἡ ἐπιγραφὴ «ὑπὲρ ψυχικῆς σωτη-
ρίας τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ Δημητρίου Παλαιολόγου καὶ Μαρίας τῆς συμβίας
αὐτοῦ τῷ ἀποστολικῷ θρόνῳ τῆς Ἀλεξανδρείας» [1]. Ἡ μίτρα κοσμεῖται ὑπὸ
τῶν εἰκόνων τῆς Θεοτόκου Μαρίας καὶ τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ὧν τὰ ὀνό-
ματα ἔφερον οἱ δωρηταί, τοῦ ἁγίου Μάρκου καὶ τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Ἀλε-
ξανδρείας.

Ἐκ τῶν λοιπῶν ἱερῶν ἀμφίων τοῦ ἁγιωτάτου Πατριάρχου περιεσώθη
τὸ ἐπιτραχήλιον αὐτοῦ, ἡ δὲ ποιμαντικὴ ῥάβδος ἐστάλη βραδύτερον ὡς ἀνε-
κτίμητον δῶρον εἰς τὴν Ῥωσσίαν [2].

Μὴ εὐμοιρήσας παιδείας ὁ Ἰωακεὶμ δὲν κατέλιπε συγγράμματα, ἀλλ᾽ ἀπο-
σῴζονται ἀντίγραφα ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων ἐπιμελῶς γενόμενα ὑπ᾽ αὐτοῦ.
Ἔν τισι κώδιξιν, οὓς ἢ ἀντέγραψεν ἢ διεξήρχετο, κατέγραψε καί τινα σημειώ-
ματα, ὧν ἕν, ὡς εἴδομεν, παρέσχε σπουδαίαν περὶ αὐτοῦ χρονολογικὴν ἔνδειξιν [3].

Ἐπὶ πόσα δ᾽ ἔτη ἐπατριάρχευσε καὶ πότε ἐτελεύτησεν εἶναι κατ᾽ ἀκρί-
βειαν γνωστόν. Οἱ πατριαρχικοὶ κατάλογοι ἀποδίδουσιν αὐτῷ ἔτη πατριαρ-
χείας ὀγδοήκοντα ἢ ὀγδοήκοντα ἕξ, ἢ ἑβδομήκοντα ὀκτώ, καὶ ἡλικίαν 116
ἐτῶν. Ἐν τέλει Διηγήσεως τοῦ θαύματος περὶ τοῦ Ἰωακεὶμ ὑπάρχει τὸ ἑξῆς
σημείωμα· «Ὁ δὲ Πατριάρχης ποιμάνας καὶ αὐτὸς τὸ τοῦ Χριστοῦ ποίμνιον
χρόνους ἑβδομήκοντα ὀκτώ, καθὼς εὑρίσκεται γεγραμμένον εἰς τὸν παλαιὸν
κώδικα τοῦ θρόνου Ἀλεξανδρείας, πρὸς Κύριον ἐξεδήμησε. Καὶ ἦτον μέν,
ὅταν ἔγινε Πατριάρχης, ἀπὸ Ἀδὰμ χρόνοι ἑπτὰ χιλιάδες καὶ δέκα τρεῖς (7013),
ἀπὸ δὲ Χριστοῦ χίλιοι τετρακόσιοι ὀγδοήκοντα ἕξ (1486). Ἐχειροτονήθη δὲ
εἰς τὴν Δαμασκὸν ὑπὸ τοῦ Ἀντιοχείας, Αὐγούστου ἕκτῃ· ἔζησε δὲ χρόνους

[1] Δημ. Γρ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, Α, 88.

[2] Δημ. Γρ. Καμπούρογλου, Ἔνθ᾽ ἀν. σ. 184.

[3] Γ. Μαζαράκη, Ἔνθ᾽ ἀν. σ. 142. Σ. Λάμπρου, Ἐνθυμήσεων ἤτοι χρονικῶν σημειωμάτων συλλογὴ πρώτη, «Ν. Ἑλληνομνήμων» Ζ, 1910, σ. 195. Codices manu-scripti Graeci Ottobiani Bibl. Vaticanae, Romae 1893, σ. 251 - 2. Β. Μυστακίδου, Γερμανοὶ περιηγηταί, σ. 15. Γ. Π. Χαριτάκη, Κατάλογος τῶν κεχρονισμένων κωδί-κων τῆς Πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης Καΐρου, «Ἐκκλησ. Φάρος» Ἀλεξανδρείας, ΙΖ΄ 1918, σ. 355. Τοῦ Πατριάρχου Ἰωακεὶμ σῴζονται ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Καΐρου τέσσαρες κώδικες, γραφέντες κατὰ τὰ ἔτη 1509 - 1540.

ὅλους ἑκατὸν δέκα ἕξ (116) καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἔγινε διάδοχος ὁ κὺρ
Σίλβεστρος, ἄνθρωπος καὶ αὐτὸς ἀξιώτατος καὶ σοφώτατος [1]. Ἀλλ᾽ ἀπολύτου
ἀκριβείας δέον νὰ θεωρηθῇ τὸ ἑξῆς σημείωμα τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Σιλβέστρου
ἐν κώδικι Ο΄. - 396 τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας «Ἐκοιμήθη ὁ μακαρίτης
Ἰωακεὶμ Πάπας καὶ Πατριάρχης τῆς μεγάλης πόλεως Ἀλεξανδρείας καὶ Κρι-
τῆς τῆς Οἰκουμένης ἐπὶ ἔτους ζοστ΄. ἐν μηνὶ σεπτεμβρίῳ ιζ΄. ἡμέρᾳ Παρα-
σκευῇ καὶ ἐτάφη ἐν τῇ Μονῇ τοῦ ἁγίου Νικολάου. Ἔγωγε ὁ Παπὰς Σέργιος
ἐκ τῶν Στεφανῶν ἔγεινα Πατριάρχης τῆς ἁγιωτάτης μεγαλουπόλεως Ἀλε-
ξανδρείας καὶ Κριτὴς τῆς Οἰκουμένης, ὀνομασθεὶς διὰ τοῦ ἁγίου μεγάλου καὶ
ἀγγελικοῦ σχήματος Σίλβεστρος Πάπας καὶ Πατριάρχης τῆς μεγαλοπόλεως
Ἀλεξανδρείας, Λιβύης, Αἰθιοπίας, Πενταπόλεως, πάσης γῆς Αἰγύπτου καὶ
Κριτὴς τῆς Οἰκουμένης, ἐπὶ ἔτους ζοζ΄. ἐν μηνὶ Ἀπριλίῳ ιβ΄. ἡμέρᾳ γ΄. τοῦ
ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν καὶ Ὁμολογητοῦ Βασιλείου Ἐπισκόπου Παρίου, ἐν τῇ
ἁγιωτάτῃ Ἐπισκοπῇ τῆς Ἀπολλωνιάδος» [2].

Ἐκ τοῦ πολυτίμου τούτου σημειώματος τοῦ Σιλβέστρου ἐξάγεται ὅτι ὁ
ἅγιος Πατριάρχης Ἰωακεὶμ ἐτελεύτησε τῇ 17 Σεπτεμβρίου 1567 καὶ ἐτάφη
ἐν τῷ ἐν Καΐρῳ ναῷ τοῦ ἁγίου Νικολάου. Ἔζησε λοιπὸν 119 ἔτη, δεδομέ-
νου ὅτι ἐγεννήθη τῷ 1448, καὶ ἐπατριάρχευσεν ἐπὶ 80 ἔτη κυρίως, διότι
ἐχειροτονήθη, ὡς εἴδομεν, τῇ 6 Αὐγούστου 1487, εἰ καὶ ἦτο ἐκλελεγμένος ἀπὸ
τοῦ προηγουμένου ἔτους.

Ἐν τῷ Πατριαρχικῷ Σκευοφυλακίῳ Καΐρου σῴζεται ἡ τιμία αὐτοῦ
κάρα, ὑπόμνημα ἐξαίσιον τοῦ μακροῦ καὶ ἐπωφελεστάτου, οὐ μόνον διὰ τὴν
τῆς Ἀλεξανδρείας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν καθόλου Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἁγίου
βίου αὐτοῦ.

† Ο ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

[1] Π. Οὐσπένσκη, Ἔνθ᾽ ἀν. σ. 9. 13. 15.

[2] Παρὰ Γ. Μαζαράκη, Ἔνθ᾽ ἀν. σ. 132. Παρόμοιον σημείωμα ὑπάρχει ἰδιόγρα-φον τοῦ Μελετίου Πηγᾶ ἐν κώδικι τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Καΐρου 80, σ. 747.

ΤΑ ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ

ΚΑΙ

Ο ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΠΟΡΦΥΡΙΟΥ ΟΥΣΠΕΝΣΚΗ

---

1. Ἡ σημασία τῶν Ἁγιορειτικῶν ἀρχείων.—Ὁ κατάλογος τοῦ Οὐσπένσκη, αἱ διάφοροι ἐκδόσεις καὶ αἱ γενόμεναι ἐπὶ τοῦ ἀρχείου αὐτοῦ ἐργασίαι.

Πανθομολογούμενον εἶναι, ὅτι τὰ ἀρχεῖα τοῦ ἁγίου Ὄρους διέσωσαν τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ἐπισήμων Βυζαντινῶν ἐγγράφων ἀπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρυσοβούλλων καὶ πατριαρχικῶν σιγιλλίων μέχρι τῶν κτηματογράφων, κρισιμογράφων καὶ ἰδιωτικῶν δωρητηρίων. Ἑπομένως εἶναι πρόδηλος ἡ σπουδαιότης τῶν ἀρχείων τούτων ἀπό τε ἱστορικῆς καὶ τοπογραφικῆς καὶ ἀπὸ ἄλλων ποικίλων ἀπόψεων. Ὁ ἐξιστορῶν τὰ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν ἔχει ἐπίσης πλεῖστα ν' ἀρυσθῇ ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ Ἄθω [1]. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον, θὰ γραφῇ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν ἡ ἱστορία τῶν μονῶν, ἥτις ἐξογκωθεῖσα διὰ τῶν αἰώνων ποικίλοις θρύλλοις καὶ ἀδεσπότοις παραδόσεσιν, ἐπεσκιάσθη τοσοῦτον, ὥστε δυσκόλως νὰ διακρίνωμεν τὸ ἀληθὲς ἀπὸ τοῦ ψευδοῦς.

Τὸν κατάλογον τῶν παραλειφθένιων ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Σπ. Λάμπρου κωδίκων συντάσσων, ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 55 τῆς βιβλιοθήκης τῶν ἐν Καυσοκαλυβίοις ἀδελφῶν Ἰωασαφαίων ἁγιογράφων [2], ἐνέτυχον μεταφράσει τοῦ καταλόγου τῶν ἐγγράφων τοῦ Ἄθω, πονηθείσῃ ὑπὸ τοῦ προηγουμένου Φιλαρέτου Βατοπεδινοῦ (οὗ οὐδὲν ἕτερον ἔργον γνωρίζομεν, ἀλλ' οὔτε τὰ τοῦ βίου αὐτοῦ ἐν γένει). Ἐν τῇ ἐπιφυλλίδι τοῦ κώδικος σημειοῦται, ὅτι ἔγραψεν ἐν Βατοπεδίῳ τῷ 1868.

Ὁ κατάλογος οὗτος συνετάχθη ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ Πορφυρίου Οὐσπένσκη κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ εἰς Ἄθω ἐπίσκεψιν καὶ ἐδημοσιεύθη

---

[1] Τὰ οἰκογενειακὰ ὀνόματα, τὰ τῶν τίτλων καὶ ἀξιωμάτων, οἱ κτηματικοί, φορολογικοί, ναυτικοί, στρατιωτικοὶ κ.τ.τ. ὅροι, ἴσως ἔχουσιν ἐνταῦθα τὰς καλλιτέρας πηγάς.

[2] Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς ἱερᾶς σκήτης τῶν Καυσοκαλυβίων καὶ τῶν καλυβῶν αὐτῆς συνταχθεὶς ὑπὸ Εὐλογίου Κουρίλα, Λαυριώτου καὶ ἐκδιδόμενος μετὰ προλεγομένων καὶ πινάκων ὑπὸ μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρ. Εὐστρατιάδου (Paris, 1930) σ. 79.

Ῥωσσιστὶ ἐν τῇ Ἐφημερίδι τοῦ Ὑπουργείου τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, ἐν Πετρουπόλει 1847 τόμ. 55 σ. 36-74,169-200.

Ἡ ἀξία τοῦ καταλόγου τούτου κατεδείχθη ἅμα τῇ δημοσιεύσει αὐτοῦ, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ἐν διαφόροις περιοδικοῖς καὶ συγγράμμασι μεταφράσεως καὶ ἀνατυπώσεως αὐτοῦ, οἷα τὰ ἑξῆς:

1. Archiv für Wissenschaftliche Kunde von Russland, Berlin 1848, τόμ. VII.

2. Δ. Ἀβράμοβιτς, Περὶ ἁγίου Ὄρους [1] Σερβικὰ καὶ Ἑλλην. ἔγγραφα (ἐν Βελιγραδίῳ, 1847). Οὗτος συνεπλήρωσε τὸν κατάλογον τοῦ Οὐσπένσκη, καὶ ὡς τοιοῦτον ἐπανέλαβε.

3. Jos. Müller, Historische Denkmäler in den Klöstern des Athos, ἐν τῇ τοῦ Miklosich Slaviche Bibliothek I (1851) σ. 123-207. (σ. 123-146, ὅπου προτάσσονται ἱστορικὰ περὶ ἁγίου Ὄρους). Ἐντεῦθεν ἔλαβε μόνον τὰ Ἑλληνικὰ ὁ

4. Ζαχαρίας von Lingenthal ἐν τῷ Jus Graeco-Romanum Μέρ. III (Lipsiae 1857) σ. XV-XXVI. Ἐπίσης μέρος μόνον ἐξέδωκε, καὶ δὴ μέχρι τοῦ 1763, καὶ ὁ λαμπρὰν ἱστορίαν περὶ ἁγίου Ὄρους γράψας.

5. V. Langlois, Mont-Athos et ses Monastères, Paris 1867 ἐν τέλει [2].

Ἐν πάσαις ταῖς ἐκδόσεσι ταύταις οὐ μόνον ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐγγράφων ποικίλλει, — ἐν οὐδεμιᾷ ἀνετυπώθη ὁ κατάλογος πλήρης — ἀλλὰ παρελείφθησαν καὶ τὰ προλεγόμενα, ἅπερ εἶναι σπουδαῖα, διότι ἐν αὐτοῖς ὁ Οὐσπένσκης ὁ εἰσδύσας καὶ εἰς τὰ πλέον ἄδυτα τοῦ Ἄθω, πραγματεύεται ἐν ἐκτάσει περί τε τοῦ εἴδους καὶ τῆς πολλαπλῆς ἀξίας τοῦ περιεχομένου τῶν ἐγγράφων τούτων [3].

Ὁ Ῥῶσσος οὗτος ὑπῆρξεν εὐτυχὴς κατὰ τοῦτο, διότι πρῶτος ἐγκύψας εἰς τοιαύτας ἐρεύνας ἐξεμεταλλεύθη τὴν ἀφέλειαν καὶ τὸ τέως ἀπονήρευτον τῶν Ἀθωνιτῶν, οὐ μὴν δ' ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν δαψιλῶν αὐτοκρατορικῶν καὶ Πατριαρχικῶν συστάσεων ἐμαιεύσατο τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτῶν, οἵτινες πίστιν δόντες εἰς τὰς λιπαρὰς ὑποσχέσεις τοῦ ἐπιτηδείου τούτου ἀρχειοδίφου περὶ γενναίων ἀνταλλαγμάτων εἰς ἐλέη καὶ συνδρομὰς παρά τε τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τοῦ Ῥωσσικοῦ λαοῦ, ἤνοιξαν διάπλατα τὰς πύλας τῶν ἀρχείων καὶ θησαυροφυλακίων τῶν μονῶν, καὶ ὅλως ἀνυπόπτως διετέθησαν πρὸς

---

[1] Ὁ πλήρης τίτλος: Τὸ ἅγιον Ὄρος ὑπὸ τὴν θρησκευτικήν, καλλιτεχνικὴν καὶ ἱστορικὴν αὐτοῦ ἔποψιν (Σερβιστί).

[2] Ἐξεδόθη ὡς εἰσαγωγὴ τοῦ βιβλίου: Geographie de Ptolémée reprod. photolithograph. κ.τ.λ. ἐκ τοῦ περιφήμου Βατοπ. κώδικος. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ Ἱστορία τοῦ ἁγ. Ὄρους τοῦ Langlois εἶναι δυσεύρετος.

[3] Ὁ Müller ὁ πληρέστερον τὸν κατάλογον ἀναδημοσιεύσας παρέλιπε τὰ προλεγόμενα, ἀλλὰ προὔταξε δύο ἄλλων Ῥώσσων (Ῥωσσιστὶ) καὶ τοῦ Competarii (Λατινιστὶ) καὶ Γερμανιστὶ ἱστορικὰ περὶ Ἄθω.

αὐτόν. Ἀλλ' ἀπεδείχθη δυστυχῶς, ὅτι αἱ ὑποσχέσεις ἐκεῖναι ὑπῆρξαν φροῦδαι, καὶ ὅτι οὔτε ὁ τόκος τῶν διαρπαγέντων ὑπὸ τοῦ Οὐσπένσκη δὲν ἐπληρώθη· τὸ παράδειγμα δ' αὐτοῦ προὐκάλεσεν ἔκτοτε τὴν βουλιμίαν καὶ τῶν Ῥώσσων ἐνταῦθα μοναχῶν, οἵτινες ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν πρὸ πάντων ἐξαρτημάτων ἀπετέλεσαν ἀρχεῖα, βιβλιοθήκας καὶ μουσεῖα.

Ὁ ἀμητὸς τοῦ Οὐσπένσκη ἐξ ἁγίου Ὄρους ὑπῆρξε πλουσιώτατος. Οὐδεὶς εὐσεβὴς προσκυνητὴς τοῦ Ἄθω ἐπέστρεψέ ποτε εὐτυχέστερος. Ἀμέσως ἤρξατο διαπραγματευόμενος πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον περὶ πωλήσεως τοῦ πολυτίμου Ἀθωνικοῦ ἐμπορεύματος· ἀγνοῶ καὶ ἐὰν τότε ἔλαβεν ὅσα ἐζήτει. Ἡ συλλογὴ συνεπληρώθη καὶ κατὰ τὴν δευτέραν ἀνὰ τὸν Ἄθω περιοδείαν ἐν ἀρχῇ τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ ΙΘ' αἰῶνος καὶ οἱ μὲν πνευματικοὶ καρποὶ ἐδημοσιεύθησαν εἰς 10 εὐμεγέθεις τόμους ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον «*Χριστιανικὴ Ἀνατολή*», τὰ δὲ καθ' οἱονδήποτε τρόπον συλληθέντα, χειρόγραφοι κώδικες, ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ σπαράγματα αὐτῶν, ὅπου καθίστατο ἀδύνατος ἡ τοῦ ὅλου ἀπόκτησις[1], ἀντίγραφα καὶ πανομοιότυπα, ἀποτελοῦσι νῦν τὸ σπουδαιότατον τμῆμα τῶν χειρογράφων τῆς ἐν Μόσχᾳ βιβλιοθήκης. Τὸ ὑλικὸν τοῦτο τῶν μετὰ θάνατον καταλειφθέντων ὑπὸ τοῦ Οὐσπένσκη ἐμελέτησαν οἱ ἑξῆς Βυζαντιολόγοι:

1. Β. Βασιλιέφσκης, Περιγραφὴ τῆς συναγωγῆς Βυζαντινῶν ἐγγράφων τοῦ Πορφυρίου (Οὐσπένσκη) ἐν τῇ Ἐτησίᾳ ἐκθέσει τῆς αὐτοκρ. δημοσ. βιβλιοθήκης ἔτους 1883 ἐν Πετρουπόλει 1885 (Ῥωσσιστί).

2. Jernstedt, Κατάλογος τῶν χρονολογημένων Ἑλληνικῶν χειρογράφων ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ ἐπισκόπου Οὐσπένσκη (ἔνθ' ἀνωτ. τοῦ ἔτους 1887 ἐν Πετρουπόλει, Ῥωσσιστί).

3. P. Syrku, Περιγραφὴ τῶν ἐγγράφων τοῦ ἐπισκόπου Πορφυρίου Οὐσπένσκη ἐν Πετρουπόλει 1891 (Ζαπίσκη τῆς αὐτοκρατ. Ῥωσσικῆς Ἀκαδημείας τόμ. 64 παράρτ. 9, Ῥωσσιστί).

2. *Τὸ περιεχόμενον τοῦ καταλόγου καὶ αἱ ἐπενεχθεῖσαι μεταβολαί.*

Τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ καταλόγου τοῦ Οὐσπένσκη ἐθεώρησα ἀναγκαίαν, διὰ τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ, ὀφείλεται δὲ χάρις εἰς τὴν ἀξιότιμον Διεύθυνσιν τοῦ ἀξιολόγου τούτου Περιοδικοῦ, ἀναλαβοῦσαν νὰ ἐκτυπώσῃ αὐτόν.

Βεβαίως ἡ ἀναγραφὴ τοῦ Οὐσπένσκη περιέχει μόνον τὰ σπουδαιότερα, ἀλλ' ἐντεῦθεν γνωσθήσεται τί περιεσώθη μέχρις ἡμῶν.

[1] Ἐπειδὴ ἡ Δαγκέρειος ἐφεύρεσις οὔπω ἦν τότε λίαν διαδεδομένη, διὰ τοῦτο τὰ κατωτέρω συχνῶς ἀναφερόμενα facsimilia τοῦ Οὐσπένσκη εἶναι ἀποκόμματα ἔκ τε τῶν κωδίκων καὶ ἐγγράφων, ἅπερ ὡς δεῖγμα προσήρτα εἰς ἕκαστον ἀντίγραφον, ὡς μὲ διεβεβαίου ὁ φίλος κ. Γ. Παπαμιχαήλ, ἐργασθεὶς εἰς τὸ τμῆμα τῶν χειρογράφων τοῦ Οὐσπένσκη. Οὐ μόνον δὲ χειρόγραφα, ἀλλὰ καὶ ἀρχέτυπα ἀπεκόμισεν οὗτος ἐκ τῶν Βιβλιοθηκῶν τοῦ Ἄθω, ὡς ὁ ἴδιος ἐν ταῖς συγγραφαῖς αὐτοῦ ὁμολογεῖ.

Εἶναι δὲ ὅλα τὰ ἀναγραφόμενα ἐνταῦθα 722, ἐξ ὧν 234 ἐπιγραφαί. Τῶν πλειόνων λέγει ὁ Οὐσπένσκης ὅτι ἔλαβεν ἀντίγραφα καὶ πανομοιότυπα.

Τὰ ἀρχαιότερα ἔγγραφα, τοῦ μὲν Πρωτάτου εἶναι τοῦ 885,911,945,946 (ἀρ. 27-30), τῆς δὲ Λαύρας τοῦ 970,997 (ἀρ. 34,240) καὶ τῶν Ἰβήρων τοῦ 958,960,982,984 (ἀρ. 31,32,151,239).

Εἰς τὴν κατάταξιν δὲν ἠθέλησα νὰ ἐπιφέρω μεταβολάς· μόνον ἀντὶ τοῦ κατὰ τμήματα ἀριθμοῦ ἔθηκα τὸν αὔξοντα, εἰς ὅν, χάριν τῆς ἀκριβείας, ἀνέλυσα καὶ τὰ συνεπτυγμένως πως ἀναγεγραμμένα κεφάλαια, ὡς βλέπει τις ἑκασταχοῦ. Ἐπίσης ἔθηκα καὶ ἐν ἀρχῇ τὴν χρονολογίαν ἑκάστου ἐγγράφου μεταβαλὼν αὐτὴν εἰς τὴν ἀπὸ Χριστοῦ, ἀντὶ τῆς ἀπὸ κοσμογονίας.

Τὸ λεκτικὸν τῆς μεταφράσεως ἀφῆκα ὡς εἶχεν, ἵνα ἡ Ἑλληνομάθεια καταδειχθῇ τοῦ μεταφραστοῦ· ἀποκατέστησα μόνον τὴν ὀρθογραφίαν (τὰ ἐσφαλμένα ἐθεώρησα περιττὸν νὰ σημειώσω). Εἴς τινα ὅμως μέρη, ἅπερ εἶναι ἐλάχιστα, ἠναγκάσθην, χάριν τῆς ἐννοίας, νὰ διορθώσω τοὺς σολοικισμούς. Ἐν σελ. 23 τέλ. 27 τέλ. 37 μέσ. 58 μέσ. καὶ 63 ἀρχ. τοῦ χειρογράφου ὑπάρχει ἐν παρενθέσει ἡ ἀκατανόητος φράσις: «ὄνομα εἰπών», ὅπερ σημαίνει, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ ἐκδόντος τὸ ἔγγραφον λείπει. Καὶ ἐνταῦθα ἀντὶ τοῦ εἰπὼν ἔγραψα: λείπει· καὶ ἐξ ἄλλων τεκμηρίων, ἰδίᾳ ὅμως ἐκ τῆς φράσεως ταύτης, συμπεραίνω, ὅτι ὁ προηγούμενος Φιλάρετος ἦν Ῥῶσσος, ἴσως ἐξ ἐκείνων, οὓς αἱ μοναὶ εἶχον ὡς ἀντιπροσώπους πολλάκις ἐν Ῥωσσίᾳ χάριν ἐλεῶν, οἵτινες ἐρχόμενοι ἔπειτα ἐγκατεβίουν εἰς τὴν μονήν· καὶ ὄντως ὁ ἀείμνηστος Ἰάκωβος Βατοπεδινὸς ἐν τοῖς ἀπὸ τοῦ 1865-1897 ἀποδημήσασι πρὸς Κύριον Βατοπεδινοῖς ἀναφέρει: «*Προηγ. Φιλάρετος ὁ καλούμενος Ῥῶσσος (†1873)*»[1].

3. *Οἱ πρῶτοι ἀρχειοδίφαι. Βάρσκιϊ, Δαπόντες, οἱ Λαυριῶται Κύριλλος καὶ Θεοδώρητος κ. ἄ.*

Τῶν ὧδε ἀναγεγραμμένων ἐπισήμων ἐγγράφων τὰ πλεῖστα εἶναι δημοσιευμένα, καί τινα μάλιστα ἐπανειλημμένως· ἐπειδὴ δὲ πολλοί, καὶ δὴ Ἁγιορεῖται, λόγιοι, ἀναδημοσιεύουσι καθεκάστην ταῦτα ὡς ἀνέκδοτα, θεωρῶ ἀναγκαῖον νὰ ἀναγράψω ἐνταῦθα τὰς σπουδαιοτέρας τῶν ἐκδόσεων τούτων καὶ τὰς ἐργασίας, αἵτινες ἐγένοντο ἐπὶ τῶν ἀρχείων τῶν μονῶν.

Πρῶτος εἰς φῶς ἐνεγκὼν χρυσόβουλλα Ἀθωνικὰ εἶναι ὁ Ῥῶσσος ἱστορικὸς Βασίλειος Βάρσκιϊ εἰς τὰς «Περιοδείας εἰς τοὺς ἁγίους Τόπους» ὡς ἐπιγράφεται τὸ σπουδαῖον αὐτοῦ ἔργον [2]. Οὗτος ἐπεσκέψατο δὶς τὸν Ἄθω

[1] Βραχέα τινὰ περὶ τῆς θεολογίας ὡς ἐπιστήμης (Μόσχᾳ 1898) σ. 25.
[2] Εἰς ἕκτην ἔκδοσιν τῷ 1885-7 ἐν Πετρουπόλει, εἰς δύο τόμους.

τῷ 1724 καὶ 1747 [1], περιέλαβε δ' ἐν τῷ ἔργῳ του τρία ἐπίσημα ἔγγραφα. 1) τὸ λεγόμενον Χρυσόβουλλον Ῥωμανοῦ τοῦ γέροντος τῆς μονῆς Ξηροποτάμου σ. 320-333), 2) τὸ Χατισερὶφ τοῦ Σουλτὰν Σελὴμ διὰ τὸν ἀνακαινισμὸν τῆς μονῆς (σ. 336-348) καὶ 3) τὸ ὑπὲρ τῆς μονῆς Διονυσίου Χρυσόβουλλον τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ αὐτοκρ. Τραπεζοῦντος (σ. 377-385).

Δεύτερος ὁ γνωστὸς Δαπόντες ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ «Πνευματικῇ Τραπέζῃ (Βενετίᾳ 1778) πέντε τὰ ἐπισημότερα τῆς μονῆς τοῦ Ξηροποτάμου ἔγγραφα» [2]. Ἐντεῦθεν ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος ἔμαθε περὶ ἐπισήμων ἐγγράφων τοῦ Ἄθω, ὅπως καὶ ἐκ τῶν διαφόρων Προσκυνηταρίων τῶν μονῶν, ἔνθα ἐδημοσιεύθησαν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, μέρη χρυσοβούλλων καὶ ἄλλαι περὶ αὐτῶν εἰδήσεις.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ´ αἰῶνος διακεκριμένοι Ἁγιορεῖται ἐπεδόθησαν εἰς τὴν ἔρευναν καὶ μελέτην τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων τοῦ Ἄθω:

α´) Κύριλλος Λαυριώτης προηγούμενος ὁ Πελοποννήσιος [3]. Οὗτος ἐπανελθὼν ἐκ Βλαχίας, ἔνθα ἐδίδαξεν ἐν τῇ «Αὐθεντικῇ Ἀκαδημίᾳ» θεολογίαν καὶ φιλολογίαν [4], ἠσχολήθη περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου εἰς τὴν ταξινόμησιν τοῦ ἀρχείου τῆς Λαύρας καὶ ἀντέγραψεν ἐπακριβῶς πάντα τὰ χρυσόβουλλα τῆς μονῆς, ὡς καὶ τὰ κτηματολόγια.

β´) Ἕτερος Λαυριώτης, ὁ Θεοδώρητος, ἰδὼν ὅτι ὁ κῶδιξ τοῦ Κυρίλλου δὲν ἦτο πλήρης, ἀντέγραψεν αὐτὸν ἐκ νέου, καὶ προσέθετο καὶ ἄλλα ἐπίσημα ἔγγραφα, πλουτίσας διὰ σπουδαίων σημειώσεων, καὶ οὕτως ἀπετέλεσε τὸν σπουδαιότατον Κώδικα ἀντιγράφων τῆς Λαύρας, ὅθεν ἐξεδόθησαν πλεῖστα εἰς τύπον [5]. Ἐν φύλλῳ 84^{α} ἔχομεν τὸν τίτλον:

«*Καταγραφὴ γενικὴ πάντων τῶν ἐν τῇ μεγίστῃ Λαύρᾳ σῳζομένων χρυσοβούλλων τῶν τε προαντιγραφέντων ἐν τῷ χαρτίνῳ κώδικι παρὰ τοῦ ἐλλογίμου ἐν ἱερομονάχοις κυρίου Κυρίλλου Λαυριώτου τοῦ ἐκ Πελοποννήσου, καὶ ἐπισταμένως ἀντιβληθέντων καὶ ἀντιγραφέντων παρ' ἐμοῦ καὶ τῶν μὴ ἀντιγραφέντων μέχρι τοῦδε, οὔτε παρ' ἐμοῦ οὔτε παρὰ τοῦ προδιαληφθέντος· ἐτελειώθη δὲ τῷ 1803*». (βλ. «Ἑλληνικὰ» 1929, σ. 365-384 ἐκτενεστάτην περιγραφήν).

[1] Εἰς τὴν πρώτην περιοδείαν εἶδε καὶ τὸν ἅγιον Ἀκάκιον ἐν Καυσοκαλυβίοις τῷ 1725 (βλ. Εὐλογίου Κουρίλα, Λαυριώτου Ἱστορίαν τοῦ Ἀσκητισμοῦ Α´ (1929) σ. 67. Τὸ ἔργον τοῦ Βάρσκιϊ εἶναι καὶ κατὰ τοῦτο σπουδαῖον, ὡς περιέχον τὰς Χαλκογραφίας τῶν μονῶν τοῦ Ἄθω.

[2] Ταῦτα ἀπαραλλάκτως ἐπανέλαβεν ὁ Χριστοφόρος Ξηροποταμηνὸς εἰς τὸ Ἐγχειρίδιον (Βενετία 1780) σ. 53-63, ἐκτυπώσας καὶ τὸν Παρακλητικὸν κανόνα καὶ τοὺς οἴκους εἰς τὸν τίμιον Σταυρόν.

[3] Βλ. βιογραφίαν τούτου ὑπὸ τοῦ μακ. Ἀλεξ. Λαυριώτου ἐν Ἐκκλ. Ἀληθ. τόμ. Δ´ (Περιοδ. Β´ 1887) σ. 114-121.

[4] Εἰς τοὺς καταλόγους τῶν διδασκάλων τῶν δύο πάλαι τῆς Ῥουμανίας Ἀκαδημιῶν, οὓς ἐξεπόνησαν ὅ τε Erbiceanu καὶ ὁ Δόσιος, δέον νὰ προστεθῇ καὶ οὗτος, ὡς διδάξας τῷ 1769-1771, ἐπὶ διετίαν κατὰ μαρτυρίαν τοῦ ἰδίου ἐν Κωδ. Λαύρας Η 34 φ. 82.

[5] Ἐντεῦθεν ὅ τε Ἀλέξανδρος καὶ ὁ ἑκάστοτε δημοσιεύων εἴς τε τὸν «Γρ. Παλαμᾶν» καὶ ἀλλαχοῦ ἐμὸς συνάδελφος κ. Σπυρίδων Λαυριώτης, ἀντέγραψαν τὰ Λαυριωτικὰ ἔγγραφα, ἐνῷ ἠδύναντο νὰ ἔχωσιν ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ πρωτότυπα· δικαίως οὖν ψέγει ὁ κ. Γεδεὼν τὰς ἐργασίας ταύτας τῶν Λαυριωτῶν λογίων.

Ὅτι ὁ κῶδιξ οὗτος ἀπηρτίσθη ὑπὸ τοῦ ἀοιδίμου προηγουμένου Λαύρας (καὶ Ἐσφιγμένου) Θεοδωρήτου, μαρτυροῦσιν αἱ πολλαπλαῖ ἰδιόχειροι αὐτοῦ σημειώσεις ἐπὶ τῶν ἐγγράφων.

Εἰργάσθη οὗτος ὥς τις κριτικὸς ἐκδότης τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Γνώστης τῆς παλαιογραφίας, ἐξετάζει τὴν αὐθεντίαν τῶν ἐγγράφων, τὰς χρονολογίας καὶ τὴν ἐποχὴν τῶν αὐτοκρατόρων, πλουτίζει τὰ κείμενα δι' ἱστορικῶν καὶ τοπογραφικῶν σημειώσεων, πραγματεύεται ἔτι περὶ τῆς μορφῆς τῶν χρυσοβούλλων, τῶν σφραγίδων καὶ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων, ἰδίως ἐπιμένει εἰς τὴν κατ' ἀρχαιότητα κατάταξιν τῶν ἐγγράφων καὶ συμπληροῖ τὸν τοῦ Κυρίλλου πίνακα (φ. 84^{α}-89^{β}).

Γενικῶς ἐσεβάσθη τὴν λέξιν τοῦ πρωτοτύπου, ἐν πολλοῖς ὅμως διορθοῦται αὐτὴν καὶ τοῦτο δηλοῦται ἀπεριφράστως, ὡς ἐν φ. 26^{α} π. χ.

«Σημείωσαι ὅτι ἡ τοῦ ἀνωτέρω κηροβόλλου ἀντιγραφὴ ἐδιωρθώθη κατὰ λέξιν ὁπωσοῦν διὰ τὸ ἀηδὲς τῆς φράσεως, κατὰ δὲ τὴν ἔννοιαν εἶναι ἀπαράλλακτος τῷ πρωτοτύπῳ κατὰ πάντα».

Περιγράφει λεπτομερῶς τὸ μετὰ χεῖρας ἔγγραφον ἐπιμένων καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἀσημάντους λεπτομερείας, ὡς ἐν φ. 87^{α}. «Εἰς ὅλα τοῦ Ἀλεξίου τὰ χρυσόβουλλα φέρονται ἄνωθεν γράμματα σκοτεινὰ καὶ ἀσαφῆ καὶ εἰς στίχος ὡς Λατινικὰ γράμματα περιπεπλεγμένα φέρων, καὶ ἔξωθεν πάντα βεβαιωμένα εἰς ποῖον μέρος τῶν κριτηρίων τῆς πόλεως σῴζονται, καὶ οἱ ἄρχοντες τῆς πόλεως ἔξωθεν ἐπιβεβαιοῦσιν αὐτά. Τὸ παρὸν ἀρχὴν οὐκ ἔχει· ἄνωθεν οἱ πρὸ τῶν Παλαιολόγων βασιλεῖς οὐκ ἔχουσι τό: Ἀλέξιος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ ἰδιοχείρως, διότι προέγραφεν ὁ γραφεύς: Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς . . . ἰδιοχείρως κάτωθεν ὁ βασιλεὺς ὑπεγράφετο: Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός· καὶ εἰς μερικὰ εὑρίσκεται αὖθις παρὰ τοῦ γραφέως, ὡς νομίζω, διὰ σαφήνειαν: Ἀλέξιος ἐν Χριστῷ κ.τ.λ. Πάντα τὰ χρυσόβουλλα Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ εἰσὶ χάρτινα».

Ἐξεπίτηδες ἀναφέρομεν ἐνταῦθα ἕνα τῶν ἐπισημοτέρων κωδίκων τοιούτων ἀντιγράφων· ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης ὁ λίαν εὐσυνείδητος γραφεὺς αὐτοῦ, καλῇ τῇ πίστει, μετέβαλεν ἐν πολλοῖς τὸ κείμενον. Ἑκάστη μονὴ ἔχει τοιοῦτον κώδικα, ὅσῳ νεώτερον μάλιστα τόσῳ χείρω. Δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν πιστὴν ἀντιγραφὴν εἰς τοιούτους κώδικας, καταρτισθέντας πρὸς πρακτικοὺς σκοπούς· πολλάκις μάλιστα ὁ ἀντιγραφεὺς ποιεῖται προσθαφαιρέσεις καλῇ τῇ πίστει, ἐννοεῖται, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ σκοπίμως. Διὰ τοῦτο οὐδεμίαν βεβαιότητα δύναται νὰ ἔχῃ τις εἰς τοιαῦτα ἀντίγραφα, ὑπὸ τοῦ

τυχόντος γενόμενα. Δυστυχῶς δὲ πάντες, πλὴν ἐξαιρέσεων, οἱ μέχρι τοῦδε ἐπίσημα ἔγγραφα τοῦ Ἄθω εἰς φῶς ἐνεγκόντες, ἐχρησιμοποίησαν τοιαῦτα ἀντίγραφα. Καὶ αὐτὸς ὁ πολὺς Οὐσπένσκης δὲν ἐδημοσίευσε τὰ πάντα ἐκ τῶν πρωτοτύπων, ἀλλ᾽ εὑρὼν πολλὰ ἔγγραφα συντεταγμένα καθ᾽ ἱστορικὴν ἀλληλουχίαν καὶ μετὰ ἐξηγήσεων καὶ σχολίων προὐτίμησε ταῦτα. Οἱ τοιαύτας ἱστορίας ἐν Ἄθῳ συμπήξαντες καὶ ἐπωφελέστατοι τῷ Ῥώσσῳ ἱστοριοδίφῃ ἀποδειχθέντες, οὓς εἴτε ἐξ ὁλοκλήρου καὶ συνεχῶς παρέλαβεν ἐν τῷ μνημειώδει αὐτοῦ ἔργῳ, εἴτε τμηματικῶς, ἢ καὶ χωρὶς νὰ μνημονεύσῃ ἐξεμεταλλεύθη, εἰσὶν οἱ ἑξῆς:

1) Θεοδώρητος προηγούμενος, Λαυριώτης[1]. Οὗτος πρῶτος θελήσας νὰ συγγράψῃ ἀληθινὴν τοῦ Ἄθω ἱστορίαν ἐξήτασε κριτικῶς τὰς πηγάς, ἤτοι τοὺς βίους τῶν Ἁγιορειτῶν ἁγίων καὶ τὰ φερόμενα χρυσόβουλλα καὶ ἔγραψεν, ὡς φαίνεται, δοκίμιον ἱστορικὸν[2] χρησιμοποιήσας πρῶτος τὰ ἀρχεῖα τῶν μονῶν καὶ τολμήσας νὰ ἐξελέγξῃ τὰ πλαστὰ χρυσόβουλλα καὶ τὸ ἀνυπόστατον τῶν παραδόσεων. Κατὰ τὰς μαρτυρίας πάντων ἡ ἱστορία αὐτοῦ ἐλεηλατήθη ὑπὸ τοῦ Οὐσπένσκη καὶ ἐν τέλει ἐξηφανίσθη ὑπ᾽ αὐτοῦ. Εὐτυχῶς ὁ Νεασκητιώτης Ἰάκωβος, ἀνεψιὸς τοῦ Θεοδωρήτου, εἶχεν, ὡς φαίνεται, ἀντίγραφον καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τούτου συνέπηξε τὴν ἐν πολλοῖς χειρογράφοις σῳζομένην Ἀθωνιάδα[3]. Ἐνταῦθα συναντῶμεν ἐν συνεχείᾳ σχεδὸν πάντα τὰ σπουδαιότερα ἐπίσημα ἔγγραφα (κυρίως τὰ Τυπικὰ καὶ Διοικητικὰ) τοῦ ἁγίου Ὄρους.

2) Ἀμφιλόχιος, ἡγούμενος μονῆς Φιλοθέου[4]. Ὁ Οὐσπένσκης ἀναφέρει ἁπλῶς Φιλοθεϊτικὸν χειρόγραφον, πολλαχοῦ δὲ ἐγκατασπείρει ἀποσπάσματα, καὶ ἐν τέλει ἐντεῦθεν δημοσιεύει πάντα τὰ Τυπικὰ καί τινα ἄλλα (περὶ ὁρίων) ἔγγραφα τοῦ Ἄθω[5].

3) Ὁ ἀνώνυμος ὁ συνθεὶς τὸν ἱστορικὸν λόγον τῆς μονῆς Κασταμονίτου. Συχνότατα παρενείρει ἀποσπάσματα ἐντεῦθεν ὁ Οὐσπένσκης. Ἦτο δὲ ὁ λόγος διῃρημένος εἰς τμήματα καὶ περιελάμβανε τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἄθω ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Ὅπως διὰ τὸ Φιλοθεϊτικὸν οὕτω καὶ διὰ τὸν ἱστορικὸν λόγον ἐρευνήσας ἐπιμελῶς ἐν ταῖς μοναῖς ταύταις καὶ τοὺς προϊσταμένους ἐξετάσας, οὐδὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω περὶ τῆς ἀπωλείας τῶν σπουδαίων τούτων μνημείων τῆς Ἁγιορειτικῆς ἱστορίας.

[1] Οὗτος ἦν Ἰωαννίτης, σύγχρονος τῷ Νικοδήμῳ, βλ. Γεδεών, Ὁ Ἄθως σ. 221.

[2] Ὁ Οὐσπένσκης ῥητῶς ἀναφέρει, ὅτι ἐν τῇ μονῇ τοῦ Ἐσφιγμένου ἐσῴζετο καὶ τὸ πρωτότυπον καὶ ἀντίγραφον τούτου. Τῷ 1921 μετέβην ἐξεπίτηδες εἰς τὴν μονήν, ἀλλὰ δὲν εὗρον, εἰμὴ κώδικα τῶν ἐπισήμων αὐτῆς ἐγγράφων, ὃν κατήρτισεν αὐτὸς οὗτος ὁ Θεοδώρητος, ὅπως καὶ ἐν Λαύρᾳ, ἔνθα πρῶτος κατέστρωσε καὶ τὸ ἀρχεῖον τῆς Μονῆς.

[3] Ἰδιόχειροι κώδικες τοῦ Ἰακώβου σῴζονται δύο ἐν ἁγίᾳ Ἄννῃ τῇ Λαυριωτικῇ σκήτῃ, ἕτερος ἐν Καυσοκαλυβίοις ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ μακαρ. παππᾶ Χαρίτωνος καὶ ἄλλος ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγ. Παντελεήμονος.

[4] Τὸ ὄνομα μανθάνομεν παρὰ τοῦ κ. Γεδεών, ὅστις ἐδημοσίευσε τούτου «Ὑπόμνημα περὶ τῆς μονῆς Χειμάρρου» κριτικὸν (ἔνθ᾽ ἀνωτ. σ. 89-90).

[5] Χριστιανικὴ Ἀνατολή, Ἄθως, (Κίεβον 1877) σ. 259-283. Τὸ χειρόγραφον ἐσῴζετο μέχρι τοῦ 1863, ὅτε εἶδεν αὐτὸ ὁ μακ. Φρεαρίτης (Πανδώρας τόμ. ΙΕ´ σ. 166 ἀναφέρει ἀποσπ. περὶ τῶν Τσακώνων).

Οἱ διαληφθέντες τέσσαρες Ἁγιορεῖται εἶναι οἱ πρόδρομοι τῶν κριτικῶν ἱστορικῶν περὶ Ἄθω μελετῶν, οἵτινες ὡς ἀληθεῖς ἐπιστήμονες μὴ ὑποπτήξαντες ἀπεκήρυξαν τὸ κράτος τῶν παραδόσεων καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν αὐθεντικῶν τῆς ἱστορίας πηγῶν, ἤτοι τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων, παρέσχον τὴν συμβολὴν εἰς συγγραφὴν τῆς σοβαρᾶς τοῦ Ἄθω ἱστορίας, ἀντιπροσωπευομένης τέως διά τε τῶν λεγομένων Πατρίων καὶ Προσκυνηταρίων. Ἡ ἱστορία αἰωνίως θὰ ἀναφέρῃ μετ᾽ εὐλαβείας τὰ ὀνόματα αὐτῶν, διότι ἐνεκαινίασαν νέαν περίοδον ἐν ταῖς περὶ Ἄθω ἱστορικαῖς μελέταις. Ἔκτοτε ἔστρεψαν πάντες τὰ βλέμματα πρὸς τὰ ἀρχεῖα τῶν Μονῶν καὶ ἐξεδηλώθη ἀμέριστον τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μὲν Ἁγιορειτῶν πρὸς τὴν τακτοποίησιν αὐτῶν, τοῦ δὲ ἐπιστημονικοῦ κόσμου πρὸς μελέτην καὶ ἔκδοσιν. Τὰ δεινὰ τῆς Ἑλλ. ἐπαναστάσεως ἀνεχαίτισαν ἐπὶ 50ετίαν σχεδὸν τὸ ἔργον, ἕως οὗ ὁ Οὐσπένσκης θεμελιώσας τὸ κολοσιαῖον αὐτοῦ ἔργον ἐπὶ τῶν μελετῶν ἐκείνων, ἐπανέφερεν αὐτοὺς εἰς τὴν ζωήν.

4. Βιβλιογραφία: Αὐτοτελεῖς ἐκδόσεις ἐπισήμων Ἀθωνικῶν ἐγγράφων καὶ ἐπιγραφῶν καὶ συγγραφαὶ ὡς καὶ περιοδικὰ περιέχοντα τοιαῦτα.

Τὰ πλεῖστα τῶν ὑπὸ τοῦ Οὐσπένσκη ἀναγραφομένων ἐνταῦθα ἐπισήμων ἐγγράφων ἔχουσιν ἤδη δημοσιευθῆ· πλὴν τούτου καὶ ἄλλα ἐλλείποντα ἐνταῦθα τύποις ἔκτοτε ἐγένοντο γνωστά· διὰ τοῦτο ἀντὶ νὰ θέσωμεν ὑποσελιδίως τὰς παραπομπάς, ἀναγράφομεν ὧδε κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν τὰς σπουδαιοτέρας τῶν πηγῶν, εἰς ἃς καταφεύγων ὁ βουλόμενος εὑρίσκει ἐπίσημα τοῦ Ἄθω ἔγγραφα δεδημοσιευμένα. Κατάλογον δέ, πλὴν τοῦ κατὰ τὸ 1921 τοῦ ἀρχείου τοῦ Πρωτάτου καὶ τῶν ἐν τοῖς Πατριαρχείοις Ἀθωνικῶν ἐγγράφων, οὐδένα ἕτερον γνωρίζομεν ἐκδοθέντα.

1713. Origo coenobii Iberorum in Monte sancto erecti et admiranda apparatio beatae virginis, quam Portaitissam vocant. Venetiis, Typis Antonii Bortoli superiorum permissu.

1776. Ξηροποταμηνοῦ Χριστοφόρου, Ἐγχειρίδιον περιέχον... καὶ τὰ χρυσόβουλλα τῶν... βασιλέων Ῥωμανοῦ καὶ Ἀνδρονίκου, μεθ᾽ ὧν καὶ Διαθήκη τῆς... Ἀγάθης... καὶ τὸ χατὶ-σερὶφ τοῦ Σουλτάνου Σελήμ. Ἐνετίῃσιν 16ον σ. 92.

1778. Μπάρσκιϊ Βασιλείου, Περιοδεῖαι εἰς τοὺς ἁγίους τόπους,

Εὐρώπης, Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς (ἔκδ. στ' Πετρούπολις 1885-1887) εἰς δύο τόμους, σ. 413, 42, 8ον (μετὰ χάρτου καὶ χαλκογραφιῶν Ῥωσσιστί).

1778. Δαπόντε Καισαρίου, Τράπεζα πνευματική, ἤτοι βίβλος περιέχουσα ἱστορικοὺς καὶ ἐγκωμιαστικοὺς λόγους δεκαπέντε.... Ἐνετίησιν. (Χρυσόβουλλλα 5 Ξηροποταμηνά).

1834. Ἰόνιος Ἀνθολογία, (Κέρκυρα) σ. 567-569, 8ον.

1835. Leake W. Travels in Northern Greece Τομ. III London 8ον σ. 140 ἑ.

1838. Εὐαγγελικὴ Σάλπιγξ (Οἰκονόμος) περ. Γ' φύλλ. 5 σ. 135 ἑ.

1857. Lingenthal Zach. von. Jus Graeco-Romanum, Pars III (Lipsiae).

1858. Σιμωνίδου Κων. Νικολάου τοῦ ἁγιωτάτου ἐπισκόπου Μεθώνης Λόγος πρὸς τοὺς Λατίνους περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος κτλ. Λονδῖνον. (βλ. σ. 109-184 Ἀθωνικά).

1860. Miklosich-Müller, Acta Patriarchatus C/tani κτλ. τόμ. I, Vindobonae.

1863. Πανδώρα, τόμ. ΙΔ' (Ἀθῆναι 1864) σ. 26ἑ, 49ἑ, 81 ἑ. καὶ τόμ. ΙΕ' (1865) σ. 166ἑ. καὶ 193ἑ. (Κατάλογος τῶν τοῦ Πρωτάτου καὶ Λαύρας ἐγγράφων μετὰ σχολίων ὑπὸ Κ. Φρεαρίτου).

1863. Καλλιγᾶ Σωφρονίου, Ἀθωνιὰς κτλ. (Σμύρνη) σ. 118, 8ον).

1862-1865. Migne, Patrologia Graeca. (εἰς διαφόρους τόμους).

1863-1910. Ὁ ἐν Κ/πόλει Ἑλληνικὸς φιλολογικὸς Σύλλογος τόμ. 1-32. Πολλὰ ἔγγραφα καὶ ἐπιγραφαὶ ἐδημοσιεύθησαν ἰδίᾳ ὑπὸ τοῦ μακ. Ἀλεξ. Λαυριώτου.

1863. Συλλογὴ τῶν διαφόρων διπλωματικῶν ἐγγράφων ἀφορώντων τὸ τῶν Γραικικῶν Μοναστηρίων ζήτημα ἐν ταῖς Ἡνωμέναις Ἡγεμονίαις κτλ. μετὰ παραρτήματος ἐν Κων/πόλει 8ον σ. 64.

1863. Ἀπάντησις τῶν Ἀνατολικῶν Ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν καὶ ἁγίων τόπων πρὸς τὸ ὑπόμνημα ... τῶν Ἡν. Ἡγεμονιῶν Βλαχίας καὶ Μολδαβίας περὶ τῶν Γραικικῶν Μοναστηρίων. Ἐν Κων/πόλει 8ον σ. 95 [1].

1870. Πίστη Διονυσίου, Περιγραφικὴ Ἱστορία τοῦ ἁγίου ὄρους Ἄθω ἀρχὴν ἔχουσα πρὸ 2187 ἐτῶν. Ἐν Θ/νίκῃ, 8ον σ. 100. (Τὰ ἔγγραφα ἀντεγράφησαν ἐκ τοῦ Καλλιγᾶ).

1873. Acta praesertim Graeca, Rossici in monte Athos monasterii (Κίεβον) 8ον σ. XXIV, 618. (Ἡ πρώτη συστηματικὴ ἔκδοσις ἐγγράφων Ἀθωνικῶν· περιέχονται τά τε Ἑλληνικὰ (46) καὶ Σλαβικὰ (15) μετὰ πολλῶν σημειώσεων).

1874. Φιλαλήθους (= Ἰωάννου Ταντάλίδου), Περὶ τοῦ ζητήματος

[1] Πρβλ. καὶ τὴν Ἀπάντησιν τοῦ ἀρχ. Γερμανοῦ τῷ 1865 ἐκδοθεῖσαν.

τῆς ἐν Ἄθῳ ἱερᾶς μονῆς τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 8ον μέγ. σ 208.

1875. Πατριαρχικὸν Σιγίλλιον ἐπικυρωτικὸν τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἀρχιμανδρίτου Μακαρίου ἡγουμένου τοῦ Ῥωσσικοῦ Κοινοβίου κτλ., ἐν Κ/πόλει 8ον μέγ. σ. 11.

1876. Duchesne et Bayet, Mission au Mont Athos. (Archives des miss. scientifiques IIIem Serie (σ. 201-528) Τόμ. Γ'.

1877-1887. Οὐσπένσκη Πορφυρίου, Χριστιανικὴ Ἀνατολὴ — Ἄθως Πρώτη (καὶ Δευτέρα) περιοδεία εἰς τὰ μοναστήρια καὶ τὰς σκήτας τοῦ Ἄθω. Εἰς 9 τόμους. Κίεβον — Μόσχα. Ῥωσσιστί [1].

1880. Φλωρένσκι Ι. Ἀθωνικὰ ἔγγραφα καὶ φωτογραφικὰ σχέδια κατὰ τὴν συλλογὴν τοῦ Π. Ι. Σεβαστιάνωφ. Πετρούπολις, (Ῥωσσιστί).

1880-1910. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια ἐν Κ/πόλει. (Ἐνταῦθα ἐδημοσιεύθη ἡ μεγαλυτέρα συλλογὴ ἐπισήμων ἐγγράφων ὑπὸ τοῦ μακ. Ἀλεξ. Λαυριώτου, ὑπὸ τοῦ κ. Μ. Γεδεὼν κ. ἄ.).

1881. Καλλίφρονος, Ἀνατολικὸς Ἀστὴρ ἔτος Κ'. σ. 309-311 καὶ ἅ. Κ/πολις 4ον.

1881. Lingenthal Zach. von. Über ein trapezuntinisches Chrysobull (Sitzungsberichte der philos-philol. u. hist. Cl. der Bayr. Akad. der Wissenschaften σ. 292 ἑ.).

1885. Γεδεών, ὁ Ἄθως, Ἀναμνήσεις, ἔγγραφα, (ἐν ὅλῳ 13) σημειώσεις, ἐν Κ/πόλει 8ον σ. 375.

1886. Εὐγενίου ἱερέως, Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ καὶ τὰ ἱερὰ αὐτῆς προσαρτήματα, ἐν Ἀθήναις 8ον σ. 364.

1889. Miller E. Le mont-Athos, Vatopedi, l'île de Thasos. Paris.

1890. Μομφερράτου Α. Τὸ κληρονομικὸν δίκαιον τῶν μοναχῶν Ἀθήνησιν 8ον (σ. 216-288.).

1891. Εὐγενίου μοναχοῦ, Περιγραφὴ ἔμμετρος τῆς ... τοῦ Βατοπεδίου ἐν Ἀθήναις 8ον σ. 30, (δημοσιεύονται πολλαὶ ἐπιγραφαὶ τῆς Μονῆς).

1892-1894. Ἐπιθεώρησις Νεολόγου, Κ/πολις.

1892. Συρκοῦ Π. Χριστιανικὴ Ἀνατολὴ — Ἄθως (τὰ μετὰ θάνατον τοῦ Οὐσπένσκη) Πετρούπολις 8ον εἰς δύο τόμους σελ. συνεχεῖς. LI, 1083.

1892. Mordmann A., Ἱστορικὰ ἔγγραφα περὶ τοῦ Ἄθω. (Παράρτ. τοῦ Κ'-ΚΒ' τόμου τοῦ ἀρχαιολ. Φιλ. Συλλόγου σ. 61-72).

1892. Brockhaus, Die Kunst in den Athos—Klöstern, Leipzig.

1893. Dräseke S. Von Dionysios Kloster auf dem Athos. (Byz. Zeitschrift τόμ. II σ. 79-95.).

[1] Διὰ τὴν ἔκδοσιν καὶ διαίρεσιν τοῦ δυσπεριλήπτου, ὅσον καὶ χρησίμου τοῖς Ἀθωνολόγοις τούτου συγγράμματος βλ. Κρουμβάχερ, Ἱστ. τῆς Βυζ. λογοτεχνίας μεταφρ. Ἑλλην. τόμ. Β'. σ. 213.

1894. Meyer Ph. Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, Leipig 8ον σ. VIII, 303.

1896. Δήμιτσα Μαργ., Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σῳζομένοις. Τομ. Α΄. Ἀθήνησιν (σ. 638 ἑ.).

1898-1913. Βυζαντινὰ Χρονικὰ Πετρουπόλεως. (Τὸ Περιοδικὸν τοῦτο ἐδημοσίευσε τὰ περισσότερα καὶ σπουδαιότερα ἐπίσημα τοῦ ἁγίου Ὄρους ἔγγραφα. Δηλοῦμεν ἐνταῦθα τὰ πολυαριθμότερα: Λαυριώτου Ἀλεξάνδρου ὑπὸ τὸν τίτλον: Ἀθωῖτις Στοά, ἐν ὅλῳ 23 ἔγγραφα ἐν τόμ. V. (1898) σ. 485-495, VI (1899) σ. 448-459 καὶ IX (1902) σ. 122-137. Ἐξεδόθησαν καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τρία φυλλάδια μετ' ἰδίας ἕκαστον σελιδώσεως.

1898. Regel W. Χρυσόβουλλα καὶ γράμματα τῆς ἐν ἁγίῳ Ὄρει Ἄθῳ ἱερᾶς μονῆς τοῦ Βατοπεδίου. Ἐν Πετρουπόλει 8ον σ. VIII, 89, ἐν ὅλῳ 24 ἔγγ. (Βιβλιοκρ. ἐν Βυζ. Χρονικοῖς τόμ. VII (1900 σ. 168 ἑ.).

Petit Louis, Actes de l' Athos. I Actes de Xenophon. Ἐν Πετρουπόλει 1903 8ον σ. 113. (Βυζ. Χρον. Παράρτ. τοῦ X τόμου ἀρ. 1. Ἔγγραφα ἐν ὅλῳ 25. Συμπληρωματικῶς ἐδημοσίευσεν ὁ E. Kurtz ἐν τῷ XVIII τόμ. (1913) μέρ. Β΄ σ. 96-107 ἔτι 6 ἔγγραφα.

II Actes du Pantocrator. Ἐν Πετρουπόλει 1903 8ον σ. XIX, 77. (Παράρτημα τοῦ X τόμ. ἀρ. 2). Ἔγγραφα 26. (Τὰ πλεῖστα τούτων εἶχε προεκδώσει ὁ Μ. Γεδεὼν ἐν Ἐκκλ. Ἀληθ. τόμ. Η καὶ Θ).

III Actes d' Esphigménou. Ἐν Πετρουπόλει 1006 8ον σ. XXXIV, 122. (Παράρτ. τοῦ XII τόμ. ἀρ. 1) συμπράττοντος καὶ τοῦ Regel.

Regel W. Kurtz E. et Korablev B. IV Actes de Zographou ἐν Πετρουπόλει 1907, 8ον σ. 213. (Παράρτ. τοῦ XIII τόμ. ἀρ. 1). Ἔγγραφα Ἑλληνικὰ 67, Σλαβικὰ XIII.

Petit L. et Korablev B. V Actes de Chilandar. Ἐν Πετρουπόλει 1911 (Παράρτ. τοῦ XVII τόμ. ἀρ. 1). Τὸ α΄ μέρ. περιέχει ἐν σ. III, 368 εἰς 8ον ἐν ὅλῳ 171 Ἑλληνικὰ ἔγγραφα. Τὸ β΄ μέρ. περιέχει τὰ Σλαβικά.

Regel W. Kurtz E. et Korablev B. VI Actes de Philothée. Ἐν Πετρουπόλει 1913 8ον σ. IV, 50 (Παράρτ. τοῦ XX τόμ. ἀρ. 1). Ἔγγραφα Ἑλληνικὰ 14. Σλαβικὰ 2.

1899. Λαυριώτου Ἀλεξ. Ἀναγραφὴ Συγγραφῶν καὶ δημοσιευμάτων εἰκοσιπενταετίας, 1874-1898 ἐν Κ/πόλει 8ον σ. 34 ὑπὸ Π. Φωτιάδου.

Τὰ ἐνταῦθα ἀναγραφόμενα ἄρθρα δὲν ἐξεδόθησαν ἅπαντα. Τούτων ἄλλα μὲν ἔχουσι πομπώδη μόνον τίτλον π. χ. τὸ 40, ὅπερ εἶναι περικοπὴ ὀλιγόστιχος ἐκ τοῦ ἐκδεδομένου ὑπὸ Πομιαλόβσκη Ἑλλ. βίου τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου. Τὸ 49: Ἱστορικὸν ὑπόμνημα Ἄθω ἐκ τοῦ χειρογράφου Λαύρας ὑπ' ἀρ. 120 Ω. εἶναι ἡ γνωστὴ ἀπόφασις περὶ ἀπαγορεύσεως τοῦ ἐπισκόπου

Ἱερισσοῦ ἐν Ἄθῳ προεκδοθὲν ὑπό τε τοῦ Οὐσπένσκη (Χριστ. Ἀνατ. 1892 σ. 618 ἐκδ. Συρκοῦ) καὶ τοῦ Meyer (ἔνθ' ἀνωτ. σ. 187). ἄλλα δὲ οὐ μόνον δὲν ἐδημοσιεύθησαν, ἀλλ' οὐδ' εὑρέθησαν ἐν τοῖς μετὰ θάνατον τοῦ μακαρίτου.

1889. Ἀπάντησις... Περὶ τῶν ἐν Βεσσαραβίᾳ κτημάτων τῶν ἁγίων Τόπων. Ὑπὸ ἑνὸς Ὀρθοδόξου. 8ον σ. 54.

1899-1901 Ἀθανασίου Παπαδοπούλου, ἐξ Ἄθω 11 ἐπιστολαὶ (Ἑλληνισμός, μηναία ἐπιθεώρησις τῆς ἐν Ἀθήναις ὁμωνύμου Ἑταιρείας ἔτ. Β΄ (1899) σ. 469-474, 546-552. Ἔτ. Γ΄ (1900) σ. 71-78, 117-127, 214-228, 345-355, 458-466, 568-576. Ἔτ. Δ΄ (1901) 91-99 καὶ 371-378). Ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον κρύπτεται ὁ ἀρχ. Χριστόφορος Κτενᾶς.

1900. Σ[ωτηρίου] Χ. Κ[ουτρούμπα] Τὸ ἅγιον Ὄρος ὑπὸ ἐθνικὴν ἔποψιν. Ἐν Ἀθήναις 1900 8ον σ. 115.

1901. Ἀντιόχου Σπυρ. Ὑπόμνημα περὶ τῶν ἐν Ῥουμανίᾳ μοναστηριακῶν κτημάτων τῶν ἁγίων Τόπων. Ἐν Ἀθήναις 8ον σ. 46.

1902. [Δελικάνη Καλλινίκου ἀρχ.]. Περιγραφικὸς κατάλογος τῶν ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ πατριαρχικοῦ ἀρχειοφυλακίου... ἐγγράφων περὶ τῶν ἐν Ἄθῳ μονῶν 1630-1863. Ἐν Κ/πόλει 8ον σ. ι΄, 344.

1902. Παπαγεωργίου Π. Ἐπιγραφαὶ ἁγίου Ὄρους. (Byzant. Zeitschrift τόμ. X σ. 574-580, 8ον).

1903. Γερασίμου Σμυρνάκη, Τὸ ἅγιον Ὄρος. Ἐν Ἀθήναις, 4ον σ. 703 (καὶ 4 φ. ἐκτὸς ἀριθμοῦ). Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι πλουσιώτατον εἰς ὕλην καὶ εἰδήσεις. Περιέχει πλὴν τῶν πολλῶν ἐπιγραφῶν καὶ 44 ἐπίσημα ἔγγραφα ἐν ὅλῳ ἢ κατὰ τὸ οὐσιῶδες μέρος δεδημοσιευμένα. Σημειωτέον δ' ὅτι τὰ πλεῖστα τούτων προέρχονται ἐκ τοῦ τυχόντος ἀντιγράφου, ἄνευ τινὸς ἐλέγχου καὶ κριτικῆς τοῦ κειμένου, ὅπως ὅλα σχεδὸν τὰ ὑπὸ Ἁγιορειτῶν ἐκδεδομένα ἔγγραφα.

1903. Gelzer H. Sechs Urkunden des Georgskloster-Zografu (Byzant. Zeitschrift τόμ. XII σ. 498-543).

1904. Millet G. Pargoire J. et Petit L. Recueil des inscriptions chrétiennes de l' Athos, première partie. Paris 8ον σ. 192. Ἕπονται XI πίνακες ἐπιγραφῶν πανομοιοτύπων καὶ εἰκόνων. Ὁ τόμος οὗτος περιέχει τὰς ἐπιγραφὰς Πρωτάτου, Βατοπεδίου, Παντοκράτορος, Σταυρονικήτα, Ἰβήρων, Φιλοθέου, Καρακάλλου, Λαύρας, Ἁγίου Παύλου, Διονυσίου, Γρηγορίου, Σιμωνόπετρας καὶ Ξηροποτάμου. Ὁ Β΄ τόμος ἀπὸ πολλοῦ ὢν ἕτοιμος, ὡς γνωρίζω, περιλαμβάνει τὰς ἄλλας μονάς. Ἡ ἐργασία εἶναι ἀξία λόγου καὶ κριτική, διὸ ἀναφέρονται καὶ αἱ διαφοραὶ τῶν ἐπιγραφῶν ἐξ ἄλλων ἐκδόσεων (ἃς ἀπέφυγον ν' ἀναφέρω εἰς τὸν κατάλογον τοῦτον).

1906. [Γεδεὼν Μανουήλ], Χρονογραφία τῆς ἐν Ἄθῳ μονῆς τῶν Ἰβήρων. (Ἀνατύπ. ἐκ τῆς Ἐκκλ. Ἀληθείας). Ἐν Κ/πόλει 12ον σ. 95.

1906. Ἔκθεσις τῆς τριμελοῦς ἐπιτροπῆς ἐπὶ τοῦ Κελλιωτικοῦ ζητήματος. Ἐν Λειψίᾳ 8ον σ. 37.

1907. Πατριαρχικὸν σιγίλλιον περὶ τοῦ Κελλιωτικοῦ ζητήματος ἐκδοθὲν ἐπὶ... Ἰωακεὶμ Γ'. Ἐν Κ/πόλει 8ον σ. 16.

1910. Γεδεὼν Μαν. Ἐπίσημα Τουρκικὰ γράμματα ἀναφερόμενα εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἡμῶν δίκαια. Ἐν Κ/πόλει 8ον σ. 136 (σ. 33 - 38 φερμάνιον περὶ ἁγίου Ὄρους Μαχμοὺτ τοῦ Β'. πρβλ. καὶ 116 - 118).

1911. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας. Τόμος Α'. (Ἐν Κ/πόλει, 8ον σ. 288 σ. 262 - 270. (Σιγίλλια περὶ τῶν μετοχίων Λαύρας).

1912. Λάμπρου Σπυρ. Τὰ πάτρια τοῦ ἁγίου Ὄρους. (Νέος Ἑλληνομνήμων τόμ. Θ' σ. 116 - 161 καὶ 209 - 244. 8ον).

1912. Γενικοὶ Κανονισμοὶ τοῦ ἁγίου Ὄρους Ἄθω. Ἐν Κων/πόλει 8ον, σελ. 39.

1913. Πατριαρχικὸν σιγίλλιον περὶ Κελλιωτικοῦ ζητήματος. Ἐν Ἀθήναις 8ον σ. 16. (Τὸ προηγούμενον μεταβεβλημένον).

1913. Ἰσιδώρου μοναχοῦ (=Ἰωακεὶμ Ἰβηρίτου), Ἀπάντησις εἰς τὸν Α. Δημητριέβσκην ἢ περὶ διεθνοποιήσεως τοῦ ἁγίου Ὄρους. Ἐν Σμύρνῃ, 8ον σ. 30.

1913. Καραβοκυροῦ Μ. Τοῦ ἁγίου Ὄρους τὰ δίκαια καὶ προνόμια. Ἀνασκευὴ τοῦ ὑπομνήματος Ῥώσσων τινῶν Κελλιωτῶν μοναχῶν κατὰ τοῦ προνομιακοῦ καθεστῶτος τοῦ ἁγίου Ὄρους. Ἐν Κ/πόλει, 12ον σ. 40.

1913. Γράμματα Ἁγιορειτικὰ (κατὰ τῆς διεθνοποιήσεως) ὑπὸ Ἀκταίου. Ἐν Ἀθήναις 8ον, σ. 34.

1913. Μελετίου Μεταξάκη, Τὸ ἅγιον Ὄρος καὶ ἡ Ῥωσσικὴ πολιτικὴ ἐν Ἀνατολῇ. Ἐν Ἀθήναις 8ον, σ. 213.

1913. Τὸ ἱερὸν ψήφισμα τοῦ ἁγίου Ὄρους Ἄθω καὶ τὰ συναφῆ ἐπίσημα ἔγγραφα. Ἐν Θεσσαλονίκῃ σ. 30, 8ον.

1914. Ὑπόμνημα τῆς Ἱ. Κοινότητος τοῦ ἁγίου Ὄρους ὑποβληθὲν τῷ Πατριάρχῃ.. Γερμανῷ τῷ Ε'... Ἐν Κ/πόλει 8ον, σ. 36.

1914. Ἀθωΐτου Α. Ἡ ἐν Ἄθῳ μονὴ τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος (Ἐκκλ. Φάρος τῆς Ἀλεξανδρείας τόμ. ΙΓ' σ. 594 - 605, 8ον). (Ἰλ. Μπασδέκας).

1914 - 1915. [Κτενᾶ Χριστοφόρου]. Ἡ ἁρπαγὴ τῆς ἐν ἁγίῳ Ὄρει μονῆς τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος ὑπὸ τῶν Ῥώσσων. (Ἑλληνισμὸς τόμ. ΙΖ' — ΙΗ' ἐν 12 ἐπιστολαῖς).

1915. Πετρακάκου Δημ. Νέαι πηγαὶ τῶν θεσμῶν τοῦ ἁγίου Ὄρους. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 8ον σ. 185. (Δημοσιεύονται 83 ἐν ὅλῳ πατριαρχικὰ σιγίλλια καὶ γράμματα, ἀποφάσεις Ἱ. Κοινότητος κ.ἄ. οὐχὶ ὅμως ἐκ τῶν πρωτοτύπων. Ἐν τούτοις τὰ πλεῖστα τούτων ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Κοινοβίου ἐν Ἄθῳ εἶναι σπουδαιότατα).

1916. Ζαχαριάδου Κυριακοῦ, Ξηροποταμηνοῦ, Σύντομος περιγραφὴ τοῦ περὶ τῶν ἐν Ῥουμανίᾳ κτημάτων μοναστηριακοῦ ζητήματος... ἀπὸ τοῦ 1421 - 1913. Θ/νίκη 12ον, σ. 50.

1917. Βαμβέτσου Ἀλεξ. Τὸ ἅγιον Ὄρος καὶ ἡ Ἑλληνικὴ πολιτική. Ἐν Ἀθήναις, 8ον, σ. 44.

1917 - 1930. «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» Ἐκκλ. Περιοδικὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ἐδημοσιεύθησαν διάφορα ἐπίσημα ἔγγραφα ὑπὸ ἁγιορειτῶν, ἰδίᾳ τῶν Βατοπεδινῶν Ἀρκαδίου καὶ Ἀλεξάνδρου, Ἰωακεὶμ Ἰβηρίτου, Χριστοφόρου Κτενᾶ, Σπυρίδωνος Λαυριώτου, Γαβριὴλ Σταυρονικητιανοῦ κ.ἄ. τὰ πλεῖστα ὅμως ἐκδεδομένα, ἰδίᾳ τὰ τῆς μονῆς Σταυρονικήτα. Ἐν γένει ὁ Παλαμᾶς δημοσιεύει χρήσιμον ὑλικὸν διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἄθω.

1920. Λιγνοῦ Ἀντ. Ἀρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου 1821 - 1832. Τόμ. Α' - Γ'. Ἐν Ἀθήναις 8ον, σ. 234 (βλ. σ. 7 - 9 ἔγγ. τῆς Ἱ. Κοινότητος καὶ διάφορα ἔγγραφα τῶν Ἁγιορειτῶν σχετικὰ πρὸς τὴν ἐπανάστασιν. Τοιαῦτα ἐδημοσιεύθησαν καὶ ἐν τῷ Παλαμᾷ).

1921. Ἰβηρίτου Ἰβηρίτου, Ἁγιορειτικὴ Πολιτεία. 8ον, Θ/νίκη σ. 56.

1921. Κατάλογος τῶν ἐν τῷ ἀρχείῳ τῆς Ἱ. Κοινότητος ἀποκειμένων Τυπικῶν τοῦ ἁγίου Ὄρους Χρυσοβούλλων κτλ., συνταχθεὶς ὑπὸ πενταμελοῦς ἐπιτροπῆς (Εὐλογίου Βατοπεδινοῦ, Δανιὴλ Δοχειαρίτου, Ἰωάσαφ Ἁγιοπαυλίτου, Γαβριὴλ Σταυρονικητιανοῦ καὶ Στεφάνου Γρηγοριάτου). Ἐν Ἀθήναις 8ον, σ. 29.

1921. Ἀγγελάκου Βαρλαὰμ μοναχοῦ Γρηγοριάτου, Ἡ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει Ἄθῳ Ἱερὰ μονὴ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου 1300 - 1921. Θεσσαλονίκη, 8ον, σ. 199. (δημοσιεύονται αἱ ἐπιγραφαὶ καί τινα τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων).

1922. Κουρίλα Εὐλογίου, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Ἄθῳ ἱερᾶς μονῆς τοῦ ἁγίου Γρηγορίου (ὡς βιβλιοκρισία εἰς τὸ ἄνω σύγγραμμα ἀνατύπ. ἐκ τοῦ ϛ' τόμ. τοῦ Παλαμᾶ σ. 261 - 277, 510 - 517 καὶ 571 - 577).

1925. Γούδα Μιχ. Βυζαντινὰ ἔγγραφα τῆς ἐν Ἄθῳ μονῆς τοῦ Φιλοθέου (Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας. Περιοδ. β' 2 σ. 3-17 καὶ 4 σ. 211 - 248, 8ον, Ἀθῆναι).

1925 Ἁγιοπαυλίτου Εὐλογίου, Ἔγγραφα τῆς μονῆς Ἁγίου Παύλου (Νέα Ἐποχὴ (Ἀθῆναι) ἔτ. Α' σ. 678 - 80, 704 - 707, 726 - 727, 765 - 766, 786 - 787. 8ον μέγ).

1925 Κτενᾶ Χριστοφόρου, Τὰ ἐν ἁγίῳ Ὄρει ἱερὰ καθιδρύματα καὶ ὁ διέπων αὐτὰ ὀργανισμός. Θεσσαλονίκη, 8ον, σ. 48.

1925 Hofmann G. Athos e Roma. (Orientalia Christiana Vol. V, 2 Num. 19. σ. 137 - 184. Roma, 8ον. Πλεῖστα ὅσα Λατινιστὶ συντεταγμένα ἔγγραφα εὑρισκόμενα ἐν ταῖς τοῦ Ἄθω μοναῖς δὲν περιελήφθησαν ἐνταῦθα).

1925. Πετρακάκου Δημ. Τὸ μοναχικὸν πολίτευμα τοῦ ἁγίου Ὄρους Ἄθω. Ἀθῆναι 8ον, σ. VXI, 216, ζ'. (Προηγεῖται διεξοδικὴ βιβλιογραφία).

1925. Fr. Dölger, Corpus der griechischen Urkunden des Mit-

telalters und der neueren Zeit. Reihe A: Regesten: Abteilung I. Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565-1443 bearbeitet von Franz Dölger. 2 Teil: Regesten von 1025-1204. München-Berlin.

1926 Γούδα Μιχ., Βυζαντινὰ ἔγγραφα τῆς ἐν Ἄθῳ ἱερᾶς μονῆς τοῦ Βατοπεδίου (Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν τόμ. Γ´ σ. 113-134, 8ον, Ἀθῆναι. Ὁ ἐκδότης, ὅπως καὶ ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν τῆς μονῆς Φιλοθέου, δὲν ἔλαβε πάντοτε ὑπ᾽ ὄψιν τὰς προηγουμένας ἐκδόσεις καὶ διὰ τοῦτο ἐπαναλαμβάνει τὰ αὐτὰ σχεδὸν ἔγγραφα).

1926. [Εὐταξίου Ἀθ.], Προσοχὴ εἰς τὸ ἅγιον Ὄρος. Ἀθῆναι, 8ον, σ. η´, 110.

1926. Ξηροποταμηνοῦ Εὐδοκίμου, προηγουμένου, Ἡ ἐν ἁγίῳ Ὄρει Ἄθῳ.... μονὴ τοῦ Ξηροποτάμου 424-1925, Θ/νίκη, 8ον. σ. 208.

1926. Rouillard Germaine, Les archives de Lavra (Βυζάντιον 3. 253-246, Bruxelles).

1926. Κτενᾶ Χριστοφόρου, Ἡ ἐν ἁγίῳ Ὄρει τοῦ Ἄθω.... μονὴ τοῦ Δοχειαρίου.... 968-1921. Ἐν Ἀθήναις, 12ον, σ. 113.

1927. Τοῦ αὐτοῦ, Χρυσόβουλλοι λόγοι τῆς... μονῆς Δοχειαρίου. (Ἀνατύπ. ἐκ τοῦ Δ´ τόμου τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἑταιρ. Βυζαντινῶν Σπουδῶν. Ἀθῆναι, 8ον, σ. 285-311).

1927. Λαυριώτου Σπυρίδωνος, ἰατροῦ, Ἔγγραφα περὶ τῆς μονῆς Περιστερῶν καί τινων μονῶν Θεσσαλονίκης. Ἐκ τοῦ ἀρχείου... Ἀλεξάνδρου Λαυριώτου (Θεολογία, Τόμ. Ε´ 8ον, σ. 257-267, Ἀθῆναι. Ταῦτα ὡς ἀντεγράφησαν ὑπὸ τοῦ μακ. Ἀλεξάνδρου ἐκδίδονται, ἐνῷ ἔπρεπεν ὁ ἐκδότης νὰ ἔχῃ ὑπ᾽ ὄψιν τὰ πρὸ ποδῶν εὑρισκόμενα πρωτότυπα).

1928. Κτενᾶ Χριστοφόρου, Σιγιλλιώδη καὶ ἄλλα πατριαρχικὰ ἔγγραφα τῆς... μονῆς τοῦ Δοχειαρίου. (Ἀνατύπ. ἐκ τοῦ Ε´ τόμου τῆς Ἐπετ. τῆς Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν, σ. 100-129. 8ον, Ἀθῆναι).

1928. Τοῦ αὐτοῦ. Τὰ γράμματα ἐν ἁγίῳ Ὄρει καὶ ἡ Μεγ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία. 12ον, σ. 116, Ἀθῆναι.

1928. Λαυριώτου Σπυρίδωνος, Ἔγγραφα περὶ τῆς σκήτης τοῦ Τιμίου Προδρόμου Μ. Λαύρας ἁγίου Ὄρους. (Θεολογία τόμ. ς´ σ. 44-64 καὶ 142-161, 8ον, Ἀθῆναι, ἐν ὅλῳ 21 ἔγγραφα, ἅπερ ὅλα σχεδὸν εἶχον ἐκδοθῇ κάλλιον ὑπὸ τοῦ μακ. Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Καλλινίκου Δελικάνη ἐν τῇ Ἐκκλ. Ἀληθ. καὶ τῷ Περιγραφικῷ Καταλόγῳ, καὶ ὑπὸ τοῦ Σμυρνάκη (Τὸ Ἅγιον Ὄρος). Εἶναι δὲ περίεργον ὅτι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Θεολογίᾳ, ἐν τῷ ΚΒ´ τεύχει, ἐπαναλαμβάνονται τὰ ἐν τῷ ΚΑ´ δημοσιευθέντα, ἵνα πληθυνθῇ ἡ γνῶσις!

1929. Δοχειαρίτου Ἱεροθέου, Τὸ μονύδριον τοῦ Καλλιγράφου. Ἀθῆναι, 12ον, σ. 119.

1929. Λαυριώτου Εὐλογίου Κουρίλα, Ἱστορία τοῦ Ἀσκητισμοῦ, Ἀθωνῖται Τόμ. Α´ Ι Εἰσαγωγὴ εἰς τὸν ἀσκητισμὸν ἐν γένει. ΙΙ Περιγραφὴ τῆς Σκήτης τῶν Καυσοκαλυβίων. ΙΙΙ Βίοι Καυσοκαλυβιτῶν ὁσίων, IV Ἐπίσημα τῆς Σκήτης ἔγγραφα (ἐν ὅλῳ 50), Θεσσαλονίκη, 8ον, σ. η´, 248.

1929. Κτενᾶ Χριστοφόρου, Ὁ Πρῶτος τοῦ ἁγίου Ὄρους Ἄθω καὶ ἡ Μεγάλη Μέση ἢ Σύναξις (Ἀνατύπ. ἐκ τῆς Ἐπετηρ. τῆς Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν Τόμ. ς´ σ. 233-281, 8ον, Ἀθῆναι).

1929. Γρηγοριάτου Βαρλαάμ, Ἔγγραφα τῆς... μονῆς ὁσίου Γρηγορίου, τόμ. Α´ Θ/νίκη, 8ον, σ. 140 (43 ἐν ὅλῳ).

1929. Ὑπόμνημα τῆς ἐν ἁγίῳ Ὄρει ἱερᾶς καὶ σεβασμίας Κοινοβιακῆς Μονῆς τοῦ Ξενοφῶντος, περὶ τῆς ὁριακῆς διαφορᾶς μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Δοχειαρίου, ὑποβληθὲν τῇ Ἱερᾷ Κοινότητι τοῦ ἁγίου Ὄρους Ἄθω. Θεσσαλονίκη, σ. 23, 8ον.

1929. † Πρῴην Λεοντοπόλεως, Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Ἱστορικὰ μνημεῖα τοῦ Ἄθω Α´. Ἐκ τοῦ Ἀρχείου τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μεγίστης Λαύρας. Περιγράφονται ἐνταῦθα δύο κώδικες ἀντιγράφων τῆς Λαύρας, ὁ νεώτερος τοῦ Ἀλεξάνδρου Λαυριώτου (Α) καὶ ὁ παλαιότερος καὶ σπουδαιότατος τοῦ Θιοδωρήτου (Β) χωρὶς νὰ ὀνομάζεται ὁ κωδικογράφος. (Ἑλληνικὰ Β´. 333-384).

1930. Τοῦ αὐτοῦ, Ἱστορικὰ μνημεῖα τοῦ Ἄθω Β´. Ἐκ τοῦ Ἀρχείου τῆς μονῆς Βατοπεδίου. (Ἑλληνικὰ Γ´. 45-68).

1930. Τοῦ αὐτοῦ, Συμπλήρωμα ἁγιορειτικῶν καταλόγων Βατοπεδίου καὶ Λαύρας (Μνημεῖα ἁγιολογικὰ) 4ον Paris 1930.

Ἔγραφον ἐν τῇ κατὰ Ἄθωνα Μεγίστῃ Λαύρᾳ, ἀρχομένου Μαΐου, ἐν ἔτει σωτηρίῳ 1930ῷ.

ΕΥΛΟΓΙΟΣ ΚΟΥΡΙΛΑΣ, ΛΑΥΡΙΩΤΗΣ

ΔΕΙΚΤΗΣ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΓΓΡΑΦΩΝ ΤΩΝ ΣΩΖΟΜΕΝΩΝ ΕΝ ΤΑΙΣ ΙΕΡΑΙΣ ΜΟΝΑΙΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ ΤΟΥ ΑΘΩΝΟΣ

«Τὰ περὶ τῶν πραγμάτων, λόγοις μὲν πρὸς τοὺς παρόντας, γράμμασι δὲ πρὸς τοὺς πόῤῥω τῷ τόπῳ ἢ τῷ χρόνῳ σημαίνονται». (Γράμμα *Κ. Π. Γρηγορίου* 1797). Ἐν τοῖς τμήμασι τῶν τεσσάρων ὀρθοδόξων Πατριαρχείων εὑρίσκονται πολλὰ εὐαγῆ μοναστήρια. Ὅλα αὐτὰ ἔχουσι μεγάλας, ἢ μικροτέρας βιβλιοθήκας, ἐν αἷς φυλάττεται πλῆθος, παλαιῶν καὶ νέων χειρογράφων διαφόρου περιλήψεως εἰς γλώσσας Ἀραβικήν, Ἀβυσσινιακήν, Ἰβηρικήν, Ἑλληνικὴν καὶ Σλαβικήν. Αὗται αἱ βιβλιοθῆκαι εἰσὶ λίαν σπουδαῖαι καὶ διὰ τοὺς σπουδαστὰς τῆς Παλαιογραφίας καὶ Εἰκονογραφίας, καὶ διὰ τοὺς συλλέγοντας χαρακτῆρας τοῦ ἀρχαίου Σλαβικοῦ τύπου ἐν τῇ χρονολογιακῇ τάξει, καὶ δι' ἐκείνους τοὺς ἀγωνιστὰς τῆς παιδείας, οἵτινες ἤθελον νὰ παραβάλλωσι πολλά, τὰ τετυπωμένα ἐν τῇ Δύσει, μὲ τὰ κρείττονα χειρόγραφα τῆς Ἀνατολῆς, καὶ νὰ ἐκδώσωσιν εἰς φῶς τὰ μέχρι τοῦδε ἄγνωστα ποιήματα τῶν ὀρθοδόξων συγγραφέων, οἵτινες ἤκμαζον μέχρι τῆς πτώσεως καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου. Ἐκτὸς τῶν βιβλιοθηκῶν, ἔν τισι ὀρθοδόξοις μοναστηρίοις τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐξαιρέτως ἐν τοῖς τοῦ Ἄθω, ὑπάρχουσι *μυστικά*[1], πεπληρωμένα μὲ πλουσιώτατον θησαυρὸν διὰ τὴν παιδείαν. Ἐκεῖ εἰς τὰς σακκούλας ἐπιμελῶς φυλάττονται τὰ ἀτίμητα τυλικτάρια μετὰ γραμμάτων, τὰ μὲν μὲ μαργαριτώδη, τὰ δὲ πολυειδῆ, τὰ δὲ χρυσοειδῆ, μὲ τὰς εἰκόνας τῶν Ἁγίων, μὲ τοὺς χαρακτῆρας τῶν Βασιλέων καὶ Βασιλισσῶν, τῶν δεσποτῶν καὶ δεσποινῶν καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν, μετὰ τῶν αὐτοχείρων αὐτῶν ὑπογραφῶν, μετὰ τῶν σχεδιασμένων ῥόδων, μὲ τὰς χρυσᾶς βούλλας, καὶ ἄλλας ἐκ μολύβδου καὶ βουλλοκήρου. Τὰ μὲν ἔχοντα μῆκος ἀπὸ 2 ἕως 7 πηχῶν, ἄλλα ἕως 10 πηχῶν. Ἕτερα περίπου 13. Ἔνια πλατέα ὡς συνδόνια, ἕτερα ὡς μανδήλια, καὶ τὸ περισσότερον μέρος, ὡς προσόψια. Ταῦτα τὰ τυλικτάρια ἐσώθησαν ἀπὸ τὸν 10 αἰῶνα. Περιέχουσιν ἐν ἑαυτοῖς τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις τῶν μοναχῶν, κοσμικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν καὶ πνευματικῶν ἀρχῶν τῶν τε

[1] Ἐννοεῖ τὰς κρύπτας, ἔνθα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπὶ Τουρκοκρατίας διετηροῦντο ἐν ἀσφαλείᾳ τὰ ἀρχεῖα τῶν μονῶν. Ταύτας ἐγνώριζον μόνον ἐκ τῶν προϊσταμένων οἱ γηραιότεροι. Ἐνταῦθα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατεκρύπτοντο τὰ κειμήλια. Καὶ ἦσαν αἱ κρύπται ἐντὸς τῶν μονῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκτός. Πόσοι θησαυροὶ τοιοῦτοι μένουσιν ὑπὸ τὴν γῆν, ἀποθανόντων τῶν γερόντων ἢ καὶ ἐπιλαθομένων τοῦ μέρους!

ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων, ἐν τοῖς Βασιλείοις Ἑλληνικῷ, Σερβικῷ, Βουλγαρικῷ, Ἰβηρικῷ, Ἰσπανικῷ, Ῥωσσικῷ, ἐν τῇ παλαιᾷ Ῥώμῃ, ἐν τῇ Τραπεζοῦντι, ἐν Βλαχίᾳ, Μολδαυΐᾳ καὶ Τουρκίᾳ. Ὁ Εὐσεβέστατος καὶ πεπαιδευμένος ὁδοιπόρος ἡμῶν Πάτερ *Βασίλειος Γρηγοριάδης Μπάρσκη*[1] πρῶτος ἀπὸ τοὺς Ῥώσσους, εἶδε μέρος τῶν τοῦ Ἄθω ἐγγράφων καὶ ἐσημείωσεν αὐτῶν τὰς ἐπιγραφὰς ἐν ἔτει 1744. Ἐγὼ δὲ ἀπὸ τὸ Σινᾶ ἦλθον εἰς τὸν Ἄθωνα ἐν ἔτει 1845 Αὐγούστου 11, μετὰ ἑκατὸν ἐνιαυτοὺς ὕστερον ἀπὸ τὸν Κον Βασίλειον, καὶ διέτριψα ἐκεῖ ἕως τῆς 1ης Ἰουλίου τοῦ 1846 μὲ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ Φεβρουαρίου καὶ τοῦ Μαρτίου, οὓς διήγαγον ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει κατὰ συνέπειαν βαρείας νόσου. Ἐπεσκεψάμην πάντα τὰ 20 μοναστήρια, Σκήτας καί τινα Κελλία, ἐν διαστήματι 8 ½ μηνῶν, ἐν ὥραις τῆς στενοχωρίας ἀπὸ τὰς δεήσεις καὶ τὰς συνομιλίας μετὰ τῶν πνευματικῶν γερόντων, ἐπρόφθασα οὐχὶ μόνον νὰ ἀναγνώσω, περιγράψω ἐν μέρει ὁλοκλήρως, ἐν μέρει συνοπτικῶς, καὶ νὰ σημειώσω πολὺν ἀριθμὸν ἐγγράφων, ἀλλὰ καὶ νὰ ποιήσω ἀπαράλλακτα ἀντίτυπα (Facsimile) ἀπὸ τὰ ἄγαν πολλὰ ἐξ αὐτῶν, καὶ ἀπό τινας ἀρχαίας καὶ χειρογράφους εἰκόνας τε καὶ χειρόγραφα Ἑλληνικὰ καὶ Σλαβικά, ἐπιβάλλων ἐπ' αὐτῶν λεπτόν, καὶ διαφανῆ χάρτην, ὃν προητοίμαζόν μοι ῥῶσσοι μοναχοὶ τρέφοντες αὐτὸν μὲ τὸ ἔλαιον καὶ ξηραίνοντες εἰς τὸν ἥλιον. Παρασιωπῶ τοὺς βαρεῖς κόπους, οἳ συχνάκις ἔφερόν με εἰς ἀτονίαν. Οὐ λέγω ἐκεῖνο, ὅτι εἰς πολλὰς ὥρας τῆς νυκτὸς καὶ τοῦ ἡμινυκτίου οὐχὶ ὑπνωσάμεθα μόνον ἡμεῖς οἱ δύω - ἐγὼ καὶ ἡ Θάλασσα τοῦ Ἄθωνος — δὲν μνημονεύω περὶ τῆς ἀσυνήθους δυσκολίας τοῦ ἀναγινώσκειν τοὺς παλαιοὺς χάρτας τοὺς γεγραμμένους ἀπὸ τοὺς δεινοὺς στενογράφους, καὶ στρυφνοὺς χαρακτῆρας, καὶ νὰ ἀναγνώσω αὐτὰ διὰ τοῦ μικροσκοπικοῦ ὑάλου, ἢ στρέφων ἀπέναντι τοῦ ἡλίου ἐκεῖνα τὰ μέρη, ὅπου ἡ μελάνη καθόλου ἐξέλιπε, καὶ ἀναβλεψάμενος εἰς τὰ διαλάμποντα βάθη τῶν στοιχείων τῶν ἐξειργασμένων μὲ στερεὸν ἐγχαράκωμα ἐπὶ τῆς μεμβράνης. Ἀλλ' ἐν τούτοις χαίρω, ὅτι *ἡ γλυκυτάτη διὰ τὴν καρδίαν μου φιλαδελφία τῶν τοῦ Ἄθω γερόντων καὶ ἡ αὐτῶν εὐλάβεια καὶ ἀγάπη πρὸς τὴν ὀρθόδοξον Ῥωσσίαν ἀπεκάλυψάν μοι, οὐχὶ ὅλους, ἀλλὰ πολλοὺς θησαυροὺς τῆς διδακτικῆς ἀρχαιότητος*. Δὲν εἶνε ὁ τόπος ὧδε νὰ ἐκφράσω τὰς ἐντυπώσεις ἐκείνας, δι' ὧν *εὐωδιάζει ἡ ψυχή μου ἐπὶ τῇ ἀναμνήσει περὶ τῶν τοῦ Ἄθω ἀναχωρητῶν*, καὶ ἰδίως περὶ τοῦ αὐτοῦ Ἁγίου Ὄρους τοῦ ἔχοντος σχῆμα σταυροῦ, ὡς δικαίως καὶ σημαντικῶς ἐσημείωσεν αὐτὸ ὁ τοῦ Ἄθωνος ἅγιος Ἀθανάσιος. Θὰ εἴπω μόνον ὅτι ἐν ταῖς τοῦ Ἁγίου Ὄρους Μοναῖς κρύπτεται διαθετηματική, πολύτιμος ὑποθήκη διὰ τὴν παιδείαν! Ἐὰν ἐπετυγχάνετο νὰ συλλέξῃ τις καὶ ἐκτυπώσῃ ὅλα τὰ ἐκεῖσε ἔγγραφα μετὰ προσθήκης τῆς

[1] Βλ. Προλεγόμενα. Οὗτος ἐγένετο μοναχὸς ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἔνθα καὶ ἐξέμαθε καλῶς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ εἶτα περιηγήθη Εὐρώπην, Ἀσίαν καὶ Ἀφρικήν.

κριτικῆς διακρίσεως αὐτῶν, τότε ἡ ἐμφάνισις αὐτῶν ἤθελε ποιήσει ἐποχὴν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ! Τὰ τοῦ Ἄθω ἔγγραφα ἤδη, κατὰ τὴν αὐτῶν ἀρχαιότητα καὶ τὴν ἑτερογλωσσίαν, ὁμοίως ὡς καὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν ἐμφάνισιν διαφόρων Βασιλείων, εἶναι περίεργα, ἐνδιαφέροντα, πολύτιμα διὰ τὴν ψυχήν, τὴν ἀγαπῶσαν μετὰ τοῦ Προφητάνακτος μνησθῆναι ἡμέρας ἀρχαίας. Καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἐστὶν *ἔντονος πρόσχυσις τοῦ φωτὸς διὰ τὴν Παιδείαν!* Κατὰ τὰ ἔτη, τοὺς μῆνας καὶ τὰς ἰνδίκτους, σεσημειωμένα ἐν αὐτοῖς, δύναται νὰ γίνῃ τάξις ἐν τῇ χρονολογίᾳ. Ἡ διατήρησις ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς μεταβολῆς τῶν γλωσσῶν, ἐφ᾿ ὧν εἰσὶ γεγραμμένα τὰ τυλικτάρια, [1] ἐπίσημος ἐστὶ διὰ τὴν γλωσσοπαιδείαν (!) Τὰ τοῦ Ἄθωνος Σλαβικὰ ἔγγραφα, παραβαλλόμενα μετ᾿ ἄλλων τῶν αὐτοῖς ὁμοίων—δὲν λέγω τι περὶ πολλοῦ καὶ ἐπισήμου (;),—διατάττουσι συλλογίζεσθαι ὅτι ἡ Σλαβικὴ βιβλιοτικὴ γλῶσσα ἐν πᾶσι τοῖς καιροῖς ἦτο γλῶσσα θεολειτουργική, ῥητορικὴ καὶ ἐνεργητική. Ἀλλὰ δι᾿ αὐτῆς οὐδέποτε ⟨δὲν⟩ ὡμίλησε λέξιν πρὸς λέξιν οὐδὲν φύλλον ὁμογενὲς ἡμῖν τοῖς Ῥώσσοις. Ἀναμεταξὺ τῶν τοῦ Ἄθω Ἐγγράφων ὑπάρχουσι πνευματικαὶ διαθῆκαι καὶ καταγραφαὶ τῶν κτημάτων, ἐν αἷς ὁρῶνται καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν οἴκων, καὶ ἡ οἰκονομία τῆς ζωῆς, καὶ τὸ ἐμπόριον, καὶ αἱ τρέχουσαι τιμαὶ τῶν νομισμάτων ἐν τῷ αὐτῷ, ἢ τῷ ἄλλῳ αἰῶνι. Τὰ πρακτικὰ — τουτέστιν, αἱ περιγραφαὶ τῆς τῶν χωρίων Οἰκονομίας, — ὡς οὐκ ἔστι καλλίτερον, καταδεικνύουσι τὴν μεταχείρισιν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Αὐτοκρατορίᾳ Γεωμετρικῆς ὁροθεσίας τῶν γαιῶν, τὴν ἐκτίμησιν αὐτῶν συμμόρφως μὲ τὰς αὐτῶν ποιότητας, τὴν ποσότητα τῆς ἐξαγωγῆς αὐτῶν, τὰ τῶν καρπῶν μέτρα, τὸν ἀριθμὸν τῶν κατοίκων ἐπὶ τῶν γνωστῶν διαμερισμάτων, τῶν μετρημένων διὰ τῶν σχοινίων, ἑλκήθρων, τέλος τῶν ἐγκατοίκων τὰ αὐτῶν δοσίματα καὶ αἱ κοιναὶ ὑποχρεώσεις, τὰ δικαιώματα τῶν γεωμέτρων, δικαιώματα τῶν δεσποζόντων, *τὴν ἐγκατοίκησιν τῶν Σλάβων εἰς πολλὰ τμήματα τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου* [2], τὰ αὐτῶν ὀνόματα καὶ αἱ ἐπωνυμίαι καὶ τ. λ. καὶ τὰ τ. λ. Ἐκ τῶν δικαστικῶν ἐγγράφων φαίνεται, τίνι τρόπῳ διεξήγοντο, ἐγράφοντο, ὑπεγράφοντο καὶ ἐπεκυροῦντο διάφοροι πράξεις ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς δικαστικοῖς τόποις. Ὅσον ἀρχαιότερα ταῦτα τὰ ἔγγραφα, τόσον εἰσὶ μεταχειριστικώτεραι ἐν αὐτοῖς αἱ λέξεις αἱ Λατινικαί. Ἐξ αὐτῶν δύναταί τις νὰ κρίνῃ περὶ τῆς ἐπιῤῥοῆς τῆς ῥωμαϊκῆς

[1] Ἐξακολουθεῖ ὁ συγγραφεὺς χρώμενος τῇ δημώδει ταύτῃ λέξει καὶ ἐννοεῖ τὰ χρυσόβουλλα, ἅτινα συνήθως περιελίσσονται κυλινδρικῶς· ἡ λέξις εἰλητάριον νῦν καθιέρωται ἐν Ἄθῳ ἐπὶ τῶν μεμβραΐνων λώρων, ἐφ᾿ ὧν ἐγγέγραπται ἡ θεία Λειτουργία.

[2] Δι᾿ ὅλου τοῦ ἔργου τοῦ *Οὐσπένσκη* διήκει ὁ σκοπὸς οὗτος, νὰ παρουσιάσῃ πανταχοῦ τοῦ Ἄθω καὶ τῆς Χαλκιδικῆς ἀπὸ αἰώνων ἐγκατεστημένους τοὺς Σλάβους, οὓς ὁ *μέγας Κωνσταντῖνος* ἢ κατ᾿ ἄλλους, ὁ *Πωγωνᾶτος*, μετῴκησεν, ὡς διϊσχυρίζεται, ἐξ Ἄθω εἰς Πελοπόννησον, ὅπερ ὑπεστήριξεν ἔπειτα θορυβωδῶς ὁ Fallmerayer, καὶ ἀνέγραψε καὶ ὁ κ. Σμυρνάκης ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ.

νομοδοσίας καὶ τῶν χαρακτήρων αὐτῆς εἰς τὴν νομοδοσίαν τῆς Σερβίας, Βουλγαρίας, καὶ ἴσως τῆς Ῥωσσίας. Δι᾿ αὐτῶν δυνατὸν εἶναι νὰ μεγαλυνθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν καλλιτέρων μερῶν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς εὐγλώττου δικαστικῆς συντάξεως. Καὶ ὀλίγα ἄλλα φωτεινὰ μέρη θέλεις σημειώσει ἐν τοῖς δικαστικοῖς ἐγγράφοις ἐν τῇ ὁμοίᾳ ἀναλύσει αὐτῶν. Τὰ πιττάκια, ἤγουν αἱ βασιλικαὶ ἢ Πατριαρχικαὶ διατάξεις, γεγραμμένα στυλικῶς ἐπὶ τῶν σανίδων, κεκαλυμμένων κηρίῳ, ἢ μὲ ἄλλην τινὰ κολλητικὴν οὐσίαν. Τὰ χρυσόβουλλα· φερ᾿ εἰπεῖν. τὰ βασιλικὰ καὶ ἡγεμονικὰ γράμματα μετὰ τῶν χρυσῶν σφραγίδων (χρυσῆ βούλλα). Τὰ Σιγίλλια γράμματα δέ, ἄλλα μὲ τὰς μολυβδίνας σφραγῖδας διάφοροι διαταγαὶ Βασιλέων καὶ Δεσποτῶν, ὅλα ταῦτα τὰ χαρτιὰ ἐκφράζουσι τὴν Πίστιν, τὸ πνεῦμα, τὸν χαρακτῆρα, τὴν κίνησιν καὶ τὴν προχώρησιν εἰς τὴν ζωὴν τῆς τοῦ λαοῦ ἐξουσίας, νομοδοτικῆς τε καὶ ἐκτελεστικῆς, καὶ ἐν ταὐτῷ παριστῶσιν αὐτὴν διαδοχικὴν τῆς τοῦ Θεοῦ Προνοίας ἐπὶ τῆς γῆς. Προσθῆκαι τούτων τῶν χαρτίων, πρὸς τὴν Ἀρχαιολογίαν, Ἱστορίαν, Νομοδοσίαν, καὶ τὴν Πίστιν, θέλουσι δώσει ἐξαγόμενα πλούσια καὶ πολυμερῆ, ⟨κρίνων⟩ κατὰ τὴν διαφορὰν τῶν Βασιλείων, δυναστειῶν καὶ τῶν ἐθνῶν, καὶ κατὰ τὴν παράστασιν τῶν προσώπων καὶ τῶν ἰδεῶν πέριξ τοῦ Βασιλέως, ἢ Δεσπότου, ἢ Ἡγεμόνος, ἢ Σεβαστοκράτορος, ἢ Πατριάρχου, ἢ Ἐπισκόπου τοῦ δώσαντος τὸ γράμμα. Καὶ διὰ τὸν ὀρθόδοξον θεολόγον τὰ τοῦ Ἄθω ἔγγραφα καὶ τὰ χειρόγραφα εἰσὶν ἐν διαφόροις⟨τε⟩ τὸ αὐτὸ ⟨εἶνε⟩, ὅ,τι διὰ τὴν μέλισσαν τὰ τοῦ Θεοῦ κρῖνα τοῦ ἀγροῦ, καὶ τὰ τῶν δένδρων ἄνθη. Ὑπάρχει ἀπὸ τί νὰ συλλέξῃ τις μέλι εὔοσμον. Πόσαι ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει εὑρίσκονται βιογραφίαι τῶν Ἁγίων καὶ Μαρτύρων, ὁμοίως τοῖς ἄστροις τοῖς ἀναλάμψασι πρὸ πολλοῦ καὶ πρὸ ὀλίγου ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ! Ὑπάρχουσιν ἐκεῖ αἱ ἀκολουθίαι καὶ οἱ ἀκάθιστοι, μαρτυροῦσαι τὸ δῶρον τῶν ἐκρητορευσάντων τὰς εὐχὰς ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ. Ἐν τῇ Λαύρᾳ πρὸ πολλοῦ ἡτοιμασμένη ὑπάρχει πρὸς ἐκτύπωσιν τελεία *συλλογὴ τῶν ἐξαιρέτων λόγων τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ* Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης περὶ τῆς νοερᾶς προσευχῆς [1]. Ἐν τῇ μονῇ τῶν Ἰβήρων ἑκατονταετηρίδας τινὰς ἀναπαύεται χειρόγραφον, ἐμπεριέχον βαθυδογματικὴν καὶ ἀρχαιολογικὴν ἀνάπτυξιν ὅλων τῶν εἱρμῶν καὶ τροπαρίων εἰς ὅλας τὰς Δεσποτικὰς καὶ Θεομητορικὰς ἑορτάς. Μετάφρασις τούτου τοῦ χειρογράφου εἰς γλῶσσαν Ῥωσσικήν, τὴν πλησιάζουσαν πρὸς τὴν Ἐκκλησιο-Σλαβικήν,

[1] Ἐν Λαύρᾳ εἶδεν ὁ Οὐσπένσκης τὰ ἅπαντα τοῦ *Παλαμᾶ* παρασκευασθέντα πρὸς ἔκδοσιν ὑπὸ τοῦ ἀοιδίμου Νικοδήμου, ἅτινα ἀποσταλέντα πρὸς ἔκδοσιν εἰς Βιέννην μικροῦ δεῖν ἀπώλοντο καὶ ἐξηφανίζοντο ὑπὸ τῶν Παπιστῶν. (Βλ. Νικοδήμου Ἁγιορείτου Πρόλογον εἰς τὰ συγγράμματα ταῦτα ἐν Ἐκκλ. Ἀληθ. Δ′ (1893) σ. 93-101). Τῶν μὲν Λόγων ἤδη ἔχομεν τὴν Ἱεροσολυμιάδα (1857) καὶ τὴν τοῦ Σοφοκλέους Οἰκονόμου (Ἀθῆναι 1861) ἔκδοσιν. Τινὰ δὲ τῶν περὶ νοερᾶς προσευχῆς ἐδημοσίευσεν ὁ Syrku εἰς τὰ μετὰ θάνατον τοῦ Οὐσπένσκη.

καὶ μετάφρασιν θεολόγου, τοῦ βαθέως καὶ εὐρυχώρως ἐκμαθήσαντος τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἤθελεν εἶσθαι ἀτίμητον δῶρον διὰ τοὺς Ὀρθοδόξους Χριστιανούς. Ἐν ταῖς μοναῖς τοῦ Ἁγίου Παύλου, Ζωγράφου καὶ Χιλανδαρίου διεσώθησάν τινες μεταφράσεις Σλαβικαὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης οὐ τέλειαι, ποιήματα μερικῶν ἁγίων Πατέρων, λειτουργίαι, Πατερικὰ καὶ λοιπά. Ἐν τῷ Βατοπαιδίῳ καταδεικνύουσι τὴν μεγαλοπρεπῆ Παλαιὰν Διαθήκην Ἑλληνικήν, μετὰ ζωγραφιῶν καὶ Ἱστοριῶν τῶν γεγονότων, καὶ ὡραῖον χειρόγραφον τῶν λόγων τοῦ Βασιλέως *Λέοντος τοῦ Σοφοῦ*. Ἐν τῇ μονῇ τοῦ Παντοκράτορος φυλάττεται τὸ οὕτως ὀνομαζόμενον Εὐαγγέλιον *Ἰωάννου τοῦ Καλυβίτου* (χειρόγραφον τοῦ 12 αἰῶνος), ἐν ᾧ μετὰ ὁλοκλήρου τῆς Νέας Διαθήκης, γεγραμμέναι εἰσὶ διὰ τῆς πλέον λεπτῆς γραφῖδος 20 στάσεις διαφόρων περιλήψεων, δηλαδὴ οἱ ἐκλεκτοὶ λόγοι *Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου*, πλήρης Νομοκάνων καὶ τ. λ. (ἐν τῷ τέλει καταχωρισμέναι εἰσὶν 152 ἰατρικαὶ συνταγαί)[1]. Ἐν τῷ Ἐσφιγμένῳ ἕλκει πρὸς ἑαυτὸ χειρόγραφον, Ἑρμηνεία Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὴν βίβλον τῆς Γενέσεως (in-folio, τοῦ 937 ἔτους). Αὐτόθι δὲ μεταξὺ τῶν αὐτοῦ συναδέλφων ὡραΐζεται ὁ Νομοκάνων in. — 4⁰, περίεργος διὰ τὴν ἀφθονίαν καὶ τὴν διασάφησιν τῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν τῷ προλόγῳ τούτου τοῦ χειρογράφου λέγεται, ὅτι ἐπιθεώρησις καὶ διασάφησις ὅλων τῶν νόμων προελήφθη κατὰ τὴν διαταγὴν βασιλέως *Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ* καὶ Οἰκουμενικοῦ *Πατριάρχου Μιχαὴλ τοῦ ὑπάτου τῶν φιλοσόφων*. Ἐν τοῖς μοναστηρίοις Κουλτουμουσίου καὶ τοῦ Σιμωνοπέτρου[2]. Περίεργά εἰσι τὰ ἀρχαῖα θεολειτουργούμενα βιβλία, χειρόγραφα μετὰ τῶν μουσικῶν χαρακτήρων (ἀλύσεων). Ὁμοίων τοιούτων χειρογράφων ὑπάρχει πλῆθος πολύ! Δὲν εἶναι εὐάρεστον νὰ ἀπαντήσῃς, φέρ' εἰπεῖν, ἐν τῇ τῶν Ἰβήρων βιβλιοθήκῃ χειρόγραφον καὶ τέλειον λεξικὸν τοῦ ἁγίου *Κυρίλλου Π. Ἀλεξανδρείας* ἐν ⟨τῇ⟩ ἀλφαβητικῇ τάξει, σπουδαῖον καὶ διὰ τὸν φιλόλογον, καὶ διὰ θεολόγον; ἐν αὐτῷ ἀρκεταί, οὐκ ὀλίγαι, λέξεις ἑλληνικαὶ λίαν σύμφωνοι μετὰ τῶν Σλαβικῶν, παρδγμ: Κύβη=Κεφαλὴ (Kubanie), κνίζειν = κατατέμνειν (Knuza pazpirznar), φὼρ = ληστὴς (bopr), δρὰξ = ἡ τῆς χειρὸς παλάμη (dpaka Kyuanar), Λῶπος = ἱμάτιον (unacmr) καὶ τ. λ. Ἐν τῇ αὐτῇ βιβλιοθήκῃ ὑπάρχει ἄλλο παρόμοιον ἄγαν παλαιὸν λεξικὸν γεγραμμένον

---

[1] Διεξοδικὴν περιγραφὴν τοῦ κώδικος ἐποιήσατο ὁ μακ. ἀρχ. Δανιὴλ Στεργιάδης Παντοκρατορινὸς ἐν Ἐκκλ. Ἀληθ. Δ'. 1884 σ. 216-219. Περὶ τοῦ Νομοκάνονος βλ. τὴν γνώμην τοῦ Zach. von Lengenthal παρὰ Λάμπρῳ (Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ ἁγίου Ὄρους Ἑλλ. κωδίκων, Κανταβριγίᾳ 1895, τομ. Α' σ. 113.).

[2] Ἀεὶ οὕτω· διὸ ἀφήκαμεν τὸν τύπον ὅπως ἀσφαλῶς προέρχεται κατὰ παρετυμολογίαν ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ πρωτοκορυφαίου τῶν Ἀποστόλων, ἐνῷ κατ' ἀλήθειαν εἶναι ἡ Σίμωνος Πέτρα.

ἐπὶ μεμβράνης. Ἰδοὺ οἰκόσημον ἐξ αὐτοῦ *«Βήμαρχος Καισαρεὺς ἐκ Καπαδοκίας σοφιστής»*. Οὗτος ἔγραφε τὰς *Κωνσταντίνου τοῦ Βασιλέως* πράξεις ἐν βιβλίοις δέκα. — *Βυβλίον καὶ βιβλίον διαφέρει*· βυβλίον λέγεται τὸ ἄγραφον, βιβλίον δὲ τὸ γεγραμμένον. — *Σήθω* τὸ κοσκινίζω (npocibago). Ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ ἁγίου Κυρίλλου ἀναγινώσκεις: *Γότθοι = γένος Ἀραβίας. Γάλλοι = οἱ ἀπόκοποι καὶ οἱ εὐνοῦχοι. Ὀψὲ σαββάτων*: ἔθος εἶναι τῶν Ἑβραίων τὴν ἑβδομάδα μίαν ἡμέραν αὐτὴν καλεῖν. *Ἐφούδ*: δήλωσιν, ἢ λύτρωσιν σημαίνει. (Κατὰ τὴν γνώμην τινῶν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Ἐφοὺδ τοποθετημένος ἦν ἀδάμας, ὅστις ὅτε ἔλαμπεν ὡς ἀστραπή, προεμήνυε εὐχάριστον μέλλον, καὶ ὅτε ἐξέδιδε τὸ φυσικὸν αὐτοῦ φῶς προεγίνωσκεν ἀτυχίαν, ὅτε δὲ ἐσκοτίζετο προεφανέρωνε θάνατον· ὅρα τὸν ἅγιον Κύριλλον). Δὲν θὰ ἀπορέσῃς εὑρίσκων εἰς τὸν χειρόγραφον Σλαβικὸν Ἀπόστολον ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Παύλου, ὃν ἀντέγραψε *Μιχαὴλ μοναχὸς* τῆς Σκήτεως τῆς Ἁγίας Ἄννης ἐν ἔτει 1638 «ἐκ τοῦ διωρθωμένου βιβλίου τῶν ἀρχαίων Μεταφραστῶν *ρεσάβων*», καὶ λέξεις καὶ συντάξεις καὶ ὀξείας μὴ ἐχούσας μηδεμίαν καταφρόνησιν». Τίνες οὗτοι, οἱ ἀρχαῖοι Μεταφρασταί; Καὶ τίνες οὗτοι οἱ πεπαιδευμένοι *ρεσάβοι*;... Πόσοι στοχασμοὶ ἀναπτύσσονται ἐν ταύτῃ τῇ εὑρέσει!... Παρασιωπῶ ἐνταῦθα διὰ τὰ ὡραῖα χειρόγραφα τῆς νέας Διαθήκης καὶ τῶν Ψαλτηρίων, τῶν γεγραμμένων μὲ τὸν χρυσόν, καὶ ἀναγινωσκομένων μόνον κατὰ τὰς μεγάλας Νηστείας καὶ εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα, περὶ τῶν τυλικταρίων τῶν Λειτουργιῶν, περὶ τῆς πληθύος ποιήσεων τῶν ἁγίων Πατέρων ἐν χειρογράφοις, περὶ πράξεων τῶν Συνόδων τῶν συγκροτηθεισῶν ἐν τῷ Ἄθωνι, περὶ τῶν χρονολογιῶν τῶν τε Ἑλληνικῶν καὶ Σλαβικῶν. Ἐν τῷ Μοναστηρίῳ τοῦ Ἁγίου Παύλου ὑπάρχει ἐξαίρετον πλῆρες χειρόγραφον εἰς τὴν Σερβικὴν διάλεκτον — χρονογράφος *Γεωργίου τοῦ Ἁμαρτωλοῦ* — Εἰς μίαν σκήτην ἠγόρασα περίεργον χρονογράφον εἰς τὴν Σλαβικὴν γλῶσσαν, ὃς ἀπαιτεῖ τακτοποίησιν καὶ βιάζεται εἰς τὸ φῶς[1]. Περὶ τῶν Καταλόγων Πατριαρχῶν τῶν τεσσαροθρόνων καὶ τῶν αὐτῶν Μητροπόλεων καὶ ἐπισκοπῶν προσαρτικῶς (sic) μετὰ τῆς Ῥωσσίας κ.τ.λ. Καὶ ἐξακολουθῶ τὸν λόγον περὶ τῶν τοῦ Ἄθω ἐγγράφων. Ἡ πολυποίκιλος ἐκμάθησις αὐτῶν λίαν ἐστὶν ἐπίσημος διὰ τὸν θεολόγον. Ἐν πολλοῖς ἐξ αὐτῶν κατὰ γράμμα ἐκφράζονται τὰ δόγματα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν τῇ ἀδιακόπῳ αἰωνίᾳ ἐξακολουθήσει. *Τὴν ἀρχὴν πολλῶν γραμμάτων τῶν τε βασιλικῶν καὶ ἡγεμονικῶν δύναταί τις νὰ τὰ ὀνομάσῃ συνοπτικὰ Σύμβολα τῆς Πίστεως. Ὅλα τὰ Πατριαρχικὰ γράμματα ἐκδίδωσι τὴν βοώδη καὶ ἁρμονικὴν ἠχὼ κανόνων τῆς Οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας*. Ἐν ταῖς πνευματικαῖς δια-

---

[1] Δυστυχῶς εἰς τοὺς Σλαβικοὺς κώδικας — καὶ τοιούτους ἀριθμεῖ οὐκ ὀλίγους ἑκάστη μονὴ — οὐδεμία ἐδόθη ἀπ' ἀρχῆς προσοχή, καὶ διὰ τοῦτο ἀπὸ μὲν τῶν σκητῶν ἐξηφανίσθησαν οὗτοι καθ' ὁλοκληρίαν, εἰς δὲ τὰς μονάς, ἐὰν σῴζωνται εἰσέτι τινές, κεῖνται παρημελημένοι! Ἡ Κυβέρνησις ἔχει καθῆκον νὰ ἀποστείλῃ τῆς Σλαβικῆς γλώσσης καὶ Παλαιογραφίας εἰδήμονα, ἵνα περισυλλέξῃ καὶ καταγράψῃ πᾶν Σλαβικὸν μνημεῖον.

θήκαις ἀνθρώπων κοσμικῶν καὶ μοναχῶν ἁγίων ἐμφανίζονται καὶ Χριστιανικὴ ἔποψις εἰς τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς, καὶ ἡ συντριβὴ τοῦ πνεύματος διὰ τὴν ματαιότητα τοῦ κόσμου, καὶ ἡ στερεὰ ἐλπὶς εἰς τὴν ἀθανασίαν, καὶ ἡ ἰδέα περὶ τῆς δυνατῆς μεταβάσεως τῶν ψυχῶν εἰς τὴν αἰωνιότητα, καὶ αἱ παρατάξεις τῶν μνημοσύνων ὑπὲρ τῶν Κεκοιμημένων, καὶ ἡ δύναμις τῆς Πίστεως διατασσούσης τοὺς ἀποθνήσκοντας κυρίους νὰ χαρίζωσι τὴν ἐλευθερίαν εἰς τοὺς δούλους καὶ δούλας καὶ τὰ αὐτῶν τέκνα. Διατυπώσεις τῶν Ἁγιορειτῶν οὐκ Ἐκκλησιαστικαί, προσδιορίζουσαι τὴν αὐτῶν κατάστασιν, καὶ αἱ διατάξεις τῶν Ἡγουμένων, εἰσὶν ὄντως κάτοπτρα, ἐν αἷς ζωγραφοῦνται οἱ χαρακτῆρες τῆς μοναδικῆς ζωῆς. *Τὰ Πατριαρχικὰ καὶ Ἐπισκοπικὰ γράμματά εἰσι πολύτιμοι ὗλαι διὰ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν γεωγραφίαν καὶ τὴν ἱστορίαν*. Πόσοι Ἐπίσκοποι, Μητροπολῖται, Πατριάρχαι, Τεσσαρόθρονοι [1] ὑπογράφονται ἐπ᾽ αὐτῶν! Ἐπίστασαι καὶ τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον τῆς αὐτῶν ὑπάρξεως, καὶ τὴν συμμετοχὴν αὐτῶν ἐν ταῖς πράξεσι τῆς Ἐκκλησίας. Πόσην πατρικὴν ἀγάπην καὶ φροντίδα εἶχον ἐκεῖνοι διὰ τὴν φύλαξιν τῶν δικαιωμάτων καὶ τὴν οἰκονομίαν τῶν μοναστηρίων, ὁρῶντες ἐν αὐτοῖς *προπύργια τῆς Ὀρθοδοξίας!* Ποία εὐγλωττία ἐν τοῖς γράμμασι τῶν Πατριαρχῶν! Ἐκ στόματος τούτων τῶν Ἱεραρχῶν ἔῤῥευσαν γλυκύτατοι καὶ γνωστικώτατοι λόγοι. Ἐν τοῖς αὐτῶν χαρτίοις φαίνονται καὶ ἡ πρακτικὴ παράδοσις, καὶ ἡ πραγματικὴ τάξις, καὶ τὸ πνεῦμα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Μόνα ταῦτα τὰ χαρτία ἤθελον κλείσει στόματα πολλῶν φωνασκῶν τῆς Δύσεως, τῶν κατηγορούντων τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ἣν αὐτοὶ οὐκ ἐπίστανται. Ὑπογραφαὶ πολυαρίθμων Ἀρχιερέων ἐπὶ διαφόρων ἐγγράφων, τόσον χρήσιμοι διὰ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Στατιστικήν, ἐσημειοῦντο, ἀλλ᾽ οὐ πάντοτε. Καιρὸς καὶ δυνάμεις οὐκ ἐξήρκουν διὰ τὴν πολυποίκιλον καὶ πολύμοχθον ἀντιγραφὴν τῶν ἀρχαίων ἐγγράφων, ὀγκωδῶν, καὶ δυσαναγνώστων. Ὀρθὴ εἶναι ἡ Ἑλληνικὴ παρῳδία: Εἷς οὐδείς!

Quid potui feci, faciunt meliora potentes.

Μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, προτίθεμαι νὰ προβῶ εἰς τὴν κριτικὴν τακτοποίησιν τῶν ἐγγράφων, τῶν συλλεχθέντων παρ᾽ ἐμοῦ ἐν τῷ Ἄθωνι, πρὸς ἔκδοσιν αὐτῶν ὁμοῦ μετὰ τῶν ἀντιτύπων ἐξ αὐτῶν. Τοιοῦτος κόπος χρῄζει καιροῦ, ὑπομονῆς, ἐπιμονῆς καὶ ἔτι κἄτι τι. Καὶ ἤδη διακοινῶ τοῖς ἀγαπῶσι μνησθῆναι ἡμέρας ἀρχαίας ἕνα σύντομον Κατάλογον τούτων τῶν ἐγγράφων. Τὰ ἔγγραφα, ὧν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ οὐ μέμνημαι ἐν τῷ καταλόγῳ ὅτι ὑπάρχουσι σημειώσεις κτλ., ἀντεγράφησαν πληρέστατα· (ἀπαντῶ πρώτιστα εἰς ἑκάστην ἐνδεχομένην ἀντιλογίαν, ὅτι ὁ Κατάλογος οὐκ ἔστι βιβλίον

[1] Τὴν λέξιν ταύτην, ἣν δὲν ἔχει ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν γλῶσσα, ἀφῆκα ἀνέπαφον, ἵνα ἐγκληματισθῇ καὶ παρ᾽ ἡμῖν. Ἀνάλογά εἰσι τά: τετρακτὺς τῶν Πατριαρχῶν, τετράθρονος, ἀλλὰ τὸ τελευταῖον δύναται νὰ σημάνῃ ὁ τέσσαρας ἔχων θρόνους.

καὶ ὁ πρόλογος πρὸς αὐτὸν δὲν εἶναι ἡ ἀκαδημιακὴ (sic) διάκρισις). Προστίθενται ὧδε ἔτι τῇ προσοχῇ καὶ τῇ κρίσει τῶν πεπαιδευμένων ἀνδρῶν δύο (λιθόγραφοι) χάρται τῆς Ῥωσσίας, πιστῶς ἐξαχθέντες δι᾽ ἐμοῦ ἀπὸ τοὺς χάρτας ἐξ ἑνὸς χειρογράφου τῆς ἐν Ἄθῳ μονῆς τοῦ Βατοπαιδίου, in — 4° μέγα [1]. Τοῦτο τὸ χειρόγραφον ἐμπεριέχει ἐν αὐτῷ μόνον τὴν Γεωγραφίαν τοῦ *Πτολεμαίου*, τὸν Περίπλουν τοῦ *Ἀριανοῦ*, καὶ 17 κεφάλαια τῆς Γεωγραφίας τοῦ *Στράβωνος* [2]. Οὔτ᾽ ἔτος οὔτ᾽ ὄνομα τοῦ γραφέως ἐν αὐτῷ δὲν ἐσημειώθησαν Κρίνοντες ἐκ τῆς αὐτοῦ γραφῆς, ἡμεῖς παραπέμπομεν αὐτὸ πρὸς τὸν Β^ον αἰῶνα. Μετὰ τὴν Γεωγραφίαν τοῦ Πτολεμαίου, ἀνυπερθέτως καταχωρημένοι εἰσὶν ἐν τῷ χειρογράφῳ οἱ ἀκόλουθοι σύγχρονοι αὐτῷ χάρται, βεβαμμένοι μὲ διάφορα χρώματα.

1. Τὰ τρία μέρη τοῦ κόσμου.
2. Βρεττανία.
3. Ἱσπανία.
4. Γαλλία.
5. Ῥαιτία, Νοϊσηκὸν [3], Παννονία.
6. Ἰταλία.
7. Σαρδηνία, Σικελία.
8. Σαρματία Εὐρωπαϊκή.
9. Δακία.
10. Μακεδονία.
11. Μαυριτανία Τιγγιτανική.
12. Βόρειος Ἀφρική.
13. Μαρμαρική, Ἀφρικὴ καὶ ἡ Αἴγυπτος.
14. Λυβία, Κουβία, Ἀβυσσινία μέχρι τῶν Σεληνιακῶν ὀρέων.
15. Μικρὰ Ἀσία.
16. Σαρματία Ἀσιατική.
17. Κολχίς, Καύκασος, Παρακαυκασία.
18. Συρία.
19. Μεσοποταμία.
20. Ἀραβία, Περσικὸς κόλπος. Σκυθία ἐντὸς τὸν Ἱμαϊκῶν ὀρέων.
21. Σηρική, ἤγουν Κίνα.
22. Ἀραία [4] ἄνω τῶν Ἰνδιῶν.
23. Ἰνδίαι.
24. Ἰνδίαι ἐκτὸς τοῦ Γάγγου.
25. Ταπροβάνη νῆσος.

Ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τούτων τῶν χαρτῶν ἐξήχθησαν δι᾽ ἐμοῦ μόνον 8, οἳ παριστῶσι τὴν Ῥωσσίαν, τὰ Παραδουνάβια μέρη, τὸ Ὄρος τοῦ Ἄθωνος μὲ τὴν αὐτοῦ περιφέρειαν, τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Σκυθίαν μετὰ τῆς Κίνας. Εἰς τὴν ἐρώτησιν, διατί νὰ μὴ σηκώσω ὅλους; ἀπαντῶμεν:

Κατὰ τὴν πρώτην ἔποψιν εἰς τοὺς λιθογραφημένους χάρτας ἕκαστος θέλει παρατηρήσει, ὅτι τὰ γράδα ἐπ᾽ αὐτῶν εἰσι σεσημειωμένα λανθασμένως. Ὅπως τοὺς εὗρον ἐν τῷ κειμένῳ, οὕτω καὶ τοὺς ἐσχεδίασα. Ὅπου καθά-

[1] Οἱ χάρται οὗτοι δὲν ὑπάρχουσιν εἰς τὸ χειρόγραφον, ἐξ οὗ ἀντεγράφησαν ταῦτα.

[2] Ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω τῆς πανομοιοτύπου ἐκδόσεως τῶν χαρτῶν τούτων ὑπὸ τοῦ Langlois.

[3] Ἴσως Μοισικὸν ἢ Μυσιακόν.

[4] Ἴσ. Ἀρία.

πτεται τὰς ὀνομασίας τῶν τόπων, οὗτοί εἰσι γεγραμμένοι ἀπαραλλάκτως πρὸς τὰ τοῦ κειμένου, ἀλλὰ μὲ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τῆς ἐμῆς γραφῖδος, ἐξαιρέσει τόπων τινῶν διὰ τὰς ὀνομασίας ἐν τῷ στομίῳ τῆς Βόλγας, αἵ ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ κειμένου διὰ τὴν ἔνδειξιν τῆς τῶν χαρτῶν γραφῆς. Οἱ τοῦ Βατοπαιδίου χάρται εἰσὶν ἄγαν περίεργοι. Ἄνευ ἀμφιβολίας αὐτοὶ ἀντεγράφησαν ἐξ ἄλλων ὁμοίων χαρτῶν συγχρόνως μετὰ τῆς ἀντιγραφῆς ὅλου τοῦ χειρογράφου. Ἡ σύγκρισις αὐτῶν μετὰ τῶν τοῦ Πτολεμαίου θέλει πιστώσει, ἐὰν σύμφωνά εἰσι ταῦτα πρὸς ἐκεῖνα τὰ τοῦ Πτολεμαίου, ἢ οὐχί· ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει ταῦτα εἰσὶν ἄξια προσοχῆς καὶ ἐρεύνης.

Ἀρχιμανδρίτης ΠΟΡΦΥΡΙΟΣ ΟΥΣΠΕΝΣΚΗΪ

Ο ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ
ΤΩΝ ΕΠΙΣΗΜΩΝ ΑΘΩΝΙΚΩΝ ΕΓΓΡΑΦΩΝ ΤΟΥ ΟΥΣΠΕΝΣΚΗ

ΚΩΔΙΞ **ΙΩΑΣΑΦΑΙΩΝ** *(ΕΝ ΚΑΥΣΟΚΑΛΥΒΙΟΙΣ ΑΘΩ)*
(ἀριθ. 55 διαστ. 0,250×0,175), 8ον σ. 102.

Καταλογικὸς δείκτης ἐγγράφων, τῶν σῳζομένων ἐν ταῖς Μοναῖς τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθω

Συνταχθεὶς Ῥωσσιστὶ

ὑπὸ

Ἀρχιμανδρίτου **ΠΟΡΦΥΡΙΟΥ ΟΥΣΠΕΝΣΚΟΥ**

καὶ ἐκδοθεὶς ἐν Πετρουπόλει

ἐν τῷ αὐτοκρατορικῷ τυπογραφείῳ τῶν ἀκαδημιακῶν ἐκπαιδεύσεων

1847

Μεταφρασθεὶς δὲ ἐκ τοῦ Ῥωσσικοῦ[1]

ὑπὸ

ΦΙΛΑΡΕΤΟΥ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΝΟΥ

Ἐν Βατοπαιδίῳ 1868».

[1] **Σημ.** *Τὸ Ῥωσσικὸν καὶ Ῥωσσία πανταχοῦ ἐγράφη διὰ μικροῦ ρ. Οὐδεμιᾶς σημειώσεως ὑπαρχούσης ἐν τῷ χειρογράφῳ πᾶσαι αἱ ὑπὸ τὸ κείμενον τεθεῖσαι εἰσὶ τῆς χειρὸς τοῦ ἐκδότου.*

σ. 18

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΕΓΓΡΑΦΩΝ ΦΥΛΑΤΤΟΜΕΝΩΝ ΕΝ ΤΟΙΣ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΙΣ, ΣΚΗΤΑΙΣ ΚΑΙ ΚΕΛΛΙΟΙΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ ΑΘΩ.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ.

ΠΑΡΑΓΡΑΦΟΣ 1ος.

Τυπικὰ τῶν Μοναστηρίων καὶ Σκήτεων τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθω.[1]

1) 972. *Τυπικὸν κεχαραγμένον ὑπὸ τῶν ἁγιορειτῶν καὶ ἐπικυρωθὲν ὑπὸ τοῦ Βασιλέως Ἰωάννου τοῦ Τσιμισχῆ.* «Χρῆναι τοιγαροῦν ὑπειλήφαμεν, ὡς εἴγε ἄρα τί συμβαίη δεόμενον ἐπιδιορθώσεως». *(6480, Πρωτάτον).*

2) 1076. *Τυπικόν*, ἐπικυρωμένον ὑπὸ *Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου.* «Αὐτοκρατορικῆς τῷ ὄντι καὶ θείας καὶ βασιλικωτάτης φρενός». *(6554, Πρωτάτον). Σεπτεμβρίου ἰνδικτ. 4).*

3) 1313. *Ὁρισμὸς τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ Πρώτου τοῦ Ἁγίου Ὄρους* ὑπὸ τοῦ τῆς Κωσταντινουπόλεως Πατριάρχου ἐκτιθέμενος ἐν τῷ Χρυσοβούλλῳ *Ἀνδρονίκου* Ἀγγέλου τοῦ Κομνηνοῦ[2]. «Πάσῃ μὲν νοητῇ κτίσει καὶ αἰσθητῇ». *(6821, Ἰβήρων)*

σ. 19 4) 1394. *Τυπικὸν ὑποχρεώσεων τῶν τοῦ Ἄθω Μοναστηρίων πρὸς τὸν Πρῶτον τοῦ Ἁγίου Ὄρους,* ἐγκεχαραγμένον ὑπὸ τῆς ἐν Ἄθῳ Συνόδου, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ τῆς *Θεσσαλονίκης Μητροπολίτου Γαβριήλ*, καὶ ἐπικυρωθὲν ὑπὸ τοῦ *Πατριάρχου Ἀντωνίου.* «Τιμιώτατοι πατέρες οἱ τὴν ἀγγελικὴν πολιτείαν διάγοντες». *(6902, Πρωτάτον) Μαΐου ἰνδικτ. 2).*

5) 1406. *Τυπικὸν* δοθὲν τοῖς ἁγιορείταις ὑπὸ *Μανουὴλ τοῦ Παλαιολόγου.* «Καὶ ἰατροὶ δὲ ἄρα λοιμοῦ τοῖς σώμασιν ἐπισκήψαντος». *(6914, Ἰβήρων Ἰουνίου ἰνδικτ. 14).*

[1] Τὰ χειρόγραφά εἰσι κατακεχωρισμένα ὧδε ἐν τάξει χρονολογικῇ ἀρχόμενα ἀπὸ τὰ ἀρχαιότερα· δηλοῖ δὲ ὁ μὲν δεύτερος πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἀριθμὸς τὴν ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως χρονολογίαν, ὁ δὲ πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς σελίδος τὸ σωτήριον ἔτος.

[2] Εἶναι Ἀνδρόνικος ὁ Παλαιολόγος ὁ Γέρων. Τὰ Τυπικὰ πάντα ὁμοῦ ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Ph. Meyer τῷ 1894 (βλ. ἀνωτ.).

σ. 20 6) 1573. *Τυπικὸν* κεχαραγμένον ὑπὸ τῆς ἐν τῷ Ἄθῳ Συνόδου, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας *Πατριάρχου Σιλβέστρου*, καὶ ἐπικυρωθὲν ὑπὸ τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως *Πατριάρχου Ἱερεμίου.* «Ἐπειδὴ τῆς ἡμῶν μετριότητος τὴν πρὸς δύσιν». *(7083, Λαύρα Σεπτεμ. ἰνδικτ. 3)*

7) 1783. *Τυπικὸν* τὸ δοθὲν τοῖς ἁγιορείταις ὑπὸ τοῦ *Πατριάρχου Γαβριήλ.* «Ἐχρῆν μὲν πάλαι τεθεῖσθαι καὶ ἐκκεκρῖσθαι Ὄρους». *(1783, Ἰβήρων, Μετὰ Χριστὸν)*

8) 1759. *Τυπικὸν τῆς Σκήτεως τοῦ ἁγίου Δημητρίου* τῆς ἐν τοῖς ὁρίοις τοῦ Βατοπαιδίου. «Ἡ ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ Βατοπαιδίου». *(Σκήτη ἁγ. Δημητρίου, Ἰουλίου 15, 1759).*

9) 1839. *Τυπικὸν τῆς Σκήτεως τοῦ Προφήτου Ἠλιού.* «Πολλάκις καὶ ἰδιαιτέρως». *(1839 Σ.Π. Ἠλιού, Αὐγούστου 26).*

10) 1843. *Τυπικὸν τῆς Σκήτεως τῆς ἁγίας Ἄννης* ἐπικυρωμένον ὑπὸ τοῦ *Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γερμανοῦ.* (Ἐσημειώθη ἡ περίληψις αὐτοῦ). *(Σ. ἁγ. Ἄννης 1843).*

ΠΑΡΑΓΡΑΦΟΣ 2ος.

Αἱ διαθῆκαι καὶ ὁδηγίαι τῶν τοῦ Ἄθω ἡγουμένων τοῖς αὐτῶν Μοναστηρίοις.

11) 971. *Ἡ Διατύπωσις τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου* τοῦ Ἀθωνίτου. «Πατέρες καὶ ἀδελφοὶ... ἐπειδὴ ἐγὼ ὁ ταπεινός». *(6477, Λαύρα).*

12) 971. *Τοῦ αὐτοῦ Τυπικόν*, ἤτοι κανονικόν. «Οἱ τὸν μονότροπον τοῦ μονήρους βίου δρόμον». *(6477, Λαύρα).*

13) 1152. Διάταξις *Νεοφύτου, ἡγουμένου τῆς μονῆς τοῦ Δοχειαρίου.* (Ἐλλείπει τὸ τέλος) «Ὠνιόν τι χρῆμα ὁ θάνατος καὶ μέγα τοῖς ἀνθρώποις πρὸς τὰ κρείττω». *(6660, Δοχειαρίου).*

σ. 21 14) *Διατύπωσις καὶ ὑπόδειξις τοῦ βίου* ... παραδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἁμαρτωλοῦ καὶ ταπεινοῦ *Σάββα μοναχοῦ.* (Εἰς τὴν ἀντιγραφὴν τούτου τοῦ τυπικοῦ ἐφυλάχθη ὀρθογραφία τοῦ κειμένου Σερβιστί). «Ὡραῖα, ὡς τῷ Θεῷ εὐάρεστα καὶ πρὸς τὴν ὑμετέραν οὐχ ἧττον κεκτημένα ὠφέλειαν, ὦ ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ, ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ καὶ *(Χιλανδαρίου, τοῦ 13 αἰῶνος).*

τέκνα πνευματικά». (Μετάφρασις ἐκ τοῦ Σερβικοῦ).

15) 12... *Τοῦ αὐτοῦ τυπικόν*, σῳζόμενον εἰς τὸ ἐν ταῖς Καρυαῖς ὀνομαζόμενον *κελλίον τυπικαρεῖον*. *(τοῦ 13 αἰῶνος Κελλίον. τυπικαρεῖον).*

16) 1363. *Διαθήκη τοῦ τῆς Λαύρας ἡγουμένου Ἰακώβου Πρηκάρη*, (ἐσημειώθη ἡ περίληψις). *(1363, Λαύρα).*

17) *Διαθήκη*, τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως *Πατριάρχου Ἱερεμίου*, διὰ τὸ οἰκοδομηθὲν παρ' αὐτοῦ *Μ. Σταυρονικήτα*. *(νεώτερον τοῦ 7054. Σταυρονικήτα).*
«Καὶ τὸ τοῖς ἄλλοις μὲν πᾶσιν ἁγίοις».

18) 1608. *Διαθήκη* Ἱερομονάχου καὶ πνευματικοῦ *Μακαρίου* διὰ τὸ ἑαυτοῦ κελλίον, τὸ εὑρισκόμενον ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς Λαύρας (ἐσημειώθη ἡ περίληψις). *(7116 Κελλίον ἁγίου Νείλου).*
Σημείωσις. *Τὰ ἀρχαιότερα, καλλιώτερα ἀντίγραφα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς διατυπώσεως τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἐν μεμβράναις δύναταί τις νὰ ἴδῃ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Πρωτάτου καὶ ἐν Μοναστηρίοις Λαύρᾳ, Βατοπεδίου, Δοχειαρίου*, (πρόσθες καὶ λοιπαῖς).

σ. 22

ΠΑΡΑΓΡΑΦΟΣ 3ος.

Πιττάκια Βασιλέων τῶν Ἑλλήνων [1].

19) 997. *Πιττάκιον Βασιλείου*, τοῦ βασιλεύσαντος μετὰ τὸν Ἰωάννην Τσιμισχῆν δοθὲν *Νικολάῳ πρωτοσπαθαρίῳ* κριτῇ τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ἀναφορὰν *Ἰωάννου Ἴβηρος* τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς Μ. τῶν Ἰβήρων διὰ τὴν γῆν τῆς μονῆς τοῦ Πολυγύρου. *(6505, Μοναστ. Ἰβήρων Ἰνδικτ. 10).*
«Ὁ εὐλαβέστατος μοναχὸς Ἰωάννης ὁ Ἴβηρ».

20) *Πιττάκιον Ἀλεξίου Κομνηνοῦ* πρὸς τὸν *Πατριάρχην Νικόλαον* περὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ Πατριάρχου. *(Ἰβήρων).*
«Πάτερ Ἅγιε καὶ Οἰκουμενικὲ Πατριάρχα οἶδας, ὅτι ἐντολὴν ἔδωκεν ὁ Θεός».

[1] Πιττάκια ὠνομάζοντο κυρίως τὰ εἰς διάφορα σέκρετα ἢ ὑπουργεῖα πρός τε τὸν πατριάρχην καὶ τὰς ἄλλας ἀνωτέρας τοῦ Κράτους ἀρχὰς ἀποστελλόμενα διατάγματα, καὶ διαφέρουσι τῶν χρυσοβούλλων καὶ σιγιλλίων καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἦσαν διὰ κηροβούλλου σεσημασμένα. Κατὰ τὸν *Εὐστάθιον* τὸ Ὁμηρικὸν «πτυκτὸς πίναξ» ἑρμηνεύοντα: «Πιττάκιον δὲ ἰδιωτικώτερον (φαμὲν) διὰ τὸν τρόπον καὶ αὐτὸ τῆς πτύξεως. Ὡς γὰρ ἡ δέλτος διὰ τὸ δελτωτὸν σχῆμα, οὕτω πιττάκιον διὰ τὸ τετραγωνίζεσθαι πτυσσόμενον, ὁμοίως πως τῷ τῆς χυτῆς πίττης σχηματισμῷ» (Παρεκβ. εἰς Ἰλιάδος Ζ' σ. 633, 40).

21) Τοῦ αὐτοῦ περὶ τῆς ἀπαλλαγῆς τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἐκ παντοίων δοσιμάτων καὶ ἐπιρροῆς τῆς τε πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς ἀρχῆς.
«Θεσπίζομεν τοίνυν καὶ ἡμεῖς εἶναι τὸ Ἅγιον Ὄρος ἐλεύθερον».

22) 1081. *Τοῦ αὐτοῦ, πρὸς τὸν Πατριάρχην Νικόλαον* περὶ τῆς ποιμαντικῆς νουθεσίας μοναχῶν τινων, καταραττόντων τὰ τοῦ Ἄθω Μοναστήρια. *(5589).*
«Σκοπὸς ἐτέθη τῇ Οἰκουμένῃ».

σ. 23

23) *Τοῦ αὐτοῦ, πρὸς τὸν πρῶτον τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἱλαρίωνα* ἐν τούτῳ, ἵνα μὴ ἀπέρχωνται οἱ Ἁγιορεῖται ἄνευ τῆς ἀδείας αὐτοῦ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.
«Χωρὶς εἰδήσεώς σου».

24) *Τοῦ αὐτοῦ, πρὸς πάντας τοὺς Ἁγιορείτας* περὶ τῆς πνευματικῆς σημασίας τοῦ Ἁγίου Ὄρους.
«Πατέρες ἅγιοι.... οἴδατε, ὅτι καθάπερ ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ βασίλισσα τῶν πόλεων» [1].

25) 1116. *Τοῦ αὐτοῦ διάλυσις τῷ Πρώτῳ Γαβριὴλ* νὰ προσκαλῇ εἰς τὸν Ἄθωνα τοὺς πλησιεστέρους ἐπισκόπους διὰ χειροτονίαν Ἱερομονάχους καὶ Ἱεροδιακόνους........ *(6626).*
«Ἀναγκαῖόν ἐστιν, ἵνα ἡ ἐλευθερία τοῦ Ὄρους».

26) *Πιττάκιον βασιλέως* (ὄνομα λείπει)· πρὸς τὸν τῆς Θεσσαλονίκης κριτὴν *Ξιφιλῖνον*. *(Φεβρ. Δοχειάριον περὶ Ἰνδικτ. 12).*
«Πρώην μὲν πρόσταξιν ἐδεξάμην».

ΠΑΡΑΓΡΑΦΟΣ 4ος.

Χρυσόβουλλα, Σιγίλλια καὶ Διατάξεις τῶν Βασιλέων, Δεσποτῶν καὶ Σεβαστοκρατόρων Ἑλλήνων.

σ. 24

27) 885. *Σιγίλλιον βασιλέως Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος*, ἐν τούτοις, ἵνα μηδεὶς ἐκ τῶν λαϊκῶν ἐν οὐδενὶ ἀνη- *(6393, Πρωτάτου).*

[1] Ἡ γνησιότης τῶν Βασιλικῶν τούτων πιττακίων ὡς καὶ τῶν κατωτ. Πατριαρχικῶν διαβάλλεται μετὰ τῆς ὅλης Διηγήσεως τῆς δημοσιευθείσης τελευταῖον, τὸ τρίτον, ὑπὸ τοῦ Meyer (Die Haupturkunden κ.τ.λ. σ. 163-184). Παρασκευάζων κριτικὴν τῆς Διηγήσεως ἔκδοσιν, εἶδον τῷ 1927 καὶ τὰ πιττάκια τὰ φυλαττόμενα ἐν τῷ σιδηροφράκτῳ κιβωτίῳ τοῦ Πρωτάτου· σῴζεται ἓν μόνον (τὸ ὑπ' ἀρ. 21) ἐν δυσὶν ἐπὶ περγαμηνῆς ἀντιγράφοις περιέχουσιν ἐν συνεχείᾳ καὶ ἕτερον ἄσχετον πρὸς τὴν Διήγησιν ἔγγραφον, καὶ τὸ μὲν εἶναι τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, τὸ δὲ ἐκ τούτου ἀντίγραφον τοῦ ΙΕ'.

συχῇ τοὺς ἀναχωρητὰς τοῦ Ἄθω. (Ὑπάρχει σημείωσις).
«Τοὺς τὸν ἐρημικὸν βίον ἑλομένους».

28) 911. *Σιγίλλιον βασιλέως Λέοντος τοῦ σοφοῦ* περὶ τῆς ἀπαλλαγῆς τῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἀναχωρητῶν ἐκ τῶν στενοχωριῶν τοῦ Ἀθωνικοῦ μεγάλου Μοναστηρίου *Ἰωάννου τοῦ Κολοβοῦ*. *(6419, Πρωτάτου).*
«Πάσης παρενοχλήσεως».

29) 945. *Χρυσόβουλλον Ῥωμανοῦ καὶ Κωνσταντίνου*, ἐπικυροῦν τὰ ἄνωθι εἰρημένα Σιγίλλια. *(6453, Πρωτάτου Αὐγ. 3 Ἰνδικτ. 7).*
«Τὸ ταῖς ἀγαθαῖς πράξεσιν ἐπακολουθεῖν».

30) 946. *Χρυσόβουλλον Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου*, δοθὲν τῷ ἐν Θεσσαλονίκῃ Μοναστηρίῳ τοῦ *ἁγίου Προδρόμου*. *(6454, Ἰβήρων).*

31) 958. *Τοῦ αὐτοῦ* περὶ τῶν κτημάτων τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων, τῆς ἐπονομαζομένης Ἄθω. *(6466, Ἰβήρων).*

32) 960. *Χρυσόβουλλον Ῥωμανοῦ*, δοθὲν τῷ Ἀθωνικῷ Μοναστηρίῳ *Ἰωάννου τοῦ Κολοβοῦ*, διὰ 40 ἐγκατοίκους. *(6468, Ἰβήρων)*
Σημείωσις. Ἐν τούτῳ τῷ χρυσοβούλλῳ μνημονεύεται ἤδη περὶ τῶν Σλάβων Βουλγάρων ὡς καὶ τῆς αὐτῶν ἀποκαταστάσεως ἐν τῷ Ἀθωνικῷ χωρίῳ Ἱερισσῷ.

σ. 25

33) *Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ χρυσοβούλλου Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ*, καταχωρηθὲν ἐν τῇ διαθήκῃ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου — περὶ τῆς ἀρχῆς ἐν τῇ Λαύρᾳ. *Λαύρα.*
«δεσπόζεσθαι μεθ' ἡμᾶς τὴν τοιαύτην Λαύραν». [1]

34) 970. *Χρυσόβουλλον Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ* περὶ τοῦ Τιμίου ξύλου καὶ περὶ τῆς κάρας *Βασιλείου τοῦ Μεγάλου* προσενεχθέντων τῇ Λαύρᾳ. *(6478, Λαύρα. Μαΐου Ἰνδικτ. 9).*
«Εἰς τὸν περὶ τὰς τοῦ ἀμπελῶνος ἀρχάς».

35) 980. *Χρυσόβουλλον Βασιλείου τοῦ Πορφυρογεννήτου* περὶ τῆς ἑνώσεως πρὸς τὸ μοναστήριον τῶν Ἰβήρων μονῶν: τοῦ *Λεοντίου* ἐν Θεσσαλονίκῃ, *(6488, Ἰβήρων).*

[1] Δυστυχῶς τὸ χρυσόβουλλον οὔτ' ἐν ἀντιγράφῳ ἐσώθη, καὶ εἶναι τὸ πρῶτον κτιτορικὸν τῆς Λαύρας.

Ἰωάννου τοῦ Κολοβοῦ ἐν Ἱερισσῷ καὶ τοῦ *Κλήμεντος* ἐν τῷ Ἄθῳ.

36) 1041. *Χρυσόβουλλον Μιχαὴλ τοῦ Παφλαγῶνος*, δοθὲν τῇ μονῇ τοῦ Ἄθω, ἤτοι τῶν Ἰβήρων, περὶ διαφόρων κτημάτων τούτου τοῦ Μοναστηρίου. *(6549, Ἰβήρων).*

37) 1046. *Χρυσόβουλλον Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου* ἐπικυροῦν τὸ δεύτερον τυπικὸν τοῦ Ἁγίου Ὄρους (ἐν ἀρχῇ σειραί τινες ἐξέλειπον, εἶτα ἀναγινώσκεται): *(6554, Πρωτάτου).*
«εἰς τὸ αὐτὸ στασιάζοντες καὶ τὴν φίλην εἰρήνην».

σ. 26

38) 1052. *Χρυσόβουλλον* σιγίλλιον [1] *Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου*, περὶ τοῦ προσδιορισμοῦ βασιλικοῦ ὑπαλλήλου—πραιποσίτου ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος καὶ ἐπὶ τοῦ κανικλίου—ἐπιτρόπου τῆς Λαύρας. *(6560, Λαύρα Ἰουνίου Ἰνδικτ. 5).*
«Καὶ εὐλαβεστάτων Μοναχῶν».

39) *Χρυσόβουλλον Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου*, δοθὲν τῇ Λαύρᾳ, ἐν τούτῳ, ἵνα ὀνομάζηται τὸ τοῦ Ἄθωνος Ὄρος Ἅγιον. (Ἐγὼ οὐκ εἶδα τοῦτο τὸ ἔγγραφον). *(Λαύρα).*

40) 1057. *Χρυσόβουλλον Μιχαὴλ τοῦ Νεωτέρου* περὶ χρηματικῆς βοηθείας τῇ Λαύρᾳ. *(6565, Λαύρα. Ἰανουαρίου Ἰνδικτ. 10).*
«Οἱ τὸν ψυχικὸν σταδιοδρομοῦντες ἀγῶνα».

41) 1060. *Χρυσόβουλλον τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου τοῦ Δούκα* ὑποχρεώσεων τῶν τε ἐγγείων καὶ πολιτικῶν. *(6568, Λαύρα Ἰουλίου).*
«Καλὸν μὲν καὶ τὸ τὴν ῥίζαν φυτεῦσαι τοῦ ἀγαθοῦ».

42) 1071. *Σιγίλλιον Ῥωμανοῦ τοῦ Διογένους* δοθὲν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ Καρακάλλου. (ἐγὼ οὐκ εἶδον αὐτό). *(6579, Καρακάλλου).*

43) 1076. *Χρυσόβουλλον Νικηφόρου τοῦ Βοτανιάτου* περὶ τῶν κτημάτων τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων (τὴν πρώτην σειρὰν οὐ δυνατὸν ἀναγνῶσαι). *(6586, Ἰβήρων Ἰουλίου Ἰνδικτ. 2).*
«φροντιστήριον ἱερὸν κατὰ τὸ μέγα Ὄρος».

44) 1081. *Χρυσόβουλλος γραφὴ Νικηφόρου τοῦ Βοτανιάτου.* Ἐν τούτῳ τῷ ἐγγράφῳ διαλύεται ἡ φιλονεικία τῆς Λαύρας μετὰ *Θεοδώρου τοῦ Αἰχμαλώτου* περί *(6589, Λαύρα Ἰνδικτ. 4).*

[1] Οὕτω καὶ κατωτέρω λαμβανομένου ἐπιθετικῶς τῆς λ. χρυσόβουλλον. Πρβλ. Acta et Diplom. II σ. 21: Χρυσόβουλλον σιγίλλιον Νικηφόρου τοῦ Βοτανιάτου.

τινων ἐπιμάχων τόπων πρὸς ὄφελος τῆς πρώτης.
«... τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ Δουκικὴν διεῖπεν ἀρχήν».

σ. 27

45) 1087. *Χρυσόβουλλον Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ*, δοθὲν μαγίστρῳ *Λέοντι τῷ Κεφαλίνῳ* διὰ τὰ κτήματα *Μεσολίμνου* ἐγγὺς τῆς Θεσσαλονίκης. *(6595, Λαύρα Ἰνδικτ. 7).*
«Ἔφθασεν ἡ βασιλεία μου».

46) 1090. *Χρυσόβουλλος γραφὴ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ* εἰς τὰ κτήματα τῆς *Λαύρας*. *(6598, Λαύρα. Αὐγούστου Ἰνδικτ. 7).*
«Τῆς ὑπὲρ τῶν ἱερῶν φροντιστηρίων ἱερᾶς προμηθείας».

47) *Χρυσόβουλλον Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ* } περὶ τοῦ *(Λαύρα).*
48) *Χρυσόβουλλον τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου* }
Ὀρθοδόξου Λατινικοῦ μοναστηρίου ἐν Ἄθῳ, ὀνομαζομένου *Ἀμαλφινοῦ*, οὗ τὰ ἐρείπια καὶ ἕως τοῦ νῦν φαίνονται [1]. (Ἐγὼ οὐκ εἶδον ταῦτα τὰ ἔγγραφα).

49) 1259. *Χρυσόβουλλον Μιχαὴλ Δούκα, Ἀγγέλου, Κομνηνοῦ Παλαιολόγου* διὰ τὰ κτήματα τῆς Λαύρας. *(6767, Λαύρα. Ἰανουαρίου Ἰνδικτ. 2).*
«Καὶ τοῖς ἄλλοις μὲν πᾶσι».

50) 12... *Τοῦ αὐτοῦ* } διὰ τὰ κτήματα τοῦ μ. *Ἐσφιγμένου* *(67 ... Ἅγιος Παῦλος).*
51) 12... *Τοῦ αὐτοῦ* } » τοῦ ἁγίου Παύλου. *(67...Ἐσφιγμένου).*
«Καλὴ μὲν καὶ στρατιωτικὴ φάλαγξ».

52) 1276. *Τοῦ αὐτοῦ* περὶ τῶν κτημάτων τοῦ *Ξηροποτάμου*. *(6784, Ξηροποτάμ. Ἰνδικτ. 4).*
Ἀρχὴ ἡμίσβυστος, ἐν ταῖς πρώταις δύο σειραῖς φαίνονται 28 λέξεις· «καλλινίκων τεσσαράκοντα οὕτω πως ἐπικεκλημένη».

σ. 28

53) 12... *Τοῦ αὐτοῦ χρυσόβουλλον, δοθὲν Δημητρίῳ Μουρίνῳ* διὰ τὰ χωρία: *Ἑρμηλίαν, Κράββατον, Ἀντιγόνην* καὶ λοιπά, ἐγγὺς τῆς Θεσσαλονίκης. (Ἐσημειώθη ἡ περίληψις). *(67.. Δοχειαρίου).*

54) 1280. *Χρυσόβουλλον Ἀνδρονίκου* περὶ τῶν κτημάτων τῆς Μονῆς τῶν *Ἰβήρων*· ἡ ἀρχὴ ἐχάθη. *(6791, Ἰβήρων. Ἰουνίου Ἰνδικτ. 11).*
«Τὸ μετόχιον τὸ μελισσουργεῖον».

[1] Ὁ πύργος μόνον σῴζεται εἰς 2 ½ ὡρῶν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Λαύρας κατὰ τὴν ὁδὸν τὴν εἰς Καρεὰς ἄγουσαν. Πρὸ ἐτῶν ἐσῴζετο καὶ ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ πύργου Λατινική, νῦν μόνον ἡ θέσις δείκνυται. Εἰς τὸ ἄνω γωνιαῖον ἄκρον ἐπὶ λευκοῦ μαρμάρου ἐγκεχάρακται ὁ Ῥωμαϊκὸς μονοκέφαλος ἀετός. Ἡ μονὴ διελύθη μετὰ τὸ ἐν ἔτει 1052 ἐπελθὸν σχίσμα τῆς Δυτ. Ἐκκλησίας καὶ ἔκτοτε προσηρτήθη αὕτη μετὰ τῆς περιοχῆς τῇ Λαύρᾳ.

55) 1284. *Τοῦ αὐτοῦ*, περὶ τῆς ἀφιερώσεως αὐτοῦ τῷ Μοναστηρίῳ *Φιλοθέου* τῆς δεξιᾶς *Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου*. *(6792, Φιλοθέου. Ἰουλίου Ἰνδικτ. 12).*
«Παῖδες Ἑλλήνων ἀσεβεῖς».

56) 1287. *Τοῦ αὐτοῦ*, περὶ τῶν κτημάτων τοῦ *Μ. Φιλοθέου* ἐν τῇ νήσῳ *Θάσῳ*. *(6795, Φιλοθέου. Ἀπριλ. Ἰνδικτ. 15).*
«Πᾶς μὲν ὅστις καὶ προσάγειν θελήσειε τοῦ Θεοῦ καὶ Λόγου».

57) 1287. *Τοῦ αὐτοῦ* περὶ τῶν κτημάτων Μ. ὑπεραγίας Θεοτόκου, τοῦ εὑρισκομένου περὶ τὰ *Στυλάρια*.[1] (Ἐσημειώθη ἡ περίληψις). *(6795, Φιλοθέου. Ἀπριλ. Ἰνδικτ. 15).*

58) 1289. *Τοῦ αὐτοῦ* περὶ τῶν κτημάτων Μ. τοῦ *Ζωγράφου* (Ὑπάρχει σημείωσις). *(6797, Ζωγράφου. Αὐγούστου Ἰνδικτ. 2).*
«Ἐπειδὴ καὶ νῦν οἱ ἐν τῇ κατὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος».

59) 1298. *Τοῦ αὐτοῦ* περὶ τῶν κτημάτων *τῆς Λαύρας*. *(6806, Λαύρα).*

σ. 29

«Ἐπειδὴ μὲν τοὺς κόσμου τε καὶ ἐν τῷ κόσμῳ χωρήσαντας».

60) 1302. *Τοῦ αὐτοῦ* περὶ τῶν κτημάτων τῆς μονῆς τοῦ *Βατοπαιδίου*. *(6810, Βατοπαίδιον ἢ 6800 Ἰουλίου Ἰνδικτ. 15).*
«Καὶ τοὺς μὲν τὰ πρῶτα βάθρα πηξαμένους».

61) 1302. *Τοῦ αὐτοῦ* περὶ τῶν κτημάτων τῆς μονῆς τοῦ *Ξηροποτάμου*. *(6810, Ξηροποτάμ. Αὐγούστου Ἰνδικτ. 13).*
«Τὰ ὅσα τῇ τοῦ κρείτονος».

62) 1310. *Χρυσόβουλλον Μιχαὴλ Κομνηνοῦ τοῦ Παλαιολόγου* περὶ τῶν κτημάτων τῆς μονῆς τῶν *Ἰβήρων*. *(6818, Ἰβήρων. Αὐγούστου Ἰνδικτ. 8).*
«Καὶ Βασιλεῖ δὲ ἄρα. κ.τ.λ.»

63) 1311. *Χρυσόβουλλον Ἀνδρονίκου* περὶ τῶν κτημάτων τῆς *Μονῆς τοῦ Ῥωσσικοῦ*. *(6820, Ῥωσσικόν. Σεπτεμβρίου).*
«Οἱ ἐν τῇ κατὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος διακειμένῃ σεβασμίᾳ τῶν Ῥώσσων μονῇ».

64) 1322. *Τοῦ αὐτοῦ* περὶ τῶν κτημάτων τῆς *Μονῆς τοῦ Ἀλυπίου*, ἐν τῷ Ἄθῳ (Κόπια). (Ὑπάρ. περίλ.) *(6830, Κουτλουμ. Ἰνδικτ. 5)*

65) 1324. *Χρυσόβουλλον Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου*, περὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς μονῆς τοῦ Προδρόμου ἐν τῇ πόλει τῆς Βεῤῥοίας οἰκοδομηθείσης ὑπὸ *(6832, Βατοπαιδ).*

[1] Εἶναι τὰ ἐπὶ Θράκης Στυλάρια παρὰ τὴν νῦν Κομοτινὴν κείμενα, ἅπερ ἀπετέλουν ἐπισκοπήν. Πλησίον ὑπάρχει ἡ λίμνη τῆς Ἀπολλωνιάδος (βλ. Ἱστορίαν Ἀσκητισμοῦ τόμ. Α΄ σ. 99 (Θεσσαλονίκη 1929).

τοῦ *Σεβαστοῦ Θεοδώρου Σαρανδηνοῦ*, καὶ ἀσφαλισθείσης κτήμασιν, ἅτινα ὁ *Ἀνδρόνικος* ἐχαρίσατο τούτῳ τῷ *Σεβαστῷ* διὰ τὰς ἐκδουλεύσεις αὐτοῦ.
«Τὸ προφητικὸν ἐκεῖνο λόγιον».

66) 1325. *Χρυσόβουλλον Ἀνδρονίκου τοῦ Νεωτέρου*, περὶ τοῦ κτήματος τῆς Μ. τοῦ *Ζωγράφου* ἐπὶ τοῦ Στρυμῶνος τοῦ ἐπιλεγομένου *Πρέβιστα*. (Ὑπάρχει σημείωσις). *(6833, Ζωγράφου Ἰουλίου Ἰνδικτ. 8).* σ. 30
«Ἐπεὶ ὁ ὑψηλότατος βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων».

67) 1325. *Τοῦ αὐτοῦ* περὶ τῶν κτημάτων τῆς Μονῆς τοῦ *Ζωγράφου*. (Ὑπάρχει σημείωσις). *(6834, Ζωγράφου Σεπτεμ. Ἰνδικτ. 9).*
«Ὁ ὑψηλότατος βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων *Μιχαὴλ ὁ Ἀσάνης*».

68) 1326. *Τοῦ αὐτοῦ* διὰ τὰ κτήματα τῆς Μ. τοῦ *Φιλοθέου*. *(6835, Φιλοθέου Ὀκτωβρίου Ἰνδικτ. 10).*
«Ἐπειδὴ ὁ περιπόθητος ἀνεψιὸς τῆς βασιλείας μου».

69) 1328. *Χρυσόβουλλον Ἀνδρονίκου*, περὶ διαφόρων κτημάτων τῆς μονῆς τοῦ *Ζωγράφου*. (Ὑπάρχουσι σημειώσεις). *(6836, Ζωγράφου Μαρτ. Ἰνδικτ. 11).*

70) 1327. *Τοῦ αὐτοῦ* περὶ τῶν κτημάτων τοῦ αὐτοῦ Μοναστηρίου. *(6836, Ζωγράφου. Σεπτεμβρίου Ἰνδικτ. 11).*
«Ὁ βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων *Μιχαὴλ ὁ Ἀσάνης*».

71) 1329. *Τοῦ αὐτοῦ* περὶ τῶν κτημάτων τῆς *Λαύρας*. (Ὑπάρχει σημείωσις). *(6837, Λαύρα. Ἰανουαρίου Ἰνδικτιῶνος 12).*
«Οἱ τοὺς φθαρτοὺς καὶ οὐδενὸς ἀξίους».

72) 1326. *Τοῦ αὐτοῦ* περὶ διαφόρων κτημάτων τῆς Μονῆς τοῦ *Βατοπαιδίου*. *(6837, Βατοπαίδ. Μαΐου Ἰνδικτ. 12).*
«Εἶδ' ἄρα τῶν μὲν ἄλλων δὴ ξυμπάντων».

σ. 31

73) 13... Κόπια, ἀπὸ τοῦ *χρυσοβούλλου τοῦ Ἀνδρονίκου* διὰ τὴν μονὴν τοῦ *Καρακάλλου* (δυσανάγνωστος, ὅμως ὑπάρχει σημείωσις). *(68.. Καρακάλλου).*

74) 13... *Χρυσόβουλλον Ἀνδρονίκου τοῦ νεωτέρου* περὶ τῶν κτημάτων τῆς μονῆς τοῦ *Ξενοφῶντος*. *(68.. Ξενοφῶντος).*
«Παντὶ τῷ αἰτοῦντι διδόναι».

75) 1342. *Χρυσόβουλλον Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου* διὰ τὸ χωρίον Χάνδαξ. *(6850, Ζωγράφου. Ἰανουαρ. Ἰνδ. 10).*
«Ἐπειδὴ πρὸ ὀλίγου ἐξῃτήσατο»,

76) 1342. *Τοῦ αὐτοῦ* περὶ τῶν κτημάτων τῆς μονῆς τοῦ *Ζωγράφου*. (Ἐσημειώθη μόνον περίληψις). *(6850, Ζωγράφου. Ἰανουαρ. Ἰνδ. 10).*

77) 1343. *Τοῦ αὐτοῦ* διὰ τὰ κτήματα τῆς μονῆς τοῦ *Δοχειαρίου*. *(6851, Δοχειαρίου. Μαΐου Ἰνδικτ. 11).*
«Ἐπεὶ οἱ μοναχοὶ τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει τοῦ Ἄθω».

78) 1342. *Τοῦ αὐτοῦ* περὶ τῶν κτημάτων τῆς *Λαύρας* (συντομώτερον ὀλίγον). *(6851, Λαύρα. Δεκεμβρίου Ἰνδικτ. 11).*
«Πολλοὶ γεγόνασι τῶν τοῦ Σωτῆρος ἐντολῶν πληρωταί».

79) 1344. *Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου χρυσόβουλλον*, διὰ τὸ τοῦ *Βατοπαιδίου* Μετόχιον *Προσφόριον*. (Ἐσημειώθη μόνον ἡ περίληψις). *(6852, Βατοπαιδ. Αὐγούστου Ἰνδικτ. 12).*
«Ἐπεὶ οἱ Μοναχοὶ τῆς κατὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος».

80) 1344. *Χρυσόβουλλον Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου*, διὰ τὸ χωρίον Μαρμαρηνὸν κατὰ τὸν Στρυμόνα, ἀφιερωθὲν τῇ μονῇ τοῦ *Ζωγράφου* παρὰ τοῦ *Γ. Στρασιμήρου Πιγκέρνους*, τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων. *(6853, Ζωγράφου Ὀκτ. Ἰνδικτ. 13).* σ. 32
«Ἐπεὶ ὁ Πιγκέρνης τοῦ ὑψηλοτάτου βασιλέως τῶν Βουλγάρων».

81) 1344. *Τοῦ αὐτοῦ* Χρυσόβουλλον, δι' οὗ αὐτὸς δωρεῖται τὸ χωρίον Ζίχναν εἰς τὸν αὐτοῦ πιστὸν στρατοπεδάρχην *Ἰωάννην Χοῦμνον* εἰς διαδοχικὴν κληρονομίαν. (Ἐσημειώθη σύντομος περίληψις). *(6853, Φιλοθέου. Νοεμβρίου).*

82) 1346. *Τοῦ αὐτοῦ* διὰ τὰ κτήματα τῆς Λαύρας. *(6854, Λαύρα. Αὐγούστ. Ἰνδκτ. 14).*
«Ἐπεὶ οἱ μοναχοὶ . . . .

83) 1349. *Τοῦ αὐτοῦ* χρυσόβουλλον, δι' οὗ χαρίζει αὐτὸς *Δημητρίῳ Δεβλησινῷ* χρηματικὸν κέρδος ἐκ τῶν ἐσοδημάτων τοῦ χωρίου τῆς *Ἑρμηλίας*. (Ἐσημειώθη μόνον ἡ περίληψις). *(6858, Δοχειαρίου. Ὀκτωβρίου. Ἰνδικτ. 3).*
«Ἐπεὶ ἐδωρήσατο ἡ βασιλεία μου».

84) 1351. *Τοῦ αὐτοῦ* διὰ τὴν γῆν *Πατρικόνος* ἐκ 2400 μοδίων, ἀφιερωθεῖσαν τῷ μεγάλῳ *Ἀδνουμιάστῳ Κατσαρᾷ*. (Ἐσημειώθη μόνον ἡ περίληψις). *(6859, Δοχειαρίου Ἰανουαρ.).*

85) 1351. *Χρυσόβουλλον Ἰωάννου Κατακουζηνοῦ*. *(6859, Ἰβήρων Ἰουλ. Ἰνδικτ. 4).*

86) 1351. *Τοῦ αὐτοῦ* περὶ διαφόρων κτημάτων τῆς μονῆς τῶν *Ἰβήρων*. *(6859, Ἰβήρων).* σ. 33
«Ἐπεὶ οἱ ἐν τῇ κατὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος τοῦ Ἄθω».

87) 1354. *Κόπια Χρυσοβούλλου Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου* διὰ τὰ κτήματα τῆς μονῆς τοῦ *Ῥωσσικοῦ*. *(6862, Ῥωσσικοῦ).*
«Ἡ ἐκ Θεοῦ βασιλεία μου».

88) 1355. *Χρυσόβουλλον Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου* διὰ τὸ κτῆμα τῆς μονῆς τοῦ *Φιλοθέου* ἐν τῇ νήσῳ τῆς Λήμνου. *(6863, Φιλοθέου. Μαΐου Ἰνδικτ. 7).*
«Βασιλικῆς ἄρα καὶ σπουδῆς ἐπαινουμένης καὶ καλῶς ἐχούσης σκέψεως».

89) 1355. *Τοῦ αὐτοῦ* διὰ τὰ κτήματα τῆς μονῆς τοῦ *Δοχειαρίου*. *(6864, Δοχειαρίου Σεπτεμ. Ἰνδικτ. 9).*
«Οὐδὲν οὕτως ἴδιον πέφυκεν εἶναι».

90) 1356. *Κόπια, ἐκ τοῦ χρυσοβούλλου Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου* διὰ τὰ κτήματα τῆς μονῆς τοῦ *Καρακάλλου*. *(6864, Καρακάλλου).*

91) 1357. *Κόπια ἐκ τοῦ χρυσοβούλλου τοῦ αὐτοῦ* βασιλέως περὶ τοῦ μοναστηρίου *Ῥαβδούχου* ἐν τῷ Ἄθῳ. (Ἐσημειώθη περίληψις). *(6865, Παντοκράτ. Ἀπριλ. Ἰνδικτ. 10).*

92) 1357. *Χρυσόβουλλον Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου* διὰ τὸ κτῆμα τοῦ *Ἐσφιγμένου* ἐν τῷ *Λογγῷ*. *(6865, Ἐσφιγμέν. Αὐγούστου Ἰνδικτ. 10).*
«Ἐπεὶ οἱ ἐνασκούμενοι ἐν τῇ κατὰ τὸν Ἄθω».

93) 1357. *Τοῦ αὐτοῦ* περὶ διαφόρων κτημάτων τῆς Μονῆς τῶν *Ἰβήρων*. (Ἐσημειώθη περίληψις). *(6865, Ἰβήρων, Αὐγούστ. Ἰνδ. 10).*

94) 1356. *Χρυσόβουλλον Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου* περὶ διαφόρων κτημάτων τῆς Μονῆς τοῦ *Βατοπαιδίου*. (Ὑπάρχει σημείωσις). *(6865, Βατοπαίδ. Σεπτεμβρίου Ἰνδικτ. 10).*

σ. 34

95) 1356. *Χρυσόβουλλος ὁρισμὸς* τοῦ αὐτοῦ, δι᾽ οὗ παραχωρεῖται τῷ *Βατοπαιδίῳ* δικαίωμα ἔχειν θαλασσοπόρον πλοῖον χωρητικότητος ἕως 700-ων μοδίων. *(6865, Βατοπαίδ. Σεπτεμβρίου). Ἰνδικτ. 10).*
«Ἡ βασιλεία μου τὸν παρόντα χρυσόβουλλον ὁρισμὸν αὐτῆς ἀπολύει».

96) 1364. *Σιγίλλιον Ἀλεξίου Κομνηνοῦ τοῦ Τραπεζουντίου*, δοθὲν τῷ τῆς Θεοτόκου Μοναστηρίῳ, τῷ εὑρισκομένῳ ἐν τῷ Ὄρει *Μελᾶ*. *(6873, Λαύρα. Δεκεμβ. Ἰνδικτ. 3).*
«Ἐν πᾶσιν, οἷς τὸ παρὸν ἡμῶν εὐσεβὲς ἐπιδείκνυται Σιγίλλιον».

97) 1366. *Χρυσόβουλλον Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου*, δοθὲν τῷ τοῦ *Προδρόμου Μοναστηρίῳ* τῷ ἐν Ἄθῳ, τῷ ἐπονομαζομένῳ *Νέα πέτρα*, διὰ τὸ κτῆμα ἐν τῇ νήσῳ τῆς *Λήμνου*. (Ἐσημειώθη περίληψις). *(6874, Διονυσίου. Αὐγούστου Ἰνδικτ. 4).*

98) 1375. *Χρυσόβουλλον Ἀλεξίου Κομνηνοῦ τοῦ Τραπεζουντίου* διὰ τὴν ἀνέγερσιν τῆς μονῆς τοῦ *Διονυσίου*. *(6883, Διονυσίου).*
«Ἐν ὀνόματι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. κ.τ.λ.»

99) 1378. *Χρυσόβουλλον Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου* δοθὲν τῷ *Ῥαδοσλάβῳ* καὶ τῆς τέκνοις αὐτοῦ, Ἀβραδιὰ δύο χωρία πλησίον τῆς Θεσσαλονίκης, μίτι καὶ Νεοχῶρι. *(6887, Ἅγ. Παῦλος Νοεμβρίου).*

σ. 35

«Ἐπεὶ *Σαμπίας ὁ Ῥαδοσλάβος* ἀνέφερεν».

100) 1394. *Χρυσόβουλλον Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου* περὶ διαφόρων κτημάτων τῆς Μ. τοῦ *Παντοκράτορος*. (Ὑπάρχει σημείωσις). *(6902, Παντοκράτ. Ἰανουαρίου Ἰνδικτ. 2).*
«Οἱ ἐν τῇ κατὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος».

101) 1396. *Τοῦ αὐτοῦ*, διὰ τὸ κτῆμα τοῦ αὐτοῦ Μοναστηρίου εἰς τὴν νῆσον *Λῆμνον*. *(6904, Παντοκράτ. Ἰανουαρ. Ἰνδ. 4).*
«Ἐπειδὴ οἱ μοναχοί».

102) 1404. *Χρυσόβουλλον* τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ *Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου* περὶ ἀπαλλαγῆς τῆς *Λαύρας* ἐκ τῆς εἰσφορᾶς δεκάτων ἔκ τινων κτημάτων, *κατὰ συνέπειαν ἐπισκέψεως τούτου τοῦ Μοναστηρίου ὑπὸ τῆς συζύγου αὐτοῦ*. *(6912, Λαύρα. Αὐγούστου Ἰνδικτ. 12).*
«Εἰ μὲν ἀπ᾽ ἀρχῆς ἐτήρει τοῦ υἱοῦ τὴν ἐντολὴν ὁ ἄνθρωπος».

103) 1405. *Χρυσόβουλλον Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου* διὰ τὰ χωρία *Ἀβραμίτι* καὶ *Νεοχῶρι*, ἀφιερωθέντα ὑπὸ τοῦ *Ῥαδοσλάβου* εἰς τὴν Μονὴν τοῦ *ἁγίου Παύλου*. (Ὑπάρχει σημείωσις). *(6913, Ἅγιος Παῦλος. Ἰουνίου Ἰνδ. 1).*

104) 1407. *Τοῦ αὐτοῦ* διὰ τὸ κτῆμα τοῦ *ἁγίου Παύλου Παλαιοχῶρι*, ἐν τῇ *Κασσάνδρᾳ*. *(6915, Ἅγιος Παῦλος. Ἰουνίου Ἰνδ. 1).*
«Ἐπεὶ πρὸ καιροῦ τινος ἐδωρήσατο ἡ βασιλεία μου».

105) 1407. *Χρυσόβουλλον Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου*, ἐν μοναχοῖς *Ἰωάσαφ* [1], δοθὲν τοῖς Μοναστηρίοις *Παντοκράτορος* ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῆς *Λαύρας*, *Βατοπαιδίου*, *Ξηροποτάμου* καὶ τοῦ *ἁγίου* *(6915, Ἅγιος Παῦλος, Λαύρα, Ξηροποτ. Βατοπαιδίου).*

---

[1] Οὐχ ὁ *Παλαιολόγος* γενόμενος μοναχὸς ἐπωνομάσθη *Ἰωάσαφ*, ἀλλ᾽ ὁ *Κατακουζηνὸς* (βλ. Ἱστορίαν Ἀσκητισμοῦ Α΄ σ. 94 καὶ 121 ε΄.) ὡς καὶ ὁ *Ἰωάννης Οὔγκλεσης* τῆς Σερβίας (βλ. *Νεροῦτσον*: Ὁ βασιλεὺς μοναχὸς Ἰωάσαφ, ἐν Νέᾳ Ἡμέρᾳ Τεργέστης 18/25 Ἰουλίου 1891 ἀρ. 87).

Παύλου ἐν τῷ Ἄθῳ. (ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἐν 5. Πρωτοτύποις), ἐπὶ δικαιώματι νὰ λαμβάνωσι τὰ δέκατα ἐκ τῶν βασιλικῶν κτημάτων ἐν τῇ Κασσάνδρᾳ. (Σύντομος περίληψις). σ. 36
«Ὁ τῆς μεγάλης πόλεως ἄρχων, ὅλος ἀγαθὸς ὤν, ἀρχὴν ἐδημιούργησεν ἄνθρωπον ὡς ἀθάνατον».

106) 1407. *Πρόσταγμα Δεσπότου Ἀνδρονίκου;* διὰ τὴν γῆν τοῦ *Ῥωσσικοῦ* Μοναστηρίου ἐν τῇ νήσῳ τῆς Λήμνου. *(6915, Ῥωσσικόν).*
«Οἱ κύριοι τῆς βασιλείας μου».

107) 1408. *Χρυσόβουλλον Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου*, διὰ τὰ μετόχια τῆς Μονῆς τοῦ *Διονυσίου.* *(6916, Διονυσίου Αὔγουστος Ἰνδικτ. 1).*
«Ἐπεὶ οἱ εἰς τὸ μονύδριον τοῦ κυρ. Διονυσίου».

108) 1409. *Βασιλικὸν πρόσταγμα* διὰ τὸ κτῆμα τοῦ *ἁγίου Παύλου* ἐν *Κασσάνδρᾳ.* *(6917, ἅγ. Παῦλος).*
«Οἱ ἐνασκούμενοι τῇ κατὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος».

109) 1414. *Χρυσόβουλλον Μανουὴλ τοῦ Παλαιολόγου*, διὰ τὸ κτῆμα τῆς Μονῆς *Βατοπαιδίου Χαουνλῆ* (sic) τῇ νήσῳ τῆς Λήμνου. *(6922, Βατοπαίδ. Αὐγούστου Ἰνδικτ. 7).*
«Ὁ τιμιώτατος ἐν μοναχοῖς κὺρ *Ἀθανάσιος*».

110) 1414. *Πρόσταγμα* διὰ τὸ κτῆμα τῆς Μονῆς τοῦ *Δοχειαρίου Ἀμαριανά.* *(6923, Δοχειαρίου Δεκέμβ. Ἰνδικ. 8).*
«Οἱ ἐνασκούμενοι τῇ σεβασμίᾳ Μονῇ τοῦ Δοχειαρίου».

111) 1419. *Πρόσταγμα Δεσπότου Ἰωάννου* διὰ τὰ κτήματα τοῦ *Ἁγίου Παύλου, Ἀβραμίτι καὶ Νεοχῶρι.* (Ἐσημειώθη περίληψις). *(6928, Ἅγιος Παῦλος. Σεπτεμβρίου).* σ. 37

112) 1436. *Χρυσόβουλλον Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου* διὰ τὰ κτήματα τῆς Μονῆς τοῦ *Ἁγίου Παύλου*, ἐν τῇ νήσῳ τῆς *Λήμνου* (Συντετμημένον). *(6945, Ἅγιος Παῦλος. Σεπτεμβ. Ἰνδικτ. 15).*
«Αἱ κατὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος τοῦ Ἄθω σεβάσμιαι Μοναί».

113) 1456. *Χρυσόβουλλον Ἀλφόνσου, βασιλέως Ἀραγωνίας, Σικελίας, Βαλενδίας, Ἱερουσαλήμ. Οὐγγαρίας* κ.τ.λ. δοθὲν τῇ Μονῇ τοῦ *Βατοπαιδίου* καὶ παντὶ τῷ Ἁγίῳ Ὄρει. (Διὰ τοὺς πειρατάς). Λατινιστί: «Alfonsus Dei Rex Arragoniae, Siciliae et ctr». *(Βατοπαίδιον).*

114) 1462. *Πρόσταγμα Δημητρίου Δεσπότου τοῦ Παλαιολόγου* περὶ τῆς καταργήσεως τοῦ καπελίου ἐν τῷ τῆς *Λήμνου* μετοχίῳ τοῦ *Ἁγίου Παύλου.* *(6970, Ἅγιος Παῦλος. Ἰουλίου Ἰνδικτ. 10).*
«Ἐπειδὴ οἱ ἐν τῇ σεβασμίᾳ Μονῇ τοῦ Ἁγίου Παύλου».

115) *Χρυσόβουλλον σιγίλλιον* (ὄνομα λείπει) .... ἐπικυροῦν πνευματικὴν διαθήκην μοναχοῦ τινος *Ἀθανασίου*, ἐν ᾗ αὐτὸς ἀφιεροῖ τῇ τοῦ Ἄθω Λαύρᾳ, τὸ ἑαυτοῦ Μοναστήριον ἐν τῇ *Καλαμαρίᾳ*, πλησίον τῆς Θεσσαλονίκης. *(Ἀπριλίου, Λαύρα. Ἰνδικτ. 15).*
«Εἶδε στρατιώτης ὅπλοις περιφραξάμενος ἑαυτόν».

116) *Πρόσταγμα* (ὄνομα λείπει) διὰ τὴν γῆν τῆς Μονῆς.... τοῦ *Ἐσφιγμένου*, πέριξ τῆς *Ῥενδίνης*, ἐκ 2000 μοδίων. *(Ἐσφιγμένου. Σεπτεμβρίου Ἰνδικτ. 12).*
«Ἐπειδὴ οἱ Μοναχοὶ τῆς κατὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος τοῦ Ἄθῳ διακειμένης σεβασμ. Μονῆς». σ. 38

117) *Σιγίλλιον* σεβαστοκράτορος *Νικηφόρου τοῦ Κομνηνοῦ* διὰ τὰ κτήματα τῆς Μονῆς τοῦ *Ξηροποτάμου* τὰ εὑρισκόμενα ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς Ἱερισσοῦ. (Ἐσημειώθη περίληψις). *(Ξηροποτάμου).*

118) 1775. *Μετάφρασις τοῦ χὰτ-σεριφίου*, ἐκδοθέντος ἐν ἔτει 1775 μηνὶ Δεκεμβρίῳ διὰ τὰ κτήματα τῆς Μονῆς τοῦ *Ἐσφιγμένου, Ἀχιανοῦ καὶ Πατρίκη.* *(Ἐσφιγμένου).*
«Ἐνδοξότατε καὶ σοφώτατε».

119) 1194. Ὀθ. *Ἕτερον Βασιλικὸν πρόσταγμα* ἀπολυθὲν κατὰ τὸ 1194 ἔτος περὶ τῶν ἰδίων κτημάτων. *(1194, Ἐσφιγμένου. Τουρκιστί).*

120) *Πρόσταγμα* (ὄνομα λείπει) διὰ τὸ κτῆμα Φεβρουαρίου τὰ *Ἀμαριανά*, πωληθὲν τῇ Μονῇ τοῦ *Δοχειαρίου* ὑπὸ τοῦ μεγάλου Δομεστίκου *Δημητρίου τοῦ Παλαιολόγου* διὰ 600 ὑπέρπυρα. *(Δοχειαρίου. Ἰνδικτ. 13).*
«Ἐπεὶ ἀνηνέχθη τῇ Βασιλείᾳ μου».

Πλαστόγραφα χρυσόβουλλα.

121) 924. Δύο ἀντίγραφα *χρυσόβουλλα* βασιλέως *Ῥωμανοῦ τοῦ Γεροντοτέρου* περὶ τῆς ἀνακαινίσεως τῆς Μ. τοῦ *Ξηροποτάμου* καὶ περὶ τοῦ τιμίου Ξύλου [1]. Ταῦτα τὰ ἀντίγραφα ἀντιλέγουσι τὸ ἓν τῷ ἄλλῳ. *(6432, Ξηροποτάμ.).*

[1] Τὸ περίφημον τοῦτο χρυσόβουλλον ἐξεδόθη 9άκις (ζήτει ἐν βιβλιογρ. τοὺς ἀριθμ. 1778 (Βάρσκι), 1778 (Δαπόντες), 1780 (Χριστοφόρος), 1838 (Οἰκονόμος),

122) 1356. *Χρυσόβουλλα ᾿Ιωάννου τοῦ Παλαιολόγου* διὰ τὸ Μον. τοῦ *Καλλιγράφου* ἐν τῷ ῎Αθῳ. *(6864, Δοχειαρίου).*

123) 1407. Χρυσόβουλλα *Μανουὴλ τοῦ Παλαιολόγου* διὰ τὸ Μοναστήριον *Σκαμανδρηνὸν* ἐν τῷ ῎Αθῳ [1]. *(6915, Κωνσταμονίτου).*

ΠΑΡΑΓΡΑΦΟΣ 5ος.

σ. 39

Πρακτικὰ καὶ Βακουφλαμέδες.

Α΄. Διὰ τὰ κτήματα τῆς Μονῆς τῶν ᾿Ιβήρων.

124) 1104. Πρακτικὸν *᾿Ανδρονίκου*, ἄγαν παλαιὸν μήκους 3 πήχεις πλάτος 1 πῆχυν. (῾Υπάρχει σημείωσις). *(6612, ἐνωρίτερον) ᾿Ιβήρων. Αὐγούσ. ᾿Ινδικτ. 5 ἢ 15).*

125) 1104. Κόπια πρακτικοῦ *᾿Ιωάννου Σεβαστ. Κομνηνοῦ*. μήκους 10 πηχῶν, συγκριθὲν μετὰ τοῦ κειμένου ὑπό τινος *ὑπάτου τῶν φιλοσόφων*. (῾Υπάρχει σημείωσις). *(6612, ibidem ᾿Ιανουαρίου).*

126) 1116. Δύο ἀντίγραφα πρακτικῶν κυροῦ *᾿Αλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ*. *(6626, ibidem).*

127) Πρακτικὸν *᾿Ιωάννου Βατάτση πρωτοβίβλου*, λίαν μακρύ. (῾Υπάρχει σημείωσις). *(῎Ετος...᾿Απριλίου ᾿Ινδικ. 7. ibid.).*

1856 (Müller), 1857 (Lingenthal), 1865 (Migne), 1881 (Σακελλίων), 1926 (Εὐδόκιμος Ξηροποταμηνός, ὅστις ὑποστηρίζει λίαν τολμηρῶς τὴν γνησιότητα). Πρῶτος διέβαλεν αὐτὸ ὡς πλαστὸν *᾿Αμφιλόχιος ὁ Φιλοθεΐτης* (βλ. ᾿Ανατ. ᾿Αστέρα Κ΄ σ. 309-11), εἶτα ὁ Θεοδώρητος, ὁ Φρεαρίτης, ὁ Γεδεὼν κλπ., περὶ οὐδενὸς ἐγγράφου ἐγένετο τοσοῦτος πάταγος, ἀλλ᾿ ἀνωφελὴς τοῖς ἁγιορείταις.

[1] Αἱ μοναὶ Δοχειαρίου καὶ Κωνσταμονίτου ἀπ᾿ αἰώνων ἐρίζουσι περὶ τῆς περιοχῆς, ἐν ᾗ ἔκειτο ἡ πάλαι τοῦ Καλλιγράφου μονή, τὸ σπουδαιότερον ἡ πρώτη τεκμήριον ἰδιοκτησίας παρουσιάζει τὸ ἀνωτέρω χρυσόβουλλον τοῦ *Ι. Παλαιολόγου*, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ ὡς γνησίου ἐξηνέχθη καὶ ἡ τελευταία ὑπὲρ αὐτῆς γνωμοδότησις τῶν καθηγητῶν τοῦ πανεπιστημίου Παπούλια καὶ Τριανταφυλλοπούλου (1928). ῾Ο γέρων *῾Ιερόθεος Δοχειαρίτης* τῷ 1929 ἐκδοὺς ὅλα τὰ σχετικὰ τῆς ὑποθέσεως ταύτης (Τὸ μονύδριον τοῦ Καλλιγράφου) ἀπέδωκε πολλὴν ἢ μᾶλλον τὴν πᾶσαν σπουδαιότητα εἰς τὸ χρυσόβουλλον, (σ. 50-52), οὗ καὶ ἁπλῆ ἀνάγνωσις πείθει ἕκαστον περὶ τῆς τολμηρᾶς κιβδηλίας. Καὶ ἡ ἀνάγνωσις δὲ ἐν πολλοῖς χωλαίνει ἐνταῦθα, π. χ. ἀντὶ «χρυσόβουλλον λόγον» ἐξέδωκεν ὁ γέρων ῾Ιερόθεος «γόγγυσιν;» καὶ ἀντὶ τοῦ: λόγος, ἔχει «γόγ;» καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Κάλλιον ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ *ἀρχιμ. Κτενᾶ* τὸ χρυσόβουλλον τοῦτο ἐν τῷ Δ΄ τόμῳ τῆς ᾿Επετηρίδος (᾿Αθῆναι 1927) σ. 295-297). ῾Ο κ. *Κτενᾶς* κατωτ. (σ. 298-300) δημοσιεύει ἕτερον χρυσόβουλλον τοῦ αὐτοῦ, ὅθεν ἀπέρρευσεν, ὡς φαίνεται, καὶ τὸ ἀνωτέρω, (ἤτοι μετεβλήθησαν τὰ ὀνόματα μόνον π.χ. ἀντὶ Καλαμαρία ἐγράφη Καλλιγράφου κ.τ.τ.). Τὰ λεγόμενά μου ἐνταῦθα περὶ πλαστότητος στηρίζονται ἐπὶ τῆς γνώμης τοῦ Οὐσπένσκη καὶ τῶν ἀνωτέρω ἐσωτερικῶν ἐνδείξεων. ῞Ινα καταδειχθῇ ἡ πλαστότης πλήρης, ἀπαιτεῖται αὐτοψία· διὸ ὡς πρὸς τοῦτο ἐπέχω ν᾿ ἀποφανθῶ ὁριστικῶς καὶ ἐκπεφρασμένως.

128) Πρακτικὸν *Σεβαστ. Τρύφωνος Κεδρηνοῦ ὀρφανοτρόφου*. (῾Υπάρχει σημείωσις). *(῎Ετος....᾿Απριλ. ᾿Ινδικ. 14 ibid.).*

129) Σημείωσις: ῾Υπάρχουσιν, ἔτι πρακτικὰ *Λέοντος τοῦ Καλογνώμονος, Πρωτοσεβαστοῦ Περγαμηνοῦ*.

130) Κόπια συγκριθεῖσα μετὰ τοῦ κειμένου ὑπὸ τοῦ τῆς *῾Ιερισσοῦ* ᾿Επισκόπου *Βασιλείου*.

Β΄. Διὰ τὰ κτήματα τῆς Μονῆς τοῦ ᾿Εσφιγμένου.

131) Πρακτικὸν *Κωνσταντίνου Σεβαστοῦ Περγαμηνοῦ*. (῾Υπάρχει σημείωσις). *(᾿Εσφιγμένου).*

σ. 40

132) Κόπια πρακτικοῦ *Γεωργίου Φαρισαίου*, συγκριθεῖσα μετὰ τοῦ κειμένου ὑπὸ τοῦ τῆς *῾Ιερισσοῦ* ἐπισκόπου *᾿Ιακώβου*. (῾Υπάρχει σημείωσις· ὑπάρχουσιν ἔτι σημειώσεις ἐκ 4 Πρακτικῶν).

133) 1582. *Βακουφλαμές*, μετάφρασις ἐκ τοῦ ὀθωμανικοῦ εἰς τὴν ῾Ελληνικὴν γλῶσσαν. (῾Υπάρχει σημείωσις). *(1582, ᾿Ιβήρων).*

Γ΄. Διὰ τὰ κτήματα τῆς Μονῆς τοῦ Δοχειαρίου.

134) *Πρακτικὸν πρωτοβίβλου*. (῾Υπάρχει σημείωσις). *(᾿Απριλ. Δοχειαρ. ᾿Ινδικτ. 9.).*

135) *Πρακτικὸν Μανουὴλ Χαρερίου*. (῾Υπάρχει σημείωσις). *(᾿Ιουλιου ᾿Ινδ 7).*

136) 1409. *Πρακτικὸν Παύλου καὶ Γεωργίου*. (Σχεδὸν ὅλον ἀντεγράφη). *(6917, Μαΐου ᾿Ινδικτ. 9).*

Δ΄. Διὰ τὰ κτήματα τῆς Μονῆς τοῦ Ξενοφῶντος.

137) 1300. *Πρακτικὸν Σεβαστοῦ*... (Σχεδὸν ὅλον ἀντεγράφη). *(6808, Ξενοφῶντος Μαρτ. ᾿Ινδικτ. 13).*

138) 13... *Πρακτικὸν Φαρισαίου* ἐποχῆς *᾿Ανδρονίκου τοῦ νεωτέρου*. (Σχεδὸν ὅλον ἀντεγράφη). *(68... ibid.).*

139) Σημείωσις: ῾Υπάρχουσιν ἔτι δύο Πρακτικά, τοῦ *Σεβαστοῦ Δημητρίου* καὶ *Λέοντος τοῦ Καλογνώμονος*. Σεσημειωμένα εἰσὶ σχεδὸν τὰ αὐτὰ κτήματα.

σ. 41

Ε΄. Διὰ τὰ κτήματα τῆς Μονῆς τοῦ Ζωγράφου.

140) *Πρακτικὸν Περγαμηνοῦ*. (Σχεδὸν ὅλον ἀντεγράφη). *(Μαΐου, Ζωγράφ. ᾿Ινδικτ. 3).*

141) *Πρακτικὸν Φαρισαίου*. (᾿Αντεγράφη ὅλον). *(Δεκεμβ. ibid. ᾿Ινδικτ. 1).*

142) 976. Ὀθ. *Βακουφλαμὲς* διὰ τὰ κτήματα τῆς μονῆς τοῦ *Γρηγορίου*. Μετάφρασις ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. (Ἀντεγράφη ὅλον). *(976. Γρηγορίου Τουρκιστί).*

143) 976. Ὀθ. *Βακουφλαμὲς* διὰ τὰ κτήματα τῆς μονῆς τοῦ *Ῥωσσικοῦ*. Μετάφρασις ἐκ τοῦ Ὀθωμανικοῦ εἰς τὴν Ῥωσσικὴν διάλεκτον. (Ὅλον ἀντεγράφη). *(976, Ῥωσσικόν, Τουρκιστί.)*

ΠΑΡΑΓΡΑΦΟΣ 6ος.

Ἔγγραφα Ὁροθετικά

144) 1069. Ὁροθετικὴ πρᾶξις *Ἰωάννου τοῦ Ἀσηκρίτου*, βασιλικοῦ νοταρίου περὶ τῶν συνόρων τόπου τοῦ Ἁγίου *Δημητρίου Φουσκούλου ἐν Κασσάνδρᾳ*. «*Ἰωάννης Ἀσηκρίτης βασιλικὸς νοτάριος* καὶ ἀναγραφεὺς Βολεροῦ Στρυμῶνος». *(6577, Ῥωσσικόν).*

145) 1071. *Ὁροθετικὴ πρᾶξις* περὶ τῶν συνόρων κτήματος μονῆς τῶν *Ἰβήρων, Μελισσεῶν*, ἐπικυρωμένη ὑπὸ τοῦ *Στεφάνου Μητροπολίτου Σερρῶν*. (Ὑπάρχει σημείωσις). *(6579, Ἰβήρων, Αὐγούστου, Ἰνδικτ. 9).*

146) 1407. *Ὁροθετικὴ πρᾶξις* περὶ τῆς παραχωρήσεως γῆς ἐν τῇ νήσῳ τῆς *Λήμνου* τῇ μονῇ τοῦ *Ῥωσσικοῦ* ἀποπερατωθεῖσα καὶ προαχθεῖσα ὑπὸ τοῦ *Γεωργίου Ἰανούλη καὶ Ἀντωνίου τοῦ Καλοθέτου*. (Ἐσημειώθη περίληψις). *(6915, Ἰουλίου Ἰνδικτ. 15).* σ. 42

147) 1419. *Ὁροθετικὴ Πρᾶξις* διὰ τὴν γῆν τῆς Μονῆς τοῦ *Ῥωσσικοῦ* ἐν *Κασσάνδρᾳ* ὑπογεγραμμένη ὑπὸ τοῦ *Στεφάνου τοῦ Ῥαδηνοῦ*. (Ὑπάρχει σημείωσις). *(6927, Ῥωσσικόν. Μαΐου Ἰνδι. 12).*

148) 1422. Ὁροθετικὴ *ὑπόθεσις Στεφάνου Δοῦκα Σαραν-δηνοῦ* καὶ *Κωνσταντίνου* τοῦ *Παλαιολόγου* περὶ τῆς παραχωρήσεως τῆς ἐν *Κασσάνδρᾳ* τῇ Μονῇ τοῦ *ἁγίου Διονυσίου*. (Ὑπάρχει σημείωσις). «Ἐπειδὴ κατὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος». *(6930, Διονυσίου).*

149) 1539. *Ὁροθετικὴ ὑπόθεσις* περὶ τῆς διαχωρίσεως τῶν συνορευομένων χωραφίων τῶν Μοναστηρίων *ἁγίου Παύλου* καὶ *Ξενοφῶντος*, ὑπογεγραμμένη ὑπὸ τοῦ τῆς *Θεσσαλονίκης Ἀρχιεπισκόπου Θεωνᾶ*. (Ὑπάρχει σημείωσις). *(7047, Ἅγιος Παῦλος).*

(Ἕπεται συνέχεια). ΕΥΛΟΓΙΟΣ ΚΟΥΡΙΛΑΣ, ΛΑΥΡΙΩΤΗΣ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΘΗΣΑΥΡΟΥ ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

Ὅτε κατὰ πρῶτον ἐπεχείρησα τὴν μελέτην τῆς Ν. Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ προσεπάθουν νὰ ἑρμηνεύσω κατὰ δύναμιν φαινόμενά τινα αὐτῆς, πάντοτε παρετήρουν τὴν στενὴν σχέσιν μεταξὺ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νέων φαινομένων, ὅτι δηλ. τὰ νέα μόνον ἀναγόμενα εἰς τὰ ἀρχαῖα καὶ ἐκεῖθεν ἱστορικῶς παρακολουθούμενα δύνανται νὰ τύχουν τῆς προσηκούσης ἑρμηνείας. Τοῦτο εἶχε πολὺ πρότερον παρατηρήσει ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς, διὸ καὶ εἶπε τὸ γνωστὸν «ὅποιος χωρὶς τὴν γνῶσιν τῆς ἀρχαίας ἐπιχειρεῖ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν νέαν ἢ ἀπατᾶται ἢ ἀπατᾷ.» Ἐντεῦθεν ἐσχημάτισα τὴν πεποίθησιν ὅτι μόνον ἐν συνεξετάσει τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς γλώσσης ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρι σήμερον εἶναι δυνατὸν καὶ νὰ συμπληρωθῇ ἡ ἐν πολλοῖς ἐλλιπὴς παράδοσις αὐτῆς καὶ νὰ ἑρμηνευθῶσιν ἐπιστημονικῶς πολλὰ γλωσσικὰ φαινόμενα, καὶ δὴ καὶ νὰ καταρτισθῇ ὁ μέγας λεξιλογικὸς θησαυρὸς αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ πάντες, ὅσοι καὶ πρότερον Ἑλληνιστὶ ἐλάλησαν (ἀδιάφορον, ἂν ὠνομάζοντο Ῥωμαῖοι ἢ ἁπλῶς Χριστιανοὶ) καὶ νῦν λαλοῦσιν, ἕνα λαὸν — τὸν Ἑλληνικὸν — ἀπήρτιζον καὶ ἀπαρτίζουν καὶ δὲν διεσχίσθησαν εἰς διάφορα ἔθνη (ὅπως λ. χ. οἱ λαλοῦντες Λατινιστί), διὰ τοῦτο μία καὶ ἀδιαίρετος ὑπῆρξε πάντοτε καὶ ἡ ἐν χρήσει παρ' αὐτοῖς γλῶσσα, καὶ δὴ ἀναγκαίως ἓν λεξικὸν ταύτης θὰ ὤφειλε νὰ συνταχθῇ.

Βραδύτερον λαμβάνων ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ μεσαιωνικὴ φιλολογία εἶναι ἐκτενεστάτη, ὅτι πρὸς ὀρθὴν κατανόησιν τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης εἶναι ἀνάγκη νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν καὶ αἱ ξέναι γλῶσσαι, ὅσαι ἐπέδρασαν ἐπ' αὐτήν, προσέτι δὲ ὅτι ἡ μὲν γραπτὴ παράδοσις τῆς γλώσσης τῶν παλαιοτέρων χρόνων δὲν κινδυνεύει σήμερον ν' ἀπολεσθῇ, ἀλλὰ καὶ συμπληροῦται ὁσημέραι διὰ τῆς ἀνευρέσεως καὶ ἐκδόσεως ἀγνώστων μέχρι τοῦδε πηγῶν αὐτῆς (χειρογράφων, ἐπιγραφῶν, παπύρων), ὅτι δὲ τοὐναντίον ἡ ἐν χρήσει σήμερον προφορικὴ ὁσημέραι ἀποβάλλει διὰ πολλὰς αἰτίας — σχολεῖα, βιβλία, ἐφημερίδας, στρατόν, ἐπικοινωνίαν — πολλὰ τὰ ἰδιάζοντα εἰς διαφόρους διαλέκτους καὶ ἰδιώματα, πλὴν τούτων δὲ καὶ ὅτι αἱ ἐπιστημονικαὶ δυνάμεις ἡμῶν εἶναι μικραὶ καὶ δὴ καὶ ἀνεπαρκεῖς πρὸς τὸ μέγα ἔργον, τὸ ἐν δηλ. λεξικὸν τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς, ταῦτα πάντα λαμβάνων ὑπ' ὄψιν ἐπείσθην ὅτι ἀνάγκη νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν σύνταξιν καὶ ἔκδοσιν τοῦ λεξικοῦ τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς καὶ τῶν διαλέκτων αὐτῆς.

Ἐντεῦθεν νοεῖ ἕκαστος πόσης εὐφροσύνης ἐπλήρωσε τὴν ψυχήν μου ἡ εἰσήγησις τοῦ φίλου Καθηγητοῦ κ. P. Kretschmer ἐν τῷ Β΄. Διεθνεῖ Βυζαντινολογικῷ Συνεδρίῳ τοῦ Βελιγραδίου, περὶ μεσαιωνικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ἡ ἀπόφασις τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν περὶ συντάξεως καὶ ἐκδόσεως καὶ τοῦ Λεξικοῦ τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς.

Ἀλλὰ προκειμένου ν᾽ ἀρχίσῃ, σὺν Θεῷ, ἡ σύνταξις τοῦ ἔργου, προβάλλονται ἀπορήματά τινα, περὶ ὧν καλὸν εἶναι νὰ γίνῃ ἀπὸ τοῦδε λόγος.

Καὶ πρῶτον· τίνα τὰ ὅρια τῆς μεσαιωνικῆς ταύτης γλώσσης;

Δὲν ἀγνοῶ ὅτι ἤδη πρὸ πολλοῦ πολλοὶ ἐπεχείρησαν καὶ ἔθηκαν τοιαῦτα ποικίλα ὅρια. Ἀλλ᾽ εἰς ἐμὲ θὰ ἐπιτραπῇ — ἔχοντα ὑπ᾽ ὄψιν οὐχὶ ἄλλο τι, ἀλλ᾽ αὐτὴν τὴν γλῶσσαν — νὰ μὴ χωρίσω ἀπὸ τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς τὴν τῆς Π. καὶ Ν. Διαθήκης, περὶ ἧς ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς εἶπεν ὅτι ἔβαψε τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Τοῦτο κυριολεκτικώτερον λεχθὲν σημαίνει ὅτι καὶ ἐπὶ τὰς λέξεις καὶ τὰς χρήσεις καὶ τὰς σημασίας καὶ τὴν σύνταξιν τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς ἐπέδρασεν ἡ γλῶσσα τῆς Π. καὶ Ν. Διαθήκης. Ἂς προστεθῇ εἰς ταῦτα ὅτι, καθ᾽ ἃ πρὸ πολλοῦ ἀπεδείχθη (πρβλ. ΜΝΕ. Α΄. σελ. 20 κἑξ. καὶ σ. 23 σημ.) τοιαύτη τις, ὁποία εἶναι ἡ γλῶσσα τῆς Π. καὶ Ν. Διαθήκης, ἦτο καὶ ἡ τότε ἐν χρήσει λαλουμένη Ἑλληνική. Εἶναι δὲ προφανὲς ὅτι ἐκ τῆς λαλουμένης πρότερον Ἑλληνικῆς προῆλθεν ἡ Μεσαιωνική. Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι ἡ μεσαιωνικὴ Ἑλληνικὴ δὲν δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ ἄνευ ἐξετάσεως τῆς πηγῆς καὶ ἀρχῆς αὐτῆς. Ἔπειτα, ἂν λάβῃ τις ὑπ᾽ ὄψιν πρῶτον ὅτι διὰ τῆς εἰς Ἀσίαν καὶ Αἴγυπτον ἐξαπλώσεως τῶν Ἑλλήνων καὶ βραδύτερον διὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς κατακτήσεως μετεβλήθη καθ᾽ ὁλοκληρίαν ὁ πολιτικὸς βίος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἔπειτα δὲ ὅτι διὰ τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας καὶ ὁ θρησκευτικός, ἐν μέρει δὲ καὶ ὁ οἰκογενειακός, ὅτι προσέτι ἀδιαλείπτως καὶ ἐν τοῖς ναοῖς καὶ ἐν τοῖς σχολείοις καὶ ἐν ταῖς μοναῖς ἤκουον καὶ ἐμελέτων τὰς Γραφὰς ταύτας — ὅτε μάλιστα τάσεις καλογηρισμοῦ καὶ ἀσκητισμοῦ κατεῖχον τὸν μεσαιωνικὸν κόσμον — ὅτι τέλος καὶ αὐτὸ τὸ ἐθνικὸν ὄνομα Ἕλληνες περιέπεσεν εἰς ἀχρηστίαν, ἠρκοῦντο δ᾽ ἀντ᾽ αὐτοῦ εἰς τὸ πολιτικὸν Ῥωμαῖοι καὶ τὸ θρησκευτικὸν Χριστιανοί, ταῦτα πάντα λαμβάνων ὑπ᾽ ὄψιν νοεῖ πᾶς τις, πῶς ὁλόκληρος ὁ βίος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ δὴ καὶ τὸ κάτοπτρον αὐτοῦ, ἡ γλῶσσα, ἔμελλεν ἀναγκαίως νὰ μεταρρυθμισθῇ πολλαχῶς, ἤτοι καὶ εἰς λόγον τύπων, συντάξεων, φράσεων, σημασίας τῶν λέξεων κ. λ. κατὰ τὰς Γραφάς, καὶ δὴ ὅτι ἡ ἱστορική, ἡ ἐπιστημονικὴ μελέτη τῆς γλώσσης ταύτης, ἀπὸ τῆς πρώτης πηγῆς τῶν ἀλλοιώσεων τούτων, ἀπὸ τῶν Γραφῶν ὀφείλει ν᾽ ἀρχίζῃ. Καὶ φαίνεται μὲν ἴσως παράδοξον ὅτι συγγραφεῖς τῶν ἑξῆς χρόνων, Ἀττικισταὶ καὶ ἄλλοι ἐλλόγιμοι, καταλέγονται οὕτως εἰς τοὺς τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς, ἀλλὰ καθ᾽ ἡμᾶς τὸ ζήτημα τὸ σπουδαῖον εἶναι ὄχι εἰς τίνα γλῶσσαν ἔγραψε τὰ ἔργα αὐτοῦ ὁ δεῖνα ἢ ὁ δεῖνα συγγραφεύς, ἀλλὰ ποία τις ἦτο τότε ἡ γλῶσσα

τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, καὶ δὴ τίνα τῶν στοιχείων τῆς γλώσσης αὐτοῦ εἶναι σύγχρονα καὶ τίνα παλαιότερα, δάνεια.

Ὅπως πρὸς τὰ ἄνω, οὕτω καὶ πρὸς τὰ κάτω εἶναι τὰ ὅρια τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς δυσκαθόριστα. Ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς ἀσχολούμενος ἐν τοῖς Ἀτάκτοις αὐτοῦ περὶ τὴν νεωτέραν Ἑλληνικὴν ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ δημοσιεύσῃ ἐπαιτικά τινα ποιήματα τοῦ Προδρόμου, δεικνύων οὕτως ὅτι τὸ κείμενον τούτων ἀνήκει εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλληνικήν, καὶ δὴ ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἀρχίζει αὕτη. Τὴν γνώμην ταύτην ἀναγκάζεται ν᾽ ἀποδεχθῇ πᾶς, ὅστις ἀσχολεῖται περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Διότι ἀληθῶς ἤδη κατὰ τὸν ΙΑ΄. αἰῶνα ἡ λαλουμένη Ἑλληνικὴ εἶχεν ἐξελιχθῇ σφόδρα, ἐφαίνετο νέα Ἑλληνική. Ἐπειδὴ δ᾽ ὅμως καὶ κατὰ τοὺς ἀκολούθους χρόνους μέχρι τῆς Ἁλώσεως πολλοὶ λόγιοι μετεχειρίσθησαν τὴν τότε ἐπίσημον γλῶσσαν, ὅπως ἄλλοι τὴν λαλουμένην μὲν ἑκασταχοῦ, ἀνάμεικτον δὲ ἐκ ποικίλων στοιχείων, ὡς καὶ ξένων λέξεων, καὶ τούτους πάντας μελετῶσιν οἱ ἐρευνηταὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀνάγκη χάριν αὐτῶν τὸ λεξικὸν τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς νὰ περιλάβῃ καὶ τοὺς συγγραφεῖς τούτους μέχρι τῶν χρόνων, ἀφ᾽ ὧν ἀρχίζει τὸ Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τοῦ ὁποίου ἡ δημοσίευσις ἤρχισεν ἤδη.

Ἄλλο ἀπόρημα: πρέπει νὰ περιληφθῶσιν εἰς τὸ Λεξικὸν τοῦτο καὶ ἐκεῖναι λέξεις, ὅσαι προδήλως ἦσαν ἐν χρήσει παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ, ἀλλὰ δὲν ἐγράφοντο (πρβλ. σακάζω, σαμαιά, λαγάζω, ταμίσι κλ.); Θὰ εἴπῃ τις: ὄχι! Ἀλλὰ ἂν τὰ λεγόμενα μόνον ἐπέδρασαν ἐπί τινα τῶν γραφομένων, ἂν ὑπῆρξαν πρότυπα εἰς δημιουργίαν ἄλλων; Ἡ ἔλλειψις αὕτη θὰ θεραπευθῇ μόνον, ἂν οἱ συντάκται τοῦ Λεξικοῦ τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς εὑρίσκωνται ἐν διαρκεῖ, στενῇ ἐπαφῇ μετὰ τῶν συντακτῶν τοῦ Λεξικοῦ τῆς νέας Ἑλληνικῆς.

Ἔπειτα ἐρωτᾶται, ἂν εἶναι ἐν τῷ παρόντι δυνατὸς ὁ γνησίως ἐπιστημονικὸς καταρτισμὸς τοῦ ἐπιθυμητοῦ τούτου Λεξικοῦ τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς.

Περὶ τούτου ἐπιτρέπονται, νομίζω, μεγάλαι ἀμφιβολίαι, ὅπως θά μοι ὁμολογήσῃ ἕκαστος, λαβὼν πρὸ ὀφθαλμῶν 1) ὅτι πολλὰ μεσαιωνικὰ βιβλία εἶναι ἢ ὅλως ἀνέκδοτα ἢ ἐλλιπῶς ἐκδεδομένα 2) ὅτι ἡ μεγάλη ἔκτασις αὐτῶν καὶ ἡ ποιότης τῆς γλώσσης των καθιστῶσιν ἀδύνατον καὶ ἄσκοπον τὴν ἀποδελτίωσιν τοῦ ἐν αὐτοῖς θησαυροῦ τῶν λέξεων, ἐπιβάλλουσι δὲ τὴν ἀπάνθισιν μὲν τῶν γλωσσικῶν στοιχείων, ὅσα ἑκάστοτε θὰ κρίνωνται σύμφωνα πρὸς τοὺς χρόνους, παράλειψιν δὲ τῶν ἄλλων, ὅσα θὰ κρίνωνται ἀλλότρια αὐτῶν. Βεβαίως τὸ ἔργον θὰ προσκρούσῃ εἰς ποικίλας δυσχερείας. Οἱ συντάκται αὐτοῦ ἀνάγκη νὰ εἶναι εἰδήμονες τῆς τε ἀρχαίας καὶ τῆς νέας Ἑλληνικῆς, καθὼς καὶ ἄλλων γλωσσῶν, καὶ δὴ ἐκείνων, ὅσαι ὁπωσδήποτε ἦλθον εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὴν Ἑλληνικήν. Διότι καὶ εἰς κρίσιν τῶν μεσαιωνικῶν κειμένων

καὶ εἰς ὀρθὴν κατανόησιν πολλῶν φθογγικῶν ἀλλοιώσεων, ὡς καὶ πολλῶν λέξεων, τύπων, συντάξεων, θὰ βοηθήσουν ἡ ἀρχαία καὶ μάλιστα ἡ νέα Ἑλληνικὴ καὶ αἱ διάλεκτοι αὐτῆς. Ἐκ τούτου ἕπεται ὅτι κατ' ἀνάγκην ὀφείλουν οἱ συντάκται αὐτοῦ πάντοτε νὰ παρακολουθοῦν καὶ τὰς ἐργασίας τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν νέαν Ἑλληνικὴν καὶ τὸν λεξιλογικὸν θησαυρόν της.

Ὡς βλέπετε, αἱ δυσκολίαι εἶναι μεγάλαι. Ἀλλὰ θαρσεῖν χρή. Τὸ μέγεθος καὶ ἡ μεγάλη σπουδαιότης τοῦ ἐγχειρήματος θὰ δώσῃ ἡμῖν τὰς ἀναγκαίας δυνάμεις. Βλέπομεν ἄλλως τε περὶ ἡμᾶς τοσούτους ἐπιφανεῖς φίλους καὶ ἐπιστήμονας ἐξ ὅλων τῶν ἐθνῶν, τὰ ὁποῖα πρωτοστατοῦσιν ἐν τῇ καλλιεργείᾳ τῶν ἐπιστημῶν, προθύμους νὰ συνδράμωσιν ἡμᾶς. Τοῦτο ἐνθαρρύνει ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ χωρήσωμεν πλήρεις ἐλπίδων εἰς τὸ ἔργον.

Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΔΙΑΙΡΕΣΕΩΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ ΕΙΣ ΔΙΑΦΟΡΟΥΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ

Συνήθως διαλαμβάνομεν περὶ ἀρχαίων καὶ νέων Ἑλληνικῶν γλωσσικῶν φαινομένων, περὶ μεσαιωνικῶν δὲ οὐχί. Τοῦτο βεβαίως εἶναι συνήθεια κληρονομηθεῖσα εἰς ἡμᾶς παρὰ τῶν παλαιοτέρων φιλολόγων, οἵτινες διέστελλον τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰς ἀρχαίαν, δόκιμον, κλασσικὴν (ἢ ὅπως ἄλλως ἐλέγετο) καὶ εἰς ἀδόκιμον, βάρβαρον, διεφθαρμένην κ.λ., ἐξικνουμένην ἀπὸ τῶν μτγν. χρόνων μέχρι τῆς σήμερον, περὶ τῆς ὁποίας δὲν ἔκρινον ἄξιον τοῦ κόπου νὰ πολυπραγμονῶσιν. Σήμερον εὐτυχῶς ἡμεῖς φρονοῦμεν περὶ τῆς ἀδοκίμου ταύτης γλώσσης διαφόρως, ἀλλ' οὐχ ἧττον δὲν ἐφροντίσαμεν μέχρι τοῦδε προσηκόντως νὰ διαιρέσωμεν τὴν μεγάλην ταύτην ἐποχὴν — ἀπὸ τῶν μτγν. χρόνων μέχρι τοῦ παρόντος — εἰς μικροτέρας περιόδους, ἀλλὰ συνήθως ὁμιλοῦμεν γενικῶς περὶ νεοελληνικῶν φαινομένων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἀρχαῖα. Καὶ ὅμως εἶναι ἀναγκαία ἡ διαίρεσις εἰς μικροτέρας περιόδους, ἤτοι εἰς μεταγενεστέραν (περιλαμβάνουσαν τοὺς μετὰ τὸν Μ. Ἀλέξανδρον χρόνους), μεσαιωνικὴν καὶ τὴν νέαν Ἑλληνικήν. Διότι κατὰ τὰς περιόδους ταύτας ἡ γλῶσσα ἐξειλίσσετο καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν νὰ χρονολογῶμεν κατὰ δύναμιν ἀκριβῶς τὰ ἑκάστης τῶν περιόδων τούτων φαινόμενα, ἵνα μὴ — ὅπερ πολλάκις ἐγένετο — ἐκλαμβάνωμεν τὰ νεώτερα ὡς ἀρχαιότερα καὶ δὴ σφαλλώμεθα ἐν τῇ ἐρεύνῃ τῆς αἰτίας τούτων. Βεβαίως δὲν εἶναι τοῦτο πάντοτε εὔκολον. Διότι, ὡς γνωστόν, οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς ἀπὸ τῶν μτγν. χρόνων κἑξ., ἕνεκα πολλῶν αἰτίων, δὲν ἔγραφον πάντοτε τὴν λαλουμένην ἑκάστοτε ὑπ' αὐτῶν γλῶσσαν, ἀλλ' ἄλλην τινὰ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀρχαΐζουσαν. Διὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα νῦν νὰ παρακολουθῶμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συγγραμμάτων τούτων βῆμα πρὸς βῆμα τὴν γλωσσικὴν ἐξέλιξιν. Ἂν μάλιστα πάντες οἱ συγγραφεῖς οὗτοι ἦσαν τελείως ἔμπειροι τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς καὶ ἠδύναντο νὰ ἐργάζωνται, ὅπως οἱ αὐστηροὶ διδάσκαλοι τοῦ Ἀττικισμοῦ ἠξίουν (*«κεῖται ἢ οὐ κεῖται;»*), θὰ ἦτο εἰς ἡμᾶς τελείως ἀνέφικτος ἡ παρακολούθησις καὶ γνῶσις τῆς γλωσσικῆς ἐξελίξεως. Ἀλλὰ κατὰ καλὴν τύχην πολλοὶ τῶν συγγραφέων τούτων ἦσαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀμαθεῖς καὶ ἄπειροι τῆς ἀρχαίας γλώσσης καὶ τούτου ἕνεκα διέφευγον αὐτοὺς πολλά, ἅτινα σήμερον εἶναι ἡμῖν τεκμήρια σαφῆ τῆς ἐξελίξεως τῆς γλώσσης. Ἔπειτα ἐκτὸς τῶν ἀττικιζόντων ὁπωσδήποτε συγγραφέων ἔκαμνον χρῆσιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ἄλλοι ἄνθρωποι εἰς ἐπιγραφὰς καὶ εἰς ἄλλας ποικίλας τοῦ βίου ἀνάγκας καὶ οὗτοι

μετεχειρίζοντο τὴν συνήθη ὑπὸ τῶν τότε μεμορφωμένων ὁπωσδήποτε λαλουμένην γλῶσσαν. Καὶ τούτων ἄρα ἡ χρῆσις βοηθεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν κατὰ προσέγγισιν ἀκριβῆ χρονολόγησιν πολλῶν γλωσσικῶν φαινομένων. Οὕτω λ. χ. πολλαὶ ἐπιγραφαί, πολλοὶ πάπυροι, ὡς καὶ ἡ Π. καὶ Κ. Διαθήκη, καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ ποικίλα τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων ἔργα κ.λ.π. μέχρι τῆς κτίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, παριστῶσιν εἰς ἡμᾶς εἰκόνα τῆς μεταγενεστέρας γλώσσης, ἄλλα δὲ πάλιν ἱστορικὰ καὶ λοιπὰ τῆς μεσαιωνικῆς (μέχρι τοῦ 11ου αἰῶνος μ. Χ.) καὶ πάλιν ἄλλα βραδύτερον (ποιητικὰ ἢ πεζὰ) ἐμφανίζουσι τεκμήρια ἱκανὰ τῆς Ν. Ἑλληνικῆς (μέχρι σήμερον).

Ἀλλά, πλὴν τῶν τεκμηρίων, ὅσα παρέχουσι τὰ μεταγενέστερα καὶ τὰ μεσαιωνικὰ γλωσσικὰ μνημεῖα εἰς καθορισμὸν τῆς χρονολογίας πολλῶν γλωσσικῶν φαινομένων, ἔχομεν καί τινα ἱστορικὰ γεγονότα βοηθοῦντα εἰς ἁδρομερῆ μέν, ἀλλ᾽ ἀκριβῆ καθορισμὸν τοῦ χρόνου πολὺ περισσοτέρων γλωσσικῶν φαινομένων. Εἶναι δηλ. γνωστὸν ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐλαλεῖτο καὶ ἐγράφετο ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ταῖς ἄλλαις πόλεσι τῆς Αἰγύπτου μέχρι τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος μ. Χ., ὅτε ἡ Αἴγυπτος κατελήφθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων, καὶ ὅτι τῆς μέχρι τῶν χρόνων τούτων καὶ ὀλίγον βραδύτερον ἐν Αἰγύπτῳ εὐχρηστούσης γλώσσης ἔχομεν σήμερον μέγα πλῆθος μνημείων, ἤτοι παπύρων ποικίλου περιεχομένου, παριστώντων τὴν ἐκεῖ ἐν χρήσει γλῶσσαν. Λοιπὸν ὅσα νέα γλωσσικὰ στοιχεῖα, ὅσαι ἀλλοιώσεις, ὅσαι ἀπώλειαι, ὅσα νέα δημιουργήματα κ.λ.π. εὑρίσκομεν κοινὰ εἴς τε τοὺς Αἰγυπτιακοὺς παπύρους καὶ εἰς τὴν συνήθη Ἑλληνικήν, ταῦτα πάντα χρονολογοῦνται ἀναγκαίως πρὸ τῆς ῥηθείσης κατακτήσεως τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ἀνεπτύχθησαν ἄρα εἰς τοὺς μτγν. καὶ τοὺς πρώτους μεσαιωνικοὺς χρόνους, οὐχὶ δὲ εἰς τοὺς μετέπειτα ἢ εἰς τὴν Ν. Ἑλληνικήν. Ὅπως δὲ ἡ Αἴγυπτος κατὰ τὸν Ζ′ αἰῶνα, οὕτω καὶ ἡ νότιος Ἰταλία κατὰ τὸν ΙΑ′. αἰῶνα μ. Χ. κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν καὶ οὕτως οἱ Ἕλληνες τῆς Κάτω Ἰταλίας ἀπεχωρίσθησαν ἀπὸ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, καὶ δὴ καὶ ἡ γλῶσσα αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἄλλης Ἑλληνικῆς. Ὅσα ἄρα νέα στοιχεῖα εὑρίσκομεν σήμερον κοινὰ εἴς τε τὴν συνήθη Ν. Ἑλληνικὴν καὶ τὴν Ἰταλιωτικὴν Ἑλληνικήν, δύνανται μὲν νὰ εἶναι καὶ ἰδιαιτέρα ἐν ἑκατέρᾳ τούτων ἀνάπτυξις, δύνανται δ᾽ ὅμως νὰ εἶναι καὶ κοινὴ κληρονομία, κοινὴ ἀνάπτυξις, καὶ δὴ νὰ χρονολογοῦνται ἐκ χρόνων παλαιοτέρων τοῦ ΙΑ′. αἰῶνος. Τὸ δεύτερον φαίνεται πιθανώτερον, ὅταν πρόκειται περὶ γενικωτέρων φαινομένων. Ἔχομεν ἄρα καὶ ἄλλο τεκμήριον, δι᾽ οὗ διαστέλλονται τὰ μεσαιωνικὰ ἀπὸ τῶν νέων Ἑλληνικῶν.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἕνεκα τῆς ἀνισοχρόνου ἐξελίξεως τῆς γλώσσης ἐν ταῖς διαφόροις χώραις παρατηρεῖται, ὅτι ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν ἀρχαῖά τινα γλωσσικὰ φαινόμενα σῴζονται πολλαχοῦ μέχρι σήμερον, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ἄλλα νέα Ἑλληνικὰ κρινόμενα ἀνέρχονται πολλαχοῦ μέχρι τῶν μτγν. ἢ καὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων· πρβλ. ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν *τοὺς συμπολεμήσαντες*, *ἐχούσες* (=ἐχούσας, κ.λ.), ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ *υ=ου* ἐν Τσακωνίᾳ κ. ἀ., *η=ε* ἐν Πόντῳ, *τὰς ἡμέρας* ἐν Ἰκαρίᾳ κ. ἀ.

Ἀλλ᾽ ἂν παραλείψωμεν τὰ μικρὰ καὶ διαλεκτικὰ ταῦτα, λάβωμεν δὲ πρὸ ὀφθαλμῶν μόνον τὰ γενικώτερα, καθολικώτερα, τότε μανθάνομεν ὅτι μέγας ἀριθμὸς φαινομένων δύναται νὰ εὑρεθῇ καὶ καθορισθῇ διακεκριμένως ὡς μτγν., ἄλλων ὡς μεσαιωνικῶν καὶ ἄλλων ὡς νέων ἑλληνικῶν. Ἀναγράφω δείγματά τινα ἑκάστης περιόδου· οὕτω λ. χ. εἶναι μεταγενεστέρα 1) ἡ ἀπώλεια τῆς διαφορᾶς μακροῦ καὶ βραχέος $\bar{α}$, ἴσως δὲ καὶ ἄλλου τινὸς φωνήεντος (οὐχὶ πάντων, διότι εἴς τινας διαλέκτους τῆς Ν. Ἑλληνικῆς (λ. χ. τὴν Τσακωνικήν, τὴν τῆς Μάνης, τὴν τῆς Ν. Ἰταλίας) παρατηρεῖται ὅτι τὸ *ω* διετέθη ἄλλως ἢ τὸ *ο* (ἐτράπη δηλ. εἰς *ου*), κατὰ δὲ τὸν νεώτατον ἐρευνητὴν τῆς Ἰταλιωτικῆς κ. Rohlfs καὶ οἱ μακροὶ φθόγγοι *e* καὶ *i* διετέθησαν διαφόρως τῶν βραχέων *e* καὶ *i*. Ἐν τούτοις ἄρα ἡ ἐξίσωσις τῶν μακρῶν καὶ τῶν βραχέων φωνηέντων ἐγένετο πολὺ βραδύτερον· 2) ἡ τροπὴ τῶν διφθόγγων *αι* καὶ *οι* εἰς ἁπλᾶ φωνήεντα (αἱ δίφθογγοι *ου* καὶ *ει* εἶχον ἤδη ἁπλοποιηθῆ ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ) καὶ αἱ δίφθογγοι *αυ* καὶ *ευ* εἰς τὰ γνωστὰ *αϐ, αφ, εϐ, εφ*.

Μετὰ τῆς ἐξισώσεως τῶν μακρῶν καὶ βραχέων φωνηέντων ἀπώλετο, ὡς εἰκός, καὶ ἡ διαφορὰ τοῦ τονισμοῦ διὰ περισπωμένης καθὼς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ ὁ μουσικὸς τονισμὸς ὁ ἐπικρατῶν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ *(ὀξὺς καὶ βαρύς)*, ἐπεκράτησε δ᾽ ὁ ἐντατικός.

Ὁμοίως καὶ ἐν τῇ κλίσει ὀνομάτων καὶ ῥημάτων συνέβησαν πολλαὶ ἁπλοποιήσεις, οἷον: *τῆς δόξας, τοῦ πρεσβευτῆ, τὴν τριήρην, τοῦ Ἀριστοκράτου* (ἰδ. ΜΝΕ. Α′. 428-9) κ.λ. Ὁμοίως ἐλέχθη *ὑποδέκεσαι, ἐρᾶσαι, ἥρπασες, ἀπέσπασες, εἴσχηκαν, εἶδα, εἴδαμεν, εἶδαν* (αὐτ. 424.427), ἡ εὐκτικὴ ὅλως ἀπώλετο κλπ.

Μεσαιωνικὰ δὲ εἶναι ἄλλα φαινόμενα, οἷον *θθ, χχ, φφ* ἀντὶ *νθ, γχ, μφ* *(ἀθθίζει, ἀχχέλι, ἀφφιϐάλλω* κ.λ.), ὁ μεταπλασμὸς τριτοκλίτων κατὰ πρωτόκλιτα ἀπὸ τῆς αἰτ. εἰς *-ν: τὸν πατέραν—ὁ πατέρας, τὴν ἐλπίδαν—ἡ ἐλπίδα* κλπ., ἡ ἀπώλεια τῆς δοτικῆς, ἡ ἀντικατάστασις τοῦ πληθ. τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας β′ προσώπου *(ὑμεῖς, ὑμῖν, ὑμᾶς)* διὰ νέων τύπων (ἐσεῖς, ἐσᾶς), ἡ ἀπώλεια τοῦ μέλλοντος, τοῦ μέσου ἀορίστου, τοῦ παρακειμένου καὶ ὑπερσυντελίκου, τῶν εἰς -μι ῥημάτων, τῶν τρίτων προσώπων τῆς προστακτικῆς, τοῦ διπλασιασμοῦ ἐν τῇ μετοχῇ τοῦ παθητ. παρακειμένου, τῆς χρονικῆς αὐξήσεως ἐν τοῖς ἀπὸ *α* ἀρχομένοις ῥήμασι (ἐν τοῖς ἀπὸ *ε* οὐχὶ πάντοτε, πρβλ. *ἠρχουμουν, ἦρθα* κλπ.), τύποι ῥηματικοὶ εἰς *-ουν* ἀντὶ *-ουσι (ἐπιτηδεύσουν* κλπ.)· Μεσαιωνικὰ ὡσαύτως εἶναι τὰ ὑποκοριστικὰ εἰς *-ιν* ἀντὶ *-ιον*, τὸ ἀρσ. εἰς *-ις* ἀντὶ *-ιος (χαρτάρις, διφθεράρις* κλπ., ἰδ. ΜΝΕ. Α′. 421), ἡ ἐπίδοσις τῆς ἀρχαιοτέρας ἤδη παραγωγικῆς καταλήξεως εἰς *-ᾶς, -οῦ, -έα (γλωσσᾶς, χειλᾶς* κλπ., *Βασιλοῦ* κλπ., *ἀκτέα, καρέα*=καρυὰ κλπ.), τὰ ῥήματα εἰς *-ώνω* ἀντὶ *-όω-ῶ* κλπ. Νέα ἐπιτεύγματα τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς εἶναι ὁ σχηματισμὸς δύο μελλόντων: τοῦ τῆς διαρκείας (οἷον *θέλω νὰ γράφω* κλπ.)

καὶ τοῦ τῆς συντελείας *(θέλω νὰ γράψω κλπ.)*, ἔπειτα νέαι παραγωγι-καὶ καταλήξεις οἷον *-ίλλα (σαπίλλα* κλπ.). *-ουλλον -ουλλα (παιδόπουλλον-παιδοπούλλα* κλπ.), *-άκιον (παιδάκιον* κλπ.), (περὶ ὧν ἴδ. ΜΝΕ. Α΄. 406 κἑξ. καὶ *Σταμ. Ψάλτη*, Grammatik der byz. Choniken σ. 248 κἑξ.). Μεσαιωνικῶν χρόνων θεωρητέα ὡσαύτως καὶ τὰ *ἐκτίσασι, ἐφύγασι* = ἔκτισαν, ἔφυγον (ἴδ. *Hesseling-Pernot*, Poèmes Prodrom. Γ΄, 378 κλπ.), ἔτι δὲ τύποι ὑποτακτ. ἀντὶ προσ. *(μὴ τρίβεσαι, μὴ κάθεσαι* κλπ., *μὴ θεωρῇς* κλπ.), ἡ παρεμβολὴ *-ν-* ἐν τῷ ἐνεστωτικῷ θέματι ῥημάτων, οἷον *ἐγέρνεται* = ἐγείρεται (ἔνθ. ἀν. Γ, 405. Δ, 37 κλπ.), *ἐπαίρνει* κ. οὕ. κ. ἡ μετοχὴ εἰς *-οντα(ς), -ῶντα(ς)*: *ἐλθόντα* (παρὰ Κεκαυμένῳ), *κάθοντα, στέκοντα, στραβῶντα* (ἡ μετοχὴ αὕτη λήγουσα εἰς *-ῶντα* ἐλέγχει ὅτι ὁ σχηματισμὸς τῶν τοιούτων μετοχῶν εἶναι προγενέστερος τοῦ μετασχηματισμοῦ τῶν ῥημάτων εἰς *-όω (-ῶ)* εἰς *-ώνω)*, *πετῶντα* κλπ. Ἡ προσθήκη τοῦ τελικοῦ *-ς* εἰς τὰς μετοχὰς ταύτας τοῦ ἐνεργ. ἐνεστ., *λέγοντας, παίζοντας* κλπ. φαίνεται νεωτέρα.

Καὶ νέαι χρήσεις λέξεων ἀνεπτύχθησαν ὄχι ὀλίγαι κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, οἷον *θέμα* = ἄνθρωπος, *παππίας* = πάππος, *πραγματευτὴς* = ἔμπορος κλπ. καὶ νέαι συντάξεις: *λέγω σε, δίδω σε* καὶ *λέγω σου, δίδω σου*, αἵτινες καὶ ἐκληροδοτήθησαν εἰς ἡμᾶς καὶ σῴζονται ἔτι ἐν διαφόροις χώραις. Ὁμοίως μεσαιωνικὸν προϊὸν εἶναι καὶ ἡ χρῆσις τῆς αἰτ. ἀπολύτου ἀντὶ τῆς γεν. ἀπολύτου: *δίδοντα, λέγοντα* κλπ.

Διὰ τῶν λεχθέντων δὲν σκοποῦμεν νὰ ἐξαντλήσωμεν τὸ θέμα τοῦτο, ἀλλ᾽ ἁπλῶς νὰ δείξωμεν, ὅτι ἀπαραίτητος ἀνάγκη εἶναι νὰ διαστέλλωμεν κατὰ δύναμιν τὰ γλωσσικὰ φαινόμενα κατὰ τὰς χρονικὰς περιόδους, καθ᾽ ἃς ἀνεφάνησαν, ἵνα μὴ σφαλλώμεθα ἀνατρέποντες τὴν ἱστορίαν καὶ διδάσκοντες πλημμελῆ.

Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ

ΓΟΛΟΣ – ΒΟΛΟΣ

Εἰ καὶ ἤδη ἀρχαῖος Γραμματικός, ὁ Ἡρωδιανός, ἐδίδαξεν ὅτι *«οὐ δεῖ τὰς τῶν κυρίων ἐτυμολογίας λαμβάνειν»* (Β΄ σ. 288,), οὐχ᾽ ἧττον τὸ ἐρευνητικὸν πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων, ἤδη ἀπὸ τῶν Ὁμηρικῶν χρόνων, φαίνεται ἐπιχειροῦν τοιαύτας ἐτυμολογίας *(«οἱ δὲ Ἕλληνες σοφίαν ζητοῦσι»* Παῦλος). Πασίγνωστος εἶναι ἡ παρεχομένη ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος Ὀδυσσεύς, (τ 408 - 0:) Κατὰ ταῦτα οὐδὲν ἄπορον ὅτι πάντοτε τολμῶνται τοιαῦται ἐτυμολογίαι ὀνομάτων ἀνθρώπων, τόπων κτλ. Οὕτως ἐπ᾽ ἐσχάτων ἐλέχθη καὶ ὑπεστηρίχθη ὅτι τὸ ὄνομα τῆς πόλεως *Βόλος* εἶναι γνησίως Ἑλληνικὸν παραγόμενον ἐκ τοῦ ὀνόματος *Βόλος*.

Πρὸς τὴν γνώμην ταύτην ἀντιβαίνουσί τινα, ἅτινα καλὸν φαίνεται νὰ λεχθῶσιν, ἵνα τύχωσι τῆς προσηκούσης βασάνου, καὶ οὕτως ἀποδειχθῇ τελεωτικῶς ἡ ἀλήθεια, ὁποιαδήποτε εἶναι.

Πρῶτον: ὁ μετὰ τοῦ Γ τύπος, *Γόλος* παρεδόθη παλαιότερον παρὰ Καντακουζηνῷ· ἤδη ἄρα ἐκ τῶν προτέρων φαίνεται ὁ μετὰ τοῦ *γ* τύπος γνησιώτερος. Καὶ σημειωτέον ὅτι οὗτος ἐφέρετο μέχρι χθὲς ἢ καὶ φέρεται ἔτι καὶ σήμερον παρὰ τοῖς πολλοῖς. Δὲν φαίνεται ἄρα γέννημα τῆς στιγμῆς.

Δεύτερον: ἡ κατὰ παρετυμολογίαν τροπὴ τοῦ ἀγνώστου *Γόλος* πρὸς τὸ γνωστὸν *Βόλος (βόλος)* εἶναι εὐνόητος, τοὐναντίον δὲ ἡ τοῦ *Βόλος* εἰς *Γόλος* οὐχί, διότι διὰ τῆς παρετυμολογίας, ψυχολογικοῦ φαινομένου, ἐπιτελεῖται ἡ προσέγγισις τοῦ ἀγνώστου πρὸς ἄλλο γνωστόν.

Τρίτον: οἱ φθογγολογικοὶ νόμοι φαίνονται ἀντιβαίνοντες πρὸς τὴν γνησιότητα τοῦ *Βόλος*. Ἐλέχθη δηλ. ὅτι φωνητικῶς ἐνηλλάσσετο πάλαι καὶ ἐναλλάσσεται σήμερον ἔτι ἐν τῇ ἡμετέρᾳ γλώσσῃ τὸ *β* καὶ *γ*, καὶ δὴ ὅτι οὕτως ἑρμηνευτέα ἡ παράλληλος ἐμφάνισις τοῦ *Βόλος* καὶ *Γόλος*, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές. Διότι ἡ μὲν τὸ πάλαι ἐμφάνισις τοιαύτης ἐναλλαγῆς εἶχεν ὄχι ἁπλῶς φωνητικήν, ἀλλὰ ἐτυμολογικὴν αἰτίαν, ἀνήγετο δηλ. εἰς ἀρχαιότερον Ἰαπετικὸν ὑπερωϊκοχειλικὸν (Labiovelare) φθόγγον *gu*, ὅστις κατὰ λόγον τῶν παρακειμένων φωνηέντων ἐξειλίχθη σὺν τῷ χρόνῳ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ εἰς χειλικὸν *β* ἢ εἰς οὐρανικὸν *γ*, π. χ. *γυνὰ - βανά, Γύλιππος - Βίλιππος* κττ. (πλείονα περὶ τούτων εὑρίσκει ὁ βουλόμενος ἐν τόμ. Α΄ σελ. 452 κἑξ. τῶν Ἀκαδημεικῶν μου Ἀναγνωσμάτων, ἔκδ. 2α).

Ἡ δὲ ἐν τῇ νεωτέρᾳ γλώσσῃ τοιαύτη ἐναλλαγὴ τοῦ *β* καὶ *γ* δὲν ἀνήκει εἰς πᾶσαν τὴν νέαν γλῶσσαν, ἀλλ᾽ εἰς μόνας τὰς διαλέκτους τῆς Κύπρου, τῆς

Δωδεκανήσου καὶ ἄλλων ἐκεῖ περὶ τὴν μεσημβρίαν νήσων (πρβ. Μενάρδον ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. ΣΤ΄ σελ. 148, 160 κεφ. καὶ τῶν ἐμῶν Μεσαιωνικῶν καὶ Νέων Ἑλληνικῶν τόμ. Β΄ σελ. 421 - 2), ἐν Κρήτῃ δέ, Πελοποννήσῳ καὶ τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι τοιαύτη ἁπλῶς φωνητικὴ ἐναλλαγὴ τοῦ β καὶ γ εἶναι, καθόλου εἰπεῖν, ἄγνωστος, καθ' ὅσον γινώσκω. Δὲν ἐπιτρέπεται δὲ ἐπιστημονικῶς ἡ ἐπέκτασις καὶ χρῆσις φωνητικῆς παθήσεως διαλεκτικῶς περιωρισμένης εἰς ἑρμηνείαν φαινομένων καθολικῶν ὅλης τῆς γλώσσης. Τὰ διαλεκτικὰ ἄρα τῶν νησιωτῶν *λαβώνω - λαγώνω* κττ. δὲν βοηθοῦσιν εἰς ἑρμηνείαν τοῦ θεσσαλικοῦ *Βόλος - Γόλος*.

Τέταρτον: καὶ ἡ σημασία τοῦ σημερινοῦ *Βόλος* δὲν φαίνεται συνᾴδουσα πρὸς τὴν τοῦ ἀρχαίου *βόλος*. Εἶναι δηλ. γνωστὸν ὅτι ἤδη ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ ἡ λέξις *βόλος* ἐδήλωσε πολλὰς σημασίας, ὧν ἡ ἐγγυτέρα πρὸς τὴν ἁλιείαν, ἐσχετίσθη πρὸς τὸ περὶ ἧς ὁ λόγος τοπωνυμικὸν ὁ Βόλος, λεχθὲν ἐπὶ τοῦ ἰχθυοπωλείου. Ἀλλὰ μοὶ φαίνεται οὐχ ὀρθῶς, διότι ὁ *βόλος* ἐσήμαινε πάλαι καὶ σημαίνει καὶ σήμερον τὸ βάλλειν τὴν σαγήνην εἰς τὴν θάλασσαν *(πόσους βόλους ἐκάμετε)*, ἔπειτα αὐτὴν τὴν σαγήνην καὶ τὸν φραγμὸν τοῦ στομίου τοῦ ἰχθυοτροφείου διὰ τῆς σαγήνης, περαιτέρω τὸν τόπον, τὴν θέσιν, ἔνθα βάλλεται αὕτη κττ., ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸ ἰχθυοπωλεῖον. (Ὁ βουλόμενος δύναται νὰ ἐπισκεφθῇ τὸ γραφεῖον τοῦ λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ καὶ ἐξετάσῃ τὰ ἐκεῖ ἐκ διαφόρων χωρῶν δελτία). Καὶ ἀληθῶς φαίνεται παράδοξον ὅτι τὸ ὄργανον, ὃ *βάλλεται* εἰς τὴν θάλασσαν καὶ δι' οὗ ἐν τῇ *θαλάσσῃ* ἁλιεύονται οἱ ἰχθύες, θὰ ἠδύνατο νὰ σημάνῃ καὶ τὴν ἐν τῇ *ξηρᾷ* θέσιν, ἔνθα οὗτοι πωλοῦνται.

Ἀφοῦ δ' οὕτως ἡ εἰς τὸ ἀρχαῖον ὄνομα *βόλος* ἀναγωγὴ τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως *Βόλος* ἐδείχθη παρέχουσα τοσαύτας δυσκολίας (ἱστορικήν, ψυχολογικήν, φθογγικήν, σημασιολογικήν), ὑπολείπεται νὰ ἐξετασθῇ μήπως εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξευρεθῇ ἄλλη τις ἀρχὴ αὐτοῦ μὴ προσκρούουσα οὕτως εἰς ἐπιστημονικὰς ἀρχάς. Πρὸς τοῦτο λέγομεν τάδε· εἶναι γνωστὸν ὅτι ἤδη πρὸ πολλοῦ προετάθη ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος *Βόλος* ἐκ τοῦ Σλαυικοῦ *γόλος* δηλοῦντος ὅ,τι τὸ Ἑλληνικὸν *γυμνός*, ἀπεκρούσθη δὲ αὕτη, διότι βέβαια φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως παράδοξον πῶς ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ *γυμνὴ* πόλις πολυάνθρωπος. Ἀλλ' ἄν τις προσεκτικώτερον ἐμβλέψῃ καὶ εἰς τὴν λέξιν αὐτὴν καὶ εἰς τὴν κατὰ πρῶτον χρῆσιν αὐτῆς παρ' ἡμῖν, μανθάνει ὅτι δὲν εἶναι κατ' ἀλήθειαν ἡ παραγωγὴ αὕτη τοσοῦτον ἄτοπος.

Διότι ἡ λέξις *golo* (ὅπως καὶ ἡ λέξις *γυμνὸς*) δὲν ἐλέγετο μόνον ἐπὶ ἀνθρώπων γυμνῶν, ἀλλὰ κατ' ἔκτασιν καὶ ἐπὶ ἄλλων ἀντικειμένων. Ὅπως ἄρα ἐν Κρήτῃ λέγονται *μαδάρες* αἱ ἐν Σφακίοις ὀροσειραί, οὐχὶ βεβαίως διότι τὰς ἐμάδησέ τις, ἀλλὰ διότι εἶναι ὄρη ψιλά, ἄδενδρα, οὕτως ἠδύνατο νὰ λεχθῇ ποτε καὶ ἡ περὶ τὴν γνωστὴν σημερινὴν πόλιν χώρα (καθὼς καὶ ἡ ὑψηλότερον κειμένη *ἐπάνω Βόλος) γόλος* ὡς ἄδενδρος· καὶ ἀληθῶς ἦσαν καὶ εἶναι τοιοῦτοι οἱ περὶ τὴν πόλιν ταύτην λόφοι, τὸ δὲ Σλαυικὸν ὄνομα golo ἐλέγετο πράγματι ὑπὸ τῶν Σλαύων ἐπί τε ἄλλων ποικίλων καὶ ἐπὶ ψιλῶν ὀρέων.

Ὅτι δὲ πράγματι εἰσῆλθον κατὰ τὸν σκοτεινὸν μέσον αἰῶνα Σλαῦοι εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τοὺς περὶ τὸ Πήλιον τόπους, τούτου τεκμήρια σαφῆ εἶναι αἱ τοπωνυμίαι *Βιλίτσα, Γορίτα, Ζαγορὰ* κλπ. κλπ., διὸ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀρνούμεθα τὸ ἱστορικὸν γεγονὸς τοῦτο.

Οὕτως ὠνομάσθη *γόλος* κατὰ πρῶτον θέσις τις ἄδενδρος, ἔπειτα μικρὸς συνοικισμός, κατόπιν φρούριον, καὶ τελευταῖον πόλις. Σημειωτέον ὅτι ἡ ἐξέλιξις αὕτη τῆς χρήσεως τοῦ ὀνόματος καταδεικνύεται κάλλιστα, ἐξ ὧν διαλαμβάνει περὶ τοῦ ὀνόματος τούτου ὁ λόγιος συγγραφεὺς κ. Δ. Κ. Τσοποτὸς ἐν σελ. 36 τῆς πραγματείας αὐτοῦ «ὁ Παγασητικὸς κόλπος καὶ ὁ Βόλος».

Λυποῦμαι πολὺ ὅτι δὲν ἠδυνήθην νὰ συμφωνήσω κατὰ πάντα πρὸς τὸν ἀξιότιμον κ. Τσοποτόν. Ἀλλὰ «φίλος μὲν Πλάτων, φιλτάτη δ' ἡ ἀλήθεια». Λοιπὸν ἂς ἀκουσθῶσι καὶ αἱ ἀντιρρήσεις αὗται καὶ ἐκ τοῦ ἀγῶνος θὰ διαλάμψῃ ἡ ἀλήθεια.

Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ

ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΜΑΚΡΕΜΒΟΛΙΤΗΣ ΚΑΙ ΟΜΗΡΟΣ[1]

Τῇ μνήμῃ τοῦ σοφοῦ
Αὐγούστου Heisenberg

Ἐν τῷ πρὸ μικροῦ δημοσιευθέντι πρώτῳ μέρει τῆς ἐργασίας μου περὶ τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους [2] ἀπέδειξα, ὅτι τὸ ἐθνικὸν ἔπος τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, ἡ Ἀκριτηΐς, ἐποιήθη ὑπὸ τοῦ κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα ζήσαντος ἐπάρχου καὶ πρωτονωβελισσίμου Εὐσταθίου Μακρεμβολίτου, ὅστις εἶναι γνωστὸς ὡς συγγραφεὺς τοῦ μυθιστορήματος Τὰ καθ' Ὑσμίνην καὶ Ὑσμινίαν [3].

Διὰ τῆς εἰρημένης ἐργασίας ἡμῶν οὐ μόνον τελικῶς λύεται τὸ ζήτημα περὶ τοῦ χρόνου τῆς ποιήσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν ἔπους, ἀλλὰ καὶ τὸ σπουδαιότερον ἀποδεικνύεται, ὅτι ἡ ἀρχικὴ γλῶσσα τοῦ ἔπους δὲν ἦτο ἡ δημώδης Ἑλληνικὴ γλῶσσα τῶν χρόνων ἐκείνων, ὡς ὑπὸ πολλῶν ἐπιστεύθη [4], ἀλλὰ ἡ τῶν λογίων, ἡ γλῶσσα δηλαδή, ἐν ᾗ εἶχε γραφῆ καὶ τὸ μυθιστόρημα Τὰ καθ' Ὑσμίνην καὶ Ὑσμινίαν.

Πᾶς τις ἐννοεῖ πόσον μέγα τὸ κέρδος ἡμῶν ἐκ τῶν ἀσφαλῶν πορισμάτων τῆς ἐρεύνης ταύτης.

Ἡ προσθήκη τῆς Ἀκριτηΐδος παρὰ τὰ γνωστὰ ἀρχαῖα καὶ νεώτερα ἔπη θὰ ὑποβοηθήσῃ μεγάλως καὶ τὰς περὶ τὸ ὁμηρικὸν ζήτημα ἐρεύνας, διότι μεγάλως θὰ προαγάγῃ τὴν συγκριτικὴν ἔρευναν. Τὸ θέμα σκοπεύω νὰ πραγματευθῶ ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ τοῦ βιβλίου μου, διὰ τοῦτο δὲν ἐπιθυμῶ νὰ εἰσέλθω εἰς αὐτό, ἀλλὰ νὰ εἴπω μόνον ἐν τῇ παρούσῃ διατριβῇ τί ἐν τῇ Ἀκριτηΐδι λέγεται περὶ Ὁμήρου.

Τὸ σχετικὸν χωρίον διέσωσε μία καὶ μόνη διασκευὴ τοῦ ἔπους· εἶναι δὲ

---

[1] Ἀνεκοινώθη ἐν συνεδρίᾳ τοῦ φιλολογικοῦ τμήματος τοῦ Γ' διεθνοῦς βυζαντινολογικοῦ συνεδρίου τῇ 14 Ὀκτωβρίου 1930.

[2] Ὁμηρικαὶ ἔρευναι 1. Προλεγόμενα εἰς τὴν τοῦ Εὐσταθίου Μακρεμβολίτου Ἀκριτηΐδα καὶ τὰς διασκευὰς αὐτῆς. Μέρος Α', τεῦχος 1, Ἀθῆναι 1930, Librairie internationale «Eleftheroudakis».

[3] Ἐπίσης εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐγράφησαν ὑπ' αὐτοῦ ποιήματα καὶ συλλογὴ αἰνιγμάτων ἐμμέτρων· ὡς ἔδειξα δὲ καὶ ἐπιστολή τις αὐτοῦ πρὸς τὸν μητροπολίτην Ἀθηνῶν Νικόλαον Ἁγιοθεοδωρίτην σῴζεται ἐν κώδικι τῆς Δημοσίας βιβλιοθήκης τοῦ Λενινγραδίου. Ὁ μακαρίτης καθηγητὴς Αὔγουστος Heisenberg εἶχεν ἄλλοτε τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Εὐστάθιος Μακρεμβολίτης ἴσως ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ποιητὴς καὶ τοῦ γνωστοῦ δράματος, ὅπερ φέρει τὸν τίτλον Χριστὸς πάσχων. Ἐσχάτως ὅμως ἀνεκοίνωσεν ὅτι δὲν θεωρεῖ πλέον πιθανὴν τὴν εἰκασίαν ταύτην.

[4] Περὶ τοῦ θέματος τούτου ἰδὲ καὶ τὴν κατωτέρω δημοσιευομένην διατριβήν μου.

αὕτη ἡ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἐσκουριάλου ὑπὸ τοῦ Καρόλου Krumbacher ἀνακαλυφθεῖσα καὶ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Hesseling ἐκδοθεῖσα. Ἐν αὐτῇ λόγου γενομένου περὶ τῆς μυθικῆς Ἑλένης καὶ τοῦ πολέμου πρὸς τιμωρίαν τῆς Τροίας προστίθεται (Ε 719):

ὁ Ἀμιρᾶς ἐψεύσατο καὶ ἄλλοι τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ ἐκδότης τῆς διασκευῆς οὐδὲν παρατηρεῖ· καὶ ὅμως ὤφειλε διὰ δύο λόγους νὰ προσκρούσῃ: πρῶτον ὁ Ἀμιρᾶς δὲν ἦτο Ἕλλην, ὥστε νὰ εἴπῃ ὁ ποιητὴς καὶ ἄλλοι τῶν Ἑλλήνων· δεύτερον, ὅπερ καὶ σπουδαιότερον, ὁ Ἄραψ Ἀμιρᾶς, ὁ πατὴρ τοῦ ἥρωος τῆς Ἀκριτηΐδος, οὐδαμοῦ λέγεται ὅτι ἦτο ποιητής. Ὅτι τὸ ῥῆμα ἐψεύσατο ὑπονοεῖ ποίημα ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἑπομένων στίχων:

. . . . μηδεὶς οὖν ἀπιστήσῃ,
ὡς λέγω τὴν ἀλήθειαν τοῦ θαυμαστοῦ Ἀκρίτη

(ἐνν. ἐγὼ ὁ ποιητὴς τῆς Ἀκριτηΐδος).

Κατὰ ταῦτα ἀναγκαζόμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ στίχος παρεδόθη κακῶς· Καθ' ἡμᾶς ὁ Εὐστάθιος Μακρεμβολίτης εἶχεν ἀναμφιβόλως γράψει οὐχὶ ὁ Ἀμιρᾶς ἐψεύσατο ἀλλὰ ὁ Ὅμηρος ἐψεύσατο.

Διὰ τῆς διορθώσεως ταύτης διδασκόμεθα νέον τι, ὅπερ βεβαίως δὲν δύναται νὰ ξενίσῃ ἡμᾶς· ἀποδεικνύεται δηλαδὴ ὅτι καὶ ὁ Εὐστάθιος Μακρεμβολίτης, ὁ ποιητὴς δηλονότι τῆς Ἀκριτηΐδος, ἐγίνωσκε τὰ μυθιστορήματα τοῦ Δίκτυος καὶ τοῦ Φρυγὸς Δάρητος [1] περὶ τῆς δῆθεν ἀληθοῦς ἱστορίας τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου. Ὁ Εὐστάθιος δηλαδὴ ἐδέχθη ὅ,τι καὶ ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ ὅλως παιδαριωδῶς ἐπίστευσαν, ὅτι δηλαδὴ ἡ Ἐφημερὶς τοῦ Δίκτυος καὶ ἡ Ἱστορία τοῦ Δάρητος — ἡ ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει γνωστὴ ὡς Historia Daretis Phrygii de excidio Trojae — παρέχουσιν ἀκριβῆ ἱστορίαν τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου. Αἰῶνες ἔπρεπε νὰ παρέλθωσιν, ἵνα οἱ θρασεῖς συγγραφεῖς τῶν μυθιστορημάτων τῶν γραφέντων δῆθεν ὑπὸ τοῦ Δίκτυος καὶ τοῦ Δάρητος λάβωσι τὴν ἁρμόζουσαν θέσιν ἐν τῇ ἑλληνικῇ γραμματολογίᾳ.

Περὶ ἄλλων τινῶν σημείων, ἅτινα δεικνύουσι τὴν σχέσιν τῆς Ἀκριτηΐδος τοῦ Εὐσταθίου Μακρεμβολίτου πρὸς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη δὲν δύναμαι νὰ εἴπω, διότι περὶ τούτων θὰ ὁμιλήσω ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῶν Ὁμηρικῶν μου ἐρευνῶν. Τοῦτο μόνον λέγω ἐνταῦθα, ὅτι ἡ ὑφ' ἡμῶν παρασκευαζομένη μεγάλη κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν ἔπους θὰ παρουσιάσῃ αὐτὸ ὑπὸ νέαν ὅλως ὄψιν· εἶμαι δὲ πεπεισμένος, ὅτι θὰ παράσχῃ μεγάλας ὑπηρεσίας καὶ εἰς τοὺς ἐξετάζοντας τὴν γένεσιν τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν καὶ ἐν γένει εἰς τοὺς ἀσχολουμένους περὶ τὴν συγκριτικὴν ἔρευναν.

(1915) 1930 ΑΝΤΩΝΙΟΣ Χ. ΧΑΤΖΗΣ

---

[1] Ταῦτα, ὡς ἐδείχθη, εἶχον ἀρχικῶς γραφῆ ἑλληνιστί.

Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΑΚΡΙΤΗΪΔΟΣ

Περὶ τοῦ ζητήματος τῆς γλώσσης, ἐν ᾗ ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Εὐσταθίου Μακρεμβολίτου ἡ Ἀκριτηΐς[1], ποικίλαι γνῶμαι ἠκούσθησαν.

Ὁ Κάρολος Krumbacher (Sitzungsber. der philos.-philol. Klasse der Akad. zu München 1904, σ. 340) ὑπεστήριξεν, ὅτι ἡ ἀρχικὴ Ἀκριτηΐς (ταύτην ἔχω καλέσει Χ) ἐγράφη ἐν τῇ δημώδει γλώσσῃ (die sicher volksmässige Diktion des Originals).

Ἡμεῖς ἐν τῷ ἐσχάτως ἐκδοθέντι ἔργῳ ἡμῶν[2] Ὁμηρικαὶ ἔρευναι 1. Προλεγόμενα εἰς τὴν τοῦ Εὐσταθίου Μακρεμβολίτου Ἀκριτηΐδα καὶ τὰς διασκευὰς αὐτῆς, Ἀθῆναι 1930, μέρ. Α΄ σ. 28 κἑ. ἀπεδείξαμεν, ὅτι τὸ ἔπος ἀρχικῶς ἐγράφη ἀσφαλῶς καὶ ὡρισμένως ἐν γλώσσῃ λογίᾳ.

Ἐν τῇ παρούσῃ διατριβῇ θὰ ἀποδείξω, ὅτι τὸ πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ Krumbacher ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ Σ. Κυριακίδου (Ο Διγενὴς Ἀκρίτας. Ἀκριτικὰ ἔπη — ἀκριτικὰ τραγούδια — ἀκριτικὴ ζωή, Ἀθῆναι ⟨1926⟩, σ. 19 κἑ. καὶ 70 κἑ.) προσαχθὲν μοναδικὸν ἐπιχείρημα, ἀπέναντι τῆς πληθύος τῶν ὑπ᾽ ἐμοῦ προσαχθέντων, δὲν δύναται νὰ διασείσῃ τὴν ἐμὴν γνώμην.

Ἀλλ᾽ ἴδωμεν τὸ ἐπιχείρημα.

Ὁ Hesseling ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ε ἔδειξεν[3], ὅτι ὁ στίχος 828

ὄφιων δερμάτια ἔσχισεν καὶ ἐποῖ[η]σέν του τὰς κόρδας

ὀφείλεται εἰς ἄγνοιαν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς. Ἐν Χ ἔκειτο οὐχὶ ὄφιων

[1] Διασκευαί: *Α* = κῶδιξ Ἄνδρου (ἐκδ. Ἀ. Μηλιαράκης), *Δ* = ἀπόσπασμα Δαπόντε (ἐκδ. Σ. Λάμπρος καὶ E. Legrand), *Ε* = κῶδιξ Ἐσκουριάλου (ἐκδ. Hesseling), *Κ* = κῶδιξ Κρυπτοφέρρης (ἐκδ. E. Legrand), *Λ* = κῶδιξ κολληγίου Λίνκολν ἐν Ὀξφόρδῃ (ἐκδ. Σ. Λάμπρος), *Π* = κῶδιξ Πασχάλη (ἐκδ. Δ. Πασχάλης), Τ = κῶδιξ Τραπεζοῦντος (ἐκδ. Κ. Σάθας καὶ E. Legrand), *ψ* = ἡ ἀπολεσθεῖσα κοινὴ πηγὴ τῶν διασκευῶν ΑΠΤ, *ε* = ἡ ἀπολεσθεῖσα πηγὴ τοῦ Ε.

[2] Καταθέτων τοῦτο ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς 14 Ὀκτωβρίου 1930 τοῦ φιλολογικοῦ τμήματος τοῦ Γ΄ διεθνοῦς βυζαντινολογικοῦ συνεδρίου ὁ πρόεδρος τοῦ τμήματος κ. H. Grégoire, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Βρυξελλῶν, διὰ μακρῶν ἐξῆρε τὴν μεγάλην σημασίαν τοῦ ἔργου καὶ ἐδήλωσεν, ὅτι καὶ αὐτὸς θὰ δείξῃ, ὅτι ἡ Ἀκριτηΐς εἶχε γραφῆ ἐν τῇ λογίᾳ γλώσσῃ· πρὸς ὑποστήριξιν μάλιστα προσήγαγε τὴν ἐσχάτως γενομένην καταπληκτικὴν ἀνακάλυψιν, ὅτι τὸ γαλλικὸν ᾆσμα τοῦ Ῥολάνδου καὶ τὸ ἐθνικὸν ἔπος τῶν Γερμανῶν ἡ Νιβελουγγιὰς ἀρχικῶς εἶχον γραφῆ ἐν τῇ λατινικῇ γλώσσῃ!

[3] Λαογραφία 3 (1911) σ. 546 κἑ.

ἀλλὰ ὀΐων (= οἰῶν = προβάτων)· τοῦτο δὲ ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν παραλλήλων στίχων Τ 1243

ὀΐων κλώσας ἔντερα ἐποίησε τὰς κόρδας

καὶ Α 1833

ἄντερα ἔκλωσε καλῶς καὶ ἔκαμε τὲς κόρδες[1].

Ὁ Σ. Κυριακίδης ὅμως, ἵνα ἀντικρούσῃ τὸν Hesseling προσάγει στίχους ἀκριτικοῦ ᾄσματος (σ. 71), ἐν ᾧ παραγγέλλεται ὁ Ἀκρίτης[2] νὰ κατασκευάσῃ ταμπούραν (μουσικὸν ὄργανον) χρησιμοποιῶν χορδὰς ἐκ δέρματος ὄφεων.

Ἡμεῖς ἀντιπαρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς. Τὸ ἀκριτικὸν ἔπος ἦτο λίαν διαδεδομένον, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῶν πολλῶν διασκευῶν αὐτοῦ τῶν τε γνωστῶν καὶ τῶν ἀπολεσθεισῶν[3] ὡς καὶ ἐκ τῶν μεταφράσεων αὐτοῦ. Οὐδαμῶς λοιπὸν παράδοξον, ἂν τοῦτο καὶ δή, καθ᾽ ἡμᾶς, ἡ διασκευὴ Ε (ε) ἐγένετο ἡ πηγὴ ἀκριτικῶν ᾀσμάτων.

Τὴν γνώμην ἡμῶν, ὅτι τινὰ τῶν ἀκριτικῶν ᾀσμάτων ἔχουσι πηγὴν τὸ ἔπος τοῦ Εὐσταθίου Μακρεμβολίτου, ὑποστηρίζει ἄριστα τὸ γεγονός, ὅτι καὶ τὸ ποίημα τοῦ Κορνάρου ὁ Ἐρωτόκριτος ὁμοίαν ἔσχεν ἐπίδρασιν· οὐκ ὀλίγοι στίχοι τοῦ Κορνάρου γενόμενοι δημοτικοὶ φέρονται ἐν τῷ στόματι τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ἰδίᾳ τοῦ κρητικοῦ λαοῦ[4].

Ὡς λοιπὸν παρενοήθη ὑπὸ ἀμαθῶν ἀναγνωστῶν τὸ ἀκριτικὸν ἔπος, οὕτω παρενοήθησαν ὁ Ἐρωτόκριτος καὶ ἄλλα στιχουργήματα.

Ἐκ τῶν πολλῶν παραδειγμάτων θὰ μνημονεύσω ἐνταῦθα μόνον ὀλίγα.

Ἐν χειρογράφῳ τοῦ Ἱστορικοῦ λεξικοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἀριθ. 314, σελ. 196, ἀναγράφεται ὡς δημοτικὸς στίχος (δεκαπεντασύλλαβος) ὁ ἑξῆς:

«᾽ς ἔγνοια μεγάλη μ᾽ ἔβαλε τ᾽ ἀμάλι[5] καὶ ψυχάρι»[6].

Ἀλλ᾽ οὐδένα νοῦν παρέχει ὁ στίχος· ὀφείλομεν νὰ ἐρωτήσωμεν τί συμβαίνει. Ἁπλούστατα ἐνταῦθα ἔχομεν παρανόησιν τοῦ στίχου τοῦ Ἐρωτοκρίτου Β 2074:

«᾽ς ἔγνοια μεγάλην ἤβαλεν[7] τ᾽ ἁμάξι καὶ ψυχάρι»[8].

[1] Κατὰ ταῦτα ὁ ψ (= ἡ κοινὴ πηγὴ Α καὶ Τ) παρεῖχεν ἀσφαλῶς ὀΐων.

[2] Ἀνάλογα λέγονται καὶ ἐν ἀκριτικῷ ᾄσματι, ἔνθα ἀντὶ τοῦ Ἀκρίτου παρεισάγεται ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς· παρὰ Σ. Κυριακίδῃ σ. 149.

[3] Δύο γινώσκει ὁ Καισάριος Δαπόντες (ΙΗ΄ αἰ.) καὶ μίαν εἶδεν ὁ Mordtmann ἐν Κωνσταντινουπόλει· πρβλ. καὶ Ν. Πολίτην, Περὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἔπους τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, Ἀθῆναι 1906, σ. 5.

[4] Καὶ αὐτοὶ οἱ Τοῦρκοι τῆς Κρήτης γινώσκουσι πολλοὺς στίχους.

[5] Ὁ συλλογεύς, ἵνα δηλώσῃ ὅτι οὕτως ἤκουσεν, ἔθεσε μετὰ τὴν λέξιν ἀμάλι θαυμαστικόν.

[6] Ἀμάλι = *ἀμάλι = ὁμάλιον (ὁμαλὸς τόπος); πρβ. Ἀμαλὴ (Λέσβος, Τῆλος κ. ἀ.) = ὁμαλή, Ἀμαλιὰ = ὁμαλία· ψυχάρι = ἠπίαλος, λυχνοσβήστης (ἔντομον).

[7] Γράφε: ἤβαλαν ἐνν. ὡς ὑποκείμενον τὰ καμώματα (στίχ. 2037).

[8] Ἁμάξι συνεκδοχικῶς καλεῖται ὁ Κυπρίδημος ὡς ἔχων ὡς σῆμα ἅμαξαν, ψυχάρι δὲ συνεκδοχικῶς ὁ Ἐρωτόκριτος ὡς ἔχων σῆμα ἠπίαλον (= λυχνοσβήστην, ψυχάρι).

'Εν χειρογράφῳ τοῦ Ἱστορικοῦ λεξικοῦ (ἀριθ. 282, σ. 65) ἀναγράφεται ἐκ Τήλου ὁ ἑξῆς στίχος:

χωρὶς ἀγέρα τὰ βουνά, χωρὶς νερὸ τὸ ψάρι.

Παρὰ τὰ βουνὰ ἀντιπαράκειται τὸ ψάρι! 'Ανεμένομεν χερσαῖόν τι ζῷον· πράγματι ἐν τῇ 'Ερωφίλῃ τοῦ Χορτάτση, πρᾶξ. Α', σκην. α', στίχ. 489 (σ. 315 ἔκδ. Σάθα) κεῖται:

χωρὶς ἀέρα τὸ πουλλί, χωρὶς νερὸ τὸ ψάρι.

Προφανῶς τὸ δημοτικὸν ᾆσμα πηγὴν ἔχει τὴν 'Ερωφίλην, ἐν ᾗ κεῖται τὸ ὀρθόν.

'Εν Ἄργει καὶ ἀλλαχοῦ ἀντὶ τῆς φράσεως ἐξύβρισε καὶ κατωνείδισεν αὐτὸν λέγεται «τοῦ 'πε τὰ ἔξι ἁμάξια»· προφανῶς παρενοήθη ἐνταῦθα ἡ ἀρχαία φράσις τὰ ἐξ ἁμάξης (σκώμματα λέγει)[1].

Πολλαχοῦ (πρβ. 'Αρχεῖον Ἱστορ. λεξ. λ. ἄρατος) ἀντὶ τῆς φράσεως ἐτράπη εἰς φυγήν, ἔφυγε ταχέως λέγεται ἔγινε ἄρατος πύλατος· ὑπὸ τὴν φράσιν ταύτην κρύπτεται τὸ τῆς ἐκκλησίας (ἐκ τῆς τελετῆς τῶν ἐγκαινίων τῆς ἐκκλησίας) ἄρατε πύλας[2].

'Εν ᾄσματι εὐβοϊκῷ[3] ἀναφέρεται ἁμαξωτὸ κερὶ καὶ ἁμαξωτὸ λιβάνι[4]. Τὸ ἐπίθετον ἁμαξωτὸς δυσερμήνευτον! Ἁπλούστατα καὶ ἐνταῦθα ὑπόκειται βαρεῖα παρανόησις. 'Εν παραλλαγῇ ἀνεκδότῳ φέρεται:

ποῦ νά 'βρω ἁμάξι τὸ κερί, ἁμάξι τὸ λιβάνι[5] κ.λ.π.

Τὸ ἁμαξωτὸ κερὶ καὶ τὸ ἁμαξωτὸ λιβάνι εἶναι τόσον γνήσια, ὅσον καὶ ἡ θαμπούρα ἡ ἔχουσα χορδὰς ἐκ δερματίων ὄφεων!

'Εν δημοτικῷ ᾄσματι ἐκ Λακωνικῆς (πρβ. Ἱστορ. λεξ. Νέας ἑλλην. γλώσσ. λ. ἀβλόγητος) λέγεται:

ποιὸς εἶδε νύφ' ἀπὸ βραδὺ κι' ἄστρι τὸ μεσημέρι;

Ὁμοίως ἐν Λαογραφ. 10 (1929) σ. 259 ἐν ᾄσματι ἐκ Μακεδονίας λέγεται:

ποιὸς εἶδε πούλια ἀπὸ βραδὺ καὶ ἄστρο τὸ μεσημέρι;

[1] Πρβ. Ν. Πολίτην, Παροιμίαι, τόμ. Β', σελ. 134.

[2] Πρβλ. Ν. Πολίτην, Παροιμίαι, τόμ. Α'. σελ. 363-364, Γ. Ν. Χατζιδάκιν, 'Επιστημ. ἐπετ. Πανεπ. 7 (1910-1911) σ. 41 καὶ ἐσχάτως Φ. Κουκουλέν, Ἡμερολόγ. Μεγάλ. Ἑλλάδ. 1927 σ. 238 κέ. Περὶ ἄλλων φράσεων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης πρβ. σ. 239 τῆς μνημονευθείσης διατριβῆς τοῦ Φ. Κουκουλέ, ἥτις ἀπὸ τοιαύτης ἀπόψεως εἶναι πολύτιμος συμβολή.

[3] 'Εν Λαογραφίᾳ 6 (1917) σ. 561, στίχ. 17.

[4] *Ποῦ νά 'βρω ἁμαξωτὸ κερί, ἁμαξωτὸ λιβάνι*
καὶ τὰ βουβαλοδέρματα νὰ κουβαλῶ τὸ λάδι;

[5] Κηρὸν καὶ λιβανωτόν, ὅσον δύναται νὰ περιλάβῃ ἓν ἁμάξιον.

Ταῦτα εἶναι ὅλως ἀνόητα· καὶ ἐνταῦθα ἔχομεν παρανόησιν· οἱ στίχοι εἶχον ἀρχικῶς οὕτω:

ποιὸς εἶδε ἥλιο ἀπὸ βραδὺ καὶ ἄστρο τὸ μεσημέρι;[1]

Κατὰ ταῦτα ἁπλούστατα ὁ Ε ἀγνοῶν τὴν λ. ὀΐων διώρθωσε ἢ καὶ παρανέγνωσεν εἰς ὄφιων καὶ ἵνα τὸ παράδοξον μουσικὸν ὄργανον περιγράψῃ, ἠναγκάσθη νὰ προσθέσῃ τὰ «δερμάτια» (στίχ. 828) καὶ τὰ «δόντια» (στίχ. 829) τοῦ ὄφεως, ἀφ' οὗ οὗτος ἔντερα δὲν ἔχει!

Τέλος νομίζομεν, ὅτι τὸ τερατῶδες οὐ μόνον ἐν τῇ τέχνῃ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ποιήσει καὶ τῇ μυθολογίᾳ δὲν εἶναι ἑλληνικὸν προϊόν· ἡ ἑλληνικὴ ποίησις ἀγαπᾷ τὸ ὑπερβολικόν, ἀλλὰ δὲν προσφέρει τὸ τερατῶδες· ὁ 'Ακρίτης νικᾷ μόνος στρατὸν ὁλόκληρον· ὁ λαὸς βλέπει ἐν τῷ βράχῳ τὸ «πάτημα τοῦ Διγενῆ»· καὶ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ μυθολογία καὶ ποίησις κυρίως τὸ πιθανὸν παρέχει· ὁ Γανυμήδης ἀνέρχεται εἰς τὸν Ὄλυμπον κατὰ τρόπον οὐχὶ ὑπερφυσικόν· ἀετὸς ἁρπάζει καὶ φέρει αὐτόν[2].

Τὸ τερατῶδες λοιπὸν οὔτε τῷ ἀρχαίῳ οὔτε τῷ νεωτέρῳ Ἕλληνι ἀρέσκει· εἶναι στοιχεῖον ἀνατολικὸν — ἀσιατικόν· ὁ δικέφαλος ἀετὸς — τὸ σύμβολον τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τοῦ ιγ' αἰῶνος — εἶναι, ὡς γνωστὸν ἀσιατικῆς (ἀσσυριακῆς) ἀρχῆς· ἡ ποίησις ἐλάχιστα ὀθνεῖα στοιχεῖα παρέλαβε.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω εἰρημένα πιστεύω, ὅτι πάντες θὰ συμφωνήσωσι μετ' ἐμοῦ, ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ Σ. Κυρ. προσαχθὲν ἐπιχείρημα πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης, ὅτι ἡ ἀρχικὴ 'Ακριτηῒς ἐγράφη ἐν γλώσσῃ δημώδει, οὐδεμίαν ἔχει ἰσχύν, μένει ἑπομένως ἀδιάσειστος ἡ γνώμη ἡμῶν, ὅτι ἐν ἀρχαΐζούσῃ γλώσσῃ ἐγράφη αὐτή.

14.10.30 ΑΝΤΩΝΙΟΣ Χ. ΧΑΤΖΗΣ

[1] Πρβ. καὶ τὴν σχετικὴν παρατήρησιν ἐν Λαογραφ. ἔνθ. ἀνωτ.

[2] 'Εσχάτως γαλλικαὶ ἐφημερίδες ἀνέγραψαν, ὅτι ἐν χωρίῳ τινὶ τῆς Εὐρώπης πρὸ τῶν ὀμμάτων τῆς μητρὸς ἀετὸς ἀνήρπασε τὸ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κείμενον παιδίον αὐτῆς.

ΤΟΠΩΝΥΜΙΚΟΝ ΤΗΣ ΜΥΚΟΝΟΥ

Παραθερίζων τῷ 1929 ἐν Μυκόνῳ, ἔλαβα παρὰ τοῦ μαθητοῦ μου κ. Γ. Σαντοριναίου, σύντομον ἀλφαβητικὸν κατάλογον τοπωνυμίων τῆς μικρᾶς νήσου. Κατόπιν ὁ Σχολάρχης κ. Β. Μάρκαρης, γνώστης ὅσον οὐδεὶς ἄλλος τῆς πατρίδος του, μοῦ ἔδωκεν ὅσας ἐζήτησα διασαφήσεις. Πολυτρόπως δ᾽ ἐβοήθησε τὰς ἐρεύνας μου ὁ εἰδικώτατος ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων τῶν Κυκλάδων κ. Δ. Πίπας. Ὅθεν ἐκφράζω πρὸς πάντας θερμὰς εὐχαριστίας, διότι ἄνευ αὐτῶν ἴσως δὲν θὰ ἐγράφετο ἡ προκειμένη πραγματεία.

Μέχρι τοῦδε τοπωνύμια τῆς νήσου ἐδημοσιεύθησαν α´) εἰς τὰς ἀπογραφὰς τοῦ πληθυσμοῦ, ὅλως ἐπιπόλαια, ἰδίως τὰ τῆς τελευταίας (1928) καὶ β´) ὑπὸ τοῦ κ. Τρύφωνος Εὐαγγελίδου, ἐν τῷ ἔργῳ «Ἡ Μύκονος, ἤτοι ἱστορία τῆς νήσου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ᾽ ἡμᾶς» (Ἐν Ἀθ. 1914, σ. 257). Ὁ κ. Εὐαγγελίδης ἐδημοσίευσε (σ. 292) καὶ Χάρτην τῆς Μυκόνου· ἀλλ᾽ οὐδὲ οὗτος εἶναι ἀρκετὰ λεπτομερής, οὐδ᾽ ἀκριβής, ἐνῷ πρὸ πολλοῦ ἀπεφάσισε τὸν καταρτισμὸν μεγάλου ἡ κοινότης. Ὅθεν πρὸς ἀκριβῆ γεωγραφικὴν μελέτην εἶναι καὶ σήμερον ἀνάγκη νὰ καταφύγῃ κανεὶς εἰς τὸν τοῦ Ἀγγλικοῦ ναυαρχείου.

Παλαιοτέρα μνεία τῶν τοπωνυμίων τῆς Μυκόνου γίνεται ἐντὸς τῶν χφ. κωδίκων τῶν «Κατζιλιέριδων» τῆς νήσου· τούτων μέρος μὲν σῴζεται ἐν τῷ Ἀρχείῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος (ἐν Ἀθήναις) μέρος δὲ ἐν τῷ Ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ τῆς Μυκόνου[1]· (ὅπου ἑδρεύει ἡ Ἐφορεία τῶν Κυκλάδων). Ἀλλ᾽ ἐπειδὴ ἡ λεπτομερὴς ἐξέτασις αὐτῶν ἀπαιτεῖ μακρὸν χρόνον — ὃν δυστυχῶς δὲν εἶχα νὰ διαθέσω — ἀπαιτεῖ δὲ καὶ γνώστην εἰδικώτερον τῆς νήσου, ὅπως ἐξακριβώνῃ ἑκάστοτε ποῖα τοπωνύμια ἐπιζοῦν, ἀναγκάζομαι νὰ περιορισθῶ εἰς ἄλλην παραβολὴν αὐτῶν, χρησιμωτέραν, ἤτοι πρὸς τὰ ὅμοια τοπωνύμια τῶν ἄλλων νήσων, καὶ ἰδίως τῶν Κυκλάδων, διότι τοιουτοτρόπως διαφωτίζονται τὰ τῆς Μυκόνου, ἅμα δὲ ταῦτα διαφωτίζουν τὰ τῶν λοιπῶν, τοιοῦτος δὲ πλουτισμὸς τοῦ ὑλικοῦ εἶναι τὸ ἀναγκαιότερον εἰς τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῆς ἐρεύνης[2].

Τούτων σπουδαιότεροι εἶναι οἱ δύο κώδικες τοῦ «Περάκι Φόσκουλο» (τῶν ἐτῶν 1710-1750).

[2] Πλὴν τῶν βιβλίων, ὅπου παραπέμπω, εἶχα ὑπ᾽ ὄψιν καὶ δύο χφ. τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορ. Λεξικοῦ, ἤτοι Ν. Μ π έ ρ τ ο υ, Τοπωνυμικὸν τῆς νήσου Μήλου, καὶ Τ. Ἀ μ π ε λ ᾶ, Συλλογὴν τοπωνυμιῶν ἐν Σύρῳ.

Περὶ χρονολογικῆς κατατάξεως τῶν τοπωνυμίων τῆς Μυκόνου ἀδύνατον εἶναι νὰ γίνῃ λόγος. Διαιροῦμεν λοιπὸν αὐτὰ διὰ τὸ εὐσύνοπτον εἰς 8 τάξεις, ἀρχίζοντες ἀπὸ τῆς γεωγραφικῆς ἀπόψεως τῆς νήσου καὶ ἐξετάζοντες:

α´) Τὰς ἄκρας, τοὺς κολπίσκους καὶ τοὺς αἰγιαλούς.
β´) Τὰς κύκλῳ νησῖδας.
γ´) Τὰ ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους ὀνόματα.
δ´) Τὰ ὀνόματα πηγῶν καὶ ῥυακίων.
ε´) Τὰ ἐκ φυτῶν καθόλου.
ϛ´) Τὰ ἐξ οἰκοδομῶν καὶ ἄλλων ἔργων.
ζ´) Τὰ ἐκ ναῶν.
η´) Τὰ ἐξ ἀνθρώπων 1) ἀνδρῶν ἢ 2) γυναικῶν.

Α´) Ἄκραι, κολπίσκοι, αἰγιαλοί.

Ἀγκάλη τοῦ σκλάβου· ἀγκάλη λέγεται οἱοσδήποτε στρογγυλὸς ὁρμίσκος (ὡς καὶ ἐν Τήνῳ).

Ἀγράρι, ἀκρωτήριον, ἤτοι, νομίζομεν, «ἀκράρι(ο)ν (περὶ τοῦ *κρ-γρ* πρβ. Ἀγρωτήριν ἐν Κύπρῳ).

Ἀκρωτηράκι ἢ *Κρωτηράκι*.

Ἀλευκάντρα, ἡ Δ. παραλία τῆς πολίχνης, ἔχουσα καὶ γλυκὺ νερόν, ὅπου ἐλεύκαιναν, ἔπλυναν αἱ γυναῖκες, εἴτ᾽ ἐκ τοπικῆς καταλήξεως (π.χ. *Κουκκίστρα*), εἴτ᾽ ἐκ μιᾶς *λευκαντρίας* (πρβ. κατωτέρω Λε(η)μονήτρα καὶ ἐν Κύπρῳ *Τοξεύτρα*).

Ἀρμενιστής, ἡ ΒΔ. ἄκρα καὶ τὸ ἄνωθεν βουνόν, ὡς προσβαλλόμενον ὑπὸ τοῦ Βορρᾶ.

Αὐλέμονας, χαράδρα αὐλῶνος ἀπολήγοντος εἰς τὴν θάλασσαν· ἀλλ᾽ οἱ ναυτικοὶ μεταχειρίζονται τὸν ὅρον καὶ περὶ ὅρμου, καταλλήλου πρὸς ἀγκυροβολίαν, ὅπερ ἄγει πρὸς ἐτυμολογίαν ἐκ τοῦ «εὐλίμενος». Ἀλλ᾽ ἡ λ. ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι, τῇ Ἠπείρῳ καὶ τῇ Σάμῳ ἔχει καὶ παρασημασίας (βλ. τὸ ἄρθρον τοῦ Λεξικοῦ τῆς ὁμιλουμένης) ὅθεν ὁ κ. Χ. Παντελίδης ἐν BZ. 30 (1930) σ. 236 εἴκασεν ἐκ τοῦ *ἀ* καὶ *βλέμμα*. Αὐλέμονας καὶ κόλπος τῶν Κυθήρων.

Βουρβούλακας, ἀκρωτήριον ἀπὸ τῆς ὁμοιότητος πρὸς τύμβον (βλ. κατωτ.).

Γιαλλούδια, αἱ ἄλλως *Στρίγγλες* (πρβ. Ν. Πολίτου Παραδόσεις τόμ. Α´, σελ. 505· πρβ. καὶ σελ. 502 «οἱ περισσότεραις Στρίγγλαις βρίσκονται στὴ Μύκονο»). Ἡ λ. εἶναι πιθανῶς παρετυμολογία τοῦ ἀρχαίου Γιλλὼ (Ν. Πολίτου. Ν. Ε. Μ. σ. 176).

Γλωσσίδα, ἀκρωτήριον πρὸς Ν. κλεῖον τὸν ὅρμον Γλυφάδι.

Διακόφτης, ὁ καὶ τὸ *Διακόφτι*, ἡ ΝΔ. μικρὰ χερσόνησος τῆς νήσου.

Διαπόρι, τὸ μεταξὺ τῆς Μυκόνου καὶ τῆς νησῖδος τοῦ Μπάου πέραμα (πρβ. Dieterich, Sprache u. Volksüberlieferung d. südl. Sporaden σ. 271).

Δράπανος, ἀκρωτήριον πρὸς Ν. ὁμοιάζον πρὸς *δραπάνι* ἢ *δρεπάνι*· ὁ τύπος εἶναι μεγεθυντικός, ὡς γνωστὸν δὲ τοιουτοτρόπως ὠνόμαζαν καὶ οἱ ἀρχαῖοι τοιαύτας ἄκρας. Καὶ ἐν Τήνῳ ὑπάρχει κορυφὴ *Δραπανά*.

Κάτεργον, ἀπόκρημνος ἀκτή, ὅπου θὰ εἶχεν ἐξοκείλει καὶ παρέμενεν ὡς ναυάγιον, κάτεργον.

Κολοκύθα, βράχος ἐπιμήκης παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ λιμένος, ἀπὸ τῆς ὁμοιότητος.

Κόρφος, κολπίσκος πρὸ τῆς πόλεως· καὶ κόλπος τῆς Τήνου· ἡ λέξις λέγεται καὶ προσηγορικῶς, *Κόρφι* δὲ λέγεται, καθὸ κολπίσκος, καὶ τὸ ἐν Ἄνδρῳ κακῶς ἐξελληνισθὲν Κόρθι(ον).

Μπλυντρί, (πρόφ. Βλudρὶ) κολπίσκος, ὅπου ῥέει καὶ γλυκὺ νερόν, ἤτοι πιθανῶς «πλυντήριον» ἢ «πλυντρί(ο)ν» [1].

Πάνορμος, λιμενίσκος Β. — ὡς καὶ ἐν Τήνῳ, — ὅπου δύνανται νὰ προσορμισθοῦν τὰ πλοιάρια «μὲ κάθε καιρόν»· τὸ ὄνομα εἶναι ἀξιοσημείωτον, διότι Πάνορμος τῆς Μυκόνου μνημονεύεται καὶ ἐπὶ Δηλιακῶν ἐπιγραφῶν ἐν τοῖς λόγοις τῶν ἱεροποιῶν [2].

Πέραμα, πρὸς τὴν Δῆλον.

Ἐκ τῶν πολλῶν αἰγιαλῶν ἀξιοσημείωτος εἶναι ὁ *Πjάτυ - γιαλός*, πρὸς Ν, ἤτοι πλατὺς (αἰ)γιαλός· καὶ τὸ μὲν πλατὺς γιαλὸς καὶ ἐν Σίφνῳ, καὶ Τήνῳ Β., ἐν Καλύμνῳ δὲ *πλατύσαλος* (Dieterich σ. 280) καὶ ἐν Σερίφῳ *πλατὺς γιαλός*. (Π. Ζερλέντη, Ἱστορικαὶ ἔρευναι σ. 90). Περὶ δὲ τῆς προφορᾶς *πj* ἀντὶ *πλ* πρβ. τὸ ἐν Κύπρῳ *πjερώνω* (=πλερώνω).

Διαλισκάρι, καθὼς λέγεται καὶ ὅρμος τῆς Τήνου = αἰγιαλισκάριον (πρβλ. Κουκουλὲν ἐν Ἀθηνᾷ 41 (1929) σ. 195).

Πουλλί, ἐξέχων πρὸς τὴν θάλασσαν λευκὸς βράχος τῆς ΝΔ. χερσονήσου, ἀπὸ τῆς ὁμοιότητος.

Χάρος τέλος καλεῖται πρὸς δείνωσιν ἀπότομος καὶ ἄγριος βράχος πρὸς Β.

Τὰ Ἑλληνικὰ καὶ δὴ τὰ ἀρχαΐζοντα ταῦτα ὀνόματα μαρτυροῦν ὅ,τι παρετηρήσαμεν καὶ περὶ Τήνου (βλ. Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 3 (1928) σ. 15) ὅτι αἱ Κυκλάδες ἀδιακόπως εἶχαν Ἕλληνας ναυτικούς, συνεχίζοντας τὴν παράδοσιν τῶν περὶ τὰς νήσους τοπωνυμίων. Τὰ δύο τρία ξενικὰ ὀνόματα *Κάβος*, *Μαῦρος Κάβος*, *Κανάλλια*, ὡς ὀνομάζεται ὁ ἀπέναντι τῆς νησῖδος τοῦ Μπάου αἰγιαλός, καὶ *Μπούκκα* (bucca) λέγονται καὶ προσηγορικῶς ὑπὸ πολλῶν Ἑλλήνων, ὥστε ἀπεδόθησαν καὶ εἰς ταῦτα.

---

[1] Περὶ τῆς προφορᾶς b ἀντὶ π πρὸ τοῦ ἑπομένου d πρβ. *bedάρα* ἀντὶ *πεντάρα*, bagέττα ἀντὶ παγκέττα, μικρὸς πάγκος, καὶ d ἀντὶ τ εἰς τὸ *douβάκια* ἀντὶ *τουμπάκια* (κατωτ.) καὶ *dagὸς* ἀντὶ *ταγγός*.

[2] Inscriptions de Délos. Comptes des Hieropés, publiés par Félix Durbach 1926. Πρβλ. Ἐπιγρ. 287 α, 30 Ἐπιγρ. 290 στ. 20.

Β´) *Νησύδρια.*

Τὰ περὶ τὴν Μύκονον νησύδρια φέρουν ὀνόματα σύνθετα μετὰ τοῦ νησί(ον) ὡς ἑξῆς·

Καβουρονήσια.

Κλεφτονήσι, ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν πειρατῶν.

Κουνελλονήσι, προφανῶς ἀπὸ ὑπαρχόντων ἐκεῖ κουνελλιῶν.

Λαζαρονήσι, κείμενον ἀπέναντι βουνοῦ καλουμένου Λάζαρος ἀπὸ ναΐσκου τοῦ ἁγίου.

Μαρμαρονήσι, ὅπου ὑπάρχει μάρμαρον κατάλληλον πρὸς κατασκευὴν ἀσβέστου.

Πρασονήσια, δύο ξηραὶ νησῖδες. Καὶ ἐν Μήλῳ ὑπάρχει *Πρασονήσι* ἀλλ᾽ ἐκεῖνο καλύπτεται ὑπὸ θάμνων πύξου.

Τραγονήσι, ἔχον μέγα σπήλαιον, ὅπου θὰ δύνανται νὰ σταλισθοῦν καὶ τράγοι. Ἀλλ᾽ ἴσως ἦτο καὶ Δρακονήσι, ὡς φέρεται ἐπὶ τοῦ ΧΤ τοῦ Ἀγγλικοῦ Ναυαρχείου.

Ἄλλαι νησῖδες εἶναι ὁ *Καλαφατιῶνας* ὅπου θὰ ἐκαλαφάτιζαν πλοῖα, ἀξιοσημείωτος διὰ τὴν κατάληξιν, ὡς περιστεριῶνας, οἱ *Ρεματιάριδες*, δύο νησῖδες πλησιάζουσαι πρὸς τὴν Δῆλον, ὀνομασθεῖσαι ἐκ τοῦ ἐκεῖ σχηματιζομένου ῥεύματος, τὸ *Σταπόδι* (πρβ. Καλαμοπόδι) καὶ τέλος τὸ *νησὶ τοῦ Μπάου*, ἱστορικοῦ ἀνδρός, περὶ οὗ κατωτέρω.

Γ´) *Ἐκ τοῦ ἐδάφους.*

Τὰ πολλὰ τῶν ἐν Μυκόνῳ καθὼς καὶ ἀλλαχοῦ τοπωνυμίων, ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ σχήματος ἢ τῆς ἰδιότητος τοῦ ἐδάφους ἢ «ἀπὸ τῆς ὁμοιότητος» τῶν τόπων, καθὼς ἔλεγαν οἱ ἀρχαῖοι.

Ἁλμυρὰ λαγκάδια.

Ἄσπα, πρὸς Ν. παρὰ τὸν Ὀρνόν, καθὼς ἐν Καλύμνῳ καὶ ἐν Καρπάθῳ, Σύμῃ, Νάξῳ, (Dieterich, σ. 269) ἤτοι «κίσσηρις, θηραϊκὴ γῆ» (Πεταλᾶ σ. 34). Ἐν Μυκόνῳ *ἄσπα* λέγεται ἀπότομος πέτρα καὶ «παιδὶ τῆς ἄσπας» ὁ ῥιψοκίνδυνος.

Βαθὺ λαγκάδι.

Βίγλα καὶ *Βιγλὶ* ἢ *Βουγλί*, σκοπιά, ὡς πολλαχοῦ.

Βόθωνας, κοῖλος τόπος, καθὼς λέγεται καὶ κώμη τῆς Θήρας, Β. τοῦ Πύργου, (Πεταλᾶ σ. 40), *βόθυνας* ἐν Κερκύρᾳ, *βόθουνας* ἐν Θεσσαλίᾳ, βεβαίως τὸ ἀρχαῖον «βόθυνος»· περὶ τῆς μεταβολῆς τῆς καταλήξεως πρβ. *ἔμπορας*, *κάβουρας*, *Τράχηλας*, 2 τοπωνύμια ἐν Τήνῳ, κατὰ τὸ *γείτονας - γειτόνου*.

Βουρμόλακκας (ἤτοι *βρομόλακκας)*, ὡς ἐν Κύθνῳ (Βάλληνδα σ. 148) ἢ *Βουρμόλακκα* (περὶ τῆς συνηθεστάτης ἔκπαλαι μεταθέσεως τοῦ ρ πρβ. τὸ

κατωτέρω τροῦλλος - *Τοῦρλος*, βρύλλον - *βοῦρλον*, ὀμβροδέκτης - *βουρδέχτης*.

Διβούνια, δύο λοφίσκοι παρὰ τὸν Ταρσανᾶν.

Ἑφτὰ κλείσματα, (ἄνωθεν τῆς πολίχνης) ἔκτασις ἀποτελουμένη ἀρχικῶς ἐξ ἑπτὰ «κλεισμάτων», ἤτοι περιτοιχισμένων ἀγρῶν, οὕτω δὲ καλοῦνται τοιαῦτα κτήματα καὶ ἐν Τήνῳ.

Καημένα λιβάδια.

Κακὸ πλάι.

Κακόπατη, δύσβατος, ἀκτὴ ΒΑ.

Κουκκουλλοῦ, λόφος ὡς τροῦλλος, οἱονεὶ κουκκουλλωμένη πέτρα, τῆς Ἄνω μερᾶς.

Λιβαδάκια.

Λιβαδερὴ Ν.

Λίμνη, πλατεῖα τῆς πολίχνης, ὅπου τώρα ἡ μηχανὴ τοῦ ἠλεκτρικοῦ φωτός, ἄλλοτε δ' ἐλίμναζαν νερά.

Μεγάλην ἄμμο, (τηρουμένου τοῦ *ν* τῆς αἰτιατικῆς καὶ εἰς τὴν ὀνομαστικήν, καθὼς ἐν Κύπρῳ ὁ *Παχύναμμος*).

Πασπάρι, ἐκ τοῦ εἴδους τοῦ χώματος, τριβομένου καθὼς τὸ *πουρί*, ὁ πῶρος. Ὁμοίως ὁ *Πάσπαρος* ἐν Τήνῳ, *Πασπάρι, πάσπαρος*, ἐν Ἰκάρῳ (Χατζιδάκι Γλωσσολ. Μελ. σ. 221) ἡ *πάσπαρι* ἐν Θήρᾳ, λέγονται κυρίως τὰ ἄλφιτα· ἐν Κύπρῳ *πασπάλλιν* καὶ *πασπάλλα* λέγεται τὸ ἐκ τοῦ μύλου διαχεόμενον λεπτὸν ἄλευρον, ἡ ἀρχαία παιπάλη· (τῆς παιπάλης, τῆς πασπάλης).

Πλακωτό, ἐν τῷ κέντρῳ τῆς νήσου, ἀνώμαλος χῶρος.

Σιδερᾶτο, χῶμα.

Σιδεροκάψια (χωράφια τῆς Ἄνω μερᾶς).

Σπηλιά, Μαύρη σπηλιά, Φωκοσπηλιὰ (ἀπέναντι τοῦ Τραγονησιοῦ), ὅπου πολλαὶ φῶκαι.

Φερρὰ γκρεμνὰ καὶ ἐν Τήνῳ *Φερρὸ κρεμνό*. Ἡ λ. εἶν' εὔχρηστος ἀνὰ τὰς Κυκλάδας· (Φυρρά, κώμη τῆς Θήρας, *Φυρρόγεια* εἰς τὴν Νάξον κτλ.) Τὸ *φυρρὸς* ἐν Κύπρῳ λέγεται *πυρός*, ὅθεν καὶ κώμη τῆς Κύπρου *Πυρό(γ)ειν* καὶ προφανῶς ἐσήμαινε κόκκινος· (περὶ τοῦ *φ* καὶ *π* πρβ. ἐν Ἰκαρίᾳ *πέρφυρα* ἀντὶ *πέρπυρα* καὶ ἐν Τραπεζοῦντι *στυπόγλυκον* ἀντὶ *στυφόγλυκον*· βλ. Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον, Ἀθηνᾶς 26 (1914) σ. 19). Ἀλλὰ *φυρρὸ* ἐκαλεῖτο καὶ χῶμα φαιόν, ἰταλιστὶ λεγόμενον terra d'ombra, ἐν Μυκόνῳ δὲ *κουσουλιὰ φερρὴ* σημαίνει κιτρινωπή, τὸ δὲ *φερρὸς* σημαίνει καὶ λιπαρὸς καὶ πλαδαρός.

Χάλαρα καλεῖται καὶ κώμη τῆς Κέας καὶ παράλιος τόπος τῆς Δήλου, τῆς Κέας, τῆς Μήλου, τῆς Νάξου καὶ τῆς Ἀμοργοῦ (Βογιατζίδου, Ἀμοργός, 102) καὶ ἡ ΒΑ. ἄκρα τῆς Τήνου. *Χάλαρα* καλεῖται καὶ δυσχερεστάτη παρὰ τὴν θάλασσαν δίοδος ἐν Κρήτῃ, (Χατζιδάκι, ΜΝΕ τόμ. Β' σ. 135). *Χαλάρες* δ' ἐν Κύθνῳ (Βάλληνδα σ. 148) «μέρος γῆς, καθ' ὃ αἱ πέτραι εἶναι διακεχωρημέναι», κρημνὸς ἀπότομος· (πρβ. Dieterich σ. 264 Χάλαρα). Ἡ λ. προφανῶς

σημαίνει τὰ χαλαρὰ (μέρη), ὅπου δὲν δύναται κανεὶς νὰ ὁδεύσῃ ἕνεκα τῶν κατακυλούντων χαλίκων. Ὁ τόνος ἀνεβιβάσθη πιθανῶς κατὰ τὰ *ἔρημα*.

Χούλακας καὶ ὑποκοριστικῶς *χουλάκι* καλεῖται αἰγιαλὸς πλήρης μεγάλων γρανιτωδῶν πετρῶν, ἐκ τοῦ ἀρχαίου «κόχλαξ», ὅπερ εὑρίσκεται καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ (Βασιλ. Α' 14, 14) καὶ λέγεται ἐν Κύπρῳ *χόχλακας* καὶ *χοχλάκα*, ἐν Τήνῳ δὲ *χόχλακας* καὶ πληθ. *χοχλάτσοι* (πρβ. Dieterich σ. 234).

Ἰδίας μνείας ἄξιον εἶναι τὸ *Μεσαρέα*, διότι, δηλοῦν, καθὼς καὶ ἐν Τήνῳ, τὸ κέντρον τῆς νήσου, ἐπιμαρτυρεῖ τὴν ἐκ τοῦ *μέσος* ἐτυμολογίαν τοῦ κ. Γ. Χατζιδάκι, (πρβ. καὶ Τοπωνυμικὸν τῆς Κύπρου Ἀθηνᾶς τόμ. ΙΗ' (1906) 411.

Ἀπὸ δὲ τῆς ὁμοιότητος ὠνομάσθησαν

Ἄθρεπος, βράχος τῆς Β. ἀκτῆς, ἤτοι ἄ(ν)θρωπος.

Βουρβούλακας, τὸ μνησθὲν μικρὸν ἀκρωτήριον, φαινόμενον ἐκ τῆς πόλεως καὶ ὁμοιάζον πρὸς κῶνον, προέχοντα ὡς τύμβον κάποιου *βουρβούλακα*, ἤτοι ἀναθεματισμένου νεκροῦ 'που ἐβγῆκε ἀπὸ τὸ χῶμα[1].

Δαιμονιόπετρα, ἤτοι πέτρα τῶν δαιμονίων, ἄνωθεν τοῦ χειμάρρου Δρακουρί.

Καμαλαύκα, μικρὸν βουνόν, ἐξέχον καὶ ὁμοιάζον πρὸς καμηλαύκι τῶν παππάδων.

Κούβαρος, πέτρα στρογγυλὴ σὰν κουβάρι.

Κουδουνόπετρα, διότι δονεῖται ὑπὸ τῆς θαλάσσης.

Κούνουμπας, ὑψηλὸν βουνὸν ἐν τῷ κέντρῳ, ἤτοι κούνουπας (κώνωψ), διότι κατὰ τὴν παράδοσιν εἶχε σμήνη κουνουπιῶν.

Κρεμαστή, πέτρα τῆς Β. ἀκτῆς, ὡς ἐν Καλύμνῳ καὶ Καρπάθῳ (πρβλ. Dieterich σ. 275).

Λοῦλος, πέτρα ἐξέχουσα, καθὼς τὸ προσηγορικῶς λεγόμενον *λοῦλος*, σάρκωμα τοῦ δέρματος καὶ ἐν Κρήτῃ ὁ κάλος τῶν ποδῶν. *Λοῦλος* λέγεται καὶ κώμη τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας τῆς Κρήτης καὶ τοποθεσία εὔφορος ἐν Μήλῳ.

Πουλλί, ἡ εἰρημένη ἄκρα.

Ῥουσουνάρα, χειμερινὸς καταρράκτης ἐκβάλλων εἰς τὴν *Μεγάλην ἄμμον* καὶ καταχέων τρόπον τινὰ τὸ νερὸν ὡς *ῥουσουνάρι*, ὡς λέγεται τὸ κρουνίον (τὸ προέχον στόμα) τῶν ἀγγείων, πιθανῶς ἀντὶ *ῥουθουνάρι*[2].

Σκάρπα, ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ τῆς Ἀλευκέντρας. Ἡ λ. καὶ προσηγορικῶς ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ σημαίνει τὸ πρανὲς καὶ πέτρας καὶ ξύλου.

Σκάφες λέγονται παράλιαι γοῦρναι.

---

[1] Ἡ πρόληψις (καθὼς διεσάφησα αὐτὴν ἐν Λαογραφίας τόμ. Η' (1925) 297) ὑπάρχει καὶ ἐν Μυκόνῳ. «*Ἀπὸ τὴν κακία του βγῆκε βουρβούλακας. Ἐσὺ δὲν θὰ λυώσῃς, θὰ βγῇς βουρβούλακας*».

[2] Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ λ. ἐν Κρήτῃ *μπουτσουνάρι*, σημαίνουσα τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ἐτυμολογουμένη δὲ ὑπὸ τοῦ Γιάνναρι ἐκ τοῦ Ἑνετικοῦ boccin=piccola bocca.

Τηγάνι (πάνω καὶ κάτω, παράλιον), ὡς καὶ ἐν Σάμῳ καὶ Καλύμνῳ (πρβ. Dieterich σ. 282).

Ντουμπάκια (προφ. Doub) ἤτοι τουμπάκια, ὑποκοριστικὸν τοῦ *τοῦμπος-τούμπα*, καθὼς ἐν Κύπρῳ *τουμπάλλιν*. (Περὶ τῆς προφορᾶς βλ. ἀνωτέρω *Μπλυντρί*).

Τουρλάκι καὶ *Τοῦρλος* ἐπὶ τῆς Β. παραλίας, ἀντὶ *Τροῦλλος*, ὡς ὀνομάζονται καὶ βουνάκια τῆς Κύπρου (Λν.) καὶ θέσεις τῆς Καλύμνου καὶ τῆς Καρπάθου (Dieterich σ. 283).

Φανάρια, μεσόγειος ἐπιμήκης λοφίσκος, ΝΔ. τοῦ Κούνουμπα.

Δ′) *Πηγαὶ καὶ πηγάδια.*

Ἡ νῆσος γρανιτώδης, σχεδὸν στερεῖται βρύσεων — ἀντιθέτως πρὸς τὴν Τῆνον — αἱ δὲ ὀλίγαι ὑπάρχουσαι καλοῦνται ὡς ἑξῆς.

Ἀνεβολοῦσα, ἡ ἀλλαχοῦ λεγομένη ἀρχαϊκώτερον *ἀναβάλλουσα*, ἀναβρύουσα.

Βρύσι, πηγάδι παρὰ τὴν πολίχνην καὶ κτῆμα.

Γλυφάδα, ἐπὶ τῆς ΝΔ. χερσονήσου· συχνὸν ἐκ τοῦ *γλυφοῦ*, ὑφαλμύρου νεροῦ, τοπωνύμιον καθ' ὅλον τὸ Αἰγαῖον, (Ἄνδρος, Ἀττική, Ἀστυπάλαια, Θήρα, Κρήτη Κύθνος, Μῆλος, Σάμος, Σῦρος, Τῆνος, Χίος). Τὸ πανελλήνιον *γλυφὸς* τὸ πάλαι ἐλέγετο *γλυχὸς* καὶ *βλυχός*· ὁμοίως τὸ φυτὸν *βληχώνιον* ἐν Κύπρῳ λέγεται *γληφώνιν*.

Δρακουρὶ ἤτοι πιθανῶς *οὐρὶ τοῦ δράκου*.

Τὰ *πηγάδια* ἤτοι φρέατα, *Ἀβδελλοπή(γ)αδο*, τὸ *Κάτω πηάδι* προφερόμενον *πουάδι*, καὶ μεγεθυντικῶς ὁ *Πουάδος* παρὰ τὴν Ληνόν, ἀρχαῖος κτιστὸς τετράγωνος λάκκος. *Πουάδοι* καλοῦνται καὶ τἀρχαῖα στρογγύλα καὶ μεγάλα φρέατα τῆς Ῥηνείας καὶ τῆς Δήλου.

Ῥυάκι, ἐκβάλλον πρὸς Ν.

Σαπιονέρα (ἡ) καλεῖται στενωπὸς τῆς πολίχνης, ὅπου ἐχύνοντο «σάπια νερὰ τῆς πλύσης». Εἰς ἰδιώτας δὲ ἀνῆκαν *τ' Ἀλφὲ τὸ νερὸ* καὶ *τ' Ἀξιώτη* (Ναξιώτη) *τὸ νερό*.

Ῥόχαρη λαγκάδα, μεταβαλλομένη τὸν χειμῶνα εἰς ῥυάκι, ἐτυμολογεῖται ἐκ τοῦ *ὑδρόχαρη* (πρβ. Τρ. Εὐαγγελίδην). Ὁμοίως λέγεται ἐν Πανόρμῳ τῆς Τήνου *Ῥόχαρη ἀμμουδιά*.

Ε′) *Τὰ ἐκ φυτῶν.*

Ἡ Μύκονος, ἕνεκα τῆς ποιότητος τοῦ ἐδάφους καὶ τῶν σφοδρῶν *μελτεμιῶν* (τῶν ἐτησίων ἀνέμων) τοῦ θέρους, εἶναι ἄδενδρος. Σκωπτικῶς λέγεται «*ὅτι δὲν ἔχει δέντρο νὰ κρεμαστῇς*»· ἀλλὰ καὶ τὸ περιᾳδόμενον «*Σύρα ψεῖρα, Μύκονο κασσίδα*» πρέπει νὰ ἑρμηνευθῇ φαλακρά, ἄδενδρος, ἀντὶ νὰ σχετισθῇ πρὸς τὴν φαλάκραν τῶν ἀρχαίων Μυκονίων, ἣν μαρτυρεῖ Στέφανος ὁ Βυζάντιος (ἐν λ. Μύκονος ἐκδόσ. Meineke σ. 460 «καὶ τοὺς φαλακροὺς δέ τινες Μυκονίους καλοῦσιν ἀπὸ τοῦ τὸ πάθος τοῦτο ἐπιχωριάζειν τῇ νήσῳ»). Ὁπωσδήποτε, ἐπειδὴ ἐσπάνιζαν τὰ φυτά, ὁσάκις ταῦτα ὠνομάζοντο, ἦσαν ἐνδεικτικὰ ὡς τοπωνύμια καὶ πρέπει νὰ καταγραφοῦν.

Ἀγρελάκια, μικρὲς *ἀγριλιές*. Ἀγριέλαιος εἶναι τὸ μεταγενέστερον ὄνομα τοῦ κοτίνου. *Ἀγριλιὰ* κώμη ἐν Θηρασίᾳ (Πεταλᾶ σ. 5) κατὰ μετάθεσιν *Ἀργελιὸ* ἐν Σύρῳ κτλ. (Dieterich σ. 267).

Ἀμυγδαλίδι· περὶ τῆς ὑποκοριστικῆς καταλήξεως πρβ. κατωτέρω *λυγαρίδια* καὶ τὰ ἐν Τήνῳ (ὑπὸ τὸν Τσικνιᾶν) *Βρ(ου)λίδια* (Μαυρομαρᾶ σ. 32) καὶ *Μυρτίδια*.

Βέλανος, ἤτοι δρῦς, ὑπάρχουσα μέχρις ἐσχάτων καὶ μισθουμένη ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου πρὸς θήραν πτηνῶν.

Δραφάκι, ἤτοι δαφνάκι, διότι ἡ δάφνη προφέρεται *δράφη*.

Κάππαρι, ἐπὶ τῆς ΝΔ. Χερσονήσου καὶ ἀλλαχοῦ *Καππαριά*.

Καρδαμίδα. Ἡ λ. «καρδαμὶς» εὑρίσκεται παρὰ Νικάνδρῳ (Ἀλεξιφάρμακα, 533), εἶναι δὲ τὸ φυτὸν κατὰ τὸν Π. Γεννάδιον (Φυτολογικὸν λεξικὸν ἐν λ.) «εἶδος ἀγρίου λαχάνου, ὅπερ προσομοιάζει πρὸς τὸ στενόφυλλον κάρδαμον rucaria myagroides».

Κουκκουναριά, πεύκη, (ἡ λ. ἐκ τοῦ κουκκουνάρι, ὑποκοριστικοῦ τοῦ *κόκκων*).

Κόνυζα, ὁ εὐώδης θάμνος, ἀρχαία λέξις.

Λυγαρίδια, τά, ὑποκοριστικὸν τοῦ λυγαριά, «λύγος».

Μᾶζα, ἡ.

Μαράθι, τοποθεσία μνημονευομένη ἐν ἐγγράφῳ τοῦ 1662 «λεγομένη *μαράθι*, σύμπλησ τοῦ γεώργη βαρκάρι» (Ἀρχεῖον Μυκόνου ἐν τῇ Ἱστορ. καὶ Ἐθνολογικῇ Ἑταιρείᾳ).

Μερσίνη, κολπίσκος Β.

Μυριχιά, Β. ἤτοι μυρικιά, μυρίκη.

Ὀρνός, ἀρσενικὴ συκιά, ἐρινεός· ὁ *ὀρνὸς* εἶναι τοπωνύμιον συχνὸν ἀνὰ τὰς Κυκλάδας (π.χ. ἐν Τήνῳ) καὶ Νοτίας Σποράδας (Dieterich σ. 278).

Σκιά, συγκοπὴ τοῦ *συκέα*.

Σκυλάμπελα, ἀμπέλια, τῶν ὁποίων τὰ σταφύλια, κατὰ τὸν κ. Μάρκαρην, τρώγουν οἱ σκύλοι.

Σταρόβουρλα, ἤτοι βοῦρλα, ὁμοιάζοντα μὲ βλαστημένα σιτάρια.

Στούπα, κῆπος ΝΑ. τῆς πολίχνης, ὅπου ὑπῆρχε καὶ ἀμπέλι, δηλαδὴ «στύπη» σταφυλῆς.

Φοινικιὰ καὶ ἡ *Φτελιὰ* (πτελέα) μὴ ὑπάρχουσα πλέον.

Ἀθροιστικὴ δὲ κατάληξις φυτῶν εἶναι τὸ *Κουκκίστρα*, λεγόμενον καὶ προσηγορικῶς — ἐν Τήνῳ *κ'κίστρα* — περὶ τῶν ἀλλαχοῦ λεγομένων *κουκκερῶν* χωραφιῶν· πρβ. τὸ ἐν Τήνῳ *Ἀχνίστρα* ἐκ τοῦ ἄγνος.

Ἀμπελόκηποι, παρὰ τὴν Τουρλιανὴν καλοῦνται ἀμπέλια καὶ κῆποι.

Παραδείσιν δέ, πρανὲς λόφου, Β. τοῦ Τούρλου· δὲν ἔχει — σήμερον τοὐλάχιστον — ἀξίαν λόγου βλάστησιν, ἀλλ᾽ εἶναι ὑπήνεμον. Ἡ λέξις εὑρίσκεται καὶ εἰς τὴν Κύπρον καὶ τὴν Κάλυμνον καὶ τὴν Κάρπαθον (Dieterich σ. 279) περὶ μερῶν καταφύτων, ὅπου ὑπάρχει καλὸν νερόν.

ΣΤ´) Ἐξ οἰκοδομῶν καὶ ἄλλων ἔργων.

Παραλία λέγεται *Βίδα*, διότι κατὰ τὸν κ. Πίπαν ὑπῆρχε *βίδα* ξυλίνου ἐλαιοτριβείου. Ὁ Εὐαγγελίδης (σελ. 115) ἐκ τοῦ Παπαγερασίμου Βίδου, καντζηλιέρη.

Καdούνα λέγεται συνοικία τῆς πολίχνης καὶ ἄλλη ἔξω *Καdούνια*, οὕτω δὲ καλοῦνται καὶ οἱ στενωποὶ αὐτῆς· ὑπάρχει δὲ καὶ ἐπίθετον σκωπτικὸν *καdουνίστρα*, ἡ κόρη ᾽που *καdουνιάζεται*, φοιτᾷ εἰς τὰ καντούνια.

Καμίνι Β. καὶ ὑποκοριστικὸν *Καμνάκι* (περὶ τῆς συγκοπῆς πρβ. σ(υ)καμ(ι)νιά, βορ(ι)νὰ κτλ.).

Καbαναρειά.

Καστελλάκια, ὕψωμα παρὰ τὴν Ληνόν, ὅπου ὑπῆρχαν κτίσματα.

Ληνὸ (ἡ), ὅπου ὑπάρχουν ἀρχαῖα λείψανα κυκλικοῦ ἰσοδομικοῦ κτίσματος [1], μετὰ μικρᾶς ἐκκλησίας, ὅπου ηὗρεν ὁ Σταματάκης τὴν ἐπιγραφήν, ἣν ἐδημοσίευσεν ὁ Κουμανούδης εἰς τὸ Ἀθήναιον, τόμ. 2 (1873) 235-243. Δυστυχῶς ἡ ἐπιγραφὴ δὲν μνημονεύει τὸ ὄνομα *Ληνός*, ληνοὶ δὲ ὀνομάζονται μέχρι σήμερον τὰ πατητήρια τῶν στυφυλῶν. Ὥστε δὲν ἔχομεν ἀσφαλῆ βάσιν, ὅπως στηρίξωμεν εἰκασίαν ἀρχαίας παραδόσεως τοῦ τοπωνυμίου.

Μύλοι· πολλοὶ ἀνεμόμυλοι στολίζουν τὴν πολίχνην καὶ τὴν ἄλλην νῆσον.

Μπαράγκα (baράga) σπιτάκι ὑπάρχον ἐπὶ τῆς Ν. παραλίας.

Μπουρδέχτης (bουρδέχτης), ὀμβροδέκται, καλοῦνται κοιλώματα γῆς, κλεισμένα, διότι μόνιμοι δεξαμεναὶ τῶν ὄμβρων δὲν συνηθίζονται.

Νεόκαστρο παρὰ τὸν Τοῦρλον.

Παλιόκαστρο, τὸ παλαιὸν φρούριον τῶν Γκίζηδων (βλ. φωτογραφίαν ἐν *Εὐαγγελίδου* σ. 136), ὅθεν καὶ ἡ γυναικεία μονὴ τῆς νήσου *Παλαιοκαστριανή*.

Παρκιά, καλεῖται συνοικία ἔξω τοῦ κάστρου τῆς πολίχνης, δηλ. παροίκων, σκλάβων, ὡς ἐν Πάρῳ.

Πεζοῦλοι, μεγεθυντικῶς· τὰ *πεζούλια* ἐκτίζοντο ἔξωθεν τῶν οἰκιῶν, διὰ νὰ κάθωνται αἱ γυναῖκες, *Δροσοπέζουλα* δὲ ὑπάρχουν ἔξω τῆς πολίχνης εἰς εὐάερον θέσιν.

Πόρτες, πύλη ἀρχαίου τείχους, περὶ οὗ βλ. Σβορώνου σ. 492 καὶ 499.

---

[1] Εἰκόνα ἐδημοσίευσεν ὁ *Ἰ. Σβορῶνος* ἐν B.C.H. XVII (1893) σ. 491. Ἡ ὅλη διατριβὴ τοῦ Σβορώνου «Νομισματικὴ τῆς ἀρχαίας Μυκόνου» ἀξιόλογος καὶ διὰ τὴν προτασσομένην βιβλιογραφίαν.

Πυργί, ΝΑ. τῆς Ληνοῦ, προφερόμενον καὶ *Περγί*, καθὼς *μεράζω* ἀντὶ μοιράζω, κτλ.

Ταρσανᾶς, ὁρμίσκος πρὸς Ν., (ἐκ τοῦ arsenal) λεγόμενος καὶ *Καλαφάτης*, ὅπου ἐπεσκεύαζαν τὰ πλοῖα. Ὁμοίως καὶ ἐν Τήνῳ καὶ Ἁγίῳ Ὄρει.

Φανάρι, ἡ περιοχὴ τοῦ νέου φάρου.

Πλὴν τῶν *Μανδρῶν* ὑπάρχει ἐπὶ τῆς ΝΔ. χερσονήσου καὶ *Ἀλεόμαντρα* (ἀλογόμανδρα) δι᾽ ἄρρωστα ζῷα, μνημονευομένη καὶ τῷ 1722, καὶ *Βουιδόμαντρες* καὶ *Τραγόμαντρες*.

Ζ´) Ἐκ τῶν ναῶν.

Ἐξαιρέτως συχνοὶ καὶ ἐντὸς τῆς πολίχνης καὶ ἐπὶ τῆς λοιπῆς νήσου εἶναι ναοί, ἢ μᾶλλον ναΐσκοι ὀλίγων τετραγωνικῶν μέτρων, φέροντες τροῦλλον, ἀλλὰ κατὰ τἆλλα ἰδίας, τοπικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ πολλάκις σῴζοντες ἀξιολόγους εἰκόνας καὶ τέμπλα καλλιτεχνικὰ τοῦ ιζ´ καὶ ιη´ αἰῶνος. Πολλοὶ τούτων, ὅπως γίνεται δῆλον ἐκ τῶν ἐντὸς ἐνεπιγράφων τάφων, ἀνήκουν εἰς ἀριστοκρατικὰς οἰκογενείας καὶ δὴ συγγενεῖς πρὸς τὰς ἐν Τήνῳ.

Ἐνταῦθα καταλέγομεν α´) τὰ ἐκκλησίδια τῆς Θεοτόκου καὶ β´) τὰ τῶν λοιπῶν ἁγίων.

Τῆς Θεοτόκου ἐντὸς τῆς πόλεως, ὑπάρχουν τὰ ἑξῆς: *Βαγγελίστρα, Γριὰ Παναγιά, Ἐλεοῦσα, Κιουρὰ τῶν Ἀγγέλων*, (Κυρία τῶν ἀγγέλων ὀνομάζεται καὶ ναὸς τῆς Ζακύνθου), *Μεγάλη Παναγιὰ* (ἡ μητρόπολις), *Λεμονήτρα* (ἐλεημονήτρια), [1] *Λιμνιώτισσα* (παρὰ τὴν θέσιν λίμνη), *Πανάχρα* (ἤτοι πανάχραντος κατὰ τὸ θεοτοκίον «ἁγνὴ πανάχραντος» Παρακλητικῆς σ. 188), *Παντάνασσα, Παραπορτιανὴ* (εἰς τὸ *παραπόρτι*, πυλίδα τοῦ κάστρου), *Πυργιανή*, (παρὰ τὸν πύργον τοῦ Κάστρου), *Ρόδον τὸ ἀμάραντον* (ἔξω τοῦ Μουσείου, πιθανώτατα φραγκική). *Τελωναριὰ* (κληθεῖσα ἀπὸ μιᾶς «Καλόγριας τοῦ Τελώνη ἢ Τελωναριᾶς» κατὰ σημείωμα τοῦ Περάκη Φόσκουλο τοῦ ἔτους 1710, φ. 101^{α}).

Ἐρημοκκλήσια δὲ τῆς Παναγίας λέγονται *Ἀλευροῦ* (κτίσμα ἴσως ἑνὸς Ἀλευρᾶ), *Γλαστριανὴ* (ἐκ τοῦ Γλάστρου), ἡ *Καρδιανή*, (ὁμώνυμος ὑπάρχει καὶ ἐν Τήνῳ), *Κουμαροῦ*, ἑορταζομένη τὴν 23 Αὐγούστου, καὶ κειμένη ἴσως ἐν μέσῳ κουμαριῶν (κομάρων), *Μούσαινα*, νεκροταφεῖον τῆς Ἄνω μερᾶς, *Σκουλουδοῦ*, ἴσως κτίσμα Σκουλλούδη τινός [2], *Φανερωμένη*, (ὑπὸ τὸν Κούνουμπαν).

Αἱ δὲ δύο μοναὶ τῆς νήσου, κείμεναι παρὰ τὴν Ἄνω Μεράν, ὀνομάζονται ἡ μὲν γυναικεία *Παλιοκαστριανὴ* (ἤτοι Παναγία τοῦ παλαιοῦ κάστρου), ἡ δὲ ἀνδρικὴ *Τουρλιανὴ* (ἤτοι τοῦ Τούρλου).

Τῶν δὲ ἁγίων ἐντὸς μὲν τῆς πόλεως ὑπάρχουν οἱ ἑξῆς ναΐσκοι: *Ἁγιὰ*

---

[1] Λεμονήτρα, ὡς καὶ ἐν Τήνῳ, ἐξωκκλήσι ἑορταζόμενον τὴν 8 Σεπτεμβρίου.

[2] Τὸ *Σκουλλούδης* εἶναι ὑποκοριστικὸν τοῦ κρητικοῦ *σκουλλᾶς* καὶ σημαίνει τὸν ἔχοντα *σκουλλιά*, πλοκάμους (ἀρχ. *σκόλλυς*).

Αἰκατερίνη, *῾Αγιὰ Ἄννα*, *῞Αϊς ᾿Αντώνις*, *῞Αϊς ᾿Αρτέμις*, *῾Αγιὰ Βαρβάρα*, *῞Αϊς Γεώργις*, *῞Αϊς Γιάννης*, *῞Αϊς Δημήτρις*, *῾Αγιὰ ῾Ελένη*, *῞Αϊς (᾿Ε)λευτέρης*, *῞Αϊς Εὐθύμις*, *῾Αγιὰ Κυριακή*, *῞Αϊς Λουκᾶς*, *῞Αϊς Νικόλας*, *῞Αϊς Παντελέμονας*, *῾Αγιὰ Παρασκευή*, *῞Αϊς Πέτρος καὶ Παῦλος*, *῞Αγιοι Σαράντες*, *῞Αϊς Σπυρίδωνας*, *῞Αϊς Στέφανος*, *῞Αϊς Φανούριος*, *῞Αϊς Χαραλάμπης*. ᾿Επίσης *Τρεῖς ῾Ιεράρχαι*.

᾿Εξωκκλήσια δ᾿ ἐξ ὧν ὀνομάζονται καὶ αἱ περιοχαί, εἶναι *῾Αγιὰ Βαρβάρα* (παρὰ τὴν Φτελιάν), *῞Αϊς Γιάννης* (ἐπὶ τοῦ Διακόφτη), *῞Αγιος Κωσταντῖνος*, (δύο ναΐσκοι), *῞Αϊ Λιᾶς* (᾿Ηλίας), δύο βουνὰ (Α. καὶ Βορ(ι)νός), *῞Αϊ Λάζαρος*, *῞Αϊς Μάμας* (ὁ ἅγιος τῶν ἀπελατῶν εἶναι συνήθης ἀνὰ τὰς Κυκλάδας), *῞Αϊς Παντελέμονας* (παρὰ τὸ Μαράθι), *῞Αϊς Παῦλος*, *῞Αϊ Στέφανος*, *῞Αϊς Σώστης*, *῞Αϊ Χαραλάμπης*, καὶ τέλος *ἅϊ Φλάροντας*· οὗτος ἑορτάζεται μὲν ὡς ἅγιος Φιλάρετος, ἀλλὰ κατὰ τὸν κ. Πίπαν δὲν εἶν᾿ ἄσχετος πρὸς κάποιον *φλάρον*.

Η´) Τὰ ἐξ ἀνθρώπων.

Γνωστὸν εἶναι ὅτι καὶ ἄνθρωποι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, συνήθως κάτοχοι, ἀφήνουν τὰ ὀνόματά των εἰς τοὺς οἰκείους τόπους, ὁτὲ μὲν κατὰ γενικήν, ὁτὲ δὲ κατ᾿ ὀνομαστικήν. Κατ᾿ ὀνομαστικὴν ὠνομάσθησαν αἱ ἑξῆς τοποθεσίαι τῆς Μυκόνου, πρῶτον μὲν εἰς *-ᾶς*.

᾿Αλευρᾶς, Καλαθᾶς, Κλουβᾶς (καὶ εἰς τὸ ᾿Αρνάδον τῆς Τήνου *Κουλουβᾶς*) ἤτοι πιθανῶς κατασκευαστὴς κλουβιῶν (οὕτως ὀνομάζεται, ἴσως ἐκ τοῦ κτίστου, καὶ ὁ *῞Αϊ Γιώργις* τῆς θέσεως ἐκείνης), κατὰ δὲ γενικὴν *τοῦ Κοκκαλᾶ*, εἴτ᾿ ἐπώνυμον εἴτε σκωπτικὸν ἰσχνοῦ. (Πρὸς τἀνωτέρω πρβ. καὶ τὸ ἐπώνυμον *Κανισκᾶς* ἐκ τοῦ *κανίσκι(ον)*, πανέρι).

῎Αλλα κατ᾿ ὀνομαστικὴν φέρονται ὁ *Βαστάος* (ἤτοι *βαστάγος*, ὡς λέγεται ἐν Σύρῳ ὁ ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ Ζακύνθῳ *βαστάζος*, ἤτοι βαστάζων), ὁ *Γλάστρος*, ὁ *Κοσομύτης* ὁ ἀλλαχοῦ *κοψομύτης*,[1] ὁ *Κούντουρος*, ὁ *Κουσουμᾶς* (πιθανῶς Κοσμᾶς) ὁ *Κούτελας*, ὁ *Μαμάσος*, (ἴσως Μνάσων - *Μνάσος*) ὁ *Μάσουρας* (τοῦ Μασούρου), ὁ *Στρέμπουλας* ὡς καὶ θέσις ἐν Φυρροῖς τῆς Θήρας (Πεταλᾶ σ. 139).

Κατ᾿ αἰτιατικὴν λέγεται *στὸ Φαφλαόνα* πιθανῶς *τὸν Παφλαγόνα*, ἴσως ἐξ ἐκκλησιδίου τοῦ ἁγίου Στυλιανοῦ τοῦ Παφλαγόνος.

Κατὰ γενικὴν δὲ λέγονται τὰ ἑξῆς: τοῦ *Βαρούχα* (πιθανῶς τοῦ κατὰ τὰ 1822 κασσιέρη Νικολάου Βαρούχα, πρβ. Εὐαγγελίδην σ. 210) *τοῦ Καφὲ (κάβος)*· (οὕτω δὲ παρονομάζεται μυκονιακὴ οἰκογένεια τοῦ *Καράλη* - Καμπάνη) τοῦ *Καρύκη*, τοῦ *Κουντουμᾶ* (οἰκογένεια) τοῦ *Μπάου* τὸ νησί, ἤτοι τοῦ Ζωρζῆ ἢ Γεωργάκη Μπάου (*᾿Αθανασίου ῾Υψηλάντου*, τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐν Κ/π. 1870 *σ.* 486 *καὶ Τρ. Εὐαγγελίδου*, Μύκονος) τοῦ *Πατέρα ἡ πλάκα* (ἴσως φλάρου) τοῦ *Περῆ* (Περῆς ἢ Πιερῆς λέγεται ὁ Πιέρος Piér(r)e καὶ ὑποκ. Περάκις) *τοῦ Πνιγμένου*, τοῦ *Παπασίνι* (Παπᾶ - Σισινίου) τοῦ *Σαγγάρι* (κάβος, ἤτοι τοῦ τσαγγάρι) τοῦ *Σκουλάξενου*, (οἰκογενείας τῆς ῎Ανω μερᾶς, πλάκα καὶ κάβος) *τοῦ Σουρμελῆ*, (ἀγροκήπιον τοῦ πλοιάρχου Ν. Σουρμελῆ, ναυμαχήσαντος πρὸς τὸ τουρκικὸν ᾿Ιτζεδὶν κατὰ τὴν κρητικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866) καὶ τοῦ *Φαμελίτη ξέρα* (γνωστὸν ἐπώνυμον καὶ τοῦτο).

Κατὰ πληθυντικὴν δὲ γενικὴν λέγεται *τοῦ Σκαλάδω*, ἤτοι Τσουκαλάδων, ὡς καὶ ἐν Τήνῳ (βλ. Πρακτικὰ τῆς ᾿Ακαδημίας ᾿Αθηνῶν 3 (1928) σ. 157). ᾿Αλλὰ καὶ ὁ *Πετεινάρος* (Α. τῆς πόλεως), ἐκ τῆς αἰτιατικῆς τὸν Πετεινάρον, φαίνεται ὅτι ἦτο τῶν *Πετεινάδων* ἐκ τοῦ παρωνυμίου *Πετεινὸς* (πρβ. ἐν Τήνῳ *Τριαντάρος*).

Γυναικῶν δὲ ὀνόματα κατ᾿ ὀνομαστικὴν παρέμειναν ἡ *᾿Αργύραινα*, ἡ *Κουρίθραινα* καὶ ἡ *Φουμιὰ* ἤτοι Εὐφημία (πιθανῶς ἡ ἁγία).

᾿Αλλὰ πολυπληθέστερα εἶναι τὰ εἰς *οῦ*, συνήθη καὶ ἐν Τήνῳ, ὅπου λέγεται ἡ *᾿Αλεκοῦ* (᾿Αρνάδος), ἡ *Λιανοῦ* (Β. τοῦ Μαγκανάρι), ἡ *Madaλοῦ*, ἡ *Ποdικοῦ*, ἡ *῾Ραοῦ*, (παρὰ τὸν Τριαντάρον). Καὶ ἐν Μυκόνῳ λέγεται ἡ *Μαοῦ*, (καθὼς ἐν Τήνῳ ἡ *Magoῦ* παρὰ τὸν Πάνορμον), ἡ Dagoῦ, θηλυκὸν τοῦ *dagὸς*[1] ἤτοι ταγγὸς (π. χ. μπακαλιάρος), λεγόμενον ἴσως σκωπτικῶς καὶ περὶ ἀνθρώπου, ἡ *Χαρανοῦ*, θηλυκὸν τοῦ *χαρανᾶς*, γανωτής, ἡ *Ψαροῦ* (γυναῖκα τοῦ *Ψαρᾶ*). ῞Ομοια πρὸς τἀνωτέρω προσηγορικὰ εἶναι ἡ *μαστροῦ*, ἡ *ῥαφτροῦ* κτλ.

Κτητικαὶ δὲ γενικαὶ προτασσόμεναι εἶναι *τῆς ᾿Αραπίνας ταυλάκι*, *τῆς Γριᾶς τὸ πήδημα*, ἀπότομος κρημνός, κατὰ εἰρωνείαν συνήθη, τῆς *Σκάραινας* τὸ μνῆμα καὶ *τῆς Φλουρέζας τὸ νερὸ* ἤτοι τῆς Φλουρέντζας[2].

Τόσα εἶναι τὰ εἰς ἐμὲ γνωστὰ τοπωνύμια τῆς Μυκόνου. Τὰ ἐκ τούτων ἱστορικὰ πορίσματα εἶναι μᾶλλον ἀρνητικά· π. χ. ὅτι οἱ Φράγκοι σχεδὸν οὐδὲν ἀφῆκαν ἴχνος. Τὰ πολλὰ τοπωνύμια εἶναι ὀνόματα προσηγορικά, ἔχοντα μόνον τὸ καλόν, ὅτι παριστάνουν τὴν φύσιν τῆς νήσου καὶ τὴν ζωὴν τῶν νησιωτῶν. Κῶμαι δὲν ὑπάρχουν ἐκτὸς τῆς παραλίας πολίχνης, τοῦ ἄλλοτε κάστρου, ὅπου ἔζη πυκνότερος τοῦ δέοντος πληθυσμός· ὁ μεσόγειος τῆς ῎Ανω Μερᾶς εἶναι διεσκορπισμένα ἐντὸς κτημάτων σπίτια. ᾿Εὰν δὲ λάβωμεν ὑπ᾿ ὄψιν καὶ

---

[1] ῾Ομοίως λέγονται *κοσάφτης*, *κοσοχείλης*, καὶ ὁ σκύλος, ᾿πού ἔχει κομμένην τὴν οὐρὰν *κοσόριος*. ᾿Αλλὰ καὶ κουτσὸς προφέρεται *κουσός*, οὕτω δὲ λεπτύνονται καὶ τὸ τσ εἰς τὸ *σαγγάρις*, *σάππα*, *σαππί*, *σίκνα*, *σικνώνω*, *σουβάλι* καὶ ἐν μέσῳ τῶν λέξεων *κουσελιά*, *πεσί*. Οὕτω πολλαχοῦ τῶν Κυκλάδων· πρβ. *Φ. Κουκουλέ*, Γλωσσικὰ ἐκ Κύθνου ἐν Λεξικογραφικῷ ᾿Αρχείῳ 5 σ. 294.

[1] Τὰ γγ, γκ προφέρονται καὶ ἐν Μυκόνῳ ὡς ἐν Τήνῳ καὶ ἀνὰ τὰς ᾿Ιονίους νήσους, ὡς g (π. χ. ἀgούρι).

[2] ῞Οπως τὸ *τσ* προφέρεται *σ*, οὕτω τὸ *τζ* προφέρεται *ζ*, ὡς *ζάμι*, *ζάβα*, *λοῦζες*, *bροῦζος* καὶ *Ζανῆς* καὶ *Ζωρζῆς*. Οὕτω καὶ ἐν Κύθνῳ (πρβ. *Φαίδωνος Κουκουλέ*, Γλωσσικὰ ἐκ Κύθνου, Λεξικογραφ. ᾿Αρχεῖον, τόμ. Ϛ´ σ. 294) καὶ ἐν Κέᾳ (πρβ. *Ι. Ψύλλα*, ῾Ιστορία τῆς ν. Κέας σ. 238) καὶ ἐν ῎Ανω Σύρῳ, ᾿Αμοργῷ, ῎Ιῳ, ῾Αρακλειᾷ (πρβ. *Κουκουλέν*, ἔνθ᾿ ἀνωτέρω).

τὰ ἐπώνυμα τοῦ πληθυσμοῦ τούτου, ἀφ' ἧς ἤρχισαν οἱ «κατζηλιέριδες» νὰ τὰ καταγράφουν, (βλ. Τρ. Εὐαγγελίδου σ. 256) βλέπομεν ὅτι τὰ ἡμίση εἶναι τοπικὰ ἐκ τῶν ἄλλων νήσων (π.χ. *Ἀξιώτης, Ἀμουργιανός, Ἀνδριώτης, Ἀντιπαριώτης, Κιμωλιάτης, Μηλιός, Νιώτης, Σαντοριναῖος, Σερφιώτης, Σιφναῖος, Σκιαθίτης, Συριανός, Τηνιακός, Τζιώτης, Χιώτης)* μαρτυροῦντα νέους ἐποίκους.

Παραβάλλοντες δὲ καὶ τὴν προφορὰν τῶν Μυκονίων καὶ τῶν Τηνίων, οἵτινες ἀποσιωποῦν τὰ ἄτονα *ι* καὶ *ου*, ἐν ᾧ οἱ Μυκόνιοι τὰ προφέρουν ὁπωσδήποτε καλῶς (καίτοι βραχύτερον τῶν νοτιωτέρων), συνάγομεν ὅτι ἀθρόος ἐποικισμὸς ἔγινε μᾶλλον ἐκ τῶν νοτιωτέρων νήσων. Παρατηροῦντες δὲ καὶ τὴν διαφορὰν τῶν καταλήξεων π.χ. τοῦ *Ἄνω μερὰ* καὶ τοῦ *Μεσαριά*, ὅτι δηλ. ἡ β' εἶναι κοινή, ἡ δὲ α' ὁμοιάζει πρὸς τὴν προφορὰν τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης, πειθόμεθα περὶ τῆς γλωσσικῆς τῶν ἐποίκων ποικιλίας. Ὁ ποικίλος οὗτος ἐποικισμός, γενόμενος κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς ναυτιλίας, ἑρμηνεύει τὴν ἔλλειψιν ἀρχαίων τοπωνυμίων, οἷα προδήλως παρέμειναν π.χ. ἐπὶ τῆς Ῥόδου καὶ τῆς Κύπρου. Αἱ ἄκραι καὶ οἱ ὅρμοι τῆς Μυκόνου ἦσαν γνωστοὶ καὶ εἰς τοὺς κύκλῳ ναυτιλλομένους, ἀλλὰ τὸν ἰθαγενῆ πληθυσμὸν διεσκόρπιζε συχνὰ ἡ τουρκικὴ τυραννία, ἡ κακοήθεια τῶν Δυτικῶν κατακτητῶν καὶ τῶν πειρατῶν ἡ ἀγριότης.

ΣΙΜΟΣ ΜΕΝΑΡΔΟΣ

ΣΥΜΒΟΛΑΙ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΪΚΩΝ ΠΑΡΟΙΚΙΩΝ ΕΝ ΤΗ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΙ

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος διαπεράσας ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας εἰς τὴν Μακεδονίαν προσωρμίσθη κατ' ἀρχὰς εἰς Νεάπολιν, τὴν Χριστούπολιν τῶν Βυζαντινῶν καὶ νῦν Καβάλλαν. Ἐκεῖθεν ἐπορεύθη εἰς Φιλίππους, πόλιν μεγάλην Ῥωμαϊκήν, ἔχουσαν τὸ προνόμιον τῆς Ῥωμαϊκῆς ἰσοπολιτείας (municipium), χορηγηθὲν αὐτῇ ὑπὸ τοῦ Ὀκταβίου διὰ τὴν νίκην αὐτοῦ [1].

Ἐν Φιλίπποις εὗρε σπουδαίαν Ἰουδαϊκὴν παροικίαν, ἐν ᾗ ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἵδρυσε τὴν πρώτην ἐν Εὐρώπῃ Ἐκκλησίαν. Διοδεύσας δὲ μετὰ τοῦ Σίλα ἐκ Φιλίππων τὴν Ἀμφίπολιν καὶ Ἀπολλωνίαν, ἔνθα φαίνεται ὅτι δὲν εὗρεν Ἰουδαίους, ἦλθεν εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου βεβαίως εὗρεν ἀκμάζουσαν σπουδαίαν Ἰουδαϊκὴν παροικίαν [2]. Ἐκεῖ ὅμως καταδοθέντες οἱ δύο ἑταῖροι ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων εἰς τοὺς πολιτάρχας συνελήφθησαν καὶ ἀπελύθησαν τῇ ἐγγυήσει τοῦ Ἰάσονος καὶ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν, οἵτινες διὰ νυκτὸς τοὺς ἐξέπεμψαν εἰς Βέρροιαν [3]. Ἐν Βερροίᾳ ὑπῆρχεν Ἰουδαίων παροικία, διὸ καὶ ὁ Παῦλος ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον ἐν τῇ Συναγωγῇ αὐτῶν. Διὰ διαβολῆς δὲ πάλιν τῶν ἐκ Θεσσαλονίκης ἐλθόντων Ἰουδαίων ἀνεχώρησεν ἐκ Βερροίας μόνος καὶ ἦλθεν εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἐκήρυξε τὸν ἄγνωστον Θεόν [4].

Ἐξ Ἀθηνῶν, ἀφοῦ ἵδρυσε τὴν ἐκεῖ Ἐκκλησίαν, ἐπορεύθη εἰς Κόρινθον, ὅπου ὑπῆρχε πάλιν σπουδαία Ἰουδαϊκὴ παροικία, καὶ ἵδρυσε τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κορίνθου.

Αὗται, αἱ ὑπὸ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων διδόμεναι ἡμῖν πληροφορίαι, δηλοῦσαι τοὺς σταθμοὺς τοῦ Παύλου, βεβαιοῦσιν ὅτι οὗτος μετέβαινεν εἰς τὰς πόλεις ἐκείνας κατὰ προτίμησιν ὅπου ὑπῆρχον αἱ μεγαλείτεραι Ἰουδαϊκαὶ παροικίαι.

Πλὴν τῶν μεγάλων ὅμως παροικιῶν αὐτῶν ἐν ταῖς ἀνωτέρω πόλεσιν, ὑπῆρχον καὶ μικρότεραι ἐν ἄλλαις, ἔνθα ὁ Παῦλος, κατὰ τὰς Πράξεις, οὐδόλως μετέβη, καὶ τὰς ὁποίας ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις διέσωσεν ἡμῖν. Εἶναι

[1] Λουκ. Β', 1. — Πράξ. ΙϚ', 12-40.
[2] Πράξ. ΙΖ', 1-10.
[3] Πράξ. ΙΖ', 14-15 καὶ ἑξ.
[4] Πράξ. ΙΗ', 1.

δὲ αὗται ἡ ἐν Λαρίσῃ καὶ ἡ ἐν ταῖς Φθιώτισι Θήβαις, μεμαρτυρημέναι ἀμφότεραι καὶ ἐξ ἐπιγραφῶν, ἴσως δὲ καὶ ἡ ἐν Δημητριάδι, ἀναμφιβόλως δ' αἱ ἐν Χαλκίδι καὶ Θήβαις. Ἐπίσης Ἰουδαίων παροικίαι ὑπῆρχον ἐν Ὑπάτῃ, ἐν Πλαταιαῖς (γνωστὴ ἐξ ἐπιγραφῆς) ἐν Πάτραις καὶ Κερκύρᾳ.

Ὑπάτη — Νέαι Πάτραι.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐν Ὑπάτῃ Ἰουδαϊκῆς παροικίας, ὅπου ὁ Παῦλος ἔστειλε τὸν Ἡρωδίωνα, ἕνα τῶν 70 Ἀποστόλων καὶ φίλον του, τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῇ αὐτοῦ λέγων: «Ἀσπάσασθε Ἡρωδίωνα τὸν συγγενῆ μου»[1].

Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν διατὶ ὁ Παῦλος προέκρινε τὴν Ὑπάτην πασῶν τῶν ἄλλων Θεσσαλικῶν πόλεων, πρέπει νὰ γνωρίζωμεν, συμφώνως πρὸς τὰς νεωτέρας ἐπιγραφικὰς ἀνακαλύψεις τῆς Ὑπάτης καὶ τῶν Δελφῶν, μετὰ τὰς ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς ἀρχ. Σχολῆς ἐνεργηθείσας ἀνασκαφὰς ἐν Δελφοῖς, ὅτι ἡ Ὑπάτη ἐθεωρεῖτο κατὰ τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους ὡς ἡ πρωτεύουσα τῆς ὅλης Θεσσαλίας, ἐκτεινομένης τότε μέχρι τῆς Οἴτης.

Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν μανθάνομεν ὅτι ἐν Ὑπάτῃ ὑπῆρχεν ἡ λατρεία τῆς Ῥώμης καὶ τοῦ Αὐγούστου καὶ τῶν ἐγγόνων αὐτοῦ καὶ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἀπένειμεν αὐτῇ τὸ τίτλον Αὐγοῦστα μεθερμηνευόμενον παρ' Ἕλλησι Σεβαστή[2].

Ὁ Ἡρωδίων μεταβὰς εἰς Ὑπάτην ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον, ἀλλὰ διαβληθεὶς ὑπὸ τῶν ἐκεῖ ἐγκατεστημένων Ἰουδαίων, ἐμαρτύρησε θανατωθεὶς διὰ ξίφους ἐπὶ Νέρωνος τῷ 66ῳ ἔτει μ. Χ.[3].

Ἡ Ἰουδαϊκὴ παροικία παρέμεινεν ἐν Ὑπάτῃ καθ' ὅλον τὸν μεσαίωνα καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας μέχρι τῆς Ἑλλην. Ἐπαναστάσεως, ὁπότε ἀπόλλυνται τὰ ἴχνη αὐτῆς. Ἐσώθησαν δ' ἐν Ὑπάτῃ δύο ἐπιγραφαὶ Ἑβραϊκαὶ δι' Ἑβραϊκῶν χαρακτήρων, ὧν ἡ μία δυστυχῶς εἶναι λίαν ἐφθαρμένη, ἐνετετοιχισμένη ἐν τῷ ὑπερθύρῳ ἔσωθεν τῆς εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς Ὑπάτης κειμένης κρήνης τοῦ Βοεβόδα, ἡ δὲ ἑτέρα εἶναι ἄνωθεν τῆς θύρας τοῦ Χριστιανικοῦ νεκροταφείου εὐανάγνωστος μέν, ἀχρονολόγητος δέ[4]. Τῶν ἐπιγραφῶν τούτων παρατίθεμεν ἐνταῦθα πανομοιοτύπως τὴν πρώτην καὶ τῆς ἑτέρας ἕνα στίχον. (Εἰκ. 1. Α καὶ Β).

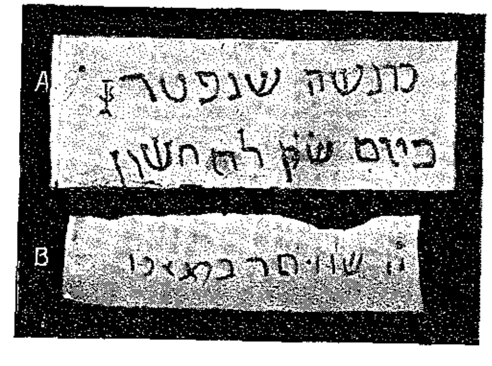
[1] Ῥωμ. Ις', 11.

[2] Th. Homolle, Bulletin de Corresp. Hellén. XXI, 1897, σ. 152 καὶ ἑξ. καὶ Ν. Ι. Γιαννοπούλου, Ἡ Ὑπάτη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἐν τῇ Ἁρμονίᾳ, τόμ. Α', σ. 637 - 638. Πρβλ. καὶ τοῦ αὐτοῦ, Δελτίον Ἱστ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρ. τόμ. Ζ'. 1917, σ. 411 καὶ ἑξ.

[3] Ἡ Ἐκκλησία ἑορτάζει τὴν μνήμην αὐτοῦ τῇ 28 Μαρτίου (ἰδὲ Μηναῖον Μαρτ. 28). Πρβλ. Ζωσ. Ἐσφιγμενίτου «Προμηθεὺς» Ε', σ. 406.

[4] Πβ. Ν. Ι. Γιαννόπουλον ἐν Ἐπετηρίδι τοῦ Φιλ. Συλλόγ. «Παρνασσοῦ», τόμ. Ϛ', 1902 σ. 248 (ἀρ. 2 - 3). Πρβλ. καὶ Δελτίον Ἱστ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρ. τόμ. Ζ', 1917 σ. 453 - 457 ἀρ. 9 - 11α.

Σῴζεται δὲ ἀκόμη ἐν Ὑπάτῃ ἡ θολωτὴ Συναγωγὴ καὶ ἡ πρὸς δυσμὰς τῆς πολίχνης θέσις Ἑβραϊκὰ μνήματα καὶ Ἑβραϊκὴ συνοικία.

Εἰκ. 1. Αἱ ἐν Ὑπάτῃ Ἑβραϊκαὶ ἐπιγραφαί.

Λάρισα.

Ἐκ τῶν κατὰ τοὺς Ῥωμαϊκοὺς καὶ παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους σπουδαίων δευτερευουσῶν Ἰουδαϊκῶν παροικιῶν εἶναι ἡ ἐν Λαρίσῃ μεμαρτυρημένη πρῶτον μὲν ὑπὸ ἐπιτυμβίων ἐπιγραφῶν ἀναγραφουσῶν Ἰουδαίους Ἑλληνίζοντας δι' Ἑλληνικῶν γραμμάτων, δεύτερον δὲ ὑπὸ ἐπιτυμβίου Χριστιανικῆς ἐπιγραφῆς ἐπὶ πλακὸς λευκοῦ μαρμάρου, κειμένης ἄλλοτε ἐπὶ τάφου Χριστιανῶν μαρτύρων, ἀνευρεθείσης δὲ ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Γεωρ. Λαμπάκη ἐν Λαρίσῃ καὶ μετενεχθείσης εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Χριστιαν. καὶ Βυζαντινὸν Μουσεῖον.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἔχει ὡς ἑξῆς:

[Ἰ]ωάννου, Λουκᾶ, Ἀνδρέου, Λεωνίδο[υ.]
[. . . .] η [.] η μαρτύριον τῇ πρὸ ιε' Καλ[ανδῶν] Ἰανουαρίων
[μνή]μης ε [. . . .] ηδον ἀπ' αὐτῶν σωτ[ηρίας]»[1].

Ὁ Λαμπάκης ὑπέθεσεν ὅτι ἡ πλὰξ αὕτη ἀνάγεται εἰς τὸν Β'. π. Χ. αἰῶνα καὶ ὅτι οἱ ἐν αὐτῇ μνημονευόμενοι μάρτυρες θὰ ἐμαρτύρησαν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ. Ἐπειδὴ δὲ μαρτυρεῖται διὰ τῶν ἐπιγραφῶν ἡ ἐν Λαρίσῃ Ἰουδαϊκὴ παροικία κατὰ τοὺς μ. Χ. Ῥωμαϊκοὺς χρόνους, φαίνεται ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς συνήντησε καὶ ἐνταῦθα σπουδαῖον ἐμπόδιον.

Αἱ Ἰουδαϊκαὶ ἐπιγραφαὶ Λαρίσης τῶν Ῥωμαϊκῶν καὶ παλαιοχριστιανικῶν χρόνων εἶναι αἱ ἑξῆς:

1) Στήλη ἐπιτύμβιος λευκοῦ μαρμάρου μετ' ἀνθεμίου (ὕψ. 0,97, πλ. 0,42, πάχ. 0,09):

CЄΚΟΥΝΔΟC CЄΚΟΥΝ	*Σεκοῦνδος Σεκούν-*
ΔΟΥ ΤѠ ΛΑѠ ΧΑΙ	*δου τῷ λαῷ χαί-*
ΡЄΙΝ	*ρειν.*

[1] Γ. Λαμπάκη, Κατάλ. Χριστ. Ἀρχαιολ. Μουσείου, 1906, ἀριθ. 5178 σελ. 68, εἰκ. 9.

2) Ὁμοία στήλη:

[Λ]ΑΖΑΡΟϹ	*[Λ]άζαρος*
[Χ]ΑΙΡΕΙΝ	*[Χ]αίρειν.*

3) Στήλη ἄνω ἀποκεκρουμένη. Ἔχει 5 στίχους συμπεπλεγμένους καὶ δυσαναγνώστους, ὧν ὁ 5ος ἔχει ὧδε:

ΣΕΛΕΥΚΟΣ [ΤΩ ΛΑ]Ω ΧΑΙΡΕΙΝ	*Σέλευκος [τῷ λα]ῷ χαίρειν.*

4) Ἀέτωμα τριγωνικὸν στήλης ἀποκεκρουμένης κάτω (ὕψ. 0,30. πλ. 0,31, πάχ. 0,09):

ΛΕΥΚΙΟΣ ΚΟΪΝΤΟΥ	*Λεύκιος Κοΐντου*
ΤΩ ΛΑΩ ΧΑΙΡΕΙΝ	*τῷ λαῷ χαίρειν.*

5) Στήλη μεθ' ἁπλοῦ τριγωνικοῦ ἀετώματος καὶ ἀκρωτηρίων (ὕψ. 0,70, πλ. 0,48, πάχ. 0,09):

ΜΕΝΑΝΔΡΟϹ	*Μένανδρος*
ΛΑΩ ΧΑΙ	*λαῷ χαί-*
ΡΙΝ	*ρ(ε)ιν.*

6) Στήλη μετ' ἀετώματος φέρουσα ἔγκοιλον τετράγωνον ἐν τῷ μέσῳ (ὕψ. 0,70, πλ. 0,48, πάχ. 0,09):

α')	ΚΑΛΛΙΜ	*Καλλίμ[αχος]*
	ΜΕΝΑΔΡΟΥ	*Μενάνδρου*
β')	ΘΕΟΦΙΛΑ ϹΕΛΕΥΚΟΥ	*Θεοφίλα Σελεύκου*
	ΓΥΝΗ ΤΩ ΛΑΩ ΧΑΙ	*γυνὴ τῷ λαῷ χαί-*
	ΡΕΙΝ	*ρειν.*
γ')	ΜΕΝΑΝΔΡΟϹ	*Μένανδρος*
	ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ	*Μενάνδρου*
	ΤΩ ΛΑΩ/ΧΑΙΡΕ	*τῷ λαῷ/χαῖρε.*

7) Στήλη μετὰ προέχοντος γείσου ἀποκεκρουμένη ἄνω κατὰ τὴν δεξιὰν γωνίαν μέχρι τοῦ μέσου τοῦ γείσου (ὕψ. 0,75, πλάτ. 0,42, πάχ. 0,12):

ΜΑΞΙΜΟϹ	*Μάξιμος*
ΜΑΞΙΜΟΥ ΛΑΩ	*Μαξίμου λαῷ*
ΧΑΙΡΙΝ	*Χαίρ(ε)ιν.*
ΕΥΚΡΑΤΑ ΕΥΚ	*Εὐκράτα Εὔ-*
ΡΑΤΟϹ ΜΑΞΙ	*κρατος, Μάξι-*
ΜΟϹ ΓΥΝΗ ΑΥΤΟΥ	*μος, γυνὴ αὐτοῦ*
ΓΥΝΑΙΚΑ ΤΩ ΛΑ	*γυναῖκα τῷ λα-*
Ω ΧΑΙΡΙΝ	*ῷ χαίρ(ε)ιν.*

Αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται κεῖνται ἐν τῷ Μουσείῳ Λαρίσης [1].

[1] Inscriptiones Graecae, τόμ. IX, μέρος 2ον ἀριθ. 985, μέχρι τοῦ ἀριθ. 990.

Ἡ ἐν Λαρίσῃ Ἰουδαϊκὴ παροικία διετηρήθη καθ' ὅλον τὸν μεσαίωνα, διότι Βενιαμὶν ὁ ἐκ Τουδέλης κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα (+1173) καὶ ὁ σύγχρονος αὐτῷ σχεδὸν Ἄραψ γεωγράφος Ἐδρισῦς ἀνεῦρον ἱκανῶς σημαντικὴν Ἰουδαϊκὴν παροικίαν ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἐν Τρικκάλοις καὶ ἐν Ἁλμυρῷ [1]. Ἐπίσης δὲ ἐπὶ τουρκοκρατίας ἤκμαζεν ἡ Ἰουδαϊκὴ παροικία ἐν Λαρίσῃ, προσαυξηθεῖσα μάλιστα διὰ τῆς εἰσροῆς τῶν ἐξ Ἱσπανίας ἐκδιωχθέντων Ἰουδαίων, οἵτινες συνανεμίχθησαν μετὰ τῶν ἐν Λαρίσῃ ὁμοφύλων των. Ἕνεκα τούτου μάλιστα πάντες οἱ ἐν Λαρίσῃ Ἰουδαῖοι λαλοῦσι πρὸς τῇ Ἑλληνικῇ καὶ τὴν Ἱσπανικὴν γλῶσσαν.

Ἀξιόλογον μελέτην περὶ τῶν Ἰουδαίων ἐν Ἀνατολῇ κατὰ τοὺς γεωγράφους ἐδημοσίευσαν οἱ κ. κ. Λευῒ καὶ Σολομὼν Ραϊνὰχ (Reinach) τῷ 1889 καὶ 1890 ἐν τῇ Γαλλικῇ Ἐπιθεωρήσει τῶν Ἰουδαϊκῶν ἐρευνῶν, ἐν ᾗ εὑρίσκομέν τινας ἀξίας λόγου εἰδήσεις περὶ τῶν Ἑβραίων ἐν Λαρίσῃ καὶ Ἀθήναις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος (1600-1630), εἰλημμένας ἐκ τοῦ Voyage du sieur Paul Lucas, τοῦ ἐκδοθέντος ἐν Παρισίοις τῷ 1712 [2].

Κατὰ τὸ 1912 ἐν Λαρίσῃ ἀντεγράψαμεν ὑπὲρ τὰς 70 ἐκ τῶν παλαιοτέρων ἐπιτυμβίων Ἰουδαϊκῶν ἐπιγραφῶν ἐκ τοῦ παλαιοῦ νεκροταφείου καὶ ἐλάβομεν καὶ ἔκτυπα αὐτῶν ἐπὶ εἰδικοῦ χάρτου. Καὶ τὰ μὲν ἔκτυπα ἀπεστείλαμεν εἰς τὸν τότε πρόεδρον τῆς ἐν Βόλῳ Ἰσραηλιτικῆς κοινότητος κ. Χαΐμ Πολίτην, ἵνα ἀντιγράψῃ αὐτὰ ὁ ῥαββῖνος καὶ μεταφράσῃ, τὰ δὲ ἀντίγραφα ἐπέμψαμεν εἰς τὸν ἀείμνηστον Σπ. Λάμπρον, καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου, ἵνα φροντίσῃ περὶ τῆς μεταφράσεως καὶ δημοσιεύσεως αὐτῶν. Τί ἔπραξαν σχετικῶς ἀμφότεροι ἀγνοοῦμεν. Ἐχρονολογοῦντο δὲ αἱ ἐπιγραφαί, ἃς εἴδομεν, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΖ' αἰῶνος καὶ ἑξῆς:

Ἐπὶ λίθου δι' Ἑβραϊκῶν ἐκτύπων γραμμάτων ἐπιγραφὴ κεῖται ἐν ὑπερθύρῳ τῆς ἐν Λαρίσῃ Συναγωγῆς, ἑτέρα δὲ ἐν τῷ παραπλεύρως κειμένῳ δημοτικῷ Ἰσραηλιτικῷ σχολείῳ [3].

[1] Πρβλ. Ν. Γεωργιάδου, Θεσσαλία, 1880, σ. 243. Ν. Ι. Γιαννοπούλου, Φθιωτικά, 1891, σ. 13. Μίλλερ-Λάμπρου, Ἱστορ. Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι, τόμ. Α', σ. 13. Ν. Ι. Γιαννοπούλου, Ἡ Μεσαιων. Φθιῶτις κλπ,. Δελτίον Ἱστ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρ. τόμ. Η', 1922, σ. 39.

[2] Σπ. Π. Λάμπρου, Λόγοι καὶ ἀναμνήσεις ἐκ τοῦ Βορρᾶ, ἐν Ἀθήναις 1909, σελ. 149. Ὁ κ. Φαίδων Κουκουλὲς ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ εὐμενῶς μοὶ ἀνακοινώσατο πρὸ πολλοῦ ὅτι διατριβὴν περὶ Ἑβραίων ἐν Κρήτῃ ἐπὶ Ἑνετοκρατίας ἐδημοσίευσεν ὁ Στ. Ξανθουδίδης ἐν τῇ Κρητικῇ Στοᾷ τοῦ 1909 καὶ ὁ κ. Ν. Βέης περὶ Ἑβραίων τοῦ Μυστρᾶ ἐν τῷ Νουμᾶ, (τόμ. 3 ἀρ. 166) ἃς ἀγνοοῦμεν. Πβ. νῦν καὶ Α. Ἀνδρεάδου, Οἱ Ἑβραῖοι ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει ἐν Ἐπετηρίδι Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν τόμ. Ϛ' σ. 23 κἑξ. Ἡμεῖς θὰ περιορισθῶμεν μόνον ἐν τῇ ἀνατολ. Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ Εὐβοίᾳ.

[3] Ἡ ἰουδαϊκὴ Συναγωγὴ καὶ συνοικία ἐν Λαρίσῃ κεῖνται ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς πλατείας μέχρι τοῦ Πηνειοῦ κατὰ τὸ ΒΔ. τμῆμα τῆς πόλεως. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ΙΕ' ἑκατοντ. καὶ ἑξῆς ἡ Ἰσραηλιτικὴ καὶ Τουρκικὴ συνοικία Λαρίσης οὐδεμίαν ὑπέστησαν βλάβην, ἑπομένως δέον νὰ ὑπάρχωσιν ἔγγραφα παλαιὰ ἐν τῇ Ἰσραηλιτικῇ Κοινότητι Λαρίσης.

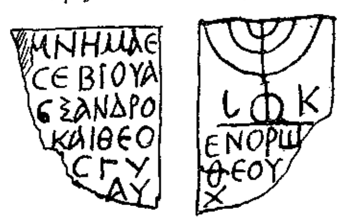
Φθιώτιδες Θῆβαι (*Θεσσαλικαί*).

Τηροῦντες τὸ σύστημα τοῦ ν' ἀσχοληθῶμεν πρῶτον μὲ τὰς ἀρχαιοτέρας, ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων ὑπαρχούσας, Ἰουδαϊκὰς παροικίας, ἀναφέρομεν τὴν ὑπάρχουσαν ἐν ταῖς Φθιώτισι Θήβαις (Θεσσαλικαῖς), πόλει παραλίῳ ἐπὶ τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου, ὅπου ἀκριβῶς νῦν κεῖται ἡ Νέα Ἀγχίαλος, γνωριζομένην ἐξ ἐπιτυμβίων Ἰουδαϊκῶν ἐπιγραφῶν Ἑλληνικοῖς γράμμασιν. Οὕτως εὑρέθησαν ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῆς πολυανθρώπου, πλουσίας καὶ ἐμπορικῆς ταύτης πόλεως δύο ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ καὶ μία πλινθοειδὴς ἐν εἴδει σφραγῖδος ὀρθογωνίου ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ἀποκείμεναι αἱ μὲν δύο πρῶται ἐν τῷ Μουσείῳ Ἁλμυροῦ, ἡ δὲ τρίτη ἐν τῷ Μουσείῳ Ν. Ἀγχιάλου.

Ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἐπιγραφῶν, αἱ δύο ἐπιτύμβιοι γνωρίζονται διὰ τοῦ ἐπ' αὐτῶν συμβόλου τῆς Ἑπταφώτου Λυχνίας. Ἔχουσι δὲ ὡς ἑξῆς:

1) Πλὰξ ἐκ σχιστολίθου πρασινοφαίου ἀποκεκρουμένη κάτωθι καὶ ἀριστερὰ (ὕψ. 0,32. πλ. 0,24. πάχ. 0,07)[1].

ὄψις Α' ὄψις Β'

Εἰκ. 2. Ἐπιτύμβιος Ἑβραϊκὴ ἐπιγραφὴ ἐκ τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν.

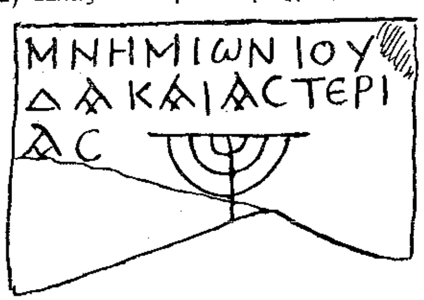
ὄψις Α'

[Μ]νῆμα Ε-
[ὐ]σεβίου Ἀ-
[λ]εξάνδρο-
[υ] καὶ Θεο-
5 *[δώρα]ς γυ-*
[ναικὸς] αὐ-
[τοῦ].

ὄψις Β'

(Ἑπτάφωτος Λυχνία)
[ε]ι — κ[ὼν]
Ἐνορῶ[ντος]
Θεοῦ [. . . .]
Χ [. . . .]

2) Πλὰξ λευκοφαίου μαρμάρου ὀρθογώνιος ἀποκεκεκρουμένη κάτωθι

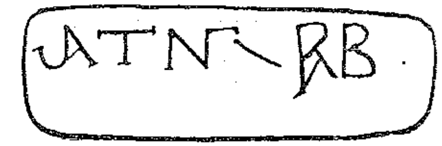
Εἰκ. 3. Ἐπιτύμβιος Ἑβραϊκὴ ἐπιγραφὴ ἐκ τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν.

Μνημῖων Ἰού-
δα καὶ Ἀστερί-
ας.
(*Ἑπτάφωτος Λυχνία*).

[1] Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Ἀ. Σπυριδάκι, Δελτίον τῆς ἐν Ἁλμυρῷ Φιλαρχ. Ἑταιρ. «Ὄθρυος», τεῦχ. Δ', 1901, σ. 37, ἀρ. 2. — Πρβλ. καὶ Ν. Ι. Γιαννοπούλου, Byzantinische Zeitschrift, τόμ. XXI, 1912, σ. 160, ἀρ. 15.— Περὶ δὲ τῆς Ἑπταφώτου Λυχνίας ἰδὲ Garucci, Cimeterio ebreo de vigna Randanini καὶ Ν. Βέη, Ἀρχ. Ἐφημ. 1911, σ. 105.

καὶ κατὰ τὴν κάτω ἀριστερὰν γωνίαν, ἔνθα ἐφαρμόζεται (ὕψ. 0,18. πλ. 0,25. πάχ. 0,05)[1].

3) Λίθος λευκὸς ὀρθογώνιος ἐν εἴδει στενῆς ὀπτῆς πλίνθου, φέρων ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως ἐπιγραφὴν συμπεπλεγμένην παλαιοχριστιανικὴν δυσξύμβλητον, ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρας τέσσαρα ἔγκοιλα ὀρθογώνια (μῆκ. 0,25. πλ. 0,10. πάχ. 0,065. γραμ. ὕψος 0,04 — 0,055)[2].

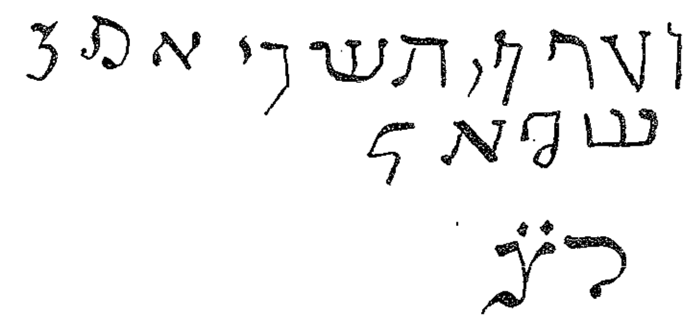

Εἰκ. 4. Ἐπιγραφὴ πλινθομόρφου λίθου προερχομένου ἐκ Βασιλικῆς τῶν Θεσσαλικῶν Θηβῶν.

Ἡ πρώτη λέξις τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης πιθανῶς ἀναφέρεται εἰς ὄνομα κύριον· χωρίζεται δὲ τὸ ὄνομα διὰ λοξῆς γραμμῆς ἀπὸ τῆς ἑπομένης λέξεως ἐγκεχαραγμένης μονογραμματικῶς, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡμεῖς διακρίνομεν τὰ γράμματα ΡΑΒ, τὰ ὁποῖα συμπληροῦμεν ῥαβ[βῖνος]· ἑπομένως ὁ λίθος εἶναι σφράγισμα ῥαββίνου τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν[3].

Τρίκκαλα.

Ἐν Τρικκάλοις τῆς Θεσσαλίας δὲν εἶναι γνωστὸν οὔτε ἐκ τῶν συγγραφέων οὔτε ἐξ ἐπιγραφῶν, ἐὰν ὑπῆρχεν Ἰουδαϊκὴ παροικία. Βενιαμὶν ὁ ἐκ Τουδέλης κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα εὗρεν ἐν Τρικκάλοις Ἰουδαίους. Ἐν Τρικκάλοις ὑπάρχουσι δύο Συναγωγαί, εὐτελῆ οἰκοδομήματα, ἐφ' ὧν οὐδεμίαν ἐπιγραφὴν εἴδομεν. Ἐν δὲ τῷ νεκροταφείῳ τῆς Ἰουδαϊκῆς παροικίας δὲν εὕρομεν, ὡς ἐν Λαρίσῃ, ἐπιτυμβίους ἐπιγραφὰς παλαιάς· μόνον ὀγκολίθους ἀξέστους εἴδομεν ὡς σήματα τῶν τάφων, ἐξ ἑνὸς τῶν ὁποίων ἀντεγράψαμεν τὴν ἑξῆς ἐγχάρακτον ἄτεχνον ἐπιγραφήν.

Εἰκ. 5. Ἐπιτύμβιος Ἰουδαϊκὴ ἐπιγραφὴ ἐν Τρικκάλοις τῆς Θεσσαλίας.

[1] Πβ. Ν. Ι. Γιαννόπουλον ἐν Byzant. Zeitschr. XXI, 1912, σ. 155, ἀρ. 6.

[2] Ν. Ι. Γιαννόπουλος ἐν Byzant.—Neugriech. Jahrbücher τόμ. Ι, 3-4, σελ. 386, ἀριθ. 1.

[3] Ἐν τῇ πρώτῃ δημοσιεύσει τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης, ἔνθ' ἀνωτέρω (σημ. 2) ἐξελάβομεν αὐτὴν ὡς παλαιοχριστιανικήν, νεωτέρα ὅμως ἐξέτασις αὐτῆς ἔπεισεν ἡμᾶς ὅτι ἡ

Ὅπως κατὰ τὸν μεσαίωνα Βενιαμὶν ὁ ἐκ Τουδέλης εὗρεν Ἰουδαίους εἰς τρεῖς μόνον πόλεις ἐν Θεσσαλίᾳ, τὰς τότε μεγαλειτέρας, ἐν Ἁλμυρῷ, δηλ. Λαρίσῃ καὶ Τρικκάλοις, οὕτω καὶ νῦν ἐν Θεσσαλίᾳ εἰς τρεῖς, τὰς μεγαλειτέρας πόλεις, εἶναι ἐγκατεστημένοι Ἰουδαῖοι, ἐν Βόλῳ, Λαρίσῃ καὶ Τρικκάλοις.

Ζητούνιον (Λαμία).

Κατερχόμενοι ἐκ Θεσσαλίας εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα σταθμεύομεν ἐν Λαμίᾳ, ἥτις ἐκαλεῖτο κατὰ τὸν μεσαίωνα καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας μέχρι τοῦ 1830 Ζητούνιον. Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ δὲν εἶναι γνωστὴ κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς καὶ παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους Ἰουδαϊκὴ παροικία. Κατὰ τὸν ΙΒ´ αἰῶνα ὁ Βενιαμὶν ἀναφέρει ὅτι εὗρεν αὐτόθι 50 Ἰουδαίους [1]. Ἄδηλον δὲ εἶναι, ἂν ἐξηκολούθησεν ὑπάρχουσα ἡ παροικία καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Σήμερον δὲν ὑπάρχουσιν Ἰουδαῖοι ἐν Λαμίᾳ.

Ραβέννικα.

Κάτωθι τῆς Λαμίας ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Σπερχειοῦ, παρὰ τὸν Μαλιακὸν κόλπον, ἔκειτο, ἐν μήπω εἰσέτι προσδιορισθείσῃ θέσει, ἡ μεσαιωνικὴ πόλις Ραβέννικα, ὅπου τῷ 1209 ἐπὶ Φραγκοκρατίας συνεκροτήθη ἡ περιώνυμος μεγάλη Φραγκικὴ συνέλευσις ὑπὸ τῶν μεγιστάνων Φράγκων ἱπποτῶν καὶ τῶν διασημοτέρων Λατίνων ἐπισκόπων πρὸς ἐπίλυσιν διαφόρων πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων [2]. Ἡ πόλις αὕτη, ἧς ἡ θέσις ἀγνοεῖται, ἐξηφανίσθη ἐν ἀδήλῳ χρόνῳ, οὐδ᾽ ἀναφέρεται πλέον ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ὁ Ἰω. Βορτσέλας ἀναφέρει καὶ ποταμίσκον Ροβεννίκον ἐκβάλλοντα εἰς τὸν Ὀπούντιον κόλπον [3], ἀλλ᾽ ἡ ἀπόστασις αὐτοῦ εἶναι μακροτέρα τῆς μιᾶς ἡμέρας, ἣν ὁρίζει ὁ Βενιαμὶν ἀπὸ τῆς Ραβεννίκης εἰς τὸ Ζητούνιον (Λαμίαν). Πιθανῶς ἔκειτο ἐν τῷ πρῴην δήμῳ Θερμοπυλῶν παρὰ τὴν ἀρχαίαν πόλιν Νίκαιαν [4]. Πόλις Ραβέννικα ἀναφέρεται μετ᾽ ἄλλων πόλεων ὡς κτῆμα τῆς Εὐφροσύνης Δούκαινας συζύγου Ἀλεξίου Γ´ τοῦ Κομνηνοῦ (1195-1204), ἀγνοοῦμεν ὅμως ἂν πρόκειται περὶ τῆς ἡμετέρας Ραβεννίκης, ἢ ἄλλης ὁμωνύμου Θεσσαλικῆς. Ἡ Ραβέννικα ἀναφέρεται καὶ βραδύτερον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ´ αἰῶνος ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου τοῦ Γ´. «castrum de Situm

---

δευτέρα μονογραμματικῶς ἐκφερομένη λέξις ΡΑΒ δέον νὰ συμπληρωθῇ εἰς ΡΑΒ[ΒΙΝΟC]. Ὁ κ. Γ. Σωτηρίου ἐν τῷ ἔργῳ του αἱ Χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὰς ἐν Νέᾳ Ἀγχιάλῳ ἀνασκαφὰς σ. 22.24 φρονεῖ ὅτι ἡ πλίνθος ἐχρησίμευεν ὡς σῆμα ἐργοστασίου, καὶ τὰ ἐπ᾽ αὐτῆς γράμματα ἑπομένως εἶναι δηλωτικὰ τοῦ ἐργοστασίου τούτου.

[1] Μίλλερ-Λάμπρου, Ἱστορ. Φραγκοκρ. ἐν Ἑλλάδι τόμ. Α´, σ. 13.

[2] Μίλλερ-Λάμπρου, Ἔνθ᾽ ἀν. σ. 13.

[3] Ἰω. Βορτσέλα, Φθιῶτις, Ἀθῆναι 1907, σ. 266, σημ. β´.

[4] Ὁ Βενιαμὶν μνημονεύει πρῶτον τὴν Ραβέννικαν, εἶτα τὸ Ζητούνιον καὶ τρίτον τὸ Γαρδίκιον. Ἐν Θεοσαλίᾳ ὑπάρχει τοπωνυμία Ρεβέννια, ἤτοι ἡ λοφώδης χώρα τῆς Θεσσαλίας ἡ χωρίζουσα τὰς πεδιάδας Φαρσάλων καὶ Καρδίτσης ἀπὸ τῆς πεδιάδος Λαρίσης.

(=Ζητούνιον) super Ravenica». Ἐπίσης καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ πάπα Ὀνωρίου τοῦ Γ´ ὡς ὑποκειμένη εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Ζητουνίου.

Ἐν Ραβεννίκῃ ὁ Βενιαμὶν εὗρεν ἐγκατεστημένους κατὰ τὸν ΙΒ´ αἰῶνα 100 Ἰουδαίους.

Γαρδίκιον.

Μετὰ τὴν Ραβέννικαν συναντῶμεν Ἰουδαϊκὴν παροικίαν ἐν Γαρδικίῳ τῆς Φθιώτιδος. Ὁ Βενιαμὶν ἀναφέρει: «Ἐντεῦθεν (ἐκ Ζητουνίου πιθανῶς καὶ τῶν ἐπὶ τῆς Ὄθρυος βλαχικῶν οἰκήσεων, ἃς ἐπεσκέφθη), διήμερος πορεία εἶναι εἰς Γαρδίκιον, πόλιν κατεστραμμένην καὶ ὀλίγους ἔχουσαν κατοίκους Ἕλληνας καὶ Ἰουδαίους. Ἐντεῦθεν διήμερος πορεία εἶναι εἰς Ἁρμυλὸν (=Ἁλμυρὸν) πόλιν μεγάλην παράλιον, μέγα ἐμπορεῖον τῶν Βενετῶν, τῶν Πισατῶν, τῶν Γενουηνσίων καὶ ἄλλων ἐθνῶν» [1].

Ἁλμυρός.

Ἡ πόλις αὕτη ἀναφαίνεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀπὸ τοῦ Θ´ μ. Χ. αἰῶνος, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Χριστιανικῶν Φθιωτίδων Θηβῶν. Πιθανώτατα πρὶν θὰ ὑπῆρχε ὡς μικρὰ παράλιος πολίχνη ἢ κώμη ἐπὶ τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου, ὡς ἐξάγεται ἐξ ἐπιγραφῆς ἐπιτυμβίου παλαιοχριστιανικῆς, μετὰ δὲ τὴν καταστροφὴν τῶν Φθ. Θηβῶν ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς Νέας Ἀγχιάλου προσηυξήθησαν οἱ κάτοικοι ἐκ τῶν φυγάδων τοῦ Ἁλμυροῦ, οἵτινες ἀνέλαβον ὅλον τὸ ἐμπόριον τῆς καταστραφείσης πόλεως. Οὕτως ὁ Ἁλμυρὸς κατέστη ἡ ἐμπορικωτάτη πόλις τῆς Θεσσαλίας καὶ τρίτη τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Θεσσαλονίκην ἀκμάσασα μέχρι Τουρκοκρατίας. Κατὰ τὸν Θ´ αἰῶνα ἦτο ἕδρα ἐπισκόπου [2].

Ὁ Βενιαμὶν εὗρε 400 Ἰουδαίους ἐν Ἁλμυρῷ, ὧν οἱ ἐπισημότεροι ἦσαν ὁ Σύλοκ, ὁ Ἰωσὴφ καὶ ὁ Σολομών. Διήνυσε δὲ διήμερον πορείαν, ἵνα ἐκ Γαρδικίου φθάσῃ εἰς αὐτόν [3].

---

[1] Archer, Itineraire de Benjamin de Toudèle, p. 248. Ι. Βορτσέλα, Φθιῶτις ἡ πρὸς νότον τῆς Ὄθρυος, Ἀθῆναι 1907, σελ. 265-266.

[2] Πρβλ. Karl Hopf, VI, 163. Κ. Παπαρηγοπούλου, Ἱστ. τοῦ Ἑλλ. Ἔθνους, τόμ. Δ´ σελ. 600, 605, ἔκδ. α´. Ν. Γιαννοπούλου, Φθιωτικά, Ἀθ. 1891, σ. 55-56. Τοῦ αὐτοῦ, Οἱ δύο Μεσαιωνικοὶ Ἁλμυροὶ καὶ ὁ νῦν ἐν Ἐπετηρίδι Φιλ. Συλλ. Παρνασσοῦ τόμ. Η´, 1904. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Μεσαιωνικὴ Φθιῶτις καὶ τὰ ἐν αὐτῇ μνημεῖα, Δελτίον τῆς Ἱστ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρ. τόμ. Η´, 1922, σελ. 38 καὶ ἑξῆς.

[3] Ν. Γεωργιάδου, Θεσσαλία, 1880, σ. 121 καὶ 337.—Μίλλερ-Λάμπρου, Ἱστορ. Φραγκοκρ. ἐν Ἑλλάδι, τόμ. Α´, σ. 13 καὶ ἑξῆς. Ἡ πορεία τοῦ Βενιαμὶν εἶναι 4-5 ὡρῶν ἑκάστην ἡμέραν· διότι ἐκ Ραβεννίκης μιᾶς ἡμέρας πορείαν διήνυσεν εἰς Ζητούνιον· ἐντεῦθεν μετὰ διήμερον πορείαν ἔφθασεν εἰς Γαρδίκιον καὶ ἐκ Γαρδικίου μετὰ διήμερον πορείαν ἔφθασεν εἰς Ἁλμυρόν. Γνωρίζομεν δὲ ὅτι τὸ Γαρδίκιον ἀπέχει τοῦ Ἁλμυροῦ 6-7 ὥρας· ἐπίσης ἐκ Ζητουνίου (Λαμίας) ἀπέχει 8 ὥρας. Αἱ πορεῖαι αὗται δύνανται νὰ διανυθῶσιν ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ· ἀλλ᾽ ὁ Βενιαμὶν ἐβάδιζε 4-5 ὥρας τὴν ἡμέραν.

Κατὰ ταῦτα δέον νὰ ἀναμείνωμεν Ἑβραϊκὰς ἐπιγραφὰς ἐκ τῆς μεσαιωνικῆς ταύτης μεγαλοπόλεως τοῦ Ἁλμυροῦ καὶ ἐρείπια Συναγωγῶν[1].

Κρίσα (Χρυσό).

Προχωροῦντες νοτιώτερον εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα φθάνομεν εἰς Κρίσαν (Χρυσὸ κατὰ τὸν μεσαίωνα καὶ νῦν), κατὰ τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν ἀπὸ Ἰτέας εἰς Δελφοὺς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Λοκρίδι. Ἐν Κρίσῃ ὁ Βενιαμὶν εὗρε κατὰ τὸν ΙΒ´ αἰῶνα Ἰουδαϊκὴν παροικίαν ἐκ 200 Ἰουδαίων, οἵτινες ἔζων ἐκεῖ αὐτάρκεις ἐπὶ τοῦ Παρνασσοῦ καὶ ἠσχολοῦντο περὶ τὴν γεωργίαν ἐν ταῖς ἰδίαις αὐτῶν χώραις καὶ κτήσεσι, παρέχοντες οὕτως ὑπόδειγμα Ἰουδαίων ἀγρονόμων κατὰ τὸν Μίλλερ, δυναμένων νὰ συγκριθῶσι πρὸς τοὺς τῆς σημερινῆς Θεσσαλονίκης Ἰουδαίους[2].

Πλαταιαί.

Κατερχόμενοι εἰς τὴν Βοιωτίαν συναντῶμεν τὰς Πλαταιάς, ἔνθα κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους θὰ ὑπῆρχεν Ἰουδαϊκὴ παροικία, ὡς φαίνεται ἐκ χαλκοῦ πίνακος ἐκ Πλαταιῶν, ὃν ὁ μακαρίτης καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀνδρέας Σκιᾶς ἐδημοσίευσεν. Ὁ πίναξ οὗτος ὕψους 0,285 καὶ πλ. 0,24 ἀπόκειται ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικῷ Μουσείῳ καὶ ἀνάγεται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ´ μ. Χ. αἰῶνος ἢ τὰ τέλη τοῦ Β´[3]. Τινὰ τῶν ἐν αὐτῷ ὀνομάτων, λέγει ὁ Σκιᾶς, εἶναι βαρβαρικὰ ἀνατολικά, Συριακὸν τὸ Σοέμιος καὶ Ἑβραϊκὸν τὸ Ναζάριος[4]. Φέρεται δὲ ἐν αὐτῷ καὶ Καπάδοξ καὶ ἕτερον Ἀρμένιος καὶ ἕτερον Ἴβηρ.

Ὁ Σκιᾶς παραδέχεται ὅτι θὰ ὑπῆρχεν Ἰουδαϊκὴ παροικία ἐν Πλαταιαῖς, ἐξ ἧς καὶ ἐξ ἄλλων κατοίκων ἀλλοεθνῶν θ᾽ ἀπετελέσθη ἡ ἀρτισύστατος Χριστιανικὴ ἐκκλησία ἐν τῇ πόλει, ὡς ἐκ τοῦ βαθμοῦ τοῦ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναφερομένου πρεσβυτέρου καὶ ἀναγνώστου δηλοῦται.

Ὁ καθηγητὴς Σκιᾶς ἀνεῦρεν ἐν τῷ ἐν Βοιωτίᾳ ναῷ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου καὶ ἐν τῇ Ὡραίᾳ Πύλῃ αὐτοῦ ἐπεστρωμένην ὡς βαθμῖδα πλάκα λευκοῦ μαρμάρου ἐνεπίγραφον ἐπιτύμβιον μετ᾽ ἀετώματος (ὕψ. 0,20. πλ. 0,50, πάχ. 0,08) φέρουσαν κάτωθι Ἑπτάφωτον Λυχνίαν καὶ ἐπιγραφήν:

. . ΑΧΑΡΑ ΗΡΑΚΛΕΙΔΟΥ[5]

[1] Ἡ ἀνωτέρω παρατεθεῖσα ὑπ᾽ ἀρ. 2 ἐπιτύμβιος Ἑβραϊκὴ ἐπιγραφὴ τοῦ Μουσείου Ἁλμυροῦ προέρχεται ἀναμφιβόλως ἐκ Τσεγγελίου, ὅπου ἦτο ὁ μεσαιωνικὸς Ἁλμυρός, διότι εὑρέθη ἔν τινι οἰκίᾳ ἐν Ἁλμυρῷ ὑφ᾽ ἡμῶν, δὲν μετηνέχθη δὲ ἐκ Φθιωτίδων Θηβῶν διὰ τὴν μακρυνὴν ἀπόστασιν.

[2] Μίλλερ-Λάμπρου, Ἱστορ. τῆς Φραγκοκρ. ἐν Ἑλλάδι, τόμ. Α´ σελ. 13.

[3] Πβ. Ἀνδρέαν Σκιᾶν ἐν Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι 1917, 163-165.

[4] Πρβλ. Harnack, Mission und Ausbreit des Chistianismus, τόμ. I, 337 καὶ ἑξῆς. Παρὰ Σκιᾷ, ἔνθ᾽ ἀνωτέρω.

[5] Πβ. Lolling-Καστριώτην ἐν Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1899, σελ. 59.

«Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ, λέγει ὁ Σκιᾶς, νομίζω ὅτι πρέπει νὰ συμπληρωθῇ τὸ Ἰουδαϊκὸν ὄνομα [Ἰσ]αχάρα. Τίς προσεδόκα ὅτι καὶ μέχρι τούτου τοῦ παραβύστου τῆς Ἑλληνικῆς γῆς θὰ εἶχεν εἰσχωρήσει τὸ πολύτροπον γένος τῶν Ἑβραίων!».

Λεβάδεια.

Ὁ Βενιαμὶν δὲν ἀναφέρει κατὰ τὸν ΙΒ´ αἰῶνα κοινότητα Ἰουδαϊκὴν ἐν Λεβαδείᾳ, φαίνεται ὅμως πιθανὸν ὅτι ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις ὑπῆρχε τοιαύτη κοινότης, ἥτις ἤκμασε καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας μέχρι τῶν χρόνων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ μέχρι τοῦ 1830.

Ὁ ἐν Χαλκίδι λόγιος Ἰσραηλίτης κ. Μποχὼρ Φόρνης ἔχει πληροφορίας παρὰ προβεβηκότων ἀξιοπίστων Ἰσραηλιτῶν ἐν Χαλκίδι, ὧν τινες ἦσαν ἄποικοι ἐκ Λεβαδείας, ὅτι ὑπῆρχεν ἐκεῖ Ἰουδαϊκὴ παροικία. Ὁ ἴδιος ἀνεῦρεν ἐν Λεβαδείᾳ καὶ τὰ ἐρείπια τῆς Συναγωγῆς καὶ ἔχει προικοσύμφωνον ἔγγραφον ἐν Ἑβραϊκῇ γλώσσῃ συνταχθὲν ἐν Λεβαδείᾳ πρὸ 150 καὶ πλέον ἐτῶν[1].

Θῆβαι (Βοιωτίας).

Δὲν γνωρίζομεν ἂν ἦσαν ἐγκατεστημένοι Ἰουδαῖοι ἐν Θήβαις πρὸ τοῦ ΙΒ´ αἰῶνος. Βενιαμὶν ὁ ἐκ Τουδέλης κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἀνεῦρεν ἐκεῖ σπουδαιοτάτην παροικίαν ἀριθμοῦσαν 2000 Ἰουδαίους. Ἦσαν δὲ οὗτοι κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτοῦ οἱ διασημότεροι τῶν ἐν πάσῃ τῇ Ἑλλάδι μεταξουργῶν καὶ κατασκευαστῶν πορφυρῶν ἐνδυμάτων[2]. Ἐπίσης μεταξὺ τῶν ἐν Θήβαις Ἰουδαίων ἦσαν «ἱκανοὶ λόγιοι ἔξοχοι περὶ τὴν ταλμουδικήν, ὅμοιοι τῶν ὁποίων δὲν δύνανται νὰ εὑρεθῶσιν ἐν ὅλῃ τῇ Ἑλληνικῇ αὐτοκρατορίᾳ, ἐξαιρουμένης τῆς Κωνσταντινουπόλεως»[3].

Καὶ μετὰ ταῦτα δὲ τῷ 1240 ἐξηκολούθουν οἱ Ἰουδαῖοι ἐν Θήβαις ἐξασκοῦντες τὴν μεταξουργίαν. Γνωρίζομεν προσέτι ὅτι ἐν Θήβαις ὑπῆρχον ἐπὶ τῶν χρόνων Ὄθωνος Δελαρὸς Ἑβραῖοι ποιηταί, ὧν ἄλλως τε οἱ στίχοι, κατὰ τὰ λεγόμενα ὑπὸ ἀντιπάλου ἀοιδοῦ, ἔγεμον βαρβαρισμῶν[4].

Ἐν δὲ τῷ Μουσείῳ Θηβῶν ἀπόκεινται μεσαιωνικαί τινες Ἑβραϊκαὶ ἐπιγραφαί, πρέπει ὅμως νὰ μεταφρασθῶσι καὶ ἐκδοθῶσιν αὗται πανομοιοτύπως καὶ ἐν μεταφράσει.

(Ἕπεται συνέχεια)

Ἐν Βόλῳ τῇ 29 Ὀκτωβρίου 1930. Ν. Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

[1] Τὸ προικοσύμφωνον τοῦτο ἔδειξεν ἡμῖν μετ᾽ ἄλλων ἐγγράφων ἐν Χαλκίδι τῷ 1924.

[2] Μίλλερ-Λάμπρου, Ἱστορ. Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι, τόμ. Α´, 13.

[3] Μίλλερ-Λάμπρου, Ἔνθ. ἀν.

[4] Μίλλερ-Λάμπρου, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 135.

ΘΗΡΑΪΚΑ

ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΑ — ΣΧΟΛΙΚΑ

Ἀφιεροῦνται τῷ περισπουδάστῳ μοι κ. Φ. Κουκουλέ.

1. Ἡ ἀσφαλὴς καὶ ἐπιμελὴς περισυλλογὴ εἰδήσεων καὶ ἐκ τῶν μετὰ τὴν Ἅλωσιν χρόνων, εἰς οὓς δικαίως συγκαταβαίνει ἀπὸ τῶν μέσων ὁ ὀτρηρὸς γ. γραμματεὺς τῆς ἡμετέρας Ἑταιρείας κ. Φ. Κουκουλὲς καὶ ἡ περὶ Θήρας τελευταῖον ἐν τῷ τελευταίῳ τόμῳ τῆς Ἐπετηρίδος μελέτη αὐτοῦ ἐγένετό μοι πάλιν, κατὰ μοιραίαν σύμπτωσιν, ὡς ἡ τοῦ μακαρίτου Μηλιοπούλου τῶν Τραπεζουντιακῶν, ἀφορμὴ ὅπως ἀναφέρω εἰς τὴν μνήμην μου ἑκὼν ἀέκοντί γε θυμῷ, ὅτι καὶ Θηραϊκὰ ἔχω ἀνέκδοτα, καὶ δὴ ἀπὸ δεκάδων ἐτῶν, εἰς ἃ δὲν ἐπανῆλθον, ἅτε μετὰ τὴν ἐκ Κ/Πόλεως εἰς τὰ ἐνταῦθα ἐγκατάστασίν μου ἀπερροφημένος μὲ τὴν περισυλλογὴν τῶν Κρουσιανῶν (Τυβίγγης), τὰ ὁποῖα εἶναι καὶ τὰ μᾶλλον ἡμῖν δυσπρόσιτα.

Τὰ Θηραϊκά μου ταῦτα εὐτυχῶς ἀνεῦρον· ἀφορῶσιν εἴς τε τὰ μοναστηριακὰ τῆς νήσου καὶ τὰ σχολικά. Ἐνεθυμήθην μάλιστα ὅτι καὶ σιγίλλιον ἓν ἐπὶ Καλλινίκου τοῦ Ε΄ τοῦ ἀπὸ Νικαίας[1] μεγάλου πατριάρχου ἀφορῶν εἰς τὰ οἰκογενειακὰ τῶν Γαβαλάδων καὶ τὴν κτητορικὴν αὐτῶν Ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Νικολάου κειμένην ἔξω τοῦ Καστελλίου Πύργου τύποις ἐφανέρωσα κατὰ τὸ 1885 διὰ τοῦ Δελτίου τῆς Ἱ. καὶ Ἐ. Ἑταιρείας[2].

2. Ἡ ἐν Ξηροκρήνῃ (Κουρούτσεσμε) τοῦ Βοσπόρου κατοικία μου, ἐν ᾗ ἤκμασεν ἀπὸ τοῦ ἡγεμόνος Μουρούζη — πατρ. Καλλινίκου ἡ Μ. τοῦ Γένους Σχολὴ (Σχολὴ τοῦ Κουρούτσεσμε ἁπλούστερον) καὶ διεθέριζε τὸ πατριαρχεῖον (ἐαρινὸν πατριαρχεῖον), ἦσαν δὲ καὶ οἰκίαι ἀρχόντων πολλῶν καὶ λογάδων τοῦ Γένους (ἀρχοντικὰ περιγιάλια), ὅλων εἰς ἄκρον πεπαιδευμένων καὶ σοφῶν, καὶ ἡ τῶν ἐπιζώντων ἀκόμη πρός με νεαρώτατον τὴν ἡλικίαν δικαία καὶ σεβαστὴ ἐπιβολή, δὸς δ᾿ εἰπεῖν, καὶ θωπεία ὡδήγησε καὶ ἐνέπνευσε θάρρος, ἵνα ἀναζητήσω εἰς κώδικας τῶν ναῶν τῆς κοινότητος καὶ

[1] Καλλίνικος ὁ Ε΄. 17 Ἰουνίου 1801-22 Ὀκτ. 1806 καὶ τὸ βον ἀπὸ Σεπτεμ. 1808-Μαΐου 1809. Σιγίλλιον τοῦ Δεκεμβ. 1805.

[2] σ. 626-630 τοῦ Β΄. τόμου. Γαβαλάδων οἶκος πολυσχιδής· οὐ μόνον ἐν Θήρᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν Ἴῳ, Ἀρακλειᾷ, Σικίνῳ καὶ Νάξῳ.

τοῦ πλησιοχώρου Μ. Ρεύματος (Ταξιαρχῶν) καὶ ἀνεύρω ἑκατοντάδας ἀρχιερατικῶν ἐκλογῶν καὶ συστάσεων καὶ διαφόρων εὐεργετικῶν πραγμάτων μνείαν, ὧν ἐπίτομον μὲν τὸ πρῶτον, ὕστερον δὲ ἐκτενέστερον κατάλογον μετὰ σημειωμάτων τύποις ἐξέδωκα[1].

Εὐνόητον ὅτι ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ συνημμένη ἀδιαρρήκτως ἦτο καὶ τῶν σιγιλλίων συλλογὴ καὶ ἄλλων ἐγγράφων ἢ εἰδήσεων σχετιζομένων πρὸς τὴν πνευματικὴν κίνησιν τοῦ Γένους ἡμῶν καθόλου μετὰ τὴν Ἅλωσιν, καὶ τὴν σύστασιν σχολείων, συντήρησιν, προστασίαν καὶ ἐποπτείαν αὐτῶν. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ προϊοῦσα πρόνοιά μου πρὸς διάσωσιν εἰδήσεων δι᾿ αὐτὴν καὶ ἡ δημοσίευσις πολλῶν ἐξ αὐτῶν ἐν Ἀθηναϊκοῖς κυρίως περιοδικοῖς κατὰ τὴν ἐν Ἀθήναις περίοδον τῶν σπουδῶν μου. Περιορίζομαι ἐνταῦθα ἀναφέρων μόνον τἀφορῶντα εἰς τὰς Κυκλαδικὰς νήσους, τὴν Σίκινον (Παρνασσοῦ τ: Θ΄. σ. 400-413), τὴν Ἄνδρον (δύο σιγίλ., αὐτόθι), τὴν Θήραν. (Δελτ: Ι. Ε. Ε, Β΄. 630), διότι περὶ τούτων ὁ λόγος.

3. Ἐν τῇ ἀπηκριβωμένῃ πραγματείᾳ τοῦ κ. Κουκουλὲ περὶ τῆς ἐν τῇ Θήρᾳ ἱερᾶς μονῆς τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἥτις προυκάλεσε ἔστω καὶ τὴν ἀτελῆ συμπλήρωσιν ταύτην, ὁρίζεται ἡ ἵδρυσις αὐτῆς τὸ ἔτος 1651 (6 Δεκεμβρίου) καὶ εἰς μέρος ἀπόκρημνον καὶ ἐπικίνδυνον, τὸ κάστρον τοῦ Σκάρου[2]. Συγχωρηθήτω μοι ἡ ἔκφρασις τοὐλάχιστον ἀπορίας πῶς ἡ οἰκογένεια Γκίζη οὐδεμίαν ἔδειξε δειλίαν διὰ τὴν σύμπηξιν τῆς μονῆς ἐν τῷ μέρει τούτῳ τῆς νήσου, ἀφ᾿ οὗ πρὸ ἔτους (1650) μία τῶν μάλιστα περιέργων ἐκρήξεων τοῦ ἐν Θήρᾳ ἡφαιστείου ἐπισυνέβη, ἐξ ἧς ἐπεφάνη νησὶς (ἀκρωτήριον Κολούμβο), ἥτις μετά τινας μῆνας κατὰ τὸ ἴδιον ἔτος πάλιν, κατεβυθίσθη μέχρι τῆς σήμερον εἰς βάθος δέκα καὶ ὀκτὼ μέτρων ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῶν ὑδάτων διακρινομένη[3].

Ἐκ τῶν παρὰ τοῦ κ. Κ. διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς μονῆς δεδηλωμένων τεσσάρων πατριαρχικῶν σιγιλλίων, ἐπὶ πατριάρχου Ἰακώβου (γη πατριαρχία) τῷ 1687, ἐπὶ Σωφρονίου τοῦ Β΄ τοῦ ἀπὸ Ἱεροσολύμων (1778), ἐπὶ Γαβριὴλ τοῦ Δ΄ τῷ 1784 καὶ ἐπὶ Γρηγορίου τοῦ Ε΄ (γη πατριαρχία) 1820[4] οὐδὲν παρὰ τῷ κ. Γεδεὼν ἐν τοῖς Π. Πίναξιν ἀναφέρεται,

[1] Περὶ «Κουρούτσεσμε Ἱστορ. Εἰδήσεις» ἐν ΚΠόλει 1885, καὶ τὸ δεύτερον ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 1888 ἐπηυξημένη, συστάσει τοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ καὶ συναντιλήψει, ἐμοῦ ἀπόντος εἰς Γερμανίαν, τοῦ ἀειμνήστου γέρο-Σακελλίωνος (ἐκ σελ. 102) μετὰ δύο μεγάλων πινάκων πανομοιοτύπων ὑπογραφῶν κλ.

[2] Ἐπετηρὶς Ε. Β. Σ. ς΄. (1929). σ. 55-56. Ἔγγραφον ἐν σ. 68.

[3] Λάμπρου: Ἀνέκδοτος Διήγησις περὶ τῆς ἐν ἔτει 1650 παρὰ τὴν Θήραν ἐκρήξεως. Ἐν Δελτ. Ι. Ε. Ε. τοῦ ἔτους Β΄. σ. 107, ἔνθα καὶ αἱ πηγαί. Τοῦ πολυτίμου ἔργου περὶ «Θήρας καὶ Θηρασίας» τοῦ φίλου Hiller v. Gaertringen ὑπολείπεται ἴσως μόνον «τὸ τῆς Ἐκκλησιαστ. καὶ παιδευτικῆς Ἱστορίας», ὡς εἰκάζω ἐκ τῆς ἐπισκοπήσεως τοῦ ὅλου ἔργου, ἥτις δημοσιεύεται ἐν σ. 197-200 τοῦ Δ΄. τόμου (Βερολίνῳ, 1909), διότι περὶ ἐκδόσεως νεωτέρων τόμων οὐδὲν ἐνταῦθα ὢν γινώσκω.

[4] Τῶν σιγιλλίων τούτων τὸ πρῶτον καὶ τὸ τέταρτον ἐδημοσιεύθησαν ἤδη ἐν τῇ μελέτῃ τοῦ κ. Κουκουλέ.

ἀπ' ἐναντίας δὲ γινώσκεται τὸ ὑπ' ἐμοῦ εὑρημένον καὶ ἐνταῦθα δημοσιευόμενον [1]. Τὸ σιγίλλιον τοῦτο ἐπὶ τῆς τρίτης Πατριαρχίας Καλλινίκου τοῦ Β' τοῦ Ἀκαρνᾶνος (1694-1702) γενόμενον ἀναφέρεται ἀκριβῶς εἰς τὴν γυναικείαν μονὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου ἐν τῷ καστελλίῳ Σκάρου, περὶ ἧς κυρίως ἐν τῇ μελέτῃ τοῦ κ. Κουκουλὲ πρόκειται, τακτέον δὲ δεύτερον κατὰ τὴν χρονολογικὴν σειρὰν τῶν ἤδη γνωσθέντων, διότι ἐξεδόθη τῷ 1700. Τὸ σιγίλλιον ἐν οἰκείῳ τόπῳ ἀνακοινούμενον τῷ δημοσίῳ ἔχω πρὸ ἐτῶν πολλῶν ἐκ Πατριαρχικοῦ κώδικος ἀντιγράψει, δὲν ἐδημοσίευον ὅμως, ἐπειδὴ περικοπαὶ αὐτοῦ καὶ σελὶς ὁλόκληρος ὑπὸ τοῦ χρόνου διεφθάρησαν. Νῦν τῇ καλοκαγάθῳ συναντιλήψει καὶ προθυμίᾳ τοῦ σ. μητροπολίτου Σάρδεων κ. Γερμανοῦ τὰ κενὰ ἀνεπληρώθησαν [2], ἐφ' ᾧ καὶ εὐχαριστίας τὰς προσηκούσας αὐτῷ εὐχαρίστως ἀπονέμω.

4. Μετὰ τὰ μοναστηριακά, ἐπιλαμβάνομαι τοῦ περὶ τῶν σχολῶν τῆς Σαντορίνης κεφαλαίου.

Μνεία συστάσεως σχολείων ἐν Θήρᾳ δὲν ἀπαντᾷ ἐν τῷ Σχεδιάσματι τοῦ μακαρίτου Παρανίκα [3], οὔτε παρὰ Σάθᾳ [4].

[1] Πρβλ. Γεδεών, Π. Πίν. σ. 613.

[2] Ἐκ τοῦ κώδ. Γ' τοῦ πατριαρχ. ἀρχειοφυλακίου σ. 45-46. Τὰ ἐν γων: ἀγκύλαις [] τῷ σ: φίλῳ ὀφείλονται, ὡς καὶ αἱ ἀναπληρώσεις τῆς Διαθήκης Παρθενίου Σιγάλα (1724), περὶ ἧς ἄλλοτε. Περὶ Σιγάλα (Τζιγάλα) Ἀζαρίου, ἀρχιμανδρίτου τῆς Μ. Ἐκκλησίας καὶ ἱεροκήρυκος, ὅστις ἐτάφη ἐν τῷ ναῷ τῆς Θεοτόκου τῆς Τριτιανῆς ἐντὸς τοῦ καστελλίου Πύργου, μετὰ τὸ 1717, ὅρα σημείωμα ἐκ τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου εἰλημμένον ἐν Λάμπρου, Ν. Ἑλληνομ. Β' σ. 373-374. Πρβλ. ὅμως ἀρχαιότερον τὸ παρὰ κ. Γεδεών, Χρονικὰ Π. Ἀκαδ. σ. 147.

[3] Σχεδίασμα σ. 163.

[4] Σάθα, Μεσαιων. Βιβλ. Γ'. σ. 559 ἐπὶ Τιμοθέου πατριάρχου. Ὁ Σάθας ἀναγράφει ἀπόφασιν συμφωνίας τῶν κατοίκων τῆς νήσου ἱερωμένων τε καὶ λαϊκῶν περὶ διανομῆς κτημάτων μεταξὺ τῶν ἀρχιεπισκόπων ὀρθοδόξου καὶ λατίνου. Γάλλος ἱεραπόστολος ἦτο ἤδη καὶ ἐγκατεστημένος ἐν Σαντορίνῃ, ἀλλὰ μετὰ δικαιώματος ἵνα περιοδεύῃ καὶ ἄλλας νήσους (Παρνασσοῦ τ. Θ' σελ. 138) ἐπ' ἀγαθῷ σκοπῷ, ὅστις ἐπεξετάθη καὶ ἐπετάθη εἰς βαθμόν, ὥστε προὐκάλεσεν ἐπὶ τέλους καὶ τὴν ἐπέμβασιν τῶν πατριαρχείων καὶ τὴν πρόνοιαν ὑπὲρ τῆς στερεώσεως τῶν ὀρθοδόξων ἐν τῇ πίστει τῶν πατέρων αὐτῶν. Ἐπιτηδείως διεδίδετο καὶ ἐπιστεύετο ὅτι οὐδεμία διαφορὰ δογματικὴ ὑφίσταται μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ δυτικῶν, ὅτι πάντες ἓν ἐσμὲν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Ὑπάρχει πρᾶξις ἐπὶ τούτῳ τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Ε'. ἐπιπλήττουσα τοὺς ὀρθοδόξους Σίφνου καὶ Μυκόνου διὰ τὴν ἐπικρατήσασαν παρὰ τοῖς νησιώταις ὀρθοδόξοις τοιαύτην διάδοσιν [1]. Ἡ ὀθωμανικὴ κατ' ὀλίγον ἐν ταῖς νήσοις ἐγκατάστασις καὶ ἀρχὴ ἐνίσχυσεν ἤ, κάλλιον εἰπεῖν, ἐπανέφερε τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ κῦρος τῶν πατριαρχείων ἐν αὐταῖς, οὕτω δὲ ἐνεδυνάμωσε τὴν ἐπιτηδείως πολεμουμένην ὀρθοδοξίαν.

[1] Γεδεών, Π. Π. σ. 642 καὶ Ἐκκλησ. Ἀληθ. τ. Γ' σ. 140. Κατὰ τὸ ἔτος 1749. Γράφων τὰ ἄνω δὲν ἔχω ὑπ' ὄψιν ὅσας ὁ μακαρίτης Ζερλέντης διατριβὰς ἐν γένει περὶ τῶν δυτικῶν κοινοτήτων, ἐκκλησιῶν, μοναστηρίων ἐν ἀπροσίτοις δι' ἐμὲ καὶ ἐν ΚΠόλει ὄντι ἀκόμη περιοδικοῖς τύποις ἐξέδωκε.

Μνεία ἱδρύσεως σχολῆς ἐν Σαντορίνῃ γίνεται παρὰ τῷ κ. Γεδεών, ὅστις εἰς τὰ Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημείας (1884) ἔλαβεν ἀληθῆ πρόνοιαν ἐκ τῶν πατριαρχικῶν κωδίκων, οὓς εἶχεν ἐν παντὶ καιρῷ καὶ πάσῃ ὥρᾳ ὑπὸ τὴν διάθεσιν αὐτοῦ, ἵνα ἐν ὑποσημειώσεσιν ὑποσυνάψῃ χρησίμους περὶ συστάσεων σχολείων εἰδήσεις.

Ἔργον ἀληθῶς χρησιμώτατον οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ ἐθνικοῦ μεγάλου ἐνδιαφέροντος θὰ ἦτο, ἐὰν νέον Σχεδίασμα ἐσχεδιάζετο δεικνύον τὴν πνευματικὴν κίνησιν τοῦ ἔθνους ἡμῶν κατὰ τοὺς λεγομένους σκοτεινοὺς ἢ ζοφεροὺς χρόνους ἢ τὴν ἱστορίαν τῶν Κάτω χρόνων (κατὰ τὸ Bas-Empire), ἀλλὰ Σχεδίασμα σοβαρόν, τέλειον, ἀφ' οὗ αἱ πηγαὶ νῦν εὐπρόσιτοι καὶ ἀφθονοῦσιν.

Ἐν τοῖς Χρονικοῖς λοιπὸν ἀναφέρεται σιγίλλιον ἱδρύσεως Σχολῆς ἐν Σαντορίνῃ ἐπὶ Νεοφύτου τοῦ Ζ' κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1799 [1]. Τὸ σιγίλλιον τοῦτο ἐγνώρισέ μοι φίλτατός μοι ἀνήρ, ὁ πολυμαθέστατος J. Mordtmann, ἄλλοτε καὶ γεν. πρόξενος τῆς Γερμανίας ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ Σμύρνῃ. Οὗτος ἐκ περιοδείας ἀνὰ τὴν Αἴγυπτον ἐπανελθὼν παρέδωκέ μοι δῶρον ἀντίγραφον πιστὸν τοῦ πρωτοτύπου ἐν μεμβράναις σιγιλλίου, ὅπερ ἀνεῦρεν παρ' ἀρχαιοφίλῳ ἀνέπαφον διασῷζον ἔτι ἀπῃωρημένην καὶ τὴν πατριαρχικὴν σφραγῖδα [2]. Τὸ ἀντίγραφον τοῦτο ἔν τινι εὐκαιρίᾳ ἀνευρὼν ἐν κώδικι τοῦ πατριαρχ. ἀρχειοφυλακείου [3] παρέβαλον, δημοσιεύω δὲ κατωτέρω ὑπὸ στ. B.

5. Τὸ σιγίλλιον τοῦτο τυγχάνει τῶν ἀξιολογωτέρων τῶν εἰς τὰ σχολικὰ πράγματα ἀναφερομένων. Εἰς τὸ κύριον θέμα ὁδηγεῖ θαυμασία εἰσαγωγὴ περὶ τῶν ἀγαθῶν, ἅτινα προσφέρει ἡ παιδεία εἰς τὸν οἶκον, τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ γένος, ἡ παιδεία, ἧς ἄνευ πάντα ἐλάττω ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, διότι «οὐκ ἔστιν ἀντάλλαγμα οὐδὲν πεπαιδευμένης ψυχῆς». Θεῖος ζῆλος τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς τοῦ προφήτου Ἠλιοῦ Παϊσίου, ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου τάγματος τῶν μοναχῶν, οἵτινες τὰ σήμερον διωκόμενα μοναστήρια ἱερὰ τῷ ὄντι καταγώγια εἶχον ἀναδείξει στηρίζοντα ἐν πάσῃ στιγμῇ καὶ θρησκείαν καὶ παιδείαν καὶ γένος, συνάγει περὶ αὐτὸν προκρίτους τῆς νήσου καὶ ἀγγέλλει ὅτι διὰ τὴν σύστασιν κοινοῦ σχολείου ἑλληνικῶν μαθημάτων καταθέτει εἰς τὸ κοινὸν τοῦ χωρίου Καστέλλι τοῦ Πύργου τὸ ποσὸν 7500 γροσίων εἰς τὸ διηνεκές, ἵνα ἐκ τῶν τόκων αὐτοῦ ἐξασφαλίζηται ὁ μισθὸς τοῦ διδασκάλου. Οἱ παρευρεθέντες πρόκριτοι ἐπὶ τῇ χαρμοσύνῳ ἀγγελίᾳ ἀμέσως καὶ εἰς ἐκλογὴν προέβησαν ἐπιτροπείας, ἥτις ἔμελλεν ἵνα φροντίσῃ διὰ τὰ περαιτέρω μὴ παραμειοῦσά πως τὰ κεφάλαια τοῦ κατατεθειμένου κεφα-

[1] Χρονικὰ Πατρ. Ἀκαδ. Κωνσταντινουπόλει, 1883 σ. 233.

[2] Ὁ λαμπρὸς φίλος καὶ τὴν μολυβδίνην βούλλαν περιέγραψέ μοι· ἀφ' ἑνὸς ἡ εἰκὼν τῆς Παμμακαρίστου... ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς σειρὰς ἓξ τὸ ὄνομα, ὁ τίτλος τοῦ Πατριάρχου καὶ ἡ χρονολογία αψϟθ'.

[3] Εὕρηται κατὰ τὴν νέαν διάταξιν ἐν κ. Η. σ. 336-338.

λαίου, τοὐναντίον δὲ καὶ ἀναδεχθεῖσα ἵνα συντελέσῃ εἰς ἐξεύρεσιν καὶ ἄλλων χρημάτων διὰ τὴν οἰκοδομὴν καὶ τὴν κατοικίαν ἀκόμη τοῦ διδασκάλου.

Τῆς ἐπιτροπείας, κατὰ τὰ εἰθισμένα, πρόεδρος ἀνεδείχθη ὁ ἀρχιεπίσκοπος Γαβριήλ, ἀντιπρόεδρος, ὡς εἰκός, ὁ ὁσιώτατος ἡγούμενος Παΐσιος, μέλη δὲ ἄλλοι πέντε ἐκ τῶν προυχόντων. (Βλέπε τὰ ὀνόματα). Ὁ δὲ μέγα καὶ ἀξιοσημείωτον τὸν πρὸς τὴν διάδοσιν τῶν γραμμάτων ἔνθεον ζῆλον τῶν ἐκλεγέντων Θηραίων δεικνῦον, ἵνα μὴ ἐπέλθῃ βραδύτης τις εἰς τὴν ἔναρξιν τῆς λειτουργίας τῆς σχολῆς, εἷς τῶν ἐπιτρόπων ὁ Ἰωάννης Λαγκαδᾶς προυθυμήθη, «ἅτε μετέχων παιδείας» ἐκ τοῦ παραχρῆμα ἄρξασθαι τῆς παραδόσεως τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων καὶ ἐκ φόβου μὴ ἡ ἐπιδειχθεῖσα προθυμία καὶ χαρὰ ἐπὶ τῷ αἰσίῳ γεγονότι χαλαρωθῇ, παρέλαβεν εἰς τὴν διδασκαλίαν τοὺς μαθητεύειν παρατυχόντας καὶ δὴ ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅπως, ἐὰν οἱ τεταγμένοι ἐπίτροποι μετά τινα καιρὸν κατίδωσι τοὺς μαθητεύσαντας ὅτι ἐπέδωκαν ἐν τοῖς μαθήμασι καὶ ἄλλου χρῄζουσι διδασκάλου, ἐπιστήσωσιν αὐτοῖς καὶ ἄλλον διδάσκαλον κρείττονα τῇ μαθήσει».

Ἀλλ᾽ ὅλα τὰ ἀνωτέρω ἔδει ἵνα τύχωσι κύρους ἀπαρασαλεύτου· ἐγένετο λοιπὸν ἡ αἴτησις εἰς τὰ πατριαρχεῖα, ὁ πατριάρχης καὶ ἡ σύνοδος ἐπηυλόγησαν τὸ θεάρεστον ἔργον καὶ κατωχύρωσαν διὰ τοῦ δημοσιευομένου νῦν σιγιλλίου συνιστῶντες τῷ τε ἀρχιεπισκόπῳ, τῷ ἡγουμένῳ καὶ τοῖς ἐπιτρόποις τὰ δέοντα πρὸς διηνεκῆ παραμονὴν τῶν ἐκτεθειμένων καὶ μείζονα σύστασιν τοῦ κοινωφελοῦς ἔργου, οὗπερ ἀπέλαυσαν οἱ τῆς νήσου Σαντορίνης εὐσεβεῖς κάτοικοι ἄγευστοι ὄντες τῶν καλῶν τῶν ἐκ τῆς παιδείας, ὡς αὐτῇ λέξει ἀπαντῶ ἐν τῷ μεταγενεστέρῳ σιγιλλίῳ, τῷ ἐπὶ Καλλινίκου.

Ἐν τῷ σιγιλλίῳ τούτῳ, τῷ ἐπὶ Καλλινίκου, ὁ ἀναγνώστης ἀνευρίσκει τὰ κατὰ τὸν ἐνάρετον καὶ συνίστορα τῆς Σχολῆς ἡγούμενον Παΐσιον τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ τοὺς μόχθους πρὸς εὐόδωσιν τῶν κατὰ τὴν σχολὴν καὶ ἀποκατάστασιν τῆς διδασκαλίας οὐ μόνον τῶν κοινῶν ἱερῶν γραμμάτων, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων, εἰς τοῦτο δὲ καὶ παραπέμπεται ὁ πλείω ἐπιθυμῶν ἵνα μάθῃ.

6. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ εὔτακτος λειτουργία τῆς σχολῆς ἀνεχαιτίσθη, ἀσυμφωνία δὲ μετ᾽ οὐ πολὺ ἐπεκράτησεν ἐν τῇ διαχειρίσει τῶν κατ᾽ αὐτὴν οἰκονομικῶν καὶ διάστασις μεταξὺ τοῦ ἡγουμένου Παϊσίου καὶ τῶν ἐπιτρόπων, διὰ τὴν κατάθεσιν τοῦ διὰ τὴν Σχολὴν κεφαλαίου (7500 γρ.) εἰς τὴν κοινὴν καγγελαρίαν, ἢ εἰς τὴν μερικὴν τοῦ Καστελίου. Τούτου ἕνεκα ὁ Παΐσιος προσεκλαύθη εἰς τὴν [Μητέρα] Ἐκκλησίαν, ἥτις ἐξελέγξασα τὰ κατὰ τὴν δημιουργηθεῖσαν πρὸς βλάβην τῆς σχολῆς ἔριδα ἐθέσπισε διὰ νέου σιγιλλίου αὐστηρῶς νέαν ῥύθμισιν τῶν κατὰ τὴν μονὴν τοῦ προφήτου Ἠλιοὺ καὶ τὴν Σχολήν, ἥτις παρὰ τῇ Μονῇ εἶχε κτισθῇ.

Ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ δίκαιον εἶναι καὶ καθῆκον ἔχω ἵνα ἀναμνησθῶ τὴν μεγάλην γενεὰν τῶν Φαναριωτῶν λεγομένων μεγιστάνων καὶ αὐθεντῶν,

οἵτινες μεθ᾽ ὅλας τὰς ἀνθρωπίνους αὐτῶν ἀδυναμίας παντοίοις τρόποις συνετέλεσαν εἰς τὴν ὁλονὲν βελτίωσιν τῶν καθ᾽ ἡμᾶς, τοῦ ἔθνους δῆλα δή, πραγμάτων ἐν περιστάσεσι δειναῖς πρόμαχοι ἀναδεικνύμενοι ἐν τῷ βωμῷ τῆς πατρίδος τήν τε περιουσίαν καὶ τὴν κεφαλὴν αὐτῶν τιθέμενοι.

Ὁ τῆς ἐνδόξου, λόγῳ δὲ καὶ ἔργῳ εὐεργετικωτάτης τῷ ἔθνει οἰκογενείας τῶν Μουρουζῶν γόνος Παναγιωτάκης Μουρούζης, υἱὸς τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μολδαβίας Κωνσταντίνου Μουρούζη, διερμηνεὺς ὢν τοῦ βασιλικοῦ στόλου, ἐν ταῖς περιοδείαις ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον μαθὼν τὰ ἐν Θήρᾳ σκάνδαλα μεταξὺ τῶν διεπόντων τὰ τῆς σταυροπηγιακῆς μονῆς, τῆς σχολῆς καὶ τῆς οἰκογενείας τῶν Λαγκαδάδων ἐντόνως[1] δι᾽ ἐπιστολῆς συνέστησε τὴν κατάπαυσιν τῆς κοινῆς ἀκαταστασίας, ἠξίωσε δὲ παρὰ τῶν πατριαρχείων τὴν διόρθωσιν τῶν ἀνωμαλιῶν, ὡς διαφαίνεται τὸ πρᾶγμα καὶ ἐκ τῆς μνείας τῆς ἀξιώσεως ταύτης ἐν τῷ σιγιλλίῳ, ὅπερ ἐξέδωκεν ὁ πατριάρχης Καλλίνικος ὁ Ε΄, οὗ τὸ ὄνομα ἱερόν, διότι συνδέεται ἀναποσπάστως τῇ διαδόσει τῆς παιδείας, τῇ συστάσει σχολείων, καὶ ἀκόμη κατὰ τὴν ὀλιγόμηνον αὐτοῦ δευτέραν πατριαρχίαν (1808 - 1809) τῇ ἀνεγέρσει τοῦ ναοῦ τοῦ Π. Τάφου πυρποληθέντος κατὰ τὸ 1808[2]. Ἐπ᾽ ὠφελείᾳ λοιπὸν τῆς σχολῆς καὶ τῶν κατ᾽ αὐτὴν ἀκυροῦνται τὰ ἐν τῷ σιγιλλίῳ τοῦ προκατόχου πατριάρχου Νεοφύτου ὡρισμένα[3], ἀποξενοῦνται τῆς διοικήσεως τῆς σχολῆς καὶ τῆς ἀναμίξεως οἱ ἐγχώριοι καὶ αὐτὸς ὁ ἀρχιεπίσκοπος καὶ ὁ οἶκος τῶν Λαγκαδάδων, ὁρίζονται δὲ ἔφοροι καὶ ἐπιστάται ἐν Κ/πόλει διατρίβοντες, εἷς ἐκ τοῦ ἀρχιερατικοῦ καταλόγου[4] καὶ εἷς ἐκ τοῦ πολιτικοῦ συστήματος τῶν προυχόν-

---

[1] Τοῦ διαβήματος τούτου τοῦ Παναγιωτάκη μνείαν ποιοῦμαι ἐν τῇ περὶ Κουρούτσεσμε πραγματείᾳ μου (Ἀθήναις 1888, σ. 56), ὡς καὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ σιγιλλίου τούτου, ὅπερ μετὰ τεσσάρων δεκάδων ἐτῶν πάροδον φέρεται εἰς φῶς. Σημειούσθω ὅτι ὁ Παναγιωτάκης ἀπεκεφαλίσθη ἐν Κ/πόλει τῷ 1812, καθ᾽ ὃ ἔτος καὶ ὁ πρεσβύτερος αὐτοῦ ἀδελφὸς Γεώργιος Μουρούζης ἐξόριστος ἐν Κύπρῳ καὶ ὁ τούτου μεγαλύτερος Δημήτριος, ὅστις κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐπὶ διπλωματικῇ ἀποστολῇ εἰς Ῥωσίαν διὰ τὰς διαπραγματεύσεις διὰ τὴν συνθήκην εἰρήνης ἅμα ἐπανακάμψας εἰς Ἀδριανούπολιν ἀντήλλαξε τὴν εἰς Ῥωσίαν ἐκχώρησιν τῆς Βεσσαραβίας διὰ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ. Θανατώσεις καὶ τριῶν ἀδελφῶν κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1812.

[2] Κατάλογον τῶν ἐπὶ τῆς πατριαρχίας Καλλινίκου ἐκδοθέντων, ὡς οἷόν τε, πλήρη ἐξέδωκα ἐν τῷ περὶ Κουρούτσεσμε πονήματί μου, ἐνῷ καὶ τὰς εὐεργεσίας τοῦ οἴκου τῶν Μουρουζῶν, τὰς θαυμασίας, ἀνέγραψα σ. 51 - 61. Ἡ οἰκογένεια τῶν Μουρουζῶν ἀπὸ τοῦ 1665 ἐν Κουρούτσεσμε (Ξηροκρήνῃ) εἶχεν ἐγκαταστῆ.

[3] Ἐκ τῆς προσεκτικῆς ἀναγνώσεως τοῦ ἐδαφίου τούτου τοῦ σιγιλλίου φαίνεται ὅτι οὐχὶ μετὰ πολλοὺς μῆνας ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ συστατικοῦ τῆς σχολῆς πρώτου σιγιλλίου (Ὀκτωβ. 1799) ἐξεδόθη δεύτερον διατακτικώτερον, δι᾽ οὗ καὶ σταυροπηγιακὴ ἀξία καὶ χάρις τῇ τε μονῇ καὶ τῇ σχολῇ ἐδόθη, κατὰ τὸ 1800, ἀλλ᾽ ἀγνοεῖται ὁ μὴν τῆς ἐκδόσεως καὶ τὸ μέρος, ἐν ᾧ που κρύπτεται. Ἐν τοῖς πατριαρχικοῖς κώδιξι τοῖς ἐν Φαναρίῳ, ὅσον ἐγὼ γινώσκω, δὲν ὑπάρχει.

[4] Ἐξελέγη ὁ πρώην Κυζίκου Ἰωακείμ.

των τοῦ γένους, ὁ εὐγενέστανος ἄρχων πάνος κῦρ Κωνσταντῖνος Καραδζᾶς, πρὸς οὓς δέον ἵνα ἔχῃ τὴν ἀναφορὰν διὰ πᾶσαν ἀνάγκην καὶ προστασίαν ὁ κτίτωρ τῆς σχολῆς καὶ μετ' αὐτοὺς ἐπίτροπος ὁσιώτατος ἡγούμενος Παΐσιος. Πέντε ὅροι (ἄρθρα) καθορίζουσι τὴν διοίκησιν τῆς σχολῆς σαφῶς πλέον, οὓς δύναται ὁ ἐνδιαφερόμενος ἀναγνώστης, ἵν' ἀναγνῷ ἐν τῷ κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1806 ἐκδοθέντι σιγιλλίῳ τούτῳ καὶ τὴν πατριαρχικὴν διὰ πάντα πρόνοιαν ἀπὸ καρδίας ἐπαινέσῃ νοερῶς τὴν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους τοῦ ἔθνους κατάστασιν ἀνεξετάζων.

7. Ἀλλὰ πάλιν μετά τινα καιρὸν τὰ πράγματα ἀνεκινήθησαν. Ἕνεκα οἰκονομικῶν λόγων καὶ διαφωνιῶν ὁ ἡγούμενος Παΐσιος δίδει οἰκειοθελῆ παραίτησιν ἀπὸ πάσης ἀναμίξεως αὐτοῦ εἰς τὰ τοῦ μοναστηρίου τοῦ Προφήτου Ἠλιοὺ καὶ τῆς σχολῆς, εὕρηται δὲ αὐτοῦ ἐν τῷ πατριαρχικῷ ἀρχειοφυλακείῳ Γράμμα δηλωτικὸν ὅτι οὐδὲν ἔχει ἀπαιτεῖν παρ' αὐτοῦ τοῦ σταυροπηγιακοῦ μοναστηρίου καὶ τοῦ σχολείου του. Τὸ γράμμα φέρει ἡμερομηνίαν 11ης Σεπτεμ. 1809.

8. Τῇ 26 Ἰουνίου τοῦ ἄλλου ἔτους (1810) ἐξεδόθη ἐπιστολὴ πατριαρχικὴ καὶ ἀπεστάλη πρός τε τὸν ἱερώτατον μητροπολίτην Σαντορίνης κὺρ Ζαχαρίαν[1] καὶ πρὸς τοὺς τιμιωτάτους προεστῶτας καὶ Ἐπιτρόπους καὶ λοιποὺς προκρίτους τῆς νήσου ταύτης, περιέχουσα ὅτι κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ πρὸς τὸν Σεβάσμιον Γέροντα ἅγιον Ἡρακλείας, ἔφορον αὐτοῦ, καὶ διὰ ζώσης φωνῆς ὅσα εἶπεν ὁ ἐνταῦθα παραγενόμενος Τζωρτζάκης Γαβαλᾶς, ἐφάνη ἀναγκαία ἡ ἀποστολὴ ἐξάρχου πρὸς ἐπισύστασιν τῆς παραμεληθείσης Σχολῆς, καὶ ἐπεξεργασίαν μετὰ τῆς ἱερότητος αὐτοῦ καὶ τῆς τιμιότητος αὐτῶν καὶ διευθέτησιν μερικωτέρων ἄλλων ὑποθέσεων. Καὶ στέλλεται ἔξαρχος.

Τίς ἀγνοῶ, οὐδ' ἐπεθύμησα ἐξετάσαι[2].

---

[1] Ἄξιον δὲ σημειώσεως ὅτι ἐν τῷ ἄνω μέρει τῆς 45 σελίδος τοῦ κώδικος φέρεται καὶ ὑπόμνημα ἐκλογῆς νέου ἀρχιεπισκόπου τοῦ ἐν ἱερομονάχοις Ζαχαρίου, ἀντὶ τοῦ οἰκειοθελῆ καὶ ἀβίαστον παραίτησιν ὑποβαλόντος κὺρ Νεοφύτου, φέρον χρονολογίαν ϛψϙ ἀπριλίου κε'. Ἐξ οὗ, ἵνα μὴ παρεκτείνωμαι, ἀσφαλῶς γνωρίζεται ἡ διαδοχὴ δύο ἀρχιεπισκόπων Θήρας, τοῦ τε Ζαχαρίου καὶ τοῦ παραιτησαμένου Νεοφύτου.

[2] Τὴν ὕπαρξιν τῶν δύο τούτων ἐγγράφων ἐδήλωσέ μοι χρηστότατος Λευΐτης ὁ ἄλλοτε ἀρχειοφύλαξ, νῦν δὲ μητροπολίτης Ἴμβρου καὶ Τενέδου, κ. Ἰάκωβος.

ΕΓΓΡΑΦΑ

Α'.

9. ***Καλλίνικος*** ἐλέῳ θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

Τῆς διαμονῆς τῶν ἐν τῷ μετὰ τοῦ σώματος βίῳ πραγμάτων μάλα φροντίζειν εἰωθότες οἱ κτησάμενοι τὸ ὁποιονοῦν ἔφθασεν ὑπὸ τὴν διακατοχὴν ἑκάστου γενέσθαι σπεύδουσιν ὅσῃ δύναμις περιέπειν τὰ τοιαῦτα. Ἐπειδὴ τοιγαροῦν καὶ ἐν τῇ ἀρχιεπισκοπῇ Σαντορίνης εἰς τὸ Καστέλλιον Σκάρου εὑρίσκεται κείμενον ἱερὸν μοναστήριον γυναικεῖον πατριαρχικὸν καὶ σταυροπηγιακὸν ἐπ' ὀνόματι τιμώμενον τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Νικολάου ἀρχιεπισκόπου Μύρων τῆς Λυκίας τοῦ θαυματουργοῦ, παλαιγενέσι γράμμασιν ἐστηριγμένον πατριαρχικοῖς καὶ συνοδικοῖς, οὐχ ἧττον δὲ καὶ διατάξεσι καὶ ἐγγράφοις ὑποτυπώσεσι τῶν κεκτημένων ἀνέκαθεν [ἔνθέν τοι τῷ ἔθει χρώμενοι τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης ἐκκλησίας γράφομεν καὶ ἀποφαινόμεθα συνοδικῶς μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερτίμων τῶν ἐν ἁγ. πν. ἀγ. ἡμῶν ἀδ. καὶ συλλειτουργῶν διακελευόμενοι περὶ τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου. Ἵνα πάντα μὲν τὰ γράμματα ὅσα κέκτηται, εἴτε πατριαρχικὰ σταυροπηγιακὰ εἴτε συνοδικὰ τῶν κατὰ καιροὺς ἁγιωτάτων πατριαρχῶν, εἴτε καὶ ἄλλα διαταγὰς καὶ διατυπώσεις ἐπιφέροντα τῶν ἄνωθεν κτητόρων τῶν προκαταρξάντων τῆς μονῆς ἢ καὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν κατὰ γένος ὅσα συμφωνοῦσι καὶ συνάδουσιν εἰς σύγκρισιν καὶ διοίκησιν τοῦ μοναστηρίου ἔχουσι τὸ κῦρος διὰ παντὸς καὶ τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ βέβαιον καὶ ἀμετάθετον· αὐτὸ δ' ἐκεῖνο τὸ εἰρημένον γυναικεῖον μοναστήριον τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικολάου κείμενον ἐν τῷ καστελλίῳ Σκάρου τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Σαντορίνης ὑπάρχῃ καὶ λέγεται καὶ παρὰ πάντων γινώσκεται πατριαρχικὸν σταυροπηγιακὸν ἐλεύθερον ἀσύδοτον καὶ ἀκαταζήτητον καὶ ἀνεπηρέαστον καὶ ἀκαταπάτητον καὶ ἀνενόχλητον μηδενὶ ἑτέρῳ τινὶ ὑποκείμενον εἰμὴ μόνῳ τῷ καθ' ἡμᾶς ἀποστολικῷ πατριαρχικῷ τε καὶ οἰκουμενικῷ θρόνῳ].

αψϙ ἀπριλλίῳ ἰνδ: ηης

Καλλίνικος κλ: ὑπογράφουσιν

† Καισαρείας *Κυπριανὸς* † Κυζίκου *Κύριλλος* † Νικομηδείας *Παρθένιος*
† Χαλκηδόνος *Γαβριὴλ* † Δρύστρας *Ἀθανάσιος* † Προϊλάβου *Γρηγόριος*
† Δέρκων *Νικόδημος*[1].

---

[1] Καλλίνικος ὁ Ἀκαρνάν, ἀπὸ Προύσης τρὶς ἐκόσμησε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, τὸ τρίτον ἀπὸ τοῦ 1694 - 8 Αὐγούστου 1702, ὅτε καὶ ἀπεβίωσεν. Ὁ τάφος αὐτοῦ ἐν τῇ μονῇ τῆς Θεοτόκου τῆς Καμαριωτίσσης ἐν Χάλκῃ. Πρβλ. κ. Γεδεών, Π. Π. σ. 607 ὑπεσχημένην βιογραφικὴν ἰδίαν σημείωσιν ἀπὸ τοῦ 1887, Ὑψηλάντου, 238. Προστεθείσθω καί: γράμμα συνοδικὸν κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1698 περὶ διορισμοῦ εἰς τὴν μητρόπολιν Ἄργους καὶ Ναυπλίου τοῦ πρώην Εὐρίπου Ἀμβροσίου (Λάμπρου, Ν. Ἑλληνομν. 1912 σ. 178 - 180.) Εἶδον δ' ἐγὼ ἐν Κων/πόλει καὶ σιγίλλιον περὶ μοναστηρίου ἐν Οὐγγροβλαχίᾳ Μαρτινάζου ἐκδεδομένον μηνὶ Ἰουλίῳ τοῦ ϛψβ'.

Β΄.

10. ***Νεόφυτος*** ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

Δυσχερὲς μέν, μᾶλλον δὲ ἀδύνατον τὰ ὑπὲρ τῆς παιδείας καὶ μαθήσεως ἀρκούντως ἐγκωμιάσαι κἂν δεινότατός τις ᾖ ῥητορεύειν κἂν βίον ὅλον περὶ αὐτὸ καταναλῶσαι βουληθῇ· ἐπιλίποι | γὰρ αὐτὸν ὁ πᾶς χρόνος διηγούμενον, ὅσα κατὰ πλῆθος καὶ ἡλίκα κατὰ μέγεθος τοῖς ἀνθρώποις τὰ ἀπὸ τῆς παιδείας προσγίνεται ἀγαθὰ ἀδύνατα μὲν οὖν ταῦτα ἀπαριθμή | σασθαι. Ἐπεὶ δὲ περὶ σχολείου ἤδη ὁ λόγος, εἰ καὶ βραχύτατα, ὅμως δ᾿ οὖν ἀληθῆ ταῦτα συνελὼν ἂν τις εἴποι περὶ τῆς παιδείας, ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας ἐπὶ τῶν ἐνύ | λων τε καὶ ἀΰλων τοῖς ἀνθρώποις ἐμποιοῦσα καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ τὴν τοῦ ἀγαθοῦ διάκρισιν ἡμᾶς ἐκδιδάσκουσα καὶ ἐπωφελεῖς ἡμῖν τε αὐτοῖς καὶ τοῖ οἴκοις καὶ παντὶ τῷ γένει ἀπο | καθιστῶσα ταῖς τε θεωρίαις κατορθοῦντας καὶ ταῖς πράξεσιν ἐπαινουμένους παρασκευάζουσα· καὶ τὸ μέγιστον, αὕτη ἐστὶν ἡ τὴν κατανόησιν τῶν ἱερῶν λογίων καὶ τῶν ψυχωφελεστάτων συγγραμ | μάτων τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας πατέρων παρεχομένη καὶ συμβαλλομένη ἡμῖν τὰ μέγιστα πρὸς εὐσέβειαν· διὸ καὶ ὁ σοφὸς Σολομὼν πάντα ἐλάττω τῆς ἀξίας αὐτῆς ἀποφαίνει λέγων «οὐκ ἔστιν | ἀντάλλαγμα οὐδὲν πεπαιδευμένης ψυχῆς». Τοσαῦτα μὲν οὖν ἐν κεφαλαίῳ περὶ τῆς παιδείας τό γε νῦν ἔχον ἐρείσθω. Ἴωμεν δ᾿ ἐπὶ τὸ προκείμενον· ὁ γὰρ ὁσιώτατος κῦρ Παΐσιος ἡγούμενος τοῦ ἐν Σαντορίνῃ ἱεροῦ καὶ σεβασμίου, ἡμετέρου πατριαρχικοῦ καὶ σταυροπηγιακοῦ μοναστηρίου τοῦ Π ρ ο φ ή τ ο υ Ἠλιοῦ, καὶ οἱ ἐκεῖ πρόκριτοι εὐσεβεῖς καὶ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ τὴν παιδείαν καὶ μάθησιν | τῶν γραμμάτων οὕτως ἐπωφελῆ οὖσαν κατιδόντες καὶ θείῳ ζήλῳ κινούμενοι ἔγνωσαν ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ Σαντορίνῃ κ ο ι ν ὸ ν σ υ σ τ ῆ σ α ι σ χ ο λ ε ῖ ο ν Ἑ λ λ η ν ι κ ῶ ν μ α θ η μ ά τ ω ν τοῖς τε πατριώταις αὐτῶν | καὶ ὅσοι περ ἂν ἄλλοι κατ᾿ ἔρωτα παιδείας ἐκεῖ καταπλεύσωσι καὶ οἰκοδομήσασθαι ἐπ᾿ αὐτῷ καὶ οἰκείαν (οὕτω) [1] χωρητικὴν διδασκάλου καὶ μαθητῶν. Καὶ δὴ κατὰ κοινὴν γνώμην ἀποκατέστησαν | ἐκεῖ ἐπίτροποι τῆς σχολῆς ταύτης ὅ τε θεοφιλέστατος ἀρχιεπίσκοπος Σαντορίνης ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητὸς ἡμῶν ἀδελφὸς καὶ συλλειτουργὸς κῦρ Γαβριὴλ καὶ ὁ εἰρημένος ὁσιώτατος ἡγούμενος καὶ ὁ | Τζωρτζάκης Λαγκαδᾶς, ὁ Ἀντώνιος Σιγάλας, ὁ Μιχαὴλ Λαγκαδᾶς, ὁ Τζωρτζάκης Γαβαλᾶς καὶ ὁ Γιαννάκης Λαγκαδᾶς· καὶ ἐκ τοῦ παραχρῆμα ὁ ῥηθεὶς ἡγούμενος ἀνέθηκεν εἰς τὴν σχο | λὴν ταύτην γρόσια ἑπτὰ χιλιάδας καὶ πεντακόσια, ἅτινα ἐδόθησαν ἤδη δανειακῶς δι᾿ ὁμολογίας ἐνυπογράφου καὶ ἐμμαρτύρου ἐπὶ τόκῳ εἰς τὸ κοινὸν τῶν χριστιανῶν τῶν χωρίων τοῦ Καστελλίου | τοῦ Πύργου ἵνα ἀναφαιρέτως παρ᾿ αὐτοῖς τοκίζωνται εἰς ἀεὶ τὰ ἄσπρα ταῦτα καὶ ἀπὸ τοῦ τόκου αὐτῶν ἀποδιδῶται κατ᾿ ἔτος ὁ τοῦ διδασκάλου μισθός· οἱ δὲ ἄλλοι τῶν ἀνωτέρω ἀπηριθμημέ | νων ἐπιτρόπων ὑπέστησαν καὶ ἐπανέλαβον, μηδόλως μὲν παραμειῶσαι τὰ εἰρημένα ἑπτὰ χιλιάδας καὶ πεντακόσια γρόσια πορίσασθαι δέ, ὁπόθεν δυνηθῶσιν, ἄλλα χρήματα πρὸς | οἰκοδομὴν τῆς σχολῆς. Ὁ δὲ Γ ι α ν ν ά κ η ς Λ α γ κ α δ ᾶ ς ὑ π έ σ χ ε τ ο, ὡ ς μ ε τ έ χ ω ν π α ι δ ε ί α ς ἤ δ η ἐ κ τ ο ῦ π α ρ α υ τ ί κ α ἄ ρ ξ α σ θ α ι τ ῆ ς π α ρ α δ ό σ ε ω ς τ ῶ ν ἑ λ λ η ν ι κ ῶ ν μ α θ η μ ά τ ω ν, μὴ διαλιπὼν καιρόν, ἵνα | μὴ φθόνῳ τοῦ μισοκάλου δαίμονος ἐμποδών τι προστῇ, ἀλλ᾿ εὐθέως ἄρξωνται οἱ παρατυχόντες μαθητεύειν, ἕως ἂν ἐπιδεδωκότας ἐν τοῖς μαθήμασι κατίδωσιν οἱ ἐπίτροποι τοὺς μαθητὰς | καὶ ἄλλου χρῄζοντας διδασκάλου, ἐπιστήσωσιν αὐτοῖς ἄλλον κρείτονα τῇ μαθήσει. Περὶ δὲ τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ σχολείου τούτου, ἵνα μήποτε ἀνεπίσκεπτος ἀπολειφθῇ, ἀλλ᾿ ἀεὶ ἔχῃ τοὺς ἐπιμελουμένους | τῆς διαμονῆς τοῦ θεαρέστου καὶ κοινωφελοῦς ἔργου, ἔδοξεν αὐτοῖς τὸν ἐκεῖ ἀρχιεπίσκοπον Σαντορίνης ἐπίτροπον εἶναι αὐτῆς· ἐπειδὰν δέ τις τῶν ἐπιτρόπων τελευτήσῃ τὸν βίον, τοὺς ἐπιζῶντας ἀεὶ | ἐπιτρόπους αἱρουμένους ὃν ἂν εὕρωσι φιλόπατριν καὶ φιλόμουσον καὶ ὅλως ἄξιον συμπεριλαμβάνειν ἐπὶ τῇ ἐπιτροπῇ ταύτῃ, πρὸς διαμονὴν καὶ αὔξησιν καὶ βελτίωσιν | τῆς σχολῆς ἀφορῶντες. Ταῦτα μὲν οὖν ἀναγγείλαντες εἰς ἡμᾶς οἱ εἰρημένοι εὐλογημένοι Χριστιανοὶ διὰ κοινῆς ἐνυπογράφου καὶ ἐνσφραγίστου ἀναφορᾶς, ἐδεήθησαν κατοχυρῶσαι | καὶ ἀσφαλίσαι τὴν σχολὴν ταύτην, καὶ δι᾿ ἡμετέρου πατριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ, σιγγιλλιώδους γράμματος. Καὶ δὴ ἐπαινέσαντες αὐτοὺς τοῦ θεαρέστου τούτου ζήλου καὶ ἐκ ψυχῆς | εὐξάμενοι τὰ εἰκότα, ἐπενεύσαμεν εἰς τὴν αἴτησιν. Γράφοντες οὖν διὰ τοῦ παρόντος ἀποφαινόμεθα συνοδικῶς μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερτίμων | τῶν ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, ἵνα ἡ ῥηθεῖσα ἐν τῇ νήσῳ Σαντορίνῃ κοινὴ σχολὴ τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων διαμείνῃ καὶ διενεργῆται ἐσαεὶ ἐπ᾿ ὠφελείᾳ καὶ μαθήσει τῶν φοιτώντων μαθητῶν καὶ μηδεὶς | τολμήσῃ διακωλῦσαι, ἢ παραβλάψαι ὁπωσοῦν τὸ θεάρεστον καὶ κοινωφελὲς τοῦτο ἔργον· καὶ τὰ ῥηθέντα ἑπτὰ χιλιάδες καὶ πεντακόσια | γρόσια ὡς ἀφιερώματα καὶ κτήματα τῆς σχολῆς ταύτης τοκίζωνται ἀναφαιρέτως εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα παρὰ τῇ κοινότητι τῶν Χριστιανῶν τῶν χωρίων τοῦ Καστελλίου τοῦ Πύργου, καὶ ἀπὸ τοῦ | τόκου αὐτῶν διδῶται κατ᾿ ἔτος ὁ μισθὸς τοῦ κατὰ καιρὸν διδασκάλου ἄνευ τινὸς ἀντιλογίας καὶ προφάσεως· οἱ δ᾿ ἀνωτέρω ἐπίτροποι φροντίζωσιν ὅσον τάχος ἀποτελέσαι τὰ ὑπε | σχημένα αὐτοῖς πρὸς οἰκοδομὴν τῆς σχολῆς, καὶ ὁ Γ ι α ν ν ά κ η ς Λ α γ κ α δ ᾶ ς κατὰ τὴν ὑπόσχεσιν αὐτοῦ ἄρξηται τῆς παραδόσεως τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων, ὡς εἴρηται. Μετὰ | θάνατον δὲ τῶν ἀνωτέρω ἀπηριθμημένων ἐπιτρόπων, ἵνα μὴ ἐπιλίπῃ ποτὲ ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη, ὑπάρχῃ ἐπίτροπος ὁ ἀεὶ ἀρχιεπίσκοπος Σαντορίνης καὶ τῶν ἄλλων ἐπιτρόπων | τινὸς θανόντος οἱ ἐπιζῶντες αἱρῶνται καὶ παραλαμβάνωσιν ἐπὶ τῇ ἐπιτροπῇ ταύτῃ ὃν ἂν εὕρωσιν ἐκ τῶν πατριωτῶν φιλόμουσόν τε καὶ ἄξιον καὶ οὕτω διαμείνῃ ἡ σχολὴ αὕτη

[1] Ὁ πατριαρ: κῶδιξ ἔχει ο ἰ κ ί α ν, τὸ ὀρθόν.

ὑπὸ | τῇ ἀόκνῳ προστασίᾳ καὶ ἐπιμελείᾳ τῶν ἀεὶ ἐπιτρόπων, αὐξανομένη μὲν ταῖς προόδοις βελτιουμένη δὲ τῇ τῶν μαθητῶν ἐπιδόσει καὶ τῇ τῶν ἠθῶν
80 καταρτίσει. Ὅστις δ᾽ ἂν καὶ ὁ | ποῖος τῶν Χριστιανῶν, μικρὸς ἢ μέγας, ἀνὴρ ἢ γυνή, ἱερωμένος ἢ λαϊκὸς βουλεύσῃ ποτὲ κατάλυσιν τοῦ κοινωφελοῦς τούτου ἔργου, ἢ ἐπιβουλεύσῃ λόγῳ ἢ ἔργῳ διακωλῦσαι τὴν κοινωφελῆ ταύτην σχολὴν ἢ ἄλλην τινὰ ἐπήρειαν [1] αὐτῇ ἐπενεγκεῖν, ὁ τοιοῦτος ὅστις ἂν ᾖ τάξεως ἢ βαθμοῦ ὡς μισόκαλος, μισόπατρίς τε καὶ κοινοβλαβὴς διεστραμμέ | νος τε καὶ κακότροπος, ἀφωρισμένος εἴη ἀπὸ τῆς ἁγίας, ὁμοουσίου, ζωοποιοῦ καὶ
85 ἀδιαιρέτου Τριάδος τοῦ ἑνὸς τῇ φύσει μόνου Θεοῦ καὶ κατηραμένος καὶ ἀσυγχώριστος καὶ | μετὰ θάνατον ἄλυτος· αἱ πέτραι καὶ ὁ σίδηρος λυθείησαν αὐτὸς δὲ μηδαμῶς, κληρονομήσειεν καὶ τὴν λέπραν τοῦ Γιεζῆ καὶ τὴν ἀγχόνην τοῦ Ἰούδα στένων εἴη καὶ τρέμων ἐπὶ τῆς γῆς ὡς ὁ Κάϊν καὶ πάσαις ταῖς πατριαρ-
90 χικαῖς καὶ συνοδικαῖς ἀραῖς εἴη ὑπεύθυνος καὶ ὑπόδικος καὶ ἔνοχος τῷ αἰωνίῳ πυρὶ τῆς γεέννης. Ὅθεν καὶ εἰς ἔνδειξιν καὶ διη | νεκῆ τὴν ἀσφάλειαν ἐγεινεν καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγγιλλιῶδες ἐν μεμβράναις γράμμα, καὶ καταστρωθὲν κἂν τῷ ἱερῷ κώδικι | τῆς καθ᾽ ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ ἐδόθη τοῖς ἀνωτέρω εἰρημένοις ἐπιτρόποις τῆς
95 σχολῆς. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ͵αψϙθῳ ′ κατὰ μῆνα ὀκτώβριον, ἰνδικτιῶνος γης.

Νεόφυτος ἐλέῳ θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

† Ἐφέσου *Σαμουὴλ*
† Ἡρακλείας *Μελέτιος*
100 † Κυζίκου *Ἰωακεὶμ*
† Νικομηδείας *Ἀθανάσιος*
† Νικαίας *Καλλίνικος*
† Χαλκηδόνος *Ἱερεμίας*
† Δέρκων *Μακάριος*
105 † Θεσσαλονίκης *Γεράσιμος*
† Προύσης *Ἄνθιμος*
† Νεοκαισαρείας *Ἠσαΐας*
† Λαρίσσης *Διονύσιος*
† Ἀγκύρας *Ἰωαννίκιος*
110 † Παροναξίας *Νεόφυτος*

Γ′.

11. ***Καλλίνικος*** ἐλέῳ θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κ/πόλεως, νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

.... Τοιούτου τοίνυν ὄντος τοῦ θεοδότου τῆς παιδείας χρήματος καὶ τοιου-

[1] Ἡ λ. ἐπήρειαν ἐν τῷ κώδικι μετὰ τὸ «αὐτῇ».

τοτρόπως ὑπό τε τῶν σοφῶν καὶ τῆς ἐκκλησίας πατέρων, ὑπό τε τῶν θύραθεν ἀνυμνουμένου καὶ ἐγκωμιαζομένου, οἱ τῆς νήσου Σαντορίνης κάτοικοι 5 εὐσεβεῖς, ἄγευστοι ὄντες τῶν καλῶν τῶν ἐκ τῆς παιδείας ἠμοίρουν κοινοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου. Ὁ γοῦν τύχῃ ἀγαθῇ ἡγουμενεύων ἐν τῷ ἐκεῖ ἱερῷ καὶ σεβασμίῳ ἡμετέρῳ πατριαρχικῷ καὶ σταυροπηγιακῷ μοναστηρίῳ τῷ ἐπ᾽ ὀνόματι τοῦ προφήτου Ἠλιοὺ τοῦ Θεσβίτου σεμνυνομένῳ, μὴ φέρων καθορᾶν τὰ τῶν πιστῶν ὁμογενῶν ἡμῶν τέκνα, ἀμαθείας ζόφῳ περι- 10 πλανώμενα, καὶ ἐκ τῆς στερήσεως τοῦ πολυωφελεστάτου καὶ πρὸς πᾶν εἶδος ἀρετῆς συντελεστικωτάτου τουτουῒ τῆς παιδείας χρήματος εἰς μυρία ἄτοπα περιπίπτοντα ὅσα ἡ ἀμάθεια καὶ ἡ λοιπὴ κακοήθεια ἐναποτίκτειν οἶδε ταῖς τῶν νέων ψυχαῖς, ζήλῳ τῶν καλῶν καὶ τῆς κοινῆς ὠφελείας μυωπιζόμενος, κοινὴν προεθυμήθη συστήσασθαι σχολὴν καὶ διδάσκαλον 15 ἀποκαταστῆσαι πρὸς διδασκαλίαν οὐ μόνον τῶν κοινῶν ἱερῶν γραμμάτων ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων, καὶ δὴ πρὸς πάντα πόνον ἀποδυσάμενος καὶ πολλὰ παθὼν καὶ πολλῶν πειρασάμενος, διὰ μακρᾶς αὐτοῦ ἡλικίας πόνους ὁδοιπορίας καὶ περιηγήσεως συναγαγὼν ἀπὸ ἐλέους τῶν φιλοκάλων καὶ καταναλώσας καὶ ὅσα ἐκ νεαρᾶς 20 αὐτοῦ ἡλικίας πόνοις ἀτρύτοις ἐκτήσατο προσδαπανησάμενος, ἀνήγειρεν ἐκ βάθρων καὶ ἀνῳκοδομήσατο ἐν τόπῳ προσφόρῳ καὶ ἁρμοδίῳ πλησίον δηλονότι τοῦ εἰρημένου ἱεροῦ μοναστηρίου κοινὴν σχολήν, πᾶν ὅ,τι χρειῶδες καὶ ἀναγκαῖον αὐτῇ ποιησάμενος καὶ προικοδοτήσας ἐξ ἰδίων. Ἐκ δὲ τῶν πατριαρχικῇ καὶ συνοδικῇ γνώμῃ πωληθέντων μοναστηριακῶν 25 κτημάτων καὶ πραγμάτων τὰ τῆς διατιμήσεως ἐκείνων χρήματα λαβὼν εἰς 7 χιλιάδας καὶ πεντακόσια γρόσια συμποσωθέντα, διετάξατο κατατεθῆναι ἐν τῇ κοινῇ καγγελαρίᾳ τῆς αὐτῆς νήσου κατὰ τὴν γενομένην ἐκκλησιαστικὴν τηνικαῦτα ἀπόφασιν ἵνα ἐκ τοῦ τόκου αὐτῶν πληρῶται ὁ ἐτήσιος μισθὸς τοῦ ἐν αὐτῇ τῇ ἀρτισυστάτῳ καὶ νέᾳ σχολῇ διορισθέντος διδασκάλου, συναντιλαμβα- 30 νομένων ἐν ἅπασι τούτοις καὶ συμπροθυμουμένων τῆς ἀρίστης διοικήσεως, εὐσταθείας τε καὶ βελτιώσεως καὶ συναγωνιζομένων τὸ κατὰ δύναμιν καὶ τῶν διορισθέντων κατὰ τόπον ἐκεῖ ἐπιτρόπων αὐτῆς τῆς σχολῆς, καθάπερ ἡ ἐπικύρωσις τούτων πάντων ἐγένετο δι᾽ ἐκκλησιαστικῶν ἐπιδοθέντων αὐτοῖς γραμμάτων. Ἀλλ᾽ ἐπειδὴ οὐκ ἐφάνη σύμφωνος τῷ ἀγαθῷ σκοπῷ αὐτοῦ τοῦ 35 συνίστορος κῦρ Παϊσίου καὶ τῇ ἀποφάσει τῆς Ἐκκλησίας ἡ περὶ τὴν σχολὴν οἰκονομία αὐτῶν τῶν διορισθέντων ἐπιτρόπων, μᾶλλον δὲ πρὸς καθαίρεσιν αὐτῆς καὶ κατάργησιν ἦν ἀφορῶσα, ἅτε δὴ διακωλυσάντων κακοβούλως τὴν ἐν τῇ κοινῇ καγγελαρίᾳ κατάθεσιν τῶν ἑπτὰ χιλιάδων καὶ πεντακοσίων γροσίων καὶ καταβαλόντων ἐν τῇ μερικῇ τοῦ καστελίου αὐτῶν, μὴ ἐξικανούσῃ μηδὲ 40 πρὸς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἐτησίου τόκου, οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς σχολῆς ταύτης διοίκησιν μὴ καλῶς βουλευσαμένων ἐγένετο ἀγωγὴ ἀπὸ μέρους τοῦ εἰρημένου ἡγουμένου κῦρ Παϊσίου πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ

ἑπομένως ἠκυρώθη τὰ προεκδοθέντα περὶ αὐτῆς τῆς σχολῆς πατριαρχικὰ καὶ
45 συνοδικὰ γράμματα, καὶ κατηργήθη ἡ ἐν τούτοις ἐπιτροπὴ τῶν προσδιορι-
σθέντων ἐκείνων ἐπιτρόπων δι᾽ ὑστερογενοῦς ἐκκλησιαστικοῦ σιγιλλιώδους
γράμματος γενομένου ἐπὶ τῆς πατριαρχίας τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει προκατό-
χου ἡμῶν ἀοιδίμου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως κυρίου Νεοφύτου,
ἐπὶ τοῦ χιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ δηλονότι σωτηρίου ἔτους τῆς σὺν θεῷ δευ-
50 τέρας ἐκείνου πατριαρχίας καὶ μετηριθμήθη ἐπὶ τὸ βέλτιον τὰ τῆς σχολῆς
ταύτης καὶ διετάχθη καλῶς καὶ ἄριστα ἐπ᾽ ὠφελείᾳ αὐτῆς καὶ αὐξήσει
προόδῳ τε καὶ προαγωγῇ τῶν εἰς αὐτὴν ἔρωτι παιδείας φοιτώντων μαθητῶν,
αὐτοχθόνων τε καὶ ξένων· τετίμηται δηλονότι τῇ σταυροπηγιακῇ ἀξίᾳ καὶ
χάριτι ἡ κοινὴ αὕτη σχολὴ καὶ συνημμένη τῷ ῥηθέντι ἱερῷ σταυροπηγιακῷ
55 ἡμῶν μοναστηρίῳ τοῦ προφήτου Ἡλιού· τεθέσπισται, ὅπως ἀμέσως αἱ ἑπτὰ
χιλιάδες καὶ πεντακόσια γρόσια ἀρθῶσιν ἀνελλιπῶς ἐκ τῆς μερικῆς καγγελα-
λαρίας καὶ κατατεθῶσιν ἐν τῇ κοινῇ τῆς νήσου Σαντορίνης ἀσφαλῶς ἐπὶ
τόκῳ καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀποδιδῶται ὁ συμφωνηθεὶς ἐτήσιος τοῦ διδασκάλου
μισθὸς καὶ τὰ περιττεύοντα δαπανῶνται εἰς χρείας καὶ ἀνάγκας αὐτῆς τῆς
60 σχολῆς· διωρίσθησαν κατ᾽ ἐκλογὴν ἔφοροι καὶ ἐπιστάται ἐνταῦθα δύο, εἷς ἐκ
τοῦ ἀρχιερατικοῦ καταλόγου, καὶ εἷς ἐκ τοῦ πολιτικοῦ συστήματος τῶν πρου-
χόντων τοῦ ἡμετέρου γένους, ὁ εὐγενέστατος ἄρχων πάνος κῦρ Κωνσταν-
τῖνος Καραδζᾶς καὶ μετ᾽ αὐτοὺς ὁ εἰρημένος κτίτωρ αὐτῆς ὁσιώτατος
ἡγούμενος κῦρ Παΐσιος, ἵνα διὰ τῆς αὐτῶν προστασίας καὶ κατὰ πρόνοιαν
65 ὁδηγίας δύνηται ἐπιτροπεύειν ἐν τῇ σχολῇ ταύτῃ καὶ ἐπιμελεῖσθαι τῆς τε ἐσω-
τερικῆς καὶ τῆς ἐξωτερικῆς διοικήσεως αὐτῆς καὶ οἰκονομίας, τῆς ἀποκατα-
στάσεως τοῦ διδασκάλου καὶ τῆς λήψεως καὶ δόσεως τοῦ ἐτησίου αὐτοῦ
μισθοῦ καὶ τῆς λοιπῆς ἀρίστης διοικήσεως αὐτῆς καὶ πάντα ποιεῖν διὰ τῆς
ὁδηγίας αὐτῶν καὶ καταγράφειν τὰς προσόδους καὶ δαπάνας τῆς τε σχολῆς
70 καὶ τοῦ μοναστηρίου καὶ σημειοῦν κεχωρισμένως ἓν ἕκαστον ἐν ἰδίῳ κατα-
στίχῳ καὶ ὑπογράφειν καὶ ἀποστέλλειν κατ᾽ ἔτος πρὸς τοὺς εἰρημένους ἐφό-
ρους ἐπ᾽ αὐτῷ καὶ ἐπιτρόπους, ὅπως δι᾽ αὐτῶν ἐμφανιζόμεναι τῇ Ἐκκλησίᾳ
καὶ ἐπ᾽ ἀκριβείας συνοδικῶς ἀνερευνώμεναι, ἐπικυρῶνται ἐκκλησιαστικῶς,
μηδενὸς τολμῶντος ἀντιστῆναι τῇ ἐκκλησιαστικῇ ταύτῃ διαταγῇ μηδὲ ἐπιμί-
75 γνυσθαι ταῖς τῆς σχολῆς ὑποθέσεσι καὶ ληψοδοσίαις, ἢ λόγον ἔχειν περὶ τὴν
ἐκλογὴν καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ διδασκάλου. Τούτων τοίνυν οὕτω δι᾽ ἐκκλη-
σιαστικῆς προνοίας καλῶς καὶ ἀρίστως διευθετηθέντων καὶ διὰ τοῦ εἰρημένου
πατριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ σιγιλλιώδους ἐν μεμβράναις γράμματος ἐπικυρω-
θέντων ἐπὶ συστάσει καὶ διαμονῇ καὶ ἐνεργείᾳ ἀπαρατρέπτῳ καὶ ἀπαραβάτῳ
80 καὶ τοῦ εἰρημένου κτίτορος καὶ συνίστορος αὐτῆς τῆς κοινῆς σχολῆς ἡγουμέ-
νου κῦρ Παϊσίου τῷ διαπύρῳ αὐτοῦ ζήλῳ θεοφιλῶς ἐπιστατοῦντος ἐν ἅπασι
καὶ ἐπιμελουμένου καὶ τῆς σχολῆς καλῶς διεξάγοντος καὶ διοικονομοῦντος οἱ
ἐκ τοῦ γένους τῶν Λαγκαδάδων κάτοικοι τῆς νήσου ταύτης ἐχθρὰ βουλευόμενοι

κατὰ τοῦ εἰρημένου ἱεροῦ σταυροπηγιακοῦ ἡμῶν μοναστηρίου καὶ τῆς σχολῆς
καὶ ἀπ᾽ ἐναντίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν διατάξεων καὶ νομίμων ἀποφάσεων 85
βαίνοντες καὶ αἰσχροκερδίᾳ ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἀσυγγνώστῳ ἱεροσυλίᾳ ἐκνικώμε-
νοι καὶ κακοβούλως τὰ μετὰ πόνων πολλῶν καὶ ἱδρώτων συσταθέντα ἐπ᾽ ὠφε-
λείᾳ κοινῇ ἀνατρέψαι βουλόμενοι ἀντίκεινται τοῖς συμφέρουσι τῷ τε μονα-
στηρίῳ καὶ τῇ σχολῇ, καὶ οὐκ ἐπαύσαντο ποικιλοτρόπως ἐνοχλοῦντες καὶ
ἐπηρεάζοντες τὴν αὐτοῦ ὁσιότητα καὶ σκάνδαλα καὶ ταραχὰς συνιστῶντες αἷς 90
αὐτοὶ χαίρουσι καὶ διαφόρους εἰς ἐνστάσεις ἀνεγείροντες καὶ ἐπιμιγνύμενοι
ταῖς τε μοναστηριακαῖς ὑποθέσεσι καὶ εἰς τὰ τῆς σχολῆς ἐφάνησαν πρόξενοι
κοινῆς ἀφορήτου ζημίας ψυχικῆς τε καὶ σωματικῆς· ἅτε δὴ διὰ τῆς ἐξ αἰτίας
αὐτῶν, καὶ ἄλλων ὁμοίων αὐτοῖς συμβαινούσης ἀκαταστασίας ἀπομαραινομέ-
νης, οὐ μόνον τῆς φιλοτιμίας καὶ τοῦ ζήλου τοῦ διδασκάλου καὶ τῆς φιλομαθείας 95
τῶν μαθητῶν, ἀλλὰ καὶ τοῦ κλέους τῆς πατρίδος αὐτῶν ἀμαυρουμένου, ἅτινα
γνωστὰ τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ τοῖς ἐνταῦθα προύχουσι τοῦ ἡμετέρου γένους καὶ πρὸ
πάντων τῷ ἐκλαμπροτάτῳ καὶ περιβλέπτῳ πεγζαδὲ καὶ διερμηνευτῇ τοῦ βασι-
λικοῦ στόλου κυρίῳ Παναγιωτάκῃ Μουρούζῃ ἠξίωτο τῆς προσηκού-
σης διορθώσεως διὰ σφοδρᾶς ἀπαγορευτικῆς ἐπιστολῆς καὶ ἐντόνου ἐπιτα- 100
γῆς τῆς περιβλέπτου αὐτοῦ Ἐκλαμπρότητος, ἐδέησε δ᾽ αὖθις κατὰ κοινὴν
σκέψιν καὶ διάγνωσιν ἐκδοθῆναι καὶ τόδε ἐκκλησιαστικὸν ἡμῶν σιγιλλιῶδες
ἐν μεμβράναις γράμμα, σύμφωνα τῷ ἐπὶ τῆς πατριαρχίας τοῦ προκατόχου
ἡμῶν ἐκδοθέντος ἀποφαινομένου μετὰ προσθήκης δέ τινος, καθ᾽ ἣν εὖ μάλα
τὰ τῆς σχολῆς ταύτης διοικηθήσεται. Τούτου χάριν καὶ γράφοντες ἀποφαινό- 105
μεθα συνοδικῶς μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερτίμων
τῶν ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν ἵνα α)
ἡ εἰρημένη κοινὴ σχολὴ τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων, ἡ πλησίον τοῦ ἱεροῦ
καὶ σταυροπηγιακοῦ μοναστηρίου κατὰ τὴν νῆσον Σαντορίνην ἐκ βάθρων
ἀνεγερθεῖσα καὶ ἀνοικονομηθεῖσα ὡς ἅπαξ τῇ σταυροπηγιακῇ ἀξίᾳ καὶ χάριτι 110
τιμηθεῖσα εἴη καὶ λέγηται ἐς ἀεὶ καὶ παρὰ πάντων γινώσκηται ἡμετέρα
πατριαρχικὴ καὶ σταυροπηγιακὴ ὑποκειμένη τῷ καθ᾽ ἡμᾶς ἁγιωτάτῳ πατριαρ-
χικῷ τε καὶ οἰκουμενικῷ θρόνῳ· β) ἀπαγορεύομεν διόλου καὶ ἐπιτάττομεν
μηδεὶς τῶν ἱερωμένων ἢ λαϊκῶν ἢ ἄλλων μήτε ὁ ἤδη θεοφιλέστατος ἀρχιε-
πίσκοπος Σαντορίνης συναδελφὸς ἡμῶν κῦρ Γαβριήλ, μήτε οἱ διάδοχοι 115
αὐτοῦ μήτε οἱ ἐκ τοῦ γένους τῶν Λαγκαδάδων ἢ ἄλλοι ἔχωσιν ἐπ᾽ οὐ-
δενὶ λόγῳ καὶ τρόπῳ ἐπιμίγνυσθαι ἐμμέσως ἢ ἀμέσως ταῖς κοιναῖς καὶ ἰδίαις
ὑποθέσεσιν αὐτῆς τῆς σχολῆς τε καὶ τοῦ ἱεροῦ τούτου μοναστηρίου μήτε τῇ
ἐσωτερικῇ καὶ ἐξωτερικῇ αὐτῆς διοικήσει ἢ ταῖς ληψοδοσίαις αὐτῆς καὶ τῇ
ἀποκαταστάσει τοῦ ἐν αὐτῇ διοριζομένου διδασκάλου, μήτε λόγον τινὰ παρ᾽ 120
οὐδενὸς ἀπαιτεῖν μήτε ὅλως ἐξετάζειν καὶ πολυπραγμονεῖν, ἀλλὰ διαμένειν
ἀπομεμακρυσμένους καὶ τέλειον ἀπεξενωμένους ἀπ᾽ αὐτῆς· γ) μόνοι δὲ οἱ
κατ᾽ ἐκλογὴν διορισθέντες ἔφοροι ὅ τε πρώην Κυζίκου κῦρ Ἰωακεὶμ καὶ

ὁ εὐγενέστατος ἄρχων πάνος κύριος Κωνσταντῖνος Καραδζᾶς ἔχουσιν
125 ἐπιστατεῖν διὰ τοῦ συνήθους περὶ τὰ καλὰ αὐτῶν ζήλου καὶ τῆς περὶ τὰ κοι-
νωφελῆ καὶ θεάρεστα τῶν σπουδασμάτων προθυμίας καὶ προνοεῖν φιλογενεῖ
καὶ φιλομούσῳ κηδεμονίᾳ τῆς ἀρίστης διοικήσεως καὶ εὐσταθείας αὐτῆς τῆς
σχολῆς, τὸν δὲ μετ᾽ αὐτοὺς διωρισμένον ἐπίτροπον ἐν αὐτῇ ὁσιώτατον ἡγού-
μενον κῦρ Παΐσιον ἀπευθυνόμενον ἀεὶ πρὸς τὰς προνοητικὰς καὶ ὁμοφρό-
130 νους αὐτῶν ὁδηγίας καὶ μηδόλως τούτων παρεκτρεπόμενον ἐπιμελεῖσθαι τῆς
καλῆς οἰκονομίας αὐτῆς καὶ ἐκλέγειν διδάσκαλον ἄνδρα δόκιμον καὶ παιδείας
εὖ ἥκοντα καὶ ἱκανὸν ὠφελῆσαι καὶ ὑπόληψιν ἔχοντα βίου ἀνεπιλήπτου καὶ
λόγου ὀρθοῦ εὐτάκτως καὶ εὐμεθόδως προάγοντα τοὺς νέους εἰς εὐμάθειαν
καὶ χρηστὰ ἤθη, ὅστις ἐγκρινόμενος παρὰ τῶν εἰρημένων ἐφόρων, ἔχει ἀποκα-
135 θίστασθαι διδάσκαλος ἐν αὐτῇ τῇ σχολῇ ἀρκούμενος τῷ ἀποφανθέντι ἐτησίῳ
μισθῷ τοῖς ἑπτακοσίοις καὶ πεντήκοντα γροσίοις τοῖς ἐκ τοῦ τόκου τοῦ κεφα-
λαίου τῶν δεκαπέντε πουγγίων, ἅτινα λαμβανόμενα παρὰ τῆς ἐκείνου ὁσιό-
τητος καὶ τοῦ κατὰ καιροὺς ἡγουμένου ἔχουσιν ἀποδίδοσθαι αὐτῷ ἐτησίως,
ὀφείλει δὲ ὁ ἡγούμενος καταγράφειν τὰς προσόδους καὶ δαπάνας τοῦ τε
140 μοναστηρίου καὶ τῆς σχολῆς κεχωρισμένως ἐν ἰδίοις καθαροῖς καταστίχοις καὶ
σημειοῦν ἓν ἕκαστον ἐν εὐθύτητι καὶ ὑπογράφειν καὶ ἀποστέλλειν κατ᾽ ἔτος
πρὸς τοὺς εἰρημένους ἐφόρους ἵνα δι᾽ αὐτῶν ἐμφανίζωνται τῇ Ἐκκλησίᾳ
καὶ συνοδικῶς ἐξεταζόμεναι ἐπικυρῶνται· δ) ἔστωσαν κατατεθειμένα τόγε νῦν
αἱ ἑπτὰ χιλιάδες καὶ πεντακόσια γρόσια ἐν τῇ καγγελαρίᾳ τῆς νήσου ταύτης
145 καὶ ὁ δουλευόμενος αὐτῶν τόκος ἀποδιδόσθω τῷ ἡγουμένῳ, ὡς διείληπται,
ἂν δέ ποτε συμβῇ δυσκολία τις περὶ τὴν ἀπόδοσιν αὐτῶν ἐν τῇ ῥητῇ προθε-
σμίᾳ ὑπόνοιαν παρέχουσα ζημίας, τότε δύναται ὁ κατὰ καιροὺς ἡγούμενος
ἀναλαμβάνειν αὐτά, προειδοποιῶν καὶ τοὺς ἐνταῦθα ἐφόρους καὶ μετατιθέναι
εἰς ἕτερον ἀσφαλὲς μέρος ὅθεν ἂν δύνηται εὐμαρῶς καὶ ἀνυπόπτως λαμβά-
150 νειν τὸν τόκον αὐτῶν τῶν τῆς σχολῆς ἄσπρων· ε) μηδεὶς τῶν ἐγκατοίκων τῆς
νήσου ταύτης ἐπὶ λόγῳ δυσαρεσκείας τινὸς ἢ ἄλλης αἰτίας ἔχῃ ἄδειαν προσ-
καλεῖν τὸν διδάσκαλον ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ πρὸς διδασκαλίαν ἰδίως τῶν τέκνων
αὐτοῦ καὶ συμπεριάγειν ὅπῃ ἂν αὐτῷ βουλητόν, ἀλλ᾽ ἀποστέλλειν καθάπερ
καὶ τοὺς λοιποὺς ἐν τῇ κοινῇ ταύτῃ σχολῇ κακεῖ ἐκπαιδεύεσθαι παρὰ τοῦ
155 διδασκάλου, ἵνα μὴ ἐκ τῆς τοιαύτης καταχρήσεως συμβαίνῃ ἀνωμαλία εἰς τὴν
τῆς σχολῆς ἀρίστην διοίκησιν. Ταῦτα ἀπεφάνθη καὶ κεκύρωται συνοδικῶς
εἰς θεοφιλῆ διεξαγωγὴν καὶ οἰκονομίαν εὐστάθειάν τε καὶ διαμονὴν ταύτης
τῆς ἀναγκαιοτάτης σχολῆς, καὶ ὠφέλειαν καὶ χρηστότητα τῶν ἠθῶν τῶν ἐν
αὐτῇ ἔρωτι παιδείας φοιτώντων, κατά τε τὸν θεοφιλῆ σκοπὸν καὶ τὴν πρό-
160 θεσιν τῶν φιλομούσων καὶ φιλογενῶν ἐφόρων αὐτῆς, καὶ τὸν ζῆλον τοῦ κτί-
τορος αὐτῆς καὶ συνίστορος. Ὅστις δ᾽ ἂν καὶ ὁποῖος τῶν χριστιανῶν κλπ....
(αἱ συνήθεις ἀραὶ ἕπονται...)

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ͵αωστ΄. κατὰ μῆνα Ἰούνιον, ἐπινεμήσεως θ΄.

Καλλίνικος ἐλέῳ θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ῥώμης
καὶ οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

† ὁ Ἡρακλείας	*Μελέτιος*	165
† ὁ Κυζίκου	*Μακάριος*	
† ὁ Νικομηδείας	*Ἀθανάσιος*	
† ὁ Νικαίας	*Δανιὴλ*	
† ὁ Χαλκηδόνος	*Ἱερεμίας*	
† ὁ Δέρκων	*Γρηγόριος*	170
† ὁ Θεσσαλονίκης	*Γεράσιμος*	
† ὁ Προύσης	*Ἄνθιμος*	
† ὁ Βερροίας	*Χρύσανθος*	
† ὁ Ἀγκύρας	*Ἰωαννίκιος*	
† ὁ Φιλαδελφείας	*Δωρόθεος*	175
† ὁ Βάρνης	*Παΐσιος*	

ΠΡΟΣΑΡΤΗΜΑ

Ἡ Σαντορίνη - μητρόπολις

12. Ἡ Σαντορίνη, τέως ἀρχιεπισκοπή, ἐτιμήθη εἰς μητρόπολιν κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1814 ἐπὶ πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ ΣΤ΄. ἅμα τῇ εἰδήσει τοῦ θανάτου τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιεπισκόπου Γαβριήλ, καθ᾽ ὃ σύστημα πρὸ ἔτους ὁ αὐτὸς Πατριάρχης ἀνύψωσεν εἰς μητρόπολιν τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Αἰγίνης καὶ Ὕδρας ἅμα τῷ θανάτῳ τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος Ἀμβροσίου[1]. Ἡ εἴδησις ὅμως περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Γαβριὴλ ἦτο ψευδής, οὐχ᾽ ἧττον οὗτος ὑπεχρεώθη ἵνα δώσῃ οἰκειοθελῆ παραίτησιν, ἐκλεγέντος μητροπολίτου Σαντορίνης τοῦ *Ζαχαρίου*, πρωτοσυγκέλλου τοῦ ἁγίου Χαλκηδόνος.

Ἐπὶ τῇ παραιτήσει ταύτῃ καὶ τῇ νέᾳ ἐκλογῇ κατῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ ἀνεψιὸς τοῦ πρώην Σαντορίνης Γεώργιος Περσάκης, (ἀλλαχοῦ Παρσάκης, ἴδε κατωτέρω) καὶ ὡς πληρεξούσιος ἐπίτροπος τοῦ θείου αὐτοῦ προσεκλαύθη εἰς τὰ πατριαρχεῖα καὶ κατὰ Δεκέμβριον συνεβίβασε τὴν διαφοράν. Τὸ ἐπισυνημμένον τῷ ὑπομνήματι τῆς ἐκλογῆς ἔγγραφον λέγει: «ἀπέστειλε τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ ἡ αὐτοῦ θεοφιλία ἐπιγνοὺς τὸ φιλάδελφον τῆς Ἐκκλησίας καὶ προνοητικόν, ἔτι δὲ καὶ τὸ εἰλικρινὲς τοῦ γενομένου διαδό-

[1] Μυστακίδου, Περὶ Κουρούτσεσμε Ἱστορικαὶ εἰδήσεις ἐν Ἀθήναις, 1888 σ. 74. Ἡ ἐκλογὴ διαδόχου τοῦ Ἀμβροσίου ἐγένετο ἐν τῷ ναΐσκῳ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἐν Κουρούτσεσμε (Σεράφ - μπουρνοὺ) ἔνθα καὶ τὸ ἐαρινὸν ἦτο πατριαρχεῖον. Καὶ ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τούτῳ τοῦ κεντρικοῦ ἐνοριακοῦ ναοῦ τοῦ Μεγαλομάρτυρος Δημητρίου ἐγένοντο ἐκλογαί, μεταθέσεις ἀρχιερέων πολλαί, ἃς ἀναφέρω ἐκ κωδίκων ἀσφαλῶν λαβών. Ταύτας παρακαλῶ ἵνα ἔχωσιν ὑπ᾽ ὄψιν οἱ τελευταῖον περὶ τῶν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ταῖς νήσοις γράφοντες. Ἡ περὶ Κουρούτσεσμε... ἐργασία μου αὕτη καὶ τῶν εἰδήσεων περισυλλογὴ ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Παρνασσῷ τοῦ 1887 τόμ. ΙΑ΄, κατ᾽ ἀρχάς, προσιτὴ τοῖς ἐν Ἀθήναις.

χου καὶ εὐδιάθετον καὶ ἕτοιμον εἰς παντοίαν περίθαλψιν αὐτοῦ ἔγραψε τελευταῖον τῇ Ἐκκλησίᾳ»...

Ὑπὸ τὸ ἔγγραφον τοῦτο τοῦ συμβιβασμοῦ ὑπογράφει «Γεώργιος Παρσάκης, ἀνεψιὸς τοῦ πρώην Σαντορίνης κυροῦ Γαβριὴλ καὶ διωρισμένος πληρεξούσιος ἐπίτροπος εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην».

Ἐν τῷ ὑπομνήματι φέρονται αἱ ἑξῆς ὑπογραφαί:

† Καισαρείας	*Φιλόθεος*
† Ἐφέσου	*Διονύσιος*
† Ἡρακλείας	*Μελέτιος*
† Κυζίκου	*Κωνστάντιος*
† Νικομηδείας	*Ἀθανάσιος*
† Χαλκηδόνος	*Γεράσιμος* ἔχων καὶ τὴν γνώμην τοῦ πανιερωτάτου ἁγίου Τουρνόβου κὺρ *Μακαρίου.*
† Δέρκων	*Γρηγόριος* ἔχων καὶ τὴν γνώμην τοῦ πανιερωτάτου ἁγίου Δεβρῶν *Ἀνθίμου.*
† Εὐρίπου	*Γρηγόριος.*

13. Ἐν τῷ κώδικι τοῦ πατριαρχικοῦ Ἀρχειοφυλακείου, τῷ ΙΓ´ (σ. 111) ὃν ἔτυχε πρὸ ἐτῶν ἵνα συμβουλευθῶ, ἀκριβῶς εὕρηται κατακεχωρισμένον καὶ γράμμα πρὸς τὸν πρώην Σαντορίνης κ. Γαβριήλ, πλήρη ἤδη ἡμερῶν γενονότα, τοῦ ἀοιδίμου Γρηγορίου τοῦ Ε´, καθ᾽ ὃ δίδοται αὐτῷ λόγῳ παραμυθίας καὶ ἀνέσεως πρὸς ζωάρκειαν τὸ ἐν Σαντορίνῃ σταυροπηγιακὸν μετόχιον τὸ προσηλωμένον εἰς τὸ ἐν Ἀμοργῷ σταυροπηγιακὸν μοναστήριον τῆς Παναγίας ἀντὶ ἐνοικίου κατ᾽ ἔτος δισχιλίων γροσίων, διπλασίου τοῦ ὑπὸ τοῦ ἀποθανόντος ἡγουμένου Ἀθανασίου προσφερομένου. Τὸ γράμμα χρονολογεῖται τῷ Ἰανουαρίῳ τοῦ ϡωιθ´ ἰνδικτιῶνος ζης, εἶναι δὲ κατὰ περίεργον σύμπτωσιν τὸ πρῶτον ἐν κώδικι τῆς τρίτης πατριαρχίας τοῦ ἀοιδίμου πατριάρχου, ὅστις ὡς φέρεται ἐν τούτῳ «***τῇ ιδ´ Ἰανουαρίου περιεβλήθη τὸ ἔκλαμπρον βασιλικὸν τῆς Πατριαρχικῆς ἀξίας Καββάδιον***», ἵνα τῇ ι´ Ἀπριλίου τοῦ ϡωκα´ περιβληθῇ τὸ ἐκλαμπρότερον τῆς ἄνωθι βασιλείας».

Ὑπογράφουσιν οἱ συνοδικοί:

† Ἐφέσου	*Διονύσιος*
† Δέρκων	*Γρηγόριος*
† Χαλκηδόνος	*Γεράσιμος*
† Κρήτης	*Γεράσιμος*
† Βερροίας	*Ζαχαρίας*
† Δεβρῶν	*Δοσιθεος*
† Μαρωνείας	*Κωνστάντιος*
† Εὐρίπου	*Γρηγόριος*
† Σίφνου	*Καλλίνικος.*

14. Ἀλλ᾽ ἐν σελ. 132 - 133 τοῦ αὐτοῦ κώδικος ἐν σχέσει πρὸς τὴν διαφορὰν τοῦ τέως ἀρχιεπισκόπου καὶ τοῦ νῦν μητροπολίτου ἀπήντησα:

Ἕνεκα ὅμως ἐπιτοπίων σκανδάλων καὶ συγγενικῶν φιλονεικιῶν καὶ τῆς τοῦ μητροπολίτου κῦρ Ζαχαρία αὐθάδους στάσεως πρὸς τοὺς συγγενεῖς τοῦ προκατόχου αὐτοῦ, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μακαρίτου Πατριάρχου ἐξεδόθη πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴ ὑπὸ ἡμερ. γ´. Μαΐου καὶ ἔτους ϡωιθ´. δι᾽ ἧς ἀκυροῦνται καὶ ἀνατρέπονται τὰ προεκδοθέντα γράμματα πρὸς αὐτόν. Ἐν τῷ ἴσῳ καὶ ἀπαραλλάκτῳ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, ὅπερ ἀναγινώσκεται ἐν σελίδι 132 - 133 τοῦ αὐτοῦ πατριαρχικοῦ κώδικος φέρονται τάδε: «....... Ἀγκαλὰ καὶ ἐγράψαμεν προλαβόντως ἀποφηνάμενοι συνοδικῇ διαγνώμῃ νὰ δοθῇ τῷ προκατόχῳ κῦρ Γαβριὴλ τὸ αὐτόθι σταυροπηγιακὸν μετόχιον τὸ προσηλωμένον εἰς τὸ ἐν Ἀμοργῷ ἡμέτερον πατριαρχικὸν καὶ σταυροπηγιακὸν μοναστήριον τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου .... διὰ τὴν παρεκτροπὴν καὶ παρείσφρησιν κοσμικῶν προσώπων εἰς τὰ μοναστηριακὰ πράγματα, καὶ διὰ τὸ ἐξησθενημένον τοῦ τέως μητροπολίτου Γαβριὴλ ἀδυνατοῦντος νὰ ἐπιβλέπῃ, ἀκυροῦμεν.....

Ἡ ἐπιστολὴ μόνον τῇ πατριαρχικῇ ὑπογραφῇ εὕρητο κεκυρωμένη, ὡς παρετήρησα.

Νέον Κουρί, Θεσσαλονίκης
Ὀκτωβρίῳ 1930

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Α. ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ
διδάσκαλος τῆς Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας

Συνοπτικώτατος πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων.

Η ΠΡΩΤΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΤΩΝ ΚΥΡΙΑΡΧΩΝ ΚΡΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΚΑΘΟΔΟΥ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΑΡΧΟΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΙΔ΄ ΑΙΩΝΟΣ

Ἀπὸ τοῦ 1263 οἱ Τοῦρκοι ἤρχισαν τὰς ἐπιδρομάς των κατὰ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἠπείρου, μέχρι δὲ τοῦ ἔτους 1357 ἀναφέρονται εἰς τὴν ἱστορίαν δέκα ἐννέα τοιαῦται ἐπίσημοι, τρόπον τινά, ἐπιδρομαί, τὰς ὁποίας διὰ διαφόρους ἀφορμὰς ἐπεχείρησεν ἡ νεαρὰ καὶ πολεμοχαρὴς Τουρκικὴ ἐθνότης.

Αἱ ἐπιδρομαὶ αὗται κατανέμονται ὡς ἑξῆς:

1^{η} τῷ 1263 - 2^{α} τῷ 1307 - 3^{η} τῷ 1321 - 4^{η} τῷ 1327 - 5^{η} τῷ 1331 - 6^{η} τῷ 1332 - 7^{η} τῷ 1333 ἢ 34 - 8^{η} τῷ 1335 - 9^{η} τῷ 1337 - 10^{η} τῷ 1340 - 11^{η} τῷ 1341 - 12^{η} τῷ 1342 - 13^{η} τῷ 1343 - 14^{η} τῷ 1345 - 15^{η} τῷ 1348 - 16^{η} τῷ 1349 - 17^{η} τῷ 1353 - 18^{η} τῷ 1356 καὶ 19^{η} τῷ 1357.

Περὶ τούτων δυνάμεθα νὰ συμβουλευθῶμεν οἵαν δήποτε ἱστορίαν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἰδίᾳ τὴν τοῦ Hammer.

Ἀλλ' αἱ ἐπιδρομαὶ αὗται αἱ ἐπισήμως ἐπιχειρηθεῖσαι δὲν εἶναι αἱ μόναι, διότι πλεῖσται πειρατικαὶ ἐπιδρομαὶ σημειοῦνται κατὰ τῶν νήσων καὶ τῶν δυτικῶν παραλίων τοῦ Αἰγαίου, ἀφ' ὅτου οἱ Τοῦρκοι κατῆλθον εἰς τὰς δυτικὰς ἀκτὰς τῆς Μ. Ἀσίας, ἔχοντες ταύτας ὡς ὁρμητήριον. Αἱ ἐπιδρομαὶ αὗται σκοπὸν εἶχον κυρίως τὴν στρατολογίαν καὶ τὸν ἐξιλαμισμὸν τῶν Χριστιανῶν κατοίκων, πρὸς πύκνωσιν τῶν στελεχῶν καὶ αὔξησιν τῶν πιστῶν τοῦ Μωάμεθ.

Σὺν τῷ χρόνῳ, ἀρχομένου τοῦ 14^{ου} αἰῶνος, αἱ πειρατικαὶ αὗται ἐπιδρομαί, ἕνεκα τῆς συχνότητος αὐτῶν κατέστησαν ἡ μάστιξ τοῦ Αἰγαίου λόγῳ τοῦ ἐξανδραποδισμοῦ τῶν κατοίκων, συγχρόνως ὅμως ὑπῆρξαν ἡ ἀρχὴ τῶν πρώτων Τουρκικῶν ἀποικισμῶν εἰς Ἑλληνικὰς νήσους καὶ παράλια, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἀκτὴν τῆς Κρήτης καὶ τῆς Εὐβοίας. Ἕνεκα τούτου, τὰ τότε κυριαρχοῦντα ἐν τῷ Αἰγαίῳ Κράτη ἠναγκάσθησαν νὰ λάβωσι μέτρα ἀμύνης καὶ ἀσφαλείας κατὰ τῆς ἀκαθέκτου ταύτης ὁρμῆς τῶν Τούρκων. Τὰ μέτρα ταῦτα ἦσαν αἱ διαπραγματεύσεις πρὸς σύναψιν συμμαχίας κατὰ τοῦ κοινοῦ καὶ νέου ἐχθροῦ, ὅστις ἐνεφανίζετο ἐν Εὐρώπῃ μετὰ τοσαύτης θρασύτητος.

Τὴν συμμαχίαν ταύτην οἱ μὲν Βενετοὶ ἱστορικοί, μὴ ἐξαιρουμένων τοῦ Cappelletti καὶ τοῦ Romanin, χρονολογοῦσιν ἐπὶ δουκείας Ἀνδρέου Δανδόλου, δηλαδὴ ἀπὸ τοῦ 1343, οἱ δὲ Ἕλληνες καὶ ξένοι ἱστορικοὶ οὐδόλως ἀσχολοῦνται περὶ αὐτῆς. Ἐν τούτοις ἐξ ἐπισήμων ἐγγράφων τῆς Καγκελλαρίας τοῦ Βενετικοῦ Κράτους σαφῶς προκύπτει, ὅτι αἱ διαπραγματεύσεις πρὸς

σύναψιν συμμαχίας, τῶν κρατῶν, τὰ ὁποῖα ἐκυριάρχουν ἐν τῷ Αἰγαίῳ, ἤρξαντο ἀπὸ τοῦ 1318 καὶ ἐξηκολούθησαν μέχρι τοῦ 1333, ὅτε ὑπεγράφη ἡ συνθήκη τῆς συμμαχίας κατὰ τῶν Τούρκων.

Τὸ ἱστορικὸν ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον προκύπτει ἐκ τῆς ἀναζητήσεως ταύτης, εἶναι ἀναντίρρητον· θὰ ἦτο ἀνωφελὲς νὰ προσπαθήσω νὰ ἀποδείξω, ὅτι ἡ δύναμις τῶν Τούρκων κατὰ πολὺ ηὐξήθη ἐκ τῆς ἐξαπλώσεως αὐτῶν ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον. Ἐκ τῶν ἐρευνῶν μου ἄλλως τε εἰς τὰ Βενετικὰ ἀρχεῖα προέκυψεν ὅτι μεθ' ἑκάστην ἐπιδρομὴν εἰς τὰς νήσους καὶ τὰ παράλια τοῦ Αἰγαίου οἱ Τοῦρκοι ἀπῆγον μέρος τῶν κατοίκων, οἵτινες προωρίζοντο νὰ αὐξάνωσι τὸ στράτευμα αὐτῶν καὶ τοὺς πιστοὺς τοῦ Ἰσλάμ.

Εἰς τὰ κατάστιχα Commemoriali della Repubblica, τὰ ὁποῖα εἶναι βιβλία, εἰς τὰ ὁποῖα οἱ Βενετοὶ ἀνέγραφον τὰ σημαντικώτερα γεγονότα τῆς πολιτείας καὶ τὰ ὁποῖα διατηροῦνται σῷα ἐν τῷ κρατικῷ ἀρχείῳ τῆς Βενετίας, συναντῶμεν μέγαν ἀριθμὸν ἐγγράφων ἀναφερομένων εἰς τὰ ἀξιομνημόνευτα ταῦτα γεγονότα, τῶν πειρατειῶν τῶν Τούρκων κατὰ τῶν ἀκτῶν καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου.

Εἰς τὸν 2ον τόμον λ. χ. φύλλον 33 τὰ ἑξῆς γεγονότα ἀναγράφονται· Περὶ τὰ μέσα Μαΐου τοῦ 1318, οἱ Τοῦρκοι ᾐχμαλώτισαν ἐν πλῷ τὸν Μᾶρκον Κονταρίνην, ἐπέδραμον κατὰ τῆς νήσου Σαντορίνης ἐπενεγκόντες πολλὰς ζημίας εἰς τὴν νῆσον ταύτην τοῦ Ἀνδρέου Βαρότση καὶ συνέλαβον πλείστους Κρῆτας μετὰ τῶν λέμβων των.

Ὁ Δοὺξ τῆς Κρήτης Νικόλαος Τζάνες ἔγραψεν εἰς τοὺς Τούρκους παραπονούμενος, οὗτοι δὲ φιλικῶς ἀπήντησαν νὰ ὑποδειχθῶσιν εἰς αὐτοὺς αἱ Βενετικαὶ κτήσεις, ὅπως μὴ προσβάλλωσι ταύτας. Παρὰ ταῦτα ὅμως περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς ἐπέδραμον κατὰ τῆς Καρπάθου τοῦ Ἀνδρέου Κορνάρου καὶ ἀπεγύμνωσαν αὐτὴν ἀνθρώπων καὶ ζῴων. Ἤδη ἀπειλοῦσι τὴν Κρήτην ἀπὸ τῆς Σητίας, ἑνωθέντες μετὰ τῶν Καταλανῶν.

Ὁ Δοὺξ τῆς Κρήτης παρεσκευάσθη νὰ ὑποδεχθῇ αὐτούς, κατὰ τὴν φυγήν των ὅμως ἐγκατέλειψάν τινας τῶν συντρόφων των.

Ἰδοὺ ἡ πρώτη Τουρκικὴ ἀποικία ἐν Κρήτῃ, ἥτις μετὰ παρέλευσιν 50ετίας ἐπέπρωτο νὰ καταστῇ μοιραία διὰ τοὺς Κρῆτας, διὰ τὴν καταστολὴν τῆς μεγάλης Κρητικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1364, ἥτις ὑπῆρξε συνέχεια τῆς τοῦ 1363 τοῦ Ἁγίου Τίτου ἐπονομασθεῖσα. [1]

Τὸν ἑπόμενον μῆνα Ἰούνιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1318 [2], ὁ Ἀλφόνσος Fadriquez [3] πειρατεύων ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον καταδιώκεται ὑπὸ τῶν Βενετῶν καὶ τοῦ Δεσπότου [4]· διὰ τὴν σωτηρίαν του στέλλει πρεσβευτὰς πρὸς τὸν Αὐτοκρά-

---

[1] Ὅρα Ἡμερολόγιον Μ. Ἑλλάδος. 1927 ἄρθρον μου. Ἡ Κρητικὴ ἀποστασία τοῦ 1363.

[2] Φύλλον 31ον τοῦ 2ου τόμου Commemoriali.

[3] Υἱὸς τοῦ Φρειδερίκου βασιλέως τῆς Σικελίας.

[4] Υἱοῦ τοῦ Αὐτοκράτορος Κ/πόλεως.

τορα, συγχρόνως ὅμως στρατολογεῖ ἐν Τουρκίᾳ. Οἱ οὕτω προσκληθέντες Τοῦρκοι, ἐκεῖνοι, οἵτινες εἶχον ἐπιδράμει κατὰ τῆς Σαντορίνης, ἐπετέθησαν κατὰ τῆς Εὐβοίας.

Ἐκ τῶν Βενετικῶν καταστίχων θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀρυσθῶμεν πολυαρίθμους τοιαύτας ἐπιδρομὰς αἵτινες ἔλαβον χώραν ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν εἰς τὰς νήσους καὶ τὰ παράλια τοῦ Αἰγαίου, κατὰ τῶν κτήσεων τοῦ Αὐτοκράτορος, τῶν Βενετῶν καὶ ἄλλων ἡγεμόνων. Ἐὰν δὲ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνεκδότων τούτων πηγῶν ἤθελε γραφῇ ἱστορικὴ ἀφήγησις, τότε μόνον θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ μορφώσωμεν ἰδέαν τῶν διωγμῶν, τοὺς ὁποίους ὑπέστησαν οἱ κάτοικοι τῶν νήσων τούτων κατὰ τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ 14ου αἰῶνος, εὑρισκόμενοι ὑπὸ τὸ κράτος ἀδυνάτων κυριάρχων.

Ἡ ἀνώμαλος αὕτη κατάστασις τοῦ Αἰγαίου, ὁ φόβος τοῦ ἀποικισμοῦ καὶ ἡ ἀπαγωγὴ τῶν κατοίκων, ὑπῆρξαν ἡ ἀφορμή, ὅπως οἱ Βενετοὶ ἀναλάβωσι τὴν πρωτοβουλίαν ἀμυντικῶν μέτρων κατὰ τῆς ἀκατασχέτου ὁρμῆς τῶν Τούρκων.

Πρώτη ἀπόπειρα συνασπισμοῦ τῶν ἐνδιαφερομένων κρατῶν εἰς τὸ Αἰγαῖον κατὰ τῶν Τούρκων ἀναφέρεται εἰς τὰ κατάστιχα τῆς Βενετικῆς Γερουσίας, σειρὰ Deliberazioni del Senato. Misti, τὴν 7 Ἰουλίου 1332. Πρόκειται περὶ διατάγματος ἀπευθυνομένου πρὸς τὸν Δοῦκα τῆς Κρήτης καὶ τὸν Βάϊλον Εὐβοίας, δι' οὗ ἡ Γερουσία ἢ συμβούλιον τῶν Παρακλήτων, γνωρίζει εἰς αὐτοὺς ὅτι ὀφείλουσι νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τοῦ Μ. Μαγίστρου τῶν ἱπποτῶν τῆς Ρόδου καὶ τῶν ἄλλων κυριάρχων ἐν τῷ Αἰγαίῳ, οἵτινες θὰ ἐπεθύμουν νὰ συμμαχήσωσι κατὰ τῶν Τούρκων καὶ νὰ διαπραγματευθῶσι μετ' αὐτῶν τὴν ναυπήγησιν στόλου, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Τὸ θέσπισμα τοῦτο εἰσέρχεται εἰς τὰς λεπτομερείας καὶ κανονίζει, ὅτι ὁ Βάϊλος Εὐβοίας ὤφειλε νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τῶν κυριάρχων Νικολάου Σανούδου, Βαρθολομαίου Γκίζη καὶ ἄλλων καὶ μετὰ τοῦ Βαΐλου Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ὤφειλε νὰ πείσῃ τὸν Αὐτοκράτορα νὰ τὸν διορίσῃ πληρεξούσιόν του καὶ νὰ ἀναθέσῃ εἰς αὐτὸν τὸν ἐξοπλισμὸν τοῦ στόλου ἐναντίον τῶν Τούρκων. Παρομοίας διαπραγματεύσεις θὰ διεξῆγε καὶ ὁ Δοὺξ τῆς Κρήτης μετὰ τοῦ Μ. Μαγίστρου τῶν ἱπποτῶν τῆς Ρόδου καὶ μετὰ τοῦ Νικ. Σανούδου συγκυριάρχου Εὐβοίας ὁ Βάϊλος Εὐβοίας.

Ἡ ταχύτης καὶ ἡ προθυμία, μεθ' ὧν ἐνήργησεν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ Βενετικὴ πολιτεία, ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐπιτυχίαν τῆς συμμαχίας κατὰ τῶν Τούρκων. Τὴν 30 Νοεμβρίου τοῦ 1333 βλέπομεν εἰς τὸ βιβλίον τῶν πληρεξουσιοτήτων (Syndicati) τόμος 1ος (1329 - 1426) τὴν πρὸς τὸν εὐγενῆ Ἀντώνιον Δάνδολον δοθεῖσαν ἐντολήν, ὑπὸ τοῦ Δόγου Βενετίας ἐν ὀνόματι αὐτοῦ καὶ τῆς κοινότητος Βενετίας, παρουσίᾳ τῶν νοταρίων τῆς Δουκικῆς καγκελλαρίας, δι' ἧς ὁ ἀνωτέρω Δάνδολος ἐξελέγη σύνδικος καὶ πληρεξούσιος τῆς Βενετικῆς Πολιτείας, ὅπως ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ Αὐτοκρά-

τορος Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Αἰδεσιμωτάτου Hélyon de Villeneuve Μ. Μαγίστρου τοῦ ἁγίου οἴκου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, τῶν Ἱεροσολύμων, πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ἐξοπλίσωσι καὶ παρασκευάσωσιν ὅ,τι ἤθελεν ἀποφασισθῇ ὑπὸ τῆς συμμαχίας, ἥτις συνήφθη κατὰ τῶν Τούρκων, τῶν ἐχθρῶν τῆς Χριστιανικῆς πίστεως. Συγχρόνως ὤφειλε νὰ συνεννοηθῇ περὶ τοῦ τόπου τῆς συγκεντρώσεως τῶν δυνάμεων τῆς συμμαχίας ταύτης, ἤτοι τῶν ἐξωπλισμένων κατέργων καὶ τῶν πολεμιστῶν. Ἐπίσης ὤφειλε νὰ διαπραγματευθῇ μετὰ τοῦ Βασιλέως τῆς Κύπρου ἢ τοῦ πληρεξουσίου συνδίκου του, ὅπως λάβουν μέρος εἰς τὴν συμμαχίαν.

Ἡ συμμαχία αὕτη, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἐγγράφων, συνήφθη τότε, διότι κατὰ Δεκέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους οἱ Κρῆτες διὰ πρεσβείας των ἐζήτησαν τὴν ἀποστολὴν χιλίων βαλλισταρίων μετὰ τεσσάρων κατέργων ἑκατὸν κωπηλατῶν ἑκάστου καὶ δύο ἐξωπλισμένων φορτηγῶν πλοίων, διὰ τὴν ἑαυτῶν ἄμυναν κατὰ τῶν Τούρκων. Ἡ Βενετικὴ Γερουσία ὅμως ἀπήντησεν εἰς τοὺς πρεσβευτὰς τῶν Κρητῶν, ὅτι ἐδόθησαν διαταγαὶ πρὸς ἀποστολὴν ἱκανοῦ ἀριθμοῦ βαλλισταρίων, καὶ ἐξοπλισμὸν ἑνὸς κατέργου, τὸ ὁποῖον μετὰ δύο Κρητικῶν κατέργων θὰ ἐλάμβανον μέρος εἰς τοὺς ἀγῶνας τῶν συμμάχων, ἐκρίνοντο δὲ ἀρκετὰ ταῦτα διὰ τὴν ἄμυναν τῆς Κρήτης κατὰ τοῦ ἐχθροῦ τῆς πίστεως.

Τὸ μᾶλλον περίεργον ὅμως εἰς τὴν πρεσβείαν ταύτην εἶναι, ὅτι οἱ πρεσβευταὶ ἐζήτουν τὴν ἄδειαν νὰ διαπραγματευθῶσι τὴν εἰρήνην μετὰ τοῦ Ὀρχάν, ὅπως δυνηθῶσι νὰ λάβωσι παρ' αὐτοῦ σῖτον, ἵππους καὶ ἄλλα ζῷα. Ὡς ἦν ἑπόμενον, ἡ Γερουσία ἀπήντησεν ὅτι διετάχθησαν ὁ Δοὺξ Κρήτης καὶ οἱ σύμβουλοί του, νὰ ἐνεργήσωσι συμφώνως πρὸς τὸ συμφέρον τῆς πολιτείας καὶ νὰ ἐκτελέσωσι τὰς διαταγὰς αὐτῆς.

Παρεμπιπτόντως θὰ ἀναφέρω ἀκόμη ὅτι ὁ Mas Latrie, ἐν τῇ ἱστορίᾳ του τῆς Κύπρου (τόμ. 3 σ. 725) ἀναφέρεται εἰς τρία ἔγγραφα ἀφορῶντα εἰς τὸ σχέδιον τὸ ὁποῖον συνέλαβεν ὁ Βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φίλιππος ὁ ΣΤ', ὅπως ἀναλάβῃ σταυροφορίαν κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1333, τῇ εἰσηγήσει Πέτρου De la Palu, πατριάρχου Ἱεροσολύμων ἐπανελθόντος ἐξ Ἀνατολῆς.

Τὸ σχέδιον τοῦτο ὑπῆρξεν ἄνευ ἀποτελέσματος, κατὰ τὸν Mas Latrie, ἐν τῷ 3ῳ τόμῳ ὅμως τῶν Commemoriali ἀναφέρεται, ὅτι ὁ Βασιλεὺς τῆς Γαλλίας γνωστοποιεῖ εἰς τὸν Δόγην, ὅτι ὁ Πάπας ἀνέθηκεν εἰς αὐτὸν τὴν ἀρχηγίαν σταυροφορίας, παρεκάλει δὲ νὰ τῷ ἀποσταλῶσι πρεσβευταί, ὅπως γνωματεύσωσι καὶ γνωρίσωσιν εἰς αὐτὸν τὴν βοήθειαν, τὴν ὁποίαν θὰ ἠδύναντο νὰ συνεισφέρωσιν οἱ Βενετοί.

Ἐκ τῶν Βενετικῶν λοιπὸν πηγῶν προκύπτει ὅτι ἡ κατὰ τῶν Τούρκων συμμαχία, συνήφθη κατὰ τὸ 1333 καὶ ὅτι διωρίσθη ἀρχηγὸς τῶν κατὰ τῶν Τούρκων δυνάμεων τῆς Βενετίας, ὑπὸ τὸν τίτλον «Capitaneo Unionis», ὅτι ἡ διάρκεια τῆς συμμαχίας ὡρίζετο πενταετὴς καὶ ὅτι σκοπὸς αὐτῆς ἦτο

ἡ σωτηρία τῶν Χριστιανῶν τῆς Ρωμανίας καὶ τῶν κτημάτων των, προσέτι δὲ ὅτι ὁ καπετᾶνος τῆς συμμαχίας ὤφειλε νὰ ἐνεργῇ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ μὴ δυσαρεστήσῃ τὸν Αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸν Μέγαν Μάγιστρον τῶν ἱπποτῶν τῆς Ρόδου, διὰ νὰ μὴ χαλαρωθῇ ἡ συμμαχία. Οἱ Βενετοὶ περὶ πολλοῦ ἔχοντες τὴν κτῆσιν τῆς νήσου Εὐβοίας, ἥτις διέτρεχε μεγαλυτέρους κινδύνους τῆς νήσου Κρήτης, ἐπεθύμουν, ὅπως αὕτη καταστῇ τὸ ὁρμητήριον τῆς συμμαχίας. Ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου αἱ ὁδηγίαι πρὸς τὸν καπετᾶνον τῆς συμμαχίας εἶναι ἐκτενέστεραι.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Γερουσία τῆς Βενετικῆς πολιτείας, πληροφορηθεῖσα ὅτι διχόνοια ἀνεφύη μεταξὺ τῶν Τούρκων καὶ ὅτι ὁ Μ. Μάγιστρος ἐπρόκειτο νὰ προέλθῃ εἰς συνεννόησιν μετὰ τοῦ Ὀρχάν, ὅπως εὐχερέστερον πολεμήσῃ τοὺς ἄλλους Τούρκους, ἔγραψε πρὸς τὸν καπετᾶνον τῆς συμμαχίας περὶ τῆς διχονοίας ταύτης καὶ συνίστα, ὅπως οὗτος ἐνεργήσῃ ἐκ συμφώνου μετὰ τῶν ἄλλων συμμάχων ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου τῆς συνεννοήσεως μετὰ τοῦ Ὀρχὰν ἢ τῶν ἄλλων Τούρκων, πρὸς εὐόδωσιν τοῦ σκοποῦ τῆς συμμαχίας. Ἀρχηγὸς τῶν ἄλλων Τούρκων ἦτο ὁ Καρμινιάν.

Ὁ τόπος τῆς συγκεντρώσεως τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων ἐγένετο ἀντικείμενον πολλῶν συζητήσεων καθ' ὅλον τὸν μῆνα Νοέμβριον. Ὡς ἀνωτέρω ἀναφέρεται, οἱ Βενετοὶ ἐφοβοῦντο τὴν ἀπώλειαν τῆς νήσου Εὐβοίας, διὰ τοῦτο προέτειναν ταύτην εἰς τοὺς συμμάχους ὡς βάσιν τοῦ ἡνωμένου στόλου, διὰ νὰ δύνανται νὰ τὴν ὑπερασπίσωσιν, ἐν περιπτώσει κινδύνου. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἕκαστος τῶν συμμάχων, διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, ἐπεθύμει τὴν διαχείμασιν τοῦ στόλου εἰς λιμένας του. Πρὸς τοῦτο οἱ Βενετοὶ διεμήνυσαν πρὸς τὸν πρεσβευτήν των ὅτι ὤφειλε νὰ μεταβῇ πρὸς τὸν Βασιλέα τῆς Κύπρου καὶ νὰ τὸν καταπείσῃ, ὅπως λάβῃ μέρος εἰς τὴν συμμαχίαν καὶ συζητήσῃ μετ' αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ἀκανθώδους τούτου ζητήματος. Συμφώνως πρὸς ἄλλα ἔγγραφα τοῦ αὐτοῦ μηνός, ὤφειλε νὰ μεταβῇ πρὸς τὸν Βασιλέα τῆς Κύπρου συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ πρεσβευτοῦ τῶν ἱπποτῶν τῆς Ῥόδου, νὰ συνεννοηθῇ δὲ συγχρόνως μετὰ τοῦ Τούρκου αὐθέντου Καρμινιάν.

Τὴν 21 Δεκεμβρίου ὁ νούντσιος τοῦ Πάπα Βερτράνδος, ἀρχιεπίσκοπος Βρέδης, ἦλθεν εἰς Βενετίαν διὰ τὸ ζήτημα τῶν Τούρκων καὶ ὑπέβαλε διάφορα ἐρωτήματα, τὰ ὁποῖα συνεζητήθησαν μετὰ τῶν σοφῶν[1]. Τὰ ἐρωτήματα ταῦτα ἦσαν τὰ ἑξῆς· 1ον Διὰ ποίων μέσων οἱ Βενετοὶ ἐνόμιζον ὅτι θὰ ἠδύναντο νὰ ἀντιστῶσιν εἰς τὰς δυνάμεις τῶν Τούρκων. Εἰς τοῦτο ἀπήντησαν οἱ Βενετοί, ὅτι ἀληθὲς εἶναι, ὅτι αἱ δυνάμεις τῶν Τούρκων εἶναι μεγάλαι εἴς τε τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὸ ἐξωτερικὸν τῆς Τουρκίας, ἀλλ' ὅτι μετὰ τῶν 50 οὐζερίων καλῶς ἐξωπλισμένων δι' ἑκατὸν εἴκοσι κωπηλατῶν ἕκαστον, ἐφ' ἑκάστου τῶν ὁποίων νὰ ἐπιβαίνωσιν εἴκοσιν ἱππόται μετὰ τῶν ἵππων των καὶ τῶν

[1] Σοφοί=Savii. Οἱ Savii ἀπετέλουν μέρος τῆς Αὐθεντίας, ἦσαν δὲ τρόπον τινὰ οἱ ὑπουργοὶ σύμβουλοι τοῦ στέμματος.

ἀναγκαίων ὅπλων καὶ τεσσαράκοντα κατέργων ἐξωπλισμένων διὰ διακοσίων ἀνδρῶν πληρώματος, ἤλπιζον ὅτι ἤθελον δυνηθῆ νὰ ἐκμηδενίσωσι τοὺς Τούρκους καὶ οὕτω νὰ σώσωσι τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Ῥωμανίας. Ἡ παρασκευὴ αὕτη ὤφειλε νὰ προετοιμασθῆ πρὸ τοῦ προσεχοῦς θέρους μετ' ἐπιμελείας, ἐὰν ἤθελον νὰ ἐμποδισθῶσιν οἱ Τοῦρκοι νὰ αὐξήσωσι τὰς δυνάμεις των. 2ον Οἱ Βενετοὶ εὐμενῶς ἀπέβλεπον εἰς τὴν σωτηρίαν τῶν Χριστιανῶν καὶ τῆς χώρας τῆς Ῥωμανίας; Εἰς ταῦτα ἀπήντησαν ὅτι, αἱ δυνάμεις των εἶναι πολὺ κατώτεραι, ἐν παραβολῇ πρὸς τὰς ἐξαιρετικὰς δυνάμεις τῶν ἀπίστων, καὶ ὅτι δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ἀναλάβωσι μόνοι τὴν ἐκστρατείαν, ἀλλ' ὅτι θὰ ἐνήργουν εἰς τρόπον ὥστε νὰ ὑπερασπίσωσι τοὺς Χριστιανοὺς μετὰ τοῦ ζήλου, τὸν ὁποῖον ἐμπνέει ἡ πίστις ἐκ τοῦ βάθους τῆς καρδίας. 3ον Ποία θὰ ἦτο ἡ βοήθεια, ἧς θὰ εἶχον ἀνάγκην, ὅπως ἐπιτύχωσι τοῦτο; Εἰς τὸ τρίτον τοῦτο ἐρώτημα οἱ Βενετοὶ ἀπήντησαν, ὅτι σκοπὸς αὐτῶν δὲν ἦτο ἡ ἐπαύξησις τοῦ κράτους των, ἀλλὰ μόνον ἡ ὑποστήριξις τῆς πίστεως καὶ ἡ ἐκμηδένισις τῶν ἀπίστων, ὅτι ἦσαν ἕτοιμοι νὰ ἐξοπλίσωσι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, δι' ἐξόδων των, δέκα κάτεργα μετὰ πληρώματος διακοσίων ἐνόπλων ἀνδρῶν, ἐπὶ ὀκτάμηνον. Πλὴν τούτου ἦσαν ἕτοιμοι νὰ δανείσωσι, τῇ ὑποδείξει τῆς ἁγίας Ἕδρας, τὰ ἀναγκαιοῦντα χρήματα πρὸς ἐξοπλισμὸν δώδεκα οὐζερίων, ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιβιβασθῶσιν οἱ ἱππόται μετὰ τῶν ἵππων των καθὼς καὶ ὅσα φορτηγὰ πλοῖα θὰ ἦσαν ἀναγκαῖα πρὸς μεταφορὰν τῶν τροφίμων, τῶν ἀνδρῶν πληρώματος, τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν κτηνῶν.

Ἐκ τῆς πρεσβείας ταύτης οἱ Βενετοὶ ἔκριναν περὶ τοῦ μεγέθους τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Πάπα διὰ τὴν κατὰ τῶν Τούρκων συμμαχίαν, διὰ τοῦτο μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ παπικοῦ πρεσβευτοῦ ἀρχιεπισκόπου Βερτράνδου, ἀπέστειλαν ἴδιον πρεσβευτήν, τὸν υἱὸν τοῦ Δουκὸς τῆς Κρήτης Βλάσιον Ζένον, ὅστις τότε μόλις εἶχεν ἐκλεγῆ πριμικήριος Κρήτης. Οὗτος ἐβεβαίωσε τὸν Πάπαν ἐξ ὀνόματος τῶν Βενετῶν, ὅτι, ἂν καὶ βεβαρημένοι ἐκ τῶν συνεχῶν πολέμων, ἦσαν πρόθυμοι ἐν τούτοις νὰ θέσωσιν εἰς τὴν διάθεσιν τῆς συμμαχίας, δέκα κάτεργα, συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Πάπα, τοῦ Βασιλέως τῆς Γαλλίας καὶ τῶν ἄλλων κυριάρχων. Τὰ κάτεργα ταῦτα ἐν καιρῷ ἐξοπλιζόμενα, ὡς ἀπεφασίσθη, ἤθελον δράσει μετὰ συμμαχικῶν δυνάμεων πρὸς ἐκμηδένισιν τῶν Τούρκων.

Τὸ κατάστιχον τοῦ 1334 περιλαμβάνει πλῆθος ἐγγράφων ἀφορώντων εἰς τὴν συμμαχίαν κατὰ τῶν Τούρκων καὶ τὸν καπετᾶνον τῶν Βενετῶν, ὅστις ἔφερε τὸν τίτλον «Capitaneo Unionis».

Τέλος κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1334, εἶδος συνδιασκέψεως ἔλαβε χώραν ἐν Ρώμῃ, καθ' ἣν ἡ Βενετία ἀντεπροσωπεύθη ὑπὸ Ἀνδρέου Βασιλείου, πρῴην πρεσβευτοῦ, πλησίον τοῦ Πάπα Ἰωάννου ΚΒ΄ καὶ ὑπὸ Ἰωάννου Γραδενίγου, πρεσβευτοῦ, ὁ Πάπας ὑπὸ τοῦ καρδιναλίου τοῦ Ἁγίου Στεφάνου τοῦ

Τσέλιο, ὁ Βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ὑπὸ Οὔγου Κυιρὲ (Quiret) καὶ Γουΐδωνος Μπωντὲ (Baudet) πρυτάνεως Παρισίων, καὶ τὸ τάγμα τῶν ἱπποτῶν τῆς Ρόδου ὑπὸ ἀντιπροσώπων, οἵτινες δὲν κατονομάζονται. Κατὰ τὴν συνδιάσκεψιν ταύτην ἀπεφασίσθη, ὅπως ἀποτελεσματικῶς καταπολεμηθῶσιν οἱ Τοῦρκοι. Πρὸς τοῦτο οἱ μὲν συμβαλλόμενοι ἀνελάμβανον νὰ ἀποστείλωσιν εἰς Εὔβοιαν κατὰ τὸν προσεχῆ Μάϊον, τεσσαράκοντα ἓξ κάτεργα φέροντα προμηθείας δυναμένας νὰ ἐπαρκέσωσιν ἐπὶ πεντάμηνον, οἱ δὲ ἄλλοι συνυπογράψαντες τὴν συμμαχίαν, ὡρίζετο ὅτι ἤθελον συντελέσει εἰς τὴν συγκέντρωσιν τῶν δυνάμεων, διὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ συμφωνηθέντος ἀριθμοῦ κατέργων, ἤτοι: Ἡ Ρόδος διὰ δέκα, ἡ Βενετία ἐπίσης, ὁ Βασιλεὺς τῆς Κύπρου δι' ἕξ, ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως δι' ἓξ καὶ ἐνόπλων στρατιωτῶν. Ἡ συνδιάκεψις ἐβασίσθη ὡσαύτως ἐπὶ τῆς βοηθείας, ἡ ὁποία θὰ παρείχετο ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας διὰ τεσσάρων κατέργων καὶ τεσσάρων πλοίων. Ἐπίσης οἱ Γενουαῖοι καὶ οἱ Πισανοὶ θὰ συνεπλήρουν τὰς ἐλλείψεις.

Αἱ διαπραγματεύσεις παρασκευῶν τῆς ἐκστρατείας ἐξηκολούθησαν καθ' ὅλον τὸ ἔτος 1334. Εἰς τὰ Βενετικὰ κατάστιχα ὅμως οὐδεμία συνάντησις ἢ μάχη μετὰ τῶν ἀπίστων ἀναφέρεται. Πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ Τοῦρκοι γνωρίζοντες τὰς μεταξὺ τῶν διαφόρων κυριάρχων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης συμμαχίας ἀπέφυγον ἐπιμελῶς πᾶσαν συνάντησιν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἡ συμμαχία θὰ διελύετο τάχιστα καὶ τότε θὰ ἠδύναντο νὰ δράσωσιν ἄνευ κινδύνων.

Ταῦτα ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ὡς πρὸς τὴν συναφθεῖσαν συμμαχίαν κατὰ τῶν Τούρκων τῷ 1333 ὑπὸ τῶν κυριάρχων τοῦ Αἰγαίου κρατῶν. Ἐκ τῆς ἀφηγήσεως ταύτης φανερὰ καθίσταται ἡ κατάστασις τῆς Αὐτοκρατορίας, ἥτις περικυκλουμένη πανταχόθεν ὑπὸ τῆς νεαρᾶς Τουρκικῆς ἐθνότητος δὲν ἦτο ἱκανὴ νὰ ἀντιτάξῃ ἐν τῷ Αἰγαίῳ στόλον ἰσχυρότερον τῶν ἓξ κατέργων καὶ ὀλίγους λογχοφόρους στρατιώτας. Ὁ Βασιλεὺς τῆς Κύπρου καὶ ὁ Μ. Μάγιστρος τῶν ἱπποτῶν τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τῶν Ἱεροσολύμων ἐθεωροῦντο ὑπὸ τῶν Βενετῶν σημαντικώτεροι παράγοντες τῆς πρόσω Ἀνατολῆς. Πλὴν τούτου προκύπτει ὅτι ἡ πολιτικὴ τῆς Ἀνατολῆς διηυθύνετο ὑπὸ τῶν Βενετῶν, αἱ δὲ ὑποχωρήσεις αἱ γενόμεναι ὑπ' αὐτῶν πρὸς τὸν Πάπαν οὐδένα ἄλλον σκοπὸν εἶχον, εἰμὴ νὰ προσεταιρισθῶσιν αὐτόν, ὅπως διὰ τῆς ἐπιρροῆς του προσελκύσωσιν εἰς τὴν συμμαχίαν τοὺς καθολικοὺς κυριάρχους.

Ἐν παραρτήματι παραθέτω τὰ σημαντικώτερα τῶν ἀναφερομένων ἐγγράφων.

ΕΓΓΡΑΦΑ

Registro 15. f° 21. Deliberazioni Senato. Misti. 1332 Vii Julii. Scriptum fuit Duche Crete et Baiulo Nigropontis de unione facienda contra Turchos.

Cum foret captum in rogatis, super facto Turchorum quod responderetur duche et consiliariis Crete quod cum Magistro Hospitalis et aliis quos viderent habere amititiam contra Turchos, tractarent de faciendo armatam contra eos et que haberent huc scriberent et modo simili captum foret de scribendo baiulo et consiliariis Nigropontis, quod cum D. Nicolò Sanuto et Bartholomeo Gisi et aliis, facere deberent. Et nunc propter treuguam factam cum D. Imperatori Constatinopolis videatur quod per Baiulum nostrum iturum ad presens in Constantinopoli melius et cicius dicta Unio poterit pertractari. Vadit pars quod commitatur dicto Baiulo, quod cum receperimus, nova patentia de Turchis; tamen per litteras duche et consiliariis Crete, quam baiulo et consiliariis Nigropontis, et per illas de Creta habuerimus quod dictus Imperator Constantinopolis commitaverat eos ad armatam faciendam contra Turchos pro conservatione partium Romanie, debeat dictus Baiulus Constantinopolis caute et solicite et quam breviter facere poterit procurationem apud D. Imperatorem predictum quod velit ponere, ad faciendum dictam armatam contra Turchos predictos persentiendo firmiter de voluntate sua et de illo quid facere et ponere vult ad armatam predictam, continuam faciendam inducendo eum, cum illis verbis que ipsi baiulo videbitur et que dominationi ipsi baiulo committere videbitur ad opus predictum et dicendo sibi; quod si ponet et dabit ad dictam armatam faciendam illud suum auxilium quid erit conveniens in hoc, et que habuitur et extraserit dictus baiulus a dicto D. Imperatori, nobis celeriter denotet, et etiam duche et consiliariis Crete et Baiulo et consiliariis Nigropontis quibus committimus, quod que fecerint super predictis. Similiter Duche et eius Consiliariis cum Magistro Hospitaliorum, et baiulo et consiliariis Nigropontis cum D. Nicolao Sanuto condominatoribus Nigropontis quibus etiam dicatur de nostra bona voluntate quod nobis et ipsi baiulo Constantinopoli denotet ac sibi ad invicem omnes, ut sciatur quid est agendum, et sic eis committatur, et pro inducendo dictum Imperatorem et predictos de Romanie ad dictum opus, scribant litteras eis sicut dominio videbitur esse necesse, et detur dicto baiulo litteram dictam Imperatori seu eius exarchos, sicut videbitur quam super hoc misit Duche et consiliariis Crete ut sit de predictis melius informatus.

Registro 15. f° 50. Senato Deliberazioni Misti. 1332, 13 Decembri.

Consilium Dominorum Johannis Quirino Petri de Canali
et Pauli Diedo sapientium.

Capta.

Quod super ambaxata ambaxatoris Crete, scilicet, super capitulo armandi in Creta duas galeas pro Unione contra Turchos examinatis omnibus excusationibus et intellectis dicte ambaxate et examinatis quoque et consideratis conditionibus insule Crete, ac habita colatione cum hiis qui antea rectores fuerunt in insula Crete de statu possibilitate et conditione dicte insule, atque attento et considerato in quantum utilis et necessaria est dicta Unio pro securitate et bono insule Crete, videtur sapientes quod per illos de insula Crete armentur pro dicta Unione due galee sicut captum fuit in Rogatis. Et sicut mandetur duche et consiliariis Crete quod faciant eas armari. Verum de expensis necessariis fiendis pro armata ipsarum duarum galearum, ducha et consiliarii Crete, provideant, faciant, et ordinent quod solvantur aut per impositionem datiorum aut per militias et serventarias et per fochos totius insule, habendo super inde consilium cum illis qui eis videbuntur, sicut eis utilius et melius videbitur et maxime iustum et rationabile; remanendo nichilhominus in debito dictorum duche et consiliariis faciendi solvi dictis expensis, sicut eis videbitur melius et utilius pro honore nostro et bono negotii prelibati. Et etiam procurare debeant quod clerici insule Crete solvere debeant pro dicta oportunitate et armata, sicut liberaliter obtulerunt id quid conveniet quod tamen necessario et utili.

Et ut in armata galearum predictarum non sit deffectus pecunie, quia forte non ita cito, exigetur pecunia que exigi debebit pro dicta armata quod mandetur duche et consiliariis, quod de depositis que sunt in camera communis Crete accipere debeant mutuo pecuniam necessariam pro dicta armata et quod solicitare debeant exigi facere pecuniam que solvi et exigi debebit pro armata dictarum galearum et restituere et redere pecuniam, acceptam de dictis depositis de primis denariis qui fuerint exacti. Item quod dictas galeas armare bene debeant et de bona gente, scilicet ad sbarolum... de pope... in prora, et insuper habeant quilibet galea arceros XX, et habeant ipse due galee unum nobilem dominem supracomitum cum salario lib. III grossorum in mense et familia, sicut habent supracomiti nostri de Venetiis. Et quod galee predicte coredo et arma parentur aptentur et furnientur ad expensis nostri communis.

f° 34 N° 253.

Deliberazioni Senato. Misti. Registro 16. Die XVI Octubri 1333.

Capta.

Ad factum autem mittendi Rodum aliquam sufitientem personam pro firmatione Unionis predicte, quod petit dictus Dominus Magister, ut continetur in capitulis, missis nostro capitaneo, per eundem respondeatur. Nostro capitaneo Unionis, quod miramur quodam modo de petitione dicti magistri in facto dicte persone mittende, quoniam Unio ipsa usque ad quinquenium est firmata, ut apparet publicis documentis, et sumus etiam, quod servantibus partibus, sicut nos facere intendimus pro parte nostra, id quid fuit in confectione dicte Unionis firmatum, deo previo, in honorem et augumentum partium redundabit, propter quod non est opus ad ipsum magistrum, dicta occasione personam aliquam destinari, cum non sit necessarie reficere, quod diutius est prefectum.

Et propterea procuret suo posse capitaneus supradictus, quod ipse magister contentus sit, sicut esse debet de Jure, de Unione firmata, et de conventionibus contentis in ea, et quod eas, ut speramus et promisit, effectualiter adimpleat et observet, de quibus omnibus etiam dicto magistro scribatur in illa forma, que dominationi conveniens apparebit. Omnes de parte.

f° 34 r. N° 254.

Deliberazioni Senato. Misti. Registro 16 Die XVI Octubri 1333.

Capta.

Et quia ex notificatione facta nostro duche Crete per dictum magistrum, habetur de discordia orta inter Turchos, et de compositione, quam idem magister suadet fieri debere cum Orchani Turcho, ut possit comodius attendi ad persecutionem aliorum Turchorum, scribatur eidem nostro capitaneo Unionis de discordia supradicta, et sibi comittatur, quod consideratis omnibus considerandis pro nostro honore, scilicet dicta unio, ut credimus, firma erit, fatiat similiter cum predictis dominis Unionis, seu cum presidentibus armatarum ipsarum in facto dicte compositionis, tam cum dicto Orchani, quam etiam cum aliis Turchis, cum quibus ipsi capitaneo nostro et dictis dominis, seu eorum presidentibus videretur de faciendo concordiam, sicut utile videbitur dicto capitaneo nostro pro bono Unionis predicte, et conservatione Nigropontis et Crete, et aliarum terrarum et

locorum nostrorum partium Romanie. Si vero dicta Unio non duraret, seu non videretur dominis Unionis predictis, seu presidentibus armatarum ipsarum, quod armata Unionis pro hac hyeme stare deberet in mari, propter quid idem capitaneus noster Venetiis remearet, imperfecto negotio compositionis predicte, committatur factum dicte compositionis nostro Duche et consiliariis Crete, et Baiulo et consiliariis Nigropontis, quibus scribatur, quod similiter cum Domino Imperatori Constantinopolis, et domino Magistro Hospitalis vel cum eorum nuntiis, ad hoc mandatum habentibus, si dicta Unio firma erit, vel per se solos, si dicta Unio non duraret, facere possint in facto dicte compositionis, tam cum dicto Orchani, quam etiam cum aliis Turchis, ut dictum est, sicut crediderint et putaverint fore opus, pro bono et conservatione Nigropontis, et Crete et aliarum terrarum et locorum nostrorum partium Romanie. Et scribatur dicto nostro capitaneo Unionis quod... recedetur de inde occasione Venetiis remeandi, scribat nostris, Duche, Baiulo et eorum consiliariis supradictis, si dicta Unio firma est, vel non, ut sciant, quem modum tenere debent in facto compositionis predicte.

Non O — non sinceri 1 — omnes alii de parte.

f° 33to N° 250.

Deliberazioni Senato. Misti. Registro 16 Die XXVI Octubri 1333.

Capta.

Examinatis litteris et novis Turchorum et Romanie consulunt sapientes, quod scribatur nostro capitaneo Unionis, quod optamus, sicut possumus, quod ipsa Unio continue firma sit, nec usque ad tempis aliis firmatum quinquenii infringatur, cum cernamus dictam Unionem fore conservationem Christicolarum Romanie, et ipsis partibus fructuosam. Et quod cum domino Imperatori Constantinopolis, et cum Dom. Magistro Hospitalis solicite quantum potest, seu cum presidentibus armatarum ipsorum dominorum per illam viam que sibi utilior apparebit, quod dicta Unio duret, et quod armate retinende per ipsos dominos in Unione premissa, continue et quolibet tempore, similiter sint ad servitium et bonum dicte unionis, sicut in ejus confirmatione sint inter partes promissum, cum pro parte nostra omnino intendamus servare id quid per nos promissum fuit in dicto facto, et quod armata nostra continue ibi sit, sicut fuitur opportunum. Et si firma manebit Unio, ut speramus, scribatur dicto capitaneo, quod gens Crete necessaria est in insula Crete propter conditiones et novitates imminentes in illis partibus, sicut novit, et quod propterea

in Cretam remittat suas duas galeas, et quod accipiat et retineat secum duas de galeas, que sunt ad Culfi custodiam deputate, ut habeat numerum completum sex galearum, quas pro parte nostra tenere debemus in Unione prefata, et siqui homines deficentur in dictis sex galeas quas secum retinebit, accipiat de illis aliarum galearum Culfi, et de ipsis suppleat numerum defitientium sibi, ita quod dicte sex galee plenarie sint furnite, cum quibus similiter cum armatis dominorum ipsorum in Unione promissis remaneat ad servitium dei et bonum Unionis predicte, et similiter cum aliis armatis predictis, procurret faciat id quid sit bonum agendorum et honor noster, sicut de ipsis speramus, et quod suo loco et tempore providebimus, sicut opus fuerit, de refrescando armatam Unionis predicte. Et remanente ipsi capitaneo, cum dictis sex galeis in Unione premissa, post quam nostre armate omnes Venetiis redierint, ordinet, quod capitaneus Culfi cum galeis sibi remanentibus, Venetiis revertatur, servante tamen ipso capiteneo culfi in reditu suo, in facto levandi mercationes id quid pridie sibi fuit per Ducales litteras denotatum, et sic scribatur dicto capitaneo Culfi, quod debeat observare, si vero pro parte dominorum nostrorum, Unio remaneret, vel non videretur ipsis dominis de retinendo in mari, quantum per hac hyeme, armatam Unionis predicte, scribatur capitaneo supradicto, quod commune nostrum sustinet, et est pro sustinendo expensas et maximas gravitates, tam pro facto Nigropontis et Crete, quam aliis multis rationibus et causis, quas potest satis verisimiliter cogitare. Et quia optamus conservationem civitatis Nigropontis, sicut possumus, nec sumus ita de hinc informati de statu et conditionibus civitatis prefate, sicut est ipse, qui ad oculum vidit factum, committimus sibi et Baiulo nostro Nigropontis, quod in casu predicto; videlicet quando non esset firma Unio, vel quando alii domini Unionis volent pro hac hyeme tenere in mari armata Unionis, ut dictum est, dimittant in civitate Nigropontis gentem in illa quantitate, que sibi et dicto Baiulo videbitur opportuna, pro conservatione solum civitatis predicte, habendo semper respectum ad expensis, et gravitates predictas, et quam gentem de armata Unionis et culfi accipiant de melioribus et de illis, qui in dicta civitate libenter valuerint remanere. Et quia non esset utile quod idem capitaneus deberet in conducendo secum galeam vel galeas vacuas fatigari, scribatur sibi, quod secundum numerum gentis, que remanebit ad custodiam civitatis predicte, relinquat etiam nostro baiulo ibi galeam, vel galeas, quam, vel quas idem baiulus ibi faciat comode conservari, de quibus omnibus scribatur, sicut opus fuerit, baiulo supradicto, Et hiis expletis idem capitaneus Unionis Venetiis revertatur. Verum si idem capitaneus se reperiret a Mothono citra versus Venetiis, in casu predicto, silicet quando unio facta esset, vel quando non videretur presidentibus predictis, quod armata predicta deberet remanere in mari hac hyeme, committatur sibi, quod mittat Nigropontis unam de suis galeis bene furnitam que habeat ballistarios superfluos in illa quantitate que sibi necessaria videbitur, pro custodia solum civitatis Nigropontis, que faciat viam de Creta, et accipiat libras sexagintas grossos de illis quas portavit ser Bernardus Justinianus, et dictos denarios conducat et consignet baiulo et consiliariis Nigropontis, et ibi maneat dicta galea cum dicta gente et ballistarios ad custodiam civitatis predicte. Si vero idem capitaneus dimisisset ita frumenta de gente civitatem Nigropontis, quod non videretur sibi opus aliam gentem mittere Nigropontis quod custodia civitatis ordinet quod dicta galea vadat in Creta et accipiat dictam pecuniam, et eam portet Nigropontem et postmodo dicta galea Venetiis revertatur.

Non—o— non sinceri 1—omnes alii de parte.

fo 39r No 294.

Deliberazioni Senato. Misti. Registro 18. Die XVIII Novembris 1333.

Capta. Quod stemus firmi ad id quid captum est in isto consilio super istis factis, scilicet de scribendo, domini regi Cipri, cum hac additione, quod in dictis litteris mittendis fiat mentio de eo, quid nobis scripsit dominus magister Hospitalis, et quo modo speramus, quod miserit Rodum ambaxatores suos, et se posuitur in Unione contra Turchos. Et quod, si non misisset eos, vel si eos misisset, se posuisset in Unione predicta, in ipsa se ponat sicut pridie captum fuit. Verum quare non esset bonum quod pro modica differentia Unio remaneret, committatur ambaxatori ituro, quod si domini Unionis non contentarentur de loco Nigropontis in quo per formam Unionis, omnes armate similiter esse debent, sit contentus de conveniendo in alio loco, in quo maior pars dominorum Unionis seu syndicorum suorum, voluerint concordare. Et detur syndicatus dicto ambaxatori ad plenum super facto mutandi dictum locum, ut dictum est, et etiam in obligando nostrum commune nuntio dominis regis Cipri de servanda pro parte nostra dicta Unione si in ipsa se ponere voluitur, ut speramus.

fo 39to.

Deliberazioni Senato. Misti. Registro 16. Die XX Novembris 1333.

Ser Besinus Contareno vult supradictam partem quatuor sapientes cum hac additione, Quod si magister Hospitalis contentus erit de

Unione, ut captum est, et nuntius domini Regis Cipri non fuitur in Rodo, et videbitur dicto magistro quod noster ambaxator cum suo nuntio sotiatus ire debeat ad D. Regem Cipri pro bono Unionis predicte; tunc ambaxator noster cum nuntio dicti magistri vadat ad D. Regem ad procurandum cum illis pulchris verbis, que dominationi videbuntur, quod se ponat in Unione predicta. Et si dictus ambaxator ibit ad D. Regem Cipri, scribat nobis per duas manus, et per viam Crete, et per aliam viam, que sibi melior apparebit quicquid fecerit, et procurret, quod dictus magister armet unum lignum, qui si poterit obtinere, remittat galeas Venetiis, et vadat in Cipro cum dicto ligno, offendendo quod dicta galea sit necessaria nobis pro factis Crete. Et si dictus ambaxator ibit in Cipro habeat Libr. CCC de salario in quatuor mensis, et si ultra stabit, habeat Libr. L in mense. Et a die quo recedet de Rodo pro eundo in Cipro de quanto stabit in dicta via, possit expendere grossos XII in die, ultra id quid est captum ad presens.

Quia multis rationibus credibile est quod dominus Rex Cipri libenter se ponet in Unione contra Turchos, consulunt, quod si unio firma erit, et D. Rex Cipri non misisset Rodum nuntios suos, vel si eos misisset non se posuisset in dicta Unione, committatur ambaxatori ituro, quod ipso expedito a Magistro Hospitalis sicut captum est et remanente firma Unione, etiam cum Magistro solo vadat ad D. Regem Cipri, et procurret et solicitet, quod se ponat in dicta Unione et in ea ponat illud auxilium armate in mari tenende, que sibi convenire videbitur pro augmento fidei, et honore sue Regie Maiestatis non possendo tamen stare in Cipro pro predictis, ultra dies XV. Et quare omnis labor optat premium habeat iste ambaxator Libr. CCC in quatuor mensis, et si ultra staret habeat Libr. L in mense, et ducat secum quatuor domicellos indutos habeatque unum notarium, unum expensatorem, et unum coquum, et possit expendere soldos III grossorum in die cum notario. Et procuret quod magister predictus, si voluerit, mittat suos ambaxatores cum ipso, et quod etiam nuntius domini Imperatoris Constantinopolis, si erit Rodi, et voluerit, vadat cum eo ad dictum Regem, ut dictum factum possit utilius procurari. Et quando etiam dicta Unio firma non esset, committatur dicto ambaxatori, quod vadat in Ciprum, et procuret cum dicto Rege, quod dicta Unio reformetur, cum dicto magistro, et cum dicto domino Imperatori, vel cum dicto magistro solo, et quod in ipsa dictus Rex se ponat, ut superius continetur et quando nec idem magister, nec dictus Imperator velent essent in Unione predicta, procuret, quod idem Rex

solus ponat se in ipsa nobiscum. Et in suo recessu de Rodo pro eundo in Cipro dictus ambaxator scribat nobis quid in Rodo fecerit, quas litteras mittat in Creta, ut de inde nobis per nostrum Ducham post modo infra mitantur. Et sit dictus ambaxator capitaneus et rector galee, cum qua ibit, et inter gentem dicte galee faciat rectorem et iustitiam, sicut faciunt nostri capitanei galearum. Et quia non esset bonum quod pro modica differentia, ut supra in parte prima quatuor sapientes usque in finem dicte partis continetur.

Ser Marinus Baduario vult partem predictorum trium sapientium excepto, quod non vult, quod ambaxator iturus vadat in Ciprum, scilicet, si Unio firma non esset saltem cum Magistro solo.

Non 11 non sinceri 6—14.

Senato Secreta. Syndicati Vol. I 1329-1425. f° 16.

In Cristi nomine, anno incarnationis eiusdem M° CCCXXX III°. Indictione secunde, die ultimo mensis Novembris. In ducali palatio Venetiis, presentibus, sapienti viro domino Nicolao, Nicolino de Fuganesco et Andrea de Capite Aggeris, notariis maioris curie ducalis Venetiarum, testibus rogatis, et aliis. Illustris et magnificus Dom. Franciscus Dandulo dei Gratia etc. cum suis consiliis ad hoc specialiter ordinatis, et sollemniter congregatis, et ipsa consilia cum eidem domino Duci, nomine suo et commune Venetiarum, unanimiter et concorditer fecerit, constituerit et ordinaverit Nobilem virum *Antonium Dandulo* civem Venetiarum, licet absentem, suum et dicti communis Venetiarum syndicum actorem et procuratorem legitimum, et quicquid melius esse duci potest et procuret specialiter ad requirendum et procurandum cum serenissimo Domino Imperatore Constantinopolis, ac cum reverendo patre Domino Helyono[1] Magistro Generali Sancte Domus Hospitalis Sancti Johannis, quod observent, arment, mittant et adimpleant, secundum quid proviserunt et tenentur pro forma Unionis firmate et habite cum eisdem *contra Turchos inimicos S. Fidei Christiane* et ad afferendum facere mittere et adimplere integre nomine ipsius domini Ducis et communis Venetiarum sicut tenetur et promisit pro parte sua. Nec non ad providendum, ordinandum, concordandum et conveniandum de loco vel locis, in quo, vel quibus et quando, dicta Unio, seu galee armate et gentes ipsius Unionis debeant insimul convenire et esse, non obstante forma, seu aliqua loci expressione vel capitulo Unionis predicte. Item ad incipiendum et ad mittendum

[1] Elyon de Villanova Γάλλος Μ. Μαγίστρος 1319-1346.

dominum Regem Cipri, vel suum procuratorem aut syndicum in unione predicta, et ad recipiendum ab eo vel eius procuratores, ac faciendum eidem pro parte et nomine ipsius domini Ducis et communis Venetiarum et omnem et quamlibet provisionem et obligationem necessariam et opportunam cum circa dictam Unionem quam occasione ipsius Unionis attendendo et observando. Et ad omnia alia et singula dicendum faciendum, recipiendum et promittendum que in predictis circa predictum fuerit quomodolibet dicenda et facienda, et que ipsi constituentes facere possint etc.

Senato Secreta. Syndicati Vol. I 1329-1425 f° 16to.

Nos Franciscus Dandulo dei Gratia Venetiarum etc. committimus vobis, cum nostris consiliis, minori, rogatorum et de XL. Viro nobili Blaxio Geno de nostro mandato duche Crete, uniusque consiliariis et plenam nobis concedimus facultatem accipiendi mutuo, sive ad presam, sive alio quoque modo supra nostrum comune, et per illos terminos qui vobis videbuntur, pecuniam vobis oportunam pro armandis et soldizandis tribus galeis, mittendis per vos, de nostro mandato ad persecutionem Turchorum. Una cum aliis per Summum Ponteficem et alios deputatis, promittentes facere fieri satisfactionem illis a quibus sic receperitis pecuniam huiusmodi, sive eorum nuntiis, infra duos menses; postquam vestras litteras receperimus super inde, sub obligatione omnium bonorum communis Venetiarum. In cuius rei testimonium presentem fieri iussimus Ser Nicolaum de Marsilio notarium nostrum infrascriptum, et bulla nostra plumbea communiri. Anno domini MCCCXXXIIII die VIIII Aprilis Indictione secunda.

Et Ego Nicolaus de Marsilio notarius Venetus iussu prefecti domini ducis, scripsi et boleravi. Similis Domino Belletto Civrano Capitaneo et Baiulo Nigropontis per una galea [1] [ἤτοι παρομοία διαταγὴ ἀπεστάλη πρὸς τὸν Βάϊλον Εὐβοίας ὅπως ἐξοπλίσῃ ἓν κάτεργον].

ΣΠ. ΘΕΟΤΟΚΗΣ

[1] Ἐτηρήθη ἡ ὀρθογραφία τῶν Λατινικῶν κειμένων.

Η ΤΟΥΡΚΟΦΩΝΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ 1453-1924[1]

«Ἡ Πόλις ἑάλω!». «Τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως» ἦν ἤδη «ἑστὼς ἐν τόπῳ ἁγίῳ» [2], φερέοικος δ' ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, ἀφοῦ ἔμεινε τρεῖς περίπου μῆνας ἐν τῷ Ναῷ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, μετέφερε τοὺς πενάτας τοῦ Πατριαρχείου εἰς τὸν Ναὸν τῆς Παμμακαρίστου, ὁπότε ἡμέραν τινὰ μελετῶν ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τοῦ Ναοῦ, δέχεται ἀπροόπτως τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ γαύρου Πορθητοῦ, ζητοῦντος παρ' αὐτοῦ Ἔκθεσιν τῆς Χριστιανικῆς πίστεως. Ὁ σοφὸς Πατριάρχης διετύπωσε ταύτην μέσον ἑρμηνέως, μεταγλωττισθεῖσαν εἶτα καὶ ἐγγράφως, χάριν τοῦ Σουλτάνου, εἰς τὴν τουρκοαραβόγλωσσον, ὑπὸ τοῦ καδῆ (ἀρχιδικαστοῦ) Βερροίας Ἀχμέτ [3].

Ἀκριβολόγος ἐν ταῖς συγγραφαῖς του, ὁ Σχολάριος ἀπεφάσισεν ὅπως ὁμοῦ μετὰ τῆς ῥηθείσης ἐκθέσεώς του περισώσῃ καὶ τὸ τουρκικὸν κείμενον τοῦ Ἀχμέτ, ὅστις, εἰκάζω, ὑπῆρξε καὶ ὁ ἀνώνυμος ἑρμηνεὺς τῆς Ἐκθέσεως. Ἔγραψεν ὅθεν αὐτό, ὑπαγορεύοντος πάντως τοῦ Ἀχμέτ, ὅσον ἠδυνήθη καλλίτερον δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων, ἀγνοῶν ὅμως, ὡς φαίνεται, τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν, κακῶς ἔγραψε τὰ ὑπαγορευόμενα, διασπῶν λέξεις καὶ συνδέων τμήματα αὐτῶν μετ' ἄλλων (μεβ-τζουδάτουρ ἀντὶ μεβδζούτδηρ. μποῦ-ναροῦν ἀντὶ μπουνλαρήν. οὔτζισι-φὰτ καὶ οὔτζησι φὲτ ἀντὶ οὔτς σηφάτ. ἔργερ τὲ ἀντὶ χὲρ γερτέ. τὸ γὰρ ἀντὶ ντογάρ. Ἴχτι κατιμῆς ἀντὶ ἰχτικατημήζ. τεγιούτε-σμιὲ ἀντὶ τεγὶ τεσμιέ. οὔτζιτε-γιοὺλ ἀντὶ οὔτς τεγίλ), οὕτως ὥστε πρέπει νὰ γνωρίζῃ τις καλῶς τὴν τουρκικὴν διὰ νὰ ἐννοήσῃ τὸ ὑπὸ τοῦ σοφοῦ Πατριάρχου διασωθὲν κείμενον τῆς ἄλλως τε ὑπὸ τοῦ Ἀχμὲτ κακῶς καὶ ἐλαττωματικῶς γενομένης ἀποδόσεως τῶν λόγων του [4].

Ὁ Σχολάριος, σχὼν τὴν ἔμπνευσιν ὅπως γράψῃ τουρκικὰ δι' ἑλληνικῶν

[1] Ἀνακοίνωσις γενομένη ἐνώπιον τῶν μελῶν τοῦ φιλολογικοῦ τμήματος τοῦ Γ' ἐν Ἀθήναις Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου τῇ 13ῃ Ὀκτωβρίου 1930.

[2] Ματθ. 24, 15.

[3] Μαρτ. Κρουσίου, Turcograecia με', σελ. 16.—Ἱστορ. Πολιτ. Κ/Πόλεως, σελ. 29-30.—Ἱστορ. Πατριαρχ. Κ/Πόλεως σελ. 83-84.—Μανουὴλ Μαλαξοῦ, Excerptum ex Patriarchica Cpoleos Historia, Ἑλλ. Πατρολ. CLX, σελ. 311-318.

[4] Γεννάδιος Σχολάριος, Ἑλλ. Πατρολ. CLX, σελ. 333-352.

χαρακτήρων, οὐδὲ πόρρωθεν ἠδύνατο νὰ προΐδῃ ὅτι διὰ τῆς πρωτοβουλίας του ταύτης θὰ ἀπέβαινεν ἀσυναισθήτως ἐθνικὸς εὐεργέτης καὶ σωτὴρ τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀνατολῆς.

Τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀνατολῆς!

Εἰς τὰ βάθη τοῦ Μικρασιατικοῦ ὑψιπέδου, ἐκεῖ ὅπου ἐπὶ τῆς Βυζαντιακῆς Αὐτοκρατορίας ἐξόχως διεκρίνετο τὸ Ἀνατολικὸν Θέμα, ἐξ οὗ εἶτα κατὰ συνεκδοχὴν ἐκλήθη ὅλη ἡ χώρα «Ἀνατολή», ὑπῆρχε καὶ ἤνθει ἀπὸ 21 αἰώνων, μέχρι τέλους Αὐγούστου τοῦ 1924, συμπαγὴς καὶ σφύζων Ἑλληνισμός, ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Καππαδοκίας. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Ζ´ αἰῶνος π.Χ. ἀποικίαι Μιλησίων εἶχον ἱδρυθῆ εἰς τὰ παράλια τῆς Β. Καππαδοκίας ἐπεκταθεῖσαι βραδύτερον μέχρι τῶν ἐνδοτέρων τῆς χώρας. Ἀλλ' ἤρκεσε τὸ δαιμόνιον τῆς ἐνθουσιώδους Καππαδοκικῆς δυναστείας τῶν Ἀριαραθῶν καὶ Ἀριοβαρζανῶν, αὐτοβούλως καὶ αὐθορμήτως, ἀλλὰ καὶ δι' ἀγχιστειῶν ἐξελληνισθείσης, ὅπως προκαλέσῃ κατὰ πρῶτον τῷ 240 π.Χ. ἐπὶ Ἀριαράθους Δ´ καὶ εἶτα τῷ 174 π.Χ. ἐπὶ Ἀριαράθους Ε´ τοῦ Εὐσεβοῦς, τὴν ἐκ Μακεδονίας πάντως, ἀλλὰ καὶ ἐκ Κυκλάδων καὶ Κρήτης καὶ Λακωνίας ἀποίκισιν κόσμου ὅλου Ἑλλήνων ἀποίκων καὶ ἵδρυσιν πλήθους Ἑλληνικῶν πόλεων, οἷαι ἡ Ἀριαράθεια καὶ Δάμεια καὶ Εὐσέβεια ἡ πρὸς τῷ Ταύρῳ (Τύανα) καὶ Εὐσέβεια ἡ πρὸς τῷ Ἀργαίῳ (Μάζακα) καὶ ἡ Ἀρχελαῒς καὶ Σεβαστὴ καὶ τὰ ὑπὸ Τιγράνου διὰ καταστροφῆς 12 Ἑλληνίδων Καππαδοκικῶν πόλεων ἱδρυθέντα Τιγρανόκερτα[1]. Οἱ ἄποικοι οὗτοι προσέδωκαν τοιαύτην ἑλληνικὴν χροιὰν εἰς τὴν χώραν, ὥστε ἐντὸς 20 ἐτῶν «ἡ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἀγνοουμένη πάλαι Καππαδοκία τότε τοῖς πεπαιδευμένοις ἐμβιωτήριον ὑπῆρχεν»[2] καὶ ἑστία πάσης Ἑλληνικῆς σοφίας. Μετὰ ἕνα αἰῶνα οἱ βασιλεῖς τῆς Καππαδοκίας Ἀριοβαρζάνης Β´ (64-55 π.Χ.) καὶ Ἀριοβαρζάνης Γ´ (55-43 π.Χ.) ἀνήγειραν ἐν Ἀθήναις ἰδίᾳ δαπάνῃ τὸ ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν ὑπὸ Ἀριστίωνος ἐμπρησθὲν Ὠδεῖον τοῦ Περικλέους καὶ ἀνηγορεύθησαν Εὐεργέται τῶν Ἀθηνῶν[3]. Καὶ ηὐξήθη ὁ Καππαδοκικὸς Ἑλληνισμὸς καὶ παρήγαγεν ἄνδρας οἷοι Στράβων καὶ Παυσανίας οἱ γεωγράφοι, καὶ οἱ Τυανεῖς Φίλων ὁ γεωμέτρης καὶ Χρύσιππος καὶ Ἀπολλώνιος καὶ Ρωμανὸς Διογένης, καὶ ὁ Ἀρεταῖος, καὶ ὁ Βασίλειος καὶ Γρηγόριος καὶ λοιποὶ φωστῆρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ δυναστεία τῶν Ἰσαύρων καὶ τῶν Κομνηνῶν. Ἐκεῖ, εἰς τὴν ἐν Καισαρείᾳ περίστεία τῶν Ἰσαύρων... φημον φιλοσοφικὴν καὶ ῥητορικὴν Σχολὴν ἔστειλε πρὸς σπουδὴν ἐκ Παρισίων Κωνστάντιος ὁ Χλωρὸς τοὺς ἀνεψιούς του Γάλλον καὶ Ἰουλιανὸν τὸν μετέπειτα Παραβάτην. Εἰς 23.000.000 ὑπολογίζει ὁ Παπαρρηγόπουλος τὸν Ἑλληνισμὸν τοῦτον κατὰ τὴν ἀκμήν του. Πλὴν ἀπὸ τοῦ 838 μ.Χ. ἐπὶ τοῦ Χαλίφου Ἀλ-Μοτασὲμ ἡ Ἀνατολὴ ἔπεσεν. Ἐπῆλθεν ὁ χείμαρρος τῶν Σαρακηνῶν καὶ τῶν Τούρκων. Οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀνατολῆς ἐσφάγησαν, ἐξηνδραποδίσθησαν, ἐξισλαμίσθησαν. Ἡ χώρα ἠρημώθη. Καὶ τότε, κατὰ τὴν παράδοσιν ἣν ἐπιρρωννύουν διάλεκτοι, ἤθη, ἔθιμα, χαρακτῆρες ἀλλὰ καὶ ὀνόματα πολισμάτων, δευτέρα μετοικεσία Ἑλλήνων, ἐκ τῶν νήσων βίᾳ γενομένη ὑπὸ τῶν Σουλτάνων, ἐπύκνωσε κάπως τὸν ὑπολειπόμενον ἀψυχοῦντα ἰθαγενῆ Χριστιανικὸν Ἑλληνισμόν. Καὶ ἐπανήρχισαν νὰ αὐξάνωνται, ὁπότε, κατὰ τὴν παράδοσιν ἀλλὰ καὶ κατὰ τουρκικοὺς κώδικας, «ἐξῆλθε δόγμα» παρὰ Σουλτάνου ἀπαγορεῦον τὴν χρῆσιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐπὶ ποινῇ ἀποκοπῆς τῶν γλωσσῶν. Πάντως διὰ ποικίλους λόγους ἡ Ἑλληνικὴ ἔπαυσε νὰ ἀκούηται ἔκτοτε, ἐκτὸς δ' ὡρισμένων δυσπροσίτων περιφερειῶν, οἱ πάντες ὡμίλουν τουρκικά.

Καίτοι πλέον τουρκόφωνοι οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀνατολῆς, πλὴν τῶν διαλεκτικῶς Ἑλληνοφώνων, καίτοι κυριολεκτικῶς ἀποδεκατισθέντες, ἀπομείναντες δὲ μόνον 2.300.000, δὲν ἐχάθησαν διὰ τὸν Ἑλληνισμόν. Ἔσχον τὴν ἔμπνευσιν νὰ μιμηθῶσι τὸ εὐτυχὲς παράδειγμα Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου καὶ νὰ γράφωσι τουρκικὰ δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων. Ἡ γραφὴ αὕτη τοὺς ἔσωσε καὶ ἐγένετο, ὁμοῦ μετὰ τῆς θρησκείας, ὁ συνεκτικὸς δεσμός των πρὸς τὴν ἐπίλοιπον Ἑλληνικὴν φυλήν, συγκρατήσασα παρ' αὐτοῖς τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα ἀλώβητον, ἀλλὰ καὶ τὴν πίστιν τῶν πατέρων των κατὰ πάσης προσηλυτιστικῆς ἀποπείρας[1]. Τὴν καλὴν ταύτην τύχην τῶν τουρκοφώνων Ἑλλήνων τῆς Ἀνατολῆς δὲν εἶχαν ἀτυχῶς οἱ ἀραβόφωνοι Ἕλληνες τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης, οἵτινες ἀναγκασθέντες ν' ἀποδεχθῶσι τὴν γλῶσσαν τῶν κυριάρχων των Ἀράβων ἀντὶ τῆς μητρικῆς των Ἑλληνικῆς, ἔκαμαν ἓν βῆμα περιπλέον καὶ παρεδέχθησαν καὶ τὴν ἀραβικὴν γραφήν, εἰσαγαγόντες ταύτην καὶ εἰς τὰς ἐκκλησίας των, ἀπολέσαντες δ' οὕτω πᾶσαν ἐπίγνωσιν τῆς ἑλληνικότητός των, ἀρκετοὶ δ' ἐξ αὐτῶν γενόμενοι εὐάλωτοι εἰς ἑτεροδόξους προσηλυτιστάς, ἐγκατασταθέντας ἐν μέσῳ αὐτῶν[2] (ἐφημ. «Ἀθῆναι» 7.7. 1908, ἀρ. 2063).

---

[1] Ἀππιανοῦ, Μιθριδάτειος, 678,67. — Πλουτάρχου, Λούκουλλος XXI. — Στράβωνος, Γεωγρ. ΙΑ´ 532,15. ΙΒ´ 539.9.

[2] Διοδώρου Σικελιώτου, Βιβλ. ἱστορ. VI, ἐκ τῆς ΛΑ´, (Eclog. III, σ. 517 ἑξ.)

[3] C. I. G., Vol. I, Pars II, Cl. VII. Cap. I, 357 p. 429. (ἴδε τὴν ἐπιγραφὴν ἐπ τόπου δεξιᾷ τῷ εἰσιόντι εἰς τὸ θέατρον Διονύσου).

[1] Οἱ τουρκόφωνοι Ἕλληνες τῆς Καππαδοκίας, Τυανίτιδος, Λυκαονίας, Πισιδείας, Γαλατίας, πληθυνθέντες ἵδρυσαν βραδύτερον καὶ συμπαγεῖς παροικίας, κατελθόντες μὲν εἰς Κιλικίαν καὶ Παμφυλίαν καὶ Ἰωνίαν, προβάντες δὲ μέχρι Πόντου καὶ Βιθυνίας (καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ ἐπαρχίᾳ Χαλκηδόνος!), ἔνθεν διεπεραιώθησαν εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου, ἐγκατασταθέντες ἐν Βάρνῃ, Πύργῳ, Βαλτσικίῳ καὶ Παζαρδζικίῳ. Τοὺς τελευταίους τούτους πάντας, μισοῦντες οἱ Βούλγαροι διὰ τὴν ἐμμονήν των εἰς τὸν Ἑλληνισμόν, ἐκάλουν περιφρονητικῶς Γκαγκαούζους ἢ Κακαούσους, διὰ τοῦ ὀνόματος δηλονότι τῆς σκυθικῆς φυλῆς τῶν Ὀγούζων ἢ Γαϊγαβούζων, περὶ ὧν ἐπραγματεύθη ὁ Γ. Δ. Μπαλάστζεφ ἐν τῷ Γ´ Βυζαντινολογικῷ Συνεδρίῳ. (Περὶ τῶν δῆθεν «Γκαγκαούζων» τουρκοφώνων Ἑλλήνων τῆς Βουλγαρίας καὶ Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, ἴδε μελέτην Ἀρχιμ. Χρυσοστόμου Διονυσιάτου, ἐν Ἡμερολογίῳ «Ὀδησσός», Βάρνης, 1890).

[2] Τὸ σωτήριον τῆς γραφῆς, ὡς συνεκτικοῦ δεσμοῦ πρὸς τὸ λοιπὸν ἔθνος, προσεπιμαρτυρεῖ καὶ ἡ ὑπὸ τῶν περὶ τὴν Ἄμιδαν, εἶτα δὲ καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Νικαίας, Νικο-

Ὁλόκληρος φιλολογία ἐσχηματίσθη ἐν τῷ περιέργῳ ἰδιώματι τῆς δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων γραφῆς τῆς τουρκικῆς, μὴ μελετηθεῖσα εἰσέτι ὑπὸ τῶν φιλολογούντων. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐξεδηλώθη αὕτη διὰ χειρογράφων, ἐν οἷς προσεπάθουν, ὅπως καὶ ὁ Σχολάριος, ν' ἀποδώσωσι διὰ ποικίλων ἀτέχνων συνδυασμῶν τοὺς τουρκικοὺς φθόγγους. Τὴν ἀπὸ τοῦ Σχολαρίου ὅμως προέλευσιν καὶ ἐκ τῆς πρωτοβουλίας του ἐν ἀδιακόπῳ ἀλληλουχίᾳ διήκουσαν γραφὴν τῆς τουρκικῆς δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων μαρτυρεῖ περιτράνως τὸ ἀρχαιότατον, τὸ πρῶτον γνωστὸν ἡμῖν ἔντυπον σύγγραμμα, ἐκδοθὲν κατὰ πρῶτον μὲν πιθανώτατα τῷ 1718 [1], εἶτα δὲ τῷ 1743 ἐν Ἀμστελοδάμῳ [2] ἐν τῷ ἰδιώματι τῶν τουρκοφώνων Ἑλλήνων ὑπὸ τὸν τίτλον «Γκιουλζάρι ἰμάνι Μεσιχὶ» (Ἀπάνθισμα τῆς Χριστιανικῆς πίστεως), ἐν ᾧ ὁ συγγραφεὺς ἀρχιερεύς [3], μετ' εὐγνωμοσύνης τὴν χάριν ἀποδίδων, ἐθεώρησε καθῆκον νὰ ἐκδώσῃ πρώτιστα πάντων τὰ 20 κεφάλαια τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Σχολαρίου μετὰ τῆς τουρκικῆς μεταφράσεως τοῦ Ἀχμέτ, οὐχὶ ὅμως ἐν τῇ ἐσφαλμένῃ διατυπώσει τοῦ Σχολαρίου, ἀλλὰ χωρίζων κανονικῶς τὰς λέξεις καὶ διορθῶν αὐτάς, χωρὶς νὰ μεταβάλῃ τὴν φρασεολογίαν, οὕτως ὥστε τὸ κείμενον νὰ καθίσταται καταληπτόν. Τὰ ἐν τῷ πολυτίμῳ τούτῳ πρώτῳ τουρκοφώνῳ βιβλίῳ 20 κεφάλαια τοῦ Σχολαρίου φέρουσι τὴν ἐπιγραφὴν «Μουκάδδεμα Σταμπὸλ πατριγὶ πουλουνὰν μερχοὺμ Κὺρ Γεννάδιος Σχολάριοσην Χριστιανλαρὴν σαλὶχ δινινὲ δαΐρ τανζὴμ ἐτδιγὶ παπλὰρ πεγιανηνδάδηρ» [4]. Ὀλίγον βραδύτερον, τῷ 1816, ἕτερος συγγραφεύς, ὁ Ἁγιοταφίτης Προκόπιος ὁ Ναζιανζηνός, καὶ αὐτὸς τοῦ Σχολαρίου πάλιν ἐξέδωκε τύποις τὴν Εὐσύνοπτον διδασκαλίαν περὶ συγγνωστῶν καὶ θανασίμων ἁμαρτημάτων «Ἰσταμπὸλ πατριγὶ ὀλὰν Γεννάδιος Σχολάριος χαζρετλερινίν... ταλίμι μουχτασαρινῆν γιουνανιδὲν λισάνι τουρκιγὲ τερτζουμεσῆδηρ». Ποικίλαι ἄλλαι ἐκδόσεις ἐγένοντο κατόπιν ἐν Λειψίᾳ, Βιέννῃ, Βενετίᾳ, Κωνσταντινουπόλει, Ἀθήναις, Βουκουρεστίῳ, Σμύρνῃ, Σύρῳ, Καισαρείᾳ, Ὀδησσῷ καὶ ἀλλαχοῦ, συγγραμμάτων φιλολογικῶν, ἱστορικῶν, φιλοσοφικῶν, ἐπιστημονικῶν, θρησκευτικῶν, ἐκκλησιαστικῶν, ἰατρικῶν,

μηδείας, καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς Χαλκηδόνος!, ἴσως καί που ἀλλαχοῦ, ἀρμενοφώνων Ἑλλήνων ὀρθοδόξων χρῆσις τῆς Ἑλληνικῆς γραφῆς ἐν τῇ ἀρμενικῇ γλώσσῃ, ἐνῷ τἀνάπαλιν οἱ τουρκόφωνοι Ἀρμένιοι τῆς Καισαρείας καὶ Ἀγκύρας καὶ οἱ ἐξ αὐτῶν εἰς Κ/Πολιν μέτοικοι, μιμηθέντες πολὺ βραδύτερον τὸ παράδειγμα τῶν τουρκοφώνων Ἑλλήνων, ἔγραφον τουρκικὰ δι' ἀρμενικῶν χαρακτήρων, ἐκδόντες πλεῖστα βιβλία, ἐφημερίδας καὶ περιοδικὰ ἐν τῷ ἰδιώματι τούτῳ.

[1] Ἀντίτυπον τῆς σπανιωτάτης ταύτης ἐκδόσεως σῴζεται ἐν τῇ Σιδεριδείῳ Βιβλιοθήκῃ.

[2] Ἐν Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ· ἐν Μονῇ Λαύρας· ἐν Μετοχίῳ Παναγίου Τάφου ἐν ΚΠ.

[3] Μετριοφρόνως κρύπτει τὸ ὄνομά του ὑπὸ μόνα τὰ ἀρχικὰ Β. Ι.

[4] Νεώτεραι ἐκδόσεις αὐτοῦ ἐγένοντο τῷ 1803 ἐν ΚΠ. (ἀντίτυπα ἐν τῇ Ἐθνικῇ καὶ ἐν τῇ Σιδεριδείῳ Βιβλιοθήκῃ) καὶ τῷ 1883 ὑπὸ Γ. Ἰ. Ἀϊμέλογλου ἐν ΚΠ.

κοινωνιολογικῶν κλπ. βιβλίων, ἐφημερίδων, περιοδικῶν, λεξικῶν, φυλλαδίων, ἐγκυκλίων. Χάρις εἰς τὰς ἐκδόσεις ταύτας μανθάνομεν τὴν ὑπόστασιν ἑλληνικῶν τυπογραφείων ἀγνώστων παρὰ Λάμπρῳ, Παρανίκᾳ καὶ Γεδεών [1]. Ἀνακαλύπτομεν κρυπτογραφικὰ ὀνόματα ἀγνώστων συγγραφέων [2]. Καὶ θαυμάζομεν συγγραφεῖς οἷοι ὁ πολυγραφώτατος Σεραφεὶμ ὁ Πισίδειος εἶτα Ἐπίσκοπος Ἀγκύρας, ὁ ἐξ Ἀλεξανδρέτας ἱερομόναχος Γερμανὸς (1759-1805), πρῶτος ἱδρυτὴς σχολῶν ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Καισαρείας καὶ πρῶτος μεταφράσας ὁλόκληρον τὴν Π. καὶ Ν. Διαθήκην· ὁ Καισαρείας Παΐσιος, ἱδρυτὴς τοῦ πρώτου τυπογραφείου ἐν τῇ παρὰ τὴν Καισάρειαν Μονῇ Φλαβιανῶν τῷ 1837 [3], ὁ Ἀναστ. Χ' Γρ. Καρακιουλάφης — ὃν ἐσφαλμένως Α. Π. Βρετὸς καὶ Παρανίκας καὶ Νῖκος Βέης καὶ ὁ σεβαστός μοι Μυστακίδης καὶ τὸ Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη καλοῦσι Καρακουλάρην — ἐκδοὺς τὰ Φυσιογνωμονικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους [4]. Ἐπὶ πᾶσιν ὅμως τὸν Κοραῆν τῶν τουρκοφώνων Ἑλλήνων Εὐαγγελινὸν Μισαηλίδην, ἱδρυτὴν τῷ 1840 τῆς πρώτης δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκδοθείσης ἐφημερίδος ΑΝΑΤΟΛΗ (τουρκοφώνου), δι' ἧς, κατὰ τὸν Ραπτάρχην, Ἀνατολὴν τῇ Ἀνατολῇ εὐηγγελίσατο, χαλκέντερον δὲ καὶ ἀκάματον συγγραφέα παντοίων συγγραμμάτων, δι' ὧν ἐξεπαίδευσε τοὺς συμπατριώτας του. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ προσπάθεια πρὸς διδασκαλίαν μεθόδων γραφῆς τῆς τουρκικῆς δι' ἑλληνικῶν χαρα-

[1] Τοῦ Παναγ. Χα'' Κυριάκογλου, ἔναντι τοῦ Πατριαρχείου ἐν Φαναρίῳ, ἐκδόντος τῷ 1764 τὸ Ψαλτήριον τοῦ ἱερομον. Νεοφύτου Ἀχριδέως· τῶν Ἰγνατιαδῶν ἐν ΚΠ., ἐκδόντων τῷ 1836 τὴν «Θυσίαν Ἀβραάμ».

[2] Τοῦ ἐκ Σύλλης τῆς Λυκαονίας ἱερέως Σωφρονίου Χα'' Ἀσλάνογλου, προεστῶτος τῆς Ζ. Πηγῆς ἐν ΚΠ. τῷ 1835-1840. Τούτου τὸ ὄνομα ἀνευρίσκεται ἐν τῇ ἐν Κ/Πόλει, τύποις Πατριαρχείου, τῷ 1836 ἐκδοθείσῃ «Ζωοδόχῳ Πηγῇ», ἐν περιέργῳ πολλαπλῇ ἀκροστιχίδι διὰ τῶν ἀρχικῶν γραμμάτων, καθέτως ἀναγινωσκομένων, ὅλων τῶν λέξεων τῶν ἐξ πρώτων στίχων ὁμοῦ, καὶ εἶτα ἐπίσης τῶν ἐξ τελευταίων στίχων ὁμοῦ, ποιήματος ἐν τέλει τοῦ βιβλίου· ἔχει δ' ὡς ἑξῆς·

Ι	Ε	Α	Σ	Π	Φ	Τ	Μ
Κ	Π	Σ	Η	Α	Ρ	Ε	Α
Ο	Α	Η	Λ	Π	Ο	Ρ	Ε
Ν	Ρ	Ν	Ε	Α	Ν	Τ	Τ
Ι	Χ	Τ	Λ	Σ	Η	Ζ	Τ
ΟΥ	Η	Α	Η	Ω	ΟΣ	ΟΥ	Η

Τὸ σπάνιον τοῦτο βιβλίον ἐσῴζετο ἐν τῇ ὑπὸ τῶν ἰθυνόντων διαρπαγείσῃ βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἑλλην. Φιλολ. Συλλόγου Κ/Πόλεως. Τὸ ἐν τῇ ἀκροστιχίδι κεκρυμμένον ὄνομα τοῦ συγγραφέως διέφυγε τὴν προσοχὴν τοῦ ἀοιδίμου Ξ. Σιδερίδου, ὅστις περιέγραψε τὸ βιβλίον (ἴδε Ἐκπνέουσαν Φιλολογίαν, ὑπὸ Σ. Ἀ. Χουδαβερδόγλου, ἐν «Ἀπ' Ὅλα» Κ/Πόλεως, ἀρ. 481/482, 18/31 Αὐγούστου 1918, σελ. 11-12).

[3] Τούτου διευθυντὴς ὑπῆρξεν ὁ ἐκ Μουταλάσκης ἱεροδιάκονος Λεόντιος, εἶτα Μητροπολίτης Νεοκαισαρείας.

[4] Διὰ τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς φιλομαθείας των· ἐξεδόθησαν δαπάνῃ τοῦ ἐκ Τελμησσοῦ τῆς Τυανίτιδος πρωτομαΐστορος τῶν καπήλων, Χατζῆ Κωνσταντῆ, τῷ 1819, ἐν ΚΠ.

κτήρων, ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν τοῦ Ἀχριδέως Νεοφύτου ἱερομονάχου, ἐν τῷ ὑπ᾽ αὐτοῦ ἐκδοθέντι Ψαλτηρίῳ τῷ 1764 [1], εἶτα δὲ τοῦ Μισαηλίδου ἐν «Μουτενεββὲ» (=Ποικίλα) τῷ 1864 [2]. Τὴν ἔμπνευσιν ὅμως τῆς δι᾽ ἐνστίγμων στοιχείων ἀποδόσεως τῶν τουρκικῶν φθόγγων ἔσχε κατὰ πρῶτον τὸ Τυπογραφεῖον Δὲ-Κάστρο ἐν ΚΠ., ἐκδόσαν τῷ 1826 χωριστὰ μὲν τὸ Τετραευάγγελον, χωριστὰ δὲ πάλιν τὰς πράξεις τῶν Ἀποστόλων καὶ τὰς Ἐπιστολάς, παρέχον δ᾽ ἐν αὐτοῖς ὁδηγίας ἀναγνώσεως τῶν ἐνστίγμων στοιχείων. Διάφορον τούτου σύστημα ἐνστίγμων στοιχείων ἠκολούθησαν οἱ τυπογράφοι Ἰγνατιάδαι, ἐν τῇ «Θυσίᾳ Ἀβραὰμ» (Χαζρέτη Ἀβρααμὴν ζιαδὲ τζὸκ τζανὰ μενφαατλῆ κουρπὰν χεκιαγεσῆ) ἐκδοθείσῃ ἐν ΚΠ τῷ 1836, ἕως οὗ ἐπὶ τέλους κατὰ τὴν τελευταίαν $50^{ετίαν}$ ἀπεκρυσταλλώθη ἡ γραφὴ τῶν 9 φωνηέντων καὶ 24 συμφώνων τῆς τουρκικῆς δι᾽ ἐνστίγμων γραμμάτων, ἀποδιδόντων θαυμασίως πλὴν συμβατικῶς τοὺς τουρκικοὺς φθόγγους, ὡς ἑξῆς. α ἀ ο ου ȯ οὐ ε ι ι η π π τ τ φ β κ κ γ χ χ λ ρ μ ν σ σ ζ ζ τσ τσ δζ δζ [3]. Τὰ δ καὶ θ, ἀνύπαρκτα ἐν τῇ τουρκικῇ, καθὼς καὶ τὰ ξ, ψ, υ καὶ ω, τηροῦνται διὰ τὰ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ὀνόματα. Π.χ. Θεόδωρος, Ξένη, Ψαλμός, Κυριακή.

Τὸ ἀξιοπερίεργον εἶναι ὅτι, ἐνῷ ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων λαλουμένη πτωχὴ τουρκικὴ γλῶσσα προσέλαβε λέξεις καὶ στοιχεῖα ἐκ τῆς περσικῆς καὶ ἀραβικῆς πρὸς ἔκφρασιν πλείστων ἐννοιῶν, ἡ ἰδιάζουσα τοῖς τουρκοφώνοις Ἕλλησι τουρκικὴ προσέλαβε ταύτας ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς. Οὕτως, ἐνῷ ὁ Τοῦρκος λέγει Δὰρ-οὒλ-φουνούν, Δὰρ-οὒλ-φουνουνούν, Δὰρ-οὒλ-φουνουνά, Δὰρ-οὒλ-φουνουνοὺ (=τὸ Πανεπιστήμιον, τοῦ Πανεπιστημίου, τῷ Πανεπιστημίῳ κλπ.) ὁ τουρκόφωνος Ἕλλην λέγει Πανεπιστήμιον, Πανεπιστήμιονουν, Πανεπιστήμιονα, Πανεπιστήμιονου. Ἡ Κυριακὴ Μπαζὰρ γκιουνοὺ παρὰ Τούρκοις, Κυριακὴ γκιουνοὺ παρὰ τουρκοφώνοις Ἕλλησιν. Ὁ κανονισμὸς τῆς Ἀδελφότητος Οὒχουβεττὶν νιζαμναμεσὶ παρὰ τοῖς Τούρκοις, Ἀδελφότησιν κανονισμοσοὺ παρὰ τοῖς Ἕλλησι. κ.ο.κ.

Ἡ περίεργος αὕτη Ἑλληνικὴ φιλολογία τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀνατολῆς,

[1] Ἐν αὐτῷ, μετὰ τὸν εἰς τὸν Πατριάρχην Σαμουὴλ τὸν Χαντζερῆν πρόλογον, ὁ ἐκ Φαναρίου διάκονος Μελέτιος ἐπεξηγεῖ τὴν ὑπ᾽ αὐτοῦ ἐπινοηθεῖσαν συνθηματικὴν χρῆσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου πρὸς ἀπόδοσιν τῶν φθόγγων. Οὕτω π. χ. τὸ *π* κλειστὸν=b, *π* ἀνοικτὸν=π, *υ* πανταχοῦ=η (ὅπως παριστῶμεν τὴν φωνὴν *η* τῆς λέξεως κηρηλτῆ, γραφομένην σήμερον ὑπὸ τῶν Τούρκων διὰ τοῦ ι ἄνευ στιγμῆς), ϛ πανταχοῦ=***Sch***, *σ*=*σ* κ. ὁ. κ.

[2] Ἐν τούτῳ, ἐν σελ. 101 - 109, ὁ Μισαηλίδης, ἐκ τῶν 142 εἰδῶν τῶν γραμμάτων τῆς Ἑλληνικῆς τυπογραφίας, χρησιμοποιῶν τὰ ἔνστιγμα, κατήρτισεν ἀλφάβητον ἐκ 50 εἰδῶν μόνον, ὧν καὶ διδάσκει τὴν χρῆσιν.

[3] Ἐκ τῶν ἐνστίγμων τούτων τὸ ἀ=οὐρανισκόφωνον α· ȯ=ö. ȣ̇=ü. ι=j (γερμ.) η=â (ρουμανικόν.) Π̇=b. τ̇=d. κ̇=g (γερμ.) χ̇=hj (j γερμ.). σ̇=sch ζ̇=j (γαλλ.) τσ̇=tsch. δζ̇=gi (ἰταλ.).

τῶν κατὰ τὸν ἀείμνηστον Παῦλον Καρολίδην τηρησάντων ἀλώβητον τὴν Βυζαντινὴν παράδοσιν, προελθοῦσα οὕτως ἀπὸ τὴν θείαν ἔμπνευσιν τοῦ σοφοῦ Πατριάρχου Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου καὶ χρονολογουμένη ὅθεν ἀπὸ τοῦ 1453, ἐξελιχθεῖσα κατὰ τρόπον ἐπιτρέψαντα εἰς τοὺς ἀτυχήσαντας τούτους Ἕλληνας ὅπως ἀνακτήσωσι καὶ πάλιν τὴν γλῶσσαν τῶν προγόνων των, ἔδυσε τῇ 3ῃ Σεπτεμβρίου 1924, ἀπὸ τῆς ἀποφράδος δηλαδὴ ἡμέρας καθ᾽ ἣν οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀνατολῆς ἐξερριζώθησαν ἀπὸ τῶν προαιωνίων ἑστιῶν των.

Διδακτικωτάτη θὰ ἀπέβαινεν ἡ καταγραφὴ καὶ μελέτη τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις Ἀθηνῶν (Ἐθνικῇ καὶ Σιδεριδείῳ, καὶ ἐν τοῖς Μικρασιατικοῖς κειμηλίοις τοῦ Μπενακείου Μουσείου), Ἄθω, Κ/Πόλεως (Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, Θεολ. Σχολῆς Χάλκης καὶ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου· τοῦ Ἑλλην. Φιλολογικοῦ Συλλόγου, φεῦ! δὲν ὑπάρχουν πλέον!), Παρισίων (Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης), Λονδίνου (Βρεττανικοῦ Μουσείου), Ρώμης (Βατικανοῦ) καὶ εἴπου ἀλλαχοῦ ἀποκειμένων τουρκοφώνων Ἑλληνικῶν χειρογράφων καὶ ἐντύπων· περὶ τῆς σπουδαιότητος αὐτῶν εὐγλωττότατα ὁμιλεῖ ὁ Γ. Ἀρβανιτάκης ἐν τῷ ὑπ᾽ αὐτοῦ προσφάτως γαλλιστὶ ἐκδοθέντι προχείρῳ καταλόγῳ τῶν τοιούτων χειρογράφων μόνον, τῶν περισωθέντων, σὺν τοῖς ἄλλοις κειμηλίοις καὶ ἐντύποις, ὑπὸ τῶν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ἐκριζωθέντων Ἑλλήνων. Ἡ μελέτη αὐτῶν θὰ ἐδίδασκε πῶς οἱ ἐν ταῖς ἀποκέντροις ἐκείναις ἐσχατιαῖς τῆς Ἀνατολῆς, παρ᾽ ὅλα τὰ ἀνήκουστα δεινοπαθήματα, τὸν ἐθνισμὸν καὶ τὴν θρησκείαν των στερρῶς τηρήσαντες τουρκόφωνοι πλὴν ἁγνότατοι ἐκεῖνοι Ἕλληνες ἀπεδείχθησαν ἀντάξιοι τῶν πατροπαραδότων τοπικῶν παραδόσεών των, διὰ φιλομαθείας χαρακτηριστικῆς ἀναπτύξαντες ἰδιάζουσαν φιλολογίαν. Οἷος δήποτε θαυμασμὸς καὶ σεβασμὸς πρὸς αὐτοὺς δὲν θὰ ἦτο ἐπαρκὴς πρὸς ἐκτίμησιν τῆς ἀθορύβου ἐθνικῆς καὶ τοῖς πολλοῖς ἀγνώστου ἐργασίας αὐτῶν.

Ἐκ τῆς κατὰ τὸ δυνατὸν ἀκριβοῦς χρονολογικῆς βιβλιογραφίας τῶν ἐμοὶ γνωστῶν τουρκοφώνων ἑλληνικῶν ἐντύπων, ἣν ἀπὸ ἐτῶν συστηματικῶς καταρτίζω, παραθέτω ἐνταῦθα συνοπτικὸν πίνακα τοῦ Α´ Μέρους, ἤτοι τῶν ἀπὸ τοῦ 1718 μέχρι τοῦ 1860 (ἐποχῆς τοῦ Εὐαγγελινοῦ Μισαηλίδου) ἐκδοθέντων.

Συνοπτικὸς χρονολογικὸς κατάλογος τῶν ἀπὸ τοῦ 1718 μέχρι τοῦ 1860 τύποις ἐκδοθέντων τουρκοφώνων ἑλληνικῶν συγγραμμάτων.

---

1. *Β. Ι. ἀρχιερέως* Γκιουλζάρι ἰμάνι Μεσιχί. Α΄ ἔκδοσις 'Αμστελόδαμον 1718;
2. » » » » Β΄ » 1743
3. *Σεραφεὶμ Πισιδείου*. 'Ιττιλὰ κελαμὶ τζανὰ κεφαετλοῦ... Α΄ ἔκδοσις Βενετία 1753
4. » Κολάϊ ἰμὰν νασιχετοῦ... Α΄ » » 1753
5. » Χατζετναμὲ κιταπὴ Σουλτὰν Βαλιτουλὰχ... Α΄ ἔκδ. Βενετία 1756
6. » Τζούμλε σενενὶν Κυριακηλερινὲ... νασαατλὰρ Α΄ ἔκδ. » 1756
7. » » » » » Β΄ » » 1758
8. » Προσκυνητάριον 'Ιερουσαλὴμ Α΄ » ; ;
9. » » » Β΄ ἔκδοσις Λειψία 1768
10. *Νεοφύτου 'Αχριδέως*. Ψαλτήριον Κ/Πολις 1764
11. *Παρθενίου Μεταξοπούλου*. Ταλὴμ Μεσιχὶ 'Ορθόδοξος.. Βουκουρέστιον 1768
12. *Σεραφεὶμ Πισιδείου*. Διήγησις.. ἁγ. Κλήμεντος καὶ 'Αγαθαγγέλου. Α΄ ἔκδ. Βενετία 1776
13. » Προσκυνητάριον 'Ιερουσαλὴμ Γ΄ ἔκδοσις Λειψία 1780
14. » Ψαλτήριον Βενετία 1782
15. » Ροὺχ ἀφιετλιγὶ ('Εκλόγιον 'Αγαπίου Κρητὸς) » 1782
16. » 'Αζὴμ πατησσὰχ Μοναστὴρ Κύκκονουν... Α΄ ἔκδοσις » 1782
17. » Παχάρι Χεγιὰτ Α΄ » » 1783
18. » Σημαβὴ παχτζὲ ττονανμασὴ (Βίοι 'Αγίων) » 1783
19. *'Ιγνατίου Σαράφογλου*. Ρισαλέτι... Τζεπέλι Σινανὴν... » 1784
20. *Νικηφόρου Πασχαλζαδέ*. 'Εξομολογητάριον » 1785
21. *Σεραφεὶμ Πισιδείου*. Νέος Θησαυρὸς Α΄ ἔκδοσις » 1796
22. *'Αβραὰμ ἱερέως ἐκ Καισαρείας*. Βιβλίον ψυχωφελέστατον... Νικοδήμου Κ/Πολις 1799
23. *Γερμανοῦ ἱερομ. ἐξ 'Αλεξανδρέτας*. Παροιμίαι Σολομῶντος » 1799
24. » 'Εξομολογητάριον » 1799
25. » Παλαιὰ καὶ Καινὴ Διαθήκη ; ;
26. *Σεραφεὶμ Πισιδείου*. Προσκυνητάριον 'Ιερουσαλὴμ Δ΄ ἔκδοσις Βιέννη 1799
27. » Χατζετναμὲ κιταπὴ Σουλτὰν Βαλιτουλὰχ Β΄ » Βενετία 1802
28. ; Λαυσαϊκὸν » ;
29. *Β. Ι. ἀρχιερέως*. Γκιουλζάρι ἰμάνι Μεσιχὶ Γ΄ » Κ/Πολις 1803
30. *'Αναστασίου Βαρελδζήμπαση*. 'Ακολουθία ἀζὴζ Μετάληψινιν... » 1804
31. *Σεραφεὶμ Πισιδείου*. Νέος Θησαυρὸς Β΄ » Βενετία 1804
32. *Ζαχαρίου 'Αγιορείτου Καισαρέως*. Λεξικὸν τουρκικὸν καὶ γραικικὸν Α΄ ἔκδ. » 1805
33. *'Ιγνατίου*. Προσκυνητάριον 'Αγίου "Ορους » 1806
34. *Σεραφεὶμ Πισιδείου*. Παχάρι Χαγιὰτ Β΄ ἔκδοσις » 1806
35. » Κολάϊ ἰμὰν νασιχετοῦ... Β΄ » » 1806
36. » 'Ιττιλὰ κελαμὴ Β΄ » » 1806
37. *Γεροζαχαρία 'Αμπαλῆ*. 'Ιερὸν ἀπάνθισμα » 1812
38. *Ζαχαρίου 'Αγιορείτου Καισαρέως*. Νέον λεξικὸν γραικικὸν καὶ τουρκικὸν » 1814
39. *Παπᾶ Γεωργίου Νεαπολίτου*. 'Αλτὴν ὀλοὺκ Κ/Πολις 1815
40. *Σεραφεὶμ Πισιδείου*. 'Αζὴμ πατησσὰχ Μοναστὴρ Κύκκονουν Β΄ ἔκδοσις Βενετία 1816

41. *Θεοκτίστου Μητροπολ. Χαλεπίου*. Νικηφόρου Θεοτόκη Κυριακοδρόμιον Κ/Πολις 1817
42. *Ζαχαρίου 'Αγιορείτου Καισαρέως*. Λεξικὸν τουρκικὸν καὶ γραικικὸν Β΄ ἔκδ. Βενετία 1817
43. *'Αβραὰμ ἱερέως ἐξ 'Ανδρονικίου*. Θύρα τῆς Μετανοίας Κ/Πολις 1818
44. *Διονυσίου ἱερομον. Μώραλη*. 'Αζὴζ 'Απόστολοσλαρὴν ἀμελερὴ... Βενετία 1818
45. *Ζαχαρίου 'Αγιορείτου Καισαρέως*. Λεξικὸν τουρκικὸν καὶ γραικικὸν Γ΄ ἔκδ. » 1819
46. » » » » » Δ΄ » » ;
47. » » » » » Ε΄ » » ;
48. » » » » » Ϛ΄ » » ;
49. *Καρακιουλάφη 'Αναστ. Χα" Γρ. Καισαρέως*. 'Αριστοτέλους Φυσιογνωμονικὰ Κ/Πολις 1819
50. *Χα" Γεωργίου Χα" Ζαχαρίαογλου*. Πετερημὴζ 'Αλτὴν ἀγηζλὴ 'Ιωάννησιν.. » 1820
51. — Ρεσουλερὶν ἀμελλερινὶν.. τερτζουμεσὶ » 1826
52. — Ράππι 'Ιϊσᾶ ἐλ Μεσιχὶν ἄχτι τζεδιδινὶν.. τερτζουμασὶ » 1826
53. *Ματθαίου Τσιγάλα τοῦ Κυπρίου* Πασχάλιον παντοτεινὸν Βενετία 1835;
54. *Παπᾶ Γεωργίου Οἰκονόμου*. Σερὶφ Κολαβοὺζ Κ/Πολις 1835
55. » 'Ινσὰ » 1836
56. *Σωφρονίου ἱερέως ἐκ Σύλλης*. Ζωοδόχος Πηγὴ » 1836
57. — Χαζρέτι 'Αβρααμὴν.. κουρπὰν χικιαγεσὴ » 1836
58. — Ταρὶφ βὲ οὐσοὺλ τουττζαρλὴκ » 1836
59. *Μωϋσέως 'Αδαναίου*. Μουτενεβὰ ἰλιμλερὴν ἰτζμαλὴ Σμύρνη 1836
60. — Χαζιρέτι Μωϋσηνὴν πὲς κιταπλαρῆ Σῦρος 1836
61. — Καινὴ Διαθήκη 'Αθῆναι 1836
62. — Παλαιὰ Διαθήκη » 1837
63. — 'Ιστορία Μονῆς Φλαβιανῶν Καισάρεια 1837
64. *Παϊσίου Μητρ. Καισαρείας*. Τογροὺ τινὶγν ταλιμὴ (Κατήχησις Πλάτωνος) Κ/Πολις 1839
65. — 'Ιώβ, Παροιμίαι Σολομῶντος, 'Εκκλησιαστὴς 'Αθῆναι 1844
66. *Εὐαγγελινοῦ Μισαηλίδου*. 'Ηλιοδώρου Θεαγένης καὶ Χαρίκλεια Κ/Πολις 1851
67. *'Ιακωβίδου 'Αναστ. Καισαρέως*. 'Εσμάρουλ Χαδαΐκ (Καρποὶ κήπων) » 1852
68. *Σεραφεὶμ Πισιδείου*. Βίοι ἁγίων Κλήμεντος καὶ 'Αγαθαγγέλου Β΄ ἔκδοσις » 1852
69. *Εὐαγγελινοῦ Μισαηλίδου*. Αἴσωπος » 1854
70. » Χολέρα ρισαλεσὴ » 1854
71. *Γεωργιάδου 'Ι. 'Ανδρονικιέως*. 'Ισπάτι Μεσιχιγὲ (τὰ 'Ιουδαϊκὰ τοῦ Νεοφύτου) » 1857

'Εν 'Αθήναις, τῇ 12ῃ 'Οκτωβρίου 1930.

Σ. Α. ΧΟΥΔΑΒΕΡΔΟΓΛΟΥΣ - ΘΕΟΔΟΤΟΣ

Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΩΝ ΣΥΓΚΕΛΛΩΝ
ΕΝ ΤΟΙΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΙΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ ΚΑΙ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Ἡ Μελέτη ἡμῶν περὶ τοῦ θεσμοῦ τῶν Συγκέλλων ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριαρχείῳ θὰ ἦτο ἐλλιπής, ἂν δὲν ἐπηκολούθει ἡ ἐξέτασις τοῦ θεσμοῦ τούτου καὶ εἰς τὰ ἄλλα Πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων. Καὶ ἐπελήφθημεν μὲν μετὰ πολλοῦ ζήλου τοῦ ἔργου ἡμῶν, εὐθὺς ὅμως ἀπ' ἀρχῆς ἐδοκιμάσαμεν πολλὴν στενοχωρίαν εὑρεθέντες σχεδὸν ἐν παντελεῖ ἐλλείψει πηγῶν. Μετὰ τόσας ἐνδελεχεῖς μελέτας ἐλαχίστας μόνον πληροφορίας ἠδυνήθημεν νὰ περισυλλέξωμεν, καὶ ταύτας ἐλάχιστα ἀποδιδούσας· οὐχ ἧττον δὲν ἀπεδυσπετήσαμεν, ἀλλ' ἀποβλέποντες μετὰ στοργῆς εἰς τὸ ἔργον ἡμῶν προετιμήσαμεν νὰ συνεχίσωμεν τὴν προσπάθειάν μας, παρέχοντες ἔστω καὶ ἐλαχίστην συμβολὴν εἰς ἄλλους εὐτυχεστέρους ἡμῶν περὶ τὴν εὕρεσιν πλουσιωτέρων πηγῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας.

Ὡς εἴδομεν ἐν τῷ «Θεσμῷ τῶν Συγκέλλων ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριαρχείῳ» τὰ περὶ τοὺς Πατριάρχας ἰδιαίτερα πρόσωπα τὰ ἀποτελοῦντα τὴν θεραπείαν καὶ τὸν ἰδιαίτερον κλῆρον αὐτῶν κατ' ἀρχὰς ἐλέγοντο ὁμώροφοι, ὁμόστεγοι, ὁμοδίαιτοι, οἰκεῖοι τοῦ Πατριάρχου, συνήθως ὅμως ὁμόσκηνοι ἢ σ ύ ν ο ι κ ο ι καὶ σ ύ σ κ η ν ο ι[1]. Οὕτω π. χ. Ἐλπίδιος ὁ Ἐπίσκοπος Λαοδικείας, κατὰ τὸν Θεοδώρητον Κύρου, «ἐγένετο σύσκηνος τοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας Μελετίου τοῦ Μεγάλου». Περὶ τοιούτων συσκήνων ἢ συνοίκων, καὶ δὴ τῶν ἑαυτοῦ, διότι καὶ οἱ Ἐπίσκοποι εἶχον τοιούτους, ἀναφέρει ὁ αὐτὸς Θεοδώρητος ἐν τῇ ἀπολογίᾳ του. Ἀναγράφομεν τὸ σχετικὸν χωρίον, διότι δι' αὐτοῦ μᾶς παρέχεται θαυμασία εἰκὼν τῆς δράσεως ἑνὸς Ἐπισκόπου ἐμπνευσμένου καὶ ἔχοντος συναίσθησιν τῆς ἀποστολῆς του.

«Ἐν Μοναστηρίῳ τὸν πρὸ τῆς Ἐπισκοπῆς διατελέσας χρόνον, ἄκων τὴν τῆς Ἐπισκοπῆς ἐδεξάμην χειροτονίαν· πέντε καὶ εἴκοσι διετέλεσα ἔτη, οὔτε

[1] † Μ η τ ρ ο π ο λ ί τ ο υ Π α ρ α μ υ θ ί α ς κ α ὶ Π ά ρ γ α ς, Ὁ θεσμὸς τῶν Συγκέλλων ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριαρχείῳ. Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν Δ' (1927) σ. 7.

κατεντευχθεὶς ὑπό τινος, οὔτε αἰτιασάμενος ἕτερον. Οὐ προσήδρευσέ τις δικαστηρίῳ τῶν ὑπ' ἐμὲ εὐλαβεστάτων κληρικῶν ἐν τοσούτοις ἔτεσιν. Οὐκ ὀβολόν, οὐχ ἱμάτιον παρά τινος ἐδεξάμην· ἕνα ἄρτον ἢ ᾠὸν οὐδεὶς τῶν ἐμῶν σ υ ν ο ί κ ω ν ἐδέξατο πώποτε. Πλὴν τῶν ῥακίων, ὧν περιβέβλημαι, οὐδὲν κτήσασθαι ἠνεσχόμην· δημοσίας στοὰς ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν προσόδων ἀνέστησα· γεφύρας δύο μεγίστας ᾠκοδόμησα, λουτρῶν ἐπεμελήθην κοινῶν· ἐκ τοῦ παραῤῥέοντος ποταμοῦ τὴν πόλιν μὴ ὑδρευομένην εὑρών, τὸν ἀγωγὸν κατεσκεύασα καὶ τὴν ἄνυδρον πόλιν ὑδάτων ἐπλήρωσα καί, ἵνα ταῦτα καταλίπω, κώμας ὀκτὼ τῆς Μαρκίωνος καὶ τῶν πέριξ κειμένων πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐποδηγέτησα· ἄλλην κώμην Εὐνομιανῶν πεπληρωμένην καὶ ἄλλην Ἀρειανῶν τῷ φωτὶ τῆς Θεογνωσίας προσήγαγον καὶ διὰ τὴν θείαν χάριν οὐδὲ ἓν παρ' ἡμῖν αἱρετικὸν ὑπελείφθη ζιζάνιον καὶ ταῦτα οὐκ ἀκινδύνως πεποίηκα ἀλλὰ τὸ αἷμά μου πολλάκις ἐκχύσας καταλευσθεὶς ὑπ' αὐτῶν καὶ εἰς αὐτὰς φθάσας τοῦ Ἄδου τὰς πύλας»[1].

Οἱ οἰκεῖοι οὗτοι τῶν Πατριαρχῶν ὡς σύγκελλοι τὸ πρῶτον ἀπαντῶνται ἐν τῷ πατριαρχείῳ Ἀλεξανδρείας, τὸ δὲ παράδοξον ὅτι ὁ πρῶτος γνωστὸς σύγκελλος ἦτο κοσμικός, ὁ Ἰωάννης ἰατρὸς τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου παρακολουθήσας αὐτὸν εἰς τὴν ἐν Ἐφέσῳ Γ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον καὶ λαβὼν ἐνεργὸν μέρος ἐκτὸς τῆς Συνόδου ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ κατὰ τοῦ αἱρετικοῦ Πατριάρχου Κων/πόλεως Νεστορίου, ὡς δείκνυται ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ προσκειμένου τῷ Νεστορίῳ Κόμητος Εἰρηναίου πρὸς τοὺς ἐν Ἐφέσῳ Ἀνατολικούς.

Κυρίως ὅμως περὶ Συγκέλλων, ἐν τῇ γενικῇ ἔτι σημασίᾳ τοῦ ὀνόματος τούτου, γίνεται μνεία εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς Δ' ἐν Κων/πόλει Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ἰσχυρίων ὁ διάκονος Ἀλεξανδρείας ἐν τῷ λιβέλλῳ τῷ ἐπιδοθέντι τῇ Συνόδῳ κατὰ τοῦ αἱρετικοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Διοσκούρου προτείνει ὡς μάρτυρας περὶ ὧν κατηγορεῖ τὸν Πατριάρχην, τοὺς Ἀγόραστον, Δωρόθεον, Εὐσέβιον, Διδίωνα, Ἁρποκρατίωνα, Πέτρον, καὶ τὸν Γαϊανόν, περιχύτην τοῦ ἐπισκοπικοῦ λουτροῦ συνεκδημήσαντα αὐτῷ, ἰ δ ι ώ τ η ν ὄντα καὶ δυνάμενον πάντα ἀκριβῶς εἰπεῖν.

Ἐκτὸς τοῦ Ἰσχυρίωνος ἐπέδωκε τῇ Συνόδῳ λίβελλον κατὰ τοῦ αἱρετικοῦ Πατριάρχου ὁ πρεσβύτερος Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιος, ὅστις καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ λιβέλλου του εἶπεν· «ἕτοιμος εἰμὶ καὶ θαρρῶν ἐμαυτῷ, παραγενόμενον αὐτὸν [τὸν Διόσκουρον, ἀπόντα τῆς Συνόδου] ἐπὶ τῆς ἁγιωτάτης ὑμῶν Συνόδου διελέγξαι εἰς πάντα ἅπερ αὐτὸν κατηγορῶ».

Ἐπίσης ὁ Ἰσχυρίων προσέθηκεν. «Εἰ παραχθῇ ἐν ταύτῃ τῇ Ἁγιωτάτῃ Συνόδῳ Διόσκορος, ἑτοίμως ἔχω κἀγὼ δι' ἐναργῶν ἀποδείξεων ταῦτα πάντα, ἅπερ ἐδίδαξα τὸν ὑμέτερον Ἀγγελικὸν Χορόν, οὐδὲν δὲ ἧττον καὶ τῶν ἐκδο-

[1] Φ ι λ ή μ ο ν ο ς Φ ω τ ο π ο ύ λ ο υ, Ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ Θεοδωρήτου ἐπισκόπου Κύρου, Νέα Σιὼν ἔτος Η' σελ. 643.

θέντων παρ᾽ ἐμοῦ μαρτύρων συγκέλλων αὐτοῦ ὄντων καὶ μετ᾽ αὐτοῦ μέχρι τοῦ νῦν ὄντων καὶ παραφερομένων ὥστε καὶ ἐκ τῶν οἰκείων αὐτοῦ ταῦτα δεῖξαι ἀληθῆ εἶναι»[1].

Λίβελλον ἐπίσης κατὰ τοῦ Διοσκούρου κατέθηκε καὶ ἄλλος κατήγορος αὐτοῦ ἐξ Ἀλεξανδρείας, ὁ Σωφρόνιος, κατηγορῶν πρὸς τοῖς ἄλλοις αὐτὸν καὶ ἐπὶ καθοσιώσει. «Καὶ γὰρ τῶν θείων Λαυράτων ἐπὶ εὐτυχίᾳ Οἰκουμενικῇ εἰσερχομένων ἐν τῇ μεγάλῃ πόλει Ἀλεξανδρείας, οὐ παρῃτήσατο (ὁ Διόσκουρος) ἔρανα διανεῖμαι πλείστοις δι᾽ Ἀγοράστου καὶ Τιμοθέου καὶ ἑτέρων τινῶν καὶ ταῦτα παρασκευάσαι διωχθῆναι....καὶ παρακαλῶ καὶ δέομαι τὸν ὑμέτερον Ἀγγελικὸν χορόν, Ἀγόραστον ἐνταῦθα καταλαμβανόμενον, ἕνα τῶν συνεργησάντων αὐτοῦ τῇ μανίᾳ, σύγκελλον αὐτοῦ ὄντα, παρενεχθῆναι καὶ κελεῦσαί μοι ἐπὶ τῆς Ἁγιωτάτης ὑμῶν Οἰκουμενικῆς Συνόδου εἰσελθόντα συστῆσαι, πᾶσιν, οἷς ἐδίδαξα. Ἑτοίμως γὰρ ἔχω εἰ ἀξιωθείην τῶν ὑμετέρων ὁσίων ἀκοῶν δεῖξαι τὸν εὐλαβέστατον Ἐπίσκοπον Διόσκορον ταῦτα πεπλημμεληκότα[2].

Ὥστε ὁ Ἀγόραστος, ὁ Τιμόθεος, ὁ Δωρόθεος καὶ πάντες ὅσοι ὑπὸ τῶν κατηγόρων τοῦ Πατριάρχου προσήγοντο ὡς μάρτυρες ἐν τῇ Συνόδῳ ἦσαν οἰκεῖοι καὶ σύγκελλοι τοῦ Πατριάρχου, πλὴν τοῦ Γαϊανοῦ, ὅστις χαρακτηρίζεται ὡς ἰδιώτης.

Ὡς συμπεραίνομεν ἐκ τῶν ἄνω ἐκτεθέντων, καὶ ἐν τῷ Πατριαρχείῳ Ἀλεξανδρείας κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀποκρυσταλλωθῆ ὁ θεσμὸς τῶν Συγκέλλων. Τοῦτο ἐγένετο βραδύτερον, καὶ δὴ ἀφοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔπαυσαν πλέον πάντες οἱ ἐν τῇ πατριαρχικῇ αὐλῇ νὰ χαρακτηρίζωνται ὡς Σύγκελλοι, ὁ δὲ τίτλος οὗτος ἀπεδίδετο μόνον εἰς τὰ ἰδιαίτερα ἐκεῖνα πρόσωπα τοῦ Πατριάρχου, τὰ κατέχοντα ἐξαιρετικὴν θέσιν «ἐν τῷ πατριαρχικῷ κελλίῳ», ἕνεκα τῆς ἀρετῆς καὶ παιδείας καὶ πείρας αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Πατριάρχης ἐνεπιστεύετο τὴν μέριμναν καὶ φροντίδα καὶ διεξαγωγὴν τῶν πολλαπλῶν αὐτοῦ καθηκόντων ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν καὶ προστασίαν του, καὶ τὰ ὁποῖα σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέκτησαν τιμὴν καὶ ἀξίαν μεγαλυτέραν ὅλων τῶν ἄλλων ἀξιωμάτων ὡς καὶ ὡρισμένα προνόμια καὶ ἀπέβησαν τὰ μᾶλλον ἔμπιστα πρόσωπα τοῦ Πατριάρχου, οἱ σύντροφοι τῆς ἰδιωτικῆς του ζωῆς, οἱ κοινωνοὶ τῶν σκέψεών του, οἱ σύμβουλοι τῶν ἔργων του, οἱ πατέρες καὶ ἐξομολογηταί του, οἱ τῶν αὐτῶν ἐφεστίων σύντροφοι καὶ Συγκελλιῶται «ἡ ἀκοή, ὁ ὀφθαλμὸς καὶ στόμα καρδία τε καὶ ψυχὴ αὐτῶν».

Ὡς ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριαρχείῳ, οὕτω καὶ ἐν τῷ τῆς Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, ὁ ἀριθμὸς τῶν Συγκέλλων περιωρίσθη εἰς δύο, κατὰ δὲ τὸν ἕκτον αἰῶνα ἐπὶ τῶν Πατριαρχῶν Εὐλογίου (580-607) καὶ Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος εἰς ἕνα μόνον, ἔχοντα ἰδιαίτερα προνόμια, παρόμοια πρὸς τὰ τοῦ ἐν τῇ πρωτευούσῃ τοῦ Κράτους[1]. Οὕτως ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ Πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος λέγεται ὅτι «ποιεῖ σύναξιν ἐν τῷ εὐκτηρίῳ αὐτοῦ μηδένα ἔχων εἰμὴ τὸν Σύγκελλον αὐτοῦ»[2].

[1] Σ. Μήλια, Ἔνθ᾽ ἀν. τόμ. Β΄. σελ. 120.

[2] Σ. Μήλια, Ἔνθ᾽ ἀν. σ. 123.

Τοῦ Πατριάρχου Εὐλογίου γινώσκομεν καὶ τὸν Σύγκελλον, τὸν εἶτα ἐπίσκοπον Δάρνης τὸν ὁσιώτατον Θεόδωρον[3]· ὁ δὲ Παλλάδιος ἀναφέρει κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα Σύγκελλον καὶ Σταυροφύλακα Ἀλεξανδρείας δικάζοντας περὶ τῶν πνευματικῶν ὑποθέσεων τῶν Χριστιανῶν καὶ δεχομένους τὴν ἐξομολόγησιν αὐτῶν: Ἀναγράφομεν μίαν σχετικὴν περικοπὴν τοῦ ἔργου αὐτοῦ.

«...Ἦν δὲ τὸ κοράσιον ὡς ἐτῶν ὀκτώ, (διηγεῖται εἰς τὸν Παλλάδιον εἷς πατὴρ) ἔκτοτε οὖν ἠνώχλουν τῇ γυναικί μου ὅπως ἀπενέγκωμεν αὐτὴν εἰς παρθενῶνα (Μοναστήριον Γυναικεῖον). Αὐτὴ δὲ ἔλεγέ μοι· «ἄφες αὐτὴν ἕως ἂν γένηται νομίμου ἡλικίας» γενομένης δὲ αὐτῆς ἐτῶν δεκατεσσάρων λέγω τῇ μητρὶ αὐτῆς, «ἰδοὺ γέγονε νομίμῳ ἡλικίᾳ· τί οὖν κρατοῦμεν αὐτήν;» καὶ λέγει μοι ἡ σύμβιός μου οὕτως· «ἐγὼ οὐκ ἀφίω αὐτὴν μονάσαι, ἀλλὰ ζευγνύω αὐτὴν ἀνδρὶ» καὶ ἔμεινα ἐναντίον ὀχλῶν καὶ κολακεύων, καὶ ποτὲ μὲν ἔτυπτον αὐτήν, ὥστε ἐλθεῖν ἡμᾶς εἰς Σέκρετον ἐκρίθημεν δὲ ὑπὸ τοῦ Συγκέλλου καὶ τοῦ Σταυροφύλακος, ἵνα ἐρωτηθῇ ἡ παῖς καὶ ἐν ἐκλογῇ τῶν δύο γένηται· ἡ δὲ μήτηρ αὐτῆς μεθ᾽ ἑτέρων γυναικῶν διδάσκουσιν αὐτὴν ἵνα εἴπῃ ὅτι· «ἄνδρα θέλω», ὅπερ καὶ γέγονε· τότε λέγει μοι ὁ Σταυροφύλαξ· μὴ λυπηθῇς, ἀλλ᾽ ἄπελθε καὶ ἀγόρασον κόρην παρθένον καὶ βάλε αὐτὴν ἀντ᾽ αὐτῆς εἰς Μοναστήριον ὡς ὁ Θεὸς ἐδέξατο»[4].

Μάτην ἐρευνήσαντες οὐδεμίαν ἄλλην πληροφορίαν ἠδυνήθημεν νὰ εὕρωμεν περὶ τῶν Συγκέλλων Ἀλεξανδρείας μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἁλώσεως αὐτῆς· ἀλλὰ καὶ μετ᾽ αὐτὴν ἐλάχιστα γινώσκομεν. Ἡ ζωὴ τῶν ταλαιπώρων Χριστιανῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ Πατριάρχου ἦτο τότε ἀξιοθρήνητος. Ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Μιχαὴλ γράφων πρὸς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, τὸν ἱερὸν Φώτιον, δι᾽ ὀλίγων λέξεων μᾶς δίδει τὴν σκοτεινὴν εἰκόνα τῆς τρισβαρβάρου ἐκείνης τυραννικῆς ἐποχῆς. Γίνωσκε, λέγει, ἀδελφέ. ὅτι τῷ πλείστῳ μέρει τὸν Ἅδην οἰκοῦμεν ζῶντες ὡς οἱ νεκροί[5], Καὶ ὅμως μεθ᾽ ὅλην τὴν οἰκτρὰν θέσιν, εἰς ἣν περιῆλθον οἱ ἀοίδιμοι ἐκεῖνοι Πατριάρχαι, οἱ ζωντανοὶ νεκροί, διετήρησαν ἀείφωτον τὸ ζώπυρον τῆς ὀρθοδοξίας καθοδηγοῦντες πρὸς τὴν εὐσέβειαν τὰ ταλαιπωρούμενα ἐκ τῆς δουλείας πνευματικὰ αὐτῶν τέκνα καὶ ἐπικοινωνοῦντες μετὰ τῶν ἄλλων Πατριαρχείων πρὸς ἐπίλυσιν τῶν διαφόρων θρησκευτικῶν ζητημάτων, τὰ

[1] Père Pargoire, L'église Byzantine[3] σελ. 62.

[2] H. Gelzer, Leontios' von Neapolis Leben des Heiligen Johannes des Barmherzigen σελ. 77. 22.

[3] Migne τόμ. 87 pars III, στήλ. 3012, Pratum Spirituale,

[4] Λαυσαϊκοῦ κεφ. 3.

[5] Σπ. Μήλια, Ἔνθ. ἀν. τόμ. Β΄ σελ. 948.

ὁποῖα ἑκάστοτε ἀνεφύοντο συνταράσσοντα ἐκ βάθρων τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ.

Οὕτως εἰς τὴν Ζ΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον τὴν συνελθοῦσαν ἐν Νικαίᾳ πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς ὀρθοδοξίας, ἥτις ἐπὶ ἕνα ὅλον αἰῶνα οἰκτρῶς κατεπατήθη ὑπὸ τῶν Εἰκονομάχων Αὐτοκρατόρων, παρέστησαν ἀντιπρόσωποι τῶν Ἀποστολικῶν θρόνων τῆς Ἀνατολικῆς Διοικήσεως, οἱ εὐλαβέστατοι πρεσβύτεροι καὶ τοποτηρηταὶ Ἰωάννης καὶ Θωμᾶς, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Ἰωάννης ἦν Σύγκελλος, ὡς ὑπογράφεται ἐν τέλει τῶν πρακτικῶν τῆς Δ΄ Πράξεως τῆς Συνόδου «Ἰωάννης ἐλέῳ Θεοῦ πρεσβύτερος καὶ Πατριαρχικὸς Σύγκελλος τὸν τόπον ἐπέχων τῶν τριῶν Ἀποστολικῶν θρόνων Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων» καὶ «Θωμᾶς ἐλέῳ Θεοῦ πρεσβύτερος καὶ Ἡγούμενος Μονῆς τοῦ ἁγίου Πατρὸς ἡμῶν Ἀρσενίου τῆς διακειμένης ἐν Αἰγύπτῳ ἐκ Βαβυλῶνος, τὸν τόπον ἐπέχων τῶν τριῶν Ἀποστολικῶν θρόνων κ.λ.π.» [1].

Ὁποῖοι ἱεροὶ ἄνδρες ἦσαν οἱ Σύγκελλοι οὗτοι τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας καὶ τῶν ἄλλων Πατριαρχῶν καταφαίνεται ἐξ ὅσων ὁ Πατριάρχης Φώτιος γράφει περὶ αὐτῶν πρὸς τὸν Βασιλέα τῶν Βουλγάρων Μιχαὴλ εἰς τὴν περίπυστον ἐκείνην πρὸς αὐτὸν ἐπιστολήν του· «Ἰωάννην καὶ Θωμᾶν ἄνδρας μοναδικῇ πολιτείᾳ περιωνύμους καὶ ἱερατικῇ τιμῇ διαλάμποντας καὶ τῆς Ἀνατολικῆς ἁπάσης Διοικήσεως τῶν Ἀποστολικῶν καὶ μεγάλων θρόνων τοποτηρητὰς καὶ τὸ τῶν Ἀρχιερέων προνόμιον ἔχοντας, λέγω δὴ Ἀπολινάριόν τε καὶ Θεοδώρητον καὶ Ἠλίαν, ὧν ὁ μὲν Ἀλεξανδρείας, ὁ δὲ Ἀντιοχείας καὶ ὁ ἄλλος Ἱεροσολύμων, ἱεροπρεπῶς τε καὶ πανσόφως προειστήκεσαν» [2].

Περὶ τῶν αὐτῶν τοποτηρητῶν καὶ Συγκέλλων οἱ Ἱεράρχαι τῆς Ἀνατολῆς γράφοντες εἰς τὴν Ζ΄. Οἰκουμενικὴν Σύνοδον καὶ συνιστῶντες αὐτοὺς ἔλεγον· «Γινώσκοντες τοὺς Θεοφιλεῖς ἀδελφοὺς ἡμῶν Ἰωάννην καὶ Θωμᾶν ζήλῳ θείῳ τῆς ὀρθοδόξου κεκοσμημένους πίστεως δύο ἁγίων καὶ μεγάλων Πατριαρχῶν ὁμοψύχους Συγκέλλους γενομένους, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῆς ἁγιοποιοῦ ἡσυχίας ὄντας ἐραστάς» [3]. Ἰωάννης δὲ οὗτος ὁ Σύγκελλος ὁ περιβόητος ἔργῳ καὶ λόγῳ καὶ ἁγιωσύνης μετέχων ἐχρημάτισε μετὰ ταῦτα καὶ Πατριάρχης Ἀντιοχείας, ὁ δὲ Σύγκελλος τῆς Ἀλεξανδρείας Θωμᾶς «ζηλωτὴς καὶ εὐλαβέστατος» ἐκόσμησεν ἔπειτα τὸν Θρόνον Θεσσαλονίκης [4].

Ἕτερον Σύγκελλον τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας ἀπαντῶμεν ἐν τῇ κατὰ τοῦ Ἱεροῦ Φωτίου Συνόδῳ (869—870) τὸν Μιχαήλ, διάκονον χαρτο-

---

[1] Σπ. Μήλια, Ἔνθ' ἀν. Β΄ σελ. 806.

[2] Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων Α. 385 καὶ Βαλέττα, Φωτίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐπιστολαὶ σελ. 212, 216.

[3] Mansi, Sacrorum Conciliorum nova et amplissima colletio XII. 1131.

[4] Θεοφάνους, Χρονογραφία 461.4 (De Boor). Δοσιθέου, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων τόμ. Β΄ σελ. 661.

φύλακα καὶ Σύγκελλον τοῦ Πάπα καὶ Πατριάρχου Μιχαήλ [1], τὸν ὁποῖον ὅμως παραδόξως ὁ Πατριάρχης Μιχαὴλ γράφων πρὸς τὸν Φώτιον καὶ τὸν Αὐτοκράτορα Βασίλειον χαρακτηρίζει ὡς ψευδοσύγκελλον, δυσεβῆ καὶ ἀπατεῶνα, καὶ ἀναθέματι μάλιστα καθυπέβαλεν, ἀντ' αὐτοῦ δὲ εἰς τὴν ὑπὲρ τοῦ Ἱεροῦ Φωτίου Σύνοδον ἀπέστειλεν ὡς ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ τὸν πρεσβύτερον Κοσμᾶν, σύγκελλον βεβαίως αὐτοῦ, ὅστις, ὡς λέγει, ἦτο «ἄνθρωπος παντοίαις καὶ διαφόροις γλώσσαις πεπαιδευμένος καὶ εἰδὼς πραγμάτων ἀντέχεσθαι καὶ ἱκανὸς φυλάττειν Βασιλέων μυστήρια», περὶ δὲ τοῦ Ἠλία προστίθησιν ὅτι «ἐναπέθανε τῇ ἀνοσιουργίᾳ αὐτοῦ τῆς Θείας δίκης ὑπεξελθούσης αὐτόν» [2].

Διὰ νὰ προβῇ ὁ Πατριάρχης εἰς καταδίκην τοῦ Συγκέλλου του, φαίνεται ὅτι οὗτος κατεχράσθη τῆς ἐμπιστοσύνης καὶ τῶν ῥητῶν συστάσεων τοῦ προϊσταμένου του, συνταχθεὶς ἐν τῇ Συνόδῳ μετὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ κλεινοῦ Πατριάρχου. Γινώσκομεν δὲ περὶ τοῦ Πατριάρχου Μιχαὴλ ὅτι ἦτο ἐκ τῶν θαυμαστῶν τοῦ ἱεροῦ Φωτίου καὶ γράφων τῷ Αὐτοκράτορι Βασιλείῳ δὲν εὑρίσκει λέξεις νὰ ἐκφράσῃ τὸν θαυμασμὸν καὶ τὴν ἐκτίμησιν, ἣν ἔτρεφε διὰ τὸν Φώτιον «ὅτι ἡ κραταιά σου Βασιλεία (ἔγραφε πρὸς τὸν Βασίλειον) ἀπέδωκε τῇ ἐκκλησίᾳ τὴν δόξαν αὐτῆς, φαμὲν δὴ τὸν ἁγιώτατον Πατριάρχην, τὸν φωτοειδῆ καὶ φωτοποιὸν ἄνθρωπον, τῆς ἱερωσύνης τὴν τελειότητα, τὸν γνώμονα τῆς ἀληθείας τὸν ἀδιάστροφον, τῆς ἀρετῆς τὸν κανόνα τὸν εὐθύτατον, τῆς σοφίας τὸ ἐνδιαίτημα, τὸ κειμήλιον τῶν καλῶν τὸ σεβάσμιον, τῆς ἐλεημοσύνης τὴν χεῖρα τὴν διαρκῆ, τῶν ξένων τὸ καταφύγιον. Τοῦτον καὶ αὖθις τῆς ἱερωσύνης ἀναβιβάσας τέθηκας, τοῦ καταυγάζειν λόγοις σοφίας καὶ γνώσεως τῆς ἐκκλησίας τὸ πλήρωμα....» [3].

Μετὰ ταῦτα ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας μέχρι τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων οὐδόλως ἀπαντῶμεν τὸ ὄνομα τοῦ Συγκέλλου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ Ἀλεξανδρείας [4], ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἔπαυσε νὰ ὑφίσταται ἐν αὐτῇ ὁ θεσμὸς οὗτος. Ὁ Ἀλεξανδρινὸς θρόνος βεβαίως εἶχε πάντοτε τὸν Σύγκελλον ἤ, ὡς ἐλέγετο βραδύτερον, τὸν Πρωτοσύγκελλον αὐτοῦ, ὅστις κατεῖχε πάντοτε τὴν πρώτην μετὰ τὸν Πατριάρχην θέσιν, ἀνώτερος ὑπάρχων τῶν ἄλλων ὀφφικιαλίων τοῦ Πατριαρχείου, ἀντιπροσωπεύων τὸν Πατριάρχην ἀποδημοῦντα, ὡς τοῦτο συνήθως συνέβαινε κατὰ τοὺς δυσκόλους ἐκείνους χρόνους τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Μάρκου, ἐνίοτε δὲ διεδέχετο ἐπὶ τοῦ θρόνου καὶ τὸν προϊστάμενον αὐτοῦ.

Πρωτοσύγκελλος δὲ τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Σιλβέστρου, καὶ μάλιστα Μέγας Πρωτοσύγκελλος, διετέλεσεν ὁ πολὺς Μελέτιος ὁ Πηγᾶς. Ὁ

---

[1] Pitra, Juris Eclessiastici Graecorum Historia et Monumenta σελ. XXXVI.

[2] Σπ. Μήλια, Ἔνθ' ἀν. Β΄. σελ. 947.

[3] Σπ. Μήλια, Ἔνθ' ἀν. Β΄ σελ. 946.

[4] Ἀτυχῶς δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας τὴν σειρὰν ὁλόκληρον τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Φάρου Ἀλεξανδρείας.

Μελέτιος γράφων πρὸς τὸν Βλάτον Βοϋβόντα ὑπογράφεται «Μελέτιος Μέγας Πρωτοσύγκελλος καὶ Ἀρχιμανδρίτης Ἀλεξανδρείας» [1]. Ὁ Σιναίου δὲ Εὐγένιος γράφων τῷ Πηγᾷ καλεῖ αὐτὸν «τέτιγα τῆς ἐκκλησίας, ῥήτορα καὶ Πρωτοσύγκελλον ὑπέρτατον». Σύγκελλος ἢ ταὐτὸν Πρωτοσύγκελλος, Μελετίου τοῦ Πηγᾶ ἦτο καὶ ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ, ὁ Ἐθνομάρτυς Πατριάρχης Κύριλλος ὁ Λούκαρης· ὁ Πατριάρχης Μελέτιος γράφων πρὸς τὸν Κνιέζην τῆς μικρᾶς Ῥωσσίας Βασίλειον συνιστᾷ αὐτῷ τὸν Σύγκελλον αὐτοῦ Κύριλλον. «Τὸν ἡμέτερον Σύγκελλον, τὸν ὁσιώτατον ἐν ἱερομονάχοις καὶ πνευματικοῖς» [2].

Ἐπίσης γινώσκομεν τὸν ἐκ Χίου Σαμουὴλ τὸν Καπασούλην κατ' ἀρχὰς Ἀρχιδιάκονον καὶ ἔπειτα Πρωτοσύγκελλον τοῦ Πατριάρχου Παρθενίου [3]. Ὁ Καπασούλης διετέλεσε βραδύτερον καὶ Μ. Πρωτοσύγκελος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάχου Διονυσίου Σέρογλου, εἶτα ἐγένετο Λιβύης καὶ ἀπὸ 22 Ἰανουαρίου 1710 Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας. Περὶ τούτου ὁ σύγχρονος Δημήτριος Προκοπίου γράφει ὅτι ἦτο «ἀνὴρ εὐσεβείᾳ καὶ θεαρέστῳ πολιτείᾳ ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων ἀνατεθραμμένος, ἐλλόγιμος καὶ πολυμαθὴς ἱεροκῆρυξ, πεπαιδευμένος τήν τε θύραθεν καὶ ἱερὰν παιδείαν, ἱκανὸς ἀνιχνεῦσαι τὸ βάθος τῶν ἱερῶν γραφῶν, ἃς καὶ φιλοπόνως νύκτωρ καὶ καθ' ἡμέραν μελετῶν οὐ διέλιπεν, αἷς ἐκεῖθεν ἐρανίζεται πνευματικαῖς εἰσηγήσεσιν καταρτίζων τὸν χριστιανικὸν λαὸν πρὸς εὐσέβειαν, βίον ὅσιον, καὶ θεάρεστον [4].

Καὶ δὲν εἶναι οὗτοι μόνοι οἱ γνωστοὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν Πρωτοσύγκελλοι Ἀλεξανδρείας. Σειρὰ ὅλη γεραρῶν ἀνδρῶν ἐκόσμει τὸν Πρωτοσυγκελλικὸν θῶκον αὐτῆς, γνωστῶν διὰ τὸν ἔνθεον ζῆλον αὐτῶν, τὴν μόρφωσιν καὶ τὰς ἀρετάς των. Πρωτοσύγκελλος τοῦ θρόνου Ἀλεξανδρείας διετέλεσε καὶ

[1] Βλ. Σπ. Λάμπρου, Ν. Ἑλληνομνήμ. Δ'. 361. Καὶ εἰς ἄλλας ἐπίσης ἐπιστολάς του ὑπογράφεται οὕτως. Ὁ Μελέτιος διεδέχθη εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον τὸν Πατριάρχην Σίλβεστρον. Ἀγαθαγγέλου Νινολάκη, Μελέτιος ὁ Πηγᾶς σ. 31. 39 καὶ ἑξῆς:

[2] Ἀγαθαγγέλου Νινολάκη, Μελέτιος ὁ Πηγᾶς σλ. 97 σημ. 1. Φιλαρέτου Βαφειάδου Μητροπολ. Διδυμοτείχου, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τόμ. Γ' Μέρος Β' σελ. 256. Καὶ ὁ μετὰ τὸν Γεράσιμον Σπαρταλιώτην Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Μητροφάνης ὁ Κριτόπουλος διετέλεσε Πρωτοσύγκελλος τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως πατριαρχοῦντος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ.

[3] Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος ἔτ. Δ'. τόμ. Η'. σ. 330 - 331. Ὁ J. Charou γράφων περὶ τοῦ Σαμουὴλ Καπασούλη (Echos d'Orient 1900 σελ. 332) καλεῖ αὐτὸν Καβάσιλαν οὐχὶ ὀρθῶς, ἐνῷ ὁ Paul Ricaut τὸν ὁποῖον ἔχει ὑπ' ὄψιν του «Memoires pour servir à l'Histoire Ecclesiastique pendant le dix-huitième siècle» τὸν γράφει πάντοτε Καπασούλην.

[4] † Ἀρχ. Χρυσοστ. Παπαδοπούλου (νῦν Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν), Ἀλεξανδρινὰ Σημειώματα ΙΑ' Σαμουὴλ Καπασούλης, ἐν Ἐκκλ. Φάρῳ Ἀλεξανδρείας ἔτ. Δ' τόμ. Η' σελ. 241 κἑξ. 249. Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 3.494 - 95.

ὁ ἐμὸς πολυφίλητος καὶ πολύκλαυστος συγγενὴς Ματθαῖος Βαλινάκης, ὁ μετὰ ταῦτα διαπρεπὴς Ἱεράρχης Θηβαΐδος, ὁ ἄληστον μνήμην καταλιπὼν τοῖς θαυμασταῖς αὐτοῦ, τοῖς συγγενέσι καὶ παντὶ τῷ ὀρθοδόξῳ πληρώματι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Πατριαχεῖον Ἀντιοχείας.

Ὅ,τι ἐγένετο ἐν τῷ Πατριαρχείῳ Ἀλεξανδρείας καὶ Κων/πόλεως, τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ Ἀντιοχείας, διότι αἱ ἴδιαι ἀνάγκαι ἐδημιούργησαν τὰ ἴδια ἀξιώματα. Ὡς εἴδομεν, καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ «σύνοικοι» καὶ «σύσκηνοι» ἐκαλοῦντο κατ' ἀρχὰς τὰ ἰδιαίτερα πρόσωπα τοῦ Πατριαρχικοῦ οἴκου, ὁ ἰδιαίτερος κλῆρος τοῦ Πατριάρχου, ἀνταλλάξαντα ἔπειτα τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην διὰ τῆς τοῦ Συγκέλλου. Ἀτυχῶς καὶ περὶ τῶν Συγκέλλων Ἀντιοχείας ἐλάχιστα γινώσκομεν, ἐξ ὅσων ὅμως πληροφοριῶν ἠδυνήθημεν νὰ συλλέξωμεν, οἱ διὰ τοῦ ἀξιώματος τούτου τιμηθέντες ὑπὸ τῶν Πατριαρχῶν κληρικοὶ ἦσαν ἄξιοι τῆς μεγάλης ταύτης τιμῆς· καὶ ἦτο φυσικόν· διότι μεταξὺ τόσων ἄλλων ἀξιωματικῶν τῆς ἐκκλησίας, αὐτοὶ προετιμῶντο, ὡς εὐδοκιμήσαντες ἐν τῷ προηγουμένῳ ἐκκλησιαστικῷ αὐτῶν ὑπουργήματι, ἐκτός, ἐὰν ἐνίοτε, ἀνωτέρᾳ βίᾳ, ἐπεβάλλοντο τῷ Πατριάρχῃ, ὑπὸ τῶν ἀλλοθρήσκων πρόσωπα ἀμφιβόλου ὑποστάσεως. Οὕτω π. χ., ὡς ἀναφέρει Κύριλλος ὁ Σκυθοπολίτης εἰς τὸν Βίον τοῦ Ἁγίου Σάββα «ὁ Ἀσκιδᾶς Πέτρον τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Ἀντιοχείας ἀνελθόντα εἰς Κωνσταντινούπολιν συγκέλλους ἠνάγκασεν ἔχειν, Πέτρον τε τὸν Ἀλεξανδρέα καὶ Ἰωάννην τὸν Στρογγύλον».

Ὁ ἀρχαιότερος γνωστὸς ἡμῖν Σύγκελλος τοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας εἶναι ὁ Αὐξάνων, ὅστις βραδύτερον παραιτηθεὶς τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ παρὰ τῷ Π. Ἀντιοχείας, ἀπεσύρθη εἰς τὴν Λαύραν Φαρὰν καὶ ἀπεβίωσεν ἐν τῷ Ξενῶνι τῶν Ἱεροσολύμων, ὅπου ἐγνώρισεν αὐτὸν ὁ Ἰωάννης Μόσχος, ὁ συγγραφεὺς τοῦ Πνευματικοῦ Λειμῶνος, συνδεθεὶς μετ' αὐτοῦ διὰ στενῆς φιλίας [1].

Μετὰ τὸν Αὐξάνωνα, Πέτρον καὶ Ἰωάννην, γινώσκομεν τὸν πολυθαύμαστον Σύγκελλον Ἰωάννην, Πρεσβύτερον καὶ Μοναχόν, ἀποσταλέντα μετὰ τοῦ Θωμᾶ Πατριαρχικοῦ Συγκέλλου Ἀλεξανδρείας εἰς τὴν Ζ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον. Τοὺς δύο τούτους τοποτηρητὰς καὶ ἀντιπροσώπους τῶν Ἀνατολικῶν Θρόνων διὰ τῶν ἑξῆς, ὡς εἴδομεν, συνέστησαν οἱ τῆς Ἀνατολῆς Ἀρχιερεῖς πρὸς τὸν Πατριάρχην Ταράσιον· «Γινώσκετε τοὺς Θεοφιλεῖς ἀδελφοὺς ἡμῶν Ἰωάννην καὶ Θωμᾶν ζήλῳ θείῳ τῆς ὀρθοδόξου κεκοσμημένους πίστεως, δύο ἁγίων καὶ μεγάλων Πατριαρχῶν ὁμοψύχους Συγκέλλους γενομένους, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῆς ἁγιοποιοῦ ἡσυχίας ὄντας ἐραστάς» [2]. Τὸν Ἰωάννην τοῦτον Θεοφάνης ὁ ὁμολογητὴς καλεῖ «Μέγαν καὶ περιβόητον ἔργῳ καὶ λόγῳ ἁγιωσύνης μετέ-

[1] Migne, P.G. 87 στήλ. 2896, Echos d'Orient τόμ. Ε' σελ. 108.

[2] Σπ. Μήλια, Τῶν ἱερῶν συνόδων νέα καὶ δαψιλεστάτη συλλογὴ τόμ. Β' σελ. 763.

χοντα»[1], ὁ δὲ ἱερὸς Φώτιος, ὡς εἴδομεν, μετὰ τόσων ἐγκωμίων ἔγραψε περὶ αὐτοῦ εἰς τὸν Βασιλέα τῶν Βουλγάρων Μιχαήλ, δι' ὃ καὶ ἐπαξίως ἀνυψώθη καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀντιοχικοῦ Θρόνου, κατακοσμήσας αὐτὸν διὰ τῶν μεγάλων ἀρετῶν του.

Καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἀντιοχείας ὁ Σύγκελλος εἶχεν οἵαν καὶ οἱ ἐπίσκοποι σημασίαν. Βεβαίως ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ Θρόνῳ ὁ Συνάδελφος αὐτοῦ Σύγκελλος, τετιμημένος διὰ Βασιλικοῦ ἀξιώματος καὶ ἀποτελῶν μέλος τῆς Συγκλήτου εἶχεν ἰδιάζουσαν θέσιν, ἐρχόμενος εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὸν Πατριάρχην καὶ ἀπολαύων ἰδιαιτέρων προνομίων, ἀλλὰ καὶ ὁ Σύγκελλος Ἀντιοχείας ἐπίσης κατεῖχε προνομιοῦχον θέσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Μεγάλης Θεουπόλεως· διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἱερὸς Φώτιος ἀποστέλλων εἰς τὸν Ἀντιοχικὸν Θρόνον τὴν ἐνθρονιστικὴν αὐτοῦ ἐπιστολὴν ἀπευθύνει αὐτὴν οὐ μόνον πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς, ἀλλὰ καὶ τὸν Σύγκελλον «Τοῖς Θεοφιλεστάτοις, Θειοτάτοις συλλειτουργοῖς, τῷ Θεοσεβεστάτῳ Οἰκονόμῳ καὶ Συγκέλλῳ τῆς Θεουπολιτῶν Ἐκκλησίας» ἀμφοτέρους προσφωνῶν διὰ τοῦ αὐτοῦ τίτλου τιμῆς «τὴν ὑμετέραν Ἀρχιερατικήν τε καὶ Ἱερατικὴν ὁσιότητα»[2].

Ὅτι δὲ οἱ Σύγκελλοι Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καὶ Ἀλεξανδρείας, δὲν ὑπελείποντο κατὰ τὴν ἀξίαν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Συγκέλλου, καταδείκνυται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι, ὁσάκις οὗτοι ἤρχοντο εἰς τὴν Βασιλεύουσαν ἀπενέμοντο αὐτοῖς ἐξαιρετικαὶ τιμαὶ οἷαι καὶ πρὸς τοὺς Καρδιναλίους τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ἐν δὲ τῇ Αὐτοκρατορικῇ Τραπέζῃ ἐκάθηντο ἐν τῇ πρώτῃ θέσει ὑπεράνω παντὸς Μαγίστρου[3].

Ὡς ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ Θρόνῳ, οὕτω καὶ ἐν τῷ Πατριαρχείῳ Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱεροσολύμων, οὐδὲν τὸ κοσμικὸν ἐχαρακτήριζε τὸν Σύγκελλον· ἦτο πάντοτε μοναχός, καί, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, Ἡγούμενος ἐπισήμων Μονῶν, κατ' ἐξοχὴν δὲ Πνευματικός. Ἀλλὰ συνέβη καὶ εἰς τὰ ἄλλα Πατριαρχεῖα ὅ,τι καὶ εἰς τὸ Οἰκουμενικόν, μετὰ περισσοτέρας μάλιστα, φαίνεται, ἐπιτυχίας. Οἱ ἀρχιερεῖς δῆλα δὴ καὶ ἐδῶ ἐφιλοτιμήθησαν νὰ προσλάβωσι καὶ τὸν τίτλον τοῦ Συγκέλλου· οὕτω δὲ βλέπομεν σειρὰν θρόνων ὡρισμένων, προωρισμένων μόνον διὰ τοὺς Συγκέλλους Ἀρχιερεῖς, ἐνῷ εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Κων/πόλεως Σύγκελλοι Μητροπολῖται, ἢ Σύγκελλοι ἐπίσκοποι ἠδύναντο νὰ εἶναι ἀδιακρίτως εἰς ὁποιανδήποτε Μητρόπολιν ἢ ἐπισκοπὴν καὶ ἂν ἀνῆκον· ἐνῷ δὲ εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Θρόνον μετὰ μακροὺς ἀγῶνας ἐπέτυχον οἱ Σύγκελλοι Ἀρχιερεῖς νὰ προκάθηνται καὶ προΐστανται τῶν ἄλλων μόνον εἰς τὰς Αὐτοκρατορικὰς τελετὰς καὶ ἐπισήμους ἐν τοῖς Ἀνακτόροις προσκλήσεις, οὐδέποτε δὲ οἱ συνάδελφοί των τοῖς συνεχώρησαν νὰ προκάθηνται αὐτῶν εἰς τὰς τελετὰς τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ τὰς Πατριαρχικὰς Συνελεύσεις, ὡς εἶχον

[1] Θεοφάνους, Χρονογραφία σελ. 461.2 (ἔκδ. De Boor).

[2] Βαλέττα, Φωτίου Πατρ. Κωνσταντινουπόλεως Ἐπιστολαὶ σελ. 143, 146.

[3] Κ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως σελ. 739.17.

ἐπιτύχει τοῦτο πρὸς καιρὸν παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος Ῥωμανοῦ τοῦ Ἀργυροπούλου, τοὐναντίον οἱ ἐν Ἀντιοχείᾳ Σύγκελλοι Ἀρχιερεῖς εἶχον τὸ πλεονέκτημα νὰ προηγῶνται τιμητικῶς σειρᾶς ὅλης ἄλλων Ἀρχιερέων καὶ δὴ Ἀρχιερέων κατεχόντων Μητροπολιτικοὺς Θρόνους, ἔχοντας ὑφ' ἑαυτοὺς οὐ σμικρὸν ἀριθμὸν ἐπισκόπων.

Εἰς τὰ Βυζαντινὰ καὶ Νεοελληνικὰ Χρονικὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. Ν. Βέη καὶ τὴν Byzantinische Zeitschrift[1], δημοσιεύονται δύο τακτικὰ ἢ Τάξεις τοῦ Ἀντιοχικοῦ Θρόνου· κατὰ τὸ ἕν, πρῶτος μὲν Ἀρχιερεὺς τίθεται ὁ Ἰησοῦς Χριστός, πρῶτος δὲ μετ' αὐτὸν ὁ Πατριαρχικὸς Θρόνος Ἀντιοχείας, ὑπόκεινται δὲ αὐτῷ Ἀρχιεπίσκοποι ἤτοι Σύγκελλοι ἑπτὰ α΄) ὁ Βερροίας, β΄) ὁ Χαλκίδος, γ΄) ὁ Γαβάλων, δ΄) ὁ Σελευκείας Πιερείας, ε΄) ὁ Ἀναπάρθης καὶ ὁ Θεοδοσιουπόλεως, ϛ΄) ὁ Πάλτου καὶ ζ΄) ὁ Γαβούλης, «εἰσὶ δὲ καὶ δύο λιτοὶ Ἀρχιεπίσκοποι, (τιτουλάριοι, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον) ὑποκείμενοι τῷ Πατριάρχῃ καὶ ἀποστελλόμενοι ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ πρεσβείᾳ τουτέστι εἰς Σύνοδον καὶ τὰ τοιαῦτα, α΄) ὁ Σαλαμιάδος, καὶ β΄) ὁ Βαρκουσῶν».

Μητροπολῖται δὲ Αὐτοκέφαλοι τέσσαρες α΄) ὁ Βηρυτοῦ, β΄) ὁ Ἐμέσης, γ΄) ὁ Λαοδικείας καὶ δ΄) ὁ Κύρου.

Μητροπολῖται μεγάλοι ιβ΄ α΄) ὁ Τύρου μετὰ 13 ἐπισκόπων, β΄) ὁ Ταρσοῦ μετὰ 6 ἐπισκόπων, γ΄) ὁ Ἐδέσσης μετὰ 12 ἐπισκόπων, δ΄) ὁ Ἀπαμείας μετὰ 7 ἐπισκόπων, ε΄) ὁ Ἱεραπόλεως μετὰ 11 ἐπισκόπων, ϛ΄) ὁ Βόστρων μετὰ 8 ἐπισκόπων, ζ΄) ὁ Ἀναβάρζης μετὰ 8 ἐπισκόπων, η΄) ὁ Σέλης Ἰσαυρίας μετὰ 24 ἐπισκόπων, θ΄) ὁ Δαμασκοῦ μετὰ 11 ἐπισκόπων ι΄) ὁ Ἀμίδης μετὰ 8 ἐπισκόπων, ια΄) ὁ Σεργιουπόλεως μετὰ 5 ἐπισκόπων καὶ ιβ΄) ὁ Δάρας μετὰ 3 ἐπισκόπων.

«Πάντες οὖν οἱ ὑπὸ τὸν Ἀντιοχείας Συρίας Θρόνον εἰσὶν οἵδε: Πατριάρχης εἷς, Σύγκελλοι ἑπτά, Σύγκελλοι λιτοὶ δύο, οἵπερ στέλλονται ἐπὶ πρεσβείαν. Αὐτοκέφαλοι τέσσαρες, Μητροπολῖται δώδεκα, ἐπίσκοποι δὲ ὑπ' αὐτοὺς ἑκατὸν εἴκοσιν ὀκτώ, ὁμοῦ ἑκατὸν πεντήκοντα τέσσαρες.

Κατὰ δὲ τὸ τακτικόν, τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσεν ὁ Benesevic' εἰς τὰ Βυζαντινὰ καὶ Νεοελληνικὰ Χρονικά, ἀναγράφονται Μητροπολῖται δώδεκα ἢ δέκα τρεῖς, Αὐτοκέφαλοι ἕξ, Μητροπολῖται ἐπαρχιῶται (οἱ ἔχοντες ἐπαρχίας) οἱ καὶ Σύγκελλοι, ἑπτά, Ἐπίσκοποι λιτοὶ (οἱ μὴ ἔχοντες ἐπαρχίαν) τέσσαρες, ἐπαρχιῶται ἐπίσκοποι, χωρὶς τῶν μετενεχθέντων εἰς Αὐτοκεφάλους, ἑκατὸν εἴκοσι τέσσαρες. Βεβαίως ὁ κατάλογος οὗτος εἶναι μεταγενέστερος τοῦ προηγουμένου παρουσιάζων ἱκανὰς διαφοράς, οὐχ ἧττον καὶ ὁ εἷς καὶ ὁ ἕτερος[2], καταδεικνύουσιν εἰς ποίαν ἀκμὴν εὑρίσκετο ὁ Θρόνος Ἀντιοχείας μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν

[1] Βυζαντινὰ καὶ Νεοελληνικὰ Χρονικὰ 5 (1926 - 1927) σελ. 139, 141, Byzantinische Zeitschrift 25 (1925) σελ. 73.

[2] Ἔνθα ἀνωτέρω σελ. 102 καὶ ἑξῆς.

Ἀράβων κατακτήσεως τῆς Συρίας, ἀλλὰ καὶ μετ᾿ αὐτὴν ἐπί τινας αἰῶνας. Ὁποία ζωὴ ὑπῆρχεν εἰς τὸν ἔνδοξον ἐκεῖνον θρόνον, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ κατακερματισθῇ ὑπὸ τῶν αἱρέσεων καὶ νὰ σχηματισθῶσιν ἐξ αὐτοῦ ἰδιαίτεραι αἱρετικαὶ Ἐκκλησίαι φυτοζωοῦσαι καὶ ἀτροφοῦσαι, ἐν ᾧ ἡ Μήτηρ Ἐκκλησία «Ἡ Μήτηρ τῶν ἐξ ἐθνῶν ἐκκλησιῶν, ἡ κυριωτάτη ἁπασῶν τῶν κατὰ τὴν Οἰκουμένην Ἐκκλησιῶν» κατὰ τὸν Μέγαν Βασίλειον, «ἡ πρεσβυτάτη καὶ ὄντως Ἀποστολική» ὡς χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου πρὸς τὴν Σύνοδον τῶν δυτικῶν ἐπισκόπων Δαμάσου, Ἀμβροσίου καὶ Βρίττωνος, ἕνεκα τῶν ἐν αὐτῇ αἱρέσεων καὶ σχισμάτων, τῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν προπαγανδῶν, τῆς σκληρᾶς δουλείας καὶ τῶν πιέσεων τῶν ἀλλοπίστων Κυριάρχων, ἀτυχῶς δὲ καὶ ἐκ τῶν ἐρίδων καὶ διαπληκτισμῶν τῶν ἰδίων αὐτῆς τέκνων ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ φθίνουσα καὶ καταπίπτουσα κατήντησε σκιὰ μόνον αὐτῆς. Ἡ τοιαύτη κατάπτωσις ἤρχισε νὰ συντελῆται ἀπὸ τοῦ ὀγδόου αἰῶνος, οὕτως ὥστε, ὅτε κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα ὁ Πρωτοπρόεδρος τῶν Συγκέλλων Νεῖλος Δοξαπατρῆς, κελεύσει τοῦ Βασιλέως τῆς Σικελίας Ρογήρου Β΄ ἐν ἔτει 1143 ἔγραψε «τάξιν τῶν Πατριαρχικῶν Θρόνων», τὸν Ἀντιοχικὸν Θρόνον εὗρεν ἤδη ἀπεψιλωμένον τῶν κυριωτέρων καὶ πολυπληθεστέρων αὐτοῦ Μητροπόλεων καὶ ἐπισκοπῶν. Κατὰ τὸν Νεῖλον ὑπῆρχον τότε ὑπὸ τὸ Πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας Μητροπολῖται δέκα τρεῖς μετὰ ἐπισκοπῶν ὀκτώ, ἄλλοι Μητροπολῖται μὴ ἔχοντες ἐπισκόπους, διότι ἦσαν πρότερον ὑποκείμενοι εἰς Μητροπολίτας· Ἀρχιεπίσκοποι μεγάλοι ὀκτώ, οὓς ἀναγράφομεν ὡς ἔχοντας σχέσιν πρὸς τὸ θέμα ἡμῶν οἵδε α΄) ὁ Βέρον (οὕτω) β΄) Χαλκηδόνος, γ΄) Ἀγαβάλων, δ΄) Σελευκείας τῆς Πιερείας, ε΄) Ἀναπάρθων ἢ Θεοδοσιουπόλεως, στ΄) Πάλτων, Γαβάλων, καὶ η΄) Βαλαάμ, ἀντιστοιχοῦντες πρὸς τοὺς Συγκέλλους Ἀρχιεπισκόπους τοῦ Α΄. καταλόγου καὶ πρὸς τοὺς ἐπαρχιώτας τοῦ Β΄. καταλόγου. Ἀλλ᾿ εἶναι ἀμφίβολον, ἂν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Νείλου ὑπῆρχον ἐν ἐνεργείᾳ καὶ αἱ Μητροπόλεις αὗται, ἡ ἀναγραφὴ τινῶν τῶν ὁποίων ἴσως θὰ προέρχεται ἐξ ἀντιγραφῆς ἀρχαιοτέρων καταλόγων. Τὸ μόνον βέβαιον εἶναι ὅτι κατὰ τὸν ΙΒ΄. αἰῶνα, καθ᾿ ὃν ἔγραφεν ὁ Δοξαπατρῆς, εἶχε παρέλθει πλέον ἀνεπιστρεπτὶ ὁ συρμὸς τῶν Συγκέλλων καὶ Πρωτοσυγκέλλων Μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων, ἀφοῦ καὶ ἐν Κων/πόλει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οἱ Πρωτοσύγκελλοι Ἀρχιερεῖς ἠριθμοῦντο ἐπὶ τῶν δακτύλων τῆς μιᾶς χειρὸς μόνον.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ Θεσμοῦ τῶν Συγκέλλων ἐν τῷ ὀρθοδόξῳ Πατριαρχείῳ Ἀντιοχείας, πενιχρὰ ἐκ πενιχρῶν πηγῶν προερχόμενα. Κλείοντες τὸ Κεφάλαιον τοῦτο προσθέτομεν ὅτι καὶ παρὰ τοῖς Ἰακωβίταις, φαίνεται, ὅτι ὑπῆρχε τὸ ἀξίωμα τοῦ Συγκέλλου. Ἰωάννης ὁ Ἀκοίμητος, Πατριάρχης Ἀντιοχείας, λέγεται Κατίβ, ὅπερ, κατὰ τοὺς εἰδήμονας, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν καθ᾿ ἡμᾶς Σύγκελλον ἀφίνομεν δὲ εἰς τοὺς εἰδικοὺς νὰ μᾶς πληροφορήσωσιν, ἂν καὶ τὸ Ἀρμενικὸν Βαρταπὲτ ἔχει συγγένειαν, ἔστω καὶ μακρυνήν, πρὸς τὸν ἡμέτερον Σύγκελλον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων.

Καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἱεροσολύμων ὑπῆρχεν ὁ Θεσμὸς τῶν Συγκέλλων ἀναφαινόμενος κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον, καθ᾿ ἣν καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις Πατριαρχείοις. Πρῶτος γνωστὸς Σύγκελλος Ἱεροσολύμων εἶναι ὁ Αὐξάνων, ὅστις ἐχρημάτισε κατ᾿ ἀρχὰς Σύγκελλος τοῦ Πατριάρχου Εὐτυχίου (552 - 564) ὕστερον δέ, ὡς εἴδομεν, τοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας Γρηγορίου (570 - 593). Ὁ Σύγκελλος Αὐξάνων ἐξ Ἀγκύρας τῆς Γαλατίας καταγόμενος χαρακτηρίζεται [1] ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Μόσχου ὡς «ἐλεήμων, ἐγκρατὴς καὶ ὅσιος». Ὁ αὐτὸς Ἰ. Μόσχος ἀναφέρει καὶ τὸν Μηνᾶν Σύγκελλον τοῦ Πατριάρχου Μακαρίου [2]. Ἕτερον Σύγκελλον γνωρίζομεν τὸν Ἠλίαν, λαβόντα μέρος εἰς τὴν κατὰ τοῦ ἱεροῦ Φωτίου Σύνοδον (869 - 870) [3] ἀποκηρυχθέντα ὅμως ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, ἴσως ὡς συνταχθέντα μετὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ μεγάλου Πατριάρχου. Ὁ Σύγκελλος Ἠλίας ἀναγράφεται ὡς ποιητής, ἐξεδόθησαν δὲ δύο Ἀνακρεόντεια ποιήματα αὐτοῦ [4]. Κατὰ τὸν W. Studemund ὁ Ἠλίας ἤκμασε κατὰ τὸν Η΄. αἰῶνα. Πιθανῶς εἰς τὸν Ἠλίαν τοῦτον νὰ ἀναφέρεται καὶ ὁμιλία εἰς Κυριακήν [5].

Ἀλλ᾿ ἡ δόξα τῶν Συγκέλλων τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ Θρόνου εἶναι Μιχαὴλ ὁ ἁγιώτατος ὁμολογητὴς ὁ Ἁγιοπολίτης, ὁ διαπρεπέστατος τῶν λογίων μοναχῶν Παλαιστίνης κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πατριάρχου Ἠλία. Εὐτυχῶς διὰ τὸν Σύγκελλον Μιχαὴλ καὶ τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ ἔχομεν δύο βιογραφίας του ἐκ τῶν ὁποίων δυνάμεθα νὰ ἀρυσθῶμεν πολλὰς πολυτίμους περὶ αὐτοῦ καὶ τῆς ἐποχῆς του πληροφορίας. Κατ᾿ αὐτὰς ὁ Μιχαὴλ δῶρον τοῦ Θεοῦ ὑπάρχων διὰ τοὺς γονεῖς αὐτοῦ, τριετὴς ἤδη ἀφιερώθη εἰς τὸν Θεὸν καταταχθεὶς ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου εἰς τὸν κλῆρον τῆς Ἁγίας Ἀναστάσεως. Διατελῶν δὲ ἀπ᾿ ἀρχῆς ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ ἐπίβλεψιν τοῦ Πατριάρχου, ἐδιδάχθη τὴν Γραμματικήν, Ῥητορικήν, Φιλοσοφίαν, τὴν Ποίησιν, καὶ τὴν Ἀστρολογίαν.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του κείρει εἰς μοναχὰς τὴν εὐσεβῆ αὐτοῦ μητέρα καὶ τὰς δύο ἀδελφὰς ἐγκαταστήσας αὐτὰς εἴς τινα μονὴν πλησίον τῆς Ἁγίας Σιών, εἰς τὴν ὁποίαν ἀφιέρωσε πάμπολλα χρήματα, τὸ δὲ ὑπόλοιπον τῆς περιουσίας του, σημαντικῆς οὔσης, διανείμας εἰς τοὺς πτωχούς, εἰκοσιπενταέτης ἤδη τὴν ἡλικίαν, ἐγένετο μοναχὸς τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Σάββα, ἐν

---

[1] Migne, P. G. 87 στλ. 2896.

[2] Ἔνθα ἀνωτέρω στλ. 2989.

[3] Pitra, Juris Ecclesiastici Graecorum historia et Monumenta σελ. XXXVI. Echos d'Orient τ. 25 σελ. 420.

[4] Matranga, Anecdota Graeca B' 641 - 648. K. Κρουμβάχερ, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας Α' 352 καὶ Β' σελ. 626. (Μετάφρασις Γ. Σωτηριάδου).

[5] Κ. Κρουμβάχερ, Ἔνθα ἀνωτέρω Α' σελ. 352.

τῇ ὁποίᾳ ἀπέβη πρότυπον ὑπακοῆς καὶ ταπεινώσεως· μετὰ δωδεκαετίαν δὲ ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Θωμᾶ πρεσβύτερος ζῶν ἐν τῇ Μονῇ «ἐν νηστείᾳ, ἀγρυπνίᾳ, χαμευνίᾳ καὶ παννύχοις στάσεσι».

Ὁ Μιχαὴλ ἐπὶ πλέον ποθῶν τὴν μόνωσιν μετά τινα ἔτη ἀπεσύρθη εἰς ἀναχωρητικὸν κελλίον, ἵνα μόνος τῷ μόνῳ Θεῷ προσομιλῇ. Ἐν τῇ μονώσει του ἔσχε τὸ εὐτύχημα νὰ δεχθῇ δύο μαθητάς, ἀληθῶς θεῖον δῶρον, τὸν Θεόδωρον καὶ Θεοφάνην, εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν ὁποίων ἠσχολήθη μετὰ προθυμίας διδάξας αὐτοὺς γραμματικήν, φιλοσοφίαν καὶ ποίησιν· ἡ ἁγία αὕτη ξυνωρὶς τῶν μαθητῶν ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομα «γραπτοὶ» βραδύτερον γνωστὴ ἐπὶ τῶν εἰκονομάχων Αὐτοκρατόρων ἐδόξασεν ἑαυτὴν καὶ τὴν ἐκκλησίαν.

Ἡ φήμη τοῦ Μιχαὴλ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἐξέλθῃ τῶν στενῶν ὁρίων τοῦ ἀναχωρητικοῦ αὐτοῦ κελλίου, ὁ δὲ Πατριάρχης Μιχαὴλ ποθῶν νὰ ἔχῃ παρ' ἑαυτῷ, ὡς βοηθόν, συμπαραστάτην καὶ σύμβουλον τοιοῦτον θεῖον ὄντως ἄνδρα, πεντηκονταέτη ἤδη, ἀναδεικνύει «τὸν μακάριον καὶ μέγαν Μιχαὴλ» Σύγκελλον αὐτοῦ παραχωρήσας εἰς αὐτὸν καὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ εἰς κατοικίαν τὴν παρὰ τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως Μονὴν τῶν Σπουδαίων. «Φθάσας οὖν ὁ Πατριάρχης ἔνθ' ὁ μέγας διέτριβεν καὶ ἄκοντα χειροτονεῖ τοῦτον πρεσβύτερον καὶ τῇ ἱερέων καθιζάνει καθέδρᾳ συνεῖναί τε αὐτῷ ἀξιοῖ καὶ τὴν τοῦ ποιμνίου συνδιαφέρειν φροντίδα, οὗ δὴ καὶ προβάλλεται σύγκελλον» [1]. Καὶ ἦσαν, κατὰ τὸν βιογράφον του, τοῦ λοιποῦ «ἀχώριστοι, ὅ τε μέγας Μιχαὴλ καὶ ὁ Ἁγιώτατος Πατριάρχης».

Δεινὸς τότε κλύδων συνετάρασσε τὸ σκάφος τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας· οἱ εἰκονομάχοι Αὐτοκράτορες μυρία δεινὰ προὐξένησαν τότε εἰς τοὺς προμάχους τῆς Ὀρθοδοξίας, πιέζοντες, φυλακίζοντες καὶ μυριοτρόπως δυναστεύοντες αὐτούς. Σύμπασα ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία κατεξανέστη κατὰ τῆς τοιαύτης τῶν Αὐτοκρατόρων ἀσεβείας. Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων ἀπ' ἀρχῆς δὲν ἔπαυσε συμβουλεύουσα καὶ ἐξορκίζουσα τοὺς Αὐτοκράτορας νὰ παύσωσι τὸν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας πόλεμον δι' ἐπιστολῶν Πατριαρχικῶν καὶ Συνοδικῶν καὶ τῆς ἀποστολῆς πρὸς αὐτοὺς ἱερῶν ἀνδρῶν. Κατὰ τὴν δεινὴν ταύτην περίστασιν ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Βασιλείου [2] πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα Λέοντα τὸν Ἀρμένιον, ὁ Σύγκελλος Μιχαὴλ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰὼβ καὶ τῶν δύο μαθητῶν του Θεοδώρου καὶ Θεοφάνους. Ἀλλὰ καὶ ὁ Λέων καὶ ὁ διάδοχος αὐτοῦ Μιχαὴλ ὁ Τραυλὸς καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Θεόφιλος ἐμμένοντες εἰς τὴν ἀσέβειαν αὐτῶν μυριοτρόπως κατεβασάνισαν τοὺς ἱεροὺς ἄνδρας φυλακίσαντες αὐτούς, ἕως ὅτου, θανόντος τοῦ Θεοφίλου, ἡ Εὐσεβὴς Αὐτοκράτειρα Θεοδώρα κατέπαυσε τὴν εἰκονομαχίαν, ἐκδιώξασα καὶ τὸν εἰκονομάχον Πατριάρχην Ἰωάννην, τὸν Ἰανῆν, ὡς ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων περιφρονητικῶς ἀπεκαλεῖτο.

[1] Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμ. Σταχυολ. τόμ. Δ'. σελ. 190.

[2] Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ἱεροσολυμιὰς σελ. υθ'.

Τότε, ὡς λέγει ὁ βιογράφος τοῦ Συγκέλλου Μιχαήλ, «πάντες ἀπέβλεπον ὡς εἰς Πατριάρχην πρὸς τὸν μέγαν τῆς εὐσεβείας ἀγωνιστήν, τὸν πάνσοφον Μιχαήλ». Οἱ πάντες δὲ ἀπέβλεψαν πρὸς αὐτὸν «ὡς ἅ τε Σύγκελλον αὐτὸν ὄντα τῆς Ἁγίας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν πόλεως καὶ σοφὸν τὰ θεῖα καὶ πολλὰς ὑπομεμενηκότα ποινὰς καὶ μάστιγας ὑπὲρ Χριστοῦ καὶ τῆς Αὐτοῦ εἰκόνος, ὥστε τούτῳ προχειρισθῆναι τοὺς τῆς ἐκκλησίας οἴακας». Ἀλλ' ὁ Μιχαήλ, ἀείποτε ταπεινόφρων, ἠρνήθη νὰ δεχθῇ τὴν ὑψίστην ταύτην τιμὴν καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἐξελέγη ἕτερος, ἐπίσης ἱερὸς ἀνήρ, ὁμολογητὴς καὶ αὐτός, ὁ Μεθόδιος. Ἐν τούτοις ἡ Αὐτοκράτειρα Θεοδώρα καὶ ὁ υἱὸς αὐτῆς Μιχαὴλ μὴ θέλοντες νὰ ἀποξενωθῶσι τοῦ ἱεροῦ τούτου ἀνδρὸς ἐτίμησαν αὐτόν, συνευδοκοῦντος καὶ τοῦ Πατριάρχου, Σύγκελλον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἀναδείξαντες συνάμα καὶ Ἡγούμενον τῆς μεγίστης Μονῆς τῆς Χώρας (τῆς νῦν Καχριὲ Δζαμισή), τὸν δὲ μαθητὴν καὶ συναγωνιστὴν αὐτοῦ Θεοφάνη ἀνύψωσαν εἰς τὸν περίδοξον Ἀρχιερατικὸν Θρόνον Νικαίας.

Ὁ Πατριάρχης Μεθόδιος, ἐνάρετος αὐτὸς καὶ εὐσεβής, ᾐσθάνετο ἰδιαίτερον σεβασμὸν πρὸς τὸν ἱερὸν αὐτοῦ Σύγκελλον, ὅπως πάντες οἱ Πατριάρχαι οἱ ἔχοντες τὸ εὐτύχημα νὰ ἔχωσι παρ' αὐτοῖς τοιούτους γεραροὺς ἄνδρας. «Ὁ Μεθόδιος, λέγει ὁ βιογράφος τοῦ Συγκέλλου Μιχαήλ, προσεῖχε τοῖς παρὰ τοῦ Μιχαὴλ λεγομένοις καὶ πραττομένοις ὡς ἐκ Θεοῦ καὶ οὐκ ἐξ ἀνθρώπων ἐνεργουμένοις».

Ὁ Σύγκελλος Μιχαὴλ ἔζησε μέχρι βαθυτάτου γήρατος· ὡς δὲ ἅπας ὁ βίος του ὑπῆρξε θαυμαστός, οὕτω καὶ ἡ τελευτὴ αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁσία· «ὅτε, λέγει ὁ βιογράφος του, κατ' ἀποκάλυψιν θείαν ἐπλησίαζον αἱ ἡμέραι τοῦ θανάτου αὐτοῦ καὶ δέκα μόνον ἡμέραι ὑπελείποντο αὐτῷ, ἀνῆλθε πρὸς τὸν Πατριάρχην Μεθόδιον φαιδρῷ τῷ προσώπῳ, ὥστε θεασάμενον αὐτὸν τὸν Πατριάρχην εἰπεῖν πρὸς αὐτόν· «τίς ἡ φαιδρότης τοῦ προσώπου σου, τιμιώτατε πάτερ; οὐδέποτε γάρ σε τοιοῦτον τεθέαμαι» ἦν γὰρ ὁ ἅγιος ὠχρὸς τῇ ὄψει ἐκ τῆς ἐγκρατείας καὶ ταπεινώσεως. Ὁ δὲ πρὸς αὐτὸν καὶ πρὸς τὸ οὖς κατ' ἰδίαν ἔφη «καὶ γάρ, μακαριώτατε καὶ Οἰκουμενικὲ διδάσκαλε, χαρῆναι καὶ εὐφρανθῆναι δεῖ ὅτι ὁ Κύριος καὶ Θεὸς Ἰησοῦς Χριστὸς προσκέκληκέ με τὸν ἀνάξιον εἰς τὴν αὐτοῦ Βασιλείαν». Τότε ὁ Πατριάρχης παραλαβὼν αὐτόν· «ἀπέλθωμεν δὴ εἶπε, μακαριώτατε, πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους ἡμῶν βασιλεῖς ὅπως καὶ αὐτοὶ ἐν ἀπολαύσει γένωνται τῶν ἁγίων εὐχῶν σου» καὶ παραλαβὼν αὐτὸν ὁ Πατριάρχης καὶ πρὸς τὸν ὀρθόδοξον καὶ Θεόστεπτον Ἄνακτα ἀνελθὼν καὶ τὴν αὐτοῦ Θεοφιλῆ μητέρα Θεοδώραν, τὴν ὀρθόδοξον καὶ μεγάλην βασίλισσαν, ἀνέφερεν αὐτοῖς τὰ κατὰ τὸν Μιχαὴλ . . . . . . οἱ δὲ ὀρθόδοξοι βασιλεῖς πίπτουσιν εἰς πόδας τοῦ σεβασμίου ἀνδρὸς εὐχὴν αἰτοῦντες καὶ πρεσβείαν ποιεῖσθαι πρὸς τὸν τῶν ὅλων θεόν· καὶ δὴ συνταξάμενος τούτοις ὁ μέγας Μιχαὴλ... ἀπῆλθε μετὰ τοῦ Πατριάρχου».

Πόσα συμπεράσματα ἀλλὰ καὶ πόσα διδάγματα δύναται ἀκριβὴς παρα-

τηρητὴς νὰ ἀρυσθῇ ἀπὸ τῆς ἀφελοῦς ταύτης διηγήσεως. Πόσον σεβασμὸν ἔτρεφον πρὸς τὸν Ἱερὸν Σύγκελλον ὅ,τε Πατριάρχης, προϊστάμενος αὐτοῦ, καὶ οἱ Ὀρθόδοξοι βασιλεῖς, ἡ εὐσεβὴς Θεοδώρα, ἀλλὰ καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ Μιχαήλ, κατὰ τῆς μνήμης τοῦ ὁποίου τόσα κατεφλυάρησαν οἱ κατὰ παραγγελίαν γράψαντες Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὅστις παντὶ τρόπῳ προσεπάθησε νὰ ἀμαυρώσῃ καὶ κηλιδώσῃ τὸν τόσον οἰκτρῶς ὑπὸ τοῦ πάππου αὐτοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος δολοφονηθέντα Αὐτοκράτορα, τὸν προστάτην καὶ ὡς ἄλλον πατέρα αὐτοῦ! Ἀλλὰ περὶ τούτου ἴσως ἐπανέλθωμεν εἰς ἄλλην μελέτην ἡμῶν, ἤδη δὲ ἂς παρακολουθήσωμεν τὸν Πατριάρχην καὶ τὸν Σύγκελλον αὐτοῦ κατερχομένους εἰς τὴν βασιλικὴν αὐλήν.

«Ὁ Ἁγιώτατος Πατριάρχης παραλαβὼν τὸν Σύγκελλον μετ᾽ αὐτοῦ ἀνῆλθεν εἰς τὸ αὐτοῦ κελλίον (Πατριαρχεῖον) καὶ δὴ παρακαλεῖ αὐτὸν μεῖναι ἐν αὐτῷ μέχρι τῆς ὡρισμένης αὐτῷ παρὰ τοῦ Θεοῦ τελευταίας ἡμέρας. Ὁ δὲ ὅσιος μὴ γινώσκων παρακούειν εἶξεν τῇ αὐτοῦ παρακλήσει καὶ ἦν σὺν αὐτῷ εὐφραινόμενος καὶ σχολάζων τῇ τε εὐχῇ καὶ νηστείᾳ καὶ ταῖς παννύχοις στάσεσί τε καὶ ἀγρυπνίαις. Μετὰ δὲ πέντε ἡμέρας πρὸ τῆς αὐτοῦ τελευτῆς παρακαλεῖ τὸν Ἁγιώτατον καὶ Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Μεθόδιον ἀπολῦσαι αὐτὸν εἰς τὴν αὐτοῦ Μονὴν πρὸς τὸ τελευτῆσαι αὐτὸν ἐν τῷ αὐτοῦ κελλίῳ· ὁ δὲ οὐκ ἐβούλετο τούτου χωρισθῆναι, ἀλλ᾽ ἐδέετο αὐτοῦ τελειωθῆναι ἐν τῷ αὐτοῦ κελλίῳ ἐν τῷ Πατριαρχείῳ. Ὁρῶν δὲ τὸν ἅγιον σφόδρα λυπούμενον καὶ ἀδημονοῦντα διὰ τὸ μὴ ἀπολύεσθαι αὐτὸν παρ᾽ αὐτοῦ εἰς τὴν αὐτοῦ μονὴν καὶ μὴ θέλων λυπῆσαι αὐτὸν ἀπέστειλεν αὐτὸν μετὰ πάσης δορυφορίας, μετὰ παντὸς τοῦ ἱεροῦ τῆς ἐκκλησίας κλήρου μετὰ λαμπροῦ σχήματος» [1].

Καὶ ὁ ἕτερος τοῦ ἱεροῦ Συγκέλλου βιογράφος λέγει· «οὕτω εἰς μακρὸν γῆρας ἤδη καὶ ὁ μακάριος ἤλαυνε Μιχαὴλ περίπου τὰ πέντε καὶ ὀγδοήκοντα ἔτη γεγονός, καὶ τὴν ἐσχάτην ἐχώρει τοῦ βίου τρίβον, ἔδει δ᾽ αὐτὸν καὶ στεφάνους ἀπολήψεσθαι τοὺς ἀξίους καὶ λαμπρὰ τὰ γέρα, ὧν ἕνεκα τοὺς γενναίους ἐκείνους καὶ μακροὺς ἔδραμεν ἄθλους. Ὀλυμπιονίκας μὲν γάρ, Ἑλλανοδίκαι ταῖς ἀξίαις ἀντιδόσεσιν ἠμείβοντο, τοὺς δὲ τῆς ἀρετῆς ἀθλητάς, ἀκηράτοις ὁ ἀθλοθέτης θεὸς καταστέφει στεφάνοις!» [2]

Τινὲς ἔγραψαν [3] ὅτι ὁ Σύγκελλος Μιχαὴλ ἐγένετο Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ἀλλ᾽ ὡς εἴδομεν, ὁ Μιχαὴλ ἀπεβίωσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς Σύγκελλος καὶ Ἡγούμενος τῆς Μονῆς τῆς Χώρας.

Τοῦ Συγκέλλου Μιχαὴλ ἀναφέρονται ἔργα τινά· τούτων μνημονεύομεν

---

[1] Bulletin de l'Institut Archeologique Russe à Constantinople τόμ. ΙΑ' σελ. 228-259. Νέα Σιὼν 1925 σελ. 372.

[2] Bulletin, Ἔνθ' ἀν. σελ. 260-279.

[3] Α. Κάσδαγλη, Ἑλληνικῆς λεξικογραφίας δοκίμιον, Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 7 (1918) σελ. 156.

«ἐγκώμιον εἰς τὸν Μέγαν Διονύσιον τὸν Ἀρειοπαγίτην» [1]. Ἀνακρεόντειον ποίημα εἰς τὴν ἀναστήλωσιν τῶν σεπτῶν καὶ ἁγίων εἰκόνων [2]. Μετάφρασιν ἐκ τῆς Ἀραβικῆς μικρῶν πραγματειῶν Θεοδώρου τοῦ Ἀβουκαρᾶ κατὰ Μονοφυσιτῶν, Θεοπασχιτῶν, Ἰακωβιτῶν, Τριθεϊτῶν Ἀράβων καὶ Ἰουδαίων [3]. Πραγματείαν περὶ συντάξεως [4] καὶ Λίβελλον περὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως [5].

Μετὰ τὸν Μιχαὴλ ἄλλον Σύγκελλον τῶν Ἱεροσολύμων δὲν ἀπηντήσαμεν, ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἐξέλιπεν εἰς τὴν Μητέρα τῶν Ἐκκλησιῶν ὁ θεσμὸς τῶν Συγκέλλων· τοὐναντίον μάλιστα ὁ θεσμὸς οὗτος ἐξηκολούθησεν ἐπὶ πολύ, ὡς θὰ ἴδωμεν· εἰς τὸν κατάλογον τῶν οἴκων τοῦ θεοῦ ἢ Μοναστηρίων (commemoratoriis de casis dei vel monasteriis) τὸν συνταχθέντα ἐν ἔτει 806 ὑπὸ τοῦ Γάλλου Μοναχοῦ τοῦ τάγματος τοῦ Ἁγίου Βενεδίκτου τῇ διαταγῇ Καρόλου τοῦ Μεγάλου, ἀναγινώσκομεν ὅτι ἐν τῷ Παναγίῳ τάφῳ διηκόνουν πρεσβύτεροι ἐννέα, διάκονοι δεκατέσσαρες, ὑποδιάκονοι ἕξ, κληρικοὶ κανονικοὶ εἴκοσι τρεῖς, φύλακες, οὓς καλοῦσι φραγγελίτας, δεκατρεῖς, μοναχοὶ τεσσαράκοντα, λαμπαδηφόροι, ὅσοι μετὰ κηρῶν προηγοῦνται τοῦ Πατριάρχου, δώδεκα, Πατριαρχικοὶ λειτουργοὶ δέκα ἑπτά, ἐπιστάται δύο, λογισταὶ δύο, γραμματεῖς δύο, φύλακες πρεσβύτεροι δύο, οἵτινες συνεχῶς φυλάττουσι τὸν τάφον τοῦ Κυρίου· ἐν τῷ Κρανίου τόπῳ εἷς, ἐν τῷ ποτηρίῳ τοῦ Κυρίου δύο, ἐν τῷ Σουδαρίῳ δύο, διάκονος εἷς, Σύγκελλος εἷς, ὅστις ὑπὸ τὸν Πατριάρχην τὰ πάντα διέπει, οἰκονόμοι δύο, Θησαυροφύλαξ εἷς (ἀρχαιότερον ὑπῆρχε καὶ Σταυροφύλαξ) εἷς φυλάττων τὰ Βαπτιστήρια, θυρωροὶ ἐννέα. Τὸ σύνολον 150 ἐκτὸς τριῶν Ξενοδόχων. Ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σιὼν πρεσβύτεροι καὶ κληρικοὶ δέκα ἑπτά, ἐκτὸς τῶν τῷ Θεῷ ἀφιερωμένων [6].

Καὶ ταῦτα μὲν κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν 10ον ὑπῆρχεν ὁ Σύγκελλος. Εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Α. Π. Κεραμέως δημοσιευθὲν [7] Τυπικὸν τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησίας, ὅπερ ἐγράφη κατὰ τὸ ἔτος 1122 κατὰ προσταγὴν τοῦ εὐλαβοῦς Γεωργίου Ἄρχοντος καὶ Κριτοῦ τῆς Ἁγίας Πόλεως

---

[1] Δοσιθέου, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων τόμ. Β'. σελ. 694 Κρουμβάχερ, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας τόμ. Α. σελ. 331 (μετάφ. Γ. Σωτηριάδου).

[2] Κρουμβάχερ, Ἔνθ' ἀν. τόμ. Β'. σελ. 631.

[3] Κρουμβάχερ, Ἔνθ' ἀν. τόμ. Α'. σελ. 134.

[4] Α. Κάσδαγλη, Ἔνθ' ἀν. Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος 1918 σελ. 156.

[5] Ι. Σακελλίωνος, Μιχαὴλ Συγκέλλου Ἱεροσολύμων Λίβελλος περὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Πατμιακὴ Βιβλιοθήκη σελ. 65.

[6] Ἀρχιμ. Καλλίστου, Οἱ ἅγιοι τόποι ἐν Παλαιστίνῃ καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν δίκαια τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους Νέα Σιὼν τόμ. Κ 364, 550, 555 Διοκαισαρείας Ἀριστάρχου, Γαβριὴλ ὁ Σεβῆρος μητροπολίτης Φιλαδελφείας, Νέα Σιὼν ΚΒ'. 200.

[7] Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Γεώργιος κριτὴς τῆς Ἁγίας Πόλεως καὶ μέγας σκευοφύλαξ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, Ἱεροσολυμιτικὴ βιβλιοθήκη, τόμ. Γ'. σ. 366.

καὶ Σακελλίου χαρτοφύλακός τε καὶ μεγάλου Σκευοφύλακος τῆς Ἁγίας τοῦ Θεοῦ ἡμῶν Ἀναστάσεως, ὅπερ ὅμως δύναται νὰ ἀναχθῇ, κατὰ τὸν Κεραμέα, εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ δεκάτου αἰῶνος, ἀντεγράφη δὲ μόνον τῷ 1122, ἀναφέρεται ὅτι ἐν τῷ κλήρῳ τοῦ Ἁγίου Τάφου ὑπῆρχον Πατριαρχικοὶ Ἄρχοντες δέκα ἑπτά, εἷς Σκευοφύλαξ, εἷς Σύγκελλος, δύο χαρτοφύλακες, δύο πραιπόσιτοι, δέκα τέσσαρες διάκονοι, ἓξ ὑποδιάκονοι, ἓξ κανονικοὶ κληρικοὶ (clerici canonici) εἴκοσι τρεῖς φύλακες, οὓς καλοῦσι φραγγελίτας καὶ οὐκ ὀλίγοι ἄλλοι διακονηταί.

Καὶ εἶχε μὲν εἰς τὰ ἄλλα Πατριαρχεῖα ὁ Σύγκελλος, ὡς εἴδομεν, μεγάλην σημασίαν διατελῶν ὁ σύμβουλος καὶ βοηθὸς τοῦ Πατριάρχου, ἀλλ᾽ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Ἱεροσολύμων ἡ συνεργασία αὐτοῦ μετὰ τοῦ Πατριάρχου ἦτο ἀπαραίτητος. «Δεῖ εἰδέναι ὅτι ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων οὔτε κρίσιν ἐξάγει ἐκκλησιαστικὴν ἢ δημοτικήν, οὔτε τι ἄλλο ποιεῖ χωρὶς Συγκέλλου», ὅπου βεβαίως πλέον πρόκειται περὶ Πρωτοσυγκέλλου καὶ δὴ Μητροπολίτου Πρωτοσυγκέλλου καὶ οὐχὶ μόνον ἑνός, ἀλλὰ τεσσάρων τοιούτων ἐκ περιτροπῆς συνεδριαζόντων μετὰ τοῦ Πατριάρχου. «Ἔστι δὲ ὁ Λύδης, ὁ Ἰόππης, ὁ Νεαπόλεως καὶ ὁ Ἅγιος Ἰορδάνου, ὧν ἕκαστος προσκαρτερεῖ ἀδιαλείπτως μετὰ τοῦ Πατριάρχου νύκτωρ καὶ μεθ᾽ ἡμέραν τρεῖς μῆνας. Εἶτα λαβὼν παράθεσιν εἰσέρχεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ καὶ ἔρχεται ἄλλος καὶ προσκαρτερεῖ τῷ Πατριάρχῃ ὁμωρόφιος καὶ ὁμόστεγος καθὼς καὶ ὁ πρῶτος καὶ οὕτω ποιοῦσιν ἀμοιβαδόν, εἰς τὰ τοῦ ἑτέρου διαδεχόμενος, ἕως οὗ πληρωθῇ ὁ χρόνος, καὶ πάλιν ἄρχονται, ἡ δὲ διοίκησις τοῦ προσμένοντος Ἀρχιεπισκόπου καὶ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ καὶ τῶν ἀλόγων αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Πατριαχείου γίνεται ἅπασα» [1].

Ὑπεγραμμίσαμεν τὸ Ἀρχιεπισκόπου, διότι μᾶς ἐνθυμίζει τὸ σύστημα τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου Ἀντιοχείας, καθ᾽ ὅ, ἐκτὸς δύο λιτῶν ἀρχιεπισκόπων Συγκέλλων ἀποστελλομένων εἰς πρεσβείαν καὶ ἄλλας ἀποστολάς, ὑπῆρχον καὶ ἑπτὰ Ἀρχιεπίσκοποι Σύγκελλοι ἐπαρχιῶται, οἱ ὁποῖοι, πιθανόν, ὡς καὶ οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις συνάδελφοι αὐτῶν, ἐκ περιτροπῆς νὰ παρήδρευον παρὰ τῷ Πατριάρχῃ, ἐνεργοῦντες τὴν τρέχουσαν Πατριαρχικὴν ὑπηρεσίαν, τῶν Μητροπολιτῶν τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης ἐκκλησίας λαμβανόντων μόνον μέρος εἰς τὰς μεγάλας ἢ τὰς ἐπαρχιακὰς λεγομένας Συνόδους, καθ᾽ ἃς ἐλύοντο τὰ διάφορα γενικὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα.

Νομίζομεν ὅτι σὺν τῷ χρόνῳ ὁ ἀριθμὸς τῶν μετὰ τοῦ Πατριάρχου συνεδριαζόντων Συγκέλλων ἐκ τεσσάρων περιωρίσθη εἰς ἕνα μόνον, τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Ἰορδάνου, διότι, ἐνῷ περὶ τῶν ἄλλων Ἀρχιεπισκόπων ὡς περὶ Συγ-

---

[1] Codex Biblioth. Publ. Petropol. Nº 716 XVI. Μητροπολίτου Παραμυθίας καὶ Πάργας Ἀθηναγόρα, Ὁ Θεσμὸς τῶν Συγκέλλων ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριαρχείῳ. Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν τόμ. 4 (1927) σελ. 22, Νέα Σιὼν τόμ. ΚΒʹ σελ. 311.

κέλλων, οὐδὲν πλέον ἀναφέρεται εἰς μεταγενεστέρας παραδόσεις, τοὐναντίον περὶ τοῦ Ἰορδάνου ἔχομεν ῥητὴν μαρτυρίαν. Οὕτως ἔν τινι ὁπωσδήποτε ἀρχαίῳ τυπικῷ, δημοσιευθέντι ἐν τῇ τπʹ. σελίδι τῆς Ἱεροσολυμιάδος τοῦ Γρηγορίου Ἱεροδιακόνου τοῦ Παλαμᾶ (ἐν ὑποσημειώσει) ἀναγινώσκομεν: «Ἡ Ἁγία τριὰς ἤτοι ὁ Ἅγιος Ἰορδάνης ποταμὸς τὸ σύνορον αὐτῆς πᾶσα ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου ἕως τῆς Ἁγίας Βηθλεὲμ καὶ ἕως τοῦ μεγάλου βουνοῦ τοῦ ἀνὰ μέσον ταύτης ἐνορίας καὶ τῆς Νεαπόλεως, ἔχει δὲ ὑφ᾽ ἑαυτὴν καὶ τὴν πόλιν Ἱεριχώ. Ἔστι δὲ συνήθεια παλαιὰ ἵνα ἔχῃ τὴν διοίκησιν αὐτῆς ἀπὸ τῶν μοναστηρίων τῆς ἐρήμου τοῦ Ἰορδάνου· ἔχει ἔτι καὶ ἀξίωμα Πρωτοσυγκέλλου καὶ εἶναι ἀντιπρόσωπος τοῦ Πατριάρχου».

Ἀλλὰ τὸ σύστημα τῶν Ἀρχιερέων Συγκέλλων ἔπαυσε καὶ αὐτό, ὁ δὲ Πρωτοσύγκελλος, ὁ Πρεσβύτερος, ἀντικατέστησε καὶ πάλιν παρὰ τῷ Πατριάρχῃ τοὺς παρεισάκτους Μητροπολίτας. Πότε ὅμως συνέβη τοῦτο ἀγνοοῦμεν, ἐπακριβῶς· γινώσκομεν ὅμως ὅτι περὶ τὸ 1453 ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων εἶχε καὶ πάλιν τὸν ἰδιαίτερόν του Πρωτοσύγκελλον. Ὅταν δὲ ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἰωακεὶμ κατὰ τὸ ἔτος 1453 κατέπεσεν ἐκ σεισμοῦ ὁ τροῦλλος τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ὁ Πατριάρχης ἀπέστειλεν εἰς Ῥωσσίαν πρὸς συλλογὴν ἐλεῶν τὸν Πρωτοσύγκελλον αὐτοῦ Ἰωσήφ, ἀδελφὸν αὐτοῦ, ὅστις κατὰ τὴν ἐν Ῥωσσίᾳ διαμονήν του ἐψηφίσθη Μητροπολίτης Καισαρείας, τῇ αἰτήσει δὲ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων ἐχειροτονήθη Ἀρχιερεὺς ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Ῥωσσίας Θεοδοσίου [1].

Ἀναμφιβόλως, ὡς εἰς τὰ ἄλλα Πατριαρχεῖα, οὕτω καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις ὁ Πρωτοσύγκελλος κατεῖχεν ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Αὐλῇ τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν. Ὁ Πατριάρχης Χρύσανθος ὁ Νοταρᾶς, πρὶν ἢ χειροτονηθῇ Καισαρείας, ἦτο Πρωτοσύγκελλος τοῦ Πατριάρχου καὶ ἄλλοι μετ᾽ αὐτόν. Ἀλλ᾽ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἂν μὴ καὶ πρότερον, ἐν Ἱεροσολύμοις τὸ ἀξίωμα τοῦ Πρωτοσυγκέλλου κατέστη ὑποδεέστερον, τοῦ Ἀρχιμανδρίτου ὑποσκελίσαντος τὸν Πρωτοσύγκελλον.

Περαίνοντες τὴν σύντομον ταύτην μελέτην ἡμῶν παρατηροῦμεν ὅτι τόσον ἐν τῷ Πατριαρχείῳ Ἱεροσολύμων ὅσον καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις τὸ ἀξίωμα τοῦ Συγκέλλου ἢ Πρωτοσυγκέλλου, ἀφοῦ ἔφθασεν εἰς τὴν ὑψίστην αὐτοῦ ἀκμήν, σὺν τῷ χρόνῳ ἀπώλεσε τὴν πρώτην αὐτοῦ σημασίαν καταντῆσαν ἁπλοῦν ἐκκλησιαστικὸν ὀφφίκιον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ τοῦ Μεγάλου Πρωτοσυγκέλλου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου τοῦ μέχρι χθὲς ἔτι διατηροῦντος μέρος

---

[1] Ἀρχιμ. Καλλίστου, Ἡ θέσις τῶν Ἑλλήνων ἐν τοῖς Ἁγίοις τόποις μεταξὺ διαφόρων Χριστιανικῶν ἐθνῶν κατὰ τὸν ΙΕʹ αἰῶνα. Νέα Σιών, τόμ. ΚΒʹ σελ. 392. Ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς ἐκλογῆς ὡς Πατριάρχου Ῥωσσίας τοῦ Φιλαρέτου πατρὸς τοῦ Αὐτοκράτορος Μιχαήλ, ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Θεοφάνους ἀναφέρεται ἐν τῇ συνοδείᾳ τοῦ Πατριάρχου καὶ ὁ Πρωτοσύγκελλος αὐτοῦ, ὅστις μάλιστα ἔδωσε τὸ μήνυμα εἰς τὸν νέον Πατριάρχην.

τῆς προτέρας αὐτοῦ αἴγλης καὶ λαμπηδόνος καὶ ἐξακολουθοῦντος ἔτι νὰ εἶναι ἡ δεξιὰ χείρ, τὸ ὄμμα καὶ ἡ ἀκοὴ τοῦ Πατριάρχου, ὁ συναθλητὴς καὶ συναγωνιστὴς αὐτοῦ. Ἐλπίζομεν δὲ ὅτι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, ἐν γενεαῖς γενεῶν, οἱ Μεγάλοι Πρωτοσύγκελλοι, μνήμονες τῶν ἀρετῶν τῶν σεπτῶν προκατόχων αὐτῶν θὰ φιλοτιμῶνται νὰ μὴ ὑστερήσωσιν ἐκείνων, ἀλλὰ θὰ κρατήσωσιν ὑψηλὰ τὴν σημαίαν τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐπιθανάτιον παραγγελίαν τοῦ ἀπὸ Μεγάλων Πρωτοσυγκέλλων ἀοιδίμου Μεγάλου Πατριάρχου Ἰωακεὶμ Γ΄ τοῦ Μεγαλοπρεποῦς.

Πρὸς ὁλοκλήρωσιν τοῦ ἔργου ἡμῶν περὶ τοῦ Θεσμοῦ τῶν Συγκέλλων ὑπολείπεται ἔτι τὸ πέμπτον καὶ τελευταῖον μέρος τῆς μελέτης μας «Οἱ Γνωστοὶ Μεγάλοι Πρωτοσύγκελλοι μετὰ τὴν Ἅλωσιν», ὅπερ σὺν Θεῷ θὰ δημοσιεύσωμεν τὸ προσεχὲς ἔτος. Ἐνταῦθα σημειοῦμεν ὀλίγας μόνον λέξεις περὶ τοῦ Θεσμοῦ τούτου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Ῥώμης, ἐν τῇ ὁποίᾳ κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους αἰῶνας, ὡς ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὑπῆρχον οἱ Ἀρχιδιάκονοι ἀνελθόντες εἰς μεγίστην περιωπὴν ἐν ἀρχῇ, οἱ Πρωτοπρεσβύτεροι, Νοτάριοι, οἱ Πριμικήριοι τῶν Νοταρίων, Secundicerii (Δευτεράριοι), Primi defensores, theseaurarii, sacelarii, comenculatores, scriniarii, Rectores, καὶ Syncelli, οἱ ὁποῖοι ἐλέγοντο ἐπίσης Concelanei, cellulani, Concellitae, Cellularii, domestici, κυρίως δὲ consiliarii intimi = οἰκειότατοι σύμβουλοι.

Ὁ εἰς Ἀγγλίαν ἀποσταλεὶς Αὐγουστῖνος ἦτο Σύγκελλος τοῦ Πάππα Γρηγορίου τοῦ Μεγάλου (590 - 604), ὅστις πιθανὸν νὰ ἦτο καὶ ὁ πρῶτος λαβὼν τὸ ὄνομα καὶ ἀξίωμα τοῦτο [1]. Μετ' αὐτὸν ἐπὶ πολὺ ὑπῆρχον οἱ Σύγκελλοι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Ῥώμης κατέχοντες ἐξαιρετικὴν θέσιν, οἱ ὁποῖοι, ὁσάκις ἀπεστέλλοντο εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς τοὺς Αὐτοκράτορας καὶ Πατριάρχας ἀπήλαυον μεγάλης τιμῆς, προκαθεζόμενοι τῶν ἄλλων ἐν ταῖς Πατριαρχικαῖς Συνελεύσεσιν, ἐν δὲ τῇ Αὐτοκρατορικῇ τραπέζῃ, κατὰ τὸ ἐπίσημον Πρωτόκολλον τῆς Αὐλῆς, καταλαμβάνοντες θέσιν ἐν τῇ πρώτῃ τραπέζῃ ὑπεράνω παντὸς Συγκέλλου καὶ Μαγίστρου. Ἀφ' ὅτου ὅμως παρουσιάσθησαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Ῥώμης οἱ Καρδινάλιοι Διάκονοι, καὶ εἶτα οἱ Καρδινάλιοι Πρεσβύτεροι, οἱ Σύγκελλοι μικρὸν κατὰ μικρὸν ὑποχωρήσαντες ἐξέλιπον καθ' ὁλοκληρίαν.

Ἐν Παραμυθίᾳ τῇ 17 Νοεμβρίου 1930

† ΠΑΡΑΜΥΘΙΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΙΑΤΩΝ ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ
Ὁ ἀπὸ Μεγάλων Πρωτοσυγκέλλων.

---

[1] Du Cange, Gloss. med. Graec. τόμ. Β΄ 1470 - 1472, Anastasii Bibliothecarii, Historia ecclesiastica et vitae Pontificum. Ἔκδοσις Βενετίας. Εὐαγγελικὸς Κῆρυξ Α. 315.

ΤΟ «ΡΗΝΑΚΙ» ΤΗΣ ΠΛΑΚΑΣ

Εἰς κατοχὴν τῆς οἰκογενείας Ἀγγέλου Κυπριάδου ὑπάρχει μικρὰ νῦν περιοχὴ εὑρισκομένη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Νικοδήμου, ἐντὸς τῆς ὁποίας, καὶ ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, εὑρίσκεται παλαιὸς ναΐσκος τῆς μεγαλομάρτυρος Εἰρήνης (μνήμη 5 Μαΐου) πολλαπλῶς μνημονευόμενος ὑπὸ τῶν Ἀθηναιογράφων καὶ ἰδίᾳ τοῦ Καμπούρογλου [1], ὅστις ἀπεθησαύρισε καὶ τὴν μέχρι τοῦδε τοὐλάχιστον διατηρηθεῖσαν γνωστὴν ὀνομασίαν τοῦ ἐκκλησιδίου, «ἁγία Ῥηνούλα» ἢ κοινότερον εἰς τὸ λαϊκὸν στόμα, τὸ «Ῥηνάκι», ὡς καὶ τὴν τοπικὴν περὶ αὐτοῦ παράδοσιν, καθ' ἣν οἱ μικροὶ μαθηταί, ἢ μᾶλλον αἱ μαθήτριαι, διερχόμεναι ἐκεῖθεν ἵνα μεταβῶσιν εἰς τὸ σχολεῖον προσηύχοντο διὰ τὴν εἰς τὰς ἐξετάσεις ἰδίᾳ ἐπιτυχίαν των [2].

Ἡ θέσις τοῦ ναϊδίου τούτου ἐν τῇ συνοικίᾳ Πλάκας καὶ νεώτερά τινα εὑρήματα, κατὰ γενομένην πρόσφατον ἐπισκευήν, δικαιοῦσι τὸν Καμπούρογλουν καὶ μαρτυροῦσι τὸν σύνδεσμον, τὸν ὁποῖον εἶχε τοῦτο, πιθανῶς καὶ πρὸς τὸ ἐκεῖ που εὑρισκόμενον μοναστηριακὸν κτίριον τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, τῆς Ἀθηναίας Ἁγίας καὶ Μάρτυρος Φιλοθέης Μπενιζέλου (ὅπου νῦν τὸ Συνοδικὸν καὶ Μητροπολιτικὸν μέγαρον), καὶ πρὸς τὸ ἀρχαῖον λουτρόν, (τὸ μετέπειτα συντριβάνι), εἰς τὸ ὁποῖον, κατὰ τὸν Καμπούρογλουν, ἐλούσθησαν πιθανῶς ὡς φοιτηταὶ ὁ Μ. Γρηγόριος, ὁ Μ. Βασίλειος, ὁ Ἰουλιανός, καὶ ἄλλαι μεγάλαι προσωπικότητες τῶν χρόνων ἐκείνων, κατὰ τὰ φοιτητικά των ἐν Ἀθήναις ἔτη.

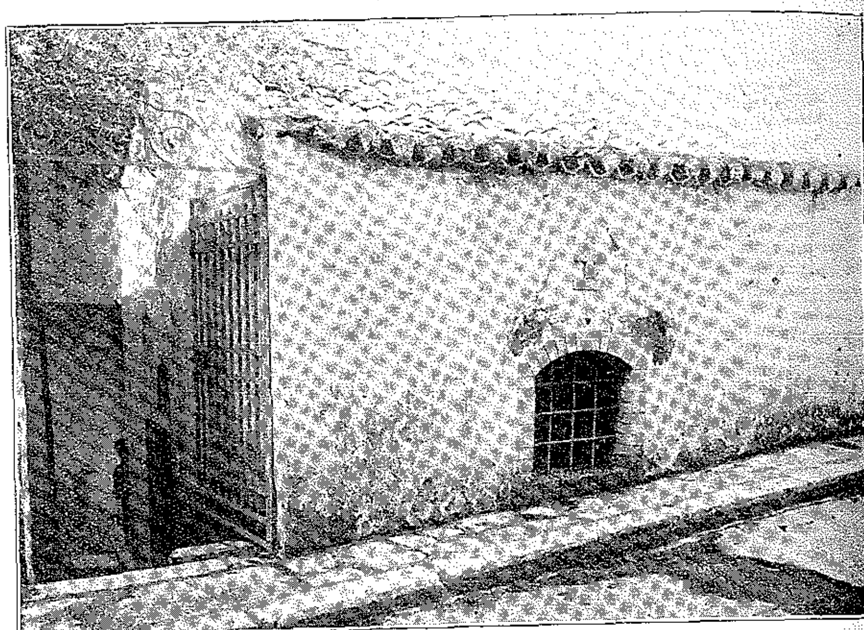
Πρὸς σαφῆ κατανόησιν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τούτου σημειώματος, ἀνάγκη νὰ λεχθῇ, ὅτι ἡ σημερινὴ περιοχή, ἐν ᾗ τὸ ναΐδιον, ἀποτελεῖ μικρὸν ὑπόλοιπον τμῆμα μεγαλειτέρας περιοχῆς, ἐξικνουμένης μέχρι τῆς γωνίας τῶν σημερινῶν ὁδῶν Νικοδήμου καὶ Φιλοθέης καὶ περιλαμβανούσης καὶ τὸν σημερινὸν κῆπον τοῦ Μητροπολιτικοῦ μεγάρου, ἐντὸς ἀκριβῶς τῆς ὁποίας ὑπῆρχε, τὸ μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων διατηρούμενον τουρκικὸν λουτρὸν εἰς κατοχὴν τῆς ὡς ἄνω οἰκογενείας Κυπριάδου. Τὸ λουτρὸν τοῦτο ταυτίζει ὁ Καμπούρογλους πρὸς τὸ Ἀθηναϊκὸν λουτρὸν τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐν ᾧ ἐλούοντο καὶ οἱ τότε φοιτηταί. Ἡ περιοχὴ πωληθεῖσα τμηματικῶς πρό τινων μόλις ἐτῶν, περιῆλθεν εἰς τὴν κατοχὴν τῶν σημερινῶν ἰδιοκτητῶν τῆς γωνίας τῶν ὁδῶν

---

[1] Δ. Γ. Καμπούρογλου, Αἱ παλαιαὶ Ἀθῆναι, Ἀθῆναι 1922, σελ. 210.
[2] Αὐτόθι σελ. 114 - 17.

Φιλοθέης καὶ Νικοδήμου καὶ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φιλοθέης.

Ὁ ναΐσκος ἐκ πρώτης ὄψεως, καὶ μάλιστα πρὸ τῆς τελευταίας ἐπισκευῆς, οὐδὲν σημεῖον ἄξιον ἰδιαιτέρας προσοχῆς παρουσιάζει, οὐδὲ φέρει καταφανές τι ἴχνος (πλὴν τῶν κεράμων τῆς στέγης τῆς ἀψῖδος του) ἀρχαιότητος, καίτοι ἡ τοπικὴ παράδοσις θεωρεῖ αὐτὸν ἀρχαῖον. Ὡραῖον μόνον βυζαντινὸν θωράκιον ἐντετοιχισμένον, ἄνωθεν τῆς θύρας τῆς εἰσόδου καὶ παριστάνον σταυρὸν ἐν μέσῳ φύλλων καὶ ἀνθεμίων μαρτυρεῖ ἴσως τὴν ὕπαρξιν παλαιοτέρου βυζαντινοῦ ναοῦ εἰς τὴν θέσιν ταύτην. Τὸ θωράκιον ὡς ἐκ τοῦ ὕψους εἰς ὃ εὑρίσκεται καὶ τῆς στενότητος τοῦ χώρου τῆς αὐλῆς, τῆς μεταξὺ τοῦ

Εἰκ. 1. Τὸ ἐξωτερικὸν τῆς «Ἁγίας Ῥηνούλας» τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ἁγίου Νικοδήμου.

ναΐσκου καὶ τοῦ μετὰ τὴν πώλησιν τοῦ ὑπολοίπου τῆς περιοχῆς ἐγερθέντος τοίχου τοῦ κήπου τῆς παραπλεύρου ἰδιοκτησίας (περὶ οὗ κατωτέρω) δὲν εἶναι ἀμέσως καταφανές.

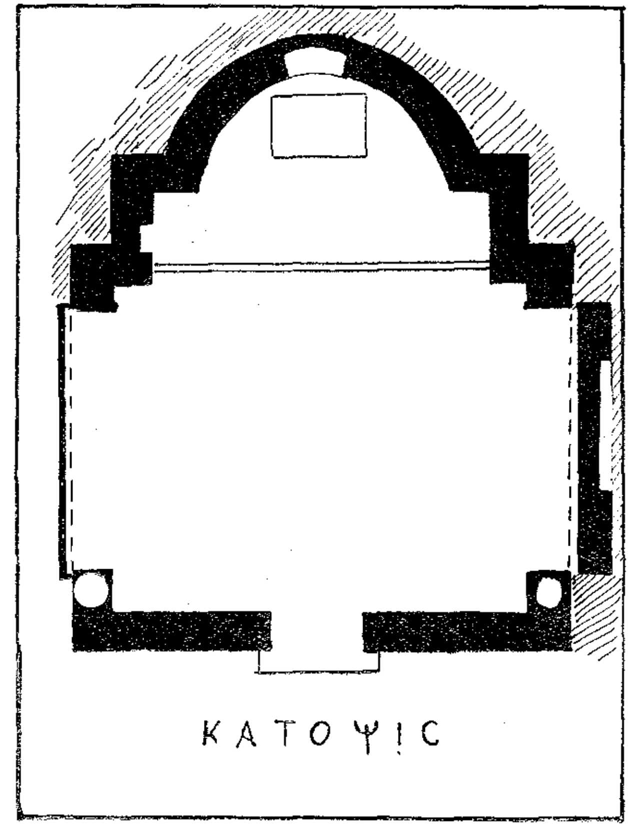
Ὁ ναΐσκος εἰς τὸ πρὸς τὴν ὁδὸν Ἁγίου Νικοδήμου μέρος εἶνε ἡμιυπόγειος, (εἰκ. 1) ἐνῷ πρὸς τὸ τῆς δυτικῆς καὶ βορείου αὐλῆς εἶνε κατὰ τὸ ἥμισυ ἰσόγειος. Ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ναΐσκου παρουσιάζει μᾶλλον εὐτελῆ κατασκευήν, κατὰ τὸ πρὸς τὴν ὀροφὴν δ' αὐτῆς τμῆμα εἶνε ἀσφαλῶς μεταγενεστέρα.

Τὸ ὕψος αὐτοῦ μέχρι τῆς ὀροφῆς εἶνε 4.15 μ., ἐνῷ τὸ ὕψος τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Νικοδήμου εἶνε μόλις 1.95 μ. Τὸ ὅλον

μῆκος τοῦ ναοῦ εἶνε 5.45 μ., τὸ δὲ πλάτος, τοῦ μὲν κυρίως ναοῦ 4.50 μ., τοῦ δὲ ἱεροῦ βήματος, κατὰ μὲν τὴν θέσιν τοῦ σημερινοῦ (μεταγενεστέρου) εἰκονοστασίου 3.70 μ., κατὰ δὲ τὴν διατείνουσαν τῆς ἀψῖδος 1.93 μ. (Εἰκ. 2) [1].

Ἡ ἐσωτερικὴ τοῦ χώρου διαρρύθμισις παρουσιάζει τὴν ἑξῆς εἰκόνα:

Διὰ τῆς δυτικῆς εἰσόδου εἰσερχόμεθα ἀμέσως εἰς τὸν κυρίως ναόν, μικρὸν

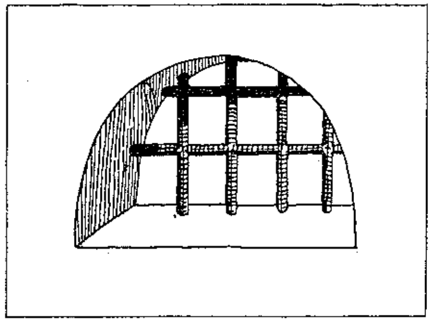
Εἰκ. 2. Ἡ κάτοψις τοῦ ναΐσκου.

τετραγωνικὸν χῶρον (2.80 × 4.50 μ.), ὅστις πρὸ τῆς τελευταίας ἐσωτερικῆς ἐπισκευῆς ἦτο κατὰ πολὺ μικρότερος τοῦ σημερινοῦ. Ἑκατέρωθεν ἐπὶ τῶν δύο τοίχων ὑπάρχουσι δύο ἡμικυκλικὰ καμαροειδῆ παράθυρα. Ἑκατέρωθεν τῆς βάσεως τῆς μικρᾶς καμάρας τῶν παραθύρων ἐφαίνοντο σαφῶς τμήματα λιθίνων ἢ μαρμαρίνων κιονοκράνων ἐντετοιχισμένα. Ἕνεκα τοῦ ἡμιυπογείου τοῦ ναοῦ, ἡ ὑγρασία συνεχῶς ἐπικαθημένη τῶν τοίχων ἦτο μεγάλη,

[1] Τὰ σχεδιαγράμματα, κατεσκευάσθησαν τῇ ὑποδείξει μου, εὐγενῶς ὑπὸ τῆς φοιτητρίας τῆς Σχολῆς τῶν καλῶν τεχνῶν Παρισίων, Εἰρήνης Ι. Κινδύνη.

ἡ σκέψις δὲ περὶ ἀπαλλαγῆς τοῦ ναοῦ ἀπὸ ταύτης μὲ ἠνάγκασε νὰ προβῶ ἐσωτερικῶς εἰς μικρὰν ἐπισκευήν, ἧς ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ ἀνακάλυψις τῶν κάτωθι περιγραφομένων ἐνδιαφερόντων ἀρχαιολογικῶν στοιχείων.

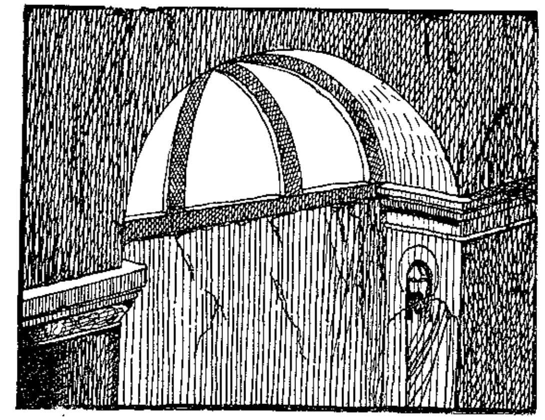
Ἡ ὑγρασία τῶν δύο ἰδίως πλευρικῶν τοίχων, ἥτις, προκειμένου καὶ περὶ τοῦ βορείου δὲν ἐδικαιολογεῖτο ἀπολύτως, ἐφ᾽ ὅσον ἡ πλευρὰ ἐκείνη εἶνε κατὰ τὸ ἥμισυ ἰσόγειος, μὲ ὡδήγησεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ καὶ τὴν ἄνευ κόπου ἀνακάλυψιν ὅτι τὰ τμήματα τῶν δύο τοίχων κάτωθεν τῶν ἡμικυκλικῶν παραθύρων (εἰκ. 3) ἦσαν μεταγενεστέρα προσθήκη καὶ ἁπλούστατα παραγέμισμα τῶν δύο ἑκατέρωθεν μικρῶν καμαρῶν, αἱ ὁποῖαι πληρωθεῖσαι ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ μέχρι τοῦ ἀνοίγματος τῶν παραθύρων δι᾽ εὐτελεστάτου οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ, ἡνώθησαν κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν μετὰ τοῦ λοιποῦ τοίχου, ἀφεθέντων μόνον τῶν ἀνοιγμάτων τῶν παραθύρων. Τὸ ἐντὸς τῶν καμαρῶν οἰκοδομικὸν ὑλικόν, οὐδεμίαν εἶχε συνοχὴν πρὸς τὸ λοιπὸν οἰκοδόμημα, ἐτοποθετήθη δὲ ἴσως πρὸ σχετικῶς μικροῦ χρονικοῦ διαστήματος ὑπὸ τῶν ἰδιοκτητῶν κατὰ κακὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἀντίληψιν πρὸς στήριξιν τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ. Ἡ εὐτέλεια τοῦ ὑλικοῦ καὶ ὁ χρόνος συνετέλεσαν ὥστε τὸ ὑλικὸν νὰ συσταλῇ κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε ἅμα τῇ ἀποξέσει τοῦ ἀσβεστοκονιάματος κατὰ γραμμὴν κατακόρυφον ἀπὸ τῶν ἑκατέρωθεν διαφαινομένων τμημάτων τῶν ἐντετοιχισμένων, ὡς ἐπίστευον, κιονοκράνων, (περὶ ὧν κατωτέρω) νὰ φανῶσι ρήγματα καταδεικνύοντα τὴν ἀπομόνωσιν τοῦ μεταγενεστέρου προσθέτου ὑλικοῦ ἀπὸ τοῦ λοιποῦ τοίχου. Προέβην εἰς τὴν προσεκτικὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ ὑλικοῦ καὶ ἀμέσως ἀπεκαλύφθησαν αἱ δύο μικραὶ καμάραι (βάθους 0,40 μ.) ὧν ἑκάστη κατὰ τὴν κάτωθι περιγραφὴν ἰδιαίτερα παρουσιάζει χαρακτηριστικὰ καὶ ἐνδιαφέροντα. Πρέπει νὰ προστεθῇ ὅτι εἰς τὴν πεποίθησιν τῆς ἀκινδύνου ἀπομακρύνσεως τοῦ προσθέτου ὑλικοῦ μὲ ὡδήγησαν τὰ διαφαινόμενα ἑκατέρωθεν τῆς βάσεως ἑκάστης καμάρας ἐντετοιχισμένα κιονόκρανα καὶ ἡ καταφανὴς συμμετρία αὐτῶν, ἥτις καὶ εἰς τὸν μᾶλλον ἄπειρον ἀρχιτεκτονικῆς ἐμαρτύρει ὅτι τὸ ὅλον οἰκοδόμημα, ἢ μᾶλλον, οἱ δύο τοῖχοι ἐβαστάζοντο ἐπὶ τῶν γεμισθεισῶν κατὰ τὸ πλεῖστον καμαρῶν. Πράγματι, ἅμα τῇ ἀπομακρύνσει τοῦ ὑλικοῦ, ἀπεκαλύφθησαν αἱ καμάραι, αἵτινες ὑπεβαστάζοντο ἑκάστη ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς ὑπὸ μαρμαρίνου κίονος ἁπλῆς καὶ εὐτελοῦς ἐμφανίσεως μεθ᾽ ἁπλοῦ τετραγώνου κιονοκράνου, δωρικοῦ ρυθμοῦ καὶ μαρμαρίνης παραστάδος ἐκ δύο τεμαχίων μαρμαρίνης πλακὸς τῆς αὐτῆς ἐμφανίσεως μὲ μικρὰν καὶ μᾶλλον κακότεχνον

Εἰκ. 3. Ἡ μορφὴ τῶν παραθύρων πρὸ τῆς ἀποκαλύψεως τῶν καμαρῶν.

κορνίζαν. Τὸ ὕψος τῆς καμάρας ἀπὸ τοῦ ἐδάφους εἶνε 2,70 μ., τὸ ἄνοιγμα δ᾽ αὐτῆς καὶ τῆς βάσεως τοῦ παραθύρου 1.88 μ., καὶ τὸ ὕψος τοῦ ἀνοίγματος τοῦ ἡμικυκλικοῦ παραθύρου 0,85 μ.

Ἡ κατάστασις τῶν μαρμάρων τῶν τε κιόνων καὶ παραστάδων καταδεικνύουσι ὅτι ταῦτα προέρχονται ἀπὸ πολὺ παλαιὰ κτίρια πολλαχῶς χρησιμοποιηθέντα καὶ μὴ φέροντα οὐδὲν ἴχνος πολυτελοῦς ἢ λεπτῆς ἐπεξεργασίας. Ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ τῆς βορεινῆς καμάρας παρουσίασε τὴν εὐχάριστον ἔκπληξιν τῆς ἀποκαλύψεως ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς πρὸς τὴν καμάραν ἐπιφανείας τῆς παραστάδος, τοιχογραφίας παριστώσης τὸν Ἅγιον Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον, τεχνοτροπίας πιθανῶς τοῦ $15^{ου}$ ἢ $16^{ου}$ αἰῶνος γραφείσης ἐπὶ προσθέτου ἐπὶ τῆς μαρμαρίνης παραστάδος ἐπιχρίσματος, τοῦ ὁποίου τὸ ἥμισυ εἶχε, φαίνεται, καταστραφῆ πρὸ τῆς πληρώσεως τοῦ κενοῦ τῆς καμάρας. Παρὼν κατὰ τὴν προσεκτικὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ ὑλικοῦ τῆς καμάρας ἐπείσθην ὅτι τὸ ἕτερον ἥμισυ τῆς εἰκόνος δὲν κατερρίφθη κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ ὑλικοῦ.

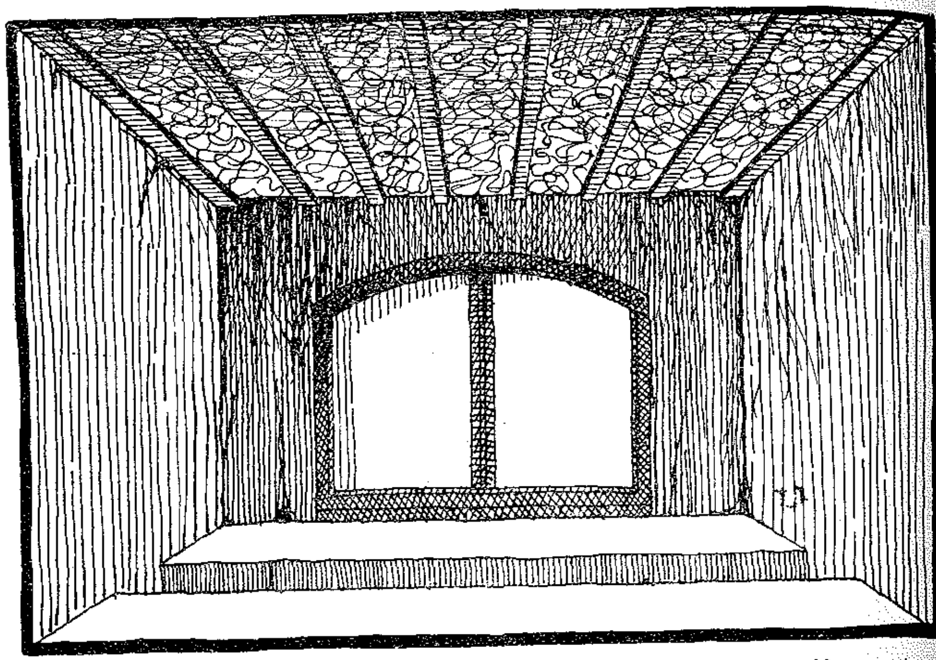
Εἰκ. 4. Ἡ βορεία καμάρα μετὰ τὴν ἀποκάλυψίν της καὶ ἡ ἐπ᾽ αὐτῆς ἀποκαλυφθεῖσα εἰκὼν τοῦ Προδρόμου.

Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα τοιχογραφία, ὡς δεικνύει μικρὸν λείψανον αὐτῆς εἰς τὸ κάτω τμῆμα τῆς πλακός, ἦτό ποτε ὁλόσωμος ἐστερεοποιήθη δὲ καλῶς τὸ ἀπομεῖναν τμῆμα αὐτῆς κατὰ τὴν περιφέρειαν αὐτῆς διὰ τσιμέντου (εἰκ. 4).

Ἡ ἀποκάλυψις τῆς τοιχογραφίας ταύτης δὲν ἔχει αὐτὴ καθ᾽ ἑαυτὴν τόσην ἀξίαν, ὅσην ἔχει ἡ θέσις αὐτῆς. Ἡ πρὸς τὸ βόρειον μέρος τῆς παραστάδος ἄκρα τῆς εἰκόνος φθάνει μέχρι τοῦ ἐξωτάτου σημείου τῆς παραστάδος, τὸ ὁποῖον εἶνε καὶ τὸ ἐξωτερικὸν σημεῖον τοῦ βορείου τοίχου. Ἅμα δηλ. τῇ καταρρίψει τοῦ ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον ἐπλήρου τὴν καμάραν μέχρι τοῦ ἄκρου καὶ τῆς παραστάδος, εὑρέθημεν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν σημεῖον τοῦ τοίχου πρὸς τὴν βορειοδυτικὴν αὐλήν. Ἀκριβῶς ὅμως ἡ μέχρι τοῦ ἐξωτάτου τούτου σημείου γραφὴ τῆς εἰκόνος δεικνύει καταφανῶς ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τελειώνῃ ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ναοῦ πρὸς τὸ μέρος τοῦτο, ἐφ᾽ ὅσον δὲν ὑπάρχει οὐδὲ ἑκατοστομέτρου χῶρος πρὸς σύνδεσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ κλείοντος τὸ ἄνοιγμα τῆς καμάρας ἐξωτερικῶς. Πράγματι ὁ ἐξωτερικὸς τοῖχος ὁ κλείων

τὴν καμάραν, ὡς ἦτο πρότερον καὶ ὡς ἀνακατεσκευάσθη καὶ σήμερον, εἶνε ἐντελῶς ἐξωτερικὸς σχηματίζων ἐξόγκωμα ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ λοιποῦ βορείου τοίχου.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἀρχομένη καμάρα εἴτε συνεχίζετο πρὸς βορρᾶν ὑπὸ τύπον καμαρωτοῦ διαδρόμου, ὁ ὁποῖος ὡδήγει ἐκ τοῦ ναοῦ πρὸς τμῆμά τι τοῦ μοναστηριακοῦ οἰκοδομήματος, (τοῦ ὁποίου ὁ σημερινὸς ναΐσκος θὰ ἦτο παρεκκλήσιον), φερ' εἰπεῖν, πρὸς τὴν τράπεζαν καὶ τἀνάπαλιν, ἢ ἐσχη-

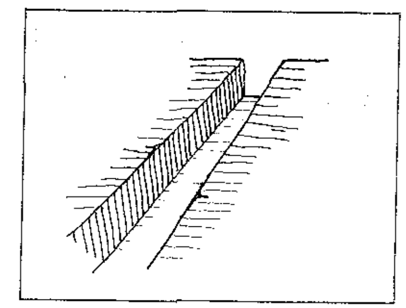
Εἰκ. 5. Τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ παράθυρον ὁρώμενον ἔσωθεν μετὰ τῆς αὔλακος τοῦ ὑδραγωγείου.

μάτιζε κατὰ συνέχειαν τὴν καμάραν πρὸς ἀποτέλεσιν τοῦ σταυροειδοῦς σχήματος (σταυροῦ ἑλληνικοῦ) ἐφ' οὗ (τῶν δύο κιόνων καὶ τῶν δύο παραστάδων) ἐπεκάθητο ὁ τροῦλλος τοῦ ναΐσκου, ὁ ὁποῖος σήμερον δὲν ὑπάρχει, διότι ἡ ὀροφὴ εἶνε μεταγενεστέρα, ἁπλῆ, τετράγωνος, ἐκ κοινοῦ συγχρόνου ὅλως ἀμμοκονιάματος. Ἡ πρώτη ὑπόθεσις, ἥτις θὰ ἐξακριβωθῇ κατὰ τὴν τυχόν ποτε κατεδάφισιν τοῦ παρὰ τὸν ναΐσκον κειμένου οἰκίσκου, μοὶ φαίνεται πιθανωτέρα ἕνεκα τῆς παρουσίας τμημάτων ἑνὸς στρεπτοῦ καὶ ἑνὸς ἁπλοῦ κίονος ἐμπεπηγμένων εἰς τὸ ἔδαφος τῆς βορείου αὐλῆς, παρὰ τὸν οἰκίσκον, οἵτινες εἶνε ἱκανῶς ἀπομεμακρυσμένοι τοῦ ναΐσκου, διὰ νὰ μὴ εἶνε δυνατὸν νὰ ἔχωσι σχέσιν πρὸς αὐτόν, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς ἕτερα τμήματα τοῦ μοναστηριακοῦ συγκροτήματος.

Ἡ νοτία καμάρα τοῦ ναοῦ παρουσιάζει τὰ ἑξῆς ἔτι πλέον ἐνδιαφέροντα πράγματα. Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ ὑλικοῦ καμάρα, ὡς καὶ ἡ ἀπέναντι εὑρισκομένη, ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς βαστάζεται ὑπὸ κίονος τῆς αὐτῆς τέχνης καὶ ἐποχῆς πρὸς τὴν ἐκ μαρμάρου παραστάδα, ἐφ' ἧς οὐδὲν ἴχνος τοιχογραφίας ὑπάρχει. Τὸ κιονόκρανον τοῦ κίονος τῆς δεξιᾶς καμάρας φέρει ἐπὶ τῆς ὀρθογωνίου αὐτοῦ βάσεως σειρὰν ῥοζετῶν. Τὸ ἄνοιγμα τῆς καμάρας πρὸς τὸ ἄνω μέρος ὁδηγεῖ πρὸς ἐσωτερικὸν χῶρον, ἐν ᾧ ὑπάρχει τὸ ἐπὶ τοῦ πρὸς τὴν ὁδὸν τοίχου παράθυρον. Ὁ τοῖχος αὐτὸς εἶνε ἐντελῶς ἐξωτερικὸς καὶ ἀπὸ τῆς δεξιᾶς καμάρας ἐσώτερος οὐδεμίαν ἔχων σχέσιν πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν τοῖχον τοῦ ναοῦ. Ἡ ἀπομάκρυσις τοῦ ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον εἰς τὸ βάθος τῆς καμάρας ἀντικατεστάθη ὑπὸ λεπτοῦ ἐξ ὀπτῶν πλίνθων τοίχου, ἀπεκάλυψεν ἕτερον ἐσωτερικὸν παχὺν τοῖχον κατὰ τὸ μῆκος τοῦ ναοῦ καὶ τὸ βάθος τὸ ἀπὸ τῆς ὁδοῦ. Ἐπὶ τοῦ τοίχου τούτου στηρίζεται ὁ ἐξωτερικὸς τοῖχος τοῦ ναοῦ, ἐφ' οὗ τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ παράθυρον.

Τὸ ἄνοιγμα τῆς ἐσωτερικῆς δεξιᾶς (νοτίου) καμάρας εἶνε 2 μ. καὶ τὸ ὕψος αὐτῆς 2,70 μ. Τὸ ὕψος τοῦ ἀνοίγματος τοῦ παραθύρου 0.80 μ., τὸ δὲ βάθος τῆς καμάρας 0,40 μ. Ὁ ἐντὸς τοῦ ἀνοίγματος τοῦ παραθύρου τῆς καμάρας χῶρος, ἐν ᾧ τὸ ἐξωτερικὸν ἐπὶ τοῦ πρὸς τὴν ὁδὸν τοίχου παράθυρον, ἔχει ὕψος 1.03 μ., μῆκος 1.80 μ. πλάτος ἄνισον 0,41, 0,55, καὶ 0,61. Τὸ σημερινὸν ἄνοιγμα του παραθύρου πρὸς τὴν ὁδὸν ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου ἔχει ὕψος 0,81 μὲ πλάτος 0,79. (Εἰκ. 5).

Ἡ ἀποκάθαρσις τοῦ χώρου τούτου, ὅστις ἔχει εὐτελῆ ὀροφὴν ἐκ μικρῶν ξυλίνων δοκῶν, ὧν τὰ διάμεσα εἶνε πεπληρωμένα διὰ διαφόρων ἀτάκτως τοποθετημένων κοινῶν λίθων, κατὰ τὸ δάπεδον αὐτοῦ ἀπεκάλυψεν ὅλως περίεργον καὶ εἰς ἀρίστην κατάστασιν, καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ χώρου, τετράγωνον κατὰ τὴν τομὴν αὔλακα, κατεσκευασμένην ἐκ τσιμέντου (béton) ῥοδαλοῦ χρώματος, ἡ ὁποία λόγῳ τῆς πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος πτώσεως αὐτῆς καταδεικνύει φανερῶς τὴν ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς φορὰν τοῦ ὕδατος. (Εἰκ. 6).

Εἰκ. 6. Ἡ αὖλαξ τοῦ ὑδραγωγείου.

Ἡ αὖλαξ ἄρχεται ἀπὸ τὸ πρὸς ἀνατολὰς ἐσωτερικὸν μέρος τοῦ τοίχου καὶ εἰσέρχεται πάλιν ἐντὸς τοῦ τοίχου πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος, διατρέχει συνεπῶς ἐσωτερικῶς ὁλόκληρον τὴν ἔκτασιν τοῦ πρὸς τὴν ὁδὸν τοίχου. Ἡ αὖλαξ λόγῳ τῆς τεχνοτροπίας (φανερῶς ῥωμαϊκῆς τέχνης) καὶ τῆς θέσεως, ἣν κατέχει, οὐδεμίαν φαίνεται ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὸν (μεταγενέστερον) ναΐσκον ἀλλ' ἴσως οὔτε καὶ πρὸς τὸ μεταγενέστερον μοναστηριακὸν συγκρότημα, μεθ' οὗ ἀσφαλῶς συνείχετο ὁ ναΐσκος διὰ τῆς ὑποτιθεμένης καμάρας τῆς βορείου πλευρᾶς.

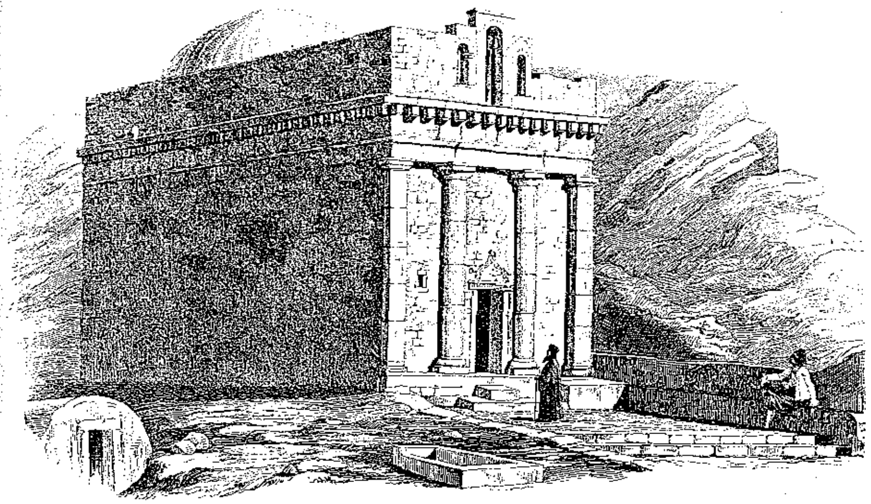
Τοὐναντίον ἡ γειτνίασις ἢ μᾶλλον ἡ ἐντὸς τῆς αὐτῆς περιοχῆς ὕπαρξις τοῦ ἐκκλησιδίου καὶ τοῦ μεταγενεστέρου τουρκικοῦ λουτροῦ καὶ τοῦ ὑποθετικοῦ ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ βαλανείου, πείθει ὅτι ἡ αὖλαξ σχετίζεται πρὸς τοῦτο καὶ ἀπετέλει τμῆμα τῆς ὅλης ὑδραυλικῆς ἐγκαταστάσεως τῶν λουτρῶν, κατὰ τὴν διαρρύθμισιν δ᾿ ἔπειτα τῶν κτιρίων ἀπέμεινε τὸ σωζόμενον τμῆμα αὐτοῦ ἐντὸς τοῦ τοίχου τοῦ σημερινοῦ ναϊδίου.

Ἄλλως τε καμαρωτὴ ἐκ πλίνθων θύρα ἢ παράθυρον, τὸ ὁποῖον φαίνεται κατὰ τὸ ἄνω τῆς καμάρας αὐτῶν μέρος, εἰς τὸ βάθος τοῦ τοίχου τοῦ κήπου τῆς παραπλεύρου κατοικίας καὶ ἐντὸς τῆς δυτικῆς αὐλῆς τοῦ ναοῦ, ἀκριβῶς ἀπέναντι τῆς εἰσόδου, ρωμαϊκῆς δὲ τεχνοτροπίας, ἐνισχύουσι τὴν ἰδέαν τῆς πιθανῆς ὑπάρξεως λουτρικοῦ ἱδρύματος, μεθ᾿ οὗ ἀσφαλῶς ἔχει σχέσιν ἡ εὑρεθεῖσα ἐντὸς τοῦ τοίχου τοῦ ἐκκλησιδίου αὖλαξ. Οὕτω δὲ τὸ ἐκκλησίδιον τῆς ἁγίας Ῥηνούλας δὲν ἀποτελεῖ ἁπλῶς, ὡς εἰκάζει ὁ Καμπούρογλους εἰς τὰς «Παλαιάς του Ἀθήνας» (σελ. 210) σύνορον τοῦ περιφήμου ἐκείνου ἀγνώστου λουτροῦ ἢ βαλανείου, τοῦ χαμαμίου τῶν τουρκικῶν χρόνων, ἀλλ᾿ ἔτι περισσότερον, ἀναπόσπαστον αὐτοῦ μέρος.

Τὸ ἰδιάζον τῶν δύο ἀποκαλυφθεισῶν καμαρῶν εἶνε ὅτι ἡ μὲν βορεία παρέχει στοιχεῖα συνοχῆς τοῦ σημερινοῦ ναΐσκου μετὰ τοῦ μεταγενεστέρου μοναστηριακοῦ συγκροτήματος τοῦ ὑπάρχοντος, εἰς ἣν θέσιν εὑρίσκεται σήμερον τὸ ἀρχιεπισκοπικὸν μέγαρον, ἡ δὲ νοτία στοιχεῖα συνοχῆς τοῦ ναΐσκου μετὰ τοῦ παλαιοῦ τουρκικοῦ λουτροῦ, τὸ ὁποῖον δικαίως φαίνεται ἔχον σχέσιν μετὰ τοῦ ἀρχαίου λουτροῦ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

Τὰ ὡς ἄνω στοιχεῖα, ἐνισχύουσι σπουδαίως τὰς γνώμας τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὸν ἀκριβέστερον καθορισμὸν τῆς τοπογραφίας τῶν ἀρχαίων καὶ παλαιῶν Ἀθηνῶν, ἰδίᾳ ἐν τῇ γραφικῇ συνοικίᾳ τῆς Πλάκας, τῶν ὁποίων τὰ ἴχνη μὲ τὴν ὁλοταχῶς εἰσχωρήσασαν οἰκοδομικὴν πρόοδον, ἐντὸς ὀλίγου θὰ ἔχουν ἐντελῶς ἐξαφανισθῆ.

ΑΜΙΛΚΑΣ Σ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ
Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου

Ὁ ἐν Σικίνῳ ναὸς τῆς Ἐπισκοπῆς.

ΑΝΕΚΔΟΤΟΝ ΣΙΓΙΛΛΙΟΝ
ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΝ ΣΙΚΙΝῼ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ

Ἐν τῇ νήσῳ Σικίνῳ σῴζεται, ἀκέραιον σχεδόν, ἀξιόλογον μνημεῖον τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς, τὸ ὁποῖον μεταβληθὲν εἰς Χριστιανικὸν ναόν, πιθανῶς κατὰ τὸν δ´ ἢ ε´ αἰῶνα, εἶναι γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἐπισκοπή, ὄνομα προφανῶς τιμαριωτικῆς καταγωγῆς [1].

Τὴν ὕπαρξιν τοῦ μνημείου τούτου πρῶτος ἔκαμε γνωστὴν εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον ὁ κατὰ τὸ 1771 ἐπισκεφθεὶς τὴν νῆσον Pasch van Krienen [2], λεπτομερῆ δὲ καὶ ἀκριβῆ αὐτοῦ περιγραφὴν ἐδημοσίευσεν ὁ L. Ross τὸ πρῶτον ἐν τῷ προγράμματι τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου τῷ 1837, ἔπειτα δὲ καὶ ἐν ἄλλοις συγγράμμασιν αὐτοῦ [3]. Ὁ Ross ἔκ τινος ἐπιγραφῆς εὑρισκομέ-

[1] Βλέπε Α. Μηλιαράκη, Μεσαριὰν σ. 55. Ὁμοίας προελεύσεως πιθανῶς εἶναι καὶ αἱ ἐν Σικίνῳ τοπωνυμίαι στοῦ Μπαροῦ, Μπουναμᾶ, Φράγκου.

[2] Breve discrizione dell' Archipelago (ἔκδ. Ross 1860 σ. 32).

[3] Πίναξ τῶν ἐν τῷ Β. Ὀθων. Πανεπιστημίῳ παραδοθησομένων μαθημάτων. Ἀρχαιολογία τῆς νήσου Σικίνου. Ἀθήν. 1837. Reisen auf den Griech. Inseln α´ σ. 150, ἔνθα καὶ εἰκὼν τοῦ ναοῦ φιλοτεχνηθεῖσα ὑπὸ C. Ritter καὶ Th. Hansen, ἧς ἀντίγραφον παρατίθεται ἐνταῦθα. Βλ. προσέτι τοῦ αὐτοῦ Ross, Archaeol. Aufsaetze β´ σ. 48 καὶ Γ. Λαμπάκη, Memoire sur les Antiquités Chretiennes σ. 7, ἔνθα εἰκὼν καὶ διάγραμμα τοῦ ναοῦ.

νης τότε ἐν τῷ προαυλίῳ τοῦ ναοῦ, νῦν δὲ ἀποκειμένης ἐν τῷ δημοτ. σχολείῳ Σικίνου, εἴκασεν ὅτι τὸ μνημεῖον τοῦτο ἦτο ναὸς Ἀπόλλωνος τοῦ Πυθίου καὶ ὡς τοιοῦτος ἐνομίζετο καὶ ὑπὸ ἄλλων ἀρχαιολογούντων συγγραφέων καὶ περιηγητῶν[1] μέχρι τοῦ ἔτους 1896, ὅτε ὁ A. Schiff ἀπέκρουσε τὴν κρατοῦσαν γνώμην. Ὁ ἀρχαιολόγος δηλ. οὗτος, ὅστις ἐπεσκέφθη τῷ 1895 τὴν Σίκινον μετὰ τοῦ Hiller von Gärtringen, δι' ἀνακοινώσεως αὐτοῦ ἐν συνεδρίᾳ τῆς ἐν Ἀθήναις Γερμανικῆς Ἀρχαιολ. Σχολῆς[2] ὑπεστήριξε διὰ πειστικῶν ἐπιχειρημάτων, ὅτι πρόκειται περὶ ἡρῴου (ἐπιτυμβίου) ὑπὸ ἐξορίστου Ῥωμαίου μεγιστᾶνος[3] εἰς τὴν γυναῖκά του ἱδρυθέντος.

Ἡ Ἐπισκοπή, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ κατωτέρω δημοσιευομένου σιγιλλίου, ἀνῆκεν ἔκπαλαι εἰς τὴν ἐν Σικίνῳ ἀρχοντικὴν οἰκογένειαν Δαμησίνα (ἢ ὀρθότερον Δαμεσσήνα). Ταύτης, ἐκλιπούσης ἤδη, ὁ τελευταῖος γόνος, ὁ μακαρίτης Πέτρος Δαμησίνας, ὅστις ἦτο κάτοχος τοῦ ἐπὶ μεμβράνης πρωτοτύπου, ἐπέτρεψεν ἡμῖν πρὸ πολλῶν ἐτῶν τὴν ἀντιγραφὴν αὐτοῦ. Τὸ σιγίλλιον, ὅπερ ἐκδίδεται κατωτέρω, τηρουμένης τῆς ὀρθογραφίας καὶ συντάξεως τοῦ πρωτοτύπου, νομίζω ὅτι εὑρίσκεται ἤδη παρὰ τῇ οἰκογενείᾳ Λουλούδη, εἰς ἣν περιῆλθε καὶ ἡ Ἐπισκοπὴ μετὰ τῆς περὶ αὐτὴν περιοχῆς, ἥτις εἶναι ἐκ τῶν εὐφορωτέρων τῆς νήσου.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὰ ἐν τῷ σιγιλλίῳ ἀναφερόμενα πρόσωπα παρατηρῶ τὰ ἑξῆς:

Ὁ Πατριάρχης Καλλίνικος εἶναι Καλλίνικος Β΄ ὁ Ἀκαρνὰν ὁ ἐκλεχθεὶς τῷ 1688 ἀντὶ τοῦ παυθέντος Νεοφύτου Δ΄ τοῦ ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως, ὅστις μετὰ πέντε μῆνας κατέλαβε πάλιν διὰ τῆς βίας τὸν θρόνον. Ἀλλ' ἡ σύνοδος ἔπαυσεν αὐτὸν καὶ ἐπανέφερε τὸν Καλλίνικον, ὅστις διῴκησε τὴν ἐκκλησίαν, ἐν μέσῳ ἀνωμαλιῶν, πιθανῶς μέχρι τοῦ 1693. Τότε ἐξεθρονίσθη διὰ τῆς ῥᾳδιουργίας Διονυσίου Δ΄ τοῦ Μουσελίμη, πατριαρχεύσαντος ἐπί τινας μῆνας. Ἀπομακρυνθέντος δὲ τούτου ὁριστικῶς (1694) ὁ Καλλίνικος ἐπανῆλ-

[1] Reinganum, Die sporaden Insel Sikinos (Zeitschr. f. d. Alterthumw. 1837 ἀριθ. 86-88). Ad. Michaelis, Osservazione fatte in alcune isole dell'Archipelago (Annali dell' Inst. di corr. Arch. τόμ. 36 σ. 264, ἔνθα ὁ Michaelis ἐξετάζει καὶ περιγράφει κυρίως τὸ ὑπόγειον τοῦ ναοῦ). K. Fiedler, Reise durch alle Theile des Königr. Griechenland β΄ σ. 151. Bursian, Geographie von Griechenland β΄ σ. 506. Alex. Buchon, Voyage dans l'Eubée... et les Cyclades σ. 190. A. Μηλιαράκη, Κυκλαδικὰ σ. 37. Th. Bent, The Cyclades σ. 170 κἑξ.

[2] Ath. Mitt. XXI 1896. Sitzungsprotokolle 5 II 1896. (der sogenannte Apollotempel auf Sikinos). Ἀλλ' ὁ R. M. Dawkins ἐμμένει εἰς τὴν γνώμην ὅτι πρόκειται περὶ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος (Annual of the British School at Athens Nº XVIII (1911-1912) σ. 30 κἑξ. (The Apollo temple on Sikinos μετὰ εἰκόνων καὶ διαγράμματος).

[3] Εἶναι γνωστὸν ὅτι πολλάκις ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἐχρησίμευσαν αἱ Κυκλάδες ὡς τόποι ἐξορίας. Ἡ Σίκινος ἀναφέρεται ὡς τοιαύτη ἐπὶ Δομιτιανοῦ (Γουστ. Χέρτσβεργ, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῆς Ῥωμ. κυριαρχίας μετάφρ. Π. Καρολίδου β΄ σ. 180).

θεν ἐκ τρίτου καὶ παρέμεινεν ἐπὶ τοῦ θρόνου μέχρι τῆς 8 Αὐγούστου 1702, ὅτε ἀπέθανεν[1].

Τὰ κατὰ τὸν «ποτὲ ἀρχιεπίσκοπον Σίφνου Ἀθανάσιον» ἔχουσιν ὡς ἑξῆς:

Ὁ Πατριάρχης Παρθένιος ὁ Β΄ συνέστησε κατ' Αὔγουστον τοῦ 1646 τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Σίφνου διὰ συνοδικοῦ τόμου, καθ' ὃν «αἱ νῆσοι Σίφνος, Ἀμοργός, Πολύκανδρος, Ἀστυπάλαια, Σέρφος, Μύκονος, Ἀνάφη, Νίος, Σίκινος, Ἡρακλεῖτσα καὶ τὰ πέριξ διὰ τὸ τὴν ἄλλως φέρεσθαι καὶ εἰκῇ καὶ μηδεμίαν ἐπίσκεψιν πνευματικὴν ἐσχηκέναι καὶ ὑστερεῖσθαι τῆς ποιμαντικῆς ἐπιμελείας...συνόδου ἱερᾶς συγκροτηθείσης...ἀπεφάνθη παρὰ πάντων γενέσθαι τὸν συνοδικὸν τοῦτον τόμον καὶ ἐγνωμοδοτήθη τἀνωτέρω αὐτὰ πατριαρχικὰ νησία εἰς ἓν καταστῆναι καὶ ἀρχιεπισκοπὴν ὀνομασθῆναι Σίφνου». Συγχρόνως ἐξελέχθη ἀρχιεπίσκοπος Σίφνου ὁ ἐκ Θήρας ἱερομόναχος Ἀθανάσιος[2], ὅστις διῴκησε τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Σίφνου ἐπὶ 27 συνεχῆ ἔτη, ἀποθανὼν ἐν Σικίνῳ τῷ 1673. Ὁ ἐν τῷ σιγιλλίῳ μάλιστα ἀναφερόμενος ἱερεὺς Δαμησίνας ἔγραψε καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ Ἀθανασίου τὴν διαθήκην αὐτοῦ, ἧς ἀντίγραφον παρὰ Ζερλέντῃ ἐν Ἱστορ. ἐρεύναις σ. 138-140. Κατὰ τὸν M. Le Quien (Oriens Christianus α΄ σ. 950) ὁ Ἀθανάσιος ὑπέγραψεν ὡς ἀρχιεπίσκοπος Σίφνου «testimonio de fide Orientalis Ecclesiae Calvinianae haeresi contraria anno 1671». Τὸν Ἀθανάσιον διεδέχθη ὁ Τιμόθεος (1674) καὶ τοῦτον ὁ κατωτέρω μνημονευόμενος Φιλάρετος (1681), ὃν παυθέντα, τελευτῶντος τοῦ 1685, διεδέχθη ὁ πρῴην Καισαρείας Γεδεών. Ὁ Φιλάρετος παρέμεινεν ἐν Σίφνῳ μηχανορραφῶν κατὰ τοῦ διαδόχου. Τούτου ἕνεκα οἱ Σίφνιοι διεμαρτυρήθησαν πρὸς τὸν Ἑνετὸν ναύαρχον Φραγγίσκον Μοροζίνην, ὅστις ἐπέβαλε τῷ Φιλαρέτῳ ἀποχὴν ἀπὸ τῶν ῥᾳδιουργιῶν. Ἀποθανόντα τὸν Γεδεὼν διεδέχθη ὁ Γρηγόριος (1687) καὶ τοῦτον παραιτηθέντα, ἢ παυθέντα, μετ' οὐ πολὺ ὁ Φιλάρετος μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 1690 (Π. Ζερλέντη, Ἱστορ. ἔρευναι σ. 127).

Τέλος σημειωτέον ὅτι ἡ οἰκογένεια Σερφιώτου ὑφίστατο πρὸ ὀλίγων ἔτι ἐτῶν ἐν Σικίνῳ. Ἐν ἐγγράφοις τοῦ ἔτους 1827, δημοσιευθησομένοις ἐν τῇ προσεχῶς ἐκδοθησομένῃ περὶ Σικίνου μονογραφίᾳ ἡμῶν, φέρεται δημογέρων Σικίνου ὁ Πέτρος Σερφιώτης, ἀπόγονος τοῦ ἐν τῷ σιγιλλίῳ Νικολοῦ Σερφιώτη.

[1] Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ πίνακες σ. 607, 609, 614. Α. Ν. Διαμαντοπούλου ἄρθρον Καλλίνικος ἐν ἐγκυκλ. λεξ. Ἐλευθερουδάκη.

[2] Μ. Γεδεὼν ἐν Ἐκκλησ. Ἀληθείας Δ΄ σ. 451 καὶ Πατριαρχικοὶ πίνακες σ. 573. Κ. Σάθα, Μεσαιων. βιβλιοθήκη γ΄ σ. 579. Β. Μυστακίδου, Ἡ νῆσος Σίκινος καὶ ἀνέκδοτον σιγίλλιον μονῆς ἐν αὐτῇ. Παρνασσοῦ Θ΄ σελ. 411. Π. Ζερλέντη, Ἱστορ. ἔρευναι περὶ τὰς ἐκκλησίας τῶν νήσων σ. 46 καὶ 135-137).

† ***Καλλίνικος*** *ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ῥώμης*
καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

† Διαφόρως οἶδεν ἡ καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλη ἐκκλησία ἀντιλαμ-
βάνεσθαι τῶν δεομένων ἐκκλησιαστικῆς ἀντιλήψεως καὶ προνοεῖσθαι τῆς
5 σωτηρίας διαμονῆς τε καὶ αὐξήσεως τῶν ὑποτελούντων αὐτῇ ἐκκλησίας τοῦ
Θεοῦ καὶ διαφόρων ἱερῶν σκηνωμάτων. Οὐδὲν γὰρ παραβλέπειν εἴωθεν ἀθε-
ράπευτον καὶ ἀνεπίσκεπτον, ἀλλ' ὡς κοινὴ δέσποινα ἐξοικονομεῖ τὰ πάντα
κοινῶς τὴν πρόσφορον ἑκάστῳ ἀπονεμομένη θεραπείαν, τῶν συνεχομένων
διαφόροις περιστάσεσι, πρὸς οἷς καὶ ἐλευθερίαν ἐπιδαψιλεύειν μεμάθηκεν ἀσυ-
10 δοσίαν τε καὶ ἀτέλειαν, τισὶ τῶν ἱερῶν ἐκκλησιῶν δι' ἧς ἔχωσιν ἀπαλλάττεσθαι
πάσης καὶ παντοίας καταδυναστείας καὶ θλίψεως ζημίας τε καὶ ἀφαιρέσεως
τῶν ἰδίων καλῶν καὶ ἀνεπηρεάστως διάγουσαι, πρὸς εὐόδωσιν χωρεῖν καὶ
αὔξησιν καὶ βελτίωσιν ἥνπερ ἐλευθερίαν καὶ ἀσυδοσίαν ἐκ τοῦ πάλαι ἀρχαίου
κτησάμενα πολλὰ ἱερὰ καταγώγια ἀπὸ προνοητικῆς πατριαρχικῆς φιλοτιμίας
15 τοῦ Πατριαρχικοῦ, ἀποστολικοῦ, καὶ οἰκουμενικοῦ τούτου θρόνου δι' αὐτῆς
θεοῦ συναντιλαμβάνοντος σώζονται μέχρι τῆς δεῦρο κινδύνων ἔξω καὶ περι-
στάσεων. Εὐθέτως καὶ τανῦν συνοδικῶς προκαθημένοις ἡμῖν ἐμφανισθέντων
γραμμάτων τινῶν ἐνυπογράφων ὑπὸ τῶν κατὰ καιροὺς ἀρχιερατευσάντων ἐν
τῇ ἀρχιεπισκοπῇ Σίφνου, ἅπερ ἀπεκόμισεν ἐκεῖθεν ἐλθὼν ὁ Παπὰ κὺρ
20 δημήτριος νταμισίνας φιλοτιμίαν τινὰ διαλαμβάνοντα τοπικὴν τῶν ἀρχιερέων
ἥνπερ πρῶτον μὲν ἐποιήσαντο πρὸς αὐτόν, ὁ ποτὲ ἀρχιεπίσκοπος Σίφνου
Ἀθανάσιος μίαν ἐκκλησίαν δηλαδὴ κατὰ τὴν νῆσον Σίκινον εὑρισκομένην
ἐπ' ὀνόματι τῆς ὑπεραγίας μητρὸς Θεοῦ κυρίας Θεοτόκου κεκλημένη Ἐπι-
σκοπή, ὡς ἀνακαινισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ θείου αὐτοῦ νικολοῦ Σερφιώτου, ναὶ
25 μὲν καὶ ὑπὸ τοῦ πάππου αὐτοῦ καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἱερέως καὶ κτητορι-
κὴν αὐτοῦ νομιζομένην λόγοις δικαίοις, παραδοὺς εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ δεσπο-
τείαν αὐτοῦ καὶ διαφένδευσιν διὰ τὸ ἐναπομεῖναι κατὰ μικρὸν ἀνεπιμέλητον
καὶ ἄψαλτον διαταξάμενος καὶ καταστήσας αὐτὸν ἔφορον τῆς αὐτῆς ἐκκλη-
σίας καὶ προστάτην καὶ προνοητὴν καὶ διοικητὴν ἐπὶ τῷ φροντίζειν τῆς
30 συστάσεως αὐτῆς καὶ αὐξήσεως καὶ βελτιώσεως ὅπως μὴ ἐξ ἀμελείας καταν-
τήσῃ εἰς ἀφανισμὸν καὶ ἐκλείψῃ τὸ μνημόσυνον τῶν κτητόρων αὐτῆς καὶ
διόλου ἀπεφήνατο ἔχειν αὐτὴν ὑπὸ τὴν ἰδίαν ἐξουσίαν μετὰ πάντων τῶν
κτημάτων καὶ ἀφιερωμάτων αὐτῆς κινητῶν τε καὶ ἀκινήτων τῶν τε ὑπαρχόν-
των τότε καὶ τῶν μετέπειτα προσγενησομένων διαβαίνουσαν πρὸς τοὺς κλη-
35 ρονόμους αὐτοῦ ἀλληλοδιαδόχως καὶ διοικουμένην πάντοτε ὑπ' αὐτοῦ ἀνα-
φαιρέτως καὶ ἀναποσπάστως ἱερουργουμένην τε καὶ καλλιεργουμένην καὶ
ἐπισκεπτομένην ὑπ' αὐτῶν ἐκείνων μόνων τῶν διαδόχων αὐτοῦ μέχρι παν-
τός· δεύτερον δὲ μετὰ χρόνον ἐπιβεβαιώσαντος τὴν αὐτὴν χορηγίαν καὶ ἄλλου
ἀρχιεπισκόπου Σίφνου δι' οἰκείου γράμματος τοῦ Φιλαρέτου, ὅστις ἐφιέμενος

τῆς περὶ ταῦτα ἰσχυρωτικῆς ὀχυρώσεως ἐπὶ διαμονῇ καὶ συστάσει τῆς αὐτῆς 40
ἐκκλησίας, ἐδεήθη βεβαιωθῆναι μὲν τὴν φιλοτιμίαν τῶν κατὰ τόπον ἀρχιε-
ρέων καὶ διακελεύσει πατριαρχικῇ τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ καθ' ἡμᾶς ἀποστολικοῦ καὶ
πατριαρχικοῦ θρόνου κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν τῆς πατριαρχικῆς
περιωπῆς καὶ μεγαλειότητος προσεπιδαψιλευθῆναι δὲ ταύτῃ καὶ ἀσυδοσίαν
καὶ ἐλευθερίαν ἀπὸ μέρος τῆς μεγάλης τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας τούτου χάριν 45
ἀναμαθόντες τὴν πτωχείαν καὶ τὸ ἐνδεὲς τοῦ ἐκκλησιδίου ἐκείνου καὶ τὴν
προθυμίαν ἣν ἐνδείκνυσιν οὗτος πρὸς τὴν ἐκείνου αὔξησιν καὶ βελτίωσιν
σπεύδων ὥς φησιν καὶ μονάσαι καὶ εἰς μονήδριον αὐτὸ καταστῆσαι συνα-
γωγῇ πατέρων μερικῶν ὅσοι εὑρεθῶσι τὴν κατὰ θεὸν πτωχείαν αἱρούμενοι,
τὴν δέησιν αὐτοῦ προσηκάμεθα φιλανθρώπως καὶ ὑπέρ τι ἄλλο ποθοῦντες 50
τῆς τῶν ἱερῶν καταγωγίων συστάσεως καὶ αὐξήσεως καὶ δὴ γράφοντες ἀπο-
φαινόμεθα συνοδικῶς μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερτί-
μων τῶν ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν ἵνα
τῶν φιλοτιμητικῶν ἐκείνων γραμμάτων περὶ τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας τῶν δοθέν-
των ὑπὸ τῶν ἀρχιεπισκόπων τῆς Σίφνου πρὸς τὸν διαληφθέντα Παπὰ Δημή- 55
τριον Νταμισίναν, ἐχόντων τὸ κῦρος καὶ τὴν ἰσχὺν κατὰ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς
γραφόμενα καὶ διαλαμβανόμενα ἡ φιλοτιμία αὕτη ἔχῃ τὸ βέβαιον καὶ ἀμε-
τάθετον ἐκ μέρους τῆς αὐθεντείας τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης
ἐκκλησίας μέχρι παντὸς καὶ ἐξουσιάζῃ τὴν αὐτὴν ἐκκλησίαν μετὰ τῶν κτημά-
των αὐτῆς πάντων ὁ αὐτὸς Παπὰ Δημήτριος Νταμισίνας κατὰ δίκαιον κτη- 60
τορικὸν καὶ δεσπόζῃ ταύτης ἀνεμποδίστως καὶ ἀναφαιρέτως καθὼς διαλαμ-
βάνουσι τὰ ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τῶν ἀρχιεπισκόπων γράμματα. Ὡσαύτως
καὶ ἐὰν καταστήσῃ αὐτὴν μοναστήριον, πάλιν ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ
τελῇ καὶ αὐτὸς ἔχῃ τὴν ἐξουσίαν τῆς ἐπισκέψεως καὶ διαφεντεύσεως αὐτοῦ
πρὸς δ' ἐπὶ τούτοις καὶ τὴν ἐλευθερίαν φιλοτιμοῦντες αὐτῇ συναποφαινόμεθα 65
ἵνα ἡ αὐτὴ ἐκκλησία τῆς κυρίας Θεοτόκου κατὰ τὴν Σύκινον νῆσον Ἐπι-
σκοπὴ καλουμένη μετὰ πάντων τῶν κτημάτων καὶ ἀφιερωμάτων αὐτῆς κινη-
τῶν τε καὶ ἀκινήτων τῶν νῦν ὑπαρχόντων αὐτῇ καὶ τῶν μετέπειτα γενησο-
μένων εἴτε ἐν τῇ αὐτῇ τάξει διαμένῃ εἴτε καὶ εἰς μοναστήριον προχωρήσῃ
ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἑξῆς ὑπάρχῃ πάντῃ ἐλευθέρα καὶ πάσης καὶ παντοίας 70
καταδυναστεύσεως καὶ κατακυριεύσεως καὶ ὅλως ἀσύδοτος μηδενὶ μηδὲν ὀφεί-
λουσα παρέχειν ἄχρι καὶ ὀβολοῦ μήτε τῷ κατὰ τόπον ἀρχιεπισκόπῳ μήτε
ἄλλῳ τινὶ κατὰ τὴν τάξιν τῶν ἐλευθέρων ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων ἀρκου-
μένου τοῦ κατὰ τόπον ἀρχιερέως μόνῳ τῷ κανονικῷ αὐτοῦ μνημοσύνῳ ὀφεί-
λοντος δηλονότι τοῦ ἱερουργοῦντος ἐν αὐτῇ μνημονεύειν τοῦ κανονικοῦ αὐτοῦ 75
ὀνόματος ἐν πάσαις ταῖς ἱεραῖς τελεταῖς καὶ διὰ τιμῆς καὶ εὐλαβείας ἄγειν
αὐτὸν ὡς ἀρχιερέα τοῦ τόπου δόσιν δέ τινα οὐδαμῶς ὀφείλοντες παρέχειν
αὐτὸν διὰ τὸ πάντῃ ἀσύδοτον τῆς πατριαρχικῆς φιλοτιμίας καὶ ἀδούλωτος
τελῇ καὶ ἀκαταπάτητος καὶ ἀνενώχλητος καὶ ἀνεπηρέαστος παρὰ παντὸς προ-

80 σώπου ἱερωμένου ἢ λαϊκοῦ: ὃς δ' ἂν ἄλλος ὀψέποτε φανῇ ποιῆσαι βουλόμενος ἢ ἀποξενῶσαι αὐτὴν δηλαδὴ τῆς ἐξουσίας τοῦ παπὰ Δημητρίου καὶ τῶν κληρονόμων καὶ διαδόχων αὐτοῦ ἢ ἐπηρεάξαι καὶ ἐνωχλῆσαι τοὺς προστατεύοντας αὐτῆς, ἢ ἀποσπάσαι καὶ ἁρπάσαι τι τῶν κτημάτων καὶ ἀφιερωμάτων αὐτῆς ἢ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸ ἀσύδοτον αὐτῆς ἀνατρέψαι καὶ ζητῆσαι λαβεῖν
85 ἐξ αὐτῆς δόσιν τινὰ καὶ εἰσόδημα πολὺ ἢ ὀλίγον ὁ τοιοῦτος ὁποίας ἂν ὑπάρχῃ τάξεως καὶ ὁποίου βαθμοῦ ἀφωρισμένος εἴη ἀπὸ Θεοῦ κυρίου παντοκράτορος καὶ κατηραμένος καὶ ἀσυγχώρητος καὶ ἄλυτος μετὰ θάνατον, αἱ πέτραι καὶ ὁ σίδηρος λυθήσονται αὐτὸς δὲ οὐδαμῶς καὶ ἡ μερὶς αὐτοῦ εἴη μετὰ τοῦ Ἰούδα καὶ εὕροι τὸν θεὸν ἀντίδικον αὐτῷ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως. Ὅθεν
90 εἰς ἔνδειξιν καὶ ἀσφάλειαν τῶν φιλοτίμων αὐτῆς, ἐπεβραβεύθη ταύτῃ καὶ τὸ παρὸν σιγιλλιῶδες γράμμα· ͵αχπη^ῳ^ ἀπριλλίου μηνὸς ια^η^.

Καλλίνικος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

(Ἕπονται ἐννέα ὑπογραφαὶ τῶν συνοδικῶν ἀρχιερέων λίαν δυσανάγνωστοι, ἐξ ὧν διέκρινα μόνον: «Μυτηλήνης Γρηγόριος».

Ἐν Ἀθήναις τῇ 26 Δεκεμβρίου 1930

ΖΑΦΕΙΡΙΟΣ Δ. ΓΑΒΑΛΑΣ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΙΣ ΕΛΛΗΝΑΣ ΙΑΤΡΟΥΣ

(Ἴδ. καὶ Ἐπετ. Ἑτ. Βυζ. Σπ. τόμ. Ε', σ. 300 - 338).

Γαλ. τόμ. ΙΒ', σ. 776 «Ἀπολλωνίου σκυλάκιον ἐπισήμως ἰατρεύσαντος, τουτέστι τὸ ἱεράκιον κολλύριον τραχωματικὸν» καὶ σ. 783 «τὸ ἱεράκιον πρὸς ἀμβλυωπίαν κλπ.».

Περὶ τοῦ κολλυρίου τούτου διέλαβον ἐν ταῖς ἐμαῖς Adnotat. crit. et gramm. ad medicos Graecos σ. 16 - 7, κατέλεξα δὲ αὐτὸ εἰς τὰ ἀπὸ ὀνομάτων ζῴων καλούμενα φάρμακα. Ἀλλὰ παρὰ τῷ Γαληνῷ τόμ. ΙΒ', σ. 775 φέρεται «τοῦ Ἱέρακος τραχωματικὸν» (κολλύριον). Ὥστε τὸ κολλύριον τοῦτο δὲν εἶνε ὠνομασμένον ἀπὸ τοῦ ὑποκοριστικοῦ ὀνόματος ἱεράκιον, ἀλλ' ἀπὸ ὀνόματος ἀνδρός, διὸ γραπτέον εἶνε Ἱεράκειον. Οὕτω δὲ δέον εἶνε νὰ γράψωμεν καὶ παρ' Ἀλεξάνδρῳ τῷ Τραλλιανῷ τόμ. Β', σ. 43 Pusch. ἀντὶ τοῦ Ἡράκλειον.

Γαλ. τόμ. ΙΓ'. σ. 609 «ἐοικότες τοῖς μετὰ τὸ σκίμποδος ὁδοιποροῦσι τυφλοῖς».

Οὐχὶ «μετὰ σκίμποδος», τουτέστι μετὰ κραβάτου (in lectica ὡς ἔχει ἡ Λατινικὴ μετάφρασις), ἀλλὰ «μετὰ σκίπωνος», δηλ. μετὰ βακτηρίας ἢ ῥάβδου, ἔγραψεν ἀναμφιβόλως ὁ Γαληνός. Ὅμοιον δ' ἁμάρτημα φέρεται παρὰ τῷ αὐτῷ τόμ. Γ', σ. 254 «ὥστε σκίμποδος ἐδεῖτο τὰ τοιαῦτα διερχόμενος χωρία», ἀποκατέστησε δὲ τὴν ὀρθὴν γραφὴν «ὥστε σκίπωνος ἐδεῖτο κλπ.» ὁ Κόντος ἐν τῇ Ἀθηνᾷ τόμ. Ζ', σ. 353, ὅστις διέλαβε καὶ περὶ τῆς πλημμελοῦς γραφῆς σκίμπων καὶ σκήπων (αὐτόθι σ. 356 - 8).

Γαλ. τόμ. ΙΔ', σ. 267 «ἔστω δὲ ὁ οἶνος κάλλιστος, οἷος ὁ Φαλερῖνος γλυκύς, ὁ μὴ Φαυστιανός, ἀλλ' ὁ δριμύς τε καὶ πᾶσι καλούμενος ἄκτος».

Γράφε « — — — οἷος ὁ Φαλερῖνος, μὴ ὁ γλυκὺς Φαυστιανός, ἀλλ' ὁ δριμὺς κλπ.». Ἴδ. τὰς ἐμὰς Adnot. σ. 75.

Γαλ. τόμ. ΙΔ', σ. 307 «ἐπιμελῶς δὲ τὰς σάρκας ἱστᾶν δεῖ, ἵνα μὴ διαλάθῃ ἄκανθα».

Νομίζω ὅτι οὐχὶ ἱστᾶν, τουτέστι σταθμᾶσθαι (ponderare κατὰ τὴν Λατινικὴν μετάφρασιν), ἀλλὰ διιστάναι ἢ διιστᾶν εἶνε ἡ γνησία γραφή.

Γαλ. τόμ. ΙΔ΄, σ. 675 «τινὰ δὲ ἐκ περιπτώσεώς φασιν ἐπινενοῆσθαι, ὡς τὸ παρακεντεῖν τοὺς ὑποκεχυμένους, ἐκ τοῦ περιπεσεῖν αἶγα, ἥτις ὑποχυθεῖσα ἀνέβλεψεν, ὀξυσχοίνου ἐμπαγείσης εἰς τὸν ὀφθαλμόν».

Οὐχὶ τὸ περιπεσεῖν ἀλλὰ τὸ παραπεσεῖν, τουτέστι σφαλῆναι, νομίζω ὅτι ἁρμόζει τῷ λόγῳ ἐν τῷ προκειμένῳ χωρίῳ.

Ἀέτ. Γ΄, σ. 55 α΄ «ποίει ἐρεβίνθου καλοῦ μέγεθος».

Γρ. «ἐρεβίνθου μεγάλου μέγεθος», ὡς φέρεται ἐν σ. 54 β΄ «ποίει ἐρεβίνθου μεγάλου μέγεθος».

Σεβῆρος παρὰ τῷ Ἀετίῳ Ζ΄, σ. 131 β΄ «περὶ τραχωμάτων καὶ δασυμάτων, συκώσεων καὶ τύλων».

Τὸ ὀρθῶς ἔχον εἶνε δασυσμάτων. Πρβ. δασυσμός. Ἡ ἐσφαλμένη αὕτη γραφὴ κατεχωρίσθη καὶ ἐν τῷ Λεξικῷ τῶν Liddell - Scott - Jones: «δάσῡμα – – – = τράχωμα, Sever. ap. Aët. 7.45». Ἀλλ᾽ ἐκ τοῦ δασύνω μόνον ὁ τύπος δάσυσμα δύναται νὰ παραχθῇ· πρβ. ἡδύνω - ἥδυσμα, λαμπρύνω - λάμπρυσμα, μολύνω - μόλυσμα, κτλ.

Ὁ αὐτὸς αὐτόθι «ἐπ᾽ ἐκείνων μὲν γὰρ δασύτερα καὶ τραχύτερα καὶ ἐννομώτερα φαίνεται ἐκστραφέντα τὰ βλέφαρα, ἐπὶ δὲ τούτων ὥσπερ τινὰ κέγχρην. ἢν ὀρόβια μικρὰ ὁρᾷς ἐπανιστάμενα τῶν βλεφάρων ἐντός».

Γραπτέον «..τραχύτερα καὶ ἐναιμότερα φαίνεται» καὶ «ἐπὶ δὲ τούτων ὥσπερ τινὰς κεγχραμίδας ἢ ὀρόβια μικρὰ κτλ.». Πρβ. Γαλ. τόμ. ΙΔ΄, σ. 770 «τραχέα δὲ τὰ βλέφαρα λέγεται, ὅταν ἐκστραφέντα ἐναιμότερα φαίνηται καὶ τραχύτερα καὶ σαρκωδέστερα καὶ κεγχραμίσιν ὅμοια». Ὀρειβ. τόμ. Ε΄, σ. 715 (= CMG VI 3, σ. 448, 19) «πρὸς βλέφαρα παχέα καὶ ὕφαιμα καὶ κεγχραμίδων ὑπόπλεα». Φέρεται δὲ καὶ παρὰ τῷ Λέοντι σ. 131 Erm. «τραχώματα λέγονται, ὅταν ἐκστρέψας τὰ βλέφαρα ἴδῃς ἐν αὐτοῖς κεγχραμίδας τινάς, οἷαι αἱ τῶν συκῶν εἰσιν (γρ. σύκων εἰσίν)». Σημειωτέον δὲ πρὸς τούτοις ὅτι γραπτέον εἶνε καὶ παρὰ τῷ Ἀετίῳ ΙϚ΄, σ. 116,23 «σύκων λιπαρῶν κεκομμένων ὥστε τὰς κεγχραμίδας μὴ φαίνεσθαι» ἀντὶ τοῦ «ὥστε τὰς κεγχρίδας μὴ φαίνεσθαι». Ἔχω δὲ νὰ παρατηρήσω ὅτι ἐν τῷ Λεξικῷ τῶν Liddell - Scott - Jones ἐν λ. κεγχραμὶς 3 («pl., trachomata of the eye») μνημονεύεται μόνον τὸ χωρίον τοῦ Ὀρειβασίου.

Ἀέτ. Δ΄, σ. 68 β΄ «ἀμύγδαλα λελεπτυσμένα».

Οὐχὶ λελεπτυσμένα ἀλλὰ λελεπισμένα εἶνε ἡ γνησία γραφή. Ἐν δὲ Ϛ΄, σ. 106 β΄ (ἐν τῷ περὶ πιτυριάσεως) φέρεται «ἀμυγδάλοις πικροῖς λελευκασμένοις μεθ᾽ ὕδατος ἢ ὄξους λεάνας χρῶ», ἀλλὰ παρὰ τῷ Γαληνῷ

τόμ. ΙΒ΄, σ. 461 κεῖται «ἀμυγδάλοις πικροῖς λελεπισμένοις μεθ᾽ ὕδατος ἢ ὄξους σμῶ». Παρὰ δὲ τῷ Αἰγινήτῃ Παύλῳ CMG XI, 1 σ. 245, 23 ἀπαντᾷ «ἀμύγδαλα πικρὰ λελευκασμένα», ἀλλ᾽ εἷς κῶδιξ ἔχει τὴν γραφὴν λελεπισμένα. Καὶ ἐν σ. 189, 10 (ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ ἐπιγεγραμμένῳ «πρὸς ὀδύνας τὰς μεγίστας καὶ πῦον καὶ δυσηκοΐας») φέρεται «ἀμύγδαλα λελευκασμένα κ΄», ἀλλὰ παρὰ τῷ Γαληνῷ τόμ. ΙΒ΄, σ. 610 (ἐν τῷ κεφαλαίῳ «περὶ δυσηκοϊῶν καὶ ἤχων») κεῖται «ἀμύγδαλα πικρὰ λελεπισμένα κ΄». Πρβ. καὶ τόμ. ΙΓ΄, σ. 331 «ἀμυγδάλων λελεπισμένων». Παρατηρητέον δὲ ὅτι Δίφιλος ὁ Σίφνιος παρὰ τῷ Ἀθηναίῳ Β΄, σ. 54 a λέγει «τούτων δὲ (τουτέστι τῶν καρύων τῶν βασιλικῶν) τὰ ἁπαλὰ ἔτι καὶ λελευκασμένα εὐχυλότερα κλπ.» καὶ «τὰ δὲ ἁπαλὰ (τουτέστιν ἀμύγδαλα) καὶ πλήρη καὶ λελευκασμένα γαλακτώδη ὄντα κλπ.». Ἴσως δὲ καὶ ἐνταῦθα ἡ ὀρθὴ γραφὴ εἶνε λελεπισμένα. Ὡς νομίζω δ᾽, ἡ γραφὴ λελευκασμένα ἐν πᾶσι τοῖς μνημονευθεῖσι χωρίοις προῆλθεν ἐκ τούτου, ὅτι τὰ λελεπισμένα ἀμύγδαλα καὶ κάρυα εἶνε λευκά.

Ἀέτ. Θ΄, σ. 367, 23 «ποτιστέον πρὸ τροφῆς τοὺς μὲν παῖδας μύξης ἀφέψημα σὺν ἡδυόσμῳ».

Περὶ τοῦ χωρίου τούτου ἐν τῇ «Βυζαντίδι» τόμ. Β΄, σ. 535 - 6 ἔγραψα τάδε: «Ἴσως γραπτέον «μύρτων ἀφέψημα»· πρβ. Ὀρειβ. τόμ. Δ΄, σ. 573 «τοὺς μὲν παῖδας ποτιστέον μύρτων ἀφεψήματι μετὰ ἡδυόσμου», καὶ Ἀέτ. Θ΄, 293, 23 «μετὰ μύρτων ἀφεψήματος». Ἂν δέ τις μὴ ἐγκρίνῃ τὴν μεταβολὴν ταύτην, πάντως ὀφείλει νὰ γράψῃ «μύξων ἀφέψημα». Μύξα ἢ μυξάρια λέγονται οἱ καρποὶ τοῦ φυτοῦ, ὃ καλεῖται μυξέα (Corp. pap. Herm. Wessely 7, 2 καὶ 28, 15)». Νῦν δὲ δύναμαι μετὰ βεβαιότητος νὰ εἴπω ὅτι ἡ γνησία γραφὴ εἶνε παρὰ μὲν τῷ Ἀετίῳ Θ΄, σ. 367, 23 «μύξων ἀφεψήματι», παρὰ δὲ τῷ Ὀρειβασίῳ «μύξων ἀφεψήματι» ἀντὶ τοῦ «μύρτων ἀφ.», τεκμαιρόμενος ἐκ τῶν φερομένων παρὰ Παύλῳ τῷ Αἰγινήτῃ CMG IX 1, σ. 383, 24 «προποτιστέον τοίνυν αὐτοὺς τῷ τε τῶν χαμαιμήλων ἀφεψήματι καὶ τῷ τῶν ὀνομαζομένων μυξαρίων ἢ αὐτὰ δοτέον ἐσθίειν τὰ μυξάρια καθηψημένα». Νομίζω δὲ ὅτι καὶ ἐν σ. 283, 31 καὶ 368, 27 τοῦ Θ΄ λόγου τοῦ Ἀετίου γραπτέον εἶνε «μύξων ἀφέψημα» καὶ «ἐν ἐφεψήματι μύξων» ἀντὶ τῶν ἐκδεδομένων ὑπὸ τοῦ Ζερβοῦ «μυξῶν ἀφέψημα» καὶ «ἐν ἀφεψήματι μυξῶν». Ἐν δὲ σ. 294, 19 τἀντίγραφα ἔχουσι τὴν γραφὴν «μύσκλης ὀστέον». Ὁ Ζερβὸς διώρθωσε τὸ χωρίον γράψας «μύξων ὀστέα», ἐγὼ δὲ εἴκασα ὅτι λανθάνει ἄλλο τι, οἷον «μεσπίλου ὀστέον». Τὸ ὄνομα μέσπιλον παραφθαρὲν ἐγένετο μούσπουλον καὶ μοῦσκλον (ἴδ. Δουκαγγίου Γλωσσ. σ. 964 λ. μοῦσκλα καὶ μουσκλίον καὶ σ. 965 λ. μούσπουλον), νῦν δὲ λέγεται μούσκουλο, καὶ μέσκουλο καὶ μούσμουλο. Ὁ δὲ Διοσκορίδης λέγει τόμ. Α΄, σ. 169

Kühn «μέσπιλον – – – καρπὸν φέρον μικρὸν μήλῳ ὅμοιον, ἡδύν, ἔχοντα τρία ὀστάρια ἔνδοθεν, ἀφ' ὧν καὶ τρίκοκκόν τινες ὀνομάζουσιν». Παρὰ δὲ τῷ Αἰγινήτῃ Παύλῳ Β', 51 (=CMG IX 1, σ. 121, 31) ἐξέδωκεν ὁ Heiberg «καλῶς ποιεῖ καὶ δαμασκηνὰ καὶ μυσκλίου (τοῦτο δέ ἐστιν ἡ μύξα) τὰ ὀστέα διακρατούμενα κλπ.». Ἀλλὰ παρὰ τῷ Ὀρειβασίῳ Συν. πρὸς Εὐστ. ς', 43 (= CMG VI 3, σ. 208, 11) κεῖται «καλῶς ποιεῖ καὶ δαμασκηνοῦ καὶ μυσκλίου τὰ ὀστέα διακρατούμενα», παρὰ δὲ τῷ Ἀετίῳ Ε', σ. 94 β' «καὶ δαμασκήνου (-ηνοῦ) δὲ ἢ μυξαρίων (-ίου) τὸ ὀστέον κατεχόμενον ἐν τῷ στόματι παραμυθεῖται». Ἔτι δὲ ἀπαντᾷ παρὰ μὲν τῷ Ὀρειβασίῳ CMG VI 3, σ. 208, 6 «βέλτιον δ' ἐνεργεῖ μύσκλον τῷ λινοσπέρμῳ ἐγκαθηψημένον» παρὰ δὲ τῷ Αἰγινήτῃ Παύλῳ β' 51 (CMG IX 1, σ. 121, 26) «βέλτιον δ' ἐνεργεῖ μυξίον τῷ λινοσπέρμῳ συγκαθηψημένον». Πιθανὸν δέ μοι φαίνεται ὅτι γραπτέον εἶνε ἐν τοῖς μνημονευθεῖσι χωρίοις μυξαρίου καὶ μυξάριον ἀντὶ τοῦ μύσκλου καὶ μύσκλον.

Ἀέτ. ΙΕ', σ. 39, 10 «τὰ παχύτερα τῶν ἑλκῶν ἰᾶσθαι».

Ἀντὶ τοῦ παχύτερα οἱ κώδικες BV ἔχουσι τὴν γραφὴν πολυχεῖλα, παρὰ δὲ τῷ Γαληνῷ τόμ. ΙΓ', σ. 491 κεῖται «τὰ παχύχειλα τῶν ἑλκῶν ἰᾶσθαι».

Ἀέτ. ΙΕ', σ. 41, 15 κἑξ. «ἡ διὰ βοτανῶν κεφαλική. Αὕτη ἄνευ τρήσεως ἀφίστησι λεπίδας, ἀνάγει ὀστᾶ διεφθορότα· ἐπίξυε δὲ τὰ ὀστᾶ καὶ ἐπίπαττε κτλ.».

Γρ. «ἐπιξύει δὲ τὰ ὀστᾶ ἐπὶ ποσόν», ὡς φέρεται παρὰ τῷ Γαληνῷ τόμ. ΙΓ', σ. 863 ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ «ἡ διὰ βοτανῶν Κρίτωνος».

Ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ τοῦ Ἀετίου σ. 42, 1-2 ἐξέδωκεν ὁ Ζερβὸς «ποδαγρικοῖς ἁρμόζει καὶ τοὺς τόφους αὐτῶν διαλύει» μετὰ τῆς ὑποσημειώσεως: «πώρους» ἀντὶ «τόφους» Α. πόρους Φ». Ἀλλὰ παρὰ τῷ Γαληνῷ ἐν τῷ μνημονευθέντι τόπῳ ἀπαντᾷ «ποδαγρικοῖς ἁρμόζει, πώρους διαλύει», οὐχὶ «τόφους».

Ἀέτ. ΙΕ', σ. 49, 12 κἑξ. «Τυρία ἀνεπίδετος. Ποιεῖ πρὸς τὰς μεγάλας διαιρέσεις».

Ἀνάγνωθι «ποιεῖ πρὸς τὰς ⟨μὴ⟩ μεγάλας διαιρέσεις». Πρβ. Δαμοκράτη παρὰ τῷ Γαληνῷ τόμ. ΙΓ', σ. 915 κἑξ. «τούτοις ἀκολούθως βούλομ' ἐμπλάστρων φράσαι | ἀνεπιδέτων χρήσεις τε καὶ τὰς συνθέσεις | ποιοῦσι πρὸς τὰς μὴ μεγάλας διαιρέσεις | – – – ἔμπλαστρον εὐπόριστον, εὔχρουν, δραστικήν, | καλῶ δὲ Τυρίαν· λαμβάνει γὰρ πορφύρας | τὸ χρῶμα Τυρίας, ἂν γένηθ' ὃν δεῖ τρόπον». Σημειωτέον δὲ ὅτι τὸ ιβ' κεφάλαιον τοῦ Ζ' βιβλίου τοῦ Γαληνοῦ Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ γένη ἐπιγράφεται «αἱ ὑπὸ Δαμοκράτους γεγραμμέναι πολύχρηστοι. Τυρία ἀνεπίδετος».

Ἀέτ. ΙΕ' σ. 61, 3 «ἡ δι' ἰτεῶν λυτή, ὡς Κρίτων καὶ Ἡρόδοτος».

Ὁ ἐκδότης ὑποσημειοῦται: «ἡ δι' ἰτεῶν λυτὴ ὡς Κρίτων κλπ. Φ. λιτὴ ΛΠ». Μόνη ἡ γραφὴ λιτὴ ἔχει ὀρθῶς. Πρβ. Γαλ. τόμ. ΙΓ', σ. 801 «ἡ δι' ἰτεῶν λιτή, ὡς Ἡρόδοτος» καὶ σ. 814 «λιτὴν Ἱκέσιον». Ὀρειβ. CMG VI, 3, σ. 63, 15 «χλωρὰ λιτή».

Ἀέτ. ΙΕ', σ. 63, 10 κἑξ. «Μοσχίωνος καταγματική. Φάρμακον ἐπιτετευγμένον πρὸς τοὺς νεοτρώτους καὶ πρὸς διακοπὰς τῶν νεύρων καὶ τὰς μετὰ παραθλάσεως διαιρέσεις».

Οὐχὶ παραθλάσεως ἀλλὰ περιθλάσεως εἶνε ἡ ἀληθὴς γραφή. Οὕτως ἀπαντᾷ παρὰ τῷ Γαληνῷ τόμ. ΙΓ' σ. 537 «Μοσχίωνος καταγματική, φάρμακον ἐπιτετευγμένον πρὸς τὰ νεότρωτα καὶ διακοπὰς νεύρων καὶ τὰς μετὰ περιθλάσεως διαιρέσεις» (παρατηρητέον δὲ ὅτι καὶ παρὰ τῷ Ἀετίῳ ὁ κῶδιξ Φ ἔχει τὴν γραφὴν τὰ νεώτρωτα, τουτέστι νεότρωτα ἀντὶ τῆς τοὺς νεοτρώτους). Παρὰ τῷ αὐτῷ Γαληνῷ τόμ. ΙΓ', σ. 646-7 εἶνε ἐκδεδομένον «ἡ δὲ λέξις αὐτή, καθ' ἣν ὁ Ἀσκληπιάδης ἔγραψεν, ἔστιν ἥδε. Μοσχίωνος καταγματική· φάρμακον ἐπιτετευγμένον πρὸς τὰ νεότρωτα καὶ διακοπὰς τῶν νεύρων καὶ τὰς μετὰ θλάσεως διαιρέσεις». Ἀλλ' ἐκ τῶν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἰρημένων εἶνε πρόδηλον, ὅτι καὶ ἐνταῦθα γραπτέον εἶνε «τὰς μετὰ περιθλάσεως διαιρέσεις». Ἀπαντᾷ δ' ἔτι ἡ λέξις περίθλασις καὶ σ. 643 «ποιεῖ πρὸς νύγματα, περιθλάσεις, κλπ.» καὶ σ. 647 «πρὸς τὰς τῶν διδύμων περιθλάσεις» καὶ σ. 803 «ποιεῖ δὲ καὶ πρὸς τὰς μετὰ περιθλάσεως διαιρέσεις» καὶ σ. 804 «πρὸς νεύρων καὶ μυῶν διακοπὰς καὶ περιθλάσεις» καὶ σ. 1020 καὶ 1023 καὶ παρὰ τῷ Ἀετίῳ ΙΕ' σ. 9-10 «πρὸς νεύρων καὶ μυῶν καὶ χόνδρων διακοπὰς καὶ περιθλάσεις» καὶ παρὰ τῷ Σωρανῷ πολλάκις. Ἴδ. καὶ Θησ. Στεφ. ἐν λ.

Ἀέτ. ΙΕ', σ. 128, 1 «ἄλλη (τουτέστιν ἔμπλαστρος) Ἀσκληπιάδου ῥοδίνη καλουμένη».

Ὁ κῶδιξ V ἀντὶ τοῦ ῥοδίνη ἔχει τὴν γραφὴν Ῥοδιακή, αὕτη δ', ὡς φαίνεται, εἶνε ἡ ὀρθή. Πρβ. Γαλ. ΙΓ', σ. 448 «πρώτην δὲ τούτων ἁπασῶν, ὧν εἶπεν, ἔγραψεν ὁ Ἀσκληπιάδης, ἣν ὀνομάζει Ῥοδιακήν». Σημειωτέον δ' ὅτι ἐν τῇ συνθέσει τῆς ἐμπλάστρου ταύτης παρὰ μὲν τῷ Γαληνῷ φέρεται «καὶ κοτύλην α' καὶ ἡμίσειαν ἐλαίου» παρὰ δὲ τῷ Ἀετίῳ ἐξέδωκεν ὁ Ζερβὸς «ἐλαίου λευκοτάτου λίτραν μίαν καὶ ἡμίσειαν».

Ἀέτ. Ις' σ. 109, 24 (ἐκ τοῦ Σωρανοῦ) «ἢ γὰρ τέκνων ἀποβολῆς προαγγελθείσης».

Γραπτέον «προσαγγελθείσης», ὡς φέρεται παρὰ τῷ Σωρανῷ CMG IV, σ. 148, 4. Πρβ. Παῦλ. Αἰγ. Γ´, 72 (CMG IX 1, σ. 289, 28) «οἷον ἀποβολῆς τέκνων ἀπαγγελθείσης».

᾿Αέτ. Ιϛ´, σ. 114, 7 «ἢ καστόριον λεῖον σὺν ὕδατι ἀνηλειμμένῳ ἐρίῳ ἐντιθέναι ὁμοίως τῷ δακτύλῳ».

᾿Αντὶ τοῦ ἐσφαλμένου ἀνηλειμμένῳ ἔγραψα ἀνειλημμένῳ ἐν ταῖς «Κριτ. καὶ γραμμ. παρατ. εἰς τοὺς Ἕλληνας ἰατροὺς» σ. 185 (13). ᾿Αλλὰ νομίζω ὅτι ὀρθότερον εἶνε νὰ γραφῇ κατ᾿ αἰτιατικὴν ἀνειλημμένον ἀναφερομένην εἰς τὴν λέξιν καστόριον. Πρβ. Γαλ. τόμ. ΙΔ´, σ. 660 «ἀνειλημμένον πορφυρέῳ ἐρίῳ τὸ νάρδινον μύρον ἐπιτιθέναι θερμόν». Οὐκ ὀλίγη δὲ χρῆσις γίνεται ὑπὸ τῶν ἰατρῶν τοῦ ἀναλαμβάνειν-ἀναλαμβάνεσθαι ἐρίῳ ἢ ἐρίοις ἢ ἐν ἐρίῳ ἢ δι᾿ ἐρίων ἢ μετ᾿ ἐρίου, οἷον ᾿Αρχιγ. παρ᾿ ᾿Αετίῳ Η´, σ. 173 β´ «θερμανθέντα δὲ ταῦτα καὶ ἐρίῳ μαλακῷ ἀναληφθέντα». Διοσκ. τόμ. Β´. σ. 296 Spr. «πήγανον σὺν μέλιτι ἐν ἐρίῳ ἀναληφθέν». Γαλ. τόμ. ΙΑ´, σ. 82 «καὶ ταῦτ᾿ ἀναλαμβάνειν ἐρίοις ῥυπαροῖς». ΙΔ´, σ. 485 «γλήχωνα λεῖον ἀναλαβὼν ἐρίῳ καθαρῷ». ᾿Αέτ. ϛ´, 95 β´ «ἀναλαμβάνοντες ἐρίῳ τὸ ἡμέτερον φάρμακον» καὶ Η´, σ. 173 β´ «γλυκὺς... ἐρίοις οἰσυπηροῖς ἀναλαμβανέσθω» καὶ ΙΒ´, σ. 11, 7 «ἀναλαβὼν τὸν χυλὸν ἐρίοις οἰσυπηροῖς» καὶ σ. 71, 10 «ἐρίοις οἰσυπηροῖς ἀναλαμβανομένων» καὶ ΙΕ´, σ. 23 κέξ. «ἀναλαμβάνεται δὲ ταῦτα θερμανθέντα οἰσυπηροῖς ἐρίοις... αὐτὸν τὸν οἴσυπον... ἀναλάμβανε τοῖς παρατυχοῦσιν ἐρίοις» καὶ Ιϛ´, σ. 23, 12 «τοῦτο ἐρίῳ ἀναλαβὼν» καὶ σ. 42, 4 «τὰ εἰρημένα φάρμακα ἀναλαμβάνουσαν ἐρίῳ μαλακῷ» καὶ σ. 43, 4 «ἕκαστον.. ἐρίῳ ἀναλαμβάνοντας» καὶ σ. 66, 15 «ἐρίῳ ἁπαλῷ ἀναλαβὼν» καὶ σ. 139, 21 «ἀναλαβὼν ἐρίῳ». ᾿Αλέξ. Τραλλ. τόμ. Β´, σ. 549 «ἀναλαμβανέσθω δι᾿ ἐρίων» καὶ σ. 91 «σχιστὴν σὺν ὄξει... ἀναλάμβανε μετ᾿ ἐρίου τρυφεροῦ». Θεοφ. Νόνν. τόμ. Α´, σ. 288 «στυπτηρίαν... ἀναλάμβανε μετὰ ἐρίου τρυφεροῦ», κτλ. Σημειωτέον δ᾿ ὅτι ὁ Γαληνὸς λέγει τόμ. ΙΒ´, σ. 797 καὶ τόμ. ΙΔ´, σ. 347 «ἐρίῳ καθαρῷ προσαναλαμβανόμενον».

᾿Αλέξ. Τραλλ. τόμ. Α´, σ. 333 «κεχρῆσθαι καὶ ἄρτῳ εἰς οἶνον κεκραμένῳ» καὶ σ. 613 «ἄρτον ἐπιδίδου εἰς οἶνον κεκραμένον».

Γραπτέον εἰς οἶνον βεβρεγμένῳ» καὶ «εἰς οἶνον βεβρεγμένον». Πρβ. σ. 355 «καὶ ἄρτῳ βεβρεγμένῳ εἰς ὕδωρ» καὶ σ. 523 «ἄρτον εἰς θερμὸν ὕδωρ βεβρεγμένον ἐπιδίδου». Τόμ. Β´, σ. 251 «προσφέρουσι τόν τε ἄρτον εἰς οἶνον βεβρεγμένον» καὶ σ. 317 «καὶ ἄρτῳ ἀποβεβρεγμένῳ ἐν αὐτῷ». ᾿Ορειβ. τόμ. Γ´, σ. 564 «καὶ ἄρτον ἐν οἴνῳ βεβρεγμένον». Τόμ. Α´, σ. 301 «ἀποβρεχέσθω δὲ ὕδατι θερμῷ.. τοῦ ἄρτου... τὸ ἔνδοθεν». ᾿Αέτ. ΙΒ´, σ. 70, 15 «ἄρτου βραχέντος οἴνῳ». ᾿Αλέξ. Τραλλ. τόμ. Α´, σ. 555 «ἄρτον δίδου βραχὺν ἀποβρέχων εἰς οἰνόμελι». Τόμ. Β´, σ. 251 «ἄρτον εἰς οἶνον βραχέντα διδόναι τροφήν» καὶ σ. 293. 295. Περὶ δὲ τῆς συντάξεως βρέχειν (ἀποβρέχειν κλπ.) — βρέχεσθαι (ἀποβρέχεσθαι) εἴς τι ἴδ. τὰς ἐμὰς Adnot. σ. 27-28 καὶ παρατήρησιν εἰς Κρίτωνα παρὰ Γαλ. ΙΒ´, σ. 817 ἐν ᾿Επ. ῾Ετ. Βυζ. Σπ. τόμ. Ε´, σ. 315.

᾿Αλέξ. Τραλλ. τόμ. Α´, σ. 397 «ἐπιβλέπων εἰς ἅπαντα».

Γράφε «ἀποβλέπων εἰς ἅπαντα», ὡς φέρεται τόμ. Β´, σ. 527 «ἀποβλέπων καὶ εἰς ἅπαντα». Πολλὴν δὲ χρῆσιν ποιεῖται ὁ ᾿Αλέξανδρος τοῦ ἀποβλέπειν εἴς τι ἢ πρός τι, οἷον τόμ. Α´, σ. 397 «ἀποβλέποντας πρὸς τὴν δύναμιν τοῦ κάμνοντος». σ. 425 «πρὸς ἕκαστον εἶδος ἀποβλέποντα». σ. 467 «πρὸς ἕκαστον.... ἀποβλέποντας». σ. 469 «ἀποβλέποντα πρός τε τὴν ἡλικίαν καὶ ὥραν (γρ. ⟨τὴν⟩ ὥραν)». Τόμ. Β´, σ. 5 «πρὸς αὐτὴν ἀποβλέποντα». σ. 127 καὶ σ. 135 «πρὸς τοὺς καιροὺς ἀποβλέποντας». σ. 137 «πρὸς τὴν τοῦ πάσχοντος δύναμιν καὶ τὴν ἕξιν ἀποβλέποντας». σ. 157 «πρὸς τὴν δύναμιν ἀεὶ ἀποβλέπων». σ. 167. 173. 243. 389. 395. 419. 445. ᾿Εν δὲ σ. 395 ἀπαντᾷ «εἰς ὅσα καὶ ὁ σοφὸς γέρων ἐδίδαξεν ἀποβλέπειν». Πρβ. σ. 231 «πρὸς τὴν δύναμιν ἀφορῶντας καὶ τὴν φύσιν αὐτὴν τοῦ πάθους» καὶ σ. 333 «πρὸς τὴν δύναμιν ἀφορῶντας τοῦ κάμνοντος». Περὶ δὲ τῆς συγχύσεως τῆς ἀπὸ καὶ τῆς ἐπὶ προθέσεως ἴδ. παρατήρησιν εἰς Κρίτωνα παρὰ Γαλ. τόμ. ΙΒ´, σ. 817 καὶ εἰς Γαλ. τόμ. Η´, σ. 341 ἐν ᾿Επ. ῾Ετ. Βυζ. Σπ. τόμ. Ε´, σ. 300 καὶ 315.

᾿Αλέξ. Τραλλ. τόμ. Β´, σ. 425 «καὶ ποίει πυρήνων ἢ στροβιλίων μεγέθει».

Γράφε «πυρήνων ἢ στροβιλίων μεγέθη». Πρβ. ᾿Ορειβ. τόμ. Δ´, σ. 599,30 «τροχίσκους θέρμων μεγέθη ἔχοντας». Διοσκ. Δ´, 162 (165) «συναναπλάσσουσιν ὀροβιαῖα μεγέθη». ᾿Αέτ. ΙΕ´, σ. 54,13 «ἔμβαλε τὴν ἄσφαλτον ἕως (οἱ κώδικες VW ὀρθῶς «εἰς») κυαμιαῖα μεγέθη (ὁ κῶδ. V κυάμου μέγεθος)» καὶ Ιϛ´, σ. 19,9 «ἀνάπλασσε κριθῆς μεγέθη». ᾿Ορθῶς δ᾿ ἔχει ἡ δοτικὴ μεγέθει παρὰ τῷ Διοσκορίδῃ Β´, 160 «μεγέθει κυαμιαῖα» καὶ παρ᾿ ᾿Αλεξάνδρῳ τῷ Τραλλιανῷ τόμ. Β´, σ. 265 «καταπότια ὀροβιαῖα μεγέθει». Ἴσως δὲ πρὸ τῆς λέξεως «πυρήνων» πρέπει νὰ προστεθῇ γενική τινος ὀνόματος, οἷον «⟨ἐλαίας⟩ πυρήνων».

Ε. Α. ΠΕΖΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΟ «ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΟΔΟΥΣΙ ΠΑΘΩΝ» ΕΡΓΟΝ ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΤΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΗΝΟΥ[1]

Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Νεοφύτου Προδρομηνοῦ φέρονται δύο πρὸς τὴν ἰατρικὴν σχέσιν ἔχοντα ἔργα[2], τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον: *Συλλογὴ κατὰ στοιχεῖον περὶ βοτανῶν* ἐκδοθὲν ἐπὶ τῇ βάσει ἐνίων τῶν ὑπαρχόντων κωδίκων ὑπὸ V. Landström (ἐν Eranos V, 132) καὶ τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον: *Διδασκαλία περὶ τῶν ἐν ὀδοῦσι παθῶν*, οὗ ὡς μόνον χειρόγραφον φέρεται τὸ ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ἑλλάδος ἀποκείμενον[3]. Ἀλλ' ὅτι καὶ ἄλλα ἀπόγραφα τοῦ ἔργου τούτου ὑπῆρχον, καὶ ἴσως ἔτι ὑπάρχουσι, δῆλον ἐκ τῆς παρὰ Montfaucon[4] ἀναγραφῆς, καθ' ἣν ὅμοιον εὕρητο ἐν βιβλιοθήκῃ Guill. Pelisser («*de dentium morbis*»). Παρὰ τῷ αὐτῷ Montfaucon[5] ἀναφέρεται ἐπίσης καὶ ἕτερον ἔργον τοῦ Νεοφύτου, τὸ *ἰατρικὸν ἢ περὶ ἁπλῶν φαρμάκων* («memoratur cod. Bibl. Taurin. quo continere dicitur Neophyti monachi *medicinale* s. de medicamentibus simplicibus»), ἴσως ἐράνισμα τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον: «*περὶ τῆς τῶν ἁπλῶν φαρμάκων κράσεως καὶ δυνάμεως*» γνωστοῦ ἔργου τοῦ Γαληνοῦ.

Ἡ *διδασκαλία περὶ τῶν ἐν ὀδοῦσι παθῶν*, ὡς ἔχει ἀκριβῶς ὁ τίτλος τοῦ ἔργου τούτου, περιλαμβάνεται ἐν τῷ Ἀθηναϊκῷ κώδικι 1481, γεγραμμένῳ κατὰ τὴν ις´ ἑκατονταετηρίδα ἐπὶ χάρτου κοινοῦ (0,20×0,16), ἐν ᾧ περιλαμβάνεται ὡς β´ ἔργον ἡ *Διάγνωσις ὑελίων τοῦ οὔρου* τοῦ Μαξίμου Πλανούδη καὶ γ´ ἡ περὶ οὔρων διάγνωσις Ἰωάννου τοῦ Ἐπισκόπου, περὶ ἧς ἐπραγματεύθην πρὸ τῶν μελῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἱστορίας τῆς ἰατρικῆς ἐπὶ τῇ βάσει καὶ ἑτέρων κωδίκων ἀποκειμένων ἐν ἄλλαις βιβλιοθήκαις τῆς Εὐρώπης. Τὸ ἔργον δὲ περιλαμβάνεται ἐν ταῖς σελίσι 2 - 42 τοῦ κώδικος καὶ ἄρχεται διὰ τῶν ἑξῆς: *Ἐν τοῖς ὀδοῦσι παθῶν ἔνια μὲν ἐναργῶς ἅπασι φαίνεται....*, τελευτᾷ δὲ διὰ τῶν ἑξῆς· *ἐνστάζων ἀρνογλώσσου χυλόν, ὅσον ἐπιδέχεται καὶ*

[1] Ἀνακοίνωσις γενομένη πρὸ τῶν μελῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἱστορίας τῆς Ἰατρικῆς ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τοῦ Ἰωβιλαίου τοῦ ἐν Βιέννῃ διαπρεποῦς τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἰατρικῆς καὶ ἐπιτίμου μέλους τῆς ἑταιρείας κ. Max Neuburger, ᾧ καὶ ἀφιεροῦται.

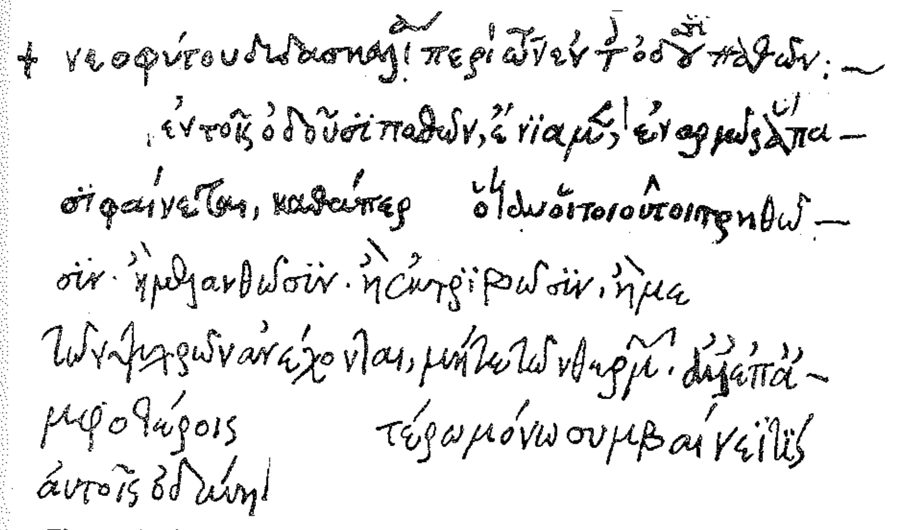
[2] Βλ. Diels, Die Handschr. d. ant. Aerzte, II, 68.

[3] Βλ. Diels, Ἔνθ' ἀνωτ.

[4] Bibl. mss. σελ. 199.

[5] Ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 1399.

ἑνώσας χρῶ πρὸς πᾶσαν φλεγμονὴν καὶ ὀφθαλμίαν. Σημειωτέον ὅμως ὅτι τινὰ τῶν κεφαλαίων εἰσὶν ἄσχετα ὅλως πρὸς νοσήματα τῶν ὀδόντων ἢ καὶ τοῦ στόματος, ὡς ῥηθήσεται παρακατιόν.

Εἰκ. 1. Ἀρχὴ τοῦ ἔργου «περὶ τῶν ἐν τοῖς ὀδοῦσι παθῶν» ἐκ τοῦ κώδικος 1481 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ μελέτη τοῦ ἔργου τούτου τοῦ Νεοφύτου ἀποδεικνύει ὅτι τοῦτο τυγχάνει ἁπλοῦν ἐράνισμα, ὡς τὰ πολλὰ κατὰ λέξιν, τοῦ περὶ τῶν «*ἐν τοῖς ὀδοῦσι παθῶν*» κεφαλαίου τοῦ «*περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ τόπους*» γνωστοῦ ἔργου τοῦ διασήμου ἀρχαίου Ἕλληνος ἰατροῦ καὶ συγγραφέως Γαληνοῦ (Βλ. βιβλ. Ε´, ἐν ἐκδ. Kühn. Τόμ. XII, σελ. 848), ἐφ' οὗ στηριζόμενοι δυνάμεθα μάλιστα τά τε πολλαχοῦ ὑπάρχοντα ἐν τῷ κειμένῳ κενὰ νὰ συμπληρώσωμεν καὶ τὰ πολυάριθμα κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν σφάλματα νὰ διορθώσωμεν.

Ἰδοὺ πῶς ἔχει ἡ παραβολὴ τοῦ κειμένου τοῦ χειρογράφου πρὸς τὸ κείμενον τοῦ Γαληνοῦ:

Νεοφύτου διδασκαλία περὶ τῶν ἐν τοῖς ὀδοῦσι παθῶν. (Γαλ. Kühn σελ. 848): φ.2α

⟨Τῶν⟩ Ἐν τοῖς ὀδοῦσι παθῶν ἔνια μὲν ἐναργῶς ἅπασι φαίνεται, καθάπερ ὅταν οἱ τοιοῦτοι τρηθῶσιν ἢ μελανθῶσιν ἢ ἐκτριβῶσιν ἢ μ⟨ήτε⟩ τῶν ψυχρῶν ἀνέχωνται, μήτε τῶν θερμῶν, ἀλλ' ἐπ' ἀμφοτέροις ⟨ἢ θα⟩τέρῳ μόνῳ συμβαίνῃ τις αὐτοῖς ὀδύνη. Τινὰ δ' οὐ φαίνεται ⟨σαφῶς⟩ τῶν ἐν 5 *αὐτοῖς παθῶν, ὥσπερ ὅταν ὁ πάσχων αὐτὸς αἰσθά⟨νεσθαι φῇ⟩ τῆς κατὰ τὸ σῶμα τοῦ ὀδόντος ὀδύνης, ἐν βάθει γιγνομένης. Ἀντὶ ⟨λέγουσι γὰρ⟩*

3 ἐκτριβῶσιν ἢ με 4 ἀνέχονται 5 συμβαίνει 7 γιγνωμένης.

ἔνιοι φάσκοντες ὀστοῦν ὄντα τὸν ὀδόντα, χωρὶς ὀδύνης πάσχ⟨ειν ὥσπερ
ὅταν⟩ τῇ καλουμένῃ ῥίνῃ τὰς ὑπεροχὰς αὐτῶν ἀναγκα⟨σθῶμεν πρίζειν ἢ⟩
δι' ἄλλην τινὰ πρόφασιν, ἣν ὀλίγον ὕστερον ἐρῶ. Νυνὶ ⟨γὰρ βούλομαι⟩
χωρὶς λογικῆς τε καὶ φυσικῆς ἀποδείξεως, μαρτυρῆσαι τοῖς ⟨φάσκουσιν⟩
5 αὐτὸν ἀλγεῖν τὸν ὀδόντα. Καὶ γὰρ κἀγὼ ἀλγήσας ἀκριβῶς ἐμαυτὸν προσ-
φ. 2ᵇ έσχον|, ὡς ἂν ἤδη προακηκοὼς τῶν ἀμφισβητήσεων, ᾐσθανόμην τε σαφῶς
οὐ μόνον ἀλγοῦντος ἀλλὰ καὶ σφύζοντος τοῦ ὀδόντος, ὁμοίως ταῖς φλεγ-
μαινούσαις σαρξίν, ὥστε με θαυμάζειν εἰ καὶ τοῦτο τὸ πάθος, ὃ καλοῦμεν
φλεγμονήν, ἐν ὀδόντι γενέσθαι δύναται, λιθώδη καὶ σκληρὰν οὐσίαν ἔχοντι.
10 Καὶ μέντοι καὶ καθ' ἕτερον καιρὸν ἀλγήσας ὀδόντα, σαφῶς ᾐσθόμην οὐκ
αὐτοῦ τοῦ ὀδόντος, ἀλλὰ τῶν οὔλων εἶναι τὸ ἄλγημα· φλεγμαινόντων δὲ
αὐτῶν ὡς καὶ χωρὶς τῆς θλίψεως ἀλγεῖν· ἀλλὰ καὶ τῇ γειτνιάσει τῶν ὀδόν-
των σκληρῶν ὄντων, αὐξανομένης τῆς ὀδύνης διὰ τὴν θλίψιν, ὥστε ἑκα-
τέρας τῆς αἰσθήσεως πεπειραμένος ἄλλης μὲν ἐπὶ τοῖς οὔλοις, ἄλλης δ' ἐπ' αὐ-
15 τῆς τῆς τοῦ ὀδόντος οὐσίας, σαφῶς οἶδα καὶ μαρτυρῶ τοῖς λέγουσιν ἀλγεῖν
αὐτοὺς τοὺς ὀδόντας ποτέ. Καὶ μέντοι καὶ τῷ καταφυομένῳ νεύρῳ τῇ ῥίζῃ
φ. 3ᵃ τοῦ ὀδόντος ὀδύνη γίνεται ποτὲ τοῦ νεύρου φαντασίαν | συγκεχυμένην
καὶ ἀδιάρθρωτον τοῖς πολλοῖς φέροντος, ὡς αὐτοῦ τοῦ ὀδόντος ἀλγοῦντος,
εὔλογόν ἐστι. Καὶ γὰρ καὶ τούτου σαφῶς ᾐσθόμην ποτὲ συμβάντος μοι. Καὶ
20 τό γε διαμένειν ἔτι μέρος σμικρὸν τῆς ὀδύνης, ἐξαιρεθέντος τοῦ ὀδόντος,
ἐπὶ τῇ τοῦ νεύρου γίνεται φλεγμονῇ, κουφιζομένου μόνον ἐκ τοῦ μηκέτι
μηδὲν τείνεσθαι τῆς πρὸς τὸ τεῖνον ὀστοῦν συμφύσεως ἐλευθερωθέν, ἀνα-
πνοήν τέ τινα οὖν σχεῖν καὶ τῶν προφερομένων ἰαμάτων ψαύειν. Οὔτε τὸ
κατὰ ψαῦσιν οὔτε κατὰ διάδοσιν οἷόν τε τὸ φλεγμαῖνον ἴασθαι νεῦρον, ἑκα-
25 τέρωθεν μὲν ὑπὸ τῶν φατνίων στεγόμενον, ἔμπροσθεν δὲ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ
ὀδόντος.

Εἰ δὲ πελιδνοὶ δι' ὅλης ἑαυτῶν τῆς οὐσίας οἱ ὀδόντες φαίνονταί ποτε γιγνό-
μενοι, θαυμαστὸν οὐδέν ἐστι πάσχειν αὐτούς τι καὶ τῇ φλεγμονῇ παραπλή-
φ. 3ᵇ σιον. Ἔτι δὲ μᾶλλον ἄν τις τοῦτο πιστεύσειεν ἐν τῷ τρέφεσθαι | ἐν ἅπαντι
30 τῷ τῆς ζωῆς χρόνῳ τὴν αὔξησιν ἔχειν. Ἐναργῶς γὰρ τοῦτο ⟨φαίνεται⟩
πολλάκις ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τοῖς ἐξαιρεθεῖσιν ὀδοῦσιν, αὐξανομένων
μὲν διὰ παντὸς αὐτῶν, ὅταν δὲ αὐξάνωνται τοσοῦτον τῇ ⟨τῶν σι⟩τίων
λειώσει τριβόμενοι δαπανῶνται· εἰ δ' ἀδύνατόν ἐστι αὐξά⟨νεσθαι χωρὶς⟩ τοῦ
τρέφεσθαι, πάντως που καὶ δυσὶν ὑποκείσονται παθήμασιν ⟨ἐναντίοις⟩, ἐνδείᾳ
35 τε καὶ πλεονεξίᾳ τῆς χορηγουμένης αὐτοῖς τροφῆς. Ἡ ⟨μὲν οὖν⟩ ἔνδεια
ξηροτέρους τε καὶ ἀτροφωτέρους καὶ διὰ τοῦτο λεπτ⟨οτέρους ἐργάζεται⟩.
Ἡ πλεονεξία δὲ ποιήσει καί ποτε διάθεσιν ἐν αὐτοῖς ⟨ἀνάλογον⟩ τῇ κατὰ

---

1 ὀστοῦν ὅταν 5 προσέσχω 9 ληθώδη 14 ἄλλοις 15 οἶδα 22 γίνεσθαι 23 ἀνα-
πνοὴν ἣν 31 ἐπιὼν ἀντ.

τὰ σαρκώδη μόρια φλεγμονῇ. Ταύτης μὲν οὖν ἴαμα⟨τα⟩ γενήσεται τὸν αὐτὸν
ἔχοντα σκοπὸν τοῖς τὰς φλεγμονὰς ἰωμένοις, ὅπερ ἐστὶ κενῶσαι τὴν πλεο-
νεξίαν· τὸ μέν τι διαφοροῦν⟨τα⟩, τὸ δὲ ἀποκρουόμενον αὐτῆς. Τῆς δὲ
δι' ἔνδειαν | τροφῆς λεπτότητος τῶν ὀδόντων ἴαμα μὲν οὐδέν ἐστι, τὸ χαλᾶ- φ. 4ᵃ
σθαι δὲ ἀναγκαῖον τηνικαῦτα καὶ σείεσθαι, χαλαροτέρας τῆς ἐγγοφώσεως 5
γεγονυίας οὐ μόνον αὐτῶν τῶν ὀδόντων λεπτυνθέντων, ἀλλὰ καὶ τῶν περιε-
χόντων αὐτοὺς φατνίων. Αὕτη μὲν οὖν ἡ διάθεσις ἐπιγίνεται τοῖς γηρῶσιν,
ἢ καὶ πρωϊαίτερον, ἢ ὀψιαίτερον, ὥσπερ γε καὶ μᾶλλον ἢ ἧττον· εἰ δ' ἀνάλο-
γόν τι τῇ φλεγμονῇ ἔχει, μᾶλλον τοῖς νέοις· βοηθητέον οὖν ἐστι καὶ τοῖς
γέρουσι, τῇ διὰ τῶν οὔλων βοηθείᾳ. Καλοῦνται δὲ οὕτως αἱ ἀντιπεριλαμβά- 10
νουσαι τοὺς ὀδόντας σάρκες, ἔνθα πρῶτον ἀνίσχουσι τῶν φατνίων· αὐτὰς
οὖν ⟨χρὴ⟩ στύφουσι φαρμάκοις ἐντονωτέρας καὶ μᾶλλον ἐσφιγμένας περὶ
τῶν ὀδόντα ποιεῖν, ὥστε αὐτὰς ὠφελούσας τι τῷ μονίμῳ τε καὶ δυσκινήτῳ
διὰ τὴν τῆς ἐγγοφώσεως ἀκρίβειαν γεγονότι. Καὶ μὴν καὶ τὰ τρήματα τῶν 14
ὀδόντων | ἐξ ἐπιρροῆς ὑγρῶν δριμέων καὶ διαβρωτικῶν ἐπιτελεῖται, καθά- φ. 4ᵇ
περ τὰ ἐπὶ τοῦ δέρματος ἕλκη, χωρὶς τῆς ἔξωθεν αἰτίας. Ἀλλ' ἐπ' ἐκείνου
μὲν συνεχῶς καὶ πολλοῖς, ἐπὶ δὲ τῶν ὀστῶν σπανιάκις, ὅσῳ δυσπαθέστερα
δέρματός ἐστι διὰ τὴν σκληρότητα. Δῆλον οὖν ὅτι καὶ ἡ ἴασις ἔσται τῶν
ἀναβιβρωσκομένων σωμάτων, ἀναξηραινομένης τῆς ἐπιρρεούσης κακοχυ-
μίας. Εἰ μὲν ὀλίγη τις εἴη, τοῖς τοπικοῖς βοηθήμασι διὰ τὴν τῶν ξηραινόν- 20
των φαρμάκων, ὧν τὴν ὕλην, ὀλίγον ὕστερον ἐροῦμεν· εἰ δὲ πλείων, ὅλης
τῆς κεφαλῆς τῇ προνοίᾳ, κἂν αὕτη πάσχῃ ποτὲ διὰ τὸ σύμπαν σῶμα καὶ τῇ
κατ' ἐκεῖνο θεραπείᾳ. Τοὺς δὲ βιβρωσκομένους ὀδόντας, ὡς ἂν ὑπὸ μαλα-
κότητος τοῦτο πάσχοντας, ἐργάζεσθαι χρὴ σκληροτέρους καὶ δυσπαθεστέ-
ρους διὰ τῶν αὐστηρῶν τε καὶ στρυφνῶν φαρμάκων καὶ τοὺς πελιδνουμέ- 25
νους καὶ διὰ τῶν ξηραινόντων, ὡς ἂν| ἐξ ἐπιρροῆς ὑγρῶν μοχθηρῶν τοῦτο φ. 5ᵃ
πάσχοντας, ὁμοίας θεραπείας δέονται τῶν τετρημένων.

[Γαλ. 853]. Τοῦ αὐτοῦ θεραπεία οὔλων διὰ φλεγμονὴν ὀδυνωμένων:

Οὔλων διὰ φλεγμονὴν ὀδυνωμένων ἄριστόν ἐστι φάρμακον ἔλαιον σχίνι-
νον, εὔκρατον κατὰ θερμότητα διακρατούμενον. Ἔστω καὶ νέον. ὡς τό γε 30
παλαιότερον εἰς τοσοῦτον τοῦ νέου φαυλότερον, ὅσον καὶ παλαιότερον. Ἐνι-
στάσθω καὶ τὸ ἀγγεῖον ἐν ᾧ θερμαίνεται τὸ σχίνινον, ἑτέρῳ μείζονι θερμὸν
ἱκανῶς ὕδωρ ἔχοντι. Μάλιστα μὲν οὖν ἁρμόττει τοῦτο τῇ φλεγμονῇ τῶν
οὔλων, οὐ μὴν κατ' ἄλλο τι μέρος τοῦ τε τὴν γλῶτταν ἀμφιεννύντος ὑμέ-
νος καὶ ὑπεζωκότος σύμπαν τὸ στόμα γένηταί τις ὀδύνη διὰ φλεγμονήν, 35
ἀνωδυνίας ἐστὶ ποιητικὸν τὸ σχίνινον. Ἀποκρούεται γὰρ ἀλύπως ἄνευ τρα-

---

8 ὀψιαίτερον 9 ἡ φλεγμονή 10 οὐλῶν 11 ἀνίσχουσαι 13 ὁμονίμῳ 25 στυφνῶν
27 τετρημμένων 28 οὐλῶν ὀδυνομένων 29 οὐλῶν ὀδυνομένων 30 θερμότιτα 33 ἱκα-
νῶς ἁρμόττει 34 οὐλῶν ἀμφιεννοῦντος 35 ὑμεο.

χύτητος, ἣν ἔχει τὰ πλεῖστα, διαφορεῖται τε ἀδήκτως, οὗ μάλιστα τοῖς φλεγ-
φ. 5β μαίνουσι χρεία. Ἔνιοι δὲ τῶν | ἰατρῶν κοινῷ τινι χρώμενοι παραλογισμῷ,
βλάπτουσι τὰ φλεγμαίνοντα.

[Γαλ. 884]. Καὶ χρὴ διασκεψαμένους ἅπαξ ὑπὲρ αὐτοῦ φυλάττεσθαι τοῦ λοι-
5 ποῦ. Νομίζουσι γάρ τὰ στύφοντα μόνον ὀνίνησι τὰς φλεγμονὰς ἀποκρουό-
μενα τὸ ἐπιρρέον, ἔστι δ᾽ ὅτε καὶ τοῦ περιεχομένου τε κατὰ τὸ φλεγμαῖνον
ἐκθλίβοντα πρὸς τὰς τρεφούσας φλέβας τὸ μόριον, εἰκὸς εἶναι τὸ μᾶλλον
στῦφον ὀνήσασθαι. Οὕτω δὲ καὶ τὸ διαφοροῦν μᾶλλον ὠφελεῖν, οἴονται
⟨τοῦ⟩ μετρίου τοῦτο δρῶντος, οὐκ ἐννοοῦντες ὡς τὸ καθ᾽ ἑκάτερον αὐτῶν
10 ἐπιτεταμένον ὀδυνηρὸν γίνεται τοῖς φλεγμαίνουσιν· ὑπὸ μὲν γὰρ τῶν σφο-
δρῶς στυφόντων, ὅμοιον τῇ θλάσει πάσχει τὰ μόρια, συναγομένης αὐτῶν
τῆς ἐξουσίας βιαίως. Ὑπὸ δὲ τῶν δριμέων τῇ διαβρώσει τι παραπλήσιον.
Εἰκότως οὖν τὸ σύμμετρον ἐν ἑκατέρῳ βέλτιόν ἐστι τῶν ἀμέτρων. Ταῦτα
μὲν οὖν αὐτάρκως μοι προείρηται· περὶ δὲ τῶν κατὰ τὰς ὀδύνας διαθέσεων
15 ἐνδιαλαβὼν ἐφεξῆς ἐρῶ.

[Γαλ. 855]. Τῶν ὀδυνωμένων ὀδόντων ἄνευ τῆς τῶν οὔλων φλεγμονῆς,
ἐσθ᾽ ὅτε μέν, ὡς ἔφην, ἐν αὐτῷ τῷ οἰκείῳ σώματι τὴν ὀδύνην, ἐσθ᾽ ὅτε
δὲ ἐν τῷ νεύρῳ γίγνεσθαι. Σφοδροτάτων οὖν ἐστι χρεία φαρμάκων, εἴ τε
ἀποκρούεσθαί τις, εἴτε διαφορεῖν ἐθέλοι τὸ τῆς ὀδύνης αἴτιον, ἐάν τε χυμὸς
20 ᾖ, ἐάν τε φυσῶδες πνεῦμα. Καὶ διὰ τοῦτο τὰ πλεῖστα αὐτῶν δι᾽ ὄξους
σκευάζεται δριμυτάτου. Παραγράψω γὰρ δ᾽ ἐφεξῆς καὶ τὰ διὰ τῆς ἱστο-
ρίας ἡμῶν παραρεδομένα τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῶν ὑπ᾽ Ἀρχιγένους γεγραμμέ-
νων ποιησάμενος.

Τῶν παρ᾽ Ἀρχιγένους γεγραμμένων κατὰ λέξιν οὕτως. Θεραπεία πρὸς
25 ὀδύνας ὀδόντων. Ἡ δύναμις τῶν τοιούτων φαρμάκων ἐστι θερμαντική,
φ. 6β σπάνιον ἔχουσα τὸ στῦφον· ἔχουσι δὲ | καί τι ναρκωτικόν. Ἀλγοῦντας ὀδόν-
τας διακλυζέσθω ὄξει θερμῷ δριμεῖ μετὰ κηκίδος καὶ ἀλικακάβου ῥίζης,
μετ᾽ ὄξους καὶ κηκίδων· καὶ δαδίοις λιπαροῖς ἀνεζεσμένοις ἐν ὄξει καὶ
29 μυρσίνης κλωνίοις ....

φ. 8α [Γαλ. 859]. Ἀρχιγένους περὶ ⟨περι⟩πλασμάτων καὶ ἐπιθεμάτων. Φάρμακα
πρὸς ὀδόντας τετρημένους, ὀδυνωμένους καὶ ἀνωδύνους.

Σῶρυ αἰγύπτιον, ῥητίνῃ τερεβινθίνῃ ἀναληφθέν, περίπλασσε καὶ τῷ
βρώματι ἐντίθει καὶ τὴν διὰ δύο πεπέρεων ἐντίθει, ἀνιεὶς αὐτῷ ῥοδίνῳ καὶ
34 ναρδίνῳ, μάλιστα καὶ ἀμυγδαλίνῳ, καὶ εἰς τὸ ....

φ. 9α (Εἰς τὴν ὤαν) Τοῦ αὐτοῦ ἐπὶ φλεγμαινόντων καὶ βεβρωμένων.

Ἐπὶ δὲ τῶν ὡσανεὶ ἐν φλεγμονῇ, νίτρον ἐρυθρὸν καὶ περσαίας ὀστέων
τὸ ἐντὸς ἑνώσας ῥητίνῃ ἀναλάμβανε καὶ περίπλασσε τὸν ὀδόντα καὶ ἔα ......

[Γαλ. 861]. Τοῦ αὐτοῦ πρὸς οὖλα αἱμασσόμενα.

7 εἰκὼς 8 στύφον ὀνίνασθαι οἷον τοῦ 10 ἐπιτεταμένως 28 κικίδων 31 τετρημ-
μένους ὀδυνομένους 32 σῶρι.

Ἄκρως ποιεῖ ὑγρὰ στυπτηρία μετὰ διπλοῦ ἀλόης προσαπτομένη· καὶ φ. 9β
σχιστῇ καὶ μυρσίνῃ λειοτάτοις καὶ παράτριβε· στυφθέντων δὲ μέλιτι χρίε....

Γαληνοῦ. Ὀδοντοτρίμματος φαρμάκου σύνθεσις πρὸς διὰ πᾶσαν ψυχρὰν
αἰτίαν ὀδυνωμένων καὶ ῥευματισμὸν ὀδόντων.

Σιδιρῖτιν καὶ περδικίαν τὰς βοτάνας λαβὼν ἐπίσης σταθμῷ ξηρὰς ⟨ἐν 5
σκιᾷ φρύξον⟩. [Γαλ. 885].

[Γαλ. 887]. Τιμοκράτους ὀδοντότριμμα πρὸς οὖλα πλαδαρὰ καὶ αἱμασσόμενα, φ.10β
ὀδόντας κινουμένους, ὀδονταλγίας καὶ σηπεδόνας καὶ πάντα τὰ ἐν στό-
ματι καὶ παρωτίδας.

[Ἐν τῇ ὤᾳ]: Ἀλοιφὴ πρὸς ἐψυγμένην κεφαλὴν καὶ ῥευματιζομένους. 10
Ἄλλο.

[Γαλ. 887]. Ἄλλο τοῦ αὐτοῦ. Περδικίας προσφάτου, μέλιτος, σχιστῆς, πεπέ- φ.11α
ρεως λευκοῦ .....

[Ἐν τῇ ὤᾳ] Τοῦ αὐτοῦ πρὸς σειομένους ὀδόντας.

Γαληνοῦ, πρὸς σειομένους ὀδόντας. 15

Αὐρηλίου, πρὸς δυσωδίας στόματος (Γαλ. XII, 892). Στυπτηρίαν καύ-
σας ἐπὶ μύακος χαλκοῦ καὶ ὀστράκου κατασβέννυε οἴνῳ αὐστηρῷ, ἀπὸ
ταύτης λάβε......

Γαληνοῦ πρὸς λεύκανσιν καὶ δυσωδίαν ὀδόντων. φ.11β

Κέρατος ἐλαφείου, μαράθρου σπέρματος...... 20

[Ἐν τῇ ὤᾳ]. Τοῦ αὐτοῦ πρὸς πάντα πόνον ὀδόντος καὶ οὔλων καὶ
δυσωδίαν.

[Γαλ. 879]. ⟨Ἀριστο⟩κράτους πρὸς ἀλγήματα οὔλων καὶ ὀδόντων. φ.12α
Μέλιτος λίτρα μία, ὄξους δριμέος ξε´ εἷς, σχιστῆς......

Τοῦ αὐτοῦ πρὸς σειομένους ὀδόντας. (Γαλ. 879). Τοῦ αὐτοῦ πρὸς ὀδόν- 25
των βρῶσιν καὶ πόνους.

[Γαλ. 889]. Τιμοκράτους σμῆγμα ὀδόντων, ἵνα λευκοὶ ὦσι καὶ εὐώδεις καὶ ἵνα
μὴ διαβιβρώσκονται. Νίτρου Γο´ α´, σηπίας Γο α´.....

Τοῦ αὐτοῦ ὀδοντότριμμα κάλλιστον. 29

[Γαλ. 879]. Τοῦ αὐτοῦ πρὸς οὖλα πλαδαρά. φ.12β
Πυρέθρου, θύμου σχιστῆς...

[Γαλ. 879]. Πυθίου πρὸς σειομένους ὀδόντας, οὖλα πλαδαρὰ καὶ ὑπὸ φθοράν.

[Γαλ. 880]. Διοκλέους περὶ ὀδόντων πόνους [ἐν τῇ ὤᾳ].
Ὀπὸν συλφίου......

Τοῦ αὐτοῦ. Ἔνθετον πρὸς βεβρωμένους ὀδόντας. 35
Ὀπὸν σιλφίου......

Τοῦ αὐτοῦ πρὸς πόνους ὀδόντων.
Σώρεως, σχιστῆς......

5 σιδιρίτιν περδικίτιν 7 ὀδοντότριμα 27 σμῆμα 28 σηπείου 38 σώρει.

[Γαλ. 881]. *Κρίτωνος πρὸς στόματος δυσωδίαν καὶ μέλανας ὀδόντας ἐπιπολῆς.*
Κριθὰς καὶ ἅλας μέλιτι καὶ οἴνῳ . . . . . .
φ.13α *Πρὸς οὖλα ἀφεστῶτα καὶ πλαδαρὰ καὶ πελιά. Πρὸς ἡλκωμένα οὖλα.*
Γαληνοῦ σμῆγμα σταλτικὸν οὔλων. Πρὸς οὖλα καὶ ὀδόντας σειομένους.
5 *Πρὸς σειομένους ὀδόντας. Ἄλλο.*
φ.13β *Πρὸς ὀδόντας σειομένους.*
Πρὸς σειομένους ὀδόντας.
φ.14α [Γαλ. 882]. *Ἀνδρομάχου πρὸς μυλαλγίαν αὐθημερὸν παύουσα. Πεπέρεως, πυρέθρου, τιθυμάλου ὀποῦ, χαλβάνης . . . . Ἄλλο.*
10 [Γαλ. 883]. *Πρὸς βεβρωμένην μύλην. Τὸ αὐτό, Μύλην ἀπόνως αἴρεις οὕτω.*
φ.14β *Ἄλλο.*
φ.15α [Γαλ. 875]. *Ἀρχιγένους ὀδόντων προφυλακτὰ πόνων παντοίων.*
[Γαλ. 876]. *Τιθυμάλου ῥίζης ἑψήσας ἐν οἴνῳ μέχρις ἡμέρας, δὶς τοῦ μηνὸς διακλύζου . . . . . .*
15 *Ἀνδρομάχου πρὸς πάσας ὀδύνας ὀδόντων καὶ πρὸς μύλας, ᾗ χρῆται Γαληνός.*
φ.16α [Γαλ. 877]. *Σχιστῆς ⟨α', πεπέρεως λευκοῦ, ὀποπάνακτος καὶ πεπέρεως μακροῦ τετρώβολον . . . . . .*
Ἄλλη ἡ Χαιρέα λεγομένη.
20 *Ἑλλεβόρου, πυρέθρου, ἰλλυρικῆς . . . . . .*
[Γαλ. 878]. *Τοῦ Ἀφροδᾶ μυλική.*
Στυπτηρίας σχιστῆς, πεπέρεως . . . . . .
φ.16β *Τοῦ αὐτοῦ μυλική, ὥρᾳ μιᾷ παύει.*
Τοῦ αὐτοῦ, μυλικὴ καλλίστη.
25 [Γαλ. 951]. *Γαληνοῦ τῶν ἐν στόματι ἐσχαρῶν.*
φ.17α *Ἐν τοῖς ὑγροῖς καὶ θερμοῖς τόποις τοῦ σώματος, ὁποῖον ἐστὶ καὶ τὸ στόμα, ταχέως ἐπιγίγνεται σηπεδὼν κτλ.*
[Ἐν τῇ ᾠᾷ]. *Θεραπεία, ὅταν γένηται ὄγκος ὑπὸ τὴν γλῶσσαν.*
φ.18α *Ἀνδρομάχου κάλλιστον φάρμακον πρὸς κιονίδας κεχαλασμένας.*
30 *Μέλιτος λίτρον α', στυπτηρίας ὑγρᾶς λίτρον α', ῥόδων ἄνθους . . . . . .*
φ.18α [Γαλ. 932]. *Τοῦ αὐτοῦ, πρὸς πάντα τὰ ἐν τῷ στόματι.*
Τοῦ αὐτοῦ στοματικὴ διάχριστος, ᾗ ἐχρῆτο: ἄνθους ῥόδων, πιτυΐδων, κρόκου.
φ.19α *Τοῦ αὐτοῦ ἄλλη εὐώδης, ἀγαθὴ πρὸς φλεγμονὰς καὶ ἐσχάρας καλλίστη.*
35 [Γαλ. 946.] *Μενεκράτους στοματική.*
Κρόκου, βαλαυστίου, ῥόδων, ἐρείκης.
Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ Μεμφίτου.
Ροῦ ἐρυθροῦ, ῥόδων ἄνθους, κόστου . . . . .

4 σμῆμα 18 τετρόβολον.

Τοῦ αὐτοῦ, στοματικὴ πάνυ καλή.
Ἀσκληπιάδου, διάχριστος στοματικὴ πρὸς σηπεδόνας. φ.20α
[Γαλ. 947]. *Γαληνοῦ διάχριστος στοματική. Τοῖς δυσχεραίνουσι τὰς φαρμακώδεις ποιότητας ἐπιτήδειος καὶ μάλιστα ἐπὶ πλουσίων γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν τρυφηλῶν.* 5
Ἐπὶ μὲν οὖν τῶν μετρίων φλεγμονῶν τῶν παρισθμίων ἢ σταφυλῆς, ἐὰν τινος ἄλλου μέρους ἀρκοῦσιν οἱ χυλοί, μόνοι τῶν εἰρημένων ἄρτι καρπῶν . . . . . .
[Γαλ. 936]. *Στοματικὴ Ἀριστοκλέους πρὸς συνάγχας καὶ τὰ λοιπὰ τὰ ἐν στόματι.* φ.22α 10
[Γαλ. 941]. *Ἥρα ἡ διὰ βήσασα στοματικὴ καὶ πρὸς συνάγχας καὶ φλεγμονὰς παρισθμίων καὶ ἕλκη τὰ ἐν στόματι· ποιεῖ στομαχικοῖς καὶ δυσεντερικοῖς ἄκρως, ἐν ψυχρῷ διδομένη κυάμου μέγεθος· ἔστι δὲ καὶ ἀρτηριακὴ καλὴ καὶ ἀνώδυνος. ἀνίσου Γο' α', ἄμμεως Γο α', σελίνου σπέρματος Γο α', κόστου Γο α', σχίνου . . . . . .* φ.22β φ.23α 15
[Γαλ. 938]. *Ἀνδρομάχου ἔνδοξον φάρμακον στοματικὸν καὶ πρὸς συνάγχας· ποιεῖ καὶ πρὸς ἀπηλπισμένα, τὸ διὰ βήσασα, ᾧ ἐχρῆτο.* φ.23β
Ἀνίσου σπέρματος, σελίνου σπέρματος, ἄμμεως σπέρματος, σχίνου ἄνθους, σχιστῆς στυπτηρίας . . . . . .
[Γαλ. 987]. *Κρίτωνος πρὸς κιονίδας καλή.* 20
Σκεύαζε πρὸς αὐτὸν τὸν καιρὸν φοινίκων ὀστᾶ καὶ καρύων ἁπαλῶν, ἀώρων, ξηρῶν . . . . . .
[Γαλ. 984]. *Ἀσκληπιάδου πρὸς κεχαλασμένας κιονίδας.* φ.24α
Ἀνήθου σὺν τῷ σπέρματι καὶ ταῖς ῥίζαις λαβών. . . . . . .
[Γαλ. 986]. *Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὰς αὐτὰς ξηρὰς καὶ ὀγκώδεις.* 25
Πεπέρεως λευκοῦ, σχιστῆς, κηκίδων.
[Γαλ. 987]. *Σωρανοῦ πρὸς φλεγμονὰς παρισθμίων καὶ κιονίδας.* φ.24β
Γλυκύρριζαν θλάσας ἐπίχριε καὶ μέλι . . . . . .
[Γαλ. 990]. *Γαληνοῦ ἐκ τῶν Ἀνδρομάχου περὶ ἐπιπολαίας ἄφθης.* φ.25α
[Ἐν τῇ ᾠᾷ].—*Ἄφθα ἐστι κατὰ Γαληνὸν ἡ ἐπιπολῆς ἕλκωσις ἐν στόματι ἔχουσά τι καὶ θερμότητος πυρῶδες.* 30
[Γαλ. 991]. *Λύκιον ἰνδικὸν σὺν οἴνῳ λειωθὲν περιχριόμενον.*
[Γαλ. 1004]. *Οἷς καὶ αὐτὸς Γαληνὸς χρῆται πρὸς ἄφθας ταῦτα εἰσίν. Ἐπὶ μὲν τῶν βρεφῶν ὅσα ψωμίζουσιν αἱ τροφοί, φακῆν μετὰ βραχέος ἄρτου . . . . .* 34
[Γαλ. 1007]. [τέλος τοῦ ἄνω κεφαλαίου] *οὐ μικρὰς ἐργάζονται βλάβας.* φ.27β
[Γαλ. 995]. *Ἀπολλωνίου τοῦ Ἡροφίλου πρὸς λευκὰς ἄφθας κακοήθεις νηπίοις μάλιστα.*
Χαλκῖτιν ἐλαίῳ ἅμα τρίψας διάχριε πτερῷ . . . .

3 δυσχαίνουσι 4 γυνεκῶν 18 ἄμεως 26 κικίδων 28 γλυκύριζαν 29 αὐθης 30 ἐπιτολὴ 38 χαλκίτιν.

[Γαλ. 996]. *Τοῦ αὐτοῦ διακλύσματα.*

φ.28α *Ἄλλο.*

φ.28β [Γαλ. 999]. *Διαμασητὰ παιδίοις.*

φ.29α ['Εν τῇ ᾤᾳ]. *Πρὸς ἀπόστημα γλώσσης.*

5 Τὰ ἐν σελ. 29β μέχρι σελ. 34β εἰσὶν ἄσχετα πρὸς νόσους ὀδόντων καὶ στόματος ἐν γένει, εἰλημμένα, ὥς τὰ πολλά, ἐκ τῶν τοῦ Γαληνοῦ καὶ Παύλου Αἰγινήτου.

Ἐν φ. 29β. *Πρὸς λειχῆνας καὶ κνησμούς.*

9 *Περὶ μυρμηκιῶν καὶ ἀκροχορδόνων.*

φ.30α *Περὶ ἀποσύρματος.*

φ.30β *Ἕτερον πρὸς ἀποσύρματα καὶ ἀποτρίμματα καὶ χρόνια ἕλκη καὶ πρεσβυτικοὺς καὶ ἁπαλοὺς χρῶτας.* [Παῦλ. Αἰγ. Δ΄, ιδ΄].

φ.31α *Ἕτερον πρὸς ἀποσύρματα καὶ μαστιγωθέντας καὶ τὰς θλάσεις ἄρθρων ἀνώδυνον* [Παῦλ. Αἰγ. Δ΄, 14.].

15 *Πρὸς τοὺς ἀπὸ μαστιγίου πληγωθέντας.*

φ.31β [Παῦλ. Αἰγ. Δ΄, ζ΄]. *Πρὸς στίγματα ἐκ τῶν Ἀρχιγένους.*

Ἄλλο χρίσμα.

φ.32α [Παῦλ. Αἰγ. Δ΄, κε΄]. *Πρὸς τὸ ἐκριζῶσαι τοὺς ἄνθρακας καὶ ἀπολῦσαι τὰς πρὸς τὰ παρακείμενα συνεχείας, ποιεῖ. Ῥοιὰς ὀξείας κατασχίσας, ἕψε ἐν*

20 *ὄξει....*

φ.32β [Παῦλ. Αἰγ. Δ΄, κς΄]. *Ἕτερον πρὸς ἄνθρακας πάνυ καλόν.*

Περὶ καρκίνου.

Ἐν παντὶ μὲν τοῦ σώματος μέρει πέφυκεν ὁ καρκίνος γίνεσθαι καὶ ἐν ὀφθαλμοῖς καὶ ὑστέρᾳ ὡς ἐν τοῖς περὶ αὐτῶν εἴρηται λόγοις, καὶ ἐν ἄλλοις δὲ

25 *πλείοσι μορίοις, ἀλλ' ἐν τοῖς μαστοῖς μάλιστα τῶν γυναικῶν.....*

φ.34α *Τοῦ αὐτοῦ πρὸς καρκινώδη καὶ κακοήθη καὶ τὰ ἐν ἕδρᾳ τυλώδη καὶ τὰ ἐν αἰδοίοις ἢ ὄρχεσιν ἢ καὶ ⟨μασ⟩τοῖς φλεγμοναῖς.*

Ἐν μολιβδίνῳ ἰγδίῳ καὶ δοίδυκι μολιβδίνῳ λημνίαν σφραγῖδα.

[Παῦλ. Αἰγ. Δ΄, κς΄.]. *Ἀρχιγένους πρὸς καρκινώδη καὶ κακοήθη ἕλκη. Καρκί-*

30 *νων ποταμίων κεκαυμένων καὶ καδμίας.....*

Τὰ κάτωθι καὶ πάλιν ἀνήκουσι τοῖς στοματικοῖς· οὕτω ἐν

φ.34β *Ἀσκληπιάδου πρὸς τὰς ἐν στόματι σηπεδόνας.*

Ῥοῦ μαγειρικοῦ, ἐλαφείου ἢ μοσχείου μυελοῦ.

[Γαλ. 953]. *Κρίτωνος στοματικὴ πρὸς ἐσχάρας ποιοῦσα καὶ πρὸς οὖλα μυδῶντα*

35 *καὶ δυσώδη.*

Μίσυος κεκαυμένου, ἴρεως ἰλλυρικῆς......

Ἑρμοῦ πρὸς τὰς ἐκ στόματος περιστάσεις πάσας ἀπὸ ἄφθης μέχρις ἐσχάρας καὶ καρκινωμάτων.

---

3 διαμάσητα 8 λειχῖνας 23 ἀνὰ πᾶν μὲν τοῦ σώματος μέρει 27 ἢ καὶ ταῖς φλεγμοναῖς.

Ἐρείκης καρπὸν λεάνας ἀναλάμβανε....

Τοῦ αὐτοῦ πρὸς νομὰς ἐν στόματι καὶ οὔλοις νεμομένοις καὶ γλώσσῃ.

Διακλύσματι δὲ χρῶ πρὸς πάντα τὰ ἐν τῷ στόματι ἕλκη καὶ νομὰς καὶ σηπεδόνας καὶ μελανίαν οὔλων. Περιστερεῶνας ὀρθὰς ἑψήσας σὺν οἴνῳ δίδου· τὸ ἀφέψημα θερμὸν διακρατεῖν ἐν τῷ στόματι. φ.35α

5

Ἐνταῦθα καὶ πάλιν λήγουσι τὰ ὀδοντικὰ καὶ στοματικά, τὰ δὲ λοιπὰ μέχρι τέλους τοῦ ἔργου ἄσχετά εἰσι πρὸς ταῦτα εἰλημμένα ἐκ τῶν αὐτῶν ὡς ἄνω πηγῶν· οὕτως ἐξακολουθεῖ:

Πρὸς τὰς τῶν δακτύλων ῥαγάδας καὶ τῶν ὅλων ποδῶν.

Πρὸς ῥαγάδας πτερνῶν καὶ πελμάτων.

Πρὸς τὰ ἐν τῷ τραύματι ῥυπαρὰ ἕλκη [ἐκ τῶν τοῦ Παύλ. Αἰγ. Γ΄].

Πεσσικὴ ἔμπλαστρος ὀνομαζομένη τυραννίς. φ.36α

Περὶ βρογχοκήλης. φ.37β

Διαφορεῖ βρογχοκήλας βδέλλιον μετὰ μέλιτος.

['Εν τῇ ᾤᾳ]. *Πᾶς ὄγκος παρὰ τοῖς ἀρχαίοις κήλη ὀνομάζεται.* 15

['Εν δὲ τῇ ᾤᾳ τοῦ φ. 38α]. *Περὶ τὸν βρόγχον γινόμενος ὄγκος βρογχοκήλη ὠνόμασται τοῖς παλαιοῖς.*

Ἔμπλαστρος πρὸς χοιράδας. φ.38β

Ἄλλο ἐκπυίσκον χοιράδας.

Ῥηκτικὰ χοιράδων.

Ἄλλο πᾶσαν συστροφὴν διαφοροῦν. φ.39α

Ἀετίου ἔμπλαστρον πρὸς μελικηρίδας.

Ἄλλο πρὸς μελικηρίδας καὶ στεατώματα. φ.39β

Πρὸς μελικηρίδας διαφορητική.

Ἡ δι' ὀνίσκων πρὸς μελικηρίδας καὶ χοιράδας, ἔτι δὲ καὶ ἐπουλωτική. φ.40α

Θεραπεία διὰ φαρμακείας γαγγλίων. φ.40β

Ἡ διὰ βουγλώσσου ἤγουν πεντανεύρου. φ.41α

Πρὸς φλεγμαίνοντα τραύματα καὶ ἰχῶρας. φ.41β

Ἑτέρα κηρωτὴ πρὸς φλεγμονάς....., ἔνθα καὶ τὸ τέλος: «*ἐπιστάζων ἀρνογλώσσου χυλόν, ὅσον ἐπιδέχεται καὶ ἑνώσας χρῶ πρὸς πᾶσαν φλεγμονὴν καὶ ὀφθαλμίαν*». φ.42α

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ Π. ΚΟΥΖΗΣ
Τακτ. καθηγητὴς ἐν τῷ Ἀθήνησι Πανεπιστημίῳ

---

4 οὐλῶν 5 δοίδου.

Η ΤΕΧΝΙΚΗ ΤΩΝ ΕΝΤΟΙΧΙΩΝ ΜΩΣΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΕΩΣ ΔΑΠΕΔΩΝ [1]

Ἡ τεχνικὴ τῶν Βυζαντινῶν ἐντοιχίων μωσαϊκῶν (musiva) λόγῳ ἐλλείψεως πηγῶν, στηρίζεται εἰς πολλὰς ὑποθέσεις, αἵτινες φυσικὰ δὲν βασίζονται ἐπὶ ἀποδείξεων ἐγγράφων ἢ ἐξ αὐτῶν τῶν μνημείων προερχομένων.

Ὅλοι ὅσοι ἠσχολήθησαν μὲ τὴν τεχνικὴν τῶν μωσαϊκῶν τούτων, ὅπως ὁ Gerspach ὁ Agacci καὶ ἄλλοι, καὶ ἰδίως οἱ συντάξαντες ἄρθρα δι᾽ ἐγκυκλοπαιδικὰ ἢ εἰδικὰ ἀρχαιολογικὰ λεξικά, κατέφυγον εἰς τὰς γνώμας τῶν μωσαϊστῶν, οἱ ὁποῖοι μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἦσαν καὶ εἶναι ὀλίγοι διῃρημένοι εἰς δύο διαφορετικὰς σχολάς.

Αἱ δύο αὗται σχολαὶ ἦσαν, καὶ εἶναι ἀκόμη, ἡ τῆς Ῥώμης, ἑδρεύουσα εἰς τὸ Βατικανόν, καὶ ἡ τῆς Βενετίας, ἧς οἱ ὀπαδοὶ ἐξασκοῦσι τὴν τέχνην τῶν μωσαϊστῶν εἰς Μουράνον, Ἕλληνες, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ ἐκ Βυζαντινῶν ἕλκοντες τὸ γένος.

Ἡ σχολὴ τῆς Ῥώμης ἡ ἑδρεύουσα ἐν τῷ Βατικανῷ, πλέον ἑνιαία, ὁμοιογενὴς καὶ γνωστοτέρα, ἔδωκεν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τὰς πληροφορίας, ἐφ᾽ ὧν ἐστηρίχθησαν οἱ ἀνωτέρω ἀναφερόμενοι συγγραφεῖς τῶν περὶ τῆς τεχνικῆς τῶν μωσαϊκῶν ἄρθρων [2].

Κατὰ τούτους οἱ Βυζαντινοὶ μωσαϊσταὶ εἰργάζοντο κατὰ τὸν καὶ σήμερον ἐν χρήσει τρόπον τῆς ἐργασίας τοῦ Βατικανοῦ. Τινὲς μάλιστα ὑπερβάλλοντες ἔδωκαν τὴν γνώμην ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ εἰργάζοντο τὰ μωσαϊκὰ ἀπ᾽ εὐθείας σχεδιάζοντες ἐπὶ τοῦ ὑγροῦ ὑποστρώματος καὶ ἐμφυτεύοντες ἐπ᾽ αὐτοῦ τὰς ψηφῖδας. Πᾶσα ὅμως ἀπόπειρα δοκιμῆς τοῦ τρόπου τούτου ἤγαγεν εἰς ἀποτυχίαν, διότι γίνεται τοιαύτη ἡ παραμόρφωσις τοῦ σχεδίου, ὥστε ὄχι μόνον μορφὰς καὶ πτυχὰς εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιτύχωμεν, ἀλλὰ καὶ ἁπλᾶ γεωμετρικὰ σχήματα, ὅπως εἶναι τὰ τῶν δαπέδων.

Οἱ μωσαϊσταὶ οἱ ἀπ᾽ εὐθείας ἐργαζόμενοι, οἱ pavimetarii δηλαδή, διὰ νὰ διατηρήσουν τὸ σχέδιον, κατέφευγον εἰς μέθοδον, περὶ τῆς ὁποίας θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω. Κατὰ τὴν ταπεινήν μου γνώμην, στηριζομένην εἰς τὴν πεί-

[1] Ἀνακοίνωσις γενομένη ἐνώπιον τῶν μελῶν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τμήματος τοῦ ἐν Ἀθήναις συνελθόντος Γ΄ Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου.

[2] Ἐξ αὐτῶν ὁ Gerspach, προερχόμενος ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Βατικανοῦ, διηύθυνε καὶ τὴν κρατικὴν τῆς Γαλλίας βιοτεχνικὴν σχολὴν τῶν μωσαϊστῶν, ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ τῶν Γοβελινίων ταπήτων τῶν Παρισίων.

ράν μου ὡς μωσαϊστοῦ καὶ ἐνισχυομένην ἀπὸ τὴν γνώμην πολλῶν μωσαϊστῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ ἐξοχότητες, ὅπως ὁ καθηγητὴς κ. Novo, ὁ ἐπισκευαστὴς τῶν Μωσαϊκῶν τοῦ Δαφνίου, ὁ Γκράντι διευθυντὴς τοῦ ἐργαστηρίου μωσαϊκῶν Gianese τῆς Βενετίας, κ. ἄ. τὴν τεχνικὴν τῆς ἐργασίας τῶν Βυζαντινῶν μωσαϊστῶν πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν μεταξὺ τῶν δύο τεχνικῶν τοῦ Βατικανοῦ καὶ τοῦ Μουράνου.

Ἡ τεχνικὴ τοῦ Βατικανοῦ ἐξασκουμένη καὶ σήμερον ἀκόμη μὲ τὰς ἰδίας τεχνικὰς μεθόδους παρήγαγεν ἐκτὸς ἄλλων, τὰς περιφήμους προσωπογραφίας τῶν παπῶν, εἰς τὴν ἔξω τῶν τειχῶν Βασιλικὴν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Λατερανοῦ καὶ τὰ ἐκ μωσαϊκοῦ ἀντίγραφα τῶν ἔργων τοῦ Ραφαὴλ τὰ κοσμοῦντα τὴν ἐν Ῥώμῃ Βασιλικὴν τοῦ Ἁγίου Πέτρου, τὰ ὁποῖα θεωροῦνται τὰ πλέον σπουδαῖα καὶ τὰ πλέον τυπικὰ προϊόντα τῆς τεχνικῆς ταύτης.

Ἁπλῆ ἐν τούτοις παραβολὴ τῶν ἔργων τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Βατικανοῦ πρὸς τὰ Βυζαντινὰ μωσαϊκὰ θὰ δείξῃ πόσον εἶναι διαφορετικὴ ἡ τεχνικὴ τούτων καὶ πόσον τὰ Βυζαντινὰ μωσαϊκὰ εἶναι ὅμοια καὶ τῆς αὐτῆς τεχνικῆς ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν πρὸς τὰ ἐν Μουράνῳ τῆς Βενετίας κατασκευαζόμενα, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ πρὸς τὰ παλαιοτέρων ἐποχῶν Ἑνετικὰ μωσαϊκά, τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τοῦ Μουράνου, τοῦ Τορτσέλλο, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν παλαιοτέρων τοῦ Ἁγίου Μάρκου.

Ἀποκλειομένης τῆς γνώμης τῆς ἀπ᾽ εὐθείας ἐπὶ τοῦ ὑγροῦ ὑποστρώσεως κατασκευῆς τῶν Βυζαντινῶν μωσαϊκῶν δι᾽ ἐμφυτεύσεως τῶν ψηφίδων, γεννᾶται μία ἀμφισβήτησις καὶ αὕτη εἶναι, ἂν τὰ Βυζαντινὰ μωσαϊκὰ (πάντοτε ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ ἐργαζόμενα καὶ ὄχι ἀπ᾽ εὐθείας ἐπὶ τῶν τοίχων), κατεσκευάζοντο μὲ τὸν ἀπ᾽ εὐθείας (diretto) τρόπον τῆς σχολῆς τοῦ Βατικανοῦ ἢ κατὰ τὸν ἀνάστροφον (a rovessio) τῶν μωσαϊστῶν τοῦ Μουράνου. Κλίνομεν πρὸς τὴν τελευταίαν γνώμην διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους.

Τὰ μωσαϊκὰ τῆς σχολῆς τοῦ Βατικανοῦ εἶναι λείας ἐπιφανείας, μὲ τὰς ψηφῖδας πολὺ πλησίον τοποθετημένας, σχεδὸν προσηρμοσμένας μεταξύ των, μὲ ἐλάχιστα κενά. Λόγῳ ἐλλείψεως τῶν κενῶν καὶ τῆς στενῆς προσαρμογῆς τῶν ψηφίδων, (ἐπειδὴ δὲν θὰ ὑπῆρχε συγκόλλησις μεταξύ των διὰ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐκχειλίζοντος εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ μωσαϊκοῦ ὑποστρώματος), αὗται εἶναι ὅλαι μὲ βάσιν στενωτέραν τῆς κυρίας ὄψεως καὶ σχηματίζουν μικρὰς κολούρους πυραμίδας τετραγωνικῆς βάσεως.

Ἡ κατάτμησις τῶν ψηφίδων, γινομένη μετὰ προσοχῆς διὰ τῶν δύο κλασσικῶν τεμνόντων ἐργαλείων τοῦ μωσαϊστοῦ, δηλ. τοῦ δικόπου σκεπάρνου (Martelino) καὶ τοῦ κοπτεροῦ ἄκμονος (tagliolo), συμπληροῦται διὰ τῆς τροχήσεως εἰς τὸν διαβρεχόμενον τροχὸν τοῦ μωσαϊστοῦ (rotino).

Ὁ μωσαϊστὴς τοῦ Βατικανοῦ ἐργάζεται ὡς ἑξῆς τὸ ἀπ᾽ εὐθείας μωσαϊκόν. Ἐπὶ πλακὸς γύψου ζωγραφίζει τὴν εἰκόνα, τὴν ὁποίαν θὰ κατασκευάσῃ διὰ μωσαϊκοῦ μὲ ὅλας τὰς λεπτομερείας, φωτοσκιάσεις καὶ χρώματα· κατόπιν

ἀφαιρεῖ δι᾿ εἰδικοῦ μαχαιριδίου τεμάχια μικρὰ ἐπιφανείας ἴσης πρὸς τὴν ἐζωγραφισμένην διὰ τοῦ αὐτοῦ χρώματος καὶ τὰ ἀντικαθιστᾷ διὰ ψηφίδων ὁμοιοχρόων, τὰς ὁποίας ἐπικολλᾷ τὴν μίαν πλησίον τῆς ἄλλης ἄνευ κενῶν καὶ διαστημάτων, ἢ μᾶλλον σφηνώνει αὐτὰς διὰ πολτοῦ θηραϊκῆς γῆς (Puzzolana) ἡ ὁποία τὰς συγκρατεῖ χωρὶς νὰ σκληρανθῇ. Κατόπιν, ἅμα τελειώσῃ τὸ ἔργον, ἐπιθέτει ἐπὶ τῶν ψηφίδων ὕφασμα ἢ ἓν ἰσχυρὸν φύλλον χάρτου ἢ περισσότερα ὡπλισμένα μὲ κόλλαν κριθαμύλου, ἀναμένει τὴν ἀποξήρανσιν τῆς κόλλας καὶ κατόπιν σηκώνει τὸν χάρτην μὲ τὰς ἐπ᾿ αὐτοῦ προκολληθείσας ψηφῖδας, τὰς συγκροτούσας τὸ μωσαϊκὸν καὶ ἐπιθέτει ἐπὶ τοῦ ὑγροῦ ὑποστρώματος τοῦ τοίχου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου τελειωτικῶς θὰ προσαρμοσθῇ.

Ὁ μωσαϊστὴς τοῦ Μουράνου, κατὰ παράδοσιν, τὴν ὁποίαν ἐκληρονόμησεν ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς προγόνους καὶ διδασκάλους του, ζωγραφίζει μὲ ὅλα τὰ χρώματα, ἐπὶ ἰσχυροῦ φύλλου χάρτου ἀνεστραμμένην τὴν εἰκόνα, ἡ ὁποία θὰ κατασκευασθῇ διὰ μωσαϊκοῦ. Ἐπὶ τοῦ χάρτου τούτου ἐπικολλᾷ τὰς ἀναλόγους πρὸς τὸ χρῶμα τῆς εἰκόνος ψηφῖδας εἰς μικρὰν ἀπόστασιν τὴν μίαν τῆς ἄλλης, μὲ τὴν κυρίαν ἐπιφάνειαν ἐπικολλημένην ἐπὶ τοῦ σχεδίου, ὥστε ἡ φαινομένη κατὰ τὸ στάδιον τῆς ἐργασίας ἐπιφάνεια νὰ εἶναι ἡ βάσις τῶν ψηφίδων, ἡ μέλλουσα νὰ ἐμπηχθῇ ἐπὶ τοῦ ὑγροῦ ὑποστρώματος τοῦ πρὸς διακόσμησιν διὰ μωσαϊκοῦ τοίχου. Ἡ ἐπικόλλησις τῶν ψηφίδων γίνεται διὰ τῆς κλασσικῆς κόλλας τοῦ κριθαμύλου, τῆς ὁποίας ἡ μεγάλη συνεκτικότης καὶ ἐλαστικότης τὰς κρατεῖ στερεῶς καὶ ἐπιτρέπει εἰς τὸν μωσαϊστὴν νὰ μετακινῇ ἐλευθέρως τὸ ὑπὸ κατασκευὴν μωσαϊκὸν καὶ νὰ τὸ προσαρμόζῃ εἰς τὴν τελικὴν θέσιν του, πιέζων αὐτὸ καὶ κτυπῶν διὰ τοῦ ξυλοσφύρου (tacco) ἐπὶ τοῦ ὑγροῦ ὑποστρώματος.

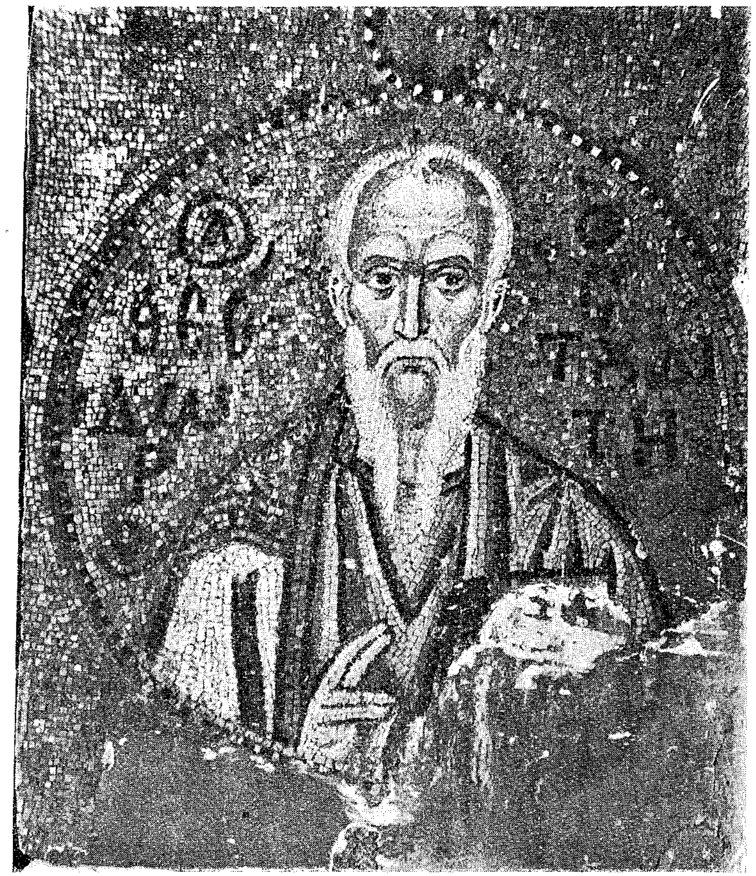
Ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας αὐτῆς εἶναι ὁ διακρινόμενος μὲ τὸν ὅρον τῆς ἀναστροφῆς (a rovessio), διότι ὁ μωσαϊστὴς ἐργάζεται ἀνεστραμμένον τὸ μωσαϊκόν του, καὶ ἡ κυρία ἐπιφάνεια τοῦ μωσαϊκοῦ φαίνεται μόνον μετὰ τὴν προσαρμογήν του εἰς τὸν τελικὸν τόπον του καὶ ἀφοῦ ἀφαιρεθῇ ὁ χάρτης, ἐφ᾿ οὗ ἐζωγραφήθη ἡ εἰκὼν καὶ ἐπεκολλήθησαν αἱ ψηφῖδες.

Τὰ μωσαϊκὰ τῆς σχολῆς τοῦ Βατικανοῦ εἶναι βεβαίως ζωγραφικώτερα τῶν τῆς Ἑνετικῆς σχολῆς τοῦ Μουράνου, στεροῦνται ὅμως τῆς διακοσμητικῆς δυνάμεως τῶν δευτέρων, τὰ ὁποῖα εἶναι διακοσμητικώτερα λόγῳ ἀκριβῶς τῆς διακοπῆς τῆς ἐπιφανείας τῆς μωσαϊκῆς παραστάσεως, ὑπὸ τοῦ ἐκχειλίζοντος καὶ ἀνερχομένου εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ὑποστρώματος.

Τὰ μωσαϊκὰ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων παραβαλλόμενα πρὸς τὰ τῆς σχολῆς τοῦ Μουράνου, παρουσιάζουν πλείστας πρὸς αὐτὰ ἀναλογίας. Ἡ ἐπιφάνειά των εἶναι ἀνώμαλος, αἱ μεταξὺ τῶν ψηφίδων ἀποστάσεις εἶναι αἱ αὐταὶ μὲ τὰς τοῦ Μουράνου, τὸ ἐκχειλίζον ὑπόστρωμα ἀνέρχεται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν καὶ σχηματίζει μεταξὺ τῶν ψηφίδων πλέγμα διακοσμητικόν, τοῦ ὁποίου στεροῦνται τὰ μωσαϊκὰ τῆς σχολῆς τοῦ Βατικανοῦ, αἱ ψηφῖδες εἶναι οὐχὶ πολὺ κανονικῶς τετμημέναι μὲ ἀδιάφορον τὸ σχῆμα τῆς βάσεως καὶ ὅλη ἡ ἐπιφά-

νεια τοῦ μωσαϊκοῦ κυματίζει ἐλαφρῶς, ὥστε τὸ φῶς νὰ παίζῃ ἐπ᾿ αὐτῆς καὶ νὰ μὴ εἶναι ψυχρὸν καὶ ὁμοιόμορφον, ὅπως εἰς τὰ μωσαϊκὰ τοῦ Βατικανοῦ.

Πρὸς παραβολὴν παραθέτω δύο μωσαϊκὰ προερχόμενα ἀπὸ τὰς δύο διαφορετικὰς σχολάς. Εἰς τὸ ἓν (εἰκ. 1) ὅπερ προέρχεται ἀπὸ τὴν Νέαν

Εἰκ. 1. Θεόδωρος ὁ Στουδίτης. Μωσαϊκὸν τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος, εἰς τὸν νάρθηκα τῆς Νέας Μονῆς Χίου.

Μονὴν τῆς Χίου, παρίσταται ΘΕΟΔΩΡΟΣ ὁ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ, εἰς τὸ ἄλλο ὁ Πάπας Βενέδικτος ὁ XV. (εἰκ. 2). Τὸ δεύτερον τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὴν Σχολὴν τοῦ Βατικανοῦ καὶ εὑρίσκεται εἰς τὴν σειρὰν τῶν Παπῶν εἰς τὴν ἔξω τῶν τειχῶν Βασιλικὴν τοῦ Λατερανοῦ ἐν Ῥώμῃ.

Τέλος, εἴτε μὲ τὸν τρόπον τῆς σχολῆς τοῦ Βατικανοῦ, εἴτε μὲ τὸν τοῦ Μουράνου, τὸ μωσαϊκὸν πάντοτε κατεσκευάζετο εἰς τὸ ἐργαστήριον καὶ κατό-

πιν προσηρμόζετο ἐπὶ τοῦ τόπου, δι' ὃν προωρίζετο, οὐδέποτε δὲ ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τῆς ὑγρᾶς ἐπιφανείας τοῦ ἐξωγραφημένου ὑποστρώματος. Οἱ ὑποστηρίζοντες ὅτι τὰ Βυζαντινὰ μωσαϊκὰ κατεσκευάζοντο ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν τελικόν των τόπον φέρουν ὡς ἐπιχείρημα ὅτι ἐπὶ κατεστραμμένων μωσαϊκῶν, τῶν ὁποίων διέρρευσαν αἱ ψηφῖδες, βλέπουν τὸ ὑπόστρωμα χρωματισμένον πολλάκις. Δὲν παρετήρησαν ὅμως ὅτι εἶναι εἰς ὑποτυπώδη καὶ γενικὴν σχεδίασιν τῶν μερῶν τῆς παραστάσεως, μορφῶν, ἐνδυμάτων, κοσμημάτων κτλ. καὶ γενικῶν τόνων ἄνευ φωτοσκιάσεως.

Τὸ χρῶμα τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὴν συνήθειαν, ἡ ὁποία τηρεῖται καὶ

Εἰκ. 2. Ὁ Πάπας Βενέδικτος XV. Μωσαϊκὸν τοῦ Ἐργαστηρίου τοῦ Βατικανοῦ, εἰς τὴν ἔξω τῶν τειχῶν Βασιλικὴν τοῦ Λατερανοῦ, ἐν Ῥώμῃ.

σήμερον ἀκόμη ὑπὸ τῶν μωσαϊστῶν τοῦ Μουράνου, οἵτινες χρωματίζουσι τὴν ὀπισθίαν ὄψιν τῶν ἐπὶ τοῦ χάρτου ἐπικολλημένων ψηφίδων διὰ γενικοῦ χρώματος ἀνταποκρινομένου πρὸς τὸ χρῶμα τῶν ψηφίδων, ἄνευ ἀποχρώσεων ὅμως καὶ φωτοσκιάσεων, δηλαδὴ δι' ἑνὸς ἐρυθροῦ, ἑνὸς κυανοῦ, ἑνὸς πρασίνου, ἑνὸς ῥοδίνου διὰ τὰς σάρκας καὶ χρυσομηλίνου διὰ τὰ χρυσᾶ ἐδάφη.

Ἡ ἐργασία αὕτη γίνεται, διὰ νὰ δοθῇ εἰς τὸ ὑπόστρωμα κάποιος χρωματισμὸς ὥστε, ἂν κατόπιν δι' οἷον δήποτε λόγον διαρρεύσῃ ψηφίς τις, νὰ μὴ μένῃ εἰς τὴν κενὴν θέσιν της λευκὴ κηλίς, ἡ ὁποία θὰ κατέστρεφε τὴν ἐντύπωσιν τῆς εἰκόνος, ἀλλὰ χρῶμα ἀνάλογον πρὸς τὴν ἐλλείπουσαν ψηφῖδα.

Ἄλλος λόγος τεχνικός, ὁ ὁποῖος θὰ μᾶς ἠμπόδιζε νὰ παραδεχθῶμεν τὸν ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ ὑγροῦ τοίχου τρόπον τῆς κατασκευῆς τῶν μωσαϊκῶν, εἶναι ὅτι διὰ τὴν ἐνσφήνωσιν τῶν ψηφίδων—ἓν ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα στάδια τῆς ἐργασίας—γίνεται χρῆσις τοῦ ξυλοσφύρου (tacco), διὰ τοῦ ὁποίου κτυποῦνται ἰσχυρῶς αἱ ψηφῖδες, ὥστε ὅλα τὰ κενὰ νὰ πληρωθῶσιν ἐκ τοῦ κονιάματος τοῦ ὑποστρώματος.

Τὸ κτύπημα τοῦ ξυλοσφύρου εἶναι τόσον ἰσχυρόν, ὥστε λόγῳ τῆς ἐλαστικότητος τοῦ ὑγροῦ ὑποστρώματος, μεταδίδεται ἡ πίεσις εἰς μεγάλην ἀκτῖνα γύρω τοῦ κτυπήματος· οὕτω θὰ μετεκινοῦντο αἱ ψηφῖδες τόσον, ὥστε, ἂν δὲν συνεκρατοῦντο διὰ τῆς προσκολλήσεώς των ἐπὶ τοῦ χάρτου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπεκολλήθησαν κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ μωσαϊκοῦ, θὰ ἐπήρχετο, ἂν ὄχι καταστροφή, σημαντικὴ τοὐλάχιστον παραμόρφωσις τοῦ σχεδίου, ἰδίως κατὰ τὰ πρόσωπα καὶ τὰς χεῖρας, ὅπου ἐγίνετο χρῆσις λεπτῶν ψηφίδων, μεγέθους 2 - 4 χιλιοστῶν.

Ὅλοι οἱ ἐργασθέντες διὰ τὴν στερέωσιν Βυζαντινῶν μωσαϊκῶν, παρετήρησαν καὶ ἐσημείωσαν τὰς ῥ α φ ά ς, δηλαδὴ τὴν συνένωσιν τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ μωσαϊκοῦ, αἱ ὁποῖαι δὲν θὰ ὑπῆρχον, ἂν οἱ τεχνῖται εἰργάζοντο ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ ὑγροῦ ὑποστρώματος. Αἱ ῥαφαὶ αὗται ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ φύλλα τοῦ χάρτου ἢ τοῦ κανναβίνου ὑφάσματος, ἐφ' οὗ ἐπεκολλήθησαν αἱ ψηφῖδες, καὶ χωρίζουν τὰς ἐπιφανείας τῶν μεγάλων ἰδίως παραστάσεων, εἶναι δὲ καταφανεῖς ἰδίως εἰς τὰ ἐδάφη (fondi) καὶ περισσότερον εἰς τὰ διὰ χρυσῶν ψηφίδων συγκροτούμενα. Τοιαύτας ῥαφὰς ἐσημείωσα καὶ ἐγὼ κατὰ τὴν στερέωσιν τῶν μωσαϊκῶν τῆς Νέας Μονῆς Χίου. Εἰς τὴν μεγάλην παράστασιν τοῦ Νάρθηκος, τὸν Νιπτῆρα, εὗρον καταφανεῖς τὰς ῥαφάς, αἱ ὁποῖαι χωρίζουν τὴν ἐπιγραφήν, ἥτις καταλαμβάνει ὅλον τὸ πλάτος τῆς παραστάσεως, «ΚΑΙ ΗΡΞΑΤΟ ΝΙΠΤΕΙΝ ΤΟΥΣ ΠΟΔΑΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΩ ΛΕΝΤΙΩ Ω ΗΝ ΔΙΕΖΩΣΜΕΝΟΣ». Ἐπίσης ῥαφαὶ παρατηροῦνται μεταξὺ τῶν προσώπων τῆς παραστάσεως εἰς τὸ χρυσοῦν ἔδαφος.

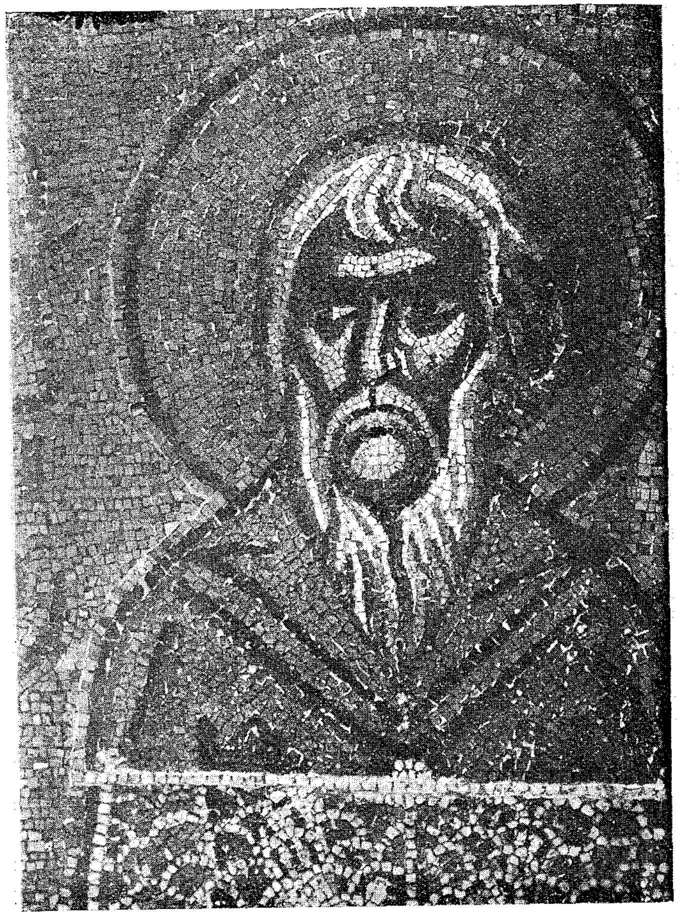
Ῥαφαὶ καταφανεῖς εἶναι καὶ εἰς τὰ ἄλλα μωσαϊκὰ τῆς Νέας Μονῆς. Πρὸς διασάφησιν παραθέτω φωτογραφικὴν ἀποτύπωσιν (εἰκ. 3) τοῦ ἄνω μέρους τοῦ μωσαϊκοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον παρίσταται ὁ ΣΥΜΕΩΝ ὁ ΕΝ ΤΩ ΘΑΥΜΑΣΤΩ ΟΡΕΙ.

Ἡ περὶ τὸν φωτοστέφανον λευκὴ γραμμὴ εἶναι ἡ ῥαφὴ χωριζομένη καὶ εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ φωτοστεφάνου. Ἐδῶ μάλιστα ἐλήφθη φροντὶς ἀπὸ τὸν μωσαϊστὴν νὰ τοποθετηθῇ μετὰ μίαν σειρὰν χρυσῶν ψηφίδων περὶ τὸ σῶμα καὶ τὸν φωτοστέφανον, διὰ νὰ εἶναι ὀλιγώτερον ὁρατή. Διὰ νὰ φανῇ ἡ θέσις αὐτῆς καλλίτερον, παραθέτω σχεδίασμα τοῦ αὐτοῦ μωσαϊκοῦ (εἰκ. 4), ὅπου τὴν σημειώνω διὰ παχείας μελανῆς γραμμῆς.

Ἀπ' εὐθείας ἔμπηξις ψηφίδων ἐπὶ τῆς τελικῆς θέσεως τοῦ μωσαϊκοῦ φρονοῦμεν ὅτι ἐγίνετο διὰ συμπληρώσεις τοῦ βάθους ἰδίως καὶ ἄλλων μερῶν

εἰς τὰ περιθώρια καὶ ῥαφὰς εἰς μικρὰν κλίμακα ὅμως. Αἱ ψηφῖδες αὗται διακρίνονται ἀμέσως ἀπὸ τὸν ἔμπειρον μωσαϊστήν.

Ἐπίσης ἀπ' εὐθείας ἔμπηξις χρυσῶν ψηφίδων ἐγίνετο μόνον εἰς βάθος

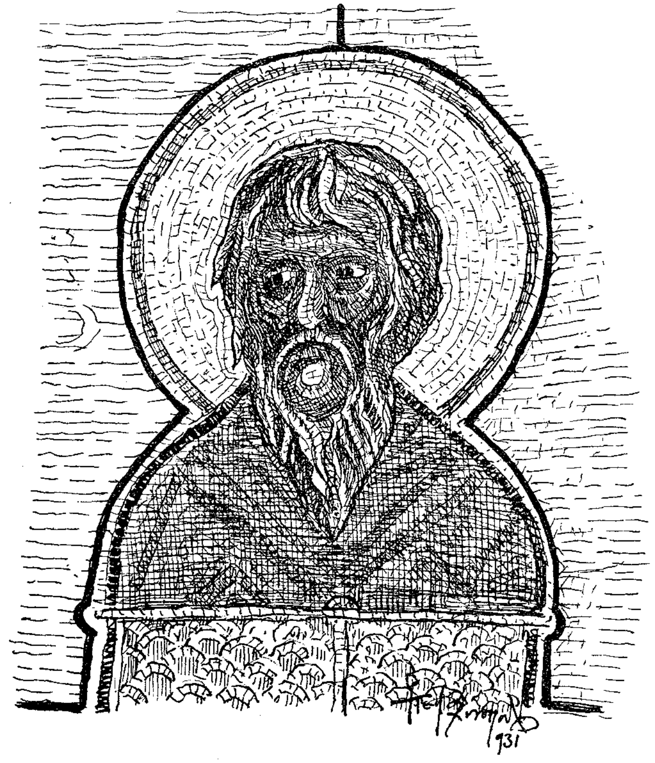
Εἰκ. 3. Συμεὼν ὁ ἐν τῷ θαυμαστῷ ὄρει. Μωσαϊκὸν τῆς ἐν Χίῳ Νέας Μονῆς.

(fondo), ὅταν ἤθελον νὰ στρέψουν τὴν χρυσῆν ἐπιφάνειαν τῶν ψηφίδων πρὸς τὸ κατάλληλον φῶς, ὥστε νὰ λάμπουν αὗται.

Ἐν τούτοις ἐγὼ νομίζω, ἀπὸ τεχνικὴν πεῖραν ὁρμώμενος, ὅτι καὶ αἱ ψηφῖδες αὗται ἐπεκολλῶντο ἐπὶ τοῦ ὑγροῦ ὑποστρώματος, κολλημέναι ἐπὶ χάρτου (à rovessio). Κατόπιν, ἀφαιρουμένου τοῦ χάρτου, ἐφ' ὅσον ἦτο ὑγρὸν ἀκόμη τὸ ὑπόστρωμα, διὰ μικροῦ πεπλατυσμένου σμιλιδίου, ἐνεπηγνύετο πλαγίως καὶ ἐστρέφετο ἡ ἐπιφάνεια αὐτῶν πρὸς τὸ κατάλληλον φῶς.

Ἡ περίπτωσις αὕτη, ὅπως καὶ ἡ χρῶσις μεγάλων τριγωνικῶν χρυσῶν πλακιδίων ἀπ' εὐθείας ἐμπαγέντων, εἶναι σπανιωτάτη παρατηρηθεῖσα μόνον εἰς μωσαϊκὸν τῆς Θεσσαλονίκης. Χρῆσις ὅμως τοῦ τρόπου τῆς συγκροτήσεως τῶν μωσαϊκῶν διὰ τῆς ἀπ' εὐθείας ἐμφυτεύσεως τῶν ψηφίδων ἐγίνετο εἰς τὰ μωσαϊκὰ δάπεδα, ἰδίως τὰ γεωμετρικῆς διακοσμήσεως καὶ ἀβακωτῆς ἐργασίας (Pavimenta tessellata).

Διὰ νὰ ἐπιτύχουν ὅμως τὴν ἀκρίβειαν τοῦ σχεδίου καὶ διὰ νὰ ἀποφύ-

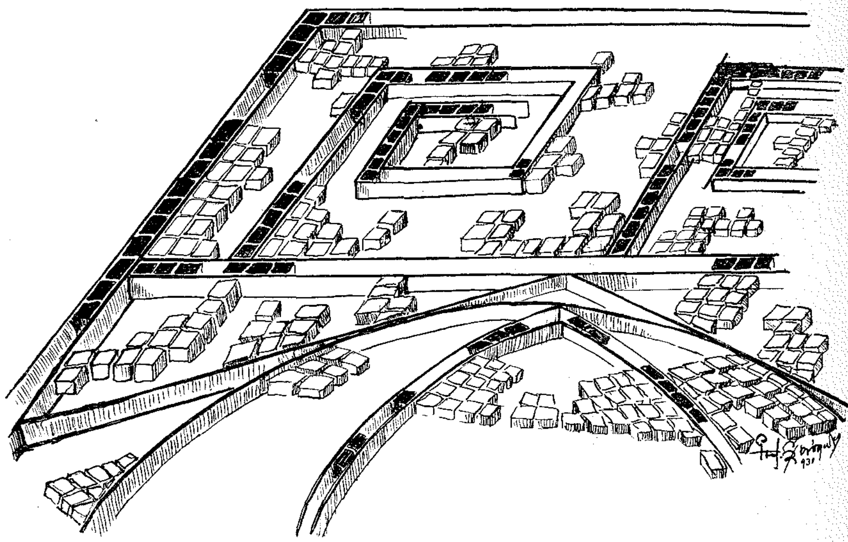

Εκ. 4. Συμεὼν ὁ ἐν τῷ θαυμαστῷ ὄρει.
(Σχεδίασμα τῆς ὑπ' ἀρ. 3 εἰκόνος).

γουν τὴν παραμόρφωσίν του κατὰ τὴν στερέωσιν καὶ ἰσοπέδωσιν τῶν ψηφίδων, μετεχειρίζοντο λεπτότατα ἐλάσματα, μολύβδινα, ὕψους ὀλίγον μεγαλειτέρου τῶν ψηφίδων. Τὰ ἐλάσματα ταῦτα τὰ ἐνεπήγνυον ἐπὶ τοῦ ὑγροῦ ἀκόμη ὑποστρώματος, ἀκολουθοῦντες τὸ δι' ἀκίδος σχεδιασθὲν γεωμετρικὸν κόσμημα. (εἰκ. 5). Μετὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν ψηφίδων, τὴν στερέωσιν καὶ ἰσοπέδωσιν διὰ τοῦ ξυλοσφύρου, ἀφήρουν τὰ ἐλάσματα ταῦτα ὡς ἄχρηστα πλέον, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἦτο εὔκολον. Εἰς πολλὰ Ῥωμαϊκὰ καὶ Βυζαντινὰ μωσαϊκὰ δάπεδα, κατεστραμμένα, μετὰ τὴν διαρροὴν τῶν ψηφίδων, φαίνεται καθαρὰ

τὸ σχέδιον τῆς γεωμετρικῆς διακοσμήσεως χαραγμένον ἐπὶ τοῦ ὑποστρώματος. Ἀλλὰ ἐγεννᾶτο εὔλογος ἀπορία πῶς διετηρεῖτο τὸ χαραχθὲν σχέδιον· τότε ὅμως δὲν ἐγνωρίζαμεν τὴν τεχνικήν, τὴν ὁποίαν ἀναφέρω ἀνωτέρω, περὶ τῆς χρήσεως τῶν μολυβδίνων ἐλασμάτων.

Τὴν βεβαίωσιν τῆς ἐξηγήσεως, τῆς διατηρήσεως τοῦ ἐγχαράκτου σχεδίου μᾶς δίδει τὸ μωσαϊκὸν δάπεδον τῆς ἐν Χίῳ μικρᾶς βασιλικῆς παρὰ τὸν Καλοπλύτην, τιμωμένης ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ Ἀργέντη, νεωτέρου μὲν κτίσματος τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, ἀλλὰ ἐκτισμένης ἐπὶ τῶν θεμελίων παλαιοτέρας βασιλικῆς τοῦ δεκάτου πέμπτου, ἴσως, αἰῶνος, τῆς ὁποίας διατηρεῖται, κατεστραμμένον σχεδόν, τὸ ἀρχαιότερον μωσαϊκὸν δάπε-

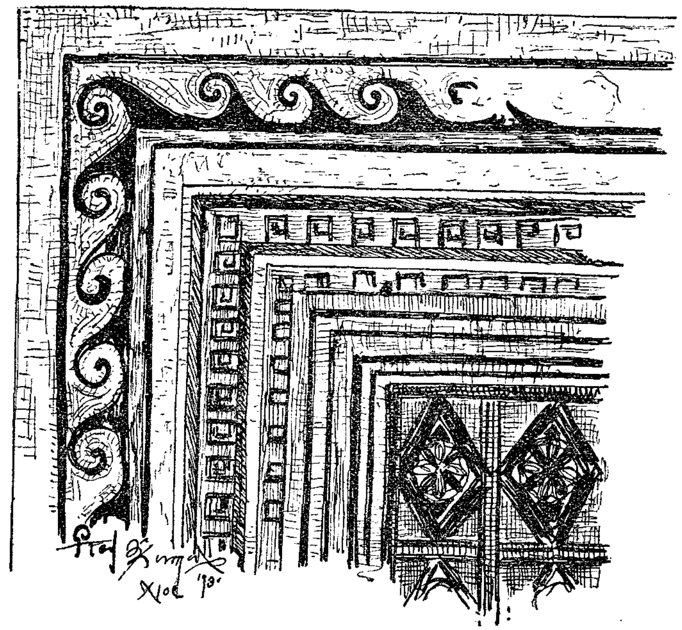

Εἰκ. 5. Τμῆμα μωσαϊκοῦ ἀβακωτοῦ (tessellatum) δαπέδου μὲ τὰ μολύβδινα ἐλάσματα ἐμπεπηγμένα ἐπὶ τοῦ κεχαραγμένου σχεδίου καὶ μέ τινας ψηφῖδας.

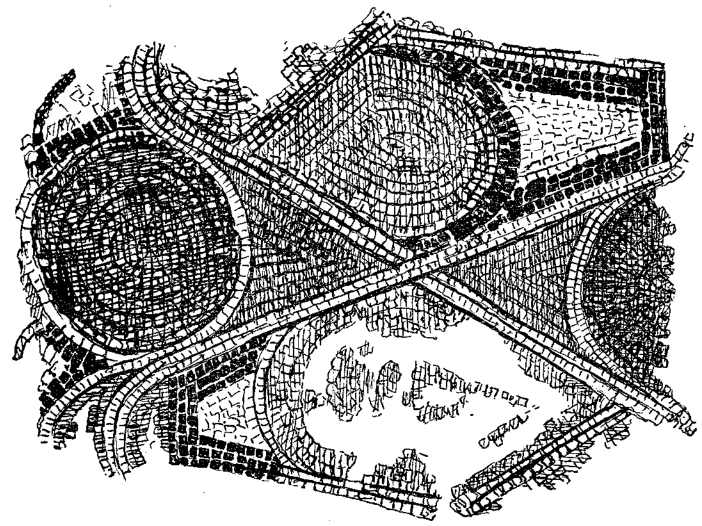
δον. Τὸ δάπεδον τοῦτο εἰς ἐλάχιστα μέρη διατηρεῖ τὰς ψηφῖδάς του. Εἶναι ἐπιμελοῦς κατασκευῆς καὶ συγκροτημένον μὲ μικρὰς ψηφῖδας, πλευρᾶς ἑπτὰ χιλιοστῶν, ἀκριβοῦς τετραγωνικῆς κατατμήσεως καὶ ἀβακωτῆς ἐργασίας. (tessellatum). Αἱ διατηρούμεναι ψηφῖδες καλύπτουν μικρὰς ἐπιφανείας ὀλίγων ἑκατοστῶν, καί τινα τμήματα πλευρᾶς, μόλις δεκαπέντε ἢ εἴκοσιν ἑκατοστῶν.

Τὰς ἀκριβεῖς διαστάσεις τοῦ δαπέδου τούτου δὲν ἠδυνήθην νὰ καθορίσω, στερούμενος τῶν πορισμάτων ἀνασκαφῆς.

Μίαν μόνον γωνίαν (εἰκ. 6) ἠδυνήθην νὰ ἀποκαταστήσω μὲ τὸ ἀκριβὲς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον σχέδιον τῆς διακοσμήσεως. Μετὰ περιθώριον λευκὸν 18 ἑκατοστῶν ὑπάρχει δεύτερον περιθώριον κυματίου μελανοῦ ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους εἴκοσι ἓξ ἑκατοστῶν πλάτους. Μετ' αὐτὸ ζώνη μελανοῦ χρώ-

Εἰκ. 6. Μία γωνία τοῦ μωσαϊκοῦ ἀβακωτοῦ δαπέδου τῆς ἐν Χίῳ μικρᾶς βασιλικῆς τοῦ Ἁγ. Ἀνδρέου τοῦ Ἀργέντη.

Εἰκ. 7. Μικρὸν λείψανον μωσαϊκοῦ δαπέδου ἀνῆκον εἰς παλαιοχριστιανικὴν βασιλικὴν τῆς Χίου.

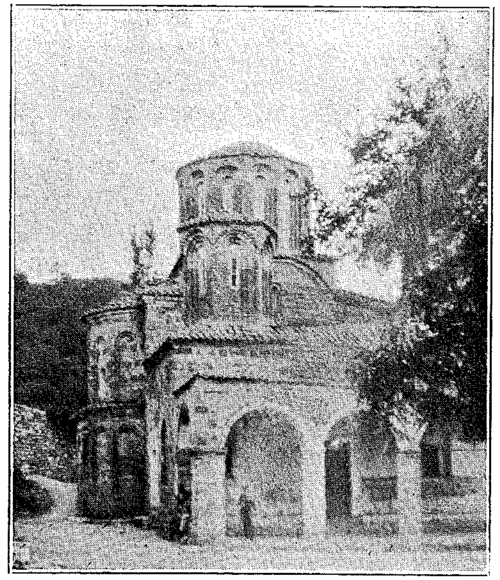
ματος πέντε ἑκατοστῶν καὶ ἐρυθροῦ, ἐπίσης πέντε. Ἀκολουθεῖ ζώνη λευκοῦ ἐδάφους δέκα τριῶν ἑκατοστῶν, ἐφ' ἧς μελανοῦ χρώματος ὀδόντες στηριζόμενοι ἐπὶ ζώνης ἑπτὰ ἑκατοστῶν, ἐρυθροῦ χρώματος. Μετὰ ζώνας ἀδήλου χρώματος, ἀφ' οὗ δὲν διατηρεῖται οὐδεμία ψηφὶς πρὸς ἐξακρίβωσιν αὐτοῦ, πλάτους εἴκοσι πέντε περίπου ἑκατοστῶν, ἐντὸς διαμερισμάτων ὀρθογωνίων, πλάτους πέντε ἑκατοστῶν καὶ μελανοῦ χρώματος, μὲ ῥόμβους μελανοῦ χρώματος ἐφαπτομένους τοῦ μέσου τῶν πλευρῶν τοῦ ὀρθογωνίου, εἶναι ἀνθέμια ἐξ πετάλων, ἐρυθροῦ, λευκοῦ, κιτρίνου καὶ μελανοῦ χρώματος. Ὅλον τὸ σχέδιον τοῦ σῳζομένου τμήματος εἶναι καταφανὲς ἀπὸ ἀκριβεῖς ἐντομάς, αἱ ὁποῖαι ἐπροξενήθησαν ἀπὸ τὰ ἐμπηχθέντα μολύβδινα ἐλάσματα, τὰ τοποθετηθέντα διὰ νὰ προστατεύσουν τὴν ἀκριβῆ τήρησιν τοῦ σχεδίου καὶ τῶν ὁποίων πολλὰ ἔμειναν κατὰ χώραν μεταξὺ τῶν ψηφίδων μὴ ἀφαιρεθέντα μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ δαπέδου.

Ἡ βασιλική, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει τὸ ἐν λόγῳ δάπεδον, ἐκτίσθη ἐπὶ ἄλλης παλαιοτέρας βασιλικῆς, τῆς ὁποίας σῴζεται μικρὸν λείψανον (εἰκ. 7) δαπέδου μὲ τὸν χαρακτηριστικὸν διάκοσμον τῶν παλαιοχριστιανικῶν μωσαϊκῶν δαπέδων, τῶν τόσον πλησίον εἰς τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους καὶ διὰ τοῦτο συγχυζομένων πρὸς αὐτά. Τὸ παλαιὸν τοῦτο λείψανον τοῦ πρώτου δαπέδου εἶναι συγκροτημένον διὰ ψηφίδων, μελανῶν, ἐρυθρῶν, λευκῶν, φαιῶν, καὶ κιτρίνων, πλευρᾶς δύο ἑκατοστῶν καὶ παρουσιάζει τὰς αὐτὰς τεχνικὰς καὶ διακοσμητικὰς ἀναλογίας πρὸς τὸ μωσαϊκὸν δάπεδον, τῆς ἐν Χίῳ ἐπίσης, παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τοῦ ἁγίου Ἰσιδώρου, τὴν ὁποίαν ἀνέσκαψεν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀνοικοδομήσεως αὐτῆς ὁ κ. Ἀναστ. Ὀρλάνδος.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ
Μωσαϊστὴς καὶ καθηγ. τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης καὶ Ῥυθμολογίας ἐν τῇ Σιβιτανιδείῳ Σχολῇ Τεχνῶν καὶ Ἐπαγγελμάτων.

Η ΕΠΙ ΤΗΣ ΟΘΡΥΟΣ ΜΟΝΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΝΙΤΣΗΣ

Ἐπί τινος τῶν πρὸς τὴν Λαμίαν ἐστραμμένων ὑψωμάτων τῆς πολυβούνου Ὄθρυος καὶ εἰς τρίωρον πρὸς Βορρᾶν ἀπὸ τῆς εἰρημένης πόλεως ἀπόστασιν[1] σῴζεται, ἐν λειτουργίᾳ εἰσέτι, πενιχρὰ μονὴ τιμωμένη εἰς μνήμην τοῦ Γενεσίου τῆς Θεοτόκου, ἐπιλεγομένη δὲ τῆς Ἀντινίτσης, ἀπὸ ὁμωνύμου τινὸς γειτονικῆς, ἐκλιπούσης ἤδη, κώμης πιθανώτατα λαβοῦσα τὴν ἐπίκλησιν. Ἡ ἄγνωστος εἰς τοὺς περὶ τὴν βυζαντινὴν τέχνην ἀσχολουμένους μονὴ αὕτη, ἱδρυμένη ἐπὶ νοτίως βλεπούσης ἀποτόμου καὶ ὑλομανοῦς κλιτύος[2], ἀποτελεῖται ἐκ σειρᾶς εὐτελῶς κατεσκευασμένων κελλίων, τεταγμένων εἰς δύο ὀρόφους, ὄπισθεν ξυλίνου ἡλιακοῦ, καταλαμβανόντων δὲ τὴν βόρειον πλευρὰν ὀρθογωνίου περιοχῆς, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὁποίας ὀρθοῦται ἐν ἀρίστῃ καταστάσει τὸ καλῆς τέχνης καθολικὸν τῆς μονῆς. (εἰκ. 1).

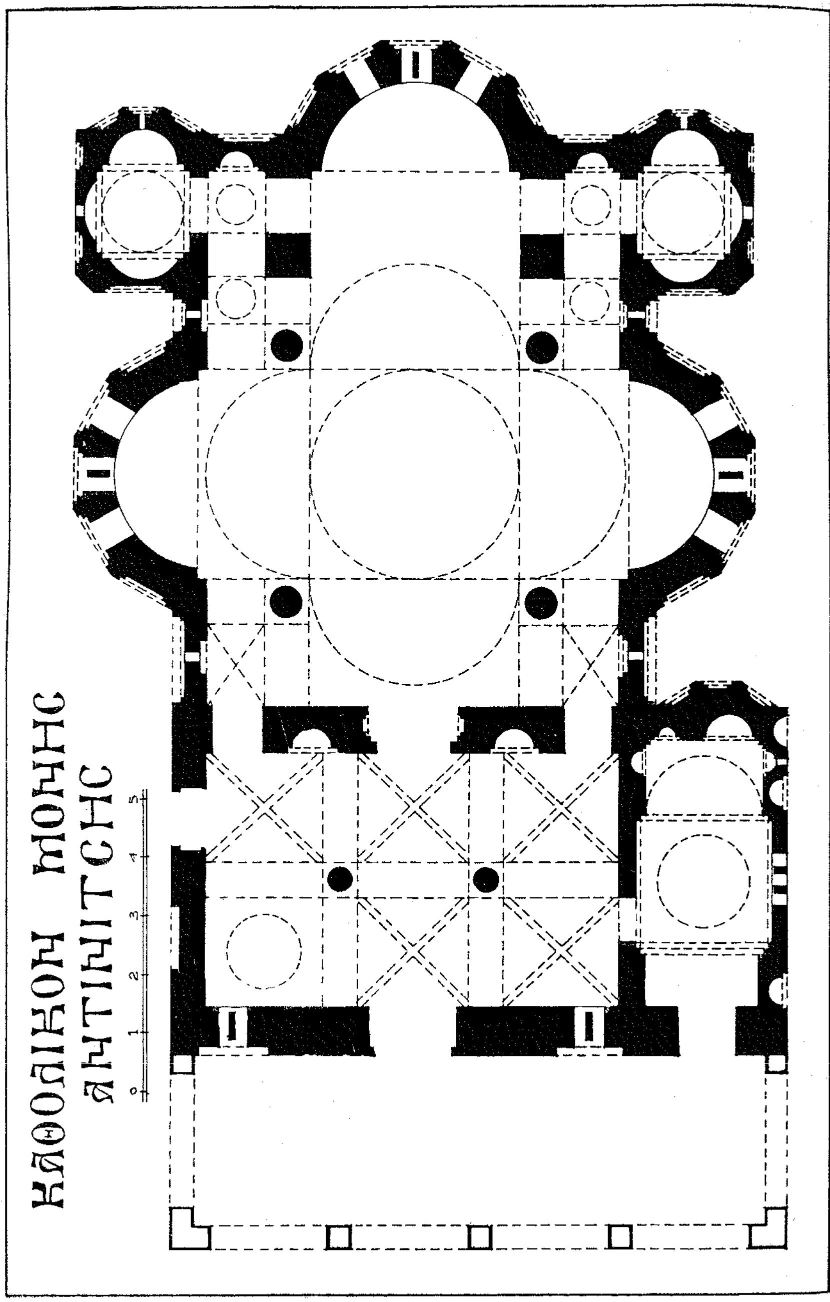

Εἰκ. 1. Ὄψις τοῦ καθολικοῦ τῆς Ἀντινίτσης ἀπὸ Δυσμῶν.

Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς μονῆς ταύτης οὐδείς που ἀναφέρει τι, ὅσον ἐγὼ γνωρίζω, οὐδὲ σχετικόν τι ἔγγραφον κατώρθωσα ν' ἀνεύρω. Τοῦ ἐσωτερικοῦ δ' ὄντος ἐξ ὁλοκλήρου ἀσβεστοχρίστου, δὲν σῴζεται οὐδ' ἡ κτιτορικὴ αὐτῆς ἐπιγραφή. Μόνον δὲ περὶ βλαβῶν τινων ἐπενεχθεισῶν εἰς τὴν μονὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων, καταλαβόντων αὐτὴν ἀπὸ 7 Μαΐου 1897 μέχρι 14 Μαΐου 1898, ἀναφέρει ὁ Βορτσέλας[3].

[1] Βλέπε τὴν ἀκριβῆ τῆς μονῆς θέσιν ἐν τῷ χάρτῃ τῷ προσηρτημένῳ εἰς τὴν πραγματείαν τοῦ Ι. Βορτσέλα, Φθιῶτις ἡ πρὸς νότον τῆς Ὄθρυος, ἐν Ἀθήναις 1907.

[2] Ἐντὸς τοῦ βουνοῦ τῆς Ἀντινίτσης ἀπαντῶσι καὶ στρώματα ἀσβεστολίθου, ἐν οἷς ἀπολιθωμένοι *ἱππουρῖται* (ὀστρακόδερμα τῆς κρητιδικῆς περιόδου) ὅμοιοι πρὸς κέρατα βοῶν ἢ ἐλάφων.

[3] Ἔνθ' ἀν. σελ. 460.

Εἰκ. 2. Κάτοψις τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ἀντινίτσης.

Στερούμενοι λοιπὸν εἰδήσεων περὶ τῆς ἱστορίας τῆς μονῆς καὶ τοῦ χρόνου τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς θὰ προσπαθήσωμεν νὰ συναγάγωμεν αὐτὰ ἐκ τῆς τέχνης τοῦ καθολικοῦ αὐτῆς, καὶ δὴ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἀφ' οὗ, ὡς ἐλέχθη, οὐδὲ ἴχνος τοιχογραφίας διεσώθη ἐσωτερικῶς.

Α'. Ἐσωτερικὴ διάταξις

Ὡς παρατηρεῖ τις ἐκ τῆς παρατιθεμένης κατόψεως (εἰκ. 2) τὸ καθολικὸν τῆς Ἀντινίτσης παρουσιάζει μεγάλην διαφορὰν ἀπὸ τῶν παλαιῶν γνωστῶν βυζαντινῶν ναῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἐξωτερικὴ στοά, διπλοῦς νάρθηξ, κυρίως ναὸς μετὰ κογχῶν, παρεκκλήσια πολλαπλῶς διηρθρωμένα, συγκροτοῦσι πολύπλοκον καὶ κεκινημένον σύνολον, χαρακτῆρος τελείως διαφόρου ἀπὸ τὸν ἥσυχον καὶ λιτόν, ὃν παρουσιάζουσιν αἱ ἐπιφάνειαι τῶν παλαιοτέρων ναῶν τῆς Ἑλλάδος. Θὰ ἐξετάσωμεν κατὰ σειρὰν τὰ μνημονευθέντα μέρη τοῦ ναοῦ καὶ θὰ ἀναφέρωμεν ἐν τέλει πόθεν τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἐλήφθησαν, ἵνα κατορθώσωμεν νὰ συναγάγωμεν ἐξ αὐτῶν καὶ τὴν χρονολογίαν κατασκευῆς τοῦ ἐξεταζομένου μνημείου.

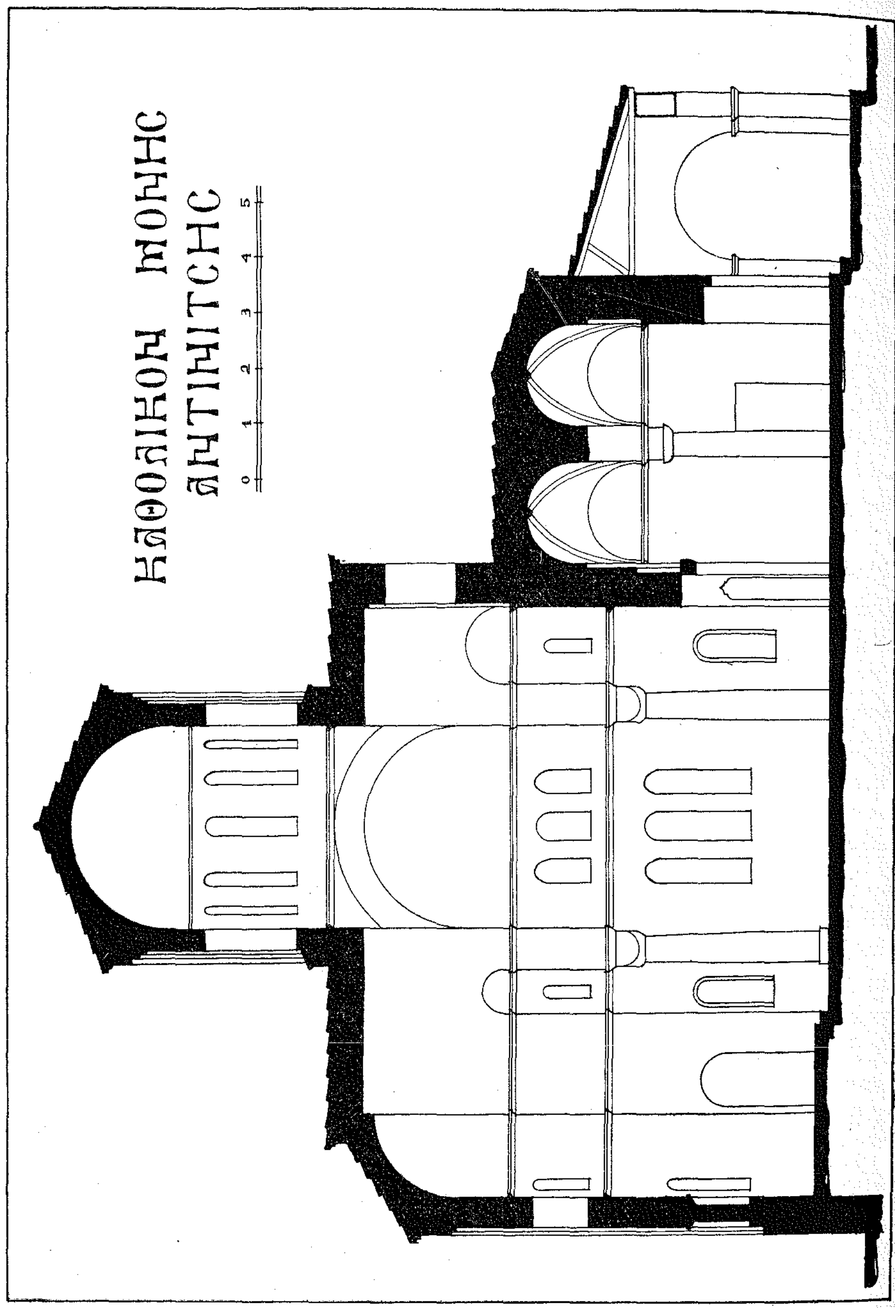
1. *Στοά*. Καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῆς προσόψεως ἐκτείνεται στοὰ ἀνοικτὴ καὶ ξυλόστεγος στηριζομένη, τῇ βοηθείᾳ τόξων, ἐπὶ τριῶν τετραγώνων πεσσῶν ἐν τῷ μέσῳ καὶ δύο γαμματοειδῶν κατὰ τὰς γωνίας. Λόγῳ τῆς μὴ ὀργανικῆς αὐτῆς συνδέσεως πρὸς τὸν ναὸν ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου λόγῳ τῆς εἰς τὸν τοῖχον τοῦ βάθους ὑπάρξεως παραθύρων τοῦ ναοῦ, ἀντὶ τῶν θυρῶν, ἃς θὰ ἀνέμενέ τις ἐνταῦθα, ἂν ἡ στοὰ εἶχεν ἀρχικῶς προβλεφθῆ, εἰκάζω, ὅτι ἡ στοὰ θὰ προσετέθη μεταγενεστέρως, ὡς συνέβη καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους ναούς, ἰδίᾳ τοῦ Ἁγίου Ὄρους[1] καὶ τῆς Ἄρτης[2]. Ἐχρησίμευον δ' αἱ χαμηλαὶ αὗται ἐξωτερικαὶ στοαὶ (ἐξωνάρθηκες) ὡς τόπος συναντήσεως καὶ ἀναπαύσεως τῶν μοναχῶν μετὰ τὴν κοπιώδη ὀρθοστασίαν ἢ ἐργασίαν.

2. *Ἐσωνάρθηξ ἢ λιτή*. Διὰ θύρας εὑρισκομένης εἰς τὸν ὀπίσθιον τοῖχον τῆς στοᾶς εἰσέρχεταί τις εἰς εὐρύχωρον (4.35 ×6.95) νάρθηκα, οὗτινος ἡ ἐξαμερὴς θολωτὴ ὀροφὴ στηρίζεται ἐπὶ δύο μαρμαρίνων κιόνων. Ἐκ τῶν ἓξ διαμερισμάτων τῆς ὀροφῆς τὰ πέντε καλύπτονται διὰ σκαφοειδῶν (μοναστηριακῶν) θόλων, ὧν αἱ εἰσέχουσαι διαγώνιοι ἐνισχύονται διὰ χονδρῶν πωρίνων βεργίων (εἰκ. 3) ἤτοι ἐξεχουσῶν νευρώσεων παρομοίων πρὸς ἐκείνας, ἃς συναντῶμεν εἰς νάρθηκας παλαιοτέρων ναῶν, προστεθέντας ἐπὶ φραγκοκρατίας ἢ καὶ τουρκοκρατίας[3]. Τὸ δὲ ἕκτον διαμέρισμα τῆς ὀροφῆς, ἤτοι τὸ τῆς

[1] Millet, Ecole grecque σελ. 130.

[2] Ὀρλάνδου, Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρτης, Ἀρχαιολ. Δελτ. 1919 σελ. 14

[3] Ὅρα τὰ μετὰ βεργίων ἐφωδιασμένα σταυροθόλια ναρθήκων ἐν τῇ περὶ τῶν Βλαχερνῶν τῆς Ἠλείας μονογραφίᾳ μου ἐν Ἀρχ. Ἐφημερ. 1923 σελ. 10 σημ. 1. Τὸν μετὰ βεργίων νάρθηκα τῆς Νταοῦ Πεντέλης, ὡς καὶ ὅλον τὸν ναόν, θεωρῶ νῦν καθ' ὁλοκληρίαν κτίσμα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας.

Εἰκ. 3. Τομὴ κατὰ μῆκος τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ἀντινίτσης.

Β. Δ. γωνίας, ἀντὶ σκαφοειδοῦς θόλου φέρει ἄνωθεν τροῦλλον ἐξ ὁλοκλήρου διὰ πλίνθων κατεσκευασμένον. Ὁ νάρθηξ φωτίζεται διὰ δύο διλόβων παραθύρων ἑκατέρωθεν τῆς δυτικῆς θύρας τοποθετημένων [1].

Πλὴν δὲ τῆς πρὸς τὴν στοὰν θύρας φέρει ὁ νάρθηξ καὶ ἄλλην μικροτέραν κατὰ τὴν βόρειον αὐτοῦ πλευράν, δι᾿ ἄλλης δὲ πάλιν κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν εὑρισκομένης θύρας, συγκοινωνεῖ πρὸς τὸ παραπλεύρως κείμενον παρεκκλήσιον (εἰκ. 2)· τέλος ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ νάρθηκος ἀνοίγονται τρεῖς ἀκόμη θύραι, δι᾿ ὧν ἐγίνετο ἡ πρὸς τὸν κυρίως ναὸν εἴσοδος. Μεταξὺ δὲ τῶν θυρῶν τούτων κατεσκευάσθησαν ἐπὶ τοῦ τοίχου ἡμικυκλικαὶ κόγχαι.

3. *Κυρίως ναὸς καὶ ἱερόν* Ὁ κυρίως ναὸς ἔχει τὸν τύπον τῶν τετρακιονίων σταυροειδῶν μετὰ τρούλλου σὺν τῇ προσθήκῃ δύο κογχῶν, τῆς μὲν κατὰ τὸ βόρειον σκέλος τοῦ σταυροῦ, τῆς δὲ κατὰ τὸ νότιον. Αἱ κόγχαι αὗται ἔχουσαι διαστάσεις ὁμοίας πρὸς τὴν τοῦ ἱεροῦ βήματος μορφοῦσι μετ᾿ αὐτῆς σχῆμα τρίκογχον. Καὶ ἐσωτερικῶς μὲν εἶναι αἱ κόγχαι ἡμικυκλικαί, ἐξωτερικῶς δὲ πεντάπλευροι, ἑκάστης πλευρᾶς διαρθρουμένης διὰ δύο ἐσοχῶν, δι᾿ ὧν σχηματίζονται ἐν προσόψει ἐπάλληλα τυφλὰ ἀψιδώματα.

Οἱ ἀνέχοντες τὸν τροῦλλον τέσσαρες κυλινδρικοὶ κίονες, φέροντες σφαιρότμητα κιονόκρανα (εἰκ. 3 καὶ 4) εἶναι τοποθετημένοι ὅσον τὸ δυνατὸν πλησιέστερον τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων, ἵνα δημιουργηθῇ ὡς οἷόν τε μεγαλυτέρα διάμετρος διὰ τὸν τροῦλλον καὶ ἄρα ἐπιβλητικωτέρα ἐντύπωσις ἐσωτερικοῦ χώρου. Σημειωτέον δ᾿ ὅτι σῴζονται εἰσέτι καὶ οἱ ξύλινοι ἑλκυστῆρες, οἱ ὁποῖοι ἐτέθησαν ὑπεράνω τῶν κιονοκράνων πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῶν πλευρικῶν ὠθήσεων τῶν θόλων.

Καὶ τὰ μὲν σκέλη τοῦ σταυροῦ καλύπτονται διὰ κυλινδρικῶν καμαρῶν, ὧν ἡ ἀνατολική, καίτοι πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ναοῦ τετρακιονίου, δὲν θλᾶται, ὡς συνήθως εἰς τοιούτου τύπου παλαιοτέρους βυζαντινοὺς ναούς, ἀλλὰ προχωρεῖ μέχρι τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ· ἐκ δὲ τῶν τεσσάρων ὄπισθεν τῶν κιόνων μικρῶν διαμερισμάτων τὰ μὲν πρὸς ἀνατολὰς καλύπτονται δι᾿ ἀσπίδων (calottes) τὰ δὲ πρὸς δυσμὰς διὰ σκαφοειδῶν θόλων.

Οἱ τοῖχοι τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ ἱεροῦ διαιροῦνται καθ᾿ ὕψος διὰ κοσμητῶν (γείσων) εἰς τρεῖς ζώνας, ὧν ἡ μὲν πρώτη διήκει ἀπὸ τοῦ δαπέδου μέχρι τοῦ ὕψους τῶν κιονοκράνων (εἰκ. 3), ἡ δὲ δευτέρα ἀπὸ τῶν κιονοκράνων μέχρι τῶν γεννήσεων τῶν θόλων καὶ τέλος ἡ τρίτη περιλαμβάνει τοὺς θόλους.

Φῶς ὁ ναὸς ἐλάμβανε διὰ πολλῶν παραθύρων, ὧν ἱκανὰ εἶναι σήμερον πεφραγμένα. Οὕτως ἐπὶ μὲν τῶν κογχῶν—πλευρικῶν τε καὶ ἱεροῦ—ἀνοίγονται ἀνὰ δύο σειραὶ ἐκ τριῶν ἑκάστη τοξωτῶν παραθύρων, ὧν ἡ μὲν εὑρίσκε-

[1] Ἐπὶ τοῦ πρὸς νότον τῆς θύρας διαχωριστικοῦ κιονίσκου εὑρίσκεται κεχαραγμένη ἀρχαία ἐπιγραφὴ δημοσιευθεῖσα ἐν Bull. de Corresp. Hell. 1891 σελ. 341.

ται εἰς τὴν κάτω ζώνην, ἡ δὲ εἰς τὴν ἄνω. Ἐπίσης ἀνὰ ἓν ἐν ἑκάστῃ τῶν δύο κάτω ζωνῶν παράθυρον ἀνοίγεται ἐπὶ τοῦ τοίχου τῶν τεσσάρων ὄπισθεν τῶν κιόνων διαμερισμάτων (εἰκ. 3). Τέλος δίλοβον παράθυρον ἀνοίγεται ὑψηλὰ ἐπὶ τοῦ τυμπάνου τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ σταυροῦ. Πάντα ταῦτα τὰ παράθυρα μετὰ καὶ τῶν δώδεκα διπλῶν τοῦ τρούλλου ἦσαν μονόλοβα, μόνον δὲ τὰ κατὰ τὴν μέσην πλευρὰν τῶν κογχῶν καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τυμπάνου ἦσαν δίλοβα.

4. *Παρεκκλήσια.* Σπουδαῖον καὶ χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον ἀποτελοῦσι τὰ ὀργανικῶς πρὸς τὸν ναὸν συνηνωμένα, τρία τὸν ἀριθμόν, παρεκκλήσια, ἐξ ὧν δύο μὲν εἶναι προσκεκολλημένα εἰς τὴν πρόθεσιν καὶ τὸ διακονικόν, μεθ' ὧν καὶ συγκοινωνοῦσιν ἐσωτερικῶς διὰ θύρας, τὸ δὲ τρίτον καὶ μεγαλύτερον εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ἐσωνάρθηκος συγκοινωνοῦν μετ' αὐτοῦ καὶ τοῦτο δι' ἐσωτερικῆς θύρας. Εἶναι δ' ἄξιον προσοχῆς, ὅτι τὰ ἐν λόγῳ παρεκκλήσια δὲν ἦσαν προσιτὰ ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἀλλὰ διὰ μέσου τοῦ ναοῦ πάντοτε. Φέρουσι δὲ τὰ παρεκκλήσια πάντα πρὸς ἀνατολὰς ἡμικυκλικὰς μὲν ἐσωτερικῶς, τριπλεύρους δ' ἐξωτερικῶς ἁψῖδας. Τόσον δ' αἱ ἁψῖδες αὗται ὅσον καὶ τὰ λοιπὰ τοιχώματα τῶν παρεκκλησίων εἶναι διηρθρωμένα διὰ τυφλῶν ἀψιδωμάτων καὶ κογχῶν ἐσωτερικῶς τε καὶ ἐξωτερικῶς (εἰκ. 2 καὶ 6). Καὶ τὰ μὲν δύο παρὰ τὸ Ἱερὸν παρεκκλήσια καλύπτονται διὰ χαμηλὰ τοποθετημένης ἀσπίδος, ὡς καὶ τὰ γειτονικά των δευτερεύοντα τμήματα τοῦ ἱεροῦ (πρόθεσις καὶ διακονικόν), τὸ δὲ παρὰ τὸν νάρθηκα μεῖζον παρεκκλήσιον φέρει ἄνωθεν ραδινὸν καὶ ἀνατεταμένον τροῦλλον ὁμοίων διαστάσεων πρὸς τὸν κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τῆς λιτῆς ὑπάρχοντα, οὗτινος καὶ ἀποτελεῖ τὴν πάρισον μορφὴν (pendant.).

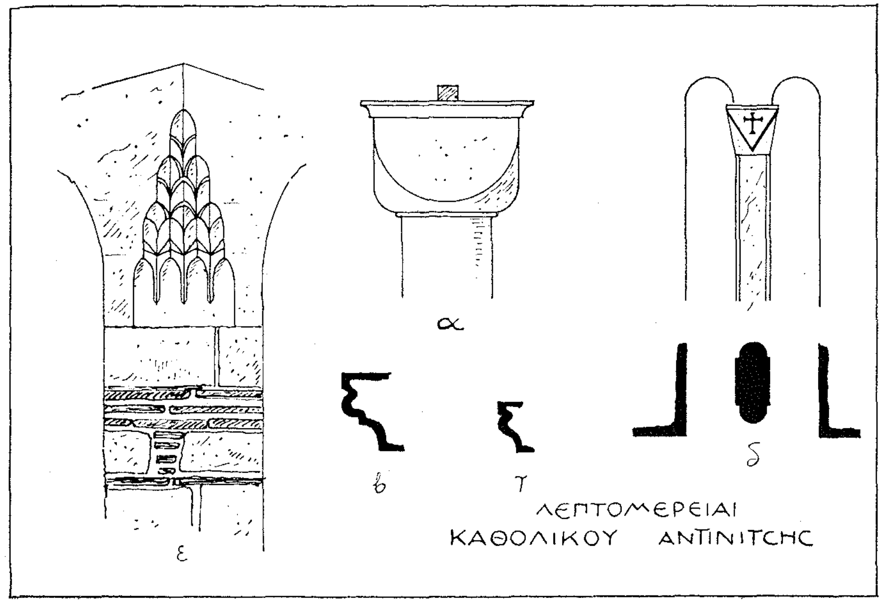
Ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Β΄. Ἐξωτερικὴ διαμόρφωσις.

1. *Τοιχοποιία.* Λόγῳ τῆς ἀποτόμου κλιτύος, ἐφ' ἧς εὑρίσκεται ἡ μονή, παρέστη ἀνάγκη, πρὸς θεμελίωσιν τοῦ καθολικοῦ, κατασκευῆς ἀναλημματικοῦ τοίχου κατὰ τὴν ἀνατολικήν, τὴν νοτίαν καὶ ἐν μέρει τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ. Τὸ ἀνάλημμα τοῦτο ὁρατὸν ἐν μέρει εἰς τὴν εἰκόνα 7 ἐξέχει τοῦ ἐδάφους κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν κατὰ 1.20 μ., εἶναι δὲ κατεσκευασμένον δι' ἀργῶν λίθων καὶ κονιάματος. Ἀμέσως ὑπεράνω τοῦ ποδίου τούτου βαίνει κρηπὶς ὕψους 0.80, περιθέουσα ὅλον τὸν ναὸν καὶ χρησιμεύουσα ὡς βάθρον τοῦ κτηρίου. Εἶναι δ' αὕτη κατεσκευασμένη διὰ κιτρινερύθρων πωρολίθων, ὕψους 0.35, ἐπιμελῶς πρὸς ἀλλήλους ἡρμοσμένων, ἐξεχόντων δὲ κατά τινα ἑκατοστὰ τῆς ἀνωδομῆς. Ἡ δὲ ἀνωδομὴ εἶναι κατεσκευασμένη οὐχὶ κατὰ τὸ πλινθοπερίβλητον σύστημα τῶν ναῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ διὰ στρώσεων πωρολίθων ἐναλλασσομένων πρὸς τριπλῆν σειρὰν συνεχῶν ὀπτοπλίνθων, κατὰ τὸ σύστημα δηλονότι τῆς

Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς χωρῶν. Ἀντὶ δὲ κατακορύφων πλίνθων γίνεται εἰς τοὺς κατακορύφους ἁρμοὺς τῶν πωρολίθων χρῆσις ἡμιπλίνθων (πλ. 0.12) τοποθετημένων εἰς τρεῖς σειρὰς ἐπαλλήλους μετ' ἀφθόνου ἀμμοκονιάματος. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον εἶναι κατεσκευασμένοι πάντες οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι. Μόνον δὲ οἱ τροῦλλοι κατεσκευάσθησαν ἐξ ὁλοκλήρου διὰ πλίνθων καὶ παχέος κονιάματος.

2. *Διάρθρωσις τῶν τοίχων καὶ τῶν τρούλλων.* Αἱ ἐξωτερικαὶ ἐπιφάνειαι

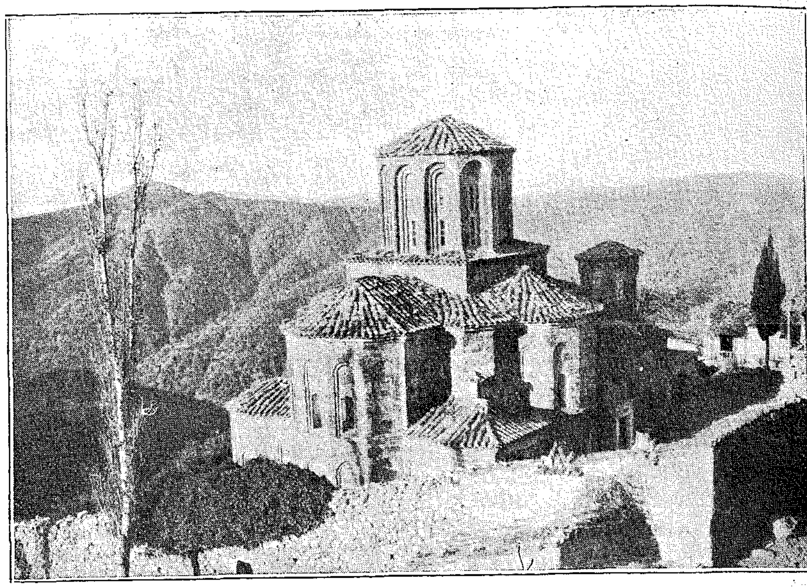

Εἰκ. 4. Λεπτομέρειαι τοῦ καθολικοῦ τῆς Ἀντινίτσης: α κιονόκρανον, β, γ τομαὶ κοσμητῶν, δ παράθυρον ἱεροῦ, ε σταλακτιτοειδὴς διαμόρφωσις τῆς γωνίας τῶν παρεκκλησίων.

τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ εἶναι γενικῶς διηρθρωμέναι διὰ τυφλῶν, διπλῆς ἐσοχῆς, ἀψιδωμάτων, ὧν τὰ τόξα εἶναι ἐσχηματισμένα δι' ἀραιῶς μᾶλλον τεθειμένων πλίνθων. Καὶ εἰς μὲν τὰ χαμηλὰ ἀνατολικὰ παρεκκλήσια τὰ ἀψιδώματα εἶναι τοποθετημένα εἰς μίαν μόνην ζώνην ἐρειδόμενα ἐπὶ τῆς πωρίνης κρηπῖδος, εἰς δὲ τὰς κόγχας τῶν χορῶν τοῦ ἱεροῦ εἶναι εἰς δύο ἐπαλλήλους ζώνας τεταγμένα, ὧν ἡ μὲν κάτω ἐρείδεται ἐπὶ τῆς κρηπῖδος, ἡ δὲ ἄνω ἐπὶ λαξευτοῦ λιθίνου κοσμήτου (γείσου) ἀντιστοιχοῦντος εἰς τὸ ὕψος πρὸς τὸν κάτω ἐσωτερικὸν κοσμήτην καὶ σχηματίζοντος ἐν τῇ προεκτάσει του τὴν στέψιν τῶν χαμηλῶν παρεκκλησίων (εἰκ. 6). Ἄλλος δὲ πάλιν συνθετώτερος κοσμήτης ἀντιστοιχῶν πρὸς τὸν ἄνω ἐσωτερικὸν κοσμήτην σχηματίζει τὴν στέψιν τῶν κογχῶν καὶ τῶν γειτονικῶν αὐταῖς τμημάτων τοίχων (εἰκ. 6). Ἀμφοτέρων τῶν κοσμητῶν ἡ τομὴ παρίσταται ἐπὶ τῆς εἰκ. 4 ὑπὸ τὰ

στοιχεῖα β καὶ γ. Εἶναι δ' αἱ τυφλαὶ ἁψῖδες κατεσκευασμέναι οὕτως, ὥστε ἡ ἐξωτερικὴ διάμετρος τοῦ τόξου, ὅπερ τὰς καλύπτει, νὰ ἰσοῦται ἀκριβῶς πρὸς τὸ πλάτος τῶν ἑδρῶν ἐφ' ὧν κατεσκευάσθησαν (εἰκ. 6).

Οὐ μόνον δ' οἱ τοῖχοι τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ καὶ οἱ τροῦλλοι του—ὅ τε δωδεκάπλευρος κεντρικός, οἱ ὀκτάπλευροι τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ ΝΔ. παρεκκλησίου—οἵτινες εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου διὰ πλίνθων κατεσκευασμένοι, ζωντανεύονται δι' ὁμοίων τυφλῶν ἁψιδωμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα προσετέθη μία εἰσέτι ἐξοχὴ διὰ τῶν κυκλικῶν πλινθίνων κιονίσκων, οἵτινες ἐνισχύουν τὰς γωνίας των,

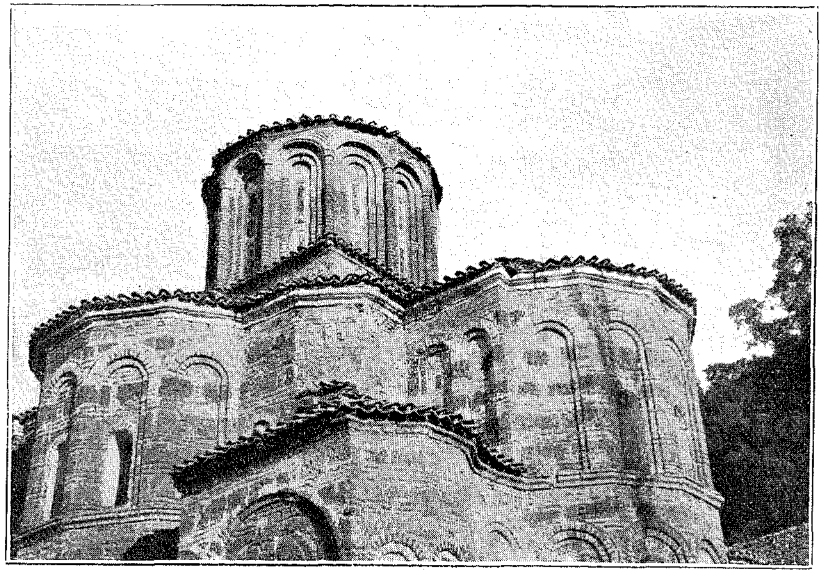

Εἰκ. 5. Ἄποψις τοῦ καθολικοῦ τῆς Ἀντινίτσης ἀπὸ ΒΑ.

καὶ τῶν ἐπ' αὐτῶν ἐρειδομένων τόξων, ἅτινα εἰς μὲν τὸ κεντρικὸν εἶναι πώρινα, εἰς δὲ τὸν τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ ΝΔ. παρεκκλησίου πλίνθινα ὀδοντωτά. Πωρίνη δ' ὁμοίως εἶναι ἡ στέφουσα τὸν κεντρικὸν τροῦλλον κορωνίς, ἐν ᾧ πλινθίνη εἶναι ἡ τῶν δύο μικροτέρων τρούλλων. Ἡ μόνη δ' ἐπιφάνεια ἥτις — παρὰ τὴν γενικὴν τῆς πολυέδρου ἐμφανίσεως τάσιν, ἥτις κατεῖχε τὸν ἀρχιτέκτονα — παρέμεινεν ἀδιάρθρωτος, εἶναι ἡ βάσις τῶν τρούλλων (εἰκ. 5) ἥτις παρουσιάζει ἰσχυρὰν κυβικὴν μορφήν, μὴ κοπτομένη κατὰ τὰς γωνίας, ὡς συμβαίνει εἰς τὰς δύο μεταξὺ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ καὶ τῶν χορῶν ὑψηλὰ ὑπὲρ τὰ περεκκλήσια ἀνερχομένας ὀρθὰς ἐξωτερικὰς γωνίας τῶν ὄπισθεν τῶν κιόνων διαμερισμάτων (εἰκ. 5 καὶ 6).

Πλὴν δὲ τῶν τυφλῶν ἁψιδωμάτων παρατηροῦμεν καί τινας ἄλλας διαπλάσεις τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τῶν παρεκκλησίων. Οὕτω π.χ. εἰς τὸ ΝΔ.

παρεκκλήσιον συναντῶμεν κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τρεῖς στενὰς ἡμικυκλικὰς κόγχας καταληγούσας ἄνω εἰς τεταρτοσφαίρια διὰ πλίνθων χιαστὶ τοποθετημένων κατεσκευασμένα· εἰς δὲ τὰς μακρὰς πλευρὰς τῶν μικροτέρων (ἀνατολικῶν) παρεκκλησίων, ἡ ἐξωτερικὴ διπλῆς ἐσοχῆς τυφλὴ ἁψίς, μεγαλυτέρων διαστάσεων ἀπὸ πάσας τὰς λοιπάς, περιβάλλει ἑτέραν, τυφλὴν καὶ ταύτην, ἁψῖδα, διπλῆς δέ, οὐχὶ ὅμως ἐσοχῆς ἀλλ' ἐξοχῆς (εἰκ. 7). Τέλος αἱ δύο πρὸς δυσμὰς ἐλεύθεραι γωνίαι τῶν αὐτῶν παρεκκλησίων, λοξῶς οὖσαι μέχρι τινὸς ὕψους ἀποκεκομμέναι δεικνύουσι σύστημα μεταβάσεως πρὸς τὴν ὀρθὴν ὑπερ-

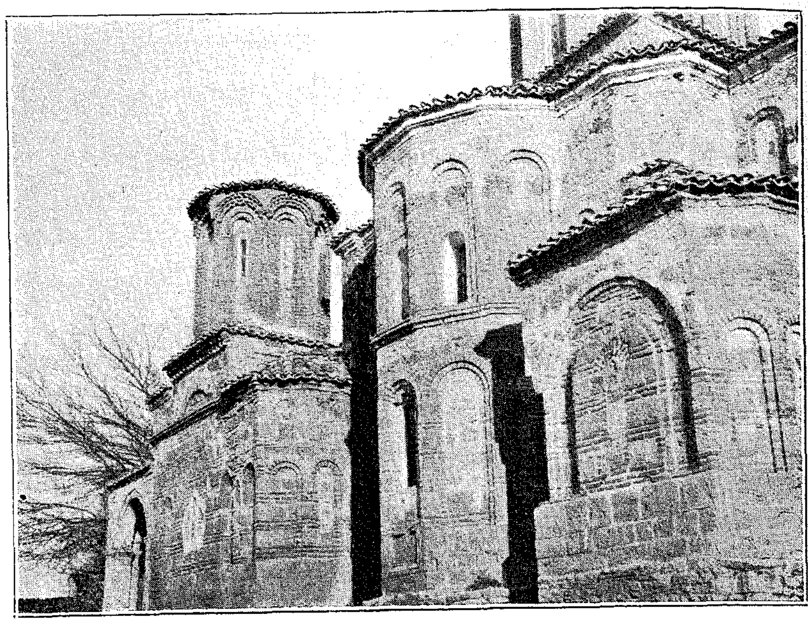
Εἰκ. 6. Ὄψις τοῦ καθολικοῦ τῆς Ἀντινίτσης ἀπὸ ΝΑ.

άνω γωνίαν (μικρὰ κογχίδια) ἐξ ἐκείνων, ἅτινα συχνάκις ἀπαντῶμεν εἰς μουσουλμανικὰ οἰκοδομήματα (εἰκ. 4,ε).

Τὰ παράθυρα, περὶ ὧν εἴπομεν ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ ἐσωτερικοῦ, ἐμφανίζονται ἐξωτερικῶς κατὰ τρόπον αἰσθητικῶς οὐχὶ λίαν ἱκανοποιητικόν, μάλιστα τὰ τῆς ἄνω σειρᾶς τῶν κογχῶν, ἅτινα πατοῦντα ἐπὶ τοῦ μεσαίου γείσου ἔχουσι τὸ πλίνθινον τόξον των τοποθετημένον εἰς τὸ ἥμισυ τοῦ ὕψους τῶν τυφλῶν ἁψιδωμάτων ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀνοίγονται. Ὁμοίως οὐχὶ ἱκανοποιητικὴν λύσιν παρουσιάζουσι καὶ τὰ εἰς δύο ἐπαλλήλους ζώνας τοποθετημένα παράθυρα τῶν τρούλλων. Ἐξαίρεσιν ποιοῦσι μόνον τὰ δίλοβα παράθυρα, ἅτινα σχηματίζονται εἰς τὸ κάτω μέρος τῶν μεσαίων πλευρῶν τῶν κογχῶν (χορῶν καὶ ἱεροῦ). Ταῦτα φέρουσι μεσοκιονίσκον μετὰ τραπεζιοσχήμου κιονοκράνου (εἰκ. 4,δ), ἐφ' οὗ εἰκονίζεται σταυρὸς μετὰ δύο λοξῶς τοποθετημένων λογχῶν.

Γ'. Σύγκρισις καὶ κατάταξις τοῦ ναοῦ τῆς 'Αντινίτσης.

Ὁ ἀρχιτεκτονικὸς τύπος, ὃν παρουσιάζει τὸ καθολικὸν τῆς 'Αντινίτσης ὁμοιάζει καταπληκτικῶς πρὸς τὸν τῶν καθολικῶν ιῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους [1], ἅτινα πάντα σχεδὸν φέρουσι: 1) τέσσαρας ἐσωτερικοὺς κίονας στηρίζοντας τὸν τροῦλλον, τοποθετημένους δ' ὅσον οἷόν τε πλησιέστερον πρὸς τοὺς τοίχους 2) πλευρικὰς κόγχας κατὰ προέκτασιν τοῦ βορείου καὶ νοτίου σκέλους τοῦ σταυροῦ 3) εὐρύχωρον κιονοστήρικτον νάρθηκα (λιτὴν) καὶ 4)

Εἰκ. 7. Ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ καθολικοῦ τῆς 'Αντινίτσης.

ἕν, δύο ἢ τρία παρεκκλήσια. Καὶ τὰ μὲν ἀρχαιότερα τῶν καθολικῶν τοῦ Ἄθω ἐμφανίζουσι τὰς πλευρικὰς αὐτῶν κόγχας ἄλλοτε μὲν ἡμικυκλικὰς (Λαύρα) ἄλλοτε δὲ τριπλεύρους (Βατοπέδι, 'Ιβήρων) καὶ ἢ οὐδόλως φέρουσι περεκκλήσια (Βατοπέδι) ἢ ἂν φέρωσι τοιαῦτα τὰ ἔχουσι προσηρτημένα ἑκατέρωθεν τοῦ νάρθηκος (Λαύρα, Γρηγορίου). Τοὐναντίον τὰ μετὰ τὸν 13ον αἰῶνα καθολικὰ ἔχουσι τὰς μὲν κόγχας των πενταπλεύρους (Χελανδάρι, Διονυσίου, Κουτλουμουσίου, Παντοκράτορος, Σκήτη Ἁγ. Ἄννης), τὰ δὲ παρεκ-

[1] Ὅρα τὰς κατόψεις τῶν 'Αθωνιτικῶν ναῶν παρὰ Romstorfer ἐν Zeitschrift für Geschichte der Architektur VII, 38 (1919) καὶ G. Bals, Notita despre arhitectura Sfantului munte (Bulletinul Com. monumentelor istorice VI) Bucuresti 1913, σελ. 42, 43. Ὁμοίας πρὸς τὸ καθολικὸν τῆς 'Αντινίτσης κατόψεις παρουσιάζουσι καὶ τὰ καθολικά: Μονῆς Τσάγεζι (Θεσσαλίας), 'Αγάθωνος (Ὑπάτης) καὶ Γαλατάκη (Εὐβοίας), περὶ ὧν ἐπραγματεύθη ἐν τῇ 'Επετηρίδι ταύτῃ (Ε' σελ. 349 ἑ.) ὁ κ. Γ. Σωτηρίου.

κλήσια δίκην ἄλλων κογχῶν ἑκατέρωθεν τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ διατεταγμένα (Διονυσίου, Κουτλουμουσίου, Ἁγ. Παύλου).

Τὸ καθολικὸν τῆς 'Αντινίτσης συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὴν κάτοψιν πρὸς τὴν δευτέραν κατηγορίαν τῶν ναῶν τοῦ Ἄθω εἶναι, κατὰ τὰ εἰρημένα, μεταγενέστερον τοῦ 13ου αἰῶνος. Οὐ μόνον δ' ὡς πρὸς τὴν κάτοψιν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν τοιχοδομίαν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν διάπλασιν τῶν ἐπιφανειῶν τῶν τοίχων ὁμοιάζει τὸ καθολικὸν τῆς 'Αντινίτσης πρὸς τὰ Ἁγιορειτικὰ κτήρια [1]. Πράγματι, καθόσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν μὴ ἀσβεστοχρισθέντων κτηρίων (ναῶν, τραπεζῶν, ἑστιῶν, πυλώνων) τοῦ Ἁγ. Ὄρους ἡ τοιχοδομία των συνίστατο ἐκ στρώσεων πώρων ἐναλλασσομένων πρὸς δύο σειρὰς ὁριζοντίων πλίνθων ἄνευ παρεμβολῆς πλίνθων κατὰ τοὺς κατακορύφους ἁρμοὺς τῶν πώρων. Τῶν δὲ τρούλλων ἡ κατασκευὴ ἐγίνετο, ὡς καὶ ἐν 'Αντινίτσῃ, ἐξ ὁλοκλήρου διὰ πλίνθων. Ὁμοίως ἡ διάπλασις τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ καὶ τῶν πλευρῶν τῶν τρούλλων ἐγίνετο ἐν Ἁγίῳ Ὄρει διὰ τυφλῶν ἁψιδωμάτων μὲ ταύτην τὴν διαφοράν, ὅτι ταῦτα εἶναι ἁπλῆς ἐσοχῆς καὶ διήκουσι συνήθως ἀπὸ κάτω ἕως ἄνω ἄνευ διακοπῆς (Καρακάλλου [2], Δοχειαρίου [3]), ἐν ᾧ τὰ τῆς 'Αντινίτσης εἶναι διπλῆς ἐσοχῆς καὶ τεταγμένα εἰς δύο ἐπαλλήλους ζώνας χωριζομένας ὑπὸ πωρίνου κοσμήτου. Τοιαύτην ὅμως διάταξιν ἁψιδωμάτων εὑρίσκομεν εἰς τὰς κόγχας τοῦ ἱεροῦ πολλῶν ναῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μεταγενεστέρων τοῦ 13ου αἰῶνος (Παναχράντου [4], Σωτῆρος Χώρας [5], Παμμακαρίστου [6], Φετιχιὲ τζαμὶ [7] κλπ.), ὡς καὶ εἰς ναοὺς ἐπαρχιῶν

[1] Καὶ ἑπομένως καὶ πρὸς τὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἅτινα βεβαίως ἐχρησίμευσαν ὡς πρότυπα διὰ τὰ ἁγιορειτικά, τοὐλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τὴν τοιχοδομίαν καὶ τὴν δι' ἁψιδωμάτων πλάσιν τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν, ἥτις μετεδόθη καὶ εἰς τὰς εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἐπιροῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως τελούσας ἐπαρχίας: Μυστρᾶν, Χίον, Θεσσαλονίκην, Σερβίαν, Βουλγαρίαν καὶ Ρουμανίαν. Ὡς πρὸς δὲ τὴν κάτοψιν οἱ ἁγιορειτικοὶ ναοὶ ἐπηρεάσθησαν πιθανῶς καὶ ἐκ τῶν 'Αρμενικῶν, καὶ ἰδίᾳ τῶν Γεωργιανῶν, οἵτινες ἐμφανίζουσι συχνότατα οὐ μόνον τὰς πλευρικὰς κόγχας, ἀλλὰ καὶ τὰ παρεκκλήσια κατὰ τὰς τέσσαρας γωνίας (βλ. κατόψεις ναῶν Ateni, Martwili, Mschet κλπ. παρὰ Strzygowski, Die Baukunst der Armenier εἰκ. 75 καὶ 72). Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην καθιστᾷ πιθανωτέραν καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἱδρυτὴς τῆς Λαύρας 'Αθανάσιος κατήγετο ἐκ Τραπεζοῦντος. 'Εγένετο δ' ἡ μετάδοσις τῶν Γεωργιανῶν πλευρικῶν κογχῶν ἀπ' εὐθείας καὶ οὐχὶ μέσῳ Κ/πόλεως, ὡς ὑπεστηρίζετο μέχρι τοῦδε (Millet, B.C.H. 1905, 85), διότι ἐν Κ/πόλει οὐδεὶς ναὸς παρουσιάζει πλευρικὰς κόγχας, τοῦ μοναδικοῦ ὑπὸ τοῦ κ. Millet προσαγομένου παραδείγματος τοῦ Ἁγ. 'Ανδρέου ἐν Κρίσει (ἔ. ἀ. σελ. 85) ἀποδειχθέντος ὑπὸ τοῦ Millingen, ὅτι ἔχει τὴν ἐγγεγραμμένην ἄλλως τε κόγχην του ἐκ μετασκευῆς γενομένης ἐπὶ τουρκοκρατίας (Byzantine churches in C/ple σελ. 114).

[2] Bals, Notita κλπ. εἰκ. 26.

[3] Bals, Ἔνθ' ἀ. εἰκ. 52.

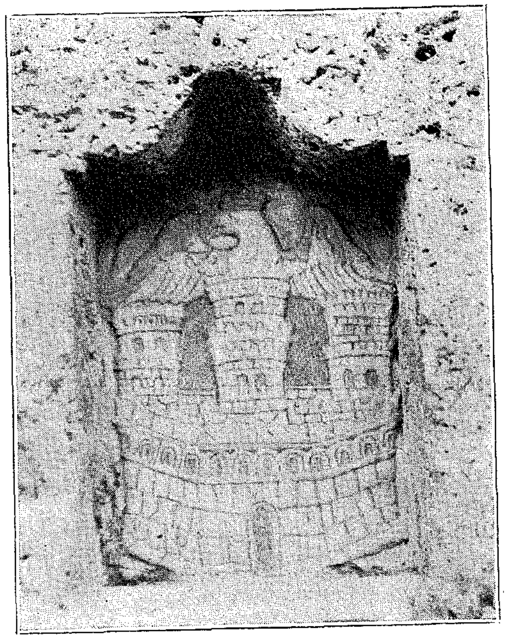
[4] Ebersolt-Thiers, Les églises de C/ple. Paris 1913 πίν. XLVII.

[5] Millingen, Byzantine churches in C/ple πίν. LXXXII.

[6] Millingen Ἔνθ'. ἀ. πίν. XXXIX.

[7] Millet, L'école grecque dans l'archit. byz. εἰκ. 92.

ἐπηρεαζομένων ἀπ᾽ εὐθείας ἐκ τῆς πρωτευούσης (Μυστρᾶ [1], Λεονταρίου [2], Θεσσαλονίκης [3], Ἄρτης [4], Βουλγαρίας [5] καὶ Ρουμανίας [6].) Ὥστε κατὰ τοῦτο ἡ σχέσις τῆς Ἀντινίτσης πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν εἶναι ἀμεσωτέρα. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς μεταγενεστέρους τοῦ 14ου αἰῶνος Σερβικοὺς ναοὺς μεγάλην ἔχει συγγένειαν τὸ καθολικὸν τῆς Ἀντινίτσης οὐ μόνον λόγῳ τῶν πλευρικῶν πενταπλεύρων κογχῶν, ἃς καὶ ἐκεῖνοι ἐδανείσθησαν ἐξ Ἁγίου Ὄρους [7], ἀλλὰ κυρίως λόγῳ τῶν ῥαδινῶν καὶ ἀνατεταμένων τρούλλων του καὶ τῆς ἐπὶ ὀγκώδους κυβικοῦ βάθρου τοποθετήσεώς των. Ἀκριβῶς δ᾽ ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν ἀναλογιῶν τῶν τρούλλων τῆς Ἀντινίτσης πρὸς τὰς ἀντιστοίχους χρονολογημένων Σερβικῶν καὶ Ἀθωνιτικῶν τρούλλων θὰ φωτισθῶμεν ὁπωσδήποτε ἀσφαλῶς πρὸς χρονολόγησιν καὶ τοῦ καθολικοῦ τῆς Ἀντινίτσης.

Εἰκ. 8. Οἰκόσημον ἐν τῇ μονῇ τῆς Ἀντινίτσης.

Ἐκ τῶν χρονολογημένων Σερβικῶν ναῶν οἱ μὲν τοῦ 14ου αἰῶνος (Κουτσεβίστε, Ραβανίτσα κλπ.) ἔχουσι τοὺς μικροὺς αὐτῶν τρούλλους μὲ ἀναλογίαν (διαμ. πρὸς ὕψος) 1 : 1, οἱ δὲ τοῦ 15ου μὲ μεγαλύτερον ὕψος ἐν σχέσει πρὸς τὴν διάμετρόν των. Ἐπίσης ἐκ τῶν Ἀθωνιτικῶν ὁ τοῦ Δοχειαρίου (16ου αἰ.) ἔχει ἀναλογίαν 1 : 1.5, ἤτοι μείζονα τῆς ἀναλογίας τοῦ ναοῦ τῆς Ἀντινίτσης 1 : 1,13, ὅστις διὰ ταῦτα πρέπει νὰ εἶναι προγενέστερος τοῦ 1568. Ἄλλως τε καὶ ἡ τοιχοδομία τῆς Ἀντινίτσης εἶναι πολὺ ἐπιμελεστέρα τῆς τοῦ καθολικοῦ τοῦ Δοχειαρίου, τοῦθ᾽ ὅπερ ὑποδεικνύει χρόνους πολὺ προγενεστέρους τῶν μέσων τοῦ 16ου αἰῶνος. Ἀφ᾽ ἑτέρου ὅμως λόγῳ α) τῆς σταλακτιτοειδοῦς μεταβάσεως εἰς τὴν ὀρθὴν

[1] Struck, Mistra εἰκ. 39.

[2] Orlandos, Rev. des Etudes Grecques, 1921 σελ. 171.

[3] Diehl—Le Tourneau—Saladin, Les monuments chrétiens de Salonique. Σελ. 204 (Προφ. Ἠλίας).

[4] Ὀρλάνδου, Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρτης Ἀρχ. Δελτ. 1919 σελ. 19.

[5] Filow, Altbulgarische Kunst πίν. VII.

[6] N. Ghika Budesti, Evolutia arhitecturii in Muntenia πίν. LI, LIII.

[7] Millet, L'ancien art serbe 152.

γωνίαν, ἣν παρετηρήσαμεν εἰς τὰ παρεκκλήσια καὶ ἥτις προϋποθέτει ἰσχυρὰν τὴν μουσουλμανικὴν ἐπίδρασιν, β) τῶν βεργίων τῆς λιτῆς, γ) τοῦ σκαφοειδοῦς σχήματος τῶν θόλων τοῦ νάρθηκος, καὶ τέλος δ) τῆς παντελοῦς ἀπουσίας κεραμίνου διακόσμου δὲν δυνάμεθα νὰ ἀναγάγωμεν τὸ καθολικὸν τῆς Ἀντινίτσης εἰς χρόνους προγενεστέρους τῆς ἁλώσεως. Κατὰ ταῦτα ἡ μᾶλλον πιθανὴ χρονολογία κατασκευῆς τοῦ ἐξετασθέντος ναοῦ εἶναι τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 15ου αἰῶνος, περίοδος ἐκ τῆς ὁποίας πολὺ ὀλίγα μνημεῖα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μᾶς διεσώθησαν. Εἶναι δὲ τὸ καθολικὸν τῆς Ἀντινίτσης καὶ κατὰ τοῦτο πολύτιμον, διότι μᾶς παρέχει τὸ μόνον δεῖγμα ναοῦ τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος, ὅπερ φέρει διάπλασιν πάντων τῶν ἐξωτερικῶν αὐτοῦ τοίχων διὰ τυφλῶν ἀψιδωμάτων διπλῆς ἐσοχῆς καὶ εἰς δύο ζώνας τεταγμένων.

ΦΡΑΓΚΙΚΟΝ ΟΙΚΟΣΗΜΟΝ

Ἐν τῇ αὐλῇ τῆς μονῆς ὑπάρχει καὶ πωρίνη τοξωτὴ κρήνη φέρουσα ὑπεράνω τοῦ κρουνοῦ, ἐντὸς κόγχης ἐντετοιχισμένην, μαρμαρίνην, ἐλαφρῶς ἀνάγλυφον πλάκα (εἰκ. 8), ἐφ᾽ ἧς εἰκονίζεται πολυγωνικὸς φρουριακὸς περίβολος (κάστρον) ἰσοδόμως ἐκτισμένος, μετὰ τοξωτῆς πύλης καὶ σειρᾶς τοξικῶν θυρίδων. Ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ περιβόλου ὑψοῦνται τρεῖς στρογγύλοι πύργοι μετὰ θυρίδων καὶ ἐπάλξεων, ὧν ὁ μέσος εἶναι ὑψηλότερος τῶν ἄλλων. Ὑπεράνω δὲ τῶν πύργων εἰκονίζεται τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ (ἐστεμμένου) ἀετοῦ ἔχοντος ἀναπεπταμένας τὰς πτέρυγας καὶ στρέφοντος τὴν κεφαλὴν πρὸς τ᾽ ἀριστερά. Πρόκειται προφανῶς περὶ οἰκοσήμου, καὶ δὴ τοῦ τῆς Γενοατικῆς οἰκογενείας τῶν Giustiniani, οἵτινες ἦρξαν ἐπὶ φραγκοκρατίας ἐν Χίῳ (1346 - 1566), ἧς καὶ τὸ κάστρον ἀπεικονίζεται ἐπὶ τοῦ θυρεοῦ. Τὸ οἰκόσημον τῆς Ἀντινίτσης παρουσιάζει τὴν μορφήν, ἣν ἔλαβε μετὰ τὸ 1413, ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Σιγιμοῦνδος παρεχώρησεν εἰς τοὺς Ἰουστινιάνας τὸν αὐτοκρατορικὸν ἀετόν [1]. Κλάδοι δὲ τῆς οἰκογενείας Ἰουστινιάνη ἦρξαν καὶ εἰς ἄλλα τῆς Ἑλλάδος μέρη π. χ. ἐν Σάμῳ καὶ Φωκαίᾳ· ἴσως δέ τις ἐξ αὐτῶν νὰ κατεῖχέ ποτε καὶ γειτονικήν τινα πρὸς τὴν μονὴν τῆς Ἀντινίτσης χώραν, ἐξ ἧς προφανῶς μετεφέρθη τὸ οἰκόσημον εἰς τὴν μονὴν ἐντοιχισθὲν ὑπὸ φιλοκάλου ἡγουμένου ἐν τῇ κρήνῃ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ὡς σαφῶς δηλοῖ ὁ τρόπος καθ᾽ ὃν ἐγένετο ἡ γεφύρωσις τοῦ κενοῦ τῆς κόγχης (εἰκ. 8).

Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

[1] Ὅρα τὸ περὶ τῶν Giustiniani ἄρθρον τοῦ K. Hopf ἐν τῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ τῶν Ersch καὶ Gruber σελ. 341 καὶ ἐν Ἑλληνικῇ μεταφράσει Χρυσαλλίδος τόμ. II Ἀθῆναι 1864 σελ. 527 ἑ.

ΑΙ ΕΝ ΤΩ ΝΑΩ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΕΙΡΗΝΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ Μ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΝ ΤΕΛΟΥΜΕΝΑΙ «ΘΕΙΑΙ ΚΑΤΗΧΗΣΕΙΣ»

Ἐν τῇ Βασιλείῳ τάξει τοῦ Πορφυρογεννήτου ὑπάρχει σὺν ἄλλοις καὶ περιγραφὴ τῶν «ὅσα δεῖ φυλάττειν τῇ Μ. Παρασκευῇ, καὶ ὅσα ἐν αὐτῇ τελεῖται».

Ἐν τῇ περιγραφῇ ταύτῃ ὑπάρχει καὶ ἡ πληροφορία, καθ' ἣν ὁ Πατριάρχης δὲν μετέβαινε κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην μετὰ τοῦ Βασιλέως εἰς τὸν ναὸν τῶν Βλαχερνῶν, ἀλλ' ἐτέλει ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης τὰς «Θείας κατηχήσεις», κατ' ἐντολὴν δὲ τοῦ Βασιλέως περὶ ὥραν τρίτην ἢ καὶ τετάρτην μετέβαινον οἱ Πατρίκιοι, ἀποσπώμενοι τῆς ἐν Βλαχέρναις βασιλικῆς συνοδείας, ὅπως παρευρεθῶσιν εἰς τὴν τελετὴν ταύτην· «καὶ περὶ ὥραν τρίτην ἢ καὶ τετάρτην τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἀπέρχονται οἱ πατρίκιοι ἀπὸ κελεύσεως ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Εἰρήνης, ὅπως τελοῦντος τοῦ Πατριάρχου τὰς θείας κατηχήσεις ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ, τύχωσιν ἐκεῖσε»[1].

Πῶς διεξήγετο ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος τελετή, οὐδεμία ἑτέρα πληροφορία μᾶς δίδεται, οὔτε ἐκ τῆς «Βασιλείου Τάξεως» οὔτε ἄλλοθεν. Τύχῃ ἀγαθῇ ἐν τούτοις ὁ ὑπ' ἀριθ. 869 κῶδιξ τῆς Βατοπεδινῆς Βιβλιοθήκης περιέχων δίστηλον Εὐαγγέλιον τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος δίδει ἐν φ. 221β καὶ ἑπ. ὁλόκληρον τὸ κείμενον τῆς ἀκολουθίας τῆς γινομένης τῇ ἁγίᾳ καὶ Μεγάλῃ Παρασκευῇ ἐν τῷ ναῷ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἁγίας Εἰρήνης.

Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος κείμενον ἐνέχει καὶ ἑτέραν σπουδαιότητα, καθότι πληροφορούμεθα ἐξ αὐτοῦ ὅτι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Κωνσταντινουπόλεως ἐτελεῖτο λειτουργία κατὰ τὴν Μ. Παρασκευήν. Γίνεται δὲ τοῦτο κατάδηλον καὶ ἐκ τῶν τελευταίων λέξεων τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος κειμένου: «καὶ ἄρχεται ἡ λειτουργία» καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς σχετικῆς εὐαγγελικῆς περικοπῆς τὴν ὁποίαν περιέχει: «τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ Παρασκευῇ εἰς τὴν λειτουργίαν». «Τῷ καιρῷ ἐκείνῳ συμβούλιον ἔλαβον πάντες» καὶ ἑξῆς.

Ἐκ τῆς μελέτης τῶν εὐαγγελικῶν κωδίκων τῆς Μονῆς Βατοπεδίου ἀγόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι λειτουργία κατὰ τὴν Μ. Παρασκευὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Κ/πόλεως ἐτελεῖτο μέχρι τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος φθίνοντος καὶ ὅτι ἀπὸ τοῦ ΙΓ΄ κατηργήθη αὕτη, ὑπερισχύσαντος τοῦ Τυπικοῦ τῆς ἐν Ἱερουσαλὴμ

[1] Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 179.10 (ἔκδ. Βόννης).

Ἐκκλησίας τοῦ λεγομένου τοῦ ἁγίου Σάββα, καθ' ὃ δὲν ἐτελεῖτο λειτουργία κατὰ τὴν Μ. Παρασκευήν. Ὁ κῶδιξ μάλιστα 625 περιέχει ἐν φ. 97β τὴν ἑξῆς ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου πολύτιμον μαρτυρίαν: «***Δεῖ εἰδέναι ὅτι παρελάβομεν ἐκ Παλαιστίνης κατὰ ταύτην τὴν ἁγίαν ἡμέραν μὴ ποιεῖν προηγιασμένην μήτε λειτουργίαν***».

Ἕνεκα τούτου, ἐνῷ πάντες οἱ μέχρι τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος συμπεριλαμβανομένου κώδικες τῶν Εὐαγγελίων φέρουσιν ὡς ἐπιγραφὴν τῆς εὐαγγελικῆς περικοπῆς «Συμβούλιον ἔλαβον...» «εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς»[1], ἐξ ἐναντίας οἱ ἀπὸ τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς κώδικες φέρουσιν ἐπὶ τῆς ἰδίας εὐαγγελικῆς περικοπῆς τὴν ἐπιγραφήν· «***εἰς τὸν ἑσπερινὸν τῆς Μ. Παρασκευῆς***».

Σημειωτέον προσέτι ὅτι ὁ κῶδιξ 925, τὸν ὁποῖον ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω, ἐν φ. 141α ὁρίζει καὶ τὸ εἶδος τῆς λειτουργίας, ἥτις ἐτελεῖτο πρὸ τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος κατὰ τὴν Μ. Παρασκευήν, προσδιορίζων τὸ Κοινωνικὸν «Γεύσασθε καὶ ἴδετε» καὶ ἐν φ. 141α ὁρίζει Χερουβικόν, ὅπερ ἀποκαλεῖ «μυστικὸν» εἰς τὴν λειτουργίαν τοῦ Μ. Σαββάτου «τὸ οἱ τὰ Χερουβὶμ» ἀντὶ τοῦ «Σιγησάτω πᾶσα σάρξ», ὅπερ φαίνεται νεώτερον τοῦ κώδικος γραφέντος κατὰ τὸ ἔτος 1105.

Ἀκολουθία γινομένη τῇ ἁγίᾳ καὶ Μεγάλῃ Παρασκευῇ.

(ἐκ κώδ. Βατοπεδ. 879, φ. 221β ἑξ. περιέχοντος Εὐαγγέλιον ΙΒ΄ αἰῶνος δίστηλον, Μεμβρ. 28 × 23).

«Συναγομένων[2] πάντων τῶν κατηχουμένων ἐν τῇ ἁγιωτάτῃ Ἐκκλησίᾳ τῆς ἁγίας Εἰρήνης, τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας, τῇ Μεγάλῃ Παρασκευῇ, ἔρχεται ὁ Πατριάρχης περὶ ὥραν ἕκτην καὶ ψάλλει τὴν Γ΄ καὶ ϛ΄ καὶ ἄρχονται οἱ ὀρφανοὶ ἐν τῷ ἄμβωνι[3] «Κύριε τίς παροικήσει ἐν τῷ σκηνώματί σου» εἰς ἦχον β΄ μέχρι τέλους τοῦ ψαλμοῦ. Καὶ εἶθ' οὕτως[4] ἀνέρχεται ὁ Πατριάρχης 5 ἐν τῷ ἄμβωνι καὶ βάλλει μετανοίας τρεῖς μετὰ κηρίων, καὶ ἐκβάλλει[5] τὸ ὠμοφόριον[6] καὶ ἐπιδίδωσι τῷ ἀρχιδιακόνῳ. Καὶ λέγει ὁ Ἀρχιδιάκονος «πρόσχωμεν». Ὁ Πατριάρχης· «Εἰρήνη πᾶσι» ὁ λαός: «καὶ τῷ πνεύματί σου». Καὶ λέγει ὁ Πατριάρχης τοῖς κατηχουμένοις· «στῆτε μετὰ φόβου, κατασφραγίσασθε, ἀποδύσασθε, καὶ ὑπολούσασθε». Καὶ τούτου γενομένου, ἀπάρχεται 10 τῆς κατηχήσεως.| φ. 222α

Τοῦτο τὸ πέρας τῆς ὑμετέρας κατηχήσεως. Ἐπέστη τῆς ἀπολυτρώσεως

[1] Βλέπε κώδικας 879, 881 φ. 175,α 883 φ. 181α 906 φ. 148α, 925 φ. 132α καὶ 133β.
[2] συναγομένον.
[3] ἄμβονι.
[4] οὕτος.
[5] ἐκβάλει.
[6] ὀμοφόριον.

ὑμῶν ὁ καιρός. Σήμερον μέλλετε[1] τῷ Χριστῷ τὸ τῆς πίστεως ἐκτίθεσθαι γραμματεῖον. Χάρτης καὶ μέλαν[2] καὶ κάλαμος γίνεται[3] ὑμῖν ἡ συνείδησις καὶ ἡ γλῶσσα καὶ τὸ σχῆμα. Βλέπετε οὖν πῶς τὴν ὁμολογίαν χειρογραφεῖτε μὴ ἀστοχήσητε, ἵνα μὴ μεθοδευθῆτε. Οἱ μέλλοντες ἀποθνήσκειν διατίθενται καὶ γράφουσι τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς ἄλλον κληρονόμον[4]. Καὶ ὑμεῖς μέλλετε αὔριον ἐν τῇ νυκτὶ ἀποθνήσκειν τῇ ἁμαρτίᾳ. Νῦν δὲ διατίθεσθε καὶ ποιεῖτε διαθήκην τὴν ἀπόταξιν καὶ γράφετε κληρονόμον τῆς ἁμαρτίας τὸν Διάβολον καὶ ἀφίετε αὐτῷ τὰς ἁμαρτίας, ὡς πατρῴαν κληρονομίαν. Εἴ τις οὖν ὑμῶν ἔχει τι τῶν τοῦ Διαβόλου ἐν τῇ ψυχῇ, προσριψάτω αὐτῷ. Ὁ ἀποθανὼν οὐκ ἔτι ἐξουσιάζει τῶν ὑπαρχόντων· καὶ ὑμῶν μηδεὶς ἐχέτω τι τῶν τοῦ Διαβόλου ἐν τῇ ψυχῇ. Διὰ τοῦτο καὶ ἑστῶτες, ἄνω τείνετε τὰς χεῖρας, ὡς παρὰ Ἀγγέλων ἐρευνώμενοι[5], μήτι τῶν τοῦ Διαβόλου κρύπτηται παρ' ὑμῖν. (φ. 222β) Μηδεὶς ὀργὴν φυλαττέτω, μηδεὶς | μετὰ δόλου στηκέτω, μηδεὶς μετὰ ὑποκρίσεως ἀκουέτω. Προσρίψατε τῷ Διαβόλῳ πᾶσαν ῥυπαρίαν κακίας, ὡς αἰχμάλωτοι στήκετε[6]· τοιούτους γὰρ ὑμᾶς ὁ Χριστὸς ἀγοράζει. Ἕκαστος ὑμῶν, ὡς βλέπων καὶ μισῶν[7] τὸν Διάβολον, οὕτως ἑαυτῷ ἐμφυσήσει. Εἰσέλθετε εἰς τὰς συνειδήσεις ὑμῶν, ἐρευνήσατε τὰς καρδίας ὑμῶν, βλέπετε τί ἕκαστος ὑμῶν ἔπραξεν. Εἴ τι τοῦ ἐναντίου ἐστὶν ἐν ὑμῖν, μετὰ τοῦ ἐμφυσήματος ἀποπτύσατε. Μηδεὶς ἔστω ἐνταῦθα τῇ ὑποκρίσει Ἰουδαῖος. Μηδεὶς περὶ τοῦ μυστηρίου ἀμφιβαλλέτω. Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐρευνᾷ τὰς καρδίας ὑμῶν, τομώτερος ὢν ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον. Νῦν ἕστηκεν ἐπὶ τὰς δυσμὰς ὁ Διάβολος, τρίζων τοὺς ὀδόντας, συνάγων τὰς κόμας, κροτῶν τὰς χεῖρας, δάκνων τὰ χείλη, μεμηνώς, θρηνῶν τὴν ἑαυτοῦ ἐρημίαν, ἀπιστῶν ἐπὶ τῇ ὑμετέρᾳ ἐλευθερίᾳ. Διὰ τοῦτο ὁ Χριστὸς ἵστησιν ὑμᾶς κατέναντι αὐτοῦ, ἵνα ἀποταξάμενοι αὐτῷ, καὶ ἐμφυσήσαντες, τὸν κατ' αὐτοῦ ἀναλάβητε πόλεμον. Ἐπὶ τὰς δυσμὰς ἕστηκεν ὁ Διάβολος, ὅπου ἡ ἀρχὴ τοῦ σκότους. Ἀποτάξασθε αὐτῷ καὶ ἐμφυσήσατε. (φ. 223α) Εἶτα,| στρέφεσθε ἐπὶ τὰς ἀνατολὰς καὶ συντάσσεσθε τῷ Χριστῷ. Μή τις οὖν καταφρονήσει. Μετὰ φόβου στήκετε. Πάντα φοβερὰ τὰ παρόντα καὶ φρικτά. Πᾶσαι αἱ Δυνάμεις τῶν οὐρανῶν ἐνταῦθα πάρεισι. Πάντες οἱ Ἄγγελοι καὶ οἱ Ἀρχάγγελοι ἀοράτως τὰς ὑμετέρας φωνὰς ἀπογράφουσι[8]. Τὰ Χερουβὶμ καὶ τὰ Σεραφεὶμ νῦν ἐκ τῶν Οὐρανῶν παρακύπτουσιν, ἵνα δέξωνται ὑμῶν τὰς συνθήκας καὶ προσκομίσωσι τῷ Δεσπότῃ. Βλέπετε οὖν πῶς καὶ τῷ ἐχθρῷ ἀποτάσσεσθε καὶ τῷ δημιουργῷ συντάσσεσθε.

[1] μέλλεται.
[2] μέλας.
[3] γίνετε.
[4] κληρονόμῳ.
[5] ἐρευνόμενοι.
[6] στήκεται.
[7] μισόν.
[8] ἀπογράφεσθε.

Στραφῆτε ἐπὶ τὰς δυσμάς, ἄνω τὰς χεῖρας ὑμῶν ἔχοντες· ὃ λέγω, τοῦτο καὶ ὑμεῖς λέγετε. Ἀποτάσσομαι τῷ Σατανᾷ καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, καὶ πάσῃ τῇ λατρείᾳ αὐτοῦ καὶ πᾶσι τοῖς Ἀγγέλοις αὐτοῦ, καὶ πάσῃ τῇ ἀποπομπῇ αὐτοῦ. Εἶτα ἐρωτᾷ αὐτοὺς τρίς. Ἀπετάξασθε[1] τῷ Σατανᾷ; λέγουσιν, ἀπεταξάμεθα. Λέγει αὐτοῖς. Ἐμφυσήσατε αὐτῷ. Εἶτα πάλιν λέγει αὐτοῖς. Σραφῆτε ἐπὶ τὰς ἀνατολάς, κάτω τὰς χεῖρας ὑμῶν ἔχοντες, μετὰ φόβου στήκετε[2] ὃ λέγω, τοῦτο καὶ ὑμεῖς λέγετε[3]. Καὶ συντάσσομαι[4] τῷ Χριστῷ, καὶ πιστεύω εἰς ἕνα Θεὸν πατέρα παντοκράτορα. Τοῦτο τρίτον λέγει, πάντων ἀποκρινομένων.] (φ. 223β) Ἐρωτᾷ αὐτοὺς τρίτον· συνετάξασθε τῷ Χριστῷ; λέγουσι, συνεταξάμεθα. Καὶ μετὰ τοῦτο λέγει αὐτοῖς· προσκυνήσατε αὐτῷ. Καὶ ποιεῖ εὐχήν, λέγων.

Εὐλογητὸς ὁ Θεός, ὁ θέλων πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Καὶ λέγει αὐτοῖς πάλιν. Ἰδοὺ ἀπετάξασθε τῷ Διαβόλῳ καὶ συνετάξασθε τῷ Χριστῷ· τὸ γραμματεῖον ἐπληρώθη, ὁ Δεσπότης αὐτὸ ἐν οὐρανοῖς κατέχει. Βλέπετε τὰς συνθήκας· φυλάξατε τοῦτο ὑμῖν. Ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως προσφέρετε τὸ γραμματεῖον· μὴ ἀστοχήσητε περὶ τὸ κεφάλαιον, περὶ οὗ καὶ τοὺς τόκους[5] εἰσπραχθήσεσθε. Βλέπετε μὴ αἰσχυνθῆτε ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ καὶ φρικτοῦ βήματος ἐκείνου, ἡνίκα πᾶσαι τῶν Οὐρανῶν αἱ Δυνάμεις σαλεύονται, καὶ πᾶσα τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις κρινομένη παρέστηκεν. Ἀγγέλων μυριάδες, Ἀρχαγγέλων στρατόπεδα[6], τῶν ἄνω Δυνάμεων τὰ τάγματα· ὅτε ὁ ποταμὸς τοῦ πυρὸς καὶ ὁ σκώληξ[7] ὁ ἀκοίμητος, καὶ σκότος τὸ ἐξώτερον, τότε σου ἀναγνωσθῆναι ἔχει τὸ χειρόγραφον. Ἐὰν ᾖς ἐλεήμων καὶ φιλάνθρωπος, εὐθὺς συνηγόρους ἕξεις τοὺς ἐλεηθέντας, ἐὰν δὲ ᾖς ἀπάνθρωπος καὶ ἀμετάδοτος, (φ. 224α) ἀνηλ|εὴς καὶ λοίδωρος[8], συκοφαντῶν τοὺς μηδέν σε ἠδικηκότας, τότε παρίσταταί σοι ὁ Διάβολος κατηγορῶν καὶ λέγων. Δέσποτα, οὗτος λόγῳ μὲν ἀπετάξατο, ἔργῳ δὲ ὑπηρέτησέ μοι. Καὶ λοιπὸν στυγνάζουσι μὲν οἱ Ἄγγελοι, δακρύουσι δὲ ἐπὶ σοὶ πάντες οἱ Δίκαιοι, τὸ δὲ τέλος τῆς ἀποφάσεως βαρὺ καὶ λεγόμενον.

Ἐάν τις ἐν τῷ παρόντι βίῳ ἐμπέσῃ εἰς κίνδυνον, ἢ προστάτας εὑρίσκει, ἢ φίλους παρακαλεῖ, ἢ ὑπὸ συγγενῶν βοηθεῖται, ἢ διὰ χρημάτων ἐλευθεροῦται, ἐκεῖ δὲ τοιοῦτον οὐδέν, οὐ πατὴρ βοηθῶν, οὐ μήτηρ εὐσπλαγχνιζομένη,

[1] ἀπετάξασθαι.
[2] στήκεται.
[3] λέγεται.
[4] συντάσωμε.
[5] σκότους.
[6] στρατόπαιδα.
[7] ὡς σκόληξ.
[8] λύδορος.

οὐκ ἀδελφοὶ προτρέχοντες, οὐ φίλοι σπουδάζοντες, ἀλλὰ πᾶς ἄνθρωπος γυμνὸς καὶ μόνος καὶ ἀπαρίστατος, ὑπὸ τῶν ἰδίων ἔργων ἢ βοηθούμενος ἢ καταχρινόμενος. Ἀδελφὸς γὰρ οὐ λυτροῦται, λυτρώσηται ἄνθρωπος; Βλέπετε τοίνυν, ἀσφαλίσασθε ἑαυτούς, ἀποτάξασθε τῷ Διαβόλῳ, μέχρι τέλους αὐτὸν μισήσατε. Συνετάξασθε τῷ Χριστῷ, μέχρις ἐσχάτης ἀναπνοῆς[1] αὐτὸν δοξολογήσατε[2]· μὴ ναυαγήσητε περὶ τὴν πίστιν, ἐλεήσατε πένητας· μὴ ὑπερίδητε τοὺς ἀδικουμένους· μὴ ἁρπάσητε τὰ ἀλλότρια· μὴ συκοφαντήσητε τοὺς ἀνευθύνους· ἀκοὴν ματαίαν μὴ παραδέχησθε· ὑπερμαχεῖτε τῶν Ἱερέων ὑμῶν, τὴν ἑαυτῶν ζωὴν ἐν παντὶ ἀσφαλιζόμενοι. Οὐδὲν ὑπεστειλάμην τοῦ μὴ εἰπεῖν|[3] (φ.22 4β) ὑμῖν τὰ συμφέροντα. Αὐτοὶ λοιπὸν οἴδατε πῶς δεῖ φυλάττεσθαι[4]. Ἐγὼ γάρ, ὃ ἦν ἐν ἐμοί, ἐποίησα, προειπὼν ὑμῖν τὰ συμφέροντα, μήποτε ἐπελθοῦσα ρομφαία λάβῃ ψυχὴν ἐκ τοῦ λαοῦ. Ἐπιτηρεῖ γὰρ ὑμῖν ὁ ἐχθρὸς λοιπὸν καὶ ῥῆμα καὶ ἐνθύμημα καὶ ἔννοιαν καὶ κίνημα καὶ πρᾶξιν· ἀλλ᾽ ὑμεῖς οὕτως ἑαυτοὺς ἀσφαλίσασθε, ἵνα, τοῦ ἐξεναντίας μηδὲν ἔχοντος λέγειν περὶ ὑμῶν φαῦλον ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς φοβερᾶς κρίσεως, παραστῶμεν τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ ἀκαταισχύντως, καὶ ἀκούσωμεν παρ᾽ αὐτοῦ τὴν εὐκταίαν[5] ἐκείνην καὶ μακαρίαν φωνήν· «Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρός μου κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς Κόσμου». Αὐτῷ πρέπει δόξα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, Ἀμήν.

Καὶ μετὰ τὸ Ἀμὴν λέγει αὐτοῖς. Ἄνω τὰς χεῖρας ὑμῶν. Εἶτα λέγει. Ὑπὲρ τῆς Οἰκουμενικῆς καταστάσεως καὶ εὐσταθείας τῶν ἁγίων Ἐκκλησιῶν καὶ τῆς τῶν πάντων ἑνώσεως, εἴπωμεν πάντες.

Ὑπὲρ τῶν εὐσεβεστάτων Βασιλέων ἡμῶν, παντὸς τοῦ Παλατίου καὶ τοῦ στρατοπέδου αὐτῶν καὶ τοῦ φιλοχρίστου λαοῦ, εἴπωμεν πάντες.

Ὑπὲρ τῆς ἀπολυτρώσεως τῶν ψυχῶν ἡμῶν καὶ ὑπὲρ τοῦ συντριβῆναι τὸν Σατανᾶν ἐν τάχει ὑπὸ τοὺς πόδας ἡμῶν, εἴπωμεν πάντες.

Ὑπὲρ τοῦ ἄσειστον καὶ ἄφλεκτον καὶ ἀναίμακτον διαφυλαχθῆναι τὴν πόλιν ἡμῶν καὶ πᾶσαν πόλιν καὶ χώραν, εἴπωμεν πάντες.

Καὶ σφραγίζει τὸν λαὸν κατὰ τὸ ἔθος[6] ὁ Ἀρχιεπίσκοπος, λέγων, ὅτι ἐλεήμων καὶ φιλάνθρωπος,| (φ. 225α) καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ μετὰ τὸ Ἀμὴν λέγει ὁ Πατριάρχης.

Ἐνδύσασθε καὶ ὑποδύσασθε. Εἶτα κατέρχεται καὶ εἰσέρχεται ἐν τῷ ἁγίῳ θυσιαστηρίῳ καὶ γινομένης τῆς τῶν πρὸς τὸ ἅγιον φώτισμα εὐτρεπιζομένων

---

[1] ἀναπνωῆς.
[2] δοξολογίσατε.
[3] ὑπεῖν.
[4] φυλάτετε.
[5] εὐκτέαν.
[6] εἶθος.

συνήθους εὐχῆς ὑπὸ ἑνὸς τῶν Διακόνων, ποιεῖ ὁ Ἀρχιερεὺς τὴν εὐχὴν ταύτην.

Δέσποτα Κύριε ὁ Θεός, προσκάλεσον τοὺς δούλους σου πρὸς τὸ ἅγιόν σου φώτισμα, καὶ καταξίωσον αὐτοὺς τῆς μεγάλης σου ταύτης χάριτος, ἀπόλουσον αὐτῶν τὴν παλαιότητα καὶ ἀναγέννησον αὐτοὺς εἰς τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, καὶ πλήρωσον αὐτοὺς τῆς τοῦ ἁγίου σου πνεύματος δυνάμεως εἰς ἕνωσιν τοῦ Χριστοῦ σου.

Καὶ πληρώσας τὴν εὐχὴν τῶν φωτιζομένων ὁ Διάκονος, ἀντὶ τοῦ «κλίνατε τὰς κεφαλὰς»[1] λέγει: Ὅσοι πρὸς τὸ φώτισμα προέλθετε τῇ χειροθεσίᾳ καὶ εὐλογεῖσθε. Καὶ πάντας χειροθετῶν ὁ Ἱερεὺς ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, ἔρχεται πλησίον τῆς ἁγίας Τραπέζης καὶ ἐκφωνεῖ, ὅτι σὺ εἶ ὁ φωτισμὸς ἡμῶν καὶ τὰ λοιπά. Εἶτα ὁ Ἱερεὺς λέγει, εἰρήνη πᾶσι· ὁ Διάκονος, τὰς κεφαλὰς ὑμῶν, κτλ. Ὁ Ἀρχιερεὺς ἐπεύχεται.

Ὁ Θεὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ὁ πάντας θέλων σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν λάμψον φῶς γνώσεως ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν καὶ τῶν πρὸς τὸ ἅγιον φώτισμα εὐτρεπιζομένων καὶ ἀξίωσον αὐτοὺς τῆς ἀθανάτου δωρεᾶς καὶ ἕνωσον αὐτοὺς τῇ ἁγίᾳ σου Καθολικῇ καὶ Ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Σὸν γάρ ἐστι τὸ ἐλεεῖν κτλ.». Ὁ Διάκονος: «ἐν εἰρήνῃ προέλθετε» καὶ ἀπόλυσις. Καὶ ἄρχεται ἡ λειτουργία.

ΓΕΡΩΝ ΑΡΚΑΔΙΟΣ ΒΑΤΟΠΕΔΙΝΟΣ

---

[1] κλίναντος τὰς κεφαλάς.

ΕΥΜΑΘΙΟΣ Ο ΦΙΛΟΚΑΛΗΣ

ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

«Ἡ νῆσος τῆς Κρήτης οὐδέποτε ὑπῆρξε θέμα», λέγει ὁ Rambaud καὶ ἐπαναλαμβάνει ὁ Schlumberger ἐν τῇ Σιγιλλογραφίᾳ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Πρὸ τοῦ ἔτους 824 ἡ νῆσος ἦτο ἁπλῆ ἐπαρχία, περὶ τὸ ἔτος τοῦτο ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν Ἀράβων, περὶ τὸ 961 ἀνεκτήθη ὑπὸ Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ καὶ κατὰ τὸ 1204 περιέπεσεν εἰς χεῖρας τῶν Φράγγων. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων χρονικῶν ὁρίων, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 961 μέχρι τοῦ 1204 ἡ Κρήτη, ἂν καὶ μεγάλη καὶ σπουδαία ἐπαρχία, δὲν παρουσιάζετο ὡς θέμα, ἀλλὰ ἐφαίνετο διοικουμένη ὑπὸ ἑνὸς Κατεπάνω, εἶχε δὲ προσκολληθῆ εἰς τὴν μεγάλην πραιτωρίαν, ἥτις συνενοῦσα ἐν ἑαυτῇ τὰ δύο θέματα Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου διῳκεῖτο ὑπὸ πραίτωρος ἢ προπραίτωρος [1].

Τὸ ἐσφαλμένον τῆς ἀντιλήψεως ταύτης τοῦ Rambaud κατέδειξεν ἐσχάτως ὁ Κ. Κωνσταντόπουλλος, ὅστις ἐδημοσίευσεν ἓν μολυβδόβουλλον Βασιλείου, πατρικίου καὶ στρατηγοῦ Κρήτης [2] καὶ ἀπέδειξεν οὕτως ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν ἡ Κρήτη νὰ μὴ ἀπετέλει θέμα, ἀφ᾿ οὗ ἡ πολὺ μικροτέρα καὶ ἀσημοτέρα Κεφαλληνία μετὰ τῶν περὶ αὐτὴν νήσων ἀπετέλει αὐτοτελὲς τοιοῦτον μνημονευόμενον ἤδη ὑπὸ τοῦ Πορφυρογεννήτου.

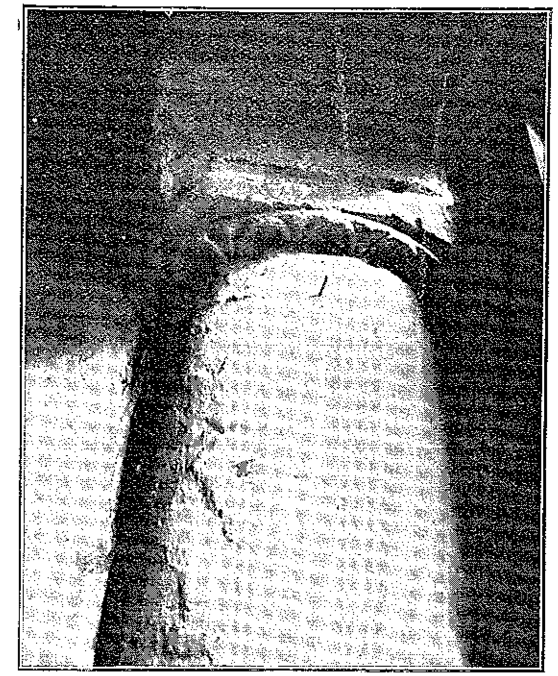
Ἐκ τῆς συγκρίσεως πρὸς ἄλλο ὑλικὸν ὁ Κωνσταντόπουλλος χρονολογεῖ τὸ μολυβδόβουλλον εἰς τὴν ΙΑ´ ἑκατονταετηρίδα, ὥστε δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι μετὰ τὴν ἀνάκτησίν της ὑπὸ Νικηφόρου Φωκᾶ ἡ νῆσος ἀπετέλεσεν ἴδιον θέμα ἀμέσως ἢ ὀλίγον βραδύτερον. Ἡ ἐνταῦθα δημοσιευομένη νέα ἐπιγραφὴ οὐ μόνον ἐπιβεβαιοῖ ὁριστικῶς τὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ καὶ παρέχει ὡς ἔγγιστα τὴν ἐποχήν, καθ᾿ ἣν ἡ Κρήτη ἔπαυσε νὰ εἶναι θέμα.

Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι κεχαραγμένη ἐπὶ σπονδύλου κίονος ἐκ λευκωποῦ μαρμάρου (εἰκ. 1). Ἴσως ἐπρόκειτο καὶ περὶ μονολίθου κίονος, ἀλλ᾿ ὅπως οὗτος εἶναι νῦν ἐντετοιχισμένος, εἶναι ἀδύνατον νὰ διακρίνῃ τις περισσότερα πράγματα. Ἐπίσης φαίνεται ὅτι μόνον τὸ ἐμπρόσθιον ἥμισυ τῆς προσόψεως τοῦ κίονος διατηρεῖται, ἐν ᾧ τὸ ὄπισθεν ἥμισυ εἶναι ἀποκεκρουμένον. Ἐπ᾿

[1] Schlumberger, Sigillographie κλπ. σελ. 189.

[2] Βυζαντινὰ μολυβδόβουλλα, συλλογὴ Α. Σταμούλη, 1930 σ. 17 ἀρ. 87 καὶ κυρίως ἐν Ἐπετηρίδι τῆς Ἑταιρ. τῶν Βυζ. Σπουδῶν 6,1929,316 ἑξ. Τὰς πρώτας ἀμφιβολίας εἶχεν ἤδη ἐγείρει ὁ ἀείμνηστος συνάδελφος Στέφανος Ξανθουδίδης, ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς ἀβεβαίας βούλλας Στεφάνου στρατ(ηγοῦ) (Byz. Zeitschrift 18, 176 ἑξ.).

ἴσης δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀσφαλές, ὅτι τὸ ἐπικαθήμενον κιονόκρανον ἀνῆκεν ἀρχικῶς εἰς τὸν κίονα. Ἡ ποιότης τοῦ μαρμάρου εἶναι διαφορετικὴ (λευκοτέρα), μόνον δὲ τὸ φυλλοειδὲς κόσμημα μετὰ τοῦ ὑπερκειμένου λεπτοῦ ἄβακος εἶναι μαρμάρινον. Τὸ τεμάχιον, τὸ ὁποῖον κάτωθεν τοῦ φυλλοειδοῦς κοσμήματος συνδέει ταῦτα πρὸς τὸν κίονα, καθὼς καὶ ὁ ὑπερκείμενος ὀγκώδης ἄβαξ σύγκεινται ἐκ μικρῶν λίθων καὶ ἀσβέστου.

Εἰκ. 1. Ὁ κίων ὁ ἐντετοιχισμένος ἐντὸς τῆς ἐν Ἡρακλείῳ ἐνετικῆς ἐκκλησίας Madonnina.

Τοσαῦτα περὶ τοῦ κίονος, ὅστις νῦν εὑρίσκεται ἐντὸς τοῦ «κουρείου τῶν κυνηγῶν» Ἐμμ. Τσολαϊνοῦ ἐντετειχισμένος, ἐν τῇ συνοικίᾳ Ἀραστᾶ τῆς πόλεως Ἡρακλείου. Χάρις εἰς τὸν λεπτομερῆ χάρτην τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Werdmüller (ἐκπονηθέντα τῷ 1667) γνωρίζομεν ὅτι ἔκτοτε ἤδη ὑπῆρχεν ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ μέρους ἐκείνου ἐκκλησία, ἥτις σημειοῦται ὑπὸ τὸ ὄνομα Madonnina. Ἡ αὐτὴ ἐκκλησία ἐκαλεῖτο καὶ S. Maria di Piazza καὶ Maria dei Miracoli, σημειοῦται δ᾿ ἐν τοῖς καταλόγοις ἄλλοτε ὡς λατινικὴ καὶ ἄλλοτε ὡς ἑλληνικὴ ἐκκλησία [1]. Εἶχε τὸ ἁπλοῦν σχῆμα βασιλικῆς, ἤτοι ἦτο ὀρθογώνιον οἰκοδόμημα (ἄνευ κόγχης) καὶ διῃρεῖτο εἰς τρία διὰ δύο σειρῶν τετραγώνων πεσσῶν [2]. Μετὰ τοὺς χρόνους τῆς ἁλώσεως τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἡ ἐκκλησία μετεβλήθη εἰς τζαμὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ρεϊσοὺλ Κουττὰβ Χατζῆ Χουσεῒν ἐφέντη ἢ συνηθέστερον Ἀραστᾶ, ὄνομα ὑπὸ τὸ ὁποῖον καὶ μέχρι σήμερον εἶναι γνωστὴ ἡ συνοικία. Μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν πληθυσμῶν κατόπιν τοῦ Μεγάλου πολέμου τὸ τζαμὶ περιέπεσεν εἰς ἀχρηστίαν, πρὸ ὀλίγου δὲ καιροῦ ὑποστὰν μεταρρυθμίσεις μετεβλήθη εἰς μαγαζεῖα καὶ ἠνοίχθη δι᾿ αὐτοῦ στοὰ πρὸς τὴν ἀγοράν. Κατὰ τὰς μεταρρυθμίσεις ταύτας ἦλθεν

[1] Ἴδ. G. Gerola, Monum. Veneti di Creta II, 157.

[2] Ἴδ. τὸ σχέδιον καὶ εἰκόνα ταύτης παρὰ Gerola, Ἔνθ᾿ ἀ. σ. 158-9.

εἰς φῶς ὁ κίων μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς, ὅστις εἶναι ἐνεκτισμένος εἰς τὸ πρῶτον ἀριστερὰ μετακιόνιον διάστημα [1].

Κατὰ ταῦτα εἶναι ἀδύνατον νὰ γνωρίζωμεν, ἂν ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς Madonnina ὑπῆρχεν ἄλλη παλαιοτέρα βυζαντινὴ ἐκκλησία ἢ ἄν, ὅπερ τὸ πιθανώτερον, ὁ κίων μετεφέρθη ἄλλοθεν ἐκεῖ κατὰ τὴν οἰκοδομήν της. Καὶ ἤδη ἔλθωμεν εἰς τὴν ἐπὶ τούτου ἐπιγραφήν (εἰκ. 2).

Εἰκ. 2. Ἡ ἐπὶ τοῦ κίονος ἐπιγραφή,

Ἑκατέρωθεν τοῦ κάτω σκέλους ἐγχαράκτου σταυροῦ (ὕψος 0,26 πλάτος 0,16) εἶναι κεχαραγμένα τὰ γράμματα:

ΚΕ ΒΩΙΘΙ ͭ ΔΥΛΟΝΣΥ
\ΑΘΙΟΝ ΠΡΟΤΟΣΠΑ
\ΡΙΟΝ ΙΚΕ ΣΤΡΑΤΙΓΟΝ
ΙΤΙΣ

Κ(ύρι)ε βωίθι τ(ὸν) δοῦλον σου
[Εὐμ]άθιον προτοσπα
[θά]ριον κὲ στρατιγὸν
[Κρ]ίτις.

Ἀριστερὰ ὁ κίων εἶναι τεθραυσμένος, ἀλλὰ δὲν λείπουν περισσότερα ἀπὸ δύο γράμματα ἐκ τῆς ἀρχῆς ἑκάστου στίχου. Τὸ πρὸ τοῦ Α γράμμα ἐν ἀρχῇ τοῦ δευτέρου στίχου μόνον Μ δύναται νὰ εἶναι κατὰ τὸ σῳζόμενον ἴχνος, ὥστε ἡ ἀνάγνωσις Εὐμάθιον εἶναι ἀσφαλής. Ἡ χρῆσις τοῦ σταυροῦ, ἡ ἐπίκλησις «Κύριε βοήθει...» κλπ. καὶ καθόλου ἡ διάταξις τῆς ἐπιγραφῆς ὑποδεικνύουσιν ἀμέσως χρονολογικὸν terminus post quem τὴν 10ην καὶ 11ην ἑκατονταετηρίδα [2]. Ἡ ὀρθογραφικὴ ἀκαταστασία (ὁ χαράκτης ἔχει ἀπόλυτον προτίμησιν πρὸς τὸ ι) καὶ τὸ ἀκανόνιστον τῶν γραμμάτων ἐπιτρέπουσι νὰ κατέλθωμεν ἔτι περισσότερον πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς 12ης.

[1] Ἐγὼ τότε (1928-29) ἀπουσίαζον εἰς Γερμανίαν. Ὀφείλω καὶ ἐντεῦθεν νὰ ὁμολογήσω χάριτας πρὸς τὸν ἐν Ἡρακλείῳ καθηγητὴν κ. Ἐλευθ. Ἀλεξίου, ὅστις μοῦ ὑπέδειξε τὴν ὕπαρξιν τῆς ἐπιγραφῆς καὶ καθ' ὅλου ἔδειξε μέγα ἐνδιαφέρον.

[2] Κ. Κωνσταντοπούλλου, Βυζ. Μολυβδόβουλλα σελ. δ.

Ὁ συνδυασμὸς Πρωτοσπαθάριος-στρατηγὸς ἀπαντᾷ ἐπὶ μολυβδοβούλλων τῆς 10ης-12ης ἑκατονταετηρίδος [1], ἐν ᾧ εἰς τὸ ἐν ἀρχῇ μνημονευθὲν μοναδικὸν τοιοῦτον τοῦ στρατηγοῦ Κρήτης ἀναγράφεται ὁ τίτλος Πατρίκιος-στρατηγός.

Εὐτυχῶς βοηθούμεθα εἰς τὸν ἀκριβέστερον χρονολογικὸν καθορισμὸν τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς ἐκ τοῦ καὶ ἄλλοθεν γνωστοῦ Εὐμαθίου, διότι ἄνευ σχεδὸν ἀμφιβολίας εἶναι τὸ αὐτὸ περίφημον πρόσωπον, τοῦ ὁποίου σῴζονται τέσσαρα ἢ πέντε μολυβδόβουλλα, καὶ πλὴν τούτου ἀναφέρεται συχνότατα εἰς τὴν Ἀλεξιάδα Ἄννης τῆς Κομνηνῆς. Ἡ ἀκμὴ τοῦ Εὐμαθίου συμπίπτει οὕτω πρὸς τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς μακρᾶς 38ετοῦς βασιλείας Ἀλεξίου τοῦ Α (1081-1118). Δέκα ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως, (περὶ τὸ 1108), ὁ Εὐμάθιος ἀποδύεται εἰς σκληροὺς ἀγῶνας πρὸς τοὺς Τούρκους τῆς Μ. Ἀσίας, τὰ στίφη τοῦ ἐμίρου τῆς Καππαδοκίας, τοὺς ἀτάκτους τῆς Κύπρου κλπ. [2]. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἢ μᾶλλον ὀλίγον πρότερον, παρουσιάζεται μὲ πολὺ μεγάλους τίτλους καὶ ἐν τῇ Ἀλεξιάδι καὶ ἐπὶ δύο μολυβδοβούλλων, τὰ ὁποῖα ἑπομένως ἀνήκουσιν εἰς τὴν περίοδον ταύτην τῆς ζωῆς του. Τὸ ἓν ἐκ τούτων, δημοσιευθὲν ὑπὸ Mordtmann [3], φέρει τὴν ἐπιγραφήν: Εὐμαθίω Μαγίστρω, Μεγάλω δουκὶ καὶ Πραίτωρι Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου τῶ Φιλοκάλλη. Ἕτερον μετὰ τῶν αὐτῶν ὑψηλῶν τίτλων ἐδημοσίευσεν ὁ Schlumberger [4]. Ὑπῆρξεν ὅμως προγενεστέρα ἐποχή, καθ' ἣν ὁ Εὐμάθιος δὲν εἶχεν ἔτι ὑψωθῇ εἰς τὰ ἀνώτατα ταῦτα ἀξιώματα. Ὑπάρχουσι δύο ἄλλα μολυβδόβουλλα [5], ὅπου οὗτος μνημονεύεται ὡς Κουροπαλάτης εἰς τὸ ἓν καὶ ὡς Μάγιστρος εἰς τὸ ἕτερον, τὸ ἴσως καὶ παλαιότατον πάντων. Διὰ τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς κερδίζομεν ἕνα ἔτι τίτλον τῆς πρώτης τοῦ Εὐμαθίου σταδιοδρομίας, τὸν τοῦ στρατηγοῦ Κρήτης. Ἡ ἐποχὴ αὕτη πρέπει νὰ εἶναι τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου, περίπου ἡ περίοδος 1090-1100. Οὕτω κερδίζομεν ἐπὶ τῇ βάσει μόνων τῶν ἐπιγραφῶν πλήρη εἰκόνα τῆς ἐξελίξεως τοῦ Εὐμαθίου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶχε κάμει ἐντύπωσιν ἤδη εἰς τὸν Schlumberger.

Ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς Κρήτης, δυνάμεθα τώρα πλέον ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς οὐ μόνον νὰ βεβαιώσωμεν ἀπολύτως τὴν ὕπαρξίν του, ἀλλὰ καὶ νὰ γνωρίζωμεν ὡς ἔγγιστα τοὺς χρόνους τῆς καταργήσεώς του. Εἰς ἓν ἔγγραφον τῆς βιβλιοθήκης τῆς μονῆς Πάτμου, χρονολογούμενον ἀπὸ τοῦ ἔτους 1192 [6], ἀναφέρεται πάλιν ὁ Εὐμάθιος φέρων τοὺς μεγάλους τίτλους τῆς ἐξελίξεώς του, ἐνῷ παραλλήλως μνημονεύεται καὶ εἷς Κατεπάνω τῆς

[1] Κωνσταντόπουλλος, Ἔνθ' ἀ. 9 ἀρ. 53,20 ἀρ. 97 (Θρᾴκης καὶ Πελοποννήσου).

[2] Schlumberger, Ἔνθ' ἀ. σ. 190.

[3] Rev. Arch. 1877, II, 47, ἑξ.

[4] Sigillographie 190.

[5] Schlumberger, Ἔνθ' ἀ. σελ. 190.

[6] Πανδώρα, Φεβρ. 1861, ἀρ. φύλλου 454 καὶ Schlumberger, Ἔνθ' ἀ. 189.

Κρήτης, ἐξαρτώμενος ἐκ τῆς Πραιτωρίας Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου. Τὸ συμπέρασμα λοιπὸν εἶναι ἁπλοῦν καὶ καθαρόν. Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς δημοσίας ζωῆς τοῦ Εὐμαθίου ἡ Κρήτη ἀποτελεῖ ἔτι ἓν θέμα ἐκ τῶν ἀσημοτέρων, ὡς φαίνεται, ὅπου στέλλεται καὶ οὗτος, ἵνα δημιουργήσῃ τὴν σταδιοδρομίαν του. Ὀλίγον βραδύτερον, καθ' ἣν ἐποχὴν συναντῶμεν τὸν αὐτὸν Εὐμάθιον Πραίτωρα καὶ Μέγαν δοῦκα Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου, βλέπομεν ταὐτοχρόνως ὅτι ἡ Κρήτη ὑπάγεται ὑπὸ τὴν πραιτωρίαν ταύτην. Ἑπομένως ἔπαυσε νὰ εἶναι θέμα, ἡ νῆσος. Ὁ ἐν τῷ μνημονευθέντι μολυβδοβούλλῳ τῷ δημοσιευθέντι ὑπὸ Κωνσταντοπούλλου στρατηγὸς Βασίλειος εἶναι κατ' ἀνάγκην προγενέστερος τοῦ Εὐμαθίου, ὅστις ὑπῆρξεν ἐν τῇ νεότητί του ὁ τελευταῖος τῆς Κρήτης στρατηγός. Ὁ νέος τίτλος μὲ τὸν ὁποῖον παρουσιάζεται, Μέγας δοὺξ, εἶναι ἰσοδύναμος πρὸς τὸ «μέγας ναύαρχος», praefectus classis. Ἑπομένως, ὡς συμπεραίνει ὁ Schlumberger[1], ὁ πραίτωρ Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου θὰ ἦτο καὶ ἀρχηγὸς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στόλου τοῦ Αἰγαίου. Οὕτως ἑρμηνεύεται πῶς τὸ θέμα τῆς Κρήτης προσηρτήθη εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην ναυτικὴν ἀρχήν, καὶ πῶς ἡ νῆσος ἐξαρτᾶται ἐν τῷ ἐγγράφῳ τῆς Πάτμου παρὰ τῆς πραιτωρίας τῆς Πελοποννήσου[2].

Δέον τέλος νὰ μὴ παρέλθῃ ἀπαρατήρητον τὸ γεγονός, ὅτι ἐπὶ τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς ὁ Εὐμάθιος δὲν φέρει τὴν προσωνυμίαν Φιλοκάλης. Προφανῶς προσέλαβε ταύτην σὺν τῇ ἀναπτύξει τῆς προσωπικότητός του, διότι φαίνεται ἀπίθανον (ἂν καὶ οὐχὶ ἀποκεκλεισμένον ἐντελῶς) νὰ παραδεχθῶμεν δεύτερον πρόσωπον φέρον τὸ αὐτὸ ἀσύνηθες ὄνομα κατὰ τὴν ἐποχὴν εἰς ἣν εὑρισκόμεθα. Ἐγὼ τοὐλάχιστον, δι' ὧν μέσων διαθέτει ἡ βιβλιοθήκη τοῦ μουσείου Ἡρακλείου, δὲν ἠδυνήθην νὰ πιστώσω διὰ δευτέραν φορὰν τὸ ὄνομα Εὐμάθιος.

Οἱ ἀγῶνες τοῦ Εὐμαθίου ἐν Ἀσίᾳ χρονολογοῦνται, ὡς ἐλέχθη, περὶ τὸ 1108. Μέγας δοὺξ Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου θὰ ἦτο ὀλίγον πρότερον, ἂς εἴπωμεν περὶ τὸ 1100. Τότε λοιπὸν θὰ κατηργήθη τὸ θέμα τῆς Κρήτης, τοῦ ὁποίου ὀλίγα ἔτη προηγουμένως ὁ αὐτὸς Εὐμάθιος ἦτο στρατηγός.

Ἡ εὐσέβεια τοῦ Εὐμαθίου, ἥτις πιστοῦται καὶ ὑπὸ τῆς ἐκ μέρους του συνεισφορᾶς κίονος εἰς μίαν ἐκκλησίαν τῆς Κρήτης, ἦτο ἓν τῶν πολλῶν προτερημάτων, τὰ ὁποῖα συνέτειναν εἰς τὴν ταχεῖαν σταδιοδρομίαν του παρὰ τὸ ἀπόλεμον αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Διότι εἰς μίαν ἀπὸ τὰς πολλὰς περικοπὰς τῆς Ἄννης περιγράφεται ὅτι «οὔτε τόξον καὶ νευρὰν ἐπὶ μαζὸν ἕλκειν ᾔδει οὔτε

[1] Ἔνθ' ἀ. 189.

[2] Δυστυχῶς δὲν μοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ ἴδω τὸ ἔγγραφον τῆς Πάτμου. Ἡ διδομένη χρονολογία τούτου παρὰ Schlumberger (1192) δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὰ πράγματα, διότι ὁ Εὐμάθιος θὰ εἶχεν ἀποθάνει. Ἑπομένως ἢ τὸ ἔγγραφον ἀναφέρεται εἰς προγενέστερα γεγονότα ἢ ἡ χρονολογία εἶναι ἐσφαλμένη (1092 ἀντὶ 1192;).

θυρεῷ σκέπεσθαι». Κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως ἦτο «δεινότατος, λόχους τε ἐφιστᾶν καὶ διὰ παντοίων μηχανημάτων τοὺς πολεμίους ἡττᾶν» ἔτι δὲ «ἐπηβολώτατος καὶ τῶν ἐπιφανῶν οὐ γένει μόνον, ἀλλὰ καὶ φρονήσει τῶν πολλῶν διαφέρων, ἐλευθέριος καὶ γνώμην καὶ χεῖρα, πιστὸς μὲν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς φίλους, πρὸς δὲ τοὺς δεσπότας εὔνους εἴπερ τις καὶ ἄλλος[1]...»

Πλεονεκτήματα τῇ ἀληθείᾳ, τὰ ὁποῖα δὲν συνήντα τις πάντοτε παρὰ τοῖς ἀξιωματούχοις τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς.

Ἡράκλειον, Σεπτέμβριος 1930. ΣΠΥΡ. Ν. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

[1] Ἀλεξιάδος βιβλ. 14, 1 D.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου *ἅπαντα τὰ εὑρισκόμενα. — Œuvres complètes de Gennade Scholarios, publiées pour la première fois par + L. Petit, X. A. Sidéridès et M. Jugie tome III. p I - LII + 547. Paris 1930.*

Παρὰ πᾶσαν τὴν σπουδαίαν ἀπώλειαν, ἣν ὑπέστησαν οἱ ἐκδόται τῶν ἁπάντων τοῦ Σχολαρίου διὰ τοῦ θανάτου τοῦ μακαρίτου Ξεν. Σιδερίδου (+ 14 Αὐγούστου 1929), ἡ συνέχεια τῆς πολυτίμου ταύτης ἐκδόσεως δὲν ὑστέρησε, καὶ ὁ γ´ τόμος ἐκδοθεὶς κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐπλούτισε τὰς περὶ τοῦ σοφοῦ ἕλληνος τῶν ὑστάτων χρόνων τοῦ Βυζαντίου γνώσεις ἡμῶν καὶ ἔρριψε νέον φῶς εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν τῶν περὶ τὴν ἅλωσιν χρόνων ἱστορίαν.

Μετὰ συντόμους θερμὰς ἐπιμνημοσύνους σημειώσεις περὶ τοῦ ἐκλιπόντος συνεργάτου (p. I. - VI), ἕπεται μακρὰ εἰσαγωγὴ περὶ τῶν δημοσιευομένων κατωτέρω ἔργων, ἐκ τῶν ἐξ αὐτῶν τούτων παρεχομένων στοιχείων καὶ ἐκ τῶν βιβλιογραφικῶν σημειώσεων τῶν χειρογράφων καὶ τοῦ ἄλλοθεν γνωστοῦ ἤδη ὑλικοῦ. Ἐκ τῶν 46 διαφόρων συγγραμμάτων τοῦ Σχ., τῶν ἐν τῷ τόμῳ τούτῳ ἐκδεδομένων, τὰ μὲν 24 εἶναι ἤδη γνωστὰ ἐκ παλαιοτέρων ἐκδόσεων τοῦ Renaudot, τῶν πατρ. Δοσιθέου καὶ Νεκταρίου, τοῦ Hergenroether τοῦ Gass, τοῦ A. Jahn, τοῦ X. Παπαϊωάννου καὶ τοῦ Σ. Λάμπρου, τὰ δὲ 22 νῦν τὸ πρῶτον ἐκδίδονται ἐκ χειρογράφων τοῦ XV καὶ XVI αἰῶνος, τῶν Βιβλιοθηκῶν Βατικανῆς, Μαρκιανῆς, Μονάχου, Παρισίων καὶ μάλιστα τοῦ Ἄθω, ἰδίᾳ τῆς Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος. Καὶ τῶν ἐκδεδομένων δὲ πρότερον ἐγένετο ἐπιμελεστέρα ἀνατύπωσις διὰ τῆς διορθώσεως πολλῶν ἐσφαλμένων γραφῶν, δι᾽ ἀντιβολῆς πρὸς τὰ χειρόγραφα. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ ἔκδοσις καὶ τοῦ τόμου τούτου δὲν ὑστερεῖ τῶν προτέρων δύο, τὸ μόνον δὲ εὐχῆς ἄξιον διὰ τοὺς λοιποὺς τόμους θὰ ἦτο μεγαλυτέρα ἐπιμέλεια περὶ τὴν ἀντιγραφήν, ὥστε τὸ κείμενον νὰ εἶναι ἀπηλλαγμένον πολλῶν σφαλμάτων περὶ τὴν ἀπιστεύτως νοσοῦσαν στίξιν, τὴν ὀρθογραφίαν καὶ ἀκρίβειαν ὅλων λέξεων, ὧν ἡ ἐσφαλμένη γραφὴ ἐπισκοτίζει τὴν ἔννοιαν[1]. Εἰς μόνας

[1] Οὕτω ἐν σ. 2 ἐτυπώθη κατασχεῖν ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ καταχεῖν, ἅττα ἀντὶ ἅττα (4), εἰ μὴ παύῃ ἀντὶ εἰ μὴ παύσῃ (5), ὁπόσα ἀντὶ ὅπως διέθηκαν (15), κινδυνεύσαις, ἀντὶ κινδυνευούσαις (18), μόλις ἂν εἰ ἀντὶ ὡσὰν εἰ (28), ἀληθὲς (ὁ λόγος) ἀντὶ ἀληθὴς (28), δώσομεν ὑμῖν ὅτι τὸ Πνεῦμα.. ἐκπορεύεσθαι ἀντὶ δώσωμεν ὑμῖν τὸ Πνεῦμα.. ἐκπορεύεσθαι

τὰς πρώτας 210 σελίδας ἀπαντῶσιν ὑπὲρ τὰς 60 ἀλλοιώσεις τοῦ κειμένου κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον σπουδαῖαι, μὴ περιλαμβανομένων εἰς ταύτας τῶν ἐκ τῆς ἐσφαλμένης στίξεως πολυπληθῶν τοιούτων.

Εἶναι δὲ τὰ ἐκδεδομένα ἐν τῷ τόμῳ τούτῳ ἔργα τὰ ἑξῆς: Ἐκ μὲν τῶν κατὰ Λατίνων ἔργων του. 1) Δύο διάλογοι περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγ. Πνεύματος (p. 1 - 49). 2) Ἀπόκρισις σύντομος καὶ σαφὴς περὶ τῶν ῥητῶν τῶν δυτικῶν ἁγίων, ἐφ᾽ οἷς μάλιστα ἐρείδονται οἱ λατῖνοι (p. 49 - 63). 3) Ὅτι ἀδύνατόν ἐστι καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ προβολέα εἶναι τοῦ Πνεύματος (63 - 76). 4) ἐπιχείρημα τῶν Γραικῶν καὶ λύσις τῶν Λατίνων (76 - 77). 5) Ἀπολογία ὑπὲρ τοῦ μὴ δέχεσθαι τοὺς ὑγιαίνοντας τῶν Γραικῶν τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδον (77 - 100). 6) Ἀπόσπασμα τῆς ἀντιρρήσεως κατὰ τοῦ λόγου τοῦ Βησσαρίωνος (100 - 116). 7) Ἐπιστολὴ πρὸς Δημήτριον Παλαιολόγον ἐκ μέρους τῶν ἀνθενωτικῶν (117 - 136). 8) Ἐπιστολὴ τῷ μεγάλῳ Δουκὶ (Λουκᾷ τῷ Νοταρᾷ) κατὰ τῆς ἑνώσεως (136 - 151). 9) Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον, περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος (152 - 165). 10) Προκήρυξις τῆς 1 νοεμβρίου 1452 πρὸς τὸν λαὸν τῆς πρωτευούσης (165 - 166). 11) Ἀνακοίνωσις πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς τοῦ Πατριαρχείου (Συρόπουλον καὶ Ἀγαλλιανόν), κληθέντας εἰς τὰ ἀνάκτορα πρὸς συζήτησιν περὶ τῆς ἑνώσεως (166 - 170). 12) Προκήρυξις πρὸς τοὺς πολίτας τῆς πρωτευούσης τὴν 27 νοεμβρίου 1452 «πρὸ ἐξ μηνῶν τῆς ἁλώσεως» (171 - 174). 13) Ἐπιστολὴ πρὸς Δημήτριον Παλαιολόγον ἐν Πελοποννήσῳ, τοῦ δεκεμβρίου 1452. (174 - 178). 14) Μικρὸς κατάλογος γνωστῶν καὶ ἀγνώστων ἔργων τοῦ Σχ. (179 - 180). 15) Θρῆνος τοῦ Σχ. ἐπὶ τῇ ἐπακολουθησάσῃ ἀνακηρύξει τοῦ φλωρεντίνου ὅρου κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1453 (180 - 188) 16) Ἀναφορὰ τῶν ἀνθενωτικῶν ἀρχιερέων καὶ ἄλλων πατριαρχικῶν κληρικῶν πρὸς τὸν βασιλέα (188 - 195). 17) «Ἐκ τοῦ γ´ τῶν θεολογικῶν» (195 - 196). 18) Κατὰ ἀζύμων (196 - 204). Ἐκ τῶν κατὰ Βαρλαὰμ καὶ Ἀκινδύνου συγγραμμάτων: 19)

(31), ἢ ἂν βούλοιτο πίστιν ἀντὶ ἣν ἂν βούλοιτο πίστιν (45), εἰ μὴ ἀντὶ οἱ μὴ (59), λύσουσι μᾶλλον τὴν ἀπορίαν ἢ φεύγουσιν ἀντὶ οὐ λύσουσι μᾶλλον κτλ. (67), ἔχε τὸν τοιοῦτον ἀντὶ ἔχετε τὸν τοιοῦτον (69), τὴν πόλιν τῶν Πατέρων ἀντὶ τῶν Πατρέων (97), πάσχων ἀντὶ πάσχειν (101), εἰ δὲ καὶ μὲν καινόν τινα - ἀκατάληπτον (101). Ἀλλ᾽ οἶμαι— τὸ γέρας ἁρπάσαντας, τὸ χωρίον νοσεῖ (σ. 106, 32 - 35), ἐν αὐτῷ ἀντὶ ἐν αὐτῷ (108), δι᾽ Υἱοῦ τῇ πίστῃ χορηγούμενον ἀντὶ τῇ κτίσει (108), περιόψεσθε ἀντὶ περιόψεσθαι (108), μεταλαβεῖν ἀντὶ μεταβαλεῖν (109), ὁ σφοδράζων ἀντὶ ὁ σφόδρα.. ὑπερζέων (110), οὕτω ἀντὶ οὔτε (110), ἀνθρώπῳ τε ἀντὶ ἀνθρώπῳ γε (110), ἡ δίοδος ἀντὶ Ἡσίοδος (111), ἀφίξῃ ἀντὶ ἀφῖξαι (113), μεταβαλλόμενος καὶ μεταβάλλεσθαι ἀντὶ μεταβαλόμενος καὶ μεταβαλέσθαι (114), ἀνὴρ ἀντὶ ἁνήρ, καὶ λόγου τιμῶν ἀντὶ καὶ λόγον τιμῶν (114), ἀνέραστοι ἀντὶ ἀνεράστοις (115), εἴθ᾽ ἀντὶ εἶθ᾽ (115), αὐτῷ τέτακτο ἀντὶ ἀντετέτακτο (120), καὶ βασιλέα ἀντὶ καὶ βασιλεῖ (120), ἀνεκάλει ἀντὶ ἐνεκάλει (136), ἕκαστον ἀντὶ ἐμαυτὸν (176), προστησομένου ἀντὶ προσισταμένου (177), οὐκ ἀναπτύξεις ἐσάλευσαν ἀντὶ οὓς οὐκ ἀναπτύξεις ἐσάλευσαν (180) καὶ ἡμῶν ἀντὶ καθ᾽ ἡμῶν (133) καὶ ἄλλα πλεῖστα.

κατὰ Ἀκινδυνιστῶν (σ. 204-228). 20) Περὶ θείας οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν (228-238). 21) Κατὰ Σιμωνίας πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον τῷ 1451 (239-251). 22) Ἔλεγχος τῆς ἰουδαϊκῆς πλάνης, διάλογος (251-304). 23) Μεσαιωνικαὶ προφητεῖαι (305-314). 24) Γραφικὰ ζητήματα ἢ λύσεις ἀποριῶν τινων ἐπὶ τῇ θείᾳ Γραφῇ (315-345). 25) Περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς ἐνανθρωπήσεως (345-368). 26) Περὶ τῆς νῦν σπάνεως θαυμάτων (368-390). 27) Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ἀνθρωπότητος (390-396). 28) Περὶ προκοπῆς τῶν ἀγγέλλων ἐν τῇ μακαριότητι (406-407). 29) Περὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν πονηρῶν. (407-416). 30) Ὅτι ἡ πίστις ἄνευ τῶν ἔργων νεκρὰ (416-424). 31) Περὶ τοῦ ἀσυγκρίτως ἐνδοξοτέραν εἶναι τῶν Σεραφεὶμ τὴν Θεοτόκον (425-427). 32) Ὅτι μείζων πάντων τῶν ἁγίων ὁ Παῦλος (427-430). 33) Διάκρισις τῶν θείων προσώπων (430-433). 34) Ἡ μόνη ὁδὸς πρὸς σωτηρίαν, κατ᾿ αἴτησιν τῶν μουσουλμάνων (434-452). 35) Σύντομος ἔκθεσις τῆς χριστιανικῆς πίστεως (453-458) πρὸς τοὺς μουσουλμάνους. 36) Περὶ τῆς θεότητος τοῦ Κυρίου πρὸς μουσουλμάνους (458-475). Ὡς παράρτημα δὲ τῶν ἀντιρρητικῶν ἔργων τοῦ Σχ. δημοσιεύονται αἱ δῆθεν ἀποκρίσεις αὐτοῦ πρὸς τὰ Συλλογικὰ κεφάλαια Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ (476-538). Ἐν τέλει παρατίθεται κατάλογος τῶν κυρίων ὀνομάτων (439-443), θεολογικὸν λεξιλόγιον (544-545) καὶ πίναξ τῶν περιεχομένων (546-547).

Τὰ ἀνωτέρω σημειούμενα ἔργα τοῦ Σχολαρίου, καὶ μάλιστα τὰ πρῶτον νῦν δημοσιευόμενα, διαφωτίζουσι πολὺ τήν τε δρᾶσιν τοῦ ἀνδρὸς κατὰ τοὺς δυστήνους ἐκείνους χρόνους καὶ τὰς τραγικὰς ἡμέρας, ὅσας διῆλθε τὸ ἐκπνέον Βυζάντιον κατὰ τὰ τέσσαρα ἢ πέντε τελευταῖα ἔτη τῆς ὑπάρξεώς του. Καὶ πρῶτον μὲν ὁριστικῶς λύεται τὸ ζήτημα τῆς ταυτότητος Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου πρὸς τὸν ἐν Φλωρεντίᾳ παραστάντα Γεώργιον Σχολάριον διὰ τῆς νέας ὁμολογίας αὐτοῦ τούτου ὅτι οὐ μόνον ἐκ πολιτικῆς σκοπιμότητος συνηγόρησεν ἐν Ἰταλίᾳ ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως, ἀλλὰ καὶ ἐκ πεποιθήσεων, ἃς ἠναγκάσθη νὰ μεταβάλῃ βαθύτερον καὶ ἀμεσώτερον μελετήσας τὰ ἐπίδικα ζητήματα καὶ δὴ τὸ τῆς παρανόμου προσθήκης τοῦ Filioque καὶ τῆς ἐν αὐτῷ βεβιασμένης καὶ ἀστηρίκτου δογματικῆς ἐννοίας. Ἐκ τούτου δὲ καταπίπτει ἀμετακλήτως ἡ διχοτόμησις τοῦ Σχολαρίου παρὰ τοῖς λατίνοις θεολόγοις πρὸς ἐξήγησιν τῶν εἰς αὐτὸν ἀποδοθέντων πέντε λόγων ὑπὲρ τῶν «πέντε κεφαλαίων τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου», τὰ ὁποῖα ἤδη πρὸ πολλοῦ (καὶ πρὸ μικροῦ ὑπὸ τοῦ L. Petit) ἀπεδείχθησαν νόθα κατασκευάσματα τοῦ λατίνου ἐπ. Μεθώνης Ἰωσὴφ τοῦ Πλουσιαδηνοῦ. Θαυμάσιος ἐν τῇ ὠμότητι αὐτοῦ εἶνε ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς περὶ τὸν Βησσαρίωνα ἐν Ἰταλίᾳ λατινισάσης μερίδος τῶν κληρικῶν, ἣν παρέχει ἐν τῷ ἀντιρρητικῷ του πρὸς τὸν δογματικὸν λόγον τοῦ Βησσαρίωνος, ἐν ᾧ ὁ Σχολάριος ἀναφαίνεται, οἷος πράγματι ἦτο, τὰ μέγιστα φίλαυτος καὶ δριμὺς πρὸς τοὺς μὴ καταφεύγοντας εἰς τὴν σοφίαν αὐτοῦ, ὡς τοῦτο συνέβη ἐν Φερράρᾳ καὶ Φλωρεντίᾳ εἰς τὸν Βησσαρίωνα, ὅστις εἰς τὸν

κατὰ τοῦ Μάρκου Εὐγενικοῦ ἀγῶνα ἀπαξιώσας νὰ συμβουλευθῇ καὶ τὸν Σχολάριον προὐκάλεσε τὴν μῆνιν τούτου, ὅστις καὶ παρουσιάζει εἰς ἡμᾶς τὸν Βησσαρίωνα τερπόμενον διὰ τὰς ὕβρεις κατὰ τοῦ Ἐφέσου τῶν ἄλλων λατιφρόνων, ὧν «καὶ προσηρέθιζε τὴν ὀργὴν καὶ τὰς ὑποψίας ἀνῆπτε, μὴ καὶ λάθωσί ποτε τὸ συμφέρον ὑπ᾿ ἀνάγκης ἑλόμενοι. Ὑπούργουν δέ σοι τὰ τοιαῦτα πολλοί, οὓς ὥσπερ ἐν θήρᾳ προκαταληψομένους προέπεμπες, οἱ δὲ κυνῶν σοι χρείαν ἐπλήρουν, ἐπὶ τὸ δάκνειν καὶ σπαράττειν, ἄν που δέῃ, παρασιτούμενοι... οἵτινες καὶ περὶ δογμάτων πολλὰ περιιόντες ἐφθέγγοντο, ἃ κυνηδὸν ἐτύγχανον σιτησάμενοι... πολλῶν ἐν ταῖς σαῖς τραπέζαις καρυκευμάτων, αἰφνιδίου θεολογίας ἀπολαύσαντες» (σ. 110-111), καὶ ἔτι τούτων βαρύτερα: «Σὺ μὲν οὖν ἂν φαίης οὐ μόνος ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ τῶν πραγμάτων συμπέρασμα καὶ τὴν οὕτω καλὴν ἐπιθεῖναι κορωνίδα, τὸν ὅρον· ἡμεῖς δὲ ἴσμεν καλῶς τίνες ἦσαν οἱ ταὐτά σοι συμπράττοντες, ἀνδράριά τινα τετυφωμένα καὶ βεβηκὸς οὐδὲν ἔχοντα, καὶ λόγων μὲν ὥσπερ καὶ πτερῶν ἀφεστῶτα, ὥστε καὶ τὰ σὰ θαυμάζειν, ὁποῖά ποτ᾿ ἂν εἴη, τιμῆς δὲ καὶ προεδρίας, ἔνια δὲ καὶ χρημάτων πολλῶν, ἀφορμὴν τὴν ἕνωσιν ἕξειν ἐλπίζοντα... Σὺν τούτοις ἐξήταζες τὰ τῆς πίστεως· μετὰ τούτων ἐσκέπτου τί προσίεσθαι χρή· τούτους κριτὰς καὶ συμβούλους σοι τῶν ἀληθῶν καὶ δικαίων ἀξιόχρεως ὑπέλαβες εἶναι», πικρὸν δὲ παράπονον ἐπάγεται, ὅτι τῶν τοιούτων συμβούλων ἀπηξίωσε νὰ προτιμήσῃ αὐτὸν (τὸν Σχ.) τὸν σοφὸν καὶ ἀκριβέστατον τῶν ὄντων ἐπιστήμονα... παρ᾿ οὗ πολλὰ καὶ μεγάλα εἰς φιλοσοφίαν καὶ ῥητορικὴν ὠφέληται» (σ. 112). Ταῦτα ὅμως δὲν ἐμποδίζουσι τὸν Σχολάριον μετ᾿ ὀλίγους στίχους νὰ πλέξῃ τὸ ἐγκώμιον τοῦ Βησσαρίωνος, ὀνομάζων αὐτὸν «σοφώτατον φίλον», ὃν ὑπὲρ πάντα «οἶδε καὶ τὴν ἐν λόγοις δύναμιν αὐτοῦ θαυμάζει», κηρύττων αὐτὸν «καὶ ὕδατος καὶ ἀέρος καὶ ζωῆς αὐτῷ τιμιώτερον». Εἶναι ταῦτα συμβολαὶ ἀξιόλογοι πρὸς ἀποτέλεσιν τῆς ὅλης ἐν Φλωρεντίᾳ εἰκόνος πρὸς διαφώτισιν τῶν παρασκηνιακῶν πρὸς τὴν ἕνωσιν ἐνεργειῶν καὶ βαθυτέρων ἐλατηρίων, τὰ ὁποῖα εὐνόητον εἶναι ὅτι κατέστησαν εὐκοπωτέραν τὴν νίκην τῶν λατίνων ἐν τῇ συνόδῳ ἐκείνῃ.

Ἐπιβεβαιῶν τὸ καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν γνωστὸν ὅτι Ἰωάννης η΄. ὁ Παλαιολόγος ἐπανελθὼν ἐξ Ἰταλίας, ἐπὶ μακρὸν οὐδεμίαν ἤσκησε βίαν ἐπὶ τοὺς ἀνθενωτικοὺς οὐδ᾿ ἐπέβαλε τὴν ἐπίσημον ἀνακήρυξιν τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου, καὶ μόνον ἠρκέσθη νὰ προαγάγῃ εἰς πατριάρχας δύο ἐκ τῶν ὑποστηριξάντων ἐν Ἰταλίᾳ τὴν ἕνωσιν, Μητροφάνην τὸν β΄. (1440-1443) καὶ Γρηγόριον γ΄. τὸν ἀπὸ πρωτοσυγκέλλων (1445-1449 ἢ 1451), προσθέτει τοῦτο τὸ νέον, ὅτι παρέμεινε μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ πιστὸς εἰς τὴν ἕνωσιν, ἔστω καὶ κατ᾿ ἐπίφασιν, καὶ ἀπέθανεν «ἐν αὐτῇ τῇ τοῦ λατινισμοῦ προσποιήσει... καὶ τῶν τῆς Ἐκκλησίας τιμῶν ἀπεστερήθη δικαίως, ἧς οὐ προύργου πεφρόντικε» (σ. 100). Τὴν μετὰ τὴν συζήτησιν τῶν εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Ξυλαλᾶ κληθέντων πατριαρχικῶν κληρικῶν (Βαλσαμὼν καὶ Συρόπουλον) πρὸς τὸν παπικὸν

λεγᾶτον Bartolomeo Laapcci ὑπογραφεῖσαν ὑπ' αὐτῶν ὀρθόδοξον δογματικὴν διατύπωσιν (τόμον) θεωρεῖ ὡς ἀνατρεπτικὴν τοῦ φλωρεντίνου ὅρου· τοῦτο δὲ καὶ ἡ παντελὴς σιωπὴ περὶ τῆς ὑπὸ τῶν τριῶν πατριαρχῶν πρωτοβουλίᾳ τοῦ μητροπολίτου Καισαρείας ἀποκηρύξεως ἐν συνόδῳ τῶν Ἱεροσολύμων τοῦ φλωρεντίνου ὅρου τῷ 1443, πείθουσιν, εἰ μή τι ἄλλο, ὅτι ἡ ἀποκήρυξις αὕτη ἔγινε πολὺ βραδύτερον. Ἐκ τῆς πρὸς τὸν μέγαν Δοῦκα (Λουκᾶν Νοταρᾶν) ἐπιστολῆς τίθεται ἐκτὸς πάσης ἀμφισβητήσεως ὅτι ἀπὸ τῆς εἰς Ρώμην φυγῆς τοῦ οὐνίτου πατριάρχου Γρηγορίου τῆς Μαμῆς (1449 ἢ 1451) μέχρι τῆς ἁλώσεως καὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Σχολαρίου (1454) ὁ θρόνος διετέλεσε κενός, ὁ δὲ φερόμενος ὡς πατριάρχης ἐπὶ τῆς ἁλώσεως Ἀθανάσιος ὁ β' εἶνε παρέγγραπτος οὐδέποτε ὑπάρξας. Ὁ Σχολάριος γράφει: «Εἴτε τοίνυν ὁ σχισματικὸς πατριάρχης (Γρηγόριος) μέλλοι ζῶν ποτε παραγενέσθαι (ἐκ Ρώμης), εἴτε τινὰ τοιοῦτον αὖθις ἐπὶ τὸν θρόνον συμπείσαντες καθιεῖτε, κρύπτοντα τὴν γνώμην μέχρι τινὸς» (ὡς ὁ Γρηγόριος). Καὶ ἄλλως δὲ πατριάρχου ὀρθοδόξου κατὰ τὰ ἔτη 1449 - 1453 οὐδεὶς τῶν συγχρόνων τότε (Ἰωάννης Εὐγενικός, Συρόπουλος, Βησσαρίων, Ἀγαλλιανός, Φραντζῆς κτλ.) οὔτε ὀνομαστὶ οὔτε ἄλλως μνημονεύει. Ἐν ἐπιστολῇ δὲ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον (12 μαρτίου 1452) ὁ Σχολάριος γράφων «καὶ ταῦτα πάντα ἐκφήνωμεν καὶ τελειώσωμεν διὰ τοῦ στέρξαι τὸν κῦρ Γρηγόριον καὶ τοῦ μνημονεῦσαι τὸν πάπαν» (σ. 152) ἐνισχύει τελείως τὴν γνώμην περὶ χηρείας τοῦ θρόνου κατὰ τὰ τρία τελευταῖα πρὸ τῆς ἁλώσεως ἔτη. — Ἐκ τῆς πρὸς Δημήτριον τὸν Παλαιολόγον ἐπιστολῆς (σ. 118) ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Σχολάριος μετὰ τοῦ Γεμιστοῦ καὶ τοῦ Δημητρίου ἀνεχώρησαν ἐκ Φλωρεντίας εἰς Βενετίαν πρὸ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ ὅρου τῆς 6 ἰουλίου 1439, ὅπερ ἐσήμαινεν ἀποδοκιμασίαν τῆς οὕτω γενομένης ἑνώσεως, εἰς ἐπὶ πλέον λόγος κατὰ τῆς γνησιότητος τῶν εἰς τὸν Σχολάριον ἀποδιδομένων τεσσάρων λόγων ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως, ὑπὲρ ἧς ἀμύνεται ὁ κ. Jugie (σ. XII). Ὅτι οὐχὶ πολὺ εὐμενῶς εἶχεν ὁ Σχ. πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον καὶ τοὺς περὶ ἐκεῖνον, φαίνεται ἐξ ὅσων λέγει πρὸς τὸν ἀδελφόν του Δημήτριον (σ. 124). — Παρὰ τὴν πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη μεγάλην αὐτοῦ ἀφοσίωσιν, δι' ἣν βραδύτερον καὶ πρὸς τὸν μέγαν πλατωνικὸν Πλήθωνα διεπληκτίσθη, ὁ Σχ. ἐπαρκῶς ἐτίμα καὶ τὸν Πλάτωνα καὶ συχνὰ ἀνατρέχει πρὸς τὸ κῦρος αὐτοῦ πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἰδίων του σκέψεων (σ. 127, 133, 440, 450 κτλ.). Ἐπιβεβαιοῖ καὶ ὁ Σχ. τὴν ὑπὸ τοῦ Μάρκου Εὐγενικοῦ ῥηθεῖσαν γνώμην ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἀνεκήρυξαν τοὺς λατίνους αἱρετικοὺς διὰ τὴν πολιτικὴν καὶ ἄλλην ἰσχὺν αὐτῶν (σ. 14 - 15).

ΑΔ. Ν. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

Πρ. Λεοντοπόλεως ***Σωφρονίου Εὐστρατιάδου.*** *Τυπικὸν τῆς ἐν Κων/πόλει Μονῆς τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Μάμαντος. Ἑλληνικὰ 1 (1928) 245 - 314.*

Ἡ σπουδαιότης τῶν Τυπικῶν ὄχι μόνον διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν ζωὴν τῶν Μονῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἐν γένει διοίκησιν τοῦ Βυζαντίου εἶναι γνωστή. Ἰδίως οἱ ἐκτενεῖς πολλάκις πρόλογοι τῶν Τυπικῶν καὶ τὰ εἰς τὸ τέλος αὐτῶν σχετικὰ μὲ τὴν ἑκάστοτε Μονὴν παρατιθέμενα ἔγγραφα περιέχουν συχνὰ ἱστορικὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας ματαίως θὰ ἀνεζητοῦμεν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς χρονογράφους. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μᾶς λείπει μέχρι τοῦδε εἶναι μία ἐμβριθὴς μονογραφία περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἐξελίξεως τῶν Τυπικῶν, τῆς ἀλληλοεπιδράσεώς των μέχρι σήμερον, τῆς σχέσεως καὶ τῆς ἐξαρτήσεως αὐτῶν ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς κανόνας τῶν Μονῶν, ἀπὸ τοὺς «ὅρους κατὰ πλάτος ἢ κατ' ἐπιτομὴν» καὶ τοῦ νομικοῦ των κύρους κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ἰδίως χρόνους. Ἦτο π. χ. ἀναγκαία ἡ δικαστικὴ ἐπιβεβαίωσις τῶν Τυπικῶν; Ποία ἀρχὴ ἦτο ἑκάστοτε ἐνδεδειγμένη πρὸς τοῦτο; Ποία δὲ ἡ ἔκτασις τοῦ κύρους αὐτῶν; διὰ νὰ ἀναφέρω μίαν μόνον ἄποψιν τοῦ ζητήματος τούτου.

Τοιαύτη ὅμως ἔρευνα προϋποθέτει τὴν χρησιμοποίησιν τῶν κειμένων τῶν διαφόρων ἐδῶ καὶ ἐκεῖ διεσπαρμένων ἐκδεδομένων ἢ ἐν χειρογράφοις Τυπικῶν — ὑπάρχουν ἀκόμη ἀρκετὰ ἀνέκδοτα, ἰδίως νεώτερα Τυπικά, — ὡς πείθεταί τις, ὅταν ρίψῃ ἓν βλέμμα εἰς τοὺς καταλόγους τῶν χειρογράφων τοῦ Ἁγ. Ὄρους ὑπὸ Σπυρ. Λάμπρου καὶ Σωφρ. Εὐστρατιάδου. Καὶ ἡ Ἐθνικὴ δὲ τῶν Παρισίων Βιβλιοθήκη περιέχει ἐν ἀντιγράφῳ ἓν εἰσέτι Τυπικὸν τῆς Μονῆς Στρουμπίτσας — Στρωμνίτσης (κῶδ. Παρισ. Suppl. graec. 1222), περὶ οὗ θὰ πραγματευθῶ ἀλλαχοῦ.

Προϋπόθεσις λοιπὸν μιᾶς τοιαύτης σπουδαίας μονογραφίας θὰ ἦτο ἡ συλλογὴ καὶ ἡ κριτικὴ ἔκδοσις ὅλων τῶν Τυπικῶν. Μέχρις ὅτου ὅμως γίνῃ ἡ ἐπίπονος αὕτη ἐργασία, πρέπει νὰ εἴμεθα εὐγνώμονες εἰς κάθε ἐργάτην τῆς ἐπιστήμης, ὁ ὁποῖος ἤθελε φέρει εἰς φῶς τὸ κείμενον τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου Τυπικοῦ. Ἐδῶ δὲ ἔγκειται ἡ ἀξία τῆς ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον ἐκδόσεως τοῦ Τυπικοῦ τῆς Μονῆς τοῦ ἁγ. Μάμαντος τοῦ 1158, ὑπὸ τοῦ ἀκαμάτου ἐρευνητοῦ τῆς Βυζαντινῆς κυρίως ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, ὅστις μᾶς παρέχει ὁλόκληρον τὸ κείμενον τοῦ μέχρι τοῦδε μόνον ἐν μέρει γνωστοῦ Τυπικοῦ.

Ἡ εὐγνωμοσύνη μας αὐτὴ πρὸς τὸν ἐκδότην δὲν θὰ μειωθῇ βέβαια, ἂν κατωτέρω παραθέσωμεν μερικὰς παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως ταύτης, ἀφοῦ μάλιστα ἔτυχε κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος νὰ ἐξετάσωμεν τὸν περιέχοντα τὸ Τυπικὸν κώδικα τῆς ἐθνικῆς τῶν Παρισίων βιβλιοθήκης. Αἱ παρατηρήσεις μας σκοπὸν ἔχουν νὰ παράσχουν συμβολήν τινα εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τοιούτου εἴδους κειμένων.

Εἰς τὰ προλεγόμενα σελ. 245-256 ὁ πρ. Λεοντοπόλεως δίδει μερικὰς πληροφορίας περὶ τοῦ χειρογράφου τῶν Παρισίων Suppl. graec. 92, τὸ ὁποῖον εἶχε ὑπ' ὄψιν του, τονίζει τὴν ἐξάρτησιν τοῦ Τυπικοῦ τοῦ ἁγ. Μάμαντος ἐκ τοῦ Εὐεργετηνοῦ τυπικοῦ, ἀναφέρει δὲ ὀλίγα περὶ τῆς νηστείας καὶ τοῦ εἴδους τῆς τροφῆς τῶν Μοναχῶν, περὶ τῆς δεκαπενθημέρου πρὸ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου νηστείας καὶ τῆς κουρᾶς τῶν Μοναχῶν. Τινὰ βεβαίως τῶν ἐν τῷ Προλόγῳ, ἰδίως τὰ ἐν σελ. 248-251, εἶναι ἄσχετα πρὸς τὴν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου· ἀποτελοῦν μόνον ἐκδήλωσιν ἐνδομύχων σκέψεων τοῦ ἐκδότου, αἱ ὁποῖαι εἰσεχώρησαν εἰς τὰ προλεγόμενα καὶ ἔδωκαν εἰς αὐτὰ ποιάν τινα ποίησιν καὶ ζωηρότητα, οὕτως ὥστε συγχωρεῖ ὁ ἀναγνώστης τὸν ἐκδότην διὰ τὴν παρέκβασίν του ταύτην, διότι αἰσθάνεται εὐχαρίστησιν ἀναγινώσκων αὐτά.

Τὸ κείμενον τοῦ Τυπικοῦ καὶ τὰ εἰς αὐτὸ ἀναφερόμενα ἔγγραφα καταλαμβάνουν τὰς σελ. 256-311, κατόπιν ἐν σελ. 311-314 ἀκολουθεῖ ὁ Πίναξ τῶν περιεχομένων τοῦ Τυπικοῦ καὶ σύντομον λεξιλόγιον. Ἐκτὸς τῶν ὀλίγων παρατηρήσεων εἰς τὰ προλεγόμενα ἐλλείπουν παντελῶς γλωσσικαὶ καὶ πραγματικαὶ ἐπὶ τοῦ κειμένου παρατηρήσεις. Ὁ ἐκδότης σκοπὸν εἶχε κυρίως νὰ δώσῃ ὁλόκληρον τὸ κείμενον τοῦ Τυπικοῦ, ἵνα «ἀποβῇ πηγὴ περισπούδαστος εἰς τοὺς περὶ τοὺς μέσους χρόνους ἀσχολουμένους».

Πρὶν εἰσέλθω εἰς λεπτομερείας περὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ κειμένου, θὰ ἦτο ἐνδιαφέρων νὰ εἴπω μερικὰ περὶ τῆς παραδόσεως αὐτοῦ, τοσοῦτο μᾶλλον, καθ' ὅσον ὁ ἐκδότης εἰς τὸν πρόλογόν του ὁμιλεῖ περὶ τοῦ χειρογράφου τῶν Παρισίων ὡς περὶ «ἰσοτύπου», περὶ «ἰδιοχείρων ὑπογραφῶν» κλπ.

Τὸ Τυπικὸν τῆς Μονῆς τοῦ ἁγ. Μάμαντος ὑπὸ Ἀθανασίου τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ, ἓν δὲ ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων μέχρι τοῦδε ἐκδοθέντων, μᾶς εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς ἐκδόσεως τμημάτων αὐτοῦ (τοῦ πίνακος τῶν περιεχομένων, τοῦ προλόγου, τῶν κεφαλαίων 3-4 καὶ 37 καὶ τῶν εἰς τὸ τέλος τοῦ τυπικοῦ σχετικῶν ἐγγράφων) ὑπὸ τοῦ Th. Uspenskij εἰς τὴν Ἐπετηρίδα τοῦ «Νέου Πανεπιστημίου τῆς Ὀδησσοῦ» (Ἱστορ. Φιλολ. Τμῆμα II 1 σελ. 25-84). Ἡ ἔκδοσις αὐτὴ δὲν μοῦ ἦτο προσιτή, τὴν γνωρίζω δὲ ἐκ τῆς κριτικῆς τοῦ Ed. Kurtz ἐν Byz. Zeitschr. 2 (1893) 137-138. Ἐπίσης ὁ Dimitrievskij (Τυπικὰ 1 σελ. 702 καὶ 715) ἐξέδωκε τὸν Πρόλογον καὶ τὸ 40ον κεφάλαιον τοῦ Τυπικοῦ. Ἀμφότεροι ἔλαβον ὑπ' ὄψιν κώδικά τινα τῆς Χάλκης, ὅστις, μεταξὺ ἄλλων Τυπικῶν, περιέχει καὶ τὸ τοῦ Ἁγ. Μάμαντος. Ἡ παρατήρησις τοῦ Uspenskij ὅτι τὸ χ/φον τῆς Χάλκης, *ἕνεκα ἐκπτώσεως φύλλου* δὲν παραδίδει ὁλόκληρον τὸν πίνακα τῶν περιεχομένων, θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ αἰτία τῆς συσχετίσεως τοῦ κώδικος τούτου μετὰ τοῦ τῶν Παρισίων. Κατὰ τὴν ἐξέτασιν δηλαδὴ τοῦ παρισινοῦ κώδικος Suppl. graec. 92 παρετήρησα ὅτι τοῦ πρώτου τετραδίου, τὸ ὁποῖον περιέχει τὸν Πίνακα τῶν περιεχομένων, ἔχουν ἐκπέσει δύο φύλλα, οὕτω δὲ ὁ Πίναξ παρεδόθη ἐλλιπής, μέχρι δηλαδὴ τοῦ

ΙΖ' κεφαλαίου. Πιθανὸν εἶναι ἑπομένως νὰ μὴ ἔχῃ ἐκπέσει φύλλον τι εἰς τὸν κώδικα τῆς Χάλκης, ἀλλὰ τὸ τμῆμα αὐτοῦ τὸ περιέχον τὸ Τυπικὸν τοῦ ἁγ. Μάμαντος νὰ ἔχῃ ἀντιγραφῇ ἐκ τοῦ παρισινοῦ κώδικος ἢ ἐξ ἑνὸς ἄλλου ἀντιβόλου ἔχοντος σχέσιν μὲ τὸν κώδικα Παρισίων. Ἡ συνεξέτασις ἄρα τοῦ κώδικος τῆς Χάλκης ὑπὸ τοῦ ἐκδότου δὲν θὰ ἦτο ἐντελῶς περιττή.

Ὁ κῶδιξ Παρισίων, μεγέθους 0,225 × 0, 165 καὶ ἐπὶ περγαμηνῆς, εἶναι ἀρκετὰ ὡραῖος καὶ ὑπὸ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς χειρὸς γραμμένος, περιέχει δέ, ἐκτὸς ὀλίγων μεταγενεστέρων σημειώσεων, μόνον τὸ Τυπικόν. Ἡ νῦν ἀρίθμησις ἐγένετο μετὰ τὴν προσθήκην τεσσάρων ἐκ χάρτου φύλλων εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ μετὰ τὴν ἔκπτωσιν τῶν δύο ἀνωτέρω μνημονευθέντων φύλλων τοῦ πρώτου τετραδίου, οὕτω δὲ φέρει σήμερον τὸ πρῶτον ἐπὶ περγαμηνῆς φύλλον ἀριθ. 5, τὸ δὲ δεύτερον 6. Τὸ ἐπισέλιδον εἰς τὸ 6 φύλλον, ἡ ἐπικεφαλὶς ἑκάστου Κεφαλαίου, ἐπίσης δὲ καὶ τὰ ἀρχικὰ γράμματα τῶν Κεφαλαίων εἶναι δι' ἐρυθρᾶς μελάνης γραμμένα. Συχνὰ συναντῶμεν καὶ ἐντὸς τοῦ κειμένου καὶ εἰς τὸ περιθώριον μικρὰ ἀρχικὰ γράμματα λέξεων δι' ἐρυθρᾶς μελάνης. Ἡ δήλωσις τῶν Κεφαλαίων γίνεται ἑκάστοτε βραχυγραφικῶς: $\overset{Ε}{Κ}\,\overline{Η}$, $\overset{Ε}{Κ}\,\overline{Θ}$ κλπ. Ἐκτὸς τοῦ ἀτελοῦς πίνακος, ἕνεκα τῆς ἐκπτώσεως τῶν δύο φύλλων, δὲν παραδίδει ὁ κῶδιξ πλῆρες τὸ τελευταῖον ἔγγραφον, ἐπειδὴ δὲ ὑπῆρχεν ἀκόμη κενὸς χῶρος εἰς τὸ χειρόγραφον πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ τὸ ἀντίβολόν του δὲν περιεῖχεν ὁλόκληρον τὸ ἔγγραφον τοῦτο. Ἄλλα σχετικὰ μὲ τὴν περιγραφὴν τοῦ κώδικος δύναται νὰ ἴδῃ ὁ ἀναγώστης εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Τυπικοῦ σελ. 245.

Τὸ χειρόγραφον τοῦτο τῶν Παρισίων εἶναι ἀντίγραφον μεταγενέστερον τῶν χρόνων τῆς συντάξεως τοῦ Τυπικοῦ (τοῦ 1158), πιθανώτατα τοῦ 13ου αἰῶνος, ὡς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ εἴδους τῆς γραφῆς. Τοῦτο βέβαια θὰ ἤρκει, ἵνα διαπιστωθῇ ὅτι δὲν εἶναι «*ἓν τῶν τριῶν ἰσοτύπων* τῶν καταπιστευθέντων τῇ ἐν λόγῳ Μονῇ ὑπὸ τοῦ συντάκτου τοῦ τυπικοῦ καὶ ἡγουμένου αὐτῆς Ἀθανασίου τοῦ Φιλανθρωπινοῦ» ὡς ὑπέθεσεν ὁ ἐκδότης, παραπλανηθεὶς ἴσως ἐκ τῆς ἀπομιμήσεως τῶν ὑπογραφῶν τῶν ἐν τέλει παρατιθεμένων ἐγγράφων. (πβλ. σελ. 308-309). Ἀκόμη καλύτερον θὰ πεισθῶμεν περὶ τούτου, ἂν ἐκ τοῦ παρατιθεμένου δικαστικοῦ σημειώματος (σελ. 305-309) ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὸ πρωτότυπον τοῦ τυπικοῦ καὶ ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον τὴν σύστασιν τοῦ χειρογράφου τῶν Παρισίων.

Κατ' ἀρχὰς τὸ Τυπικὸν τοῦ ἁγ. Μάμαντος ἀπετελεῖτο ἐκ ΜϚ' κεφαλαίων καὶ τοῦ Προλόγου, κατόπιν δὲ προσετέθησαν ὑπὸ τοῦ ἰδίου συντάκτου αὐτοῦ Ἀθανασίου τοῦ Φιλανθρωπινοῦ τὰ δύο τελευταῖα κεφάλαια ΜΖ' καὶ ΜΗ' ὡς *συμπλήρωμα* αὐτοῦ, ὅπως τὰ ὀνομάζει τὸ σημείωμα τοῦ Κοιαίστωρος (σελ. 307, 17). Τῷ 1158 (ὄχι τῷ 1159 ὡς θέλει ὁ ἐκδότης,

ἐπειδὴ ἀναφέρεται ὁ μὴν Νοέμβριος) ἐβεβαίωσαν τὸ τυπικὸν διὰ τῆς ὑπογραφῆς των ὁ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἀποθανόντος δομήτορος τῆς Μονῆς Μυστικοῦ Γεωργίου τοῦ Καππαδόκη αὐτάδελφος Θεοχάριστος ὁ Καππαδόκης, ἔπειτα δὲ ὁ καθηγούμενος τῆς Μονῆς Ἀθανάσιος ὁ Φιλανθρωπηνὸς καὶ οἱ τῆς Μονῆς τοῦ ἁγ. Μάμαντος Μοναχοὶ — δι' ὑπογραφῶν ἢ σίγνων — πλὴν δύο Ἠσαΐα καὶ Κυρίλλου, οἱ ὁποῖοι τότε ἀπουσίαζον (πβλ. 308, 23-24).

Τῷ 1164 ἐπεβεβαίωσε τὸ Τυπικὸν διὰ τῆς ὑπογραφῆς του ὁ Κοιαίστωρ καὶ Νομοφύλαξ Θεόδωρος ὁ Παντεχνὴς προσθέσας μετὰ τὴν ὑπογραφήν του καὶ ἰδιαίτερον σημείωμα. Τὸ σημείωμα τοῦτο, ἐλλεῖπον ἀπὸ τὴν οἰκείαν θέσιν εἰς τὸ χειρόγραφον τῶν Παρισίων, συναντῶμεν κατωτέρω συμπεριλαμβανόμενον εἰς τὸ δικαστικὸν σημείωμα (πβλ. σελ. 308, 9-30). Τὸ βιβλίον τὸ περιέχον τὸ πρωτότυπον Τυπικὸν ἀπετελεῖτο ἐξ 61 φύλλων, ὡς πληροφορούμεθα ἐκ τοῦ δικαστικοῦ σημειώματος (σελ. 307, 15-16), ἔφερε δὲ ἀνηρτημένας τὰς σφραγῖδας τοῦ καθηγουμένου Ἀθανασίου καὶ τοῦ Κοιαίστορος Θεοδώρου τοῦ Παντεχνῆ.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἀφοῦ ὑπέγραψεν ὁ Παντεχνὴς καὶ ἐπρόσθεσε τὸ σημείωμά του, πρὶν γίνῃ ὅμως τὸ δικαστικὸν σημείωμα (σελ. 308, 9-30), εἶχε προσέλθει καὶ ὁ ἕτερος τῶν ἀπουσιαζόντων τῷ 1158 Μοναχῶν Κύριλλος καὶ ὑπέγραψεν ἰδιοχείρως τὸ πρωτότυπον εἰς τὸ τέλος μετὰ τὸ σίγνον τοῦ τελευταίου ὑπογράψαντος Μοναχοῦ, πρὸ τῆς ὑπογραφῆς ὅμως τοῦ Παντεχνῆ, (304, 23-24), ὄχι δὲ εἰς τὸν ἀφεθέντα κενὸν τόπον «κατὰ τὸν ἀνήκοντα τούτῳ βαθμὸν» (πβλ. 308,24).

Οὕτως εἶδον τὸ πρωτότυπον τῷ 1164 οἱ ἐπιβεβαιώσαντες αὐτὸ διὰ δικαστικοῦ σημειώματος ἀνώτεροι λειτουργοὶ τοῦ Κράτους καὶ οὕτως ἀνέμενέ τις νὰ ἴδῃ ἕνα *ἰσότυπον* «ἐκτεθὲν» ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συντάκτου τοῦ τυπικοῦ Ἀθανασίου τοῦ Φιλανθρωπινοῦ.

Ἀντὶ τούτου τὸ χειρόγραφον τῶν Παρισίων ἀναφέρει τὰς ὑπογραφὰς ἀμφοτέρων τῶν μοναχῶν Ἠσαΐα καὶ Κυρίλλου εἰς τὴν οἰκείαν θέσιν (304, 3 καὶ 5), τοῦ δὲ Κυρίλλου καὶ εἰς τὸ τέλος (304,24), παραλείπει τὸ σημείωμα τοῦ Κοιαίστωρος (308, 9-30), προσθέτει *ἐν συνεχείᾳ* τοῦ λοιποῦ κειμένου τὰς παρατηρήσεις 304,25 καὶ 305,1-11 (τὴν φράσιν 305,5: «Ἡ δὲ ἑτέρα τοῦ ἐντὸς δηλουμένου τιμιωτάτου μοναχοῦ κυροῦ Ἀθανασίου τοῦ Φιλανθρωνοῦ» οὐδέποτε θὰ περιεῖχεν *ἰσότυπον* ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Φιλανθρωπινοῦ «ἐκτιθέμενον»), τὰς ὁποίας μηχανικῶς παρέλαβεν ἐκ τοῦ ἀντιβόλου του, ὅπως μηχανικῶς προσέθεσε κατωτέρω 308, 29 καὶ 31 παρατηρήσεις, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν ἤδη εἰς τὸ δικαστικὸν σημείωμα. Ἔπειτα προσθέτει ἐν ἀρχῇ τοῦ χειρογράφου Πίνακα τῶν Περιεχομένων, ὁ ὁποῖος, ὡρισμένως ἔλειπεν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου, ἀφοῦ δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ τόσον ἀκριβὲς δικαστικὸν σημείωμα, καὶ τὸ κυριώτερον πάντων *δὲν ἀπομιμεῖται* τὰς εἰς τὸ τέλος τοῦ τυπικοῦ διαφόρους ὑπογραφάς, ὡς κάμνει διὰ τὰς ὑπογραφὰς τῶν ἐγγράφων.

Ὅλα αὐτὰ ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ Παρισινὸς κῶδιξ ὄχι μόνον δὲν εἶναι εἷς ἐκ τῶν «ἰσοτύπων» (πβλ. 309, 17), ἀλλὰ καὶ ὅτι δὲν ἀντεγράφη ἐκ τοῦ πρωτοτύπου. Τὴν παρατήρησιν 305, 9-11 παρέλαβε μηχανικῶς ἐκ τοῦ ἀντιβόλου του.

Πρέπει λοιπὸν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι διὰ μὲν τὸ Τυπικὸν καὶ τὰς προσθήκας μέχρι σελ. 305, 11 ἐχρησιμοποίησεν ὡς ἀντίβολον ὄχι τὸ πρωτότυπον, ἀλλ' ἀντίγραφον τούτου, τοὐναντίον δὲ διὰ τὰ ἔγγραφα εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ πρωτότυπα αὐτῶν, οὕτω δὲ ἠδυνήθη νὰ ἰχνογραφήσῃ τὰς ὑπογραφάς.

Ὅτι εἰς τὰ ἔγγραφα αἱ ὑπογραφαὶ δὲν εἶναι «ἰδιόχειροι», ἀλλ' ἁπλῆ ἀπομίμησις αὐτῶν ἐκ τῶν πρωτοτύπων, ἀποδεικνύει ἐκτὸς τῶν ἄλλων πρῶτον ἡ ἀδέξιος σύνδεσις διαφόρων γραμμάτων, ὡς εἶναι π. χ. τοῦ *δω* εἰς τὸ Θεόδωρος, τοῦ *Βη* εἰς τὸ Βήλου, τοῦ *στ* εἰς τὸ Μοναστηριώτης, τοῦ *εγ* εἰς τὸ ὑπέγραψα (309, 14), ἔνθα ἀντὶ τῆς συνδέσεως *εγ* γράφει *αγ*, καὶ δεύτερον ἡ προσθήκη ἑνὸς ἀκόμη σταυροῦ μετὰ τὸ ὑπέγραψα, τοῦτο διότι ἐκλαμβάνει ὁ ἀντιγράφων τὸ μετὰ τοῦ τελευταίου *α* συνδεδεμένον σημεῖον τοῦ σταυροῦ ὡς οὐρὰν τοῦ *α*.

Τὰ ἔγγραφα αὐτὰ ὑποθέτομεν ὅτι ἦσαν λυτὰ φύλλα, οὕτω δὲ ἐξηγεῖται καὶ ἡ παράθεσις τῆς Προσθήκης σελ. 309, 15-35 πρὸ τοῦ χρονολογικῶς προηγηθέντος δικαστικοῦ σημειώματος τοῦ Κουροπαλάτου Βασιλείου τοῦ Λιπαρίτου σελ. 310-311.

Τὸ χειρόγραφον τῶν Παρισίων παρέχει ἐν γένει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι περισυνέλεξε καὶ περιέσωσε πᾶν ὅ,τι προϋπῆρχε σχετικὸν μὲ τὸ Τυπικὸν ὑλικόν. Πιθανώτατα κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀντιγραφῆς νὰ ἐσῴζετο μόνον ἓν ἀντίγραφον τοῦ Τυπικοῦ (μέχρι τοῦ φύλλου 87^{a}) καὶ τὰ ὀλίγα αὐτὰ ἔγγραφα. Τὸ πρωτότυπον καὶ τὰ λοιπὰ εἰς τὸ δικαστικὸν σημείωμα τοῦ Κουροπαλάτου ἀναφερόμενα ἔγγραφα, ἤτοι τὸ χρυσόβουλλον τὸ ἐπικυρωτικὸν τῆς ἐλευθερίας τῆς μονῆς, ἡ πατριαρχικὴ λύσις ἐπὶ ἐλευθερίᾳ ταύτης, τὸ πατριαρχικὸν ὑπόμνημα καὶ τὸ βρέβιον τῆς μονῆς (310, 17-21), θὰ εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ ἐξαφανισθῇ.

Ἐπιθυμῶ ἀκόμη νὰ προσθέσω ὅτι, ὅταν ἐγένετο τὸ δικαστικὸν σημείωμα τοῦ Κουροπαλάτου (τῷ 1166 ἢ 1181 ἐπειδὴ Δ´ ἰνδικτιών;) καθηγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Ἁγ. Μάμαντος δὲν ἦτο πλέον ὁ Ἀθανάσιος Φιλανθρωπηνὸς ἀλλ' ὁ μοναχὸς Ἠσαΐας. (πβλ. 309,34 καὶ 310,8).

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου ἔχω νὰ παρατηρήσω γενικῶς ὅτι δὲν εἶναι αὕτη ὅσον ἔπρεπε ἐπιμεμελημένη· ἰδίως χωλαίνει εἰς τὴν στίξιν καὶ τὸν χωρισμὸν τοῦ κειμένου εἰς παραγράφους. Ὁ ἐκδότης ἄλλοτε μὲν ἀκολουθεῖ τὴν στίξιν τοῦ χειρογράφου, ἔστω καὶ ἐσφαλμένην, ἄλλοτε δὲ ὄχι· οὕτω δὲ μ' ὅλην τὴν σαφήνειαν τοῦ κειμένου καθίσταται τοῦτο ἐνίοτε δυσνόητον. Μοῦ εἶναι βεβαίως ἀδύνατον νὰ ἐπιχειρήσω ἐνταῦθα διόρθωσιν τῆς στίξεως· κατωτέρω ἀρκοῦμαι μόνον εἰς ὀλίγας διορθώσεις, τὰς κυριωτέρας.

Διὰ τὴν παραβολὴν τοῦ κειμένου τῆς ἐκδόσεως πρὸς τὸ χειρόγραφον

τῶν Παρισίων, ἐλλείψει χρόνου, περιωρίσθην μόνον νὰ παραβάλω ὅ,τι μοῦ ἤγειρε κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἐκδόσεως ἀμφιβολίαν τινά. Οὕτω δὲ προέκυψαν διορθώσεις τινὲς παραναγνώσεων ἢ παραλείψεων, τὰς ὁποίας σημειῶ ἐνταῦθα. Διὰ τοῦ Π παριστῶ τὸν κώδικα Παρισίων Suppl. graec. 92. Ὀφθαλμοφανῆ τυπογραφικὰ σφάλματα δὲν ἔλαβα ὑπ᾿ ὄψιν.

257, 34 μετὰ τὸ *προσαφαιρεθῆναι* κόμμα, ἄλλως διακόπτεται ἡ σύνδεσις: *Δεινὸν γὰρ ἡγεῖτο - τούτου ὑπεριδεῖν* *258,* 11 μετὰ τὸ *ἐπιφυόμενοι* κόμμα. ὅπως καὶ Π *258,* 13 *ποριμώτατος.* *258,* 19 ὢ λίαν] ὡς λίαν Π *259,* 14 οὖν] *γοῦν* Π *259,* 28. *Καί τι δεῖ...* νέα παράγραφος *259,* 30-31 *μετὰ - τῆς μονῆς* μεταξὺ δύο κομμάτων πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως τοῦ *μονῆς* μετὰ τοῦ *Βρέβιον* *265,* 25, 32 κλπ. Μυστικὸς θὰ ἔπρεπε νὰ γράφεται παντοῦ ὁμοίως *270,* 5 *τῶν ἀμφοτέρων* Π *270,* 24 *τὴν συμπλήρωσιν* Π *270,* 26 *καὶ τῶν εἰρημένων* *275,* 22 *ἐξέσται* Π *277,* 12. *Συνεισέρχεσθαι* νέα παράγρ. ὡς καὶ Π. *279,* 11 *ἀποταγῆς* *283,* 23 *δοθήσονται* Π *287,* 10 *παρὰ* τοῦ Π *288,* 26 ἄλλῃ *290,* 9 πρὸ ἐκείνων] *πρὸς ἐκείνων* Π *291,* σημ. 1 στρια Π *291,* 27 ἡγούμενοι Π *301,* 8 ριφθῆ *301,* 31 *καὶ μὴ ὠλιγώρει* Π *302,* 38 *δίδου γάρ φησι* Π *303,* τὸ φύλλ. 87$^{\alpha}$ ἀρχίζει ἀπὸτοῦ στίχου 18: *τοῦ διὰ τοῦ μοναχ. σχήματος* *304,* 19 στρα$^{\tau\rho'}$ Π *304,* 21 *πορτάρης* *304,* 24 κἑξ. κείμενον ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸ Π *304,* 29 *Παντεχνὴς* Π *305,* 1 καὶ 2 *τετράδια* Π *305,* 13 πρὸ τοῦ *Μηνὶ* σημεῖον σταυροῦ Π *305,* 23 πρὸ τοῦ *Μετακληθέντες* ἐπίσης σημεῖον σταυροῦ *307,* 33 ἔτους Π *307,* 34 παραθέτω τὰς ὑπογραφάς, ἐπειδὴ ἔχουν κάποιαν σημασίαν διὰ τὴν παράδοσιν τοῦ κειμένου:

ὁ (μον)αχ(ὸς) Γρηγόριος καὶ οἰκονόμος, ὁ $\overset{\chi}{\alpha}'$ *Θεοδώριτος καὶ ἐκκλησιάρχης, ὁ* $\overset{\chi}{\alpha}'$ *Σάβας καὶ ἱερεύς, ὁ* $\overset{\chi}{\alpha}'$ *Καλλίνικος καὶ ἱερεύς, Λεόντιος* $\overset{\chi}{\alpha}'$ *καὶ ἱερεύς, Ἀθανάσιος* $\overset{\chi}{\alpha}'$ *καὶ Διάκονος, Βασίλειος* $\overset{\chi}{\alpha}'$ *καὶ Δοχ(ειά)ρ(ιος), Ἰωσὴφ* $\overset{\chi}{\alpha}'$ *ὁ σκευοφύλαξ, Κλήμης* $\overset{\chi}{\alpha}'$*, Συμεὼν* $\overset{\chi}{\alpha}'$*, Νεόφυτος* $\overset{\chi}{\alpha}'$*, Ἀντώνιος* $\overset{\chi}{\alpha}'$*, Νικηφόρος* $\overset{\chi}{\alpha}'$*, Γεώργιος* $\overset{\chi}{\alpha}'$*. Διὰ σιγνογραφίας δὲ ὑπέγραψαν μοναχοὶ δέκα· ὁ* $\overset{\chi}{\alpha}'$ *Λουκᾶς, ὁ* $\overset{\chi}{\alpha}'$ *Ἱλαρίων, ὁ* $\overset{\chi}{\alpha}'$ *Θεοδόσιος, ὁ* $\overset{\chi}{\alpha}'$ *Μελέτιος ὁ ἀμπελουργός, ὁ* $\overset{\chi}{\alpha}'$ *Βασίλειος ὁ ἀμπελουργός, ὁ* $\overset{\chi}{\alpha}'$ *Γεράσιμος, ὁ* $\overset{\chi}{\alpha}'$ *Ἰωαννίκιος, ὁ* $\overset{\chi}{\alpha}'$ *Μελέτιος, ὁ* $\overset{\chi}{\alpha}'$ *Σάβας ὁ καὶ Πορτάρης, ὁ* $\overset{\chi}{\alpha}'$ *Ἱλαρίων ὁ κηπουρός· τελευταῖον δὲ ὑπέγραψεν ὁ* $\overset{\chi}{\alpha}'$ *Κύριλλος.*

307, 37 *βου*$^{\lambda\lambda}$ Π δυνατὸν ἑπομένως νὰ σημαίνῃ καὶ *βούλλας* *308,* 32 Λογοθέτης] Λογαριαστὴς Π *308,* 30 καὶ 31 μετὰ τὸ Παντεχνὴς καὶ μετὰ τὸ *βούλλα* προσθέτει τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ Π *308,* 36 *Παντεχνὴς* Π *309,* 1 *Ἰωάννης* ὁ Μανουὴλ (ἢ Μανούτης), *309,* 5 ἐρωτηματικὸν περιττὸν *309,* 10 *καὶ + ἐπὶ* Π *309,* 12 *σημειώτος* Π ἀντὶ σημειώματος *309,* 15 πρὸ τοῦ *Προσθήκη* σημεῖον σταυροῦ Π *310,* 6 *Δοχειαρίου* ὡς καὶ στίχ. 9 *310,* 37 *ἀποτεθέντων*, ἐπίσης 38 *τῆς* εὐανάγνωστον εἰς τὸ Π *310,* 38 *αἱρεῖτ(αι)* Π *310,* 39 *ἄλλως ὅτε που* (ἢ *ἄλλως ὅτε δὴ*) Π *311,* 12 μετὰ] *κατὰ* Π.

Ἐπίσης ἐνδιαφέρουσαι εἶναι ὀλίγαι τινὲς παραλλαγαὶ τῶν ἐπαναλαμβανομένων εἰς τὸ δικαστικὸν σημείωμα ἀποσπασμάτων τοῦ Τυπικοῦ.

Αὐτὰ εἶχον νὰ παρατηρήσω ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἔκδοσιν ταύτην τοῦ Τυπικοῦ. Ὡς ἐτόνισα εἰς τὴν ἀρχήν, αἱ παρατηρήσεις μου αὗται ἐσκόπουν νὰ παράσχουν συμβολήν τινα εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τοιούτου εἴδους κειμένων, ὄχι δὲ νὰ μειώσουν τὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας τοῦ πρ. Λεοντοπόλεως. Τοὐναντίον θὰ ηὐχόμην, ὅπως ὁ ἐκδότης τοῦ Τυπικοῦ τοῦ Ἁγ. Μάμαντος φέρῃ εἰς φῶς καὶ ἄλλα κείμενα ἐκ τοῦ πολυτίμου ὑπ᾿ αὐτοῦ διὰ πολλῶν ἐτῶν συλλεγέντος ὑλικοῦ, βέβαιος ὢν ὅτι προσφέρει πάντοτε ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τῆς ἱστορίας μας.

Θεσσαλονίκη, Ἰανουάριος 1930 Α. ΣΙΓΑΛΑΣ

G. de Jerphanion. *S. J. La voix des monuments (notes et études d'archéologie chrétienne). Paris, 1930.*

Ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον ὁ σοφὸς ἐρευνητὴς τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Καππαδοκίας ἐξέδωκεν ἐσχάτως μέγαν τόμον ἐκ 330 σελίδων, κοσμούμενον καὶ ὑπὸ 63 καλλιτεχνικῶν ἐκτὸς κειμένου εἰκόνων, εἰλημμένων κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ μνημείων τῆς Ἰταλίας καὶ Καππαδοκίας, εἰς τὸν ὁποῖον συμπεριέλαβε δέκα καὶ ἓξ μελέτας του, δημοσιευθείσας κατὰ καιροὺς εἰς διάφορα περιοδικά, ἐμφανιζομένας ὅμως ἐν τῷ ἔργῳ του τούτῳ ὑπὸ μορφὴν νέων ἐργασιῶν.

Οἱ τίτλοι τῶν ἐξόχως ἐνδιαφερουσῶν μελετῶν του τούτων εἶναι:

1) Ἀρχαιολογία καὶ ἱστορία τῆς τέχνης. 2) Ἡ ἀνάπτυξις τῆς εἰκονογραφίας τῆς Χριστιανικῆς τέχνης. 3) Νέα εὑρήματα ἐν τῇ ὑπογείῳ Ρώμῃ. 4) Ἡ Ραβέννα (παλαιὰ κυρίαρχος τῆς Ἀδριατικῆς). 5) Τὸ Θεοδοσιανὸν κιονόκρανον. 6) Ἐπ᾿ εὐκαιρίᾳ τῆς κύλικος τῆς Ἀντιοχείας (παλαιοχριστιανικὴ ἢ Βυζαντινὴ τέχνη;). 7) Ἡ παράστασις τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ ἐσταυρωμένου εἰς τὴν ἀρχαίαν Χριστιανικὴν τέχνην. 8) Ἐπιφάνεια καὶ Θεοφάνεια (ἡ βάπτισις τοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν λειτουργίαν καὶ τὴν Χριστιανικὴν τέχνην). 9) Οἱ δώδεκα Ἀπόστολοι εἰς τὴν Χριστιανικὴν εἰκονογραφίαν. 10) Ὁ ρόλος τῆς Συρίας καὶ Μικρᾶς Ἀσίας εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς Χριστιανικῆς εἰκονογραφίας (οἱ Καππαδοκικοὶ κύκλοι). 11) Τὰ ὀνόματα τῶν τεσσάρων συμβολικῶν ζῴων καὶ ἡ λειτουργικὴ ἑρμηνεία τοῦ Ψευδογερμανοῦ. 12) Ὁ εἰκονογραφικὸς κύκλος τοῦ Sant Angelo in Formis, 13) Ἰταλοβυζαντινὸν κιβωτίδιον τοῦ ΙΓ´ αἰῶνος. 14) Φαμαγούστα.—Ἀναμνήσεις ἐκ τοῦ πολέμου. 15) Πῶς ὀφείλει νὰ εἶναι ἓν ἐγχειρίδιον τῆς Χριστιανικῆς ἐπιγραφικῆς καὶ 16) Πόθεν προέρχεται ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ Λατινικοῦ Πάσχα (σύντομος

ἱστορία τοῦ Πασχαλίου). Ἐν τέλει παρατίθενται: εὑρετήριον καὶ πίνακες περιεχομένων καὶ εἰκόνων.

Ἐκ τῶν ἀξιολόγων τούτων μελετῶν αἱ τρεῖς ὑπ' ἀριθ. 1,7 καὶ 8 ἀνεκοινώθησαν εἰς διαλέξεις, τρεῖς ἄλλαι ἐδημοσιεύθησαν ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἀξιολόγων ἔργων, ὡς βιβλιοκρισίαι, ἀναλύουσαι ὡρισμένα σημεῖα, ἅτινα καὶ συμπληρώνουσιν: αὗται εἶναι ἡ ὑπ' ἀριθ. 2, δημοσιευθεῖσα τὸ πρῶτον ὡς βιβλιοκρισία τοῦ ἔργου τοῦ Brehier, L'art chrétien, son developpement iconographique des origines à nos jours, Paris, 1918, ἡ ὑπ' ἀριθ. 10, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἐκτενεστάτου ἔργου τοῦ G. Millet, Recherches sur l'iconographie de l'Evangile etc. Paris, 1916, καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 15 ὡς βιβλιοκρισία τοῦ ἔργου τοῦ Kaufmann, Handbuch der altchr. Epigraphik, Freiburg, 1917.

Ἀξιόλογος εἶναι ἐπίσης ἡ ὑπ' ἀριθ. 3 μελέτη του, ἔνθα δίδονται σύντομοι πληροφορίαι περὶ τῶν κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν σπουδαιοτάτων ἀνακαλύψεων τῆς Viale Manzoni, ὅπου εἰς ὑπόγεια στρώματα ἀνευρέθησαν πλεῖσται τοιχογραφίαι μὲ πρόσωπα καὶ σκηνὰς τοῦ Γ' αἰῶνος ἀνήκουσαι εἰς ὀπαδοὺς γνωστικῶν αἱρέσεων, περὶ τῶν ὁποίων διέλαβεν ἐκτενῶς ἐν τῷ ἔργῳ του ὁ Gecchelli, (Ipogee eretici e sincretici di Roma, Roma, 1928), καθὼς καὶ περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἁγίου Σεβαστιανοῦ καὶ περὶ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ κοιμητηρίου τοῦ Παμφίλου.

Καὶ αἱ λοιπαὶ μελέται εἶναι ἐπιτυχεῖς διατριβαὶ τοῦ συγγραφέως, οἷον ἡ ὑπ' ἀριθ. 5, ἔνθα προσάγεται πλήρης σειρὰ τῶν ὑπαρχόντων Θεοδοσιανῶν κιονοκράνων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς πάσας τὰς χώρας τῆς Μεσογείου, ἐξαιρέσει τῶν ἀφθονούντων εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, περὶ τῶν ὁποίων — ὡς μὴ δημοσιευθέντων κατὰ τὸ πλεῖστον — δὲν εἶχε γνῶσιν ὁ συγγραφεύς, ὁμοίως ἡ ὑπ' ἀριθ. 6 μελέτη περὶ τῆς κύλικος τῆς Ἀντιοχείας, περὶ τῆς ὁποίας ἔχει ἐκτενέστερον ἀλλαχοῦ διαλάβει ὁ ἴδιος (Le calice d'Antioche, Rome, 1926). Εἰς τὴν προκειμένην μελέτην κάμνει κυρίως διάκρισιν τοῦ διακόσμου μεταξὺ Δ' καὶ Ϛ' αἰῶνος.

Ἐπιτυχὴς ὁμοίως εἶναι ἡ ὑπ' ἀριθ. 12 μελέτη, ἥτις συμπληρώνει τὴν εἰκονογραφίαν καὶ διορθώνει λάθη τινὰ τῶν: Brehier, Kraus καὶ Dobber, οἵτινες ἐξήτασαν τὰς σπουδαίας τοιχογραφίας τοῦ S. Angelo in Formis, τὰς ἀναγομένας εἰς τὸν ΙΑ' αἰῶνα, — ἡ ὑπ' ἀριθ. 13 μελέτη του περὶ ἑνὸς Ἰταλοβυζαντινοῦ κιβωτιδίου τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, ὅπερ εἶναι ξύλινον καὶ ἐζωγραφημένον, ὅπως αἱ φορηταὶ εἰκόνες. Ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ κιβωτιδίου τούτου ἐζωγραφημένων ἁγίων ἀνάγεται τοῦτο εἰς τὸν ΙΓ' αἰῶνα, ἐκ δὲ τῆς εἰκονογραφίας καὶ τεχνοτροπίας τῶν σκηνῶν θεωρεῖται δικαίως ἔργον Ἰταλοῦ ἀκολουθήσαντος τὴν maniera byzantina — καὶ τέλος αἱ ὑπ' ἀριθ. 14 καὶ 16 μελέται, ἐν αἷς ὁ σ. ἐκθέτει ἀναμνήσεις καὶ κάμει σύντομον ἱστορίαν τοῦ Πασχαλίου.

Ἐξ ὅλων τῶν συντόμων τούτων μελετῶν τοῦ G. de Jerphanion γίνεται φανερὸν πόσον εἶναι οὗτος γνώστης τῶν πολλῶν προβλημάτων τῆς Χριστιανικῆς τέχνης, ἡ δὲ εἰδίκευσις αὐτοῦ εἰς τὴν εἰκονογραφίαν τῆς Ἀνατολῆς συντελεῖ ἀναμφισβητήτως εἰς τὸ νὰ προσφέρῃ ἀξιολόγους συμπληρώσεις.

Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

---

1) **I. D. Stefanescu.** *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIX siècle. Paris 1928 (Orient et Byzance II). Μετὰ λευκώματος ἐξ 96 φωτοτυπικῶν πινάκων.*

2) **Τοῦ αὐτοῦ.** *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie. Nouvelles rechérches. Etude iconographique. Paris 1929 (Orient et Byzance VI) Μετὰ λευκώματος ἐξ 60 πινάκων, ὧν δύο ἔγχρωμοι.*

3) **Τοῦ αὐτοῦ.** *Contribution à l'étude des peintures murales Valaques (Transylvanie, district de Vâlcea, Târgoviste et region de Bucarest). Paris 1928 (Orient et Byzance III). Μετὰ 10 πινάκων.*

Τὰ μεσαιωνικὰ μνημεῖα τῆς Ρουμανίας ἔχουσιν ἐσχάτως προσελκύσει τὴν προσοχὴν τῶν περὶ τὴν Βυζαντινὴν τέχνην ἀσχολουμένων, σειρὰ δὲ ὅλη σχετικῶν δημοσιευμάτων εἶδεν ἀπό τινων ἐτῶν τὸ φῶς μεταξὺ τῶν ὁποίων τὴν πρωτίστην θέσιν κατέχει τὸ βιβλίον τῶν *Jorga* καὶ *Bals L'art Roumain (Paris 1923).* Ἐν ᾧ ὅμως ἡ ἀρχιτεκτονική, ἰδίως μετὰ τὰς ἐργασίας τοῦ *Bals,* εἶναι ἤδη ἀρκετὰ γνωστή, ἀπεναντίας ἡ ζωγραφικὴ ἐλάχιστα μέχρι τοῦδε ἐμελετήθη. Τὸ κενὸν τοῦτο προτίθενται νὰ πληρώσουν τὰ βιβλία τοῦ κ. *Stefanescu.* Εἰς τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ὁ συγγραφεὺς δίδει γενικὴν εἰκόνα τῆς ζωγραφικῆς τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Βουκοβίνας καὶ τῆς Μολδαβίας, εἰς δὲ τὸ δεύτερον συμπληρώνει τὴν περιγραφὴν τῶν μνημείων καὶ προβαίνει εἰς τὴν εἰκονογραφικὴν ἀνάλυσιν τῶν διασῳζομένων πολυαρίθμων τοιχογραφιῶν.

Τὰ παλαιότερα τῶν μνημείων τούτων τῆς Μολδαβίας ἀνέρχονται μόλις εἰς τὸν 15ον αἰῶνα, καὶ δὴ εἰς τὸ δεύτερον αὐτοῦ ἥμισυ. Λόγοι πολιτικοὶ καὶ περιπέτειαι ἱστορικαὶ δὲν ἐπέτρεψαν τὴν εἰς παλαιοτέρους χρόνους ἄνθησιν τῆς τέχνης εἰς τὰς χώρας ταύτας. Ὁ 16ος κυρίως αἰὼν ἀποτελεῖ τὴν ἀκμὴν τῆς τέχνης εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην καὶ εἰς αὐτὸν ἀνήκουν αἱ πλεῖσται τῶν διασωθεισῶν τοιχογραφιῶν, πολλαὶ τῶν ὁποίων ἐπεσκευάσθησαν κατὰ τοὺς ἐπακολουθήσαντας αἰῶνας. Ὅ,τι κυρίως χαρακτηρίζει τὰ μνημεῖα ταῦτα εἶναι ἡ διὰ τοιχογραφιῶν διακόσμησις καὶ τῶν ἐξωτερικῶν αὐτῶν ἐπιφανειῶν. Ἡ ἐξωτερικὴ αὐτὴ διακόσμησις, τῆς ὁποίας εἶναι ἄγνωστος ἡ καταγωγή, ἀναφαίνεται μόνον κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα καὶ δὲν ἐπιζῇ αὐτοῦ. Κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα περιορίζεται εἰς μεμονωμένας τινὰς μορφὰς ἁγίων, ἐν ᾧ αἱ μεγάλαι

ἐξωτερικαὶ ἐπιφάνειαι τῶν ναῶν κοσμοῦνται δι᾽ ἀναγλύφων καὶ τυφλῶν τόξων.

Δὲν θὰ παρακολουθήσωμεν τὸν συγγραφέα εἰς τὴν λεπτομερῆ περιγραφὴν τῶν μνημείων, ἥτις καταλαμβάνει μέγα μέρος τοῦ πρώτου τόμου καὶ συμπληροῦται εἰς τὸν δεύτερον, οὔτε εἰς τὰς διεξοδικὰς τεχνικὰς καὶ εἰκονογραφικὰς ἀναλύσεις τῶν τοιχογραφιῶν. Θὰ ἐκθέσωμεν ὅμως διὰ βραχέων τὰ πορίσματα εἰς ἃ τὸν ἤγαγον αἱ ἀναλύσεις αὗται.

Τὴν ἀκμὴν τῆς τέχνης εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ὁ συγγραφεὺς ἐξηγεῖ ἀπὸ τὸ περιβάλλον καὶ τὰς ἱστορικὰς συνθήκας, αἵτινες ἐδημιούργησαν ἀνεξάρτητον κέντρον εἰς τὸ ὁποῖον ἡ τέχνη εὗρε πρόσφορον ἔδαφος, ἵνα ἀναπτυχθῇ καὶ ἐξελιχθῇ ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 14ου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 17ου αἰῶνος. Ἡ ζωγραφικὴ τῆς περιόδου ταύτης ἀναπτύσσεται ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς ἄλλας τέχνας καὶ δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς τρεῖς ἐποχάς.

Ἡ πρώτη ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ 1480 μέχρι τοῦ 1540 καὶ εἶναι ἡ σπουδαιοτέρα. Δυστυχῶς αἱ παλαιότεραι τοιχογραφίαι τῆς πρώτης ταύτης ἐποχῆς ἔχουσι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξαφανισθῆ, ἰδέαν ὅμως αὐτῶν μᾶς δίδουν, κατὰ τὸν συγγραφέα, τὰ ἔργα τῆς μικροτεχνίας.

Ἡ δευτέρα ἐποχὴ περιλαμβάνει τὴν πεντηκονταετίαν μεταξὺ τοῦ 1540 καὶ 1590 καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς συνέχισις τῆς προηγουμένης, ἀλλὰ μὲ τὴν εἰσαγωγὴν νέων ἀντιλήψεων εἰς τὴν τέχνην.

Τέλος τὴν τρίτην ἐποχὴν χαρακτηρίζουσιν αἱ διαρκῶς αὐξάνουσαι ξέναι ἐπιδράσεις· αὕτη δύναται νὰ θεωρηθῇ μᾶλλον ὡς ἐποχὴ παρακμῆς.

Ἡ λεπτομερὴς ἐξέτασις τῶν πολυαρίθμων τοιχογραφιῶν ἤγαγε τὸν συγγραφέα εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι αὗται εἶναι ἔργα πλειόνων τοπικῶν ἐργαστηρίων χαρακτηριζομένων ἀπὸ ἰδίας μεθόδους καὶ ἰδίαν τεχνοτροπίαν.

Ὅ,τι κυρίως ἀπασχολεῖ τὸν συγγραφέα εἶναι ἡ καταγωγὴ τῆς τέχνης ταύτης. Παλαιότεροι ἐρευνηταὶ ἐθεώρησαν αὐτὴν ὡς προελθοῦσαν ἀπὸ τὴν τέχνην τῆς Βλαχίας. Λόγοι καθαρῶς τεχνικοὶ καὶ εἰκονογραφικοὶ ἀποκλείουν τὴν ὑπόθεσιν ταύτην. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ὁ συγγραφεὺς ἀποκλείει τὴν ἐξάρτησιν τῆς Μολδαβικῆς τέχνης ἀπὸ τὴν τέχνην τοῦ Ἁγίου Ὄρους, τῆς Βουλγαρίας, τῆς Σερβίας καὶ τῆς Ρωσσίας.

Τὴν τέχνην αὐτὴν τῆς Μολδαβίας ὁ συγγραφεὺς συνδέει κατ᾽ εὐθεῖαν πρὸς τὴν τέχνην τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ δὴ πρὸς τὴν ἀναπτυχθεῖσαν ἐκεῖ κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα. Ἱστορικὰ δεδομένα εὐνοοῦν τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ὅπως καὶ λόγοι γεωγραφικοί, δεδομένου ὅτι ἡ Μολδαβία κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα εἶχε δύο λιμένας εἰς τὴν Μαύρην Θάλασσαν. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο εἶναι πράγματι λίαν ἀξιόλογον καὶ θὰ ἠδύνατό τις νὰ τὸ ἀποδεχθῇ ἀνεπιφυλάκτως, ἂν δὲν ὑπῆρχον μερικὰ γεγονότα ἔχοντα ἀνάγκην περισσοτέρας ἐξετάσεως. Τὰ παλαιότερα Μολδαβικὰ μνημεῖα τὰ διασῴζοντα τμήματα τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν διακοσμήσεως ἀνέρχονται μόλις εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ ἢ μᾶλλον τὰ τέλη τοῦ 15ου αἰῶνος. Τὸ ὑπάρχον οὕτω χάσμα ἑκατὸν ὅλων ἐτῶν

μεταξὺ τῆς Κωνσταντινουπολιτικῆς τέχνης τοῦ 14ου αἰῶνος καὶ τῶν πρώτων Μολδαβικῶν τοιχογραφιῶν ὁ συγγραφεὺς πειρᾶται νὰ πληρώσῃ διὰ τῶν ἔργων τῆς μικροτεχνίας τῶν σῳζομένων ἀκόμη ἐν Ρουμανίᾳ, τὰ ὁποῖα, κατ᾽ αὐτὸν πάντοτε, ἀντιγράφουν τὰς τοιχογραφίας τῶν ἐκκλησιῶν.

Ἐξαιρέσει ὅμως Ἐπιταφίων τινῶν καὶ εὐαρίθμων χειρογράφων, πάντα τὰ ἄλλα ἀναφερόμενα ἀντικείμενα ἀνήκουν εἰς τὸν 15ον καὶ ἐφεξῆς αἰῶνα.

Τὰ ὀλίγα ὅμως ταῦτα κινητὰ ἀντικείμενα, δυνάμενα νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸ Σκευοφυλάκιον ἑνὸς μοναστηρίου καθ᾽ οἱανδήποτε ἐποχήν, δὲν εἶναι ἱκανά, ὡς νομίζομεν, νὰ πληρώσουν τὸ ὑπάρχον χάσμα.

Ἀλλὰ καὶ τὸ συμπέρασμα, εἰς ὃ καταλήγει ὁ συγγραφεύς, ὅτι ἡ Μολδαβικὴ τέχνη εἶναι ξένη πρὸς τὴν Βουλγαρικήν, Σερβικήν, Ρωσσικὴν καὶ μάλιστα τὴν Ἁγιορειτικήν, εἶναι ἀρκούντως παράδοξον. Θὰ ἦτο δύσκολον νὰ φαντασθῶμεν τὴν Μολδαβίαν ἐντελῶς ἀποκεκλεισμένην ἀπὸ τὰς ἐπιδράσεις γειτόνων λαῶν ὀρθοδόξων ὡς αὐτή, οἵτινες μάλιστα, ὅπως ἡ Σερβία, εἶχον καλλιτεχνικὴν παράδοσιν πολὺ παλαιοτέραν καὶ περισσότερον ἀκμαίαν. Τὸ συμπέρασμα δὲ τοῦτο εἶναι ἀκόμη περισσότερον ἀπροσδόκητον, ὅταν ἔχῃ τις πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ τῶν Ρουμανικῶν ἐκκλησιῶν, καὶ δὴ τῆς Μολδαβίας, ἡ ἐπίδρασις τῆς Σερβίας ἀπεδείχθη ἤδη κατὰ τρόπον μὴ ἐπιδεχόμενον ἀμφιβολίαν χάρις εἰς τὰς τελευταίας ἐργασίας τῶν *Bals* καὶ *Henry* (Premier Recueil Uspenskij 2e Partie Paris 1930 σ. 277 κ.ἑξ. 295 κ.ἑξ). Ἔπειτα ἂν λάβῃ τις ὑπ᾽ ὄψιν τὰς στενωτάτας σχέσεις τῆς Μολδαβίας πρὸς τὸ Ἅγιον Ὄρος, ὅπου αἱ πλεῖσται τῶν Μονῶν καὶ τὰ Καθολικὰ αὐτῶν ἀνεκτίσθησαν δαπάναις Βοεβοδῶν ἢ ἐπροικίσθησαν ὑπ᾽ αὐτῶν διὰ πλουσίων δωρεῶν, καὶ ἂν ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ διαρκῆ ταξίδια τῶν ἁγιορειτῶν μοναχῶν εἰς Μολδαβίαν, εἴτε πρὸς συλλογὴν βοηθημάτων, εἴτε καὶ δι᾽ ἄλλας ὑποθέσεις τῶν Μονῶν, θὰ ἦτο δύσκολον ν᾽ ἀποκλείσῃ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀνθούσης τότε τέχνης τοῦ Ἁγίου Ὄρους, πρὸς τὸ ὁποῖον οἱ Βοεβόδαι καὶ ὁ Μολδαβικὸς λαὸς τοσοῦτον ἔτρεφον σεβασμόν.

Ἀλλὰ πλὴν τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ὑπάρχει καὶ ἡ κυρίως Ἑλλάς, πρὸς ἣν θὰ ἔπρεπε νὰ στρέψῃ τὰς συγκριτικὰς αὐτοῦ ἐρεύνας ὁ συγγραφεύς.

Ἀφορμὴν διὰ μίαν τοιαύτην μελέτην θὰ ἠδύνατο νὰ λάβῃ ἀπὸ τὰς διασωθείσας δύο ἐπιγραφάς, αἵτινες ἀναφέρουσιν ὀνόματα ζωγράφων ἐκ τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Εἰς τὴν Μονὴν δηλ. τῆς Ράσκας ἀναφέρεται περὶ τὸ 1592 ὁ ζωγράφος Σταματέλλος Κωστόνας ἐκ Ζακύνθου, εἰς δὲ τὴν Μονὴν Προβοτὰ ὁ ζωγράφος Γεώργιος ἐκ Τρικκάλων κατὰ τὸ ἔτος 1529, ὅστις καὶ ἐζωγράφησε, φαίνεται, τὸ Καθολικὸν αὐτῆς, τοῦ ὁποίου αἱ τοιχογραφίαι, ὅσαι δὲν εἶναι ἐπισκευασμέναι, διασῴζουν Ἑλληνικὰς ἐπιγραφάς.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι πᾶσαι σχεδὸν αἱ πολυπληθεῖς τοιχογραφίαι τοῦ 15ου καὶ 16ου αἰῶνος αἱ κοσμοῦσαι τὰς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος εἶναι εἰσέτι ἀνέκδοτοι καὶ δὲν ἦτο οὕτως εὔκολον εἰς τὸν συγγραφέα νὰ προβῇ εἰς συγκρι-

τικὰς μελέτας. Πάντως, νομίζομεν, ὅτι μία τοιαύτη συγκριτικὴ ἐργασία θὰ ἠδύνατο κατὰ πολὺ νὰ προαγάγῃ τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῆς Μολδαβικῆς ζωγραφικῆς.

Τὸ τρίτον ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀναγραφομένων βιβλίων τοῦ κ. Stefanescu εἶναι τμῆμα μόνον προσεχῶς ἐκδοθησομένης ἐκτενεστέρας αὐτοῦ ἐργασίας περὶ τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Βλαχίας. Ἐν αὐτῷ περιγράφονται Βλαχικά τινα μνημεῖα καὶ παρέχονται δείγματα τῶν τοιχογραφιῶν αὐτῶν. Περὶ τῆς δευτέρας ὅμως ταύτης ἐργασίας τοῦ συγγραφέως θ' ἀσχοληθῶμεν μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ ἑτοιμαζομένου τόμου.

Τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ἀνέλαβεν ὁ κ. Stefanescu, τῆς περιγραφῆς καὶ τῆς ἀπεικονίσεως πάντων τῶν τοιχογραφημένων μνημείων τῶν εὑρισκομένων ἐπὶ Ρουμανικοῦ ἐδάφους, εἶναι πράγματι γιγάντιον καὶ ἐπισύρει τὴν εὐγνωμοσύνην τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὴν μεσαιωνικὴν τέχνην. Εἶναι δὲ καὶ κατὰ τοῦτο ἀξιοθαύμαστον, καθ' ὅσον ὀφείλεται καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πρωτοβουλίαν καὶ τὰς ἰδίας αὐτοῦ δυνάμεις.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

Δημητρίου Μπαλάνου, *καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Πατρολογία (οἱ ἐκκλησιαστικὴ πατέρες καὶ συγγραφεῖς τῶν ὀκτὼ πρώτων αἰώνων). Ἐν Ἀθήναις 1930.*

Ἂν καὶ δὲν στερούμεθα τοιούτων ἔργων, ἡ ἔκδοσις τῆς Πατρολογίας ταύτης ἐπλήρωσεν ἀναμφιβόλως κενόν, διότι ἡ τοῦ Κ. Κοντογόνου, ἐκδοθεῖσα ἐν Ἀθήναις τῷ 1851/3 εἰς δύο τόμους καὶ ἡ τοῦ Ἀποστόλου Χριστοδούλου, ἐκδοθεῖσα ἐν Κων/πόλει τῷ 1894 εἰς ἕνα τόμον, πραγματεύονται τοὺς ἐκκλ. συγγραφεῖς μόνον τῶν τεσσάρων πρώτων ἑκατονταετηρίδων, ἡ τοῦ Ἀναστ. Διομ. Κυριακοῦ, ἐκδοθεῖσα ἐν Ἀθήναις τῷ 1893, εἶναι λίαν σύντομος, ἡ δὲ τοῦ Γ. Δέρβου, ἐκδοθεῖσα ἐν τῇ αὐτῇ πόλει τῷ 1903/10 εἰς τρεῖς τόμους, πραγματεύεται τοὺς ἐκκλ. συγγραφεῖς μόνον τῶν τριῶν πρώτων ἑκατονταετηρίδων καὶ εἶναι λίαν ἐκτενής. Ἐκτὸς τούτου, τοσαύτη εἶναι ἡ διεθνὴς θεολογικὴ κίνησις τῶν νεωτέρων χρόνων καὶ μάλιστα ἐν ταῖς ἱστορικαῖς ἐπιστήμαις, ὥστε, παρὰ τὴν σχετικὴν ἀναχαίτισιν, τὴν ὁποίαν ἐπέφερεν ὁ παγκόσμιος πόλεμος, ταχέως παλαιοῦνται τὰ προηγούμενα ἔργα.

Ἡ Πατρολογία τοῦ κ. Μπαλάνου ἀποτελεῖται ἐκ 38 τυπογραφικῶν φύλλων συνήθους ὀγδόου σχήματος (σελίδες ἐν ὅλῳ 610) καὶ προορίζεται μὲν κυρίως διὰ τοὺς φοιτητάς, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ δι' εὐρυτέραν χρῆσιν. Ἐφόσον ἦτο δυνατόν, ὡς βάσιν ἔχει αὐτὰ τὰ ἔργα τῶν ἐκκλ. συγγραφέων, θεωρεῖ δ' ἀπαραίτητον ὁ συγγραφεὺς τὴν ἵδρυσιν σωματείου, ἔχοντος τὴν ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν ὑποστήριξιν τῆς Ἐκκλησίας, πρὸς συστηματικὴν ἔκδοσιν τῶν ἀριστουργημάτων τῆς πατερικῆς φιλολογίας μετὰ προλεγομένων καὶ ἑρμηνευτικῶν

σημειώσεων (σελ. 7 σημ. 1). Ὡς συμπλήρωσιν τούτου δύναταί τις νὰ προσθέσῃ, ὅτι ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη εἶναι ἐπίσης ἡ ἔκδοσις συντόμων κειμένων ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλ. φιλολογίας καταλλήλων διὰ τὰς φροντιστηριακὰς ἀσκήσεις τῶν φοιτητῶν εἰς τὰς διαφόρους ἐποχὰς τῆς ἐκκλ. ἱστορίας. Τὰ ἐν Γερμανίᾳ ἐκδιδόμενα ἄφθονα τοιαῦτα δὲν εἶναι συνήθως κατάλληλα δι' Ἕλληνας φοιτητάς.

Ἐκτὸς τῶν ἔργων τῶν ἐκκλ. συγγραφέων ὁ κ. Μπαλᾶνος ἐπωφελήθη τὰς νεωτέρας σχετικὰς ἐργασίας τῶν ξένων, καὶ δὴ τὰς τοῦ Bardenhewer, περὶ τῶν ὁποίων παρατηρεῖ, ὅτι «τὰ σπουδαιότατα καὶ πληρέστατα ταῦτα ἔργα προσέφερον πράγματι ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς Πατρολογίας» (σελ. 23).

Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ πραγματεύεται περὶ τῆς ἐννοίας, τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς ἱστορίας τῆς Πατρολογίας καὶ παραθέτει τὰς σπουδαιοτέρας ἐκδόσεις τῶν ἐκκλ. συγγραφέων καὶ τὰς σπουδαιοτέρας πατρολογικὰς συγγραφάς. Κατὰ διαφόρους ἐποχάς, πολλαὶ συζητήσεις διεξήχθησαν περὶ τῆς ἐννοίας, τῶν ὁρίων καὶ τῆς ὀνομασίας τοῦ μαθήματος τούτου. Ὁ κ. Μπαλᾶνος εἰς τὴν διαπραγμάτευσιν συμπεριλαμβάνει ὄχι μόνον τοὺς πατέρας τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ ὅλους τοὺς ἐκκλ. συγγραφεῖς τῶν ὀκτὼ πρώτων ἑκατονταετηρίδων, προτιμᾷ ὅμως τὴν καθιερωμένην ὀνομασίαν «Πατρολογία». Ταύτην θεωρεῖ τὸ πρῶτον τμῆμα τῆς ὅλης Ἐκκλ. Γραμματολογίας καὶ φρονεῖ, ὅτι ὁ τελευταῖος ὅρος εἶναι προτιμότερος τοῦ ὅρου Χριστ. Γραμματολογία, δι' οὓς λόγους καὶ ὁ ὅρος Ἐκκλ. Ἱστορία εἶναι προτιμότερος τοῦ ὅρου Χριστ. Ἱστορία (σελ. 17, σημ.).

Τοὺς ἐκκλ. συγγραφεῖς διαιρεῖ χρονολογικῶς εἰς τρεῖς περιόδους, τῶν ὁποίων τὰ δύο μεσάζοντα ὅρια εἶναι αἱ ἀρχαὶ τῆς 4ης ἑκατονταετηρίδος (ὁ Μ. Κωνσταντῖνος) καὶ τὰ μέσα τῆς 5ης. Ἐν ἑκάστῃ τῶν περιόδων τούτων κατ' ἀρχὰς χαρακτηρίζει αὐτὴν γενικῶς καὶ πραγματεύεται πρῶτον τοὺς Ἕλληνας καὶ ἔπειτα τοὺς Λατίνους ἢ ἄλλους ἀλλογλώσσους συγγραφεῖς. Τὸ ἔργον φέρει ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς συγγραφικῆς ἐν γένει δράσεως τοῦ κ. Μπαλάνου, ἤτοι ἐπιστημονικότητα, σαφήνειαν καὶ πρέπουσαν συντομίαν. Κατὰ λόγον φυσικόν, ἐνδιέτριψε περισσότερον εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐκκλ. συγγραφεῖς, ἐκ τῆς μεγάλης δὲ σχετικῆς διεθνοῦς βιβλιογραφίας ἔκαμεν ὡρισμένην ἐκλογὴν καὶ ἰδιαιτέρως ἐπέστησε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὴν ἀναγραφὴν τῶν Ἑλληνιστὶ γεγραμμένων μελετῶν. Τοῦτο ἀναμφιβόλως εἶναι χρήσιμον καὶ εἰς τοὺς ξένους. Ὁ κ. J. Lebon κρίνων τὴν Πατρολογίαν τοῦ κ. Μπαλάνου ἐν τῇ Revue de l'Histoire Ecclesiastique τοῦ Louvain παρατηρεῖ, ὅτι αὕτη «δύναται νὰ δώσῃ εἰς τοὺς ἀναγνώστας τῆς Δύσεως πληροφορίας περὶ τῆς Ἑλληνικῆς βιβλιογραφίας, αἱ ὁποῖαι ἄλλως θὰ ἦσαν ἄγνωστοι« (1930, σελ. 809). Ἡ παρατήρησις αὕτη ἰσχύει κυρίως διὰ τὰς ἀρχαιοτέρας μελέτας, διότι ἀπό τινος ἡ Ἑλληνικὴ θεολογικὴ βιβλιογραφία ἤρχισεν ἀναγραφομένη

όχι μόνον έν τῇ Ἐπετηρίδι τῆς ἐν Ἀθήναις Ἑταιρείας τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ἀλλὰ καὶ ἐν ξένοις περιοδικοῖς, ὡς ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα Revue καὶ τὸ βιβλιογραφικὸν παράρτημα τῆς Theologische Literaturzeitung τῆς Λειψίας.

Ἐν ἑκάστῃ τῶν μνημονευθεισῶν περιόδων τῆς Πατρολογίας οἱ συγγραφεῖς ὑποδιαιροῦνται εἰς ὁμάδας ἀναλόγως τοῦ χαρακτῆρος τῶν συγγραμάτων αὐτῶν. Ὁ κ. Μπαλᾶνος θεωρεῖ ἀτυχῆ τὴν κατάταξιν τῶν συγγραφέων κατὰ πατρίδας. «Πρὸς τί, λόγου χάριν, ἐρωτᾷ, νὰ κατατάξωμεν ὁμοῦ ὡς Μικρασιάτας τὸν Γρηγόριον τὸν θαυματουργὸν καὶ τὸν Μεθόδιον τὸν Ὀλύμπου, οὓς οὐδὲν κοινὸν συνδέει; Δὲν εἶναι ὀρθότερον νὰ κατατάξωμεν τὸν Γρηγόριον ἐν τοῖς Ἀλεξανδρινοῖς θεολόγοις καὶ τὸν Μεθόδιον ἐν τοῖς ἀντιωριγενισταῖς;» (σελ. 29 σημ.). Ἀποφεύγει δὲ νὰ κάμῃ λόγον περὶ τῆς θεολογικῆς τάσεως τῶν Μικρασιατῶν θεολόγων τῆς 2ας ἑκατονταετηρίδος, τὴν ὁποίαν ὁ Εἰρηναῖος μετέφερεν εἰς τὴν Δύσιν, διότι βεβαίως τὰ κατ᾽ αὐτὴν εἶναι τόσον ἀόριστα καὶ ἀβέβαια, ὥστε ἐν Πατρολογίᾳ δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ αὐτῆς.

Ἐν ἀρχῇ τίθεται πίναξ τῶν περιεχομένων, ἐν τέλει δὲ πίναξ ἐμφαίνων τὸν τόμον καὶ τὰς στήλας τῆς Πατρολογίας τοῦ Migne, ὅπου εὑρίσκονται τὰ ἐν ταῖς ὑποσημειώσεσιν ἀναφερόμενα συγγράμματα, καὶ τέλος πίναξ τῶν ὀνομάτων καὶ πραγμάτων. Σπανίως ἑλληνικὰ βιβλία εἶναι ἐφωδιασμένα διὰ τοιούτων πινάκων, ὑπάρχουσι μάλιστα ὄχι μόνον Ἑλληνικὰ βιβλία, ἀλλὰ καὶ Ἑλληνικὰ περιοδικὰ στερούμενα καὶ τοῦ ἁπλουστάτου πίνακος τῶν περιεχομένων.

Ἡ ἰδιάζουσα σημασία, τὴν ὁποίαν ἔχουσιν οἱ ἐκκλ. συγγραφεῖς τῶν ὀκτὼ πρώτων ἑκατονταετηρίδων «οὐδόλως μειοῖ, ὡς παρατηρεῖ ὁ κ. Μπαλᾶνος, τὴν ἀξίαν τῆς ἀπὸ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος μέχρι σήμερον ἐκκλ. φιλολογίας, ἧς ἡ ἐξέτασις εἶναι σπουδαιοτάτη καὶ δέον νὰ ἀποτελῇ ἀντικείμενον ἰδίας ἐρεύνης» (σελ. 18 σημ. 1). Περὶ τῶν ἀπὸ τῆς 9ης ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς ἁλώσεως τῆς Κων/πόλεως Ἑλλήνων ἐκκλ. συγγραφέων πραγματεύεται ὁ A. Ehrhard ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας τοῦ Κρουμπάχερ. Περὶ τῆς ἀπὸ τῆς ἁλώσεως ἑλληνικῆς θεολογίας ὁ Ph. Meyer ἐξέδωκε τεῦχος, ἐκ σελίδων 179, περιλαμβάνον τοὺς Ἕλληνας θεολόγους μόνον τῆς 16ης ἑκατονταετηρίδος (Die theolog. Litteratur der griech. Kirche im 16ten Jahrh. Leipzig 1899), ἀλλ᾽ ἐν τῇ εἰσαγωγῇ αὐτοῦ χαρακτηρίζει τὴν Ἑλληνικὴν θεολογίαν μέχρι τέλους τῆς 18ης ἑκατονταερίδος. Περὶ τῶν δογματικῶν τάσεων τῆς Ἑλληνικῆς θεολογίας ἀπὸ τῆς ἁλώσεως μέχρι σήμερον πραγματεύεται ὁ (Dogmengeschichte, Berlin 1899, σελ. 601 κ.ἑξ.), τοὺς δὲ θεολόγους τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης χαρακτηρίζει ὁ N. Bonwetsch ἐν τῷ σχετικῷ τόμῳ τῆς Kultur der Gegenwart (Geschichte der christl. Religion, Leipzig, 1909, σελ. 178).

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Κ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑΙ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

Συνεδρία 42α τῆς 16ης Φεβρουαρίου 1930

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ Προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Π. Καλογεροπούλλου.

Ὁ ἑταῖρος κ. Φ. Κουκουλὲς ἔκαμεν ἀνακοίνωσιν περὶ τοῦ παρὰ τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Κυνηγοῦ τῶν Φιλοσόφων στύλου τοῦ Νεοφύτου, τοῦ ἱδρυθέντος κατὰ τὸ 1238.

Ὁ κ. Κουκουλές, ἀφ᾽ οὗ ἐξήτασε τὰς περὶ ἱδρύσεως τοῦ στύλου γνώμας, καθ᾽ ἃς οὗτος ἀνηγέρθη, ἵνα χρησιμεύσῃ πρὸς διάκρισιν τῶν ὁρίων τῆς γῆς τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Παράλου, ἢ πρὸς διάκρισιν τῶν γαιῶν τῆς μονῆς τοῦ Προδρόμου καὶ Πεντέλης, ἢ ὡς διαφημιστικὸν ὁρόσημον, ἢ ὅτι ἦτο ἡλιακὸν ὡρολόγιον, ἢ τέλος ὅτι ἐτέθη κατ᾽ ἐπίδρασιν Φραγκικοῦ ἐθίμου, ἀφ᾽ οὗ, ὡς γνωστόν, οἱ Φράγκοι θέτουσι πρὸς προσκύνησιν τὸν Ἐσταυρωμένον εἰς διάφορα κεντρικὰ σημεῖα ὁδῶν, ὡς ἦτο τὸ μέρος, ἔνθα ἱδρύθη ὁ στῦλος, τὸ καὶ τότε καὶ νῦν Σταυρὸς λεγόμενον, ὑπεστήριξε, στηριζόμενος καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς ἑτέρου στυλίσκου, εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον βραδύτερον κατὰ τὸ 1280 στηθέντος, ἣν καὶ ὀρθῶς ἡρμήνευσεν, ὅτι ὁ στῦλος ἦτο σταυροπήγιον καὶ ἱδρύθη πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς ἐπηρείας τῶν πονηρῶν πνευμάτων.

Οὕτω, κατέληξεν ὁ ῥήτωρ, ἀποδεικνύεται ὅτι τὰ καὶ σήμερον διὰ παρομοίους σκοποὺς εἰς διασταυρώσεις ὁδῶν, ἢ καὶ εἰς ἐπίκαιρα ἄλλα σημεῖα ἱδρυόμενα σταυροπήγια, τὰ ὁποῖα εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένα, ὡς δεικνύουσι καὶ αἱ τοπωνυμίαι ᾽ς τὰ Σταυριά, ᾽ς τοὺς Σταυρούς, ᾽ς τὰ Σταυρώνια, ἦσαν ἐν χρήσει καὶ κατὰ τὸν ΙΓ΄. τοὐλάχιστον αἰῶνα.

Συνεδρία 43η τῆς 20ῆς Νοεμβρίου 1930

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ Προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Π. Καλογεροπούλλου.

Ὁ κ. Ν. Ἀνδριώτης ἀνέπτυξε τὸ περιεχόμενον ἑνὸς ἀγνώστου μέχρι τοῦδε εἰς τοὺς ἐρευνητὰς Ἑλληνικοῦ χρονικοῦ τοῦ 18ου αἰῶνος τὸ ὁποῖον, γραφὲν εἰς τὸ Ἄμστερνταμ τῆς Ὁλλανδίας ὑπὸ τοῦ Ἕλληνος ἐμπόρου Ἰ. Πρίγγου κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐτῶν 1755 - 1774, ἀπόκειται σήμερον ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Θεσσαλικῆς Ζαγορᾶς.

Μετὰ σύντομον ἀνασκόπησιν τῆς ἱστορίας τοῦ χειρογράφου καὶ τοῦ τρόπου, καθ᾽ ὃν συνεγράφη τὸ χρονικόν, τῆς ἐκτάσεως αὐτοῦ καὶ τῆς γλώσσης,

εἰς τὴν ὁποίαν ἐγράφη, ὡς καὶ τοῦ πῶς εὑρίσκεται σήμερον εἰς τὴν Ζαγοράν, ὁ ἀνακοινῶν ἐξέθεσε τὰς ποικίλας ἐπόψεις, ἀπὸ τὰς ὁποίας τὸ ἐν λόγῳ χρονικὸν διαφωτίζει τὴν ἱστορίαν τῶν χρόνων, εἰς τοὺς ὁποίους ἀναφέρεται, καὶ ἀνέλυσε τὰς ἐν αὐτῷ περιεχομένας ἱστορικὰς εἰδήσεις κατὰ τὴν ἑξῆς σειράν·

1) Πληροφορίαι περὶ τοῦ πόσοι ἦσαν οἱ Ἕλληνες ἔμποροι τοῦ Ἄμστερνταμ κατὰ τὰ μέσα καὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος, πῶς ἔζων ἐκεῖ, πῶς ἐτέλουν τὰ τῆς θρησκείας των καὶ πῶς ἐσκέπτοντο περὶ τῶν γενικωτέρων ζητημάτων τῶν ἀφορώντων εἰς τὸ ὑπόδουλον Ἑλληνικὸν Ἔθνος κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

2) Πληροφορίαι περὶ πλείστων γεγονότων τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς, μετὰ τῆς ὁποίας οἱ ξενιτευμένοι οὗτοι ἔμποροι διετέλουν εἰς ἀδιάκοπον ἐπικοινωνίαν δι᾿ ἐπιστολῶν καὶ ταξιδιωτῶν.

3) Χαρακτηριστικαὶ πληροφορίαι περὶ τῶν σχέσεων τῶν Ἑλλήνων τοῦ Ἄμστερνταμ μὲ τὴν Ρωσσίαν καὶ τοὺς Ρώσσους λογίους, οἱ ὁποῖοι ἐμεσίτευον ὑπὲρ αὐτῶν πλησίον τῶν ἰσχυρῶν τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Αὐλῆς αὐτῆς καὶ περὶ τῶν ἐλπίδων, ἃς ἔτρεφον διὰ τὴν ἐπέμβασιν τῆς Ρωσσίας ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς των ἀποκαταστάσεως.

4) Πλεῖσται εἰδήσεις περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι γεγονότων κατὰ τὸν Ρωσσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1767 - 1774, ἐξ ὧν ἐμφαίνεται ἡ συγκίνησις καὶ ἀγωνία, μὲ τὴν ὁποίαν ὁ ἐν διασπορᾷ Ἑλληνισμὸς παρηκολούθει τότε τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου τούτου παρὰ τοῦ ὁποίου τόσον πολλὰ προσεδόκα.

Μετὰ ταῦτα ὁ ὁμιλητὴς ἐτόνισε τὴν ἰδιαιτέραν σημασίαν, τὴν ὁποίαν προσδίδει εἰς τὸ ἐν λόγῳ χρονικὸν ἡ ἔποψις, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὁ συγγραφεὺς αὐτοῦ βλέπει τὰ πράγματά της, δῆλα δὴ ἡ ἔποψις τῶν ἐμπόρων, οἱ ὁποῖοι ᾐσθάνοντο βαρύτατον τὸν ζυγὸν τῆς δυσμενοῦς κατὰ τοῦ ἐμπορικοῦ κεφαλαίου ἐσωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Τουρκικοῦ κράτους καὶ ἣν κακίζουσι δριμύτατα, παραπονούμενοι, διὰ τὴν ἀθλιότητα τῆς Τουρκικῆς διοικήσεως.

Ἐν τέλει ὁ κ. Ἀνδριώτης ἀνέγνωσε διαφόρους χαρακτηριστικὰς περικοπὰς τοῦ χρονικοῦ ἀναφερομένας εἰς τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα σημεῖα καὶ καταλήγων ἐτόνισε τὴν ἀξίαν αὐτοῦ διὰ τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν τῶν νεωτέρων χρόνων καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς κατ᾿ ἐπιλογὴν δημοσιεύσεως τοῦ περιεχομένου του.

Συνεδρία 44η τῆς 5ης Δεκεμβρίου 1930

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ Προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Π. Καλογεροπούλλου.

Ὁ κ. Θεοχ. Βεγλερῆς ἔκαμεν ἀνακοίνωσιν περὶ ἐμπορικῶν σωματείων ἢ συστημάτων παρὰ Βυζαντινοῖς, καὶ περὶ Ταβουλλαρίων.

Παρὰ Βυζαντινοῖς εἶπεν ὁ κ. Βεγλερῆς, τὸ ἐμπόριον δὲν ἦτο πάντη ἐλεύθερον. Ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν σῳζομένων νομικῶν διατάξεων περὶ τῆς

ῥυθμίσεως αὐτοῦ, τὸ Ἑλλ. Βυζαντινὸν Κράτος εὑρίσκον ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ ἀπὸ τῆς 4ης καὶ κυρίως ἀπὸ τῆς 5ης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐντεῦθεν μέχρι τοῦ 13ου αἰῶνος, ἅπαντα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ, οὐδέποτε ἀπηυθύνθη εἰς τὰς ἄλλας, ἀνοργανώτους ἄλλως, χώρας, ἵνα προμηθευθῇ εἴδη ὧν ἐστερεῖτο ἢ ᾐσθάνετο τὴν ἀνάγκην. Ὑπῆρχεν ἄρα ἐσωτερικὸν μόνον ἐμπόριον μέχρι τῶν σταυροφοριῶν, ὅπερ ἐρυθμίζετο κατὰ τὸ προστατευτικὸν σύστημα, βάσιν ἔχον τὸ πλεῖστον τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς ἐξαγωγῆς εἰς τὰς ξένας χώρας. Ἀργότερον μόνον ἐπετράπη ἡ διαπεμπόλησις εἰς ξένους δευτερευουσῶν εἰδῶν ὑπὸ σχετικοὺς ὅρους, αὐστηρὸς δ᾿ ἔλεγχος ἐπεβάλλετο ἐπὶ τῆς ἐξαγομένης πραγματείας, ἵνα μὴ ἄλλη ἀντ᾿ ἄλλης ἐξέλθῃ καὶ ἵνα μὴ ἐκ τῶν κεκωλυμένων ᾖ.

Κατὰ τὰ εἴδη τοῦ ἐμπορίου οἱ ἔμποροι ἦσαν διῃρημένοι εἰς σωματεῖα ἢ συστήματα, ἅτινα διεῖπον εἰδικοὶ κανόνες ἀφορῶντες εἰς τὴν συγκρότησιν αὐτῶν, τὸν τρόπον τῆς κατεργασίας, τῆς ἐκθέσεως καὶ τῆς πωλήσεως τῆς πραγματείας ἐπὶ ποιναῖς βαρυτάταις. Αἱ φράσεις: «τυπτόμενος καὶ κουρευόμενος ἀποπαυέσθω τῆς ἐπιστήμης» ἢ «εἰσκομιζέσθω» (φυλακιζέσθω) ἢ «ζημιούσθω τὴν ἐμπορίαν αὐτοῦ», ἢ «χειροκοπείσθω» ἀπαντῶσι συχνὰ ἐν ταῖς διατάξεσι τῶν σχετικῶν νόμων.

Ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐμπορικῶν σωματείων ὑπῆρχον οἱ ἀρχηγοὶ ἢ πάρεδροι, πριμηκήριοι, ἔξαρχοι, προστάται ἢ προεστῶτες προχειριζόμενοι ὑπὸ τοῦ Ἐπάρχου τῆς πόλεως, ἀπέναντι τοῦ ὁποίου διετέλουν ὑπεύθυνοι τῆς ἀθετήσεως τῶν διατεταγμένων.

Κατὰ τὰς πηγὰς ἀναφέρονται εἴκοσι δύο συστήματα, τὰ κυριώτερα, ὑπῆρχον δὲ καὶ ἄλλα ἀναλόγως συγκεκροτημένα ὡς καὶ «τὰ φαῦλα τεχνύδρια ἀσυντελῆ» ἤτοι μικρέμποροι ἀσύντακτοι, ὑπαγόμενοι εἰς ἀστυνομικὰς διατάξεις.

Ὡς πρῶτον σύστημα ἀναφέρεται τὸ τῶν ταβουλλαρίων ἢ συμβολαιογράφων, μὲ ὅλον τὸ τυπικὸν τῆς προχειρήσεως καὶ τῶν κανόνων τῶν διεπόντων τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων αὐτῶν, τυπικοῦ ἰσχύοντος καὶ διὰ τὰ λοιπὰ συστήματα κατ᾿ ἀναλογίαν.

Τὸ ἐπαρχιακὸν βιβλίον Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ἀναφέρει περὶ Ἀργυροπρατῶν καὶ Τραπεζιτῶν, περὶ Βεστιοπρατῶν, Πρανδιοπρατῶν, Μεταξοπρατῶν, Καταρταρίων, Σηρικαρίων, Ὀθονιοπρατῶν ἤτοι ἐμπόρων τῆς μετάξης καὶ τῶν κατειργασμένων ἐσθήτων, ὡς καὶ περὶ Μυρεψῶν, περὶ Σαλδαμαρίων (παντοπωλῶν) καὶ ἄλλων.

Ἀλλ᾿ ὁ Βυζαντινὸς νομοθέτης ἔδωκεν ἰδιαιτέραν προσοχὴν εἰς τὴν διαρρύθμισιν τοῦ βιομηχανικοῦ ἐμπορίου τῶν περὶ μεταξουργικῆς καὶ ὑφαντικῆς κεφαλαίων, ὅπου γίνεται λόγος περὶ ἐνδυμάτων ἢ βλαττίων, ὧν χρῆσιν ἐποιοῦντο μάλιστα οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ ὑψηλοὶ αὐλικοί.

Ἐνδιαφέρουσα ἄποψις θὰ ἦτο καὶ ἡ ἐξέτασις τῶν πρώτων βάσεων τῆς

παρὰ Βυζαντινοῖς κοινωνιολογικῆς ἐπιλύσεως ἐργατικῶν τινων ζητημάτων. Οἱ Βυζαντινοὶ ἐγκαίρως ἐμελέτησαν· καὶ ἐν πολλοῖς εἰσήγαγον σχετικὰς διατάξεις ἐν τοῖς νόμοις αὐτῶν ἐπὶ θεμάτων ἀφορώντων εἰς τὰς ἐργασίμους ὥρας, τὸ μισθολόγιον, τὴν προστασίαν τῶν ἐργατῶν ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτῶν πρὸς τοὺς ἐργοδότας, τὴν λύσιν ἱκανῶν διαφορῶν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ του συστήματος, τὴν σύστασιν ἀκόμη καὶ εἰδικῶν δικαστηρίων, εἶδος conseils de prudhommes καὶ ἐν γένει παντὸς ἀναγομένου εἰς τὸ ἐργατικὸν Δίκαιον.

Ἐκ τοῦ συνόλου τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ κ. Θ. Βεγλερῆ ἐξάγεται ὅτι οὐδὲν ἐν τῷ πνευματικῷ, τῷ ἐμπορικῷ, καὶ τῷ βιομηχανικῷ κόσμῳ ἔμεινεν ἀδιερεύνητον, ὑπὸ τῶν μεσαιωνικῶν Ἑλλήνων, ἅπαντα δὲ σχεδὸν τὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα βασανίζουσι τὴν νεωτέραν διάνοιαν ἔλαβον τὴν ἁρμόζουσαν εἰς τοὺς καιροὺς λύσιν αὐτῶν ἢ τοὐλάχιστον ἔτυχον ἐπιστημονικῆς βασάνου, ὥστε νὰ χρησιμεύωσιν ἔτι καὶ σήμερον ὡς βάσις ἐφαρμογῆς ὑγιῶν ἀρχῶν ἐν ταῖς νεωτέραις κοινωνίαις.

Συνεδρία 45η τῆς 27ης Δεκεμβρίου 1930

Προεδρεία τοῦ Ἀντιπροέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Κ. Δυοβουνιώτου.

Ἀνακοίνωσις τοῦ κ. Φαίδωνος Κουκουλὲ περὶ λουτρῶν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους.

Ὁ ἀνακοινῶν ἀπηρίθμησε πρῶτον τὰς πηγὰς καὶ τὰ βοηθήματα, ἐφ᾽ ὧν δέον νὰ βασισθῇ ἡ μελέτη τοῦ θέματος, ἔπειτα δὲ ὡμίλησε περὶ τῆς σημασίας ἣν ἀπέδιδον εἰς τὰ λουτρὰ οἱ μεσαιωνικοὶ Ἕλληνες, περὶ τοῦ ποσάκις τοῦ μηνὸς ἢ τῆς ἑβδομάδος ἐλούοντο οὗτοι ὡς καὶ περὶ τῆς ὀνομασίας τῶν διαφόρων λουτρῶν.

Μέρος τῆς ἀνακοινώσεως περιεστράφη περὶ τοῦ ἂν καὶ ποῦ ὑπάρχουσι σήμερον Βυζαντινὰ λουτρὰ — ὁ κ. Κουκουλὲς ὑπεστήριξεν ὅτι τὰ νῦν λεγόμενα Τουρκικὰ λουτρὰ εἶναι αὐτὰ ταῦτα τὰ Βυζαντινὰ — ἔπειτα δ᾽ ἐξητάσθη ὁ τρόπος τῆς θερμάνσεως, τοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς διαρρυθμίσεως ἑνὸς λουτροῦ ὡς καὶ ἡ ὀνομασία καὶ τὸ σχῆμα ἑκάστου χώρου αὐτοῦ.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ κ. Κουκουλὲς ὡμίλησε διὰ τὰ δημόσια, πριβᾶτα καὶ δίδυμα λουτρά, περὶ τῶν κατὰ τὸ λουτρὸν χρησιμοποιουμένων λουτρικῶν σαββάνων καὶ σκευῶν, περὶ τοῦ προσωπικοῦ τῶν λουτρῶν, περὶ τοῦ τρόπου καθ᾽ ὃν ἐλούοντο οἱ Βυζαντινοὶ ὡς καὶ περὶ ἀνδρογύνων λουτρῶν, ἤτοι συλλούσεως ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, μνημονεύσας καὶ τῶν σχετικῶν ἀπαγορεύσεων τῆς ἐκκλησίας καὶ πολιτείας, ὡς καὶ περὶ τῶν ἐν τοῖς λουτροῖς διασκεδάσεων.

Ἐν τέλει τῆς ἀνακοινώσεως ἐγένετο λόγος περὶ σκηνῶν, αἵτινες ἐλάμβανον χώραν ἐν τοῖς λουτροῖς (συγκέντρωσις ἐν αὐτοῖς πτωχῶν καὶ ἐπαιτῶν, τυφλώσεις καὶ δολοφονίαι, πανηγυρικαὶ συγκεντρώσεις, συγκεντρώσεις πρὸς διαμαρτυρίαν κ.τ.λ.) ὡς καὶ περὶ τῶν πρὸς τὰ λουτρὰ σχετιζομένων προλήψεων, ὧν ἐμνημονεύθησάν τινες.

Συνεδρία 46η τῆς 29ης Δεκεμβρίου 1931.

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ Προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Π. Καλογεροπούλλου.

Ὁ ἑταῖρος κ. Julius Moravcsik ἔκαμεν ἀνακοίνωσιν περὶ τοῦ Βυζαντινοῦ φορέματος τζιτζακίου καὶ τῶν Χαζαροβυζαντινῶν σχέσεων. Ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, εἶπεν ὁ ἀνακοινῶν, συχνὰ ἀναφέρει ἐν τῷ περὶ τῆς βασιλείου τάξεως ἔργῳ του τὸ φόρεμα τζιτζάκιον, τὸ ὁποῖον δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς ποίου εἴδους ἦτο. Ὁ Kondakov ἐφρόνει ὅτι ἦτο ἐξωτερικὸν φόρεμα, πόθεν ὅμως προήρχετο καὶ διατί οὕτως ὠνομάσθη δὲν ἐξηκρίβωσε. Τὴν προέλευσιν καὶ ὀνομασίαν του ἐν τούτοις διασαφηνίζει σχόλιον τοῦ ΙΑ΄. αἰῶνος ἐν τῷ Λειψιανῷ χειρογράφῳ τῆς βασιλείου τάξεως, καθ᾽ ὃ τὸ τζιτζάκιον ἦτο φορεσία Χαζαρικὴ ὀνομασθεῖσα οὕτως ἀπὸ τῆς Χαζάρας Αὐγούστης.

Ὁ κ. Moravcsik, ἐπὶ ἱστορικῶν δεδομένων στηριζόμενος, ἀπέδειξεν ὅτι ἡ Χαζάρα Αὐγούστα εἶναι ἡ σύζυγος Κωνσταντίνου τοῦ Ε΄., ἥτις, πρὶν ἢ λάβῃ τὸ Βυζαντινὸν ὄνομα Εἰρήνη, θὰ ἐκαλεῖτο Čiček, ἤτοι ἄνθος, ἐπειδὴ δ᾽ αὕτη ἐλθοῦσα εἰς Κωνσταντινούπολιν ἔφερε τὸ ἐθνικόν της Χαζαρικὸν φόρεμα, οἱ Βυζαντινοὶ ἀπ᾽ αὐτῆς καὶ τοῦτο ὠνόμασαν.

Ὅτι ἀπὸ ἄνθους ἦτο δυνατὸν νὰ ὀνομασθῶσι πρόσωπα καὶ πάλιν ἀπὸ προσώπων φορέματα ὑπεστήριξε διὰ τῆς προσαγωγῆς πολλῶν παραδειγμάτων.

Ἐντεῦθεν ἀφορμὴν λαμβάνων ὁ κ. Moravcsik ὡμίλησε καὶ περὶ τῶν Χαζαροβυζαντινῶν σχέσεων κατὰ τὸν Η΄. αἰῶνα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

'Εν τῇ βιβλιογραφίᾳ σημειοῦνται ὅσα ἐγράφησαν κατὰ τὸ 1930 ὑπὸ Ἑλλήνων Ἑλληνιστὶ καὶ σχετίζονται μὲ τὸν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας ἐπιδιωκόμενον ἐπιστημονικὸν σκοπόν. Ταῦτα ἀναφέρονται οὐ μόνον εἰς τοὺς Βυζαντινούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ ταύτῃ παρακαλοῦνται οἱ Ἕλληνες οἱ δημοσιεύοντες σχετικὰς μελέτας, ὅπως ἀποστέλλωσιν ἀντίτυπον αὐτῶν πρὸς τὸν Γεν. Γραμματέα τῆς Ἑταιρείας κ. Φ. Κουκουλὲν εἰς Ἀθήνας, ὁδ. Μεθώνης 45.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

ΓΛΩΣΣΑ – ΙΣΤΟΡΙΑ – ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Θ. Ὁ γάμος ἐν κάτω Νευροκοπίῳ (Ζυρνόβῳ). (Ἡμερολόγιον Δράμας 1930 σ. 50-53.)

» » Ὁ ἐθνομάρτης μητροπολίτης Γερμανός. (Αὐτόθι σ. 65-69.)

Ἀγγελετοπούλου Π. Τινὰ περὶ ἱερολογίας ἐπὶ γάμου καὶ ἐπὶ υἱοθεσίας, Byz. Zeit. τόμ. 30 σ. 649-659.)

Ἀγγελομάτη Ἐμμ. Τὸ Ἀρχεῖον Ὕδρας. (Πειθαρχία ἔτ. 1. ἑβδ. 35 σ. 22-23.)

» » Τὸ ἀρχεῖον Σπετσῶν. (Αὐτόθι ἑβδ. 38. σ. 22-23.)

» » Ὁ Ἀμερικανικὸς φιλελληνισμός. (Αὐτόθι ἑβδ. 47 23-24.)

» » Ὁ γέρος τοῦ Μωρηᾶ. (Αὐτόθι ἑβδ. 52 σ. 23-24.)

Ἀθηναγόρα Μητροπ. Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν. Ἡ ἐν ἔτει 1835 ὑποδοχὴ τοῦ βασιλέως τῆς Βαυαρίας ἐν Ἀθήναις. (Δελτ. Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρ. (νέα σειρὰ) τόμ. Α΄ τεῦχ. Δ΄. σ. 75-77.)

Ἀλεξανδρῆ Κ. Αἱ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος. 1821-1829. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 199 + ζ΄.

Ἀμάντου Κ. Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλῆ. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 198+λβ΄. [Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων. Ἱστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ βιβλιοθήκη ἀριθ. 7.]

» » Ἰασίτης-Διασίτης. (Ἑλληνικὰ ἔτ. Γ΄ σ. 208-209.)

» » Ὄσπρια βρεκτά. (Αὐτόθι σ. 316.)

» » Μειζότερος. (Αὐτόθι σ. 340.)

» » Βοτάνη. (Αὐτόθι σ. 346.)

» » Ἡ παιδεία εἰς τὴν Τουρκοκρατουμένην Χίον (1566-1822). (Αὐτόθι σ. 381-414.)

» » Ἡ ἀναγνώρισις ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν δικαιωμάτων τῶν χριστιανῶν, καὶ ὁ ὁρισμὸς τοῦ Σινὰν Πασᾶ. (Ἠπειρωτικὰ Χρονικά, ἔτ. ς΄ σ. 197-210.)

» » Δωδεκάνησος. (Byz. Zeit. τόμ. 30 σ. 244-246.)

» » Ἡ Ῥωμανία. (Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Πρακτικὰ τόμ. 5 τεῦχ. 5 σ. 243.)

» » Πάτμος. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1930 σ. 501-508.)

Ἀμάντου Κ. Ἡ ἅλωσις τῆς Κύπρου ὑπὸ τῶν Τούρκων. (Τὸ Ἑλληνικὸν ἔτος Β΄ σ. 272-279.)

Ἀμβροσιάδου Ἀντ. Ἀπὸ τὰ μοναστήρια τῆς Ρόδου. Ἡ Ἄμαρτος. (Ροδιακὸν Ἡμερολόγιον τόμ. Β΄. σ. 65-75.)

Ἀναγνωστοπούλου Γ. Λακωνικὰ χρονικά. Ἀμύκλαι Ἀμύκλι ἢ Νίκλι — Ἀμυκλιάνοι ἢ Νικλιάνοι. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 23.

Ἀνδριανάκου Τρύφ. Ἡ ἰατρικὴ ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλλάδι. (Ἑλληνικὴ ἰατρικὴ ἔτος 4 σ. 113-169.)

Ἀνδριώτη Ν. Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Ἴμβρου. (Ἀθηνᾶ τόμ. 42 σ. 146-187.

» » Ὁ μῦθος τῆς Ἄλκηστης στὴ δημοτικὴ ποίηση τοῦ Πόντου. (Ἡμερολόγιον) τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1930 σ. 452-457.)

Ἀνωνύμου. Ὑπόμνημα ὑποβληθὲν τῇ ἱερᾷ κοινότητι Ἁγ. Ὄρους Ἄθω καὶ ἐπίσημοι τίτλοι καὶ ἔγγραφα κατεχόμενα ὑπὸ τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ἱερᾶς καὶ σεβασμίας κοινοβιακῆς μονῆς τοῦ Ξενοφῶντος περὶ τῆς ὁριακῆς διαφορᾶς μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Δοχειαρίου. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 88.

» » Ἱστορικὸν ἔγγραφον. (Ἀπόστολος Βαρνάβας τόμ. Β΄ (Ζ΄) ἀρ. 78 (208) σ. 407-408.)

» » Ἱστορικὰ ἔγγραφα. (Αὐτόθι ἀρ. 82 (212). σ. 475-476.)

» » Ὁ οἶκος Προσαλέντη. (Ναυτικὴ Ἑλλὰς ἔτ. Β΄ ἀρ. 16 σ. 344-345.)

» » Ἀπὸ τὰ παλαιὰ τουρκικὰ ἔγγραφα. (Ροδιακὸν Ἡμερολόγιον τόμ. Β΄. σ. 104-105.)

» » Ἡ μάχη τοῦ Λάλα. (Ἡ Ἠχὼ τῆς Κεφαλληνίας ἔτος Γ΄. ἀριθ. 29 σ. 10-18 καὶ 31.)

Ἀποστολίδου Κ. Ὁ Στενίμαχος, ἤτοι συνοπτικὴ τῆς πόλεως Στενιμάχου ἱστορία ἀπὸ τῶν παλαιῶν μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων Σελ. 80.

Ἀποστόλου Ἰωάν. Ἱστορία τῆς Σιατίστης. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 142.

Ἀσπρέα Γ. Πολιτικὴ ἱστορία τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος 1821-1928 τόμ. Γ΄. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 200 + η΄.

» » Τὸ Ἑλληνικὸν ναυτικὸν κατὰ τὰ πρῶτα μετεπαναστατικὰ ἔτη 1828-1832. (Ναυτικὴ Ἑλλὰς ἔτ. Β΄ ἀρ. 18 σ. 399-402.)

» » Κουρσάρικες ναυμαχίες. (Αὐτόθι ἀρ. 19 σ. 440-442.)

» » Τὸ πρῶτο μπουρλοτάρισμα. (Αὐτόθι ἀρ. 24. σ. 578-580.)

» » Ἡ ἀντιβασιλεία ἐν Ἑλλάδι 6 Φεβρουαρίου 1833-20 Μαΐου 1835. (Τὸ Ἑλληνικὸν ἔτος 1930 σ. 109-119.)

Βαβαρέτου Γ. Ὁ Λάμπρος Κατσώνης καὶ ἡ Ἄνδρος. (Ἀνδριακὸν Ἡμερολόγιον 1930 σ. 123-125.)

Βεζανῆ Δ. Ὁ Παλαμᾶς φιλόσοφος. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 294 + δ΄.

Βέη Ν. Νικήτα Σταματελοπούλου ἢ Νικηταρᾶ ἀπομνημονεύματα αὐτοσχέδια ἐκ καταγραφῆς Γεωργίου Τερτσέτη. (Ἑλληνικά. ἔτ. Γ΄ σ. 163-196.)

» » Αἱ πασχάλιαι ἐπιγραφαὶ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης καὶ ὁ μητροπολίτης αὐτῆς Ἰσίδωρος Γλαβᾶς (+ 1396). (Βυζαντινὰ καὶ Νεοελληνικὰ χρονικὰ 7 (1930 σ. 140-160.)

» » Ἐκ τοῦ καταστίχου τῆς συντεχνίας τῶν παντοπωλῶν τῆς Μοσχοπόλεως. (Αὐτόθι σ. 526-528.)

Βεϊνόγλου Ἀλεξ. Ὁ ἴλιγγος (Βυζαντινὸ διήγημα.) (Ἐθνικὴ ἐπιθεώρηση τῆς Ἑλλάδος ἔτ. Α΄. σ. 113-114, 133-134, 153-155, 173-175, 193-195, 210-214.)

Βελλιανίτη Θεοδ. Ἀποτυχοῦσα συνωμοσία. (Τὸ Ἑλληνικὸν ἔτος Β΄. σ. 77-81.)

Βερναρδάκη Δημ. Γρ. Ἄγνωστοι σελίδες τῆς ἐξορίας Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1930 σ. 211-228.)

Βίου Στυλ. Χιακαὶ παραδόσεις. (Λαογραφία τόμ. Ι΄. σ. 164-196.)

» » Μετεωρολογικὲς καὶ γεωργικὲς παροιμίες γιὰ τὸν χειμῶνα. Χιακὴ λαογραφία. (Ἀλεξανδρινὴ τέχνη ἔτ. 4 σ. 63-65.)

» » Ἡ Χιώτισσα ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ ὡς τὴ σύγχρονη. (Ἡ φωνὴ τῆς Χίου ἔτ. Α΄. ἀρ. 3 σ. 11-12.)

Βλασσοπούλου Χρ. Ἡμερολόγιον τοῦ ἀγῶνος [1814-1830]. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 336+ιθ΄.

Βλαχλείδου Γ. Γιαννιώτικα στιχοπλάκια ἢ δίστιχα. (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ ἔτος 5 σ. 169-183.)

Βλαχογιάννη Γιάννη. Ἐθνικὰ ἑκατόχρονα. Ἱστορία τοῦ τέλους τοῦ πολέμου. Ἱστορία τῶν πρώτων Ἑλληνικῶν συνόρων 1827-1830. (Τὸ Ἑλληνικὸν ἔτος Β΄ σ. 9-36.)

Βολονάκη Μιχ. Πῶς καὶ πότε ὠφελεῖ ἡ ἱστορία (Λόγος ἐναρκτήριος). Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 24.

Βουτιερίδη Ἠλ. Ἡ Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία. Γενικὸ ἱστορικὸ ἐξέτασμά της. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 72.

» » Ἡ ξένη ἐπίδραση στὴ Νεοελληνικὴ λογοτεχνία. Ἀθῆναι 1930 σ. 46.

Βρέκοση Ἀριστείδ. Αἱ Ἑλληνικαὶ κοινότητες τῶν ἐλευθέρων χωρικῶν. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 15.

Βρόντη Α. Τῆς Ρόδου παραδόσεις καὶ τραγούδια. Ἐν Ῥόδῳ. Σελ. ;

» » Ὁ Μεγιστεὺς Ἀπόλλων καὶ οἱ Μεγιστεῖς. Σύντομος περίληψις ἱστορικῆς καὶ λαογραφικῆς μελέτης περὶ Καστελλορίζου. (Ροδιακὸν Ἡμερολόγιον τόμ. Β΄. σ. 177-188.)

Γατοπούλου Δ. Ἡ ἀρμάδα τοῦ 1769. (Ναυτικὴ Ἑλλὰς ἔτ. Β΄ ἀρ. 21 σ. 498.)

Γεδεὼν Μανουήλ. Ἀρχιερέων Ἡρακλείας ἀσύστατα προνόμια. (Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Πρακτικὰ τόμ. 5 τεῦχ. 5 σ. 203-208.)

» » Ἑλληνίδων ἐκπαίδευσις μετὰ τὴν ἅλωσιν. (Αὐτόθι τεῦχ. 7, σ. 332-336.)

» » Λαθρόβιος ὀρθοδοξία. (Μεσαιωνικὰ Γράμματα τεῦχ. Α΄ σ. 79-95.)

Γενεράλι Ἐμμ. Ἡ ἱερὰ μονὴ τῆς Κρήτης Γουβερνέτο. (Κρητικὰ τόμ. 1 τεῦχ. 1 σ. 5-15.)

Γενναδίου Ι. Ὁ λόρδος Ἔλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογήσαντες ἐπιδρομεῖς 1440-1837. Ἱστορικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ πραγματεία. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 257 + ια΄. [Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀριθ. 25.]

Γερμανοῦ Μητροπ. Δημητριάδος. Τρία σιγίλλια τῆς μονῆς Φλαμουρίου τῶν Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίου Β΄. καὶ Τιμοθέου Β΄. (Θεσσαλικὰ χρονικὰ τόμ. Α΄ σ. 113-120.)

» » Τὰ ἐν Ζαγορᾷ σχολεῖα κατὰ τοὺς παρελθόντας αἰῶνας. (Αὐτόθι σ. 121-123.)

Γιοφύλλη Γ. Ὁ παπᾶς κι' οἱ γυναῖκες. (Ἡμερολόγιον Ἰθάκης 1930 σ. 74-78.)

Γούδα Α. Βιογραφία Τσουδερῶν ἢ Καλλεργῶν. Ἐκ τοῦ ἀνεκδότου ἐννάτου τόμου τῶν παραλλήλων βίων τῶν κατὰ τὸν ἱερὸν ἀγῶνα τοῦ 1821 διαπρεψάντων ἀνδρῶν. Μετὰ προλεγομένων περὶ Καλλεργῶν ὑπὸ τοῦ ἐκδίδοντος ***. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 94. [Δημοσιεύματα ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι.]

Γρηγοριάτου Βαρλαάμ. Ἔγγραφα τῆς ἐν Ἁγ. Ὄρει ἱερᾶς μονῆς ὁσίου Γρηγορίου. Τόμος Α΄ Σελ. 140.

Δάλλα Χρίστου. Προσθῆκαί τινες εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Π. Φουρίκη συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Πρεβέζης. (Ἠπειρωτικὰ χρονικὰ ἔτ. 5 σ. 114-116).

Δαμιανοῦ Κ. Δάζου Ν. Ἡ δασικὴ ἐξέλιξις κατὰ τὸν αἰῶνα τῆς Παλιγγενεσίας (1829-1930). Ἀθῆναι 1930 Σελ. 210.

Δαπόντε Ν. Τὸ ἐν Ἄνδρῳ ἔθιμον περὶ τῆς τύχης τῆς προικὸς λυθέντος τοῦ γάμου, καὶ ὁ νόμος 2310 περὶ τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς. Ἐν Πειραιεῖ 1930 Σελ. 32.

Δασκαλάκη Ἀπ. Ὁ Κοραῆς πατριωτικὸς ποιητής. (Πειθαρχία ἔτ. 1 ἑβδ. 50 σ. 23-24.)

Δεινάκι Στ. Ἡ ἐξέλιξις τῆς ἐννοίας τοῦ καίειν. (Ἀθηνᾶ τόμ. 42 σ. 217-227.)

Δεληγιάννη Γ. Ἡ ἱερὰ μονὴ Ἑλώνης ἐν Κυνουρίᾳ. Ἱστορικὴ ἔρευνα. (Δελτ. Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρ. τόμ. Α΄ (νέα σειρὰ) τεῦχ. Δ΄. σ. 87-128).

Δεσμίνη Δημοσθ. Τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 16.

Δημακοπούλου Δ. Ἡ ἐκστρατεία τῆς Ρωσίας (1812). (Ἐπιθεώρησις ὑπηρεσιῶν ἔτ. 2ον τεῦχ. 11 σ. 23-50.)

Διαμαντοπούλου Ἀδ. Μείζων δικαιοσύνη πρὸς τὸ Βυζάντιον. (Μεσαιωνικὰ γράμματα τεῦχ. Α΄ σ. 17-63.)

Διαμαντοπούλου Σπυριδ. Διάλεξις περὶ «τῆς ζωῆς καὶ τῶν θησαυρῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους» καὶ δύο ἐπίκαιροι λόγοι. Βόλος 1930 Σελ. 47.

Δραγάτση Ἰακ. Τὸ Φανάρι καὶ αἱ Φαναριώτισσαι. Ἐν Ἀθήναις 1930 σελ. 24.

» » Ἡ ἀπὸ ἓξ καὶ πεντήκοντα ἐτῶν ἐργασία μου μέχρι σήμερον ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1874 μέχρι τοῦ 1930. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 18.

» » Τὸ σχολεῖον καὶ ὁ διδάσκαλος τί προσηνέγκον εἰς τὸν ἱερὸν ἀγῶνα. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 24.

» » Σύγκρισις Τουρκικοῦ καὶ Ἑλληνικοῦ στόλου κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821. (Ναυτικὴ Ἑλλὰς ἔτ. Β΄ ἀρ. 18 σ. 417.)

Δρόσου Δ. Αἱ Ἀθῆναι πρωτεύουσα τοῦ κράτους. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1930, σ. 129-142.)

» » Αἱ τελευταῖαι στιγμαὶ τοῦ ναυάρχου Μιαούλη. (Τὸ Ἑλληνικὸν ἔτος Β΄ 202-207.)

Ἐγκυκλοπαιδεία μεγάλη Ἑλληνική. τόμ. ΙΑ΄. Ἐλλβάγγεν—ζαχαρωτός, τόμ. ΙΒ΄. Ζαχάχάρωφ — Ἰλισός, τόμ. ΙΓ΄. Ἴλιτζα — Καστελιόν, τόμ. ΙΔ΄. Καστέλλακοσμοκράτωρ. τόμ. ΙΕ΄. Κύπρος — Λαίβενμπεργκ. Ἀθῆναι 1930.

Ἐγκυκλοπαιδεία Στρατιωτικὴ καὶ Ναυτική. τόμ. Ε΄. ἀρ. 21-72, ΣΤ΄ ἀρ. 1-26.

Ἐλευθερουδάκη Κ. Ἐγκυκλοπαιδικὸν λεξικὸν τόμ. 8 Κὸξ-Μάγνουσσον, τόμ. 9 Μάγος — Ὀθωνοί, τόμ. 10 Οι — πτερωτός. Ἐν Ἀθήναις 1930.

Εὐαγγελίδου Τρύφ. Θεόδωρος Ὑρτακηνὸς ἢ Ἀρτακηνός; (Ἑλληνικά, ἔτ. Γ΄. σ. 204-208.)

Εὐλαμπίου Μ.-Καλογεροπούλου Δ. Ἡ ἐν τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῷ κοινοβουλίῳ δρᾶσις Εὐθυμίου Ι. Κεχαγιᾶ. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 340 + XV + η΄.

Εὐστρατιάδου Σωφρονίου. Πρ. Λεοντοπόλεως. Συμπλήρωμα ἁγιορειτικῶν καταλόγων Βατοπεδίου καὶ Λαύρας — μνημεῖα ἁγιολογικά. Σελ. 124 + β΄. [Ἁγιορειτικὴ βιβλιοθήκη ἀριθ. 4.]

» » Κατάλογος κωδίκων τῆς ἱερᾶς τῶν Καυσοκαλυβίων Σκήτης καὶ δέκα Καλυβῶν αὐτῆς. [Ἁγιορειτικὴ βιβλιοθήκη ἀριθ. 5.]

» » Ἡ Θεοτόκος ἐν τῇ ὑμνογραφίᾳ, τεῦχος πανηγυρικὸν ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος σελ. 96 + ε΄.

» » Ἱστορικὰ μνημεῖα τοῦ Ἄθω. (Ἑλληνικὰ ἔτ. Γ΄. σ. 45-68.)

Εὐστρατιάδου Σωφρονίου. Πρ. Λεοντοπόλεως. Ἡ ἐν Φιλαδελφείᾳ μονὴ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Κοτεινῆς. (Αὐτόθι σ. 317.)
Ζαβιτσιάνου Κ. Ἀρχεῖα ἐθνικῶν εὐεργετῶν. Μέρος Α'. τεῦχος Γ'. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 216.
Ζακυθηνοῦ Διον. Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας (1593 - 1798), ἐκδιδόμενα ἐκ Παρισιακῶν κωδίκων. (Ἑλληνικὰ ἔτ. Γ', σ. 115 - 152, 421 - 457.)
» » Ἡ πατρὶς τοῦ Μιχαὴλ Γλυκᾶ. Κεφαλλήνων νῆσοι. Ἰάκωβος Πυλαρηνός. (Ἰόνιος Ἀνθολογία ἔτ. 4 ἀρ. 41 - 42, σ. 22 - 24.)
» » Ἕνα χειρόγραφο τῶν ᾠδῶν τοῦ Κάλβου. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1930 σ. 307 - 312.)
Ζαννέτου Φ. Ἡ Κύπρος κατὰ τὸν αἰῶνα τῆς Παλιγγενεσίας 1821 - 1930. Ἀθήνησιν 1930 Σελ. 157.
Ζαφειρίου Ν. Ἡ Ἑλληνικὴ σημαία. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 45.
Ζέγγελη Κ. Τίς ἦτο ἡ τῶν ἀλχημιστῶν κηροτακίς. (Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Πρακτικὰ τόμ. 5 τεῦχ. 3 σ. 127 - 133.)
Ζερβοῦ Σκεύου. Εἰκονογραφημένη ἡ Δωδεκάνησος καὶ ἡ Δ' Συντακτικὴ τῶν Ἑλλήνων Ἐθνοσυνέλευσις, τόμος πρῶτος. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 794.
Ζερλέντη Π. Ἡ Μεσαιωνικὴ Ἄνδρος. (Ἀνδριακὸν Ἡμερολόγιον 1930 σ. 119 - 121.)
Ζωγράφου Δ. Ἱστορία τῆς σταφίδος τόμος Α'. ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος π. Χ — ΙΘ'. αἰῶνος μ. Χ. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 320.
Ζώη Δ. Ἠπειρωτικαὶ σελίδες. (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ ἔτ. πέμπτον σ. 50 - 51.)
» » Ἀναγραφὴ δημοσιευμάτων 1885 - 1930. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 22.
» » Πιστοποιητικὸν ὀφθαλμιάτρου. (Αἱ Μοῦσαι ἔτ. 38 ἀρ. 854 σ. 4.)
» » Ἡ παμφλετογραφία ἐν Ἑπτανήσῳ. (Αὐτόθι ἀρ. 860 σ. 1 - 2.)
» » Σημειώματα οἰκογενείας Μάνεση. (Ραδάμανθυς ἔτ. 15 τεῦχ. 12 σ. 7 - 8.)
Ἡλιάδου Χ. Συμπληρωματικαὶ σελίδες περὶ Διονυσίου Κανάλε. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 29 σ. 279 - 285.)
Θεοδωροπούλου Ἀθαν. Νικήτας Σταματελόπουλος (Νικηταρᾶς ὁ Τουρκοφάγος). Μνημόσυνον. Ἀθῆναι 1930 Σελ. [8].
» » Ἡ ἔξοδος τοῦ Νικηταρᾶ εἰς τὴν ζωὴν τοῦ κλέφτη. (Νέα Ἑστία τόμ. 4 σ. 1092 - 1094.)
Θεοτόκη Σπ. Ἀλληλογραφία Ι. Α. Καποδίστρια — Ι. Γ. Εὐνάρδου 1826 - 1831 (τεῦχος β'). Ἀθῆναι 1930 Σελ. 155 - 540. [Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων. Ἱστορικὴ καὶ λαογραφικὴ βιβλιοθήκη ἀριθ. 5.]
» » Κατάλογος χειρογράφων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐν Βενετίᾳ κατ' ἐπιλογὴν ἐκ τῆς VI καὶ VII Ἰταλικῆς σειρᾶς. (Ἑλληνικά, ἔτ. Γ' σ. 89 - 114.)
» » Ὁ Εὐνάρδος γιὰ τὴν Ἑλλάδα. (Νέα Ἑστία τόμ. 4 σ. 958 - 960.)
Θεοφανίδου Ι. Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ ἀπὸ τέλους 1824 - 1826. (Ναυτικὴ Ἐπιθεώρησις τόμ. 18 σ. 225 - 288, 371 - 434 καὶ τόμ. 19 σ. 111 - 190.)
Ἱδρωμένου Ἀνδρ. Συνοπτικὴ ἱστορία τῆς Κερκύρας, ἐκδ. 2α. Κέρκυρα 1930 Σελ. 140.
Ἰεζεκιὴλ Μητροπολίτου Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων. Ἡ Ἱερὰ Μονὴ Σέλτσου. (Θεολογία τόμ. 8 σ. 45 - 52.)
Ἱστορικοῦ. Αἱ ἰδέαι τοῦ Εἰκοσιένα. (Πειθαρχία ἔτ. 1 ἑβδ. 34, σ. 24 - 26.)
Ἱστορικοῦ λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Κανονισμὸς συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ λεξικοῦ τῆς νέας Ἑλληνικῆς. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 55.
Καζαντζάκη Ν. Ἱστορία τῆς Ρωσσικῆς Λογοτεχνίας, τόμ. 1 Σελ. 196, τόμ. 2 Σελ. 223. Ἀθῆναι [1930.]

Καιροφύλα Κ. Ἱστορικαὶ σελίδες Τήνου. Φραγκοκρατία — Βενετοκρατία — Τουρκοκρατία 1207 - 1821. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 224.
» » Ἡ Ζάκυνθος, ὅπως τὴν εἶδαν οἱ περιηγηταί. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1930 σ. 167 - 198.)
» » Καὶ ὁ Ἀλῆ Πασᾶς ἐζήτησε νὰ μᾶς ἐλευθερώσῃ! (Ἐλεύθερος ἄνθρωπος 7 Δεκεμβρίου 1930 ἀριθ. 15 σ. 6.)
Κακριδῆ Ἰ. Σημείωμα περὶ τσιτακισμοῦ. (Ἑλληνικὰ ἔτ. Γ' σ. 261 - 262.)
Καλαμπίχη Ἐμμ. Ἀρνίθα καὶ Μάσσαρι. (Ροδιακὸν Ἡμερολόγιον τόμ. Β'. σ. 202 - 205.)
Καληδόνη Γεωρ. Παροιμίαι λεγόμεναι ἐν χωρίῳ Ἀφάντου. (Ροδιακὸν Ἡμερολόγιον τόμ. Β'. σ. 109 - 123.)
Καλιτσουνάκι Ι. Ἡ ἐξ Ἀθηναϊκοῦ κώδικος παραλλαγὴ τοῦ «περὶ ξενιτείας» ποιήματος. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 29. [Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἀριθ. 6.]
Καλλιφρονᾶ Μ. Παροιμίαι γεωργικαί. (Ἡ νέα ἀγροτικὴ Ζωὴ τεῦχ. 42 σ. 19.)
Καλογεροπούλου Διον. Ἑπτανησιακὰ σημειώματα. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 72.
» » Ἡ πρώτη ἐν Ἑλλάδι ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία τοῦ 1848. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 16.
» » Τὰ πρῶτα τῆς Ἐθνικ. Τραπέζης γράμματα τοῦ 1842. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 24.
Καλούτση Γεωργ. Κριτικὰ δοκίμια. Χανιὰ 1930 Σελ. 96.
Καμπούρογλου Δ. Συμπληρωτικαὶ πληροφορίαι περὶ Βυζαντινῶν οἰκογενειῶν τῶν Ἀθηνῶν. (Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Πρακτικὰ τόμ. 5 τεῦχ. 8 σ. 376.)
» » Οἱ Ἀντωνόπουλοι. (Νέα Ἑστία τόμ. 4. σ. 1071 - 1703.)
» » Γυψέλη. (Ἀνδριακὸν Ἡμερολόγιον 1930 σελ. 85 - 86.)
Καραβία Ἱππ. Λάμπρος Ζαβός. (Ἡμερολόγιον Ἰθάκης 1930 σ. 159 - 162.)
Καραβίδα Κ. Σοσιαλισμὸς καὶ Κοινοτισμός. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 80.
» » Γεώργιος Καραϊσκάκης. (Πειθαρχία ἔτ. 1 ἑβδ. 46 σ. 5 - 6.)
Καστριώτου Ἀγγ. Γεώργιος Καστριώτης (ὁ Σκεντέρμπεης) (Ἐθνικὴ ἐπιθεώρησις τῆς Ἑλλάδος ἔτ. Α'. ἀρ. 9 σ. 150 - 151, 181, 199 - 200.)
Καταπότη Μ. Σητεία. Ἱστορικαὶ σημειώσεις. Ἅγ. Νικόλαος - Κρήτης 1930 Σελ. 20.
Κελαϊδῆ Σταυρ. Ὁ Παρθένιος Γ. Κελαϊδῆς καὶ ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ ἀλληλογραφία (1854 - 1904). Χανιὰ 1930 Σελ. 302.
Κεραμοπούλλου Ἀντ. Οἱ Μακεδόνες καὶ ἡ Μακεδονία. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1930 σ. 452 - 491.)
Κερκίνου Παντ. Ἡ Ἑλληνικὴ ἰθαγένεια ἐν Αἰγύπτῳ. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1930 Σελ. 24.
Κνήτου Χριστοφόρου. Ὁ ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως ἀρχιεπίσκοπος Σάμου Κύριλλος. («Πρωΐα» 6 Ἀπριλίου 1930, ἀρ. φ. 1536.)
Κοκίδη Γ. Περὶ τῆς ἱδρύσεως τῶν πρώτων Ἑλληνικῶν τυπογραφείων καὶ τῶν πρώτων ἐν αὐτοῖς ἐκτυπωθέντων βιβλίων. (Ροδιακὸν Ἡμερολόγιον τόμ. Β' σ. 153 - 163.)
Κοκκίνου Δ. Ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1821. (Ἐφημ. «Πρωΐα» φύλλ. ἀπὸ τῆς 1ης Ἰανουαρίου — 31 Δεκεμβρίου 1930.)
Κόντερη Θ. Αἱ ἐκδρομαί μου εἰς τὰ Μετέωρα. Ἐν Ἀθήναις 1930. Σελ. 38.
» » Ὁ Σαρωνικὸς καὶ τὰ ἱστορικὰ νησιά. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 55.
Κορδάτου Γ. Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς κεφαλαιοκρατίας. Ἀθῆναι 1930. Σελ. 98.
» » Ἡ ἐπανάστασις τῆς Θεσσαλομαγνησίας στὸ 1821. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 163.
» » Τὸ ἁρματωλίκι τοῦ Πηλίου. (Θεσσαλικὰ χρονικὰ τόμ. Α' 1930 σ. 87 - 93.)

Κορομηλᾶ Γ. Ἡ Αἴγυπτος καὶ ὁ Ἑλληνικὸς ἀγών. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 29 σ. 39-54.)
Κορρὲ Στυλ. Ἀνέκδοτα Ἀθηναϊκὰ ἔγγραφα. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1930. σ. 289-300.)
» » Ἡ ἑορτὴ τοῦ Κληδόνου εἰς τὴν Νάξον. (Κυκλάδες ἔτ. 1 σ. 9-11.)
» » Ἀπὸ τὴ λαογραφία τῶν Κυκλάδων. (Αὐτόθι σ. 22.)
» » Κυκλαδικὴ λαογραφία. (Αὐτόθι σ. 58.)
Κοσμοπούλου Ι. Ἱστορία τῆς Ὀλυμπίας (Τρυφυλίας). Ἀνδρίτσαινα 1930 Σελ. 165.
Κοτζᾶ Δημ. Ἤθη καὶ ἔθιμα, δεισιδαιμονίαι καὶ προλήψεις τῶν χωρίων τῆς Ρόδου. (Ροδιακὸν Ἡμερολόγιον τόμ. Β' σ. 217-226.)
Κουκουλὲ Φ. Βίος καὶ γλῶσσα. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1930 σ. 423-440.)
» » Παρατηρήσεις εἰς τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Du Cange. (Ἀθηνᾶ τόμ. 42 σ. 34-65.)
» » Βυζαντινὰ καὶ οὐχὶ Τουρκικὰ ἔθιμα. (Byz. Zeit. τόμ. 30 σ. 180-185.)
Κουκουλιοῦ Ἀν. Γεωγραφία τοῦ νομοῦ Καβάλλας. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 51.
[Κουμουτσοπούλου Εὐδοξίας.] Ὁ στρατηγὸς Δῆμος Τσέλιος ὁ περίφημος Γεροδῆμος. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 188+η'.
Κουρίλα Εὐλογίου. Βιβλιογραφία Ἠπείρου καὶ Ἀλβανίας. (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ. ἔτ. πέμπτον σ. 119-152, 236-252.)
» » Γρηγόριος ὁ Ἀργυροκαστρίτης. (Θεολογία τόμ. 8 σ. 110-124, 253-272.)
» » Οἱ μοναχοὶ καὶ ἡ ἐπανάστασις. (Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις ἔτ. ΚΔ'. τεῦχ. 277 σ. 6-8.)
Κριάρη Παν. Ἱστορία τῆς Κρήτης (νέα) ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Τόμ. Α'. Ἡ Κρήτη ἀπὸ τῆς εἰς νῆσον δημιουργίας αὐτῆς μέχρι τοῦ τέλους τῆς κυριαρχίας τῶν Ἐνετῶν. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 360+ϑ'+72.
Κριμπᾶ Β. Ἡ καταγωγὴ τῆς σταφιδαμπέλου. (Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Πρακτικὰ τόμ. 5 τεῦχ. 1 σ. 23-25.)
Κτενᾶ Χριστοφόρου. Ἀρχιμ. Ἡ σύγχρονος Ἀθωνιὰς σχολὴ καὶ οἱ ἐν αὐτῇ διδάξαντες ἀπὸ τοῦ 1845-1916. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 148+λε'.
Κυριαζῆ Ν. Οἱ σατράπαι τῆς Κύπρου. (Κυπριακὰ Χρονικὰ ἔτ. 7 σ. 3-14.)
» » Ἡ δρᾶσις τοῦ Ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ. (Αὐτόθι σ. 15-37.)
» » Ἡ Κυπριακὴ τραγῳδία τοῦ 1821. (Αὐτόθι σ. 38-79.)
» » Ἐκπατρισμὸς καὶ περιπέτειαι τῶν Κυπρίων. (Αὐτόθι σ. 80-105.)
» » Ἐνδιαφέρουσαι ἐπιστολαί. (Αὐτόθι σ. 106-122.)
» » Δάνεια τῶν θρόνων διὰ τὴν Κύπρον. (Αὐτόθι σ. 123-126.)
» » Πρόξενοι καὶ προξενεῖα ἐν Κύπρῳ. (Αὐτόθι σ. 193-208.)
» » Στιγμαὶ ἀγωνίας ἐκ στάσεων. (Αὐτόθι σ. 208-220.)
» » Σύμμικτα (Ὁ Ἐτὲμ πασᾶς καὶ ἡ πυρκαϊὰ Λευκοσίας—Φόβοι ἐκ τῆς ἐν Κων/πόλει καταστάσεως—Ζημίαι μονῆς Κύκκου—Ἀνάφλεξις πυριτιδαποθήκης—Συνωμοσία κατὰ τῶν Ἑλλήνων τῆς Λάρνακος—Ἡ πλήμμυρα τῆς Λευκοσίας—Στρατὸς ἐν Κύπρῳ—Συνεταιρισμὸς ἰατρῶν—Προικοσύμφωνον—Ἀριστοκρατικοὶ γάμοι—Ἕλληνες Ἑπτανήσιοι. (Αὐτόθι σ. 220-238.)
» » Τούρκων θηριωδίαι καὶ οἱ πρόξενοι τῆς Γαλλίας. (Αὐτόθι σ. 257-269.)
» » Σύμμικτα. (Αὐτόθι σ. 269-296.)
» » Κυπριακαὶ παροιμίαι. (Αὐτόθι σ. 296-319.)
Κυρμιζάκη Ἀγλαΐας. Λαογραφικὰ διάφορα. (Κρητικὰ τόμ. 1. τεῦχ. 1 σ. 55-61.)

Κωνσταντινίδου Ἀποστ. Ἡ Ἑλληνικὴ ἐν Αἰγύπτῳ δημοσιογραφία (1830-1930) (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 29 σ. 463-480) καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ τεύχει. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 28.
Κωνσταντινίδου Γ. Ἐπιτομὴ τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 280 [Γράμματα—Ἐπιστῆμαι—Τέχναι ἀρ. 11.]
Κωνσταντοπούλου Κ. Βυζαντιακὰ μολυβδόβουλλα—συλλογὴ Ἀναστασίου Κ. Π. Σταμούλη — μετὰ τεσσάρων φωτοτυπικῶν πινάκων. Ἀθήνησι 1930 Σελ. 36+ζ'.
Λαγείδη Ε. Ἡ ἐν Ἰταλίᾳ παλιγγενεσία τῶν γραμμάτων. (Ροδιακὸν Ἡμερολόγιον τόμ. Β'. σ. 189-197.)
Λαγκάνη Εὐστ. Ἀνέκδοτα Ροδιακὰ ἔγγραφα. (Ροδιακὸν Ἡμερολόγιον τόμ Β'. σ. 349-358.)
Λαμπίκη Δημ. Ὁ Domenicano Tondi καὶ τὰ Ἑλληνικὰ τραγούδια τῆς Ἀπουλίας (Νέα Ἑστία. ἔτ Δ'. σ. 1077-1080.)
Λάμπρου Σπ. Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακὰ τόμ. Δ'. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 328+λ'.
Λανδράκη-Ντόκου Ἀρτ. Γυναῖκα στὴ Φιλικὴ Ἑταιρεία. (Ἑλληνὶς ἔτ. 10. σ. 75-78.)
Λάσκαρη Ν. Τὸ νεοελληνικὸν θέατρον κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Ὄθωνος. (Τὸ Ἑλληνικὸν ἔτος Β'. σ. 150-157.)
Λάσκαρι Σ. Ὁ φιλελληνισμὸς ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Ἐν Ἀθήναις Σελ. 95. [Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων ἀρ. 59.]
» » Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης καὶ ἡ Ἕνωσις τῆς Ἑπτανήσου. Ἱστορικὴ μελέτη. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 128.
Λαυριώτου Σπυρίδωνος. Ἁγιορειτικὰ χρυσόβουλλα Ἱ. Μ. Μ. Λαύρας. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ἔτος ΙΔ'. τεῦχ. 175 γ'. σ. 299-302.)
Λεβίδη Ν. Ὁ βασιλεὺς Ὄθων ἐν Κηφισιᾷ. (Δελ. Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρ. νέα σειρὰ τόμ. 1 σ. 129-131.)
Λεκατσᾶ Ἀθ. Μονὴ Θεοτόκου εἰς τὰ Καθαρά. (Ἡμερολόγιον Ἰθάκης 1930 σ. 51-58.)
Λιβαθινοπούλου Ριχ. Αἱ βλασφημίαι τῶν Κεφαλλήνων. (Ἡ Ἠχὼ τῆς Κεφαλληνίας ἔτ. Γ'. ἀριθ 28 σ. 9-10.)
Λογοθέτη Φωφῶς. Τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῆς Λιθουανίας. (Ἑλληνὶς ἔτ. 10 σ. 53-57.)
Λογοθέτου Κ. Τὰ αἰώνια ἰδεώδη. Θρησκεία—Γλῶσσα—Πατρίς. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 172.
Λουκοπούλου Δ. Ποιμενικὰ τῆς Ρούμελης. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 288. [Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων. Ἱστορικὴ καὶ λαογραφικὴ βιβλιοθήκη ἀρ. 8.]
» » Στὰ λημέρια τοῦ Κατσαντώνη. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1930 σ. 153-166.)
Μαζαράκη Γερ. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Αἰγύπτῳ ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 29 σ. 388-423.)
Μαθιουδάκη Ἰ. Ε. Τοπωνυμίαι τῆς κοινότητος Σκάφης. (Κρητικὰ τόμ. 1 τεῦχ. 1 σ. 32-35.)
» » Τραγούδια Σελίνου. (Αὐτόθι σ. 36-40.)
Μαλαβέτα Θ. Ἡ Θεσσαλία κατὰ τὸν ἀγῶνα. (Θεσσαλικὰ Χρονικὰ τόμ. Α'. 1930 σ. 95-99.)
» » Δύο ἐπιστολαὶ τοῦ Στεφάνου Καλαμίδα. (Αὐτόθι σ. 101-110.)
Μάλλωση Ἰω. Ἡ ἐν Ἑρμιόνῃ Γ'. Ἐθνοσυνέλευσις. 18 Ἰανουαρίου-18 Μαρτίου 1927 Ἀθῆναι 1930 Σελ. 78.
Μαξίμου Σ. Τὰ αἴτια τοῦ Εἰκοσιένα. (Πειθαρχία. ἔτ. 1 ἑβδ. 36 σ. 24-26.)
Μαράτου Α. Αἱ Ἰόνιοι νῆσοι ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῆς Μον. Γαλλίας καὶ τὴν προστασίαν τῆς Ἀγγλίας. (Ἡμερολόγιον Ἰθάκης 1930 σ. 193-217.)

Μάργαρη Δ. Ἡ καταγωγὴ τῶν ἐφημερίδων. (Τὸ Ἑλληνικὸν ἔτος Β' σ. 158-162.)
» » Τὸ ἔργο τοῦ Ζώη. (Νέα Ἑστία. ἔτ. Δ'. σ. 759-761.)
Μαρίνη Κ. Καινούργια συφέρματα καὶ νέα τραγούδια. (Νέα Ἑστία ἔτ. Δ'. σ. 909-912.)
Μαστρογιάννη Ἀπ. Ἡ νῆσος Νίσυρος. (Ροδιακὸν Ἡμερολόγιον τόμ. Β'. σ. 305-312.)
Μαυρῆ Ν. Κασιακὰ ἔγγραφα. (Ἑλληνικά. ἔτ. Γ'. σ. 209-211.)
Μαυροκεφάλου Π. Ἡ ἐρήμωσις τῆς Ἰθάκης. (Ἡμερολόγιον Ἰθάκης 1930 σ. 26-30.)
Μαυρομμάτη Δράκου Κ. Ἡ Ἀγχίαλος μέσ' ἀπὸ τὶς φλόγες. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 167.
Μέγα Γ. Ἀνέκδοτον Κρητικὸν ποίημα περὶ τοῦ κάτω κόσμου. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1930 σ. 509-521.)
Μελᾶ Σπ. Τὸ εἰκοσιένα καὶ ἡ Κρήτη. Ἀθῆναι 1930. Σελ. 30.
» » Ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος πρωτομάρτυς τῆς ἐλευθερίας. (Ἐφημ. «Ἐλεύθερον Βῆμα» φύλλ. 13-23 Ἰουλίου 1930.)
» » Λυκοῦργος Λογοθέτης ὁ Στρατηγὸς τῆς Σάμου. (Αὐτόθι φύλλ. 6-13 Αὐγούστου 1930.)
» » Δικαῖος Παπαφλέσας ὁ πυρπολητὴς τῶν ψυχῶν. (Αὐτόθι φύλλ. 31 Αὐγούστου-21 Σεπτεμβρίου 1930.)
» » Ὁ Γέρος τοῦ Μωριᾶ. (Αὐτόθι φύλλ. 28 Σεπτεμβρίου-31 Δεκεμβρίου 1930.)
Μενάρδου Σίμου. Τρία γράμματα οἰκουμενικῶν Πατριαρχῶν πρὸς ἀρχιεπισκόπους Κύπρου. (Ἑλληνικὰ ἔτ. Γ'. σ. 415-420.)
» » Ἱστορία τῆς λέξεως περίπου. (Byz. Zeit. τόμ. 30 σ. 241-243.)
» » Μαράσια. (Ροδιακὸν ἡμερολόγιον τόμ. Β'· σ. 36-37.)
† *Μηλιοπούλου Ι.* Βυζαντιναὶ τοποθεσίαι. Byz. Zeit. τόμ. 29. σ. 245-247.)
Μινώτου Μ. Στὸν ἱππότη Βιτσέντο Μόντι, ὁ Ἀνδρέας Μουστοξύδης. (Ἡμερολόγιον Ἰθάκης 1930 σ. 94-97.)
» » Λαογραφικὰ τραγούδια Ζακύνθου. (Ἡμερολόγιον Ἰθάκης 1930 σ. 79-82.)
Μιχαλοπούλου Φάνη. Οἱ μεγάλοι μας ἀναγεννηταί. Ρήγας ὁ Βελεστινλῆς (1757-1798.) Ἀθήνα 1930 Σελ. 111.
» » Τὰ Γιάννενα κι' ἡ Νεοελληνικὴ ἀναγέννησι (1648-1820). Ἀθήνα 1930 Σελ. 111.
» » Ρήγας. (Θεσσαλικὰ χρονικὰ τόμ. 1. 1930 σ. 3-21.)
» » Τὸ μουσικὸ συναίσθημα στὴν πρωτόγονη μορφή του Α'. Ἡ μαγεία Β'. Ἡ Θρησκεία Γ'. Ἡ φυσιοκρατία. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 103.
» » Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ὁ πρωτεργάτης καὶ ὁ ἀρχιστράτηγος. (Ἐφημ. Καθημερινὴ τῆς 9-14ης Ὀκτωβρίου 1930.)
» » Ἡ πρώτη Ἑλληνικὴ κοινωνία εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαναστάσεως, τὸ Ναύπλιον. (Αὐτόθι φύλλα 1-11 Δεκεμβρίου 1930.)
Μονογυιοῦ Ε. Ἀπὸ τὴν λαογραφίαν τῆς Μυκόνου. (Κυκλάδες ἔτ. 1 σ. 34, 45 καὶ 46.)
Μουστάκα Δ. Λαογραφικὰ τῆς Ἄνδρου. (Ἀνδριακὸν ἡμερολόγιον 1930 σ. 127-147.)
» Ἡ ἐν Ἄνδρῳ μονὴ τοῦ ἁγίου Νικολάου. (Αὐτόθι σ. 193-200.)
Μπαλάνου Δ. Οἱ Μπαλᾶνοι διδάσκαλοι τοῦ γένους. (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ ἔτ. πέμπτον σ. 229-235.)
Μπαμίχα Θ. Κῶδιξ τοῦ ναοῦ τῆς πόλεως Δελβίνου. (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ ἔτ. πέμπτον σ. 56-75.)
Μπόνη Κ. Ἡ νῆσος Κάλαμος. (Ἡμερολόγιον Ἰθάκης 1930 σ. 176-183.)
Μυστακίδου Β. Α. Βιβλιογραφικὰ μελετήματα ἐκ τῶν τοῦ Μ. Κρουσίου (Τυβίγγης) ἐκδόσεων. (Θεολογία τόμ. 8 σ. 143-168.)

Μυστακίδου Β. Α. Ἰωνᾶς Ταρίτζιος ἐκ Κυζίκου, καὶ Μαρτῖνος Κρούσιος ἐν Τυβίγγῃ (1592). (Αὐτόθι σ. 193-197.)
Ναυπλιώτου Κ. Κυκλαδικά, ἤτοι συλλογὴ σημειωμάτων περὶ Κυκλάδων καὶ Κυκλαδιτῶν. Μέρος Α'. σελ. 80. Μέρος Β'. σ. 32. Ἀθῆναι 1930.
Νικαρούση Α. Χρονολογικαὶ ἔρευναι. Α'. Πότε ἐπατριάρχευσε τὸ πρῶτον Ἀρσένιος ὁ Αὐτωρειανός; Β'. Πότε ἀπέθανε Μιχαὴλ Β'. Ἄγγελος, ὁ δεσπότης τῆς Ἠπείρου; (Δελτ. Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρ. (νέα σειρὰ) τόμ. Α.' τεῦχ. Δ'. σ. 132-150.)
Ξηρουχάκη Ἀγαθαγγέλου. Ἡ ἐν Κρήτῃ ἐπανάστασις τοῦ 1363-66 καὶ τὸ διοικητικὸν σύστημα τῆς Βενετίας ἀπέναντι τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν μακρὰν περίοδον τῆς ἐν τῇ νήσῳ κυριαρχίας αὐτῆς. [1211-1669). (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 29 σ. 190-205.)
Παΐζη Ἀλ. Τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Ἰθακησίου συνταγματάρχου Γερασίμου Π. Πέλα. (Ἡμερολόγιον Ἰθάκης 1930 σ. 61-73.)
Παλαμᾶ Κωστῆ. Ἡ Βυζαντινὴ κληρονομία εἰς τὴν νέαν Ἑλληνικὴν ποίησιν. (Νέα Ἑστία ἔτ. Δ'. σ. 1180-1184.)
Παντελίδου Χρ. Σημασιολογικά· δρόλυκος-δρολύκιν. (Byz. Zeit. τόμ. 30 σ. 231-240.)
» » Περὶ τῆς Βυζαντινῆς λέξεως καροῦρα. (Ἀθηνᾶ τόμ. 42 σ. 228-233.)
Παπαγαρουφάλη Γ. Διὰ τὴν περισυλλογήν, κωδικοποίησιν, ἔκδοσιν, διδασκαλίαν καὶ διάδοσιν τῆς Ἑλληνικῆς μουσικῆς. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 14.
Παπαγιαννοπούλου Δ. Ἑπτανησιακὰ Σημειώματα. Bibliographie Ionienne. Προσθῆκαι. (Ἰόνιος Ἀνθολογία ἔτ. 4 ἀρ. 34-35. σ. 23-24, ἀρ. 39-40, σ. 19-20, ἀρ. 41-42, σ. 21-22.)
Παπαδάκη Γ. Ἀπὸ παλαιὰ Τουρκικὰ ἔγγραφα ἐκ τῆς συλλογῆς Ἀριστογείτονος. (Ροδιακὸν Ἡμερολόγιον τόμ. Β'. σ. 104-105.)
Παπαδάκι Ν. Ποίημα ἱστορικόν. (Κρητικὰ τόμ. 1 τεῦχ. 1 σ. 18-24.)
Παπαδημητρίου Κ. Ἡ Ἑλληνικὴ μουσικὴ καὶ οἱ Τσιγγάνοι. (Μουσικὸς Κόσμος τεῦχ. 4ον σ. 124-125.)
» » Ὁ Th. Reinach καὶ ἡ Ἑλληνικὴ μουσική. (Μουσικὰ Χρονικὰ τεῦχ. 1 σ. 8-12.)
» » Οἱ θρῦλοι τῆς Τροίας εἰς τὴν τέχνην. (Αὐτόθι τεῦχ. 4-5 (16-17) σ. 105-107.)
» » Βυζαντινὴ μουσική. Κριτικὴ ἐπὶ τοῦ συγγράμματος «ἡ Μουσικὴ τῆς θρησκείας». (Αὐτόθι τεῦχ 6-7 (18-19) σελ. 170-171.)
» » Ἡ καταγωγὴ τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς. (Αὐτόθι σελ. 316-318.)
» » Ἡ Κρητικὴ μουσικὴ τῆς Ἑπτανήσου. Περίληψις ἀνακοινώσεως γενομένης ἐν τῷ Γ'. διεθνεῖ Βυζαντιολογικῷ Συνεδρίῳ τῇ 18 Ὀκτωβρίου 1930 (Ἐκκλησία τόμ. Η'. ἀριθ. 43.)
Παπαδοπούλου Α. Α. Οἱ Γαλλισμοὶ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. (Ἀθηνᾶ τόμ. 42 σ. 3-33)
Παπαδοπούλου Ι. Περὶ τοῦ ἐν τῇ μονῇ Ὀλυμπιωτίσσης φυλασσομένου χρυσοβούλλου Ἀνδρονίκου Γ' τοῦ Παλαιολόγου. (Byz. Zeit. τόμ. 30 σ. 166-173.)
Παπαδοπούλου Νικ. Ἐκκλησιαστικαὶ σελίδες τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. (Χριστιανικὸν ἡμερολόγιον 1930 σ. 119-144.)
Παπακωνσταντίνου Θ. Ἡ Καστορία. Γεωγραφία — ἱστορία — τέχνη. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 75.
Παπαμανώλη Ι. Ἡ οἰκογένεια Βούλγαρη τῆς Ὕδρας. Ἐν Πειραιεῖ 1930 Σελ. 188.
Παπανδρέου Α. Λίγα γιὰ τὰ δίστιχα τῆς Ρόδου. (Ἐθνικὴ ἐπιθεώρησις τῆς Ἑλλάδος ἀρ. 11 σ. 214-215.)

Παπαχαρίση 'Αθαν. Τὰ Σώπικα ἢ ἡ συνθηματικὴ γλῶσσα τῶν Βαγενάδων τῆς βορείου Ἠπείρου. (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ ἔτ. πέμπτον σ. 265-270.)
Πασχάλη Δ. Ἡ Ἄνδρος κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821 μετ' ἀνεκδότων ἐγγράφων. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 116.
» » Δύο ἐθνομάρτυρες ἱεράρχαι. - Κορώνης Γρηγόριος καὶ Σωζουπόλεως Παΐσιος. (Θεολογία τόμ. 8 σ. 35-44.)
» » Ὁ Σπαρτιάτης Στρατηγόπουλος, δημόσιος ὑπὸ βασιλικὴν ἐξουσίαν νοτάριος ἐν Ἄνδρῳ. (Βυζαντινὰ καὶ Νεοελληνικὰ Χρονικὰ τόμ. 7 (1930) σ. 87-98.)
» » Χρονικὰ καὶ ἱστορικὰ σημειώματα ἐκ τῶν ἐν τῇ νήσῳ χειρογράφων κωδίκων καὶ τῶν παραφύλλων παλαιῶν ἐντύπων βιβλίων ἀπὸ τοῦ ἔτους 1195 μέχρι τοῦ ἔτους 1853. (Ἀνδριακὸν Ἡμερολόγιον 1930 σ. 24-83.)
» » Μοναστηριολογία τῆς νήσου Ἄνδρου. Μονὴ ἁγίας Εἰρήνης. (Αὐτόθι σ. 149-160.)
» » Ἕνα μοναστήριον τῆς Σκιάθου. (Τὸ Ἑλληνικὸν ἔτος τόμ. Β'. σ. 134-136.)
» » Μία ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ Ὀδυσσέως Ἀνδρούτσου. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1930 σ. 492-500.)
» » Τὸ ναυτικὸν τῆς Ἄνδρου ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας μέχρι σήμερον. (Hellas-Jahrbuch 1930 σ. 9-18.)
» » Ἡ Ἄνδρος κατὰ τὸ 1821. (Ναυτικὴ Ἑλλὰς ἔτος Β'. ἀρ. 18 σ. 411-414.)
» » Ὁ Χόβαρτ πασᾶς εἰς τὴν Σῦρον. (Αὐτόθι ἀρ. 20 σ. 456-458.)
» » Δύο ἐκ Πίζης τῶν ἐτῶν 1819 καὶ 1820 ἀνέκδοτοι περὶ Καποδιστρίου ἐπιστολαὶ τοῦ πρῴην Ἄρτης καὶ εἶτα Οὐγγροβλαχίας Μητροπολίτου Ἰγνατίου. (Ἰόνιος Ἀνθολογία ἔτ. 4 ἀρ. 39-40. σ. 6-10.)
Πεζοπούλου 'Εμμ. Συμβολαὶ εἰς Ἡσύχιον. (Βυζαντινὰ καὶ Νεοελληνικὰ Χρονικὰ τόμ. 7 (1930) σ. 101-106.
» » Ἶσις παντόμορφος. (Αὐτόθι σ. 107.)
» » Εἰς Φλάβιον Ἰώσηπον. (Αὐτόθι σ. 131-139.)
» » Τοπωνυμίαι τῆς νήσου Ἄνδρου. II (Ἀνδριακὸν Ἡμερολόγιον 1930 σ. 207-214.)
Περγάμου Κοινότης. Ἡ καταστραφεῖσα Πέργαμος. Μυτιλήνη 1930. Σελ. ;
Πέρδικα Νίκης. Σκῦρος. (Νέα Ἑστία. ἔτ. Δ' σ. 461-466, 525-529, 596-598.)
Πολίτου 'Αθαν. Συμβολὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νεωτέρας Αἰγύπτου τόμ. Β'. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1930 Σελ. 500.
» » Μεταχείρισις τῶν Ἑλλήνων ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Οἱ Ἕλληνες αἰχμάλωτοι. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 29 σ. 55-60.)
Πολυζωΐδου Γερμανοῦ. Ἤθη καὶ ἔθιμα τῆς σημερινῆς Παλαιστίνης. Νέα Ὑόρκη 1930 Σελ. ;
Πολυκάρπου Μητροπολίτου Γόρτυνος καὶ Μεγαλουπόλεως. Αἱ ἀγῶνες τοῦ Ἑλληνικοῦ κλήρου ὑπὲρ τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐλευθερίας. (Ἐκκλησία ἔτ. 8 σ. 97-98, 105-107, 121-123, 131-133, 209-211, 217-219, 225-227, 233-235, 241-243, 249-252, 289-292.)
Πολυμένη 'Ανδροκλ. Κουφοσάββατο, Λαζαροσάββατο καὶ Μεγασάββατο στὴ Βίτσα. (Λαογραφία 10 σ. 226-269.)
Πομόνη Καικιλίας. Ἱστορία τῆς παρὰ τὸ Ναύπλιον Μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Θεσσαλονίκη 1930. Σελ. ;
Πουλάκη Δ. Τὰ νησιά μας καὶ ἡ γλῶσσά των. Λόγια παρμένα ἀπὸ τὸ νησὶ τῆς

Νικαριᾶς καὶ ἀπὸ ἄλλους τόπους. (Ραδάμανθυς ἔτ. 15 τεῦχ. 11 σ. 11, τεῦχ. 12 σ. 12-13, τεῦχ. 13 σ. 11.)
Πουλίτσα Παναγ. Σύνοψις τοῦ κώδικος τῆς Ἐπισκοπῆς Δρυϊνουπόλεως καὶ Ἀργυροκάστρου. (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ ἔτ. πέμπτον σ. 76-113.)
Προκοπίου Σωκρ. Νεοέλληνες στὴν Ἀσία καὶ Ἀφρικὴ πρωτοπόροι τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 212.
Πρωτοψάλτη 'Εμμαν. Ἡ συμβολὴ τῆς Κάσσου εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 μετὰ σημειώματος περὶ συμβολῆς ὁλοκλήρου τῆς Δωδεκανήσου. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 48.
Ραδοπούλου Ραδ. Ὁ βασιλεὺς Φουὰτ ὁ Α'. καὶ ἡ ἀναγεννωμένη Αἴγυπτος. Μετὰ συνοπτικῆς ἱστορίας τοῦ Μωχαμὲτ Ἀλῆ καὶ τοῦ Χεδίβου Ἰσμαήλ. Ἀλεξάνδρεια 1930 Σελ. 420 + ιστ'.
Ράδου Κ. Ἡ στρατεία τῶν Γάλλων εἰς Μωρέαν. (Ναυτικὴ Ἑλλὰς ἔτ. Β' ἀρ. 18 σ. 393-398.)
» » Στέφανος Κουμανούδης. (Δελτ. Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρ. (νέα σειρὰ) τόμ. Α' τεῦχ. Δ' σ. 78-85.)
Ράλλη Κ. Περὶ τοῦ ἀποδεικτικοῦ μέσου τῆς ὁμολογίας ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς δικαστηρίοις κατὰ τὰς περὶ διαζυγίου δίκας. (Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τοῦ ἔτους 1930 τόμ. 5 τεῦχ. 2 σ. 79-82.)
Ραυτοπούλου Α. Ἡ πολύκροτος δίκη τῶν κατοίκων Καλάμου καὶ Καστοῦ κατὰ τοῦ κόμιτος Γερασίμου Διλαδέτσιμα. (Ἡμερολόγιον Ἰθάκης 1930 σ. 83-86.)
Ρεμπέλη Χαραλ. Ἡ ἱερὰ μονὴ Ζέρμας. (Ἠπειρωτικὰ Χρονικά. ἔτ. πέμπτον σ. 19-29.)
Ροσμαρῆ 'Ανθίμου. Τὸ ράσον καὶ τὸ καλυμμαύχιον καὶ ἡ ἱστορικὴ αὐτῶν ἐξέλιξις. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 29. σ. 321-334.)
Σαβράμη Εὐαγγ. Ὁ Βησσαρίων Μακρῆς. (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ ἔτ. πέμπτον σ. 30-49.)
Σακελλάρη Διον. Βωμοὶ θριάμβων καὶ θλιμμένες ψυχές. Γύρω ἀπὸ τοὺς ἀγῶνας τοῦ Μακεδονικοῦ μετώπου. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 289.
Σακελλαρίου - Πιλάτου 'Αλεξ. Ἡ διαρπαγὴ τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν. (Ναυτικὴ Ἑλλὰς ἔτ. Β'. ἀρ. 18 σ. 403-410.)
Σαλβάνου Γερασ. Λαογραφικὰ σύλλεκτα ἐξ Ἀργυράδων Κερκύρας. (Λαογραφία 10 σ. 113-163.)
Σαλβάνου Μαλβίνας. Τραγούδια, μοιρολόγια καὶ λαζαρικὰ Ἀργυράδων Κερκύρας. (Λαογραφία 10 σ. 23-47.)
Σάρου Αἰμιλ. Ἰωάννης-Γουλιέλμος Λόγγος. (Μεσαιωνικὰ Γράμματα τόμ. Α'. σ. 64-78.)
» » Μοναὶ τῆς Χίου. (Ἡ φωνὴ τῆς Χίου ἔτ. Α'. ἀρ. 3 σ. 9-10.)
Σιγάλα Α. Ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἀφορῶντα εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν Κοτζαμπάσηδων. (Ἑλληνικὰ ἔτ. Γ'. σ. 69-88.)
» » Ὁρισμὸς Δημητρίου δεσπότου Παλαιολόγου. (Αὐτόθι σ. 341-345.)
» » Ἡ πατέντα τῶν Κοτσαμπάσηδων. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1930 σ. 403-421.)
» » Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῶν κοινοτήτων ἐπὶ Τουρκοκρατίας. (Κυκλάδες. ἔτ. 1 σ. 18-20, 50-51.)
Σιγούρου Μαρίνου. Σημειώματα διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν Ζακύνθου. (Τὸ Ἑλληνικὸν ἔτος Β'. σ. 129-133.)
Σιδέρη Στ. Ἡ πολεμικὴ φιλολογία. Σάμος 1930 Σελ. 53.
Σλίνη Μιχ. Ἄσματα Μακεδονικά. (Λαογραφία 10 σ. 257-261.)
Σούλη Χρίστου 'Ι. Τὰ κουδαρίτικα τῶν Χουλιαροχωριῶν τῆς Ἠπείρου, ἤτοι περὶ τῆς συνθηματικῆς γλώσσης τῶν κτιστῶν τῶν Χουλιαροχωριῶν τῆς Ἠπείρου. (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ ἔτ. πέμπτον σ. 161-168.)

Σπαταλᾶ Γερασ. Τὰ ὄνειρα στὰ δημοτικά μας τραγούδια. (Νέα Ἑστία ἔτ. Δ'. σ. 902-905.)
» » Στιχουργικὰ παράδοξα. (Νουμᾶς 1930 σ. 100-102, 118-120.)
Σπυριδάκι Γ. Λαογραφικὰ σύμμεικτα ἐκ Καστιδονίου Σητείας. (Κρητικὰ τόμ. 1 τεῦχ. 1 σ. 45-49.)
Σπυροπούλου Ν. Τὰ Ἄγραφα πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, Δημήτριος Τσολάκογλους. (Θεσσαλικὰ Χρονικὰ τόμ. Α'. 1930 σ. 80-84.)
» » Γρηγορίου Κωνσταντᾶ καὶ Μήτρου Μπασδέκη ἀλληλογραφία. (Αὐτόθι σ. 85.)
Σταματιάδου Κάτρου Λάμπρου. Τὸ φερμάνι τῆς καθαροδευτέρας. (Ροδιακὸν Ἡμερολόγιον τόμ. Β'. σ. 342-348.)
Σταυρονικητιανοῦ Γαβριήλ. Κηρόβουλλον Μονῆς Σταυρονικήτα. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ἔτ. ΙΔ' τεῦχ. 110 β'. σ. 70-72.)
Σταύρου Θρ. Νεοελληνικὴ μετρική. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 127.
Στεφανίδου Μιχ. Δημώδη φυσιογνωστικά. (Λαογραφία 10 σ. 197-208).
» » Φυσικὰ παράδοξα τῶν ἀρχαίων. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1930 σ. 38-42.)
Συκουτρῆ Ἰ. Περὶ τὸ σχίμα τῶν Ἀρσενιατῶν. (Ἑλληνικὰ ἔτ. Γ'. σ. 15-44.)
Συλλόγου Μεσαιωνικῶν γραμμάτων. Ἔκκλησις καὶ ὑπόμνημα τοῦ ἐν Ἀθήναις Συλλόγου τῶν Μεσαιωνικῶν γραμμάτων ἐπὶ τοῦ νόμου περὶ διαρρυθμίσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 24.
Συμβουλίδου Χαρ. Ἡ σταυρωμένη Ἑλλάδα. Μελέτη γλωσσική. Θεσσαλονίκη 1930 Σελ.;
Σωτηριάδου Γ. Ἑλληνικὴ ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Γεωργίου ἐν Βενετίᾳ. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1930 σ. 79-90.)
» » Σημερινὰ ὀνόματα κορυφῶν τοῦ Ὀλύμπου. (Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Πρακτικὰ τοῦ ἔτους 1930 τόμ. 5 τεῦχ. 1 σ. 3-5.)
Τ. Ν. Β, καὶ Π. Μ. Γ. Ἔγγραφα καὶ ἔντυπα σχετικὰ μὲ τὸ Θέρισον. (Κρητικὰ τόμ. 1 τεῦχ. 1 σ. 62-103.)
Ταρσούλη Γεωργίας. Περίεργες Μικρασιατικὲς παραδόσεις. (Νέα Ἑστία ἔτ. Δ'. σ. 93-95.)
Τάσιου Φιλίππου. Τραγούδια τοῦ Πολυγύρου. (Λαογραφία 10 σ. 261-265.)
Τζανετάτου Παν. Τὰ πουλιὰ τῆς θάλασσας. Παραμύθι. (Ἰόνιος Ἀνθολογία ἔτ. 4. ἀρ. 41-42, σ. 7-9.)
Τζαρτζάνου Ἀχιλλ. Γραμματικὴ τῆς νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης (τῆς ἁπλῆς καθαρευούσης). Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 222.
Τζιόβα Κωνσταν. Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν Ἠπειρωτικῶν θεσμίων. (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ ἔτ. πέμπτον σ. 52-55.)
Τορναρίτου Ι. Εἰς τὸν ὄρθρον τῆς Β'. Ἑλληνικ. ἑκατονταετηρίδος. (Ἀρχεῖον Βυζαντινοῦ δικαίου τόμ. πρῶτος V-XLIV.)
» » Τὸ αἴνιγμα τοῦ Βυζαντινοῦ ἀερικοῦ ἐν σχέσει μὲ τὸ Ρωμαϊκὸν aerarium καὶ τὸν fiscum. (Αὐτόθι σ. 3-212.)
Τραυλαντώνη Α. Ἱστορικαὶ πλάναι. (Πειθαρχία ἔτ. 1 ἑβδ. 24. σ. 7-9.)
Τριαντενοῦ Μ. Ἡ πανήγυρις τῆς Κρεμαστῆς. (Ροδιακὸν Ἡμερολόγιον τόμ. Β'. σ. 139-152.)
Τσιμαράτου Εὐαγγ. Ἱστορία τῆς Κεφαλληνίας - Ἐνετικοὶ χρόνοι. (Ἡ Ἠχὼ τῆς Κεφαλληνίας ἔτ. Γ'. ἀρ. 26 σ. 5-8, ἀρ. 28 σ. 6-8, ἀρ. 29 σ. 5-9.)
Τσίριμπα Δ. Ἀρκαδιακὰ δημοτικὰ τραγούδια. (Λαογραφία 10 σ. 48-112.)
Τσοποτοῦ Δ. Ὁ Παγασιτικὸς κόλπος καὶ ὁ Βόλος. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 50.
» » Ἡ Θετταλομαγνησία (Πήλιον) καὶ τὸ φρούριον Βόλου κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 (Θεσσαλικὰ Χρονικὰ τόμ. Α' 1930 σ. 23-54.)

Τσοποτοῦ Δ. Θεσσαλικὸν ἡρῷον. (Αὐτόθι σ. 55-79.)
» » Ἡ ἐπὶ τοῦ Πηλίου μονὴ τοῦ Φλαμουρίου καὶ ὁ κτήτωρ αὐτῆς ὅσιος Συμεών. (Αὐτόθι σ. 111-112.)
Τσουγᾶ Σάββα. Σκορπισμένοι μαργαρῖται. (Ροδιακὸν Ἡμερολόγιον τόμ. Β'. σ. 321-334.)
Τωμαδάκη Ν. Ἐνθύμημα περὶ πείνης 1655. (Κρητικὰ τόμ. 1 τεῦχ. 1 σ. 16-17.)
» » Συμβολὴ εἰς τὰς τοπωνυμίας τοῦ Σελίνου. (Αὐτόθι σ. 25-31.)
» » Λαογραφικὰ Σύμμεικτα. Α' Δίστιχα ἐκ Κισάμου. (Αὐτόθι 50-54.)
» » Ἀπὸ τὸ Σολωμὸ στὸν Παλαμᾶ. Ἀθήνα 1930 Σελ. 30.
Φαλτάϊτς Κ. Ἡ ἀρχαιότης τῆς λεγομένης νεοελληνικῆς. Γλωσσολογικὸν σχεδίασμα ΙΙΙ. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 16.
» » Οἱ μουσικὲς συνθηματικὲς γλῶσσες στὴν Ἑλλάδα.—Ἕνα μπερδεμένο ἐθνολογικὸ πρόβλημα. (Ἀλεξανδρινὴ Τέχνη ἔτ. 4 σ. 289-296.)
» » Οἱ μαστόροι τῆς Ἄνδρου. (Ἀνδριακὸν Ἡμερολόγιον 1930 σ. 89-92.)
» » Τὰ τελευταῖα Ἑλληνικὰ καραβάνια. (Τὸ Ἑλληνικὸν ἔτος Β'. σ. 280-283.)
» » Τὰ πληρώματα τοῦ 1821. (Ναυτικὴ Ἑλλὰς ἔτ. Β' ἀριθ. 18 σ. 415.)
» » Κουρσάροι καὶ κοντραμπατζῆδες. (Αὐτόθι ἀρ. 21 σ. 486.)
» » Τὰ Ἑλληνικὰ καράβια καὶ οἱ Ταρσανᾶδες. (Αὐτόθι ἀρ. 22 σ. 513-514).
Φαρμακίδου Ξενοφ. Μακεδονικὰ ἔθιμα. (Λαογραφία 10, σ. 270.)
» » Ἱστορικοὶ σεισμοὶ ἐν Κύπρῳ. (Ὁ Παρατηρητὴς ἐφημ. Κύπρου, 12 Δεκεμβρίου 1930 ἀρ. 120 σ. 3.)
Φιλαδελφέως Ἀλεξ. Νικόλαος Παυλᾶτος. (Ἡμερολόγιον Ἰθάκης 1930 σ. 228-230.)
Φιλήντα Μ. Φωνητική. (Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις ἔτ. ΚΔ'. τεῦχ. 278 σ. 21-22.)
» » Μερικὲς λέξεις. (Νέα Ἑστία τόμ. Δ'. σ. 979-981.)
» » Ὀλίγα γλωσσολογικά. Κάβουρας Καβούρι. (Ναυτικὴ Ἑλλὰς ἔτ. Β'. ἀρ. 17 σ. 383.)
» » Τσιτσί, τσιτσίδι. (Ὁ Λόγος χρόνος Α.' σ. 56.)
Φίλιππα Σπ. Πόθεν παρήχθη ἡ λέξις Μωριάς. («Πρωΐα» 7ης Δεκεμβρίου 1930 σ. 5 καὶ 6.).
Φιλιππίδου Λεωνίδ. Ἡ ἐξέλιξις καὶ σημερινὴ φάσις τῆς προελεύσεως τοῦ Σημιτικοῦ ἀλφαβήτου. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 29 σ. 216-234.)
Φιλίππου Λοΐζου. Τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας (1571-1878) τόμ. Β'. Ἐν Λευκωσίᾳ 1930 Σελ. 164.
Φιριππίδου Ν. Ἐπίσκεψις τῶν Ἰωαννίνων ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας Σιλβέστρου. (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ ἔτ. πέμπτον σ. 117-118.)
Φουρίκη Π. Συμβολὴ εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Ἀττικῆς. (Ἀθηνᾶ τόμ. 42 σ. 111-136.)
» » Μικρὰ συμβολὴ εἰς τὴν Ἠπειρωτικὴν Ἱστορίαν. Νικόπολις—Πρέβεζα. (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ ἔτ. πέμπτον σ. 211-228.)
» » Ἑλληνοαλβανικαὶ λαογραφικαὶ ἔρευναι. (Λαογραφία 10 σ. 3-22.)
Φουρναράκη Κ. Ἐλισάβετ Κονταξάκη ἢ Βασιλακοποῦλα. (Κρητικὰ τόμ. 1 τεῦχ. 1. σ. 41-44.)
Φράγκου Ζωῆς. Τί ἔκαμε ἡ Ἑλληνίδα τὴν ἐποχὴ τῆς Σκλαβιᾶς καὶ κατὰ τὴν Ἐπανάσταση. (Ἑλληνὶς ἔτ. 10 σ. 112-116.)
Φωτεινάτου Γ. Ἄγνωστοι ἀγωνισταὶ τοῦ 21. (Ἡ Ἠχὼ τῆς Κεφαλληνίας ἔτ. Γ'. ἀρ. 28 σ. 8.)
Χαλιόρη Ν. «Τὸ Μοναστήρι», ἤτοι «ἡ παλαιὰ μονὴ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεομήτορος καὶ ἤδη Μητροπολιτικὸς ναὸς τῆς νήσου Ὕδρας». Πειραιεὺς [1930] Σελ. 123 + ια'.
» » Ὑδρέϊκοι θρῦλλοι. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 175.

Χαλκιάδη Ζαχαρία. Ἡ Κάσος εἰς τοὺς ἀγῶνας 1821 - 1824. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1930 Σελ. 54.

Χαριτάκη Γ. Νέος Ἑλληνομνήμων - Εὑρετήριον τοῦ ὅλου περιοδικοῦ (τόμ. 1 - 21). Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 605 + ιε'.

Χαριτωνίδου Χ. Εἰς Εὐστάθιον. (Byz Zeit.) τόμ. 29 σ. 197.

Χατζῆ Ἀντωνίου. Ὁμηρικαὶ ἔρευναι 1. Προλεγόμενα εἰς τὴν τοῦ Εὐσταθίου Μακρεμβολίτου Ἀκριτηΐδα καὶ τὰς διασκευὰς αὐτῆς. Ἀθῆναι 1930, μέρος Α', τεῦχος 1 Σελ. 32.

» » Σκιπεττάρις — Shkipetàr. (Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Πρακτικὰ τοῦ ἔτους 1930 τόμ. 5 τεῦχ. σ. 353 - 356.)

» » Μῦς Ποντικός. (Ἐπιστημονικὴ Ἠχὼ ἔτ. ΙΖ'. ἀρ. 3 σ. 33 - 35, ἀρ. 4 σ. 49 - 51.)

Χατζῆ Κυριαζῆ Ἐμμ. Τὸ χωρίον Σιάννα, καὶ ἡ ἀρχαία πόλις Βράσος. (Ροδιακὸν Ἡμερολόγιον τόμ. Β'. σ. 337 - 341.)

Χατζιδάκι Γ. Ἀκμὴν — ἀγμὴν καὶ ἀκμὴν — ἀκομήν, ἀκόμη — ἀκόμα κλπ. (Ἀθηνᾶ τόμ. 42 σ. 79 - 82.)

» » Προσθήκη εἰς τὰ ἀνωτέρω. (Ἔνθ' ἀν. σ. 83 - 85.)

» » André Mirabel, Étude descriptive du parler Maniote méridional Βιβλιοκρ. (Ἔνθ' ἀν. σ. 86 - 110.)

» » Περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ ἀναπτύξεως τῆς γλώσσης. (Κρητικὰ τόμ. 1 τεῦχ. 1. σ. 3 - 4.)

Χιλιαδάκη Στέλιου. Ἡ κάτω γῆς κι' ὁ Χάρος. Παραδόσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἀθήνα 1930. Σελ. 171 + γ'.

Ὠδείου Ἀθηνῶν. 50 δημώδη ᾄσματα Πελοποννήσου καὶ Κρήτης. Ἐν Ἀθήναις 1930. Σελ. 240 + δ' [Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων. Ἱστορικὴ καὶ λαογραφικὴ βιβλιοθήκη ἀρ. 9.]

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Ἀθηναγόρα Μητροπολίτου Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν. Ἀνακρίβειαι. (Ὀρθοδοξία ἔτ. Ε'. σ. 486 - 488.)

» » Ἐκκλησία Σάρδεων. (Αὐτόθι σ. 542 - 545.)

» » Ἤπειρος. Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 11 (Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Μ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδείας.)

» » Ἡ Μητρόπολις Μονεμβασίας. (Θεολογία τόμ. 8 σ. 228 - 252.)

Ἀνδρούτσου Χρ. Συμβολικὴ ἐξ ἀπόψεως ὀρθοδόξου (ἔκδοσις δευτέρα ἐπηυξημένη). Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 435.

Ἀντωνιάδου Β. Ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἀλήθεια. (Ὀρθοδοξία ἔτ. Ε'. σ. 242 - 246.)

» » Ὁ Ἰὼβ κατὰ τὸ Ἑβραϊκόν. (Θεολογία τόμ. 8 σ. 285 - 301.)

Ἀνωνύμου. Ἡ ἀειπαρθενία τῆς Θεοτόκου. (Ἀνάπλασις ἔτ. ΜΓ'. σ. 201 - 202.)

» Ὁ φύλαξ ἄγγελος. (Αὐτόθι σ. 276 - 278.)

» Ἐπίτομος ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία. (Αὐτόθι σ. 261 - 263, 290, 291, 304 - 307, 320 - 322, 337 - 339.)

» Τὰ φιλανθρωπικὰ ἔργα τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. (Πάνταινος τόμ. 22 σ. 480 - 483.)

» Σιναϊτικά. Συναϊτικαὶ Ἐκκλησίαι ἐν Καλκούτᾳ καὶ βορείῳ Ἰνδικῇ. (Νέα Σιὼν τόμ. 25 σ. 56 - 59, 308 - 314, 318, 366 - 369, 565 - 572.)

» Σιναϊτικά. (Αὐτόθι σ. 620 - 626.)

» Ἐκκλησίαι τῶν Γεράσων. (Αὐτόθι σ. 239 - 245, 315 - 318, 363 - 365.)

Ἀρβανιτάκη Γ. Ἄγνωστος σελὶς τῆς συγχρόνου ἐκκλ. ἱστορίας τῆς Αἰγύπτου. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 29 σ. 268 - 278.)

Βέλλα Β. Ἡ Ἀνάλυσις τοῦ βιβλίου τοῦ Ναούμ. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 47.

» » Ἡ Kapporeth καὶ ἡ ἑορτὴ τῶν Kippurim. (Θεολογία τόμ. 8 σ. 17 - 34, 125 - 142, 198 - 212, 302 - 321.)

Γαλανοῦ Μιχ. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἡ θεία πρόνοια. (Πάνταινος τόμ. 22 σ. 303 - 306.)

» » Ὁ ἀνθρωποπίθηκος ὁ ὁποῖος δὲν ὑπῆρξε (Αὐτόθι σ. 375 - 377, 391 - 312, 408 - 410.)

» » Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος κατὰ διαφόρων δεισιδαιμονιῶν. (Αὐτόθι σ. 722 - 724.)

Γεδεὼν Μ. Ἀρχιερέων Ἡρακλείας ἀσύστατα προνόμια. (Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Πρακτικὰ τόμ. 5 τεῦχ 5 σ. 203 - 208.)

Γενναδίου Ἡλιουπόλεως. Τὸ αὐτοκέφαλον ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ. (Ὀρθοδοξία ἔτ. Ε'. σ. 37 - 41.)

» » Ὁ ἀριθμὸς τὸν Ἐπίσκοπον χειροτονούντων Ἐπισκόπων. (Αὐτόθι σ. 93 - 99.)

» » Τὸ σύμψηφον καὶ τὸ τριπρόσωπον ψηφοδέλτιον ἐν τῇ ἐκλογῇ Ἐπισκόπου. (Αὐτόθι σ. 149 - 151.)

Γερμανοῦ Μητροπ. Θυατείρων. Τί εἶναι Οὐνία; (Νέα Σιὼν τόμ. 25 σ. 530 - 543.)

Γερμανοῦ Μητροπ. Σάρδεων καὶ Πισιδίας. Ἱστορικὸν σημείωμα περὶ τῆς μητροπόλεως Φαναριοφερσάλων. (Ὀρθοδοξία ἔτ. Ε' σ. 360 - 374, 402 - 410.)

Διονυσιάτου Παπακαισαρίου. Ἀκολουθία καὶ βίος τοῦ ἁγίου ἐνδόξου νέου ὁσιομάρτυρος Νεκταρίου. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 35.

Δωροθέου Λαοδικείας. Καχριὲ τζαμὶ (ἡ μονὴ τῆς χώρας). Πόθεν ἡ ἐπωνυμία της; (Ὀρθοδοξία ἔτ. Ε'. σ. 484 - 486.)

Ζώη Λ. Ἀντώνιος Μαρτελάος. Ἱεροδιδάσκαλος (1755 - 1818). (Ἀνάπλασις τόμ. ΜΓ'. σ. 68 - 69. 85 - 86.)

» » Ἀντωνίου Μαρτελάου λόγος περὶ δόξης τοῦ ἀνθρώπου. (Αὐτόθι σ. 236 - 238, 253 - 254, 269 - 270.)

» » Ἀντωνίου Μαρτελάου. Λόγος περὶ προσευχῆς. (Αὐτόθι σ. 285 - 286. 331 - 332.)

Ἠλιάδου Χαρ. Μία ἀπόπειρα μεταρρυθμίσεως τῆς Κοπτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τὸν ΙΒ'. αἰῶνα. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 29 σ. 452 - 462.)

Θέμελη Τ. Ἀρχιεπισκόπου Ἰορδάνου. Ὁ ναὸς ἀπὸ τοῦ 1517 - 1671. (Νέα Σιὼν τόμ. 25 σ. 3 - 28, 65 - 88.)

» » Ὁ ναὸς ἀπὸ τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ 1808 καὶ ἑξῆς. (Αὐτόθι σ. 129 - 145, 193 - 216 - 216, 257 - 289, 385 - 408, 449 - 481.)

» » Τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν. (Αὐτόθι σ. 513 - 530, 577 - 609, 641 - 666.)

» » Διπλωματικὰ ἔγγραφα περὶ τοῦ προσκυνηματικοῦ καθεστῶτος. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 29 σ. 206 - 215, 423 - 437.)

Θεοκτίστου Ἀρχιμ. Περὶ μονῶν καὶ μοναχῶν. (Χριστιανικὸν ἡμερολόγιον 1930 σ. 280-292.)

Ἰεζεκιήλ. Μητροπ. Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων. Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὁσιομάρτυρος Νικολάου τοῦ νέου τοῦ ἐν Βουνένοις τῆς Θεσσαλίας ἀσκήσαντος καὶ ἀθλήσαντος μετὰ προλεγομένων. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 46.

» » Ὁ νεοφανὴς ἅγιος Νικόλαος ὁ ἐξ Ἰχθύος καὶ οἱ ἅγιοι Νικόλαοι τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ. (Θεολογία τόμ. 8. σ. 213 - 227.)

» » Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου νεοφανοῦς μάρτυρος Νικολάου τοῦ ἐξ Ἰχθύος τῆς Κορινθίας. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 63.

Ἰεζεκιήλ. Μητροπ. Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων. Ἡ ἱερὰ μητρόπολις Φαναριοφερσάλων. (Ἀνάπλασις ἔτ. ΜΓ'. σ. 263 - 265, 279 - 280.)

» » Ἡ ἱερὰ μητρόπολις Φαναριοφερσάλων καὶ πάσης Φθίας διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Β'. Ἀπάντησις εἰς δημοσιευθείσας ἐπανορθώσεις τοῦ Σεβ. Παραμυθίας κ. Ἀθηναγόρα ἐν φυλλαδίῳ. Ἀθήνησι 1930 Σελ. 10.

Καλλινίκου Μητροπ. Κυζίκου. Ἡ Ἀγγλικανικὴ ἐκκλησία. (Ὀρθοδοξία ἔτ. Ε'. σ. 338 - 345, 419 - 424, 472 - 478, 533 - 535.)

Καλλινίκου Κωνστ. Πρωτοπρεσβυτέρου. Ὑπόμνημα εἰς τὸν ἱερὸν Ψαλτῆρα, τόμ. β'. ψαλμοὶ 72 - 150. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1930 Σελ. 405.

» » Πρακτικαὶ ὁμιλίαι εἰς τὰ Κυριακὰ Εὐαγγέλια (ἔκδοσις δευτέρα). Ἀθῆναι 1930. Σελ. 408 + λα'.

Καλλίστου Ἀρχιμ. Ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἄνθιμος 1788 - 1808. (Νέα Σιὼν τόμ. 25 σ. 36 - 47.)

» » Ἀνοικοδόμησις τοῦ πανιέρου ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως 1809 - 1810. (Αὐτόθι σ. 146 - 166, 321 - 362.)

» » Ἔκκλησις τοῦ Πατριάρχου Πολυκάρπου πρὸς τὴν Ρωσσικὴν Κυβέρνησιν ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου Α'. (1801 - 1825) πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν δικαίων τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῶν ἱερῶν προσκυνημάτων. (Αὐτόθι σ. 217 - 238.)

» » Ὁ Πατριάρχης Πολύκαρπος (1808 - 1827) καὶ οἱ ἀγῶνες αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν ἱερῶν προσκυνημάτων. (Αὐτόθι σ. 89 - 106, 290 - 307.)

» » Κοινὰ διαβήματα τῶν Κυβερνήσεων Ρωσσίας καὶ Γαλλίας ἐπὶ Πατριαρχου Πολυκάρπου (1808 - 1827) πρὸς συνδιαλλαγὴν καὶ ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων ἐν Ἱερουσαλήμ. (Αὐτόθι σ. 419 - 435, 482 - 496.)

» » Τὰ δεινοπαθήματα τῆς Ἁγιοταφικῆς ἀδελφότητος κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν 1821 - 1827. (Νέα Σιὼν τόμ. 25 σ. 544 - 551.)

» » Ἀγῶνες τοῦ Πατριάρχου Ἀθανασίου (1827 - 1844) καὶ τῆς ἀδελφότητος πρὸς ἀπόσβεσιν τῶν χρεῶν τοῦ ἁγίου Τάφου. (Αὐτόθι σ. 610 - 616, 667 - 686.)

Καλύβα Χρ. Ἡ ἀπολογητικὴ καὶ ἡ θρησκειολογία ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει. (Ἀνάπλασις ἔτ. ΜΓ'. σ. 312 - 315.)

Κονιδάρη Γερασίμου. Ἀνέκδοτος κατήχησις Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 29 σ. 438 - 451.)

Κουρίλα Εὐλογίου Λαυριώτου. Συμβολὴ εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν τῶν Μητροπόλεων Θεσσαλονίκης καὶ Σερρῶν. Τρία ἀνέκδοτα Πατριαρχικὰ Σιγίλλια. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ἔτ. ΙΔ'. τεῦχ. 175 - 6 η'- θ' σ. 323 - 331.)

Λογοθέτου Κ. Ἡ φιλοσοφία τῶν πατέρων καὶ τοῦ μέσου αἰῶνος. Μέρος Α'. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 394.

Μαζαράκη Γερασ. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Αὐγύπτῳ ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 29 σ. 61 - 78, 161 - 181.)

Ματαράγκα Διονυσίου. Ἡ ἐκκλησία Ἀδριανουπόλεως. (Ἱερὸς Σύνδεσμος περίοδος Ε'. ἔτ. Β'. σ. 173, 183, 191 - 192, 196 - 198.)

Μεσολωρᾶ Ι. Πότε καὶ πῶς εἰσήχθη ὁ Χριστιανισμὸς ἐν Κεφαλληνίᾳ. (Ἡ Ἠχὼ τῆς Κεφαλληνίας ἔτ. Γ'. ἀρ. 26 σ. 23 - 24.)

Μιχαηλίδου Εὐγενίου. Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Αἰγύπτου κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 29 σ. 11 - 38.)

» » Τέσσαρα σημειώματα Θεοφίλου Β' Ἀλεξανδρείας. (1805 - 1825) (Ἐνθ' ἀν. σ. 98 - 105.)

Μιχαηλίδου Εὐγενίου. Οἱ τρεῖς τελευταῖοι πατριτριάρχαι τοῦ Ἀλεξανδριανοῦ Θρόνου καὶ τὸ σύγχρονον συνταγμάτιον τῆς ἐκκλησίας του. (Ἔνθ' ἀν. σ. 147 - 153.)

» » Τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τὸ Κοράνιον. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 29 σ. 335 - 357.)

» » Ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων. Τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου κεφ. Ε'. στίχ. 1. (Αὐτόθι σ. 290 - 295.)

» » Ἱστορία σύντομος τοῦ Ἀποστολικοῦ θρόνου Ἀλεξανδρείας (60 - 1929 μ. Χρ.). (Πάνταινος τόμ. 22 σ. 30 - 32, 127 - 130, 247 - 250.)

Μπαλάνου Δ. Πατρολογία. (Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες καὶ συγγραφεῖς τῶν ὀκτὼ πρώτων αἰώνων.) Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 610.

Μπρατσιώτου Π. Οἱ τρεῖς ἱεράρχαι καὶ τὸ κοινωνιακὸν πρόβλημα. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 39. [Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν.]

» » Ἡ διακονία ὡς ἔκφρασις τῆς ἑνότητος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. (Ἀνάπλασις ἔτ. ΜΓ'. σ. 280 - 283.)

Νικολάου Μητροπολίτου Ἑρμουπόλεως. Ὁ Χριστιανισμὸς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Νουβίᾳ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἐκκλησία κατὰ τὴν τελευταίαν ἑκατονταετηρίδα ἐν Σουδάν. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 29 σ. 235 - 243, 358 - 368.)

Ξηρουχάκη Ἀγαθαγγέλου Ἀρχιμ. Περὶ τῶν τριῶν συνόδων τοῦ Gerolamo Lando Λατίνου ἀρχιεπισκόπου ἐπὶ Βενετοκρατίας ἐν Κρήτῃ (1467 - 1474 καὶ 1486). (Θεολογία τόμ. 8. σ. 97 - 109.)

Παπαγεωργίου Μ. Ἡ θρησκευτικὴ συνείδησις καὶ ὁ Θεϊσμὸς (Deism) ἐν τῷ φωτὶ τῆς νεωτέρας σκέψεως. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 45.

Παπαδοπούλου Χρυσοστόμου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν. Αἰτία καὶ γενικὸς χαρακτὴρ τῆς εἰκονομαχίας. (Θεολογία τόμ. 8. σ. 5 - 16.)

» » Ἡ ἐκκλησία Ἀλεξανδρείας ἐν ἀρχῇ τοῦ ΙΘ'. αἰῶνος. Οἱ Πατριάρχαι Παρθένιος Β'. καὶ Θεόφιλος Β'. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 29 σ. 106 - 146.)

» » Περὶ τῆς ἀποδιδομένης εἰς τὸν Μ. Φώτιον δοξασίας περὶ ὑπάρξεως δύο ψυχῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. (Νέα Σιὼν τόμ. 25 σ. 400 - 418.)

» » Τὸ πρωτεῖον τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης· ἱστορικὴ καὶ κριτικὴ μελέτη. Ἀθήνησι 1930 σελ. 330 + ιστ'.

Παπακώστα Σεραφεὶμ Ἀρχιμ. Αἱ παραβολαί. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 532.

» » Τὸ βάπτισμα. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 110.

Παπανικολοπούλου Διον. Εἴσοδος καὶ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Ρωσσίᾳ. (Χριστιανικὸν ἡμερολόγιον 1930 σ. 243 - 264.)

Ράλλη Κ. Περὶ τῆς ψήφου ἀπόντων ἀρχιερέων ἐν ταῖς πατριαρχικαῖς συνόδοις. (Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Πρακτικὰ τόμ. 5 τεῦχ 2 σ. 73 - 79.)

Ρομπαρῆ Ἀνθίμου. Περιεχόμενον ἀποφάσεων τῆς Β'. οἰκουμενικῆς συνόδου. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 29 σ. 182 - 189.)

Ρωμανοῦ Κωνστ. Οἰκονόμου. Μελέτη διὰ τὰ περὶ τὸν Ἀρχιμανδρίτην ἐν γένει καὶ ἐν παραρτήματι περίληψις γνωμῶν ἱεραρχῶν περὶ ἄρσεως τῆς ἀγαμίας τῶν ἐπισκόπων. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 101.

Σταυρίδου Κ. Τὸ πρόβλημα χρονολογίας τῶν σεπτῶν παθῶν τοῦ Κυρίου καὶ τῆς ἐνδόξου ἀναστάσεως αὐτοῦ. (Ὀρθοδοξία ἔτ. 5 σ. 14 - 18, 49 - 54, 88 - 92.)

» » Τὸ πρόβλημα χρονολογίας τῶν σεπτῶν παθῶν καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. Ταφὴ καὶ ἑτοιμασία ἀρωμάτων. (Ἐνθ' ἀν. σ. 489 - 491.)

Στεφανίδου Β. Αἱ ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει σχέσεις ἐκκλησίας καὶ πολιτείας καὶ ἡ νεαρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Δούκα (1065). (Byz. Zeit. τόμ. 30 σ. 420 - 424.)

Συνοδινοῦ Πολυκάρπου Μητροπολίτου Γόρτυνος καὶ Μεγαλουπόλεως. Δανιὴλ Γεωργόπουλος. (Θεολογία τόμ. 8. σ. 72 - 78.)

» » Ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Παρθένιος καὶ ὁ πατριάρχης Κων/πόλεως Σεραφεὶμ Β΄. (Ἠπειρωτικὰ Χρονικά. ἔτ. πέμπτον σ. 153 - 160.)

Τρεμπέλα Π. Ἀπολογητικαὶ μελέται. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 148.

» » Ἡ ἠθικὴ τελειότης τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 50.

» » Κακοδοξιῶν ἔλεγχος. Ὑπόμνημα πρὸς τὴν ἁγίαν καὶ ἱερὰν Δ. Σύνοδον τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 42.

Φιλιππίδου Ἰωάν. Συμβολὴ εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς Ἑβραϊκῆς βίβλου — ἐπισημειώσεις ἀνήκουσαι εἰς τὸν πρόλογον. (Νέα Σιὼν τόμ. 25 σ. 48 - 55, 107 - 112, 167 - 172.)

Φιλιππίδου Λεων. Θρησκειολογικὰ μελετήματα. (Θεολογία τόμ. 8 σ. 322 - 355.)

ΤΕΧΝΗ

Γιαννοπούλου Ν. Τὸ χωρίον Βοεβόδα (νῦν Βασιλική) ἰδιοκτησία τῆς κυρᾶς Βασιλικῆς τοῦ Ἀλῆ - Πασᾶ καὶ ἀνάγλυφον ἐπὶ μαρμάρου αὐτῆς. (Ἠπειρωτικὰ Χρονικά. ἔτ. πέμπτον σ. 9 - 18.)

Λάμπρου Σπ. Λεύκωμα Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 24 (μετὰ 92 πινάκων.)

Μαρτίνη Ν. Ὁ Βυζαντινὸς ναὸς τῶν Χριστιάνων. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1930 σ. 333 - 343.)

Ξυγγοπούλου Ἀνδρ. Βυζαντινὸν ἀνάγλυφον τοῦ Ἡρακλέους. (Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς 1927 - 1928 σ. 1 - 7.)

Ὀρλάνδου Ἀναστ. Ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ κάστρου τῶν Ἰωαννίνων. (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ ἔτ. πέμπτον σ. 7 - 8.)

Παπασωτηρίου Ἰ. Ἡ ἐκκλησία τοῦ προφήτου Ἠλιοῦ Σιατίστης. Αἱ τοιχογραφίαι τῶν φιλοσόφων. Αἱ ἐπιγραφαὶ καὶ ὁ Σιατιστεὺς πατριάρχης Ἀχρίδος Ζωσιμᾶς. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ἔτ. ΙΔ΄. τεῦχ. 175 - 6 η΄ - θ΄. 354 - 360.)

Πρεβελάκη Π. Δομήνικος Θεοτοκόπουλος. Ἐν Ἀθήναις 1930 Σελ. 190. Μετὰ 48 εἰκόνων ἐκτὸς τοῦ κειμένου. [Γράμματα — ἐπιστῆμαι — τέχναι ἀρ. 33.]

Σωτηρίου Γ. Αἱ Χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας (κατὰ τὰς ἐν Νέᾳ Ἀγχιάλῳ ἐνεργηθείσας ἀνασκαφάς.) (Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς 1929 σ. 1 - 160.)

» » Ἑλληνικὴ ἐκκλησία τοῦ ἁγ. Γεωργίου ἐν Βενετίᾳ. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1930 σ. 79 - 90.)

» » Βυζαντιναὶ βασιλικαὶ Μακεδονίας καὶ παλαιᾶς Ἑλλάδος. (Byz. Zeit. τόμ. 30 σ. 568 - 576.)

Σώχου Ξενοφ. Ἕλληνες καλλιτέχναι ἑκατονταετηρὶς 1821-1930. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 132.

Ταμεῖον ἀνταλλαξίμων. Ἱερὰ κειμήλια ναῶν καὶ μονῶν τῶν ἀνταλλαξίμων. Ἀθῆναι 1930 Σελ. 46 [εἰκόν. 72.]

Τσίμα Γ - Παπαχατζιδάκη Π. Χιακὸν Λεύκωμα Ι. [μετὰ 56 καλλιτεχνικῶν εἰκόνων.]

Χατζημιχάλη Ἀγγελικῆς. Ἠπειρωτικὴ λαϊκὴ τέχνη. (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ ἔτ. πέμπτον σ. 253 - 264.)

» » Ἑλληνικὴ λαϊκὴ τέχνη. (Τὸ Ἑλληνικὸν ἔτος Β΄. σ. 86 - 89.)

» » Ἑλληνικὴ λαϊκὴ τέχνη. (Γύρω ἀπὸ τὸ παιδὶ σ. 577 - 592. [Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων ἀρ. 60.]

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Τὸ Γ΄. διεθνὲς Βυζαντινολογικὸν συνέδριον.

Μετὰ τὸ Βουκουρέστιον καὶ τὸ Βελιγράδιον ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν συγκεντρώσασα κατὰ τὸ Γ΄. διεθνὲς Βυζαντινολογικὸν συνέδριον τοὺς σοφοὺς τῆς Εὐρώπης τοὺς εἰδικῶς περὶ τὴν ἔρευναν τοῦ Βυζαντινοῦ κόσμου ἀσχολουμένους, ἔδειξε διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ὁποία εἶναι ἡ ἔκτασις τῶν Βυζαντινῶν σπουδῶν καὶ πόσον μέγα τὸ δι᾿ αὐτὰς ἐνδιαφέρον καὶ τρανῶς ἐμαρτύρησεν ὅτι ὁ κλάδος οὗτος τῆς ἐπιστήμης ὁ πρὸ ὀλίγων δεκαετηρίδων ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ τιθέμενος ἀνεπτύχθη μέγας.

Εἰς τὸ συνέδριον τοῦτο, εἰς τὸ ὁποῖον ἀντιπροσωπεύθησαν τὰ Πατριαρχεῖα Κων/πόλεως, Ἱεροσολύμων καὶ Ἀλεξανδρείας προσῆλθον ὑπερδιακόσιοι σύνεδροι, ἀντιπρόσωποι κρατῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ὀργανώσεων. Οὕτως ἡ Γερμανία ἀντιπροσωπεύθη ὑπὸ τῶν ἀκαδημιῶν Μονάχου καὶ Δρέσδης καὶ τῶν Πανεπιστημίων Βερολίνου, Βόννης, Βρεσλαυΐας, Φραγκφούρτης, Γοττίγγης, Λειψίας, Μονάχου, Ρόστοκ καὶ Βυρτσβούργης, ἡ Αὐστρία ὑπὸ τῆς ἀκαδημίας Βιέννης καὶ τῶν Πανεπιστημίων Βιέννης, Γρὰτς καὶ Ἰνσβρούκης, τὸ Βέλγιον ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου Βρυξελλῶν, ἡ Βουλγαρία ὑπὸ τῆς ἀκαδημίας καὶ τοῦ Πανεπιστημίου Σόφιας, ἡ Δανία ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου Κοπεγχάγης, ἡ Ἱσπανία ὑπὸ τοῦ Ἰνστιτούτου Βαρκελώνης, ἡ Ἀμερικὴ ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου Μίτσιγαν, ἡ Γαλλία ὑπὸ τῶν Πανεπιστημίων Παρισίων, Γρενόβλης, Στρασβούργου καὶ Κλερμὸν Φερράν, τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου, τῆς Σορβόννης, τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρείας τῶν ἀρχαιοδιφῶν τῆς Γαλλίας, τοῦ Βυζαντινοῦ Ἰνστιτούτου Παρισίων καὶ τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου, ἡ Οὐγγαρία ὑπὸ τῶν Πανεπιστημίων Βουδαπέστης καὶ Δέβρετσεν, ἡ Ἰταλία ὑπὸ τῶν Πανεπιστημίων Ρώμης, Παδούης καὶ Παλέρμου, ἡ Νορβηγία ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου Ὄσλο, ἡ Πολωνία ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου Ποζνανίας, ἡ Ρουμανία ὑπὸ τῆς Ρουμανικῆς ἀκαδημίας καὶ τῶν Πανεπιστημίων Βουκουρεστίου, Ἰασίου καὶ Τσερναούσης, ἡ Τσεχοσλοβακία ὑπὸ τῶν Πανεπιστημίων Καρόλου Δ΄, τοῦ Γερμανικοῦ, τοῦ Ρωσσικοῦ, ἡ Γιουκοσλαυΐα ὑπὸ τῶν ἀκαδημιῶν Βελιγραδίου καὶ Ζάγρεπ, τῶν Πανεπιστημίων Βελιγραδίου, Ζάγρεπ, Λιουβλιάνας, Σκοπείων καὶ ἡ Ὀλλανδία ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου Λέϋδεν.

Τὸ Συνέδριον διῃρέθη εἰς 4 τμήματα, φιλολογικόν, ἱστορικόν, ἀρχαιολογικόν, καὶ Βυζαντινοῦ δικαίου καὶ ἰατρικῆς, ἅτινα συνεδρίαζον ἐν τῇ Σιναίᾳ Ἀκαδημίᾳ τῷ Ἐθνικῷ καὶ Καποδιστριακῷ Πανεπιστημίῳ, καὶ εἰς τὰς δύο αἰθούσας τῆς ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Εἰς 19 συνεδρίας τῶν τμημάτων καὶ εἰς 2 κοινὰς ἐγένοντο 129 ἀνακοινώσεις, ἃς καὶ ἠκολούθουν λίαν διαφωτιστικαὶ συζητήσεις.

Λεπτομερῆ πρακτικὰ τῶν συνεδριῶν, ἀνακοινώσεων καὶ συζητήσεων θὰ ἐκδώσῃ ἐν καιρῷ ἐν ἰδίῳ τόμῳ ἡ ὀργανωτικὴ τοῦ συνεδρίου Ἐπιτροπή, δι᾿ ὃ ἀποφεύγομεν νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα τίνες τίνα ἀνέπτυξαν θέματα. Δὲν κρίνομεν ὅμως ἄσκοπον, ἕνεκα τῆς γενικῆς αὐτῶν φύσεως, ν᾿ ἀναφέρωμεν τὰς εἰς τὴν ὁλομέλειαν τῶν συνέδρων ὑποβληθείσας εὐχὰς τῶν τμημάτων τὰς ὁμοφώνως ἀποδεκτὰς γενομένας.

Αἱ εὐχαὶ αὗται εἶναι αἱ ἑξῆς.

1) Νὰ συσταθῇ ἐπιτροπὴ εἰδικῶς ἀσχολουμένων περὶ τὸ κανονικὸν δίκαιον, ἵνα αὕτη ἐκδώσῃ ἓν Corpus τῶν ἱερῶν κονόνων τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. (Πρότασις τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀμ. Ἀλιβιζάτου.)

2) Νὰ δημοσιευθῶσι τὰ μουσικοῦ περιεχομένου χειρόγραφα, τοῦτο δὲ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς. Τὴν πρότασιν ἔκαμεν ὁ Δανὸς καθηγητὴς κ. Hoëg, τὴν συνεπλήρωσε δὲ ὁ ἀοίδιμος ἐν Μονάχῳ καθηγητὴς κ. A. Heisenberg, προσθέσας ὅτι ἐλπίζει ὅτι ἰδιαιτέραν πρὸς τοῦτο φροντίδα θὰ καταβάλῃ ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία.

3) Νὰ δημοσιευθῇ ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἓν Corpus τῶν Βυζαντινῶν ἐπιστολογράφων. (Πρότασις τοῦ Οὔγγρου καθηγητοῦ κ. Vari.)

4) Ν' ἀναλάβῃ ἡ αὐτὴ Ἀκαδημία τῶν Ἀθηνῶν τὴν πρωτοβουλίαν πρὸς ἔκδοσιν τῶν Βασιλικῶν. (Πρότασις τοῦ Γάλλου καθηγητοῦ κ. P. Collinet.)

5) Νὰ δημοσιεύσῃ ἡ Ἀκαδημία τοῦ Βελιγραδίου εὑρετήριον τῶν Σλαυϊκῶν χειρογράφων τῶν περιεχόντων μεταφράσεις Βυζαντινῶν κειμένων νομικοῦ περιεχομένου. (Πρότασις τοῦ αὐτοῦ κ. Collinet.)

6) Νὰ ἐνισχυθῇ ἡ μελέτη τῶν ἱστορικῶν πηγῶν τῶν ἀρχείων τῆς Δύσεως, αἵτινες ἀφορῶσιν εἰς τὴν ἐν Ἀνατολῇ Φραγκοκρατίαν. (Πρότασις τοῦ κ. Σπ. Θεοτόκη) καὶ

7) Νὰ καταβάλωσιν αἱ ἐνδιαφερόμεναι Κυβερνήσεις ποσὰ πρὸς ἵδρυσιν ἰνστιτούτου, σκοπὸς τοῦ ὁποίου νὰ εἶναι ἡ ἔκδοσις Βυζαντινῆς Ἐγκυκλοπαιδείας. (Πρότασις τῆς Α. Ἐξοχότητος τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑπουργοῦ κ. Α. Μιχαλακοπούλου.)

Κατὰ τὸ διάστημα τοῦ συνεδρίου ἐδόθη εἰς τοὺς κ. συνέδρους εὐκαιρία, ὅπως ἐπισκεφθῶσι τὸ νέον Βυζαντινὸν Μουσεῖον, κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν ἐγκαινίων αὐτοῦ, τὰς ἐν τῷ Παρθενῶνι Βυζαντινὰς τοιχογραφίας, τοὺς Βυζαντινοὺς ναοὺς τῶν Ἀθηνῶν, τὴν σπουδαίαν συλλογὴν εἰκόνων τοῦ κ. Διονυσίου Λοβέρδου καὶ τὴν μονὴν Δαφνίου. Πλεῖστοι δ' αὐτῶν συμμετέσχον τῆς εἰς Μονεμβασίαν καὶ Μυστρᾶν ἐκδρομῆς, εἶτα δὲ τῆς εἰς Ν. Ἀγχίαλον καὶ Θεσσαλονίκην, ἔνθα εἶδον τὰς γενομένας ἀνασκαφὰς καὶ ἀναστηλώσεις μνημείων.

Ἐκτὸς δὲ τῶν ἑορτῶν τῶν γενομένων πρὸς τιμὴν τῶν κυρίων συνέδρων δέον νὰ ἐξαρθῇ καὶ ὁ ἐν τῷ Μητροπολιτικῷ ναῷ τῶν Ἀθηνῶν τελεσθεὶς ἐπιβλητικὸς Βυζαντινὸς ἑσπερινὸς ὁ διοργανωθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀόκνως πρὸς τοῦτο ἐργασθέντος ἡμετέρου συμβούλου κ. Χουδαβερδόγλου-Θεοδότου.

Χαίροντες διὰ τὴν ἀπόλυτον ἐπιτυχίαν τοῦ Γ'. διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ συνεδρίου εὐχόμεθα παρομοίαν εὐδοκίμησιν εἴς τε τὸ τέταρτον τὸ μέλλον νὰ συνέλθῃ ἐν Σόφιᾳ τῆς Βουλγαρίας καὶ τὸ πέμπτον, οὗτινος ἕδραι θὰ εἶναι ἡ Φλωρεντία καὶ ἡ Ρώμη.

Τὸ Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης.

Μετὰ τὴν πρωτοβουλίᾳ τοῦ σοφοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Χατζιδάκι συλλογὴν καὶ ἐξακρίβωσιν τοῦ γλωσσικοῦ ὑλικοῦ τῆς νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἤρχισεν ἐπ' αἰσίοις οἰωνοῖς ἡ τύπωσις τοῦ ἐπιστημονικοῦ αὐτῆς Λεξικοῦ, οὗτινος τὰ πρῶτα τυπογραφικὰ φύλλα καὶ διενεμήθησαν εἰς τοὺς κυρίους συνέδρους τοῦ Γ'. διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου τοὺς εἰδικώτερον περὶ τὰ γλωσσικὰ ἀσχολουμένους.

Τὸ ἔργον, τοῦ ὁποίου ὁ πρῶτος τόμος θὰ εἶναι ἕτοιμος ἐντὸς τοῦ προσεχοῦς ἔτους, πρόκειται νὰ πληρώσῃ μέγα κενὸν ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἐρεύνῃ, θὰ εἶναι δὲ ἄριστον βοήθημα οὐ μόνον διὰ τοὺς περὶ τὴν νέαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἱστορίαν ἀσχολουμένους, ἀλλὰ καὶ τοὺς Βυζαντινολόγους καὶ τοὺς περὶ τὴν μελέτην τῆς κλασσικῆς ἀκόμη ἀρχαιότητος διατρίβοντας, ἀφ' οὗ ἐν ταῖς σελίσιν αὐτοῦ θὰ εὑρίσκωνται οὐ μόνον ἱστορικῆς σημασίας λέξεις, ἀλλὰ καὶ σημασίαι καὶ τύποι, ἐξ ὧν θὰ πιστοποιῆται ἡ ἀκρίβεια πολλῶν μέχρι τοῦδε ἀμφιβαλλομένων ἢ παρανοουμένων γλωσσικῶν στοιχείων.

Τοῦ πολυτίμου ἔργου ἀπαραίτητον συμπλήρωμα θὰ ἦτο ἀναμφιβόλως καὶ ἓν λεξικὸν τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, κατὰ τὰς νεωτέρας ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιστήμης

συντεταγμένον, τὴν δημοσίευσιν τοῦ ὁποίου, ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν μελετῶν ἡμῶν, ὁλοψύχως εὐχόμεθα.

Ἀνασκαφαὶ Χριστιανικῶν μνημείων κατὰ τὸ ἔτος 1930.

1. Ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Σωτηρίου συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο αἱ ἀνασκαφαὶ τῶν Θεσσαλικῶν Θηβῶν (Ν. Ἀγχιάλου). Πλὴν συμπληρωτικῶν τινων ἐρευνῶν εἰς τὰς ἀνευρεθείσας κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη δύο μεγάλας Χριστιανικὰς βασιλικὰς τοῦ Ε' μ. Χ. αἰῶνος, ἐνηργήθη νέα ἀνασκαφὴ εἰς ἀπαλλοτριωθὲν γήπεδον (Ζορμπᾶ), ἔνθα ἀπεκαλύφθησαν μέρη μεγάλου κτίσματος μετὰ ψηφιδωτῶν δαπέδων καλῆς τέχνης (θέματα: γεωμετρικαὶ διακοσμήσεις, ζῷα καὶ πτηνὰ μεμονωμένα ἢ ἀνὰ δύο συμμετρικῶς διατεταγμένα καὶ πίνοντα ἐξ ἀγγείων κ.τ.τ.). Τὰ μωσαϊκὰ ταῦτα κοσμοῦσι τὰ δάπεδα διαμερισμάτων τοῦ κτιρίου. Τὰ ἀνευρεθέντα γλυπτὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εἶναι Κορινθιάζοντα καὶ κυβοειδῆ κιονόκρανα μετ' ἐπιθημάτων, κοσμούμενα ὑπὸ σταυρῶν, μαρμάρινα πλαίσια θυρῶν μετὰ γλυφῶν, ἀνευρέθησαν δὲ καὶ θωράκια, ὅμοια προς τὰ τῶν Χριστιανῶν βασιλικῶν. Κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος θὰ συνεχισθῇ ἡ ἀνασκαφὴ αὕτη καὶ θὰ προσδιορισθῇ τὸ ἀνευρεθὲν νέον ἀξιολογώτατον μνημεῖον τῆς μεγάλης ταύτης παλαιοχριστιανικῆς πόλεως τῆς Θεσσαλίας, ἥτις παρέμεινεν ἄγνωστος μέχρι τοῦδε.

2. Ἑτέρα ἀνασκαφὴ ἐνηργήθη ὑπὸ τῶν καθηγητῶν Γ. Σωτηρίου καὶ Α. Ὀρλάνδου ἐν Νικοπόλει τῆς Ἠπείρου. Καὶ ἐνταῦθα ἐσυνεχίσθη ἡ ἀποκάλυψις τῆς πέρυσιν ἀνευρεθείσης δευτέρας μεγάλης βασιλικῆς τῆς Νικοπόλεως, ἥτις, ἕνεκα τῶν μεγάλων αὐτῆς διαστάσεων καὶ τῆς θέσεως ἔνθα εὑρίσκεται (εἰς τὸ κέντρον τῆς Βυζαντινῆς πόλεως), θεωρεῖται ὡς ἡ μητρόπολις τῆς Νικοπόλεως. Ἐφέτος ἀπεκαλύφθη ὁλόκληρον τὸ ἱερὸν βῆμα τῆς βασιλικῆς καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ κυρίως ναοῦ. Εἶναι μεγάλη πεντάκλιτος βασιλικὴ τοῦ Ε' αἰῶνος μετὰ ἐγκαρσίου κλίτους, τὸ ἱερὸν δὲ βῆμα διατηρεῖ τὸ Σύνθρονον, τὴν κάτω πλάκα τῆς ἁγ. Τραπέζης καὶ ἴχνη τῆς σολέας, ἥτις ἔχει ἀξιόλογον σχῆμα καὶ ἐξηγεῖ τὴν ἐξέλιξιν, ἣν ὑπέστη κατὰ καιροὺς ἡ μορφὴ τῶν κιγκλίδων τοῦ ἱεροῦ βήματος· Καὶ ἡ ἀνασκαφὴ αὕτη θὰ συνεχισθῇ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

Βυζαντινὸν Μουσεῖον.

Τὴν 12ην Ὀκτωβρίου τοῦ ἔτους 1930, ἐπ' εὐκαιρίᾳ καὶ τοῦ ἐν Ἀθήναις συγκροτηθέντος Γ' Διεθνοῦς Συνεδρίου τῶν Βυζαντινῶν σπουδῶν, ἐγένοντο τὰ ἐγκαίνια τοῦ νέου Βυζαντινοῦ Μουσείου, ὁριστικῶς πλέον ἐγκατασταθέντος εἰς τὸ ἐν τῇ ὁδῷ Κηφισσίας μέγαρον τῆς Δουκίσσης τῆς Πλακεντίας καὶ εἰς τὸν περὶ αὐτὸ χῶρον, καταλλήλως διασκευασθέντα. Ἡ διάταξις τοῦ νέου Μουσείου εἶναι ἡ αὐτὴ μὲν πρὸς τὴν διάταξιν τοῦ μέχρις Αὐγούστου 1930 ἐν τοῖς ὑπογείοις τῆς Ἀκαδημίας φιλοξενουμένου Βυζαντινοῦ Μουσείου, μεγάλως ὅμως βελτιωμένη καὶ συμπληρωμένη.

Εἰς τρεῖς αἰθούσας τοῦ κάτω ὀρόφου προσεδόθη ἡ μορφὴ παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, σταυροειδοῦς Βυζαντινοῦ ναοῦ μετὰ τρούλλου καὶ μονοκλίτου μεταβυζαντινῆς ἐκκλησίας, ἐτέθησαν δὲ εἰς αὐτὰς σχετικὰ ἀντικείμενα παλαιοχριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς γλυπτικῆς ὡς καὶ δείγματα μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς καὶ μικροτεχνίας. Τὰς αἰθούσας τοῦ ἄνω ὀρόφου κατέλαβον αἱ Βυζαντιναὶ καὶ μεταβυζαντιναὶ εἰκόνες, χρονολογικῶς καὶ κατὰ ῥυθμοὺς κατατεταγμέναι, καὶ τὰ μικροτεχνήματα. Ἔργα Βυζαντινῆς ζωγραφικῆς ἐτοποθετήθησαν καὶ εἰς τὰς Πτέρυγας τοῦ Μουσείου· καὶ εἰς μὲν τὴν ἀριστερὰν ἐτέθησαν οἱ εἰκονογραφικοὶ τύποι, εἰς δὲ τὴν δεξιὰν ἀντίγραφα μωσαϊκῶν καὶ τοιχογραφιῶν ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ χῶρος τοῦ νέου Μουσείου ἐπιτρέπει, ἵνα σὺν τῷ χρόνῳ συγκεντρωθῇ ἐν αὐτῷ πλούσιον ὑλικόν, ὥστε νὰ ἀποκτήσῃ οὐ μόνον ἡ Ἑλληνική, ἀλλὰ καὶ ἡ καθόλου Βυζαντινολογία ἓν κέντρον μελέτης, τὸ νέον Βυζαντινὸν Μουσεῖον τῶν Ἀθηνῶν.

Ἐργασίαι ἀναστηλώσεως καὶ συντηρήσεως Βυζαντινῶν μνημείων.

Κατὰ τὸ 1930 ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τοῦ τμήματος ἀναστηλώσεως ἀρχαίων μνημείων τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας, τοῦ διευθυνομένου ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Α. Ὀρλάνδου, αἱ κάτωθι ἐργασίαι στερεώσεως Βυζαντινῶν μνημείων.

1) Ἐν Σκριποῦ τῆς Βοιωτίας ἐστερεώθη ὁ ὑπὸ τῶν σεισμῶν ἀπὸ μακροῦ χρόνου διερρηγμένος καὶ ἑτοιμόρροπος Βυζαντινὸς ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (873/4 μ. Χ.) κατασκευασθέντων ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτοῦ τεσσάρων τόξων (ζωνῶν) ἐκ σιδηροπαγοῦς σκυροκονιάματος, διὰ τῶν ὁποίων ὑπεστηρίχθησαν τὰ μέτωπα τῶν τεσσάρων μεγάλων καμαρῶν, ἐφ᾽ ὧν στηρίζεται ὁ τροῦλλος. Ἐξησφαλίσθησαν ἐπίσης οἱ καλύπτοντες τὴν πρόθεσιν, τὸ διακονικὸν καὶ τὸν νάρθηκα κυλινδρικοὶ θόλοι, ὑπολείπεται δὲ μόνον ἡ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος στερέωσις καὶ συμπλήρωσις τοῦ τρούλλου, ἵνα τὸ πολύτιμον τοῦτο διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς μνημεῖον, ἐπανακτήσῃ τὴν παλαιάν του ἀρτιότητα.

Κατὰ τὴν πρόοδον τῶν ἐργασιῶν, γενομένης τῆς ἐκσκαφῆς τῶν διὰ τὰ τόξα θεμελίων, εὑρέθη εἰς βάθος 0.70 ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ δαπέδου μωσαϊκὸν μετὰ γεωμετρικῶν κοσμημάτων δάπεδον, δυστυχῶς λίαν ἐφθαρμένων.

2) Ἐν Θεράπναις τῆς Λακωνίας ἐστερεώθη τὸ καθολικὸν τῆς ἱερᾶς Μονῆς τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα, ὅπερ παρουσίαζε σπουδαῖα ῥήγματα κατά τε τὴν κλεῖδα τῶν θόλων καὶ τὰ ἄνω μέρη τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων. Ἰσχυροὶ σιδηροῖ κλοιοὶ καὶ ἑλκυστῆρες τοποθετηθέντες εἰς τὰς καταλλήλους θέσεις θέλουσι συντελέσει εἰς τὴν ἀποσόβησιν τῶν σοβαρῶν καταστροφῶν, αἵτινες ἠπείλουν τὸ ἐν λόγῳ καθολικόν.

3) Ἐν Μυστρᾷ ἐγένετο νέα ἐπισκευὴ τῆς διαρρεούσης κεραμώσεως τῶν ναῶν Ἁγ. Δημητρίου, Εὐαγγελιστρίας καὶ Ἁγ. Σοφίας, παρεμποδισθείσης τῆς διεισδύσεως τῶν τόσον καταστρεπτικῶν διὰ τὰς πολυτίμους τοιχογραφίας ὀμβρίων ὑδάτων.

4) Ἐν Καστορίᾳ ἐλήφθη μέριμνα περὶ μικρῶν ἐπισκευῶν τῶν αὐτόθι κομψῶν Βυζαντινῶν ναῶν, γενομένων ἐποπτείᾳ τοῦ ἐπιμελητοῦ Γυμνασιάρχου κ. Τσαμίση.

5) Ἐν Καισαριανῇ τῆς Ἀττικῆς ἐγένετο ἡ κατεδάφισις τοῦ ἄνω ὀρόφου τῶν μεταγενεστέρων κτισμάτων τῆς νοτίου πλευρᾶς τῆς μονῆς, ἅτινα καὶ ἑτοιμόρροπα ἦσαν καὶ λόγῳ τοῦ νεωτερικοῦ των σχεδίου ἀπετέλουν δυσαρμονίαν πρὸς τὰ λοιπὰ μοναστικὰ κτήρια.

Ἐργασίαι τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων.

Ὁ Ἔφορος Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Α. Ξυγγόπουλος κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος μετέβη εἰς Ζάκυνθον, ὅπου προέβη εἰς τὴν συστηματικὴν καταγραφὴν τῶν ἐν ταῖς ὑπερπεντήκοντα ἐκκλησίαις τῆς πόλεως Ζακύνθου εὑρισκομένων φορητῶν εἰκόνων.

Ἐπίσης μετέβη εἰς Ἰωάννινα πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν ἐκεῖ μεσαιωνικῶν μνημείων καὶ μελέτην τοῦ ἐν τῇ Ζωσιμαίᾳ Σχολῇ Ἰωαννίνων ἀποκειμένου χειρογράφου τοῦ Βαρλαὰμ καὶ Ἰωάσαφ κοσμουμένου ὑπὸ πολλῶν σπουδαιοτάτων μικρογραφιῶν. Περὶ τοῦ χειρογράφου τούτου ἐποιήσατο ἀνακοίνωσιν ἐν τῷ κατ᾽ Ὀκτώβριον συνελθόντι ἐν Ἀθήναις Γ´ Βυζαντινολογικῷ Συνεδρίῳ.

Κατὰ μῆνα Αὔγουστον μετέβη εἰς Θεσσαλονίκην πρὸς συνέχισιν τῶν ἐρευνῶν του ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Ὁσίου Δαβίδ, κατόπιν δὲ εἰς Ἅγιον Ὄρος, ὅπου παρέμεινεν ἕνα καὶ πλέον μῆνα συνεργαζόμενος μετὰ τοῦ κ. G. Millet διὰ τὸν περὶ τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Ἁγίου Ὄρους τόμον, ὅστις θέλει ἐκδοθῇ προσεχῶς ἐν Παρισίοις.

Τὸ εὑρετήριον τοῦ Νέου Ἑλληνομνήμονος.

Ὁ ἀκάματος μεσαιωνοδίφης καὶ μελετητὴς τῶν ἐν διαφόροις βιβλιοθήκαις τῆς Εὐρώπης Βυζαντινῶν χειρογράφων, ἀοίδιμος Σπυρίδων Λάμπρος, γνωστὸν εἶναι πόσον συν-

έβαλεν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ Βυζαντινοῦ κόσμου διὰ τῶν εἰς ἴδια βιβλία ἢ τεύχη ἐκδοθεισῶν μελετῶν του. Μέγα μέρος ἐν τούτοις τῆς ἀγάπης καὶ μερίμνης του συνεκέντρωσεν ἡ ἔκδοσις τοῦ περισπουδάστου περιοδικοῦ του «Νέου Ἑλληνομνήμονος», οὗτινος καὶ ἐξέδωκεν ὁ ἴδιος δεκατέσσαρας τόμους, ἀφήσας ὑλικὸν καὶ δι᾽ ἄλλους πολλοὺς ἀκόμη, ὧν ἑπτὰ ἐδημοσίευσεν ὁ καθηγητὴς κ. Κ. Δυοβουνιώτης.

Αἱ πολύτιμοι ἱστορικαί, τοπωνυμικαί, λαογραφικαί, γραμματολογικαί, παλαιογραφικαί, γλωσσικαί, περὶ τέχνης κτλ. μελέται, αἵτινες ἔχουσιν ἀφθόνως κατασπαρῆ εἰς τοὺς διαφόρους τόμους τοῦ περιοδικοῦ τούτου, διέφευγον πολλάκις τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν, οἵτινες εὐχαρίστως θὰ ἔβλεπον τὴν δημοσίευσιν ἑνὸς ἐπιστημονικοῦ εὑρετηρίου τῶν περιεχομένων τοῦ ἔργου. Τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην εὐτυχῶς ἐξεπλήρωσεν ἡ ἐπιμελείᾳ τοῦ κ. Γ. Χαριτάκη δημοσίευσις τοῦ «εὑρετηρίου τοῦ Νέου Ἑλληνομνήμονος».

Ὁ ἐκ σελίδων 605 τόμος ὁ μὲ πολλὴν ἀκρίβειαν συγκροτηθείς, μετὰ σύντομον πρόλογον, ἐν ᾧ ἀναφέρεται ἡ μέθοδος ἣν ἠκολούθησεν ὁ ἐκδότης, καὶ σύντομον ἀφήγησιν τῶν ἀφορώντων εἰς τὸν βίον καὶ τὴν δρᾶσιν τοῦ ἐκλιπόντος σοφοῦ, διαιρεῖται εἰς δύο τμήματα. Ἐν τῷ πρώτῳ τούτων (σελ. 5-133) περιλαμβάνεται συνοπτικὸς πίναξ τῶν περιεχομένων ἑκάστου τόμου τοῦ Ν. Ἑλληνομνήμονος, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ, τῷ καὶ μεγαλυτέρῳ, (σελ. 137-605) πλήρης ἀλφαβητικὸς πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων. Τὸ εὑρετήριον τοῦτο, διευκολῦνον τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ πλουσίου καὶ πολυτίμου ὑλικοῦ τοῦ Ν. Ἑλληνομνήμονος θὰ προσφέρῃ ἀναμφιβόλως μεγίστας ὑπηρεσίας εἰς τοὺς ἐρευνητάς, διὰ τὰς μελέτας τῶν ὁποίων εἶναι ἀπαραίτητον βοήθημα.

ΤΑ ΥΠΟ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1930 ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ

Τὸ διαρρεῦσαν ἔτος 1930 δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔτος γονίμου ἐργασίας διὰ τὴν ἡμετέραν Ἑταιρείαν, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν τῆς ὁποίας ἐπαινετὴν κατέβαλε προσπάθειαν τὸ Δ. αὐτῆς Συμβούλιον. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἠλαττώθησαν τὰ ἔσοδα τῆς Ἑταιρείας κατὰ σημαντικὸν ποσὸν ἕνεκα τῆς περικοπῆς τῆς ἐπιχορηγήσεως τοῦ δήμου Ἀθηναίων, ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἐξηυρέθη τὸ ἀνάλογον ἀντιστάθμισμα διὰ τῆς αὐξήσεως τῆς ἐπιχορηγήσεως τῆς Παγκείου Ἐπιτροπῆς, ὀφειλομένης εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ Συμβούλου ἡμῶν κ. Φ. Δραγούμη. Καὶ ἕτερος δὲ σύμβουλος ἡμῶν, ὁ κ. Ἀντώνιος Μπενάκης, οἰκονομικῶς ἐνίσχυσε τὴν Ἑταιρείαν, δι' ἐτησίας ὑπὲρ αὐτῆς συμβολῆς του ἐκ πεντακισχιλίων δραχμῶν.

Κατὰ τὸν παρελθόντα Ὀκτώβριον συνεκροτήθη, ὡς γνωστόν, ἐν Ἀθήναις τὸ Γ'. διεθνὲς Βυζαντινολογικὸν συνέδριον, τὴν διοργάνωσιν τοῦ ὁποίου ἀνέλαβεν ἐπιτροπὴ ἐκ Βυζαντινολόγων καὶ ἄλλων λογίων, τὰ περισσότερα μέλη τῆς ὁποίας ἦσαν καὶ τοῦ Δ. Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν μέλη. Ἐκεῖνο δέ, ὅπερ κατ' ἐξοχὴν ἱκανοποιεῖ τὴν Ἑταιρείαν ἡμῶν εἶναι α') ὅτι αἱ πλεῖσται τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτοῦ ἀνακοινώσεων ἐγένοντο ὑπὸ ἑταίρων της καὶ β') ὅτι κατὰ τὸ διάστημα τοῦ συνεδρίου πλεῖστοι ὑπὸ ἐπιφανῶν συνέδρων δημοσίᾳ ἠκούσθησαν ἔπαινοι διὰ τὸ ἔργον καὶ τὴν δρᾶσιν αὐτῆς. Ἡ Ἑταιρεία εὐγνωμονοῦσα διὰ τοῦτο θὰ προσπαθήσῃ νὰ φανῇ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἀνταξία τῶν ἐπαίνων τούτων.

Συμφώνως πρὸς τὰς κατὰ τὴν γενικὴν συνέλευσιν τῆς 16ης Φεβρουαρίου ἐκφρασθείσας εὐχὰς καὶ συστάσεις, τὸ Δ. Συμβούλιον ἔντονον κατέβαλε μέριμναν ὑπὲρ τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς, οὐ μόνον σχετικὰς προκαλέσαν διαλέξεις καὶ συζητήσεις, ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτερα πρὸς τὴν ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπευθῦναν ἔγγραφα περὶ ἀκριβοῦς ἀποδόσεως τοῦ Βυζαντινοῦ μέλους, ἔγγραφα, ἅτινα, ὡς ἐκ τῆς ἀνταλλαγείσης ἀλληλογραφίας φαίνεται, σοβαρῶς ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν ὑπὸ τῆς ἱερᾶς Συνόδου, χαίρει δ' ἡ Ἑταιρεία ἡμῶν, διότι κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου ἐψάλη καὶ Βυζαντινὸς ἑσπερινός, οὕτινος ἡ ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν ἐγκριθεῖσα τυπικὴ διάταξις, ἡ ὅλη διεξαγωγή, ἐκτέλεσις καὶ ἐμφάνισις ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν Σύμβουλον τῆς ἡμετέρας Ἑταιρείας κ. Σοφοκλέα Ἀ. Χουδαβερδόγλουν - Θεόδοτον.

Τὸ κύριον ὅμως τεκμήριον τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως τοῦ σωματείου ἡμῶν κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος ὑπῆρξεν ὁ Ζ' τῆς Ἐπετηρίδος αὐτοῦ τόμος,

ὅστις, περιέχων ἀξίας λόγου πραγματείας, δίδει εἰκόνα τῆς περὶ τὴν Βυζαντινολογίαν ἐνασχολήσεως καὶ εὐδοκιμήσεως τῶν συμπατριωτῶν μας. Ὡς δεῖγμα δὲ τῆς ἐκτιμήσεως, ἧς ἡ Ἐπετηρὶς ἡμῶν ἀπολαύει ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, ἔστω τὸ ὅτι πλεῖστα ἐπιστημονικὰ ξένα σωματεῖα ἐζήτησαν τὴν ἐπ' ἀνταλλαγῇ ἀναλόγων δημοσιευμάτων ἀποστολὴν αὐτῆς.

Εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐπ' ἴσης δρᾶσιν τῆς Ἑταιρείας ἀφορῶσι καὶ αἱ κατὰ τὸ 1930 γενόμεναι πέντε ἀνακοινώσεις ὑπὸ τῶν κ. Φ. Κουκουλέ, Ν. Ἀνδριώτου, Θεοχ. Βεγλερῆ καὶ τοῦ ἐπιτίμου ἑταίρου κ. Ἰουλίου Moravcsik, περιλήψεις τῶν ὁποίων δύναται νὰ ἴδῃ ὁ ἀναγνώστης ἀνωτέρω ἐν σελ. 413-417. Τὸ ἐκλαϊκευτικὸν τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν πρόγραμμα ἐφαρμόζοντες δὲν παρημελήσαμεν ἐφέτος καὶ τὰς ἐπιστημονικὰς ἐκδρομάς. Οὕτω, πλὴν τοῦ Μυστρᾶ, ἐγένετο μία τριήμερος ἐκδρομὴ εἰς Χίον, περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν μνημείων τῆς ὁποίας ὡμίλησαν ἡ ἐλλόγιμος κυρία Αἰμιλία Σάρου καὶ ὁ διαπρεπὴς γυμνασιάρχης Χίου καὶ ἀντεπιστέλλων ἡμῶν ἑταῖρος κ. Χ. Σαρικάκης, καὶ ἡμερήσιαι δύο, μία εἰς τὴν μονὴν τῆς Νταοῦ Πεντέλης, περὶ ἧς ὡμίλησεν ὁ Σύμβουλος κ. Ἀναστ. Ὀρλάνδος καὶ μία εἰς τὴν μονὴν τοῦ ὁσίου Μελετίου, περὶ ἧς ὡμίλησεν ὁ ἑταῖρος ἡμῶν καὶ ἔφορος τῶν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Ἀνδρ. Ξυγγόπουλος.

Ἀλλὰ καὶ αἱ διαλέξεις δὲν παρημελήθησαν. Εἴχομεν μάλιστα τὸ εὐτύχημα κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ν' ἀκούσωμεν ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, εἰς ἣν θερμὰς ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἀπευθύνομεν εὐχαριστίας διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς αἰθούσης της, εἴχομεν λέγομεν, τὸ εὐτύχημα ν' ἀκούσωμεν τρεῖς τῶν ἐν τῇ ξένῃ διαβιούντων πολυτίμων ἡμῶν ἑταίρων. Οὕτως ὁ κ. Paul Collinet ἔκαμε διάλεξιν μὲ θέμα Justinien, ὁ κ. Eugen Darko ἑτέραν Ἑλληνιστὶ μὲ θέμα Ἑλληνοουγγρικαὶ σχέσεις κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους, καὶ ὁ κ. Alexander Turyn περὶ τῶν Βυζαντινοπολωνικῶν σχέσεων.

Ἐκ τῶν ἡμετέρων οἱ ἑξῆς ἀνέπτυξαν τὰ ἀκόλουθα θέματα:

1) Παναγιώτης Τρεμπέλας: Αἱ Χριστιανικαὶ ἀγάπαι.
2) Φ. Κουκουλές: Τί καὶ πῶς ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοί.
3) Γ. Σεϊζάν: Οἱ Φράγκοι ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι.
4) Αἰμιλία Σάρου: Ἡ Χίος κατὰ τοὺς πρώτους Χριστιανικοὺς αἰῶνας.
5) Ἀναστ. Ὀρλάνδος. Τὰ Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Χίου καὶ
6) Ἐμμ. Μαλαγάρης: Πρὸς ἀναμόρφωσιν τῆς μουσικῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν ὕμνων.

Θεωροῦντες καθῆκον νὰ παρέχωμεν τὴν ἠθικὴν ἡμῶν ὑποστήριξιν πρὸς προστασίαν καὶ συντήρησιν τῶν Βυζαντινῶν μνημείων τῆς χώρας ἡμῶν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐνηργήσαμεν παρὰ τῷ οἰκείῳ τμήματι τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας νὰ παραχωρηθῇ ἀνάλογος πίστωσις πρὸς ἐπιδιόρθωσιν τῆς οὐρα-

νίας τοῦ ἐν Ζακύνθῳ ἱεροῦ ναοῦ τῆς Φανερωμένης, ἀφ' ἑτέρου δὲ προέβημεν παρὰ τῷ αὐτῷ Ὑπουργείῳ εἰς τὰ κατάλληλα διαβήματα πρὸς προστασίαν τοῦ φρουρίου τῆς Μυτιλήνης, τὸ ὁποῖον, κατ' ἔκθεσιν τοῦ ἡμετέρου ἑταίρου κ. Νικοστράτου Καλομενοπούλου, ὑφίστατο σημαντικὰς φθοράς.

Διὰ τὴν ἄμεσον ἐπέμβασιν τοῦ Σ^ου^ Ὑπουργείου εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο εἴμεθα εὐγνώμονες.

Φρονοῦντες δὲ ὅτι καθῆκον τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν εἶναι νὰ ἐπαινῇ τὸν ζῆλον παντὸς ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν Βυζαντινῶν μνημείων ἐργαζομένου ἀπηυθύναμεν θερμὰ συγχαρητήρια πρός τε τὸν Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Ἰωαννίνων Κύριον Σπυρίδωνα καὶ τὸν κ. Διοικητὴν Ἠπείρου κ. Ἀχιλ. Καλεύραν διὰ τὴν ἐν Ἰωαννίνοις ἵδρυσιν ἱστορικοῦ Μουσείου, ἐν ᾧ ἀσφαλῶς θὰ κατατεθῶσι καὶ Βυζαντινὰ ἀντικείμενα.

Ἡ Ἑταιρεία ἡμῶν, ἧς αἱ ἐπιστημονικαὶ ἀνάγκαι ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος αὐξάνουσιν, ἔχει ἀπόλυτον ἀνάγκην ἐξευρέσεως ἰδίου οἰκήματος πρὸς ἐγκατάστασιν. Ἡ ἔλλειψις μάλιστα τούτου ἐγένετο ἀφορμὴ ἀπωλείας πλουσιωτάτης εἰδικῆς βιβλιοθήκης ἑταίρου ἡμῶν, ἡ ἀπόκτησις τῆς ὁποίας θὰ ἔδιδε μεγάλην ὤθησιν εἰς τὰς μελέτας τῶν μελῶν μας. Φρονοῦντες ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν εἶναι ἀλληλένδετος πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου ἐπιδιωκόμενον, ἀπετάθημεν πρὸς τὸ ἐπὶ τῆς Παιδείας Σ^ον^ Ὑπουργεῖον καὶ ἐζητήσαμεν, ἵνα τοῦτο μᾶς παραχωρήσῃ ἓν δωμάτιον ἐν τῷ εἰρημένῳ Μουσείῳ πρὸς ἐγκατάστασιν τῶν γραφείων καὶ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἑταιρείας μας, δὲν ἀμφιβάλλομεν δ' ὅτι ἡ ἡμετέρα αἴτησις, συνεργοῦντος καὶ τοῦ κ. Διευθυντοῦ τοῦ Μουσείου καὶ ἡμετέρου Συμβούλου κ. Ν. Σωτηρίου, θὰ εἰσακουσθῇ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ κοινωνία περιβάλλει τὴν ἑταιρείαν ἡμῶν μὲ πολλὴν ἀγάπην καὶ ἐκτίμησιν, δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι ταχέως θὰ εὑρεθῇ καὶ ὁ μεγαλόψυχος δωρητής, ὅστις θὰ τῆς προσφέρῃ τὸ ποθητὸν ἴδιον οἰκοδόμημα.

Ἐπιθυμοῦντες νὰ μὴ μείνῃ ἀπαρατήρητος σπουδαῖος ἱστορικὸς σταθμὸς τοῦ ἔθνους ἡμῶν, τουτέστι ἡ ἡμέρα τῆς ἁλώσεως τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων, ἀπεφασίσαμεν νὰ τελῶμεν ἐτησίως μνημόσυνον ὑπὲρ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ συναγωνισαμένων καὶ πεσόντων μετάγοντες οὕτω τὴν μνήμην τῆς παρούσης γενεᾶς ἐπὶ τὸ Βυζαντινὸν παρελθόν. Τὴν ἀπόφασιν ταύτην πραγματοποιοῦντες διωργανώσαμεν κατὰ τὴν 29 Μαΐου ἐκδρομὴν τῶν ἑταίρων ἡμῶν εἰς Μυστρᾶν, ἔνθα ἐτελέσαμεν κατανυκτικὸν μνημόσυνον, ἐκφωνήσαντος θαυμάσιον καὶ πρὸς τὴν ἡμέραν ἁρμόζοντα λόγον τοῦ Συμβούλου τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν κ. Ἐμμανουὴλ Πεζοπούλου.

Αὐτονόητον δὲ εἶναι ὅτι ἐπωφελήθημεν τῆς εὐκαιρίας νὰ ἐπιδείξωμεν εἰς τοὺς ἐκδρομεῖς καὶ νὰ ἑρμηνεύσωμεν τὰ μνημεῖα τῆς μεσαιωνικῆς μας Πομπηΐας, ὡς καὶ τῆς ἐν Σπάρτῃ μονῆς τοῦ ὁσίου Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε, καταλλήλως ἑρμηνεύοντος ἑτέρου ἐπ' ἴσης διαπρεποῦς μέλους τοῦ Συμβουλίου ἡμῶν τοῦ κ. Π. Πουλίτσα.

Κατὰ τὸ 1930 ἐξελέξαμεν δύο ἐπιτίμους ἑταίρους τοὺς κ. N. Jorga καὶ Gyula Moravcsik, ἑπτὰ ἀντεπιστέλλοντας καὶ πεντήκοντα ὀκτὼ τακτικούς.

Καὶ δὲν εἶναι ἄσκοπον νὰ λεχθῇ, ἀφ' οὗ ἄλλως τε τοῦτο δεικνύει τὴν ἐκτίμησιν, ἧς ἀπολαύει παρὰ τῇ κοινωνίᾳ ἡ ἡμετέρα ἑταιρεία, ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν τακτικῶν μελῶν αὐθορμήτως καὶ ἐπιμόνως ἐζήτησαν νὰ συγκαταλεχθῶσιν εἰς τοὺς ἡμετέρους ἑταίρους.

Ἔσχομεν ὅμως ἀφ' ἑτέρου τὸ μέγα ἀτύχημα νὰ χάσωμεν ἕνα τῶν πολυτιμοτάτων ἡμῶν ἐπιτίμων ἑταίρων, τὸν ἐν Μονάχῳ καθηγητὴν τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας Αὔγουστον Heisenberg, οὗτινος ὅλος ὁ βίος ἀφιερώθη εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ Βυζαντινοῦ κόσμου καὶ οὗτινος ἄπειρος ἦτο ἡ πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀγάπη, ἥν, ὅπως μᾶς ἔγραψεν ἡ Σεβαστὴ χήρα του, καὶ συμπαρέλαβεν εἰς τὸν τάφον. Ἄριστον μνημόσυνον εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ ἂς εἶναι ἡ διαβεβαίωσις ὅτι θὰ ἐξακολουθήσωμεν προάγοντες τὴν ἔρευναν τοῦ τόσον εἰς Αὐτὸν προσφιλοῦς Βυζαντινοῦ κόσμου.

Ὡς πέρυσιν εἴχομεν τὴν τιμὴν ν' ἀνακοινώσωμεν εἰς τὰ ἀξιότιμα μέλη ἡμῶν, δὲν ἐγένετο δυνατόν, ἕνεκα τῆς σοβαρᾶς ἀσθενείας τοῦ ταμίου μας κ. Γεωργίου Τιπάλδου, νὰ δώσωμεν λόγον τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τῆς Ἑταιρείας, ὑπισχνούμεθα ὅμως νὰ λογοδοτήσωμεν ἐφέτος καὶ διὰ τὰ δύο ἔτη 1929 καὶ 1930. Τὴν ὑπόσχεσίν μας ταύτην ἐκπληροῦντες λογοδοτοῦμεν διὰ τοῦ κ. Σ. Χουδαβερδόγλου-Θεοδότου, ὅστις ἀντικαταστήσας προσωρινῶς τὸν ἐξακολουθοῦντα, δυστυχῶς, ν' ἀσθενῇ σοβαρῶς κ. Γ. Τιπάλδον, δι' ἐντατικῆς ἐργασίας ἤγαγεν εἰς πέρας τὴν δυσχερῆ κατάστρωσιν τελείων λογιστικῶν βιβλίων καὶ ἰσολογισμῶν τῆς Ἑταιρείας διὰ τὰ δύο ταῦτα ἔτη.

Κατὰ τοὺς γενομένους λογαριασμούς, οἵτινες ἐξελεγχθέντες εὑρέθησαν ἐν πλήρει τάξει, τὰ ἔσοδα τοῦ 1929 ἀνῆλθον εἰς δραχ. 165,859.70, τὰ δὲ ἔξοδα εἰς δραχ. 94,060.80, τοῦ δὲ 1930 τὰ μὲν ἔσοδα εἰς δραχ. 165,614.20, τὰ δὲ ἔξοδα εἰς δραχ. 122,796.40.

Ταῦτα, φίλοι ἑταῖροι, ἔπραξε τὸ Δ. Συμβούλιον κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος πρὸς προαγωγὴν τοῦ σκοποῦ τῆς Ἑταιρείας, τῆς ὁποίας, ὡς πάντες γνωρίζετε, τὸ κῦρος διαρκῶς αὐξάνει καὶ αἱ προσπάθειαι ὁλονὲν εὐοδοῦνται, προθύμως βοηθούσης τῆς κοινωνίας. Περαίνοντες δὲ τὴν λογοδοσίαν ἡμῶν μίαν θὰ εἴχομεν νὰ κάμωμεν σύστασιν πρὸς τὰ ἀξιότιμα μέλη μας, νὰ προσπαθῶσι δηλαδὴ νὰ καθιστῶσι γνωστὴν τὴν δρᾶσιν τῆς Ἑταιρείας εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν εὐρύτερον κύκλον. Μεταξὺ τῶν νέων μας προσηλύτων, τίς οἶδεν, ἂν δὲν θὰ εὑρεθῇ καὶ ἐκεῖνος, ὅστις γενναίως θὰ τὴν ὑποστηρίξῃ, ὅπως δυνηθῇ νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς εὐρυτάτην κλίμακα τοὺς ἐθνικοὺς καὶ ἐπιστημονικοὺς αὐτῆς σκοπούς.

Ὁ Γραμματεὺς	Ὁ Πρόεδρος
Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ	Π. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΛΟΣ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Γενικὸς Ἰσολογισμὸς 1 Ἰανουαρίου — 31 Δεκεμβρίου 1929

ΕΣΟΔΑ

Ὑπόλοιπον 31 Δεκεμβρίου 1928·		
Μετρητὰ ἐν τῷ Ταμείῳ	Δρ. 2,540.—	
» παρ' Ἐθνικῇ Τραπέζῃ	» 23,132.45	
» » Ἐμπορικῇ »	» 10,235.50	Δρ. 35,907.95
Ἀπὸ συνδρομὰς ἑταίρων μετὰ τόμων εἰσπραχθείσας	» 60,091.20	
» συνδρομὰς ἑταίρων μετὰ τόμων ἀνεισπράκτους	» 11,085.—	» 71,176.20
» πώλησιν Ἐπετηρίδων	» 16,697.—	
» » » δι' Ἐθν.Τρ.	» 6,300.—	» 22,997.—
» » Σημάτων		» 765.—
» Δωρεὰς	Δρ. 55,431.—	
» » δι' Ἐθν. Τραπέζης	» 25,000.—	» 80,431.—
» ἀναλήψεις ἀπὸ Ἐθνικὴν Τράπεζαν		» 35,000.—
» τόκους 1929 Ἐθν. Τραπ.	Δρ. 1,055.—	
» » » Ἐμπ. »	» 520.50	» 1,575.50
		Δρ. 247,852.65

ΕΞΟΔΑ

Εἰς ἔξοδα γραφείου	Δρ. 12,000.—	
» διεκπεραίωσιν Ἐπετηρίδος	» 12,000.—	
» ἔντυπα	» 4,070.—	
» εἴσπρακτρα	» 8,300.—	
» ταχυδρομικὰ	» 2,187.40	
» ἔξοδα ἐκδρομῶν καὶ διαλέξεων	» 4,200.—	
» εἰς μισθοὺς προσωπικοῦ	» 850.—	
» ἔξοδα διάφορα	» 1,469.—	
» ὑπόλοιπ. ἐκτυπώσ. Ε' τόμου καὶ ἔναντι ἐκτυπώσεως Ϛ'	» 43.035.—	Δρ. 88,111.40
Ὑλικὸν ἀπογραφῆς	» 5,949.40	
Καθυστερούμεναι συνδρομαὶ	» 11,085.—	
Καταθέσεις εἰς Ἐθ. Τρ. 42,355.—		
Ἀρχικὸν ὑπόλοιπον » 23,132.45	» 65,487.45	
Καταθέσεις εἰς Ἐμπ. » 520.50		
Ἀρχικὸν ὑπόλ. » » 10,235.50	» 10,756.—	» 93,277.85
Ὑπόλοιπον ἐν τῷ Ταμείῳ εἰς μετρητὰ		» 66,463,40
		Δρ. 247,852.65

Ὑπόλ. 31.12 - 1929. Μετρητὰ ἐν Ταμείῳ	Δρ. 66,463.40	
» » παρ' Ἐθν. Τραπέζῃ	» 30,487.45	
» » » Ἐμπορ. »	» 10,756.—	Δρ. 107,706.85
» Ὑλικὸν ἀπογραφῆς		» 5,949.40
» Καθυστερούμεναι συνδρομαὶ		» 11,085.—
		Δρ. 124,741.25

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 15ῃ Ἰανουαρίου 1931

Σ. Α. ΧΟΥΔΑΒΕΡΔΟΓΛΟΥΣ - ΘΕΟΔΟΤΟΣ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Γενικὸς Ἰσολογισμὸς 1 Ἰανουαρίου — 31 Δεκεμβρίου 1930

ΕΣΟΔΑ

Ὑπόλοιπον 31.12.1929·		
Μετρητὰ ἐν τῷ Ταμείῳ	Δρ. 66,463.40	
» παρ' Ἐθνικῇ Τραπέζῃ	» 30,487.45	
» » Ἐμπορικῇ Τραπέζῃ	» 10,756.—	
Ἀξία ὑλικοῦ ἀπογραφῆς	» 5,949.40	
» καθυστερουμ. συνδρομῶν	» 11,085.—	Δρ. 124,741.25
Συνδρομαὶ εἰσπραχθεῖσαι	» 53,421.50	
» μὴ »	» 12,420.—	» 65,841.50
Πώλησις Ἐπετηρίδων	» 22,100.—	
» » δι' Ἐθν. Τραπέζης	» 6,300.—	» 28,400.—
» Σημάτων		» 390.—
Δωρεαὶ	Δρ. 16,950.—	
» δι' Ἐθνικῆς Τραπέζης	» 64,858.70	» 81,808.70
Τόκοι 1930 Ἐθνικῆς Τραπέζης	» 1,074.—	
» » Ἐμπορικῆς Τραπέζης	» 520.—	» 1,594.—
Ἀναλήψεις ἀπὸ Ἐθν. Τράπεζαν		» 28,100.—
		Δρ. 330,875.45

ΕΞΟΔΑ

Ἔξοδα γραφείου	Δρ. 12,000.—	
Διεκπεραίωσις	» 12,000.—	
Ἔντυπα	» 4,330.—	
Εἴσπρακτρα	» 6,546.50	
Ταχυδρομικὰ	» 2,360.50	
Διαλέξεις	» 1,500.—	
Μισθοδοσίαι, ὑπηρεσία κλπ.	» 4,679.—	
Ἐξόφλ. ἐκτυπ. Ϛ' Τόμου καὶ ἔναντι Ζ' Τόμου	» 77,100.—	
Ἔκτακτοι δαπάναι	» 1,045.—	Δρ. 121,561.—
Ὑλικὸν ἀπογραφῆς	» 1,235.40	
» » τῆς 31.12.1929	» 5,949.40	» 7,184.80
Καθυστερούμεναι συνδρομαὶ	» 12,420.—	
» συνδρομαὶ τῆς 31.12.29	» 11,085.—	» 23,505.—
Καταθέσεις παρ' Ἐθν. Τραπέζῃ	» 72,232.70	
» παρ' Ἐθν. Τρ. τῆς 31.12.29	» 30,487.45	» 102,720.15
» » Ἐμπ. »	» 520.—	
» » » » τῆς 31.12.29	» 10,756.—	» 11,276.—
Ὑπόλ. ἐν τῷ Ταμ. παρὰ κ. Τυπάλδῳ	» 62,688.90	
» » » » κ. Θεοδότῳ	» 1,939.60	» 64,628.50
		Δρ. 330,875.45

Χρηματόγραφα Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν.

15 Ὁμολογίαι Ἐθν. Λαχειοφόρου Δανείου 6 ½ % 1922 ΙΑ 516,931-45

15 » » » » 6 % 1926 ΙΑ 195,076-90

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 22ᾳ Ἰανουαρίου 1931

Σ. Α. ΧΟΥΔΑΒΕΡΔΟΓΛΟΥΣ - ΘΕΟΔΟΤΟΣ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΙΔΡΥΤΑΙ

Αμποτ Ε.
Βολιδης Θ.
Δαμβεργης Ι.
Δαραλεξης Χ.
Δεληγιαννης Π.
Ζερβος Ι.
Ζωγραφου Ευγενια
Ηλιαδου Ευφη †
Θεοδωροπουλλος Σπ.
Ιωαννιδης Ευαγγ.
Καλογεροπουλλος Π. Δ.
Καλογεροπουλλος Ν.
Καλογεροπουλλου Τουλα
Κουκουλε Αναστασια
Κουκουλες Φ.
Λαμπικης Β.
Λουκιδης Γ.
Μαθιοπουλλος Π.
Ξενοπουλλος Γρ.
† Ο Αθηνων Μελετιος
Παπαμιχαλοπουλλος Κ. †
Σαρογλους Π. †
Σιμωνιδης Β.
Σκουταρη Νελλη
Τιπαλδος Γ. Ε.
Τσοκοπουλλος Γ. †

ΜΕΓΑΛΟΙ ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

† Ο Αλεξανδρειας Μελετιος
Υπουργειον Παιδειας και Θρησκευματων
Λαμπικη Σοφια
Λαμπικης Βασιλειος
Μπενακις Αντωνιος
Μπενακις Εμμανουηλ †
Εθνικη Τραπεζα της Ελλαδος
Παγγειος Επιτροπη
Ο Δημος Αθηναιων
Εκδοτικη Τραπεζα της Ελλαδος

ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

Το Αθηνησι Πανεπιστημιον
Ακιλογλους Αναστασιος
Αμποτ Ευγενια
Βενιζελος Ελευθεριος
Δελτα Πηνελοπη
Δελτα Στεφανος
Εκκλησιαστικον Ταμειον
Εμπειρικος Γεωργιος
Ζαριφης Γεωργιος
Το Πανεπιστημιον Θεσσαλονικης
Καμπανης Λεωνιδας †
Κασδαγλης Αλεξανδρος
Κορκοδειλος Δημητριος
Κουκουλες Φαιδων
Κτενα Ολγα
Λαϊκη Τραπεζα
Αρχιμ. Λιανας Ζαχαριας
Λοβερδος Διονυσιος
Miller William
Νομικος Χριστοφορος
Οικιαδης Μιχ.
Πουρης Μιλτιαδης
Ρουσσος Νικητας †
Σιδεριδης Ξενοφων †
Τραπεζα Αθηνων
Χωρεμη Αλεξανδρα
Χωρεμης Κωνσταντινος

ΔΩΡΗΤΑΙ

Αβραμιδης Ιωαννης
Βελισσαριου Ιωαννης
Γενικη Τραπεζα της Ελλαδος
Εμπειρικος Σταματιος
Ευγενιδης Στεφανος
Θεοδωρακακος Γεωργιος
Ιγγλεσης Ιωαννης
Καμπερος Δημητριος
Καραμανος Δημητριος
† Ο Κιτιου Νικοδημος
Κυτικας Διονυσιος
Νικολαϊδης Ιωαννης
Παπαθεολογου Σεργιος

ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Πρόεδρος

† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ

Γεν. Γραμματεὺς

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

Ἀντιπρόεδροι

Ι. Μ. ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΛΟΣ †

Ταμίας

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΙΠΑΛΔΟΣ

Σύμβουλοι

ΙΩ. ΖΕΡΒΟΣ
ΣΠ. ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΛΟΣ
ΑΙΜΙΛΙΑ ΚΑΛΛΙΓΑ †
ΝΙΚ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΛΟΣ
ΠΑΝ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΛΟΣ
ΑΡ. ΚΟΥΖΗΣ
ΑΡΧΙΜ. ΧΡΥΣΟΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΛΟΣ
Κ. Ν. ΡΑΔΟΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΤΟ ΝΥΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

Πρόεδρος

ΠΑΝ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΛΟΣ

Γεν. Γραμματεὺς

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

Ἀντιπρόεδροι

Ι. Μ. ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ
ΚΩΝΣΤ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ

Ταμίας

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΙΠΑΛΔΟΣ

Ἔφορος τῆς Βιβλιοθήκης

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Σύμβουλοι

ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΙΣ Γ.
ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ ΦΙΛΙΠ.
ΚΟΥΖΗΣ ΑΡ.
ΛΑΜΠΙΚΗΣ ΒΑΣ.
ΜΠΕΝΑΚΙΣ Α.
ΟΡΛΑΝΔΟΣ ΑΝΑΣΤ.
ΠΕΖΟΠΟΥΛΟΣ ΕΜΜ.
ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ ΠΑΝ.
ΧΟΥΛΑΒΕΡΔΟΓΛΟΥΣ - ΘΕΟΔΟΤΟΣ ΣΟΦΟΚΛΗΣ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΗ ΕΠΙΤΙΜΑ

† Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ
ALBERTONI ALDO †
ANASTASSIEVIČ DRAG.
BĂNESCU N.
BENEŠEVIČ W.
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛ.
BRECCIA EV.
BRÉHIER L.
BROUWER FRANC. D. SIMONE
BURY J. B. †
BYRON R.
CADAFALCH J. P.
COLLINET P.
DARKO E.
DAWKINS R. M.
DELEHAYE HIPPOL.
DIEHL CH.
EBERSOLT J.
EHRHARD ALBERT
FERRARI GIANNINO
GERLAND E.
GRÉGOIRE H.
JERPHANION GUIL. DE
HEISENBERG A. †
HESSELING D.
IORGA N.
KURTZ ED. †
MARSHALL HENRY FREDERICK
MERCATI SIL.
MERTEN ER.
MILLER W.
MILLET G.
MORAVCSIK G.
MURATI FR.
ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ Β. Α.
NOAILLES PIERRE DE
PALMIERI AUR. †
PAVOLINI PAOLO
PERNOT H.
† Ο ΠΡΟΥΣΗΣ ΔΩΡΟΘΕΟΣ †
RODD RENNELL
ΡΟΥΣΣΟΣ ΔΗΜ.
SCHLUMBERGER G. †
Α. Μ. ΧΑΪΛΕ ΣΕΛΑΣΙΕ
SOKOLOFF IV.
STRZYGOWSKI JOS.
TAFRALI OR.
USPENSKIJ F. †

ΤΑΚΤΙΚΑ

Ἀβραμίδης Ἰωάννης
Ἀγαπητὸς Σπήλ.
Ἀγγελετόπουλλος Π.
Ἀγγελόπουλλος Ἀθάνατος Ἀρισ. †
Ἀγγελόπουλλος Θεοφ.
Ἀδαμαντιάδης Βενέδ.
Ἀδαμαντιάδου Τατιανὴ
Ἀδαμαντίου Ἀδαμ.
Ἀθανασιάδης Μποδοσάκης
Ἀθανασίου Βασιλικὴ
Ἀθηνογένης Ι.
† ὁ *Ἀθηνῶν Χρυσόστομος*
Ἀλεξανδρόπουλλος Ἀλέξ.
Ἄμαντος Κ.
Ἄμποτ Εὐγενία
Ἀναγνωστόπουλλος Γ.
Ἀναγνωστόπουλλος Δ.
Ἀνανιάδης Εὐστ.
Ἀντωνᾶτος Χαρίλαος
Ἀντωνιάδης Εὐάγγ.
Ἀντωνιάδου Σοφ.
Ἁπαλοδῆμος Γ.
Ἀποστολάκι Ἄν.
Ἀποστολάκις Κ. †
Ἀποστολίδης Γ. †
Ἀποστολίδου Ἕλλη
Ἀρβανιτάκις Γ.
Ἀρβιλιᾶς Κ.
Ἀργυρόπουλλος Περ.
Ἀργυροπούλλου Μ.

Ἀριστόφρων Π.
Ἀσκητόπουλλος Γ.
Ἀσπρογέρακας Ν.
Βαβανᾶτσος Ἰάκ.
Βαλέτας Γ.
Βαρδάκις Σπ.
Βαρουξάκι Αἰκ.
Βασιλειάδης Β.
Βασιλείου Σπ.
Βασιλείου Φίλ.
Βαφειάδης Δ.
Βαφειάδης Στέφ.
Βέλλης Ι.
Βελλιανίτης Θωμ.
Βελισσαρίου Ι.
Βενιζέλος Κυρ.
Βενιζέλου Μ.
Βερναρδάκις Κ.
Βίγκος Ἀντ.
Βλάχος Ἀσημ.
Βλάχος Σπ.
Βογιατζίδης Ι.
Βολίδης Θεμ.
Βολονάκις Μιχ.
Βρέκοσις Ἀριστ.
Βρέκοσις Κ.
Βρυζάκις Ἀθ. †

Γαβριηλίδης Ἀναστ.
Γαϊτάνος Εὐάγγ.
Γαλανόπουλλος Μελέτ.
Cault Anne
Γεννηματᾶ Ἑλ.
Γεννηματᾶς Θεόδ.
Γερογιάννης Κ.
Γερωνυμάκι Μαρ.
Γερωνυμάκις Ἀντ.
Γεωργαλᾶ Ἰουλία
Γεωργαλᾶ Ρέκα
Γεωργιάδης Ἀριστείδ.
Γεωργιάδης Γ.
Γιαννιώτης Α.
Γιαννόπουλλος Ν.
Γιατράκου Παϊσία
Γιοτσαλίτου Καλ.
Γιοχάλας Ν.
Γκίνης Δ.
Γούδας Μιχ.
Γουδῆς Ἄγγ.
Γουδῆς Ν. †
Guilland R.
Γριζᾶς Δ.

Δαβόπουλλος Γ.
Δαλαμάγκας Κ.
Δαμβέργης Ι.
Δασκαλάκις Ἀπόστ.
Δὲ Βιάζης Σπύρ. †
Δεληγιάννης Π.
Δέλτα Πην.
Δέλτα Στέφ.
Δένδιας Μ.
Δεσμίνης Δημοσθ.
Δεσποτόπουλλος Κ.
Δευτεραῖος Μαρῖν.
Δημητρακοπούλλου Πολ.
Δημητριάδης Κ.
Δημητριάδης Σωτήρ.
Δημητρίου Χρυσόστ.
Δήμησσα Ἀμαλ.
Δήμου Κ.
Διαμαντόπουλλος Ἀδ.
Διαμαντόπουλλος Διον.
Διαμαντοπούλλου Μ.
Δοανίδης Ι.
Δοβλέτης Γ.
Δογάνη Α.
Δοξαρᾶ Ἑλένη
Δοξαρᾶς Εἰρηναῖος
Δούβλης Εὐάγγ.

Δούκα Ἀγγελ.
Δούμα Σ.
Δούνιας Θεόδ.
Δραγούμης Κ. †
Δραγούμης Φίλ.
Δρακοπούλλου Παν.
Δρίτσας Παναγ.
Δυοβουνιώτης Κ.

Ἐλεόπουλλος Νικηφ.
Ἐλεοπούλλου Καλλιρ.
Ἐλευθεριάδης Δημ.
Ἐλευθεριάδου Ἀριάδνη
Ἐλευθερίου Ἀγαθάγγελος
Ἐλευθερουδάκις Κ.
Ἐμπεδοκλῆς Γρηγ.
Ἐμπειρίκος Γ.
Ἐμπειρίκος Γ. Μ.
Ἐμπειρίκος Σταμ.
Εὐαγγελίδης Κ.
Εὐγενίδης Στέφ.
Ἐφραιμίδου Ἐλίζα

Ζακυθηνὸς Διον.
Ζαλοκώστας Κ.
Ζαλοκώστας Χρῖστ.
Ζαρίφης Γ.
Ζάχος Ἀριστ.
Ζέγγελη Καίτη
Ζέη Μαριέττα
Ζέπος Δ.
Ζερβουδάκι Χρυσ.
Ζίφος Μιλτ.
Ζίφου Μελπομ.
Ζουμπουλίδης Ν.
Ζωγραφάκις Σταμ.
Ζωγράφος Π.
Ζωγράφου Εὐγ.
Ζώης Α.

† ὁ Ἠλείας Ἀντώνιος
Ἠλιάσκος Ι.
Ἠλιοὺ Ἀλεξάνδρα
Ἠσαΐας Γ.

Θάνος Δ.
Θεοδωρόπουλλος Σπ.
Θεοφανίδης Ι.
Θεοφίλης Ι.
Θεοφιλοπούλλου Εὐρ.
† ὁ Θεσσαλιώτιδος Ἰεζεκιὴλ
Θρουβάλας Ἀντ.

Ἰγγλέσης Ι.
Ἰγγλέσης Σωτ.
Ἰζαηλὼφ Μίνα
Ἰωαννίδης Εὐάγγ.
Ἰωαννίδης Ἰωάν.
Ἰωαννίδου Χρυσάνθη †

Καζάζη Μ.
Καζακόπουλλος Σωτ.
Καζούλης Μικὲς
Καθάρειος Ἀλέξ.
Κακριδῆς Ι.
Καλαποθάκις Δ.
Καλβοκορέσης Δ.
Καλβοκορέσης Λεων.
Καλιτσουνάκις Ι.
Καλλέργης Γ.
Καλλιγᾶ Αἰμ. †
Καλλιγᾶς Παῦλ.
Καλογερίκου Μ.
Καλογερόπουλλος Δ.
Καλογερόπουλλος Διον.
Καλογερόπουλλος Ν.
Καλογερόπουλλος Π. Δ.
Καλογεροπούλλου Ἁγνὴ
Καλοκαιρινὸς Γερ.
Καλομενόπουλλος Νικόστρ.

Καλούδη Ἄννα
Καλποῦζος Ι.
Καλτσέτης Ἀχιλ.
Καλύβας Δημ.
Καλύβας Διον.
Καλυβίτης Δ.
Καλυβίτης Κοσμᾶς
Καμπανάκις Πάτρ. †
Καμπάνης Λεων. †
Καμπᾶς Ν.
Καμπᾶς Σίμ.
Καμπέρος Δ.
Καμπέρος Ἰωάν.
Καναρέλη Νίτσα
Κανδρῆς Εὐθ.
Καντζιλιέρης Στυλ.
Καντώρου Μίγκα
Καπερώνης Ν.
Καπερώνης Σπ.
Καπεστανστρατάκις Ἰωάν.
Καραβίας Ι.
Καραμαλίκης Ριχ.
Καραμᾶνος Δ.
Καρανικόλας Πάνος
Καργιωτάκις Ν.
Καρρᾶς Ἀδαμάντ.
Καρτάλη Ἀνδρομ.
Κάσδαγλης Ἀλέξ.
Καταλᾶνος Ν.
Κατράκις Χαρίλαος
Κατσαντώνης Ἠλ.
Καψιμάλη Ἀριστοβούλη
Κεραμόπουλλος Ἀντ.
Κιούσης Δ.
† ὁ *Κιτίου Νικόδημος*
Κοϊμζόγλου Ραλλοῦ
Κοκίδης Ν.
Κοκόλης Κ.
Κοκόλης Σπυρ.
Κολλινιάτης Ἠλ.
Κολλυβᾶ Θάλ.
Κολλυβᾶς Ν.
Κολοκοτρώνης Β. †
Κολύμβας Ι.
Κονιδάρης Γ.
Κοντοβράκης Ι.
Κοντογιάννης Π. †
Κοσμετᾶτος Κοσμᾶς Φωκᾶς
Κοσμετάτου Ἰωάννα
Κοσμοπούλλου Σοφ.
Κοτζιᾶς Ν.
Κοτζιᾶς Νικ.
Κούζης Ἀριστ.
Κουκουλᾶς Γ.
Κουκουλὲ Ἀναστ.
Κουκουλὲς Φ.
Κουμουνδοῦρος — Ἐμπειρίκος Α.
Κουνούπης Σταῦρ.
Κουρτίδης Κ.
Κουτσοκώστα Δάφνη
Κουφᾶδος Κ.
Κουφὸς Δ.
Κοφινᾶς Γ.
Κρητικὸς Εὐάγ.
Κριεζῆς Ἀνδρ.
Κρίνος Ἀθαν.
Κρόκος Ἄγγελ.
Κροντηρᾶς Κ.
Κτενᾶ Ὄλγα
Κτενᾶς Χριστόφορος Ἀρχιμ.
Κυδωνιάτης Σόλ.
Κυπαρίσση Κλεοπ.
Κυπαρίσσης Ν.
Κυριακίδης Ἀριστ.
Κυριακόπουλλος Π.
Κύρου Ἀλέξ.
Κύτικας Διον.
Κωνσταντινέα Μ.
Κωνσταντόπουλλος Ν.
Κωτούλας Κωνστ.

Λαδᾶς Χρ.
Λαζαρῆς Θεόδ.
Λαμπαδαρίδης Ἀθ.
Λαμπίκη Σοφ.
Λαμπίκης Β.
Λαμπρίδης Γ.
Λάμπρου Ἄννα
Λαπαθιώτης Λ.
Λάσκαρις Μιχ.
Λαχανᾶς Β.
Λαχνιδάκις Ἰωάν.
Λειβαθηνὸς Ἀθαν.
Λεονάρδος Ἀθ.
Λεονταρίτης Γ.
Λευκαδίτης Ἀλέξ.
Λιάμπεης Χαρίλ.
Λιανᾶς Ζαχαρίας Ἀρχιμ.
Λιθοξόος Ν.
Λοβέρδος Διον.
Λοβέρδος Σπυρ.
Λογοθέτης Κ.
Λούβαρις Ν.
Λουζέας Β.
Λυμπερόπουλλος Ν. †

Μαζαράκις Ἀλέξ.
Μαζαράκις Κ.
Μαθιόπουλλος Π.
Μακαρόνας Γ.
Μακκᾶ Ξανθ.
Μακράκις Ι.
Μαλλούχου Σοφία
Μαμουνᾶ Εἰρ.
Μάνθου Ἰουλ.
Μανουηλίδης Γ.
Μανουηλίδης Π.
Μανουσάκις Μαν.
Μανούσης Ἀντ.
Μανσόλα Ἐλισ. †
Μανσόλας Γ.
Μανσόλας Κ. †
Μαργαρίτης Ι. †
Μαρινάκι Αἰκ.
Μαρινάτου Μ.
Μαρκόπουλλος Ἀντ.
Μαυρομμάτης Χαρ.
Μεγαλίδης Παν.
Μέκιος Κ.
Μελᾶς Γ.
Μελᾶς Λέων
Μελίδης Ἀπόστ.
Μελισσίδης Ἐμμ.
Μελιτόπουλλος Παῦλ.
Μερκούρης Γ.
Μερκούρης Σπ.
Μεταξᾶς Ἀγγ.
Μηνιάτου Αἰκ.
Μητρόπουλλος Παν.
Μικρουλάκις Γ.
Μίνδλερ Μ.
Μιστριώτου Ἀριάδ.
Μιταυτσῆ Φανὴ
Μιχαηλίδης Γ.
Μιχαηλίδης Μιχ.
Μιχαλακόπουλλος Ἱπποκρ.
Μιχαλόπουλλος Δ.
Μιχαλόπουλλος Θεοφ.
Μιχελουδάκη Ἀργ.
Montagnac Jean Amedée
Μοσχόπουλλος Νικηφ.
Μόττης Στεφ. †
Μουργόπουλλος Δ.
Μουσούρης Σπυρ.
Μουστάκας Διον.
Μουτσόπουλλος Ἀν.
Μπάκας Ἀναστ.
Μπάκου Σοφ.
Μπαλᾶνος Δ.
Μπαλόγλους Σοφοκλ.
Μπελένης Παρίσης

Μπενάκι Μαρ. Ἀλ.
Μπενάκης Ἀλ.
Μπενάκης Ἀλεξ. Γ.
Μπενάκης Ἀντ. Ε.
Μπενάκης Ἀντ. Δ.
Μπενάκης Ἐμμ. †
Μπίτζιος Κ.
Μπίτσου Εὐτ.
Μπόγδης Χρυσ.
Μπότσαρης Δ. Τ. Νότη
Μπουγκέας Σπυρ.
Μπουκλᾶκος Κυρ.
Μπούμπουλη Ἑλ.
Μπρατσιώτης Παναγ.
Μπρούμης Ν.
Μυλωνᾶκος Ἀντ.
Μυταράκι Μπεμ.

Νειάδας Βασ.
Nersessian S.
Νίδερ Κ.
Νικήτας Ἀλέξ.
Νικολαΐδης Ἰωάν.
Νίκολιτς Βλαδίμ.
Νικολοπούλλου Ἀριάδνη
Νομικὸς Γ.
Νομικὸς Χριστόφ.

Ξανθάκη Μαργ.
Ξανθουδίδης Στέφ. †
Ξενόπουλλος Γρ.
Ξενόπουλλος Στέφ.
Ξυγγόπουλος Ἀνδρ.

Οἰκιάδης Μιχ.
Οἰκονομίδης Σταμ.
Οἰκονομίδου Εὐγ.
Οἰκονομόπουλλος Κ.
Οἰκονομόπουλλος Ξενοφ.
Οἰκονόμου Ἀντ.
Οἰκονόμος Γ.
Οἰκονόμου Γ.
Οἰκονόμου Δ.
Οἰκονόμου Κ.
Οἰκονόμου Λυσίμ.
Οἰκονόμου Μαρ.
Οἰκονόμου Παν.
Ὀκταποδᾶς Κ.
Ὀρλάνδος Ἀναστ.

Παλένθια Ζωὴ
Παλιεράκις Ι.
Πάλλας Δ.
Πάλλης Ἀλέξ.
Πάλλης Ἀριστείδης
Πάλλης Κ.
Παναγιωτίδης Ι.
Πανοῦτσος Δ.
Παντελίδης Χρῖστος
Παπᾶ Ἀλεξ.
Παπᾶ Καίτη
Παπαγεωργιάδης Τρ.
Παπαγρηγοριάδης Σάβ.
Παπαδάκις Κ.
Παπαδάκις Νεοκλῆς
Παπαδημάκις Σπ.
Παπαδημητρίου Κ.
Παπαδόγιαννης Γ.
Παπαδόπουλλος Ἄνθ.
Παπαθανασόπουλλος Ἀθαν.
Παπαθεολόγου Στέρ.
Παπακωνσταντίνου Θεοφύλ.
Παπακωνσταντίνου Νικήτ.
Παπαλουκᾶς Σπυρ.
Παπανικολάου Ι.
Παπανικολάου Σπυρ.
Παπανικολόπουλλος Διον.
Παπαντωνίου Σπυρ.
Παπαπάνος Κ.
Παπᾶς Ν.

Παπαχρυσάνθου Χρύσ.
Παπούλιας Δ.
Παππίνης Κ.
† ὁ Παραμυθίας Ἀθηναγόρας
Παρασκευόπουλλος Γ.
Παράσχος Γ.
Πασχάλης Δημ.
Παυλόπουλλος Κανάρης
Παχνὸς Ἀλέξ.
Πεζᾶς Σταμ.
Πεζόπουλος Ἐμμ.
Περάκις Δ.
Πέρδικα Νίκη
Πετάσης Ν.
Πετράκις Ἠλ.
Πετρίδης Ι.
Πετρίδης Παναγ.
Πετροκόκκινος Δ.
Πιερίδης Λουκῆς
Πιτίδης Μιχ.
Πλαγιάννης Δ.
Πλακίδης Σταῦρ.
Πολίτης Τηλ.
Πολίτου Ἑλ.
Πολυχρονιάδης Κ.
Πουλίτσας Παναγ.
Πουρῆς Μιλτ.
Πράτσικας Γ.
Πράτσικας Ν.
Πρίγκου Λένα
Προκοπίου Σ.
Πρωτονοτάριος Ἀθαν.
Πρωτοπαπαδάκη Ἄννα
Πύργος Ρένος

Ράδος Κ.
Ράδου Ρόζα
Ραζῆς Β.
Ράϊχμαν Ματθ.
Ράλλη Τζέννυ
Ράλλης Ἀμβρ.
Ράλλης Κ.
Ράλλης Μικὲς
Ραφτόπουλος Εὐ.
Redlich Donald Marcellus
Ρέντης Κ.
Ρεντίφη Ἀνθ.
Ροδίου Αἰκ.
Ρόκας Γ.
Ρόκος Κ.
Ρομπότης Παντ.
Ροντήρη Φλώρα
Ροσόλυμος Β.
Ρουμπάνης Γερμ.
Ρουμπὲν Ἰάκ.
Ροῦσσος Νικήτας †
Ρούφου Σοφία
Ρωμαῖος Κ.
Ρωμάνος Ἄθως
Ρωμανὸς Κ.

Σαβράμης Εὐάγγ.
Σάγκα Ἑλ.
Σαδούκας Χρ.
Σακελλαρίου Ἀνδρ.
Σακελλαρίου Ἀργ.
Σακελλαρίου Εὐφ.
Σαλβάγος Μικὲς
Σαλιάρης Γ.
Σαλιάρης Κ.
Σαμουήλη Εὐδ.
Σαραντῆς Μιλτ.
Σαράφης Ἀριστ.
Σαράφης Πιτζιπιὸς Κ.
Σαρῆς Ἀλέξ.
Σαρῆς Ι.
Σαρικάκις Χρ.
Σάρου Αἰμ.
Σάσαρη Ρόζα
Σβολόπουλλος Δ.

Σβορῶνος Ἀρσ.
Σβῶλος Ἀλ.
Σγουρίτσας Ἀγησ.
Σγουρίτσας Χρῖστ.
Σεϊζὰν Γ.
Σεϊρλῆς Κ.
Σεμελᾶ Ἀργυρὼ
Σερπιέρης Ἰωάννης Βαπτιστ. Φ.
Σήφακας Γ.
Σιγάλας Ἀντ.
Σιγοῦρος Μ.
Σίδερης Γ.
Σιδερίδης Ξενοφ. †
Σικελιανοῦ Εὔα
Σισιλιᾶνος Δ.
Σκανδάμη Κάκια
Σκαραμαγκᾶς Ἰβὰν
Σκόκος Φίλιπ.
Σκοπελίτης Ἄγγ.
Σκοπελίτης Στέφ.
Σκουζὲς Γ.
Σκουλᾶς Ἀχ.
Σκούταρη Νέλλη
Σμπαρούνης Ἀθαν.
Σοκόλης Κ. †
Σολομωνίδης Σωκρ.
Σούλης Χρ.
Σούρλας Κίμων
Σοφιανόπουλλος Λεων.
Σοφιανὸς Ἀριστόδ.
Σοφούλης Θ.
Σοφτᾶς Κύριλλος
Σπήλιος Κ.
Σταθόπουλλος Ι.
Σταματελλάτου Ἄν.
Σταματιάδου Εἰρ.
Σταμούλη Π'' Ἀναστ.
Σταυροπούλλου Εὐγεν.
Σταύρου Θρ.
Στελλάκις Ἐλευθ.
Στελλάκις Ξενοφ.
Στεφανίδης Β.
Στεφανίδης Μιχ.
Στεφανόπουλλος Δ.
Στεφανόπουλλος Ι.
Στεφάνου Εὐάγ.
Στεφάνου Χαρίλ.
Στῆβενς Ἀλφρ.
Στουδίτου Ἁγνὴ
Στρατηγὸς Ἀναστ.
Στράτης Εὐάγγ. †
Στρίγγος Γ.
Στυλιανόπουλλος Γ.
Συκουτρῆς Ι.
Συρμόπουλλος Σόλ.
Σφήνας Θεόκλ.
Σχοινᾶς Γ.
Σχορτσανίτης Ἀρίστ.
Σωμερίτης Εὐστρ.
Σωτηρακόπουλλος Εὐάγγ.
Σωτηρίου Γ.
Σωφρονόπουλλος Γ.

Τασούλης Λεονάρδος Ἀναστ.
Τζελέπης Ἐλ.
Τζελέπης Παν.
Τιπάλδος Γ. Ε.
Τιπάλδος Μπασιᾶς Ἀθ. †
Τορναρίτης Ι.
Turyn Alexander
Τράκας Ι.
Τράκας Παν.
Τραυλὸς Ι.
Τραχίλης Στέφ.
Τρεμπέλας Π.
Τριαντάκις Σεραφ.
Τρικόγλου Ι.
Τρικούπης Σπ.
Τρουλλινὸς Ἐμμ.
Τρυπάνη Μ.

Τρυπάνης Γ.
Τρωϊάνος Δ.
Τσακμάκις Ἀλκ.
Τσαμαδοῦ Χρηστῖνα
Τσαντίλης Περικ.
Τσάτσος Θεμ.
Τσάτσος Ι.
Τσεβᾶ Ἀντιόπη
Τσιμπούκης Ι.
Τσοκόπουλλος Αἰμίλ.
Τσοκόπουλλος Β.
Τσοκόπουλλος Γ. †
Τσοκοπούλλου Φ.
Τσοποτὸς Δ.
Τσοποτὸς Κ.

Ὑπερίδης Γ.

Φάβης Β.
Φαρακλὸς Γερ.
Φαρακούκης Ν.
Φαρλέκας Ἐμμ.
Φίλανδρος Κ.
Φιριππίδης Ν.
Φλαμπουριάρη Μ.
Φλωρίδης Φλῶρ.
Φουρίκης Π.
Φραγκίδης Ἀλέξ.
Φωκᾶς Ὀδυσ.
Φωτιάδης Ἀλέξ.
Φωτιάδης Εὐάγ.
Φωτιάδης Κώστας
Φωτιάδης Περ.

Χαϊδόπουλλος Χριστόφ.
Χαριτάκις Γεώρ.
Χαριτωνίδης Χαρίτων
Χαροκόπος Β.
Χαρχαλάκις Μύρ.
Χατζέας Ἀριστοκλ.
Χατζηδημητρίου Πολύδ.
Χατζηϊωάννου Εὐάγγ.
Χατζηλάζαρος Κλέων
Χατζημιχάλη Ἀγγ.
Χατζημιχάλης Γ.
Χατζημιχάλης Πλάτ.
Χατζημιχάλης Χρῖστ.
Χατζηπάνος Πάνος
Χατζῆς Ἀντ.
Χατζόπουλλος Γ.
Χιωτέλλης Π.
Χουδαβερδόγλους - Θεόδοτος Σοφ.
Χουρμούζης Κλεάνθ.
Χρηστάκις Ἀγαθ.
Χριστοδούλου Ἀνδρ.
Χρόνης Χρῖστ.
Χωρέμη Ἀλεξ.
Χωρέμης Κ.

Ψαρούδας Κ.
Ψυχογυιὸς Θεόδ.

RÉSUMÉ DU VOLUME

Phédon Coucoulés. *De la coiffure chez les Byzantins* pp. 3-37.

Basé sur les renseignements fournis par les auteurs ecclésiastiques, les Actes des Synodes, puis sur les données des images et des monnaies, l'a. développe son sujet, pour les hommes d'abord puis pour les femmes. Il est entraîné par la nature de son sujet de s'étendre sur les moyens dont se servaient les Byzantins des deux sexes pour raffraîchir la peau, parfumer le corps et en général sur tout leur arsénal de coquetterie. Il donne à l'occasion les expressions et les termes relatifs.

Const. Dyovouniotis. *Une homélie du Métropolite d'Athènes Anthimos sur la naissance du Christ* pp. 38-45.

L'a. a réuni les homélies d'Anthimos ainsi que deux lettres adressées à son compatriote, le moine Joseph, sur des sujets dogmatiques, et une oraison écrite par Neilos, patriarche de Constantinople (XIVe siècle) sur le martyre d'Anthimos. Il se propose d'entirer tout ce qui est possible sur la vie et l'activité de cet éminent prélat. Pour le moment il publie son homélie sur la naissance de J. Christ.

Costas Kairophylas. *Transport par terre de vaisseaux de guerre. Sorbolos et Mohammed II* pp. 46-51.

Mohammed II n'aurait fait qu'imiter le Crétois Sorbolos qui 14 ans auparavant avait transporté 6 galères et 120 petits bâtiments vénitiens de Verona dans le lac de Garda. On pourrait à l'occasion se rappeler que 550 ans avant, Avgoroufas avait fait transporter ses vaisseaux par dessus l'Isthme de Corinthe pour anéantir la flotte des pirates Arabes de Crète qui ravageaient les côtes de Peloponnèse.

Jezekiel *Métropolite de Thessaliotide et des Phanariophersales. Messe en l'honneur du saint martyr Damianos le jeune* pp. 52-63.

Damianos a souffert la mort sous le règne du sultan Selim et par ordre du pacha de Larissa. Il y a deux messes composées en son honneur, l'une par Dionysios Papadopoulos qui a été publiée, l'autre

par un Matthieu qui reste inédite. De cette dernière il y a deux copies, l'une à Tubingue et l'autre dans le couvent de la Ste Trinité de Siamos. C'est cette dernière qui paraît la plus ancienne et que l'a. publie in extenso.

Dénys Zakythinos. *Miscellanea veneto-byzantina* pp. 64-69.

L'a. donne d'abord la traduction latine d'une charte de Jean VIII Paléologue en Août de 1439 en faveur du noble Florentin Jacques Paul de Morelli. Lambros en avait publié l'original grec. Texte et traduction sont conservées dans la Bibliothèque Nationale de Paris (Mnss. gr. suppl. 821). Puis deux lettres du doge de Venise Francesco Foscari en 1450 au baïle de Corfou. Elles sont écrites sur parchemin; par la première il lui recommande d'accorder toute facilité aux navires qui des escales du Levant transportent des céréales à Venise; par la seconde il le charge de remettre à l'Amiral du Levant un paquet.

† Jean Miliopoulos. *Dissertations archéologiques de Trébizonde* pp. 70-78.

L'a. décrit les restes de l'église élevée par Constantin Gavras éparque et général du thème de Chaldie ayant siège à Trébizonde (XIe siècle) en l'honneur de son oncle et prédécesseur Théodore qui, fait prisonnier par les Turcs, a souffert le martyr le 2 Oct. 1080 à Théodossioupolis (Erzéroum). Constantin se déclara prince indépendant de son thème, il fit battre monnaie et adopté l'aigle monocéphale comme emblème. L'a. décrit son drapeau qui montre que Ste-Eugène était déjà le patron de Trébizonde. Sous Alexis III (1364) tout le terrain entourant l'église de Théodore fut cédé aux Vénitiens pour y établir leur Bézestin (entrepôt de marchandises).

Basile A. Mystakidès. *Questions de Trébizonde. Codes de l'école de cette ville. Théodore Gavras* pp. 79-94.

La. ancien conservateur au Musée Imp. Ottomane, après avoir mentionné ceux qui se sont occupés de la topographie, l'histoire et le rôle littéraire et scientifique de Trébizonde, décrit quelques codes transportés de cette ville au Musée de Constantinople. Il ajoute quelques notes sur la vie de St-Théodore Gavras.

Même auteur. Théraïca Monastères et écoles pp. 264-282.

Puissant dans les notes qu'il avait recueillies à Constantinople relatives à la situation de l'Église et de l'instruction dans les îles l'a.

publie quelques sigilles et lettres patriarcales concernant le monastère de St-Nicolas à Théra et la fondation d'une école primaire à la même île.

Chariton Charitonidès. *Varia ad varios* pp. 95 - 103.

Commentaires et corrections à quelques passages des divers auteurs grecs surtout byzantins.

Christophore Kténas, *Archimandrite. Les archives, les reliques et les objets précieux du couvent de Doheiarion* pp. 104 - 132.

L'a. qui s'est occcupé à arranger les trésors de ce couvent, décrit les manuscrits de toute nature, byzantins et de l'époque turque, les saintes reliques, ainsi que les objets précieux qui ont échappé aux pillages de turcs en 1821.

Dém. Balanos. *L'art ecclésiastique et les pères de l'Église* pp. 133-137.

Réfutation de l'opinion d'après laquelle le développement de l'art ecclésiastique, à partir du IVe siècle est dû à des causes esotériques et à la protection des grands prélats et pères de l'Église.

Gyula Moravcsik. *La tradition manuscrite du De administrando imperio* pp. 138-152.

L'a. qui prépare une nouvelle édition de cet ouvrage de Constantin Porphyrogénète examine les manuscrits conservés par rapport aux éditions qui existent. Il conclut que toutes les copies du XVIe siècle dérivent directement ou indirectement du ms. Paris gr. 2009. L'a. fait remettre ce dernier à la fin du XIe siècle. La nouvelle édition est basée sur l'exploitation complète de ce manuscrit, sans négliger pourtant la copie d'Antoine Éparque (1509).

Basile Stéphanidès. *Les termes ἐπιστήμη et ἐπιστημονάρχης chez les Byzantins* pp 153 - 158.

Le sens de ces termes jusqu'au IVe siècle était celui de la discipline et du surveillant de l'ordre dans les couvents et les églises. Comme les empereurs s'étaient réservés le droit de surveiller l'ordre et la discipline de l'Église, ils portaient aussi ce titre, et nous avons des cas où des empereurs ont exercé ce droit avec sévérité.

Chrysostome Papadopoulos. *Archevêque-Primat d'Athènes. Ioakim le grand, Athénien, pape et patriarche d'Alexandrie (1487 - 1567)* pp. 159 - 179.

Né en 1448 il fut élu patriarche en 1487 et mourut à l'âge de 119 ans le 17 Septembre 1567. A l'âge de 92 ans il avait achevé la copie d'un ouvrage de Jean Damascène. Il avait quitté Athènes à la prise de sa ville natale par les Turcs et se rendit au Mont Sinaï. Devenu patriarche il a eu des difficultés souvent tragiques avec les sultans Mamelouks et fut présent à l'occupation du pays par le sultan turc Sélim en 1517. L'a. expose l'activité de ce grand prélat qui pourtant était plutôt illettré. Les rélations avec la cour de la Russie, avec plusieurs voyageurs distingués, sa politique dans la question sinaïtique et dans plusieurs questions intéressant l'Orthodoxie, ses efforts pour la prospérité des chrétiens d'Égypte sont exposés sur la base des documents que l'a. a eu l'occasion d'examiner dans les archives du patriarcat d'Alexandrie.

Euloghios Courilas. *Les archives du Mont Athos et le catalogue de Porphyrios Ouspenski.* pp. 180 - 222.

Après avoir rélevé l'importance des archives des couvents du Mont Athos l'a. parle du catalogue élaboré par feu P. Ouspenski qui pilla littéralement ces trésors, dont il enrichit la bibliothèque de St-Pétersbourg. Depuis sa première publication en 1847 plusieurs savants ont profité de lui. L'a. en donne une traduction grecque avec la préface d'Ouspenski, après avoir énuméré tout ce qui a été publié sur ces collections, dont le plus estimé paraît être celui du supérieur Théodorite fait en 1803.

G. N. Hadjidakis. *Dictionnaire du grec du moyen âge* pp. 223 - 226.

L'auteur exprime sa satisfaction pour le vœu formulé par le IIe Congrès international de Byzantinologie et la décision de l'Académie d'Athènes d'entreprendre la composition et la publication d'un Dictionnaire du grec du moyen âge. Puis il examine les limites chronologiques de cette langue et trouve que celle des Saintes Écritures ne peut pas en être séparée. Il fait encore observer qu'on n'est pas encore préparé à la réalisation de ce projet pour les raisons qu'il expose.

Même auteur. De la division de l'histoire de la langue grecque en différentes périodes pp. 227-230.

Il n'y a pas encore longtemps que les érudits divisaient l'histoire de la langue grecque en deux grandes périodes: le grec ancien et le néo-grec qu'ils caractérisaient de correcte et d'incorrecte. Il n'en est pas ainsi aujourd'hui; le néo-grec est aussi bien estimé et cultivé;

seulement on n'a pas eu soin de le diviser en périodes correspondantes aux époques pendant lesquelles il a évolué sous des influences locales et historiques, non uniformément ni partout parallèlement. L'a. rappelle à ce propos le grec alexandrin et puis le grec de l'Italie méridionale et indique les sources qui fournissent le matériel de la langue parlée qui n'est pas toujours celle des auteurs.

Même auteur. Golos-Volos pp. 231-233.

Cette toponymie ne paraît pas d'origine grecque; malgré tout ce qui a été dit à ce sujet et que l'a. réfute, il paraît plutôt dériver du slave *golo* qui veut dire «lieu dénudé».

Antoine Hadjis*. Eustache Macrembolite et Homère* pp. 234 - 235.

L'a. a déjà démontré que l'épopée nationale *Acritéis* a été composée au XIIe siècle par l'éparque et protonobilissime Eustache l'auteur du roman « Hysmine et Hysminias » qui, dans certains lieux, a été inspiré par l'épopée d'Homère et il partageait l'erreur de son temps que la véritable histoire de la guerre de Troie serait contenue dans les romans de Dictys et de Darés. Cela découle d'une correction apportée par l'a. au texte de l'Acritéis du manuscrit découvert par Krumbacher à l'Escurial.

Même auteur. La langue de l'Acritéis pp. 236-239.

L'a. soutient qu'Eustache a écrit l'*Acritéis* dans la langue des érudits de son temps et non pas dans l'idiome populaire comme on le croit généralement.

Ménardos Simos*. Toponymicon de l'île de Myconos* pp. 240 - 252.

L'a. étudie les toponymes de Myconos au point de vue historique et linguistique; il les divise en huit classes; en les comparant à ceux des autres Cyclades il en explique plusieurs et conclut à des colonisations de l'île faites par des habitants de ses voisins du Sud.

N, Yannopoulos*. Contribution à l'histoire des colonies juives de la Grèce continentale* pp. 253-263.

Les Actes et les Épitres nous montrent St-Paul visitant les villes de la Grèce qui avaient des colonies juives, mais il en avait d'autres encore comme cela est attesté par des ruines des synagogues et des inscriptions hébraïques. C'est ces documents que l'a. expose dans cette partie de son étude qui est à suivre.

Sp. Théotoki*. La première alliance des États de l'Égée contre les Turcs au commencement du XIVe siècle* pp. 283 - 298.

L'a. après avoir examiné la situation politique de l'Égée au XIVe siècle et exposé les efforts des princes, qui y dominaient, pour s'assurer la protection effective du Pape et de Venise dans le but de repousser les incursions des Turcs, qui cherchaient à renforcer leur armée par l'enlèvement des habitants des îles, publie quelques documents relatifs à ces pourparlers et à l'alliance qui en résulta en 1333 puisés dans les archives de Venise.

S. A. Hudaverdoglu - Théodotos*. La littérature grecque turcophone* pp. 299 - 307.

C'est Scholarios qui le premier a eu l'idée d'écrire en langue turque et caractères grecs son exposé de la foi chrétienne remise à Mohammed II sur sa demande. Ce système se généralisa bientôt en Asie Mineure lorsque ses populations grecques furent contraintes d'adopter la langue du conquérant. Depuis une riche littérature en découla dont l'a. donne les principaux produits.

Athénagoras *Métropolite de Paramythie et des Philiates. Les syncelles des patriarcats d'Alexandrie, d'Antioche et de Jérusalem* pp. 308-326.

Suite de l'étude sur l'institution des syncelles (v. Epétiris 1927 p. 7).

Amilcar Alivizatos*. Le Rinaki de Plaka* pp. 327 - 334.

Description d'une petite église de S[te]- Irène dans le quartier de Plaka d'Athènes. Il paraît qu'elle faisait partie du grand couvent de St-André, qui n'existe plus. Un essai de réparation a fait voir que les bains turcs qui fonctionnaient jusqu' à ces derniers temps au coin du terrain occupé par la Résidence de l'Archevêque d'Athènes étaient construits sur l'emplacement des bains romains qui au IVe siècle étaient fréquentés par les étudiants.

Zaphirios Gavalas*. Un sigille inédit de l'église Episcopi de Sikinos* pp. 335 - 340.

C'est un petit monument romain transformé en église ; le nom Episcopi est probablement d'origine féodale. C'est Pasch van Krienen qui le premier la fit connaître en 1771, et Ross l'a décrite en 1831; mais c'est Schiff qui en 1896 démontra qu'il a été érigé par un exilé Romain en l'honneur de sa femme défunte. La famille sikinienne

Damassina, propriétaire du terrain, possède un sigille du patriarche Callinicos II (1688) concernant cette église, que l'auteur publie.

E.A. Pezopoulos. *Observations sur quelques médecins grecs* pp. 341-347.

C'est la suite du travail commencé dans le vol. V de l'Epétiris. Dans cette partie l'a. apporte des corrections et observations grammatica les et lexicographiques sur 5 passages de Galien, 15 d'Aétios, 2 d'Oribase et 3 d'Alexandre des Tralles.

Kousis Aristote. *L'ouvrage de Néophyte Prodrominos sur les maladies des dents* pp. 348-357.

Cet ouvrage est contenu dans le code 1481 d'Athènes du XVIe siècle; l'a. démontre qu'il a été tiré de l'ouvrage de Galien sur la composition des médicaments et plus spécialement du chapitre traitant des maladies de dents.

Stéfanos Xénopoulos. *La technique des mosaïques appliquées sur les murs et l'ornementation géométrique des planchers* pp. 358-368.

L'a. soutient qu'on confectionnait les mosaïques d'abord dans l'atelier et qu'on les adaptait ensuite solidement sur le mur. On ne se servait procédait directement que lorsqu'il s'agit de plancher; dans ce cas on des lames de plomb pour en conserver le dessin.

Anast. C. Orlandos. *Le monastère d'Antinitsa sur le Mont Othrys* pp. 369-381.

Ce monastère était jusqu'ici inconnu à la science. Son catholicon présente le plan des églises du mont Athos. Les façades extérieures, bâties en moellons réguliers alternant avec des arases de briques, portent des arcatures ménagées en deux zones superposées, comme dans les absides des églises de Constantinople. Les coupoles, construites entièrement en briques, sont appuyées sur une base massive et présentent des proportions allongées qui les rapprochent aux coupoles des églises serbes. A cause de sa structure soignée et de ses proportions le catholicon d'Antinitsa peut dater de la seconde moitié du XVe siècle. Dans la cour du même monastère l'auteur a reconnu, encastré dans la fontaine, l'écusson des Giustiniani, dynastes de Chio (1346-1566).

Arkadios Vatopédinos. *Les «catéchèses divines» célébrées le Vendredi Saint dans l'église de Ste-Irène* pp. 382-387.

Dans son ouvrage « de administrando imperio » Constantin le Porphyrogénète rapporte que le Vendredi Saint le Patriarche célébrait les catéchèses dans l'église de Ste-Irène. C'est grâce au texte publié par l'a., du codex sub N° 879 (f. 221^b^ ff.) de la bibliothèque de Vatopédion, du XIIe siècle, que nous venons d'apprendre quelles étaient ces catéchèses et que dans les églises dépendant du Patriarcat Œcuménique on chantait jusqu'à la fin du XIIe siècle, le Vendredi Saint la messe et pas des vêpres.

Marinatos Sp. *Eumathe Philocalis dernier stratège du thème byzantin de Crète.* pp. 388-393.

Une inscription gravée sur une stèle à Héracleion (Candie) de Crète appartenant aux confins des XIe et XIIe siècles fait mention d'un Eumathe protospathaire et stratège de Crète. L'a. basé sur ces données, soutient que la Crète composait, vers la fin du XIe siècle un thème byzantin et que l'Eumathe de l'inscription n'est autre que Eumathe Philocalis connu par ailleurs comme stratège d'Alexis I. Comnène.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ἐξεδόθη ἐπιμελείᾳ Φ. Κουκουλὲ καὶ Κ. Δυοβουνιώτου.